GODIŠNJAK BZK “PREPOROD”

Izdavač
BZK “Preporod” Sarajevo

Za izdavača
Senadin Lavić

Glavni urednik
Esad Zgodić
zgodice@fpn.unsa.ba

Redakcija
Amir Brka, Ismet Bušatlić, Elvis Fejzić,
Fahira Fejzić-Čengić, Šaćir Filandra,
Lamija Hadžiosmanović, Esad Kurtović, Senadin Lavić,
Sead Šemsović, Esad Zgodić, Sibela Zvizdić-Meco

Sekretar redakcije
Isma Kamberović
ismakamberovic@yahoo.com

Likovno oblikovanje korica
Jasminko Mulaomerović
Meldijana Arnaut-Haseljić

Lektura
Indira Pindžo
Zinaida Lakić

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Fuada Muslić

Prijelom teksta
Meldijana Arnaut-Haseljić

Klasifikacija članaka po UDK urađena je u Biblioteci
Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod”

Adresa:
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Časopis je referiran u *Central and Eastern European Online Library*: www.ceeol.com

Časopis izlazi jedanput godišnje.

BZK PREPOROD

GODIŠNJAK 2012

ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK 2012

BZK PREPOROD

GODINA XII
Sarajevo 2012.

Godišnjak BZK “Preporod” 2012

Godina XII

Sarajevo, 2012.

SADRŽAJ

UVODNIK

Senadin Lavić: *Uvodnik* 9

POLITIKA I DRUŠTVO

Fikret Bečirović: *Moralna odgovornost i pravna perfidnost međunarodne zajednice* 15
Hamza Karčić: *Bosna i Hercegovina: zamrznuti sukob?* 27
Haris Alibašić: *Pucnji upozorenja iznad Bosne* 37
Ibrahim Prohić: *Bosna i Hercegovina kao politički eksperiment in vivo* 44
Suad Kurtćehajić: *Kritika dokumenta Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske* 50
Ismet Dizdarević: *Relacije između crta ličnosti i političkog ponašanja* 60
Merima Čamo: *Perspektive gradskog načina života u Bosni i Hercegovini* ... 81
Tahir Mahmutefendić: S*ukob civilizacija versus real politik* 92

DRUGI NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"

Senadin Lavić: *Konstruiranje identiteta: dvoznačna upotreba pojmova narod i nacija* 107
Vera Kržišnik-Bukić: *Između naroda i nacije: historijska odgovornost Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu* 126
Ugo Vlaisavljević: *Bošnjaci u novom dobu: njihov etnički identitet i položaj u državi* 144
Asim Mujkić: *Problem unutrašnjih priznanja u Bosni i Hercegovini* 161
Ervin Jahić: *Slika aktera bez sustava. (Nekoliko nasumičnih teza o bošnjačkom pitanju artikuliranih iz zone intuicije, fatalizma, straha i vedrine)* 173
Rusmir Mahmutćehajić: *O bauku bosanstva i njime ustrašenima* 179
Sinan Gudžević: *Koja riječ o dvojici prevodilaca* 222
Amra Hadžimuhamedović: *Raslojavanje bosanskog identiteta − kulturno pamćenje i njegova savremena interpretacija* 235

GODIŠNJICE

Safet Halilović: *Biser naučne i političke misli. (Godina nakon smrti Nijaza Durakovića)* 257

70. godišnjica smrti književnika Zije Dizdarevića (1916-1942-2012)

Elvis Fejzić: Politička aksiologija Zije Dizdarevića 276

100. godišnjica rođenja književnika Rešada Kadića (1912-1988-2012)

Sead Mahmutefendić: Ironična istina o Ilhamiji Rešada Kadića 283

120. godišnjica rođenja Muhameda Bekira Kalajdžića (1892-1963-2012)

Lamija Hadžiosmanović: *Uloga i značaj "Muslimanske biblioteke" Muhameda Bekira Kalajdžića* 289

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Esad Kurtović: *Radič Miobratović, mercator de Cerniza: (1467-1506)* 295

Emina Pita: *Muslimansko kulturno društvo "Narodna uzdanica" u Brčkom* 307

Almir Denić: *Kulturno-prosvjetno društvo "Gajret" u Brčkom* 316

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Tarik Ćušić: *Sintagmatske veze u Parry-Lordovoj zbirci epskih pjesama* 331

Alen Kalajdžija: *Kratka pjesma Mula Muhameda Mestvice na bosanskom jeziku* 348

Hasnija Muratagić-Tuna: *O imenu i govoru glavnog junaka romana "Ja, Danilo" Derviša Sušića: (lingvostilistička analiza)* 357

Elma Durmišević-Cernica: *Rečenice bez predikata u funkciji dviju stilskih figura (elipse i parcelacije) u romanu "Most" Jasmine Musabegović* 373

Amira Sadiković: *Prevodivost historije i kulture Bosne i Hercegovine u romanu "Uhode" Derviša Sušića* 380

Sead Šemsović: *Bošnjačka usmena epika u južnoslavenskim antologijama. Nacrt za jedno kulturološko čitanje* 399

Nudžejma Softić: *Transformacija lika svetog Save od žitija do djela savremenih pisaca* 407

Sead Mahmutefendić: *Fedra ili slika psa koji plače* 417

Sead Mahmutefendić: *Psalmi Nemanjini pred dverima Grada Andrićgrada* 429

PRIJEVODI

Ahmed Gurbi (priređivač i prevodilac Avdija Salković): *Kasida o Novom Pazaru* 433

Ato Hamdam − Leonid Čigrin: *Poslanici perzijskog cara (preveo s ruskog Žarko Milenić)* 445
Otto i Lisa Bihalji-Merin: *Jugoslavija. Mala zemlja između svjetova Sarajevo – Ahmed i Emina(preveo s njemačkog jezika Zijad Šehić)* 453

PRIKAZI I OSVRTI

Emina Kečo-Isaković: *Sporazumijevanje i dijalog nasuprot medijskom spektaklu (*Riječ sa promocije knjige dr. Fahire Fejzić-Čengić: *Riječ je temelj društvenog života,* Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.*)* 465
Senadin Lavić: *Promišljanje o bošnjačkom narodu* (Šaćir Filandra: *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*, Sarajevo: BZK "Preporod": Zagreb: Synopsis, 2012.) 469
Senadin Lavić: *Opčinjenost teritorijama* (Esad Zgodić: *Teritorijalni nacionalizam. Ideologija, zlotvorstvo i alternative*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.) 473
Edin Radušić: *Riječ na promociji knjige dr. Husnije Kamberovića* (Husnija Kamberović: *Džemal Bijedić: politička biografija*, Mostar: Muzej Hercegovine, 2012.) 477
Dženan Dautović: *Blago na putevima Bosne i Hercegovine* (*Stari gradovi Bosne i Hercegovine*, Ferhad Mulabegović (ur.), Sarajevo: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 2012., 225 str.) 480
Semir Hambo: *Iz historije Hercegovine* (*Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.* "*Hum i Hercegovina kroz povijest*"*, I.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.) .. 485
Enes Dedić: *Značajan jubilej historije Bosne i Hercegovine* (*Prilozi*, br. 40, Sarajevo: Institut za istoriju 2011., 466 str.) 489
Sedad Bešlija: *Iz osmanske historije, jezika i književnosti* (*Prilozi za orijentalnu filologiju*, 61/2011, Sarajevo: Orijentalni institut, 2012., 504 str.) 493
Lamija Hadžiosmanović: *Univerzalne ljubavi iznad svega* (Elif Shafak: *Četrdeset pravila ljubavi*, Zagreb: Hena Com, 2011.) 497
Nehrudin Rebihić: *Književne i kulturne osmoze* (Enes Duraković: *Obzori bošnjačke književnosti*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.) 499
Atif Kujundžić: *Tragom sevdisanja* (Esad Bajtal: *Sevdalinka, alhemija duše*, Sarajevo: Rabic, 2012.) 504

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža Duman: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2012. godinu* ... 511

Mirsada Baljić: *Izvještaj o radu Galerije "Preporod" za 2012. godinu* 516
Isma Kamberović: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2012. godinu* 518
Isma Kamberović: *Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod": dvadeset godina postojanja: 1992-2012.* 521
Nagrađeni radovi na "Preporodovom" konkursu za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola: 10. godišnjica 526
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2012. godini 539
Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 588
Povelja o bosanskom jeziku 596

BOŠNJAČKI MERHUMI (2012)

Isma Kamberović: *Sudionici naše prošlosti − umrli u 2012. godini* 601

Autori priloga 617
Upute autorima 619

GODIŠNJAK 2012

UVODNIK

U v o d n i k

Bošnjaci su dugo živjeli koncepciju života u kojoj je *religijska zajednica* bila jedini okvir i spasonosni oslonac za njihov narodni (etnički) i vjerski identitet. To je vrijeme od osamdesetih godina 19. do devedesetih godina 20. stoljeća. Niko, naravno, ne spori, ni sociološki ni antropološki, da *vjerovanja* u kulturi čovjeka, kao i svakog naroda ponaosob, imaju vrlo važno mjesto i da su kroz povijest stvarala određene slike svijeta koje su pomagale čovjeku da se orijentira u egzistencijalnom djelovanju. Mi zbog toga govorimo o muslimanskoj kulturi i civilizaciji, o svetoj muslimanskoj tradiciji i velikom naslijeđu. Dakle, u kulturno pamćenje pojedinaca i naroda, između brojnih sadržaja, spadaju i slobodno izražavanje mišljenja i slobodno izražavanje vjere.

U dvadesetom stoljeću među Bošnjacima pojavljuju se MNO, JMO, SDA i druge političke partije, koje naglašavaju da štite interese bošnjačkog naroda. U epohi evropske moderne *politika* je postala okvir u kojem se predstavljaju ideje i interesi različitih društvenih grupacija. U svijetu politike oblikuju se politički programi za koje se građani ili članovi društva opredjeljuju i daju im svoju podršku glasanjem na redovnim ili vanrednim izborima. Politički programi su uvijek prilagođeni aktuelnom društveno-povijesnom stanju i u njima se iskazuju stavovi o bitnim sadržajima tog stanja. Svi građani s pravom glasa imaju jednaku mogućnost da svoj glas daju onome za koga oni smatraju da će ostvariti njihove interese (pojedinac, politička stranka, politički program). To je srce demokratije. Naivnim religijskim fundamentalizmom, koji se pokazuje u formi rigidnog političkog islamizma, kao profanom ideologijom a ne vjerovanjem, Bošnjaci se i dalje pokušavaju svesti na religijsku zajednicu!

Bošnjaci su na početku 21. stoljeća razbijeni na enklave između kojih ne postoji fizička veza. Žive na području bivše Jugoslavije od Slovenije do Makedonije, gdje ih je doveo iseljenički val prošlih stoljeća. Uglavnom ih je život nosio bez milosti. Negdje su stigli u nadi, negdje u potrazi za boljim životom, negdje bježeći ispred kame i strašnih zločinačkih progona njihovih prvih susjeda, tražeći glavi selameta. Istočno od Bosne, u današnjoj Srbiji, fizički su uništeni već u 19. stoljeću. Održali su se u regiji Sandžaka u nekoliko gradova, koji su poslije 1912. godine razdijeljeni

između Srbije i Crne Gore. Na Kosovu i u Makedoniji ostali su u manjim enklavama. Posebno zanimljiva grupa su Bošnjaci Šarplaninske gore. Jedan dio ih je na teritoriji Kosova, a drugi dio je ostao u Albaniji. To je staro, autohtono stanovništvo koje pamti svoje "bogumilsko" vjerovanje. U njihovim starim tekstovima Bećir Idrizi je našao riječ *divojka*. Bošnjaci s Kosova nemaju mogućnost da posjete Bosnu, jer im se ne dozvoljava ulazak u Bosnu s pasošem Republike Kosovo, internacionalno priznate države. Oni danas žive u vrlo teškim okolnostima i dijele sudbinu nerazvijene kosovske države, koja je u izgradnji. Žive u Prizrenu, Dragašu, Vitomirici kod Peći, Kosovskoj Mitrovici, Istoku, Uroševcu, Prištini i drugim mjestima Kosova.

Danas su *Bošnjaci u Bosni* vrlo loše pozicionirani u političkom i ekonomskom smislu. To je rezultat neadekvatne politike u posljednjih desetak godina, koja nije radila na strateškim pitanjima i nije razvijala unutarnje kapacitete bošnjačkog naroda, da se uspješno nosi sa sve većim izazovima savremenog življenja. Mi kao narod nismo shvatili da savremeni narodi žive kroz kulturu koja se shvata u najširem smislu riječi, tj. da proizvode svoje interpretacije svijeta i na njima prave svoje odnose s drugim narodima. Bez vlastitih kulturnih interpretacija ne može se govoriti o narodu kao strukturi i postojanom biću. Jedan narod mora konstruirati svoje biće u povijesti i ono mora biti prepoznatljivo. Danas je najveća opasnost pred nama da prosti populistički duh potopi našu kulturu i pretvori je u *karikaturu* kulture. Zato smo svi odgovorni i dužni da se borimo da očuvamo vrhunske sadržaje i vrijednosti bošnjačke kulture, te da razvijamo nove, a primarno sadržaje znanosti, umjetnosti i književnosti. Danas Bošnjaci na teritoriju entiteta RS, u njihovoj državi i domovini Bosni i Hercegovini, žive kao *narod drugog reda*, bez elementarnih prava na ljudsko postojanje (nacionalna i narodna grupa predmeta, nezaposlenost u institucijama entiteta, plansko onemogućavanje povratka i opstanka, devastiranje imovine, prijetnje i svakodnevna ponižavanja, maltretiranja starijih osoba i drugo).

U zapadnoevropskim zemljama Bošnjaci su prisutni već od kraja 19. stoljeća. Žive kao stranci (*Auslander*), nacionalne manjine, kulturne i religijske zajednice. Organiziraju se na nivou *džemata* i povezuju putem Islamske zajednice. U aktivnoj su vezi s matičnom državom i uglavnom odmore i blagdane provode u Bosni sa svojom rodbinom. Kulturno su evropeizirani i svjesni su toga. Prihvataju, ipak, bošnjačko ime i pamte svoje bosansko nacionalno porijeklo. Poneki među njima još ne razlikuju bošnjaštvo i muslimanstvo, narodno i vjersko određenje. Žive u Austriji, Italiji, Hrvatskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, Holandiji, Belgiji, Danskoj, Norveškoj, Turskoj, Švedskoj, Luksemburgu.

Osnovne karakteristike sadašnjeg organiziranja Bošnjaka po Evropi (evropske države u kojima žive Bošnjaci izvan Bosne) ogledaju se u tome da su džemat i IZ njihove primarne organizacione forme. Oni se drugima predstavljaju kroz religijsku diferenciju i tako ih drugi percipiraju. Za razliku od njih, srpski i hrvatski narodi u dijaspori imaju jasne nacionalne (državne), narodne (etničko-kulturne) i religijske forme prezentacije kroz koje ukazuju na svoja nacionalna određenja, tj. postojanje

država Srbije i Hrvatske. U primjetnom bošnjačkom populizmu prisutni su malodušnost, defetistička ograničenost, beznađe i neodgovorne priče iz kojih slijede pesimizam i nerad. Uz religijske forme se pridodaju pokoja folklorna sekcija, kulturno društvo, zavičajni klub. Bošnjaci po Evropi su *nacionalne manjine*, emigrantska margina, stranci, drugi. Nisu još u Evropi razvili prepoznatljiv intelektualni sloj koji bi ponudio drugačiju sliku o Bošnjacima. Takav sloj, ipak, među Bošnjacima narasta u Beču, Berlinu, Grazu, Oslu, Bergenu, Stockholmu i drugim mjestima Evrope.

Bošnjaci u *Turskoj* danas su najbrojnija populacija našeg naroda u dijaspori. Naseljeni su po cijeloj Turskoj. Najviše ih je u Istanbulu, Izmiru, Inegolu (općini nadomak Burse, gdje živi gotovo 70 hiljada Bošnjaka), Bursi, Ankari, Sakarji (Adapazar), Demirköyu, Karamurselu i drugim mjestima. Ima ih pet-šest miliona, prema nekim procjenama, ali niko pouzdano ne zna tačan broj. Među njima se sačuvao arhaični oblik bosanskog jezika, mnogi bošnjački običaji, historijske vrijednosti, većina ih zna da potječu iz Bosne i Hercegovine ili Sandžaka. Među mladim Bošnjacima se osjeća dvoidentitetsko postojanje. Većina ih studira u Istanbulu, Jedrenama, Ankari i Bursi. Vrlo su obrazovani i sposobni. Govore, uz turski, engleski i njemački, te naravno bosanski jezik. Neophodno je povećati kvantitet i kvalitet saradnje, ali treba razviti i jasne obaveze da s njima ostvarujemo kontakte i vršimo kulturnu razmjenu programa. Oni danas imaju 26 derneka ili kulturnih udruženja širom Turske s krovnom institucijom *Federacija kulturnih derneka BiH* na čijem je čelu Muzafer Günes. Među Bošnjacima u Turskoj ima vrlo mnogo uglednih i bogatih ljudi, koji na brojne načine pomažu očuvanje i razvoj bošnjačkog identiteta. Također, ne smije se zaboraviti Bošnjake u Albaniji, posebno u mjestu Drač.

Bošnjaci u SAD danas predstavljaju jedan respektabilan dio bošnjačkog naroda. Bošnjaci u SAD i Kanadi su populacija blizu 350.000 ljudi, koja se tamo slijeva od početka dvadesetog stoljeća. Među njima se ubrzano odvijaju procesi bošnjačkog samoosvještenja u novom kontekstu u uslovima "melting pota". I oni imaju slične identitetske probleme i razmimoilaženja između narodnog i religijskog, kao što je to bilo dijelom u Bosni i Hercegovini. Problem je u dvije potpuno različite koncepcije i percepcije o bošnjačkoj bitnosti na sjevernoameričkim prostorima. Prema jednoj *liniji* razumijevanja bošnjačkog bića, koja potječe iz religijskih, konzervativnih krugova, Bošnjaci se svode na religijsku skupinu koja treba jedino da gradi džamije i islamske centre. Time bi navodno, trebalo da se spriječe procesi asimilacije u američkom "melting potu" i kanadskom "kulturnom mozaiku". Pritom se stvarni bosanski islam, vjera u Bošnjaka, reducira na tursko zauzimanje Bosne. S druge strane, postoji *linija* unutar bošnjačkog naroda u Americi koja na drugačiji način otvara proces razumijevanja Bošnjaka kao naroda koj ima svoju historiju, tradiciju, jezik, vjerovanje, teritoriju, državu, dakle, naciju i kulturu. Oni kazuju da u Ameriku dolaze iz jedne stare države, kulture i naroda iz Evrope. Iz ove linije je razvijen proces učenja bosanskog jezika za bošnjačku djecu. Nicale su škole bosanskog jezika. Počelo je javno i službeno korištenje imena Bošnjak za narod, u američkim i kanadskim

dokumentima. Uslijedilo je usvajanje rezolucija o genocidu u Srebrenici. Pojedinci iz IZ nisu pristali da na neki drugi način Bošnjaci profiliraju svoju egzistenciju izvan onoga okvira koji nudi religijska institucija. I tu je dolazilo do sporova unutar bošnjačkog naroda, što je povijesni znak jedne nezrelosti i nestasalosti društveno-humanističke inteligencije da povede narod i odgovorno zastupa njegove interese. Tako se ispostavilo i u Bosni i u Americi da religijska institucija vodi brigu o nacionalnim pitanjima, izjednačavajući pritom naciju i narod. Tu je u Americi nastao spor između KBSA i IBANA. U odnosu na Bošnjake u Evropi, koji su "nacionalne manjine", "drugi", stranci, religijski drugačiji i slično, Bošnjaci u Americi su *građani* sa svim pripadajućim pravima i obavezama.

Svjesni smo da je među Bošnjacima u toku jedna svojevrsna *revolucija i unutarnja konsolidacija*. Ona se odvija brzo, možda neprimjetno, ne kao kod drugih u okruženju. Bošnjaci su preko "noći genocida" naučili u antropološkom i kulturnom smislu sve što se uči stoljeće ili dva kod drugih naroda. Shvatili su, i to jasno pokazuju, da je osnov svake kvalitetne djelatnosti u *znanju* i odgovornosti za vlastito djelovanje, kako pojedinca, tako i kolektiva. Bošnjaci moraju preuzeti odgovornost za svoju budućnost i vrijeme je da se suoče sa svojim ciljevima. O tome neće niko drugi misliti – ni Amerika, ni Turska niti bilo ko drugi u svijetu – osim njih samih.

U obrazovanju i razvoju znanstvenih institucija Bošnjaci moraju sudjelovati u potpunosti, jer je to njihova strateška orijentacija u 21. stoljeću. Ne može biti da u 21. stoljeću ima nepismenih Bošnjaka, ne može biti da ima Bošnjaka koji nisu "informatički" educirani u dobu informacionalizma (kako ga naziva M. Castells) i komunikacijskih mreža. Nije dovoljno pričati da Bošnjaci treba da se obrazuju – potrebno je mnogo više učiniti na izgradnji institucija znanja, "kuća znanja". Danas se oni moraju obrazovati u znanjima koja pripadaju ovome vremenu.

Senadin Lavić
Predsjednik BZK "Preporod"

GODIŠNJAK 2012

POLITIKA I DRUŠTVO _____

UDK 341.123: 34 (497.6)
341.4: 341.645

Moralna odgovornost i pravna perfidnost međunarodne zajednice

Fikret Bečirović
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Sarajevo

U međunarodnim odnosima, prema mišljenju većine pravnika, sociologa, historičara i drugih znanstvenika, odgovornost država za međunarodno protupravne radnje su ključni pravni, moralni i društveni činioci bez kojih bi stanje u međunarodnim odnosima ličilo na Hobsovo stanje "rata svih protiv svih". Tako u skladu sa duhom zakona, kojim se prvenstveno nastoje detektirati, suzbiti i eliminisati sve antisocijalne pojave, slovo zakona mora biti decidno i nedvosmisleno, tako da se na minimum svedu disperzivna i proizvoljna tumačenja. Međutim, i međunarodni akti, kao i državni, nisu dovoljno decidni. Tako se u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida nisu dovoljno regulisale neke norme, što ostavlja prostora za razna tumačenja, razvodnjavanja i prebacivanja odgovornosti kada se stavlja samo naglasak na individualnu odgovornost i procesuiranje optuženih pojedinaca, dok se odgovornost države, koja je idejni tvorac, podstrekač i realizator genocida, kao što je navedeno u Tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, pred Međunarodnim krivičnim sudom u Haagu, nastojala izbjeći. Iako je Pretresno vijeće utvrdilo da je tužena strana stavljala svoju značajnu vojnu i finansijsku podršku na raspolaganje Republici Srpskoj, te da je izvuklo zaključak o genocidnoj namjeri, te pored individualne odgovornosti dvojice visokih oficira Vojske Republike Srpske osuđenih za genocid, a sada evo i trećeg, nije se donijela presuda za odgovornost Državne zajednice Srbije i Crne Gore za planiranje, organizovanje i činjenje genocida u Bosni i Hercegovini. Na osnovu svega spomenutog, ovaj rad ima namjeru da pokaže da presuda Haškog tribunala nije pravična, jer nisu uvaženi ključni dokazi protiv Srbije, kao i dokazi koje je Sud dozvolio "zacrniti", te na takav pseudopravni način amnestirati državu agresora. No, i pored skrivenih dokaza, Sud je imao dovoljno razloga da postupi u skladu sa članom IX Konvencije, ali se to nije desilo, nasuprot tome Sud je donio opsjenarnu, bolje reći i oslobađajuću presudu, što sa velikom rezignacijom možemo zaključiti da moralnu i pravnu odgovornost treba da snose kako neposredni izvršioci, tako i Državna zajednica Srbija i Crna Gora, kao i međunarodna zajednica, koja je usljed diplomatskog mešetarenja i raznih pritisaka izbjegla osuditi stvarne krivce i donijeti pravičnu presudu.

Ključne riječi: zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, genocid, Međunarodni sud pravde, individualna odgovornost, odgovornost države, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, međunarodno protupravni čin

Uvod

U svom povijesnom razvoju međunarodno pravo, kao transkulturalni pojam imao je svoje zametke, uspone, stagnacije, padove, ali i fokusne tačke, koje se mogu označiti atributom "povijesne", jer su uveliko doprinijele izgradnji javne svijesti, morala i pozitivnog međunarodnog pravnog sistema. Tako je pređen dugačak put od Hamurabijevog zakonika, Levitskog zakonika, Šerijatskog prava, Magna karte, Deklaracije o ljudskim pravima i slobodama, Povelje Ujedinjenih nacija do suvremenog Međunarodnog javnog prava, Međunarodnog prava ljudskih prava i mnogih konvencija i deklaracija koje se bezmalo mogu označiti pridjevom "povijesne". Uistinu, u samo pročelje povijesnih događaja u Međunarodnom pravu zasigurno spada osnivanje Međunarodnog suda za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljne povrede Međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od januara 1991. godine pa do završetka rata na Kosovu 1999. sa NATO-ovom vojnom intervencijom protiv Srbije. Tako se kroz društvenu povijest brusila kako javna svijest, moral, tako i pravna. Tako su ratovi na području bivše Jugoslavije inicirali niz pravnih i političkih odluka Međunarodne zajednice[1], kako bi zaustavila krvoproliće. Tako je Paragrafom 1. Rezolucije vijeća sigurnosti 808 od 22. februara 1993. utvrđena potreba formiranja međunarodnog suda (u narednom tekstu Haški tribunal, ICTY), a uspostavljen je Rezolucijom 827 (1993)[2].

Međunarodna zajednica ili drugim riječima "Ujedinjeni narodi", pokazavši u jugoslavenskim ratovima koliko su slabo "ujedinjeni", zakasnjelom vojnom intervencijom u Bosni i Hercegovini, a kasnije i na Kosovu, osnivanjem Haškog tribunala nastojala je popraviti utisak o svojoj moći i držanju do javne moralne svijesti, koja je gotovo u potpunosti bila poljuljana. Tako je Haški tribunal poslužio kao instrument "spašavanja" ostatka moralne svijesti iz dubokog mraka moralne sljepoće i pravne indolentnosti.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu od SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) toliko je bila očita, nemilosrdna i genocidna, da je predsjedništvo RBiH 1993. moralo

[1] Međunarodna zajednica je međunarodna organizacija, koja je organizirana na suradnji više zemalja zasnovana na ugovoru, koja ima vlastiti pravni subjektivitet, to jest međunarodni pravni subjektivitet, pod imenom Ujedinjeni narodi ili Ujedinjene nacije, kao svjetska organizacija sa sjedištem u New Yorku, osnovana je na inicijativu predstavnika pedeset zemalja u San Franciscu 1945. godine, kao unitarna organizacija.

[2] http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/216/216_24.html

pokrenuti Tužbu[3] pred Haškim tribunalom, sa relevantnim dokazima i pravnim argumentima o flagrantnom kršenju pravnih obaveza prema narodu i državi Bosni i Hercegovini na osnovu četiri Ženevske konvencije iz 1949. njihovog dodatnog protokola iz 1977. običajnog međunarodnog ratnog prava, uključujući Haške propise o kopnenom ratu iz 1907., kao i druge osnovne principe međunarodnog humanitarnog prava[4]. To je bio prvi slučaj tužbe za agresiju jedne države protiv druge. Drugi povijesni događaj je presuda, koju je Međunarodni sud pravde objavio 26. februara 2007. po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora)[5], a u kojoj je prvi put jedan međunarodni sud pravde u povijesti međunarodnog prava meritorno odlučivao o odgovornosti jedne države, o odgovornosti za genocid, te zbog toga, svakako, zaslužuje takav atribut.

Međutim, povijesni događaj prve presude jedne države protiv druge za agresiju i genocid, pratile su mnoge zakulisne radnje koje su utjecale na donošenje jedne tako perfidne, bezlične i neobavezujuće presude, koja ne podrazumijeva nikakve sankcije ni za jednu od tri obaveze koje su preuzele sve države za sprečavanje genocida.

Odgovornost po ključnim međunarodnim pravnim aktima o sprečavanju genocida − Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i Opća deklaracija o ljudskim pravima

Odgovornost kao zahtjev za poželjno ponašanje i zaprijećenost za nepoželjno, mnogo prije no što je postala pravni pojam, bila je običajni, moralni, a sankcije su se javljale u obliku prezira, negodovanja, javne osude, pa i protjerivanja i smrtne kazne. Sa razvojem društvenih odnosa sve veći broj moralnih (nepisanih) normi postaju pisane, pravne norme iza kojih stoje konkretni oblici nezaprijećenih sankcija. Naravno, od samog početka najoštrije sankcije su predviđene za zločine koji ugrožavaju ljudski život i fizički integritet, koje država kao autoritet i garant provođenja pravnih normi nije uvijek dosljedno provodila, jer je i sama bila ključni akter u planiranju, podsticanju i realizaciji zlodjela. Tako su kroz historiju ljudskog društva mnogi zločini pa i zločini genocida prolazili nekažnjeno upravo iz razloga jer su bili počinjeni po uputama ili uz prešutno odobravanje samih država.

U nastojanju da se spriječe zločini u novije vrijeme, Opća skupština UN-a je decembra 1948. usvojila dokumente koje danas smatramo osnovama međunarodne

[3] Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008., str. 28-33.

[4] Zarije Seizović, *Međunarodno javno pravo*, Zenica, 2008., str. 122.

[5] *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008.

zaštite temeljnih vrijednosti ljudske civilizacije – Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (dalje: Konvencija)[6] i Opću deklaraciju o ljudskim pravima[7].

Konvenciji je prethodila Rezolucija 96(1) Opće skupštine iz 1946.[8], koja je označila genocid kao međunarodni zločin, dajući do znanja pojedincima da ih se za to djelo može progoniti bez obzira na eventualnu dopuštenost takvog ponašanja prema domaćem pravu. Dakle, ove konvencije natkriljuju pojedinačne pravne sisteme država, kako članica, tako i nečlanica UN-a.

Oba dokumenta, a osobito Konvencija, u prvi plan stavljaju pitanje individualne odgovornosti i progona pojedinaca za genocid te u tom smislu strankama ugovornicama nameću niz obveza, propuštajući, doduše, izričito utvrditi postojanje i opseg eventualne odgovornosti država, što predstavlja veliki prostor za manipulaciju.

Zločini počinjeni tokom sukoba na području bivše Jugoslavije i Ruande doveli su do uspostavljanja *ad hoc* tribunala čiji su statuti, kao i onaj Međunarodnog kaznenog suda, preuzeli konvencijsku definiciju zločina genocida. U njihovim statutima već u prvim članovima se izričito uspostavljaju nadležnosti samo u odnosu na pojedince.[9] Eksplicitno definiranje odgovornosti pojedinaca, za koje se još do nedavno tvrdilo da uopće nemaju međunarodnopravni subjektivitet, nužno poteže pitanje nije li pri tome međunarodna zajednica preskočila jednu fazu i propustila jasno definirati odgovornost država koje se već stoljećima smatraju nositeljima tog subjektiviteta i međunarodnog prava uopće.

Nije li propust izričitog definiranja njihove odgovornosti za počinjenje djela genocida zapravo ustupak povijesnoj činjenici da se genocid u najvećem broju slučajeva događao kao državni projekt, što je najčešće bilo i razlogom njegovog nekažnjavanja? Međunarodna zajednica, također se boji teškog iskustva Njemačke poslije Prvog svjetskog rata, čije je kažnjavanje sa velikim ratnim reparacijama uzrokovalo ogroman val socijalnog nezadovoljstva i ojačalo ekstremni nacionalizam sa Hitlerom na čelu, koji je poslije bio glavni uzročnik i akter Drugog svjetskog rata.

Isto kao što je za Njemačku i nakon Prvog, i posebno nakon Drugog svjetskog rata, postojalo bezbroj dokaza iznesenih na Nirnberškom sudu, tako je i u Tužbi BiH protiv SR Jugoslavije ponuđeno više nego dovoljno dokaza. Tako mnoštvo dokaza upućuje na zaključak da tužena strana ne samo da nije učinila napor u sprečavanju genocida i kažnjavanju vinovnika, već je imala ključnu ulogu u planiranju, logistici i operacionalizaciji većine zločina, kao i zločina genocida. O tome zorno govore stenogrami Vrhovnog savjeta odbrane SR Jugoslavije, koji su, gle ironije, kao krunski dokazi uz saglasnost glavne tužiteljice Carle del Ponte, zacrnjeni, bolje rečeno, drsko sklonjeni.

---

[6] http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm

[7] http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf

[8] http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_6_Genocide_BCS.pdf

[9] http://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/statut_icj_hr.pdf

Godine 2006. Srbija je postala državom sljednicom bivše Jugoslavije, tako da se Presuda odnosi samo na Srbiju, dok je Crna Gora uspjela da perfidno izbjegne odgovornost, iako je sa istim žarom učestvovala u udruženom zločinačkom poduhvatu. To pokazuje, s jedne strane, slabu stranu Haškog tribunala, dok s druge, nedostatak moralne svijesti i grižnje savjesti Crne Gore, kao saučesnice brutalne agresije na Hrvatsku i BiH.

Iako se u *Kodeksu o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva* uglavnom govori o individualnoj odgovornosti za djela agresije, genocida, zločina protiv čovječnosti, ratne i zločine protiv UN-a i njegovog osoblja, Kodeks ne isključuje odgovornost država prema drugim izvorima međunarodnog prava, a posebno prema običajnom pravu, gdje su predviđene sankcije: restitucije, kompenzacije i satisfakcije.

Nadalje, s obzirom na individualizaciju odgovornosti u novijim interpretacijama u međunarodnom pravu, postavlja se pitanje može li se genocid, kao projekt državnog sistema usmjeren namjernom uništenju neke zaštićene grupe, uopće dogoditi u privatnom aranžmanu ili je, zapravo, pitanje odgovornosti državnih struktura *conditio sine qua non(uslov bez kog se ne može)* odgovornosti za samo djelo genocida?[10]. Naravno, predstavnici državnih struktura ni u kom slučaju nisu mogli u privatnoj režiji i za svoje lično "zadovoljstvo" izvesti tako opsežan, rizičan i krajnje nehuman poduhvat kao što je masovna egzekucija.

Pravno krivudanje i izvrdavanje mimo zdravog rezonovanja, gdje isuviše mnogo činjenica ukazuje na pravnu odgovornost Srbije, stvar je moralne odgovornosti Suda, koji je podlegao političkim i lobističkim pritiscima, kao i pritisku prljave politike koja je indolentno gledala na zločine, te umjesto bar da ih osudi, sa ovakvom presudom potpuno isključuje odgovornost glavnog projektanta i aktera, zadovoljavajući se samo sa utvrđivanjem pojedinačnih aktera, koji su bili samo izvršioci.

---

[10] Na Jahorini, 4. marta, sadržaj direktive za dalja djejstva, op. br. 7, koju je izdao Radovan Karadžić Vojsci Republike Srpske u vezi s njenom dugoročnom strategijom prema Srebrenici i Žepi, sigurnim zonama Ujedinjenih nacija, a s ciljem "definitivnog oslobađanja Podrinja", koju su temeljito razmotrili vojni i politički vrh Republike Srpske i Savezne republike Jugoslavije, pri čemu je posebna pažnja posvećena Podrinju. Radovan Karadžić je 9. jula (u ranim večernjim satima), nakon što je završio razgovor o "dešavanjima" u Srebrenici s Momčilom Krajišnikom i Jovicom Stanišićem (iz Državne bezbjednosti Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije) obznanio velikosrpske genocidne namjere o istrebljenju Bošnjaka. U razgovoru s Miroslavom Deronjićem i na njegovo pitanje: "Šta vi, Miroslave, mislite uraditi sa tim stanovništvom dole?", tj. u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, Karadžić je, pošto je Deronjić odgovorio kako ni u snu ne može pretpostaviti "razvoj događaja prilikom ulaska u Srebrenicu", rekao: "Miroslave, to sve treba pobiti ... Sve što stignete". Smail Čekić: "Genocid nad Bošnjacima Bosne i Hercegovine u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici jula 1995.", www.unsa.ba *Univerzitetski informativni glasnik*, specijalno izdanje, br. 3, juli 2010.

Restriktivan koncept zločina genocida u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida

Shodno međunarodnom pravu rezolucijom 96 (I) od 11. decembra 1946. godine[11], Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglasila je genocid, kao zločin osuđen od civlizovanog svijeta, i kao čin koji je u suprotnosti sa duhom i ciljevima Ujedinjenih nacija: Svjesni činjenice da genocid u svim periodima historije nanosi velike gubitke čovječanstvu članice UN-a na ovaj način ističu međunarodnu saradnju kao aksiom koji nema alternativu, te potvrđuju *da je genocid, bilo da je izvršen u vrijeme mira ili rata, zločin međunarodnog prava i obavezuju se da će ga spriječiti i kazniti, što u članu III takstativno navodi kažnjiva djela,* koja se ograničavaju na pojedince koji su izvršili zločine, kada izričito kaže**:** "Lica koja su počinila genocid ili bilo koje drugo djelo pobrojano u članu III bit će kažnjena, bilo da su državni rukovodioci, javni službenici ili privatne osobe." (član IV)

Tako, ograničavajući se na pojedinca u tom članu, Konvencija zanemaruje ideju genocida kao državnog projekta, ali u članu V nalaže da se "ugovorne strane obavezuju da će preduzeti potrebne zakonske mjere, shodno svojim ustavima, kako bi obezbijedile primjenu odredaba ove konvencije i naročito da će predvidjeti *efikasne krivične kazne* za lica kriva za genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III".

No, osim individualne odgovornosti, Konvencija predviđa i odgovornost država (član IX), koje su u sukobu; "Sporovi između ugovornih strana, vezanih za tumačenja, primjene i izvršenja ove konvencije, uključujući i one koji se odnose na odgovornost neke države po predmetu genocida ili kojeg drugog djela navedenog u članu III, bit će izneseni pred Međunarodni sud pravde, na zahtjev bilo koje strane u sporu."

I pored toga što su djela genocida sasvim jasna njihova, tumačenja su umnogome različita. Tako tumačeći definiciju genocida, ICJ je naglasio da je za njegovo postojanje nužno ne samo postojanje očitog čina, već i izražene namjere (*mens rea*), kao svjesnog i voljnog djelovanja u odnosu na konkretno djelo (*actus reus*), nego i postojanje specifične namjere (*dolus specialis*)[12] potpunog ili djelomičnog uništenja zaštićene grupe kao takve. Genocid po svojoj prirodi, zbog postojanja specifične i ekstremno definirane namjere, ne može se porediti ni sa jednim drugim zločinom, jer u konkretnom slučaju u Srebrenici, svi zatočenici, mimo svih običaja ratovanja, odmah su pobijeni. U tom smislu morala je postojati specifična namjera (*dolus specialis)*,[13] da bi se učinio takav zločin, zločin kojim se povređuju temeljni pravni principi i temelji humanosti. Na taj način u srebreničkom slučaju, kao i u mnogim

[11] http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm

[12] Presuda, paragraf 245.

[13] Presuda, paragraf 190.

drugim, narušena su sva četiri osnovna principa prava oružanog sukoba[14], kao i zaštićene grupe, način i sredstva borbe, zaštićeni objekti i sve drugo što nije vojni cilj.

Dokazivanja postojanja specifične namjere u srebreničkom genocidu, bio je glavni kamen spoticanja, jer tužena strana je sve vrijeme dezavuisala Sud sa skretanjem odgovornosti na individualna lica. Međutim, Sud je trebao znati, što mu i pravna logika nalaže, da je država najviši subjekt prava, koja se ovaploćuje putem svojih struktura, koje čine pojedinci, koji su odgovorni kao fizička lica, tako je država odgovorna, kao najviše pravno lice. To već imamo kod nižih pravnih subjekata, kada se zbog određenog prekršaja ili krivičnog djela koje je počinio radnik ili službenik neke ustanove, preduzeća ili sl., kažnjava radnik kao "odgovorno lice", ali i preduzeće ili ustanova, kao odgovorno "pravno lice". Kao sociolog uže naučne oblasti kulture, prava i morala, smatram da bi se takva ista pravna i moralna logika trebala primijeniti i u presudi BiH protiv Srbije.

Podijeljena mišljenja o odgovornosti države za zločin genocida

Tužba BiH protiv SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), pokrenula je mnogo polemike o kvalifikaciji odgovornosti za počinjeni genocid u Bosni i Hercegovini. Nakon izvođenja dokaza, smatra se da su predstavnici Francuske bili odlučno opredijeljeni za sistem individualne odgovornosti, dok su predstavnici Ujedinjenog Kraljevstva zastupali stav da za počinjen genocid treba da odgovaraju i države, pozivajući se na član IX Konvencije, što je upravo na fonu one logike u prethodnom tekstu spomenute. Osim toga, u žučnim raspravama je vrlo često isticano da se genocid kroz historiju događao kao državni projekt ili posredstvom njezinih kolaboracionista.

Tako su, prema članu 9, *predstavnici BiH strane tvrdili da se ovaj slučaj tiče odgovornosti države, koja je putem svojeg vodstva i svojih organa počinila "najokrutnija kršenja najsvetijih dijelova međunarodnog prava".* U tom smislu Srbija je flagrantno kršila univerzalan i jedinstven, na ugovoru utemeljen, koncept državne odgovornosti. S obzirom na eksplicitnu obvezu država treba da u skladu sa članom 1. Konvencije, spriječi i kazni zločin genocida. BiH smatra da Srbija ne samo da nije spriječila genocid, već ga je permanentno dozirala, na taj način što je stavljala svoju značajnu vojnu i finansijsku podršku na raspolaganje Republici Srpskoj (paragraf 241 presude[15]), što govori o njenoj direktnoj umiješanosti i vođstvu. Zbog toga nije teško zaključiti da država koja je sama počinila genocid istovremeno je prekršila i obvezu da ga spriječi i da kazni počinioce.

---

[14] Zarije Seizović, *Međunarodno javno pravo*, Zenica, 2008., str. 122-125.

[15] *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008., str. 123.

Naravno, imajući to u vidu, Srbija, kako bi izbjegla odgovornost, opredijelila se za restriktivno tumačenje Konvencije, navodeći Sud na olakšavajuće okolnosti da su obveze države jedino da spriječi i kazni zločin u slučajevima kada su ga počinili pojedinci, te tako na kukavan način sav teret odgovornosti svaljuju na pojedince - izvršioce nečijih ideoloških i genocidnih projekata. Shodno tome Sud je na krajnje licemjeran način prihvatio srbijanske argumente i na još licemjerniji način ih zacrnio, bolje reći uništio glavne dokaze, te po nalogu mnogih bjelosvjetskih mešetara donio deklaratornu odluku kojom utvrđuje da je država Srbija te obveze povrijedila, ali gle ironije, u presudi se nastavlja da se ista ne bi mogla proglasiti odgovornom za počinjenje genocida, jer, iako na njega ukazuju mnoge činjenice, namjera, tobože, nije dokazana.

Prihvaćajući velikim dijelom argumente BiH, ICJ je još 1996., odlučujući o preliminarnim prigovorima u postupku, zaključio da tekst člana 9. izričito ne isključuje niti jedan oblik odgovornosti države te je općenito konstatovao da Konvencija nalaže državama određene obveze, i poteže pitanje njihove međunarodne odgovornosti. Međutim, kako je vrijeme prolazilo erozija morala kompletne međunarodne zajednice, pa i njenih činovnika je učinila svoje, tako da, kako se približavalo vrijeme presude, sve su više oživljavale teorije individualne odgovornosti, a sve manje odgovornost države, što će se na kraju i potvrditi.

Pravne činjenice o odgovornosti Srbije

Pravna odgovornost Srbije za genocid u Bosni i Hercegovini nagoviještena je još sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti br.771/1992, u kojoj Vijeće konstatuje da izvještaji sa terena ukazuju na rasprostranjena kršenja odredbi međunarodnog humanitarnog prava na teritoriju bivše Jugoslavije, posebice Bosne i Hercegovine, koja su uključivala masovna nasilna protjerivanja, zatvaranja i zlostavljanja civila u zatočeničkim logorima, namjerne napade na ne-borce, bolnice i ambulante, ometanja dostave hrane i lijekova civilima, te devastaciju i uništavanje imovine[16]. Vijeće je strogo osudilo umiješane u tzv. praksu "etničkog čišćenja". Rezolucijom 780/1992, zahtijeva se od generalnog sekretara UN-a formiranje nepristrasnog ekspertnog tima da istraže i analiziraju informacije iz Rezolucije 771. Imajući saznanja o glavnim akterima i ratnoj logistici, Vijeće sigurnosti je rezolucijom 787 od 16. novembra 1992. donijelo zabranu o slanju proizvoda preko Savezne Republike Jugoslavije iz strateških industrija kao što su; nafta, gvožđe, čelik, guma. Vijeće je, kako kaže ambasador Dijego Enriqe Aria, "dobro znalo ko je naoružan, a i ko je činio strahote. Vijeće je znalo ko je finansirao i snabdijevao srpske paravojne formacije oružjem, municijom, hranom, benzinom itd".[17] Zatim pismom od 9. februara 1993. generalni

[16] Zarije Seizović, *Međunarodno javno pravo*, Zenica, 2008., str. 11-12.

[17] *Genocid u kontinuitetu, Svjedočenje ambasadora Arrie*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2011., str. 28.

sekretar izvještava predsjednika Vijeća sigurnosti, da su prema izvještaju Ekspertnog tima počinjene ozbiljne povrede i druga kršenja odredbi Međunarodnog humanitarnog prava na teritoriju bivše Jugoslavije. Nakon toga Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 808 od 22. februara 1993. paragrafom 1. utvrđena je potreba formiranja Međunarodnog suda za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava na teritoriju bivše Jugoslavije. Nakon toga Sud je, 8. aprila 1993. donio dva naloga u svom izvještaju, u kojima je upozorio Jugoslaviju riječima: "da pazi da ni jedna od vojnih, paravojnih ili neregularnih vojnih jedinica koje bi mogle biti pod njenim autoritetom ili imati njenu podršku, kao niti jedna organizacija ili osoba koje se eventualno nalaze pod njenom kontrolom, usmjeravanjem ili uticajem, ne izvrše djelo genocida, direktnog ili javnog podsticanja na izvršenje genocida ili djela saučesništva u genocidu".[18]

Na osnovu ovog i drugih dokumenata i činjenica, u paragrafu 241. presude stoji: "Sud smatra da je utvrđeno da je tužena strana na taj način stavljala svoju značajnu vojnu i finansijsku podršku na raspolaganje Republici Srpskoj..." Tako u svojoj knjizi *Mir i kazna*, portparolka Haškog tužilaštva Florence Hartman navodi činenice: Karadžićevu izjavu da se "bez Srbije ništa ne bi dogodilo, ne bismo imali sredstava i ne bismo mogli ratovati".[19] To potvrđuju "kilometri zapisnika" Vrhovnog savjeta odbrane kojima se bez sumnje dokazuje izravna umiješanost srpske države i njezina šefa u rat i zločine u Bosni, ističe F. Hartman, te zaključuje: "Ukratko, kako bi spriječila da te nezgodne istine budu izložene na svjetlo dana, Srbija je uvjerila Sudsko vijeće zaduženo za slučaj Milošević, da joj odobri ograničavanje upotrebe tih dokumenata samo na Miloševićev proces i da zabrani širenje dijelova, koji je najviše kompromitiraju, ne samo u javnosti nego i svakoj sudskoj instanci osim ICTY-a."[20] Bezmalo, i sa moralnog i sa pravnog stanovišta ovo je zaista nečuveno. Ovo je najsvirepiji način izvrgavanja pravde i očitog odricanja svake odgovornosti, kako bi se izbjegle "milijarde odštete Bosni i Hercegovini"[21] i kako bi se izbjegla etiketa Srbije kao države koja je planirala i operacionilizirala agresiju, zločine i genocid u BiH. No, pored svekolike drskosti oko skrivanja ključnih dokumenata, F. Hartman ističe *da* "Beograd tvrdi da pravda i istina štete stabilnosti regije i da

[18] Presuda, paragraf 435, str. 215.

[19] Florence Hartman: *Mir i kazna*, Sarajevo: Buybook, 2007., str. 72. Treba napomenuti da neki pisci ne smatraju ovu knjigu referentnim izvorom. Međutim, ne treba zaboraviti da je Florence Hartman bila portparolka Haškog tribunala, da je bila na izvoru informacija. Ovakve i slične sintagme vrve u knjizi *Bosanski rat*, Dobrice Ćosića: "...jer će Srbi rat izgubiti ako ostanu sami bez podrške Srbije" (str. 183). U sličnom kontekstu ista izjava na više mjesta u knjizi Smaila Čekića: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2004.

[20] Ibidem, str. 76.

[21] Ibidem, str. 77.

djeluju protiv mira".[22] Na taj način Beograd indirektno priznaje svoju krivicu, i još na drzak način indirektno poručuje: "ako budete izgonili istinu, može vam biti gore". To obrazlaže i Hartmanova ovim riječima: "Vitalni nacionalni interes" zemlje naveden pred ICTY-em jest, dakle, skrivati pred Međunarodnim sudom pravde (ICJ) sve informacije koje je optužuju, jer bi osuda za genocid "produbila jaz između Državne zajednice Srbije i Crne Gore i Bosne, ali i između dva sastavna entitete Bosne i Hercegovine, što bi moglo dovesti do opće nestabilnosti u regiji i do želje za osvetom"[23]. A, šta će se desiti u protivnom. Istina će se zabašuriti, pravda se neće zadovoljiti, tako da će zločini, nasilje i razaranje ove zemlje postati neki "normalan" obrazac ponašanja, koji će se periodično ponavljati sve dok se ne zadovolje hegemonističke strasti agresora, tj. do "konačnog rješenja", bolje reći, istrebljenja Bošnjaka.

Tako donesena presuda, koja je i po pravnom obilježju sumnjiva, a po moralnom pogotovu, uvijek će biti predmet moralne osude, jer zlo umjesto da je rigorozno kažnjeno i da posluži kao primjer najrigidnijeg antisocijalnog ponašanja, sa ovakvom opsjenarnom presudom, zlo, zločini i genocid nad Bošnjacima su u najmanju ruku amnestirani.

Zaključna razmatranja

Pitanje odgovornosti se nadaje kao ključni društveni mehanizam u razvoju međunarodnog prava. Sa svojom tužbom protiv Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Bosna i Hercegovina je tražila odgovornost ove državne zajednice, koja je izvršila agresiju, masovne zločine i genocid nad Bošnjacima, u skladu sa međunarodnom Konvencijom o sprečavanju zločina genocida. Podastirući sve dokaze o planiranju, podsticanju i vršenju agresije, Međunarodni haški tribunal, pod utjecajem bjelosvjetskih lobista i lobističkih pritisaka, donio je opsjenarnu, sramnu i oslobađajuću presudu, tako da je Srbija stavljena u isti status kao i bilo koja država na Planeti, pored više nego očitih dokaza o agresiji i zločinima u BiH. Osim toga, Haški sud je saučesnik u skrivanju ključnih dokaza, što će ostaviti veliku moralnu mrlju na ovu međunarodnu instituciju, koja je podlegla pritiscima da se Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida odnosi samo na individualnu odgovornost i procesuiranje optuženih pojedinaca, zanemarujući član IX, gdje se jasno ističe odgovornost države, koja je idejni tvorac, podstrekač i realizator genocida, kao što je navedeno u Tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, pred Međunarodnim krivičnim sudom u Haagu.

No, iako je Haški sud razvodnio, pa i prekrio odgovornost, trudeći se svim silama da Srbija izbjegne odgovornost za ključnu ulogu u agresiji i zločinima, ipak po

[22] Ibidem, str. 77.

[23] Ibidem, str. 78.

moralnom osjećaju krivica za genocid nije u potpunosti prenesena na pojedince, jer se pored pravne odluke Suda, koja je daleko od pravičnosti, jasno vidi da Srbija snosi odgovornost kao država, odnosno kao subjekt međunarodnog prava. Iako je Srbija izručila određen broj pojedinaca, kao počinitelje zločina, oni mogu biti odgovorni samo kao "fizička odgovorna lica", dok je država, u čijoj su službi oni bili, "odgovorno pravno lice". Srbija ne može reći da su ta lica bila "van zakona" te države, kad ih je ta ista država mobilisala, opremila svim materijalno tehničkim sredstvima, hranom, odjećom, obućom i dr., te ih uputila na određeni ratni raspored, Poslije svih izvršenih zločina uredno ih je činovala, isplaćivala plaće i penzije, i sad odjedanput kad za sve učinjeno treba odgovarati, Srbija svu krivicu prebacuje na te pojedinc. No, iako presuda nije bila po pravdi i pravičnosti, zasigurno je da će Srbiji suditi moralni sud javne svijesti, ali i sud historije.

Literatura:

Čekić Smail: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2004.

Dimitrijević, Vojin i dr.: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beograd, 2007.

Genocid u kontinuitetu, Svjedočenje ambasadora Arrie, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2011.

Hartman, Florence: *Mir i kazna*, Sarajevo: Buybook, 2007.

Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008.

Seizović, Zarije: *Međunarodno javno pravo*, Zenica, 2008.

Internet stranice:

1. Internet stranica Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, www.un.org/icty:

Presuda Raspravnog vijeća, slučaj Tadić

Presuda Žalbenog vijeća, slučaj Tadić

2. Internet stranica Međunarodnog suda pravde, www.icj-cij.org/icjwww/icjhome.htm:

Presuda u slučaju *Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Bosna i Hercegovina protiv Savezne Republike Jugoslavije)*

3. Internet stranica Komisije za međunarodno pravo, www.un.org/law/ilc:

Nacrt Kodeksa zločina protiv mira i sigurnosti čovječanstva

Nacrt članaka o odgovornosti država za međunarodno protupravne čine

4. Odgovornost države na temelju Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju.

Izdvojeno mišljenje potpredsjednika Suda Al-Kwasawneha

Izdvojeno mišljenje *ad hoc* suca Kreće

Zajednička deklaracija sudaca Shija i Korome

Izdvojeno mišljenje suca Owade

Izdvojeno mišljenje suca Tomke

MORAL RESPONSIBILITY AND LEGAL PERFIDIOUSNESS OF INTERNATIONAL COMMUNITY

Fikret Bečirović

Summary

In international relations, according to the majority of lawyers, sociologists, historians and other scholars, the responsibility of states for internationally illegal acts are the key legal, moral, and social factors, without which the state in international relations would be similar to Hobbes' state of "war of all against all." So by the spirit of the law, which primarily seeks to detect, suppress and eliminate all anti-social phenomena, the letter of the law must be clear and unambiguous, so that the dispersion and arbitrary interpretations would be at the minimal level. However, even international acts, as well as state ones are not clear enough.

Thus, in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide are not sufficiently regulate some norms which leaves space for different interpretations, dilution and transfer of responsibility when it focuses only on the individual responsibility of the accused and the prosecution of individuals, while the responsibility of the state, which is a creator, instigator and realizer of the genocide, as stated in the charges of Bosnia and Herzegovina against Serbia and Montenegro at the International criminal Tribunal in The Hague, has sought to be avoided.

Although the Trial Chamber has found that the respondent put its considerable military and financial support available to the Republika Srpska, and made the conclusion of the genocidal intent, in addition to individual responsibilities of two senior officers of the Army of the Republika Srpska convicted of genocide, and now here is the third one, it was not given a judgment for the responsibility of the State Union of Serbia and Montenegro for the planning, organizing and committing genocide in Bosnia and Herzegovina. Based on all the foregoing, this paper intends to show that the judgment of the ICTY is not fair, because they are not acknowledged key evidence against Serbia, as well as evidence that the court allowed "black out" and in a such pseudo-legal way to grant amnesty to aggressor state. However, despite of hidden evidence, the Court had sufficient reason to act in accordance with Article IX of the Convention, but it did not happen, conversely, The Court has issued delusive, better say acquittal, and we can conclude, with great resignation, that the moral and legal responsibility should bear both the direct perpetrators and the state union of Serbia and Montenegro, as well as the international community, which has avoided to convict the real culprits and deliver the verdict because of diplomatic backroom deals and various pressures.

Keywords: crimes against humanity and international law, genocide, The International Court of Justice, individual responsibility, the state's responsibility, The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, international illegal factors

UDK 323.2 (497.6)
327 (497.6)

Bosna i Hercegovina: zamrznuti sukob?

Hamza Karčić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

U različitim analizama i debatama o Dejtonskoj Bosni i Hercegovini, pojavila se potreba uvođenja preciznog termina za dijagnozu problema u BiH. Cilj ovog članka je ponuditi odgovor na pitanje da li se Bosna i Hercegovina može smatrati "zamrznutim sukobom". Nakon pregleda ključnih faktora "zamrznutih sukoba" na prostorima bivšeg Sovjetskog saveza, analiziraju se prisutni i odsutni elementi ove vrste sukoba u slučaju Bosne i Hercegovine. Razlika između postsovjetskih "zamrznutih sukoba" i Bosne i Hercegovine je u tome što u zamrznutim sukobima nefunkcionalnost države proizlazi iz nepostojanja kontrole državnih institucija nad cijelom teritorijom, dok su u Bosni i Hercegovini državne institucije izložene institucionalnim blokadama, što može dovesti u pitanje mogućnost donošenja i implementacije odluka na teritoriji cijele države. Na osnovu upotrebe ovog termina u stručnoj literaturi, Bosna i Hercegovina se ne može smatrati zamrznutim sukobom zbog odsutnosti ključnih faktora koji definišu ovu vrstu sukoba.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, zamrznuti sukobi, Južni Kavkaz

U intervjuu EurActivu, 15. marta 2010. godine, generalni sekretar Regionalnog savjeta za saradnju Hido Biščević izjavio je da situacija u Bosni i Hercegovini počinje da liči na "pasivni zamrznuti sukob" (dormant frozen conflict).[1] Bivši američki ambasador u Hrvatskoj i Saveznoj republici Jugoslaviji William Montgomery također je stava da je stanje zamrznutog sukoba realna mogućnost za BiH.[2] Valery Perry, iz Programa za obrazovanje pri Misiji OSCE-a

[1] "Bosnia stalemate turning into 'frozen conflict'", 15. mart 2010., http://www.euractiv.com/en/enlargement/bosnia-stalemate-turns-frozen-conflict-news-343803 (pristupljeno 31.10.2010)

[2] Šenol Selimović, "William Montgomery: Bosna je definitivno neuspjela država", *Slobodna Dalmacija*, 13. 11. 2010. http://www.slobodnadalmacija.hr/Spektar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/121115/Default.aspx (pristupljeno 16. 9. 2012.)

u Bosni i Hercegovini, u analizi strategija implementacije mira i demokratizacije u Bosni i Hercegovini, konstatuje da je u ovoj zemlji na sceni zamrznuti sukob.[3]

U različitim analizama i debatama o Dejtonskoj Bosni i Hercegovini, pojavila se potreba uvođenja preciznog termina za dijagnozu problema u Bosni i Hercegovini. "Frankenštajn država", "luđačka košulja", "nakaradna država", "Potemkin država" samo su neki od ponuđenih termina. Cilj ovog članka je ukazati na dosadašnji nedostatak adekvatnog termina iz oblasti političkih nauka i međunarodnih odnosa za opis stanja u BiH. Cilj je također i ponuditi odgovor na pitanje da li se Bosna i Hercegovina može smatrati zamrznutim sukobom, kao što tvrde Biščević, Montgomery i Perry, odnosno u kojoj mjeri Bosna i Hercegovina ima elemente zamrznutog sukoba.

Struktura ovog članka je sljedeća: a) definicija problema u Bosni i Hercegovini; b) problem definicije; c) definicija, karakteristike i primjeri zamrznutih sukoba; d) analiza prisutnih i odsutnih elemenata zamrznutog sukoba u Bosni i Hercegovini; e) zaključak.

a) Definicija problema u Bosni i Hercegovini

Za potrebe ovog članka, problem u Bosni i Hercegovini se definiše kao suboptimalno funkcionisanje države koje proizlazi iz dva ključna razloga: postojanje institucionalne blokade državih institucija, i prijetnja potencijalnim otcjepljenjem. Ova dva faktora ne isključuju niti umanjuju i druge faktore koji utječu na situaciju u Bosni i Hercegovini. Međutim, u kontekstu debate o relevantnosti termina "zamrznuti sukob" za opis problema u Bosni i Hercegovini, fokus ovog članka je na relaciji funkcionalnost države-teritorijalni integritet. Funkcionalnost se definiše kao mogućnost donošenja i implementacije odluka od institucija države i implementacija istih na cjekupnoj teritoriji te države.

Institucionalna blokada prvenstveno se manifestuje putem instrumenta entitetskog glasanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. U periodu od novembra 2006. do 23. februara 2010., šezdeset tri prijedloga zakona odbijena su zbog upotrebe ovog instrumenta. Primjera radi, odbijeni prijedozi uključuju Prijedlog zakona o sprečavanju nereda na sportskom takmičenju i Prijedlog zakona o izmjeni Zakona o državnoj himni Bosne i Hercegovine.[4] O entitetskom glasanju očitovao se i lider Partije demokratskog progresa (PDP) Mladen Ivanić, koji je ukazao na zloupotrebu ovog mehanizma.[5] Inicijativa visokog predstavnika Miroslava Lajčaka u oktobru

[3] Valery Perry, "At Cross Purposes? Democratization and Peace Implementation Strategies in Bosnia and Herzegovina's Frozen Conflict", *Human Rights Review,* (2009), vol. 10, str. 36.

[4] Statistika Odjela za dokumentaciju i informacije Parlamentarne skupštine BiH.

[5] Samir Huseinović, "Jones otvorio pitanje entitetskog glasanja", *Deutsche Welle*, http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4622641,00.html (pristupljeno 14. 11. 2010).

2007. godine da djelimično smanji mogućnosti institucionalnih blokada i učini efikasnijim način odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini i Vijeću ministara, kao i otpor koji je uslijedio iz Republike Srpske, pokazatelj su poteškoća reforme načina odlučivanja.[6]

Prijetnje potencijalnim otcjepljenjem u Dejtonskoj Bosni i Hercegovini manifestuju se u obliku verbalnih i proceduralnih prijetnji. Verbalne prijetnje možemo definisati kao javne istupe izabranih ili imenovanih zvaničnika institucija u Bosni i Hercegovini koji dovode u pitanje kontinuitet teritorijalnog integriteta države. Izjave poput "Bosna i Hercegovina (je) neodrživa zemlja", "mirni razlaz", "državna zajednica" nisu prisutne samo na predizbornim skupovima. S druge strane, percepcija o prijetnji teritorijalnom integritetu pod utjecajem je i niza političkih poteza koji služe kao argument za jačanje te iste percepcije. Primjera radi, u februaru 2010. godine, Narodna skupština Republike Srpske usvojila je Zakon o referendumu i građanskoj inicijativi.[7] U septembru 2010. godine, usvojen je Zakon o statusu državne imovine na teritoriji Republike Srpske.[8] Simptomatična je upotreba termina "državni" od entitetskog nivoa vlasti.

Institucionalne blokade i prijetnje potencijalnim otcjepljenjem se međusobno jačaju i kreiraju percepciju i stvarnost političke stagnacije.

b) Problem definicije

Kao što je spomenuto ranije, "Frankenštajn država", "luđačka košulja", "nakaradna država", "Potemkin država" samo su neki od termina korištenih u javnom diskursu da opišu prirodu problema u Bosni i Hercegovini Spomenuti termini možda u određenoj mjeri ukazuju na apsurd političkog sistema, ali nisu stručni termini. Kao što je istaknuto na početku, jedan od stručnih termina koji se počeo koristiti u ovom kontekstu je "zamrznuti sukob".

Valery Perry, u analizi strategija demokratizacije i implementacije mira u Bosni i Hercegovini, situaciju naziva upravo zamrznutim sukobom. Sukob ove vrste karakteriše prekid nasilja, ali ne i postizanje osnovnih interesa bivših strana u sukobu. Stoga je, prema Perry, politika u miru nastavak rata drugim sredstvima.[9] Međunarodno

---

[6] "Cracking up: Spurred by Russia, the Bosnian Serbs are making trouble again", *The Economist,* 25. oktobar 2007, http://www.economist.com/node/10026370 (pristupljeno 31. 10. 2010).

[7] "Narodna skupština RS usvojila zakon o referendumu", *Radio Slobodna Evropa,* 11 .02. 2010. http://www.slobodnaevropa.org/content/prijedlog_zakona_o_referendumu/1953209.html (pristupljeno 14. 11. 2010).

[8] Erduan Katana, "RS legalizovala preuzimanje državne imovine", *Radio Slobodna Evropa,* http://www.slobodnaevropa.org/content/bih_drzavna_imovina_skupstina_republika_srpka/2157704.html (pristupljeno 14. 11. 2010)

[9] Perry, str. 36.

prisustvo je odgovorno za nesavršeni mir, ali je i omogućilo postepene reforme.[10] Perry, također, ukazuje da je slučaj Bosne i Hercegovine dodatno kompleksan, jer je na sceni više tranzicija – ne samo tranzicija iz rata u mir, već i tranzicija iz autoritarnog u demokratski sistem, te tranzicija iz planirane u tržišnu ekonomiju.

Stoga, legitimno je postaviti pitanje da li Bosna i Hercegovina ima elemente zamrznutog sukoba? Prije odgovora na ovo pitanje, neophodno je definisati ovaj termin kao i njegovu upotrebu.

c) Definicija, karakteristike i primjeri zamrznutih sukoba

Termin "zamrznuti sukob" koristi se pretežno za opis triju sukoba na Južnom Kavkazu − Južna Osetija, Abhazija i Nagorno Karabah – te Pridnjestrovlja (Transdiestria) u Moldaviji.

Ova vrsta sukoba može se definisati kao slučajevi "gdje je nedavno došlo do nasilja o pitanju secesije, gdje su se secesionisti pokazali vojno uspješnim, te uspostavili kontrolu nad specifičnim teritorijama i uspostavili *de facto* državne institucije. Također, ovaj vojni rezultat nije priznat od vojnih gubitnika, tj. centralnih vlada niti međunarodne zajednice. U tom smislu, sukobi se ne smatraju rješenim."[11] Vojni uspjeh secesionista omogućen je značajnom podrškom vanjskog faktora (Rusije, ali i Jermenije u slučaju Nagorno Karabah) i upravo kontinuitet vanjskog faktora je jedna od karakteristika današnjeg stanja ovih sukoba. Primirja su stupila na snagu, ali nema napretka u pregovorima o konačnom statusu.[12] Nadalje, interakcija unutrašnjih i vanjskih faktora onemogućava transformaciju ili rješavanje sukoba.[13]

Sama adekvatnost termina "zamrznuti sukob" kao opisa ova četiri slučaja je predmet rasprave. Neslaganje s terminom zamrznuti sukob proizlazi iz pretežno dva razloga. Prvo, za neke ovaj termin se razumije kao stanje odsustva sukoba. Da sukobi nisu zamrznuti, pokazao je i rat u Južnoj Osetiji 2008. godine. Thomas de Waal smatra da termin "zamrznuti sukob" nije adekvatan, jer ovi sukobi i dalje

---

[10] Kao i niz drugih autora koji su pisali o BiH od 1992., za Perry u BiH postoje "zaraćene strane", kako u ratu, tako i u miru, koje su odgovorne za postojeće stanje. Izjednačavanje krivice i odgovornosti kao i odsustvo diferencijacije o djelima političkih aktera u radovima nekih stranih stručnjaka za BiH predstavlja svojevrsnu tradiciju.

[11] Ghia Nodia, "Europeanization And (Not) Resolving Secessionist Conflicts", iz *Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery) (Commentary*), http://www.ecmi.de/jemie/download/1-2004Comment01.pdf (pristupljeno 31. 10. 2010.), str. 1.

[12] Dragan Štavljanin, "Balkanizacija Južnog Kavkaza", *Radio Slobodna* Evropa, 6. 6. 2008., http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1120674.html (pristupljeno 31. 10. 2010.)

[13] Mary Alice C. Clancy i John Nagle, "Frozen Conflicts, Minority Self-Governance, Asymmetrical Autonomies – In search of a framework for conflict management and conflict resolution", referat na 6. Azijsko-evropskom okruglom stolu, 10-12 juna 2009., Sjeverna Irska. http://www.siiaonline.org/files/6th%20AER%20Background%20Paper%20INCORE.pdf (pristupljeno 1. 11. 2010.)

prouzrokuju žrtve, ali i zbog mogućnosti eskalacije.[14] U konkretnom slučaju Nagorno Karabaha, de Waal smatra da termin nije prihvatljiv, jer prijetnja rata u skorijoj budućnosti nije vjerovatna, ali je dugoročno moguća.[15]

Drugi razlog neadekvatnosti termina povezan je sa tumačenjem procesa koji se odvija u ovim sukobima. Charles King, stručnjak za Kavkaz na Univerzitetu Georgetown, smatra da ovo nisu zamrznuti sukobi već primjeri izgradnje država putem rata. Vojni sukobi 1990-ih prerasli su u određenu ravnotežu, dok su secesionisti postali izgraditelji paradržava. U ovom kontekstu, King uvodi termin "statelike entity" (entitet sa obilježjima države) koji definiše kao političku jedinicu sa stanovništvom, suverenom kontrolom nad određenom teritorijom, ali bez međunarodnog priznanja.[16]

Izuzimajući razlike u definiciji termina, za potrebe ovog članka osnovni elementi zamrznutog sukoba, kako se ovaj termin koristi u literaturi, mogu biti identifikovani. Zamrznuti sukobi sadrže sljedeće elemente:

a) Postojanje određenog stepena autonomije prije proglašenja nezavisnosti 'matičnih' država (Gruzije i Azerbejdžana).

b) Prije početka secesionističkih projekata postojale su ključne etničke (Nagorno Karabah, Južna Osetija, Abhazija), vjerske (Nagorno Karabah) i jezičke razlike (Nagorno Karabah, Južna Osetija, Abhazija, Pridnjestrovlje). Ove razlike su konsolidovane od potpisivanja primirja 1990-ih.

c) Vojni uspjeh secesionista uz podršku vanjskog faktora.

d) Uspostava političkog entiteta na teritoriji koju kontrolišu secesionisti. Politički entitet nema međunarodno priznanje.[17]

e) Učvršćene pregovaračke pozicije secesionista i 'matičnih' država i odustvo napretka u pregovorima o pronalaženju rješenja.

Ne ulazeći u specifične razlike ovih četiriju sukoba na prostoru bivšeg Sovjetskog saveza, ovi sukobi se mogu smatrati zamrznutim u smislu da nema izgleda za realno i obostrano prihvatljivo rješenje, jer i ustupci secesionistima u obliku autonomije predstavljali bi manje od statusa koji secesionisti sada imaju.

Osim ovih primarnih karakteristika spomenuta četiri zamrznuta sukoba, Charles King navodi i niz drugih trendova prisutnih nakon primirja. Oni uključuju: kontinuirani utjecaj vanjskog faktora, formiranje novih elita, upitan doprinos međunarodnih organizacija, te učvršćivanje pregovaračkih pozicija secesionista i centralnih vlada.

---

[14] Dragan Štavljanin, "Balkanizacija Južnog Kavkaza", Radio Slobodna Evropa, 6. 6. 2008. http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1120674.html (pristupljeno 31. 10. 2010.)

[15] "Karabakh Conflict Not Frozen, Just Dormant", Armenian News, http://armnews.com/view/article/4791/Karabakh-Conflict-Not-Frozen-Just-Dormant (pristupljeno 11. 11. 2010.)

[16] Charles King, "The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia'a Unrecognized States", *World Politics*, Vol. 53, No. 4 (juli 2001.), str. 525.

[17] Južnu Osetiju i Abhaziju priznale su Ruska Federacija, Nikaragva, Venecuela, i Nauru.

Osim ova četiri slučaja, spomenuti termin se povremeno koristi i za opis stanja na Kipru.[18] Slučaj Kipra naizgled ima elemente zamrznutog sukoba. Turska Republika Sjeverni Kipar, proglašena 1983., jedino je priznata od Republike Turske. Etničke, vjerske i jezičke razlike između sjevera i juga postojale su i prije podjele ovog ostrva. Utjecaj vanjskih faktora − Turske i Grčke − na događaje na Kipru tokom sukoba pokazao se značajnim. Međutim, historijski kontekst u kojem se razvio ovaj sukob je drugačiji od slučaja bivših sovjetskih republika. Za razliku od secesionista na Južnom Kavkazu, turski dio Kipra pokazao je spremnost na reintegraciju i ujedinjenje podrškom (65%) ukazanom na referendumu o Annanovom planu 2004. godine, dok je više od ¾ grčkog dijela Kipra glasalo protiv ovog plana.[19]

Također je došlo i do upotrebe ovog termina u slučaju Kosova, u jeku procesa proglašenja nezavisnosti i međunarodnog priznanja Kosova. Vladimir Socor je 2007. predočio mogućnost da Kosovo postane zamrznuti sukob i direktno povezao sa potencijalnom ulogom Rusije.[20] Međunarodna krizna grupa je u martu 2008. godine također upozorila na ovu mogućnost.[21] U novembru 2010., stručnjak Instituta za mir u SAD-u Daniel Serwer ukazao je na neophodnost sprečavanja ovog scenarija kao i činjenicu da opredjeljenje za i perspektiva članstva u EU čine mogućnost zamrzavanja sukoba manje isplativom, jer su dobrosusjedski odnosi preduslov za članstvo, što podrazumijeva i uspostavu određenog nivoa odnosa između Beograda i Prištine.[22] Prisutnost etničkih, vjerskih i jezičkih razlika izmedu Kosova i Srbije, kao i postojanje predratne autonomije ukazivalo je na elemente pretežno prisutne u zamrznutim sukobima. Međutim, Kosovo je do sada priznala 91 zemlja, te je pristupilo Međunarodnom monetarnom fondu i Svjetskoj banci, iako i dalje nije članica Ujedinjenih nacija.[23] Bez međunarodnog priznanja, Kosovo bi imalo jedan od važnijih elemenata zamrznutog sukoba.

---

[18] "Frozen conflicts: Europe's unfinished business", *The Economist*, 19. novembar 2008. http://www.economist.com/node/12494503 (pristupljeno 10. 11. 2010.)

[19] "Cyprus 'spurns historic chance'", *BBC News,* 25. april, 2004. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3656753.stm (pristupljeno 14. 11. 2010.)

[20] Vladimir Socor, "Kosovo: Russia's Fifth Frozen Conflict?", *Eurasia Daily Monitor,* Vol. 4, Issue 64. http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=32649&tx_ttnews%5BbackPid%5D=171&no_cache=1 (pristupljeno 13. 11. 2010.)

[21] "Kosovo's First Month", 18. mart 2008, International Crisis Group, http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media-releases/2008/europe/kosovos%20first%20month.aspx (pristupljeno 11. 11. 2010)

[22] Daniel Serwer, "Kosovo: The Next Steps", Peacebrief 67, Nov. 5 2010, United States Institute of Peace http://www.usip.org/publications/kosovo-the-next-steps (pristupljeno 12. 11. 2010.), str. 2.

[23] "Countries that have recognized the Republic of Kosova" President of the Republic of Kosova, http://www.president-ksgov.net/?page=2,54, (pristupljeno 15. 9. 201.2)

U slučaju Kipra i Kosova, faktor članstva u EU ima veću relevantnost za razliku od četiri navedena zamrznuta sukoba. Što se tiče Kosova, i Srbija i Kosovo teže ka članstvu u EU i ovo kao i perspektiva članstva nude realan podsticaj za uspostavu odnosa i početak procesa *de facto* priznanja, što otklanja jedan od važnijih faktora zamrznutih sukoba. U slučaju Kipra, "struktura podsticaja" je složenija jer je Republika Kipar (grčki dio Kipra) već u EU, i ima mogućnost upotrebe instrumenta veta u budućim pregovorima o rješavanju ovog pitanja.

d) Prisutni i odsutni elementi zamrznutog sukoba u Bosni i Hercegovini

Na osnovu trendova koje je King identifikovao u zamrznutim sukobima, može se konstatovati prisustvo sličnih trendova i u Bosni i Hercegovini.

Utjecaj vanjskog faktora (države). Jedan od dokaza uplitanja susjednih država u sukobu u BiH je u obliku rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija. Rezolucija 752 (1992) Vijeća sigurnosti UN-a zahtijeva da se "jedinice Jugoslovenske narodne armije kao i elementi hrvatske vojske koji su trenutno u Bosni i Hercegovini odmah povuku".[24] Rezolucija 757 (1992) uvodi sankcije Saveznoj republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) zbog nepoštivanja Rezolucije 752 dok Rezolucija 781 (1992) zabranjuje vojne letove nad Bosnom i Hercegovinom.

Kontinuirani utjecaj vanjskog faktora ugrađen je i u sami Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Član 3 (2) navodi da "entiteti imaju pravo da uspostave specijalne paralelne odnose sa susjednim državama u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine".[25] Savezna republika Jugoslavija i Republika Srpska 2001. godine potpisale su sporazum o uspostavi specijalnih odnosa.[26]

Formiranje novih elita. Druga sličnost između Bosne i Hercegovine i zamrznutih sukoba jeste i formiranje novih elita uslijed sukoba. Bosna i Hercegovina danas ima 13 premijera i 140 različitih ministarstava[27], 10 skupština kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, Parlament Federacije i Narodnu skupštinu Republike Srpske, te Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Osim inflacije izabranih zvaničnika različitih nivoa, došlo je, između ostalog, i do inflacije broja šefova kabineta,

---

[24] *Izbor Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija o Bosni i Hercegovini 1992-2009,* priredio Hamza Karčić, Sarajevo: Connectum, 2010., str. 22.

[25] "The General Framework Agreement: Annex 4", *Office of the High Representative and EU Special Representative*, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372 (pristupljeno 11. 11. 2010.)

[26] Marija Arnautović, "Specijalne veze kao poligon za politička nadmetanja", *Radio Slobodna Evropa,* 8. 6. 2010.,
http://www.slobodnaevropa.org/content/specijalne_paralelne_veze/2065577.html, (pristupljeno 12. 11. 2010.)

[27] "2010 UNHCR country operations profile - Bosnia and Herzegovina", UNHCR, http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/page?page=49e48d766 (pristupljeno 31. 10. 2010.)

savjetnika, stručnih saradnika, sekretara, vozača i ostalog osoblja ovih institucija zbog potrebe funkcionisanja institucija uspostavljenih uslijed kompromisa u Washingtonu i Daytonu. Kao što studije o birokratijama pokazuju, organizacije kreiraju "zajednički diskurs, simbole i vrijednosti za svoje uposlenike" i na taj način formiraju "grupni identitet". Nadalje, "pravila i rutine birokratije ...definišu društvene zadatke (birokrata) i oblikuju njihove interese".[28] Stoga je razumno pretpostaviti da je uspostava entitetskih nivoa, kao i kreiranje niza institucija na entitetskom i kantonalnom nivou, kreirala i niz zajedničkih interesa rukovodilaca, ali i uposlenika ovih institucija. "Zašto biti referent u opštini za obrazovanje kad možete biti kantonalni ministar", glasila bi preformulisana verzija Kingovog pitanja. Također je došlo i do formiranja niza novih institucija koje nisu rezultat mirovnih kompromisa i dogovora. Primjer može biti Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske koja ima 36 članova, i oko 150 naučnika i istraživača uključenih u rad ove institucije[29].

Upitan doprinos međunarodnih organizacija. Charles King ukazuje da aktivnosti međunarodnih organizacija variraju od kontraproduktivnosti do teško mjerljivih rezultata. Primjer prvog je pružanje legitimiteta secesionistima, prihvatajući, secesioniste kao pregovaračke partnere. Primjer drugog je konstantna prisutnost "dijaloga" kao barometra međunarodnih organizacija o uspjehu u procesu rješavanja sukoba. "Dijalog" i "napredak" predstavljaju značajne komponente diskursa o zamrznutim sukobima bez obzira da li postoji stvarni napredak.[30] Slične tendencije su prisutne i u Bosni i Hercegovini, gdje institucionalne blokade kao i proceduralni procesi koji ide u pravcu prijetnje potencijalnim otcjepljenjem ne prouzrokuju sankcije institucije čija svrha postojanja je upravo implementacija Dejtonskog mirovnog sporazuma. S druge strane, kao i u slučaju zamrznutih sukoba, pozivi na i objašnjenja značaja "dijaloga" postaju neizbježni vokabular predstavnika međunarodnih organizacija.

Međutim, u analizi elemenata zamrznutih sukoba u BiH, uočljivo je odsustvo ili nedostatak primarnih faktora. Značajno je istaći i sljedeće razlike:

Predratna autonomija. Tri od četiri paradržave – Nagorno – Karabah, Južna Osetija, i Abhazija – imale su određeni autonomni status prije otcjepljenja 1990-ih. Određeni autonomni status postojao je i prije proglašenja nezavisnosti 'matičnih' država. U slučaju Bosne i Hercegovine, Republika Srpska prije nezavisnosti Bosne i Hercegovine nije postojala niti je na teritoriji koju danas obuhvata Republika Srpska postojao određeni stepen autonomije. Stoga je odustan jedan od ključnih faktora koji je odlika zamrznutih sukoba na Južnom Kavkazu.

---

[28] Michael Barnett i Martha Finnemore, *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*, (Cornell University Press, 2004.), str. 19.

[29] Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, http://www.anurs.org/index.html (pristupljeno 12. 11. 2010.).

[30] King, str. 549.

Razlika u strukturi stanovništva. Tri zamrznuta sukoba na Južnom Kavkazu imaju zajedničku osobinu da su se današnje secesionističke regije i prije sukoba razlikovale od ostatka države po strukturi stanovništva – tj. po etničkoj, vjerskoj ili jezičkog pripadnosti. Kipar i Kosovo, također, imaju karakteristiku da linije razdvajanja odslikavaju ove razlike u demografiji. U slučaju Bosne i Hercegovine, predratna demografija nije bila osnov za secesionizam, ali je politika prisilne promjene strukture stanovništva u periodu 1992-1995. kreirala stanje razlike u demografiji, tj. stanje kakvo je postojalo u zamrznutim sukobima prije sukoba. U današnjoj Bosni i Hercegovini, iako još nije došlo do popisa stanovništva, uočljiva je razlika u vjerskoj i etničkoj strukturi stanovništva između entiteta ratnih secesionista i "matične" države, ali je značajno naglasiti da je ova razlika kreirana u toku rata politikom genocida i nije postojala kao faktor prije sukoba.

Rješenje sukoba. Za razliku od četiri zamrznuta sukoba na prostorima bivšeg Sovjetskog saveza, vojni sukob u BiH okončan je potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma. Važno je istaći da i na vrhuncu vojnog uspjeha secesionista u Bosni i Hercegovini, nijedna država nije priznala nezavisnost secesionističkog entiteta u Bosni i Hercegovini. Politički sistem uspostavljen Dejtonskim sporazumom je rezultat kompromisa – tj. prethodno nepostojeći entitet Republika Srpska postoji, ali kao sastavni dio cijelovite Bosne i Hercegovine, dok je uvođenje mogućnosti veta na različitim nivoima odlučivanja cijena reintegracije secesionista sa državom od koje su se pokušali otcijepiti. Upravo postojanje i korištenje veta i blokada, kao i kompleksan politički sistem, dovodi do stagnacije i analitičare usmjerava na zaključak da se radi o zamrznutom sukobu.

Međutim, i pitanja neriješena u Daytonu, ali ključna za funkcionisanje države postepeno su postala predmet reforme. Primjer je reforma odbrane. Danas u Bosni i Hercegovini postoje jedinstvene Oružane snage Bosne i Hercegovine, što nije bio slučaj u toku potpisivanja Dejtonskog sporazuma. U slučajevima zamrznutih sukoba, na sceni su etnički homogene (ili pretežno etnički homogene) oružane snage "matičnih država" koje nemaju kontrolu nad cijelim teritorijem države.

Zaključak

Termin "zamrznuti sukob" koristi se pretežno za opis sukoba u Nagorno Karabahu, Južnoj Osetiji, Abhaziji i Pridnjestrovlju, iako je i sama adekvatnost termina predmet rasprave. Uprkos debati o terminu, ključni zajednički elementi zamrznutih sukoba mogu se identifikovati, ali je ustanovljeno da slučaj Bosne i Hercegovine ne sadrži ključne elemente zamrznutog sukoba. Određeni trendovi prisutni u standardnim zamrznutim sukobima također su uočljivi i u Bosni i Hercegovini.

Funkcionalnost države, u smislu mogućnosti donošenja i implementacije odluka od institucija države i njihova implementacija na cijeloj teritoriji te države,

ključni su problem zamrznutih sukoba i Bosne i Hercegovine. Razlika je u tome što u zamrznutim sukobima nefunkcionalnost proizlazi iz nepostojanja kontrole državnih institucija nad cijelim teritorijem, dok su u Bosni i Hercegovini državne institucije izložene institucionalnim blokadama, što može dovesti u pitanje mogućnost donošenja i implementacije odluka na teritoriji cijele države. Stoga, na osnovu upotrebe ovog termina u stručnoj literaturi, Bosna i Hercegovina se ne može smatrati zamrznutim sukobom zbog odsutnosti navedenih ključnih faktora koji definišu ovu vrstu sukoba.

BOSNIA AND HERZEGOVINA: FROZEN CONFLICT?

Hamza Karčić

Summary

In analyses and debates on post-Dayton Bosnia, it is evident that a precise term to express the political problem in Bosnia has yet to be found. The aim of this article is to explore the relevance of the term "frozen conflict" in the context of Bosnia. Following an overview of key elements present in "frozen conflicts" in the post-Soviet space, an analysis of the presence (or the lack thereof) of these elements in the case of Bosnia is provided. Based on the usage of the term in the academic literature, the case of Bosnia is deemed not to fit this category of conflicts.

Key words: Bosnia and Herzegovina, frozen conflicts, South Caucasus

UDK 32.019.51: 323. 22 (497.6=163.41)

Pucnji upozorenja iznad Bosne

Haris Alibašić
Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike
Chicago

Autor u tekstu vješto razotkriva i otvoreno kritizira *negativnu kampanju* srpskih nacionalista protiv države Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda. Osuđuje pokušaje revidiranja i prepravljanja historije i reklasificiranja događaja koji su se dogodili tokom ranih devedesetih godina na Balkanu. Napadi na državu Bosnu i Hercegovine i Bošnjake nastavljeni su i u postdejtonskom periodu. Stoga, autor sistematično analizira i kritikuje negativne medijske napade na državu Bosnu i Hercegovinu – koju se nastoji prikazati kao *propalu državu* – kao i pokušaje poricanja genocida nad Bošnjacima, ali i rata koji je vođen protiv samostalne bosanskohercegovačke državnosti i egzistencije.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, genocid, rat, agresija, srpska propaganda, nezavisnost, mediji, negativna kampanja

Bosna i bosanska najveća populacija, Bošnjaci, preživjeli su neke od najtežih mogućih zločina, i platili su svoju slobodu teškim dankom, u krvi, s više od 100.000 nevinih života izgubljenih tokom ranih devedesetih, u ratu koji se dogodio u Bosni i Hercegovini. Međutim, borba za pravdu i istinu ostaje nedostižan san mnogim bosanskim građanima. Negativna kampanja od srpskih nacionalista se nastavlja. Postoji konstantan pokušaj da se revidira i prepravi historija i reklasificiraju događaji koji su se dogodili u ranim devedesetim godinama na Balkanu. Ta borba se nastavlja i danas, mnogo godina nakon što je Izetbegović preminuo i od ostavštine Dejtonskog sporazuma u BiH. Neki od problema sa kojima se Bošnjaci stalno suočavaju mogu se pripisati očitom nedostatku kohezivnog pristupa u rješavanju pitanja bošnjačkog nacionalnog identiteta, nedostatku zajedničke političke platforme od Bošnjaka i nedostatku zajedničke vanjske politike pristupa i umrežavanja Bošnjaka. Očito je da srpska ulaganja u lobiranje počinju da isplaćuju dividende, a one mogu imati dugoročne negativne posljedice za BiH u budućnosti.[1]

[1] Valerie Hopkins, Sarajevo. September 26, 2011. *Bosnian Serbs splash out on lobbying in US.* Bosnian Institute News. http://www.bosnia.org.uk/news/news_body.cfm?newsid=2817; Advisory Council

Nedavni negativni medijski napadi i očajni napisi o BiH su dio kontinuiranog pokušaja da se predoči BiH kao propala država, a suverenitet Bosne kao nepraktičan, te da se prepravi historija samostalnosti bosanske države. Nadalje, članci pokušavaju negirati genocid, rat i agresiju koji su se dogodili u BiH, provedeni od bosansko-hercegovačkih susjeda s istoka, Srbije i Crne Gore (ne treba zaboraviti vrlo negativnu ulogu manjeg susjeda južno od Srbije za vrijeme rata u BiH). Nedavni članci podudaraju se s člancima pisanim na temu BiH od srpskih nacionalista, propagandista poput Srđe Trifkovića, koji je 5. augusta 2012. napisao članak o neizvjesnoj budućnosti BiH objavljen na "Serbianna" (web stranici srpskih ultranacionalista). Trifković nudi razne tmurne scenarije za budućnost BiH, da, kako on to objašnjava, "može se razviti među proturječnim narodima u Bosni u desetljeću koje dolaze: novi građanski rat, spora dezintegracija, raspad teritorija, savez tri republike."[2] Drugi srpski propagandist Julia Gorin u svom članku za *The Algemianer* brani srpskog ratnog zločinca koji je uhićen nedavno u Izraelu, i traži od izraelske vlade da ga ne izruči BiH, da se suoči sa Tribunalom za ratne zločine u BiH, a za ratne zločine koje je počinio u BiH.[3] Vrijedi razmotriti neke od novih članaka objavljenih u uglednim medijima, kako bi se ova nova medijska ofanziva na BiH postavila u ispravan kontekst i perspektivu.

Michael Haltzel objavio je članak u *Washington Postu,* 30. augusta 2012. godine, u kojem je tvrdio da je "demokracija u Bosni i Hercegovini smatrana jednom od rijetkih transatlantskih uspjeha, nalazi u opasnosti od raspleta."[4] Ranije je, 20. augusta 2012., Gordon Bardos napisao otvoreni urednički članak u *Jerusalem Postu*, pod nazivom *Balkan: Novi front militantnog islama.* Na dramatičan način, koristeći široku lepezu optužbi i insinuacija te ideju o krivnji po nedirektnom povezivanju u udruge, on izmišlja vezu između bivšeg predsjednika Izetbegovića i reisa Cerića i terorističkih vođa. Autor slika strašnu i tamnu sliku o opasnosti od radikalnih islamista koji, navodno, proizlaze iz Balkana, a kao prijetnja ostatku svijeta i predstavlja navodnu vezu između terorista i BiH.[5]

S ciljem pružanja objektivne procjene terorističkih prijetnji svijetu dr. Marko Attila Hoare, stručnjak za historiju bivše Jugoslavije i autor četiri knjige o Bosni

---

for Bosnia and Herzegovina (ACBH). (October 19, 2011.). *RS spent $13 million on lobbying in DC*. http://www.bosniaks.net/prilog.php?pid=43829; and Haris Alibašić. (September 26, 2007.). *US Lobby groups determine fate of nations.* http://www.bosniaks.net

[2] Srđa Trifković (August 5, 2012.). *The Uncertain Future of Bosnia.* Serbianna.

[3] Julia Gorin. (August 15, 2012.). *Israel Weighs Extraditing Citizen to Bosnia*. The Algemianer.

[4] Michael Haltzel. (August 30, 2012.). *Democracy in Bosnia Threatens to Unravel.* The Washington Post. http://www.washingtonpost.com/opinions/democracy-in-bosnia-threatens-to-unravel/2012/08/30/204a1b36-f14c-11e1-892d-bc92fee603a7_print.html

[5] Gordon N. Bardos. (August 20, 2012.). The Balkans: Militant Islamism's new front. The Jerusalem Post.

i Bošnjacima, piše sljedeće "Mi trebamo objektivnu i naučnu analizu aktivnosti vehabija i drugih radikalnih muslimana na Balkanu, kako bismo razumjeli i suočili se s problemom. Na žalost, to se neće dogoditi dugo vremena dok god pisci jednostavno koriste ovaj problem kao propagandu da vode balkanske ratove, a koji u konačnici, imaju malo veze s radikalnim islamom" (p. 70).[6] Treba uraditi dodatno istraživanje kako bi se bolje razumjela zlokobna priroda pisanja o Bosni i Hercegovini Gordona Bardosa. Samo zato što se navodi da je pisac stručnjak za balkansku politiku i sigurnost sa sjedištem u New Yorku, to ne mora baš puno značiti.

Ne treba gledati predaleko natrag u historiju kako bi se razlučile prave namjere Gordona Bardosa i iznimno destruktivne poglede prema jednoj grupi ljudi na Balkanu, Bošnjacima. Bardos je bio angažiran od Columbia Univerziteta – na Harrimanovom institutu za ruske, euroazijske i istočnoeuropske studije, a u akcijama koje su se dogodile 25. oktobra, 2011. te pozivu i prijemu Milorada Dodika, predsjednika Republike Srpske (RS), gdje je održao predavanje s naslovom "Američka vanjska politika − Priča o uspjehu: Daytonski sporazum, Republika Srpska i Bosansko europska integracija."[7] Dodik je poznat po svom stalnom negiranju genocida i uvredama žrtvama genocida, i njegovo predavanje na Columbia univerzitetu naišlo je na široku osudu od zajednice Bošnjaka u SAD.[8]

Dodatna uvreda za sve one koji su shvatili Dodikovo predavanje kao pogrdu akademskom integritetu i snazi, bila je činjenica, kako je izvjestio *Sammy Roth The Columbia Spectator,* da je mnogim Bošnjacima ili onima sa nesrpskim imenima bio zabranjen ulaz na događaj, iako su na vrijeme potvrdili svoj dolazak[9]. Optužbe u vezi s diskriminacijom i masovni izljev podrške Bošnjaka uslijedili su nakon tog događaja. Kao što je izvjestilo Savjetodavno vijeće za Bosnu i Hercegovinu "Prema različitim izvorima, Gordon Bardos, dugogodišnji pomoćnik direktora Instituta Harriman, dao je ostavku zbog incidenta" oko posjete Dodika Columbia

---

[6] Marko Attila Hoare (2008). *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad by John R. Schindler, Zenith Press,* 2008, 368 pp. Democratiya 13 | Summer 2008. http://dissentmagazine.org/democratiya/article_pdfs/d13Hoare.pdf

[7] The Harriman Institute Russian, Eurasian, and Eastern European Studies An American Foreign Policy. Success Story: The Dayton Accords, Republika Srpska, and Bosnia's European Integration Tuesday, 25 October 2011., 5:30pm–7:00pm
http://www.harrimaninstitute.org/events/lecture_series.html?id=balkans

[8] CNAB, ACBiH, and IRGC. (October 23, 2011.). Protest Letter to Columbia University for hosting genocide denier, Milorad Dodik. http://www.bosniak.org/protest-letter-to-columbia-university-for-hosting-genocide-denier-milorad-dodik/

[9] Sammy Roth (October 26, 2011). *Balkan politician draws protesters at Low speech.* Columbia Spectator. http://www.columbiaspectator.com/2011/10/26/balkan-politician-draws-protesters-low-library-speech

univerzitetu.[10] Nedavni, navedeni članak, napisan za *Jerusalem Post*, treba dakle staviti u taj kontekst.

Drugi članak koji zaslužuje pažnju je *Zaboravljen neuspjeh u Bosni*, koji je napisao John R. Schindler, objavljen na web stranici Nacionalnog interesa 20. augusta, 2012. Autor je najpoznatiji po svom neuspjelom pokušaju oslikavanja BiH kao krajnjeg poligona za teroriste u svojoj knjizi *Nesveti teror: Bosna, Alkaida, i porast globalnog džihada*. U svom novom članku o Bosni, on ispovijeda "kako je tužno propala država Bosna i Hercegovina u 2012"[11]. Pisanje Schindlera o Bosni treba se dodatno ispitati kao pristrano mišljenje. Dr. Hoare u svojem pregledu Schindlerove knjige je napisao da je knjiga *Nesveti teror: Bosna, Alkaida i uspon globalnog džihada*, koja je usmjerena isključivo na Bosnu, "manje istraživanje o ulozi Alkaide i mudžahedina u Bosni, a više oštra kritiku protiv bosanskih muslimana i bosanskih uzroka (str. 60).[12] Schindlerov tekst se najbolje može svrstati u žanr historijske fikcije. Schnidler ispravno postavlja tezu da je disfunkcionalnost države BiH rezultat Dejtonskog sporazuma i političkih dogovora izvršenih nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma. On ističe da korupcija izjeda društvenu jezgru i navodi da "elita u svim subjektima ima koristi od institucionaliziranog kriminala, dok prosječni Bosanci pate svakodnevno usred siromaštva i isključenosti, a sve pod nominalnim liderstvom Zapada"[13] To je istina i jedan od objektivnih zaključaka koji se može razabrati iz članka. Svakako, nalaze se mnoga goruća pitanja i stalna kriza unutar bh. društva. BiH je izgubila 100.000 civila, a ima više od milion bosanskih građana (gotovo četvrtina stanovništva) koji žive u drugim zemljama zbog agresije i kampanje etničkog čišćenja počinjene od srpske vojske.

Schindlerov članak ne ispituje istinsku prirodu i središnje pitanje o disfunkcionalnom stanju bh. države, a to je konstantni napadi na suverenosti BiH od srpskih nacionalista iz Republike Srpske i Srbije, a koji su samo nastavak politike ratnih zločinaca Radovana Karadžića, Ratka Mladića i Slobodana Miloševića. Ustav BiH je uređen u svojoj složenosti u svrhu i korist statusa quo. Prema riječima dr. Kasima Begića, prvog poslijeratnog predsjednika Ustavnog suda u Bosni, Ustav Republike Srpske sadrži nekoliko dijelova koji nisu kompatibilni i usklađeni s Ustavom

---

[10]Advisory Council for Bosnia and Herzegovina. *The Year in Review 2011.* http://www.acbih.org/wp/?p=2123

[11] John. R. Schindler (August 20, 2012.). *Forgotten Failure in Bosnia.* the National Interest http://nationalinterest.org/commentary/forgotten-failure-bosnia-7365

[12] Marko Attila Hoare (2008). *Unholy Terror: Bosnia, al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad by John R. Schindler,* Zenith Press, 2008, 368 pp. Democratiya 13 | Summer 2008. http://dissentmagazine.org/democratiya/article_pdfs/d13Hoare.pdf

[13] John. R. Schindler. (August 20, 2012.). *Forgotten Failure in Bosnia.* the National Interest http://nationalinterest.org/commentary/forgotten-failure-bosnia-7365

Bosne i Hercegovine (str. 326).[14] Takav tretman pravne i legalne strukture Bosne i Hercegovine se nastavlja kontinuirano.

Iza površnih analiza problema s kojima se suočava BiH postoje mnogi primjeri uspjeha u BiH, uključujući i stvaranje Centralne banke Bosne i Hercegovine, prepoznate kao najbolje centralne banke u Regiji, i jedne valute za zemlju, a kako je navedeno u knjizi koju je napisao Warren Coats, *Jedna valuta za Bosnu: stvaranje Centralne banke Bosne i Hercegovine*[15]. Armija BiH je služila u ulozi podrške NATO misijama širom svijeta, što je uspjeh za BiH. Bosna i Hercegovina je održala i dalje održava slobodne izbore godinama nakon Dejtonskog sporazuma. Predstavljanje BiH kao ukupnog neuspjeha služi ulozi onih koji su se protivili direktnom angažmanu i vojnoj intervenciji Sjedinjenih Američkih Država u BiH.

Najproblematičnija, međutim, jesu nedavna pisanja Michaela Dobbsa, saradnika Memorijalnog muzeja holokausta SAD lociranog u DC-u, a koji također piše za *Foreign Polict magazine* (magazin za vanjsku politiku). On je nedavno napisao članak u kojem je pokušavao braniti srpsko ponašanje i nudio obrazloženje za počinjene zločine tokom ratova na Balkanu. Dobbs je pisao "da su Hrvati i Muslimani dobili pravo na otcjepljenje od Jugoslavije, ali Srbi nisu imali pravo na otcjepljenje iz Hrvatske ili Bosne" čime je "osjetljiva etnička ravnoteža sankcionirana od velikih sila nakon Prvog svjetskog rata i provedena od maršala Tita (Hrvat) u četiri desetljeća nakon Drugog svjetskog rata bila prodrmana."[16] Nakon brzog odgovora od potpredsjednika Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA), mr. Hamdije Čustovića, i naknadne reakcije od profesora Emira Ramića sa Instituta za istraživanje genocida Kanada (IRGC), i dr. Marka Attile Hoarea, profesora historije, i drugih,[17] Dobbs je nastavio sa svojim pokušajem da objasni zlo, i predložio kako objasniti zlo ne znači opravdavati ga. Dobbs je bio šokiran napadima Bošnjaka i obećao da će čak i

---

[14] Kasim I. Begić, Bosna i Hercegovina Od Vanceove Misije Daytonskog Sporazuma 1991-1996., Bosanska Knjiga, 1997.

[15] Warren Coats. (2007). One currency for Bosnia: Creating the Central; Bank of Bosnia and Herzegovina. Jemeson Books. Pp 306-307

[16] Michael Dobbs. (August 22, 2012.). *In defense of the Serbs.* Foreign Policy. http://dobbs.foreignpolicy.com/posts/2012/08/22/in_defense_of_the_serbs

[17] Hamdija Čustović. (August 27, 2012.). *Michael Dobbs should apologize*. http://dobbs.foreignpolicy.com/posts/2012/08/27/michael_dobbs_should_apologize; Professor Emir Ramić. (August 28, 2012). *Letter to the Editor of the Foreign Policy Magazine.* http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2012/08/The-Editor-of-Foreign-Policy-magazine.pdf Dr. Marko Attila Hoare. (September 5, 2012.). *Michael Dobbs on Bosnia: Explaining evil or parroting clichés ?* http://greatersurbiton.wordpress.com/; and Bosniak organizations in USA and Canada. (September 4, 2012.). *Protest letter to the United States Holocaust Memorial Council regarding Michael Dobbs*. http://www.bosniaks.net/prilog.php?pid=46707

"opisati ono što se događalo u Mladićevoj glavi dok je provodio svoju ubojitu kampanju protiv muslimana Srebrenice".[18]

Dobbs ležerno objašnjava o onome što se, prema njegovom viđenju, dogodilo u BiH i na Balkanu. On i dalje koristi netačnu informacije o broju žrtava genocida u Srebrenici, smanjujući dobro dokumentirani broj od 8373 žrtve genocida u Srebrenici, na manji broj od "7000." Umjesto da se fokusira na ishod i izvor genocida u Bosni, za što je bio zadužen zbog školarine koju je dobio Memorijalnog muzeja holokausta SAD, on ne uspijeva shvatiti složenost zla koje brani. Guy B. Adams i Danny L. Balfour u svojoj prvobitnoj knjizi *Raskrinkavanje administrativnog zla* zaključili da "ako nas holokaust uči nečemu, to je da pojedini administratori i profesionalci, daleko od otpora administrativnom zlu, najvjerojatnije bi bili ili bespomoćne žrtve ili spremni saučesnici".[19] Oni dalje postavljaju zaključak da "etički sustav koji omogućuje pojedincu da bude dobar administrator ili profesionalac, dok čine zlodjela je nužno lišen moralnog sadržaja, ili možda bolje, moralno je izopačen".[20] Nadalje, Benjamin Netanyahu, u svojem govoru 20. septembra 2001. američkom Zastupničkom domu u Komitetu za reformu Vlade SAD-a je izjavio da saveznici, nakon Drugog svjetskog rata, nisu tražili korijen uzroka nacizma − jer su znali da su neki akti zlo sami po sebi i ne zaslužuju bilo razmatranje ili "razumijevanje". Oni se nisu pitali da li je Hitler možda bio u pravu o navodnoj krivdi učinjenoj prema Njemačkoj u Versaillesu.[21] Neka se ove tačke ne izgube u Dobbsovom pokušaju da objasni moralnu dilemu sa kojom su se suočavali Mladić, Milošević i Karadžić, i drugi srpski ratni zločinci u njihovom razmišljanju i moralnim dilemama o tome kako najbolje izvršiti svoje planove za Veliku Srbiju.

Treba se nadati da će ovo da posluži kao poziv uglednim medijskim kućama i akademicima da provedu više vremena proučavajući činjenice i izvore informacija, kako bi se izbjegla pristranost koja šteti historiji. Također se nadam da će Bošnjaci uzeti vremena za proučavanje i analiziranje svih nedavnih tekstova i pružiti jedinstven odgovor na pokušaje da se umanji uspjeh Bosne i Hercegovine, umanji stvarna patnja bošnjačke žrtve, prekroji povijest i demonizira Bošnjake. Oni trebaju biti

---

[18] Michael Dobbs. (August 30, 2012). *To explain evil is not to justify it.* Foreign Policy. http://dobbs.foreignpolicy.com/posts/2012/08/30/to_explain_evil_is_not_to_justify_it

[19] Guy B. Adams and Danny L. Balfour. (2004). *Unmasking Administrative Evil.* M.E. Sharpe, str. 153.

[20] Guy B. Adams and Danny L. Balfour. (2004). *Unmasking Administrative Evil.* M.E. Sharpe, str. 153.

[21] Benjamin Netanyahu. (September 20, 2001.). *September 20 speech by Benjamin Netanyahu to the US House of Representatives' Government Reform Committee:* http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Speeches%20by%20Israeli%20leaders/2001/Statement%20by%20Former%20PM%20Benjamin%20Netanyahu%20at%20the%20H

spremni odgovoriti i izvršiti protunapad na neistine i poluistine, a ne čekati da ih drugi brane u pisanom ili drugom obliku. Sada je vrijeme za moralnu jasnoću i jedinstvo među Bošnjacima.

WARNING SHOTS OVER THE BOSNIA

Haris Alibašić

Summary

In this paper, the author ably reveals and openly criticizes *negative campaign* of Serbian nationalists against Bosnia and Herzegovina and Bosniaks. He criticizes the attempts of reviewing and re-making the history and re-classification of events that happened during early nineties in the Balkans. Attacks on Bosnia and Herzegovina and Bosniaks have been continued even in the post-Dayton period.

Therefore, the author systematically analyzes and criticizes the negative media attacks on Bosnia and Herzegovina - which tries to present it as a *failed state* - as well as attempts to deny genocide against Bosniaks, but the war waged against the Bosnian-Herzegovinian independent statehood and existence.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, genocide, war, aggression, Serbian propaganda, independence, media, negative campaign

UDK 323 (497.6)

Bosna i Hercegovina kao politički esperiment in vivo

Ibrahim Prohić
Tuzla

U radu autor kritički analizira i valorizira trenutnu političku situaciju u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, detektira četiri nepovoljna faktora koja uslovljavaju i onemogućavaju normalno funkcioniranje države Bosne i Hercegovine. U apostrofirane nepovoljne faktore autor ubraja: vanjski faktor – uvjetovan je globalnim ekonomsko-političkim okvirom, utjecajem neposrednog okruženja i međunarodnih posrednika u Bosni i Hercegovini – konstelaciju političkih snaga na unutrašnjem planu, Ustav BiH i dominantno stanje društvene svijesti u zemlji.

Ključne riječi: politika, država, globalizacija, političke elite, ustav, društvena svijest, međunarodni posrednici, ljudska prava

Politika je kičma, zapravo, nervni sistem društva. Ukoliko je društvo manje zrelo i stabilno, ulazna premisa je značajnija. U Bosni i Hercegovini, koja jeste ekstremno nezrelo, nestabilno, podijeljeno i konfliktno društvo, politika je doslovno pitanje života. Naravno, to nije dobro. S aspekta društvenih i humanističkih ciljeva poželjno je da se smanjuje značaj politike. Ideal bi bio da se politiku i ne primjećuje, da bude neka vrsta društvenog kisika, važna, ali je, u standardnim situacijama ne primjećujemo. No, to je samo hipotetički konstrukt daleko od realiteta.

Globalna situacija nije supstancijalno bolja u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Svijet prolazi možda i najtežu krizu od ranih tridesetih prošlog stoljeća. Ovo nije samo ekonomska i finansijska kriza, već strukturalna i konceptualna kriza. Postojeći svjetski poredak zakonomjerno producira krizu koju ne može riješiti. Ne može zato što ne postoji spremnost svjetskih moćnika da se traga za drugačijim svjetskim poretkom. Rigidno se drže postojeće političke paradigme i pokušavaju krizu riješiti u okviru postojećeg modela. Zato uspjeh izostaje.

Bosna i Hercegovina ima četiri nepovoljna faktora. Prvi – vanjski faktor (upravo opisani globalni okvir, neposredno okruženje BiH, međunarodni posrednici u BiH), drugi – konstelacija političkih snaga na unutrašnjem planu, treći – Ustav BiH i četvrti – dominantno stanje društvene svijesti.

Svaki od navedenih faktora važan je na svoj način. Tzv. međunarodna zajednica ili međunarodni posrednici (i diplomati) djeluju ovdje već dvadesetak godina. Zbog toga, još više zbog kompetencija koje imaju i njihove efektivne moći, oni imaju značaj unutrašnjeg političkog faktora. To je svojevrsni transfer diplomatije na politički teren.

Odnos Dejtonskog ustava i političke krize je vrlo složen, pa i kontraverzan. Neki analitičari smatraju da sam Ustav generira političku krizu. Kad se ovaj stav dovede do ekstremne forme, dolazi se do tvrdnje da Ustav (potpuno) determinira postojeće stanje agonije i da onemogućava izlazak iz društvene krize. Na taj način se zanemaruje značaj i odgovornost političkog faktora, odnosno abolira vlast od odgovornosti i krivice.

Kontrapunkt ovom pristupu je stav da je bit društvene krize – politička kriza, te da je politički faktor kriv za postojeće stanje. Hipotetički, kad bismo imali idealan ustav, opće stanje ne bi bilo bitno drugačije, tj. bolje, upravo zbog stanja i odnosa u političkoj sferi. Da su etablirane (vladajuće) političke stranke drugačije, one bi se dogovorile i o promjeni Ustava. Ovako ne mogu riješiti ni ustavno-pravno jednostavne slučajeve kakav je, recimo, presuda Suda za ljudska prava Sejdić i Finci. Ovo je samo eksponirani slučaj nemoći politike u BiH.

Integralistički pristup sugerira da je ustavna konstitucija ulazni problem, ali da politički faktor ima podjednak značaj. Nije presudno koji je od ta dva faktora značajniji, odnosno koji faktor koliko doprinosi krizi. Činjenica jeste da BiH ima višak državnih struktura (utemeljenih na ustavnoj konstituciji), a nedostatak efikasnosti (društvene produktivnosti), ali to ne umanjuje značaj i krivicu politike (vlasti).

U Ustavu postoje mehanizmi blokade. Apostrofiram mehanizam "vitalnog nacionalnoj interesa" koji se, u pravilu, tumači ekstenzivno i kojim se manipulira da bi se zaštitili partikularni ili pojedinačni interesi (političkih lidera, tj. kvazilidera i s njima povezanih interesnih grupa). I u Ustavu FBiH postoje mehanizmi kojima se blokiraju rješenja. Kao ilustracija mogu poslužiti teškoće u konstituranju vlasti nakon općih izbora 2010. godine i aktuelna kriza vlasti (uspostavljanje "nove parlamentarne većine").

Raspravu o značaju jednog ili drugog faktora ostavit ćemo po strani ovaj put. Procedura ustavnih promjena je vrlo komplicirana, a krajnji rezultat neizvjestan, prvenstveno zbog neriješenih, a kontradiktornih strateških ciljeva glavnih političkih protagonista u BiH. Produktivnije je baviti se političkim faktorom, odnosno etabliranim političkim strankama, jer su promjene na tom planu, iako neizvjesne, ipak, realnije.

Temeljni problemi na tom planu su karakter najjačih političkih stranaka, njihovi maksimalistički, u suštini, kontradiktorni strateški ciljevi, te odnos snaga u političkom prostoru.

Po svom karakteru sve etablirane stranke su nedemokratske i klijentelističke, bez obzira na ideološku matricu na kojoj definiraju svoje političke programe. Ni-

jedna nije prošla, pa ni otvorila, proces unutrašnjeg profiliranja i demokratizacije. Sve one su vođene na autokratski način. Predsjednici stranaka su neprikosnoveni, imaju dominantan utjecaj, najčešće apsolutnu moć u stranci. Oni ne rukovode, oni upravljaju, odnosno vladaju strankama. Svi dosadašnji pokušaji demokratizacije političkih partija u BiH ostali su bezuspješni. Pobjeđivali su moćni predsjednici, a "pobunjeni" su bili eliminirani ili su kao disidenti formirali alternativne političke partije, u pravilu na istoj ideološkoj matrici, nastojeći se tako predstaviti kao vjerodostojni i pravovjerni zastupnici određene političke ideje. Posljednji kapitalni slučaj je istupanje Željka Komšića iz SDP-a BiH, doskorašnjeg potpredsjednika te partije i aktuelnog člana Predsjedništva BiH.

Evidentna je kriza političkog liderstva. Pojam liderstva se neopravdano reducira na predsjednike političkih partija. U sjeni ponašanja vodećih ljudi političkih stranaka ostaje skrivena odgovornost ljudi u njihovom vođstvu (članovi predsjedništva stranke, glavnog odbora, upravnog odbora...). Taj drugi ili treći partijski ešalon nije izložen kritici, a oni omogućavaju apsolutnu moć lidera. Šutljivi poslušnici ili sljedbenici služe kao pokriće prividu kolektivnih odluka, odnosno kolektivne volje. I kohezivnost tih stranaka je prividna, a traje onoliko koliko traju lične koristi koje izvlače iz učešća u vlasti. Oni, naravno, bespogovorno u svakodnevnoj praksi provode volju moćnih i zato bivaju nagrađeni različitim benefitima. Tako je stvorena politička klasa koje ima svoje posebne interese i koja se karakterizira prepoznatljivim modelima ponašanja.

Ovome valja dodati i jednu, naizgled paradoksalnu činjenicu. Posljednjih godina, iako negativan stav građana prema politici i političarima progredira, članstvo političkih partija se povećava!? Odgovor na ovu kontraverzu nudi psihološka interpretacija, odnosno motivacija za takvo ponašanje. Građani ispravno procjenjuju da se egzistencijalne i profesionalne potrebe, u pravilu, mogu zadovoljiti samo (ili bar znatno lakše) kroz članstvo u nekoj od vodećih političkih stranaka. Građani, dakle, pristaju na neku vrstu političke korupcije, koja je psihološki razumljiva, ali je moralno dekadentna.

Posljednje dvije godine sunovrat politike u BiH doveo je i do derogiranja ideologije. Vladajuće stranke se više ne drže ni elementarnih postulata svoje političke ideje. Zgaženi su svi principi kad je riječ o političkim savezima. Svako može koalirati sa svakim i svako može biti protiv svakoga. Ekstremni pragmatizam, goli interes, ekstremna neodgovornost nadjačali su svaku ideologiju i sve principe. Proces demokratizacije političkih partija presudan je za sudbinu društva. Onako kako samo demokratska struktura ličnosti može omogućiti i poticati demokratske odnose u političkoj partiji, tako samo demokratski profilirana politička stranka može uspostaviti demokratiju na širem društvenom planu.

Politička stranka se, zapravo, reproducira na nivou društva. Od karaktera stranke zavisi karakter društva. Ne samo stepen demokratičnosti, već u konačnici i stepen efikasnosti vlasti. I teorijski i empirijski, veća je vjerovatnoća da će demokratske stranke (vlast), na duži rok, dostići viši stepen produktivnosti (u uređenju društva,

u oblasti sigurnosti, razvoju ekonomije i životnog standarda i ostalim segmentima države i društva).

Osim postojećeg (nepovoljnog) stanja zabrinjavaju tendencije i konkretne akcije da politika (vlasti) uspostavi apsolutnu kontrolu nad državnim strukturama, tj. klasičnim funkcijama države (pravosuđe, policija...), medijima, javnim preduzećima, državnim resursima i finansijskim tokovima. Na sceni je svojevrsna suspenzija političkog sistema, odnosno pravne države. Tamo gdje ne funkcionira sistem, tamo gdje se ne poštuju zakoni, oni koji imaju moć postaju zakon. Parlamenti služe da se ozakoni volja političkih vođa, a vlade na svim nivoima služe za puku realizaciju i materijalizaciju te volje. Danas u BiH četiri politička moćnika supstituiraju državu. Oni su vladari ove zemlje i života njenih građana. Građani su taoci.

Ovakvo stanje, još više godinama prisutni trendovi, sugeriraju zaključak da je politička kriza bit društvene krize u BiH. Preciznije, kriza političkog faktora. To znači da se ne radi o krizi odnosa između političkih stranaka, već o fundamentalnoj slabosti političkog faktora generalno. Na tom planu postoji neka vrsta ravnoteže nemoći i nesposobnosti da se razriješi društvena kriza, odnosno poveća stepen efikasnosti vlasti i društvene efikasnosti.

Autonomnost pravosuđa, tj. funkcioniranje pravne države je prvi uslov uređenog društva. Ako postoji kontrola pravosuđa od politike, odnosno ako postoje nedodirljive osobe, svaka rasprava o ekonomiji , demokratiji i ostalim segmentima društva je deplasirana. BiH ne može krenuti iz krize dok se ne ostvare nužni preduslovi – funkcioniranje pravne države, autonomnost državnih organa, podizanje nivoa njihove profesionalnosti, reafirmacija znanja i principa kompetentnosti, te sazrijevanje javnosti koja bi bila sposobna utjecati na vlast ili je barem kontrolirati.

Posljednjih šest godina u BiH su prisutni retrogradni procesi u kojima politika i vlast gube preostali kredibilitet. U tom procesu najteža je posljednja, 2012. godina. Politika je prevazišla samu sebe. Doveli su u pitanje i smisao politike. Etablirane politike ovdje su potpuno izgubile tzv. opći ili javni interes kao krunski motiv. Umjesto da bude instrument kojim se uređuju odnosi u društvu i stvaraju uslovi za ekonomski razvoj, demokratizaciju i humanizaciju društva, politika služi partikularnim interesima, odnosno interesima političkih (kvazi)lidera, partijskih vrhuški i s njima povezanih interesnih grupa.

Negativni društveni procesi su u 2012. godini intenzivirani. Ekonomija je na koljenima, nisu ni započete strukturne reforme, budžeti su de facto bankrotirali, a zaduživanje BiH rapidno raste i poprima zabrinjavajuće dimenzije. (FBiH je u mandatu sadašnje vlade zadužena za dodatnih gotovo 950 miliona eura !?). Budući da je stvaranje nove vrijednosti na niskom nivou, prijeti opasnost dužničkog ropstva.

Na kraju, pozabavimo se javnošću kao društvenim faktorom i odnosom vlast-javnost. Uoči rata izvršena je bjesomučna (sistematična, obimna i intenzivna) indoktrinacija građana. Mnogostruki identiteti, kao prirodno stanje čovjeka, reducirani su na dva, odnosno jedan (etnički i vjerski). Nasilje je instalirano kao princip rješavanja

društvenih problema i nikad nije opozvano, tj. proskribovano kao nedopušteno sredstvo. Naprotiv, s vremenom je generalizirano i sada funkcionira kao uobičajen model ponašanja u konfliktnim situacijama u svakodnevnom životu. Etablirane politike podstiču konflikte, mržnju i strahove, jer se na tome održavaju na vlasti.

Već duže od dvadeset godina u BiH se vodi konflikt na pogrešnom terenu – između etničkih zajednica (Hrvati, Srbi, Bošnjaci). A prirodni konflikt se nalazi na relaciji vlast – građani i između interesnih društvenih grupa. Vlast se održava na vještački produciranom konfliktu. Za izlaz iz društvene krize trebalo bi izvšiti svojevrsnu realokaciju konflikta na prirodni teren (vlast – građani). Nužno je osvijestiti taj problem i provesti proces dezideologizacije građana, da bi se oslobodila misao od indoktrinacije, te podstakao kritički stav prema politici i vlastima. Indoktrinacija kao dominantno stanje društvene svijesti drži misao građana zarobljenom, čini ih neslobodnim i nesposobnim za adekvatnu akciju. Stanje anomije koje živi bh. društvo kao posljedicu ima pasivnost ili bjekstvo od realiteta kao dominantan model ponašanja. Većina ljudi ovdje ne vjeruje da se opće stanje u društvu može promijeniti, kao ni to da oni mogu promijeniti svoj status. Ljudi ne vjeruju da mogu upravljati svojom egzistencijom, svojim životom, pa čak ni utjecati na elementarne uslove. Umjesto da vrše pritisak na vlast da stvara povoljne uslove za ekonomiju i ličnu inicijativu za biznis, građani, u pravilu, čekaju da neko drugi riješi opće probleme i stvori uslove za zadovoljavanje njihovih individualnih potreba.

Za promjenu postojećeg stanja svijesti nužno je osloboditi misao građana, da bi oni bili sposobni za akciju. Karl Marks bi rekao obrnuto, da društveno biće ljudi određuje njihovu svijest, a ne svijest njihovo društveno biće. Mislim da je ovo primjer historijski determinirane situacije u kojoj vrijedi princip dvostrukog kauzaliteta. Tačno je da društveni kontekst u BiH značajno određuje svijest građana, ali je ključno pitanje kako do promjene postojećeg stanja svijesti, tj. kako se mijenja društveno biće. Teorijski, spontano, tj. promjenom društvenih odnosa (konteksta) ili osmišljenom političkom idejom i na njoj definiranom akcijom. Primijeniti konsekventno i nekritički spomenutu Marksovu misao bilo bi pristajanje na fatalizam i ovisnost od toka povijesnih procesa. Spontane promjene traju dugo i pasivnost znači pristajanje da se žrtvuju generacije. U Bosni i Hercegovini se upravo to dešava. Građani ove zemlje praktično su izgubili već više od dvije decenije života u strahu/strahovima i čekanju i još se ne nazire kraj društvenoj agoniji i individualnoj bijedi.

Kontrapunkt je akcija usmjerena na promjenu društvenog konteksta, političke paradigme i modela vlasti. To je (pred)uslov promjene društvenog bića. Paralelno s tim bilo bi poželjno razvijati autonomnost individue i stav da ona sama, i u postojećim, nepovoljnim, uslovima može mijenjati svoj status. Teško, naravno, ali može.

BOSNIA AND HERZEGOVINA AS POLITICAL EXPERIMENT IN VIVO

Ibrahim Prohić

Summary

The author of the paper critically analyzes and valorises the current political situation in Bosnia and Herzegovina. Regarding, he detects four unfavourable factors that stipulate and make impossible the normal functioning of Bosnia and Herzegovina. In addressed adverse factors the author includes: external factor – it is conditioned by the global economic and political framework, the influence of the immediate environment and international mediator in Bosnia and Herzegovina – constellation of political forces at the internal plan, the Constitution of B&H and the dominant state of social awareness in the country.

Keywords: politics, state, globalization, political elites, constitution, social awareness, international mediators, human rights

UDK 323.172 (497.6)
341.382 (497.6)
061.12 (497.6=163.41)

Kritika dokumenta Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske

Suad Kurtćehajić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Radi se o dokumentu koji je objavljen na službenoj stranici predsjednika Republike Srpske Milorada Dodika u novembru 2012. godine povodom sedamnaeste godišnjice od parafiranja Mirovnog sporazuma u Daytonu, a sačinila ga ja Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske u septembru iste godine. Ovaj dokument daje svoje viđenje Dejtonskog sporazuma i rješenja bosanskohercegovačke krize. Pritom se vrši krajnje nekorektna interpretacija kako Dejtonskog sporazuma, tako i Bosne i Hercegovine. Postavljaju se teze da je Bosna i Hercegovina nastala tek u Daytonu te da prije nije postojala kao samostalna država, a istovremeno se veliča Republika Srpska kao entitet koji je zajedno sa Federacijom Bosne i Hercegovine stvorio Bosnu i Hercegovinu, čime se vrši zamjena teza. O Bosni i Hercegovini se dalje govori kao o državnoj zajednici konfederalnog državnog uređenja, iako nema osnova za takvo gledanje. Negira se pravo države na imovinu, što je priznato svim državama nastalim raspadom SFRJ, i podvlači se teza da imovina pripada entitetima. Svjesno se zaobilaze dodatne nadležnosti države Bosne i Hercegovine u punom obimu, kako je to predviđeno Dejtonskim sporazumom, i akcenat se stavlja samo na taksativno navedene nadležnosti koje su date Bosni i Hercegovini. Osporava se uloga visokog predstavnika, koji je važan činilac opstanka Bosne i Hercegovine i provedbe Dejtonskog sporazuma. Na kraju se predlaže stvaranje trećeg entiteta sa hrvatskom većinom kao konačno rješenje za Bosnu i Hercegovinu, ili će se u suprotnom ona neminovno raspasti.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Dejtonski sporazum, visoki predstavnik, državna imovina, entiteti, nadležnosti, državno uređenje

Akademija nauka i umjetnosti entiteta Republika Srpska 17. septembra 2012. godine sačinila je dokument s nazivom Aneks 4 – prema modelu Ustava SAD, sa četrdeset stranica teksta. Iako ovaj dokument nije

potpisan, uz link objavljen na službenim stranicama predsjednika bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska Milorada Dodika povodom sedamnaeste godišnjice Dejtonskog sporazuma je navedena skraćenica ANURS, što označava Akademiju nauka i umjetnosti RS-a. U tekstu u kojem je naznačen 17. septembar kao dan njegovog nastanka napravljena je analiza u vezi sa za Dejtonskim sporazumom, a prije svega njegov najvažnijim dijelom – Aneksom 4 koji sadrži Ustav BiH, da bi zadnje poglavlje ovog dokumenta oštro kritiziralo Ured visokog predstavnika i podvuklo da Bosni i Hercegovini slijedi ili unutrašnja reorganizacija na tri etnička dijela, odnosno da svaki konstitutivni narod ima svoj entitet, ili je put u raspad neminovan.

Kritičkom analizom teksta sadržanog u ovom dokumentu može se vidjeti da on u sebi sadrži opasne namjere po opstanak države Bosne i Hercegovine. Obznanjivanje ovog dokumenta treba biti ozbiljan alarm za sve one kojima je Bosna i Hercegovina u srcu i koji ne vide ili nemaju drugo mjesto pod suncem, jer on nije nastao preko noći i posljedica je angažmana intelektualne elite iz manjeg entiteta, odakle mjesecima dolaze strjelice o Bosni i Hercegovini kao neodrživoj državi i promašenom projektu međunarodne zajednice.

Treba se podsjetiti da je sličan dokument, nastao dvadeset šest godina ranije u Beogradu, bio inicijalna kapisla i generator jugaslavenske krize. Radi se o dokumentu koji je poznat pod nazivom Memorandum SANU (Srpske akademije nauka i umetnosti), a koji je objavljen u septembru 1986. godine u *Večernjim novostima*. Ovim dokumentom trebalo je osvijestiti Srbe u smislu da im se ukaže na to da su oni najveće žrtve podnijeli za zajedničku državu, a da su najmanje od nje dobili, te da je njihov opstanak doveden u pitanje. Tu se postavlja teza da Jugoslavija, u svom tadašnjem obliku nije više prikladno rješenje, da ne zadovoljava srpske interese, da je dovela do potpunog razbijanja etničkog jedinstva srpskog naroda, da bi Srbima bilo bolje bez Jugoslavije ili pak da Srbi svoje duboke težnje mogu naći u zajedničkoj državi uređenoj na drugim osnovama, gdje bi se stavila tačka na hrvatsko-slovensku dominaciju. Prijedlog je išao u smislu: ili će se Jugoslavija transformirati u pravcu u kojem bi Srbi mogli ostvariti svoje etničke interese po svom viđenju ili je neće biti. Također je istaknut problem Kosova i Vojvodine, sa objašnjenjem da njihovo egzistiranje u postojećem smislu ograničava vlast Srbije i čini je dosta slabijom, jer su ingerencije autonomnih pokrajina Ustavom SFRJ od 1974. godine poprilično velike, odnosno gotovo izjednačene sa ingerencijama republika. U nekim dijelovima Memoranduma ovaj problem je dramatično istaknut u smislu da Srbi nikad nisu bili ugroženi kao danas, osim, možda, u vrijeme Nezavisne države Hrvatske, koja je proglašena aprila 1941. godine od pronacističkih ustaša. Objavljivanje Memoranduma izazvalo je brojne reakcije. Ovaj dokument, koji je sadržavao sve nacionalističke teze koje su izazivale mržnju i jugoslavenski sukob, izazvao je žestoku reakciju i osudu u drugim republikama, što je dovelo u težak položaj srpsko rukovodstvo, koje se potpuno ogradilo od svih navoda, osudilo Memorandum i tražilo od Srpske akademije nauka i umetnosti da ga se odrekne, a što je ova pod pritiskom i učinila,

navodeći da ne podržava tekst koji i ne postoji, jer se radi o nacrtu koji je otuđen, objavljen u štampi, a o kome Savjet Akademije nije dao svoje mišljenje. Tako se dala šansa Srpskoj akademiji da spasi obraz. Međutim, ovim dokumentom virus nacionalizma je bio ubačen i malo-pomalo počeo je da pokazuje svoje efekte.

U ovom pogledu se historija ponavlja, jer je nakon reakcije na ovaj dokument koji je naišao na oštru osudu, prije svega, intelektualnog establišmenta okupljenog oko Kruga '99 nezavisnih intelektualaca, u većem entitetu spomenuti dokument Akademije nauka i umjetnosti RS-a skinut sa internet portala Milorada Dodika. Žalosno je da političari u većem entitetu nisu ozbiljnije reagirali na spomenuti dokument.

Nasuprot tome, Dodik kao glavni eksponent politike manjeg entiteta nebrojeno je puta izjavio da će Bosna i Hercegovina nestati a da je Republika Srpska zauvijek. Za njega pristup sadržan u dokumentu srpskih akademika predstavlja akcioni plan za djelovanje na isti način na koji je i Milošević prihvatio koncept Memoranduma SANU-a kao osnovu za djelovanje svoje politike.

Zbog opasnosti koja može nastati za Bosnu i Hercegovinu potrebno je pažljivo analizirati neke dijelove ovog dokumenta, kako bi se na vrijeme reagovalo i zaustavio proces destrukcije države Bosne i Hercegovine koji dolazi iz manjeg entiteta.

U tom dokumentu se na samom početku veliča dan nastanka Republike Srpske s početka 1992. godine i ukazuje da je uz taj dan najznačajniji datum parafiranja 21. novembra i potpisivanja 14. decembra 1995. godine Dejtonskog sporazuma, kojim je definitivno priznat njen međunarodnopravni status. Ovo posljednje iz razloga jer je Republika Srpska ozvaničena kao strana potpisnica svih aneksa. Istovremeno, o Bosni i Hercegovini se govori kao o državnoj zajednici nastaloj u Daytonu te da do tada nije bilo nikakve države Bosne i Hercegovine, jer se radilo o teritoriji nastaloj raspadom SFR Jugoslavije. Pritom se ističe da su u Ženevi početkom septembra 1995. godine priznate strane bile Republika Srpska, Federacija BiH i kvazi država Bosna i Hercegovina.

U vezi sa ovim potrebno je reći sljedeće: u članu 1. stav 1. Ustava BiH piše: "Kontinuitet − Republika Bosna i Hercegovina čije će zvanično ime od sada biti 'Bosna i Hercegovina' će nastaviti svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificiranom kako je ovdje određeno i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Ona će ostati država članica Ujedinjenih nacija i može kao Bosna i Hercegovina zadržati ili se prijaviti za članstvo u organizacijama unutar UN sistema i drugih međunarodnih organizacija".

U članu 1. stav 3. stoji sljedeće: "Sastav − Bosna i Hercegovina će se sastojati od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske (u daljem tekstu "entiteti")."

Ne treba biti dobar pravnik pa nedvosmisleno zaključiti da je Bosni i Hercegovini priznat državnopravni kontinuitet koji uvažava čin njenog međunarodnopravnog priznanja od 6. aprila 1992. godine od Evropske zajednice i sutradan 7. aprila od SAD-a, s tim da evropsko priznanje počinje teći 7. aprila, kako se Srbi ne

bi osjećali loše jer je na taj dan 1941. Hitlerov general Alexander von Loehr bombardovao Beograd. Bosna i Hercegovina je 22. maja 1992. godine primljena u Ujedinjene nacije. U članu 1. stav 1. ne stoji da će Bosna i Hercegovina postati, već da ostaje država članica Ujedinjenih nacija, čime joj je nedvosmisleno iskazan kontinuitet kao državi. Međunarodno priznanje koje je Bosna i Hercegovina dobila 1992. godine od Evropske zajednice, SAD-a i UN-a ne poznaje niti podrazumijeva nikakvu Republiku Srpsku koja je konstituirana kao paradržavna tvorevina 9. januara 1992. godine pod nazivom Srpska republika Bosna i Hercegovina, što je kasnije preinačeno u Republika Srpska, niti Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu, koja je također kao paradržavna tvorevina konstituirana nešto ranije, 18. novembra 1991. godine, da bi 28. augusta 1993. godine promijenila naziv u Hrvatska republika Bosna i Hercegovina.

Kao što vidimo iz sadržine člana 1. stav 3, Republika Srpska je tek Dejtonskim ustavom konstituirana kao jedan od dva bosanskohercegovačka entiteta. Istina, pregovorima u Daytonu prethodili su pregovori u Ženevi, 8. septembra 1995. godine, gdje je utvrđeno da će se entitet sa srpskom većinom zvati Republika Srpska. To je bila velika greška kako međunarodne zajednice, tako i legitimnih predstavnika Bosne i Hercegovine. Prije svega, nije trebalo pregovarati sa Karadžićem, jer mu se time davao legitimitet koji on nije imao u međunarodnoj zajednici, već se moralo insistirati na razgovorima sa Miloševićem, jer je tadašnja nepriznata Savezna Republika Jugoslavija bila glavni projektant bosanskog zla. Druga greška je što se termin Republika Srpska nikako nije smio prihvatiti, što je predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović prihvatio u Ankari 5. septembra 1995. godine na strašan pritisak i nagovaranje američkog specijalnog pregovarača za Balkan Richarda Holbrookea, uz uslov da se nastave NATO udari koji su započeti 30. augusta 1995. godine, nakon Markala dva od 28. augusta 1995. godine. Holbrooke je u svojoj knjizi *Završiti rat* priznao da je najveća njegova greška što je utjecao i vršio veliki pritisak na predsjednika Izetbegovića da prihvati termin Republika Srpska, poredeći mu Teksas koji ima predznak republika, dok SAD nema. Poslije je uvidio da to nije bila dobra komparacija. Druga greška koju je Holbrooke priznao je što je zaustavio akciju Armije BiH i HVO-a na Banju Luku te time spriječio mogući poraz Karadžićevih Srba, čime bi mirovni pregovori za Bosnu i Hercegovinu potpuno drugačije izgledali i tu onda ne bi bilo mjesta ni za kakvu Republiku Srpsku. On je u svojoj knjizi istakao da je znao da će bosanski Srbi pružati toliki otpor implementaciji Dejtona dao bi zeleno svjetlo u pogledu zauzimanja Banje Luke. On je htio zaštititi poziciju srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, ali je iskazao nezadovoljstvo njegovim postdejtonskim ponašanjem. Treća greška Richarda Holbrookea je da je nakon zločina genocida u Srebrenici naša delegacija u Daytonu, unatoč tome što je utvrđeno u Ženevi 8. septembra 1995. godine da će se entitet sa srpskom većinom zvati Republika Srpska, imala puni osnov da argumentirano izloži međunarodnoj zajednici preko njenih posrednika u Daytonu da se ne može učiniti genocid u ime Republike Srpske i za-

uzvrat dobiti legalizaciju tog naziva. Međutim, treba imati u vidu da su legitimni organi vlasti Bosne i Hercegovine u Daytonu i neposredno prije Daytona u Ženevi 8. septembra 1995. godine prihvatili koncept međunarodne zajednice oličene u Kontakt grupi o transformaciji Bosne i Hercegovine u dva entiteta, od kojih će se jedan zvati Federacija Bosne i Hercegovine a drugi Republika Srpska. Ako zanemarimo važnu činjenicu da niko u Bosni i Hercegovini nije imao mandat za prihvatanje ovog rješenja, ostaje nepobitno da je Bosna i Hercegovina izvršila unutrašnju transformaciju na dva entiteta. Nema govora o tome da su entiteti stvorili "državnu zajednicu" Bosnu i Hercegovinu, jer u momentu priznanja Bosne i Hercegovine entiteti nisu ni postojali. Da ne govorimo o činjenici da Bosne i Hercegovine ne bi ni bilo da se entitetu naziva Republika Srpska priznavalo pravo da li će da stvori "državnu zajednicu" Bosnu i Hercegovinu. Volju međunarodne zajednice da, navodno, zaštiti srpske interese u Bosni i Hercegovini kroz stvaranje entiteta sa srpskom većinom intelektualci koji su sačinili dokument ANURS-a krivotvore, nastojeći da prikažu da je Republika Srpska zajedno sa Federacijom Bosne i Hercegovine stvorila "državnu zajednicu" Bosnu i Hercegovinu. Termin Bosna i Hercegovina kao državna zajednica se često provlači u ovom dokumentu i istaknut je u ključnim riječima dokumenta, iako nijednom riječju nigdje u Dejtonskom sporazumu Bosna i Hercegovina nije određena kao državna zajednica, već samo kao država Bosna i Hercegovina.

Dalje se u smislu oblika državnog uređenja Bosne i Hercegovine nastoji ovim dokumentom prikazati da je Bosna i Hercegovina konfederacija, unija, ili u najmanju ruku kombinacija konfederacije i federacije. Iako je konstituirana u Daytonu, Republika Srpska nije dobila nikakvo međunarodno priznanje, jer ona je određena kao entitet, i nikako drugačije. U ključnim riječima dokumenta ANURS-a stoji "samostalna Republika Srpska u Dejtonskoj BiH" i "sporazumna država sastavljena u Dejtonu". Ovo zahtijeva komentar. Nijednim slovom Republika Srpska nije određena kao država, što je karakteristika federalnih jedinica u federaciji. Tako je, npr., Bosna i Hercegovina sve vrijeme svog postojanja u avnojevskoj Jugoslaviji bila svim svojim ustavima – od 1946, 1963, 1974, kao i svim amandmanima na spomenute ustave, u svojoj definiciji određena kao država. Druga karakteristika federacije je da ima zajedničke organe. U Dejtonskom ustavu se nijednim slovom, s obzirom na to da se u ovom dokumentu spominje, a što je također postavljeno u ključnim riječima "slovo Dejtona a ne duh Dejtona", ne govori o zajedničkim institucijama, već o institucijama Bosne i Hercegovine. Čime se želi ukazati na to da je Bosna i Hercegovina bliža unitarnoj državi sa dva visoko autonomna entiteta nego federaciji koja je sastavljena iz država članica. Također federalne jedinice imaju pravo na samoopredjeljenje i referendum kao izraz takve volje, dok entitetima nije data takva mogućnost. Međutim, nakaradnim tumačenjem se u ovom dokumentu nastoji dokazati da je pravo na referendum implicitno sadržano u nadležnostima entiteta s obzirom na to da nije dato u isključivu nadležnost države Bosne i Hercegovine.

Unatoč navedenim argumentima, objašnjavajući pravnu prirodu dejtonske Bosne i Hercegovine, u ovom dokumentu se govori dominantno o konfederaciji, uniji, ili kombinaciji federalno-konfederalne države. Kad bi to bilo zaista tako, Bosne i Hercegovine ne bi bilo, jer bi se manji entitet davno odlučio na izlazak iz nje, budući da su i konfederacija i unija labave državne zajednice iz kojih se može lako izaći. Međutim, nijedan narod nije unio nikakve teritorije u Bosnu i Hercegovinu, već je Bosna i Hercegovina iznjedrila sadašnju situaciju sa svoja tri konstitutivna naroda: Bošnjaci, Srbi i Hrvati, tako da nijedan narod u Bosni i Hercegovini nema nikakvo pravo otcijepiti ijedan dio Bosne i Hercegovine, jer su njeni konstitutivni narodi ranopravni i suvlasnici na cijelom njenom prostoru.

U smislu nadležnosti ovim dokumentom prihvaćene su samo taksativno navedene nadležnosti date u članu 3. stav 1. u kojem stoji: "Sljedeća pitanja su nadležnost institucija Bosne i Hercegovine:

vanjska politika, spoljnotrgovinska politika, carinska politika, monetarna politika, kao što je predviđeno članom VII, finansiranje institucija i plaćanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine, imigracije, izbjeglice i azil, provođenje međunarodnih i međuentitetskih politika i regulacija krivičnih propisa, uključujući i odnose sa Interpolom, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacija, regulisanje međuentitetskog transporta, kontrola zračnog prometa."

U smislu nadležnosti entiteta u članu 3. stoji:

a) "Sve vladine funkcije koje nisu izričito date u ovom ustavu institucijama Bosne i Hercegovine će biti funkcije i model entiteta."

Također, Dejtonskim ustavom određene su i institucije BiH, i to su: Parlamentarna skupština BiH, Predsjedništvo BiH, Ustavni sud BiH, Centralna banka, kao i dva tijela - Vijeće ministara i Stalni komitet za vojna pitanja. Ono što se u dokumentu ANURS-a naglašava jeste da na bazi ovih odredaba sve ono što izričito nije dato u nadležnost državi Bosni i Hercegovini pripada entitetima, te da je intervencionističkom politikom visokih predstavnika od 5+2 institucija BiH došlo se do 70 institucija BiH i značajnog prijenosa nadležnosti sa entiteta na državu Bosnu i Hercegovinu. Nastoji se stvoriti dojam da je međunarodna zajednica naknadnim intervencionizmom oduzela manjem entitetu nadležnosti koje mu prema izvornom Dejtonu pripadaju. Ovakav stav bi imao smisla da ne postoji jedna mala, nedovoljno proučena odredba, o dodatnim nadležnostima države Bosne i Hercegovine na bazi koje je i bilo moguće izvršiti prijenos entitetske nadležnosti na državnu razinu i uspostavljanje dodatnih institucija koje bi vršile ove nadležnosti.

Tako u članu III, stav 5a., koji govori o dodatnim nadležnostima države Bosne i Hercegovine, stoji: Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnosti za takva pitanja o kojima se entiteti slože, koja su predviđena aneksima 5-8, ili koja su potrebna da se očuva suverenitet, teritorijalni integritet, politička nezavisnost i međunarodni subjektivitet Bosne i Hercegovine, u skladu sa raspodjelom među institucijama Bosne i Hercegovine. U tom smislu mogu biti uspostavljene dodatne institucije kako

bi vršile ove nadležnosti. Na bazi ove odredbe vršen je prijenos ovlašćenja sa entitetske na državnu razinu i uspostavljene su brojne institucije države Bosne i Hercegovine, kako bi mogle vršiti date im nadležnosti. Razumijevajući ovu odredbu, otpada svaki prigovor iz manjeg entiteta u smislu proširivanja nadležnosti države Bosne i Hercegovine ili pak pokušaja da se prenesene nadležnosti ponovo vrate entitetima. U Dodikovom dokumentu spomenuta odredba je vrlo redukcionistički tumačena i svodi se samo na prvu od četiri situacije, a to je ako se entiteti dogovore. Međutim, ovom odredbom je slovom Dejtona rečeno da Bosni i Hercegovini pripadaju pitanja koja se tiču Aneksa V-VIII i sva ona pitanja koja su potrebna da se očuva suverenitet, teritorijalni integritet, politička nezavisnost i međunarodni subjektivitet Bosne i Hercegovine. A takvih pitanja je jako mnogo, i samo kad bi se ovaj dio odredbe o dodatnim nadležnostima u potpunosti primijenio Bosna i Hercegovina bi se mnogo više približila svojoj pravnoj prirodi kao unitarna visoko decentralizirana država. Da se u Daytonu htjelo u smislu dodatnih nadležnosti ostati pri onome što se entiteti dogovore, ne bi bilo potrebe unijeti odredbe da Bosni i Hercegovini pored toga pripadaju i navedena pitanja. Koja su to pitanja, odgovor ne mogu dati entiteti, već je to zadatak visokog predstavnika kao konačnog tumača civilnog dijela Dejtonskog sporazuma. Nažalost, ni dan-danas se visoki predstavnik nije očitovao o pitanju ove odredbe, ali krivicu za to treba tražiti i u nedostatku znanja i iskazane volje političkog establišmenta većeg entiteta.

U pogledu državne imovine dato je totalno nakaradno tumačenje u ovom dokumentu, gdje se nastoji napraviti paralela sa američkim ustavnim rješenjima, što nema svoju pravnu osnovu, sa situacijom u Bosni i Hercegovini. Koristeći takvu argumentaciju, podvlači se kontrateza da državna imovina pripada entitetima s obzirom na to da su oni stvorili Bosnu i Hercegovinu, te se pozivaju na logiku da pitanje državne imovine nije dato u nadležnost državi Bosni i Hercegovini i da po osnovu pretpostavljene nadležnosti pripada entitetima. Ovdje se svjesno preskaču dodatne nadležnosti koje bi zasigurno obuhvatale pitanje državne imovine. Prije svega, treba istaći, što je i navedeno u ovom dokumentu, da je Bosna i Hercegovina po osnovu Međunarodnog sporazuma potpisanog 29. juna. 2001. godine između novonastalih država bivše SFRJ određena kao subjekt imovine koja se nalazi na teritoriji Bosne i Hercegovine i u inozemstvu, na kojoj su upisane institucije bivše SFRJ. Prije toga Badinterova komisija je zaključila u decembru 1991. godine Mišljenjem broj 1 da se SFR Jugoslavija nalazi u procesu disolucije. Kasnije, Mišljenjem broj 8 od jula 1992. godine konstatirano je da je proces disolucije završen i da bivša SFRJ više ne postoji te da su sve bivše republike jednakopravni nasljednici u sukcesiji bivše države. Priznanje Bosne i Hercegovine nije podrazumijevalo nikakve entitete i entiteti u tom smislu ne mogu polagati nikakva prava na bilo koji dio državne imovine. Ona se mora knjižiti na državu, kao što je to urađeno i u slučajevima ostalih jugoslavenskih republika, a na državnim institucijama BiH je da utvrde da li će neka prava prenijeti na nižu razinu.

I najzad, prijedlog za oformljavanje trećeg entiteta sa hrvatskom većinom je politička podvala koja bi u nekoliko narednih godina dovela do nestanka Bosne i Hercegovine. Ne treba nikad zaboraviti Owen-Stoltenbergov plan od juna 1993. godine, koji, ustvari, predstavlja zaodjeveni plan Miloševića i Tuđmana o konfederalizaciji Bosne i Hercegovine i njenom pretvaranju u zajednicu triju republika. Tada je, srećom, Skupština Bosne i Hercegovine 27. i 28. agusta odbila ovaj plan, iako svjetla nije bilo nigdje na vidiku. Bila je potpuna svjesnost da bi prihvatanje tog plana bio kraj za Bosnu i Hercegovinu, jer kod prve krize koja bi se nametnula kada bi dva entiteta izrazila želju da odu iz Bosne i Hercegovine međunarodna zajednica bi teško mogla sačuvati njeno postojanje, čak i kad bi to htjela. Nevjerovatno je da se Bosni i Hercegovini takvo rješenje nameće kao spasonosno za Bosnu i Hercegovinu i podvlači da je drugi put njen nestanak. Kad je bošnjački narod u historijski možda najtežoj situaciji u kojoj se našao odbio takva rješenja, prozrjevši krajnju namjeru, teško je povjerovati u mogućnost da će takva ideja naći plodno tlo među bošnjačkim političarima bilo koje političke stranke, jer to bi bio kraj i Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, i otvorio bi se procez palestinizacije Bošnjaka. Ova politika podjele Bosne i Hercegovine nije nova i ona datira još iz vremena Sporazuma Cvetković – Maček od 26. augusta 1939. godine, kada su se predsjednik jugoslavenske vlade Dragiša Cvetković i potpredsjednik te iste vlade i lider Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček dogovorili o podjeli Bosne i Hercegovine između sebe. Na fonu takve politike bio je i dogovor između Miloševića i Tuđmana od 21. marta 1991. godine. Nasjedanje na ovakvo rješenje uvelo bi Bosnu i Hercegovinu u konačan raspad. Ovakvo dušebrižništvo, koje dolazi iz pera intelektualne elite u manjem entitetu, na fonu je velikosrpske politike koja se nada da je formiranjem entiteta s nazivom Republika Srpska stvorena pretpostavka za ostvarenje velikosrpskog cilja zbog kojeg je i nastao pakao u Bosni i Hercegovini o ujedinjenju Srba sa obje strane Drine u jednu državu. Pokušaj da se izvrši transformacija Bosne i Hercegovine na tri entiteta je podvala nakon koje bi Bosna i Hercegovina šapatom pala.

Smetnja velikosrpskoj politici u njenim namjerama jeste i institucija visokog predstavnika, koji ima zadatak da pomogne u implementaciji Dejtonskog sporazuma i da ne dozvoli njegovu opstrukciju, te nije slučajno da su se ovim dokumentom njegovi sastavljači obrušili na Ured visokog predstavnika optužujući ga za krizu u Bosni i Hercegovini. To je nova zamjena teza, jer bez visokog pretstavnika, koji je Aneksom 10, članom V određen kao konačni organ za tumačenje Dejtonskog sporazuma u procesu implementacije mirovnog rješenja kriza bi ušla u dramatičnu fazu sa nesagledivim posljedicama.

Očigledno je da je ono što je Holbrooke podvukao kao svoju najveću grešku instaliranje entiteta s nazivom Republika Srpska, najveća prepreka integraciji Bosne i Hercegovine. Postojanje entiteta s tim nazivom ohrabruje snage koje Bosni i Hercegovini ne žele dobro, koje je ne vide kao trajno rješenje, te je krajnje vrijeme da se pokrene tužba pred Sudom za ljudska prava u Strasbourgu za osporavanje

riječi Srpska u nazivu manjeg entiteta, jer je tim terminom narušena ravnopravnost ostala dva konstitutivna naroda na prostoru manjeg entiteta. To je u neskladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, koja je sastavni dio Ustava BiH član 2, stav 2, i u suprotnosti sa proklamovanom nediskriminacijom po bilo kom osnovu, a što je sadržano u odredbi Ustava BiH član 2, stav 4. Materijalni osnov osporavanja naziva bio bi zločin genocida u Srebrenici i činjenica da je kompletan vrh vojnog i političkog rukovodstva Republike Srpske procesuiran ili se procesuira u Haagu. Postizanje takve sudske presude oslabile bi snage koje u manjem entitetu vide srpsku državu s ove strane Drine i sve rade da pokažu da je Bosna i Hercegovcina neodrživa država.

Glavni izvršilac politike sadržane u ovom dokumentu je aktuelni predsjednik manjeg entiteta Milorad Dodik, koji neprekidno daje izjave tipa da ne voli Bosnu i Hercegovinu. Jedna od posljednjih mu je bila da mu se Bosna i Hercegovina gadi, da ona nikad u historiji nije bila država već uvijek u sastavu velikih sila, da je ona čudovište koje je napravila međunarodna zajednica, te da ona nema budućnost. Nije bitno što on pokazuje elementarnu obrazovnu nepismenost, problem je što mu njegovi sljedbenici nekritički vjeruju, te je jako važno da se njegove teze neprekidno argumentovano osporavaju. Svaki pokušaj građenja Bosne i Hercegovine sa Dodikom od naših političara je sađenje tikve sa đavolom, jer se on puta antibosanski očitovao.

Argumentaciju za ovakvo djelovanje Dodik nalazi u dokumentu ANURS-a, koji predstavlja platformu njegovog djelovanja na isti način na koji je Memorandum SANU-a predstavljao platformu za djelovanje Slobodana Miloševića. Zbog toga postojanje ovakvog dokumenta zahtijeva mobilizaciju intelektualnih i političkih snaga prije svega u većem entitetu, kako bi se spriječio scenarij raspada Bosne i Hercegovine koji je lukavo osmišljen ovim dokumentom. Ne smije se imati iluzija da će Bosna i Hercegovina ostati sama po sebi jer na djelu je ozbiljna aktivnost velikosrpskog intelektualnog i političkog establišmenta da dovrši projekt razbijanja Bosne i Hercegovine i realizuje ideju "svi Srbi u jednoj državi".

Međunarodana zajednica se može zamoriti, može s vremenom revidirati svoja gledanja na Bosnu i Hercegovinu pod utjecajem promijenjene stvarnosti, na što računa velikosrpski faktor. Zanemarivanje ili olako shvatanje opasnosti koje su inicirane ovim dokumentom može biti fatalno po Bosnu i Hercegovinu i prije svega bošnjački narod. Zato je važno da se svi oni kojima je Bosna i Hercegovina na srcu, a posebno bošnjački narod kao njen najbrojniji i najodgovorniji narod, predvođeni intelektualnom i političkom elitom, probude i krenu u aktivnu politiku očuvanja Bosne i Hercegovine.

CRITICISM OF THE DOCUMENT PRODUCED BY THE ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES, REPUBLIC OF SRPSKA

Suad Kurtćehajić

Summary

It is about document that has been published at the official website of the Republic of Srpska's President Milorad Dodik in November 2012, on the occasion of the seventeenth anniversary since the Peace Agreement was initialed in Dayton. The Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska compiled it in September of the same year. This document gives its view of the Dayton Agreement and the solution of crisis in Bosnia and Herzegovina. Extremely unfair interpretation of the Dayton Agreement and Bosnia and Herzegovina is performed at the same time. By setting thesis that Bosnia and Herzegovina was founded in Dayton and that before that it did not exist as an independent state, while at the same time they were glorifying the Republic of Srpska as an entity that together with the Federation of Bosnia and Herzegovina established Bosnia and Herzegovina, they actually substitute thesis. They talk about Bosnia and Herzegovina as a state community with confederal state model, although there is no foundation for such view. Even all the states that arise from breakup of SFRY have State property rights, they denied it and underline the thesis that the property belongs to the entities. Consciously avoid additional responsibilities of the state of Bosnia and Herzegovina to the full extent as provided in the Dayton Agreement, emphasis is placed only on the listed responsibilities that were given to Bosnia and Herzegovina. The role of the High Representative is denied, even though he is an important factor in the subsistence of Bosnia and Herzegovina and implementation of the Dayton Agreement. In the end, establishment of third entity with Croatian majority as the final solution for Bosnia and Herzegovina is proposed or otherwise, it will inevitably disintegrate.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska, Dayton Agreement, High Representative, state property, entities, authorities, state model

UDK 159.9:32-055.1

Relacije između crta ličnosti i političkog ponašanja

Ismet Dizdarević
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rezultati teorijskih i empirijskih istraživanja psihologa ličnosti i socijalnih psihologa, posebno psihologa političkog ponašanja, nedvojbeno pokazuju da se procjenjivanjem ili mjerenjem crta ličnosti pojedinaca koji se bave politikom, posebno profesionalnih političara, mogu dobiti pouzdanije ocjene o djelotvornosti njihovog političkog djelovanja. Primjenom odgovarajućih psiholoških postupaka u analizi crta ličnosti, koje su potencijalni političari ispoljili u toku svoga kognitivnog, emocionalnog i socijalnog razvoja, moguće je sa značajnom razinom pouzdanosti predvidjeti koje će i kakve vidove ponašanje oni, najvjerovatnije, ispoljiti u svom političkom ponašanju. Predviđanja psihologa utemeljena su na ishodima analiza crta ličnosti pojedinaca i znalačkoj primjeni serioznih psiholoških spoznaja sadržanih u posebnim psihološkim disciplinama, u psihologiji ličnosti i psihologiji političkog ponašanja.

U ovom radu je nastojano da se, na osnovu psiholoških spoznaja utvrđenih i na idiografskom (psihoanlitičkom) i na nometitičkom (faktorskom) pristupu ličnosti kao i na provjerenim iskustvenim spoznajama, ukaže na važnost procjenjivanja i (ili) mjerenja crta ličnosti, posebno crta temperamenta, karakternih i motivacionih crta potencijalnih pojedinaca od kojih se očekuje efikasno, efektivno i odgovorno djelovanje u općinskim, kantonalnim, entitetskim ili državnim, zakondavnim ili izvršnim organima upravljanja.

Ključne riječi: psihologija ličnosti, psihologija ponašanja, karakter ličnosti, političari, političko ponašanje

Rezultati istraživanja psihologa pokazali su da je moguće, na osnovu pouzdanih procjena i mjerenja determinanti ličnosti, predvidjeti, sa dovoljnom sigurnošću, ishode političkog ponašanja. Ipak, danas, prisutna su i osporavanja ovih, praktično provjerenih, spoznaja. U kritici unutrašnjih determinanti, ustvari, u osporavanju mogućnosti predviđanja političkog ponašanja na rezultatima mjerenja ili procjenjivanja relevantnih crta ličnosti, kritičari ističu da se samo sklopom spoljašnjih utjecaja, djelovanjem političkih okolnosti i specifičnih

političkih situacija može objasniti političko ponašanje pojedinca i grupa pojedinaca. Razmatranjem uloge crta ličnosti u političkom ponašanju se ne osporava uloga faktora koji djeluju izvan ličnosti pojedinca, već se podrazumijevaju svi činioci koji su sadržani u jednoj od poznatih definicija političke psihologije da je *politička psihologija primijenjeno područje psihologije koje proučava psihologijske aspekte političkih fenomena, kao i politologijske aspekte psihologijskih fenomena.*[1]

Od davnina čovjek nastoji da upozna sebe i drugog

Od svoga iskona čovjek je uvijek nastojao da upozna svoju ličnost i ličnost drugog. Na ishodima zapažanja svakodnevnih ponašanja drugih ljudi, svaka osoba je uočavala dobre i loše osobine drugih. Upoznavanjem osobina drugih ljudi svaki pojedinac je uviđao i razlike u crtama ličnosti između njih. Dužim kontaktiranjem sa drugim pojedincima, uočavao je da se ne mijenjaju osobine koje su im svojstvene, da ostaju relativno konstantne, iako su, u dužim vremenskim razmacima, izloženi različitim utjecajima spoljnih okolnosti. Čovjek je, također, iskustveno predosjećao i da mu spoznaja, svojih i tuđih, osobina (crta) ličnosti, omogućava bolje snalaženje u interpersonalnim komunikacijama. Stoljećima akumularana iskustva ljudi, koja su sačuvana izrekama, poslovicama, predanjima i drugim, raznovrsnim vidovima duhovne kulture, očito govore i o individualnim osobenostima ljudi i relativnoj stalnosti njihovih crta ličnosti, posebno *crta temperamenta i karaktera.*

Od početka ljudske civilizacije do danas veliki mislioci su, u svojim radovima, ukazivali na crte ličnosti kao moguće razloge različitog ponašanja pojedinaca. U povijesti psihologije, posebno u povijesti psihologije ličnosti i povijesti socijalne psihologije, ističu se doprinosi spoznaja velikih mislilaca o ljudskoj prirodi, korijenima i utjecajima unutrašnjih determinanti čovjeka, posebno temperamenta i karaktera, na osobno i društveno ponašanje pojedinca. Iako su psiholozi, eksperimentalnim i metodološki dobro fundiranim empirijskim istraživanjima, od početka razvoja naučne psihologije[2], došli do vrlo značajnih spoznaja o crtama ličnosti i njihovom utjecaju na čovjekovo ponašanje u raznovrsnim područjima njegovog djelovanja, ipak mnoga gledišta istaknutih mislilaca, iz prednaučnog perioda razvoja psihologije, ne samo da nisu zanemarena, već neka, do danas, nisu ni prevaziđena. Gledište o temperamentu *začetnika medicine Hipokrata*, izrečeno petsto godina

[1] Šiber, I.: *Osnove političke psihologije. Zagreb:* Politička kultura, 1998.

[2] Početak razvoja naučne psihologije u svijetu je u vezi sa osnivanjem prvog Psihološkog laboratorija. Laboratorij je osnovan 1879. godine na Univerzitetu u Leipzigu. Veliki njemački psiholog Wilhelm Wundt je osnivač Psihološkog laboratorija u kome je počeo eksperimentalna istraživanja psiholoških fenomena. Laboratorij je 1879. godine bio i učilište poznatih psihologa svijeta koji su, nakon educiranja i sticanja doktorskih titula, nastavili sa osnivanjem sličnih laboratorija i razvojem naučne psihologije u svojim državama.

prije nove ere, i danas je prisutno u svim udžbenicima iz psihologije. Hipokrat je, u davnom stoljeću, došao do važnih spoznaja o individualnim razlikama. Utvrdio je, zapravo, da se ljudi razlikuju po tamperamentu i da je razlika heriditarno uvjetovana. *Koje će ponašanje ispoljiti pojedinac, da li ono koje je svojstveno sangviniku, flegmatiku, melanholiku ili koleriku, uveliko zavisi od preovladavanja jedne od četiriju tečnosti (soka) u organizmu – krvi, sluzi, žute ili crne žuči*. Iako je Hipokrat svoju teoriju zasnivao na spekulaciji o sokovima, ipak se ona i danas, posebno u kliničkoj psihologiji, prihvata i primjenjuje u tumačenju različitih ponašanja ljudi.[3] U stručnoj literaturi se razmatraju i drugi pokušaji objašnjavanja ljudskog ponašanja, i to ili na osnovu iskustveno zapaženih ponašanja ili, pak, na ishodima naučno utvrđenih razlika, između pojedinaca, u crtama ličnosti.

Iz analize ranijih, ali i danas prihvatljivih gledišta o karakteristikama i utjecajima crta ličnosti pojedinca na njegovo društveno ponašanje, posebno na ponašanje koje je od izuzetne važnosti za opstanak i sigurnost čovjeka, na političko ponašanje, vidljivo je nastojanje kreatora i sljedbenika novih spoznaja o ljudskoj prirodi, da uočena ponašanja ljudi grupiraju, pema nekim srodnim karakteristikama, u *tipove ličnosti*. Iako se, u savremenoj psihologiji, osporava tipologija (osporava se razlozima simplifikovanosti i ekstremnosti tipološke klasifikacije), ipak je ona i danas prisutna u tumačenju ljudskih postupaka.[4]

Od svoga postanka do danas ljudi su uvijek nastojali da upoznaju sebe i drugog, ustvari, šire govoreći, nastojali su da upoznaju šta oni i drugi mogu, šta znaju i šta hoće. Znali su ili intuitivno nazirali da dobro poznavanje kognitivnih, emocionalnih i konativnih crta ličnosti omogućava svakom pojedincu djelotvornije snalaženje u složenim društvenim okolnostima, posebno u uspostavljanju socijalno poželjnih interpersonalnih odnosa. Rijetki su mislioci, posebno filozofi, koji nisu u svom tumačenju ljudske prirode naglašavali važnost moralnih crta ličnosti i razlika u razinu posjedovanja i ispoljavanju tih osobina. Analize gledišta izrečenih u antičkoj Grčkoj i nastavljenih u kasnijim epohama, očigledno pokazuju koliko su veliki mislioci izražavali poštovanju svakom vidu zdravog moralnog ponašanja, odnosno

[3] Ruski fiziolog i psiholog Ivan Pavlov, dobitnik Nobelove nagrade 1904. godine za fiziologiju i medicinu, u dvadesetom stoljeću, rezultatima eksperimentalnih istraživanja ukazao je na opravdanost Hipokratove četveročlane podjele temperamenta. U tumačenju korijena razlika u temperamentu Ivan Pavlov, za razliku od Hipokrata, nije polazio od "životnih sokova", već od utvrđenih razlika u načinu funkcioniranja živčanog sistema. Pavlov je koristio i četiri drugačija termina, miran, slab, neobuzdan i živahan tip, u označavanju svojstvenosti svakog tipa temperamenta.

[4] U savremenim objašnjavanjima ponašanja ljudi koriste se i tumačenja sadržana u najpoznatijim tipološkim teorijama ličnosti: Jungova podjela tempermenata na introvertirane i ekstravertirane tipove (prema orijentacionom kriteriju) ili na misaoni, osjećajni i perceptivni tip (prema psihičkoj fukciji), Kretscherova i Sheldonova konstitucionalna tipologija (utemeljene na povezivanju crta ličnosti sa tjelesnom konstitucijom), Robert Cloningerova podjela temperamenta (izbjegavanje boli, traženje novatorija, ovisnost o nagradi, ustrajnost) i druge.

osudi lošeg moralnog ponašanja pojedinca. Spoznaje do kojih su došli u ranijim periodima razvoja istaknuti mislioci[5] u proučavanju moralnih, ustvari, karakternih crta čovjeka, i pored značajnih psiholoških spoznaja o crtama ličnosti, mogu koristiti u pravilnom objašnjenju ponašanja, posebno političkog pojedinaca i grupa pojedinaca u današnjim vremenima.

Iskustveno zapažanje karakternih crta koje ljudi ispoljavaju u ponašanju u svakodnevnim komunikacijama također pokazuje koliki i kakav značaj ima karakter u njihovim međusobnim odnosima. U iskustvenom zapažanju svoga ponašanja i ponašanja drugih ljudi, svaki pojedinac uočava da se ljudi razlikuju ne samo po crtama temperamenta, već i po crtama karaktera. *U opisu političkog ponašanja, posebno ponašanja profesionalnih političara, najviše se navode crte karaktera i, nešto manje, crte temperamenta. Unošenjem crta ličnosti u opise političkog ponašanja oni, ustvari, pokazuju koliko osobne crte temperamenta i (ili) karaktera utječu na to ponašanje*. Savremena psihološka istraživanja, kao i politološka i sociološka, potvrdila su ideje od kojih je Platon, u svojoj viziji idealnog državnog uređenja, polazio. Platon je, zapravo, smatrao da određene državne poslove mogu obavljati ljudi koji su, za te poslove, predisponirani. Isticanjem da najvažnije državne funkcije mogu uspješno obavljati jedino filozofi, Platon je indirektno pokazao da najodgovornije državne funkciju mogu uspješno obavljati samo osobe *visokih intelektualnih sposobnosti, osobe koje mnogo znaju i koje su motivirane višim, općeljudskim ciljevima*.

U ukazivanju na značaj poznavanja crta ličnosti polazi se od njihovih karakteristika. Polazi se, zapravo, od spoznate činjenice da su crte ličnosti relativno trajna i univerzalna svojstva ličnosti pojedinca. Crta je, ustvari, *neuropsihička struktura koja ima svojstvo da mnoge draži učini funkcionalno jednakim i da započne i vodi ekvivalentne (smisaono dosljedne) oblike adaptivnog i ekspresivnog ponašanja.*[6] Crte ličnosti su dispozicije koje pokazuju da se svaka osoba ponaša na osoban, njima svojstven način. Na rezultatima procjenjivanja ili mjerenja konzistentnosti crta ličnosti *predviđaju* se najvjerovatniji vidovi ponašanja pojedinca. Spoznaja o crtama ličnosti omogućava pouzdanije objašnjavanje i pouzdanije predviđanje političkog ponašanja pojedinca. Ustvari, "psihologijski pristup politici može biti dvojak: mogu se razmatrati sve one osobine ličnosti u užem smislu, koje su na bilo koji način povezane s političkom aktivnošću, takav pristup (ako bi bio jedini) mogli bismo

[5] Grčki filozof Teofrast (Theophrastus) je opisao karakterne crte koje, prema njegovim iskustvenim saznanjima, najbolje karakteriziraju trideset različitih karaktera. Iako njegovi opisi izraženi skicama i krokijem i nisu utemeljeni na dubljim psihološkim sagledavanjima, ipak su oni u 17. i 18. stoljeću dosta korišteni u objašnjavanju razlika u ljudskim naravima, a i danas su prisutni u literaturi. Teofrastovi opisi karaktera su nastavak gledišta o različitosti ljudskih karaktera sadržanih u djelima Aristotela, u *Nikomahovoj etici*, *Retorici* i *Poetici*.

[6] Olport, G. V.: *Sklop i razvoj ličnosti.* Bugojno: Katarina, 1991.

nazvati psihologističkim, jer je težište na pojedincu; s druge strane, možemo staviti težište na političku akciju i proučavati one osobine ličnosti koje određuju vrstu i pravac akcije, iako je, prema našem mišljenju, pravi predmet političke psihologije".[7] Očito je da je razlika samo pojavna, a ne suštinska, jer oba pristupa polaze od značaja crta ličnosti pojedinca. Polazi se, ustvari, od uzajmnog utjecaja crta ličnosti na političko ponašanje i političkog ponašanja na crte ličnosti, od usmjerenja na politizirane socijalne probleme, od spoznaja da postoji i zajedničko i osobno u političkom ponašanju ljudi u različitim kulturnim uvjetima i različitim političkim situacijama.

Između danas u savremenoj psihologiji naučno priznatih pristupa ličnosti, posebno u sagledavanju mjesta i uloge crta ličnosti, izdvajaju se dva pristupa: *klinički (idiografski) i nomotetički (psihometrijski).* Koliki i kakav značaj pridaju poznati i priznati psiholozi crtama ličnosti, posebno karakternim crtama ličnosti[8] i kolika je vjerovatnoća u predviđanju ponašanja ljudi na osnovu poznavanja crta karaktera, rječito pokazuju njihova shvatanja. Sigmund Freud i njegovi sljedbenici (posebno neofrojdisti) u svojim učenjima o strukturi ličnosti i njenom ponašanju u različitim socijalnim okolnostima i situacijama, omogućili su pouzdaniju spoznaju onoga što ličnost zaiste jeste – osobna, cjelovita i dosljedna. Sigmund Freud je razlike u karakteru objašnjavao fiksacijom ličnosti na jednu od pet faza razvoja libida. Razvoj osobnog sklopa crta karaktera zavisi od stadija na kojem se libido u razvoju fiksirao, i na koji način je došlo do uspostave odnosa između ega i ida i super ega. U Freudovom tumačenju dinamike ličnosti koju on definira kao "složen energetski sistem u kojem djeluju zajedno ili se sukobljavaju različite nagonske nesvesne sile, kojima se suprotstavljaju svesne i nesvesne kontrasile, odnosno težnje i zahtevi ega i superega",[9] naglašena je i razlika u osobnim razinama razvoja ega koje dovode do nejednake efikasnosti u otklanjanju unutrašnjih ili spoljnih konflikata ličnosti i, posebno, u

[7] Šiber, I.: *Osnove političke psihologije.* Zagreb: Politička kultura, 1998.

[8] Od prvih,Teofrastovih klasifikacija karaktera do danas izrečeni su različiti razlozi o opravdanosti karakterološke tipologije, iako su psiholozi znali da je individualna raznovrsnost crta ličnosti zaista velika i da je moguće, na osnovu shvaćene suštine sadržane u njihovim konstruiranim karakterološkim šemama predviđati, sa velikom vjerovatnoćom, djelotvornost ljudskog ponašanja. Iako je i danas, u psihologiji, prisutno jednako značenje termina temperament, karakter i ličnost, ipak su daleko više prihvatljiva razgraničenja u značenjima ovih termina. Temperament je različita emocionalno reagiranje ili različita mobilizacija sveukupne energije organizma, uvjetovan je djelovanjem određenih biohemijskih procesa u organizmu (posebno dopamina i serotonina) i izuzetno male promjene su moguće pod utjecajem učenja. Karakter je, pak, prvenstveno ishod učenja, određen je društvenim kontekstom, ukazuje na morane i voljne osobine pojedinca, ustvari, označava socijalne, moralne i motivacione aspekte ličnosti čovjeka. Gordon Allport, osnivač zasebne psihološke disacipline *psihologije ličnosti*, smatrao je da je karakter "suvišan u psihologiji ličnosti, jer on nije deskriptivan psihološki pojam, već normativan, etički (predstavlja samo subjektivnu ocenu, vrednovanje procenjivača)." (Žarko Trebješanin, *Rečnik psihologije*, 2001.)

[9] Trebješanin, Ž.: *Leksikon psihoanalize.* Podgorica: Nova knjiga, 2005.

smanjivanju agresivnih pobuda pojedinca. Koliko su postupci pojedinca emocionalno zreli, najbolje se mogu, prema mišljenju S. Freuda, spoznati prema razini uspješnosti prevladavanja, u mentalnom životu pojedinca, sukoba između pokretačkih i blokirajućih unutrašnjih sila.[10]

Istaknuti sljedbenici Freudovih psihoanalitičkih shvatanja − Erich Fromm i Karen Horney − nisu proces formiranja karaktera objašnjavali libidioznom fiksacijom, kako je tvrdio S. Freud, već utjecajem organizacione strukture društva i ishodima interpersonalnih relacija. Wilhem Reich je, također, u okvirima psihoanalitičkog pravca, najviše nastojao da utvrdi koliko su različita reagovanja, u komplikovanim, ponekad vrlo opasnim socijalnim okolnostima, uvjetovana karakternim crtama tih pojedinaca. W. Reich je različita ponašanja pojedinaca u takvim situacijama tumačio individualno različitim odbrambenim mehanizmima karaktera, jer je ego, u tim situacijama, izložen opasnostima i iz spoljnjeg i unutrašnjeg duševnog svijeta. Sintagmom "karakterni oklop" W. Recih je tumačio zašto se, u stvarnoj ili percipiranoj opasnosti ugrožavanja ega, neki pojedinac ponaša rigidno, ukočeno i zatvoreno, a drugi, pak, otvoreno i fleksibilno. Različito ponašanja pojedinaca u složenim životnim situacijama, o kojem govori Wilhem Reich, vidljivo je i danas u ponašanju političara: jedni političari se "mudro" povlače, a drugi se "hvataju u koštac sa nastalim problemima", istrajavaju u traženju prihvatljivog izlaza. W. Reich je, također, uočio da se broj mogućih reakcija prema spoljnjem svijetu smanjuje u skladu sa povećanjem karakternog zatvaranja.

Ličnost i političko ponašanje

Iz prezentiranih iskustvenih i naučno utvrđenih spoznaja o crtama ličnosti, posebno o crtama temperamenta i karaktera, moguće je sagledati kakav i koliki značaj crte ličnosti mogu imati u političkom ponašanju pojedinca. Mada će i u daljnjem razmatranju biti govora i o drugim, psihološkim i psihosocijalnim spoznajama, posebno empirijskim istraživanjima relacija između crta ličnosti i političkog ponašanja, ipak nije suvišno i da se na razini psihoanalitičkog pristupa ličnosti sagleda koliko spoznaje psihoanalitičara, posebno S. Freuda i njegovih sljedbenika, omogućavaju pouzdanije procjenjivanje prirode odnosa između ličnosti i političkog ponašanja. Iako smo, u prethodnim razmatranjima temperamenta i karaktera, ukazali na

[10] Drugi psihoanalitičari, sljedbenici Freudovih shvatanja o važnoj dimenziji ličnosti, karakternim crtama ličnosti su "razvijali svoju karakteorologiju, ponudili su svoju tipologiju. Jedna od najrazrađenijih je Fromova karakterologija (1947), koja pravi razliku, pre svega, između produktivnih i neporoduktivnih tipova karaktera, kao što su: primalački, sakupljački, izrabljivački, tržišni, a zatim nekrofilni i autoritarni. U teoriji Karen Hornaj (1937/1966) tri glavne nesvjesne strategije za prevladavanje osnovne strepnje ("kretanje prema ljudima", "kretanje od ljudi" i "kretanje ka ljudima" pretvaraju se u u krute i nepromjenljive crte karaktera koje obrazuju tri sklopa karaktera: povladljiv, povučen i agresivni karakter." (Ž. Trebješanin, 2005.)

važnost ovih unutrašnjih determinanti ličnosti, na opravdanost i kritiku svrstavanja osobnih crta ličnosti u tipove, na potrebu i mogućnost predviđanja ponašanja ličnosti i da, s ciljem ilustracije, opišemo određene aspekte psihoanalitičkog pristupa. Nakon uvida u izrečeno o nekim, od brojnih važnih determinantni ličnosti moguće je tvrditi da se može predviđati djelotvornost toka i ishoda političkog ponašanja pojedinaca. Prezentirani uvidi također očigledno pokazuju da je "pragmatičan interes u proučavanju ličnosti, prije svega, uvjetovan potrebom razumijevanja konkretnog ponašanja. Zašto se pojedinac u nekoj situaciji ponaša na određen način, hoće li se on u nekoj sličnoj ponašati na isti način? Taj je problem relevantan u svim područjima socijalnog života, pa prema tome i u politici. Je li politička aktivnost nekih ljudi stvarno rezultat, kako je to davno formulirao Laswell, intrapsihičkih predispozicija koje su 'premještene' na problematiku 'javnih zbivanja', ili je to rezultat njihove motivacijske strukture, ponajprije težnje za moći, kako smatraju neki psihoanalitičari."[11] Alfred Adler, poznati socijalni psiholog, u svojoj teoriji je ukazao na porijeklo *potrebe za moći* (motiva moći) pojedinca i njegovih karakterističnih ponašanja koja se javljaju usljed neostvarivanja ovog motiva. Adler tvrdi da je osjećanje manje vrijednosti osnovni pokretač čovjekovog ponašanja. Osjećanje manje vrijednosti može prerasti u kompleks inferiornosti, a iz kompleksa manje vrijednosti izrasta težnja za moći. Korijeni, u politici prisutne potrebe pojedinaca za vlasti, nalaze se i u kompleksu manje vrijednosti. Koliko je potreba za moći prisutna i kako se ona manifestira u našoj stvarnosti, vidljivo je po svjesnim i nesvjesnim vidovima ispoljavanja političkog ponašanju pojedinaca.

Potreba za upoznavanjem crta ličnosti (osobnih dispozicija) jeste jedan od bitnih preduvjeta pouzdanijeg predviđanja uspješnosti djelovanja svakog pojedinca. Za osobe koje žele aktivno sudjelovati u koncipiranju ili realiziranju političkih zadataka, a naročito u obavljanju društveno ili državno važnih političkih funkcija, zahtjev za upoznavanjem njihovih crta ličnosti je jače izražen. Osnovni razlog za ovaj stav proizlazi *iz složenosti i šire odgovornosti koji su bitne karakterstike političkog djelovanja*. Idealno bi bilo kad bi se, procjenama i (ili) mjerenjem crte ličnosti svake osobe, postiglo ono što psiholozi naglašavaju da bi se tada moglo očekivati, da će svaka osoba raditi posao koji joj najviše odgovara u kojem može realizireati, do optimalno mogućih granica, svoje *potencijalne sposobnosti, znanja i interesovanja. Od svake osobe se, na svakom poslu, bez ob*zira koliko se ta djelatnost, stvarno ili perceptivno, vrednuje, očekuje odgovornost u njenom vršenju. Međutim, od osoba koji se "bave politikom", posebno od profesionalnih političara, *očekuje se visoki nivo odgovornosti, jer njihovi neuspjesi uvjetuju teže popsljedice ne samo za njih osobno, već i što je kobnije, za narod u ime kojeg vrše* određenu *političku funkciju.* Politički promašaji političara, posebno funkcionera u državnim strukturama i lidera stranaka, imaju teške posljedice za većinu, jer njihovi neuspjesi smanjuju mogućnost

[11] Šiber, I.: *Osnove političke psihologije.* Zagreb: Politička kultura, 1998.

ostvarivanja općih, životnih ciljeva svakog građanina, posebno dva najvažnija cilja čovjeka – *biološki opstanak i socijalnu sigurnost.*

Pouzdano predviđanje funkcionalnog, efektivnog i efikasnog i moralno visokog političkog djelovanja pojedinaca koji se "bave politikom", posebno profesionalnih političara, značajno zavisi od razine posjedovanja važnih crta ličnosti (osobnih dispozicija). Najviše, zapravo, zavisi od *crta karaktera (zašto neko želi da djeluje politički, koji su i kakvi su motivi pojedinca, koliko su njegove osobni i društveni postupci moralni), od crta temperamenta (koliko je emocionalno stabilan i kako reagira u frustracionim situacijama) i od crta sposobnosti (kolike su njegove potencijalne intelektualne mogućnosti, zapravo koliki je količnik njegove akademske i emocionalne inteligencije, šta i koliko zna).* Predviđanje političkog ponašanja, na temelju procjenjivanja i mjerenja crta ličnosti, moguće je, jer su crte ličnosti (osobne dispozicije) relativno trajne, konstantne i da, ustvari, njihova dosljednost i relativna nepromjenljivost omogućavaju predviđanje ponašanja pojedinca. Od uočene konstantnosti crta ličnosti, još od prvog njihovog tretmana sadržanog u knjizi Gordona Allporta *Ličnost: psihološka interpretacija*, publikovane 1937. godine, knjiga se smatra početkom razvoja posebne psihološke discipline – *psihologije ličnosti*) do danas, izvršena su brojna istraživanja i napisane značajne studije o značaju psiholoških spoznaja o crtama ličnosti.[12]

Primjena peterofaktorskog modela ličnosti

Psihologija političkog ponašanja je mlada psihološka disciplina i, vjerovatno, to je razlog zašto je relativno malo istraživanja psihopolitičkih problema, iako je danas, i u svijetu i u našoj zemlji, broj tih problema zaista velik. Nisu sporni ni ranije primjenjivani metodološki pristupi, jer su teorijski i praktično provjereni pa ih je, uz odgovarajuće prilagođavanje, moguće koristiti u psihologiji političkog ponašanja. Oba pristupa, i klinički (idiografski) i faktorski (nomotetički), primijenjeni neovisno jedan od drugog ili sjedinjeni, omogućuju pouzdaniji uvid u psihosocijalnu suštinu određene političke pojave. U savremenim istraživanjima raznovrsnih psihosocijalnih fenomena preferiraju se faktorski pristupi, mada ni psihoanalitički pristupi nisu zanemareni, pogotovo kada su u pitanju ponašanja pojedinaca koja odstupaju od općih, normalnih standarada socijalnog ponašanja. Istraživanje problematike i publikovanje radova koja su u žiži interesovanja političke psihologije su danas u svijetu, pa i u zemljama Regiona, intenzivirana, a u našoj zemlji tek su u početnim fazama. Broj

[12] U studijama utemeljenim na idiografskim, kliničkim ispitivanjima ili, naročito, na faktorskim analizama, posebno faktorskim analizama Cattella, Guilforda i Eysencka, ukazano je i na prednosti i nedostake korištenja crta ličnosti u psihološkim istraživanjima. Svi mjerni instrumenti (upitnici, skale, testovi) koji su primjenjivani na odgovarajućim uzorcima, polazili su od konstantnosti crta ličnosti.

odbranjenih i prijavljenih doktorskih disertacija iz političke psihologije na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu je jedan od pokazatelja stanja u kojem se nalazi razvoj političke psihologije.[13]

U drugim psihološkim disciplinama broj psiholoških istraživanja i publikovanih radova daleko je bolji, i to ne samo po aktualnosti i značaju odbranjenih magistarskih i doktorskih radnji ili saopćenih i publikovanih radova, *već i po vrijednosti i naučnoj aktualnosti primijenjenih metoda, tehnika i mjernih instrumenata u istraživanju.* Jedan broj primijenjenih metoda u ovim istraživanjima može se, bez značajnih modifakcija, upotrijebiti i u istraživanju aktualnih problema političke psihologije, specifičnih za društvene i državne procese koji se odvijaju u našoj zemlji. Novi metodološki model – *petofaktorski model ličnosti* – koji se pojavio osamdesetih godina prošlog stoljeća i koji je našao široku primjenu u političkoj psihologiji, primijenjen je u istraživanju u jednoj vrsnoj doktorskoj radnji koja je odbranjena na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.[14] Ukazujemo na važnost ovog modela ličnosti, zato što se primjena ovog modela i u istraživanju problematike političke psihologije pokazala prihvatljiva u pouzdanijem tumačenju i pouzdanijem predviđanju ishoda političkog ponašanja pojedinca i grupe pojedinaca. Dobri poznavaoci teorijskih osnova i psihometrijskih pokazatelja mjernih vrijednosti Petofaktorskog modela ličnosti[15] ističu da je on konstruisan na osnovama empirijskih analiza bitnih dimenzija, karakterističnih za inventare ličnosti izrađene na temeljima različitih teorija ličnosti. Pojava petofaktorskog modela značila je novi pristup u ispitivanju ličnosti utemeljenih na crtama ličnosti i faktorskom postupku. U razmatranju teorijske i praktične vrijednosti petofaktorskog modela ličnosti, psiholozi su, između ostalog, ukazali na potrebu odgovora na dva glavna pitanja: da li faktori predstavljaju samo opise psiholoških značajki ili su oni pojmovi koji odgovaraju stvarnim psihološkim entitetima, koji su kauzalni i koji, kao takvi, dispocizioni

[13] Odbranjene su dvije doktorske radnje naslova: *Psihosocijalni aspekti religioznosti kao determinantre međunacionalne tolerancije* i *Psihosocijalne dimenzije relacija između socijalne percepcije i etničke pripadnosti kod srednjoškolaca u BiH*. U toku je izrada doktorske radnje naslova *Odrednice političkog ponašanja*.

[14] U istraživanju odnosa između strukture ličnosti i smisla za humor primijenila je, u svojoj doktorskoj disertaciji, petofaktorski model ličnosti Jadranka Kolenović-Đapo, sada profesor psihologije ličnosti i socijalne psihologije na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. U kasnije objavljenojh knjizi *Psihologija humora – teorije, metode i istraživanja,* Sarajevo, 2012., ističe da "Model pet velikih je u savremenoj psihologiji ličnosti dominantna paradigma i model u kojem su osobine ličnosti tretiraju kao kauzalni konstrukti. To je jedan od razloga zbog kojeg smo u istraživanju koristili petofaktorski upitnik, autora (Coste i McCrae, 1992)."

[15] Petofaktorski model ličnosti (Model Pet velikih, Big Five) se sastoji iz pet dimenzija i to*: neuroticizam* (neuroticism-N), *ekstraverzija* (exstraversion-E), *otvorenost ka iskustvu* (openness-O), *ugodnost* (agreeableness-A) i *savjesnost* (conscientiousness-C).

su u ponašanju individue? Lawrence A. Pervin, Daniel Cervone i Oliver P. John ističu da "mnogi psiholozi ličnosti smatraju da su velepetori faktori samo deskriptivni i ili vjeruju da svaki faktor odgovara nekoj nedeterminiranoj složenoj kombinaciji psiholoških sistema koji su u podlozi toga. Ipak, u nedavnim godinama jednostavniji i hrabriji teoretski pogled razvili su McCrae i Costa (1996., 1999., 2003.) Oni nazivaju svoje ideje petofaktorskom teorijom. Petofaktorska teorija tvrdi da je pet primarnih osobina ličnosti više od pukog opisa načina na koji se ljudi razlikuju. U petofaktorskoj teoriji, osobine ličnosti se smatraju stvarima koje stvarno postoje; svaka se smatra psihološkom strukturom koju svaka osoba ima u različitoj mjeri (na način koji svako ima, naprimjer, određeni stupanj visine). Kaže se da osobine ličnosti kauzalno utječu na psihološki razvoj svakoga pojedinca. Tehnički rečeno, ideja petofaktorske teorije je da su pet faktora osnovne dispozicijske sklonosti i da se univerzalno posjeduju, to jest da ih posjeduju svi pojedinci. McCrae i Costa tvrde da faktori imaju biološku osnovu. Smatra se da su razlike u ponašanju koje su povezane sa velepetorim faktorima determinirane genetskim utjecajem na neuralnu strukturu, hemiju mozga i tako dalje. Zaista, u predlaganju ovog modela, McCrae i Costa mislili su da su biološke osnove faktora tako jake da na pet osnovnih dispozicijskih sklonosti okolina ne utječe direktno; njihov zaključak je bio: "Osobine ličnosti, kao i temperament, endogene su dispozicije koje slijede intrinzični put razvoja koji je u biti neovisan o okolinskom utjecaju"[16]

Društveno poželjne crte ličnosti političara

Teorijska i empirijska istraživanja utemeljena na procjenjivanju i (ili) mjerenju crta ličnosti pojedinaca jasno pokazuje *koje crte ličnosti uvjetuju, a koje otežavaju ili potpuno onemogućavaju uspješno djelovanje pojedinca.* U dosadašnjim razmatranjima crta ličnosti, ustvari teorijskih gledišta i primjenjivanih metodoloških modela, posebno psihoanalitičkih i faktorskih pristupa, također se polazilo od konstantnosti crta ličnosti kao bitnog preduvjeta pouzdanijeg predviđanja političkog ponašanja pojedinca. Iz sadržine i metrijskih vrijednosti mjernih instrumenata koji se koriste u ispitivanju relacija između crta ličnosti i uspješnog djelovanja pojedinca u obavljanju profesionalnih aktivnosti, a, naročito, u obavljanju društveno ili državno važnih aktivnosti, vidljivo je *koliko dobro poznavanja crta temperamenta, karaktera i sposobnosti, odnosno dobro poznavanje šta pojedinac može, šta zna i šta hoće omogućava djelotvornije, funkcionalnije i efektnije djelovanje pojedinca*. Svaki do sada primjenjivani model u ispitivanju ličnosti, utemeljen na provjerenim naučnim spoznajama, omogućava utvrđivanje koje individualno i društveno poželjne ili nepoželjne crte ličnosti karakteriziraju pojedinca.

[16] McCrae i sur., 2000., str. 173.; Pervin, L. A., Cervone, D., John, O. P., 2008.

Malo šira analiza petofaktorskog modela o kojem smo nešto više kazali, jeste dobra ilustracija ove konstatacije. U svakom od pet faktora − *ekstravertiranost, ugodnost, savjesnost, neuroticizam i otvorenost iskustva* − sadržane su osobine koje pokazuju da li određena osoba, u interpersonalnim odnosima, ispoljava druželjubivost, aktivnost, asertivnost, traženje uzbuđenja, pozitivne emocije i toplinu (*ekstravertiranost);* da li, u svakodnevnim društvenim aktivnostima, ispoljava iskrenost, povjerenje, altruizam, skromnost, blagost i pomirljivost (ugodnost); koliko, u svom ponašanju, ispoljava samodisciplinu, odgovornost, kompetentnost, organiziranost, promišljenost i težnju ka postignuću *(savjesnost);* koliko osoba u adaptaciji na nove situacije, posebno stresne, ispoljava anksioznost, osjećanje nelagode, depresivnost, ranjivost, impulzivnost i srdito neprijateljstvo (*neuroticizam)* i koliko je osoba otvorena za prihvatanje novog, nepoznatog i nebliskog, zapravo koliko joj je svojstvena mašta, estetika, osjećanja, ideje, postupci i vrijednosti (*otvorenost za iskustva).*

Uvidom u svojstva osobina (faktorski označene kao faciti) sadržanih u petofaktorskom modelu ličnosti, moguće je prepoznati koje crte ličnosti najbolje opisuju osobu koja bi, u političkom djelovanju, a posebno u vršenju odgovornih društvenih ili državnih funkcija, ostvarila najpoželjnije, individualno i društveno važne rezultate. Uspješno političko ponašanje osoba koje se profesionalno bave politikom ili koje, neprofesionalno, u određenim periodima, vrše neku značajnu, društvenu ili državnu djelatnost značajno zavisi od vrste i razine crta ličnosti koje oni posjeduju. I petofaktorski model je, kao i svaki do danas, u naučnoj psihologiji prihvaćeni model ličnosti, osporavan je isticanjem njegove potpune neobuhvatnosti i drugih, posebno okolinskih faktora, koji su "krivi" za nepoželjno i društveno destruktivno ponašanja pojedinaca, izvršitelja odgovorne političke funkcije. *Svoje neodgovorno ponašanje neki političari nastoje "opravdati", ne svojim propustima nego "greškama" drugih ili "neprimjerenim objektivnim" okolnostima.* Istrajavanje u odbrani (racionalizaciji) svoje neuspješnosti, svoje samouvjerene "osobne neporočnosti" se zapaža i kod jednog broja lidera političkih stranaka ili istaknutih pojedinaca koji obavljaju vrlo odgovorne funkcije u zakonodavnim ili izvršnim organima, kantonalnim, entitetskim ili u državnim strukturama upravljanja u našoj zemlji. Analizom njihovih profila ličnosti otkrilo bi se, najvjerovatnije, da oni ne posjeduju *neke ili veći broj poželjnih crta ličnosti sadržanih u petofaktorskom modelu ili, pak, sadržanih u inventaru tradicionalno prisutnih obrazaca moralnog ponašanja u našoj, bosanskohercegovačkoj, kulturi.* Spoznalo bi se i ono što se od početka razvoja modela crta ličnosti u psihologiji zna, ali, nažalost, u široj javnosti manje ili nikako, da su oni *nepoželjne crte ličnosti, ispoljavali mnogo prije njihovog izbora* ili imenovanja za određene političke funkcije. Psihoanalitički pristup ličnosti posebno ukazuje na važnosti ranog spoznavanja ponašanja, u djetinjstvu i mladosti, za prihvatljivo objašnjavanje kasnijeg ponašanja upravo zbog činjenice, na koju smo ranije ukazali, relativne *nepromjenljivosti i dispozicionosti crta ličnosti*. Erich Frommova psihobiografska

analiza ličnosti velikog diktatora Hitlera pokazala je da su se njegova agresivnost, ubilački porivi i osjećanje pripadnosti "višoj rasi" ispoljavali i ranije u njegovom ponašanju. Kasnije njegovo ponašanje je samo nastavak onoga što je već u rudimentu, bilo sadržano u strukturi i dinamici njegove ličnosti. Vid Pečjak, istaknuti slovenski psiholog, u svojoj knjizi *Politična psihologija*, iznio je podatke iz biografija Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, koji pokazuju da su njihove crte ličnosti i ponašanja dispoziciono psihopatske i da oni, zbog takve strukture ličnosti, u ulogama političkih lidera u kojima se nalaze predstavljaju opasnost za druge pojedince, neistomišljenike i za narode prema kojima usmjeravaju svoje agresivne pobude. V. Pečjak tvrdi da, mada je teško "iz daljine" dati pouzdanu dijagnozu, ipak je moguće pretpostaviti najvjerovatniji pravac usmjerenja potencijalne agresivnosti Slobodana Miloševića. Duševno zdravlje S. Miloševića ne može biti zadovoljavajuće, jer on povremeno ispoljava osjećanje depresivnosti, najvjerovatnije zbog heriditarnog opterećenja naslijeđenog od oca i majke, koji su izvršili samoubistvo. U težim stanjima depresivnosti on se povlači iz javnosti i u tom periodu, kako tvrdi V. Pečjak, u skladu sa psihoanalitičkim tumačenjem koflikta između nagona života i nagona smrti, prevladava nagon života (Eros) nad nagonom smrti (Tanatos). Ishod prevladavanja životnog nagona manifestira se u ponašanju Slobodana Miloševića: svoju potencijalnu agresivnost ne usmjerava prema sebi (ne vrši samoubistvo), već prema drugima, podstiče i naređuje ubijanje pripadnika drugih naroda.

U knjizi *Politika i političar* Šemso Lakota ističe svoje uvjerenje o suštini politike, analizira političke trendove koji se odvijaju u Bosni i Hercegovini, dužnostima i načinu djelovanja političara i, posebno, o "poželjnim osobinama za uspjeh političara." U ocjeni politički zbivanja Šemso Lakota ističe da je "lično uvjeren da je ozbiljna politika najteža filozofska disciplina i da je, zbog toga, naša bošnjačka tragika što se njome bavi svako. Politika je danas postala najunosnija profesija. Prisustvom značajnog broja ljekara i zubara u politici, ostvaruje se, istovremeno, dvostruka šteta. S jedne strane, ostajemo bez ljudi koji su po vokaciji i svom pozivu humanisti, a dobijamo polutane u politici – ostavši bez eksperata u toj značajnoj oblasti vođenja javnih poslova. Nije slučajno da 70 procenata članova Kongresa SAD-a čine pravnici. Specijalisti danas vladaju svijetom."[17] On smatra da osobine*: odlučnost, istrajnost i izdržljivost, istinoljubivost, skromnost, hladnokrvnost, inicijativnost, čast i dostojanstvo, čvrst karakter i trezvenost* najviše doprinose uspjehu političara.

Moglo bi se govoriti i o drugim crtama ličnosti koje, u sklopu osobnih determinanti, općih društvenih okolnosti i dominantnih političkih trendova, pokazuju koji pojedinci, u svom političkom ponašanju, uspijevaju a koji ne uspijevaju. Bez obzira na broj mogućih osobina ličnosti koje utječu na političko ponašanje pojedinca, one se mogu, kako smo i ranije isticali, tretirati ili kao intelektualne (sposobnosti inteligencije),

[17] Lakota, Š.: *Politika i političar.* Sarajevo: Lobe Line, 2000.

ili kao znanje (ali ne samo diplome), ili kao motivacione (posebno karakterne) ili kao emocionalne (posebno crte temperamenta). I u narodnim poslovicama su sadržane iskustvene spoznaje u ličnosti i ponašanju političara.[18]

Očekivanja i stvarnost demokratskog izbora

U civilizacijski razvijenim zemljama pravilna primjerena procjena crta ličnosti kandidata važnih za vršenje odgovornih funkciju, kao i pravilan tok odvijanja glasanja smatraju se vrhunskim pokazateljem u ostvarivanju temeljnih ciljeva efikasnog i efektivnog sistema vladavine. Psihološka struktura birača, posebno njihova motiviranost za izlazak ili neizlazak na izbore, također je predmet interesovanja psihologa. Psiholozi nastoje da spoznaju da li se, u ostvarivanja ove primarne i društvene svrhe, respektiraju psihološki zahtjevi, jer od njih također zavisi ono što se želi postići dobrim organiziranjem demokratskih izbora. Statistički podaci pokazuju da je broj pojedinaca koji su pristupili glasanju daleko ispod stvarnog broja punoljetnih osoba, a to je zabrinjavajući podatak, jer ukazuje na veliku rasprostranjenost političke pasivnosti. U iznalaženju razloga za demotiviranost biračkog tijela, pažnja se najviše posvećuje analizi ličnosti "pasivnih" birača. Sigurno je da je nemotiviranost "pasivnih" birača važan razlog, ali u tumačenju njihove pasivnosti, kako je i u tumačenju izbornog ponašanja naših glasača, posvećuje se isključiva pažnja demografskim i socijalno-ekonomskim faktorima, a ne isto tako važnim, ako i ne najvažnijim, *psihosocijalnim faktorima.* Vid Pečjak govori o tri vrste glasača: glasači koji uvijek glasaju za istu stranku bez obzira na njen stvarni politički status, glasači (koje naziva nomadi) koji stalno mijenjaju svoje stranačko opredjeljenje i glasači apstinenti koji, iz određenih dubljih psiholoških razloga povezanih sa aktualnim negativnim doživljajima, ne izlaze na izbore. Vid Pečjak tvrdi da postoje

[18] U knjizi *Politika i političar* Šemso Lakota navodi 297 narodnih mudrosti o političarima i vladanju uopće koje, između ostalog, ukazuju na *položaj političara* – Političar koji u položaju vidi samo privilegije, a nije svjestan obaveza koje ga očekuju, postaje balon kroz koji ispuhuje istina, i praznina će njime lako vitlati protiv njegove volje; Nikakva kontrola, nikakva stranačka pravila, nisu u stanju da izmijene pravac rada koji je određen sastavom ličnosti jednog političara – *na ponašanje* – ako je političar jednom omražen, onda ga njegova bilo dobra, bilo loša, djela terete; Čovjeka pravedna i postojana u svojoj namjeri ni bijes građana što nalažu da se čini zlo, ni pogled silnog tiranina – neće pokolebati u čvrstoj odluci; Ne tišti ih što su zgriješili, nerado trpe da budu ukoreni, a trebalo bi da bude obratno: da ih boli prestup i da se raduju opomeni – *na način vladanja* – Jedno je imati želju da se vlada ljudima, da se oni pokore, da budu poslušni bez otpora po pravu političareve sile. Ova je moć nemoralna, ona ponižava. Druga je želja političara za moći da se pomogne ljudima, koja podstiče na sporazumijevanje. To je prava i velika moć; Političar koji dođe na vlast krvlju, mora krvlju s nje i otići; Političar govori da bi utjecao na tok stvari, ali kad taj tok poprimi pravac s kojeg ga nijedna sila ne može skrenuti, i takvo ubrzanje da ga nijedna prepreka ne može zaustaviti, političar govori zbog sebe samog, za mikro svoje duše i obraz sutrašnjem danu.

dva sloja apstinenata: politički razočarani i politički otuđeni. U rezultatima empirijskih istraživanja, sadržanih u monografiji *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, istraživači su, između ostalog, zapazili da se "glasači i apstinenti ne razlikuju po tome koje ideološke stavove prihvataju", jer svi žele pravednije i humanije društvo; ispoljavaju anarhističke stavove (koje autori objašnjavaju percepcijom o neefikasnoj državi BiH i trendom populizma); "glasači imaju više izražen nacionalizam u odnosu na apstinente, da su građani BiH više liberalni nego konzervativni" i da "izgleda da u Bosni i Hercegovini ideološke razlike nisu toliko važne u donošenju odluke da li izaći na izbore i glasati ili pak ne izaći. Glasači i apstinenti se razlikuju i u tome što apstinenti manje tolerišu izražen nacionalizam i konzervatizam u aktivnostima političkih partija. Ostaje otvoreno pitanje da li bi se smanjio broj apstinenata na izborima ako bi političke partije ublažile svoju nacionalnu retoriku i postale manje konzervativne".[19]

Koliko je važno razumijevanje psihološkog pristupa izbornom ponašanju, vidljivo je i iz sadržaja, jednog od pet temeljnih polazišta političke psihologije na koji, prema mišljenju Ivana Šibera, ukazuje M. Hermann: *U političkoj psihologiji naglasak je kako na procesu političkog ponašanja, tako i na samom rezultatu*. Kako se birači opredjeljuju? Kako se mogu razriješiti politički sukobi? Kako se odvija proces informiranja? Kako vođe mobiliziraju sljedbenike? Kako se politički socijaliziraju mladi? Samo političko ponašanje jest rezultat niza okolnosti i psiholoških procesa koji su predmet političke psihologije".[20] Ova pitanja implicitno ukazuju na potrebu upoznavanju osobnih crta ličnosti aktera izbornog procesa, stanja i puteva koji osiguravaju da će stvarno najpogodniji, a ne najpodobniji, kandidati biti izabrani.

U toku pripreme i provođenja općinskih, kantonalnih, entitetskih ili državnih izbora izražavaju se različita uvjerenja, i to ne samo od najviše zainteresovanih, lidera različitih stranaka i njihovih najodanijih sljedbenika, već i od običnih građana, glasača. Stupanj uvjerenja o mogućnosti izbora najboljih pojedinaca, sposobnih, bogatih znanjima i visokomoralnih, upravo je srazmjeran sa razinom njihovih očekivanja. Ako su njihova očekivanja ostvarena, ako oni pojedinci koje su očekivali da budu izabrani budu stvarno izabrani, njihove izjave su ispunjene pohvalama o demokratičnom izboru, jer su izabrani najbolji pojedinci. U protivnom, njihovi iskazi su ispunjeni negativnim ocjenama koje oni, obično, izražavaju u racionaliziranim stavovima (tvrde da su njihova mišljenja ishod njihove "dobre obaviještenosti") o nepravilnostima izbornih postupaka: pravnom neznanju glavnih organizatora i tumača izbornih procedura (Centralna izborna komisija), "vidljivim" kardinalnim greškama u toku glasanja i, posebno, "netačnim" brojenjem glasova birača.

---

[19] Puhalo, S.: *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosani i Hercegovini.* Banja Luka: Art print, 2008.

[20] Šiber, I.: *Osnove političke psihologije.* Zagreb: Politička kultura, 1998.

Rijetki pojedinci, još u toku predstavljanja javnosti kandidata koje njihove stranke smatraju, individualno i društveno, pogodnim za vršenje određenih funkcija u organima vlasti, pitaju se da li će predloženi kandidati, ako budu izabrani, *zaista odgovoriti zadacima koji se, u obavljanju tih funkcija, podrazumijevaju*. Oni se, zapravo, opravdano pitaju, da li je iz oskudnih pismenih podataka o ličnosti kandidata, sadržanih u propagandnim izbornim materijalima i ispoljenih u sadržaju i načinu govornog saopćavanja, praktikovanih na organiziranim skupovima stranaka ili u toku medijskog predstavljanja programa, moguće dobiti jasnu sliku o njihovim crtama ličnosti. Stvarno je nemoguće, iz javno prezentiranih podataka o ličnosti kandidata, uvidjeti da li kandidat, potencijalni političar, zaista posjeduje *kognitivne, emocionalne i konativne crte ličnosti* koje dovoljno uvjerljivo govore da će on, ako bude izabran, uspješno i odgovorno raditi u okvirima svojih nadležnosti. U navođenju i opisima crta ličnosti kandidata, naglašeni su: *nacionalna pripadnost, kalendarski uzrast, školska sprema, spol, zanimanje, mjesto rođenja, a i ne i one osobine koje su zaista važne za predviđanje njegovog, osobnog političkog djelovanja*. Iz osobnih iskustava, a ne samo iz psiholoških spoznaja, znamo da neke osobine koje smo zapazili kod osoba s kojima smo češće u kontaktu, posebno u ponašanju naših prijatelja, zaista mnogo govore o njihovim ličnostima, govore zapravo šta on ili ona može (koliko je sposobna), šta zna (razina formalno školskog obrazovanja i šireg, opće kulturnog obrazovanja), šta hoće (važne su konativne osobine, posebno crte karaktera i vrsta i smjer motivacije).

U izboru odgovarajućih osoba za vršenje značajnih djelatnosti i (ili) odgovornih funkcija, važno je znati šta pojedinac misli o sebi. U socijalnoj psihologiji se ističe da se pojam o sebi, kao prvo, "sastoji od naših misli i vjerovanja o sebi, odnosno, kako je to James (1890) nazvao, "poznatog" ili jednostavnije "mene". Drugo, mi smo također aktivni obrađivač informacije, "spoznavatelj" ili jednostavnije "mene". U savremenim terminima, na spoznati aspekt sebe odnosimo se kao na pojam o sebi, pod čime se podrazumijeva sadržaj (naše znanje o tome ko smo), a na spoznajni akt kao svijest o sebi, pod čime se podrazumijeva sam čin razmišljanja o sebi. Ova se dva aspekta usklađuju kako bi stvorila cjeloviti doživljaj identiteta.[21] Autori ukazuju i na tri važne funkcije pojma o sebi na: (1) "*organizacijsku funkciju*, djelujući kao iznimno važna shema koja nam pomaže u tumačenju i dosjećanju informacija o sebi i socijalnom svijetu...", (2) "*emocionalnu funkciju* , pomažući nam da odredimo svoje emocionalne reakcije ..." i (3) "*izvršnu funkciju* koja upravlja našim ponašanjem, donosi odluke i planira budućnost, slično kao rukovoditelj izvršnih službi u velikoj radnoj organizaciji..." Ova gledišta istaknutih socijalnih psihologa uvjerljivo govore da je važno znati da li predloženi kandidat ima realnu sliku o sebi, da li ima jasnu svijest o sebi i svojim mogućnostima, znanjima i potrebama, jer nerealna slika o sebi otežava ili onemogućava uspješno političko

[21] Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M.: *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate, 2005.

djelovanje. Važno je, također, znati koliko se njegova slike o samom sebi (pojam o sebi) razlikuje od slike koji drugi imaju o njemu. *Spoznaja razlika između svijesti ličnosti i percepcije drugih o njegovoj ličnosti ima poseban značaj za političko djelovanje, jer se političar vrlo često nalazi i u interpersonalnoj i intragrupnoj komunikaciji*. U političkom ponašanju se mogu uočiti osobe koje su više kritične prema sebi u odnosu na druge, koje se više pitaju da li mogu odgovoriti zadacima koji proizlaze iz određene političke funkcije, za razliku od osoba, suprotnih od njih, koje misle da mogu vršiti svaku rukovodnu funkciju koja postoji u hijerarhijskoj strukturi vlasti. *Ovih drugih je, nažalost, daleko više.* Povjerenje u tok i ishod demokratskih izbora koji se organiziraju i provode u zemljama u kojima se vodi računa o svim važnim činjenicama, posebno o crtama ličnosti kandidata, jeste potpuno opravdano. Pokazatelji o kakvim se "sitnicama" o ličnosti potencijalnih političara vodi računa zabilježeni su u medijima tih zemalja. Tako, naprimjer, iz načina kako upražnjava svoje slobodno vrijeme predsjednik Bill Clinton, "San Francisco Chronicl" izvještava da "odmor predsjednika može nam više reči o ličnosti i sklonosti predsjednika negoli sva sila političkih govora..."[22]

Od narednih izbora, koji će se održati 2014. godine, mnogo se očekuje. Očekuje se, kao što je u ranijim izborima najavljivano sa puno verbalno iskazanih obećanja, da će, nakon izbora, doći do "radikalnih promjena". Do njih, naravno, nije dolazilo, niti je dolazilo do značajnih promjena i pored očiglednih zaostajanja u ekonomskom, tehnološkom i općem kulturnom napretku. Pojedinci koji snose osobnu odgovornost za neuspjeh nisu zamijenjeni drugim, sposobnijim, obrazovnijim i moralno dosljednijim pojedincima. Razloga zašto Bosna i Hercegovina 18 godina nakon Daytona ne dostiže optimalnu razinu ekonomskog razvoja koju, sudeći po objektivnim resursima i ljudskim potencijalima kojima raspolaže, može dostići, ima više, ali je, očito, *da je manja sposobnost, nedovoljno znanje i niska motiviranost pojedinaca jedan od glavnih*. Neuspjesi pojedinaca su jasni pokazatelji da su stranke, u svojim predlozima osoba za koje su mislili ili bili uvjereni da su pogodni za obavljanje društveno

[22] U uzornom udžbeniku *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja* (Pervin, L. A., Cervone, D., John, O. P., 2008.) prenose doslovce ono što je rečeno u izvoru, ustvari u "San Francisco Chroncle", od 25. kolovoza 1999. U tekstu obajvljenom pod naslovom "Clinton se voli zabavljati" rečeno je : Između zabava, golfa i čitanja ima malo vremena za odmor! Manje od tjedan dana na odmoru u Marha's Vineyardu, ostajao je vani poslije jedanaest svake noći, svirao je saksofon s jazz bandom, kratko je raspravljao s raznosačem na biciklu i prisustvovao na najmanje četiri dobrotvorna skupa i nekoliko zabava. To ne uključuje dvije runde golfa i desetak debelih knjiga koje je ponio sa sobom. Odmor predsjednika može nam reći više o ličnosti i sklonosti predsjednika negoli sva sila političkih govora. Ronald Reagan je jahao, rezao živicu, malo se brinuo za to što će čitati tokom ljeta. George Bush upravljao je snažnim gliserima, Richard Nixon šetao je plažom u crnim cipelama, Bill Clinton, poznat po svom apetitu za hranom, razgovorom, idejama i – pa, ostanimo na tome – očito misli da se odmor ne bi trebao tratiti na ispraznosti kao što je spavanje, već bi umjesto toga trebao biti natrpan sa što je moguće više druženja, golfa i čitanja.

značajnih djelatnosti na bilo kojoj razini vlasti, općinskoj, entitetskoj ili državnoj, očevidno *pogriješili u svojim procjenama crta ličnosti kandidata*. Izgleda da su vodili računa samo o crtama ličnosti, najvjerovatnije o onim na kojima su njihovi prijedlozi obrazloženi, a ne o crtama ličnosti koje uvjerljivije govore o ličnostima osoba, potencijalno pogodnih za bavljenje politikom, osoba koje posjeduju crte ličnosti koje im omogućavaju da uspješno i odgovorno odgovore složenim i kompleksnim zadacima, da mogu prevladati sve poteškoće i konflikte *koje doživljava političar kada savjesno, visokomoralno i funkcionalno ispravno istrajava u obavljanju povjerenih dužnosti i važnih funkcija.*

Zato se osjeća potreba da se o važnim crtama ličnosti vodi više računa, i to ne samo o emocionalnim i socijalnim, o kojima smo ranije više govorili, već i o kognitivnim (inteligenciji i znanju) i konativnim crtama ličnosti. O značenju i važnosti inteligencije napisano je mnoštvo studija, uglavnom utemeljenih na rezultatima *faktorskih analiza* C. Spearmana, L. H. Thurstona, J. P. Guilforda, P. Vernona, R. B. Cattela i najnovijih teorija, *teorije multiplih inteligencija* (H. Gardner) i *trijarhična teorija* (R. J. Sterberg). U efektivnom i efikasnom vršenju suptilnih i složenih političkih funkcija dolaze, također, do punog izražaja i tri aspekta uspješne inteligencije, odnosno tri vrste inteligencije:[23] analitička, kreativna i praktična. Analitička inteligencija se odnosi na kognitivne procese (u svakom uspješnom rješavanje problema polazi se od misaonog uočavanja suštine zadatog ili iskrslog problema), kreativna inteligencija doprinosi uspješnom rješavanju problema, posebno u novim situacijama, a praktična inteligencija se naročito ispoljava u rješavanju realnih problema, često prisutnih u svakodnevnom životu. Svaka vrsta inteligencija je učinkovita. Ali je "uspješna inteligencija najučinkovitija kada uravnotežuje sva tri aspekta: analitički, kreativni i praktični. Važnije je znati kada i kako upotrijebiti te aspekte uspješne inteligencije nego njima samo raspolagati. Uspješno inteligentne osobe ne odlikuju se samo time što jednostavno imaju te sposobnosti; one razmišljaju o tome kada i kako ih učinkovito primijeniti."[24] Primjena svake od ovih teorija doprinijela bi razumijevanju i uspješnijem predviđanju političkog ponašanja. Danas se, u teorijskoj i primijenjenoj psihologiji, ukazuje i na važnost *emocionale inteligencije*. Daniel Goleman ističe da postoje i druge osobine koje čovjek, u raznovrsnim okolnostima prilagođavanja, koristi. Goleman kaže da se on bavi ključnim skupom tih "drugih osobina", *emocionalnom inteligencijom:* sposobnostima kao što je mogućnost motiviranja samoga sebe i ustrajavanje unatoč poteškoćama i frustracijama; obuzdavanje kompulzivnosti i odgađanje trenutka primanja nagrade; reguliranje

[23] U trijahičnoj teoriji inteligencije Roberta J. nalaze se tri vrste inteligencije: analitička, kreativna i praktična. R. J. Sternberg dao je značenje svake od tri vrste, ali je naglasio da se u praksi postižu uspjesi kada su one uravnotežene.

[24] Sternberg, R. J.: *Uspješna inteligencija: Kako praktična i kreativna inteligencija određuje uspjeh u životu.* Zagreb: Barka, 1999.

svojih raspoloženja i onemogućavanje ustrajnosti da zaguši sposobnost razmišljanja; suosjećanje i nadanje. Za razliku od IQ-a, koji ima skoro stogodišnju tradiciju primjene na stotinama tisuća ispitanika, emocionalna inteligencija je nov pojam. Niko još ne može sa sigurnošću ustvrditi za koliko je razlika između pojedinih osoba tokom života ona odgovorna. Ali, postojeći podaci ukazuju na to da može biti jednako utjecajna, a katkad i utjecajnija od kvocijenta inteligencije.[25] Crte ličnosti, sadržane u Golemanovom tumačenju emocionalne inteligencije, poželjne su osobine koje, ako ih ispoljava pojedinac u toku njegovog predlaganja za obavljanje važnih djelatnosti ili rukovodnih funkcija u općinskim, kantonalnim, entitetskim ili državnim organima vlasti. Moguće je očekivati da će i birači, kada budu upoznati da kandidat, osim drugih pogodnih crta ličnosti, posjeduje i ove osobine, sa većim uvjerenjem glasati za njega. Ovakvo tumačenje značaja emocionalne inteligencije za unapređenje političkog ponašanja pojedinaca koji žele da politički djeluju, ili su već uključeni u procese političkog djelovanja, jeste opravdano, jer se emocionalna inteligencija na "najopćenitijoj razini, određuje kao sposobnost prepoznavanja i upravljanja emocijama, vlastitim i tuđim. Uključuje ove aspekte: poznavanje i razumijevanje vlastitih emocija, upravljanje vlastitim emocijama, samomotiviranje i svrhovito usmjeravanje emocija, raspoznavanje i razumijevanje emocija drugih osoba te vještinu održavanja međuljudskih odnosa."[26]

Politička motivacija jeste važna determinanta uspješnog političkog ponašanja ličnosti. U procjeni *jačine i smjera motivacije* treba sagledati izvore i efekte unutrašnje (intrinzične) i vanjske (ekstrinzične) motivacije kod svakog kandidata. U procjeni smjera i jačine ispravne političke motivacije treba voditi računa o psihološkim spoznajama koje omogućavaju, ne samo razumijevanje motivacione zakonomjernosti i mogućnosti praktične primjene psiholoških otkrića, već i uviđanje vrijednosti iskustvenih spoznaja karakterističnih za naše društvene uvjete i našu političku praksu. Vrlo je korisno, naprimjer, poznavanje razloga (motiva) *ulaska pojedinca u neku stranku*. Šta je pojedinca motiviralo da pristupi nekoj političkoj stranci? Da li je pojedinac bio motiviran saznanjem da će, ulaskom u jednu stranku, ostvariti *osobnu korist* ili je želio da nastavi političku *obiteljsku tradiciju* ili je *emocionalno ponesen iskustvima* osoba koje se bave politikom ili je, pak, kako ističe Heberle, bio motiviran društveno i osobno poželjnim razlogom. Od četiri tipa motivacije o kojima govori Heberle – ciljno-racionalna motivacija, instrumentalno-racionalna motivacija, tradicionalna motivacija i emotivno-afektivna motivacija – Heberle smatra *ciljno-racionalnu motivaciju* najpoželjnijom, zato što "pojedinac ulazi u neku stranku, jer ima pozitivan stav prema njezinom programu i prihvaća njezine ciljeve. Ovdje se polazi od pretpostravke racionalne osobe koja samostalno i

[25] Goleman, D.: *Emocionalna inteligencija : Zašto može biti važnija od kvocijenta inteligencije.* Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.

[26] Petz, B.: *Psihologijski rječnik.* Jasterbarsko: Naklada Slap, 2005.

kritički vrednuje informacije i na osnovu toga se opredjeljuje. Ne treba, vjerovatno, posebno naglašavati da je ovo izrazito poželjan motiv opredjeljenja, da ga ujedno pripadnici pojedinih stranaka najčešće navode, ali nismo posve sigurni da je stvarno i odlučujući, barem za većinu članstva, a pogotovo biračko tijelo".[27]

Na kraju, iz prezentiranih psihosocijalnih spoznaja o crtama ličnosti moguće je, sa razložnom vjerovatnoćom, pretpostaviti da bi se većim uvažavanjem teorijskih i empirijskih spoznaja o crtama ličnosti moglo doprinijeti *poboljašanju procesa izbora pojedinaca za odgovorne funkcije*. Ostalo je malo vremena do narednih izbora, do izbora koji će se održati 2014. godine, a trebalo bi mnogo uraditi da bi proces pripreme i procedura glasanja doprinijeli izboru najboljih pojedinaca, koji bi svojim primjerenijim političkim ponašanjem učinili ono što birači očekuju: društveni i ekonomski napredak, djelotvorniju demokratiju i jednaka ljudska prava za svakog građanina. Nije rano da se počne sa intenzivnijim procesom političke socijalizacije, u kojima će mladi ljudi spoznati da uspješnost političkog djelovanja uveliko zavisi od njihovih *sposobnosti, znanja i motiviranosti,* a ne samo od faktora koji djeluju izvan njih. Ustvari, vidljivo je da bi se obraćanjem veće pažnje intelektualnim potencijalima, karakternim crtama i sklonostima mladih ljudi mnogo doprinijelo ciljevima konstruktivne političke socijalizacije. Na temeljima dobrog poznavanja mogućnosti, znanja i interesovanja mladih ljudi, koji ispoljavaju sklonost za političko djelovanje, mogao bi se ostvariti prihvatljiv sistem educiranja. Prihvatljiv sistem političke socijalizacije omogućava mladom čovjeka dublje spoznavanje sebe, svojih mogućnosti i interesovanja te *sticanja znanja i vještina* od kojih, također, zavisi djelotvorno političko ponašanje. Već sada, u pripremama za naredne izbore, korisno je uvidjeti koji je pojedinac, među iskusnijim političarima, u svom dosadašnjem djelovanju, ispoljio poželjne crte ličnosti, posebno *karakternu čvrstinu, nekorumpiranost* i *operacionu djelotvornost*. Birači neće glasati za one koji su ostali "vjerni" stranci, a pokazali se neuspješnim, već za one koji *poštuju principe stranke koja ih je predložila za određene funkcije, ali se ne ponašaju dogmatski i nefleksibilno, nego razumno i kreativno*. U svom djelovanju ne polaze samo od stavova koji se, u njihovoj stranci smatraju primarnim, već i nezavisnim, te uz uvažavanje argumenata i kreativnog načina razmišljanja iznalaze najbolja, politički najispravnija i društveno i ekonomski najefikasnija i najefektnija rješenja i djelotvorno ih realiziraju. Iz analize sadržaja i načina djelovanja pojedinaca koji primjereno obnašaju povjerene funkcije, analizatori političkog ponašanja ističu da njihovo ponašanje udovoljava kriterijima uspješnosti, sadržanim u općim i posebnim pravilima dobrog obavljanja upravljačkih funkcija, i mogu poslužiti kao uzor, ali ne samo mladim ljudima već i drugim pojedincima, pa i profesionalnim političarima.

Ako politički postupci stranaka budu na poželjnoj razini, a osobito ako njihovi programi unapređenja narednih izbora budu utemeljeni na pouzdanijim pristupima

[27] Šiber, I.: *Osnove političke psihologije.* Zagreb: Politička kultura, 1998.

procjenjivanju i (ili) mjerenju crta ličnosti potencijalnih kandidata, moguće je očekivati značajnu, progresivnu promjenu u sadašnjem, društveno neprihvatljivom stanju, jer će biti izabrani najpogodniji, a ne najpodobniji; bit će, najvjerovatnije, izabrani pojedinci koji ispoljavaju visoku razinu i akademske i emocionalne inteligencije, koji imaju bogata znanja, i to ne samo iz užih područja, profesionalnih, već i širih, opće kulturnih i koji su izrazito motivirani da, svojim aktivnim i odgovornim djelovanjem, doprinesu onoliko koliko stvarno mogu društvenom i ekonomskom prosperitetu Bosne i Hercegovine.

Literatura:

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M.: *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate, 2005.

Goleman, D.: *Emocionalna inteligencija: Zašto može biti važnija od kvocijenta inteligencije.* Zagreb: Mozaik knjiga,1997.

Kaprara, Đ. V., Ćervan, D. (2003): *Ličnost: determinante, dinamika i potencijali*. Beograd: Dereta, 2003.

Lakota, Š.: *Politika i političar.* Sarajevo: Lobe Line, 2000.

Liebert, R. M., Spiegler, M. D.: *Personality: Strategies and Issues.* Pacific Crove: Cole Publishing Company, 1990.

Lippa, R. A.: *Introduction to Social Psychology.* Belmont: Wadsworh Publishing Company, 1990.

Olport, G. V.: *Sklop i razvoj ličnosti.* Bugojno: Katarina, 1991.

Pečjak,V.: *Politična psihologija.* Ljubljana, 1995.

Pervin, L. A., Cervone, D., John,O. P.: *Psihologija ličnosti: teorija i istraživanja.* Zagreb: Školska knjiga, 2008.

Petz, B.: *Psihologijski rječnik.* Jasterbarsko: Naklada Slap, 2005.

Puhalo, S.: *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini.* Banja Luka: Art print, 2008.

Sternberg, R. J.: *Uspješna inteligencija: Kako praktična i kreativna inteligencija određuje uspjeh u životu.* Zagreb: Barka, 1999.

Šiber, I.: *Osnove političke psihologije.* Zagreb: Politička kultura, 1998.

Trebješanin, Ž.: *Leksikon psihoanalize.* Podgorica: Nova knjiga, 2005.

Trebješanin, Ž.: *Rečnik psihologije.* Beograd: Stubovi kulture, 2001.

RELATIONS BETWEEN PERSONALITY TRAIT AND POLITICAL BEHAVIOUR

Ismet Dizdarević

Summary

Results of theoretical and empirical studies of personality psychologists and social psychologists, especially psychologists of political behaviour, clearly indicate that assessing or measuring the personality traits of individuals who are involved in politics, especially the

professional politicians; they can get more reliable assessment of the efficiency of their political activities. Applying the appropriate psychological processes in the analysis of personality traits that have the potential politicians exhibited during their cognitive, emotional and social development, it is possible with a significant degree of certainty, to predict what types of behaviour they will probably show in their political behaviour. Psychologists' predictions are based on analysis' outcomes of personality traits of individuals and knowing applying serious psychological insights contained in the special psychological disciplines in psychology of personality and psychology of political behaviour.

In this paper it was tried, on the basis of psychological insights established on idiographic (psychoanalytic) and on factors approach of personality, as well as on verified empirical cognition, to emphasize the importance of assessing and (or) measurement of personality traits, particularly the traits of temper, character and motivation traits of potential individuals who are expected to act efficiently, effectively and responsibly in the municipal, cantonal, entity or state, legislative or executive organs of governance.

Keywords: psychology of personality, psychology of behaviour, character of personality, politicians, political behaviour

UDK 316.334.56: 304.3 (497.6)

Perspektive gradskog načina života u Bosni i Hercegovini

Merima Čamo
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

"Pravo na grad je pravo na urbani život,
na urbano kao na obnovljenu centralnost"!
(H. Lefevr)

Imajući u vidu kompleksnost i višeznačnost pojma grad, analizi gradskog načina života – urbaniteta na prostoru Bosne i Hercegovine, u tekstu koji slijedi, pristupilo se krajnje obazrivo. Dodatni razlog ovakvom pristupu je što se radi o složenoj problematici koja u sociološkim okvirima, bar do sada, nedovoljno proučavana. Naime, detaljniji uvid u relevantnu znanstvenu građu pokazuje da ne postoje integralne interpretacije i zaokružene monografske studije o fenomenu urbaniteta, dok empirijska istraživanja gotovo da i nisu rađena. Upravo, nedostatak domaćih izvora i literature koji u jednom širem kontekstu obrađuje gradski način života svojstven našim prostorima i istovremeno značajan broj stranih knjiga urbanosociološkog karaktera na čijim stranicama su prezentirani fragmenti života u visokorazvijenim zapadnim društvima, tj. u njegovim pojavnim oblicima poput metropole, globalnog grada, konurbacijskih sistemima, suburbija itd. (koji se ne mogu u potpunosti aplicirati na urbani bosanskohercegovački milje i urbanu zbilju), podstaknuli su poseban oblik neeksperimentalnog istraživanja, čiji su rezultati u značajnoj mjeri rasvijetlili bosanskohercegovački urbanitet na kraju prve decenije 21. stoljeća, kao i njegovu perspektivu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, grad, selo, urbanitet, rat, novi medij, ruralizacija, metropolizacija, urbana rehabilitacija

Uvod

Problematika urbanog se unazad nekoliko decenija čovjeku današnjice nametnula kao temeljno pitanje njegove društvene egzistencije. Grad kao kompleksan dinamični fenomen sve više zaokuplja znanstvenu misao, čemu uveliko doprinosi činjenica da brojne polivalentne promjene savremenog društva najvećim dijelom proizlaze iz njegovog, gotovo jednolinijskog, kretanja ka urbanoj civilizaciji. U novomilenijskoj svakodnevici potencijalnih i inih urbanita

primjetna je karakteristika putovanja od provincije i periferije (sela, suburbije) ka centru (gradu), te sve veća koncentracija u gradske kolektivitete. Mnogovrsne preobrazbe društva najjasnije se očitavaju u gradskom načinu života (urbanitetu), koji se javlja kao specifičan izraz uvriježene i relativno trajne prakse stanovnika grada, odnosno kao pojavni oblik sveukupne (re)produkcije njihove egzistencije, koja se odvija kroz različite procese zadovoljavanja njihovih primarnih i sekundarnih potreba. Multipliciranje i oblikovanje tih potreba odvija se u skladu sa prirodom socijalnih mijena (npr. inovacijski trendovi) imanentnih određenom socijalnom prostoru.[1] Imajući u vidu da su se ove preformacije društva mogle postupno pratiti i markirati na urbanom globusu, kojeg je vješto iscrtao i oblikovao nemirni duh 20. stoljeća, s pravom se nametnulo pitanje u kojoj mjeri i na koji način se one odvijaju u okruženju s prefiksom *naše* ili/i *moje*, tj. u antroposocijalnoj sredini koja je okvir naše individualne i kolektivne identifikacije. Stoga je cilj ovog rada bio pružiti barem djelimičan uvid u gradski način života na prostoru Bosne i Hercegovine i njegovu perspektivu u ozračju novog tisućljeća pri čemu se, uz savremenog, respektirao i njegov tradicionalni milje. Osim toga, istraživanjem se zastupio i period rata koji je umnogome devalvirao bosanskohercegovačko urbano naslijeđe.

Osnovne karakteristike bosanskohercegovačkog urbaniteta

Grad u svom (ne)potpunom značenju podrazumijeva geografsko čvorište, fizičke strukture, institucionalne procese, terene za socijalno, političko, ekonomsko, kulturno, religijsko i drugo djelovanje, svrsishodne ljudske aktivnosti – kroz sukobljene i udružene ličnosti, grupe, događaje, rezone, pravila i estetske simbole kolektivnog jedinstva koje urbanitet spretno i pedantno supsumira, integrirajući urbane aktere različitih socijalnih uloga i statusa u realitet gradskog života.[2] Urbana raznovremenost imanentna prostoru Bosne i Hercegovine, gradovi i njima svojstven način života, rezultat su kontakta, preplitanja, stapanja i miješanja unutarnjih (domaćih) i izvanjskih (tuđih) elemenata, koji su, u različitim vremenskim razdobljima, intendirali na autohtone obrasce, oblikujući specifične forme, odraze i stanja kroz složene procese kulturnog kontakta − akulturacije. Ovi kompleksni procesi su na diferentne načine preobražavali, nadopunjavali i inovirali postojeći urbanitet koji je, ranije uspostavljenim društvenim mehanizmima, akumulirao dragocjene valere prošlosti i vrijedna iskustva koja su se u urbanim sredinama stjecala kroz uvažavanje drugog i drugačijeg, odgovornost spram sebe i drugih, građansku dobronamjernost, njegovanje principa solidarnosti, otvorenost i interakciju, a sve to u jednoj urbanoj hronologiji

[1] Čamo, Merima, "Razvoj gradskog načina života na prostoru Bosne i Hercegovine"*, Godišnjak BZK "Preporod", Godina IX,* Sarajevo, 2009., 244-245.

[2] Mamford, Luis, *Kultura gradova, (14. Društveni koncept grada)* Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010., 545.

u kojoj se perfekt i prezent, tradicionalno i moderno sintetiziralo u niz kvalitativno novih obilježja urbaniteta. U tom kontekstu "urbanitet se tretira kao način života u gradskoj sredini sa posebnim sistemom privređivanja, vrijednosti i normi, pravilima ponašanja i načinom komuniciranja koji posjeduju određene specifičnosti i na osnovu kojih se odvaja urbani od ruralnog načina života".[3]

Urbanitet u istraživačkom fokusu

Ako bismo prethodna tumačenja fokalnih tačaka gradskog načina života preslikali na bosanskohercegovački urbanitet, već na prvi pogled bismo shvatili da postoje određena odstupanja. Međutim, navesti pokazatelje dispartitetnog odnosa između tih visokokorelirajućih tačaka urbaniteta predstavljalo bi sociološku aproksimaciju (približno određenje) ili u krajnjem slučaju, proizvoljni sud. S obzirom na to da grad kao fizički okvir objedinjuje niz društvenih fenomena i da urbanitet kao njihov odraz i spiritus prožima gotovo svaki segment ljudskog života u gradu, teorijsko traganje za pouzdanim indikatorima savremenog bosanskohercegovačkog (koji bi nam umnogome olakšali sagledavanje njegove perspektive), na teorijskoj razini, čini se pretencioznim. Prateći metodološke nacrte pojedinih znanstvenih istraživanja iz različitih društvenih oblasti (ekonomije, komunikologije, demografije, pedagogije, antropologije itd.), uočili smo da su njihovi istraživački ciljevi često usmjereni na segmentarno propitivanje socijalne zbilje s precizno određenim (opredmećenim) jedinicama istraživanja, dok su rezultati izvedeni na osnovu stava javnosti (pretežno urbane populacije) o aktualnim/egzistencijalnim pitanjima današnjice kao što su stupanj životnog standarda, potrošački stil života, komercijalizacija kulture, internet nasuprot tradicionalnih medija, inkluzivno obrazovanje itd. To "lomljenje" društvenog mozaika opravdano je činjenicom da se radi o složenim pojavama, stanjima i procesima čija se obilježja, svrsishodnost i osebujnost teško mogu razmotriti i dokučiti tzv. unilinearnim pristupom. Na toj osnovi provedeno je sociološko empirijsko/anketno istraživanje s ciljem da se što objektivnije sagleda stanje i sociološki uobliče perspektive urbaniteta unutar konkretnih gradskih zajednica u kontekstu posttranzicijskog društva. Sukladno primijenjenoj metodologiji istraživanja, na stranicama koje slijede prezentirat ćemo rezultate anketnog ispitivanja, pri čemu je na početku neophodno istaći sljedeće:

a) Uzorak se sastojao od 500 (pet stotina) ispitanika, odnosno od po 100 (sto) ispitanika u u 5 (pet) gradova na prostoru Bosne i Hercegovine a to su: Banja Luka, Bihać, Mostar, Sarajevo i Tuzla. Polazna osnova istraživanja bila je pretpostavka da su ovi gradovi karakterističan (reprezentativan) uzorak u odnosu na ostale gradove sa istoga područja. Dakle, izbor gradova u kojima je provedena anketa zasnovan

[3] Čamo, Merima, "Razvoj gradskog načina života na prostoru Bosne i Hercegovine", *Godišnjak BZK "Preporod", Godina IX,* Sarajevo, 2009., 239-240.

je na odabiru najvećih urbanih centara u svakoj od pet teritorijalnih regija u Bosni i Hercegovini; isključivo u interesu verifikacije ciljeva istraživanja bez političkih, nacionalnih i drugih konotacija. Ispitanici su birani po principu slučajnog uzorka na širem području ovih gradova, preciznije na frekventnim urbanim lokacijama, gdje je postojala gotovo jednaka vjerovatnoća da se anketiraju osobe sa stalnim mjestom boravka u gradu i/ili selu.

b) Instrumentarij ovoga anketnog istraživanja sastojao se od anketnog upitnika sastavljenog od deset (10) pitanja zatvorenog tipa i jedne (1) tvrdnje koju anketari unose, a koja se odnosi na grad anketiranja. Anketni upitnik služio je kao osnovni instrument za vođenje strukturiranog intervjua sa ispitanicima iz slučajnog uzorka ili kao anketa (ukoliko su ispitanici izrazili želju da ga samostalno ispune). Pitanja u upitniku formirana su tako da su vezana za *predmet istraživanja/jedinicu istraživanja (urbanitet)*, te na taj način uspješno ispitanika usmjeravaju na zadati kontekst, a da pri tome ne utječu na njegove odgovore. Anketa je konstituirana iz tri dijela: opća pitanja sa općeg stanovišta, osobna pitanja i opća pitanja sa osobnog stanovišta. Prilikom izrade upitnika, vodilo se računa o osnovnim pravilima, kao što su: pitanja idu od lakših ka težim, izbor pitanja je utjecao na to da interes ispitanika raste postepeno u toku anketiranja (tako da je njegovo učešće sve jače i neposrednije) i sl. Čestice anketnog upitnika su tzv. "jednostavne" čestice, odnosno ispitaniku su ostavljene opcije od dva ponuđena modaliteta odgovora koja u potpunosti odgovaraju formi pitanja, a od ispitanika ne zahtijevaju mnogo mentalnog napora da na njih odgovori, niti mu oduzimaju mnogo vremena tokom odgovaranja. U upitniku se nalazi devet (9) pitanja sa mogućim afirmativnim/pozitivnim ili negacijskim/negativnim odgovorom (DA/NE pitanja) i jedno (1) pitanje koje se odnosi na prebivalište ispitanika (grad/selo). Proces i rezultati anketiranja potvrdili su da se u početnoj fazi istraživanja koja podrazumijeva nacrt, formiranje anketnih pitanja i u ovom slučaju pilot – istraživanje (preliminarno anketiranje) vodilo računa o njihovoj semantičkoj prijemčivosti za potencijalne ispitanike, čime su se izbjegle greške karakteristične za ovakav vid istraživanja kao što su sugestivna pitanja, nerazumljiva pitanja, korištenje stručnog (stranog) jezika i sl.

c) Postupak anketiranja rađen je na način da su ga vodili anketari/anketarke sa prethodnim iskustvom u ovakvom vidu istraživanja. Ukoliko su ispitanici iskazali želju da samostalno ispunjavaju upitnik, anketari su im davali upitnik i olovku ili su anketari vodili strukturirani intervju, koji se sastojao od čitanja pitanja i ponuđenih odgovora bez dodatnih komentara na pitanja s ciljem dobijanja što objektivnijih odgovora/rezultata.

d) Rezultati dobiveni anketnim istraživanjem analizirani su tako što su obrađeni odgovori za svako pojedinačno pitanje prikazani uz svaku od čestica anketnog upitnika. Tekstualnim putem izvršen je pregled *procentualnog prikaza* frekvencija (broja ispitanika) ustanovljenih na preciziranju etalona učestalosti odgovora (afirmativnih/pozitivnih i/ili negacijskih/negativnih) pojedinačno za svaki grad/uzorak.

Kao *dodatak* svakoj od *čestica* naveden je procentualni prikaz frekvencija stanovnika koji su tokom istraživanja/anketiranja imali status *korisnika grada sa stalnim mjestom boravka na selu*. Od 500 ispitanika u pet gradova njih 374 markiralo je ponuđenu opciju *stalnog mjesta boravka ─ grad*, dok je njih 126 obilježilo drugu ponuđenu opciju ─ *selo*. Mada se radi o malom dijelu uzorka kada je u pitanju ruralna sredina, smatramo da su odgovori (sažeti u postocima) interesantni, budući da se u većini čestica podudaraju sa odgovorima gradske populacije.

1. Mjesto Vašeg stalnog boravka je: Kao mjesto svog stalnog boravka 75% (74,8%) ispitanika je navelo *grad*, dok je ostalih 25,2% ispitanika kao mjesto svog stalnog boravka navelo selo. S obzirom na to da je istraživanje usmjereno na stavove o urbanom načinu života, nije se težilo podjednakoj zastupljenosti ovih dvaju dijelova populacije, jer bi cilj istraživanja bio doveden u pitanje (anketiranje je namjenski izvedeno u urbanoj sredini), te se stoga može reći da je navedeni odnos urbano-ruralne populacije očekivan.

2. Da li su u bosanskohercegovačkim gradovima primjetne naznake iščezavanja njihovih prepoznatljivih karakteristika kao što su otvorenost, poštovanje drugog i drugačijeg, suosjećanje, čovjekoljublje, solidarnost, spremnost na dijalog, očuvanje tradicionalnih društvenih odnosa (npr. institucija komšiluka) itd.? Dobiveni rezultati ukazuju na pretežitost pozitivnih odgovora na postavljeno pitanje; 76% ispitanika smatra da su u bosanskohercegovačkim gradovima primjetne naznake iščezavanja njihovih prepoznatljivih urbanih karakteristika, dok njih 24% nije istog mišljenja. Izvjesne diferencije u stavu ispitanika pojavljuju se u različitim gradovima, a skala pozitivnih odgovora izgleda ovako: 76% u Banjaluci, 69% u Bihaću, 63% u Mostaru, 89% u Sarajevu i 77% u Tuzli. Zanimljivo je da 89% ispitanika iz Sarajeva ocjenjuje da iščezavaju urbane vrednote bosanskohercegovačkih gradova, da bi ovaj procent opadao od Tuzle, preko Banje Luke i Bihaća, do Mostara. *Dodatak:* 70% (69,95) ispitanika sa stalnim mjestom boravka u ruralnoj sredini na ovo pitanje dalo je pozitivan odgovor.

3. Da li Vam život u gradu omogućava da zadovoljite svoje materijalne i duhovne potrebe? Uočljiv je veći broj onih ispitanika koji smatraju da im život u gradu omogućava da zadovolje svoje materijalne i duhovne potrebe (57,8%), nego onih koji nisu saglasni sa ovom tvrdnjom (42%). Distribucija afirmativnih odgovora u mreži uzorka je sljedeća: Tuzla 49%, Bihać 51%, Mostar 57%, Sarajevu 65% i Banja Luka 67%, što u izvjesnom smislu distonira u odnosu na prethodno pitanje. *Dodatak*: 86,5% ispitanika koji žive na selu smatra da im život u gradu omogućava da zadovolje svoje materijalne i duhovne potrebe.

4. *Da li u Vašem gradu primjećujete elemente seoskog načina života?* Izuzetno visok procent, 81% (80,6%) ispitanika percipira elemente seoskog načina života u svojim gradskim sredinama, dok se 19% ispitanika odlučilo za odgovor NE. U mreži uzorka uočavamo relativnu ujednačenost pozitivnih odgovora: Banja Luka 78%, Bihać 74%, Mostar 78%, Sarajevo 89% i Tuzla 84%. Struktura odgovora pokazuje

da je veoma visok procent ispitanika koji upozoravaju na prisutnu ruralizaciju gradova. Dodatak: zanimljiv je podatak da 78,8% ispitanika/predstavnika ruralne populacije smatra da su u gradu primjetni elementi seoskog načina života. Dakle, ruralizaciju gradova jasno uočavaju i stanovnici sela.

5. Da li smatrate da treba njegovati, obogaćivati i oplemenjivati gradski način života, te se stalno njemu prilagođavati, kako bi bio što primjereniji čovjeku? Na ovo pitanje 83,6% ispitanika dalo je afirmativan odgovor, dok je njih 16,4% dalo negativan odgovor. U mreži uzorka vidljive su diferencije u skali afirmativnih odgovora te je stanje sljedeće: 81% ispitanika u Banjoj Luci, 71% u Bihaću, 86%, u Mostaru, 88%, u Sarajevu i 92% u Tuzli. *Dodatak*: 69,8% ispitanika sa stalnim mjestom boravka na selu smatra da se urbanitet mora obogaćivati i oplemenjavati, te da se gradskom načinu života treba stalno prilagođavati kako bi bio što primjereniji čovjeku. Ovdje je vidljiva razlika ispitanika i gradske i seoske sredine u vrednovanju urbanog načina života.

6. Da li u okviru gradske kulture jačaju elementi masovne kulture (npr. kič, turbo folk) koja se, prije svega, zasniva na brzoj zaradi i namjenskom stvaranju kulturnih sadržaja, te širenju istih putem sredstava masovnih komunikacija ? Da u okviru gradske kulture jačaju elementi masovne kulture (npr. kič, turbo folk), koji se šire sredstvima masovne komunikacije smatra 89,4% ispitanika, dok njih 11% ne dijeli to mišljenje. Odnosi/odgovori su slični i sa aspekta gradova u kojima je vršeno istraživanje: Banja Luka 88%, Bihać 93%, Mostar 83%, Sarajevo 95% i Tuzla 88%. *Dodatak*: odgovori ispitanika iz ruralnih sredina ukazuje na veoma visok stupanj slaganja sa odgovorima urbane populacije (86,5%).

7. Da li smatrate da gradski način života, u kojem ste i Vi jedan od sudionika, obuhvaća određene socijalne i kulturne sadržaje koji se očitavaju u pojavama kao što su nacionalna netrpeljivost, diskriminacija i provincijalizam (primitivizam) ? Ovdje je vidljiv veći postotak afirmativnih odgovora na postavljeno pitanje; 75% (74,6%) ispitanika je odgovorilo pozitivno, a njih 25,4% negativno. U mreži uzorka najveći broj osoba koje su u skali odgovora izrazile pozitivan stav dolaze iz Sarajeva 90% i Tuzle 80%, zatim iz Bihaća 73%, Mostara 72% i Banja Luke 68%. Ovakva struktura odgovora upozorava na visok stepen ugroženosti ljudskih prava u gradovima. *Dodatak*: 73% ispitanika seoske populacije dalo je pozitivan odgovor na ovo pitanje.

8. Da li smatrate da se poslijeratni grad, usljed regresivnih (nazadnih) pojava, procesa i stanja (npr. usporen privredni razvoj, nezaposlenost, porast zastranjenog ponašanja, otuđenje...) treba dugo oporavljati, kako bi došlo do obnove gradskog načina života ? Da je bosanskohercegovačkom gradu potreban duži period za uspješnu revitalizaciju, smatra 85% ispitanika, dok njih 15% ne smatra. Skala afirmativnih odgovora u mreži uzorka je relativno homogena, izuzev Mostara u kojem se uočava najviši stupanj pesimizma (91%) u odnosu na ostale gradove (Bihać 81%, Tuzla 83%, Banja Luka 85% i Sarajevo 85%). *Dodatak*: nema većeg odstupanja u odgovorima ruralne populacije (81%) u odnosu na odgovore urbane populacije.

9. Da li smatrate da je jedno od glavnih obilježja suvremenog načina života u gradu dominacija tehnike u sklopu koje preovladava elektronička komunikacija putem novog medija – interneta? Blizu 83% (82,6%) ispitanika smatra da je jedno od glavnih obilježja suvremenog načina života u gradu dominacija tehnike u sklopu koje preovladava elektronička komunikacija putem novog medija – interneta, dok 17,4% ispitanika ne dijeli njihovo mišljenje. U skali pozitivnih odgovora tangentna su *odstupanja* (Bihać 69%, Sarajevo 84%, Tuzla 90%), te (Banja Luka i Mostar 95%).

Dodatak: 84,% ispitanika koji dolaze iz ruralnih sredina smatra da je novi medij ─ internet jedna od glavnih karakteristika savremenog života u gradu.

10. Da li smatrate da grad u kojem živite ima preduslove za približavanje načinu života modernih svjetskih metropola? Da bosanskohercegovački grad nema predispozicije svjetske metropole, smatra 65,6% ispitanika, dok je 34% ispitanika dalo pozitivan odgovor. Skala negacijskih odgovora u mreži uzorka je sljedeća: Banja Luka 66%, Bihać 62%, Mostar 67%, Sarajevo 61% i Tuzla 72%. *Dodatak*: 65,9% ispitanika ruralne populacije je na postavljeno pitanje dalo negativan odgovor.

Zaključak:

Na osnovu dobivenih i prikazanih rezultata anketnog istraživanja provedenog krajem 2009. godine o gradskom načinu života pet bosanskohercegovačkih gradova: Bihać, Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Tuzla, možemo zaključiti:

− Provedeno istraživanje upućuje na to da su građani, prije svega, percipirali naznačene socijalne vrijednosti (solidarnost, čovjekoljublje, očuvanje tradicionalnih društvenih odnosa, otvorenost, poštovanje drugog i drugačijeg, suosjećanje, spremnost na dijalog) kao prepoznatljive/vjerodostojne karakteristike bosanskohercegovačkog urbaniteta, te ocijenili kako u ambijentu poslijeratnog grada one polako iščezavaju.

− S obzirom na činjenicu da je proces ustanovljenja raznovrsnih funkcija grada pretpostavka zadovoljenja ljudskih potreba, te da urbanu dinamiku umnogome determiniraju i različiti interesi šire društvene zajednice, pozitivan stav građana o gradu kao mjestu koje im omogućava da zadovolje svoje materijalne i duhovne potrebe ukazuje na ispunjenje njegove primarne svrhe, uloge i zadaće, a to je da urbanoj populaciji pruži optimalne (najpovoljnije) uvjete za svakodnevni život.

– Demografska pomjeranja tokom i poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu na relaciji selo grad u značajnoj mjeri su utjecala na destrukturaliziranje gradskog načina života i dovela do agresivizacije urbane pitomosti kako zbog prenapregnutih apsorpcijskih sposobnosti grada da prim(a)i pozamašan kontingent(e) seoske populacije, tako i zbog postojanja dijela neurbaniziranog gradskog stanovništva koje i pored svog gradskog porijekla ne pripada urbanom društvu. Seosko stanovništvo je u bosanskohercegovačke gradove transponiralo elemente ruralnog načina života, što postojećem urbanom koloritu dodaje konfliktne i provokativne nijanse koje

su stanovnici grada, svakako, uočili.[4] Stoga treba istaći da je bosankohercegovački grad postao naselje u kojem živi značajan broj ljudi koji pod maskom građanskog prikrivaju tipično ruralni ili provincijalni mentalitet, a čiji interesi, kulturni nivo i životni sadržaji, zapravo, kolidiraju sa urbanim načinom življenja. Njihova dosljedna/dugoročna participacija u narušavanju i ugrožavanju urbaniteta blokira svaku mogućnost prilagodbe socijalnom prostoru u kojem žive, kulturološkom miljeu u kojem su mimikrizirani i načinu života koji nedovoljno uspješno imitiraju.

– Socijalna egzistencija pojedinca u urbanom ambijentu uvjetovana je nizom faktora različite prirode. Da bi urbanit mogao organizirati i unaprijediti vlastiti život u gradu, neophodno je da usvoji određena pravila ponašanja i ophođenja, savlada adaptivne vještine i pokuša kroz učenje i saradnju sa drugim urbanim akterima steći izvjesne korisne navike i umijeća, što sve zajedno proizlazi iz sfere urbaniteta. Alternativni način života u gradu je nepoželjan, jer urbanitet predstavlja sveobuhvatan, nedjeljiv i cjelovit model načina života koji treba duhovno i praktično respektirati, te svako odstupanje od tog modela pretpostavit će otežano integriranje u socijalnu/životnu/urbanu sredinu/zajednicu s čime je saglasna i većina anketiranih građana. Urbanitet je u biti dragocjena tvorevina naslijeđena od prethodnih generacija, koje su spoznale moduse očuvanja i održivosti grada (a onda i tradicije) i gradskog načina života. Dosljedno slijediti njihovo iskustvo grada znači njegovati, obogaćivati i oplemenjivati gradski način života, te se stalno njemu prilagođavati, kako bi bio što primjereniji čovjeku.

– Masovna kultura je jedna od ključnih kulturoloških tema savremenog društva. Imperativ masivizacije kulture sadržan je u antikiziranom modelu koji se očituje u sugestiji: ponudite narodu muzike, hljeba i igara i on će biti zadovoljan. Raznovrsni proizvodi masovne kulture konzumiraju se od masovne publike za svakodnevnu zabavu i razonodu, pri čemu izostaje efekt oplemenjavanja urbane kulture. Kič, nadriumjetnost, loš ukus itd., samo su neka od obilježja masovne kulture osmišljena u procesu njene komercijalizacije na način da se maksimalnom simplifikacijom oponašaju vrijednosti umjetničkog djela, čime se devalviraju njegovo pravo značenje i poruka.[5] Dopadljivi, manipulativni, serijalni, finansijski dostupni elementi masovne kulture se plasiraju, distribuiraju i nameću običnom čovjeku putem sredstava masovnih komunikacija, kojim se nastoje kontrolirati i (pre)usmjeriti kulturološke sklonosti u potrošačke navike narodnih masa. To su u velikom broju prepoznali i potvrdili stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, u kojima andergraund i turbo folk nemilosrdno zapljuskuju urbanitet.

– U uvjetima rata na našim prostorima je bio vidljiv nacionalistički, plemensko-mitomanski i vjersko-šovinistički, te ukupni neljudski arsenal sredstava za uništenje

[4] Musabegović, Nijaz, *Selo na raskršću, poljoprivreda i selo u novim uslovima, Programski odbor Bosna i Hercegovina – mogućnosti i perspektive razvoja,* Sarajevo, 1999., 363.

[5] Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Sarajevo: Promocult, Sarajevo, 2007., 50.

civilizacijskih tekovina, kao i provincijsko-malograđansko duhovno rastrojstvo koje ima neke pretpostavke i u povijesnom antagonizmu ruralnog i urbanog mentaliteta, a koje bitno participira u kancerogenom razaranju tkiva multietničkog i multikonfesionalnog življenja. (http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2002/296/) Iako urbanitet podstiče i apsorbira brojne interakcije među različitim etničkim i religijskim grupama, kao i među ljudima diferentnog socijalnog porijekla i statusa, te drugačijeg urbanog iskustva, on nije imun na intoleranciju i indolenciju koju pokazuju (ne)prilagođeni pojedinci i grupe deklarirani kao "građani", a potom kao predstavnici, nosioci ili simpatizeri zatvorenih ideologija, antiurbanih pokreta, sterilnih kulturoloških trendova, palanačkog mentaliteta itd. Stanovnici urbanih sredina opazili su te antiurbane sadržaje u gradskom načinu života.

– Posljedice urbicida kojem su bili izloženi bosanskohercegovački gradovi manifestirale su se u visokom stupnju razaranja fizičkih (mega)struktura (historijskih spomenika, privrednih i stambenih kompleksa, infrastrukturnih urbanih/mreža: saobraćajnica, mostova itd.) i dezorganiziranja vitalnih društvenih sfera, što će imati dugoročne konsekvencije po razvoj gradova, a što je potvrđeno i od ispitanika. Osim toga, u gradovima je, usljed ratnih i poratnih migracija, primjetna značajna koncentracija seoske populacije koja svesrdno promovira vrednote seoskog načina života, te u tom smislu na urbanoj sceni sve češće evidentiramo procese ruralizacije i provincijalizacije umjesto očekivanih ─ progresivizacije, (post)modernizacije i globalizacije.[6] Ustvari, bosanskohercegovački gradovi su se našli pred pragom urbanog preporoda, kada je neophodno izvršiti plansko usmjerenje njihovog razvoja i uložiti znatna sredstva uz kontinuirani angažman građana, kako bi se izvršila revitalizacija njihovog urbanog tkiva i bića. Ulaganje, popravljanje, oživljavanje, humaniziranje, mijenjanje nabolje su procesi i stanja u službi progresa bosanskohercegovačkog društva u cijelosti, čija će snaga i efekti izravno utjecati na obnovu gradskog načina života, očuvanje urbanog identiteta, difuziju pojedinih inovacijskih sadržaja aktualiziranih samo u većim gradskim sredinama, uvođenje novih urbanih tehnologija, uspostavljanje kvalitetnih kulturoloških tokova, rekonstrukciju stambenog i privrednog fonda itd.

– Internet je novi komunikacijski medij u punom značenju tog pojma, ali je istodobno i novi javni prostor, i to je njegova specifičnost u odnosu na sve druge/tradicionalne medije dosad. To je medij koji prvi put omogućava komuniciranje svih sa svima ili barem mnogih sa mnogima u odabranom vremenu i na globalnoj ravni.[7] Često ga nazivaju medijem urbane elite, što nimalo ne iznenađuje s obzirom na činjenicu da samo 34% stanovnika u Bosni i Hercegovini koristi internet (podaci

[6] Bublin, Mehmed, *Gradovi Bosne i Hercegovine*: *milenijum razvoja i godine urbicida*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1999., 241-144.

[7] Turčilo, Lejla, *On – line komunikacija i off – line politika u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Internews BiH, Sarajevo, 2006., 36.

Regulatorne agencije za komunikacije iz 2008. godine). Primjena dostignuća tehnike na širem području ljudskog života uvjetuje svojevrsnu tehnijadu i tehnolatriju, stalnu utrku i nadmetanje za ili/i sa tehničkim novitetima, koji neosporno olakšavaju svakodnevni život, ali ga i otežavaju neprekidnim crpljenjem ionako skromnih finansijskih izvora. Provedeno istraživanje ukazuje na to da su građani uočili pozitivnu stranu i prednosti novog medija (sinkrocitet u komunikaciji, digitalizacija svih vrsta informacija, znatan i raznorodan fond sadržaja zabavnog i edukativnog karaktera itd.).

– Ako metropolu definiramo kao veći gradski centar sa njegovom okolicom, koju čine srednji i mali gradovi, urbanizirana poljoprivredna područja, predgrađa i nenaseljeni prostori u okviru regiona, onda možemo konstatirati da ovo tumačenje kolidira stavu ispitanika. Međutim, ako metropolu promatramo kao centralnu formu prostorne organizacije visokorazvijenih društava koja (po urbanosociološkim i urbanističkim standardima) pod utjecajem demografskih oscilacija (povećanja urbane populacije), teritorijalnog ekspanziranja, tehnološkog napretka i dinamizma "koagulira" u megalopolis (urbaniziranu oblast koja obuhvata više metropolskih područja), onda se naznačeni statistički podatak može prihvatiti kao očekivan i aplikabilan na prostorni optimum bosanskohercegovačkih gradova. Metropolizacija je takav proces gdje se javlja složena socijalno-ekonomska i kulturološka preobrazba sredine, pri čemu urbanizacijski talas dostiže svoj maksimum i gdje se urbano rasprostire na velikom prostoru uz višestruko usložnjavanje funkcija. Prostorni izrazi metropole i megalopolisa su konurbacija (spajanje više metropola u njihovim perifernim dijelovima) i aglomeracija (prostorne i funkcionalne strukture u kojima se oko centralnog grada nalaze grozdovi sekundarnih naselja koja čine cjelinu). Da bi proces metropolizacije započeo, podrazumijeva se da postoji jedan urbani nukleus koji je u stanju da upija, preobražava i emitira ka okruženju sve društvene promjene koje se odvijaju unutar zajednice.[8] (Shodno tome, možemo konstatirati da pojedini bosanskohercegovački gradovi već obnašaju funkciju metropole, mada smanjenim kapacitetom i sa izrazito jakim vezama sa svojim ruralnim okruženjem ("bosanska metropolizacija").

Literatura:

Bublin, Mehmed, *Gradovi Bosne i Hercegovine*: *milenijum razvoja i godine urbicida*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1999., 243.

Čamo, Merima, "Razvoj gradskog načina života na prostoru Bosne i Hercegovine"*, Godišnjak BZK " Preporod", Godina IX,* Sarajevo, 2009.

Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Sarajevo: Promocult, Sarajevo, 2007.

[8] Pušić, Ljubinko, *Grad društvo prostor*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997., 147.

Mamford, Luis, *Kultura gradova, (14. Društveni koncept grada)* Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010.

Musabegović, Nijaz, *Selo na raskršću, poljoprivreda i selo u novim uslovima, Programski odbor Bosna i Hercegovina – mogućnosti i perspektive razvoja,* Sarajevo, 1999.

Musabegović, Nijaz, "Ruralno – urbani antagonizam u dezintegracionim procesima", *Republika,* Broj 296, Beograd, 2002. (http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2002/296/) Preuzeto januar 2006.

Pušić, Ljubinko, *Grad društvo prostor*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997.

Turčilo, Lejla, *On – line komunikacija i off – line politika u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Internews BiH, Sarajevo, 2006.

PERSPECTIVES OF URBAN WAY OF LIFE IN BOSNIA-HERZEGOVINA

Merima Čamo

Summary

Having in mind complexity and multi-dimension of the term "city", text which you have in front of you has approached the analysis of city way of life and urbanity with certain tenderness. Additional reason for the carefully analysis lies in the fact that this is very complex subject, which has not been explored in more details in sociological framework. Detailed exploring of relevant scientific sources shows that there are no integral interpretations or monographic studies of urbanity, neither empirical research. Lack of domestic sources and literature that would in more wider context explore urban way of life and at the same time significant number of international books of urban-sociological character (which present fragments of life in highly developed Western societies such as metropolis, global cities, con-urban systems, suburbs etc, which are not totally applied on B&H urban life) have provoked this specific way of non-experimental research, which results will help to lighten B&H urbanity in the end of the first decade of 21st century, as well as it's perspectives.

Key words: Bosnia-Herzegovina, city, village, urbanity, war, new media, ruralisation, metropolization, urban rehabilitation

UDK 355.01 (497.6:497.5) “1992/1995”
327 “1992/1995”

Sukob civilizacija versus real politik

Tahir Mahmutefendić
London

Rat u bivšoj Jugoslaviji privukao je pažnju inozemne javnosti, političara, novinara i akademskih krugova. Napisano je mnoštvo knjiga i članaka, koji su nastojali analizirati sukob sa različitih aspekata. Jedna od tema koja je bila predmetom neslaganja bila je priroda, odnosno karakter rata. Razni autori pisali su o agresiji, građanskon ratu, klasnom ratu, vjerskom ratu, odnosno ratu civilizacija te o ratu za teritorije/ratu za jugoslavensko naslijeđe. Ovaj članak pokušat će analizirati rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kroz bipolarno suprotstavljanje prirode rata kao sukoba civilizacija i rata kao izraza real politike. Pod drugim pojmom podrazumijevat će se niz pragmatičnih ciljeva koje su pokušale ostvariti zaraćene strane i vanjski faktori, a koji uglavnom nemaju ideološku, filozofsku ili religijsku potporu.

Ključne riječi: politika, rat 1992-1995., Bosna i Hercegovina, Hrvatska

John Major u odbrani ‘hrišćanske civilizacije’

Na početku rata sve tri strane pokušavale su se predstaviti kao žrtve i pravednici, okrivljujući drugu(e) stranu za sva zla koja je sukob donio. Hrvati i Bošnjaci govorili su o velikosrpskoj i komunističkoj agresiji. Srbi su se u ratu u Hrvatskoj predstavljali kao žrtve neofašističke agresije, evocirajući uspomene na Drugi svjetski rat i vukući paralele između nove hrvatske i ustaške vlasti. Na početku rata u Bosni i Hercegovini, već poprilično izolovani i diskreditirani, Srbi su se nastojali predstaviti kao žrtve islamsko-fundamentalističke agresije i kao branitelji hrišćanske civilizacije. Istovremeno, pokušali su igrati na kartu starog savezništva između Srbije, Francuske i Velike Britanije iz Prvog svjetskog rata. I dok su kod Francuza stari sentimenti mogli odigrati izvjesnu ulogu, kod Engleza je taj pokušaj bio jalov zbog stare maksime njihove spoljne politike: “Ne postoje stalni prijatelji, postoje samo stalni interesi”.

Prešutna podrška koju je Velika Britanija pružala Srbima zasnivala se na kratkoročnim i dugoročnim pragmatičnim interesima. U 1993. Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine donirala je tada vladajućoj Konzervativnoj partiji 100.000 funti.

Transakciju je uredio John Zametica, Karadžićev predstavnik u Londonu. O tome je pisala sva štampa, a bila je povedena i žučna debata u Britanskom parlamentu o legalnosti primanja donacija iz inozemstva.

Dugoročni interes Velike Britanije bio je širenje sfere njenog utjecaja na Balkanu. Kroz deklarativnu neutralnost u sukobu konzervativna vlada Johna Majora nadala se da će bez uplitanja drugih zemalja Srbi, a s obzirom na ogromnu vojnu, a u eventualnom slučaju uključenja Srbije i ljudsku nadmoć, dobiti rat. U tom slučaju bila bi uspostavljena Velika Srbija, odnosno neka vrsta Pax Serbicae na Balkanu. Velika Britanija bi tada koristila najjaču državu na Balkanu kao medij svog odlučujućeg utjecaja u Regionu. Istovremeno, to bi bila i najbolja garancija suprotstavljanju Drang nach Osten politici ujedinjene Njemačke.

John Major je, međutim, interese Velike Britanije predstavio u drugom svjetlu, u svom pismu tadašnjem britanskom ministru vanjskih poslova Douglasu Hoggu. Zbog važnosti tekst pisma slijedi u cijelosti:[1]

10 Downing street
London SW 1A 2AA
maj 1993.
PREMIJER
Douglas Hogg
Ministarstvo inozemnih poslova
London SW 1A 2AA

Zahvaljujem se na iscrpnom izvještaju o trenutnoj, kao i prošloj situaciji u Bosni o Hercegovni, region bivše Jugoslavije.

Kao što i sami dobro znate iz razgovora koje smo imali kako u vladinom kabinetu, tako i na drugim mjestima, Vlada njegovog visočanstva nije promijenila svoje pozicije u vezi s bilo kojim od sljedećih političkih stavova:

Mi ne odobravamo ni sada, a niti ćemo to činiti u budućnosti, da se Muslimani u Bosni i Hercegovini "naoružavaju ili obučavaju" teškim oružjem.

Mi ćemo nastaviti davati našu podršku po pitanju nametanja i stupanja na snagu embarga Ujedinjenih naroda na oružje za ovaj region. Budući da su nam potpuno poznate činjenice da Grčka, Rusija i Bugarska obezbjeđuju oružje i obuku za Srbiju, a Njemačka, Austrija i Slovenija, pa čak i Vatikan rade na sličnim stvarima za Hrvatsku i HVO unutar regiona, mi se moramo na prvom mjestu, pobrinuti da takvi pokušaji od islamskih zemalja i grupa budu bezuspješni za Muslimane unutar regiona.

Iz tog razloga i do konačnog ishoda situacije na terenu, odnosno do komadanja Bosne i Hercegovine i njenog uništenja kao moguće "Islamske zemlje" unutar Evrope, što se neće tolerisati, mi ćemo nastaviti slijediti ovakvu politiku. Nadalje, greška

[1] Talleyran je rekao da, ako bi mu bilo dozvoljeno izvaditi iz konteksta ono što mu odgovara, imao bi dovoljno materijala poslati na giljotinu najpoštenijeg čovjeka. Izbjegavanje manipulacija je razlog što je ovo pismo citirano u cijelosti.

kakva je bila napravljena u slučaju obučavanja i naoružavanja afganistanskih boraca protiv bivšeg Sovjetskog Saveza i njihovo postojanje takozvanih "islamskih boraca", sada i u drugim dijelovima svijeta, kao i u Bosni i Hercegovini, neće biti ponovljena sa muslimanskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini. To bi moglo dovesti do ozbiljnih problema u budućnosti unutar ukupne muslimanske populacije u zemljama Evropske zajednice i Sjeverne Amerike. Molim Vas da pročitate papir koji Vam stoji u prilogu, od Sjedinjenih Država pod naslovom "iranska evropska odskočna daska" od 1. septembra 1992. Ovi kriteriji, iz određenih razloga, postaju sve više relevantni, i zato naša služba državne bezbjednosti mora posvetiti punu pažnju muslimanskim zajednicama unutar zapadnih država, a posebno unutar Ujedinjenog Kraljevstva.

Dok se ne riješi situacija u bivšoj Jugoslaviji, na sve načine moramo osigurati da se nijednoj zemlji za koju se može reći da je "muslimanska", ne dozvoli da komentariše političke akcije Zapada u ovom području, posebno Turska. Zbog toga je neophodno nastaviti sa patvorenim Vance-Owenovim mirovnim razgovorima, kako bismo spriječili bilo kakvu moguću akciju, sve dok Bosna i Hercegovina ne prestane da postoji kao zemlja koja se može održati i dok njeno muslimansko stanovništvo ne bude totalno raseljeno iz te zemlje.

Mada ovo može izgledati kao tvrda politika, ipak moramo insistirati kod vas i političara unutar F. C. O kao i oružanih snaga na tome da shvatite ovu politiku kao "real politiku" koja služi za najbolje interese stabilne Evrope u budućnosti, a čiji su vrijednosni sistemi zasnovani na "hrišćanskoj civilizaciji" i etici, i koji moraju ostati takvi. Ovakvo mišljenje, moram vam reći, dijele i sve vlade evropskih i sjeverno-američkih zemalja, pa stoga nećemo intervenisati u ovom regionu, kako bismo spasili muslimansko stanovništvo, niti ćemo se truditi da se za njih digne embargo na oružje. Muslimani na Zapadu moraju shvatiti da se oni ne mogu suprotstavljati našem viđenju svijeta u "novom svjetskom poretku" i da pasivnošću takozvanih muslimanskih vlada u svijetu i nepreduzimanjem mjera protiv uništenja Muslimana u Bosni i Hercegovini i nedavanjem obećanja do 15. 1. 93. na "Konferenciji islamskih zemalja", i da su ukoliko Zapad ne spasi Muslimane, potpuno nemoćni da nam se suprotstave, pošto mi upravljamo njihovim vladama.

Pošto znam da ti o ovom pitanju ne misliš potpuno isto kao ja, ili kao ministar odbrane, važno je da svi pokažemo jedinstven front pred parlamentom i zemljom, posebno nakon "snažnog" napada na ovakvu politiku od strane bivšeg premijera.

Očekujem od svih onih koji su u službi ove Vlade da poštuju "odgovornost kabinetu"!

Iskreno Vaš

John M.[2]

---

[2] Navedeno prema Sead Mahmutefendić: *Prepolovljena voda*: *omnibus roman*, Sarajevo: BH MOST, 2008. str. 50-52.

Da nema tako ozbiljne posljedice, ovo pismo moglo bi biti uvršteno u antologiju šaljivih tekstova. A evo i zašto.

U posljednjih šezdesetak godina Velika Britanija doživjela je radikalne promjene u sistemu vrijednosti. Gotovo bi se moglo reći da je stekla potpuno novi identitet. Dobre dvije dekade nakon završetka Drugog svjetskog rata to je bila u evropskim razmjerama konzervativna zemlja, sa snažnim uplivom hrišćanskog morala, a koje je našlo svog odraza i u zakonodavstvu. Kao potkrepa ovog stava razmatrat će se odnos prema abortusu, homoseksualizmu, samoubicama, te školskoj disciplini.

Abortus je bio ilegalan sve do 1967. godine. Obavljao se krišom, u izolovanim prostorijama, nepristupačnim i nedostupnim i u uslovima sub-optimalnim sa medicinskog stanovišta. Ljekari koji su ga obavljali zahtijevali su relativno visoku novčanu naknadu, a u kojoj je bila sadržana i nagrada za hrabrost, odnosno rizik koji su preuzimali suprotstavljajući se zakonu koji je predviđao oštre kazne.

Homoseksualizam i lezbejstvo legalizirani su 1966. godine. Do tada predviđane su oštre kazne, koje su se kretale od dvije godine za držanje ruku i poljubac na javnom mjestu, do sedam godina za puni seksualni odnos. Jedan od onih koji su jedva izbjegli zatvorsku kaznu bio je i poznati matematičar koji je dešifrirao njemačke poruke tokom Drugog svjetskog rata, Alan Turing.

Samoubice – Samoubistvo je smatrano zločinom. Ovakav stav proizlazio je iz hrišćanske doktrine, prema kojoj je Bog čovjeku podario život, te ga on jedino može i oduzeti. Oni čiji pokušaj samoubistva nije bio uspješan tretirani su kao zločinci. Policija je držala evidenciju o njima, a imali su mnoge smetnje u nalaženju posla i uopće su bili proskribovani.

Tjelesne kazne u školama za nedisciplinu, pa čak i za nemar i lijenost, ukinute su tek 1981. One su bile recidiv mnogo drakonskijih mjera fizičkog, moralnog, seksualnog i verbalnog zlostavljanja djece u prošlosti, a o čemu nam svjedoči roman Jamesa Joyca: *Portret umjetnika kao mladog čovjeka.* U krajnjoj liniji odraz su patrijarhalnog morala, odnosno biblijske izreke: "Poštuj oca i mater svoju".

U odnosu na tu Veliku Britaniju, današnja je gotovo neprepoznatljiva. A evo i dokaza:

Disciplina u školama – Situacija u školama radikalno je promijenjena 1979. godine, dolaskom na vlast konzervativne vlade Margaret Thatcher. Od tada počinje institucionalno poniženje prosvjetnih radnika i njihovo postepeno kontrolisanje od učenika. I mada je trend erozije statusa prosvjetnih radnika i sakrosanktnosti bezprizornih učenika prisutan u mnogim zemljama, u tom smislu Velika Britanija je bez premca i uvjerljivo dijeli prvo mjesto sa *par excellence* anti-hrišćanskom državom, nacističkom Njemačkom.

Abortus – Nakon legalizacije abortus je postao dostupan svim ženama besplatno, o trošku Nacionalnog zdravstvenog sistema. To važi kako za abortuse koji se vrše iz medicinskih, tako i za one koji se obavljaju iz ekonomskih i socijalnih razloga. U tom smislu Velika Britanija se izjednačila sa većinom evropskih i jednim brojem

neevropskih zemalja. Međutim, Zakon o abortusu u Velikoj Britaniji drastično se razlikuje od zakona o abortusu u kršćanskim zemljama, kao sto su Malta i Irska.

Homoseksualizam i lezbejstvo – Prava homoseksualaca i lezbejki zaštićena su ne samo Zakonom, nego i nizom vanzakonskih aktivnosti i mjera. Moglo bi se reći da se oni promovišu u britanskom društvu. Postoji mnoštvo klubova, a brojne su i manifestacije čiji je cilj afirmacija homoseksualizma i lezbejstva. Svake godine jedan mjesec se posvećuje homoseksualcima, lezbejkama, biseksualcima i transseksualcima. Tim povodom u školama se drže predavanja, diskusije i konferencije. Prosvjetni radnici, religiozni hrišćani i muslimani, primorani su protiv svojih uvjerenja govoriti o blagodatima homoseksualizma i lezbejstva. I mada su homoseksualci i lezbejke još izloženi homofobičnim napadima, neprijatnim i neukusnim komentarima, njihova seksualna orijentacija štiti ih od diskriminacije, a što nije slučaj sa heteroseksualcima.

Pornografija je u punom procvatu u Velikoj Britaniji. Kiosci i prodavnice pune su pornografskih knjiga, magazina i časopisa. Postoji obilje pornografskih sajtova, koji su dostupni i učenicima u školama u kompjuterskim učionicama. I dok "veliki brat" često kontroliše i nerijetko blokira bezazlene i obrazovne sajtove u školama i na drugim radnim mjestima, to nikad nije slučaj sa materijalima pornografskog sadržaja.

Prostitucija je zvanično ilegalna u Velikoj Britaniji. No, postoje suptilni vidovi njenog ispoljavanja. Tu su tzv. "escort ladies", prateće dame, kao i maserke, a koje u salonima na legalan način pružaju različite usluge. Engleski jezik pun je eufemizama, koji primijenjeni na prostituciju izgledaju ovako: prostitutka je radnica u seks industriji, iskusna i sofisticirana prostitutka je seks terapeutkinja, a podvodač je menadžer u seks industriji.

Kockarske igre – Kockanje je u punom zamahu u Velikoj Britaniji. Doduše, broj restorana i kafana u kojima se igraju kartaroške igre za novac, kao i broj kockarnica je mali. Ali, za njima je potreba mala, jer se najveći broj igara odvija na kompjuteru. Isto tako, postoji veliki broj kladionica i lutrija.

Kockanje na internetu dostupno je svima, ne samo odraslim već i malodobnoj djeci. Zabilježeno je nekoliko slučajeva u kojima su roditelji bili šokirani kad su im ispostavili račune od nekoliko hiljada funti, koje su morali platiti jer su njihova djeca tu svotu izgubila kockajući se na internetu.

Alkoholizam i neumjereno konzumiranje alkohola dio su engleske kulture. Za razliku od mnogih drugih naroda, koji piju zato što žele uživati, obično uz muziku i jelo, Englezi piju s namjerom da se napiju i izgube svijest o sebi. To se ne ograničava samo na siromašnije slojeve stanovništva, već je često karakteristika imućnih i bogatih. U Engleskoj, naprimjer, dobro plaćene poslovne žene konzumiraju tri puta više alkohola od svojih kolegica u Francuskoj.[3]

[3] Ortodoksni hrišćani ili potpuno apstiniraju od alkohola, kao i ortodoksni muslimani, ili ga pak konzumiraju u malim količinama, u zavisnosti od toga koju verziju i interpretaciju Biblije slijede.

A da, umalo da zaboravim.

Astronomske kamatne stope – Banke u Velikoj Britaniji imaju punu slobodu u određivanju kamatnih stopa, a koje su često nekoliko desetak puta veće od kamatne stope Engleske centralne banke. Naročito su visoke zatezne kamate, tzv. *Loan sharks* (zajmovnih ajkula). Neka osoba pozajmila je 800 funti i pošto nije vratila glavnicu šokirala se kad joj je banka nakon dvije godine ispostavila račun na 200.000 funti. Ako neko duguje banci 10.000 funti, vrati 9.900 funti, banka sasvim legalno zaračunava kamatu ne na saldo od 100 funti, već na cjelokupni iznos od 10.000 funti, sve dok dužnik ne vrati posljednji peni.

Kao što se vidi, cijela lista *non plus ultra* vrijednosti i etike hrišćanske civilizacije.[4]

U pismu Johna Majora nalazi se jedna kontradikcija. On govori o real politici i vrijednostima i etici hrišćanske civilizacije. Borba za vrijednosti i etiku hrišćanske civilizacije zahtijeva dosljednost i principijelnost, dok real politika nema ništa od toga, već je često *ad nauseam* pragmatična, ljigava i plitko utilitarna. No, ni mnogi ljudi na znatno višem obrazovnom i intelektualnom nivou od tadašnjeg britanskog premijera ne bi primijetili tu kontradikciju.

Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini promatran kroz civilizacijsku prizmu

Historija čovječanstva je historija civilizacija. Period ljudske egzistencije prije pojave civilizacija obično se smatra prethistorijom. Povijesno iskustvo iz tih vremena je oskudno i maglovito i o njima nema pisanih dokumenata.

Civilizacije predstavljaju zaokružen i sveobuhvatan sistem vrijednosti na kome je zasnovan poseban način života. Gotovo sve civilizacije bazirane su na religijama. Izuzetak čine neke istočnjacke civilizacije, kao, naprimjer, konfučijanska, koje su više zasnovane na određenoj, za to područje karakterističnoj filozofiji.

Historičari, sociolozi i filozofi historije se uglavnom saglasni u identifikaciji postojećih i prošlih civilizacija. Oni se, međutim, često razlikuju u pogledu ukupnog broja civilizacija. Quigley spominje 16 čistih i osam mješovitih tipova civilizacija. Toynbee spominje 23, Spengler osam, a McNeill devet civilizacija. Bagby i Braudel identificiraju devet, a Rostovani osam civilizacija. Kad su u pitanju moderne civilizacije, naučnici se razilaze u svojim pogledima uglavnom zbog toga što nije

[4] O antihrišćanskom karakteru savremenog britanskog društva može posvjedočiti i sljedeće. Autor ovih redova gledao je program na BBC-u u kome je spiker na agresivan i provokativan način pitao eminentnog učenjaka, inače prakticirajućeg hrišćanina, kako on, tako inteligentna i obrazovana osoba, može vjerovati u takve gluposti (kreacionistički svjetonazor). William Rowlands, kantarberijski nadbiskup, otvoreno se požalio da se prakticirajući hrišćani diskriminišu, a ponekad i proganjaju na radnom mjestu. Na radnom mjestu zabranjeno je nositi krst. Ako se neko ne povinjava tom zakonu, može izgubiti posao. Uporedimo to s komunističkom Jugoslavijom, gdje je pobožna hrišćanka, koja je bila zaposlena kao pravnica u Saveznom izvršnom vijeću, na radnom mjestu nosila krst, a da to nikom nije smetalo.

jasno da li Kinu i Japan, te pravoslavlje i Zapad, treba tretirati kao jednu ili dvije civilizacije. I pored ovih razlika identitet civilizacije nije sporan.[5]

Spenglerova klasifikacija civilizacija

Njemački filozof historije Oswald Spengler izložio je svoj golemi opus o civilizacijama najvećim dijelom u svom monumentalnom djelu *Propast Zapada*, a u manjoj mjeri i u druge dvije knjige *Čas odluke* i *Prusijanizam i socijalizam*. Spengler izlaže tezu da je svaka civilizacija zasnovana na dubokom religijskom i filozofskom doživljaju. Civilizacije imaju potpuno različit sistem vrijednosti koji se reflektuju u svim sferama života. One imaju različitu ne samo arhitekturu, muziku, slikarstvo, već i prirodne nauke, matematiku, čak i različite ateizme!

Spengler prepoznaje osam civilizacija: drevnu egipatsku, babilonsko-asirsko-sumersku, juznoameričku, civilizaciju Maja, Inka i Acteka, kinesku, hindusku, klasičnu, grčko-rimsku, koju naziva apolonijskom, magijsku i faustovsku. Za razmatranje u ovom tekstu relevantne su posljednje dvije civilizacije, faustovska i magijska. Prva obuhvata dvije religije, katoličanstvo i protestantizam, a druga tri religije, jevrejstvo, pravoslavlje i islam.

Slijedeći ovu civilizacijsku paradigmu, rat u Hrvatskoj između Hrvata i Srba uklapa se u civilizacijski sukob faustovske i magijske civilizacije. U tom ratu, međutim, Srbi su trebali biti potpomognuti Bošnjacima, svojom "civilizacijskom sabraćom". U ratu u Bosni i Hercegovini Bošnjaci i Srbi trebali su uspostaviti koaliciju odmah na početku i boriti se protiv Hrvata, kao predstavnika faustovske civilizacije.

Kao što je razvoj događaja pokazao, takva koalicija nikad nije postojala. Samo u jednom slučaju, na početku rata u Trebinju, Srbi i Bošnjaci ratovali su skupa, kada je grad bio napadnut od HOSS-a, oružane formacije Hrvatske stranke prava. Ali to nije bio nikakav sukob magijske i faustovske civilizacije, već odbrana grada protiv stranih napadača.

Huntingtonova klasifikacija civilizacija

Američki politolog i sociolog Samuel Huntington napisao članak s naslovom "Sukob civilizacija", koji je 1994. godine bio objavljen u eminentnom časopisu *Foreign affairs*. Huntington je nastavio istraživanje u ovoj oblasti, koje ju rezultiralo objavljivanjem knjige *Sukob civilizacija i preuređenje svjetskog poretka*.

U poređenju sa Spenglerom Huntington više naglašava vezu civilizacija s religijama, ako ne sa metafizičkog, a ono sa pragmatičnog stanovišta. On tvrdi da

[5] Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World*, USA: Simon & Schuster, 1996., str 44- 45.

danas u svijetu postoji osam civilizacija: kineska, japanska, hindu, islamska, pravoslavna, zapadna, latinoamerička i afrička. Mada pravoslavlje i zapadnu civilizaciju promatra kao zasebne, ipak ne isključuje mogućnost da bi se te dvije civilizacije mogle klasificirati kao sub-civilizacije u okviru jedinstvene hrišćanske civilizacije.[6]

Slijedeći Huntingtonovu civilizacijsku paradigmu u ratu u Bosni i Hercegovini, Srbi i Hrvati trebali su formirati vojnu alijansu protiv Bošnjaka. U stvarnosti, do takve alijanse nikad nije došlo. To ne znači da Srbi i Hrvati nisu pravili nagodbe, nekad tajne, a nekad javne, na račun Bošnjaka, tamo gdje im se interesi nisu sukobljavali, kao, naprimjer, u Mostaru ili istočnoj Bosni. Ali, tokom većeg dijela rata postojala je vojna saradnja između Bošnjaka i Hrvata, a ona nikad nije prekidana u Cazinskoj krajini, Posavini i Sarajevu. Ova alijansa, kao i odsustvo bilo kakve vojne saradnje između Srba i Hrvata, potpuno su u kontradikciji s Huntingtonovom civilizacijskom paradigmom.

Ponašanje vanjskih političkih činilaca

Kao što se može vidjeti iz pisma Johna Majora, pravoslavne zemlje, Rusija, Grčka i Bugarska, stale su na stranu Srba. Njemačka, Austrija i Vatikan pomagale su Hrvate, a Turska i Iran Bošnjake. Osim toga, dobrovoljci iz pravoslavnih zemalja ratovali su na strani Srba, oni iz zapadnih zemalja na strani Hrvata, a Bošnjaci su primali "pomoć" od islamskih boraca. Ove činjenice idu u prilog tezi da je rat u Bosni i Hercegovini bio sukob civilizacija.

Ali šta je sa ostalim zemljama? Njemački savezni kancelar Helmut Kohl usprotivio se primanju Turske u Evropsku uniju uz obrazloženje da je ta ekonomska i politička zajednica "hrišćanski klub". Lako je, međutim, primijetiti da se iza ove izjave krije pragmatični politički interes. Ako bi Turska pristupila Evropskoj uniji, million turskih radnika preplavili bi Njemačku. To bi povećalo nezaposlenost u Njemačkoj i povećalo već postojeće tenzije sa turskom zajednicom.

Istovremeno, njemačka vlada Helmuta Kohla priznala je Bosnu i Hercegovinu. I ne samo to, ona je čak izvršila pritisak na britansku vladu da učini isto, dajući joj zauzvrat koncesiju da može odstupiti od klauzule Mastrihtskog socijalnog ugovora kojom se radni dan ograničava na 8 sati. I ovoga puta lako je vidjeti da se iza priznanja Bosne i Hercegovine krije real politika, sadržana u težnji njemačke za širenjem utjecaja na Balkanu. Hrišćanski dušebrižnik ne bi favorizirao interese pretežno muslimanskih Bošnjaka na račun svoje "konfesionalne braće" Srba.

I Austrija je odmah bila priznala Bosnu i Hercegovinu. Ovakvo "anticivilizacijsko" ponašanje te zemlje gotovo je bez presedana u povijesti. U prošlosti Austrija se javljala zaštitnikom svih hrišćana na Balkanu. Nakon pobjede nad Turskom pod

[6] Samuel Huntington, op. cit, str. 45-47.

Bečom koncem 17. vijeka austrijska vojska počinila je zlodjela nad muslimanskim stanovništvom, što je kulminiralo razaranjem i paljenjem Sarajeva od Eugena Savojskog 1697.

Samuel Huntington, koji rat u Bosni i Hercegovini karakteriše kao sukob civilizacija, tvrdi da se u takvim ratovima na stranu zaraćenih zemalja stavlja prvo jedna zemlja srednje veličine i snage, a potom i supersila iz iste civilizacije. No, i on priznaje da bosanski rat čini izuzetak jer su se na kraju na strani Bošnjaka stavile SAD, dakle velesila koja pripada drugoj civilizaciji.

Civilizacijskim ratovima takav slučaj nikad nije zabilježen. U krstaškim ratovima koalicija evropskih katoličkih zemalja ratovala je za "oslobođenje svete zemlje i Hristovog groba". Nijedna muslimanska zemlja nije se pridružila toj koaliciji. Isto tako, nijedna katolička zemlja joj se nije suprotstavila.

Niti jedna hrišćanska zemlja nije pritekla u pomoć Mehmedu el-Fatihu prilikom osvajanja Konstantinopolja. Isto tako, nijedna islamska zemlja nije poslala pomoć opkoljenoj bizantijskoj prijestonici.

Kosovska bitka u dobroj mjeri predstavljala je sukob civilizacija. Dokaz tome je da su po završetku bitke, kada su se Turci povukli, a s obzirom na činjenicu da je turski sultan Murat ubijen, zvona crkve Notre Dame zvonila u slavu pobjede hrišćanskog oružja.

U Kosovskoj bici ratovala je pod srpskim vojnim zapovjedništvom koalicija sedam hrišćanskih vojski (srpska, hrvatska, bosanska, mađarska, vlaška, bugarska i albanska) protiv vojske muslimanske Turske. Niti jedna muslimanska vojska nije pritekla u pomoć Srbima i njenim saveznicima. Isto tako, niti jedna hrišćanska vojska nije pritekla u pomoć Turcima.[7]

Promjena civilizacijskog pejzaža

Svi civilizacijski sukobi dovodili su do radikalne promjene u civilizacijskom pejzažu. Nakon što su Arapi 711. godine zauzeli Španiju materijalna i duhovna dostignuća islamske civilizacije dominirala su najvećim dijelom Pirinejskog poluostrva gotovo osam vijekova. Poslije rekonkviste islamska civilizacija nestala je, a stvari su u civilizacijskom smislu vraćene na *status quo ante*.

Hernando Cortez i njegovi bojovnici nisu samo ubili 100. 000 domorodaca u južnoj Americi. Oni su također uništili civilizaciju Maja, Inka i Acteka i nametnuli domorodačkom stanovništvu hrišćansku civilizaciju.

Nakon Mohačke bitke 1526. godine islamska civilizacija proširila se sjeverno od Save. Ona je bila naročito dominantna u Slavoniji, gdje su muslimani u gradovima

[7] Ovo ne znači da nije bilo pojedinaca koji su ratovali na drugoj strani. Prema nekim izvorima, tursku vojsku pomoglo je 5.000 Đenovljana i 5.000 Srba. Noel Malcolm: *Kosovo: A Short History*, Lomdon: Macmillan, 1998.

činili većinu u 16. i 17. vijeku. Poslije poraza turske vojske pod Bečom islamska civilizacija nestala je s ovih prostora.[8]

Do kakvih promjena je dovela predaja Vukovara u ruke hrvatske vojske i predaja Vogošće u ruke Armije BiH? Promijenile su se zastave, grbovi, uniforme policajaca i vojnika, administracija i obrazovni sistem, a zakoni jedne zamijenjeni su zakonima druge sekularne države. Drugim riječima, nije došlo do promjene civilizacijskog pejzaža već do promjene nacionalnih i državnih obilježja.

Civilizacijska nereprezentativnost sudionika u ratu

Francuski krstaš Raymond Aguille pisao je da je krv tekla potocima u džamijama i sinagogama Jerusalema kao najviši izraz bezgranične Božije milosti. Krstaši su na najsuroviji način ubijali nevino civilno stanovništvo ubijeđeni da čine plemenito djelo spasavanja duša nevjernika.

Prije početka rata 46% stanovništva u Bosni i Hercegovini izjasnilo se da nema religiju.[9] Od tako visoko sekulariziranog stanovništva teško bi se moglo očekivati da spasava duše nevjernika i promoviše vrijednosti i način života "svoje civilizacije".[10]

U toku rata islamski dobrovoljci pokušali su podići u zrak franjevački samostan u Visokom. U tome su ih spriječili pripadnici Armije BiH. Tokom rata pokazalo se da pripadnici zaraćenih strana imaju neuporedivo više zajedničkog u načinu života i sistemu vrijednosti (što čini suštinu civilizacije) sa onima protiv kojih su ratovali nego sa onima koji su im "pritekli u pomoć".[11]

Teško je mnoge ratove svrstati samo u jednu kategoriju. Drugi svjetski rat u Jugoslaviji bio je višedimenzionalan. Imao je elemente oslobodilačkog rata, socijalističke/komunističke revolucije, građanskog rata, u jednonacionalnim sredinama

---

[8] "…… Kao i dva stoljeća ranije u Španiji svi objekti islamske materijalne i sakralne kulture i civilizacije: mezarja, kutuphane, hamami, bezistani, imareti, musafirhane, sahat-kule, džamije, medrese, sebilji, karavan-saraji i hanovi na tlu Mađarske, Slavonije, Like, Udbine, Krbave, Dalmacije i Boke Kotorske su bili porušeni i uništeni. Muslimane i sve njihove sakralne objekte, za samo šesnaest godina kršćanske vlasti (1683-1699), nije mogla sačuvati i spasiti činjenica da su oni prije toga 160 godina, od 1526. do 1683. godine, dok su vladali istim zemljama i krajevima, kršćanima garantirali i omogućavali sva ljudska, vjerska, kulturna i imovinska prava. Sead Mahmutefendic, op. cit, str 96- 97.

[9] Catherine Samary: *Yugoslavia Dismembered*, New York: Monthly Review Press, 1995., str. 89.

[10] To ne znači da se među onima koji nemaju religiju ne može naći znatan broj nacionalnih fanatika i šovinista.

[11] O promjeni civilizacijskih vrijednosti tokom vremena i uspješnom pobijanju Huntingtonove teze o predominantno civilizacijskom sukobu u Bosni i Hercegovini vidjeti: Neven Anđelic: *Bosnia and Herzegovina – The End of a Legacy* (Bosna i Hercegovina – kraj zavjeta), London: Frank press Publishers, 2004., str 18-21 – objavljena doktorska disertacija

elemente ideološkog rata, u Crnoj Gori i Srbiji između partizana i četnika i u Hrvatskoj između partizana i ustaša, te elemente civilizacijskog/vjerskog rata.[12]

Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini imao je elemente agresije, građanskog rata, nešto malo elemenata klasnog rata, (u Sarajevu i Tuzli, rat grada i sela)[13], elemente civilnog rata, a naročito elemente rata za kontrolu i vlast nad teritorijem (rat za jugoslavensko naslijeđe) u procesu stvaranja nacionalnih država.

Bošnjaci su bili jedini jugoslavenski narod koji nije htio vlastitu nacionalnu državu. U svijesti velike većine Bošnjaka takva želja nikad nije bila prisutna, jer oni nemaju nikakvo historijsko iskustvo života u vlastitoj, etnički homogenoj državi. Rukovodstvo Bošnjaka razmatralo je tu ideju, ali ju je odbacilo iz praktičnih razloga, jer bi, prema riječima Adil-beg Zulfikarpašića, to bila nakaza od države, u kojoj bi ostalo više od 40% Srba i Hrvata. Istovremeno, van nje živjelo bi više Bošnjaka nego u njoj.[14] Zbog toga su se oni zalagali za jedinstvenu, multietničku, unitarnu

---

[12] Drugi svjetski rat imao je znatno više elemenata civilizacijskog sukoba od posljednjeg rata, uglavnom, ali ne isključivo zbog aktivnog učešća Katoličke crkve u prisilnom prekrštavanju Srba. Kad je Hermann von Neuchbacher, njemački opunomoćenik u Beogradu, pitao Pavla Đurišića: "Zašto vi njih (muslimane TM) ubijate kad su i oni isto kao i vi Srbi"?, ovaj je odgovorio: "Onaj ko je te vjere nije više Srbin".

Pavle Đurišić je poistovjećivao srpstvo s pravoslavljem. Muslimani u Sandžaku ničim nisu ugrozili četničku vlast. Oni su mogli držati po kućama slike srpskih kraljeva i pjevati srpsku himnu, ni to ih ne bi spasilo od Đurišićevih koljača.

Pavle Đurišić vodio je vjerski rat. Dokaz tome je da je, osim muslimana, u manjoj mjeri ubijao i Srbe i Crnogorce ateiste (sličan stav imao je i Milan Protić, unuk Stojana Protića. On je tvrdio da rat u Srbiji između četnika i partizana nije bio građanski rat, već rat Srba i stranaca, jer su potonji odbacivanjem pravoslavlja prestali biti Srbi).

Uporedimo to sa Šešeljevom izjavom: "Albanci i muslimani koji smatraju Srbiju svojom domovinom mogu biti spokojni". Kod Đurišića se radilo o vjerskom, a kod Šešelja i većine srpskih političara o nacionalnom i velikodržavnom fanatizmu.

[13] Izgleda da su elementi klasnog rata više bili prisutni latentno nego stvarno. Adil-beg Zulfikarpašić kaže da je u razgovorima sa predstavnicima Srpske demokratske stranke saznao da su oni imali iracionalni strah da bi u unitarnoj Bosni i Hercegovini državni parlament mogao dvotrećinskom većinom izglasati reviziju agrarne reforme.

Neven Anđelić je sklon mišljenju da se u Bosni i Hercegovini radilo o agresiji. Noel Malcolm je eksplicitan u toj tvrdnji. Sumatra Bose smatra da se radilo o građanskom ratu. Za marksiste svaki rat je u suštini klasne prirode. Londonski časopis *Living Marxism* (Živući marksizam) iznio je stav da je rat u bivšoj Jugoslaviji bio klasni rat između bogatog sjevera i siromašnog juga. Ovaj zaključak djeluje neuvjerljivo, jer je veliko pitanje da li je razlika od 20% u društvenom proizvodu po stanovniku dovoljna da Hrvatsku svrsta u razvijeni sjever, a Srbiju u siromašni jug.

[14] U sličnoj situaciji našli su se Hrvati, kada je kralj Aleksandar 1928. ponudio Korošecu i Radiću otcjepljenje Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije. Obojica su odbili, ali iz različitih razloga. Korošec je procijenio da bi slovenska država bila isuviše slaba, te da bi bila lagan plijen rastućem

Bosnu i Hercegovinu. U tome su imali podršku jednog broja urbanih Srba i Hrvata, a čiji kolektivni identitet se ne ispoljava u narodnom, već prije u nacionalnom (Bosanac, Jugoslaven, Evropljanin).

Zaključak

Kao i Drugi svjetski rat, rat za jugoslavensko naslijeđe bio je višedimenzionalan. Imao je elemente agresije, građanskog rata, nešto malo elemenata klasnog rata, elemente civilizacijskog sukoba, te elemente rata za teritorij u procesu formiranja nacionalnih država.

Elementi civilizacijskog sukoba ogledavali su se u sljedećem:

− Izvjesna, mada ne raširena upotreba religioznih simbola;

− Rušenje vjerskih objekata, a naročito objekata islamske arhitekture i civilizacije od srpskih bojovnika;

− Pomoć dobrovoljaca i vlada, a koja je zaraćenim stranama stizala iz "civilizacijski bratskih zemalja".

Civilizacijski sukob nije predstavljao dominantnu karakteristiku rata. Dokaz tome može se naći u sljedećem:

Vojna saradnja zaraćenih strana, ili njeno odsustvo, ne uklapa se niti u jednu civilizacijsku paradigmu.

Zaraćene strane, a posebno Bošnjaci, primili su značajnu pomoć i podršku od zemalja iz drugih civilizacija. Takvo nešto nikad nije bilo zabilježeno niti u jednom civilizacijskom ratu.

Promjena vlasti na teritoriju nije rezultirala mijenjanjem civilizacijskih, već nacionalnih i državnih obilježja.

Sudionici u ratu nisu bili civilizacijski reprezentativni. Oni su imali mnogo više zajedničkog u načinu života i sistemu vrijednosti (što je osnovno obilježje civilizacije) sa onima protiv kojih su ratovali nego sa onima koji su im, navodno, pritekli u pomoć.

talijanskom fašizmu, a poslije i njemačkom nacizmu, a što bi ugrozilo biološki opstanak slovenskog naroda. Njegova procjena pokazala se ispravnom naročito nakon Hitlerovog govora u Mariboru u kome je on rekao: "Napravite mi od ove zemlje Njemačku". Radić je imao druge motive. U tom razgraničenju Hrvatska bi ostala bez dobrog dijela Slavonije, uključujući i njen glavni grad Osijek, i Dalmacije južno od Splita. Takva podjela značila bi da bi više Hrvata živjelo van Hrvatske nego u njoj. Radić je ocijenio da bi to bila previsoka cijena ostvarenju devetstoljetnog sna hrvatskog naroda za samostalnom državom.

Bibliografija:

Anđelić, Neven : *Bosnia and Herzegovina – the End of Legacy*, London: Frank Cass Publishers, 2004.

Bose, Sumatra: *Bosnia after Dayton – Nationalist Partition and International Division, London:* Hurst 7 Company, 2002.

Gow, James: *The Serbian Project and its Adversaries – A Strategy of War Crimes*, London: Hurst & Co, 2003.

Hoare, Marko Attila: *How Bosnia Armed*, London: Saqi Books, 2004.

Huntington, Samuel: *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York: Simon & Schuster, 1996.

Immamudin, M. S. : *Muslim Spain – AD 711-1492*, Karachi, 1961.

Joyce, James : *Portrait of the Artist as a Young Man*, England: Hertfordshire, 1992.

Malcolm, Noel: *Bosnia-a Short History*, London: Macmillan, 1994.

Malcolm, Noel: *Kosovo-a Short History*, London: Macmillan, 1998.

Mahmutefendić, Sead: *Prepolovljena voda*, Sarajevo: BH MOST, 2008.

Pond, Elizabeth: *Endgame in the Balkans" – Regime change European Style*, Washington DC: The Brookins Institute, 2006

Samary, Catherine: *Yugoslavia Dismemberred*, New York: Review Press, 1995.

Spengler, Oswald: *The Decline of the West*, Oxford University Press, 1991.

Thompson, Ahmad: *The Next World Order*, Beirut: Al-AQSA Press, 1994.

CONFLICT OF CIVILIZATIONS VERSUS REAL POLITICS

Tahir Mahmutefendić

Summary

The war in Ex-Yugoslavia has been drawing the attention of international public, politicians, journalists and academic circles. Plenty of books and articles has been written, which tried to analyze the conflict from different aspects. One of the themes which were the subject of disagreement was nature, in other words the war's character. Different authors have been written about aggression, civil war, class- war, religious war, in other words, about war of civilizations, and the war for territories/the war for Yugoslavian heritage. This article will try to analyze the war in Croatia and in Bosnia and Herzegovina through bipolar opposing the war nature as the conflict of civilizations and the war as the expression of real politics. The chain of pragmatic goals will be meant by the second term, that the warring sides have been trying to achieve and external factors that have no ideological, philosophical or religious support.

Keywords: politics, war 1992-1995, Bosnia and Herzegovina, Croatia

DRUGI NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"*

* Ova rubrika sadrži pristigle referate sa Drugog naučnog skupa "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci", koji je održan 20. 10. 2012. godine u organizaciji BZK "Preporod" iz Sarajeva.

UDK 323.1:342.1 (497.6)

Konstruiranje identiteta Dvoznačna upotreba pojmova narod i nacija

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

U radu se razmatraju interpretacije, razumijevanja i transformacije pojmova nacija i narod u političkoj kulturi bosanskih naroda i njihovih susjeda. Pokazuje se da postoje različita shvatanja ovih pojmova i nejasne jezičke upotrebe što dovodi do izvjesne "jezičke pometnje" koja, ustvari, otkriva dublju kulturno-povijesnu dezorijentiranost i nerazumijevanje glavnog toka savremenosti kod bosanskohercegovačkih građana i njihovih prvih susjeda opčinjenih velikodržavnim ekspanzionizmom i hegemonijskim ideologijama.

Ključne riječi: nacija, narod, država, kultura, identitet, Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Srbi

Početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća kod Bošnjaka u Bosni i Hercegovini politiku su vodili ljudi koji su primarno mrzili "komunjare" i javno se od njih distancirali. Taj antikomunizam reduciran je na mržnju prema "bosanskim komunistima" (SKBiH) pa je u jednom dijelu graničio s anti-bosanstvom ako se ima u vidu borba bosanskih komunista za državu, Socijalističku republiku Bosnu i Hercegovinu. Bošnjački antikomunisti su dvadeset godina poslije svjetsko-povijesnog sloma komunističke političke ideologije i socijalističkog bloka optuživali "komunizam" za sve ovosvjetovne probleme. Gledajući s distance od nekoliko decenija unazad, postaje jasno da su to bili kadrovi koji, nažalost, nisu ništa bitno znali ni naučili o politici – ni teorijski ni praktično. Osim toga, politiku su shvatili kao puko peuzimanje vlasti od tih "mrskih komunjara". Oni su u politiku uveli ljude koji su potencirali svoj navodni religijski pedigre i koji su religijsku instituciju – Islamsku zajednicu – godinama pretvarali u svoj izborni servis i tako je obezvređivali. To, naravno, nije bila karakteristika samo bošnjačke politike, jer

su na isti način funkcionirale i druge dvije "narodne partije"[1] i religijske institucije koje su stajale uz njih. Pritom, narod (etnija) je u cjelini svoga postojanja i kulturnog djelovanja sveden na religijsko određenje kao jedino bitno i sveodređujuće. U tome se ogleda osnova etnoklerikalne politike u postsocijalističkoj Bosni i Hercegovini – snažno prožimanje etničkog i religijskog kroz politiku – koja je nakon 1990. inaugurirana na mjesto "propalog" socijalizma. Ta etnoklerikalna politika će za dvadeset godina ostaviti pustoš u Bosni i Hercegovini i nakon nje niko neće snositi odgovornost, jer je ona stvorila koruptivni mentalitet po vertikali i horizontali društvenog sistema. Političari, koji su za sebe tvrdili da su "istinski predstavnici" naroda, i sveštenici predstavljaju paklenu simbiozu za manipulaciju masama vjernih sljedbenika – ni jedni ni drugi nikom ne odgovaraju za svoje društveno djelovanje u vremenu tranzicije i opće pometnje u kojoj je srušen smisao života miliona ljudi. Potpuno je iz vidokruga nestao ili planski odstranjen pojam odgovornosti.

Etnoklerikalna politika u Bosni i Hercegovini uvela je na društvenu scenu opasno antibosansko i antiustavno djelovanje, voluntarizam i neodgovornost – ona je napustila životni i državni princip *legaliteta* i nametnula vaninstitucionalni, prostački model "dogovora naroda" za koji je namijenjen etnički čist geto, kao da ne postoji *pravo* i kao da *država* Bosna i Hercegovina nema Ustava 1990. godine i kao da je to neko predmoderno ili pretpolitičko društvo gdje se plemena dogovaraju o ujedinjavanju u veću zajednicu.

Nacionalizam koji se u Bosni i Hercegovini ekspandirao devedesetih godina bio je po svome karakteru *etnokulturni* nacionalizam (etnonacionalizam). Građanski narativi, općenito rečeno, u tome periodu nisu bili uvjerljivi niti očaravajući kao zov novih vođa i spasitelja. Nadolazeći etnokulturni nacionalizam razvijao je *etnički* koncept nacije, koji je podrazumijevao da je to kulturno-historijska cjelina, da je pripadnost ekskluzivna i samo za posebne, da se partikularno pripada, da se neprestano mora misliti na jedinstvo nacije, da je to nešto mistično-emocionalno, da se mora očuvati "narodni duh", da je to organsko prožimanje i da se ne smiju zaboraviti „sveti" preci, porijeklo, etnička privrženost i neponovljivo kulturno jedinstvo.[2]

[1] Mnogi su ove narodne ili pučke partije zvali "nacionalne partije", i to je odmah bila jasna forma jezičke upotrebe i reduciranja semantičkog polja, koja je ostala djelatna mnogo godina poslije. Za njihove nacionalističke koncepcije odredba nacionalno nije značila državno, državotvorno, zemaljsko ili bosanskohercegovačko, nego etničko-klerikalno i separatističko. To je značilo da su novonastale stranke i njihova vodstva zastupali *etnički koncept nacije* iz 18. i 19. stoljeća, koji je danas u većini zapadnih razvijenih država/nacija napušten i iživljen. Danas u Francuskoj, Holandiji, Velikoj Britaniji, Švicarskoj, Njemačkoj, SAD-u ili Kanadi prevladava *civilni* ili *građanski* koncept nacije. Ovu tenziju između civilnog ili građanskog nacionalizma i etnokulturnog nacionalizma možemo pratiti i u Bosni i Hercegovini gdje još nije razvijen i osnažen građanski nacionalizam zasnovan na državljanstvu, političkoj naciji ili odanim i svjesnim državljanima Bosne, građanskoj lojalnosti, inkluzivnosti, uvažavanju kulturnih specifičnosti itd.

[2] Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005., str. 176.

Nažalost, ova etnička ekskluzivnost predstavljala je isključivost i nesposobnost za prožimanje različitosti iz čega su slijedile konfrontacije, konflikti, separatistički poduhvati i veliki nacionalni projekti kojima se rješava tzv. nacionalno pitanje. U tom košmaru, nije se krenulo putem građanskog nacionalizma ili patriotizma u rješavanju unutarnjih državnih pitanja.[3]

Spram površnosti bošnjačkog nacionalizma, treba posebno naglasiti, već su postojala dva jasno razvijena nacionalistička pokreta sa svojim ideologijama među Srbima i Hrvatima iz 19. stoljeća. Velikosrpski ideolozi su od 19. stoljeća konstruirali frazu i koncepciju "srpski etnički prostor" i svi oni koji se nalaze na njemu moraju biti posrbljeni ili nestati bestraga.[4] U toj konstrukciji Bosna i Hercegovina je od druge polovine 19. i početka 20. stoljeća posmatrana kao "srpska zemlja". Velikosrpski ideolozi nisu htjeli da se pomire s jednom činjenicom koja kazuje da se na Balkanu nikada nisu poklapali teritorija na kojoj narod živi i teritorija države. Oni su, čini se, to svjesno zanemarivali. Svako ko to pokuša izjednačiti ili dovesti do podudaranja, kao što to iskazuje velikosrpska politika frazom "svi Srbi u jednoj državi", direktno vodi u rat i genocid nad onima koji su se zatekli na zacrtanim teritorijama. Velikosrpska politika je u Memorandumu SANU (1986) naglasila da se ne poklapaju etničke i državne granice u Jugoslaviji, te da je nužno da dođe do prekrajanja granica, da bi se dobilo poklapanje etničkog i državnog prostora. A kada se granice prekrajaju, to znači samo rat.

---

[3] Građanski nacionalizam ima u sebi elemente koji omogućavaju konsolidaciju cjeline državnog bića i pomažu da se proizvede red u kojem se svi mogu naći i prilagoditi. U patriotizmu i građanskom nacionalizmu govori se o političkoj naciji (državljanima), inkluzivnosti (pripadanje naciji na osnovu državljanstva), univerzalizmu (otvorenosti za sve koji posjeduju državljanstvo i odani su svojoj političkoj naciji), nacija je jednaka a ne jedinstvena, racionalno-principijelan odnos prema nacionalnom, volonterski, zasnovan na državljanstvu, građanskoj lojalnosti i kulturnom pluralitetu. (E. Hejvud, *Političke idologije*, Ibid. str. 176)

[4] "Budući da su dva najopštija koncepta nacije definisana pre nego što su okolnosti omogućile nastanak države, slična raznolikost je bila prisutna i u definisanju okvira buduće srpske države. Ne može se reći da su srpski intelektualci imali jasan koncept teritorije koja "pripada" srpskom narodu i u zavisnosti od različitih političkih potreba trenutka, sa istim žarom videli su širenje srpske države u dijametralno različitim pravcima. Osnovna romantičarska podloga bila je "Dušanovo carstvo", ali realno rasprostiranje štokavštine i pravoslavlja, a posebno realno teritorijalno rasprostiranje naroda koji se identifikovao sa srpskim imenom, nije se nikako geografski poklapalo s "vizijom". Zato je "Dušavnovo carstvo" pokrivalo više imaginarnu ideju o veličini i snazi nego što je ikada bio realan zahtev za teritorijalnim širenjem, budući da se na njega pozivalo i kada se tražilo širenje ka jugu i jugozapadu, ali i ka severu i severozapadu. Uz zahtev za "Dušanovim carstvom", tražilo se i Milutinovo, i "srpska" Sofija, i "carsko" Skoplje i "Markov" Prilep, i okolina Soluna, i Dubrovnik, i Drač..." (Vidjeti: Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002., str. 33.)

O srpskom identitetu: religija, jezik, nacija

Milorad Ekmečić, bosanskohercegovački i srbijanski historičar, ukazuje na utjecaj religijske institucije na društveni život ljudi na negdašnjim prostorima jugoslavenske zajednice, a posebno na nacionalne pokrete.[5] Religija ovdje nije samo vjerovanje. Štaviše, moguće je reći sa historijskim osvrtom da je religija dugo bila najznačajnija društveno-kulturna institucija koju su imali stanovnici južnoslavenskog prostora. Ekmečić kaže: "U jednu ruku, nacionalna kultura nikad nije izišla iz okvira pojedine vere i crkve, a u drugu, crkve su postale putokaz društvenog organizovanja i gube prevashodno verski karakter. Uticaj crkvene politike na profil nacije počinje iz samog korena izrastanja društvene svesti savremenog jugoslovenskog čoveka."[6] Čak se može reći da je za razvoj nacionalne svijesti "crkveno vodstvo zastava koja od početka određuje pravac", a nikako se ne smije zaboraviti da je vjerska identifikcija "prethodila nacionalnoj i političkoj i uvek im ostala osnovna podloga".[7] Iz toga je proistekla inferiornost kulture nekih balkanskih naroda koja je onemogućavala da se preskoči crkveni plot. Sasvim je jasno da su nacionalni pokreti na negdašnjem jugoslavenskom prostoru počeli krajem 18. stoljeća na evropskim lingvističkim motivima, ali se nisu upjeli razviti na toj liniji i iznevjerili su ciljeve dosljedne sekularizacije društva. Iz toga je proizašao sektarijanski religijski tip nacionalizma (ili nacionalizam "sudnjeg dana" u kojem je pretjerano prisustvo religijskih motiva), u kojem se prepoznaju sljedeće karakteristike:

1) povećano prisustvo iracionalnih elemenata u ideologiji koji služe da se pothranjuju razlike unutar mješovitih zajednica;

2) ultimativni ciljevi i milenijski način mišljenja (sa svakim događajem dolazi pitanje može li se živjeti u zajedničkoj državi);

3) sklonost da se historija naroda zamijeni mitom historije;

4) u časovima velikih historijskih kriza, vjerska netolerancija je podloga političkog i vjerskog okupljanja i

5) provincijalizam kulture (zatvorene crkvene sredine, drugi je kriv za sve) i zavisnost od vannacionalnih crkvenih metropola (Poistovjećivanje jezika, kao osnove kulture, sa vjerskom podjelom dozvoljava samo izuzetno nadarenim pojedincima da se dignu iznad mjerila vrijednosti zatvorene crkvene sredine i njome vladajuće parohijalne svijesti.) [8]

---

[5] Ovdje je potrebno naglasiti da je Milorad Ekmečić historičar koji je odigrao ključnu ulogu u definiranju Bosne i Hercegovine kao "srpske zemlje" u 20. stoljeću i koji je u knjizi *Dugo kretanje između klanja i oranja* proglasio "muslimanski fundamentalizam" najodgovornijim za disoluciju Jugoslavije, a Bosnu nazvao "fantomskom državom". On je 1988. godine u *Književnim novinama* naglašavao da je *nasilje* babica nacionalne države i to ratno nasilje.

[6] Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, Prvi tom, Beograd: Prosveta, 1989., str. 15.

[7] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 16.

[8] Milorad Ekmečić, Ibid, str. 15-16.

Nacionalni pokret kod srpskog naroda u 19. stoljeću imao je svoju prethistoriju u crkvenim i vjerskim pokretima. "Zakašnjela kanonizacija svetaca" – smatra Ekmečić – "u Srpskoj pravoslavnoj crkvi potvrdila je običaj iz srednjeg veka da se crkvena organizacija poistovećuje sa etničkom granicom naroda. Time je istorijski počeo nikad nezavršeni sukob teološkog i filozofskog koncepta srpskog naroda, a time i jezgra buduće jugoslovenske zajednice."[9] Ovdje sektarijanski religiozni tip nacionalizma ukazuje na poimanje *nacije* kao "zajednice vjerovanja", čime se napušta princip evropskog ujedinjavanja naroda u kojem je jasno određeno da je nacija "zajednica jezika". Ovim je objelodanjen poraz evropskog lingvističkog nacionalizma među narodima koji će graditi jugoslavensku zajednicu. Ekmečić je pokušao da odredi početnu tačku historije nacionalizma kod jugoslavenskih naroda, a primarno kod srpskog, razlikujući prve proplamsaje koji obilježavaju epohu. Zato on smatra da je prvi program južnoslavenskih nacionalnih pokreta učinio Dositej Obradović 1783. u *Pismu Haralampiju*. S njim je otpočeo poduhvat da se u historiju srpskog naroda uvede motiv koji je tada preoblikovao cijeli civilizirani svijet, odnosno ne radi se samo o golom pozivu da se usavrši književni jezik ili da se govori o jeziku kao jeziku i njegovoj ljepoti (svijest o jeziku), nego se preko jezika izražava *svijest o naciji*. A tim pismom Obradović je odredio granicu štokavskog govora, bez obzira na vjerske granice, kao jednu prirodnu cjelina u kojoj se nalazi srpski narod.

Početkom 19. stoljeća kod srpskog naroda, a posebno kod učesnika bune na dahije 1804. godine, nema jasnog razumijevanja pojma nacije. Veliko neznanje određuje tadašnja nastojanja srpskog naroda. "Možda je njihovo neznanje krivo što ni u potonjim vremenima to nije sasvim jasno."[10] Oni ne znaju još ništa bitno o tome pitanju. Seljaštvo je brojno i osiromašuje koncept nacionalne kulture spram malobrojne inteligencije koja se trudi da čita strane knjige i promovira ideje koje nalazi u njima. Glavni učitelji srpske inteligencije su iz njemačkog kulturnog i nacionalnog kruga. Srpska kultura početkom 19. stoljeća pokazuje opću nemoć i nesposobnost da prevaziđe vjersku granicu koja joj se nametnula i odredila unutarnjost cijelog budućeg nacionalnog pokreta. Kod srpskog naroda tog vremena, koga Vuk imenuje *Srblji*, ne postoji jasan pojam nacije, narodnog jezika, a geografski koncept Srbije tek treba da se izgradi. Vodeći, napredni dio srpskog naroda od Temišvarskog sabora 1790. do bune iz 1804. nalazi se u habsburškoj državi. Oni još ne znaju "prave granice srpske države". Poslije 1815. godine prebačeno je težište cijelog srpskog naroda „na Balkanskom poluostrvu iz područja južne Ugarske u Šumadiju, gdje se stvara centar nacionalnog okupljanja."[11]

Šta su "jugoslovenski ljudi" u vrijeme nacionalnih preporoda 1815. do 1848. podrazumijevali pod pojmom nacija? Ovo razumijevanje je primarno ovisilo o takvom

[9] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 41.

[10] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 76.

[11] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 77-78.

razumijevanju u zapadnom svijetu. Pod utjecajem sa Zapada postepeno se odbacuje tradicionalna (stara) definicija prema kojoj je nacija "vladajuća klasa i stara feudalna država". To nekadašnje poimanje nacije ostalo je još samo u glavama konzervativaca. Ostali su slijedili nove vjetrove i definicije te su brzo usvojili novu definiciju nacije koja je proizlazila iz racionalističke filozofije u kojoj se nacija određuje kao "zajednica jezika i narodnih običaja koji su za njega vezani". Njemački filozof J. G. Fichte izrazio je 1807. godine misao da je "nacija jezik". Evropski princip ujedinjavanja naroda glasio je, dakle, nacija je zajednica jezika. U tom postoji jasna evolucija od prijašnjeg uvjerenja da je nacija "prirodna zajednica koja se izražava u državi". Ta misao je bila vladajuća oko 1790. godine. kada se mislilo da je narod "bez svoje države samo narod u ideji". U tom skopu je vrijedjelo načelo da svaki narod ima pravo na svoju državu, a prema rasprostranjenosti jezika crtaju se buduće granice suverene države naroda.[12] Njezine granice, dakle, određuje samo lingvistika.[13] Ovim se povezuju jezik i određena teritorija. Već u prvoj polovini 19. stoljeća razvijena je ideja među "jugoslovenskim narodima" koji su se nalazili u okviru Habsburškog carstva, dakle, ideja je ponovo preuzeta sa zapadnih strana evropskog kontinenta, da se nacija mora odgojiti, da bi se dobile željene razlike između ljudi. U tom novom smislu nacija se poima kao "prirodna zajednica koju određuje jezik", a nacionalna svijest se odgaja putem institucija. Oko 1835. godine hrvatski ilirci su imali definiciju nacije kao "voza naroda", a jezik su poimali kao "živac narodnosti". U ovu definiciju nacije spadaju jezik, religija, finansije, industrija, trgovina, vrlina, ustav i sloboda. Treba imati na umu da nije bilo lahko uvesti novi pojam nacije u oblast Podunavlja, gdje se vijekovima održala definicija nacije kao "vladajuće klase" ili, naprimjer, u područje Dalmacije polovinom 19. stoljeća.[14]

Nekada korišteni termini "nacionalni preporod" ili "buđenje nacionalne svijesti" odavno su u naučnoj literaturi zamijenjeni pojmom *nacionalizam*. Govoreći o srpskom nacionalnom pokretu i stvaranju jugoslavenske države, M. Ekmečić objašnjava da nacionalni pokret predstavlja „političko prosvjetljavanje jednog naroda u svijesti o sebi", a tu se radi o njegovanju "svijesti o sebi". Na taj način jedan narod stiče pravo da "odlučuje o svojoj sudbini i da sam vodi svoju državu. Sve dok se u istoriji nije pojavilo doba u kome svaki seljak u zabačenim brdskim naseljima misli da i on odlučuje o sudbini svoje države dotle nacionalno ime nije postalo njegova istorijska svetinja..."[15] Tumačeći cilj svakog nacionalog pokreta, Ekmečić kazuje da je "prirodni cilj svakog nacionalnog pokreta država zasnovana na principu suvereniteta naroda.

---

[12] Tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća mogla se često čuti slična nacionalistička fraza: "Tamo gdje su srpski grobovi to je srpska zemlja".

[13] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 381-382.

[14] Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung: Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München: Oldenbourg Verlag, 2001.

[15] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 7.

Infrastrukturna podloga takvog razvoja uvek je modernizacija tradicionalnih društava u pravcu pobede kapitalističkih društvenih odnosa..."[16]

Imajući historijsko iskustvo mnogih evropskih naroda u 19. i 20. stoljeću, naučili smo da nacionalnu svijest odgajaju institucije. Iza fenomena nacionalnih pokreta kod srpskog i hrvatskog naroda stajala je osnovna poluga u liku crkava. Pritom, treba imati na umu da nijedna od jugoslavenskih vjera nije dosljedno nacionalna, a historijski su dobijale taj karakter zbog napora crkava, odnosno crkvenih vođstava da se vlastito stado jasno izluči od druge vjere. Ova borba za vlastito stado vodila je diferenciranjima u nacionalnom i etničkom smislu. Zbog toga nacionalna kultura nikada nakon toga nije izašla iz okvira pojedine vjere ili crkve, a same crkve ili vjerske zajednice poslužile su kao smjerokaz društvene organizacije te na taj način zapostavile svoj vjerski karakter. Neupitan utjecaj "crkvene politike na profil nacije počinje iz samog korena izrastanja društvene svesti savremenog jugoslovenskog čoveka."[17] Što narodi u Regionu nisu u historiji izrasli kao jedan narod "treba zahvaliti samo crkvama", jer je religija ovdje ostala ta vododjelnica nacije. Ovi nacionalni pokreti na kraju 18. stoljeća počinju na evropskim lingvističkim motivima, ali su sasvim iznevjerili zahtjeve dosljedne sekularizacije društva i pretvaraju se u sektarijanski tip nacionalizma.

Nikako se ne smije zaboraviti povijest nacionalnih pitanja malobrojnih naroda istočne i jugoistočne Evrope.[18] U njoj je previše stradanja, ponižavanja, nekažnjenih zlodjela, neslobode, mitskih konstrukcija, ideoloških obmana.[19]

---

[16] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 14.

[17] Milorad Ekmečić, Ibid. str. 15.

[18] Manfred Alexander, Frank Kämpfer, Andreas Kappeler, Günther Stökl (Hrsg.), *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas: Festschrift für Günter Stökl zum 75. Geburtstag*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991.

[19] Tvrdnja da je Bosna avnojevska, Titova ili komunistička izmišljotina ili da su avnojevske granice republika izmišljene i štetne po srpski narod, predstavlja propagandni mit velikosrpske antibosanske politike, tj. klasičnu velikosrpsku laž i podvalu, i služi za opravdanje ekspanzionističkih ratova iz devedesetih godina 20. stoljeća, koje je vodio S. Milošević na čelu Srbije i Jugoslavije uz podršku Jugoslavenske armije i izgubio. Ako se ne poštuje historijska dimenzija bosanskih granica, bosanski povijesni, kulturni i državni kontinuitet, onda je izvjesno da će se protiv Bosne voditi osvajački rat i destruirajuća agresija srbijanskog režima. Zato nas kodirano velikosrpsko negiranje Bosne upozorava da se Srbija još nije "pomirila" sa svojim državnim granicama, da još sanja ekspanzionistički san, strašnu zabludu da genocidom može napraviti veliku Srbiju u kojoj bi živjeli "svi Srbi". Velikosrpska ideja "svi Srbi u jednoj državi" osnov je svih nesreća na prostoru bivše Jugoslavije. To je dosolovno značilo – postoji prostor samo za svetoslavlje i srpski jezik, a sve ostalo se mora isključiti i relegirati. U njoj se lahko prepoznaje kako povijesno pogrešna koncepcija i neostvariva zabluda može izazvati katastrofalne događaje i posljedice među ljudskim zajednicama koje žive jedne pored drugih, a ne pripadaju sadržaju koji se unificirajućom koncepcijom nameće od jednog naroda i njegove političke predvodnice. Ova anahrona ideja priziva drugu, velikohrvatsku

Bošnjačka narodna i nacionalna konstitucija

Bošnjaci su se na popisu 1991. izjasnili kao Muslimani koji govore bosanski jezik. Tada je bilo oko dva miliona Muslimana u Jugoslaviji, a najveći broj ih je živio u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini. Vodeći političari i intelektualci bošnjačkog naroda u tome periodu nisu bili za povratak starog narodnog imena – *Bošnjaci*. Plašili su se da će vraćanje starog imena za narod proizvesti zbunjenost i da će se narod rasuti na Bošnjake, Muslimane i Jugoslavene u popisnom izjašnjavanju. Njihova ideja je bila da se na popisu napokon Bošnjaci izjasne kao jedinstven narod, pa i pod imenom Muslimani. U tome je pak bilo neke "logike" koja će se tek naknadno pokazati kao nedostatak narodnog imena. Staro ime Bošnjaci vraćeno je tek 1993. godine u jeku rata pod posebnim okolnostima na Bošnjačkom saboru.

U bošnjačkom etnonacionalizmu tokom dvadesetog stoljeća, posebno u zadnjoj deceniji kad je izvršena vojna agresija na Bosnu i Hercegovinu, pojavljuje se religijska crta koja mu daje naglašenu religioznu dimenziju, na osnovu čega biva jasno da je jednodimenzionalan i neujednačen. Na početku dvadesetog stoljeća Bošnjaci se bore za "vakufsko-mearifsku autonomiju" u sklopu velikog sistema (Austro-Ugarske monarhije), a na početku dvadesetprvog stoljeća zbijeni su na pola teritorije države BiH, dok na drugom dijelu nemaju mogućnost da uče svoj maternji bosanski jezik i sadržaje vlastite kulture – pretvoreni su u manjinu i narod drugog reda.

Bošnjački nacionalizam u velikom dijelu dvadesetog stoljeća poprima formu mimikrije koja je, ustvari, potpuni izraz tjeskobe, trpljenja nasilja i nemoći bošnjačkog političkog bića. Nedostatak etnonacionalnog diskursa naznačava nam da Bošnjaci nisu bili u stanju da se zaštite i samostalno razvijaju, a to se najočitije potvrđuje u smišljenoj srpskohrvatskoj strategiji „nacionaliziranja muslimana". Bošnjaci nisu kontinuirano promišljali etnonacionalne kategorije (jezik, historija, narodni identitet, ime naroda, religija, običaji – kultura) niti građansko-nacionalne (država, pluralno društvo, pravo), dok su ih drugi smještali gdje je određivao njihov interes. Pozicija irelevantnosti napušta se postepeno od 1943. (ZAVNOBiH), kada su Bošnjaci na nov način preko NOP-a i antifašizma stupili na povijesnu scenu s drugim narodima i odlučili se za slobodu. Tek poslije Drugog svjetskog rata u novoformiranoj Jugoslaviji, Bošnjaci počinju da se samostalno određuju i osmišljavaju svoje kulturno-političko postojanje od 1968. godine. Kod Bošnjaka je, nažalost, bila podmetnuta

ideju i mitske konstrukcije hrvatskih nacionalista. Velikosrpska hegemonijska ideja bila je sasvim jasan izraz balkanske bahatosti i provincijalne megalomanije jedne arhaične politike koja je napustila povijesnu realnost i otisnula se u izopačenost, nasilje i zločine. U mitskim maglama povijesti od 19. stoljeća velikosrpski ideolozi razvili su narativ o "srpskoj Bosni" i neko ko ne zna šta je istina može pomisliti da je Bosna povijesno i esencijalno doista "srpska zemlja", a da su svi ostali odnekud s neba upali u nju i smetaju srpskom narodu da uživa sretno i slobodno u "svojoj zemlji". Bosna, međutim, nikada nije bila "srpska zemlja", bez obzira što danas u njoj žive Srbi.

naivna svijest o nacionalizmu kao nečemu negativnom i opasnom. Nisu uopće promišljali pitanja koja se tiču njihovog bića u vremenu i prostoru – to su bili sporadični poduhvati pojedinaca koji nisu imali sistematsku institucionalnu podršku. Oni se čak počinju pravdati da nisu nacionalisti, da nemaju ništa s nacionalizmom, da im ne treba nacionalizam, da su oni narod bez potrebe za nacionalizmom, da su anacionalni i slično. Na taj način egzistiraju kao nedefinirana grupa bez forme i sadržaja. Za druge je to bio jasan signal da ih tretiraju na svoj način i da ih uključe u vlastiti nacionalni program. Naravno, to vrijeme je prošlo i nastupio je proces narodne i nacionalne konsolidacije kao aktivnost unutarnje i relacione uspostave jasne definiranosti u odnosu na druge.

Bošnjaci, nažalost, nemaju u dvadesetom stoljeću usklađen etnokulturni nacionalizam i građanski nacionalizam (domovinska ljubav i odanost prema svojoj državi, patriotizam). Etnički nacionalizam obuhvata pitanja jezika, narodnog imena, religije, historije, književnosti i drugo, općenito rečeno to je *kultura* pojmljena u najširem smislu riječi kao stvaranje čovjeka na svim poljima njegovog povijesnog postojanja. S druge strane, građanski nacionalizam izražava dostignutu svijest o bosanskom građanstvu, pripadanju državi Bosni i Hercegovini, državljanstvu Bosne, nacionalnosti, odanosti svojoj državi Bosni. Ovdje se nameće pitanje: šta je zadatak etnonacionalizma kod jednog naroda, a šta je zadatak građanskog nacionalizma?

Dakle, mora se, ipak, postaviti pitanje: *šta je zadatak etnonacionalizma*? Ovo pitanje iziskuje odgovor na više razina. Prvo i najjednostavnije određenje koje se podrazumijeva ovim pitanjem jeste da se u svijesti jednog naroda razvija misao o zajedničkom iskustvu i kulturi, a što je određeno jezikom, historijom, književnošću, umjetnošću, religijom, radom, tradicijom, narodnim običajima itd. Sve to skupa predstavlja sadržaj *kulture*. Tako iz prvog odgovora dolazimo do pojma kulture u kojem se prepoznaje jedna *kulturna forma* ili *narod*. Ta kulturna forma se ne može svesti samo na jedan element koji je njezin sastavni dio. Pluralnost kulturnih sadržaja tek oblikuje jednu prepoznatljivu narodnu kulturnu formu. Oni koji ne shvataju kulturu u ovome širokom smislu uglavnom narod definiraju kroz religiju ili čak i kulturu svode na religijski osnov. A kada se to desi, onda dolazi do okamenjivanja kulture i zaostajanja njezinih nosilaca. Onda je u nacionalnoj ideji jednog naroda previše motiva iz područja religije i vrlo brzo se izgubi predstava o zbilji u kojoj se djeluje. To vodi do pojma "sektarijanskog tipa nacionalizma" u čijem je osnovu religija.

Ovdje je također nužno ukazati na dva aspekta ili modela etnocentričke svijesti na balkanskom prostoru:

a) *agresivna etnocentrička svijest* – takvom se pokazuje srpska etnocentrička svijest, bahata i nametljiva, nošena lažnom idejom superiornosti i prava na teritorijalno širenje na susjedne države; oblikovana mitovima o prošlosti ona je primitivno agresivna, osvajačka, destruktivna, a iza nje ostaju zločini i masovne grobnice; ona je konfliktna i neprijateljska prema drugima etnijama i nacijama u okruženju; njen glavni impuls je pravoslavni, odnosno svetosavski

u kojem se religijska duhovnost teritorijalizira, a religija je iznad kulture i ona je religija "našeg naroda ili plemena",

a) *mirna etnocentrička svijest* koja se zadovoljava vlastitom spoznajom ili razvijanjem pojma o sebi; ona se reflektira preko kulture i njezinih sadržaja, u njoj se prepoznaje kulturno oblikovanje ili konstruiranje kao vrhunski smisao "rada u polju kulture"; stoga u njoj ima prosvjetiteljskog i preporoditeljskog zanosa koji hoće da prepozna kulturne specifičnosti, da ih očuva i kao takve prezentira drugima da bi se došlo do komunikativnog djelovanja i sporazumijevanja u pluralnosti svijeta. Bošnjački etnonacionalizam nije iskazao destruktivne crte niti je poduzeo neki ekspanzionistički poduhvat spram drugih.

Nije istina da se svi etnonacionalizmi na teritoriji države Bosne i Hercegovine mogu izjednačiti. Ova distinkcija koja upozorava na razliku između dva različita etnonacionalna stanja – *prvo*, koje se prepoznaje kroz kultiviran odnos prema sebi, svome biću i kontekstu u kojem su drugi i, *drugo*, koja se prepoznaje u destruktivnom odnosu prema drugačijem u blizini sebe i koje se potvrđuje u negaciji drugog – treba nam pomoći da mislimo nijanse koje se stalno gube u površnom i neodmjerenom objašnjavanju povijesnih tokova na Balkanu. Bošnjački etnonacionalizam tokom devedesetih godina imao je *odbrambeni* karakter i definiralo ga je poštovanje čovjeka koji je drugačiji po nekom svojstvu. Iz tog osnova bošnjački narod nije razvio genocidnu politiku prema srpskom i hrvatskom narodu.

Srpski etnonacionalizam u Bosni i Hercegovini primijenio je Miloševićev recept ili način djelovanja iz Srbije osamdesetih godina i uveo vaninstitucionalno djelovanje, separatni parainstitucionalni model, kojim se prisiljavaju institucije i politički neistomišljenici na poslušnost. Tako su srpski etnonacionalisti osnovali svoju nelegalnu i protivustavnu Skupštinu na Palama i vladu *de facto* koja se digla protiv internacionalno priznate države Republike Bosne i Hercegovine. Umjesto da se ta tvorba posmatra kao pobunjenička i parainstitucionalna, nelegalna i protivustavna, ubrzo se počelo od s predstavnika Republike Bosne i Hercegovine i medijatora internacionalne zajednice s njom *pregovarati* i cjelokupan problem je sveden na odnose narodā u Bosni ili "na dogovor naroda" o ustroju Bosne, što je vodilo potkopavanju Ustava Republike Bosne i Hercegovine i napuštanju principa legaliteta te pogubnom vaninstitucionalnom voluntarizmu etnooligarhija[20] i povećanju moći u rukama lidera koja sami o svemu odlučuju izvan institucija sistema. U tom procesu pokazalo se da je nasilje kulturni model srpskog etnonacionalizma.[21]

[20] Etničke oligarhije su potencirale model "etničkog predstavljanja" i tako inaugurirale novi model političkog života u Bosni koji je naginjao ka tribalističkom mentalitetu i konsocijacijskoj getoizaciji.

[21] Nasilje se manifestira kao odnos u kojem je jedna strana izvršitelj i začetnik nasilja nad nekim drugim ko trpi nasilje, jer se u tom trenutku ne umije suprotstaviti ili ne može braniti. Nasilje se uvijek provodi prema nekom zadatom planu i s jasnim ciljem. Ono samo po sebi nema nikakvog

Samo kod dijela bosanskih Srba postoji jasna svijest o tome šta se dešavalo devedesetih godina u ratu protiv Bosne i Hercegovine. Kod većine bosanskih Srba, nažalost, još nema razvijene kritičke svijesti spremne da se suoči s činjenicama iz devedesetih godina koje su, ustvari, bile godine ratnih zločina nad civilnim stanovništvom i koje su bile najstravičniji pokušaj uništenja države Bosne i Hercegovine i naroda Bošnjaka. Zbog toga nije bilo preporučljivo Bošnjacima da ignoriraju destruktivni srpski etnonacionalizam koji je sa svojim zahtjevom za daljnjim ekspanzionizmom historijska realnost. Treba naglasiti da oni koji ga ignoriraju i posmatraju odveć s visoka, nažalost, postaju njegove žrtve.

S druge strane, moramo postaviti i pitanje o tome *šta je građanski nacionalizam?* Kod nas postoje brojni nesporazumi i podvale s razumijevanjem narodnog, nacionalnog, građanskog, religijskog, privatnog, kolektivnog ili individualnog. Svi ti nesporazumi direktno su u vezi s političkom kulturom građana i korištenjem nepreciznih definicija pojmova. U jednom svjetovnom društvu, sekularnom građanskom društvu, nacionalni osjećaj se razumijeva kao *patriotizam*, domovinska svijest, odanost i ljubav prema svojoj domovini. Građanin s ponosom ističe svoj patriotizam i pokazuje svoju odanost prema svojoj državi. Njegov nacionalizam ima pozitivne vrijednosti jer se oslanja na subjektivni osjećaj, znanje i uvjerenje da svoju državu poštuje, voli i brani.

Mnogi intelektualci govore o "ideji Bosne", prizivaju neku imaginarnu Bosnu, a ne primjećuju da je država Bosna i Hercegovina internacionalno priznata, suverena država, 177. članica Organizacije ujedinjenih nacija, da postoji, da je postavljena u internacionalni (međudržavni) pravni sistem nacija, da ima svoje mjesto među drugima nacijama. Ona je od priznanja u maju 1992. godine postavljena u pravopolitički okvir nacija, koji je obavezujući i određen internacionalnim pravom. Bosanskohercegovačka nacija je određena pravno-političkim stanjem i mjestom države Bosne i Hercegovien u Organizaciji ujedinjenih nacija. Današnja država Bosna i Hercegovina jest oštećena agresijom Miloševićevog i Tuđmanovog režima, s oktroiranim i ilegalnim dejtonskim ustavom iz Anexa IV Okvirnog sporazuma o miru, etnički razdijeljena na dva entiteta od kojih je jedan rezultat genocida nad Bošnjacima, ali, to nikada ne smijemo zaboraviti, ona *nastavlja kontinuitet* Republike Bosne i Hercegovine – *kontinuitet države*, bez obzira šta o tome mislili njezini neprijatelji.

Politički mislilac Esad Zgodić je u svojoj knjizi *Ideja bosanske nacije* skrenuo pažnju na dva bitno divergentna modela poimanja pojma nacije. Prvo određenje nas upozorava da nacija "nije nikakav biološki apriorij, nacionalno atribuiranje nije dato činom rođenja, nacionalnim se, dakle, ne postaje s 'majčinim mlijekom'."[22]

---

smisla. Provođenje nasilja je višestruka planska djelatnost i nikako nije jednoznačan događaj. Nasilje može biti kulturno, religijsko, pravno, ekonomsko, militarno, diplomatsko, klasno, spolno, etničko, ekološko, rodno, državno, imperijalno itd. Svaki taj oblik vodi ponižavanju čovjeka ili ljudskog ambijenta života.

[22] Esad Zgodić, *Ideja bosanske nacije*, Sarajevo: Zalihica, 2008., str. 292.

Nacija je izraz svijesti o pripadnosti državi, ona je iznad etničkog, vjerskog, religijskog, jezičkog ili plemenskog. Nacionalnost je izraz javno-pravnog odnosa pojedinca/državljanina i njegove države. Ovaj politički koncept nacije kazuje nam da državljani čine jednu naciju – pritom nacija je "politička zajednica" kojoj se može pripadati neograničeno i dobrovoljno. Dakle, prema ovome određenju, nacija nije "biološka predestinacij", nego je historijski proizvod, a nacionalna identifikacija je otvorena reinterpretacijama zatečenih shvatanja identiteta. Drugo poimanje nacije svodi se na *etničko* određenje nacije, odnosno nacija se izjednačava s etnijom ili narodom. Nažalost, ovo biologističko shvatanje nacije pustilo je duboko korijenje i u našoj političkoj javnosti. Ono se prepoznaje u nerazlikovanju pojmova narod (etnija) i nacija (državljanstvo, nacionalnost, pripadnost državi). Ovo je odraz pojmovne nepreciznosti i korištenja pojmova na način nekog historijskog trenutka kraja 18. i početka 19. stoljeća kao da ne postoje Ujedinjene nacije od 1948. godine i jasan pravni koncept nacije kao internacionalno priznate, suverene države koja je članica UN.

Imajući u vidu da je Bosna i Hercegovina interancionalno priznata država, članica UN, bosanskohercegovačka nacija, dakle, nije prazna "ideja" ili "utopija" – ona je već tu, ona proizlazi iz članstva u velikoj svjetskoj organizaciji nacija. Ovo nikako ne smijemo zanemariti u strašnoj biologističko-rasističkoj kakofoniji.

Pojmovni košmar i jezička neodgovornost

Tradicionalno je *nation* označavala gornji sloj društva, višu klasu. Od kraja 18. stoljeća pod nacijom se razumije etničko-kulturna zajednica, prije svega radovi Herdera i Fichtea kod Nijemaca, da bi se došlo do toga da se nacija pojmi kao "politički narod", svi članovi državljanstva ili državljani, pripadnici jedne internacionalno priznate nacije-države članice OUN-a koji su lojalni svojoj državi.

Na Balkanu se i dalje, a naročito kod srpskih i hrvatskih teoretičara, pokušava održati shvatanje nacije koje govori o etničkom sadržaju ili svodi naciju na etniju, a ne misli na državu i njezine državljane. I ono se nameće, bez obzira što je prevaziđeno i što pripada prošlim stoljećima kao da se nije desila njegova semantička transformacija u dvadesetom stoljeću u mnogim državama Evrope i u anglosaksonskom svijetu. Ovdje se i dalje pokušava pod pojmom nacije govoriti o etniji ili narodu, a često i reducirati govor o naciji na naraciju o rasi ili religijskoj razlici.

Nakon okončanja Drugog svjetskog rata Tito je govorio da je nacionalno pitanje riješeno na veliko zadovoljstvo naroda višenarodne države Jugoslavije onako kako su učili Lenjin i Staljin.[23] Smatrano je od Komunističke partije da je nacionalno pitanje riješeno kroz narodnooslobodilački rat, koji je ujedno bio i socijalistička revolucija kojom su svi narodi postali jednaki i međusobno priznati u združenoj zajednici.

[23] Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus Bei Serben Und Kroaten, 1830-1914: Analyse Und Typologie Der Nationalen Ideologie*, München: Oldenbourg Verlag, 1980,, S. 7.

Samo su Bošnjaci bili ostali po strani te je Husaga Ćišić, 1946. na zasjedanju Ustavotvorne skupštine FNRJ, pitao gdje je "šesta baklja"...

Postoji izvjesna jezička konfuzija u kojoj se naš govor kreće sa naviknutim konceptualnim shemama. Naša komunikativna orbita inficirana je nepreciznim, semantički raspršenim pojmovima čije definicije pate od proizvoljnosti, govorne slučajnosti, neodgovornosti. Jezička pometnja izraz je jedne duboke nesvjesnosti o značaju preciznog imenovanja fenomena, stvari i bića. Ime bića je određivanje njihovog mjesta među drugim bićima. Bez vlastitog imena biće ne postoji, jer ga tek jezik otvara u postojanju. Već odavno živimo u samom središtu *jezičke pometnje*, *komunikativne* pometnje oko pojmova *narod* i *nacija* od koje ne uspijevamo sagledati zašto je ta distinkcija bitna za život čovjeka u svakodnevlju. Zašto ne odustajemo od pogrešne ili prevaziđene i neupotrebljive definicije ovih pojmova? Zašto uopće istrajavamo na istrošenom vokabularu koji nam ne može osigurati precizno referiranje? Otkud ta opčinjenost Lenjinovim ili Kardeljevim definicijama nacije s pozicija marksističke ideologije?

Mnogi autori danas nepokolebljivo istrajavaju na pervertiranoj primjeni pojmova iz područja politološke, sociološke ili etnološke teorije i nemaju nikakve potrebe da iznova definiraju njihov sadržaj ili promisle o njihovoj (ne)jasnoći. Pojmovna pometnja koja je obuzela vokabulare politički mislilaca i ljudi u svakodnevlju određena je "dogmatskim drijemežom" i navikom da se neka riječ koristi na stari ili pogrešan način, da se ne razlikuju oblasti i razine primjene riječi i da se na to ne reagira. To je slučaj s pojmovima narod i nacija, koji se u savremenoj zapadnoj literaturi sasvim jasno distingviraju i koriste vrlo precizno da označe određene sadržaje u društvenom polju. Jezička upotreba je svjesna konstrukcija mislećih subjekata u komunikativnoj zajednici. U njoj često prepoznajemo govorne navike koje nisu prošle proces razbistravanja, pojašnjavanja i redefiniranja. Zasigurno, pojmovi mogu postati *neadekvatni*, *neupotrebljivi*, *beskorisni* kad njihovo značenje nije precizno određeno ili kada u njima preživljava prevaziđeni oblik misli ili poimanja koje su novo znanje i djelatnost čovjeka odavno prevazišli. Pojmovi koji nisu propitani često nas ometaju u pravilnom određivanju smisla i vrijednosti procesa u kojima se nalazimo. Neodgovorno je koristiti pojmove čiji sadržaj nije skladan biću ili pojavi na koju se referira.

Bošnjački i srpski nacionalni identitet

Srpska politička misao u 19. i 20. stoljeću razvija koncept *nacije* ili koncept nacionalnog identiteta kroz etnokulturni "nacionalizam", tj. *etnički* koncept nacije u kojem se nacionalni identitet vezuje uglavnom za religiju, jezik i ethnos ili plemensko-narodno porijeklo. To je poseban sektarijanski tip nacionalizma. Kad V. S. Karadžić ponavlja etnolingvističku hipotezu kao apsolutnu istinu, naime, to da su svi govornici štokavskog narječja, ustvari, Srbi, on time potcrtava da ne priznaje

druge narodne i nacionalne identitete, naprimjer, Bošnjaka i Hrvata. Ovaj "balkanski" koncept nacije prouzrokovao je teška kršenja ljudskih prava, zločine nad onima koji nisu Srbi, pravoslavci i koji ne govore srpskim jezikom.

Bitna razlika između Bošnjaka i Srba u konceptu nacije ogleda se u tome da se Bošnjaci *nacionalno* samoidentificiraju s Bosnom, zemljom i državom, iz nje izviru, njoj služe i za nju se bore. Povijesno se bošnjački identitet konstruira iz vezanosti za Bosnu, iz toga počinje. Njihova *narodna* kultura suštinski je povezana s Bosnom – ljubomorno je čuvaju.[24] Oni su jasno razvili bosansku nacionalnu svijest – bitna narodna vezanost za Bosnu. U bošnjačkoj svijesti Bosna je oblikovana kao zemlja i država, historija i kultura, "političko" mjesto u prostoru, stare čuvajuće granice i položaj među rijekama. Oni je u pjesmama opjevavaju, oslikavaju, vole je, s ponosom izriču njezino staro predslavensko ime. Iz tog ishodi njihov građanski nacionalizam, *bosanstvo*, patriotizam, otvorenost i spremnost na saživot sa svima koji priznaju i prihvataju Bosnu. Njihova *nacija* je Bosna, država i zemlja, oni su njezini stanovnici i državljani. U njoj je smještena njihova narodna kultura, povijest, pluralno društvo i multietnički supstrat. Zato je u Bosni historijski postojala pluralistička racionalnost koja je činila srž pluralnog bosanskohercegovačkog modela saživota. Prvo u identitetu Bošnjaka uvijek je vezanost za Bosnu kao zemlju, povijest i državu ili bosanstvo, bez obzira što se u dvadesetom stoljeću pokušavalo inaugurirati religijsku odrednicu kao jedinu bitnu u određenju bošnjačkog identiteta, iako ne treba zanemariti njihovu religijsku specifičnost.[25] Bosanstvo je nacionalni okvir narodnog ili etničkog samorazumijevanja Bošnjaka koji nisu razvili ekspanzionistički koncept širenja na okolne prostore. Bošnjaci nikada nisu odstupili ili napustili bosanstvo kao nacionalno određenje, državljanstvo Bosne i Hercegovine, pripadanje, lojalnost ili srčanu odanost Bosni. Religijska distinkcija uzeta je kao definirajuća za distingviranje naroda, ali ni ona nije bila aspolutna i sasvim sigurna da bi se ustanovila razlika. Na razini narodne (pučke) kulture nije postojala neka velika, nepremostiva razlika između muslimana i kršćana, već se ona pojavljivala i postajala rigidnom razlikom i distancijom na razini "učene kulture".[26]

---

[24] Dvadesetih godina 20. stoljeća Ibrahim Džafčić piše: "Samo, ako je dolazila u pitanje čast, ponos i sloboda Bosne, oni su kao lavovi srljali u oganj i bez roptanja podnosili najveće grozote tuđinskih dželata... Čitava prošlost Bosne i nije ništa drugo već jedna duga historija krvavih borbi autohtonog življa u obrani od nasrtljivog tuđina... Otadžbina iznad svega to je tradicionalno geslo ponosnih Bošnjaka, koje već pet stoljeća nesutrašivo strši na borbenom bajraku njihovom..." (Vidjeti: Ibrahim Džafčić, *Fragmenti iz političke istorije b.-h. muslimana*, Saraejvo, 1925., str. 3-4)

[25] Svođenje Bošnjaka na ime Musliman ne dovodi u pitanje njihovo *bosanstvo*. Treba napomenuti da se bosanstvo, bošnjaštvo i muslimanstvo međusobno ne isključuju. Danas uz to ide snažna svijest o državi ili državotvorni refleks kod Bošnjaka.

[26] Esad Ćimić, *Iskušenja zajedništva*, Sarajevo: Did, 2005., str. 70.

Kod Srba, međutim, stvari u vezi s nacionalnim identitetom stoje drugačije, sasvim suprotno Bošnjacima. "Nacionalna samoidentifikacija Srba" – kaže Olga Popović-Obradović – "nije vezana za Srbiju kao državu, što se iskazuje kroz nazive 'srpski', odnosno 'srbijanski'. Ne postoji, nije izgrađen srbijanski nacionalni identitet koji bi se vezao za građanstvo države Srbije, nezavisno od etničke i verske pripadnosti."[27] Spram toga Srbi su razvili "srpski nacionalni identitet" koji je vezan uglavnom za religijsku i jezičku zajednicu te nije ovisan od državnih granica. Srpski pojam nacije, dakle, vezan je za etničko-kulturnu dimenziju, a ne primarno za državne granice. Ovo je ključno određenje i prva distinkcija između tribalističko-etničkog i građanskog koncepta nacionalnog. Kod srpskih intelektualaca početkom dvadesetog stoljeća nije razvijena analiza pojma nacije u komplementarnom odnosu sa evropskim analizama, štaviše, ona se kod srpskih ideologa odnosila na porijeklo *plemena* ili, u najboljem slučaju, na porijeklo *ethnosa*.[28] Zato je čitava rasprava o naciji kod srpskih ideologa početkom dvadesetog stoljeća "nakalemljena na već razvijenu priču o 'plemenu' pa je 'nacija' automatski dobila sva njihova, tj. plemenska svojstva. Nacija se nije stvorila kao nova kategorija sa novim, savremenim svojstvima, kao šira i 'veštačka' grupacija, u smislu heterogenog porekla a identičnih prava i interesa, već je samo novim imenom 'nacije' pokriven 'etnos' ili još bolje 'pleme', onako kako je shvatan (kao rasno određen, biološki, srodnički, vekovno star...), i zato je i 'nacija' ostala rasom određena, biološka, srodnička, vekovno stara, jednom rečju – organska..."[29] Kod Olivere Milosavljević nalazimo klasificiranje predstave o sadržaju pojma srpske nacije koje su nastale u posljednjih sto godina i ukazuje na njihovu kontroverznost. [30]

---

[27] Olga Popović-Obradović, Ibid. str. 468.

[28] Dobar primjer ovakvog pristupa u drugoj polovini 19. stoljeća je rad Miloša S. Milojevića *Odlomci istorije Srba i srpskih-jugoslavenskih-zemalja u Turskoj i Austriji* (Beograd, 1872). Na ovim *Odlomcima* se može vidjeti kako srpska politička misao pokušava *pleme* pretvoriti u *naciju* i vrši transponiranje pojma nacija u neka predmoderna, stara vremena gdje se još ni ime Srbin ne koristi. Iz ove naučne fantastike nastaje hipotetički okvir na kome se zasniva "znanstvena" elaboracija srpske povijesti, kulture, politike i dr., koja se naknadno u 20. stoljeću uzima kao argumentaciona osnova ili istina na kojoj se grade tvrdnje ili teorije o srpskom narodu. Iz ove mitologije i ideologije proizašli su brojni nesporazumi i traju još danas unutar mnogih znanstvenih disciplina, a posebno svakodnevnog života gdje obični ljudi iz srpskog naroda i dalje vjeruju da su od njih "postali" Bošnjaci, Hrvati ili Albanci i Bugari. Sličan model preuzimaju Hrvati i koriste ga u svojoj nacionalnoj konstrukciji kada je pitanje o BiH i pokušaju da se hrvatstvo u njoj protegne do duboke prošlosti.

[29] Olivera Milosavljević, Ibid. str. 31.

[30] To su sljedeća određenja pojma nacije: 1) *biološko* (urođeno) određenje srpske nacije – isto pleme, preci, krv, oblik lobanje, "karakter" – po kojem se ethnos ne posmatra kao kulturna već kao srodnička zajednic,a čime se zanemaruje mješanje i seoba naroda kroz historiju; 2) *ideološko* (izborom) određenje – pravoslavalje, krsna slava – u kojem se sastoji kontroverza da je vjera koja se tradicionlano prenosi istovremeno i "prirodno stanje" ethnosa i da promjenom vjere nastaju

Srpsko shvatanje nacije nije uspjelo da prevaziđe prepreku "rase", odnosno nije uspjelo da razvije drugačije razumijevanje nacije nego kao nepromjenljive, biološke, rođenjem i porijeklom date kategorije. Otud biologističko-rasistička pripovijest o porijeklu, o tome ko je najstariji na ovim prostorima i poimanje nacije kao datosti, a ne kao konstrukcije na određenom stupnju povijesnog razvoja. Pojam nacije koji se koristi u zapadnoevropskom prostoru sasvim je neupotrebljiv i nerazumljiv među srpskim intelektualnim krugovima kod kojih se nacija direktno veže za pleme i njegovu religiju, pripisuju joj se korijeni u dalekim vremenima u nekoj prapostojbini, a na nju ne utječu tokovi, vremena, stoljeća, migracije, seobe, drugi narodi, religije, jezici, jer ona je trajno nepromjenljiva, organska, prirodna, vječna. U takvoj naciji se pojavljuju "konvertiti", izdajnici, odmetnuti; spram nje, koja je vječno tu, pojavljuju se "izmišljene nacije".[31] Na to velikosrpska "znanost" podmeće priče o porijeklu Bošnjaka kroz veliku podvalu da su „postali od Srba". To od koga je neko postao znači – da se "postali" mora potčiniti ili podrediti onome od kojeg je postao ili nastao. Naravno, to znači da se i njegova zemlja, imanja i nasljedstvo, najzad i država, mora podrediti "velikom ocu". Zato je priča o "postanku" izmišljena. Iza se krije hegemonijska aspiracija velikosrpskog Levijatana.

U "svesrpskom ujedinjavanju" ili u "velikosrpskim planovima" Srbi nisu ostavljali mjesto za drugačijeg pored sebe, o čemu već u 19. stoljeću ilustrativno svjedoči Njegošev *Gorski vijenac* u kojem je određen pojam *trijebljenja* drugog i drugačijeg, razvijena monistička isključivost i jezik mržnje, slijepa odanost "našoj religiji", te potcrtavanje shvatanja o nemogućnosti zajedničkog života između različitih naroda, religija i kultura. Do kraja 19. stoljeća velikosrpska politika je završila proces iskorjenjivanja Bošnjaka i drugih muslimana iz Srbije. S druge strane, kod Bošnjaka je sasvim drugačije – s njima može živjeti svako i oni priznaju razlike. To iskustvo ide od srednjeg vijeka i religijskog pluralizma do danas, te tako bitno određuje njihov identitet. Na osnovu toga su mogući Hrvati i Srbi u Bosni, jer nikada Bošnjaci nisu razvili genocidnu politiku istrebljenja drugačijih vjerovanja i etničkih identiteta. Možda je to jedan od razloga zašto je velikosrpska politika tako bezočno, amoralno, militarno i ahistorijski iskazivala nepoštivanje i nepriznavanje bošnjačkog naroda, njegovog identiteta i države Bosne i Hercegovine.

"konvertiti", ali da oni i dalje ostaju ono što su bili prije promjene, čime se implicira da je pripadnost ethnosu iznad religije, iz čega slijedi da vjera nije "prirodno stanje", nego izbor; 3) *teritorijalno* (po mjestu stanovanja) određenje – Srbi katolici, poarbanašeni Srbi, pobugareni Srbi, odnosno svi sa "historijskih teritorija" – slijedi prvo određenje, jer podrazumijeva da je praotac isti, što ni religija ne može promijeniti, a time se suprotstavlja drugom određenju koje isključuje iz nacije druge religije, a kontroverza nastaje u praktičnoj političkoj upotrebi tzv. "historijskih prava" u funkciji tzv. "etničkih prava" i 4) *jezičko* (štokavci bez obzira na religiju) određenje – rijetko se zastupa teza u ovom vidu, jer jezičko određenje ili stav ide uz istovremeno uključivanje i drugih isključujućih elemenata, naprimjer, potenciranje jedne vjere kao osnove identiteta. (Olivera Milosavljević, Ibid. str. 30-31.)

[31] Olivera Milosavljević, Ibid. str. 32.

Bošnjački nacionalizam, uglavnom patriotizam, primarno je iskazivan u ljubavi i odanosti prema Bosni. Bošnjaci nisu razvili "ekspanzionistički nacionalizam" kojim bi iskazali svoje pretenzije na teritorije susjednih zemalja. S druge strane, srpski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću bio je agresivan, militaristički i ekspanzivan prema prvim susjedima. Iza njega je ostajala pustoš, mrtvi ljudi, porušeni gradovi i stravični ratni zločini. Moguće je danas govoriti o racionalnoj koncepciji nacije u sklopu opće teorije moderne. Francuski teoretičar Jacques Bidet objašnjava da je pojavljivanje *države-nacije* u vezi s tim što u modernom svijetu "ima mnogo toga da se učini iz centra". To možemo iskazati tako da "moderna država-nacija, po tome što je, u svojem metastrukturnom sadržaju, činjenica racionalne organizacije, ne može se definirati niti kulturom ili etnijom, niti jezikom, niti religijom, niti nacionalnim teritorijem (pod pretpostavkom da takvo nešto postoji), niti 'zajedničkom poviješću' (čija bi određenja trebalo prethodno definirati) – što su, u tom pogledu, samo okolnosti."[32]

Neadekvatno korištenje pojma *nacija* je svojstveno za balkanske političke koncepcije danas, koje i dalje pod nacijom misle na etničko biće i njegove kulturne karatkeristike. Nikada se ne zna na što se misli. Sa stanovišta filozofije jezika to je nedopustivo, ta jezička pometnja, u kojoj se neprestano govori pogrešno i dovodi do smutnje i nesporazuma. Umjesto toga, neophodno je da se jasno razgraniči pojam *etnija* (*narod*) od pojma *nacija* (*nacionalnost*, *državljanstvo*) koje imaju državljani/stanovnici jedne zemlje. Onda će se vidjeti da postoje dvije razine pitanja o povijesnom i političkom djelovanju jednog naroda. Bošnjačko narodno pitanje ostalo je na definicijama iz 19. stoljeća, kao i srpsko i hrvatsko. Oni još misle *državu* kao "etničku državu" u kojoj može biti samo jedna etnija, jedan jezik i jedna vjera. Bosansko-hercegovačkim nacionalnim i bošnjačkim narodnim pitanjima u posljednjih dvadeset godina bavili su se religijski interpretatori života, politikanti raznih profila, pjesnici, inžinjeri i drugi, a ne društvena i humanistička inteligencija čiji je to primarni posao. S ciljem bistrenja ili razbistravanja postojeće jezičke zbrke u našoj komunikativnoj zajednici treba reći da se *etnička* pitanja vežu za jezik, vjerovanja, historiju, običaje, metafizike i druge forme kulture, a pitanje *nacije* su razina političko-pravnog promišljanja, države i njenog bića, koje provodi narod kao politička svijest o sebi. Radi se, dakle, o *etnonacionalizmu* i o *građanskom nacionalizmu*. Mi živimo *epohu* etnonacionalizma i nismo je, nažalost, još adekvatno razumijeli i preradili u svojim narodnim i nacionalnim projekcijama.

Kolektivno-narodno pitanje Bošnjaka, dakle, možemo pratiti preko dvije dimenzije ili razine, onako kako se ono pojavljuje u posljednjih dvije stotine godina među drugim evropskim narodima:

---

[32] Jaques Bidet, *Opća teorija moderne*. *Teorija prava, ekonomije i politike*, Zagreb: Disput, 2008., str. 72.

Prva razina je *država* u kojoj žive pripadnici određenog naroda ili teritorija na kojoj je država koja određuje naciju – ona je njihova nacija ili njihova nacija je državljanstvo Bosne i Hercegovine. Stoga je nacionalno pitanje i teritorijalno pitanje ili postavljanje države u povijesno-geografski ambijent. Bošnjaci čitavo dvadeseto stoljeće nisu jasno postavili pitanje o državi. Građani Bosne i Hercegovine čine bosanskohercegovačku ili bosansku naciju. I ne treba, nema potrebe pričati o pravljenju bosanske nacije kao neke nove "etnije" ili neke nove grupe. Zato što postoji država Bosna i Hercegovina oni su po državljanstvu Bosanci, odnosno to je njihov nacionalitet.

Druga razina je na nivou naroda ili etnije i ogleda se u kulturno-antropološkom iskustvu etničkog bića Bošnjaka, u etnografskim izričajima i definiranju njihovih specifičnosti, čuvanju njihovog jezika i običaja, znanja i predanja, religije, tradicije i historije, općenito rečeno kulture. To su gradivni elementi bošnjačkog etničkog (narodnog) identiteta u povijesti koji su dinamička struktura i mogu se razvijati.

U te dvije razine isprepliće se stoljećima narodno iskustvo svijeta. Nije opravdano zanemariti nijednu razinu postojanja. Na te dvije linije ili tračnice smješteni su nacija i narod. U osnovici njezine snage je narodna bošnjačka svijest, odnosno samosvijest koja izražava znanje (svijest) o sebi i nacionalno-bosanska povijesna svijest o zajedničkom življenju s drugima koja ne smije biti egoistička i isključiva. Zato se može koristiti sinonimno pojmove "državni identitet" i "nacionalni identitet", to je jedno isto značenje. U naciji kao nadnarodnoj kategoriji smještena je i narodna svijest o sebi i građanska patriotska svijest o svojoj državi Bosni i Hercegovini. Niko drugi osim građana Bosne i Hercegovine, među kojima su Bošnjaci najodgovorniji, na te dvije razine neće izgraditi valjanu kuću za život. Nacija se gradi (oblikuje) u vremenu i prostoru, tj. ona je neprekidan proces. Uz to, etnogeneza Bošnjaka nije završen i definitivno dat fenomen – ona se nastavlja i razvija kroz povijesne procese interpretacija i reinterpretacija. Bošnjaci moraju naučiti da je sloboda određena mišljenjem i samosviješću. Bez pozitivnog građanskog nacionalizma nema države – on je kultivirana svijest o čuvanju vlastite države Bosne i Hercegovine. Bošnjaci se kao narod moraju osloboditi naivnog razumijevanja nacionalizma koje nas sprečava i sputava da se odlučno borimo za bošnjački narod i bosansko-hercegovačku državu. Svodeći sve bošnjačko djelovanje na etnoreligijsku dimenziju, u kojoj se primjećuje imitacija srpskog sektarijanskog tipa nacionalizama, početkom devedesetih godina 20. stoljeća Bošnjaci su u nacionalnom smislu, dospjeli do opasnosti pogrešnog koncepta države zasnovane na etničkoj teritorijalizaciji i Dejtonskom ustavu, u kojem svoje prste imaju domaći i inozemni djelitelji Bosne. Radomir Konstatinović je, s druge strane, srpsku politiku doživljavao kao "pleme u agoniji".

CONSTRUCTION OF IDENTITY
TWO-MEANING USE OF TERMS NATION AND PEOPLE

Senadin Lavić

Summary

The paper deals with interpretations, understanding and transformation of the terms nation and people in political culture of Bosnian people and their neighbours. It shows that there are different interpretations of these terms and the vague language use, which leads to a certain "language confusion", which, in fact, reveals a deeper cultural-historical confusion and misunderstanding of the mainstream of contemporary Bosnian-Herzegovinian citizens and their immediate neighbours, enchanted hegemonic expansionism and hegemonic ideologies.

Keywords: nation, people, state, culture, identity, Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

Između naroda i nacije: historijska odgovornost Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu

Vera Kržišnik-Bukić
Inštitut za narodnostna vprašanja
Ljubljana

Koristeći se interdisciplinarnim metodološkim pristupom, koji je karakterističan za posebno područje društvenog istraživanja i proučavanja, poznatim kao etničke studije i nacionalizam, autorica sažeto razmatra kompleksnu i komplikovanu etničku problematiku u Bosni i Hercegovini. U prilogu se prepliću bar tri velika i značajna sklopa sadržajnih komponenti. Jedan dio rasprave odnosi se na pokušaj predstavljanja značaja mogućih terminoloških precizacija u obradi te tematike. Tu se ukazuje na važnost semantike u znanosti, čime je moguće također doprinijeti prodoru utjecaja nauke u društvenu praksu. U središnjem dijelu rasprave autorica, u skladu sa naučno priznatim i teoretski usvojenim modelom, razmatra genezu narodnosnih prilika u i oko Bosne i Hercegovine sa naglaskom na savremenoj istoriji i sadašnjosti. Najveću pažnju posvećuje mjestu i ulozi koncepta nacije i sa njom u vezi pitanju djeljivog suvereniteta. Treći sadržajni sklop komponenti namijenila je određenim vidovima odgovornosti naročito Bošnjaka za Bosnu i Hercegovinu. Tu odgovornost, kao i sama autorica brojnih radova o srodnoj tematici u vezi sa Bosnom i Hercegovinom, vidi u tekućem vremenu u odsustvu nužno otvorenijeg i iscrpnijeg dijaloga između samih današnjih istraživača te tematike. Pretežni dio promišljanja pojma odgovornosti dodjeljuje, naravno, historijskoj odgovornosti Bošnjaka. Ova se odnosi, međutim, ne tek na prošlost društvene zajednice već i na stratešku dimenziju koju historijska odgovornost Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu može ili bi trebalo da ima u sadašnjosti i budućnosti.

Ključne riječi: Bošnjaci, država Bosna i Hercegovina, terminologija, etničke studije, narod, nacija, djeljivost nacionalnog suvereniteta, historijska odgovornost

Uvod

Učešće na ovom skupu, koji je organizirala Bošnjačka zajednica kulture, bio je za mene ponajprije, dakako, izazov stručne prirode. Nedvojbeno je sadržaj Skupa, zatim, s obzirom na sva zbivanja u vezi s krvavim rasapom

jugoslavenske države i posebice u vezi sa kataklizmom Bosne i Hercegovine, nabijen općom etičkom konotacijom. Osim toga, osobnim sam životom višestruko vezana za zemlju Bosnu i Hercegovinu i njene ljude. Jasno je da se svaki autor od spomenutog razloga svjesno i, koliko je pojedincu moguće više, treba distancirati, ali etički naboj je neminovno automatski pratilac istraživanja svih autora iz oblasti humanističkih društvenih znanstvenih disciplina. Štaviše, taj je naboj i sam po sebi često bitan ili čak presudan motiv njihovog naučnog istaživačkog angažmana, a kad je u pitanju Bosna i Hercegovina – nesumnjivo.

1. Aspekt opće odgovornosti stručne sfere

Stručni izazov bih u svom slučaju opredijelila kroz bar dva sklopa razloga. Prvi se odnosi na moj dosadašnji istraživački rad, koji je u velikoj mjeri u vezi s tematikom narodnosnih/nacionalnih pitanja u i oko BiH.[1] Drugi sklop razloga odnosi se na problem valorizacije istraživačkih rezultata o toj tematici općenito, a još posebno kad je riječ o stručnom dijalogu sa istraživačima van Bosne i Hercegovine (pri čemu se mogu pozvati i na vlastiti primjer). Naime, i pored mnogih radova pa i nekoliko predavanja o ovoj tematici u Sarajevu, što je nailazilo na općenita odobravanja, ostala sam u povodu svojih rezultata istraživanja i izlaganja uskraćena za suštinski sadržajni dijalog. Da, dijalog! Ne mogu ovom prilikom mimo vlastite, za mene veoma iznenađujuće, a ipak nedvojbene spoznaje da i unutar strukture stručnjaka bošnjačkog narodnosnog korpusa jednostavno već čitave dvije decenije spremnost za otvoreni i iscrpni stručni dijalog jednostavno ili ne postoji ili je bar minimalna. Ta je činjenica kao problem prepoznatljiva, doduše, među stručnjacima koje je moguće hipotetski povezati sa pripadnošću pretpostavljenom istom etnosu i u drugim društvenim sredinama, odnosno van BiH. Međutim, kad je u pitanju savremeni bošnjački etnički korpus, osviješćenost tog problema prosto obavezno iziskuje viši stupanj odgovornosti intelektualaca u smjeru dijaloško konsezualnih rješenja.

Vjerovatno još je veći problem konstantna činjenica da na naučnim skupovima sa etničkom tematikom, uz nekolicinu kolega iz inozemstva, gotovo po pravilu, sudjeluju stručnjaci čiji se vlastiti etnički profil poklapa sa dimenzijom etnosa, koja je uključena u naslov samog dotičnog skupa. To nije slučaj tek sa ovogodišnjim i prošlogodišnjim naučnim skupom BZK "Preporod", već, primjerice radi, i sa naučnom konferencijom prije četiri godine o temi "Bošnjaci poslije Drugog svjetskog rata" u organizaciji sarajevskog Instituta za istoriju. Ova činjenica i načelno i metodološki mnogo govori već sama po sebi. Pokazuje, najprije, da proizlazi kao da je bošnjaštvo "rezervisano" samo za nekadašnje Muslimane (uglavnom iz) BiH,

[1] Spisak svojih radova koji se neposredno odnose na narodnosnu i nacionalnu tematiku u BiH navodim u Literaturi/Referencama na kraju ovog priloga. Navedeni su tamo samo oni moji radovi koji se neposredno dotiču tematike ovoga skupa.

odnosno da se (samo) oni ovim vlastitim kolektivnim imenom kroz prošlost i sadašnjost identifikuju ili mogu/hoće identifikovati. I dalje, što ocjenjujem kao poraz *par excellence* ideje humanizma, bošnjačko narodnosno obilježje, koje je itekako važna odrednica društveno-političkog života u zemlji[2] i koje je neposredno u vezi sa relativno većinskim segmentom stanovništva zemlje u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata do danas, kao da nije i uopće ne treba biti interesno područje društvenog istraživanja kolegica i kolega koji identifikuju sebe u uvoj zemlji (bosanskim) Srbima i (bosanskim) Hrvatima te "Ostalima"[3]. I kao da društvena nauka, *scientia ea ipsa*, nema ili ne treba da ima u dotičnom društvenom okruženju i vlastitu moralnu odgovornost. I na kraju, ovakva situacija neminovno objektivno otima oreol kredibilnosti nauci kao društvenoj djelatnosti koja *per definitionem* stremi, stručnim i preverljivim metodama, razotkrivati i utvrđivati neizideologiziranu istinu o predmetu istraživanja.

Zato se neminovno nameće sljedeća dilema: ili su sami stručnjaci toliko i lično inficirani općom problematikom da i oni promišljaju samo Jedni mimo Drugih ili naprosto ne treba organizirati monoetnički adresirane naučne skupove. Osobno se naginjem ka izboru pozitivnog odgovora na drugo pitanje. Zašto ne bi, tako, neka međunarodna naučna organizacija sa izvjesnom "neutralnom" reputacijom, takva se, valjda, ipak može naći, ili je treba pak konsenzom izabrati ili ustanoviti, organizovala naučni skup *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci, bosanski Srbi, bosanski Hrvati*. Koliko je meni poznato, takvog ni pokušaja u već brojnim zadnjim godinama nije ni bilo.

2. Terminološke odrednice osnovnih pojmova kao veliki metodološki i sadržajni problem u BiH

Nakon što smo se u jednom vidiku dotakli pojma odgovornost i, naravno, još ga ne i apsolvirali, sada je potrebno zadržati se najprije na središnjem pojmu ovog priloga, na terminološkoj odrednici sadržaja imenice Bošnjaci. Zar je to, zaista,

---

[2] Historijske okolnosti u BiH opredjeljivale su i dalje opredjeljuju takvu društvenu situaciju u kojoj je značaj narodnosne pripadnosti izuzetno velik. To podvlačim zbog nekih drugačijih trendova u Europi, gdje značaj tog kolektivnog socijalnopsihološkog obilježja korelira obrnuto srazmjerno sa protokom historijskog vremena. Karakterističan je primjer narodnosnog samoopredjeljivanja pripadnika slovenskog naroda. Prema zadnjem popisu stanovništva Slovenije, izjasnilo se za Slovence po narodnosnoj pripadnosti više od 58.000 stanovnika manje u odnosu na popis 1991. godine, uz još izrazito brojčano povećanje onih koji se nisu željeli narodnosno opredijeliti ili su 2002. godine i oni uključeni u srazmjerno mnogobrojniju kategoriju "nepoznato"; procentualna usporedba pokazala je da se je 2002. godine izjasnilo za Slovence samo 92% onih koji su se narodnosno opredijelili kao Slovenci 1991. godine. Upor. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921-2002*, Ljubljana, 2003., 150.

[3] Ako ovdje uslovno primijenim etnonim "Ostali", koji je kao takav izmišljen u Dejtonskom sporazumu iz 1995. godine i koji je, stručno posmatrano, naravno, neprihvatljiva denominacija.

potrebno? Ne samo izlaganja na ovom skupu, već i mnoge javne polemike u BiH, bilo putem klasičnih medija, a naročito u zadnjoj deceniji putem internetskih portala, prosto iziskuju stručna pojašnjavanja za koja sam već duže smatrala da više nisu aktuelna i potrebna. Valjda sam tako smatrala zbog toga jer sam upravo ja sama uložila značajne napore u ova terminološka raščišćavanja kako u stručnim krugovima, tako i u široj bh. zainteresiranoj javnosti. Ali, ako i kad konstatujemo i priznajemo bitni manjak u komunikaciji među bošnjačkim stručnjacima u samoj BiH, to je možda razumljivije da se glas i slovo (bošnjačkih i drugih kolega van same BiH) iz bilo kojih razloga ne čuje, ne uvažava[4].

2. 1. Artikulacija od etničkog ka nacionalnom

Zvanični jezici južnoslavenskih naroda unutar bivše Jugoslavije u toj su mjeri bogati fondom već tradicionalno upotrebljavanih riječi, izraza koji se odnose na njih same i koje ti narodi redovno i upotrebljavaju, da je moguće lako objasniti i razumjeti pojmove koji označavaju sadržajne karakteristike pojedinih etničkih/narodnosnih društvenih grupa i grupacija. A upravo sa njima u vezi postoji problem. Naime, srž problema je u različitim terminološkim označavanjima tih pojedinih društvenih grupa i uporednoj denominaciji (vlastitom imenovanju), što je uzrokovalo u prošlosti sudbonosne kontraverze, koje očito ni u 21. stoljeću nisu prevaziđene.

Posve posebno i odvojeno je pitanje tendenciozne zloupotrebe i eventualnih sistematskih manipulacija unutar uže ili šire društvene komunikacije u vezi sa tobožnjim terminološkim nejasnoćama. To pitanje je veoma važno, ali u svojoj potrebnoj širini prevazilazi granice ovdje predviđenog izlaganja zbog čega ovu važnu dimenziju "terminoloških nejasnoća", koju bi bilo nužno obraditi kao središnju temu u posebnom radu, ovdje uglavnom izostavljam. Tu se, znači, usredsređujem na epistemološku dimenziju dotične terminologije same po sebi.

Šta je posrijedi? Koji su to izrazi koji stvaraju zbrku? Kao takvi upitni su, dakle općenito i naročito u BiH, pojmovi narod i nacija te, posljedično, iz njih izvedeni pridjevi i imenice. Najprije valja istaći da spomenuta zbrka nije ekskluzivističko obilježje koje nalazimo u stručnoj i široj javnosti samo u BiH. Prisutno je bilo pa i ostalo i u drugim sredinama šireg južnoslavenskog regiona[5]. Naravno, ne tek u struci/

---

[4] Dodatni razlog da se ovdje malo više zadržim oko tih pitanja jeste i činjenica što za nekoliko mjeseci predstoji popis stanovništva u BiH koji, kao i svi takvi popisi u modernoj historiji, sadrži pitanje o narodnoj pripadnosti onih koji se popisuju. Tematika brojnih prigovora u smislu da je popis sada "antibošnjački akt" i sl. nije predmet ovdašnjeg razmatranja.

[5] Upravo tom pitanju i posljedičnim možda nepotrebnim kontraverzama nedavno sam se usredsredila u posebnom radu u kome iznosim tezu o komparativnoj prednosti jezičkog rječnika ako on obiluje većim brojem izraza za različite društvene situacije i pojave. Šire. V. Kržišnik-Bukić, "Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identitet*a*", *Anthropo*s, 2007., 3-4, 205-221.

strukama, već prvenstveno zbog bar djelimično posljedično od stručnih stanovišta ovisnih stvarnih društvenih tokova, svugdje su u spomenutom društvenom okruženju nastupali razni i ne nužno političko tendenciozni problemi. Upravo takvi, dakle neizideologizirani, ovdje nas zanimaju. Zbog komplikovanosti povijesne društvene zbilje, ti problemi su očekivano bili ponajveći u takvoj sredini kakva je (bila) BiH.

2.2.Narod

Nastajanje i oblikovanje naroda takva je općenita društvena pojava i takav općeniti socijalni proces koji neminovno sadrži više ili manje zajedničkih karakterističnih crta. U obilježja jednog naroda, uz određena odstupanja kod ovog ili onog pojedinačnog konkretnog naroda, zasigurno spadaju: komunikativni (obično maternji) jezik koji temeljno konstituiše baš određenu skupinu ljudi kao zajednicu, povijesna/historijska memorija o dotičnoj zajednici, protkana i mitovima te legendama, sistem običaja, kulturnih posebnosti u različitim segmentima života, religija (makar i nije dominantna karakteristika u slučajevima oblikovanja nekih naroda),[6] uobičajeno teritorijalno kompaktni prostor življenja većine pripadnika naroda i socijalnopsihološki interiorizirana kolektivna svijest o dotičnoj teritoriji, individualno-kolektivni osjećaj konkretne narodnosne pripadnosti. To su nesumnjivo glavna i kao takva općepriznata narodnosna obilježja. No, njima se sigurno ne zaokružuje njihov čitav korpus, u slučaju oblikovanja svakog konkretnog naroda među te determinirajuće karakteristike mogla bi se ubrojati još koja. Isto tako, valja ispostaviti još dvije bitne napomene. Da bi bilo subjektivno ili objektivno jednu zajednicu posmatrati kao narod, ne moraju biti prisutne sve spomenute glavne karakteristike. Zatim, neka osnovna obilježja imaju kod nekih naroda izrazitu ili veliku specifičnu težinu, opet kod drugih blijedu i malu.

Da li, u kojoj mjeri i na koji način bismo mogli na prošlost i sadašnjost narodnosno profilirane društvene situacije u BiH aplicirati jedan tipski model nastajanja i razvitka neke u Evropi nastale i formirane društvene strukture/zajednice, koju opredjeljujemo sa terminom *narod*? Pitano i u obrnutom smjeru: da li je nastajanje i oblikovanje narodnosnih entiteta u BiH modalitetno uklopljivo u neki općiji tip nastajanja narodnosnih društvenih struktura u Evropi? I da li je to pitanje uopće i smisleno? Dijelom zasigurno jeste, pošto se poznavanjem sličnih ili različitih iskustava Drugih, u svom vlastitom traženju rješenja za sebe, Subjekat koji je predmet posmatranja i izučavanja, nesumnjivo lakše orijentira. Prema drugoj strani, opet, društvena pojava svakog narodnosnog nastajanja i razvijanja bilo gdje, i u Evropi, praćena je specifičnostima koje dotičnu narodnosnu zajednicu čine unikatnom i

[6] Naprimjer, Albanaca

pored određenih nekih općijih sličnosti u tom razvitku[7]. Da je bio i ostao fenomen BiH u tom kontekstu izrazito specifičan, Evropa i svijet mogli su se jasno i ilustrativno uvjeriti naročito pred kraj 20. stoljeća.

U Evropi je još od ranog srednjeg vijeka do ponegdje čak i 20. stoljeća, u socijalnom, privrednom i političkom životu mnogih društvenih zajednica vladao pravilo prožeto poznatom maksimom: *cuius regio, eius religio.* Za Bosnu je bila i ostala pak karakteristična društvena situacija, obilježena u prvome redu obrnutom logikom: *cuius religio, eius regio* te možda još malo preciznije kazano: *cuius religio, eius natio*. Tako su kroz veći dio svog historijskog razvitka i nerijetke evropske zemlje u polju realnih društvenih odnosa obilježene presudnom dihotomijom, dvojnošću različitih i time gotovo po pravilu dviju oprečnih duhovno-ideoloških strana, bilo religioznih ili/i etničkih/narodnosnih entiteta. Ako se zadržimo samo u Evropi i spomenemo, primjerice radi, tek dvije velike zemlje, Francusku i Njemačku. U prvoj, društvena srž naroda nastajala je, oblikovala se i sadržajno te formalno dovršila presudnim učešćem socijalnog instrumenta zajedničke države. U drugoj, narod se stvarao "odozdo", tj. ujedinjavanjem upravnih jedinica u veći, zajednički socijalni entitet, u njemački narod. Američki "narod" nastajao je opet svojim posebnim putem, stjecajem okolnosti i inače nezavisno od oba spomenuta modela, a objektivno, ipak, koristeći i neke srodne mehanizme[8].

Bolji poznavaoci prilika, posebice njezini društveni istraživači u i izvan BiH, "pitanju" Bosne upravo zbog kompleksne narodnosne zbilje sve vrijeme uglavnom pristupaju kao svojevrsnoj enigmi. Zato su i mogli više ili manje predvidjeti razvitak činjeničnog stanja narodnosnih zajednica u BiH u kontekstu uže i šire društveno-političke situacije. Mogli su čak i zamisliti potencijalni smjer razvoja zbog realnih koliko unutarnjih, toliko još i više spoljnjih okolnosti (okolnosti neposrednog geopolitičkog susjedstva) u kojima su se te zajednice u BiH nalazile. U BiH je bio i ostao

---

[7] Pregled pojedinačnih primjera u svijetu i posebno u Evropi sastavili su do sada brojni autori. Među savremenim istraživačima istakla bih Anthonyja D. Smitha, Erica Hobsbawma, Johna A. Armstronga, koji spadaju među vodeće na anglosaksonskom području, dok među južnoslavenskima nikako ne možemo zaobići, naprimjer, Slovenca Stanislava Južniča i njegovu knjigu *Ideniteta*, Ljubljana, 1993. Većina slovenskih stručnjaka prihvatila je njegov, na saznanjima odgovarajuće svjetske naučne literature konstruisan i sistematski predstavljen razvojni koncept od ethnosa do nationa. Knjiga ima ulogu i odličnog univerzitetskog udžbenika, koji zaslužuje i da ga se prevede na domaće jezike (na jedan od njih) Bosne i Hercegovine.

[8] U slučaju američkog "naroda" pojam naroda stavljen je u navodnike jer, zapravo, američki narod u evropskom smislu geneze nikad nije ni nastao, već je od samog početka doseljavanja evropskih kolonizatora, a napose od kraja 18. stoljeća, u sebi nosio klice pojmovnog sadržaja nacije. Američka nacija koja se formirala metodom *melting pota* kroz zadnja dva stoljeća sušta je suprotnost nastajanju *bosanske nacije* u Evropi, nacije koja nikako da zaživi čak u već poodmaklom nastupu 21. stoljeća.

odnos između etničkih entiteta i opće društvene zbilje u zemlji intenzivnije uzajaman, bio je u jačoj uzročno-posljedičnoj vezi nego u većini drugih evropskih zemalja[9].

Da bi bilo moguće ili lakše razumjeti kako i zašto nastaju kontraverze u aplikaciji izraza narod i nacija, potrebno je sada predstaviti najprije nastajanje i razvitak sadržaja pojma narod. Ovdje to činim kroz nekoliko osnovnih alineja i po hronološkim fazama, konstruišem nešto pojednostavljeni model najčešćeg nastajanja i razvitka jednog naroda u Evropi uz, zatim, pokušaj aplicirati (ili uporediti) taj model na društvenu zbilju bosanske (bosanskohercegovačke) geopolitičke sredine. Ograničavam se na sljedeće alineje – faze:

− prenatalno razdoblje (1)

− razdoblje rađanja i nastajanja narodnosnog entiteta koji polagano i postepeno izrasta iz određenog etnikuma, ne bi li se uspostavio odnos diferencije do – drugoga, naime, do drugoga narodnosnog entiteta u okolnom geografskom prostoru, u prostoru gdje se ovako ili onako susreću pripadnici društvenih skupina koje se razlikuje po nekim osnovnim obilježjima (2)

− razvojno razdoblje koje sačinjavaju etape kontinuitetno-diskontinuitetni vidici uspona, padova i stagnacije (3)

− faza oblikovanja i utvrđivanja društvene supstance koja se naziva narod, što se ogleda u daljoj izgradnji i prosperitetnom razvitku osnovnih kulturnih komponenti zajednice (4)

− razdoblje različitih oblika nastojanja već oblikovane kulturne zajednice da u odnosu do bliže i dalje geopolitičke društvene okoline stekne status suverenog kolektivno subjekta u (političkim) međunarodnimin odnosima (5)

− ka historijske okolnosti omoguće da narod stekne vlastiti politički subjektivitet, da za sebe osvoji državu i da pravo na vlastitu samostalnu i neovisnu državu tom narodu priznaje "međunarodna zajednica"[10]. (6)

O svakoj od tih faza mogla bi se sada izvesti široka elaboracija, no u slučaju BiH, odnosno preciznije Bošnjaka, bosanskih Srba, bosanskih Hrvata, aktualne su i na početku 21. vijeka alineje od 4 do 6, još više 5 do 6 i najviše faza 6. Dok se u prve tri faze rađaju, oblikuju etničke posebnosti pojedinih društvenih skupina koje jesu u nekom međusobnom kontaktu sa drugim etničkim skupinama, naredne tri faze opredjeljuju pojmovni sadržaj naroda u smislu sve svjesnije artikulacije vlastite etničke zasebnosti ili već mnogim organizacionim i drugim duhovnim nitima uvezane vlastite etničke zajednice. Ta zajednica kao već oblikovani osviješćeni

[9] Upravo ovo, u vezi sa BiH nedvojbeno saznanje, prosto zapovijeda stalna, kontinuirana temeljna istraživanja, empirijski monitoring koji bi pomoću visoko osjetljivih metodoloških instrumenata mogao stručno upozoravati na postojeća i potencijalna konfliktna žarišta.

[10] Još kontraverznija od sintagme međunarodno pravo je sintagma međunarodna zajednica pošto je ova neuporedivo više podložna mogućim ideološkim implikacijama. U 21. stoljeću i ona označava sadržaj u čiju osnovu je po pravilu ugrađen pojam nacije a ne pojam naroda.

kolektivni entitet, dakle kao već narodnosna zajednica, teži ka vlastitom samoopredjeljivanju u smislu osamostaljenja i neovisne društvene pozicije u regionalno i još širem geopolitičkom okruženju. Fazom 6 uobičajeno se obilježava u struci[11] onaj najviši stupanj u modernom razvoju pojmovne sadržine naroda, kada dotična narod(nos)na[12] zajednica provodi smišljene sistematske političke aktivnosti za osnivanje vlastite, već brojnim institucionalnim kanalima organizovane društvene strukture, poznate pod oznakom država, uz istovremeno njezino nastojanje pridobijanja priznanja kao države od drugih država u njezinom što je moguće širem geopolitičkom okruženju, u idealnom pogledu svih drugih država svijeta.

U sklopu razmatranja odnosa naroda i nacije potrebno je opredijeliti i pojam *nacionalizam*. Taj pojam ima bar tri različita sadržajna značenja. U svakodnevnoj društvenoj komunikaciji se pojam nacionalizam upotrebljavao i upotrebljava naročito u svom užem smislu, naime, kao ideologija i politika uveličavanja vlastitog i nipodaštavanja drugih naroda, pri čemu je u evropskoj historiji 20. stoljeća svoju kulminaciju sa negativnom konotacijom doživio u vidu njemačkog nacionalsocijalizma/nacizma, a pred kraj stoljeća i u samoj BiH. Međutim, prvobitno značenje pojma nacionalizam nije bilo načelno negativno, označavao je gibanje novonastajuće mlade buržoazije protiv apsolutističkog feudalnog društvenog reda. U teorijskom diskursu, pak, sadržajni pojam nacionalizam obuhvaća dugotrajni postupni proces izgrađivanja narodnosne zajednice od labavijih početnih oblika nastajanja i uvezivanja do njezine kompaktnije strukture, tako što njezino zaokruženje predstavlja onaj stupanj razvitka kada narod za sebe dovrši vlastitu krovnu višeslojnu i višestranu mrežnu društvenu organizaciju zvanu država[13]. Narod sa, dakle, ugrađenom, nakalemljenom državom prerasta, tako, u društveni modalitet višeg stupnja. Taj modalitet poprima novu oznaku, oznaku − nacija. Teorijski nije osnovano izjednačavati pojam

[11] Sominjane faze, a naročito ova posljednja u konkretnim slučajevima moguće je dijeliti još na određene posebne pod-faze. Za istraživačko-studijsko polje koje se specijalistički bavi ovom ukupnom problematikom postoji poseban međunarodno prihvaćeni naziv: Ethnic Studies and Nationalism (etničke studije i nacionalizam).

[12] Riječ narodnosni, pozivajući se na Hadžijahića (1974), uključuje u svoj *Rječnik bosanskoga jezika* Alija Isaković u oba (prva) izdanja (1991, 1995), pri čemu, razumljivo, ne upuštajući se u antropološko-sociološku pozadinu stvari, pojašnjava, skupa sa historičarom Hadžijahićem, kako se pojam narodnosni odnosi na pojam nacionalni. Sa istim sadržajem riječ narodnosni korištena je u 20. stoljeću na ukupnom srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jezičkom području; upor. Janko Jurančič, *Srbskohrvatski – slovenski slovar* (1972).

[13] "Nacionalizam" u smislu procesa ili, također, proces nacionaliziranja, ovdje je u svrhu ilustracije predstavljen uprošćeno. Spomenuti opis odnosi se, naime, na pretežnim dijelom monoetničke društvene situacije (kakva je, primjerice, bila i samo dijelom (zbog pojačanih imigracionih tokova) još ostala Slovenija, ali kakve su u moderno doba inače sve rjeđe. Takav opis svakako ne odgovara društvenoj podlozi zemlje sa tako kompleksnom višeetničkom strukturom stanovništva kakvo je imala/ima Bosna i Hercegovina.

nacije i pojam države. Sadržajna srž pojma nacija je (narodnosna) društvena zajednica, sadržajna srž pojma država je politički upravno-organizacijski okvir-kalup (narodnosne) društvene zajednice. Radi se, dakle, o sadržajno dva komplementarna, ali ne i sinonimna pojma.

2.3. Nacija

Oko razumijevanja i korištenja izraza "nacija" postojala je, i dan-danas još postoji, zbrka ne tek u bosanskohercegovačkom već i u širem južnoslavenskom društveno-jezičkom prostoru, ako se, ne slučajno, zadržimo, uz bosanskohercegovački, samo još u potonjem. Naime, i u najkraćem: riječi narod i nacija kroz praktično cijeli 20. vijek pa i ranije, sve do danas koriste se u ovim prostorima kao sinonimi. Narod je izraz domaćeg (južno)slavenskog izvora dok je riječ nacija stranog, latinskog izvora (natio, nationis). Iz latinskog ova riječ je preuzeta u jezike najvećih, odnosno najutjecajnijih evropskih naroda.

U južnoslavenskom jezičkom i širem društvenom prostoru dihotomija narod – nacija mogla bi imati u društvenoj komunikaciji veoma značajnu dodanu vrijednost u odnosu na značenje koje se javlja u smislu pukog prijevoda. Na konkretan način, dvoslojno značenje, tj. jedan sloj za sadržaj pojma narod i drugi sloj za sadržaj pojma nacija, već je teoretski primijenjeno u radovima, naprimjer, nekih slovenskih autora.[14] Upravo ta jezička distinkcija koja omogućava domaći izraz za sadržaj jednog pojma (narod) i drugi/drugačiji izraz za sadržaj drugog pojma (nacija) bila je u središtu pozornosti još jedne rasprave u kojoj je ukazano na komparativne prednosti bogatstva jezičkog izražavanja na ovim prostorima i na konkretan značaj koji može imati analitska društvena teorija za društvenu zbilju.[15]

Čini se da bi mogla biti aplikacija spomenute distinkcije, uz određene modifikacije, upotrebljiva i korisna za prilike u Bosni Hercegovini. Da li i otkad bismo, polazeći od spomenutih teorijskih modela, mogli govoriti o naciji u vezi sa Bosnom i Hercegovinom? Iako je historija, naprimjer, Slovenaca, u odnosu na etničku historiju na tlu sadašnje Bosne i Hercegovine potpuno drugačija, posve različita, spominjani model, koji važi, dakako, za najnoviju historiju, bolje reći za vrijeme koje je tek poluprošla historija, odnosno koje u jednom strožijem smislu prava, klasična historija zbog niza nedovršenih društvenih procesa, to, zapravo, još i nije, taj model

[14] Dok je antropolog Stane Južnič, koristeći raspoloživu, odnosnu svjetsku literaturu još u 70-im godinama prošlog stoljeća, stvorio sadržajno svestranu teoriju o zakonitostima postupnosti etničkog razvoja, filozof Tine Hribar eksplicitno je formulisao historijski razvoj pojave naroda sa državom ili naroda bez države, tako što narod, koji i kad postane opremljen sa državom, zavrijedi naziv nacije. Hribareva eksplikacija bila je vezana na jasno izražene aspiracije slovenskog naroda u 80-im godinama, napose na plebiscit 1990. godine, u kojima je on sam aktivno učestvovao kao jedan od glavnih ideologa slovenske nacije.

[15] Šire V. Kržišnik-Bukić, *Terminološke*…, isto.

može se u oba primjera primijeniti za, zapravo, isto vrijeme. Kada se, dakle, radi, da ponovim, o najnovijoj historiji. Onoj, koja je bitno zajednička u oba primjera i koja je formalno-pravno vezana na raspad Socijalističke federativne republike Jugoslavije godine 1992.[16] Do kada su, kako Republika Slovenija tako i Socijalistička republika Bosna i Hercegovina, bile njene federalne konstitutivne jedinice i do kada su vlastitu "narodnosnu konstitutivnost" u zajedničkoj državi imali i Slovenci i "narodi" Bosne i Hercegovine. Naime, pravnička kategorija konstitutivnosti po Ustavu SFRJ pripadala je unutar zajedničke države i (socijalističko) republičkoj i narod(nos)noj entiteti.

No, ovdje se posvećujemo Bosni i Hercegovini i pitanju nacije s njom u vezi. Naime, za razliku od historijskog slučaja sa slovenskim narodom, koji praktično do duboko u 21. vijek ne stječe vlastitu državno-pravnu podlogu, ima pojam nacije poprilično posla sa Bosnom, "državom" Bosnom, od srednjeg vijeka nadalje.

Evo, makar zaista samo neke najosnovnije historijske, "telegrafske" argumentacije o određenim vidovima nacije u vezi sa Bosnom kroz nekoliko hronoloških alineja:

− bosanska kolektivna pučka svijest o žiteljima Bošnjanima, o bosanskoj državi pod domaćim banovima i kraljevima iz dinastije Kotromanića, o domaćoj Crkvi bosanskoj i stećcima, vlastitom pismu bosančici (11-15. stoljeće), bila je svijest koja se održavala i kroz kasnija stoljeća te ne nestaje,

− gubitak bosanske državne samostalnosti i višestoljetna vladavina turskog imperatora do zadnje četvrtine 19. stoljeća,

− nakon zatona, uz državu, i Crkve bosanske, nastavlja se koegzistencija dviju temeljnih bosanskih religijskih orijentacija domaćeg stanovništva, katoličtva i pravoslavlja, uz postepeni a snažni prodor procesa islamizacije i krajem 15. stoljeća relativno minorni a značajan ulazak u Bosnu judaizma, što je sve skupa presudno obilježavalo domaću društvenu scenu i na tragu višereligijske konstelacije stvaralo i oblikovalo veoma specifičnu i za protekla stoljeća rijetku višeetničku zajednicu,

− autonomaški pokret protiv vrhovne stambolske vlasti domaćih islamiziranih feudalaca pod vođstvom Husein-kapetana Gradaščevića u prvoj polovini 19. stoljeća manjim je dijelom bio na tragu vaskrsavanja samostalne bosanske države i većim djelom stvar posebnih, grupnih interesa,

− istinska, iskrena težnja po oslobođenju puka zauzimanjem za zajednički duh bosanstva pojavila se u krilu katoličke inteligencije i njenog glavnog protagonističkog jedra, reda franjevaca i njihovog istaknutog predstavnika Ivana Frana Jukića sredinom 19. stoljeća pod utjecajem širokog ilirskog pokreta među zapadnim Južnim Slavenima,

− koncept etničkog integralnog bošnjaštva, dakako, za svoj račun pokušala je u drugoj polovici 19. stoljeća širiti i centralna turska vlast, posebice pod vođstvom

[16] Međunarodna konferencija o Jugoslaviji (poznata po njezinom predsjedniku i kao Badinterova komisija) u *Stanovištu* br. 8, donesenom 4. jula 1992., označila je raspad Jugoslavije kao proces i konstatovala je da 1992. ona taj proces smatra završenim.

vezira Osmana Topal-paše, želeći time učvršćivati svoju vlast u socijalno sve buntovnijoj Bosni i naročito zbog opasnosti sve jačeg uplitanja i sve većih apetita do Bosne njezinih južnoslavenskih susjeda,

– već austrougarsko razdoblje vladanja Bosnom i Hercegovinom, samo koje desetljeće kasnije, stvorilo je najistaknutijeg stranog protagonistu etničkog bosanstva, Benjamina Kallaya, dvije decenije zvaničnog političkog upravnika Bosnom i samog istaknutog historičara, koji konceptom "bosanske nacije" i stvarnim institucionalnim uvođenjem bosanskih kulturnih sadržaja u društveni život zemlje, za malo nije uspio etnicizirati stanovništvo tadašnje BiH kao Bosance,

– razlozi neuspjeloj Kallayevoj politici bili su brojni, ali najvažniji među njima vezani su bili prije svega na vlastitim kulturnim institucijama uporedno narodnosno stasavanje bosanskohercegovačkih katolika kao Hrvata i bosanskohercegovačkih pravoslavaca kao Srba, dok su bili sami bosanskohercegovački muslimani u odnosu na Kallayevo bosanstvo unutar sebe podijeljeni,

– početkom 20. stoljeća bio je, uz presudni utjecaj iz BiH susjednih zemalja, uglavnom završen proces narodnosnog profiliranja velike većine bosanskohercegovačkog stanovništva, inače zajedničkog južnoslavenskog etničkog izvora, u Srbe i Hrvate dok za sličnu narodnosnu predeterminiranost muslimani "svog susjeda" nisu imali, ali nije bilo ni nekog njihovog masovnog samoidentifikovanja sa imenom zemlje u kojoj su živjeli,

– ipak, nakon raspada Austro-Ugarske i u novim geopolitičkim okolnostima nastanka jedne nove države, Kraljevine SHS, koja je teritorijalno obuhvatila i čitavu Bosnu i Hercegovinu, upravo glavna politička bosanskohercegovačka muslimanska snaga, naime politička stranka bosanskohercegovačkih muslimana Jugoslovenska muslimanska organizacija, uspjela je tzv. turskim paragrafom u ustavu nove sastavljene države, nakratko, sačuvati upravno teritorijalnu ukupnost BiH,

– preimenovanjem Kraljevine SHS u Kraljevinu Jugoslaviju i uz sve jaču dominaciju u njoj srpske narodnosne komponente uslijedilo je razdoblje sistematskog rasparčavanja višestoljetne bh. cjelovitosti po velikim upravnim jedinicama – banovinama (Vrbaska, Drinska, Primorska, Zetska),

– pred Drugi svjetski rat srpskoj dominaciji nad Bosnom pridružila se ojačala Banovina Hrvatska, uvećana za opsežne teritorije nekadašnje BiH, da bi, kao NDH, za vrijeme Drugog svjetskog rata ona uključila nekadašnju BiH u cjelini,

– događanja u Drugom svjetskom ratu te djelovanje ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a nagovijestili su vraćanje političkog subjektiviteta BiH, a uz daljnju trostranu narodnosnu podijeljenost njenog stanovništva u kojoj muslimanima/Muslimanima i nije priznavana punopravna narodnosna opredijeljenost,

– upravo za takvu založio se u neuspjelom samostalnom individualnom pokušaju uključivanja Muslimana u ustav FNRJ jedan narodni poslanik iz BiH u prilici samog stvaranja nove, socijalističke Jugoslavije te je, zatim, uz sačuvani teritorijalni inte-

gritet nekadašnje BiH nastavljen tihi dvopolni, kotraverzni narodnosno opredijeljeni društveni proces oko sudbine velike demografske populacije BiH, tj. muslimana/Muslimana,[17]

− nakon što su, dvije i po decenije nakon Drugog svjetskog rata, dotadašnji (etnički/narodnosni) muslimani politički izborili priznanje kao narod – Muslimani u samoj BiH, uslijedilo je njihovo formalno uključivanje kao naroda najprije u savezni popis stanovništva i nekoliko godina zatim u Ustav SFRJ među šest ravnopravnih naroda savezne države,

− stjecajem konkretnih historijskih okolnosti u vezi sa tradicionalno ukorijenjenom višereligijskim strukturom domaćeg stanovništva i u vezi sa kontekstom geopolitičkog susjedstva toj grupaciji stanovništva osujećen je bio uobičajan put narodnog razvitka, tako da je kroz najveći dio 20. stoljeća njezino imensko opredjeljenje odražavalo tek njezinu religijsku matricu,

− historijski je ispalo da je bila potrebna jedna velika promjena, rasap SFRJ, čime se ponovo otvorilo pitanje "pripadanja dijelova BiH", da su se Muslimani, u krvavoj borbi za vlastiti kolektivni opstanak, samopreimenovali u narod po imenu zemlje svog bivanja, u zapravo svoje staro ime, vlastito kolektivno ime koje se (i) za njih već učvrstilo u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća,

− nakon rata u i oko BiH pred kraj 20. stoljeća BiH je pod prisilom međunarodne zajednice opstala kao država kakvom se inače neposredno nakon raspada SFRJ, voljom većine građana, kao samostalna i nezavisna država Republika BiH 1992. i proglasila i kakva je te godine primljena u Organizaciju ujedinjenih nacija,

− međutim, rat u BiH je i počeo velikim dijelom zato što volja većine građana nije bila jednaka izraženoj volji sva tri "konstitutivna" naroda, te se i završio stvarnom političkom podjelom, odnosno jednim izrazito nefunkcionalnim sistemom međunarodno priznate tek formalno zajedničke države,

− država BiH je po međunarodnom diktatu, Dajtonskom sporazumu iz 1995., postala formalno demokratska država i država Bošnjaka, Srba, Hrvata i Ostalih kao njezinih narodnosnih komponenti,

− mada je u već poodmaklom 21. stoljeću BiH jako udaljena od stabilnog demokratskog uređenja i od snošljivog političkog suživota njezinih narodnih zajednica, formalna podloga za izlazak iz stalno trajuće postdejtonske društvene krize – postoji,

− politička rješenja, koja su i na početku 21. vijeka predmet i jedro spora, vezana su upravo na korištenje mehanizma nacije kao takvog koncepta koji može i trebalo bi da omogući, općenito i u BiH, *per definitionem* kontraverznu koegzistenciju narodnosnog i demokratskog principa.

---

[17] Oznake dvopolnost i kontraverznost pripisujem sljedećem dvosmjernom toku. Izvanjsko poticanje muslimana da se opredijele kao Srbi ili kao Hrvati bio je proces koji se odvijao u jednom smjeru i, u isto vrijeme, razvijalo se samoosvješćivanje muslimana kao Muslimana, što je bio proces u drugom smjeru.

Ovo sažeto sumiranje ključnih determinanti historijskih društvenih procesa daje koliko-toliko objektivnu okvirnu sliku ne/nastojanjima bosanskohercegovačkih narodnosnih komponenti oko nastajanja i održavanja bosanskohercegovačke nacije. Kad je u pitanju savremena historija, tj. 20. i 21. vijek, ulogu njezinog glavnog ili jedinog konstruktora imali su Muslimani/Bošnjaci, makar je i u njihovom udjelu moguće pronalaziti te prepoznavati rjeđe, također diskontinuitetne vidove ponašanja.

3. Djeljivost nacionalnog suvereniteta Bosne i Hercegovine

Kao provjereno istinita baš se na primjeru same BiH kristalno jasno potvrđuje opća teorijska hipoteza prema kojoj su etnos i demos u oprečnoj srazmjeri. Ili, drugim rječima, društvenu scenu u praksi obilježava maksima "što više etnosa to manje demosa", odnosno što je manje etnosa to više može biti demosa. Koegzistencija oba principa, etnosa i demosa za BiH, za BiH kako državnu tako i društvenu zajednicu, međutim, prosto je *conditio sine qua non,* prosto jeste *modus vivendi* koji nema alternativu.

Društveno korištenje mehanizma nacije opredijelili smo kao moguće rješenje za predmet i jedro sporne situacije (i) na početku 21. stoljeća. Ali da li uopće i kako koristiti put koji je, zapravo, u osnovi *contradictio in adiecto*?[18] Kako smo pokušali pokazati u prvom dijelu pitanja, historija svjedoči da alternativnog racionalnog puta nema. Na drugi dio pitanja odgovaramo sa konceptom djeljivog, participativnog suvereniteta. Naime, u slučaju BiH moguće je uvesti, izgrađivati, strpljivo oblikovati i još strpljivije provoditi model djeljivog nacionalnog suvereniteta u državi.

Djeljivi nacionalni suverenitet u i za BiH kao zemlju sa specifičnom, hiljadugodišnjom, dijelom i mitskom[19], državnopravnom tradicijom pretpostavlja sadržajnost na tri nivoa.

U prvu razinu ugrađeno je načelo narodne konstitutivnosti Srba, Hrvata i Bošnjaka kao središnje načelo konstitucije i same države bih. To konkretno znači da država opstane u svom treritorijalnom integritetu sa jedinstvenom BiH nacijom u koju se ubrajaju svi državljani BiH i koja ujedno nedvojbeno odražava vanjskopolitički aspekt jedinstva ukupne društvene zajednice.

Drugi nivo tog modela opredjeljuje što konkretnije modalitete ukupnih društveno-ekonomskih odnosa između Bošnjaka, Srba, Hrvata i "Ostalih", utemeljene na potencijalno konsenzualnim rješenjima. Konsenzualnost je ovdje naziv za poseban program društvenog planskog dogovaranja koji bi se odvijao prema izabranim kriterijima,

[18] Sam razmišljajući i pitan od drugih zašto su njegovi književni likovi tako komplikovani, Ivo Andrić bi odgovarao da su to zato jer je komplikovana Bosna.

[19] Atribut mita može igrati u historiji ponekad i jednaku ili čak veću utjecajnu ulogu od one koju imaju historiografska saznanja i tumačenja prošlosti, odnosno stvarna protekla zbivanja i događaji.

u skladu sa načelom pune ravnopravnsti triju tradicionalnih narodnih entiteta i, posredno, po principu brojnosti narodnomanjinskih zajednica koje obuhvata okvirni naziv "Ostali".[20]

Treći nivo modela djeljivog suvereniteta vezan je na dvosmjerni odnos BiH i evropskih (te svjetskih) institucionalnih konstelacija. Uključivanje BiH u evropske asocijacije, dakako Evropsku uniju na prvom mjestu, predstavlja ujedno prenos dijela državne suverenosti BiH na EU, kakav princip važi 2012. godine i za ostalih 27 članica EU. Taj prenos ima u slučaju BiH, pored ostalih sadržajnih značajki koje ima EU za sve svoje članice i koje su one u nju unijele, još jednu posebnu funkciju. EU bi toj svojoj članici, ako i kad BiH to postane, bitno obezbjeđivala njezin opstanak kao države. Opći kurs amortizacije vanjsko-unutarnjih centrifugalnih političkih djejstava u razgrađivanju BiH kao države, EU ionako već godinama pokušava planski provoditi, slijedeći dijelom pri tome i neka pozitivna iskustva nekadašnje jugoslavenske federacije. Taj treći nivo modela predstavlja, uslovno kazano, vanjsku komponentu djeljivog suvereniteta BiH. Bez nje u drugoj deceniji 21. stoljeća nezamisliv je opstanak BiH kao suverene države. Kao što nije zamisliva ni buduća geopolitička situacija u Regionu, gdje bi zbog međusobne nekooperativnosti domaćih struktura, predstavljenih prvo kroz navedene nivoe modela djeljivog suvereniteta, prostor sadašnje BiH ostao jedina u EU neintegrirana divlja oaza.

Umjesto zaključka i o savremenoj historijskoj odgovornosti Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu

Ako se pred kraj ovdašnjeg razmišljanja vratim ka naslovu skupa *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci* te svojoj prvobitnoj temeljnoj i pretežnoj opredijeljenosti na raspravu o historijskoj odgovornosti Bošnjaka za državu BiH, onda bih iznijela, uvažavajući savremeni društveni kontekst domaćih prilika, susjedskog geopolitičkog okruženja i još širih, evropskih i svjetskih okolnosti, sljedeće zaključke:

Prvo, BiH je država koja se može na unutarnjem planu održivo konsolidirati samo konsenzusom svih triju konstitutivnih naroda koji su na početku 21. stoljeća presudne društvene činjenice. Politička volja relevantnih subjekata na unutarnjem planu najznačajniji je faktor u pogledu sudbine BiH kao države.

Drugo, uporedo sa prvim i po moći utjecaja odmah za njim, dolazi kontekst uloge geopolitičkog susjedstva. BiH je država čiji je teritorijalni integritet takvo historijsko dostignuće njezinog stanovništva da će ta zemlja, uz hipotetsko ispunjen prvi uslov,

[20] Termin "Ostali" je nužno zamijeniti izrazom, sintagmom "manjinske narodnosne zajednice", kakav jeste u upotrebi u dikciji odgovarajućih dokumenata međunarodne zajednice. Da se radi u vezi sa "dejtonskim" terminom "Ostali" o upravo tim bosanskohercegovačkim državljanskim segmentima, pokazuje najnovija istorija negodovanja oko ovog termina predstavnika tih samih tradicionalnih zajednica u BiH, naprimjer Jevreja, Roma, Slovenaca.

u 21. stoljeću opstati kao samostalna država, jer je to danas (još) i dok će to ubuduće biti prevladavajući interes Evrope i svijeta.

Treće, BiH je država u kojoj imaju na početku 21. stoljeća uz druga dva konstitutivna naroda, Srba i Hrvata, Bošnjaci jednakopravni društveni status, ali dijelom i veću odgovornost za ukupnu društvenu zajednicu i državu BiH. Dijelom veća odgovornost Bošnjaka ima dva historijska izvora, koje ovdje predstavljam u vidu subjektivne i objektivne konotativne odgovornosti.

Četvrto, kao narodnosna zajednica Bošnjaci su subjektivno, sami pred sobom odgovorni za državu BiH zato jer se identifikuju sa njom kao sa jedinom svojom domovinom koja je kao država, posljedično, zaštitnica njihovog kolektivnog identiteta i narodnosne egzsistencije. U najnovijem historijskom razdoblju objektivna odgovornost Bošnjaka, još pod imenom Muslimana, za državu BiH je nastupila prije pune dvije decenije, u martu 1992. godine, u historijskom momentu proglašenja BiH kao samostalne i nezavisne države s nazivom Republika Bosna i Hercegovina. U određenom, sa aspekta ovdašnjeg sagledavanja problematike još važnijem dodatnom, ali ujedno jednom izrazito specifičnom smislu, objektivna odgovornost Bošnjaka neku godinu i po kasnije uvećala se, a onda se, ovako uvećana, održala u 21. stoljeću.

Peto, taj jedan specifičan vid njihove objektivne odgovornosti za državu BiH vezan je za njihovo narodnosno preimenovanje kada su, naime, formalno prije skoro već dvije decenije Muslimani (njihove moralne i političke elite) odlučili promijeniti svoje ključno identitetsko, tj. imensko obilježje te se ubuduće umjesto dotadašnjim Muslimanima imenovati Bošnjacima te nakon što je to novo (staro) ime, u međuvremenu do danas, opstalo kako u unutar − tako i u izvanbosanskohercegovačkom društvenom okruženju. Suština ove veće objektivne odgovornosti Bošnjaka za državu BiH vezuje se, tako, dijelom najprije na samo (jednostrano) preuzimanje imena zemlje (što je učinjeno nakon okruglo 100 godina drugi put) i dijelom na prelomni historijski momenat kada se to desilo, tj. na historijsko vrijeme ubrzo nakon raspada šireg federativnog geopolitičkog jugoslavenskog državnog okvira. Naime, moglo se pretpostaviti da će taj akt od njih, od Bošnjaka, u smislu solidarnosnog društvenog suživota možda presudno udaljiti, do kraja odbiti druga dva bosanskohercegovačka konstitutivna etnosa, bosanskohercegovačke Srbe i bosanskohercegovačke Hrvate.[21]

[21] Pojam udaljavanja, odbijanja se ovdje nikako ne odnosi na neko zamišljeno eventualno moguće, hipotetsko bosansko etniciziranje. Ne, taj je bio metod rješavanja društvene problematike BiH u zadnjoj deceniji 20. stoljeća odbačen i, empirijski provjereno, apsolutno više nije bio upotrebljiv. Naime, etničko bosanstvo neuspješno je bilo testirano kao koncept (Kallayeve) "bosanske nacije" u jednom povelikom komadu vremena još prije čitavo jedno stoljeće. No, akcenat se u vezi sa ovdje spomenutim udaljavanjem, odbijanjem odnosi na nešto drugo, na pitanje narodnosnog imenovanja u BiH i tadašnjeg razumjevanja tog pitanja od tadašnje bošnjačke elite. Prvi politički list slavenskih muslimana u BiH, koji je uređivao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak,

Ovim kao u odnosu na Muslimane/Bošnjake ipak podjednako posve profiliranim vlastitim kolektivnim subjektima, mogla je biti i/ili je bila na svoj jedan poseban način simbolno oteta i sama zemlja / država njihovog dotadašnjeg bivanja, što je opet, sa druge strane, bila, naravno, snažna voda na mlin aspiracijama upravo nastalih susjednih država[22].

Šesto, sumirajući misao o konceptu objektivne odgovornosti i pozivajući se na navedene teoretske eksplikacije o narodu i naciji, uz dakle, uvjetno, apstrahiranje tadašnjeg stvarnog toka historije, moguće je približiti se konstataciji činjenice da ovdje tretirano imensko narodnosno preimenovanje nije nastalo u neko neutralno društveno vrijeme već u vrijeme rađanja novog kvaliteta sadržajnog pojma narod. Naime, u vrijeme kad narod/narodi, uz uspostavljanje svoje države, prerasta/prerastaju u naciju, kad su, konkretno u novonastaloj Republici BiH nacijom postale sve tri njezine konstitutivne narodnosne zajednice (ne računajući drugih tamošnjih etno − grupacija). Ali, ni to baš nije bilo tako. Nije bilo tako zbog poznate nam paradoksalne specifike "naše" i Andrićeve Bosne. Moglo je biti tako da nije jedna od te tri zajednice još na samom početku odbila postati ravnopravni partner bosansko-hercegovačke nacije. To se dogodilo (i nastavilo događati) prije preimenovanja Muslimana u Bošnjake, čime je njihova objektivna odgovornost, zbog njihovog čina narodnosnog preimenovanja, pred historijom bitno umanjena.

Literatura:

Anderson, B. R.: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: New York: Verso, 1991.

Armstrong, J. A.: "Definitions, Periodization, and Prospects for the *Longue* Duree", *Nations and Nationalism*, 10:1–2 (2004), 9-18.

zvao se *Bošnjak*, propagirao je "bosansku narodnost" i "bosanski jezik", ali je već od svog izlaženja 1891. godine stalno stajao na stanovištu da ime zemlje Bosne kao "nove postojbine", u pogledu etničkih grupacija koje je naseljavaju, pokriva sadržaj ukupnog stanovništva BiH u koju su se iz "skupne slavenske pradomovine" doselili i sami "današnji Bošnjaci, istodobno sa srpskim, hrvatskim i drugim slovenskim plemenima". Godine 1892. u jednoj polemici na pitanje predstavnika tadašnje bosanskohercegovačke srpske intelektualne elite "zašto se samo muhamedanci (i to još mali broj) nazivaju Bosancima, dok priznaju nas pravoslavne Srbima", u *Bošnjaku* je odgovoreno: "…oprostite …nijeste pogodili istinu, jer vas mi zovemo kao i sebe Bošnjacima, kad se govori o narodnosti, a ako vas ko nazove Srbinom, tijem hoće da kaže samo to, da ste srpske vjere, kao i što vi uopće nazivate pravoslavnu vjeru srpskom vjerom." *Bošnjak*, br. 15, 14. 04. 1892, 226-227.

[22] U ovom razmišljanju, koje nastoji slijediti neku osnovnu teorijsku nit, iz općijih ilustrativnih razloga uvjetno ostavljam po strani razumljive i ubjedljive motive Muslimana Bosne i Hercegovine za to kolektivno narodnosno preimenovanje u samoj konkretnoj stvarnosti. Uz nužnu napomenu da je takvo ostavljanje po strani *eo ipso* paradoksalan potez jer implicira dakako eklekticistički i time naučno nedopustiv pristup u domenu historiografije.

Barth, F. (ur.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (The Little, Brown Series in Anthropology), Boston: Little, Brown and Company, 1969.

Guibernau, M., Hutchunson J.: "Introduction: "History and National Destiny", *Nations and Nationalism*, 10:1–2 (2004), 1-8.

Hobsbawm, E. J.: Nacije i nacionalizam : program, mit, stvarnost, Zagreb: Novi Liber, 1993.

Hribar, T.: *Slovenska državnost*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989.

Isaković, A.: *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1991, 1995.

Jurančić, J.: *Srbskohrvatski – slovenski slovar*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.

Južnič, S.: *Identiteta*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.

Kraljačić, T.: *Kallayev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987.

Kržišnik-Bukić, V.: *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996.

Kržišnik-Bukić, Vera*: Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*, (Savremene teme). Sarajevo: Bosanska knjiga, 1997.

Kržišnik-Bukić, Vera*: Prilog programu za Bosnu: polazišta za rješavanje bosanskog pitanja* [Dotis], Ljubljana: samoizdanje, 1997.

Kržišnik-Bukić, V.: "To be or not to be Bosnians", u: Žagar, M., Jesih, B., Bešter, R. (ur.): *The Constitutional and Political Regulation of Ethnic Relations and Conflicts: Selected Papers*, (Ethnicity, 2), Ljubljana: Institute for Ethnic Studies, 1999., 215-224.

Kržišnik-Bukić, V.: "Bosansko pitanje u deset slika", *Forum Bosnae,* 6 (1999), 70-83.

Kržišnik-Bukić, V.: "O genezi ideje bosanske, bošnjačke nacije: nad knjigom i u povodu knjige Envera Redžića", *Prilozi = Contributions.*, 30 (2001), 310-320.

Kržišnik-Bukić, V.: "Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini", *Prilozi = Contributions*, 32 (2003), 297-313.

Kržišnik-Bukić, V.: "Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja 19. i s kraja 20. stoljeća", u: Redžić, E. (ur.): *Naučni skup Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000, Sarajevo, 30. oktober 2001*, (Posebna izdanja, 120), (Odjeljenje društvenih nauka, knj. 6), Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003., 119-154.

Kržišnik-Bukić, V.: "Protislovja med etničnim in nacionalnim ali zgodovinska izkušnja Bosne in Hercegovine", u: Luthar, O., Perovšek, J. (ur.): *Zbornik Janka Pleterskega*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003., 609-622.

Kržišnik-Bukić, V.: *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe : 1831-2007*, (Projekt Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije, knj. 2), Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.

Kržišnik-Bukić, V.: "Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta", *Anthropos*, 39:3-4 (2007), 205-221.

Kržišnik-Bukić, V.: "ZAVNOBiH u novembru 2003. Jubilej i/ili "jubilej"?", u: Filipović, M. (ur.); *Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a: Sarajevo, 23. i 24. november 2003*, (Posebna izdanja, 124), (Odjeljenje društvenih nauka, knj. 37), Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2007, 258-271.

Smith, A. D.: *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press, 2001.

Šircelj, M.: Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921-2002 (Posebne publikacije, 2003, št. 2), Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2003.

BETWEEN PEOPLE AND NATION: HISTORICAL BOSNIAKS' RESPONSIBILITY FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vera Kržišnik-Bukić

Summary

Using the interdisciplinary methodological approach characteristic for separate area of social research and studies, known as ethnics' studies and nationalism, the author discusses briefly the complex and complicated ethnical problems in Bosnia and Herzegovina. At least three big and important sets of components are interwoven in the paper. One part of the discussion is related to the attempt to present the importance of possible terminological refinement while processing this topic.

This indicates to the importance of semantics in science which can also contribute to the penetrating impact of science in social practice. In the central part of the discussion, the author in accordance with scientifically recognized and adopted theoretical model, debates the genesis of ethnic opportunities in and around Bosnia and Herzegovina, with an emphasis on modern history and the present. Greatest attention has been directed towards the place and role of the nation concept and in this connection, the question of divisible sovereignty. The third content set of components has intended to certain aspects of responsibility especially Bosniaks for Bosnia and Herzegovina. Dealing with numerous papers of similar topics about Bosnia and Herzegovina, the author herself sees that responsibility in the current time, in the absence of open and comprehensive dialogue necessity between contemporary researchers of this topic. The main part of the reflection concept of responsibilities assigned, of course, to the historical responsibility of Bosniaks. This applies, however, not only to the past of the social community but also to the strategic dimension that the historical responsibility of Bosniaks for Bosnia and Herzegovina could or should have in the present and the future.

Keywords: Bosniaks, Bosnia and Herzegovina, terminology, ethnical studies, people, nation, divisible of national sovereignty, historical responsibility

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

Bošnjaci u novom dobu: njihov etnički identitet i položaj u državi

Ugo Vlaisavljević
Filozofski fakultet
Sarajevo

Ako se kolektivnom identitetu naroda ne pristupa esencijalistički (nepovijesno, perenijalistički), onda je nužno razmotriti novije procese njegove rekonstitucije. U novijoj povijesti je nekoliko presudnih momenata metamorfoze bošnjačkog identiteta: polustoljetno iskustvo uključenosti u "bratsku" socijalističku zajednicu; iskustvo "bratoubilačkog rata" i opasnosti kolektivnog istrebljenja; koegzistencija u tronacionalnoj državi bez međuetničkog bratstva. Dva aspekta promatranje bi u našoj analizi htjeli koristiti ukazujući na njihovu gotovo jednaku važnost: etnički i građanski. Kroz "etnički aspekt" bi pokušali osvijetliti odnos Bošnjaka prema svojim "značajnim Drugima": prije svega Srbima i Hrvatima. Kroz "građanski aspekt", njihov odnos prema državi koja im je u ovom ili onom dobu bila matična. Kolektivni identitet se u modernom dobu, kako pretpostavljamo, gradi kao etnički i građanski identitet, kao čvrsto isprepletena sveza iskustva koegzistencije sa drugim narodima i iskustva određenog kolektivnog položaja u državi. Odgonetnuti aktualno stanje u "radionici kolektivnog identiteta" bošnjačkog naroda će biti jednostrano, što je često slučaj, ako se gleda samo na jedan ili drugi tok konstitucije: etnički ili građanski. Ono što je veoma zanimljivo i amblematično u novoj gradnji kolektivnog identiteta Bošnjaka jeste izrazita podudarnost između etničkog i građanskog plana konstitucije.

Ključne riječi: vjerski identitet, etnički identitet, Bošnjaci, Bosna i Hercegovina

1. *Između etnopolitike i etnologije*

O Bošnjacima danas i jučer možemo govoriti upravo kao Bošnjaci: "mi Bošnjaci". Sa mjesta onih koji to doista jesu ili *vjeruju da jesu* (vjerujem da sam Bošnjak, ali da li mogu reći da *naprosto jesam Bošnjak* ili čak da jesam a da ne vjerujem). Može se o Bošnjacima govoriti i sa mjesta onih drugih, koji nisu Bošnjaci, ali jesu neko drugo "mi" koje se definira u istim kategorijama. Nazovimo ih: etničkim. Tada o nama govore stranci, Drugi, oni koji također mogu reći

"mi", ali ne i "mi Bošnjaci". Da li oni mogu reći nešto važno "o nama Bošnjacima", iako nisu isti kao "mi". Da li im to što su drugi suštinski i zauvijek smeta da doista mogu reći ono najvažnije o "našem identitetu"? Nije li onda iskustvo, upravo iskustvo, kolektivnog identiteta nešto nedjeljivo i samo iznutra dokučivo, kao da je riječ o vlastitoj subjektivnosti, kao iskustvo vlastite samosvijesti? Ako je temelj autentičnosti iskaza o kolektivnom identitetu određen na ovaj način, a mnogi danas vjeruju u to, onda je ovu svoju autentičnost, ako ne i glavni modus postojanja, etnički identitet dobio tek u modernom dobu – jer se razumijeva kao *subjektivnost*, nedjeljiva kolektivna subjektivnost.[1] Nije li "kolektivna subjektivnost" ime paradoksa ili aporije koja obilježava svaki govor o etničkom identitetu koji bi htio da bude nedjeljiv s drugima? Ne donose li onda Drugi onu neophodnu objektivnost bez koje ne možemo saznati ko smo mi doista? Ne znaju li upravo oni ono najvažnije o nama što nama koji smo zagnjureni u našu subjektivnost nikada neće biti pristupačno? Kao pogled u naše lice koje za nas, pojedince, zauvijek ostaje tajna: lice okrenuto Drugima. Vidljivo samo kao lice Drugoga, makar to bilo i naše lice u ogledalu. Ali Drugi, od kojeg bismo mogli očekivati da nas vidi "izvana", onakvima kakvi jesmo ne sami u sebi nego u stvarnosti, taj Drugi je isto tako uvučen u sebe, u svoju "kolektivnu subjektivnost". Nije li onaj lik koji nam on nudi o nama često samo iluzija, projekcija, halucinacija nastala iz povučenosti u njegov vlastiti svijet? Da li je zato bolje da nam je taj Drugi što bliži ili što dalji, bliski susjed ili pristigli putnik iz velike daljine? Ovi Drugi koji žive s nama, oni su nama "bliski Stranci" ili "domaći Stranci". Nipošto nije sigurno da nas oni bolje vide od svih drugih, onih koji su udaljeniji, ali je izvjesno da su oni za nas, u našem gledanju samih sebe, najvažniji − tzv. značajni Drugi.

Može li se ikako izaći iz ove orbite MI-ONI relacije, iz dijalektike ili varljivog međusobnog ogledanja NAS i NJIH? Nije li upravo etnologija pružila mogućnost da se govori i sa neke neutralne tačke? Postoji li izlaz iz zagnjurenosti u naše MI, ali i odstupnica od nekog drugog MI kojemu stranost, a to u etničkom univerzumu znači i odbojnost i netrpeljivost, pomračuje pogled? Možda, ipak, stranost etnički Drugog može biti nadomještena onom stranošću koju su stari Grci prepoznali kao uvjet mogućnosti znanosti, znanstvenog promatranja − teorijom koja počinje od čuđenja pred svakodnevnim i običnim stvarima?[2]

Jasno je zašto u doba rasplamsanog etnicizma, u doba kada je sav javni diskurs uvučen u gravitaciona središta jednog, drugog ili trećeg MI, etnologija ne cvjeta i može biti prepuštena samo dalekim strancima. Ali, kada bismo bar mogli biti

[1] O konceptu "nacionalne subjektivnosti" vidi, naprimjer, Steve Reicher and Nick Hopkins, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, London: SAGE Publications: New Delhi: Thousand Oaks, 2001., str. 3-4 et passim.

[2] Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie*, Haag: Martinus Nijhoff, 1954., str. 332.

strpljivi da etnološku analizu prepustimo Drugima: ona je važno oruđe u rukama etnopolitike koja je odavno postala jedini način brige o etničkom biću zajednice.

Sudbinska vezanost etničkog i političkog može poroditi sumnju da etničko i nema nikakvu drugu prirodu doli političku. To je samo jedna vrsta politike. U tom slučaju se politikom, nekom drukčijom, ne-etničkom politikom ono etničko može i ukloniti. Ako se pritom u politici ne vidi ništa što bi na bitniji način nadmašivalo intervenciju države na društvo, onda se u gradnji nekog oblika državnog ustrojstva vidi način uklanjanja ove iluzorne "kolektivne subjektivnosti" koju nazivamo etnijom. No, ako etničko u novijem dobu ne može da preživi bez politike koja preuzima brigu nad njime, to ne znači da je ono svedivo na supstancu političkog. Još manje je to puka posljedica djelovanja neke države na društvo. Upravo novija povijest ovog dijela svijeta pokazuje da etnički identitet preživljava i nadživljava državne i pravne poretke. Ali ne nipošto kao neka gotova stvar koja se opire promjenama i ostaje postojana u svome identitetu usprkos svim izvanjskim utjecajima. Za etnički identitet možda nije dovoljno reći da preživljava i nadživljava državne i pravne poretke. Taj činjenični uvid može biti pretvoren u početnu definiciju etničkog: to je upravo *ono što preživljava i nadživljava državne i pravne poretke*.

Ostajući izvan smrtnog zagrljaja države, etničko ne može opstati bez politike, ono nije ništa drugo nego ova ili ona etnopolitika na djelu. Zato je i razumljivo što svaka iole trajnija i utjecajnija državna politika ostavlja snažan pečat na etnički identitet. Uvjetuje njegove veće ili manje promjene, a u našoj lokalnoj povijesti se može govoriti o istinskim metamorfozama. Od jednog do drugog državno-pravnog poretka oblikovale su se različite konfiguracije lokalnih etničkih identiteta, ustvari, etničkih ličnosti.

Za odgonetanje prave prirode etničkih identiteta, a u ovom slučaju bošnjačkog, treba u retrospektivnom pogledu pratiti ove metamorfoze kao ključne momente u njihovoj genealogiji:

1) Smjenu državnih poredaka i stanje kolektivnog identiteta u njihovom okrilju ("zajednica građana" vs. "zajednica preživljavanja");

2) Odnos prema značajnim Drugima: etnički identitet je relacionog karaktera (Frederik Barth)

2. *Srodnička zajednica*

Ako izvjesna društvena grupa shvaća društvene veze koje je sačinjavaju i grade kao veze srodstva koje njene članove povezuju "na prirodan način", kroz filijaciju, sa precima, sa zajedničkim precima koji su bili u još neposrednijem srodničkom odnosu, onda obično govorimo o *etničkoj zajednici*. Naglasak kod ovog tipa društvene grupe upravo je na zajedništvu, na povezanosti koja je mnogo izraženija, daleko tješnja i, dakako, naizgled mnogo "prirodnija" od onog tipa bivanja zajedno koje nazivamo društvom. U klasičnoj distinkciji pri kategorizaciji ljudskoga načina biti-

zajedno (*Mitsein*), etničko upravo na uzorit način opisuje ono što je *Gemeinschaft* u odnosu na *Gesellschaft* (F. Tonnies). Dok je tipičan način bivanja u društvu odnošenje prema drugima kao građanina prema sugrađanima, što pretpostavlja modernu državu koja pruža institucionalni okvir takvom ("neprirodnom", apstraktnom) općenju na temelju statusa, etničko zajedništvo je svagda shvaćeno kao konkretno i neposredno, prirodno i intimno, a njegov uobičajeni model je bratstvo. Tako bratstvo među članovima izvjesne grupe može biti znak da je riječ o etničkoj zajednici, ali ne mora svako bratstvo biti etničko. U modernom dobu pojava bratstva može biti znak velike solidarnosti koju izvjesna grupa ljudi iskušava u borbi za svoje političke ciljeve ili u dobu velike prijetnje svome opstanku. Etničko bratstvo je bratstvo po filijaciji[3], to je uvjerenje koje dijele sinovi o svome zajedničkom porijeklu na čijem početku stoji praotac, o dalekom krvnom srodstvu s njime. Bratstvo je u ovom slučaju transgeneracijsko, ono je zajedništvo po srodstvu *à la longue durée*.

Sociološki bi se moglo poći od ovog etničkog samorazumijevanja, od načina na koji pripadnici izvjesne etničke skupine razumijevaju svoje društvene veze, ma koliko ono bilo "subjektivno" i "iluzorno". Sljedeća odrednica bi se mogla pokazati kao dovoljno praktična i operativna u bavljenju zajednicama za koje sumnjamo da su etničke: ako neka društvena grupa sebe razumijeva kao transgeneracijski oblik zajedništva i to zajedništvo doživljava kao povezanost po srodstvu, onda je riječ o etniji. Ovaj "subjektivni kriterij", svijest o sebi pripadnika izvjesne društvene grupe, može biti veoma koristan u nastojanju ka objektivnoj analizi određenih društvenih odnosa. To ne znači da se zdravo za gotovo usvaja ovo uvjerenje o srodstvu, da se smatra nečim istinitim, nego da se u ovom uvjerenju vidi važan pokazatelj određenog društvenog stanja: jer ono drži na okupu, i to na izvjestan veoma izražen način, izvjesnu grupu ljudi. Druge vrste mogućih konkurentnih bratstava, revolucionarno bratstvo, bratstvo po oružju ili po vjerskoj pripadnosti, nemaju ovu karakteristiku vjerovanja u "krvno srodstvo". Ako doista odbacimo kao iluzorno vjerovanje u srodstvo velikog broja ljudi, što u većini slučajeva imamo dobre razloge da učinimo, onda treba u specifičnim povijesnim okolnostima, u vremenskom rasponu koji se proteže kroz stoljeća, dokučiti koji su to uzroci i motivi mogli međusobno toliko približiti ljude u jednoj, pa drugoj, pa trećoj itd. generaciji, da sebe vide kao potomke jedne izvorne srodničke grupe (roda, plemena, klana i slično).

3. *Životna zajednica, kulturni oblik i sudbinska upućenost*

Nema sumnje da se u tom transgeneracijskom postojanju, ustvari, uvijek radi o *sudbinskoj upućenosti* izvjesnog broja ljudi jednih na druge i da je ta upućenost sudbinska upravo po tome što ne ovisi o volji pojedinca nego o dešavanjima koja

[3] O konceptu filijacije vidi, naprimjer, Pierre Bonte et Michel Izard, *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*, Paris : Quadrige, PUF, 2000., str. 280-281.

pogađaju njegovu zajednicu. Neka je zajednica etnička upravo po tome što je sudbina zajednice ono što određuje sudbinu svakog pojedinca u njoj. Pojedinac ne pripada nekoj izvjesnoj etničkoj zajednici prije svega onda kada ga njena sudbina, pogotovo stradanje velikog broja njenih pripadnika ili, pak, opasnost njenog potpunog nestanka, ni na koji način ne pogađaju (što nije isto kao reći: ne zanimaju). Možemo to izreći i na drugi način: *zajednica kao zajednica može imati sudbinu samo ako je etnička*.[4] A možda je glavni uvjet za to da je njena najvažnija stvar, ono oko čega se zajednica okuplja kao zajednica – *preživljavanje*.

Dakako, i bilo koja druga vrsta zajednice koja inzistira na svojoj čvrstoj povezanosti, na velikoj solidarnosti, može se boriti za svoje preživljavanje, za opstanak koji računa na trajanje iz jedne generacije u drugu. Ontološka pretpostavka svake takve zajednice jeste život koji traje, izvjestan oblik besmrtnosti kojeg jamči prenošenje izvjesnog naslijeđa iz generacije u generaciju. Međutim, kod drugih zajednica uvjet njihovog opstanka je očuvanje izvjesnog kulturnog naslijeđa, znanja, vjerovanja i običaja, religijskog, političkog ili nekog drugog svjetonazora, dok je kod etničke zajednica upravo riječ o tome da se *zajednici kao zajednici, nosiocu takvog naslijeđa, osigura vječni život*. Život bez kojeg nema niti može biti bilo kakvog naslijeđa treba da traje i traje, ali kao *život jedne određene zajednice*.

Upravo se po svome uvjerenju o krvnom srodstvu etnička zajednica odvaja od neumitne upućenosti na neko određeno kulturno naslijeđe, iako je svaka sudbinski vezana upravo za određeni kulturni *Gestalt* i bez njega gotovo nezamisliva. Etnička zajednica jeste upravo ona zajednica koja može preživjeti svaku promjenu svoga kulturnog, religijskog, političkog *Gestalta*, ma kako ta promjena radikalna bila, a jedino i najvažnije opravdanje da to može učiniti jeste upravo svrha preživljavanja zajednice živućih kao upravo te određene zajednice. Zato se može reći da je to zajednica koja je sudbinski vezana za jedan određeni svjetonazor, skup vjerovanja i običaja, za ono što Anthony Smith naziva "mit-simbol kompleks"[5], ali je to. također. zajednica koja nije zainteresirana, pogotovo ne sudbinski, da zbog očuvanja takvog naslijeđa regrutira nove članove na temelju njihovog slobodnog izbora takve vrste duhovnog opredjeljenja. Nezamislivo je da bilo koja zajednica osim etničke zajednice na duži rok *preživi* odustajanje od svog duhovnog ili kulturnog oblika, koji je oduvijek čini onim što ona jeste. Prema tome, ono što izvjesnu zajednicu čini etničkom to je upravo ova moć ili potreba *pukog preživljavanja* koja se postavlja s onu stranu

[4] Ovdje preuzimamo Bauerov koncept "zajednice sudbine", ali ga vezujemo uz etničku prije nego uz nacionalnu zajednicu. Važno je ovdje imati u vidu i njegovo određenje te zajednice: "Zajednica sudbine ne znači podvrgnutost jednoj istoj sudbini nego, radije, zajedničko iskušavanje iste sudbine u stalnoj komunikaciji i trajnoj međusobnoj interakciji." Otto Bauer, "The Nation", u: Gopal Balakrishna, *Mapping the Nation. Introduced by Benedict Anderson*, Verso, London – Brooklyn, 2012., str. 51.

[5] Anthony D. Smith, *Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1986., str. 60 *et passim*.

svakog određenog kulturnog sadržaja, ma koliko dubok i trajan pečat on na nju ostavio. Nije dovoljno reći da kada izvjesna društvena grupa usvoji izvjestan simbolički kompleks koji se može ponašati kao trajno kulturno naslijeđe – ona postaje etničkom. Ma koliko bio snažan povratni utjecaj tog kompleksa na društveno biće te grupe, a to će reći koliko god bilo izraženo zajedništvo kao solidarnost onih koji se zalažu ili vjeruju u istu stvar, to još nije dovoljno da tu zajednicu pretvori u etničku. Možemo imati i uzoriti oblik zajedništva i čvrstu inkorporiranost nekog kulturnog oblika u tkivo tog zajedništva, pa čak i trajanje kroz nekoliko generacija tog kulturnog oblika u zajednici koju je upravo učinio zajednicom, a da opet ne možemo govoriti u etničkom obliku zajedništva.

Za etničku zajednicu je potrebna ne samo (a) društvena grupa veoma izražene međusobne solidarnosti, zajednica u uzoritom smislu, i ne samo (b) kulturni sadržaj koji se može prenositi kao kulturno naslijeđe karakteristično za samo tu zajednicu, nego i (c) duboko uvjerenje o međusobnom srodstvu. Prva dva su dovoljni uvjeti, a samo je treći nužni uvjet. Od drugih zajednica *à la longue durée* etnička zajednica se razlikuje upravo po svome uvjerenju u srodstvo na temelju zajedničkog porijekla. Ako za neku etničku zajednicu nije teško pokazati da je to iluzorno uvjerenje, to onda ne znači da je to iluzorna zajednica, da je njeno zajedništvo fiktivno. Samo kada bi većina njenih pripadnika u to povjerovala i počela da se rukovodi takvim uvidom u zasnivanju vlastitih srodničkih odnosa i kulturnih veza, onda dana etnička zajednica ne bi postala iluzorna nego bi se raspala i dokinula.

O kakvom obliku srodstva je tu riječ? Ono je, ako bi se uzelo ozbiljno u svome doslovnom značenju, veoma daleko srodstvo čije se *pretpostavljene*, veoma tanušne niti, uzimaju kao čvrsti lanci najbližih unutarobiteljskih veza: bratstva i sinovstva, prije svega. Dakako, srodstvo koje sebi pripisuje čitav jedan narod, ne može se održati bez posredovanja izvjesnog kulturnog oblika. Upravo je taj oblik ono što čini mogućim i osigurava takvo srodničko povezivanje. Kao što je pokazala etnologija, čak i u prvobitnim, najelementarnijim oblicima srodstva nipošto nije riječ o nekakvim prirodnim vezama nego o raznovrsnim simboličkim modelima koje takvom "prirodnom povezivanju" nude različiti kulturni obrasci.[6] Odatle nije bilo teško zaključiti, poput Jacquesa Derride, da je filijacija, čak i kada je riječ o najbližim, najneposrednije iskušanim srodničkim odnosima, u načelu fiktivna.

Etničko srodstvo se ne može održati bez nekog kulturnog oblika, onoga što zovemo etničkom kulturom, ali se taj oblik ne može poistovjetiti sa srodstvom. Srodstvo nije tek puki efekt kojeg proizvodi određeni kulturni oblik koji je trajno inkorporiran u svijesti određene grupe ljudi. Važno je uvidjeti kako izvjesno kulturno naslijeđe

[6] Claude Lévi Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*, La Haye: Mounton, 1967. Ako se treba u najkraćem odrediti u čemu je novost tumačenja ovog francuskog etnologa, onda bi se moglo reći da je on pokazao da "biološka veza najprije postaje, u svakom ljudskom društvu, društvena veza, a to će reći veza koju grupa definira i kontrolira." Cf. Marcel Hénaff, *Claude Lévi-Strauss et l'anthropologie structurele*, Belfond, 1991., str. 146.

funkcionira kao "genetsko nasljeđe" ili, tačnije, kako se najvažniji cilj etničkog zajedništva ostvaruje kroz čvrsto nalijeganje nekog kolektiva kao "životne supstance" uz čvrstu i trajnu ljušturu nekog kulturnog oblika. Samo u etničkom obliku zajedništva se zajednica na nesvodiv, suštinski način pojavljuje kao izvjesna *životna zajednica* koja teži besmrtnosti, kao živa tjelesnost koja se služi duhovnim sadržajima[7] da bi vječno ostala *u životu*. Određena kultura, etnički shvaćena i protumačena, svagda ima partikularne crte i uvijek je podređena svrhama preživljavanja, a to znači u svakom lokalnom kontekstu koegzistencije sa drugim etničkim zajednicama ona treba da bude dovoljno bogata i trajna (da bi se mogla neprekidno razvijati i njegovati, kao kakva agrikultura[8]).

Ako je etnička zajednica u suštinskom smislu životna zajednica, zajednica ovozemaljskog života, onda je njena tjelesnost ono što se ne smije previdjeti. Povodom etničke zajednice treba govoriti o životnom tijelu zajednice ili o zajedničkom živom tijelu. U modernom dobu se obično govori o demografskom biću ili brojnom stanju zajednice, pri čemu se kod onih koji zastupaju "vitalne interese etničke zajednice" fantazma o glomaznom biološkom tijelu zajednice, u koje su inkorporirana tijela i životi, živa tijela svih njenih pripadnika, često uzima kao da predstavlja nešto stvarno postojeće. Uostalom, ako se doista zastupaju najvažniji interesi neke etničke skupine, kako se to u novijem dobu radi u političkim forumima, onda ti interesi mogu biti samo *vitalni*: jer je riječ o životnim zajednicama kojima je prije i iznad svega stalo do njihovog *preživljavanja*. Etnopolitika stoga nije ništa drugo nego politika koja brine o opstanku i rastu zajednica, neodvojivom od njihovog duhovnog preporoda.

Međutim, kontinuitet života neke zajednice, njen transgeneracijski kontinuitet, može biti osiguran samo preko nekog postojanog i trajnog kulturnog oblika. Veliko biološko tijelo, poput golog tijela puža, mora ući u kućicu simboličkih formi i sadržaja. Etnička zajednica, da bi preživjela (kao izvjesna zajednička tjelesnost), mora imati svoju dušu ili duh. Tu dušu ili taj duh prepoznajemo kao kolektivnu samosvijest koja je u posjedu izvjesne kulture koju, s njene strane, prepoznajemo kao etničku. A takvom je prepoznajemo samo onda kada nudi pouzdano okrilje, sigurno sklonište, za život koji bi da se održi kao zaseban i samosvojan.[9] Etnička kultura jeste, stoga, onaj kulturni oblik koji nudi mogućnost "partikularne identifikacije" u oblikovanju sopstva

---

[7] Upućujemo na Husserlov koncept duhom oživljene tjelesnosti: *geistige Leiblichkeit*. Cf. *Formale und transzendentale Logik*, Husserliana Band XVII, Hg. von P. Janssen, Den Haag, 1974., str. 25.

[8] O etničkoj kulturi kao agrikulturi vidi U. Vlaisavljević, *Rat kao najveći kulturni događaj*, Sarajevo: Mauna-fe Publishing, str. 35 i dalje.

[9] Kao što nam to uvjerljivo pokazuju lokalne etničke kulture koje svoju samosvojnost crpe iz religije, neka etnička zajednica može dijeliti sa nekom drugom zajednicom gotovo isti kulturni oblik, ali pod uvjetom da su međusobno dovoljno udaljene – i da nisu u (etničkom) srodstvu. Etničko srodstvo, prema tome, nije puka posljedica usvajanje neke određene kulture.

pojedinaca. Taj oblik mora biti partikularan jer je oblik određene zajednice, prostor artikulacije njene "moralne ontologije", gradnje njenog kolektivnog sopstva.[10] Drugim riječima, dvije etničke zajednice mogu dijeliti istu etničku kulturu, a da se ne pretvore u jednu etničku zajednicu. Ali to ne znači da jedna etnička zajednica ne može prisvojiti više od jedne etničke kulture u svome transgeneracijskom trajanju: upravo s ciljem svoga preživljavanja ona se može odvažiti na radikalne promjene svoga etno-kulturnog oblika tako da ga u dijakronijskom razmatranju možemo prepoznati kao dva odjelita oblika.

4. *Imperijalni poreci i akulturacija*

U ovom dijelu svijeta takvih preobrazbi nije nedostajalo, ali se one trebaju tumačiti isključivo na fonu dugotrajnih i postupnih promjena koje je nalagala borba za očuvanje kulturnog identiteta pod vlašću velikih imperija koje su u svome kulturnom, političkom, državnom (itd.) okrilju znale stoljećima držati lokalne etničke zajednice.[11] Glavna strategija preživljavanja u takvom stanju simboličke inkorporacije bila je tzv. "antagonistička akulturacija".[12] Moćnom stranom kulturnom utjecaju se nije moglo oduprijeti, ali mu se istovremeno ni po koju cijenu nije smjelo posve podleći. Budući da je riječ o borbi za preživljavanje u simboličkom univerzumu, preuzimanje stranog kulturnog blaga je moglo ići čak dotle da ne ostane gotovo ništa od izvornog kulturnog oblika podjarmljene etničke zajednice, ali je moralo ostati dovoljno makar prerađenih, distinktivno ili antagonistički postavljenih, kulturnih crta da ova zajednica ostane dovoljno drukčijom od one u koju je porinuta da bi uopće opstala.

Moglo bi se reći da su se lokalne etničke zajednice, koje su preživjele stoljeća svoje izloženosti ratnom istrebljenju i mirnodopskom gubitku "duše", veoma dobro uvještile u strategijama preživljavanja. Međutim, moramo se čuvati od zapadanja u retrospektivnu iluziju. Možda tek sa modernim dobom možemo te strategije poistovjetiti sa etno-politikom.

S obzirom na milenijsku povijest imperijalnih osvajanja i inkorporacija u strane državne poretke i kulture, lokalne etničke zajednice u svome kolektivnom sopstvu ili karakterističnom kulturnom obliku imaju utisnute duboke tragove procesa akulturacije kojima su tako dugo i tako snažno bile izložene, svejedno da li su ili

---

[10] Charles Taylor, *Sources of the Self*. *The Making of the Modern Identity*, Cambridge: University Press, 1989., str. 29 i dalje.

[11] Ako je iznenadni osvajački pohod neke moćne armade mogao donijeti zlu sudbinu potpunog istrebljenja nekoj lokalnoj etničkoj zajednici, postupno i neprimjetno gubljenje najvažnijih crta njene etničke kulture (kroz akulturaciju) u doba dugih perioda mira pod stranom vlašću nije najavljivalo ništa bolju sudbinu. Kao što je za male narode eksterminacija najveća opasnost rata, tako su akulturacija i asimilacija najveće opasnosti mira.

[12] Georges Devereux, *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, Zagrreb: "August Cesarec", 1990., str. 300-344.

nisu te akulturacije bile pretočene u antagonističke. Neka etnička zajednica može preživjeti iskušenja moćne i dugotrajne akulturacije pribjegavanjem krajnjem obliku otpora, kao što je defanzivna izolacija, ali također može opstati kao zajednica usprkos želji većine svojih članova da budu asimilirani u dominantnu kulturu.[13] Karakteristično je za lokalne etničke zajednice da svaka od njih ima iza sebe jednu prošlu imperijalnu kulturu prema kojoj osjeća najveći dug u oblikovanju svog etno-kulturnog identiteta. Ovaj povlašteni odnos je u suštinskom smislu naknadan, podrazumijeva izvjesno postimperijalno stanje u kojem se sumiraju učinci akulturacije i to obično tako da služe kao oslonci strategijama antagonističke akulturacije u izlaženju na kraj sa nekim drugim, aktualnim kulturnim utjecajima koji ugrožavaju opstanak etničke zajednice.[14]

Bez obzira na to kako je bio dočekan od lokalnih etničkih zajednica, svaki iole trajniji strani poredak, a on je po definiciji bio imperijalan, ostavio je duboke tragove u genealogiji identiteta tih zajednica. Od trenutka upada moćnih stranaca do trenutka njihovog odlaska, u taj vremenski razmak, pod uvjetom da je bio dovoljno dug, makar nekoliko desetljeća, upisane su značajne metamorfoze etničkih sopstava, upečatljive i neizbrisive kao godovi na panju.

5. *Etničko ime: tri skupine vlastitih imena*

No, kako, dakle, etnička zajednica može trajati kao jedna ista, sačuvati svoj identitet, usprkos svim metamorfozama kroz koje prolazi? Ako je određena svojim temeljnim kulturnim oblikom u kojem se stalno iznova bilježi kakva je ona, kako onda usprkos radikalnoj promjeni svog kulturnog oblika, a to se dešava onda kada preuzimanje drukčijeg kulturnog oblika izgleda kao usvajanje tuđeg etničkog identiteta, etnička zajednica može da traje kao jedna ista zajednica? Ovdje nam može biti od pomoći razlika, koju je Devereaux uveo, između etničkog identiteta i etničke ličnosti. Etnički identitet može trajati i opstati kao puka oznaka identiteta, bez ikakvog ili s one strane bilo kakvog sadržaja. Za etnički identitet potrebna je genealoška postojanost oznake, a to je postojanost etničkog imena. Etničko srodstvo se stoga pokazuje kao srodstvo po imenu. Neka etnička zajednica je osigurala svoje preživljavanje usprkos svim mijenama svojih kulturnih oblika – a to su, prema definiciji, upravo oni oblici koji je čuvaju od nestanka, kojima je povjerila svoj život – onda i samo onda kada je u mogućnosti da sebi i svojim članovima pribavi imena koja su upravo markeri pripadnosti toj i samo toj zajednici (dakako, uvijek u kontekstu međuodnosa sa najbližim etničkim zajednicama, sa svojim "značajnim Drugima").

---

[13] Cf. Raymond H. C. Teske Jr.; Bardin H. Nelson, "Acculturation and Assimilation: A Clarification", *American Ethnologist*, Vol. 1, № 2, May 1974., str. 351-367.

[14] U. Vlaisavljević, "La constitution guerrière des petites nations des Balkans ou 'Qui s'agit-il de réconcilier en Bosnie-Herzégovine?' = The War Constitution of the Small Nations of the Balkans, or 'Who is to be reconciled in Bosnia and Herzegovina?' *Transeuropéennes*, Paris, №14/15, str. 125-141.

Bošnjaci, Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini se pokazuju kao tri etničke zajednice jer ispunjavaju tipične uvjete etničkog zajedništva. Prvi i najvažniji uvjet jeste da se ponašaju kao tri srodničke skupine i to na temelju sposobnosti svojih članova da svoju filijaciju grade i dokazuju posežući za riznicom oznaka kakvu im nudi jedna od tri familije vlastitih imena. Transgeneracijsko pridržavanje u raspodjeli i korištenju tih antroponimskih skupina posvjedočeno je u endogamijskoj disciplini očuvanoj kroz stoljeća. Postojanje tri skupa vlastitih imena, bošnjačkih, hrvatskih i srpskih, jeste ono što osigurava trajni život ovim etničkim zajednicama, pod uvjetom da se većina članova svake skupine pridržava pravila takve klasifikacije. Razlikovanje jednih od drugih na temelju vlastitog imena važnije je od razlikovanja na temelju vjere, običaja, jezika ili svjetonazora. Međutim, ovaj prioritet se može ustvrditi samo načelno, na apstraktan način, a i to samo ako se unaprijed prihvati uvjetovanost etničkog imenovanja vjernošću onim kulturnim sadržajima koji nose oznake takve vrste imenovanja.

Ako se držimo običaja i vjere, čuvat ćemo i koristiti našu matricu etničkog imenovanja. Jer, šta bi drugo mogao biti motiv takve semiotičke discipline, tj. takvog načina održavanja dalekog srodstva? Uostalom, to na najbolji način dokazuje sljedeći povijesni uvid: kada god bi došlo do popuštanja vjernosti članova određene etničke zajednice prema svom dominantnom kulturnom obliku, prema glavnim sadržajima svoje etničke kulture, došlo bi do popuštanja discipline u korištenju kanoniziranog etničkog imenovanja, a to znači do labavljenja međusobnih srodničkih veza.

Pa ipak, prioritet etničkog imena, tj. filijacije nad etničkom kulturom, ustanovljuje se upravo pred načelnom mogućnošću samo ove vrste zajednice da raskine svoju vezu sa svakim kulturnim oblikom, iako je ova veza ustanovljena kao životna i sudbinska. Samo ova vrsta zajednice može takvo nešto preživjeti. I samo pred tom mogućnošću se ispituje da li je neka zajednica, uistinu, etnička. To ne znači da neka zajednica upravo kao etnička, tj. kao zajednica po srodstvu, kao neka "prirodna zajednica", prethodi svakom svom oblikovanju u vidu neke kulturne zajednice. Nipošto tu nije implicirana pretpostavka o prvobitnom postojanju neke srodničke skupine koja tek naknadno poseže za nekim "mit-simbol kompleksom" po kojem postaje prepoznatljiva, da bi to zajedništvo u kulturi (u znanju, u vjerovanju, u ponašanju) onda doista moglo biti protumačeno kao etničko. To bi značilo pobrkati etnički identitet sa etničkim srodstvom i doista povjerovati u etničko srodstvo.[15] Međutim, ništa manja zabluda je povjerovati u trajnu i suštinski nepromjenljivu vezu etničkog identiteta i određenog

[15] Tako, naprimjer, Max Webwe definira etničku zajednicu na temelju "subjektivnog vjerovanja" u "zajedničko porijeklo... bez obzira na to da li postoje objektivne krvne povezanosti". Max Weber, "Ethnic Groups", u: Guenther Roth and Claus Wittich, eds., *Max Weber, E*conomy and Society: An Outline of Interpretative Sociology, New York: Bedminster Press, 1968., str. 389. Navedeno prema: Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Los Angeles: London: University of California Press, Berkeley, 1985., str. 53.

kulturnog oblika. To bi značilo pobrkati etnički identitet i etničku kulturu. Takvim stavovima nasuprot, lako možemo pretpostaviti da je negdje na početku genealogije neke etničke zajednice stajala skupina ljudi koji su se priklonili izvjesnom svjetonazoru, usvojili izvjesno vjerovanje, prihvatili neku kulturu ili religiju. Takvo opredjeljenje moglo se pokazati sudbinskim za te ljude: međusobno ih približiti, sroditi ih u dobru i zlu, okupiti u čvrstu zajednicu. Međutim, tek kada usvojeni kulturni oblik postane obrazac uspostavljanja međusobnih srodničkih odnosa, kada privrženost jednoj kulturi bude upisana u lance filijacije, tek tada jedna zajednica određenih ponašanja, praksi i znanja postaje etničkom. Preduvjet za to je, vjerovatno, da privrženost jednom kulturnom obliku odredi živote nekoliko generacija izvjesne skupine, koju skupinom čini upravo ta privrženost, pa da iz te sudbinske upućenosti nastane zajedništvo po (kvazi-)srodstvu. Čim privrženost jednom kulturnom obliku naloži uspostavljanje srodničkih veza među onima koji je gaje, pred nama se ukazuje etnička zajednica. Bez prethodnog iskušavanja zajedničke sudbine, i to na najgori način, kroz smrtna neprijateljstva sa onima koji određuju takvu sudbinu, pogotovo u suočavanju sa opasnošću istrebljenja, takav nalog ne bi bio vjerodostojan.

6. *Vjerska zajednica kao srodnička skupina*

Ono što zasigurno znamo jeste da je pripadnost određenoj religiji okupila izvjesne ljude i odredila im zasebnu sudbinu, i to ne samo sudbinu vjerske zajednice, nego sudbinu etničke zajednice. Sudbina o kojoj je riječ je etnička, a ne tek vjerska, po tome što je vjernička zajednica kroz nedaće i iskušenja povijesti, a to su, prije svega, suočavanja sa prijetnjama njenog nestanka, prolazila *kao srodnička skupina*. Ovdje treba insistirati na razlici vjersko/etničko, iako je ona posve suptilna: tri naroda o kojima se u novije doba govori kao o "konstitutivnim narodima" Bosne i Hercegovine, sve obrate sudbine koje su iskusili kroz stoljeća ispaštali su kao etničke skupine, ali im je ona bila dosuđivana ponajprije kao vjerskim zajednicama. Istrajavanje u određenoj vjeri, iz generacije u generaciju, iz stoljeća u stoljeće, učinilo je da određene skupine, upravo kao vjerske zajednice, dožive određenu sudbinu. Etnička preobrazba konfesionalne pripadnosti moguća je samo ako vjera ugrožava život svih vjernika podjednako i ako im ona svima daruje mogućnost preživljavanja kroz generacije. Sa trajnom vjernošću određenoj vjeri zajednica kao zajednica može iskusiti smrtnu ugroženost i zajednica kao zajednica može gajiti nadu u vječni život.

Međutim, da bi određena religija mogla poslužiti u svrhe etničke identifikacije, da bi mogla djelovati kao etnička kultura, dakle, kao *poseban* kulturni oblik uz koji se sudbonosno vezuje određeni kolektivni život, bilo je potrebno da se religija kao religija pojavi kao partikularna religija, jedna među drugima, te da se u njoj vidi daleko više od ispovijedanja i prakticiranja vjere, a to znači da se pojavi kao određena kultura, kao određen poredak vrijednosti i ponašanja, čak kao određen državni i politički poredak. Ova dva preduvjeta su na egzemplaran način bila ispunjena u

Bosni i Hercegovini tokom posljednjih nekoliko stoljeća: a) uz tri monoteističke religije prirasle su i oblikovane se tri zajednice preživljavanja, tako da je svaka (univerzalistička, monoteistička) religija dobila svoj partikularni oblik (kao "naša" nasuprot "njihovoj" vjeri); b) sve tri religije su "uvezene" kroz imperijalna osvajanja i stoljećima iskušavane kao izvjesne kulture, državni poreci, duhovni svjetovi onih koji upravljaju ovozemaljskim svijetom i određuju njegovu sudbinu.

Ne može se dokučiti priroda etničkog identiteta neke zajednice bez njenog odnosa prema Značajnim Drugima. U ovom kontekstu su to susjedi, prije svega oni najbliži: druge etničke zajednice. Ali su to također i moćni uljezi: imperijalni osvajači koji su se na duže vremena nastanili u ovom dijelu svijeta, pa tako i sami ušli u mreže konstitutivnih (sudbonosnih) međuetničkih odnosa. Upravo je vjera bila ta koja je kroz stoljeća određivala karakter međusobnih odnosa onih zajednica koje su se odupirale osekama i plimama imperijalnog prisustva.[16] Najkrupnijim i najtrajnijim su se pokazale tri zajednice i to upravo kao zajednice katolika, pravoslavaca i muslimana.[17] No isto tako su se i daleki stranci, koji su se mačem probili do najbližeg susjedstva, u radijus lokalnog suživota ulazili kao etničke zajednice određene vjerom.

Položaj lokalnog stanovništva je u svakom novom imperijalnom poretku bio sudbonosno određen vjerom. Tri vjere su imale različite "valencije", kapacitete povezivanja sa vjerskom i političkom kulturom došljaka: mogle su s njome biti nekompatibilne ili kompatibilne u manjoj ili većoj mjeri. S promjenom imperijalnog režima, zajednica koja je bila miljenik sudbine mogla se odjednom suočiti sa njenom opakošću. Upravo su takve *sudbonosne međureligijske relacije*, između samih starosjedilaca, pa onda i njih prema pridošlim strancima, relacije koje su vezivale zajednice u dimenziji njihovih kolektivnih identiteta, učinile da svoje zajedništvo svaka od lokalnih vjerskih zajednica iskusi kao etničko. Sama činjenica da nije ni bilo drugog oblika zajedništva koje je trajalo stoljećima i koje je bilo upisano u lance filijacije, ukazuje na njegovu etničku prirodu.

---

[16] Ova metaforika je Walzerova, a ovaj je autor koristi kada ukazuje na važnu ulogu koju je u konstituciji kolektivnog identiteta izvjesnih naroda igrala strana imperijalna vlast. Vidi o tome Michael Walzer, *On Toleration*, New Haven: London: Yale University Press, 1997., str. 14 i dalje.

[17] Etniciziranost vjerskih zajednica smješta ovaj naš lokalni kontekst "izvan Zapada" ili na njegove margine:

"Moderno zapadnjačko stanovište glasi da je religija izraz volje ili opredjeljenja, čin vjere. Kao odgođeni rezultat reformacije i direktan rezultat prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, priznato je pravo pojedincu da može izabrati svoju religiju. Religija je prešla u područje pripadnosti koje se mogu prihvatiti ili odbaciti prema vlastitoj volji. Pa i tada se većina ljudi poistovjećuje sa religijom koja im je dodijeljena po rođenju. Izvan Zapada je religija ostala pripadnost koja se nekome izvana pripisuje (*ascriptive affiliation*). Za mnoge grupe religija nije stvar vjerovanja nego dani, integralni dio njihovog identiteta, a za neke i neuklonjiva komponenta njihovog osjećanja srodnosti." Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Los Angeles:London: University of California Press, Berkeley, 1985., str. 50.

U analizi povijesne konstitucije bosanskohercegovačkog etničkog zajedništva upravo je ključna stvar sagledati kako je konfesija upisana u grupnu genealogiju. Kako nam to naznačuje etimologija riječi genealogija, za rodoslovlje, za bilježenje "plemenskog" srodstva, potrebno je slovo, oznaka koja se može prenositi s pokoljenja na pokoljenje. U slučaju metamorfoze vjerske pripadnosti u etničku (rodovsku, kvazi-plemensku[18]) ili, svejedno, etničke pripadnosti u vjersku, neophodno je da markeri jedne budu ujedno i markeri druge pripadnosti. Budući da nema etničkog sopstva bez etničkog imena, onda je pretpostavka da su islam, katoličanstvo i pravoslavlje mogli ponuditi takva slova u računanju rodoslovlja. Bošnjaci, Hrvati i Srbi sačinjavaju tri etničke zajednice, koje preživljavaju kroz stoljeća kao skupine srodnika, ponajprije stoga što je pripadnost svakog pojedinca svojoj zajednici mogla biti označena njegovim vlastitim imenom: i ličnim i familijarnim imenom. Tri etničke zajednice u simboličkom prostoru, koji je najvažniji za filijaciju, postoje kao tri familije vlastitih imena.[19] A ta tri skupa etničkih oznaka, koje se prenose sa starih na mlade, sa mrtvih na žive, priskrbljena su iz semiotičkih rezervoara svetih tekstova i imperijalnih kultura koje su bile njima obilježene. U susretu sa neznancem, saznat ćemo kojoj zajednici pripada već po njegovom imenu: to je uglavnom pouzdan marker njegovog kolektivnog identiteta (u slučaju nepouzdane indikacije najčešće

[18] Važno je primijetiti kako je u samoj antropologiji, prije svega na engleskom govornom području, došlo do odustajanja od upotrebe termina "pleme" u korist termina "etnička grupa". Sljedeći citat je poučan u našem kontekstu:

"Ova promjena u terminologiji implicira više nego puku zamjenu jedne rječi drugom. Naime, upotreba termina 'etnička grupa' sugerira kontakt i međuodnos. Govoriti o etničkoj grupi u potpunoj izolaciji je apsurdno: kao da govorimo o zvuku jedne ruke koja plješće. Etničke grupe po definiciji ostaju manje ili više odijeljene, no one su svjesne članova drugih etničkih grupa i u kontaktu su s njima. Štoviše, ove grupe ili kategorije su u izvjesnom smislu *stvorene* putem samog tog kontakta. Grupni identiteti moraju uvijek biti definirani u odnosu prema onome što oni nisu – drugim riječima, u odnosu sa ne-članovima grupe.

Terminološki prijelaz od 'plemena' ka 'etničkoj grupi' može također ublažiti ili čak prevazići etnocentričnu ili eurocentričnu pristranost zbog koje su antropolozi često bili optuživani da je potajno provode. Kada govorimo o plemenima, implicitno uvodimo oštru, kvalitativnu distinkciju između nas i ljudi koje proučavamo; ova distinkcija općenito odgovara distinkciji između modernih i tradicionalnih ili takozvanih primitivnih društava. Ako umjesto toga govorimo o etničkim grupama i kategorijama, takva oštra distinkcija postaje teško održiva. Virtualno svako ljudsko biće pripada nekoj etničkoj grupi, svejedno da li on ili ona žive u Europi, Melaneziji ili Centralnoj Americi. Nalazimo etničke grupe u engleskim gradovima, u bolivijskim selima i gorskim predjelima Nove Gvineje. Sami antropolozi pripadaju etničkim grupama i nacijama. Štoviše, pojmovi i modeli koji se koriste u proučavanjima etniciteta često mogu biti primjenjeni u modernim kao i u nemodernim kontekstima, u zapadnjačkim kao i u nezapadnjačkim društvima." Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London: Virginia: Pluto Press: Sterling, 2002., str. 11.

[19] Cf o tome U. Vlaisavljević, "Tri jezika kao tri porodice vlastitih imena" u: *Rat kao najveći kulturni događaj*, Sarajevo: Mauna-fe Publishing, str. 95-115.

je već dopuna s imenom oca dovoljna). A kada nas ime uputi na svoje mjesto u raspodjeli skupova imena – dakako, familijarno ime na pouzdaniji način raskriva genealošku pozadinu pojedinca – vidjet ćemo da je to mjesto podudaranja konfesije sa etničkim srodstvom. Indikacija preko vlastitog imena upućuje na mjesto gdje su katolik i Hrvat, musliman i Bošnjak, Srbin i pravoslavac jedno isto sopstvo zajednice. Nema sumnje da ovakva dvojnost glavnih markera identiteta ostavlja vrlo tijesan prostor za individualne izbore, za upisivanje vlastitog identiteta pojedinca u genealoške lance. Može li se biti katolik a da se ne bude Hrvat, musliman a da se ne bude Bošnjak, pravoslavac a da se ne bude Srbin? I obratno, može li se biti Hrvat, a da se ne bude katolik, Bošnjak a da se ne bude musliman, pravoslavac a da se ne bude Srbin? Dakako, sve se može biti na svaki način, ali su sudbine, kolektivne sudbine glavnih bosanskohercegovačkih zajednica nametnule i učvrstile takvo povezivanje spram kojeg se drukčije konstrukcije zajedničkih i individualnih sopstava pokazuju kao iznimke i osipanja. Budući da je povezivanje religijskog i etničkog genealoško, pripadnost etničkoj zajednici ne podrazumijeva prakticiranje određenog vjerskog kulta, ali marker etničkog identiteta indicira da je neko u familiji bio vjernik (upravo one religije oko koje je skrojen etnički identitet) i da je svoje vjersko opredjeljenje na sudbonosan način utisnuo u imena svojih nasljednika. Budući da religija pruža i kod jednih i kod drugih i kod trećih kulturni oblik etničkog identiteta, glavni amblem etničke kulture, onda poziv na prakticiranje vjere praotaca znači poziv na čuvanje i njegovanje vlastitog etničkog identiteta, na iskazivanje privrženosti vlastitoj zajednici i njenoj kulturnoj baštini. Povratak religije u novijem dobu upravo je bio obilježen takvim pozivima i javno iskazanim sumnjama da je manjak vjere znak odrođivanja i lošeg morala pojedinca.

Važan fenomen koji se javlja kao posljedica ove podudarnosti etničkog i konfesionalnog jeste svojevrsna doznačenost vjere praotaca svojim potomcima. Ako je vjera upisana u lance filijacije, onda to znači da se ona može, dokle god traje etnički identitet, deaktivirati i reaktivirati. Potomak koji izgubi vjeru kao nevjernik ne gubi bilo koju vjeru nego upravo *svoju* vjeru, onu koja mu je kroz veze njegovog familijarnog srodstva doznačena. Može se zamisliti da je u nekom dužem razdoblju, kao što je to bilo u doba militantnog ateizma titovskog režima, čak i nekoliko generacija "izašlo iz vjere". No, genealoški lanci, ako i dalje dobro drže, zahvaljujući kontinuitetu familijarnog imena, takva individualna opredjeljenja premošćivaju kao *privremena utrnuća*. U takvim praznim karikama se ne gubi veza sa pretkom: niti etnička niti vjerska. Zato što i dalje ostaje zajamčena mogućnost da će neki potomak reaktivirati svoju dvostruku pripadnost: vratiti se u pravu vjeru. Tek bi možda preobraćanje u drugu vjeru moglo pokidati veze etničkog srodstva i dovesti do kalemljenja na lozu druge zajednice koja je etnički vezana za tu vjeru. Doduše, takav učinak je moguć samo ako se promjena vjere odrazi na markere etničke pripadnosti, na nadijevanje vlastitih imena kod potomaka konvertita. Zato je preobraćanje u lokalnom kontekstu najveći grijeh: jer je znak otpadništva i izdaje vlastite zajednice ili, još gore: najbliže rodbine.

Očito smo skloni da o tri etničke zajednice govorimo kao o Katolicima, Muslimanima i Pravoslavcima. Pisanje velikog imena upućuje na etnicizaciju vjerske pripadnosti. Ne znači li to da za model etničke konstitucije uzimamo povijesnu sudbinu samo jedne etničke zajednice, naime Bošnjaka, koji su se donedavno upravo pisali kao Muslimani? Ne ukazuje li nam konstitutivna priroda drugih dviju zajednica na potrebu da proces gradnje dominantnog kolektivnog identiteta upravo treba gledati na obrnut način: polazeći od etničkog identiteta pratiti proces prisvajanje religije – kao naknadan i deriviran? U usporedbi sa Srbima i Hrvatima, izgleda da su Bošnjaci tek naknadno i posve nedavno došli do svoga etničkog imena, e da bi njime nadomjestili svoje vjersko ime. No, da li to doista dokazuje prednost etničkog nad konfesionalnim u povijesnoj gradnji zajedništva lokalnih zajednica? Prisvajanje etničkog imena kod Srba i Hrvata, nije teško dokazati, također je naknadno, i ostvareno je tek sa veoma kasnim (19. stoljeće) buđenjem nacionalne samosvijesti pod utjecajem modernih ideologija. Čak i ako bi se moglo dokazati daleko ranije datiranje tog povezivanja, ono je očito slijedilo "vjersko pravilo":[20] upravo su se pravoslavci kao pravoslavci naknadno prepoznavali kao Srbi, a katolici kao Hrvati. Ako su muslimani mogli vjerovati kroz nekoliko generacija da su muslimani Srbi i muslimani Hrvati, to opet ne dokazuje primat (nekog čisto) etničkog nad vjerskim identitetom. To opet može bit posljedica naknadnog etniciziranja vjerske pripadnosti, upornog familijarnog pamćenja o nekom pretku koji je bio kršćanske vjere.

Dakako, ovdje, s ovom problematikom usporedne analize izvornosti i naknadnosti temeljnih komponenata lokalnih kolektivnih identiteta, ulazimo u samo središte spora koje ideolozi i kreatori etno-politika sva tri naroda već odavno međusobno vode. Jalovost takvih diskusija nalikuje sporu: šta je starije – kokoš ili jaje? Pred neprozirnim dubinama vremena treba naći pouzdane orijentire ako već nećemo da se prepustimo spekulacijama. Tome može poslužiti izvjesno apriorno znanje o konstituciji kolektivnog identiteta, kao i ono što nam iz daleke prošlosti iznosi "povijesno djelatna" [21] kolektivna svijest.

Izvjesno je da u konstituciji svog etničkog sopstva nijedna od tri zajednice nije u zaostatku. Već stoljećima sve tri imaju osiguranu filijaciju na temelju repozitorija jasno odijeljene i zaokružene familije vlastitih imena. Tako se njihovo zajedništvo stalno iznova gradi kao srodstvo. Također, ono što pouzdano znamo jeste da je njihovo srodstvo moglo biti osigurano samo zahvaljujući trajnoj inkorporiranosti zajednice u izvjesnu ljušturu "mit-simbol kompleksa". Kao takvi povijesno djelatni oblici već stoljećima se pokazuju religijske kulture, tako da nam iz bezdana prošlosti etničke zajednice – preko lanaca komunitarne genealogije – dolaze kao Katolici, Muslimani i Pravoslavci. Doduše, etničko srodstvo, koje je za neke etno-političare stvar evidencije,

[20] Vidi o tome Ivo Banac, "Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga Srba katolika", u: *Raspad Jugoslavije*, Zagreb: Durieux, 2001., str. 67-80.

[21] Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzuge einer philosophischen Hermeneutik*, 3. Aufl., Tübingen: J. C. B. Mohr, 1972., str. 280 i dalje.

uzeto samo za sebe pothranjuje vjerovanje da zajednica postoji kao takva, s one strane svakog kulturnog oblika i usprkos povijesnim mijenama, kao izvjesno "prirodno sopstvo".

Međutim, kada god se etničko hoće odvojiti od religijskog, od kulture koju mu nudi religija, ne uspijeva se pronaći neki dovoljno pouzdan kulturni oblik. Tada se u pravilu postulira postojanje kolektivnog biološkog tijela etnije, a to ne ide bez pozivanja, na izričit ili prešutan način, na izvjesnu rasnu teoriju. Neophodna intervencija ove teorije pokazuje da je nemoguće da etničko tijelo kao takvo preživljava stoljećima, pa da se onda naknadno prislanja uz izvjesnu etničku kulturu. Ako je na ovom tlu i postojalo neko izvorno etničko sopstvo, zajednica na temelju srodstva koja se održavala dugo vremena prije razdoblja usvajanja monoteističkih religija, njega je upravo u njegovoj pred-danosti razgradila ta religijska kultura, jer ga je vezala za sebe i to u obliku izvjesne imperijalne kulture.

Svaka lokalna etnička kultura je stoga razgrađena, nipošto monolitna, nalik grozdu različitih kulturnih sadržaja, no koje na okupu drži izvjestan poseban kulturni oblik. Svaka etnička zajednica nosi u svome kulturnom pamćenju slojeve različitih etničkih kultura koje su, ustvari, talozi nekadašnjih imperijalnih poredaka.[22] To znači da se svaka od njih nudi svojim članovima više modela etničke ličnosti, ali su ovi modeli razvrstani po skupovima koji se ne podudaraju, ali se mogu djelomice preklapati. Ove zajednice se razlikuju, prije svega, kao vjerske zajednice, mada im etnički karakter dopušta da u tom smislu budu posve virtualne ili "utrnute", ali je zbog važnosti etničke kultura za etnički identitet tačnije reći da su to trajno sačuvani ili ponovo djelomice oživljeni ostaci nekadašnjih imperijalnih poredaka koji su svojevremeno lokalnom stanovništvu nametali akulturaciju silne snage pod okriljem ove ili one religije.

Doduše, kao što smo već zaključili, neku zajednicu prepoznajemo kao etničku upravo po tome što je u načelu sposobna da se u nuždi svog preživljavanja liši svog dominantnog kulturnog oblika. Što će reći da ako je neka zajednica etnicizirana prije svega kao vjerska zajednica, ona može pretrpjeti i gubitak svoje religije pod

[22] "Desupstancijalizacija etničkih grupa koju su izvršili socijalni antropolozi ostaje glavno otkriće i temeljno postignuće na koje se oslanjaju sva novija istraživanja o etnicitetu.(...) Ono što pripada djelokrugu etniciteta nisu empirijski uočljive kulturne razlike nego uvjeti u kojima su izvjesne kulturne razlike upotrebljene kao simboli diferencijacije između *in-group* i *out-group*. (...) Na temelju ove distinkcije između kulture i etniciteta općenito je prihvaćeno uvjerenje da je stupanj ukorijenjenosti etničkih identiteta u prethodnim kulturnim stvarnostima veoma varijabilan, tako da je svaka 'etnička' kultura u izvjesnoj mjeri 'brocolage'. *Etnicitet nije ispražnjen od kulturnog sadržaja* (grupe nalaze 'vješalice' na koje ga mogu objesiti), *ali on također nikada nije prosti izraz neke već tu postojeće kulture*. On uvijek pretpostavlja proces odabira kulturnih crta koje izvjesni akteri sebi prisvajaju da bi od njih napravili kriterije pripadnosti nekoj etničkoj grupi." [Podvlačenja moja. *Prim. prev.*] Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *Théories de l'ethnicité*, Paris: PUF, 1999., str. 140-141.

uvjetom da je pritom u stanju da sačuva svoja etnička imena. Bošnjaci, na isti način kao i Hrvati i Srbi, ne bi nestali kao (etnička) zajednica ako bi pod izvjesnim okolnostima većinom postali nevjernici, jer bi ih srodstvo po imenu i dalje držalo skupa. No, upravo to srodstvo po imenu bi, čak i za neka daleka pokoljenja, čuvalo islam kao doznačenu pošiljku, kao religiju koja se naknadno može reaktivirati. S druge strane, da bi se rod i dalje bilježio u slova upravo te određene etnije, mora se ostati vjeran islamskim temeljima njene kulture. Disciplinirano korištenje etničkog imenika – kanona u nadijevanju imena članovima zajednice – nezamislivo je bez tim imenima adresirane etničke kulture.

Dakle, ako lokalne etničke zajednice treba da prežive iz generacije u generaciju, onda zahtjev za prakticiranjem vjere i njegovanjem vjerske kulture ima puno opravdanje. Onima koji su na sebe preuzeli brigu o bošnjačkoj etnopolitici i koji svojim etničkim srodnicima upućuju takav zahtjev, ali i opomenu, nema se šta prigovoriti. Međutim, ništa manje nije važno primijetiti da činjenica da Bošnjacima ostaju i oni koji su prestali prakticirati islamsku religiju, pa čak i običaje koji su s njome povezani, dokazuje da Bošnjaci nisu tek vjerska nego, uistinu, etnička skupina.

BOSNIAKS IN NEW AGE: THEIR ETHNICAL IDENTITY AND POSITION IN THE STATE

Ugo Vlaisavljević

Summary

If there is no essential approach to the collective identity of a people (unhistorical, perennial), then it is necessary to consider the recent process of its reconstitution. There are several crucial moments of Bosniaks identity metamorphosis in recent history: the half-century-experience of involvement in a "fraternal" socialist community, the experience of fratricidal war" and the threat of collective extermination; coexistence in a three-nation state without interethnic brotherhood. We would like to use two aspects of observation in our analysis pointing to their almost equal importance: ethnic and civil. Through "ethnic aspect" we would like to try to light up the relationship of Bosniaks and their "significant others": primarily the Serbs and Croats. Through "civil aspect", their relationship to the state, that was the motherboard in this or that age.

Collective identity in the modern era, as we assume, has been built as ethnic and civil identity, bound as tightly interwoven experience of coexistence with other nations and the experience of a particular collective position in the state. To figure out the current situation in the "workshop of collective identity" of the Bosniak people will be one-sided, as is often the case, if we look only at one or another course of constitution: ethnic or civil. What is very interesting and emblematic in the recent construction of Bosniaks' collective identity is a distinct correspondence between ethnic and civil constitution plan.

Keywords: religious identity, ethnical identity, Bosniaks, Bosnia and Herzegovina

UDK 323 (497.6)

Problem unutrašnjih priznanja u Bosni i Hercegovini

Asim Mujkić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Pozicija 'unutrašnjih priznanja' kao verzija 'dogovora' naroda inaugurirana s početka etnonacionalne rekonstrukcije BiH s početka devedestih godina prošlog stoljeća, počiva na koncipiranju naroda kao "supstancijalnih entiteta kojima se mogu pripisivati interesi i subjektivitet". U takvom jednom intelektualnom svijetu iznenađujuće je lako razumijevati etnički konflikt ili dogovor kao nešto što se dešava između dvije ili više u sebi koherentnih i odjelitih grupa, naprosto samoodređujućih subjekata. U takvoj uprošćenoj percepciji naravno da njihov odjeliti politički subjektivitet i identitet jednoznačno artikuliraju, u njihovo ime legitimno pregovaraju i dogovaraju njihove političke elite. Tome suprotan koncept je antiutemeljivački, dakle onaj koji etnicitet i nacionalnost konceptualizira kao društvene kategorije – u sadašnjem trenutku politički nametnute kao dominantne društvene kategorije međusobnog priznanja građana – koji su dijelovima kognitivnih shema putem kojih kao individue percipiramo i razumijevamo svijet. On počiva na uvjerenju da ne postoji jasan činilac, "već da se činilac na različite načine konstruira kroz čin". Sada su na djelu dvije potpuno oprečne legitimirajuće naracije: tvrda etnonacionalistička, koju je u najosnovnijim crtama formulirala srpska i hrvatska buržoazija s kraja 1930-ih i slaba liberalno-demokratska, čije su osnovne principe formulirali komunisti 1943. i 1944. godine. Ove dvije oprečne naracije na okupu, čini se, drže geopolitičke silnice ključnih zemalja međunarodne zajednice i tanka nit fakticiteta legaliteta, legaliteta bez općeprihvaćenog legitimiteta. Autor sugerira da se naracije legitimacije moraju referirati na općeprihvaćene norme i obrasce političkog legitimiranja koje kako trenutno stvari stoje počivaju na principima fundamentalnih ljudskih prava i sloboda, dakle onome što Charles Taylor naziva liberalno-demokratskim imaginarijem.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, unutrašnja politika, Republika Srpska, priznanje

U svom intervjuu za *Dane* Mirko Šarović[1] kaže: "BiH ima spoljašnje međunarodno priznanje. No nama prevashodno treba unutrašnje priznanje. Ono je važnije od ovog spoljnjeg. U Sarajevu neko treba da kaže 'da, tamo

[1] Jurišić, Duška: "Intervju s Mirkom Šarovićem: O karakteru rata se nećemo složiti ni za sto godina", *Dani*, 3. 2. 2012., str. 15-17, 76.

slave 9. januar i ne treba da trošimo svoju energiju da ih uvjeravamo da to ne treba da slave'. Isto tako u Banja Luci ne treba da troše preveliku energiju što u Sarajevu slave 1. mart." Uistinu, mogu se saglasiti sa Šarovićem i već duže vremena smatram, da je ključni bosanskohercegovački politički problem *suštinsko*, ne tek *legalističko*, priznanje Republike Srpske od Sarajeva, ili, kako je to Šarović dobro formulirao – pitanje unutrašnjeg priznanja. Šta znači unutrašnje priznanje? Formalno gledano, niti jedan značajan akter u društveno-političkom životu u Sarajevu ne niječe postojanje Republike Srpske danas: RS je 'dejtonska ustavna kategorija', često se ponavlja, legalan je administrativno-politički aranžman, ima svoje institucije itd. Ali ipak, političkim rukovodstvima RS to nije dovoljno i ne može biti jer priznati drugo u njegovoj zasebnosti ne znači *tek ga konstatirati* kao pravnu činjenicu, kao puko postojeći fenomen, konstatirati ga u njegovom legalitetu i tome slično. To je neko 'površno', 'neiskreno' priznanje, to je priznanje 'pukog fakticiteta' i ono ne može kao takvo zadovoljiti onoga drugog. Priznanje, implicira se, mora biti dubinsko, što znači da moraju biti priznate i naracije kojima drugi sebe razumijeva, opravdava, razlozi i principi njegove naročite, zasebite egzistencije, razlozi kojima sam sebe sebi legitimira. Prema Vujakliji, 'legitimirati' znači 'dokazati svoje pravo na nešto'. To bi bilo 'pravo' priznanje – priznanje naracije samo-legitimacije onog drugog. Takozvano 'sarajevsko' priznanje legaliteta RS, ali ne i njenog legitimiteta tjera politiku RS na naoko reaktivnu političku strategiju (to obrazloženje često ponavlja Milorad Dodik) prema kojoj onda Banja Luka priznaje legalitet BiH, no ne i njezin legitimitet. Kažem 'naoko', jer bi priznanje legitimiteta RS stubokom promijenilo legitimacijsku naraciju same BiH, prema kojoj bi ova postala dogovorna (nad)državna zajednica tri zasebne etnonacionalne, po mogućnosti teritorijalno izdiferencirane cjeline. Isto vrijedi i obrnuto – usvajanje bosanskohercegovačke legitimacijske naracije (manje više formulirane Prvom i Drugom deklaracijom ZAVNOBiH-a) delegitimira RS kao ekskluzivni, homogeni etnički teritorijalni entitet stvoren etnonacionalnom oružanom revolucijom od 1991., odnosno osnivanja SAO pokrajina, do 1995., potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma. Pravi čin priznanja uistinu tiče se legitimiteta, pri čemu legalitet tek treba da bude nus proizvod jednog dubinskog priznanja.

Ipak, moglo bi se reći da se u Bosni i Hercegovini već desio čin unutrašnjeg priznanja u ovom dubinskom smislu: riječ je o dubinskom unutrašnjem priznanju pretočenom u sporazum sklopljen na aerodromu u Grazu (Austrija) u maju 1992. između rukovodstava SDS-a i HDZ-a koji počiva na međusobnom uvažavanju principa i načela obiju strana, potpunom uvažavanju međusobnih legitimacijskih naracija, bez prejudiciranja ili detaljisanja oko legalističkih rješenja. Upravo na primjeru sporazuma iz Graza 1992. godine vidi se suština etnonacionalističkih poimanja unutrašnjeg priznanja: ono je ponad svega etnoteritorijalno, pa je čak i bilo imenovano kao problem 'unutrašnjeg razgraničenja'. Etnoteritorijalno razgraničenje u takvoj konstelaciji figurira kao ključni element suštinskog priznanja.

Ono je u temelju etnonacionalističkih politika. Iz ove teritorijalne perspektive se jasno vidi da nije, kako se to obično predstavlja, stvarni etnički narod u temelju etnopolitike u BiH – odakle potječe i silna nebriga etnonacionalista za svoje sunarodnike na teritorijama gdje njihov narod nije većinski – već je to zamišljeni etnički teritorij. Dakle, šta se onda traži da bude priznato, legitimirano danas od Sarajeva – ne naracija o ravnopravnosti naroda, koja se medijski gura u prvi plan i zbunjuje javnost – jer da je to, uistinu, po srijedi, onda 'srpska strana' ne samo da ne bi opstruirala već bi prednjačila u borbi za ravnopravnost konstitutivnih naroda na cijelom prostoru BiH – već poziv na unutrašnje priznanje znači poziv na priznanje naracije etničke teritorijalnosti, odnosno u duhu sporazuma iz Graza kao sporazuma oko unutrašnjeg razgraničenja, on znači poziv na dovršenje unutrašnjeg etničko-teritorijalnog razgraničenja. Taj princip legitimiteta najbolje je formulirao Vojislav Maksimović sa skupštinske klupe januara 1992. godine: "stvaranje republike srpskog naroda BiH je za nas jedina garancija našeg normalnog i mirnog života na ovim prostorima. Isto pravo da stvore svoje republike mi priznajemo i Muslimanima i Hrvatima u BiH. Samo dogovorom o državnoj transformaciji BiH možemo postići rješenja koja su u interesu sva tri naroda".[2]

Takva vrsta principijelnog legitimirajućeg međusobnog priznanja ovih dviju etnonacionalnih partija/politika, kakvu smo vidjeli u Grazu, pokazala se čvrstom kroz decenije iskušenja – međusobnih oružanih sukoba i etničkog čišćenja na pojedinim lokalitetima, političkih sporenja i neslaganja. Takvo međusobno priznanje počiva na uvjerenju legitimnosti zahtjeva onog drugog – ravnopravnost i sigurnost naroda postiže se maksimalnom samoupravom nad određenim teritorijem kojeg nastanjuje što je moguće više ili maksimalno homogenizirano stanovništvo naroda koga ta politika predstavlja. To je model, odnosno legitimacijska naracija takozvanog 'unutrašnjeg priznanja' o kojem govori Šarović i koja je u temelju srpskog i hrvatskog nacionalizma u BiH. Međutim, taj model ima jedno upražnjeno mjesto da bi bio u cijelosti ostvaren, i to je u podtekstu Šarovićeve primjedbe – pristanak treće strane, bošnjačke, kao najrelevantnije snage, ali i 'ostalih', 'građana' BiH, tih Bošnjaka, Srba i Hrvata koji ne prihvaćaju takvu logiku unutrašnjeg priznanja i koji mahom žive na teritoriju koji se, kada govorimo u etno-teritorijalnim terminima, smatra 'bošnjačkim etnonacionalnim prostorom'. U najširoj interpretaciji, legitimacijska naracija ove 'bošnjačko-građanske' strane nipošto nije jednoznačna. Sastoji iz barem dva različita, u sebi još poprilično nerazvijena diskursa.

Prvi je, uslovno se može nazvati, državno-nacionalistički koji u svojim verzijama uglavnom varira na temu Bošnjaka kao temeljnog, *državotvornog* bosanskohercegovačkog naroda i vidi BiH, manje-više, u terminima klasične nacionalne, ili građanske države, političke zajednice ravnopravnih građana i naroda koji su u političkom smislu Bosanci i Hercegovci. Drugi odbacuje takve projekcije o temeljnim

[2] Hećimović, E.: "Ustav za preuređenje države", *Dani*, 17. 2. 2012., 30-31.

narodima, uopće o narodima kao kolektivnim subjektima kao ideološke, također kritizira koncepciju klasične nacionalne države, zalažući se za korjenitu demokratizaciju i stvaranje efikasnog institucionalnog okvira unutar kojega bi društveni diverzitet i pluralizam – ne samo etnički – mogao nesmetano da se razvija. U svojoj političkoj izvedbi, državno-nacionalistički koncept pokazuje se kao partikularistički etnonacionalizam, jer uspijeva mobilizirati uglavnom građane bošnjačke nacionalnosti, ali istovremeno, u percepciji političkih elita drugih dvaju konstitutivnih naroda on se doživljava i kao imperijalistički nacionalizam takozvanog 'većinskog naroda'[3]. Postoji, istina tek u naznakama, i varijanta otvorenog partikularističkog etnonacionalizma koji insistira da i Bošnjaci kao i svi drugi narodi u susjedstvu treba da imaju svoju nacionalnu državu bez konkretnih teritorijalnih referenci – da li je to cijela Bosna i Hercegovina, njezin dio u vidu etnonacionalnog entiteta i slično. Međutim, ova je varijanta, barem za sada, krajnje marginalna. U percepciji političkih elita drugih dvaju bosanskohercegovačkih naroda, ova varijanta bi bila najpoželjnija za Bošnjake. Bio bi to 'treći potpis' na Sporazum o unutrašnjem razgraničenju u Grazu iz 1992. godine. Za takvo što je pak potreban viši stupanj etnonacionalne svijesti, što Bošnjacima očito nedostaje – što zbog samog historijskog toka koji je formirao bošnjački nacionalni identitet, što zbog preovlađujućeg intelektualnog diskursa kojeg artikuliraju i bošnjački i građanski akteri u kojem nema mjesta za unutrašnja teritorijalna razgraničenja.

Bez obzira na namjere pojedinaca među Bošnjacima, koje bi se mogle okarakterizirati kao *državni nacionalizam*, u najširem smislu, ishodište ove bošnjačke i građanske legitimacijske naracije nalazi se u principima 1 i 2 Deklaracije ZAVNOBiH-a koji vide Bosnu i Hercegovinu i kao ravnopravnu zajednicu naroda i građana sa svim zagarantiranim individualnim pravima i slobodama. Ona se svodi na stav da se ravnopravnost naroda i građana Bosne i Hercegovine postiže efikasnim institucionalnim aranžmanima djelotvornim na čitavom teritoriju političke zajednice

[3] Interesantan paradoks srpsko-hrvatske etnopolitičke elite u BiH je da kada treba braniti razne 'vitalne nacionalne interese' svog konstitutivnog naroda, legitimirati vlastiti etnonacionalni partikularizam, to se redovito čini iz 'manjinske perspektive', tada se poziva na kolektivna prava i slobode i mehanizme zaštite kakva priliči manjinama, istovremeno projicirajući fantomsku 'bošnjačku većinsku naciju' koja prijeti da uguši 'manjine', da dominira političkom zajednicom u cjelini i nameće takozvanu 'unitarizaciju'. To samoraskorjenjivanje bosanskih Srba i Hrvata po kojem se stvara slika njihove 'tuđosti', manjinskog statusa u BiH prijeko je potrebna za nastavak etnonacionalne razgradnje BiH u smislu stvaranja samo svoje nacionalne države nasuprot 'stranoj', 'vještačkoj' državnoj tvorevini kakva je BiH. Tragičnija od ove zasigurno je predstava koju na osnovu toga stječu pojedini akteri iz bošnjačke vjersko-političke elite koji taj 'strateški' ispražnjen prostor nacionalnog referenta u BiH prisvajaju, tumačeći bošnjačku poziciju upravo onako kako srpsko-hrvatske etnonacionalne elite u BiH žele da je se protumači – kao poziciju većinskog naroda u BiH na 'temelju' čega se traži BiH kao 'nacionalna država' Bošnjačkog naroda, što je sa svoje strane uvod u treće 'raskorjenjene' koje nedostaje u etnonacionalnoj rekonstrukciji BiH, ono bošnjačko.

koji će garantirati fundamentalne slobode i prava podjednako svih građana i naroda. Ishodište ove koncepcije su institucije, a ne teritorije. Savezništvo utemeljeno u dogovoru o unutrašnjem razgraničenju u Grazu, sa svoje strane, što je vidljivo posljednjih godina, nastoji kroz različite vrste pritisaka, koristeći ponajviše pogodnostima etnopolitičkog ustavno-pravnog i institucionalnog ustroja BiH, doprinijeti etničkoj mobilizaciji i kristalizaciji Bošnjaka, koja bi u konačnici dovela do razvoja etnonacionalnog osjećaja i pristanka na teritorijalizaciju. Nespremnost na razgovor o unutrašnjem teritorijalnom razgraničenju interpretira se kao odbijanje dijaloga, željom za dominacijom, čak 'jugoslavenskim' sindromom, čime se bošnjačka pozicija poistovjećuje sa srpskom pozicijom u Jugoslaviji s kraja osamdesetih, odnosno pretenzijom srpskog rukovodstva na dominaciju.

Postoji nekoliko razloga zašto bošnjačka, ali i liberalno-građanska strana nije u mogućnosti prihvatiti poziv na dijalog o unutrašnjem razgraničenju: Prvo, zastrašujuća hipoteka zločina, genocida i masovnog etničkog inžinjeringa čije su najveće žrtve pripadnici bošnjačkog naroda, nalazi se u temelju etnonacionalne teritorijalizacije u BiH i svakog zamišljivog ugovora o unutrašnjem teritorijalnom razgraničenju. Jednostavno kazano, prihvatiti razgovor o unutrašnjem razgraničenju u bošnjačkoj percepciji znači prihvatiti projekt Radovana Karadžića. Drugo, bez obzira na to smatrali se temeljnim ili tek jednim od naroda u BiH, dakle, bili oni državni nacionalisti ili ne, ogromna većina Bošnjaka svoju opstojnost vezuje za opstojnost BiH. To isto važi i za one građane BiH kojima etničko opredjeljenje nije prioritetno – oni svoj društveno-politički i kulturni okvir vide jedino unutar cijele BiH. To je i za bošnjačku i za liberalno-građansku poziciju jedina prihvatljiva teritorijalnost koja nije i ne može biti monoetnička. Bošnjaci svoju, ustavom zagarantiranu konstitutivnost žele prakticirati u svakom dijelu BiH, a ne samo u nekom teritorijalnom entitetu gdje bi predstavljali većinu. To je njihovo i fundamentalno političko pravo svakog građanina BiH, a ne želja za dominacijom.

Treće, na teritorijima, odnosno u urbanim centrima na teritoriju na kojem Bošnjaci, silom ratnih djejstava čine većinu postoji, istina ne toliko jaka, građanska ili anacionalna (uslovno je nazovimo), prilično divergentna intelektualna struja koja promišlja BiH s lijevo-liberalno-demokratskih pozicija. Naravno, u nešto manjem obimu pripadnika tog kruga ima i u drugim dijelovima BiH. Ova grupa svoju poziciju izgrađuje kritizirajući etnonacionalističke pretenzije i dominaciju politike identiteta među političkim elitama svih konstitutivnih naroda, uvezujući se s anacionalnim intelektualnim krugovima u susjedstvu, komunicirajući s intelektualnom i akademskom zajednicom vani, ponajprije na Zapadu. Iako divergentan i malobrojan, ovaj krug ljudi prisustvom u javnom prostoru, publicistici i inozemnim akademskim i intelektualnim krugovima ima utjecaja na javna mišljenja i razumijevanja, osobito u dijelovima BiH s bošnjačkom većinom. To dodatno otežava etnonacionalnu homogenizaciju Bošnjaka pa se ovako misleći ljudi u Sarajevu i Tuzli, naprimjer, ukoliko su bošnjačkog porijekla, imenuju bošnjačkim liberalima i pripisuje im se

skrivena agenda ostvarenja bošnjačke dominacije, a ukoliko su nebošnjačkog porijekla, imenuju se 'Alijinim Srbima ili Hrvatima', 'dajdžama', bošnjačkim plaćenicima. Za one sklonije bošnjačkom etnonacionalnom partikularizmu, ti isti bošnjački liberali su anacionalni ostaci komunističkog režima, srpski plaćenici, ateisti, militantni sekularisti i slično. Za one sklone srpskom i hrvatskom etnonacionalističkom uklonu, premda u njihovim istupima i tekstovima nema niti naznake etnonacionalističkog promišljanja upravo to odsustvo treba biti jasnim dokazom – kako je to odlično u svom tekstu Tajni agent Lihtenštajna razvio Tarik Haverić – njihovog nacionalizma.

Ovo odbijanje, uslovno je nazovimo, treće strane da se pridruži etnonacionalističkim naracijama legitimiteta tendenciozno se spinuje u etnonacionalističkom diskursu i predstavlja kao hiper ili vele-etno-nacionalističko, pa se tako može čuti i sljedeće, naime, da

> *bošnjačka nezajažljivost u stvaranju unitarne države po mjeri samo bošnjačke nacije jednom je sve narode odvela u krvavi građanski rat. Rata više neće biti, ali je raspad moguć po istoj formuli nestanka Jugoslavije – odlukom velikih sila kada konstatuju da nije mogla opstati ni 'Jugoslavija u malom' kakvom se uvijek smatrala višenacionalna BiH. Kada to nije dovoljno, onda su 'ostali' Sejdić i Finci, ustvari oni koji pripadaju bošnjačkim političkim opcijama, krenuli pred Evropski sud, koji je prihvatio njihovu apelaciju.* [4]

Dakle, strana koja se predstavlja kao promicateljica dijaloga i poziva na dogovor naroda, otkriva se ovdje kao ona koja postavlja ultimativni zahtjev – BiH će biti samo na ovaj način ili nikako drukčije. Interesantna je i još jedna tendencija, da se svi koji ne prihvaćaju etnonacionalistički pristup trpaju pod 'bošnjačku' poziciju, dakle etnificiraju, jer je to jedini horizont koji takvim snagama ima smisla, jedini interpretativni obrazac bosanskohercegovačke društveno-političke stvarnosti. Dešava se proizvodnja u Bošnjake, ili bošnjakiziranje Sejdića, Fincija, udruga civilnog društva sa sjedištem u Sarajevu. Iz ove perspektive odluka Suda u Strassbourghu je krajnje etnokulturno nepravedna, kao što je nepravedna i bošnjakizirana svaka misaona konstrukcija koja se referira na liberalno-demokratski imaginarij kojim se legitimiraju suvremene političke zajednice.

Iz ove lijevo-liberalno-demokratske perspektive pozicija 'unutrašnjih priznanja' kao verzija 'dogovora' naroda inaugurirana s početka etnonacionalne rekonstrukcije BiH s početka devedestih godina prošlog stoljeća, počiva na koncipiranju naroda kao „supstancijalnih entiteta kojima se mogu pripisivati interesi i subjektivitet".[5] Interesantno je da je Alija Izetbegović u početku bio i sam zagovornik 'dogovora naroda' kao novog ZAVNOBiH-a, ali je poslije reterirao, postupno se transformirajući u poziciju državnog nacionalizma. U takvom jednom intelektualnom svijetu iznenađujuće je lako razumijevati etnički konflikt ili dogovor kao nešto što se dešava

[4] Stanojlović, D.: "Za koga rade Dervo Sejdić i Jakob Finci", *Dani*, 16. 3. 2012., 44-45.

[5] Brubaker, R.: *Ethnicity Without Groups*, Cambridge: Mass: London: Harvard University Press, 2004., 31.

između dvije ili više u sebi koherentnih i odjelitih grupa, naprosto samoodređujućih subjekata. U takvoj uprošćenoj percepciji naravno da njihov odjeliti politički subjektivitet i identitet jednoznačno artikuliraju, u njihovo ime legitimno pregovaraju i dogovaraju njihove političke elite, kao što se vidi iz primjera dogovora u Grazu kao pervertiranog ZAVNOBiH-a. To je takozvani 'utemeljivački' način mišljenja politike identiteta koji „obično polazi od toga da najprije mora postojati identitet da bi se razradili politički interesi i da bi se potom preduzelo neko političko djelovanje"[6] da mora naprosto biti nekog 'činioca iza čina'. U ovaj koncept uklapa se i bošnjačka etnonacionalistička identitetska naracija po kojoj postoji temeljni bošnjački identitet pa je sve političko umijeće u tome da se razrade i jasno artikuliraju njemu sukladni politički interesi. Ovaj način razmišljanja koji pretpostavlja postojanje jasnog 'činioca' iza samog čina priziva bošnjačke sabore, nacionalne programe, jedinstvo bošnjačkih političkih elita, koje bi jedinstveno djelovale na temelju jedinstva samog činioca.

Tome suprotan koncept je antiutemeljivački, dakle onaj koji etnicitet i nacionalnost konceptualizira kao društvene kategorije – u sadašnjem trenutku politički nametnute kao dominantne društvene kategorije međusobnog priznanja građana (kao što je to u vrijeme komunizma bila klasa) – koji su dijelovima kognitivnih shema putem kojih kao individue percipiramo i razumijevamo svijet. On počiva na uvjerenju da ne postoji jasan činilac, "već da se činilac na različite načine konstruira kroz čin".[7] Dakle, za ovaj pristup one "nisu stvari-u-svijetu, već perspektive svijeta – nisu ontološki već epistemološki realiteti".[8] S tim u vezi, međuetnički sukob ili dogovor, pa sljedstveno tome i priznanje, nisam sklon konceptualizirati kao konflikt, dogovor ili priznanje između dva ili više koherentnih, u sebi zaokruženih subjekata već kao posebnu društvenu interakciju koja se u sferi dominacije etnopolitičke moći proizvodi kao međuetnička. Pozivati se na realnost u okvirima ove perspektive znači uočavati, istraživati kompleksne mehanizame procesa kategorizacije određenih interakcija međuetničkim, generiranja društvenih konflikata i načina na koje etnopolitički poduzetnici proizvode međuetnički konflikt, dogovor, priznanje. U tom kontekstu etnoteritorijalnost, koja se već dvadeset godina predstavlja minimumom etnokulturalne pravednosti u ponuđenoj opciji 'višenacionalnog koncepta uređenja' javlja se kao sredstvo na osnovu kojeg se markiraju etničke razlike, na temelju koje bi se, kako je to demonstrirao dogovor iz Graza 1992. godine, tek moglo ući u proces dogovaranja, pregovaranja, mogućeg međusobnog priznavanja sada različitih, odjelitih političkih subjektiviteta[9].

---

[6] Butler, J.: *Nevolje s rodom*, Loznica: Karpos, 2010., 287.

[7] Butler, J.: *Nevolje s rodom*, Loznica: Karpos, 2010., 287.

[8] Brubaker, R.: *Ethnicity Without Groups*, Cambridge: Mass: London: Harvard University Press, 2004., 45.

[9] Potreba za jasnim i odjelitim unutrašnjim granicama samo je dio šireg konteksta 'finalnog rješenja' nacionalnih pitanja u bivšoj Jugoslaviji, osobito kada je u pitanju teritorij BiH. U svom

Etnopolitička proizvodnja konstitutivnih subjekata – činilaca u BiH je onda upravo to što i samo ime kaže – politička proizvodnja unutar koje se od 1990. Srbi, Hrvati i Bošnjaci rekonstruiraju i proizvode kroz svoje partikularne politike, institucije i prakse kao kulturne, ergo prirodne grupe. Kritika etnopolitike je iz te perspektive uvijek prikazana kritika etnokulture, odnosno politički nekorektna kritika identiteta, odnosno apstraktna negacija etničkog naroda u njegovoj samobitnosti. Ona je tako unitaristička, revolucionarno – jakobinska čime se prikriva bit bosansko-hercegovačkih etnopolitika koja kroz ovu igru naizmjeničnosti kulture i politike održava dominaciju svojevrsnog političkog esencijalizma koji je čista ideologija: kritika politike ovako shvaćenog društvenog grupstva je nedopustiva jer svoj temelj takva politika ima u kulturnom, kao apsolutnoj vrijednosti, na osnovu čega takva politika nije ništa drugo do ideološki proces naturalizacije i kao takva ona ne može biti podložna nikakvom kritiziranju s drugačijih, 'neprirodnih' političko-teorijskih pozicija, osobito ne onih liberalno-demokratskih.

Možda bi nam u ovoj raščlambi supstancijalnog etniciteta mogao pripomoći Giani Vattimo koji govori o marksističkom razlikovanju 'empirijskog' od 'transcendentalnog' proletarijata, dakle, društvene kategorije, kojega na kraju reprezentira jedna Partija i njena birokratija, a koja se u etnonacionalističkim okolnostima javlja kao 'pregovarač' u ime 'svoga naroda' kao transcendentalne kategorije u međuetničkim pregovorima oko međusobnog priznanja. Dakle, govoreći sada u etnopolitičkom kontekstu, potrebno je razlikovati 'empirijski' od 'transcendentalnog' etnosa koji predstavlja narodna Partija i njena birokracija – odnosno ona politička grupacija koja je na prethodnim izborima dobila mandat da predstavlja svoj partikularni etnos. Bilo bi poželjno ovo razlikovanje empirijskog i transcendentalnog jedne društvene kategorije uzeti u obzir prije negoli se usudimo pokušati odgovoriti na naizgled samorazumljivo pitanje koje glasi: 'na šta mislimo kada kažemo narod?' Na šta mislimo kad kažemo 'vitalni nacionalni interesi', 'volja naroda', 'narod je rekao svoje' 'u interesu je naroda' i slične metafore – atribucije tom zamišljenom, u sebi koherentnom, izvanvremenskom, kolektivnom subjektivitetu – koje ne silaze s jezika raznih transdcendentalnih predstavnika i komesara, ili njihovih etnopolitičkih suparnika, na što se u biti svode svi dosadašnji izbori i sva politička aktivnost u

tekstu "Epoha nikada nije ni nastala", Dubravka Stojanović kaže: "Ali usudiću se da kažem da je jedan faktor presudan i da zapravo postoji činjenica, takođe lako ustvrdiva istorijski, da ni elite, ni društva nikada od 1804 do danas nisu prihvatile granice države u kojoj žive i da se nikada nisu pomirile sa teritorijom na kojoj se ta država nalazi. Prema tome, ta država je nedovršena u suštinskom, pravnom i institucionalnom smislu. Za nju se stalno govori da je nedovršena, jer granice nisu tamo gde se zamišlja da bi trebalo da budu. Takvo vreme nastaje odmah posle Prvog srpskog ustanka, kada su prve Karađorđeve čete upale u Bosnu i Hercegovinu s nadom i verom da će odmah tu neki deo teritorija da se pripoji. I tada je otvoreno to pitanje, nastali su mnogi projekti, crtale su se mnoge mape, ali je ta situacija ostala trajno frustrirajuća jer je nerešiva, jer nikada neće moći da se povuku granice koje je srpska elita zamislila" (Stojanović, 2012).

etnopolitičkoj BiH. Upravo na ovom prijeporu između empirijskog i transcendentalnog, koji opisuje Vattimo dešava se, u tumačenju etnopolitičke zbilje kod nas, čudna transformacija kada 'istraživač – realist' koji sve vrijeme kroz jednu 'transcendentalnu' prizmu govori o i u ime 'empirijskog' naroda kao ultimativnoj jedinici realnosti, faktičkoj datosti na terenu od koje, kako on dalje zaključuje, mora poći svaka zbiljska analiza postojećeg stanja i politička rekonstrukcija. Etnički esencijalist nam ne ostavlja mnogo izbora do da prihvatimo njegovo uvjerenje da je etnopolitičko organiziranje u BiH neka vrsta usuda, 'prirodna stvar', jer se temelji na faktičkom stanju prisustva više naroda. Povodom 'usuda' političkog organiziranja kod nas bi, međutim, jedan etnički antiesencijalist mogao, naprimjer, reći sljedeće: Upravo stoga jer stanovništvo ove zemlje prebiva u situaciji suspenzije pravne države (koju prizivamo kada se referiramo na principe liberalne demokratije), odnosno u kontekstu u kojem, kako to izvrsno primjećuje Zoran Đinđić, ne postoje jasne razdiobe između društva i države i u kojemu društvo 'kolonizira' državu i njene institucije i procedure, građanstvo je izručeno supstancijalnoj običajnosti (ono, naprosto, preuzima unaprijed propisane etničke uloge, u našem slučaju) i ono političko može razumijevati još samo u formi supstancijalnog kolektiviteta. Nazvati tlapnju ove vrste nekom našom specifičnošću s kojom se treba pomiriti i živjeti, te isključivo na njezinoj osnovi promišljati 'dalje pravce razvoja' etničko-političkog 'samoupravljanja' predstavlja jednu formu orijentalizma.

Kada se šarovićevski zahtjev za unutrašnjim priznanjem, u antiesencijalističkom svjetlu, izvede na svjetlo političkog sučeljavanja, kada se de-transcendentalizira, onda se razgovor u međusobnom priznanju, odnosno legitimitetu, mora izvesti iz tog samonametnutog rezervata naše specifičnosti, tog samonametnutog parka prirode u kojem dominira govor o 'autentičnosti' političkog predstavljanja i artikuliranja. U takvom kontekstu naracije legitimacije moraju referirati na općeprihvaćene norme i obrasce političkog legitimiranja koje, kako trenutno stvari stoje, počivaju na principima fundamentalnih ljudskih prava i sloboda, dakle onome što Charles Taylor naziva liberalno-demokratskim imaginarijem. Dakle, u savremenoj jezičkoj političkoj igri moramo se legitimirati onako kako se legitimira. To bi u bosansko-hercegovačkom političkom višeglasju značilo uistinu legitimirati određenu političku naraciju, odnosno, uistinu dokazati svoje pravo na nešto. Ovaj pristup svakako ne čini, kao što neki kritičari ukazuju, da sad Srbi, Bošnjaci i Hrvati ove zemlje trebaju biti apstraktni ili manje realni, ali svakako demistificira govor autentičnosti, prirodnosti i prebacuje razmišljanje o rekonstrukciji bosanskohercegovačke političke zajednice na jedini ispravan teren – teren politike općenito, odnosno ovaj pristup razgolićuje trenutnu političku dominantnu praksu proizvodnje kulturnih entiteta i dominantnih etno-identitetskih obilježja.

Sada su na djelu dvije potpuno oprečne legitimirajuće naracije: tvrda etnonacionalistička, koju je u najosnovnijim crtama formulirala srpska i hrvatska

buržoazija s kraja 1930-ih[10] i slaba liberalno-demokratska, čije su osnovne principe formulirali komunisti 1943. i 1944. godine. Ove dvije oprečne naracije na okupu, čini se, drže geopolitičke silnice ključnih zemalja međunarodne zajednice i tanka nit fakticiteta legaliteta, legaliteta bez općeprihvaćenog legitimiteta. Ostvarenje etnonacionalističke naracije dovelo bi do stvaranja triju klasičnih mini nacionalnih država s jasnom dominantnom etničkom većinom i zanemarivom manjinom kojom se da lako upravljati. Bile bi to male klasične liberalne demokratije, nalik mononacionalnim državama koje susrećemo po istočnoj Evropi. Ali, ostvarenje ovog modela čini BiH suvišnom, čini je nad-državnom organizacijom nalik EU ili UN. Osim toga, tranzicija k takvom modelu ima ogromnu historijsku hipoteku zločina. "Tranzicija pod vodstvom takvih snaga /etnonacionalnih političkih oligarhija/ uključivala je strašni rat. Taj rat nije bio građanski, nego je od početka imao izrazito nacionalistički karakter. To je, u našim prilikama značilo agresivni i istrebljujući rat za teritorij i njegovo čišćenje od 'stranih' elemenata, kako bi glavni ciljevi nacionalne politike, a to je stvaranje nacionalnih država na očišćenoj teritoriji, bilo moguće".[11] Ostvarenje pak liberalno-demokratske naracije dovelo bi do stvaranja visokosložene, po svemu sudeći federalne države s obiljem institucionalnih aranžmana dizajniranim za zaštitu kolektivnih i individualnih prava i sloboda, pri čemu bi se morale izgubiti neke klasične liberalno-demokratske značajke ukoliko bi taj gubitak mogao biti legitimiran.

Razlog zašto smatram da je svaki koncept koji počiva na redukciji individualnih prava i sloboda, ma kakvim ga razlozima pravdali, inferioran, između ostalog je i sljedeći: svako priznanje koje se dešava unutar jednog društva treba da bude izvedeno iz 'prvobitnog priznanja' – međusobnog priznanja građana kao nositelja

[10] Nepostojanje dovoljno jake i koherentne bošnjačke buržoazije u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji, činjenica da je političku artikulaciju – ako se to tako uopće može nazvati – Bošnjaka formulirala grupa ljudi koju su činili ostaci feudalnog plemstva, dio uleme i nešto sitnih i krupnijih trgovaca, kao i činjenica da su rehabilitaciji bošnjačke nacije u socijalizmu pod imenom Muslimani, kumovale komunističke, multietničke elite, ne samo da može poslužiti za objašnjenje zašto Bošnjaci nemaju prepoznatljivu nacionalističku naraciju, već ta činjenica može pomoći objašnjenju i zašto je bošnjački nacionalizam u biti parazitirajući na načelno zavnobihovskom, odnosno, 'građanskom' konceptu BiH, zašto ima tu 'opasnu' mimikrijsku crtu. Ove dvije koncepcije – bošnjačko-nacionalistička i građanska – razlikuju se, naprimjer, u naraciji o 'temeljnom bosanskom narodu', o islamu kao rodnoj tački modernog bošnjačkog/bosanskog identiteta u raznim varijacijama od prešutne do radikalne naracije, razlikuju se oko 'turkofilne' povijesne identitetske naracije, modernističko-integralističke predodžbe o pred-modernom bosanskom narodu u predotomanskom periodu; razlika je vidljiva i o pitanju uvođenja vjeronauke u vrtićima i školama, općenito oko mjesta vjere u javnoj sferi, odnosno koncepcije sekularnosti (da ne govorimo o suprotstavljenim stajalištima oko prava LGBT osoba). Naravno, ovaj fenomen zaslužuje podrobnije istraživanje, pa ove pomenute razlike treba uzeti s rezervom.

[11] Filipović, M.: "Puna korpa gorkih plodova", *Dnevni avaz*, 25. 2. 2012., 18-19.

fundamentalnih sloboda i prava. Šta uopće reći o domaćim etnopolitikama koje počivaju ne na slobodnom individuu već na 'oslobađanju od individua': najprije kroz procese stalne etnopolitičke mobilizacije, proizvodnje nacionalnog jedinstva kroz koje pojedinci svoju slobodu 'delegiraju' svojoj etnopolitičkoj eliti, zatim kroz ratne 'oslobodilačke' operacije etno-teritorijalne konsolidacije, postratna 'ohrabrivanja' građana da svoju 'slobodu kretanja' upotrijebe tako što će se preseliti tamo gdje je njihov etnički tetitorij i/ili da doprinose očuvanju tekovina nacionalne revolucije kroz očuvanje etničkih markera, svojeg teritorija, svoga dijela grada, svoje elite na vlasti. Takav, etnopolitički 'društveni ugovor' ili dogovor počiva na egzistencijalnoj ugroženosti i strahu koji se proizvode svakodnevno, osobito pred izbore, pa je to ugovor-dogovor pod prisilom, i kao takav, iz liberalno-demokratske perspektive, nevažeći. To je trajni nedostatak legitimiteta na kojem počiva etnopolitički 'društveni ugovor', dogovor i svako međusobno priznanje koje bi iz toga proisteklo.

Literatura:

Brubaker, R.: *Ethnicity Without Groups*, Cambridge: Mass: London: Harvard University Press, 2004.

Butler, J.: *Nevolje s rodom*, Loznica: Karpos, 2010.

Hećimović, E.: "Ustav za preuređenje države", *Dani*, 17. 2. 2012., 30-31.

Filipović, M.: "Puna korpa gorkih plodova", *Dnevni avaz*, 25. 2. 2012., 18-19.

Jurišić, Duška: "Intervju s Mirkom Šarovićem: O karakteru rata se nećemo složiti ni za sto godina", *Dani*, 3. 2. 2012., str. 15-17.

Stojanović, D.: "Epoha nikada nije ni nastala", http://pescanik.net/2012

THE PROBLEM OF INTERNAL RECOGNITIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Asim Mujkić

Summary

The position of 'internal recognitions' as a version of 'agreement' of the people inaugurated at the beginning of ethno-national reconstruction of B&H in the early nineties of the last century, is based on the concept of the people as a "substantial entity which can be attributed to the interests and personality". In such intellectual world it is surprisingly easy to understand ethnic conflict or agreement as something that happens between two or more coherent in itself and separated groups, simply self-defining subjects. In such simplified perception, their separate political subjectivity as well as its identity unambiguously has articulated and their political elites legitimately negotiate and agree on behalf of them.

As opposed concept to that is anti-foundational one, therefore, that the ethnicity and nationality conceptualize as a social category – in this moment, politically imposed as dominant social categories of mutual recognition of citizens - that are the parts of cognitive schemes through we as individuals perceive and understand the world. It is based on the belief that there is not a clear factor, "but that is a factor in many ways constructed through the act." Now there are two completely opposite legitimizing narratives: hard ethno nationalistic, which is formulated by Serbian and Croatian bourgeoisie of the late 1930's in general outline, and weak liberal democracy whose basic principles were formulated by communists in 1943 and 1944. These two competing narratives together, seem to hold geopolitical forces of the key countries of the international community and the thin thread of legality facticity without generally accepted legitimacy. The author suggests that the narrative of legitimating have to refer to generally accepted norms and patterns of political legitimating that are, at the moment, based on principles of human rights and fundamental freedoms, therefore, on what Charles Taylor called liberal-democratic imaginary.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, internal politics, Republika Srpska, recognition

323.1 (497.6=163.43*)

Slika aktera bez sustava

(Nekoliko nasumičnih teza o bošnjačkom pitanju artikuliranih iz zone intuicije, fatalizma, straha i vedrine)[1]

Ervin Jahić
Izdavačka kuća V. B. Z.
Zagreb

U ovome eseju kanimo izvesti kritiku "novoga barbarstva", autoritarne vlasti neoliberalne ekonomije i "programiranog" društva straha kojemu je BiH, političkom instrumentalizacijom, posljednje dvije dekade izložena, ali i kritiku najfrekventnijih dnevnopolitičkih stereotipa koji teško da mogu polučiti integrativni bosanskohercegovački diskurs.

Naša temeljna pitanja su: jesu li Bošnjaci slabi subjekt postmoderne dehijerarhizacije značenja i vrijednosti ili su "tek" ispali iz povijesti? Mogu li racionalizirati odgovore na dezorijentiranost, apatiju i manjak vitalnosti svojih vladajućih elita? Postaju li Bošnjaci kolektivni akteri bez sustava? Treba li im neko novo prosvjetiteljstvo ili su "tlapnje o naciji" stvar prošlih vremena?

Ključne riječi: Bošnjaci, bošnjačko pitanje, bošnjaštvo, nacija, Bosna i Hercegovina

Kriza nacije, simboličkog i stvarnog repertoara "nacijnosti", danas, unutar postmoderne slike svijeta, sa svim njezinim ideološkim postulatima i refleksijama u društvenoj zbilji, još djelatnima koliko i onima koji prometuje tek u sferi želje, bitno je obilježje globalističke arhitekture svijeta.

[1] Podnaslov ovoga priloga, dakako posve nezakonito, obesnažuje znanstveni diskurs svojim emocionalizmom i psihologizmom prijeteći da sve završi tek u maštalačkoj sferi i pjesničkom brbljanju. No budući da smatramo kako su i emocije kulturne činjenice, hotimice smo se poduhvatili "emocionalne interpretacije". Naslov, međutim, priloga tek je parafraza teze o "slici aktera bez sustava" Ervinga Goffmana, kojoj je Niklas Luhmann suprotsavio tezu o "slici sustava bez aktera". Kažemo tek, jer ovdje ne govorimo o "raspadu društvenoga", kako je to elaborirano u radovima navedenih sociologa. (op. a.)

Uza pretpostavku da ga ima uopće, "unutarbošnjački dijalog" obiluje crno-bijelim nesporazumima. To je, bezmalo, jednoipolstoljetna dijagnoza bošnjaštva – jednako jučer, koliko i danas, naime. U uvjetima tehnološki gotovo neodrživog Daytonskog poretka smislova i značenja, koji se nadaje kao real-politički pravorijek unatoč njegovoj suštinskoj diskriminatorskoj strukturalnosti po građanina tobože u ime etniciteta i kolektiviteta, bosanskohercegovačke narodnosne sastavnice vode bespoštedan rat za namicanjem neke bolje prošlosti kao možebitne točke iz koje će se generirati navodno svrsishodniji i smisleniji budućnosti okvir. Najmanje bi problematično bilo to što je, ustvari, riječ o sindromu žudnje, da se u upravo ne događa krivotvorenje povijesti i grabež za moć i nadzor, da sam čin ne pati od viška pohlepe za prošlošću kao supstituta sumorne praznine političkog, kulturnog i ekonomskog prezenta. U tako zajapurenim duhovno-empirijskim konstelacijama konfliktnih zbilja višekompozitnoga društva, koje prijete potpunim rasapom integralnoga bosansko-hercegovačkoga društvenog okvira kao nekovrsnog nadsustava, uostalom u uvjetima lažne nedužnosti izraubovanih humanističkih projekcija – smatramo uputnim kandidirati nekoliko "nasumičnih" teza. Njihovo artikuliranje ne treba brkati s entuzijazmom filozofa i sociologa koji su se u nas prometnuli u "profesionalne etičare", ali ne klonimo se svojevrsne metafizičke interpretacije svoga "predmeta" po cijenu mogućeg etiketiranja takvog diskursa nacional-romantičarskim, utopističkim i kvaziprosvjetiteljskim ideologiziranjem.

1. teza

Ma koliko njeni osporavatelji i razgrađivači inzistirali na njezinoj tobože vještačkoj arhitekturi, prokazujući je i potkazujući kao državu po narudžbi političkoga – socijalističkoga, dakako, uma – Bosna i Hercegovina nije "novotvorba", nije od jučer. Također, njezin opis nije ni "ničija zemlja", što je tek efektna nominalistička izmišljotina na način dvostrukoga dna. Štoviše, njezinoj definiciji nije imanentna negacijska logika ("ni bošnjačka, ni srpska, ni hrvatska"). Ona, međutim, zaista zna što jeste: i bošnjačka, i srpska, i hrvatska u onoj mjeri u kojoj je ti subjekti grade, a ne razgrađuju. Njezina unutarnja morfologija, jednako politička, kulturna, ekonomska i duhovna, revitalizira se, ali i restaurira, bez prisile i iznude. Ona se, dakle, obnavlja i samoobnavlja iznutra.

2. teza

Bosna i Hercegovina svoju socijalističku etapu čim prije treba, uljuđeno dakako, arhivirati u Muzej lijepih/ružnih sjećanja, konsolidirajući se u vremenu novih društvenih paradigmi. Pritom nipošto ne bi trebala rekreirati stare političke shematizme, jednadžbe restauriranog (neo)komunističkog utopizma, jer je starija, rekosmo, od novovjekih ideologija. Ona bi trebala biti pokrov, integralno polje različitih koordinatnih sustava, tj. pojedinačnih i kolektivnih identiteta, koji se služe njezinim "uslugama" i dobrima nipošto nauštrb njezina povijesnog trajanja.

3. teza

Bosna i Hercegovina starija je od ljudskog vijeka, trajnija od biologije i naših sinkronijskih partikularizama, dugovjekija od prosječnih ljudskih izračuna i zamišljaja vremena. Utoliko njezinu, danas krhku, stabilnost valja sagledavati u svjetlu kudikamo kompleksnijih mijena. Ona, za razliku od ljudi, ne gubi svoju povijesnost.

4. teza

Bosna i Hercegovina baštinik je različitih civilizacijskih, kulturnih, religijskih i duhovnih vrela. Sve je u njoj sloj na sloj, čudo stvaranja. Struga li se po tom palimpsestu, može se stići u samo središte Zemlje. U dno svijeta.

5. teza

Recentna društvena antinomija, beznadnost i apatija, korupcija i oskudica morala nisu neizbristivi ožiljci, tek mrlje tranzicijskog lopovluka i pretvorbene pljačke. No pravda, pravedno društvo mora biti trajni cilj, kategorički imperativ svih njezinih kreativnih snaga.

6. teza

Bosna i Hercegovina u budućnosti ne smije biti programirano društvo mešetarskih lobija sa Zapada, pod zastavicama međunarodne zajednice, niti katastrofičnih religijskih izbavitelja s Istoka. Ona ima iskustvo zapadnog kolonijalizma i orijentalističkih diskursa i nužno je da je ne samo osjetljiva, nego i podozriva prema njihovoj "ruci spasa". Ali ona s jednakom distancom mora biti i na oprezu s "atlasom islama".

7. teza

Bosna i Hercegovina nije društvo straha, nikada to, uostalom, nije ni bila, premda je mnogo recentnih iskaza njezinih subjekata, instrumentaliziranih političkom narudžbom, koji navode na takve zaključke. Zajapurene nacionalističke ideologije, posve u dosluhu, u dogovornoj ekonomiji, žive jedna od druge. Bošnjački, srpski i hrvatski nacionalistički diskursi fascinirani su međusobno i potajice se hrane jedni drugima. Iako nisu istoga opsega, ruše kuću bosanskohercegovačke optimalne udobnosti.

8. teza

Bošnjaci kolektivno nesvjesno moraju registrirati/presresti/zaustaviti cikličko vraćanje njihova historijskog stradanja. Nakon deset genocida, još jedan bio bi za njih sudbonosna, posve "konačna bilanca". Bošnjaci mogu i trebaju izricati, samoizricati iskustvo traume. Oni imaju pravo podsjećati svijet na žrtvu – "da se nikada ne zaboravi", jer zaborav je, u filozofskom i metafizičkom, ali i u estetskom i fiziološkom smislu, ponavljanje zločina.

Srebrenica je sumrak čovječanstva, trenutak kada je svijet ispao iz povijesti, kada se dogodio naš razlaz s njom, raskid s normativnim humanizmom. Srebrenica, viđena očima čestita svijeta, ne nužno Bosanaca i Hercegovaca, ne nužno Bošnjaka, moderno je stratište "nove Europe", ili točnije – nove Europe nastale na arhiobrascima stare. Nimalo nepropitna zbilja nove, koja se, dakle, uzdiže na ruševinama stare,

još se u prošlosti samolegitimirala u nekoliko iznimno brutalnih ratova. Njezino duhovno-historijsko zaleđe ekologiziralo je, ali često i kontaminiralo svijet pod njezinim suverenitetom. Zaliha njezine kolonijalne mašte nedvojbeno je djelatna i u našem vremenu. U svim vremenima trebao joj je partner na trenu. Srebrenica, to srce tame, simbolički je i zbiljski topos ako ne progonilačkoga europskoga refleksa prema Drukčijem i Drugom, a onda tihe fascinacije "svetošću nasilja" u vlastitoj kulturi sjećanja. Dati mandat opskurnom etnoklerikalnom fašizmu, pod egidom nacionalsocijalističke srpske političke oligarhije, da uredi stvari za njezin račun, kako bi bila prividno neumiješana u zločin, hotimično je sudjelovanje u njemu. Europske ruke su krvave.

9. teza

U svjetskom saobraćaju Bošnjaci svoju duhovno-političku šifru ne smiju svesti samo na identitet žrtve. To im nije ni politički, ni kulturalno rentabilno. Svijet je ciničan i uglavnom ravnodušan na jecaje, ali je spreman – svjestan unutarnje "maličine velikih", aporija vlastitog znaka i sadržaja, svjestan političke farse demokracije za elite, srljanja u ekonomski bankrot i moralne dekadencije – s poštovanjem uzeti na znanje intelektualne, umjetničke i duhovne argumente "veličine malenih".

10. teza

Vjerujuće među Bošnjacima islam oplemenjuje. Politizacija islama, međutim, od najveće je štete za njih, ma iz kojih krugova i s kojim motivima bila vođena.

11. teza

Fundamentalizam bizantsko-pravoslavnoga, ali i zapadnoga svijeta Bošnjacima je stoljećima tovario breme "turskog grijeha". Utoliko je od nužno odgovoriti na ustvari dijakronijsku zloupotrebu predodžbe o Bošnjacima: kada su, zašto, pod kojim okolnostima bosanski muslimani postali Drugost kojoj se odriče subjektivitet, ugroza za "naš sekularni raj", za našu samopodrazumijevajuću tlapnju o civilizacijskim vrijednostima.

12. teza

Bošnjaci nisu samo vjerujući subjekti. Oni su i ateističke i agnostičke i možebitno nikakve provenijencije. Sve su to Bošnjaci, usuprot parcelizaciji na "mi" i "vi". U kompleks suvremenoga bošnjaštva stanu baš svi, i lijevi i desni, i crni i crveni, sa svim zamislivim, mogućim i nemogućim registrima, običajima i navikama, osporavatelji i afirmatori, oni koji previše ili premalo vole svoje, nakloni ili hladni prema drugim etnokonfesionalnim identitetima. Baš svi, usuprot različitim naracijama o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Usuprot različitim ideološkim i političkim dioptrijama. Uostalom, usuprot različitim preferencijama i podjelama u stvarnim ili fiktivnim prošlostima. Zašto? Jer im treba svenacionalni konsenzus o tragediji. Zašto još? Jer si ne mogu priuštiti još vratova pod nož. I još? Jer ozbiljni narodi podnose, upijaju i sublimiraju svaku žilicu, svaku kvrgu, svaki list na stablu svoje i vertikalne i horizontalne egzistencije, katalogizirajući sve što znaju i ne znaju o sebi, o svojim "slijepim pjegama", o svojim "dobrim i lošim momcima".

13. teza

Budući da rijetko, gotovo nikada ne razgovaraju, Bošnjaci žude za međusobnim razgovorom. Oni ne razgovaraju o svojim sržnim tekstovima, o jezgrenim nacionalnim načelima. Oni, zapravo, nemaju nikakav program, a kamoli sveobuhvatni. Oni su, kao i ostali nedozreli narodi, taoci morbidnog paradno-potrošačkog društvenog spektakla. Oni su nemarni i zapušteni u postavljanju (i otvaranju) sebi važnih pitanja. Njihova pitanja, dakako parcijalna i tek dijelom ispunjena stvarnim sadržajem, za njih postavljaju dnevno-politički subjekti organizirani u političke stranke, interesna društva i koorporacijske mreže. Ona su, u konačnici, manipulativni izvodi narudžbe trenutka, nipošto i cjelovita, artikulirana pitanja – zbiljskog bošnjačkog pitanja. Krajnji je trenutak da iz ruku pseudoideologa otmu pitanja oni koji će dati odgovore na bošnjačka pitanja, formulirajući *iznutra,* iz sebe bošnjačko pitanje. Tko su oni? Ljudi ideja, ne ideolozi.

14. teza

Bošnjaci, svjesni višekompozitnoga bosanskohercegovačkoga društvenoga uređenja, jedan su od tri zaglavna bosanska kamena. Sa Srbima i Hrvatima im je živjeti i mrijeti. Uputno je čitati povijest ne iz njezine idealistične slike koja njeguje predodžbu o sebi kao povijesti čovječanstva, nego iz realne činjenice da je ona povijest političke moći. A Bošnjaci su, osobito u 20. stoljeću, bili objekt najgrubljih represivnih mehanizama političke moći. Njihov umnogome posttraumatski sindrom terapeutizira se samo na jedan način – ne povratkom u prošlost, nego njezinim preciznim historijskim izviđanjem i odlučnošću da im se prošlost vrati.

15. teza

Bošnjaci nemaju druge domovine doli Bosne i Hercegovine. Ne budu li politički kooperativni sa Srbima i Hrvatima i zastupali ideju o humanoj, na počelima pravednosti i slobode sazidanoj državi – ponovno će biti izloženi progonu i ratu za odbranu prava na dom i domovinu.

16. teza

Bošnjacima je zagovarati univerzalna pitanja slobode, istine i pravednosti. Zastupati im je dobro i težiti razumijevanju i suradnji te ljudskoj solidarnosti, međuvjerskoj toleranciji i uvažavanju drugih i drugačijih. To je njihova povijesna i civilizacijska zaliha, ali i dominantan osjećaj drugih i sebe. To je, uostalom, njihovo historijsko i kulturno pamćenje.

17. teza

Nitko poput Bošnjaka – ni bosanski Srbi, ni bosanski Hrvati – nema više odgovornosti za Bosnu i Hercegovinu. Nitko poput Bošnjaka – ni bosanski Srbi, ni bosanski Hrvati – nema manje prava na pogreške i demontažu države Bosne i Hercegovine.

IMAGE OF ACTORS WITHOUT SYSTEM
(A few hypotheses on Bosniaks' issue articulated from the zone of intuition, fatalism, fear and serenity)

Ervin Jahić

Summary

In this essay we try to critic the "new barbarism", authoritarian rule of neoliberal economy and "programmed" society that Bosnia and Herzegovina has been exposed by political instrumentalization during the last two decades, and also the critic of the most frequent daily-political stereotypes that can hardly achieve integrative Bosnian-Herzegovinian discourse.

Our fundamental questions are: whether Bosniaks the weak subject of postmodern hierarchy phasing out of meanings and values, or "only" dropped out of history? Can they rationalize answers to disorientation, apathy and lack of vitality of its ruling elite? Will the Bosniaks become the collective actors without the system? Do they need a new enlightenment, or "the illusions of the nation" are the thing of past times?

Keywords: Bosniaks, Bosniaks' issue, Bosniakhood, nation, Bosnia and Herzegovina

UDK 323 (497.6)

O bauku bosanstva i njime ustrašenima

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni forum "Bosna"
Sarajevo

Nijedno stanje bosanskohercegovačke države nije odvojivo od stanja bošnjačkog naroda. Oba ta pojma, kao slike zbilje, jesu neodređene kategorije, pa ozbiljno govorenje o njima pretpostavlja kritiku svega što se nudi kao znanje o njima. Oslobađanje od amebičnosti tih pojmova, kao ključnih sadržaja političke filozofije u Bosni i o njoj, ostaje i dalje najvažniji izazov na pozornici intelektualne javnosti. Od tog pothvata ovisi znanje na osnovi kojeg bi bilo moguće predviđati poželjne i nepoželjne političke, kulturne i ekonomske promjene koje su povezane s tim kategorijama. U ovome tekstu raspravljana su neka od tabuiziranih pitanja o Bosni i bosanstvu, te postojećim sukobima ideologijskih konstrukcija i realnosti na koje su one primjenjivane.

Ključne riječi: bosanstvo, antibosanstvo, država Bosna i Hercegovina, unutrašnja politika

Proslov

Ukakvom god položaju bila u odnosu s drugim političkim činiteljima okružujućeg poretka tokom tisuću godina, Bosna je opstajala u dugotrajnim društvenim potresima i vrtlozima unutar šireg južnoslavenskog prostora.[1] Ona je tom prostoru kroz sve to vrijeme bila matična zemlja, pa je

[1] Dijelovi ovog teksta nastali su kao osnove autorovih izlaganja na četiri naučna skupa: (1) "Harmonia Abrahamica: The Spectre of Bosnia and those it haunts", *Kosovo's Faith's and Kosovo's Future: Conflict, Coexistence or Cooperation*? (Priština, 14.-17. maj 2012.); (2) "Normaliziranje Balkana" (Ivo Banac, Dušan Bjelić, Rusmir Mahmutćehajić i Obrad Savić), *Bejahad* (Pula, 26. august − 2. septembar 2012.); (3) "Religijska pluralnost Balkana u različitim sekularnim i tradicijskim vidicima", *Sto godina od odlaska Osmanlija sa Balkana 1912-2012: Okupacija ili civilizacija, šta su nam ostavili*? (Podgorica, 12.-15. oktobar 2012.); i (4) "O bauku bosanstva i njime ustrašenima", *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci* (Sarajevo, 20. oktobar 2012.). Budući da su ta izlaganja samo različite strane cjeline bosanskog pitanja, autor smatra opravdanim da cijeli tekst bude objavljen u zbornicima navedenih naučnih skupova.

shvatljivo da su unutar nje sabirane i razvijane gotovo sve razlike iz njenog okruženja, ali tako da nisu mogle nadvladati njenu sabiruću matičnost. Da je tako, jasno svjedoči trajnost religijskih razlika u ukupnosti bosanskog trajanja. Kada se kaže "religijskih", prisutna je i opasnost da evropski koncepti znanosti i religije, koji su nastali tokom osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća, te bitno odredili doba modernosti, budu primijenjeni na predmodernu kulturu i njene pojave.

Ni pravoslavlje ni katoličanstvo sve do devetnaestoga stoljeća nisu imali značenja koja su zadobili u uobličenim i proširenim konceptima religije i znanosti modernog doba. Zato bi u činjenici novih okolnosti južnoslavenskih prostora, koje nastaju proširenjem Osmanskog carstva, valjalo poznati osnove u kojima koncepti religijske pluralnosti u savremenim vidicima trebaju biti istraživani. Historijske prilike kroz koje je Bosna prolazila u ukupnosti svog trajanja nikada nisu svedive na vidik vojnih i političkih odnosa među različitim evropskim blokovima. U većini ideologijskih slika tih odnosa izgrađena je matrica opravdanosti svakog ponašanja prema bosanskoj ukupnosti u kojem je bauk bosanstva svediv na bauk Turaka u Evropi.

Ali, bosanska ukupnost je čuvana i oblikovana i unutar političkih promjena koje su nastale širenjem Osmanskog carstva prema zapadu i njegovim povlačenjem prema istoku. Hazim Šabanović o tome piše:

> *Bosanski paša držao je pod svojom vlašću područje veće nego ijedan bosanski kralj. U tom prostornom sklopu, koji je hvatao od Šapca do mora i od Zvečana do Virovitice, Bosna je kao središnja oblast predstavljala neku vrstu matice koja je sada dobila veći značaj. Taj značaj Bosne porastao je još više kasnije kada je ona postala pogranični i periferijski pašaluk Osmanskog Carstva skoro na svim tačkama.*
>
> *Jedna osobenost bosanskog pašaluka jeste i to što je to bio u označenom periodu jedini pašaluk čije je sjedište i sva teritorija bila na jugoslavenskom području, a matica u srcu jedne naše ranije države.*
>
> *Kako je Bosanski ejalet obuhvatio mnogo šire područje od područja nekadašnjeg kraljevstva, tako je sada i pojam Bosne postao mnogo širi*.[2]

Iz sukoba evropskih kršćanskih zemalja i Osmanskog carstva oblikovane su današnje zapadne, a potom i istočne bosanske granice. Budući da su katolički i pravoslavni subjektiviteti u Bosni i emotivno i programski bili povezani s njihovim cjelinama na slavenskome jugu, vojni pothvati protiv Osmanskog carstva osjećani su i uobličavani kao pothvati za katoličke i pravoslavne sunarodnike u Bosni, a protiv Turaka koji su poistovjećivani s Muslimanima. Tako je nastao paradoks da je matična zemlja slavenskog juga postala najvažnija periferna zemlja dvaju nacionalnih programa – srpskog i hrvatskog. U toj složenoj uzajamnosti osjećanja nacionalnih programa i državnih interesa nastao je historijski proces u kojem su mijenjani i preoblikovani brojni sadržaji društvenih, političkih i kulturnih sadržaja bosanske ukupnosti.

[2] Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982., 79-80.

Tako je Bosna i danas, jednako kao i početkom dvadesetog stoljeća, središnje pitanje Zapadnog Balkana. Ona je međunarodno priznata država, ali bez funkcionalnog ustrojstva; s jasnim državnim granicama, ali bez čistog odnosa s prvim susjedima; pluralno društvo, ali s prisilnim teritorijaliziranjem njegovih etničkih i religijskih dijelova. Tako i dalje nad Bosnom kruže dva bauka – jedan njenog izbavljenja u cjelini i drugi njenog nestanka u raspadu.

Bosansko društvo je kroz cijelu svoju historiju bilo religijski pluralno. Ta religijska pluralnost je transformirana u nacionalne kolektivizme, što znači u strukture koje su oblikovane voljom elite i zadanim ustrojstvom. Oblikovanja ideologija srpstva i hrvatstva događala su se oko dva središta, oba izvan Bosne. U obje te ideologije Bosna je područje na kojem se sukobljavaju njihovi nositelji. Tako su i dijelovi bosanskog pluralnog društva povezani sa svojim imaginacijskim ili zbiljnim elitama, ideologijama i ustrojstvima. Te nacionalne artikulacije u njihovim različitim političkim izvedbama nadživljavane su trajnošću njihovih ideologija, nastalih uglavnom tokom devetnaestog stoljeća.

Konstruktori spomenutih ideologija uzimali su potrebno im gradivo iz svega što im je bilo dostupno za postizanje zadanog cilja – osvještenje i organiziranje naroda do razine moderne nacije, što nije ništa drugo do smještanje sve teleologije u narodnu kolektivnu svijest, na određenu mu teritoriju i deterministički shvaćeni historijski tok. U tome konstruiranju realnost je dekonstruirana tako što su dijelovi jednog i istog naslijeđa poricani i krivotvoreni. Tako su strukturirane elite, ideologije i organiziranosti tih etnonacionalnih dijelova bosanske cjeline.

Tako artikulirani nacionalni projekti nužno vode homogeniziranju i teritorijaliziranju historijskih narodnih cjelina. Ako je promatran u njegovom vremenskom protegnuću unatrag i unaprijed, jasno je da u slučaju Bosne taj proces vodi razdvajanju u etnonacionalnoj ideologiji postuliranih dijelova, koji se suprotstavljaju postojećoj cjelini radi vlastitog preoblikovanja u zasebnost dovoljnu sebi. Taj proces je vođen u gotovo svim antibosanskim pothvatima – i ideologijskim i vojnim, i administrativnim i propagandnim. Njegovi učinci vidljivi su posvuda u Bosni, ali su još dublji u stanjima ljudi i njihovim odnosima prema društvu i politici.

Postizanje konačnog cilja svakog etnonacionalnog programa, što nije ništa drugo do etnonacionalna država, uključuje razaranje onih pluralnih društava koja se, s obzirom na svoj temeljni sadržaj, ne mogu uključiti u zamisao jedne homogene nacije na njenoj teritoriji. Gradnja homogene države gotovo redovno znači razaranje pluralnih sadržaja društva koje je predmet tog pothvata.

Razaranje o kojem je tu riječ odnosi se na veze i isprepletenosti različitosti koje onemogućuju fizičku pluralizaciju kao preduvjet etničkih razdvajanja. U tome pothvatu pretpostavljeno je zapravo razdjeljenje društva u subjekte koje je moguće institucionalizirati i uokviriti u organizaciju političke moći. Sve sadržaje postojeće društvene cjeline koje nije moguće razoriti, te predstaviti kao savladivu drugost koja se mora potčiniti vlasti većine, potrebno je prikazati kao nespojivu i nerješivu stranost, smetnju i opasnost za fetiš ujedinjenja u etnonacionalnoj državi.

Taj pothvat razaranja Bosne dugog je trajanja. Njegovi ključni sadržaji su dvije nacionalne strukture koje djeluju povezano – srpska i hrvatska. Te strukture uključuju elitu, ideologiju, organizacije i izvršitelje. Iz tih razarateljskih djelovanja moguće je izvesti njihove najvažnije sadržaje: (1) osporavanje demografske, kulturne i geopolitičke cjelovitosti Bosne; (2) teritorijaliziranje srpskog i hrvatskog stanovništva u Bosni, te djelovanje na povezivanju tih teritorija u zaokruženu cjelinu; (3) povezivanje dijelova bosanskog stanovništva u nacionalne cjeline s Beogradom i Zagrebom kao njihovim političkim i kulturnim središtima; (4) određivanje muslimana kao nesrpskog i nehrvatskog stanovništva koje ometa nacionalne integracije i razgraničenja Srba i Hrvata; (5) držanje bosanskog pitanja u okviru shema širih geopolitičkih promjena; (6) poželjnost onih političkih i drugih ponašanja među Bošnjacima/Muslimanima kojima bi bilo moguće pravdati razaranje Bosne; (7) čuvanje postignućā iz posljednjeg rata protiv Bosne kao neosporivih; (8) konstruiranje muslimanstva kao opće opasnosti te podržavanje onih oblika mišljenja i ponašanja među muslimanima preko kojih se dokazuje nemogućnost bosanske društvene pluralnosti; i (9) implicitno i eksplicitno promicanje prisutnosti Bošnjaka/Muslimana, a naročito njihove brojčanosti, kao ključne prepreke realizaciji evropskih principa demokracije u pluralnom društvu.

Sadašnje društveno i političko stanje u Bosni nastalo je iz raspada Jugoslavije. A raspad Jugoslavije kodiran je u samom načinu njenog sklapanja. Dok je ideja ujedinjenja Južnih Slavena, koja je dovela do nastanka Jugoslavije, bila istovjetna sa željom njihovog oslobođenja od neslavenskih tutorstava, ona je smatrana tako velikim i važnim obećanjem da su razlike među sudionicima ujedinjenja smatrane malim, pa zato i zanemarivane. Te razlike i napetosti među njima postale su vidljive i djelujuće tek u zbilji ujedinjenja, u kojem su nositelji političke moći nastojali fizički razdijeliti potčinjeno mu pluralno društvo, te ga potom institucionalizirati u okvir političke prevlasti većine.

Problemi Hrvata, Albanaca, Crnogoraca, Makedonaca i Bošnjaka bili su, zapravo, problemi Jugoslavije koja je bila varijanta projekta velike Srbije. Jugoslavija nikada nije postala subjekt koji bi mogao preispitivati sebe, te se prema sebi odnositi kao pitanju na koje je moguće naći odgovor. Ta nemogućnost je nužno vodila u opredmećenje neprijatelja kojima se najmoćniji politički subjekt morao baviti kao problemom.

Proces raspada jugoslavenske konstrukcije kulminirao je u ratu protiv Bosne. Okvir tog je integracija Evrope kao alternativa prekrajanju sadašnjih državnih granica radi pravednijih odnosa među nacijama. Dogovori Cvetković – Maček (1939) i Milošević – Tuđman (1991) su u osnovi nastojanje ocrtavanja novih razgraničenja među Srbima i Hrvatima, i to kroz demografsko i teritorijalno tijelo Bosne. I samo formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine implicitno je uključivalo poricanje bosanskog subjektiviteta, što je postalo bitan i vidljiv sadržaj spomenutih dvaju antibosanskih programa. Dijelovi nacionalnih politika Srbije i Hrvatske i

dalje uključuju, i ideološki i praktično, mogućnost razgraničenja. Navedeni antibosanski programi su paradigmatični iskazi poricanja bosanske cjelovitosti, koje je moguće prepoznati u svim oblicima etnonacionalnih ideologija i s njima povezanim političkim porecima u posljednja dva stoljeća. Zato su u ovim razmatranjima ta tri antibosanska programa korištena kao najvažnije ilustracije razaranja Bosne tokom dvadesetog stoljeća.

Ključna pretpostavka svakog od tih programa bilo je poricanje da je Bosna u ukupnosti svog trajanja složena društvena cjelina, te da njenu složenost određuje jedan jezik u više njegovih standardizacija, s različitostima koje su korištene u određivanju kolektivnih zasebnosti. Iako su današnji srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski jedan jezik, razlike među njima i prava na zasebna standardiziranja predstavljaju osnove za njihovo tretiranje kao zasebnih. Religije prisutne u Bosni predstavljaju cjelovite varijante semitskog iskustva objavljivanja Boga. I pored tog, i judaizam i kršćanstvo – i istočno i zapadno – i islam s brojnim sinkretičkim sadržajima, imaju ustrojstva koja ih u konkretnom društvu čine i zatvorenim i otvorenim, te i heteronomnim i autonomnim.

Naznačena složenost bosanskog društva, u koju su uključene i moderne artikulacije nacija, što znači dijeljenja, rastavljanja i ograničavanja društvenih sadržaja, ostaje u velikoj mjeri izvan kognitivnih mogućnosti savremenog svijeta. Bosna se čini toliko zamršenom da za nju nema rješenja koje bi odgovaralo bilo kojoj raspoloživoj shemi evropskog iskustva. Zato je moguće susresti i teoretske i praktičke odnose prema Bosni u najširem rasponu između dviju krajnosti – jedne zagovaranja njene budućnosti i druge nepovjerenja u njenu održivost.

Taj paradoks bosanske pluralnosti objašnjava jednostavna činjenica prisutnosti muslimana kao autohtonog naroda: u cijeloj historiji Evrope oni su vanjski neprijatelji koje ni teološki ni politički nije moguće uključiti u viziju evropskog jedinstva. U toj viziji moguće je artikulirati odnose različitih naroda, ali ipak kršćanskih, bilo da je riječ o katolicima i protestantima ili pravoslavnim. To je pitanje razgraničenja ili uključenja u kojem Jevreji ostaju teološki unutarnji, a muslimani politički i vanjski neprijatelji.

Bitan sadržaj razmatranja predstavljenih u ovome tekstu je analiza i kritika modernih ideologija. Zato je na samome početku nužno dati nekoliko napomena o ideologiji kao jednom od ključnih koncepata modernosti. Kada se danas govori o tome konceptu, valja odmah istaknuti da njega takvog nema čak ni u devetnaestom stoljeću u bosanskoj političkoj retorici, niti u odnosu prema društvenoj zbilji.

Iz odnosa teologije i prirodne filozofije od sedamnaestog stoljeća pa nadalje na kršćanskom zapadu nastala je pojava objektiviziranih koncepata religije i znanosti. Prvi je manje ili više statičan, s drugi kumulativan i otvoren. Znanost kao eksteriorizirano i stalno narastajuće tijelo znanja kojem doprinose pojedinci u svim naraštajima nudi historiju kao jasan i odredljiv razvoj prema cilju u kojem će biti postignuto potpuno znanje o čovjeku i svijetu. Time je drama pojedinca, kao pitanje izbavljenja

ili ozbiljenja u najvišoj pojedinačnoj mogućnosti, potisnuta i isključena iz znanstvenog vidika, a drama čovječanstva u historiji, koja ima neosporivu teleologiju, preuzela vlast nad predstavama o obrazovanju i javnosti, te djelovanju i njegovom pravdanju.

Znanost kao otvoreni historijski tok razvoja ili napretka utjecala je na razvoj ideologija prema kojima je moguće dosegnuti savršeni društveni poredak u kojem su ponovno otkriveni i ozbiljeni ideali naroda. Mit o izbavljenju čovjeka zamijenjen je mitom o izbavljenju čovječanstva. Izbavljenje čovječanstva, posve smješteno u historiju, više nije drama pojedinca, jer on u njoj doprinosi toliko malo da je ne određuje. A njegovo izbavljenje je neznatno važno u odnosu na cijelo čovječanstvo.

Postoji čitav spektar ideologijskih viđenja te teleološki određene historije, ali i njihovih brojnih hibridnih oblika. Ideologijske elite nisu odvojive od svojih ideologija. Sredstvo postizanja njihovog cilja je moć u politici, kulturi i ekonomiji. U tome toku, razvoju i napretku, koji su ideologijski artikulirani, postoje i promjene njihove svijesti o sebi, odnosa prema vanjskom svijetu, društvima i drugim slikama svijeta. Zato ni ovdje spominjane nacionalne ideologije srpstva, hrvatstva i bošnjaštva nikako ne treba shvatiti kao statične kategorije.

U tim ideologijskim konstrukcijama moguće je prepoznati spektar sadržaja, od liberalizma do konzervativizma, te od nacionalizma do socijalizma. Ti sadržaji utječu na političke, društvene i ekonomske promjene, ali i sami podliježu uzvratnim utjecajima. Tu složenu uzajamnost nije opravdano pojednostavljivati. Ali, za konstrukciju nove slike o osporavanju i razaranju Bosne potrebno je izdvojiti one sadržaje koji omogućuju ocrtavanje kognitivne mape odnosa razarateljskih i graditeljskih pothvata u bosanskoj društvenoj pluralnosti.

U brojnim političkim partijama, te pokretima i vladajućim elitama na prostorima slavenskog juga, prepoznatljivi su i različiti i mijenjajući odnosi prema Bosni i Bošnjacima/Muslimanima. Oni se raspoređuju između krajnosti od potpunog negiranja i do potpunog uključivanja. Ali, nema ideologijske slike slavenskog juga u kojoj je društvena cjelovitost bosanske pluralnosti priznata uz uvažavanje da u njoj kao integralni sadržaj, neizdvojiv iz cjeline, postoje i Bošnjaci/Muslimani.

1. Osporavanje cjelovitosti

Bosna je demografska, kulturna i povijesna cjelina koju kao takvu osporavaju nositelji nacionalnih ideologija čiji su ciljevi velika Srbija i velika Hrvatska kao nacionalne države Srba i Hrvata, koje se moraju proširiti na dijelove bosanske teritorije. Pretpostavke o uspostavljanju obuhvatnih granica veće Hrvatske i veće Srbije nisu moguće uz priznanje zbilje bosanske cjelovitosti. Zato obje nacionalne ideologije, i srpska i hrvatska, rješavaju svoje paradokse pred činjenicom da prisutnosti Srba i Hrvata u Bosni nisu izdvojive ni kulturno niti demografski, tako da im budu dodijeljeni dijelovi bosanske teritorije. Valja naglasiti da svim Srbima i svim Hrvatima u Bosni pripadaju povijesna sudioništva u cijeloj zemlji.

Srpsko, hrvatsko i bošnjačko stanovništvo na cijeloj bosanskoj teritoriji organski je isprepleteno. Tako je i s kulturnim naslijeđem svih njih. Radi postizanja ideologijskog cilja o teritorijalizaciji jednog naroda na jednoj teritoriji potrebno je osporavati i dekonstruirati tu cjelovitost, te je i razarati. Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske, političkog entiteta nastalog u ratu protiv Bosne od 1991. do 1995. godine, taj cilj 2011. godine izriče ovako: "BiH je u ovom trenutku podijeljena zemlja. Nema hemije koja je može ujediniti, a to potvrđuje i njena istorija. Što se tiče nas, BiH može da bude uspešna konfederacija ili unija čiji bi entiteti deo svoje državnosti i nadležnosti preneli na zajedničke organe – kao što su vojska, spoljna i monetarna politika."[3]

Podijeljenost Bosne je ideologijska konstrukcija koja počiva na nekoliko postavki. Prva od njih je da ratom uspostavljeno stanje, u kojem su provedena izgonjenja, ubijanja i razaranja, mora biti prihvaćeno kao nepovratno, te da je, u skladu s tim, politička ideologija koja se temelji na tome nužnost s kojom se svi moraju pomiriti. Druga je pretpostavka da demokratska potvrda vladajućih elita na dijelu bosanske teritorije jest isto što i etična neosporivost tih elita. Treća postavka te konstrukcije je tvrdnja o nepostojanju bosanske kulturne cjelovitosti. Iako je stara koliko i nacionalni pokreti u bosanskom okruženju, te kao takva uključena u sve antibosanske programe, ta tvrdnja nikada se nije mogla osloniti ni na kakav drugi dokaz do li sile i konfabuliranja.

Milorad Dodik govori o podijeljenosti koja je za većinu bosanskog stanovništva vještačka, jer se njome smjeraju dekonstruiranja bosanskog identiteta većine stanovništva, i to tako da im budu oduzete i cijela prošlost i cijela budućnost. Podjela o kojoj je tu riječ nametnuta je nasiljem i zločinom. Njome nije, a ne može ni biti, dokinuta kulturna cjelovitost većine bosanskog naroda. Nije, jer nema dijela bosanske teritorije na kojem ne postoji povijesna prisutnost svih činitelja njene pluralnosti.

I tamo gdje su uništeni stanovnici, njihova greblja, džamije i svi drugi oblici kulturnog trajanja, pa uspostavljena homogena etnonacionalna prisutnost jednog naroda, valja posvjedočiti da tu i dalje ostaje neotuđiva baština onih drugih, kojih više fizički tamo nema. Pretpostavi li se neosporivo pravo na opstanak svih bosanskih kolektiva, nužna posljedica tog je nemogućnost da oni zaborave svoju kulturnu prisutnost kroz više od tisuću godina na cijeloj teritoriji svoje zemlje. Ničim i nikada se ta baština ne može poništiti, jer trajanje naroda znači njegovo pamćenje. Sve dok je tog pamćenja, traje i narod, pa i tamo gdje je djelomično uništena njegova tjelesna prisutnost.

Koliko god više bude poricana bosanska prisutnost unutar političkih konstrukcija, među kojima je Republika Srpska samo jedna od mnoštva pojava, nužnost štićenja dostojanstva svih koji su u toj prisutnosti postajat će važnija i odlučnija. Republika Srpska, kao i svaka druga njoj slična pojava, svojim negiranjem kulturne i historijske

[3] Milorad Dodik, "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine; http //www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html.

neodvojivosti od Bosne djelovat će, zapravo, i protiv sebe i protiv drugih. Ona će, u skladu s time, ostajati stalno nasuprot onog bosanstva koje ne isključuje nijednu od bosanskih posebnosti, već svakoj od njih nudi idealni okvir koji ništa ne može iscrpsti ni istrošiti.

Zato je netačna i tvrdnja Milorada Dodika da nepovratnu podijeljenost Bosne potvrđuje "i njena istorija". Istina je, zapravo, posve drukčija od tog. Moguće ju je otkriti u historijskim zbivanjima. Godine 1918. Bosna je kao politički subjekt nestala. Na njeno razaranje potrošene su sve mogućnosti koje je imala ondašnja velikosrpska elita. Ali Bosna je kao pluralno društvo sve to preživjela. Ako se broj ubijenih u toku Drugog svjetskog rata sračuna u odnosu na ukupan broj pripadnika pojedinih naroda, postotak ubijenih Bošnjaka/Muslimana, u odnosu na njihov ukupan broj, odmah je iza istog postotka ubijenih Bosanskih Jevreja.[4]

To uništavanje Bošnjaka provođeno je radi stvaranja teritorija s homogenim srpskim stanovništvom. Takav cilj je precizno reartikulirao Stevan Moljević, jedan od ideologa četničkog pokreta u toku Drugog svjetskog rata.[5] Ali Bosna je preživjela i taj zločinački pothvat. Od 1991. do 1995. godine na uništavanju Bosne trošena su gotovo sva raspoloživa sredstva i Srbije i Hrvatske. U tome pothvatu slijeđeni su stari obrasci dogovora Cvetković – Maček, a tehnike programa Karadžić – Boban bile su istovjetne s prijedlozima Stevana Moljevića. Ali, ni taj pothvat nije realiziran u skladu sa željom njegovih nositelja.

Prema tome, da bi podijeljenost Bosne bila potvrđena nekom historijom, moraju biti proizvedene i zagovarane dvije maštarije. Prva maštarija je o mogućnosti podijele Bosne. A druga maštarija je historija koju u službi te mogućnosti treba proizvesti. Iako oba pothvata već imaju mnogo godina, ni u jednom od njih nije moguće vidjeti ni kapi mudrosti, što znači ništa od smještanja pojava tamo gdje one u skladu sa svojom naravi moraju biti.

Narodi koji žive na teritoriji Bosne jesu sudionici njene državnosti, ali tako da nijedan od njih ne unosi neki dio teritorije na kojem je nekad prihvatljivim sredstvima ostvario svoju isključivu vlast. Gdje god je uspostavljena kao etnička, uz isključivanje prava drugih, ta vlast je nasilna i antibosanska, pa zato i neprihvatljiva. Koliko god nositelji te vlasti uvjeravali sebe i druge u realnost svoje imaginacije,

---

[4] Navedena se procjena osniva na istraživanjima danim u knjizi: Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo, 1989., 36, 61. O genocidu nad Bošnjacima/Muslimanima tokom Drugog svjetskog rata vidjeti također u: Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo: Svjetlost, 1990.; Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad muslimanima, 1941-1945.: Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo: Svjetlost, 1990. Prikaz razaranja bosanske demografske cjelovitosti u posljednjem ratu protiv Bosne (1991-1995.) dan je u: Rusmir Mahmutćehajić, *The Denial of Bosnia*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000., 75-78.

[5] Vidjeti: Stevan Moljević, "Homogena Srbija", 141; u: Bože Čović, ur., *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb: August Cesarec, 1991., 141-150.

nikada njihova vlast ne može biti i prihvaćena. Ako bi bila prihvaćena, to bi značilo da su zločinci, koji su progonili i ubijali bosanske ljude, te razarali bosanske političke i kulturne sadržaje, za što su mnogi od njih i osuđeni, ipak, nakon presuda i smrti, pobijedili. Tako se nerijetko događalo u ranijim slučajevima razaranja pluralnosti balkanskih društava.

Ubice i razaratelji prikazivali su sebe kao spasitelje i graditelje, a one koje su poubijali i protjerali kao ubice i razaratelje. Zamisao da bi s takvim *posteriori* konstruiranjem historijskih slika bilo moguće i konačno svladati istinu jest sastavni dio modernih ideologija, ali nije i ne može biti jamstvo budućnosti čovječanstva kao cjeline. Zato je ta inverzija, kojom laž postaje istina a dobro zlo, neprihvatljiva i konkretno i općenito. A pristati na tu inverziju značilo bi isto što i dopustiti da Hitler i njegovi zločinci postignu pobjedu nekad nakon svojih smrti.

Trpljenje nečeg nije isto što i prihvatanje. Zato je besmislena konstrukcija tvrdnja Milorada Dodika da bosanski entiteti mogu prenijeti dio svoje državnosti negdje, nekada i nekom. Ako mogu vršiti državne funkcije, entiteti ih moraju od nekog primiti. A nema nikog drugog do bosanske države koja im ih može dati. Ako nije tako, onda su oni te državne sadržaje oteli u nezakonitim pothvatima ili ih usvojili iz imaginacijskih konstrukcija svojih vođa. Kada se kaže da je to narodno postignuće, valja vidjeti da se time narodu zločin pripisuje kao postignuće. Učinak takvog pripisivanja, te nastojanja da se ono nametne kao svijest naroda, ne jamči i ne može jamčiti nikakvu budućnost tom narodu. Kada god je neka politika neetična, ona mora djelovati razorno i na pojedince i na narod u kojem je promicana i nametana.

Kada god nije bilo moguće do kraja izvesti plan o podjeli Bosne i prisajedinjenju nekih njenih dijelova u zamišljene nacionalne države, ratom postignuto stanje je predstavljano kao privremeno. Za njega su tada tražena imenovanja koja su prikladna za sljedeći korak u pothvatu razaranja. Tvrdnje o konfederaciji i uniji su uključene u te pothvate razaranja Bosne. Budući da su etničke teritorije kao posve homogene u Bosni nemoguće, njih je potrebno ili pretpostaviti ili različitim politikama, uključujući aparthejd i nasilje, nametnuti u svijest domaćih i stranih ljudi, a one koji to onemogućuju prikazati kao nositelje napetosti i sukoba. U tome je naročito važno osporavanje bosanske kulturne cjelovitosti.

U srpskom nacionalnom programu kulturna baština Kosova je redovno prikazivana kao jezgra sveg srpstva, pa je, prema takvome gledanju, nemoguće njeno uključenje i održavanje u bilo kojoj nesrpskoj državnoj politici. Na drugoj strani, bosanska kulturna baština, naročito njen muslimanski sadržaj, poricana je, zapuštana i razarana, iako nju nikako nije moguće svesti na neku izdvojenu i zatvorenu teritoriju unutar bosanske države. Na cijelom prostoru Bosne svi sudionici bosanskog društva imaju kulturnu baštinu koju nije moguće ni izdvojiti niti ograditi. Svako teritorijaliziranje etničkih zajednica uključuje nepokretnu kulturnu baštinu svih drugih. Uključuje je i onda kada ona bude sama arheologija.

Ta baština je nepovratno uključena u kolektivno pamćenje njenih ljudi. I onda kada je razorena, onako kako je njen veliki dio sada nakon zločinačkih pothvata antibosanskih vojski, ta baština pripada Bosni i njenim ljudima. Nije moguće održavanje narodnog pamćenja bez nje. Fizičko uništavanje kulturne baštine ne znači i prestanak njenog postojanja u sjećanju preživjelih. A sjećanje je za opstanak naroda često moćnije i značajnije od tvarnih građevina. Nikakva homogenost etničke teritorije nije moguća sve dok postoji sjećanje na uništene sadržaje drugih. Narodi nestaju kada izgube kolektivno pamćenje.

Na Kosovu su srpski nacionalisti nijekali i razarali prisutnost svih drugih. Ta je zemlja za njih bila jedino srpska, i to u svim svojim sadržajima. Sabere li se sada iskustvo takve politike, jasno je da njeni rezultati pokazuju da je ona *de facto* antisrpska. Osporavanje svih drugih, njihovo progonjenje, prisilio ih je na uzvrat kojim je Kosovo postalo to što je danas. Zato je važno pitanje: Ne radi li protiv svoje budućnosti i elita čiji je govornik Milorad Dodik?!

2. Teritorijaliziranje hrvatskog, srpskog i bošnjačkog stanovništva u Bosni

Moguće je navesti mnoštvo dokaza o direktnom i indirektnom poricanju sadašnjih bosanskih granica, iza čega na različite načine stoje i Republika Srbija i Republika Hrvatska. Obje države nastoje, putem svojih državnih vlasti, provesti integraciju politike, kulture i ekonomije bosanske, "srpske" i "hrvatske" komponente, te osnažiti autoritet beogradskih i zagrebačkih vlasti u svemu što se događa s tim dijelovima općeg srpstva i općeg hrvatstva.

Iz državnih proračuna Republike Srbije i Republike Hrvatske izdvajana su sredstva za pomaganje srpskih i hrvatskih projekata. Srbi i Hrvati iz Bosne imaju privilegirane statuse u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj, ali i privilegirane statuse u Bosni, s obzirom na podrške koje primaju na osnovi etničkog kriterija iz proračuna navedenih susjednih zemalja. Tako te dvije države direktno i indirektno podržavaju segregaciju Bošnjaka/Muslimana i njihovo obespravljivanje u državi koja je njihova koliko i njihovih srpskih i hrvatskih susjeda, građana tog pluralnog društva.

Bosanske državne granice su u takvim odnosima Republike Srbije i Republike Hrvatske prema Bosni i priznate i nepriznate. Priznate su kada to odgovara štićenju dalekoročno zasnovane politike njihovog nepriznavanja. Nisu priznate u svim slučajevima kada to pogoršava slabljenje bosanske državne suverenosti. Miješanja u unutarnje stvari bosanske države su dio političke (ne)kulture koja prevladava u tim susjednim državama. Kada god je nemiješanje isticano, ono je, zapravo, potvrda trajnog miješanja u unutarnja bosanska pitanja.

Kada ponovi mantru o nemiješanju u unutarnje stvari bosanske države te priznavanje njene suverenosti i neprihvatanje njenog dijeljenja, Boris Tadić, predsjednik Republike Srbije, tome doda da on priznaje svaki dogovor koji postignu tri naroda i dva entiteta, u skladu s uređenjem koje proistječe iz Dejtonskog sporazuma.

Takav politički stav on opravdava činjenicom da je Republika Srbija potpisnik i garant Dejtonskog sporazuma. To su postavke koje se ni u čemu ne razlikuju od onih koje su isticali Slobodan Milošević, njegov prethodnik na predsjedničkom mjestu, i svi njegovi saveznici u realiziranju dogovora Miloševića i Tuđmana 1991. godine u Karađorđevu.

Navedene postavke državnih politika Republike Srbije i Republike Hrvatske temelje se na stanju koje je proizvedeno ratom protiv Bosne. Glavni sudionici tog rata bili su u Beogradu i Zagrebu. Kada je rat okončan, tamo su imali utočište i zaštitu glavni zločinci u realiziranju projekta uništavanja Bosne. Predsjednik Boris Tadić govori o odnosu Republike Srbije prema Bosni kao da te činjenice ne postoje ili kao da su tabu kojem se niko ne smije primicati. Sadašnja teritorijalizacija etničkih zajednica u Bosni je protiv interesa svih njenih ljudi. U njoj i s njome nije moguće ostvariti jednakopravnost Srba, Hrvata i Bošnjaka i svih ostalih, u skladu s principima na kojima glavni zagovornici evropskog ujedinjenja grade viziju poželjne evropske budućnosti.

Nasuprot političkoj retorici predsjednika Borisa Tadića, procjenjujući realnost Republike Srbije i njene državne politike, Latinka Perović određuje državnu politiku Srbije kao dugotrajni paradoks – država koja ne zna gdje su joj granice. Ona kaže:

> *Na početku XXI veka, Srbija i dalje ne zna gde su njene granice, realnost postojanja novih država na Balkanu vidi kao istorijsku improvizaciju; ona afirmiše državnu strategiju koja je vraća na Garašaninov program, na obnovu srednjevekovne države. Dobar primer je odnos prema popisu stanovništva u zemljama regiona, posebno u Crnoj Gori. Tu se rutinska stvar diže na nivo koji je neprihvatljiv! Srbima se odavde poručuje: izjasni se, važno je. Čekajte, za koga je to važno?! Očigledno, popis je shvaćen kao adut za buduće događaje i buduće odnose*.[6]

U sad već notornom zapisniku sa sastanka predsjednika Franje Tuđmana s hrvatskim vojnim zapovjednicima 5. augusta 1995. godine na Brijunima, on kaže: "Znači, idemo da onda riješimo jug i sjever, razumijete. Prema tome sljedeće godine ćemo imati Hrvatsku i turizam, a isto tak oslobađamo snage da krojimo granice Hrvatske u Bosni, razgraničenje. Prema tome, to što sada odluke koje donosimo i provedba tih odluka je od golemog povijesnog značenja."[7]

Prema Dobrici Ćosiću, nastanak Republike Srpske kao srpske etničke teritorije u Bosni je, zapravo, velika pobjeda srpstva, za koju je prije svih zaslužan Radovan Karadžić. Ćosić u julu 2008. godine piše: "Karadžićevi savremenici u Srbiji, oni drogirani haškom propagandom i NATO-vskom ideologijom, sporo uviđaju ili još ne uviđaju da je zaslugom svih boraca i svih komandanata Vojske Republike

---

[6] Latinka Perović, "Srbija i dalje ne zna gde su njene granice", razgovarala Tamara Nikčević, *E-novine*, http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/46612-Srbija-dalje-zna-gde-njene-granice.html.

[7] "Brijunski transkript", Brijunski transkripti akcije "Oluja", http://www.camo.ch/brijunski_transkripti.htm.

Srpske, naroda i vodstva oslobodilačkog pokreta Srba u Bosni i Hercegovini, stvorena prva srpska država preko Drine. A to je u nizu teških nacionalnih poraza jedna velika pobeda srpskog naroda u posljednjoj deceniji dvadesetog veka."[8]

Dobrica Ćosić je ushićen tim ratnim postignućem, i pored toga što su njegovi zagovornici i ozbiljitelji uzrokovali najveće stradanje i razaranje u Bosni u cijeloj njenoj historiji, i pored toga što su gotovo svi njegovi prvaci optuženi i/ili osuđeni za najgore ratne zločine. Ćosić ne prepoznaje da je njegovo oduševljenje Republikom Srpskom zapravo priznanje i štićenje ratnih zločina. Ima li ičeg etičkog u njegovom ushićenju? Bez stida i odgovornosti Ćosić piše:

> *Nije malo Srba koji su postali slepi i umno pometeni da istorijskim razumom sagledaju sebe u "vremenu i prostoru", da shvate da im evropski "komesari" i "eksperti" ideološki ispiraju mozak, redukuju identitet, diktiraju istorijsku svest, nacionalne dužnosti i društvene ciljeve, narodu koji ima osam vekova svoju kulturu… U toj nametnutoj ali i participiranoj nacionalnoj regresiji mi još nismo postali svesni da posle ustaškog genocida i izgona iz Hrvatske i etničkog čišćenja Bosne, posle gubitka Kosova, otcepljenja Crne Gore za koju smo verovali da u njoj pretežno živi srpski narod, najnepravednijeg i najneravnopravnijeg rata u evrposkoj istoriji sa NATO-om i amerikom 1999. koji smo, razume se, izgubili – dakle, posle niza nacionalnih poraza koji nisu samo posledica naših zabluda i političkih grešaka, imamo jednu veliku, istorijsku pobedu: ogromnim žrtvama stvorena je Republika Srpska; ponavljam: prva srpska država preko Drine koja mora postati demokratska, pravna, civilizovana država. Njen najznačajniji tvorac je Radovan Karadžić*.[9]

Tim stvaranjem koje, prema Dobrići Ćosiću, rehabilitira ideal osam vjekova srpske historije, izdvojen je dio bosanske teritorije i potčinjen realiziranju imaginacije o srpskoj teritoriji. Usporedo s time traje i nedovršen, pa zato i prijeteći, posao razdjeljenja ostatka bosanske teritorije koji je određen kao Federacija Bosne i Hercegovine. Iako Republika Srbija i Republika Hrvatska ističu svoja priznanja teritorijalnog integriteta države koja je između njih, cijeli pothvat dijeljenja je nastavljen i nakon formalnog okončanja njihovog rata protiv Bosne od 1991. do 1995. godine. Postoje odlučna zahtijevanja teritorijaliziranja hrvatskog naroda, pri čemu se taj pothvat realizira u punoj političkoj saradnji dvaju vodstava – jednog iz Republike Srpske i drugog iz hrvatske političke zajednice.

S tom političkom zajednicom poistovjećuje se Hrvatska demokratska zajednica BiH, politička stranka koja je organizirana i od samog početka potčinjena stranci istog imena u Republici Hrvatskoj. Tim poistovjećenjem ona isključuje svako političko mišljenje i sudioništvo na bosanskoj političkoj pozornici kao nelegitimno sa stanovišta hrvatskog nacionalnog interesa. Nema nikakvog odvajanja politike te stranke od njenog djelovanja u ratu, kada je ona bila infrastruktura razaranja svega bosanskog u skladu sa spomenutim projektom Milošević – Tuđman.

---

[8] Dobrica Ćosić, "O *Stvaranju Republike Srpske* i njenom piscu", u: Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995.*, Beograd: Službeni glasnik, 2008., 35.

[9] Isto, 36.

Obje države, i Republika Srbija i Republika Hrvatska, u skladu sa svojim najvišim državnim dokumentima obvezale su se na brigu o Srbima i Hrvatima u Bosni. Prema Ustavu Republike Hrvatske, Hrvati u Bosni su dijaspora prema kojoj država Hrvatska ima trajne obaveze. Republika Srbija na različite načine planira i realizira svoju državnu prisutnost u Bosni. Primjer toga je "Zakon o dijaspori i Srbima u regionu", čiji je Nacrt usvojila Vlada Republike Srbije.[10]

Teritorijaliziranje Bosne, prema navedenoj zamisli zajedničkog političkog djelovanja Dodika i Čovića, isključuje Bošnjake/Muslimane iz bosanske cjeline, te ih prisiljava na teritorijaliziranje, čime bi se, prema toj zamisli, došlo do potrebnih preduvjeta dogovora o konfederaciji ili uniji. Na taj bi način bilo moguće objasniti pothvat nacionaliziranja bosanske baštine. Njeni kršćanski sadržaji su, prema takvoj zamisli, rastavljivi na istočne i zapadne, to jest pravoslavne i katoličke. Kada su tako rastavljeni, oni mogu biti dodijeljeni pretpostavljenoj teritoriji homogenog vlasništva.

Bošnjacima/Muslimanima takva mogućnost u cijelosti je osporena, jer oni nemaju i ne mogu imati nikakav kontinuitet u kulturnom trajanju. Nemaju i ne mogu imati taj kontinuitet ni u jednom od ideologijskih konstruiranja jedinstvenosti srpske i hrvatske nacije. Ukazujući na izdvajanje Bošnjaka/Muslimana središnjeg južnoslavenskog prostora iz neupitnih cjelina srpstva i hrvatstva, te tako na novo počinjanje kao otcjepljenje, izdaju i pronevjeru svega čemu izvorno pripadaju, Milorad Ekmečić za priznanje njihovog postojanja, pa tako i njihove anomaličnosti, optužuje jugoslavenske komuniste. Ekmečić kaže: "Kod muslimanskog stanovništva, u Bosni, raškoj oblasti, Kosovu, Crnoj Gori i Makedoniji će pobeda masovnog tipa nacionalizma nastupiti tek iza 1960. Tada je jugoslavenski komunizam otvorio ventile stvaranja muslimanske nacije, izdvajanja muslimana iz onih etničkih okvira u kojima su od XV veka nastali."[11]

U tom ideologijskom obrascu, kako ga je formulirao Milorad Ekmečić, ocrtana je ključna postavka o Bošnjacima/Muslimanima u nacionalističkim historiografijama. Bošnjaci/Muslimani nemaju i ne mogu imati, prema takvom gledanju, ni dijahronijske ni sinhronijske neprekinutosti svog postojanja. Njihovo postojanje je iskidanje, prekidanje i raskidanje, koji se događaju u ideologijski postuliranim cjelinama srpstva i hrvatstva. Pri tome se u toj slici muslimana, sa svom paletom njihovih imena u evropskom naslijeđu – Arabljani, Ismailićani, Agarjani, Saraceni, Turci, Osmanlije i tome slično – isključuje svaka mogućnost principijelno zasnovanog toleriranja njih kao manjine u kršćanskome svijetu.

Kada god i gdje god su muslimani posve uništeni, ti pothvati su u historiografijskim konstrukcijama prikazani kao legitimno oslobađanje evropske i kršćanske zemlje od neevropske i nevjerničke prisutnosti stranog i neprihvatljivog tijela. Njihova

[10] Vidjeti: www.mzd.gov.rs.

[11] Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom veku (1492-1992)*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2008., 204.

prisutnost je redovno svođena na imaginacijsku predstavu o tijelu okupatora, neprijatelja i nevjernika. Takvo tijelo predstavljeno je kao jedan ratnik, kao potpuna prijetnja u borbi za život. Ništa njegovo ne završeđuje preživljenje. U skladu s time, poželjan odgovor preživjelih Bošnjaka/Muslimana bio je – a takav je ostao i danas – u njihovom prihvatanju da im je historijski početak s Osmanskom okupacijom, te da su oni "orijentalno-islamska", "osmanska", "turska" i tome slično kultura ili posljedica.

U takvim konstrukcijama Bošnjaci/Muslimani sudjeluju u odvajanju sebe i svoje zemlje, sebe i svog jezika, sebe i svoje države. Takva njihova gledanja poželjna su u antimuslimanskim dekonstruiranjima bosanske cjelovitosti. Tome dekonstruiranju oni dopinose kada god prihvataju da u dijahronijsko i sinhronijsko pluralnoj Bosni njihov udio može biti izdvojen i opredmećen. Kada god neko od njih istupi izvan tog ograničenja, koje je u cijelosti određeno osmanskim neprijateljstvom i razaranjem kršćanskog trajanja, on će biti optužen za mistifikaciju i posezanje za nečim što Bošnjacima/Muslimanima ne pripada i ne može pripadati.

Tako zamisao o teritorijaliziranju Bošnjaka/Muslimana uključuje i prihvatanje historije koju konstruiraju razaratelji Bosne: to je zemlja koja njima ne može pripadati, pa ih je kao historijsku anomaliju u najboljoj mogućnosti potrebno tolerirati. Njihova ravnopravnost nije prihvatljiva, pa im nije dopustivo pravo na demokratski princip "jedan čovjek – jedan glas", kako će to ponavljati gotovo svi osporavatelji bosanskog pluralnog društva.

2. *Homogeniziranja oko dva gravitacijska pola*

U svim razmatranjima političkih napetosti unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, poslije preimenovane u Jugoslaviju, sve od njenog nastanka 1918. godine, rješavanje bosanskog pitanja shvaćano je uvjetom uspostavljanja reformirane Jugoslavije, federativne republike umjesto karađorđevićevske monarhije. Takva država bi, prema pretpostavci njenih konstruktora tokom Drugog svjetskog rata, imala dovoljno kohezionih sila da se ne sruši onako kako se to dogodilo njenoj historijskoj prethodnici.

U toj federativnoj konstrukciji Bosna je priznata u svojim historijskim granicama kao ravnopravna republika jugoslavenske federacije. Njeni susjedi, Srbija i Hrvatska, određeni su kao republike čije su razine državnosti jednake bosanskoj. U svim Ustavima Bosne i Hercegovine ona je određena kao država ravnopravnih naroda – Srba, Hrvata i Muslimana – i njenih građana, i to u skladu s principima koji su proklamirani na ratnim sjednicama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Kada se kaže u "njenim historijskim granicama", to znači da su te granice obuhvatale većinu područja koja su činila bosansku državu od njenih javljanja na historijskoj pozornici.

Savremeno bosansko stanovništvo je u najvećoj mjeri genetski povezano kroz gotovo cijeli minuli milenij. Iako su postojala doseljavanja i iseljavanja, većina sadašnjeg bosanskog stanovništva su potomci stare demografske jezgre. Ono je strukturirano u svoj religijski pluralni oblik, te potom i u tri etnoreligijske skupine, uglavnom na osnovi svog starog stanovništva. U modernim planovima razaranja Bosne pretpostavljane su mogućnosti teritorijaliziranja naroda, pa su uz tu pretpostavku nuđena rješenja u obliku konfederacije, unije i konsocijacije.

Prva dva rješenja temelje se na pretpostavci da je moguće teritorijaliziranje etničkih zajednica koje čine bosansko društvo. Poticaj i koordiniranje tog teritorijaliziranja dolazi posredno ili neposredno iz Beograda i Zagreba, kao etnonacionalnih središta svih Srba i svih Hrvata. U maksimalističkim gledanjima na tu mogućnost Bosna se pretpostavlja kao posve srpska ili kao posve hrvatska. U prividno realističnijem gledanju na nju ona je djelomično srpska i djelomično hrvatska, ali tako da je ta djelomičnost svediva na fizičke dijelove bosanske teritorije, dijelove koje nikada niko nije odredio. Zato je u pitanje razgraničenja pretpostavljenog hrvatskog i srpskog dijela uključena i potreba homogeniziranja tih dviju teritorija tako da one budu spojive u pretpostavljene nove nacionalne države Srba i Hrvata.

Postizanja tog, u programu Stevana Moljevića, zamišljeno je ovako: cilj – "da stvore i organiziraju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive"; način – "preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih".[12] Taj postupak su doslovno primjenjivali Slobodan Milošević i Franjo Tuđman u artikuliranju i vođenju rata protiv Bosne (1991–1995), te u njeg uključili sva raspoloživa sredstva. Za izvedbu na terenu bili su zaduženi Radovan Karadžić i Mate Boban, te brojni drugi u organizacijskim strukturama tog zločinačkog pothvata.

Ta teritorijalizacija nije izvediva. Nije, jer su vrlo mali prostori bosanske teritorije na kojima ne postoji živa demografska ili višestoljetna historijska, što znači kulturna prisutnost svakog od sadržaja bosanske društvene pluralnosti. Nije, jer i nakon brojnih pokušaja nacionaliziranja bosanskih muslimana, oni su ostali u najvećoj mjeri otporni na promjenu svoje vezanosti za ukupnost bosanskog povijesnog i kulturnog trajanja, i to u složenoj povezanosti sa svojim neposrednim susjedima.

Tek s teritorijaliziranjem neke od bosanskih etničkih zajednica na nekom dijelu bosanske teritorije nastaju nerazrješive poteškoće s pravima te zajednice na dijelovima bosanske teritorije izvan tog njihovog etniciziranog dijela, ali i s pravima svih drugih na toj njihovoj etniciziranoj teritoriji. Kako god bilo zamišljeno ili ostvareno teritorijaliziranje tri etnoreligijska kolektiva na dijelovima bosanske teritorije, u njemu mora biti reproducirana slika cjeline. Nema teritorije Bosne u kojoj svi dijelovi njene kolektivne cjeline nisu prisutni.

[12] Stevan Moljević, "Homogena Srbija", 141.

Zagovaranu i nastalu razdijeljenost, koja je prvenstveno imaginacijska, potrebno je institucionalizirati da bi ideologijska slika o dijelovima dobila konkretne oblike. Pri tome prividna nemogućnost demokratskog usaglašavanja etničkih elita uzrokuje povlačenje u imaginacijski geto, u kojem se vlast većine priviđa utočištem iz haosa političkih sukoba u demokratskim institucijama. Nastojanja da takva imaginacija bude zanemarena i pretvorena u privid političke realnosti pokazuju se, i moraju se pokazivati, kao nemogućnost funkcioniranja države i njenih struktura, zašto je nužno snažiti imaginaciju o neprijatelju koji je tu, i vidljiv i nevidljiv, i koji onemogućuje stabilnost i sreću nacije.

Unija je ime za ekstremnu diobu. Svakoj etničkoj zajednici moguće je, prema toj zamisli, dodijeliti njenu, što znači srpsku, hrvatsku ili bošnjačku, teritoriju. Na tim etniciziranim teritorijama ostvarivala bi se, prema takvoj zamisli, potpuna etnička država sa sposobnošću da se ujedinjuje i razjedinjuje u naddržavne integracije. U takvoj slici bosanska cjelovitost ne postoji. Sve bosansko je, prema takvoj imaginaciji, sastavljeno, pa je zato i rastavljivo. Nema ničeg bosanskog što ima vrijednost mimo te zamisli o suverenosti etničke zajednice na njenoj teritoriji.

U nemogućnosti teritorijalne razdiobe u skladu s pretpostavljenim pravom etničke zajednice, uz težnju da se razriješi pitanje manjih zajednica izvan etnicizirane teritorije i očuvaju etnizicirana kulturna dobra, u pothvatu razaranja bosanske cjelovitosti nuđena je i zagovarana ideja konsocijacije – tri etničke zajednice strukturirane u zasebne politike koje su i institucionalizirane. Tek iz te razdiobe, koja nije nužno i teritorijska, bilo bi moguće, prema zagovornicima konsocijacijskog rješenja, izvesti zajedničke strukture nužne za ujedinjenje.

Sadašnje države Republika Srbija i Republika Hrvatska nastale su na temeljima različitih složenih historijskih naslijeđa. Svoje današnje oblike dobile su u toku Drugog svjetskog rata, na osnovi odluka Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Dijelovi srpskog i hrvatskog stanovništva koji žive u Bosni nisu izdvojivi iz cjelina srpskog i hrvatskog naroda. Zamisli o svim Srbima u jednoj i svim Hrvatima u drugoj državi nisu i ne mogu biti realizirane a da to ne uključi razaranja postojećih povijesnih tkiva na širem prostoru, a naročito u Bosni.

Takva zločinačka zamisao pretpostavlja osporavanje i uništavanje svake bosanske društvene kohezije. Srbe i Hrvate u Bosni treba, prema takvom programu, staviti u izravan odnos s općim centrima cjelovitih etnosa, te ih podsticati u procesima razgradnje bosanskog društva. Takva razgradnja nužno dovodi do izlučenja bosanstva, bošnjaštva i muslimanstva kao antisrpskih i antihrvatskih sadržaja koje je opravdano prezirati, osporavati i razarati, te i više od tog – uništavati kao prepreke na putu postizanja cilja nacionalnog ujedinjenja.

Zamisli i zagovaranja ujedinjenja svih Srba i svih Hrvata u dvije susjedne države, prema sada već dugotrajućim programima, ozbiljivi su jedino uz nestanak Bosne kao države. Nakon iskustva s neuspjehom realizacije tri historijska pokušaja u dvadesetom stoljeću da se o podjeli Bosne dogovore srpska i hrvatska nacionalna

elita – poznatim kao stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918, kao dogovor Cvetković – Maček 1939. i kao plan Milošević – Tuđman 1991. godine – Bošnjaci/Muslimani su predstavljeni kao ključna prepreka. Svako od njihovih zagovaranja pluralnog društva, očuvanja historijskih postignuća zajedničkog života i traganja za rješenjem koje isključuje neravnopravnost predstavljano je kao opasna varka iza koje su antisrpske i antihrvatske namjere.

Srpsko i hrvatsko pitanje u Bosni artikulirano je kao neodvojivo od jednocentrične zamisli o tim dvjema nacijama. Tako je Bosna između dva politička središta, srpskog u Beogradu i hrvatskog u Zagrebu. Jedinstvenosti kultura svih Srba i svih Hrvata isključuju bilo kakvu mogućnost integralnog bosanstva, jer ono ne podupire nacionalna razlučenja. Tako je i s religijskim pripadanjima. Srpska Pravoslavna crkva je jedinstvena, a središte joj je u Beogradu. Katolička crkva u Bosni je organizirana u granicama bosanskohercegovačke države, ali je nepojmljiva izvan hrvatske nacionalne cjelovitosti.

Tako se nacionalne i religijske kulture Srba i Hrvata podudaraju s njihovim crkvenostima. Ostajući izdvojeni iz tih cjelina, Bošnjaci/Muslimani implicitno uzvraćaju oponašanjem tih dviju crkvenosti. U gotovo svim svojim organizacijskim sadržajima današnje stanje "islamske zajednice" odražava stanja u dvjema crkvama, te poseže za teritorijalnim nadležnostima koje su nepokrivene postojećim crkvenim ustrojstvom. Takvo stanje je očekivano i poželjno u dokazivanjima bosanske razdijeljenosti i nemogućnosti zajedničke države u punom značenju tog pojma.

Doktrinarna neodrživost takve neorganiziranosti Bošnjaka/Muslimana pokazuje se u višku političke retorike religijskih prvaka i manjku njihove zaokupljenosti etičkim pitanjima onih ljudi koji kao vjerujući dio bošnjačkog naroda žive u pluralnom društvu. Tako je pravdana politika dva pola. Jedinstvenost srpske i hrvatske nacije, s njihovim središtima izvan Bosne, ugrožava Bošnjačko/Muslimansko posezanje za svojim bosanskim središtem iz kojeg se susjedne države vide kao prostori utjecaja i religijske vlasti.

4. *Muslimani kao drugi*

Ivo Josipović, predsjednik Republike Hrvatske, u svome obraćanju papi Benediktu XVI kaže: "Spremne sudionike oprosta i pomirenja našao sam i u drugim religijama s kojima se u Hrvatskoj i u susjedstvu dodirujemo, posebno s pravoslavljem i islamom."[13] Ta tvrdnja je posve nejasna. Iz nje nije vidljivo o kakvom dodirivanju je tu riječ. Predsjednik Josipović tu svoju projekciju uobličava u istome govoru ovako: "Ujedinjenje Europe je u osnovi kršćanski projekt."[14]

[13] www.hrt.hr/Index.php?id=48&tx_ttnew...

[14] Isto.

Opredmećenje pravoslavlja i islama je pretpostavka njihovog dodirivanja. Kada je domaštano, takvom dodirivanju moguće je pridijevati svaki sadržaj – i pozitivni i negativni, i prijateljski i neprijateljski, jer maštanje nema postojan oblik. U njemu nestaju konkretni ljudi. Oni postaju jednostavno pravoslavlje i/ili islam. Konkretni ljudi nestaju čak i onda kada pravoslavlju i/ili islamu budu pridjeveni njihovi predstavnici uosobljeni u kleru ili nekom od njegovih ustrojstava. Tad nestaje odgovornost prema živim ljudima, što znači i prema njihovim bolima i patnjama, i svakoj krivici za njih. Njima je moguće priznavati i nijekati prava, pa čak i ime.

Muslimansko stanovništvo sa svime što mu pripada uništeno je na prostoru današnje Republike Hrvatske u sedamnaestome i osamnaestome stoljeću. Tamo je i sada mnoštvo crkava koje su napravljene od džamija ili na njihovim ruševinama. Radi prikaza te tvrdnje dovoljno je spomenuti crkve u Osijeku, Džakovu, Drnišu, Klisu i Imotskom.[15] Uništavanje sveg muslimanstva na tim područjima nije i ne može biti dodirivanje. Obrasci kojima se o muslimanima u Hrvatskoj govori danas preslikavaju poimanja drugih kao problema Evrope ili Evrope kao problema drugih.

Muslimani Dalmacije, Slavonije i Like, kada ih je tamo još bilo, nisu bili niotkud došli, jednako kako to nisu bili ni tamošnji katolici. To je jedno i isto stanovništvo koje je u različitim vremenima svoje povijesti, u različitim vladavinskim prilikama, usvajalo i mijenjalo svoja svjedočenja o čovjeku, svijetu i Bogu. Tamo su muslimani nestali, i to na način koji nijedan čovjek ne može opravdati a da time sebe ne spusti na najnižu od svih ljudskih mogućnosti. Nestali su u pothvatima ubijanja, izgonjenja i prisilnog pokrštavanja.[16] Muslimani u današnjoj Bosni, kao i u drugim dijelovima Balkana, također niotkud tu nisu došli, jednako kako to nisu ni kršćani.

Ako projekt Evropske unije jest kršćanski, kako to ističu mnogi, pa i Ivo Josipović, ostaju teška pitanja: Šta je onda s Jevrejima i Muslimanima bez kojih nije domisliva nikakva povijest, ni pozitivna ni negativna, svega tog što danas nazivamo Evropom?; Ostaju li oni trpljeni stranci u takvoj zamisli Evropske unije?; Bi li to moglo značiti da će u nekom sutra neko domisliti proširenje te logike: budući da je kršćanstvo u svim svojim bitnim sadržajima neodvojivo od Krista i zemlje njegovog rađanja i uzdizanja, te od pologa njegovih rodnih predaka, hoće li neko u nekome sutra i Kršćanima u Evropi dodijeliti bivanje strancima?

Iako je prostor današnje Republike Hrvatske ne baš davno nazivan Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom, nerazborito bi bilo koristiti tu činjenicu onako kako Mile

---

[15] Vidjeti: Tade Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, 1: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891., 102.

[16] Vidjeti: Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka 2: Herceg Novi i okolina, Vrgorac i okolina, Imotska krajina, Makarsko primorje, Zapadna Hercegovina*, Mostar: Islamski kulturni centar, 1999.; Radoslav Lopašić, ur., *Spomenici hrvatske krajine*, 3, Zagreb: Na prodaju u Knjižari L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1889., 28; i Stipan Zlatović, *Franovci Države presvet. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb: Knjigotiskara i Litografija C. Albrechta, 1888.

Lasić govori o Bosni i Bošnjacima/Muslimanima: "Možda se samo u ovom kontekstu dade objasniti kako se uopće uspjelo uvjeriti ponosne Bošnjake-Hercegovce da su Bosanci iz Hercegovine, a ne Hercegovci iz BiH. Netko je, dakle, masovno uvjerio hercegovačke Bošnjake da je došlo vrijeme da se u ime viših interesa odreknu bliske im atribucije iz imena Zemlje i vlastitog identiteta."[17]

Ni na koji način Mile Lasić ne dovodi u pitanje konstruiranje srpske i hrvatske nacije na bosanskom prostoru iz predmodernog zapadnog i istočnog kršćanstva, već kategorijama Srbin i Hrvat neizravno dodjeljuje primordijalnu vrijednost koja kao takva transcendira i horizontalno i okomito sve bosansko. Njegova briga osnovana na konstrukciji o nekome koji je uspio uvjeriti Bošnjake iz Hercegovine da su nešto mimo imaginacija Mile Lasića, čini se, ne bi ni postojala da oni kažu kako su samo Muslimani.

Paradoks Hercegovine kao područja koje se naziva tako prema imenu velikog bosanskog vojvode Stjepana Vukčića Kosače, koji je postao tabu, preživljava i u viziji Mile Lasića o Herceg-Bosni. Lasić kaže: "Herceg Bosna je u danom trenutku primarno bila odgovor na velikosrpsku agresiju i to se jednostavno mora priznati."[18] Nema ničeg u Herceg-Bosni što i primarno i sekundarno nije uključivalo potpuno uništenje svega muslimanskog na tim područjima, na područjima gdje je uspostavljena fašistička vlast s tim imenom. Prema tome, primarna narav Herceg-Bosne o kojoj govori Mile Lasić može biti opravdana jedino na osnovi premise o Muslimanima kao suvišnoj i neesencijalnoj prisutnosti u kršćanskom tijelu.

Kada bi se ti stanovnici Bosne u njenoj historijskoj ukupnosti određivali samo kao Muslimani, i to iz svih onih područja koja su politički i kulturno povezana s cjelovitim bosanstvom, jedino bi ih tada bilo moguće prihvatiti, ali kao neosvješćene Srbe i/ili Hrvate, jer kao takvi ne mogu polagati pravo ni na jedan jezik do onaj u koji se mogu uključiti, niti pravo na ijednu zemlju do na onu koja je podijeljena između Srba i Hrvata kao njihov etnički prostor. Njihovo opkoljenje bi bilo dovedeno do apsurda bezizlaznosti koji je razrješiv jedino u milosti onih koji su oko njih. Episkop Grigorije veli: "I danas su, kao i u ratu, bosanski muslimani u nekom smislu opkoljeni. S jedne strane, od Hrvata, okrenutih Hrvatskoj, a s druge strane od Srba koji vole Srbiju. I, normalno je da bosanski muslimani osjećaju grč i da mi moramo raditi da se taj grč otklanja. A uvijek je tako: kako se kaže, treba ući u cipele drugog, da bismo ga razumjeli."[19]

---

[17] Mile Lasić, "Kako su Turci daleko od Balkana", *Slobodna Bosna*, 761/17 (2011.): 38-41, 38.

[18] Isti, "Hrvatima ne treba guverner iz Sarajeva", intervju Jurici Gudelju, *Oslobođenje*, 22. novembar 2011. godine, 5.

[19] "Bosanski muslimani su i danas opkoljeni", govor Episkopa zahumsko-hercegovačkog i primorskog, vladike Grigorija na sjednici Kruga 99, 19. juna 2011. godine; u: *Oslobođenje*, 20. juna 2011. godine, 3.

Ta opkoljenost je politička, kulturna i ekonomska, ali ne kao jednostavna volja Srba i Hrvata u državi koja im pripada kao i Bošnjacima/Muslimanima. I Republika Srbija i Republika Hrvatska djeluju, u skladu sa svojim ustavnim poretkom, kao zaštitnici i pomagači dijelova srpskog i hrvatskog naroda koji žive u istoj državi u kojoj su ustavno jednakopravni s Bošnjacima/Muslimanima i Ostalim. Posljedica takve zaštite i brige je nužna nejednakopravnost Bošnjaka/Muslimana i njihovo egzistencijalno ugrožavanje. Da bi ta očita činjenica bila prikrivena, potrebno je neprestano obrtati vidik – Bošnjaci/Muslimani ugrožavaju svoje susjede, pa je svaka negativna vijest o njima ili o bilo kome ko bi s njima mogao biti povezan poželjna činjenica u konstruiranju ideologije antibosanstva.

5. Širi geopolitički okvir

U državnoj politici Srbije jasno je podržavanje izdvajanja dijela Bosne, koji je u ratu protiv te zemlje nazvan Republikom Srpskom, te potom u Dejtonskom ugovoru i prihvaćen kao činitelj ustavnog poretka. Tim podržavanjem Republika Srbija snaži svoju ulogu matične zemlje oko koje će biti izgrađena pretpostavljena država za sve Srbe. Predsjednik Republike Srbije Boris Tadić rekao je 3. juna 2011. godine u intervjuu za *Frankfurter Allgemeine Zeitung*: "Ako smo pragmatični, možemo da rešimo probleme. Ne kažem da je velika Albanija sjajno rešenje. Ne verujem ni da je velika Srbija dobro rešenje. Baš kao što sam protiv podele Bosne. Ja sam protiv politike stvaranja većih država. Ali dozvolite nam da pokušamo da pronađemo izvodljiva rešenja za probleme."[20]

Velika ili veća Srbija u odnosu na sadašnju Republiku Srbiju može nastati jedino njenim širenjem na teritorije susjednih država – Bugarske, Makedonije, Kosova, Crne Gore, Bosne ili Hrvatske. Budući da predsjednik Tadić spominje veliku ili veću Albaniju, njeno nastajanje moguće je jedino na štetu njoj susjednih država – Grčke, Makedonije, Kosova i Crne Gore. Republika Srbija ne priznaje državu Republika Kosovo. Ona tu državu smatra svojom državnom teritorijom. Zahtjev predsjednika Tadića da im se "dopusti da pronađu izvodljiva rešenja za probleme", spomenut uz isticanje pitanja velike Albanije i velike Srbije, uključuje i značenja pred kojima nije dobro ostati ravnodušan.

Uz zahtjev predsjednika Tadića valjalo bi i njega i sve kojima se on obraća upitati: S kime i kako bi bilo moguće razgovarati o velikoj Albaniji i velikoj Srbiji? I potom: Zašto su ta dva pitanja povezana? O velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj razgovarali su predsjednici Slobodan Milošević i Franjo Tuđman 1991. godine u Karađorđevu, pa se dogovorili da najgorim mogućim sredstvima – ubijanjima i progonima, te strašenjima i razaranjima – realiziraju svoje historijske snove o velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj. Odrazi tog su i danas u zapriječenosti bosanske države, mnoštvu još

[20] "Ko je učestvovao u zaštiti Mladića moraće da odgovara", *Politika*, 4. juni 2011. godine, 5.

neiskopanih leševa, te dogovorima i saradnjama Dragana Čovića i Milorada Dodika u konstruiranju bosanske države u skladu s naslijeđem Miloševića i Karadžića, na jednoj, te Tuđmana i Bobana, na drugoj strani.

Predsjednik Narodne skupštine Republike Srpske Igor Radojčić kaže: "Po mnogo čemu BiH više liči na Bliski istok nago na Evropu."[21] Radojčić za političku krizu koja, prema njemu, traje od 1991. godine kaže: "Svi koji računaju na neka strateška pomeranja koja bi dovela do nekih promena u BiH nisu u pravu. Bez snažne međunarodne intervencije, ništa se neće promeniti. Domaći politički faktori, zbog suprotstavljenih političkih stavova, ne mogu postići suglasnost. A međunarodna zajednica danas grčevito brani Dejtonski sporazum, jer ne vidi nikakvo drugo rešenje."[22]

U konstruiranju tvrdnje o nemogućnosti Bosne kao normalnog pluralnog društva Igor Radojčić nudi imaginaciju o sličnosti sadašnjih prilika u Bosni s onim na Bliskome Istoku. Ništa u toj tvrdnji nije jasno, jer je različitih pojava na Bliskome Istoku toliko mnogo da bi u iznijetoj tvrdnji svako mogao domisliti sliku koja mu treba – Libanon i Sirija, Jordan i Saudijska Arabija, te Gaza, Zapadna obala, Jerusalem i Izrael. Kako i zašto bi Bosna mogla sličiti na neku od tih pojava ili na sve njih zajedno? Da li Radojčić zna išta o tome kako je nastalo, pa se potom pokazalo i kao pogrešno, geopolitičko imenovanje tog prostora kao Bliskog Istoka?

Moglo bi se pretpostaviti da Igor Radojčić želi poručiti onima koji ga slušaju da je problem Bosne sličan nekom od dalekih sukoba, koje on nejasno imenuje Bliskim Istokom, zato što u toj zemlji žive i muslimani. U tome se on ni u čemu ne razlikuje od svih nositelja velikosrpske ideologije u posljednjih dvije stotine godina. Muslimani su u središtu pitanja o srpskoj nacionalnoj državi. Tamo gdje ta država bude uspostavljena, čim se domogne dovoljno moći, Muslimani moraju nestati, pri čemu su u tome nestajanju predstavljeni kao krivci, a oni koji taj projekt provode kao žrtve.

Bosansko pluralno društvo je u svom najbitnijem sadržaju ideal ujedinjenja Evrope. Nema ničeg sličnijeg poželjnoj Evropi, onoj zajednici naroda koja je tako imenovana, od bosanskog povijesnog trajanja: ljudi različitih pripadanja s principijelnim pravom na njih; politički poredak u kojem je svaki pojedinac jednak pred zakonom i jednako odgovoran za djelovanje tog poretka; gradovi u kojima javni prostor pripada jednako svima, iako vidike tih gradova označavaju i samostani i crkve i sinagoge i mesdžidi.

Jasno je da će ta tvrdnja uznemiriti većinu vjernika uobičajenih historiografskih konstrukcija o užasu turskog ropstva. U tome užasu je, ipak, opstajao i opstalo barem principijelno pravo na preživljenje, što neosporno svjedoče gradovi u kojima konačna presuda nije bila na "nacionalnim osloboditeljima". A nakon tih oslobodiltelja nigdje – doslovno nigdje! – nisu preživjeli ni Muslimani niti njihovo kulturno naslijeđe. A to preživljenje, kao *sine qua non* svake ljudskosti, jest u bosanskome idealu koji je davno uspostavljen, ali kao takav ostao neiscrpljiv. Nijedna njegova povijesna

[21] "Dijalog slomio sablju OHR-a", *Politika*, 30. maj 2011., 8.

[22] Isto.

realizacija, pa tako i nijedan od nedostataka u njoj, ne umanjuje njegovu perenijalnu vrijednost: pravo na različitost i nepovredivost dostojanstva svakog pojedinca imaju jednaku vrijednost u svim vremenima i na svim mjestima.

6. Bošnjačka krivica

Ratom protiv Bosne proizvedeno je stanje koje se želi politički opravdati, te svaku njegovu promjenu prema rekonstruiranju i normaliziranju bosanske političke cjelovitosti prikazati kao bošnjačko zavjereničko djelovanje koje ugrožava opstanak države. Milorad Dodik kaže: "BiH isključivo može da opstane ako se poštuju prava RS dobijena Dejtonskim sporazumom. I Bošnjaci bi trebalo da prigrle Dejtonski sporazum i tako sačuvaju BiH. Ovako, kako oni rade, to je najbolji put da se ugasi ova zemlja."[23] Uvjet za opstanak bosanske države je, prema Miloradu Dodiku, njeno potčinjavanje Republici Srpskoj kao kategoriji koja u svemu presuđuje: "Odavno nemamo potrebu da uplakano Sarajevo tešimo dobrim poklonima. Mi od Sarajeva samo tražimo da poštuju naša ustavna prava onoliko koliko i mi poštujemo BiH."[24]

Kako je vidljivo, ratom proizvedenom stanju dodijeljena je primordijalna valjanost, pa bi sve ostalo iz bosanske cjelovitosti moralo biti rekonstruirano tako da bude potčinjeno hijerarhiji te konstrukcije. U takav ideologijski vidik uključeno je anti-muslimanstvo kao sadržaj svih balkanskih nacionalnih ideologija. U izdvajanju Bošnjaka/Muslimana kao opasnih drugih postoji, prema toj ideologijskoj imaginaciji, ona opasnost koju je moguće savladati jedino institucionaliziranjem podjele.

Takva podjela nije samo sinhrona politika koja vodi prema konfederaciji ili uniji – varijanta tog je konsocijacija – već je i dijahronijska. Cijelo muslimanstvo je izdvojivo u svakome smjeru. Ono je, prema gotovo svim evropskim etnonacionalnim i etnoreligijskim ideologijama i njihovim različitim surogatima, strano tijelo nasilno umetnuto u primordijalni "kršćanski projekt Evrope".

Gotovo da i nema izuzetaka u predstavljanju Muslimana kao pojave koja nastaje izvan evropskih kulturno-historijskih procesa. Uspostavljanje Osmanske imperije na područjima Jugoistočne Evrope je u nacionalnim konstruiranjima historije predstavljano kao to umetanje. Nasuprot tome je očita i neprijeporna logika bosansko-muslimanske kulture kao posve integriranog toka unutar cjeline u kojoj ona nastaje i traje. Ideologije diskontinuiteta su uspostavljene na imaginacijama o utjelovljenim kršćanskim trajanjima, na jednoj, i "islamu" kao umetanju, na drugoj strani, koje nije moguće vidjeti ni u kakvoj kulturno-historijskoj cjelovitosti. I ne samo to. Umetanje je ideologijski prikazano kao nečisto i opasno, kao dvostruka prijetnja – i vanjska i unutarnja.

---

[23] "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine, http:/www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html.

[24] Isto.

Petar Petrović Njegoš nasljeđuje i usvaja antimuslimanske sadržaje evropskog odnosa prema drugim i drukčijim. On u *Gorskom vijencu* pjeva:

Udri za krst, za obraz junački,
ko god paše svijetlo oružje,
ko god čuje srce u prsima,
hulitelje imena Hristova
da krstimo vodom ali krvlju!
Trijebimo gubu iz torine!
Nek propoje pjesna od užasa,
oltar prâvî na kamen krvavi![25]

Taj obrazac, ma koliko arhaičan, prisutan je i u političkim ideologijama koje zagovaraju etnički i religijski nacionalisti i ovog doba. Budu li uspoređene naracije ideologa rata protiv Bosne, koji je doveo do Dejtonskog sporazuma, nije teško ustvrditi da su njihovi arhetipovi jednaki Njegoševim. Varijacije tih naracija su osnova istupa Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića i gotovo svih drugih koji su sudjelovali u novim progonima i ubijanjima Bošnjaka/Muslimana.

"Guba" je bolest koja se kao razorna nečist nameće na zdravo tijelo. "Torina" je ograđeni prostor kojim njegov vlasnik okuplja i štiti svoje stado. Na to stado izvana mogu napadati lupeži i vuci. Ali guba dolazi nevidljivo i stado razara iznutra. "Trijebiti" znači čistiti zdravo stado od napasti koja je izvana unijeta u njega kao nečist ili bolest. A to je moguće potpunim zatiranjem svega što se ogubalo ili bi takvo moglo biti. U toj metafori o Muslimanima sadržana je dvostruka osuda. Prema prvoj, oni su vanjski neprijatelji, oni koji na kršćanski prostor dolaze kao osvajači i rušitelji. Prema drugoj, oni proizvode prodor u samo tkivo kršćanske zajednice, te su njegova unutarnja nečist ili bolest.

Navedeni obrazac o gubi i torini pokazuje se u različitim oblicima u savremenim tumačenjima bosanskih prilika. Nijedno zagovaranje bosanske cjelovitosti, što znači političkog jedinstva s pravima na pojedinačne i kolektivne različitosti, nije prihvatljivo, jer se u etničkim i religijskim isključivostima ono smatra "muslimanskim". Prihvatljivo je samo ono političko ponašanje Bošnjaka/Muslimana koje je u cijelosti prost uzvrat na srpske i hrvatske političke programe.

U tome uzvratu Bošnjaci/Muslimani također ističu pravo na etničku ili religijsku teritoriju na kojoj imaju nadmoć. Takvim zahtjevom oni potvrđuju optužbe srpskih i hrvatskih nacionalista: pluralno bosansko društvo nije moguće, jer je ono muslimanski pothvat u kojem će primjenom načela "jedan čovjek – jedan glas" biti potčinjeni svi nemuslimani. Nema političkog odgovora kojim bi Bošnjaci/Muslimani mogli ugoditi srpskim i hrvatskim nacionalistima. Krivi su kada se zalažu za jedinstveno bosansko društvo u kojem su jednaka pojedinačna i kolektivna prava svih njegovih sudionika, i kada je pravo svakog pojedinca i svakog kolektiva zajamčeno na

[25] Petar Petrović Njegoš, *Gorski Vijenac*, Sarajevo: Svjetlost., 1981., 57-58.

cijeloj bosanskoj teritoriji. Krivi su i kada prihvate to što u bosanskoj cjelovitosti zahtijevaju oni koji ih okrivljuju. Obje njihove krivice su, zapravo, pothvat razaranja bosanske cjelovitosti radi konstruiranja nekih novih političkih cjelina koje će biti povezane sa svojim vanjskim središtima.

Tako se svaka bošnjačka politika nalazi u šizofreničnoj rascijepljenosti: da bi bilo osigurano pravo na preživljenje u muslimanstvu, valja biti nemusliman; kada je bošnjačko djelovanje nemuslimansko i/ili antimuslimansko, ono je u očima drugih opasna zavjera. Na taj paradoks nema uvjerljivog odgovora. Nije ga moguće naći mimo nužnosti artikuliranja bošnjačke/muslimanske političke filozofije u kojoj bi etički razlozi za bosansku cjelovitost bili uvjerljivi i posve usklađeni s najboljim iskustvom svijeta.

7. *Čuvanje ratnih postignuća*

Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske, kaže: "Ovde nisu problemi ni Srbi, ni Hrvati, ni Bošnjaci. Ovde je problem realnost. Ovde je nemoguće graditi društvo koje bi funkcionisalo po principu 'jedan čovek – jedan glas'. To bi neminovno obezbedilo majorizaciju i aroganciju najbrojnijeg bošnjačkog naroda. BiH jedino može sačuvati kompromis koji predstavnici tri naroda postignu na nivou države, pod uslovom da ti predstavnici budu iz najsnažnijih stranaka iz sva tri naroda."[26]

Da je tu riječ o endemskom nacionalizmu, kojem je antimuslimanstvo princip, jasno se vidi i u najjednostavnijoj analizi političkih okolnosti u koje je navedeni iskaz postavljen. Republika Srpska je zamišljena i ratom realizirana srpska većina na teritoriji koja, i historijski i ustavno, jest prostor nerazdjeljive pluralne političke prisutnosti Srba, Hrvata i Bošnjaka. Na toj teritoriji vrijedi načelo "jedan čovjek – jedan glas", jer su tu, prema navedenom iskazu, Bošnjaci/Muslimani manjina nad kojom vlada ideologijska većina. Tako je Bošnjacima/Muslimanima dodijeljena nepopravljivo manja vrijednost, te i posljedična nespojivost s etički osnovanom demokracijom. Oni mogu biti tolerirani jedino kao manjina, i to iz nužde.

U spomenutom političkom viđenju Milorada Dodika Republika Srpska je ratom nacionalizirana teritorija na kojoj su Hrvati i Bošnjaci zauvijek majorizirani. Njihova kulturna baština i povratak nisu, prema takvom mišljenju, za njih značajni. Zato je važno – s pozicija ozbiljene obespravljenosti Hrvata i Bošnjaka na cijeloj teritoriji Republike Srpske – podržavati nepovjerenje i sukob Hrvata i Bošnjaka, jer samo tako projekt Milošević – Tuđman može opstati.

Da je tako, potvrđuje i izjava Borisa Tadića, predsjednika Republike Srbije: "Možda je vama neobično da baš ja pominjem hrvatsko pitanje ovdje u Bruxellesu, ali kao predsjedniku Srbije meni je stalo i do Hrvata koji žive u BiH, jer oni u velikom broju

[26] "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine, http://www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html.

napuštaju tu zemlju." Tadić je u istom istupu precizirao da je ranije u BiH bilo 800.000 Hrvata, a sada ih je 500.000, pa rekao: "To je nevjerovatan, vrlo opasan proces, jer bi moglo da se desi da u BiH ostanu samo dvije etničke grupe. Zato moramo naći rješenje za pitanje bosanskih Hrvata. Kad Hrvatska uđe u EU, Hrvati iz BiH mogli bi imati motiva da napuste svoju zemlju i odu u Hrvatsku."[27]

Instrumentaliziranje hrvatskog pitanja u Bosni je sastavni dio velikosrpske ideologije. Njegovi praktični iskazi su, pored ostalog, i tri već spomenuta antibosanska politička dogovora – prvi 1918, drugi 1939. i treći 1991. godine. Sva tri dogovora predstavljena su kao historijski pothvati rješenja srpskog i hrvatskog pitanja u Bosni. Njihove posljedice su tri katastrofe svih stanovnika te zemlje. Na temeljima i prvog i drugog i trećeg dogovora nastala je Republika Srpska kao srpska etnička teritorija na kojoj su svi ne-Srbi ili potčinjeni velikosrpskoj ideologiji ili izgnani ili poubijani.

Predsjednik Boris Tadić o toj posljedici ratova protiv Bosne ništa ne kaže. Njegov utjecaj na Republiku Srpsku je neosporan, ali u njegovim političkim konstrukcijama nema ničeg do nastavka štićenja tog "najvećeg postignuća srpske nacionalne politike u 20. stoljeću", kako Republiku Srpsku određuje Dobrica Ćosić. Njih kao da se ne tiče činjenica da je upravo to "postignuće" u samom korijenu najveće tragedije bošnjačkog i hrvatskog naroda u istom tom stoljeću. Iz tog je jasno da politike o kojima govore Dodik, Tadić i Ćosić nemaju nikakvo etičko utemeljenje. Naprotiv, one su posve neetične. Zato su – sviđalo se to njima ili ne sviđalo – uz svoje bivanje antibošnjačkim i antihrvatskim istodobno i antisrpske. Hoće li oni, ili bilo ko drugi, takvim odvjetništvom Republike Srpske skinuti s njenih leđa presuđene zločine njenih utemeljitelja?

Nije teško pokazati da je Tadićeva briga za Hrvate u Bosni samo način štićenja razornih posljedica srpske nacionalne politike. On je u tome posve saglasan s predsjednikom Miloradom Dodikom. Tako se u amebičnome obliku, ali ipak na prepoznatljiv način, nastavlja razgradnja bosanske cjelovitosti u djelovanju Beograda i Zagreba kao polova nacionalne politike svih Srba i svih Hrvata, te traganje za onim oblicima bosanskog problema kojim bi taj dugoročni pothvat bio pravdan i podupiran.

Fra Luka Markešić, predsjednik Hrvatskog nacionalnog vijeća, o tom istom pitanju 3. jula 2011. godine kaže: "Prema informaciji Katoličke crkve, u BiH ima sada 435.000 katolika, koji su većina Hrvati. Prije rata su ih bila 760.852 (po popisu 1991). Gdje su sada 325.852 Hrvata, koja su potpuno potonula u zaborav, zaslugom uglavnom katastrofalnoj politici HDZ-a?! Tako je slično i s onima koji su prije otišli izvan BiH."[28]

Ako dogovori Cvetković – Maček i Milošević – Tuđman, te ratovi za njihovo realiziranje, nisu uzrok demografskog razaranja hrvatske prisutnosti u Bosni; ako u tome nema odgovornosti ni Republike Srbije ni Republike Hrvatske – misli se

[27] "Moramo naći rješenje za bosanske Hrvate", *Oslobođenje*, 8. juni 2011. godine, 5.

[28] "Gdje su sada 325.852 Hrvata?", intervju fra Luke Markešića koji je vodila Mimi Đurović-Rukavina, *Oslobođenje*, 3. juli 2011. godine, 5.

i na one ranije krivice i na sadašnje čuvanje postignuća zločinom; ako strukture koje su izgrađene u tim pothvatima, te potom ugrađene u sadašnju političku arhitekturu zemlje, nisu u osnovi bosanske tragedije, onda ostaje samo još jedan razlog kojim se može opravdati to stanje za koje su hipokrizijski zabrinuti nasljednici Miloševićeve i Tuđmanove politike – muslimanski bauk kojim je moguće direktno i indirektno sve objasniti.

Baveći se pitanjem sudbine svoje zemlje u njenoj ukupnosti, fra Luka Markešić ukazuje odlučno da je zbilja posve drukčija, te da sadašnje stanje nije nastalo iz ideologijskih konstrukcija, već iz njihovog nasilnog provođenja na bosansku cjelovitost. Markešić kaže:

Što se tiče uopće podjele BiH na entitete, to je posve pogrešna politika, nastala kao posljedica prošlog rata ovdje. Naime, podjela BiH na dva entiteta je protivna geografskoj prirodi i povijesti zemlje, te je takvo uređenje države nefunkcionalno, nepravično i nedemokratično za sve narode i građane. Njime se, naime, provodi diskriminacija, te onemogućuje ravnopravnost i zajedništvo naroda i građana BiH, što pogađa posebno Hrvate kao manji konstitutivni narod raspršen na cijelom teritoriju države. Troentitetsko uređenje, pak, BiH je još gore od dvoentitetskog, koje je također nepravično i nefunkcionalno za Hrvate naseljene različito u cijeloj BiH. Takvo ustavno uređenje BiH bi većinu Hrvata pretvorilo u nacionalnu manjinu u entitetima drugih dvaju naroda, dovelo u izolaciju u samom hrvatskom entitetu, a potom potaknulo iseljavanje i nestanak, što se i sada već događa. Niti jedan narod u BiH ne može prihvatiti život neravnopravnosti pod isključivom vlašću ili dominacijom drugoga naroda.[29]

Uz Markešićeve zaključke valjalo bi dodati da zločin uništavanja Bosne kao kulturne i političke cjelovitosti ima dugo trajanje, pri čemu su erupcije ubijanja, progonjenja i razaranja samo njegovi najvidljiviji iskazi. Takav zločin nije moguć bez cjelovite strukture koja uključuje zločinačke elite, zločinačke ideologije, zločinačke organizacije i neposredovane vršitelje zločina. Učinci tog zločina tiču se svih bosanskih ljudi, a najviše, dalekoročno i etički gledano, onih koji ih vrše.

Neupitnost Republike Srpske je postulat srpske nacionalne politike. Povratak Hrvata u Republiku Srpsku nije, u vidiku te politike, pitanje koje bi trebalo postavljati vodstvu te ratne tvorevine. S druge strane, i beogradska i zagrebačka i banjalučka i mostarska politička vodstva simfonijski ističu problem odnosa Bošnjaka i Hrvata u kojem su hrvatski interesi kataklizmično ugroženi. Ivica Lučić o toj shemi odnosa u Bosni i Hercegovini piše:

Korijeni su međunacionalnih trvenja i sukoba u BiH neriješeni nacionalni odnosi. Najveći dio bošnjačke političke elite vidi BiH kao svoju nacionalnu državu, s time da među njima postoje razlike u načinu viđenja uređenja te države. Srpska politička elita nastoji očuvati i učvrstiti Republiku Srpsku, dok se hrvatska politička elita bori za očuvanje identiteta i političkog subjektiviteta. Hrvati u BiH čak su izgubili mogućnost biranja svojih političkih predstavnika. Bošnjacima je jasno da više nije moguće "ukinuti" Republiku Srpsku pa su sve više suprotstavljeni Hrvatima u Federaciji BiH. Logika je jasna, ako ne mogu napraviti svoju nacionalnu državu od cijele BiH, mogu barem svoj nacionalni entitet od Federacije BiH. U tom kontekstu treba razumjeti

[29] Isto.

i Lagumdžijinu izjavu da će od Federacije BiH napraviti Zapadnu Njemačku, kao i ukupnu politiku koju provode stranke tzv. Platforme predvođene crveno-zelenom koalicijom SDP/SDA. To je bit problema hrvatsko-bošnjačkih odnosa danas, o čemu bošnjačka elita ne želi govoriti niti razgovarati. Onaj tko na to upozori, mora računati na tsunami bijesa i mržnje.[30]

Iz ta tri stava izvediv je zaključak: Bošnjaci/Muslimani su razlog neprimjenjivosti principa "jedan čovjek – jedan glas". Nikada se niko nije usudio objasniti zašto bi moralo biti upravo tako. Taj neiskazani razlog je jasan: Bošnjacima/Muslimanima ne može se priznati ista razina ljudskosti koju drugi imaju. Zato je rješenje hrvatskog pitanja, o kojem se tako strasno brinu i Tadić i Dodik, u teriotorijaliziranju hrvatske zajednice, i to tako da i oni, jednako kao i Srbi, na svojoj teritoriji imaju mogućnost primjene principa: "jedan čovjek – jedan glas".

Da su i zločini dobro i prihvatljivo sredstvo realiziranja nužnosti da načelo "jedan čovjek – jedan glas" treba biti primijenjeno samo tamo gdje su Bošnjaci/Muslimani manjina, jasno je iz Dodikovog neustegnutog govorenja o tome povodom Vidovdana, krsne slave Vojske Republike Srpske, 28. juna 2011. godine: "Vrijeme je pokazalo da smo bili u pravu kad smo 1992. godine krenuli sa VRS [Vojska Republike Srpske] u odbranu srpskih prostora u BiH. Zato Republika Srpska nikad ne smije biti dovedena u pitanje, jer da je nema na ovim prostorima ne bi bilo Srba ili bi ih bilo koliko i u Federaciji BiH /FBiH/. Kolosalan je poduhvat tadašnjeg političkog i vojnog rukovodstva koji su zajedno dali sve da se stvori država srpskog naroda s ove strane Drine."[31]

8. *Muslimanska opasnost*

Dva su pitanja središnja za historiju evropskih nacionalnih pokreta – određenje historijskih i prirodnih granica; i rješenje pitanja drugih. Da bi razgraničenje jedne nacije u odnosu na druge bilo moguće, potrebno je ne samo pretpostaviti historijsko i prirodno pravo na neku teritoriju, već i povezati narod kojem ona pripada. Budući da ne postoje i da ne mogu postojati teritorije s homogenim stanovništvom, na raspolaganju su tri postupka za njegovo postizanje: (1) osvijestiti nesvjesne dijelove stanovništva na pretpostavljenoj teritoriji, i to tako da im se dokaže da oni nisu to što osjećaju da jesu, te da prestanu biti to što oni misle da jesu, pa prihvate da budu ono za što misle da nisu; (2) odrediti tim nesvjesnim i neosvjestljivim dijelovima stanovništva na određenoj teritoriji razloge za njihovu neodrživost, te im otvoriti puteve iseljenja tamo gdje je njihova teritorija; i (3) proizvoditi i održavati strah većine od manjine, te stalno poticati na osjećaj nesigurnosti od drugih, bilo da su oni konstruirani u slici svjesne većine ili da kao takvi objektivno postoje.

[30] "Ni posljednjim ratom nisu riješeni nacionalni problemi u BiH", *Večernji list: Obzor*, 399 (2011): 14-17, 17.

[31] Kliker.info, http://www.kliker.info/index.php?id=15746

Tri navedene mogućnosti se u slučaju Bosne iskazuju kao konstruirani mehanizam koji proizvodi različite političke posljedice. S obzirom na to da se Hrvatima u Bosni nudi Republika Hrvatska kao od njih neodvojiv i za njih presudno važan činitelj osjećanja sigurnosti, njihov strah od drugih pokazivat će se kao konstrukcija rješenja iseljenjem u Hrvatsku, ili u obliku zahtjeva kojima će unutarnjom podjelom, te pretpostavljenim granicama biti otklonjen strah od drugih. Tako je i sa Srbima u Bosni. Potrebu za razgraničenjem u odnosu na Bošnjake i Hrvate pravda nemogućnost zajedničkog života s drugim kao jednakopravnim, pa je iseljavanje u Srbiju i/ili razgraničenje u odnosu na druge radi osiguranja granica unutar kojih je moguće napraviti političku konstrukciju bez imaginacijske i/ili realne opasnosti.

U oba navedena odnosa Hrvata i Srba u Bosni postoji izravna i neizravna saglasnost da je razgraničenje moguće. Dokazi tog su dogovori Cvetković – Maček, Milošević – Tuđman, Boban – Karadžić i Dodik – Čović. Tako se u obje te konstrukcije – i u proširenju Srbije i Hrvatske na dijelove Bosne i u svođenju bosanske pluralnosti na institucionalizaciju etničke teritorijaliziranosti – javlja problem Bošnjaka/Muslimana kao zajednička prijetnja. Bošnjaci/Muslimani na svojim granicama nemaju nikakvu teritoriju koju bi mogli pretpostaviti ili konstruirati kao utočišno razrješenje straha od drugih.

Potpuna opkoljenost Bošnjaka/Muslimana, te nedostajanje bilo kojeg drugog pozitivnog ili negativnog iskustva susjedstva osim tog s pravoslavnim Srbima i katoličkim Hrvatima, podstiče u njima maštarije o dalekim prijateljima – Turcima i Arapima, Perzijancima i drugim o kojima znaju vrlo malo, ali koji nadomještaju potrebu oslanjanja na nekog sličnog. Tako njihovo mentalno poistovjećivanje s nepoznatim drugim postaje dodatno opravdanje za artikuliranje antimuslimanstva u srpskoj i hrvatskoj nacionalnoj ideologiji.

Anomalija bošnjačkog odnosa prema navedenim procesima u kojima aktivno i pasivno sudjeluju Hrvati i Srbi iz Bosne može se iskazivati na različite načine. Među njima je naglašavanje svog kolektivnog prava na cijelu Bosnu, pri čemu se to isto pravo svim drugim bosanskim kolektivima može ne shvaćati, pa i osporavati. Tako konstruirano antimuslimanstvo u antibosanskim nacionalnim ideologijama postaje realnost koju pravdaju i hrane i sami Bošnjaci/Muslimani.

Određivanje bošnjačke nacionalne zasebnosti također pretpostavlja razgraničenje u cjelini. U dijahronijskom gledanju, Bošnjaci/Muslimani svoj početak postavljaju u vrijeme i događaje koji su za srpsko i hrvatsko tumačenje historije posve drukčijeg značenja i vrijednosti. Da bi bila i dokazana, bošnjačka opasnost mora biti svedena na njenu neodvojivost od srpskog i/ili hrvatskog ropstva pod Turcima, zatiranje srpske i/ili hrvatske kršćanske kulture i tome slično. Tako Bošnjaci/Muslimani ostaju nerazriješena zbilja – to što oni misle o sebi, na jednoj, i to što im u nacionalnim ideologijama njihovih susjeda ne može nikako biti priznato, na drugoj strani.

Tek onda kada prihvate radikalno suprotstavljanje svemu što u nacionalnim ideologijama Srba i Hrvata jest konstruirano kao svijest o sebi, Bošnjaci/Muslmani

pravdaju širenje straha od njih. A dvije su mogućnosti razrješenja straha – prva u bježanju od njegovog izvora, i druga u borbi protiv njega. Budući da svaki bjeg Bošnjaka/Muslimana od njihovog bosanstva znači i smrt u političkom i kulturnom trajanju, ostaje im samo jedno rješenje kao uvjet preživljenja i bivanja sretnim: dekonstruirati nametnuta im shvatanja historije i budućnosti, ali tako da ih se više od svega tiču njihovi pravoslavni/srpski i katolički/hrvatski susjedi, koji će u punoj ozbiljnosti odnosa s njima prestati biti nepoznati i mračni prostori iz kojih izviru svi muslimanski strahovi.

Historija Bosne je konstruirana ili kao posve pravoslavna, što znači srpska, ili kao posve katolička, što znači hrvatska. U obje te konstrukcije, koje su u njihovim radikalnim izvedbama suprotstavljene, javljanje muslimana je opća tragedija – za jedne sveg srpstva, za druge sveg hrvatstva. Svaka od tih konstrukcija historije dodjeljuje sebi perenijalnu ulogu "predziđa kršćanstva". Budući da je to predziđe provaljeno, muslimanska prisutnost je trajna i unutarnja i vanjska opasnost – unutarnja kao guba u kršćanskom svijetu, a vanjska kao peta kolona koja prijeti svijetu.

Dobrica Ćosić tu opsjednutost muslimanskom opasnošću, kao temeljnim i zaglavnim kamenom srpske historije, određuje u njenome spoju sa sličnom opasnošću od "vatikanske katoličke zavjere" protiv esencijalnog srpstva: "Pokušaću da označim samo neke uzroke i činioce Bosanskog rata, i to one koji se začinju turskom vladavinom 1461–1878, kada islam osvaja Bosnu i osvajači nasiljem i davanjem nekih privilegija islamizuju znatan deo srednjovekovnih Srba – pravoslavaca. Za vreme austrougarske okupacije 1878–1918, okupacijska vlast i vatikanski misionari pokatoličavaju Srbe, pa u to vreme katoličanstvo postaje snažna, zvanična religija."[32]

Post Scriptum

Pitanje o "Bosanskim Muslimanima" ili "muslimanima u Bosni" nije odvojivo od pitanja o njihovoj zemlji. Ta je neodvojivost upitna u brojnim savremenim slikama o jednome i drugome. Taj evropski narod nikada nije uspio uobličiti svoju sliku o sebi, pa se njegova viđenja sebe uglavnom osnivaju na osjećanjima koja su odredila traume u dugome trajanju stradanja koja ih uključuju među narode s najtragičnijim povijestima.

Gotovo sve rasprave o današnjem stanju čovjeka i svijeta prožima oprečna dvojina islam i Zapad. Ta oprečnost ima odraze u brojnim sintagmama kakve su islam i Evropa, islam i modernost, islam i demokracija, islamski terorizam, islamski radikalizam, islamska revolucija i tome slično. Te jezičke konstrukcije proistječu iz modernih ideologijskih slika svijeta i označavaju sadržaje koji su dio ideologijskoga govora, pa su najčešće daleko od društvene zbilje prema kojoj upućuju. One su od male pomoći u saznavanju pojava savremenog svijeta, ako su i od kakve.

[32] Ćosić, "O *Stvaranju Republike Srpske* i njenom piscu", 10.

U tome modernom ideologijskom govoru riječ "islam", kao i pridjevi izvedeni od nje, ima temeljno drukčije značenje u odnosu na njen semantički položaj u formativnim tekstovima tradicije u kojoj je ona izvorno postavljena. Razumijevanje te razlike modernog značenja pojma "islam" i njegova položaja u semantičkim poljima tradicijskih tekstova jeste preduvjet i za razumijevanje brojnih pojava savremenih društava te njihovih politika i kultura.

Islam je glagolska imenica koja označava odnos čovjeka i Boga. Bog jeste Mir (*al-salam*), pa je u ukupnosti stvaranja i svim njegovim pojedinostima odražen kao takav. Svijet je, kao cjelina, u odnosu s Bogom kao Mirom preko mirenja, kako je jasno rečeno u Kur'anu: "S Njime je u mirenju sve što je u nebesima i na zemlji."[33]

Čovjek kao biće slobodne volje, pa tako i sudionik saveza s Bogom, ima mogućnost da se u to mirenje uključi voljno, te da živi kao primatelj i davatelj mira (*muslim*). Kao takvome, Bog mu je izvor i utočište. Ništa nije dostojno da bude pridruženo Bogu. To je sadržano u ključnom i ishodišnom svjedočenju bivanja miriteljem (muslimanom): "Svjedočim da nema boga do Boga i svjedočim da je Hval Njegov rob i Njegov poslani." Takvo je svjedočenje suština svih predanja o čovjeku i svijetu kao stvorenim i vođenim prema Stvoritelju.

U tome su svjedočenju nerazdvojiva dva njegova činitelja, prvi o jednosti Boga i drugi o poslanstvu Hvala. Jednost Boga obznanjena je u ukupnosti postojanja. Sve mnoštvo koje čini svijet obznanjuje jednost Boga, a Hval (*Muhammad*) savršena je sabranost sveg postojanja u čovjeku, koji je sve što ima primio od Boga, pa je u odnosu s Njime kao primatelj hvale preko hvaljenja s Bogom kao njenim Davateljem. Tako je svjedočenje da nema boga do Boga i da je Hval Njegov poslani sabrano u odnosima čovjeka kao mirnog/miritelja s Bogom kao Mirom, i to preko mirenja, ali preko savršene mogućnosti i najljepšeg primjera čovjeka kao Hvala s Bogom kao Hvaljenim, a hvaljenjem Njega.

Takav je vidik antropokozmički. Čovjek i kozmos su dvije nerazdvojive strane jednog i istog postojanja kojima Bog objavljuje Sebe kao izvor i utočište, kao posve bliskog i čovjeku i svijetu, ali istodobno i kao posve dalekog od njih. Mogući su brojni oblici u kojima taj vidik može biti izrečen. Ovisno o jeziku, značenju i simbolima njegovog izricanja, vidik postaje konkretna tradicija, ali tako da njena perenijalna jezgra nikada nije iznevjerena. Jevrejstvo i kršćanstvo su, prema tome vidiku, vjerodostojni i različiti oblici jedne i iste tradicije kojoj je muslimanstvo samo još jedan iskaz.

U modernoj slici svijeta, u kojoj je isključena istodobnost transcendentnosti i imanentnosti Boga, tradicijsko tumačenje islama je, u velikom svjetskom pothvatu ideologiziranja slika svijeta, preinačeno od njegova značenja odnosa čovjeka i Boga u opredmećenu cjelinu kojoj bivaju dodijeljena svojstva Boga. Tako, u ideologijskoj redukciji, Islam zadobija Božija svojstva zapovijedanja, zabranjivanja, uređivanja, vođenja, govorenja i tako dalje. On postaje političko, društveno i kulturno tijelo za

[33] Kur'an, 3:83.

koje se pretpostavlja da ima jasne granice u odnosu na modernost, Zapad, demokraciju, kršćanstvo i tako redom.

Tako je riječ "islam", koju je, prema vjerovanju onih koji ga prihvataju, objavio Bog, postala plastična riječ modernog ideologijskoga govora. U nju su učitavana znanja prema potrebama ideologijskog sentimentalizma i prostog uzvraćanja u binarnim odnosima činitelja ideologijskog poretka – prijatelj i neprijatelj, napredan i zaostao, mi i drugi i tako dalje. Time je ona, zapravo, ispražnjena, ostavljena bez moći svojih izvornih značenja, te istrgnuta iz značenjskih polja kojima izvorno pripada. I to su preovlađujuće prilike savremenoga govorenja u koje su uključeni pojmovi "islam" i "islamski".

S obzirom na to da je Bosna cjelina koju oblikuju muslimani/Bošnjaci, katolici/Hrvati, pravoslavci/Srbi i drugi, kao što su Jevreji i Romi, nijedno govorenje o prilikama muslimana u toj zemlji ne može odgovarati društvenim, političkim i kulturnim okolnosti ako ne uzima u obzir te preovlađujuće slike u svijetu, i to u svim njihovim direktnim i posrednim uzajamnostima s muslimanima. Gotovo sve žurnalističke, političke, geostrateške i ekonomske slike savremenog svijeta uključuju tu ideologijsku predstavu o opredmećenome islamu i manje-više homogenom muslimanskom korpusu.

Danas je ustvrdljivo da u preovlađujućim tumačenjima bosanskog jedinstva u razlikama islam biva uključivan kao izdvojena i opredmećena pojava koja stoji u vrlo jasnom odnosu prema drugim i drukčijim. Što je ta izdvojenost dublje urezana u predstave njenih nositelja, ona snažnije podupire osjećanje razlučenosti bosanske cjeline na njene ideologijski postulirane dijelove – katoličanstvo/hrvatstvo, pravoslavlje/srpstvo, muslimanstvo/bošnjaštvo.

Takvom političkom i kulturnom gledanju doprinose prisutnosti triju izmiješanih ideologijskih sadržaja u pojedinačnim i kolektivnim identitetima sadašnjeg bosanskog jedinstva u razlikama – postkomunizma, nacionalizma i fundamentalizma. Unutar svakog kolektivnog identiteta u današnjoj Bosni moguće je odrediti sadržaje koji pripadaju navedenim ideologijskim određenjima. Oni su uključeni u znanja, stavove i ponašanja u javnome prostoru.

Objašnjenje društvenih, kulturnih i političkih prilika Bosne nije moguće bez uzimanja u obzir tih sadržaja, i to na razini njihove prisutnosti u individualnom identitetu i kroz društvene stratifikacije koje određuju sadašnje bosanske političke i kulturne prilike. Tome valja dodati percepciju i korištenje preovlađujućih slika o islamu u svijetu, pa tako i društvenih, političkih i kulturnih odnosa u Bosni.

Spektar naroda koji se smatraju muslimanima je toliko etnički, rasno, jezički, geostrategijski, politički i tome slično razuđen da je njegovo svođenje na neku cjelinu najučinkovitiji način onemogućenja svakog kognitivnog modela u odnosu prema njima, i kao razuđenosti i kao cjelini. Zato je u govorenju o Muslimanima Bosne nužno razlučiti njihovu neizdvojivost iz bosanke ukupnosti, na jednoj, od imaginacije općeg muslimanstva, na drugoj strani.

Moguće je ustvrditi da se u političkoj retorici ovoga vremena pojam "Bosna" sve više pokazuje kao apstraktan, a pojam "islam" kao konkretan. Čak, konkretiziranje pojma "islam" u političkoj retorici postaje sredstvo osporavanja Bosne: što je jasnija prisutnost opredmećenog islama, jasnija je, u takvim osjećanjima, osporivost Bosne. I to je zajedničko mjesto u nacionalističkim retorikama sadašnje Bosne u predstavljanju Bošnjaka/Muslimana.

Takvo stanje ne dolazi niotkuda. U njemu ne sudjeluju samo neki izvanjski činitelji društvenog i političkog poretka. Njemu je moguće poznati i činitelje koji su psihička stanja pojedinaca i cijelih kolektiva. Ako je čovjekov odnos s Bogom kao apsolutno transcendentnim, te nužno i apsolutno imanentnim, način ozbiljivanja ili uspravljanja ljudskosti, onda je svaka konkretnost tog odnosa, koja ima svoje neupitne čuvare, prijetnja i zapreka slobodi kao svijetu u kojem se pokazuje nepovredivost ljudskog dostojanstva.

U komunističkoj viziji Bosna nije izvođena iz njenih tradicijskih sadržaja. Ona je jednostavno smatrana naslijeđenim i iznutra nerješivim pitanjem kada se na nju primijene naslijeđeni obrasci nacionalnih cjelovitosti. Ali, budući da su rješenje nacionalnog pitanja komunisti vidjeli u prevazilaženju sveg naslijeđa, oni su sve protivrječnosti i traume tog iskustva pripisivali njegovim tradicijskim sadržajima, a rješenjem smatrali realiziranje revolucionarnih ciljeva preko historijske uloge radničke klase i njene avangarde. U takvome vidiku čovjek je svediv na zatvorenu i mjerljivu veličinu koju je moguće uključiti u ideologijski ocrtani tok historije.

Sadašnji neokomunisti, koji se tako ne predstavljaju, već su uključeni u razna manje ili više jasna kolektivna djelovanja i ideologijska advokatiranja, tumače poteškoće bosanskog društva njegovim iznevjerenjem onih obrazaca u prošlosti koji su ga činili sigurnijim i pravednijim. Za njih je ta prošlost razdoblje komunističkog totalitarnog sistema nakon Drugog svjetskog rata. Njihova retorika uključuje zagovaranje ljudskih prava, demokratsko legitimiranje vlasti i društvenu pravdu, iako ona ne transcendira temeljne obrasce sekularnog dogmatizma u odnosu prema individualnom i kolektivnom identitetu, izvorima ljudskog dostojanstva i slobodama u pluralnim društvima.

Bosna je u vizijama srpskih i hrvatskih nacionalista i dalje "neregularno područje", "historijska anomalija", "nerazriješena drama", "problem nerazriješenih identiteta" i tome slično. Ona je u toj viziji razdijeljena u dva centrizma – srpski, kojem je Beograd ključni politički simbol, i hrvatski, kojem je Zagreb takav simbol. Takva vizija Bosne tri puta je u dvadesetome stoljeću cjelovito artikulirana u razarateljskim programima.

Prvi put, u pothvatu ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu s Beogradom kao središtem i dinastijom Karađorđevića kao zajedničkom kraljevskom porodicom, Bosna je gotovo posve isključena iz političkog vidika elita koje zamišljaju i realiziraju tu novu državu. U cijeli taj pothvat uključeno je i naslijeđe antimuslimanstva kao konstitutivni sadržaj ideologije, nacije i države. Moguće ga je prikazati porukom koju je 1917. godine izrekao Stojan Protić, jedan od vodećih političara Narodne

radikalne stranke: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdesetosam, vremena da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji."[34]

Drugi put je artikuliran program podjele 1939. godine. Poznat je kao dogovor Cvetković – Maček. Tim dogovorom Bosna je razdijeljena na "srpski" i "hrvatski" dio. Muslimani su u toj podjeli jednostavno predstavljeni kao nepolitički činitelj koji u najboljem slučaju može računati na neki oblik kulturne, religijske ili folklorne autonomije. Time je postulirano institucionaliziranje muslimanskog problema kao razriješenog u srpsko-hrvatskim odnosima. Ali, radilo se samo o nastavljanju uništavanja sveg bosanskog muslimanstva, pa i svih bosanskih sadržaja koji su slabili ili mogli slabiti taj program. Zločine i razaranja koji su provedeni u Drugom svjetskom ratu – u kojima je poubijano preko sto tisuća Bošnjaka/Muslimana, te razoren veliki dio njihovog kulturnog naslijeđa – opravdano je smatrati produljenjem antimuslimanskih programa.

Treći put pokrenut je program uništavanja Bosne u okviru ta dva centrizma 1991. godine. Poznat je kao dogovor Milošević – Tuđman. U tu su podjelu uključeni stari nacionalistički sadržaji, ali i hinjeni ekumenski razlozi dogovora i razgraničenja dvaju kršćanskih naroda. Problem tih naroda je u takvoj slici svođen na prisutnost muslimana kao nekompatibilnog činitelja u realiziranju dogovora o miru među kršćanima različitih crkava.

Predstavljanje tog muslimanskog činitelja u što je moguće gorem i odvratnijem liku bilo je dio te antibosanske strategije i njenog primjenjivanja u ratu od 1991. do 1995. godine, ali i poslije njega. Da je jezgra tog programa ono isto antimuslimanstvo kakvo se susreće u prethodnim stoljećima, jasno je vidljivo iz jednog od dokumenata Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Sveto Veselinović, predsjednik Srpske demokratske stranke u Rogatici, kaže: "Trećina Muslimana bit će pobijena, trećina će postati pravoslavna, a trećina će pobjeći."[35]

Ne treba zanemariti da su brojna izopačenja među muslimanima u oblicima radikalizma, pa i nasilja, bila interes nacionalističkih elita koje su uključene u rat protiv Bosne. Ima puno pokazatelja koji upućuju na to da su te elite i izravno podržavale razvoj takvih pojava. Zato su istraživanja tih anomalija među Bošnjacima/Muslimanima, koje proistječu iz njihove povijesne traume i koje zloupotrebljavaju njihove etnonacionalne i etnoreligijske elite, te raspravljanja o njima, uvjet osvješćenja bosanskog pitanja.

---

[34] Navod u: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1961., 73; preuzeto iz: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, prev. Josip Šentija, Zagreb: Durieux, 1995., 84.

[35] KDZ051 svjedočenje, *Krajišnik*, T.11278. Krajisnik case, ICTY Archive; navod u: Edina Bećirević, "The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina", *East European Politics & Societies*, 24/4 (2010): 480-502, 486.

Fundamentalizam jeste moderna ideologija. Nije ga moguće svesti ni na jedno tradicijsko naslijeđe jer je on opće obilježje modernog svijeta. Izvorno je nastao u Evropi i Americi, a nositelji te slike uzvraćaju na pothvat apsolutiziranja instrumentalnog razuma, te sekularizacije i ideologizacije svijeta. Usvajanje znanosti kao jedinog pouzdanog izvora znanja, te njeno svođenje na mjerljivi svijet, uz projektiranje ljudskog djelovanja kao pothvata građenja svijeta bez sukoba i tiranije, što pretpostavlja stavljanje čovjeka u središte sveg postojanja i njegovo činjenje neovisnim o Bogu, proizvelo je jednako razumski uzvrat u kojem su i Bog i Objava posve u okviru mjerljivog svijeta. To je ideologija fundamentalizma. I ta slika kao reakcija isključuje mogućnost otvorenog jastva u kojoj sva njegova postignuća transcendira Bog, Koji je istodobno i blizak i dalek.

U posljednjim decenijama dvadesetog stoljeća religijska retorika postaje uzvrat na komunističku antireligioznost. Ali i taj uzvrat, kao i svaki drugi, prima brojne sadržaje i svojstva toga čemu se suprotstavlja i što negira. Zato je shvatljivo da razumske i sentimentalističke projekcije u toj retorici postaju važnije od realnosti. Iz tog slijedi očita neosjetljivost prema ljudskoj patnji, društvenoj nepravdi i svim vrstama nasilja.

U današnjem predstavljanju islama, katoličanstva i pravoslavlja, u njihovim fundamentalističkim tumačenjima, moguće je prepoznati razne oblike simbioze sa nacionalizmom i komunizmom. S obzirom na privid kompatibilnosti evropskog kršćanskog naslijeđa s modernom slikom političkog poretka u sekularnoj državi, antimuslimanstvo i antijevrejstvo su gotovo redovan sadržaj evropskih nacionalizama, ali i evropskih fundamentalizama. Tome valja dodati da je antimuslimanstvo uključeno i u komunizam. To je tako, jer nacionalizam, fundamentalizam i komunizam imaju jednu i istu suštinu i pored različitosti njihovih formi. U tim je ideologijama mnoštvo razina bića svedeno samo na jedno, a onostranost je isključena.

Neokomunizam i nacionalizam imaju značajne resurse za uobličavanje antimuslimanstva kao sadržaja protivbosanskih programa, što je danas vidljivo na bosanskoj društvenoj pozornici. To je vidljivo u brojnim sadržajima muslimanske kolektivne svijesti, ali i u brojnim sadržajima odnosa drugih prema njima. Kada se u javnim prostorima manifestiraju različiti oblici vjerskih sloboda koje su uskraćivane tokom komunizma, kršćanski sadržaji tog približavaju Bosnu evropskom idealu individualnih i kolektivnih prava. A kada su muslimanski, ti sadržaji u preovlađujućim predstavama u Evropi doživljavaju se kao uznemirujuća anomalija.

Propast komunističkog poretka, koji obilježavaju rušenje Berlinskog zida i disolucija Sovjetskog saveza, u Bosni se odrazio u ratu koji je koordinirano pokrenut i vođen iz Beograda i Zagreba. Taj se ideologijski zasnovan rat odrazio na uspostavljanje barem četiri društvena i politička pokreta u bosanskoj društvenoj cjelini.

Dva od ta četiri pokreta su centrifugalna. Unutar njih su etnoreligijske ideologije povezivane s pretpostavljenom etničkom teritorijom. Tako su etnoreligijske elite Srba istakle svoj zahtjev za definiranjem "srpskog" dijela Bosne. To isto učinila

je i hrvatska etnoreligijska elita. Uspostavljanje tako zamišljenih etnoreligijskih teritorija shvaćano je kao korak prema ujedinjenju s matičnim cjelinama – novom i pravom Hrvatskom, te novom i pravom Srbijom. U oba ta pokreta Bošnjaci/Muslimani su shvaćani kao smetnja koju nekako treba otkloniti.

Treći od ta četiri ideologijska pokreta koji su uključivali i duboke kolektivne emocionalizme u svojoj je naravi centripetalan. Bošnjaci/Muslimani, koji su svoju etnoreligijsku ideologiju u novije doba imenovali bošnjaštvom, većinu svojih političkih nastojanja uobličuju kao borbu za bosansku cjelovitost. Takva njihova nastojanja često su ideologijski uobličena kao reakcija na navedena centrifugalna djelovanja, pa često emocionalno, politički i kulturno pravdaju nacionalističke centrifugalizme srpskih i hrvatskih nacionalista. Time i oni doprinose slabljenju zajedničkih snaga bosanskog jedinstva u razlikama.

Četvrti politički pokret jest težnja da se bosansko društvo predstavi i sačuva kao cjelina u kojoj je moguć skladan odnos religijskih i kulturnih različitosti, koje je moguće organizirati u skladni politički poredak na osnovi demokratskog počela "jedan čovjek – jedan glas", a da pri tome ne budu ugrožena ni individualna ni kolektivna prava zasebnosti u tome poretku. Takav program su prva dva pokreta, a često i treći, predstavljali kao nerealan i idealistički. Nositelji prvog i drugog pokreta predstavljaju četvrti kao maskiranje bošnjačkih nacionalnih interesa, a treći taj odnos prema bosanskoj zbilji predstavljaju kao popuštanje hrvatskom i srpskom nacionalizmu i pokušaje restauriranja komunističkog načela o bratstvu i jedinstvu.

Elite dvaju centrifugalnih nacionalizama, i srpskih i hrvatskih, nastoje cijeli problem bosanskog društva i njegove države svesti na "muslimansko pitanje". Ukazivanjem na "muslimanski problem" unutar tih elita dovodi se u pitanje gotovo svaki evropski princip preko kojeg bi konsolidiranje bosanske države bilo moguće provesti. Takav odnos Milorad Dodik, premijer Republike Srpske, sabire ovako: "Mi ovdje ne možemo biti prostor na kojem će se realizirati najinternacionalnije ideje, makar i bile prihvatljive sa stanovišta principa – ne možemo, naprimjer, prihvatiti da se u Bosnu uvede izborni sistem 'jedan čovjek, jedan glas'. To bi omogućilo da Bošnjaci, kao relativna većina, postanu politička."[36] Prema tome, opredmećenje islama kao opće suprotstavljenosti demokratskome principu jeste temeljni interes onih koji žele očuvati sadašnju zapriječenost bosanskog društva i koji žele očuvati ratom postignutu razorenost i tog društva i njegove države. Za nositelje takve ideologijske konstrukcije devijantno ponašanje pojedinaca i grupa među Bošnjacima/Muslimanima, koje je moguće predstaviti kao "islamske", i poželjno je i potrebno.

Navedeno razlučenje bosanskog društva prema političkim ideologijama i korištenju religijskih i etničkih pripadanja dobilo je oblik u nametnutome ustavnom poretku. Postignuća rata u kojima svoje udjele imaju nositelji četiriju spomenutih političkih ideologija i s njima povezanih četiriju poredaka legalizirana su u oktroiranom ustavu.

[36] *Globus*, 17. avgust 2007, 81.

Republika Srpska je rezultat rata protiv Bosne, ali to je na vrlo sličan način i Federacija Bosne i Hercegovine. U političkim okvirima ta dva administrativno-državna poretka nastavlja se djelovanje koje je neodvojivo od supstance rata protiv Bosne. Njegovi su oblici i implicitni i eksplicitni. I nije ih teško fenomenološki razlučiti i prikazati.

Komunitarizmi su duboko prožeti navedenim ideologijskim sadržajima, ali i suprotstavljenim emocionalizmima, koji su uobličeni u osjećanje patnje za koju su krivi drugi. I Hrvati i Srbi i Bošnjaci govore o svojim patnjama kao najvećim i neusporedivim s patnjama drugih. Svi oni u svojim etnoreligijskim ideologijama traže oslonce za političko artikuliranje tog osjećanja prioriteta na patnju i njeno uključivanje u javni politički diskurs. Na toj su osnovi izgrađeni partikularni politički programi za svako područje u kojem postoji vlast etnoreligijske politike.

U takvim prilikama odnosi prema Bošnjacima/Muslimanima redovno su dovođeni u vezu s evropskim i američkim diskursom o "islamskom fundamentalizmu", "islamskom terorizmu", "islamskom radikalizmu" i tome slično. Govornici u okviru srpskog i hrvatskog nacionalizma nastoje predstaviti Bošnjake/Muslimane kao istovjetne s onim "islamom" koji je problem cijelog svijeta. Tumačeći grupi evropskih diplomata savremene evropske prilike, jedan im je srpski nacionalistički političar iz Bosne rekao: "Mi u Bosni nemamo nijedan problem, osim onoga koji imate svi vi, u svakoj evropskoj zemlji. Vi imate problem s islamom – i mi imamo problem s islamom."

Jasno je prepoznatljiv pothvat da se ideologijsko utjelovljenje ideologijskog tumačenja svijeta preko odnosa Zapad – Islam preuzme i ojača u izgradnji slike Bošnjaka/Muslimana, slike koja nije odvojiva od (a) cjeline globalnog "islama"; (b) radikalizma i demokratske nekompatibilnosti "islama" s demokratskim idealima; (c) radikalizma i političkog totalitarizma u muslimanskim zemljama; i (d) društvenih devijacija koje nastaju u evropskim društvima usljed prisutnosti imigranata iz zemalja sa muslimanskom većinom.

Gledajući sa strane Bošnjaka/Muslimana, spektar društvenih, političkih i kulturnih pojava, koje je moguće tako imenovati, obuhvata različitosti svih vrsta, od radikalnih ponašanja saudijskog vehabizma do istinskog misticizma s prosvijetljenom tradicijskom intelektualnošću. Ne postoje tradicijske slike te razlučenosti, iako danas u Bosni ima više nego ikada ranije muslimanskih intelektualaca sposobnih da vode javnu raspravu o tim fenomenima. Emocionalistička prožetost traumatiziranog bosanskog društva ustrajava na prednosti političkog diskursa nad svakim drugim.

Raskošna kultura bosanskog jedinstva u razlikama, koja svoje kontinuitete ima prije svega u neopredmećenim i različitim oblicima odnosa čovjeka s Bogom, ostaje i dalje nepoznata većini i podvrgnuta ideologijskim i emocionalističkim tumačenjima nacionalističkih propagandista. To je razlog zašto su govornici s religijskim insignijama gotovo redovno prožeti političkim i ideologijskim mobilizmom. To je razlog zašto se brojni sekularni govornici licemjerno dodvoravaju pretpostavljenim religijskim prvacima i sentimentalizmom prožetoj javnosti.

U takvim okolnostima moguće je reći da u Bosni nedostaje ozbiljan intelektualni razgovor među nositeljima različitih slika čovjeka i svijeta. Još uvijek preovladava jednostrano saopćavanje svojih ideologijskih slika, uz nespremnost da se sasluša njihovo preispitivanje s druge strane. Nerijetko se može čuti da je današnje stanje Bosne vrlo slično stanju njenog društva i politike 1990–1991. godine, kojim je započeo rat. Za takvo se stanje dokazi traže u žurnalističkim slikama muslimana u svijetu, u razlozima i ciljevima antiterorističke koalicije, u brojnim devijantnim iskazima u društvu koji se mogu dovesti u vezu s muslimanima.

Na takva tumačenja ne postoje jasni uzvrati u kojima bi bilo napravljeno razlučenje između realnih slika pojava u društvu i njihovih ideologijskih predstavljanja. Brojni su uzvrati koje nije teško označiti kao "muslimanski" ili "islamski". Među njima su različite veze političkih i religijskih elita, te politička retorika muslimanskih religijskih prvaka. Takva ponašanja religijskih prvaka u javnom prostoru nositelji antibosanskih programa smatraju dokazima koji opravdavaju njihovo suprotstavljanje konsolidiranju bosanske države i otklanjanju postignuća ratom i zločinima.

Postoji konsenzus da je stanje društva i politike u današnjoj Bosni loše. Ali opravdano je postaviti i drukčiju tezu: ne postoji nijedno stanje Bosne u savremenoj historiji koje je bilo manje loše od sadašnjeg. Samo takva teza može biti podsticajna za traženje razloga kojima bi bio otkriven smisao bosanstva kao uključivog okvira za sve različitosti razumskih i osjećajnih artikuliranja individualnih i kolektivnih pripadanja.

Slobodno iskazivanje pripadanja ili nepripadanja, religijskog i političkog jednako, ne vodi direktno ni u privilegiranost ni u disprivilegiranost. Sređivanje odnosa države i kolektivnih identiteta je pothvat koji zahtijeva vrijeme i pomoć. Četiri religijske zajednice u Bosni različito su i doktrinarno i povijesno uobličene. Na Bošnjacima/Muslimanima je da nađu put usklađivanja svojih posebnosti u bosanskoj društvenoj i političkoj cjelini.

Sadašnje stanje poistovjećivanja etnonacionalnog i religijskog pripadanja nije interes ni Bošnjaka/Muslimana ni Bosne. Organiziranje vjerujućih je i njihova potreba i njihovo pravo, ali takvo organiziranje nije i ne može biti poistovjećeno s etnonacionalnom cjelinom niti s bilo kojim oblikom političkog organiziranja u demokratskoj državi. Ta nemogućnost je opasno invertirana. Većina artikulacija religijskih pitanja direktno ili indirektno isključuje potrebu razlučenja općeg pripadanja od njegovih svjesno opredjeljujućih sadržaja.

Ako Bošnjaci/Muslimani nasljeđuju kulturna dobra kojima je u prošlosti upravljano preko ustanova osmanskog teokratskog sultanata, to ne može značiti da oni politički nasljeđuju taj nestali sultanat. Naročito su za njihovo društveno konsolidiranje i njihovo harmoniziranje odnosa s drugima u cjelini bosanskog društva opasne pojave poistovjećivanja tog osmanskog naslijeđa s njihovom vjerskom organizacijom i njenim vjerskim vodstvom.

Kako su pojave takvog poistovjećivanja brojne, česta su paradržavna nastojanja i djelovanja unutar vjerske organizacije. Distanciranje od takvog emocionalnog naslijeđa značilo bi da muslimani prihvaćaju da oni ne mogu imati nikakvu privilegiju koja bi bila drukčija od privilegija drugih religijskih zajednica. To znači da oni, kao i svi ostali, svoja prava ostvaruju na jednak način na cijeloj državnoj teritoriji, te da su ta prava uređena zakonom, principijelno govoreći, jednaka za sve. Shvaćanje i primjenjivanje te činjenice jeste jedan od bitnih uvjeta za političko sređivanje bosanske države i onemogućavanje razornih djelovanja, čije je nestajanje teško prognozirati. To jeste jedan od bitnih uvjeta. Ali i drugih bitnih uvjeta je mnogo.

9. *Opasne konstrukcije*

Nema ni individualnih niti kolektivnih slika svijeta za koje bi bilo opravdano reći da posve odgovaraju realnosti. Ljudska je sreća u nemogućnosti da usvojene slike budu tako učvršćene da ih nikada nije moguće promijeniti, te da ostaju nepromjenljive. Takve slike realnost neprestano potkopava i pokazuje kao svoje odraze u svome nestišljivom toku. Svaku ideologiju moguće je zamisliti kao nastojanje da konstruirana slika zbilje bude usvojena kao važnija i moćnija i od same zbilje. Tako nastaju groteskne pojave u kojima se ne zna šta je zbilja a šta njena slika.

Čovječanstvo iskušava najgore oblike nasilja koji nastaju kada ideologijska elita, koristeći raspoložive moći, nastoji svom ideologijskom programu potčiniti realnost. Pojedinci koji su svjesni relativnosti i svojih i tuđih slika svijeta u odnosu sa zbiljom, te stalne mogućnosti popravljanja i sebe i svojih slika svijeta, ustrajno nastoje preispitivati apsolutizirane ideologijske predstave o čovjeku, svijetu i Bogu. Prisutnost i djelovanje takvih pojedinaca u svim ideologijskim programima smatrana je smetnjom i opasnošću za realiziranje zamišljenog ideologijskog poretka. Zato neki pojedinci, grupe i narodi u ideologijskoj slici moraju postati anomalije te unutarnji ili vanjski neprijatelji od kojih valja spašavati ljude i svijet.

U svim balkanskim nacionalnim ideologijama antimuslimanstvo je njihov konstitutivni i prožimljujući sadržaj. Uništavanja sveg muslimanstva unutar ideologijski postuliranih nacija je, kako se jednostavno može vidjeti, uvjet svake balkanske etnonacionalne teleologije. Ideologijski obrasci antimuslimanstva se mijenjaju u obliku, ali im suština preživljava kroz stoljeća. U današnjoj etnopolitičkoj retorici nekoliko je obrazaca koji su suštinski antimuslimanski, pa je njihovo dekonstruiranje preduvjet mogućeg političkog djelovanja koji vodi kulturi dijaloga. Ovdje će biti varirani najčešći oblici etnopolitičke retorike koji su ideologijske forme antimuslimanstva.

Osmansko carstvo je istovjetno s perenijalnim predstavama islama kao esencijom prokletog i pokvarenog agarjanstva, kako je navođeno u brojnim spominjanjima Muslimana, pa je borba protiv njih jednaka borbi za oslobođenje i političku emancipaciju evropskih kršćanskih naroda. Zato je ideologijski torzo islama, u kojem je moguće predvidjeti svaku vrstu opasnosti, nečistoće i prijetnje, najbolji način

pretvaranja zbilje živih ljudi u ideologijsku sliku. Kada je ta slika napadana, napadani su oni koji zagovaraju slobodu i demokraciju, pravdu i ujedinjenje, kršćanske vrijednosti i tome slično.

U antibosanskom pothvatu dugog trajanja konstruirani su brojni obrasci kojima je pravdano osporavanje i razaranje svega bosanskog. Prva konstrukcija je uspoređivanje Bosne s Jugoslavijom, a druga je isticanje nemogućnosti Bosne kao "unitarne zemlje". U obje te konstrukcije je moguće otkriti antimuslimanstvo kao njihov bitan sadržaj.

Mnogi Muslimani zalažu se, zajedno s mnogim drugim sudionicima bosanske pluralnosti, za opstanak bosanske političke, kulturne i ekonomske cjelovitosti u kojoj bi i oni i Srbi i Hrvati, kao i svi ostali, mogli realizirati svoje poželjne budućnosti. Ali to nije moguće, ističu govornici spomenutih elita. Nije, jer se raspala Jugoslavija. A kako bi onda bila moguća Bosna. Iz raspada Jugoslavije nastale su dvije homogene države – Srbija i Hrvatska, a Bosna to ne može biti jer ima Muslimane, pa se mora raspasti da bi od nje postala neka muslimanska teritorija koja je, zapravo, to čime se potkopava mogućnost bosanskog pluralnog društva. Ako se ona ne bi raspala, to bi značilo da bi mogla biti muslimanska na sličan način kako je to Srbija srpska a Hrvatska hrvatska. Tako je anitimuslimanstvo gradivni činitelj antibosanstva i zagovaranja etnonacionalnog homogeniziranja na teritorijama koje će biti određene raspodjelom političke moći.

Među antibosanskim mantrama je i ta koju u Bruxellesu ponavlja predsjednik Tadić, a to je da Bosna i Hercegovina predstavlja Jugoslaviju u malom i da je Jugoslavija bila komplikovana zemlja.[37] U toj tvrdnji Boris Tadić namjerno, u skladu s ideologijski konstruiranom slikom Bosne u velikosrpskim programima, zanemaruje činjenicu da je bosansko pluralno društvo preživjelo kroz gotovo tisuću godina – u prvoj polovini tog vremena kao ekleziološki i kristološki pluralno, a u drugoj i kao religijski pluralno. Tako i Boris Tadić ponavlja mantru gotovo svih ideologa antibosanstva. Njegov prijatelj i mentor Dobrica Ćosić piše: "U svesti Hrvata i Srba zasnovalo se uverenje: ako nije mogla da opstane multietnička Jugoslavija, ne postoje uslovi, ni razlozi, da postoji multietnička Bosna."[38]

Među zemljama koje su 1918. godine ušle u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, od koje je potom nastala Kraljevina Jugoslavija, Bosna je toj Kraljevini, kao i komunističkoj Jugoslaviji, najmanje slična. Jugoslaviji je, zapravo, najsličnija Srbija u svim njenim historijskim oblicima. Shvatljivo je da je Jugoslavija i smatrana konstrukcijom koja utjelovljuje historijsku ideju Srbije kao srpske nacionalne države, koja bi, kad-tad, trebala, prema mišljenju njenih ideologa, obuhvatiti i brojne teritorije izvan granica svake ikad postojeće Srbije.

---

[37] Vidjeti: Boris Tadić, "Moramo naći rješenje za bosanske Hrvate", *Oslobođenje*, 8. juni 2011. godine, 5.

[38] Ćosić, "O *Stvaranju Republike Srpske* i njenom piscu", 29.

Bosna je u cijelom svom trajanju jedinstvena zemlja – jednog jezika, jedne teritorije, jedne etnogeneze i tako dalje. Nikada u sebe nije uključivala ni nebosanske teritorije niti nebosanske etnose. Srbija, za koju historičarka Latinka Perović kaže da ni danas ne zna gdje su joj granice, uključuje u svoju cjelinu teritorije na kojima žive Albanci, Mađari, Bošnjaci, Hrvati, Vlasi/Rumuni. Nijedan od tih naroda nije na te teritorije došao u neko kasnije doba u odnosu na Srbe, pa mu ne može biti osporavano ni historijsko ni prirodno pravo da tu bude.

Uz to, u srpskom nacionalnom programu pretpostavljeno je uključivanje i brojnih drugih teritorija – Makedonije i Crne Gore, Bosne i Hrvatske, naprimjer. U slučaju Jugoslavije ona je sastavljena od različitih teritorija, nacija i etnosa koji uključuju i posve drukčije etnogeneze, iskustva, jezike i tome slično. Zato je obrazac "Bosne kao Jugoslavije u malom" konstrukcija koja se koristi u nacrtima za razaranje te zemlje.

Konstruiranjem Jugoslavije Bosni je oduzet njen subjektivitet. Ona je u toj državi nestala, pa su njeni narod, teritorija i kultura fragmentirani radi uključivanja u pretpostavljene cjeline. Kada ponavlja taj antibosanski stav, predsjednik Tadić samo napominje da državna politika Republike Srbije ostaje i dalje jednaka onoj koju je uobličio Ilija Garašanin. Jasno je da malo ljudi voli čuti tu tvrdnju. Ako se raspravlja o principima, onda je njena tačnost neosporiva. Mijenjaju se oblici, a pojava ostaje jednaka.

Jugoslavija je ideologijski projekt. Ona je izvorno konstruirana u ideologijskoj slici zbilje. Potom je ta slika nametana geografskoj, kulturnoj i religijskoj realnosti prostora koji su određivale jugoslavenske granice. Bosna je posve obrnuta pojava. Ona je realnost koju je ideologijska slika Jugoslavije negirala, pa joj je nametano ideologijsko dijeljenje i razdvajanje. Da je tako, jasno svjedoči i činjenica da se koheziona energija Bosne pokazala moćnijom i od zajedničkog vojnog djelovanja dviju državnih struktura na njenom razbijanju.

U cijelom trajanju Jugoslavije postojala je napetost između njenih dijelova i središta. Gotovo svi ti dijelovi nastali su u dugom historijskom trajanju, pa su njihove cjelovitosti nadlazile Jugoslaviju kao sastavljevinu. Srbija i srpski nacionalni program bili su središnja pojava tog nastajanja. Beograd, kraljevska dinastija, srpska vojska i srpska nacionalna ideologija smatrani su među Srbima samom jezgrom Jugoslavije. Otpori tome pokazivani su kao težnja očuvanja slovenačkog, hrvatskog, makedonskog, crnogorskog, albanskog te bosanskog subjektiviteta. Postupno je otpor Jugoslaviji prerastao u mjeru štićenja subjektiviteta koji su je sačinjavali. Jugoslavija je postala za sve, osim za Srbe, srpski program.

Za unitarnu Jugoslaviju zalagali su se samo srpski nacionalisti i njihovi saveznici. Takvoj državi opirali su se svi koji su u Jugoslaviji gledali poredak koji omogućuje opstanak i razvoj njihovih historijskih, kulturnih i političkih subjektiviteta. Zato je razaranje bosanskog subjektiviteta za velikosrpske nacionaliste bio preduvjet realiziranja Jugoslavije kao srpskog programa. Nijedan prostor bivše Jugoslavije

nije bio izložen takvom osporavanju kakav je Bosna trpjela u cijeloj svojoj jugoslavenskoj historiji.

Iako je tu riječ o cjelovitom i jedinstvenom društvu, nastalom u neprekinutom historijskom trajanju, te kulturi i jeziku unutar kojih su trajale i male i velike razlike, ali nikad tako da tu cjelinu razore u fizički rastavljive dijelove, svako nastojanje da takva cjelovitost bude artikulirana predstavljano je kao "bosanski unitarizam", a njegovo razaranje predstavljano je kao nastojanje na postizanju ravnopravnosti i konstitutivnosti. Kada god neko kaže da je normaliziranje bosanskog državnog poretka moguće samo preko baznih pretpostavki – dva entiteta i tri konstitutivna naroda, pozivajući se pri tome na Dejtonski sporazum, time potvrđuje svoje razarateljsko gledanje na bosansku cjelovitost.

Isticanje nemogućnosti bosanske države ili, u relativiziranoj varijanti tog stava, njene nemogućnosti na temeljima evropskih demokracija, redovito postulira "muslimansko pitanje" kao uzrok tog. Taj stav je uobličen u tvrdnjama o nemogućnosti primjene principa "jedan čovjek – jedan glas", o opasnosti unitarizma, o građanskoj državi i tome slično. U jezgri svih tih iskaza je antimuslimanski stav o nespojivosti evropskih, shvaćenih kao kršćanskih, predstava o demokratskoj državi s prisutnošću Muslimana. Nije moguće objasniti ni narav posljednjeg rata protiv Bosne bez uzimanja u obzir te činjenice. Nije, jer nema i ne može biti realizacije genocida bez ideologijskog pozicioniranja cijelog naroda ili njegove većine u zločinački pothvat.

Svaka evropska država je organizirana u skladu sa svojim posebnostima, ali nikad mimo principa koji bi joj omogućavali opstanak i političku koherentnost. Na taj način svaka od njih je "unitarna" u značenju da njen opstanak nije moguć bez okupljenosti svih različitosti oko nekog zajedničkog principa. Nema države koja može opstati bez jasnog definiranja središta u odnosu na koje se osigurava njegova kohezija. Na pitanje o načinu povezivanja pojedinih dijelova sa središtem mogu biti dani različiti odgovori. Ali, ako te povezanosti nema, ako u svom konceptu nije u dovoljnoj mjeri unitarna, država je osuđena na raspad. Osporavanje unitarnosti je, prema tome, razumljiv i prepoznatljiv sadržaj antibosanskih programa.[39] Okrivljavati zagovornike i branitelje bosanske cjelovitosti za unitarizam je isto što i zagovarati raspad te države.

Kako god bila organizirana ustavna razgloblјenost nekog državnog poretka, od pojedinca do najviših organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, povezanost političke strukture pretpostavlja postojanje središta iz kojeg je politička moć

[39] Osporavatelji Bosne kao društva, kulture i politike gotovo redovno njenim braniteljima pripisuju krivicu zalaganja za unitarnu državu. Time se najčešće skrivaju odgovornosti susjednih država za razorna djelovanja prema toj zemlji. Nije teško u toj konstrukciji prepoznati antimuslimanski sadržaj koji je usporediv s evropskim naslijeđem antisemitizma. Unitarna Bosna, prema toj konstrukciji, znači omogućenje uloge većine, što je nedopustivo, jer je ona, kako ti konstruktori smatraju, "muslimanska". Vidjeti, naprimjer: Darko Tanasković, *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srpske, 2010., 29.

razdijeljena do krajnjih rubova državnog poretka. Kada tog središta i povezanosti s njime nema, raspad države je nužan. Uz to, djelovanje veza s vanjskim središtima, za koja se vidljivo ili nevidljivo vežu državne strukture, podstiče i snaži taj raspad.

Prisutnosti i utjecaji tih vanjskih središta, među kojima su Beograd i Zagreb najpresudniji, pravdani su kao ideologijske nužnosti srpskog i hrvatskog nacionalnog integrizma, te odgovornosti za položaje Srba i Hrvata u susjedstvu. Takav odnos prema Srbima i Hrvatima u Bosni uključuje direktno i/ili indirektno njihovo štićenje od onih činitelja koji ih ugrožavaju. A ti ne mogu biti nikoji drugi do Bošnjaci/Muslimani, jer u Bosni nema drugih koji su u odnosu sa Srbima i Hrvatima. Iz tog nastaju konstrukcije o izvorima te opasnosti – muslimanski radikalizam, brojčanost, unitarizam i tome slično.

Iako mnogima mogu izgledati benigne dvije tvrdnje koje će ovdje biti navedene, njihova je suština opasno prosljeđivanje antimuslimanstva kao prikrivenog, ali politički razornog negativnog stava prema Bosni. U poznatoj i široko raspravljanoj izjavi Ive Josipovića, predsjednika Republike Hrvatske, koja je dana Reutersu, istaknuto je kako u Bosni "ima puno Muslimana"[40]. Josipović nije nikada objasnio kako ih to ima puno i od kuda njegova saglasnost s mnoštvom onih koji su govorili i djelovali protiv Bosne, obrazlažući to stavom o opasnosti od velikog broja Muslimana u Bosni. Nije li ta tvrdnja u korijenu sve tragedije balkanskih Muslimana?!

Svejedno je da li je izjava predsjednika Ive Josipovića rezultat njegove nedovoljne osviještenosti o pitanjima o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti geopolitičkog prostora u kojem je i Republika Hrvatska, kojoj je on predsjednik, ili ona odražava njegovu sliku bosanske pluralnosti. Jasno je da antimuslimanstvo implicitno i eksplicitno prožima politička osjećanja, mišljenja i djelovanja gotovo svih balkanskih političara. Da je tako, evo još jednog jasnog dokaza: "Iz niza razloga Hrvati su u poziciji da zapravo nemaju pravi temelj utjecaja. Za Srbe je to Republika Srpska koja je, što god mislili o njoj, dobro organizirana, Bošnjacima je to broj, a Hrvati nemaju nikakav temelj političkog utjecaja."[41]

---

[40] *Oslobođenje* Izjava prenijeta 7. aprila 2011. godine.

[41] U: "Nije lako, ali Srbija ne treba da stane zbog Kosova", intervju Vesne Pusić, ministrice spoljnih i evropskih poslova Republike Hrvatske Julijani Mojsilović Dežulović, *Novi magazin*, 19. januar 2012. godine, 22-25, 24.

ON BUGABOO OF BOSNIANHOOD AND THOSE WHO ARE FRIGHTENED BY IT

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

No condition of Bosnian state is separable from the condition of Bosniaks. Both of these concepts, as well as images of reality, are the vague categories, and serious talking about it presupposes a critique of what is offered as knowledge of them. Exemption from these amoebic terms, as key content of political philosophy in Bosnia and about it, remains the most important challenge on the stage of intellectual public. The knowledge depends on this venture and on its basis would be possible to predict desirable and undesirable political, cultural and economic changes that are associated with these categories. This paper deals with some of the taboo- issues on Bosnia and Bosnianhood, and existing conflicts and ideological constructions and reality to which they are applied.

Keywords: Bosnianhood, anti-Bosnianhood, the state of Bosnia and Herzegovina, internal politics

UDK 821.411.21: 28-23 =163.41
929 Ljubibratić, M.
929 Vidojković, M.

Koja riječ o dvojici prevodilaca

Sinan Gudžević
Zagreb

U ovom radu dani su podaci o dvojici zaslužnih i uglavnom zaboravljenih prevodilaca – Mihajlu Mići Ljubibratiću (1839-1895) i Marku Vidojkoviću (1895-1964). Ljubibratić je napravio prvi cjelovit prijevod Kur'ana na naš jezik. Tako je u južnoslavenskoj kulturi otvorio novo razdoblje demistificiranja odnosa prema slavenskom muslimanstvu. Vidojković je prevodio s ruskog i francuskog. Taj opsežni prevodilački pothvat prožima gotovo cijelu kulturu slavenskog juga. Dio tog Vidojkovićevog pothvata je i prvi cjelovit prijevod *Hiljadu i jedne noći*. I taj prijevod je značajno doprinio barem emotivnom dekonstruiranju preovlađujućih slika o muslimanskoj kulturi i mogućnostima njene prisutnosti u pluralnosti naroda i jezika. Autor ukazuje na potrebu istraživanja života i djela i Ljubibratića i Vidojkovića, te uključivanja znanja o njima u savremene kulturne tokove.

Ključne riječi: prevođenje, prevodioci, Mićo Ljubibratić, Marko Vidojković

U vrijeme kad se na svim stranama jugoslavenske ruševine nastavljaju ružna čišćenja u takozvanim nacionalnim korpusima, dopustite mi da vašu pažnju svratim na dva čovjeka koji su svojim radom dali velik i jedinstven prilog kulturi naroda Bosne i Hercegovine, a zanemareni su, skrajnuti, ili zaboravljeni. Njihova su imena Mićo Ljubibratić i Marko Vidojković. Nijedan od njih dvojice, prema danas preovlađujućim kriterijima, ne bi mogao biti upisan u Bošnjake. Jedan od njih je, doduše, rođen u Bosni i Hercegovini, i dobar dio života u njoj proživio, a umro je i ukopan u Beogradu. Drugi, prema onome što sam uspio utvrditi, nije ni živio u Bosni i Hercegovini, možda ni boravio u njoj. I njegov je grob u Beogradu. Na grobovima obojice nalaze se krstovi, na Ljubibratićevu je krst izrađen od kamena na grobnom mramoru, dok je na Vidojkovićevu spomeniku krst uklesan na ploči. Gledajući im nadgrobne spomenike, može se reći da su ova dvojica bili hrišćani pravoslavnog zakona. Bilo bi, možda, jednostavnije reći da su po nacionalnosti obojica bili Srbi, no takva tvrdnja ne bi bila lišena obaveze da se, barem u slučaju Ljubibratića, podrobnije obrazloži to srpstvo. Jer njega danas jedni trpaju u političke

velikosrbe, drugi u mladobosance, treći u masone, četvrti u preteče crnorukaša, neki u sve zajedno, i tako dalje. Jedna družina je, ako vjerujemo novinama i internetu, povodom 136. godišnjice Hercegovačkog ustanka, posjetila njegov grob i držano je govora, te se moglo čuti kako je on čuvar srpstva i borac za ujedinjenje svih srpskih zemalja. Ono o čemu ću nešto reći ovdje jeste prevodilački rad ove dvojice ljudi. Prvi je na naš jezik načinio prvi cjelovit prijevod *Kur'ana*, a drugi je načinio prvi cjelovit prijevod *Hiljadu i jedne noći.*

Mićo Ljubibratić

Mihailo Mićo Ljubibratić u jugoslavenskoj kulturi jedva da je poznat. Tek natuknice u dvama biografskim leksikonima, jednom austrijskom[1] i drugom, nedavno objavljenom, srpskom, te jedna u *Enciklopediji Jugoslavije* ukazuju na njegovu ulogu u hercegovačkim ustancima u drugoj polovini 19. stoljeća, uz šturu napomenu da se bavio i prevodilačkim radom. Spominje se da je bio u prepisci i živim kontaktima sa Garibaldijem i Mazzinijem, ali se nigdje podrobnije ne ukazuje na opseg tih kontakata kao ni na građu koja ih dokumentira. Jedno Garibaldijevo pismo Ljubibratiću spominje Marcella Deambrosis[2]: u njemu, oktobra 1875., Garibaldi hrabri Ljubibratića da izdrži zimu koja dolazi i da ne popušta pred Turcima. Od prevodilačkih radova njegovih, u austrijskom biografskom leksikonu spominje se samo perijod Kur'ana, a u onome srpskom je i tvrdnja da je, sa italijanskog i francuskog, preveo "više drama koje su se izvodile u Narodnom pozorištu u Beogradu", te da je, kako se kaže, s francuskoga, uz još jednu knjigu o Suvorovu, preveo i Kur'an. Osim Kur'ana, bilo koji od drugih prevoda Ljubibratićevih nije dostupan u bilo kojoj biblioteci na teritoriji nekadašnje Jugoslavije, a svi napori da neki negdje nabavim pokazali su se neuspješnim. O njegovom glavnom prevodilačkom djelu, prijevodu Kur'ana, pisali su najpodrobnije Muhamed Hadžijahić i Enes Karić. Jusuf Ramić[3] se, nažalost, ne upušta dovoljno u njegovu traduktološku problematiku.

Mićo Ljubibratić je, dakle, prvi na naš jezik preveo Kur'an u cijelosti. Taj je prijevod izišao 1895. u Beogradu (na samoj knjizi stoji: Biograd), nakon prevodiočeve smrti, štampan je u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije, a o trošku Zadužbine Ilije Milosavljevića Kolarca. Kur'an, u prijevodu Ljubibratićevu, prema onda uobičajenom nazivu, ima naslov *Koran*, a ispod naslova stoji: preveo Mićo Ljubibratić (Herce-

[1] Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (Band 5, Lieferung 23, 1971., str. 254-255.

[2] Marcella Deambrosis: "La partecipazione dei garibaldini e degli internazionalisti italiani all'insurrezione di Bosnia ed Erzegovina del 1875 – 1876 e alla guerra di Serbia", u: *Atti e memorie 1967. Studi garibaldini ed altri saggi*, Mantova, 1967., str. 37.

[3] Jusuf Ramić: *Naši prijevodi Kur'ana,* Sarajevo: Connectum, 2010.

govac). Književniku i etnologu Milanu Đ. Milićeviću (1831-1908) dugujemo svjedočanstvo, zapisano 14. marta 1895. godine, o jedinstvenoj zgodi s naslovnom stranicom.[4] *Koran* je objavljen šest godina nakon smrti, pa je izdavač kraj imena prevodioca stavio krstić, uobičajeni znak da je preminuo onaj kraj čijega imena stoji. O tom krstiću ovako piše Milićević: "Dođe mi Ljuba Stojanović i potseti me da je na Koranu izišao krst uz pored imena pok. Ljubibratića (prevodioca) i da će to biti skandal za muslimane a zgodna prilika za ispredanje protiv nas pravoslavnih. Te se jadu dosetih i nožićem krst istrah sav. Pisah Čumiću da i on navali da se na svim primercima to učini". Muhamed Hadžijahić piše da se na svakom primjerku knjige može zapaziti izradirano to mjesto gdje je uz ime prevodioca bio odštampan krst.[5] O Ljubibratićevu velikom prevodilačkom poduhvatu, čini se, osim davne pohvale islamologa Darka Tanaskovića[6] ("nije sa arapskog, ali je jezički i stilski najbolji, a značenjski zadovoljavajući"), nema prikladnih recenzija sve do devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Tada će Enes Karić taj prijevod nazvati prvorazrednim ekumenskim događajem[7], uz napomenu da je "Ljubibratić prevodio Kur'an u jezik koji je pod vidnim uticajem našeg pravoslavlja", no da se, uprkos tome, radi o svjedočanstvu "koje pokazuje da kur'anski diskurs znakovito bljesne i u onom prevodu koji koristi biblijski pojmovni i terminološki instrumentarij".

Ljubibratić je bio prvi koji se kod nas, prema davno učvršćenim mjerilima, ogriješio o zabranu prevođenja Knjige islamske vjere. Ta je zabrana, kao što znamo, složena i zahtjevna stvar, o čijim aspektima ovdje nije mjesto za podrobnije bavljenje. Neuporedivost i jedinstvenost kur'anske Objave mnogi učeni predstavnici vjerskih struktura koristili su i kao izgovor za čuvanje statusa unutar muslimanske zajednice.[8] "Grijeh prevodilački" Ljubibratićev je svakako u našoj javnosti bio „manji", budući da je inovjerac. O tome govore i svjedočanstva o prihvatanju njegova prijevoda. Ovih je na broju malo, no ton njihov nije jednodušan: ide od prigušene simpatije do tvrdnje kako "nije svačiji posao Kuran prevesti i njegove temeljite navode ustanoviti."[9] Ovakav sud, po sebi, svakako nije sporan, ali je on iskazivan manje zbog kompleksnosti pitanja prevođenja jedinstvenog kur'anskog teksta, a više zbog toga što se

---

[4] Iz uspomena M. Đ. Milićevića, Beograd: *Srpski književni glasnik*, 1931., knjiga XXXIV, br. 5, str. 350.

[5] Hadžijahić, str. 43.

[6] Darko Tanasković: Kur'an, *Mogućnosti,* br. 8-9, Split 1979., str. 882.

[7] Mićo Ljubibratić (prev.): *Koran,* (reprint izdanja iz 1895. godine), Sarajevo: Svjetlost, 1990, str. 43.

[8] Tako, konzervativni tuzlanski časopis *Hikjmet* u broju 23-24 za god. 1931. piše: "…prevodi Kur'ana, radi svoje mršavosti, manje ili više praznine i jednostranosti, ne djeluju na dušu čitaoca ni iz daleka kao original, koje uči vrlo često sa punim poštovanjem i onaj koji ga ne razumije" (citat prema Karić, str. 20).

[9] *Bošnja*k, Sarajevo, 10. decembra 1896.

u taj posao upustio neko ko ne samo što nije islamske vjere nego je i bundžija bio i ratnik protiv Osmanskoga carstva, i to ne bilo kakav, već ideolog i vođa i vojskovođa. Uprkos svemu tome, *Carigradski glasnik*, od 21. novembra 1896., u rubrici "Carigradske vesti", spominje prevodioca, po prezimenu, u vijesti s naslovom "Prevod Al-Kur'ana na srpski": "Čupićeva zadužbina u Beogradu izdala je na svet Ljubibratićev prevod Al-Kur'ana na srpskom jeziku. Zvanični list skadarskog vilajeta, javljajući o tome, kritikuje to izdanje, jer, veli, da prevod Al-Kur'ana ne može drukčiji biti nego pogrešan, pošto se zna da čitave glave, kao i stihovi u njima imaju mnogobrojna značenja."[10]

Ko je bio taj čovjek Mihailo Mićo Ljubibratić, čiji je književni rad oskudan i još oskudnije poznat, a načinio je prevodilački podvig, preveo Kur'an? Iako je živio samo pedeset godina, budući istraživači će imati zahtjevan posao u sastavljanju njegova životopisa. Svjedočanstva o njegovu životu su jedno oskudna, drugo teško dostupna, ako ih gdje još ima.[11] Onaj ko se bude zadao da takav posao učini, neka ima na umu riječ spomenutoga Milana Đ. Milićevića: "Bavim se biografijama zaslužnih Srba. Teško se zbira građa. Dok se jedna sitnica uhvati, čoveka muka uhvati."[12] Ono što se o Ljubibratiću do danas zna, to je preuzimao mlađi od starijega, i pomaka u istraživanju slabo da ima. Zna se da je rođen u Ljubovu kod Trebinja, godine 1839., da je završio italijansku klasičnu gimnaziju u Dubrovniku, da je ondje naučio i francuski, te da je u ustaničkim godinama 1857-1862., ove posljednje godine nekoliko mjeseci bio sekretar vođe ustanka Luke Vukalovića. Od godine 1862. sastavljači natuknica o njemu kažu da živi u Beogradu, da vodi tajne organizacije, da je podređen Garašaninu, te da je pod velikim utjecajem oslobodilačke ideologije italijanskoga risorgimenta. No, ti su podaci listom šturi te, budući da im nedostaje podrobnosti, djeluju nepotpuno, a ponegdje i neuvjerljivo. U raznim feljtonima o masonskim ložama spominje se i Ljubibratićevo ime. Najuvjerljivija su svjedočenja o Ljubibratiću ona Koste Grujića[13], iz ljeta i jeseni 1875. godine. U njima se vidi strašna drama cijeloga Ljubibratićeva ratničkog izbora. On je u svojim načelima borbe za oslobođenje Hercegovine od osmanske vlasti posve usamljen, žrtva političkih spletkarenja, izopćen od vlasti u Crnoj Gori, a prepušten ratnoj sreći od onih u Beogradu. Blagonaklonost austrougarskih vlasti u Dubrovniku prema njegovim planovima i vojnicima jako je ograničena i iza nje stoji težnja da se osmanska

[10] *Carigradski glasnik*, Carigrad, 21. novembra 1896, str. 184.

[11] Spisak dokumenata Ljubibratićeva arhiva, koji se nalazio u Muzeju Hercegovine (sada Kantonalni muzej) u Mostaru, nije nikada objavljen. Savo Ljubibratić i Todor Kruševac pišu da je 1929. izgubljeno 40 stranica kopije pisma Miće Ljubibratića crnogorskom knjazu Nikoli Petroviću, koje je imalo 56 stranica.

[12] *Srpski književni glasnik*, 1931, knj. 34, str. 182.

[13] Kosta Grujić: *Dnevnik iz Hercegovačkog ustanka* (*od 6. avgusta do 16. oktobra 1875. godine*). Predgovor i komentar napisao major Petko Luković, Beograd, 1956.

država slabi u Istočnoj Hercegovini, kako bi se stvorile prilike za ulazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu. Njegova nastojanja da Hercegovinu uvrsti u društvo uređenih država raspadaju se i pod navalom pljačkaških i drugih nasilništava krajnje nejedinstvenih dijelova hajdučije. Na italijanske dobrovoljce garibaldince crnogorski, a i hercegovački ustanici gledaju s prezirom kinjeći ih da su u Hercegovinu došli zato što u Italiji nemaju šta da jedu ili da su pobjegli od osvete ili suda za možebitno počinjene zločine. Sve to i mnogo šta drugoga nagoni Grujića da, 21. septembra 1875., zapiše: "Sve oko mene spava, samo sam ja budan, koje što me vaši jedu a koje iz dešperata, jer vidim da je ceo ustanak promašen. Crnogorci što su ovde, većina su samo za pljačku tu, bez ikakve discipline, gotovo kao i naši Hercegovci od kojih neki sa Turcima šuruju i rade protiv nas, drugi nemaju nikakve hrabrosti; a ono malo što je valjano bez ikakve (je) uredbe. Glavari ne može gore biti, centralne vlasti nema. Mići se svuda protiv radi a i on je sam siroma(h) klonuo i telom i duhom; jer i on je svu nadu izgubio u napredak naše stvari. Srbija se ne diže, Crna Gora ne sme, a mi sami nismo ništa kadri učiniti sa takovim ljudma. Odbori ništa ne valjaju i oni škode stvari. (H)leba se nema, ničega nema. Upravo cela je stvar propala."[14]

O hrabrosti Ljubibratićevoj u mnogim događajima tokom ustanka ima mnogo, svjedočenja o njegovu altruizmu i gospodstvu prema stotinama italijanskih dobrovoljaca također, o vezanosti tih garibaldinaca za njega i njihovoj odanosti isto tako, ali ni traga nema ni o kakvoj prevodilačkoj djelatnosti. U jednom izvještaju Edward King[15], dopisnik tada jako uglednih novina "New York Herald", Ljubibratića opisuje isključivo kao ustanika, koji govori italijanski jezik bolje od dubrovačkog Italijana, vozara čamca kojim njih dvojicu vozi iz pristaništa u Gružu. Kada počinje Ljubibratićeva prijevodna djelatnost, može se, za sada, samo naslućivati. Možda joj početak ne treba tražiti prije godine 1877., nakon povratka u Srbiju iz austrijske internacije. Odluka da se upusti u prevođenje Kur'ana zaslužuje posebno istraživanje. Takvim bi se poslom svakako odbacile prizemne kvalifikacije nacionalista od svake ruke (ima ih i na internetu) kako je taj posao bio činjen kao izraz političke želje da muslimane "prevede u Srbe", te kao težnje da prevodom prikaže ovakvom ili onakvom knjigu koja je svim muslimanima sveta.

Ono što se danas, skoro 120 godina nakon izlaska Ljubibratićeva prijevoda, o njegovu poslu može reći jeste da tekst djeluje stilski jako lijepo, da je jako čitljiv, te da ga u čitljivosti drugi naši prijevodi ne nadmašuju. Nema nikakve sumnje u to da je prevodilac svoj posao činio s najvećom ljubavlju. To što u svom prijevodu *melek* prevodi sa *anđeo*, što za Boga negdje upotrebljava *Gospod*, za *poslanika* pak *prorok*, i tako dalje, ne može mu biti uzeto danas za zlo, jer u njegovo vrijeme naš

[14] Grujić, str. 164.

[15] Tekst objavljen u *Lippincott's Magazine*, Philadelphia, October 1876., str. 477-487. Veći dio teksta, u prijevodu Branka Momčilovića, pod naslovom "Jedan dan sa vojvodom (Ljubibratićem)", objavljen je u časopisu *Nastava istorije*, br. 12 (2000), str. 129-142.

jezik nije imao izgrađenu prevodilačku kur'ansku terminologiju, pa je on preuzimao onu francusku. Greške koje je u svom prijevodu činio nisu veće od grešaka koje su u ono vrijeme činili drugi prevodioci Kur'ana. I današnji prevodioci Kur'ana čine greške, u Bosni i Hercegovini toliko je polemičkih tekstova o pitanju prijevoda Kur'ana da se skoro može govoriti o književnoj vrsti. Ti tekstovi su često preoštri, zlobni, polemičari su čak i sami prevodioci, te nije rijedak slučaj da se pokazuju kao ljudi toliko zavidni da izgleda posve neobjašnjivo kako takvi mogu prevoditi tekst kur'anske Objave. Poneki od njih zna u netrpeljivosti dogurati dotle da bi i dobronamjeran čovjek, ako bi prema takvima sudio, mogao pomisliti kako i nije tačna ona riječ po kojoj je prevođenje drugi po starosti zanat na svijetu, već da je prvi.

Ljubibratićev prijevod je, kaže se, načinjen sa francuskog prijevoda Kur'ana, no se niko nije dao u istraživanje da nedvosmisleno pokaže koji je to francuski prevod. Poneko navodi da je predložak Ljubibratiću bio prijevod Kur'ana prevodioca po imenu Albert de Biberstein Kasimirski. Kažu to kritičari i protivnici Ljubibratićeva prijevoda, ali nikakva o tome ne nude dokaza. Neki kažu da je Ljubibratić preveo Kur'an sa ruskog. To nije vjerovatno, jer on sa ruskoga jezika nije prevodio, teško da ga je za takav poduhvat dostatno i znao. Prijevod Kasimirskoga je, kao svi prijevodi iz 19. i s početka 20. stoljeća, oslonjen na raniji prevod, na onaj Savaryjev iz 1783., a ovaj je bio zastario pa ga je trebalo ili popraviti ili načiniti novi.

Prvi sljedeći cjelovit prijevod Kur'ana u Bosni i Hercegovini objavljen je 43 godine nakon Ljubibratićeva. Načinio ga je hadži Ali Riza Karabeg. Taj je prijevod ne samo naslonjen na Ljubibratićev, već je, kako su filolozi lako dokazali, samo njegova dosta površna prerada.[16] To će priznati i sam Karabeg, nakon nelagode koju su mu priredili kritičari ne samo njegova posla već i Ljubibratićeva, za koji su, neki, zlobno napisali da je "čorbine čorbe čorba". Ljubratićev veliki prevodilački rad je, tako, bio Karabegu ono što je Kasimirskom bio rad Savaryjev, samo što Karabeg nije ni popravio Ljubibratića niti načinio svoju verziju.

Prijevod Kur'ana je životno djelo Miće Ljubibratića. U svome revolucionarnom i oslobodilačkom ubjeđenju i zanosima doživio je teške poraze. Knjaz Nikola ga je podlo podrivao, hapsio ga i dopuštao da ga vojvoda Peko Pavlović udara batinama, Vlada u Beogradu ga je ponižavala bijedno ga plaćajući, ostavila ga samoga kad sam nije smio biti ostavljen, a doživio je i da ga austrougarski graničari kod Imotskoga uhapse, te sprovedu u Linz, potom u Graz, gdje će, zajedno sa svojom ženom Marom, rođenom Nikolić, provesti ravnu godinu u internaciji. Doživio je i da cijelom Bosnom i Hercegovinom zavlada Austro-Ugarska, što je za njegov oslobodilački zanos bila najneprihvatljivija mogućnost. Po povratku u Beograd, još ga neće napustiti idealizam u smislu oslobođenja južnoslavenskih zemalja.

[16] Vidjeti: Jusuf Ramić: *Naši prijevodi Kur'ana i stil kur'anskog izraza*, Sarajevo: Connectum, 2010., str. 13-22 passim.

Mićo Ljubibratić će biti na čelu ustaničkim vođama koji će uputiti ovaj "dragoj braći muhamedancima i hrišćanima" proglas[17] za saradnju, čije su osnove ovo:

"1. Izmirenje muhamedanaca sa hrišćanima na osnovu političke, građanske i vjerozakonske ravnopravnosti.

2. Poziv na oružje svih muslimana i hrišćana u Bosni, Ercegovini i Novopazarskom pašaluku.

3. Poziv na sve ustaše bosanske, ercegovačke i novopazarske, da se slobodno vrate u svoju zemlju te da je pomognu braniti od tuđinske navale.

4. Staranje o ratnoj spremi i uređenju odbranbene vojske.

5 Izjava svim Evropskim silama, kako je postignuto izmirenje između hrišćana i Muhamedanaca i toga radi da nije nužna intervencija Austrinske vojske.

6. Traženje materijalne pomoći i političkog naslona na strani."

No austrijska vojska će ući u Bosnu i u Hercegovinu, te će Ljubibratić oslobodilac doživjeti i slom svojih ideala i okrutno poništenje one sarkastično-očajničke minimalističke političke formule čiji je bio najglasniji zastupnik: "ispod Turčina ikad, a ispod ćesara nikad".

O njemu je pisano uglavnom selektivno i uglavnom nacionalistički. Todor Oraovac[18] prednjači u egzaltiranosti i netačnostima. Tako, kaže kako je Ljubibratić ostao u austrijskom zarobljeništvu, sve do godine 1878., iako je riječ o internaciji[19], a ne zarobljeništvu, koja je trajala do 18. marta 1877. Nigdje ne spominje njegov prijevod Kur'ana, a spominje malo vjerovatan podatak "da je sa uspjehom preveo mnogo djela, kao životopise slavnih ljudi, koji su se sa uspjehom predstavljali po raznim mjestima pa za dugo godina i u beogradskom pozorištu". Spominje kako je sam u živoj prepisci bio s njime i u mnoštvu razgovora, a prešućuje da su Ljubibratiću o glavi radili i vladar na Cetinju, a i oni iz Beograda. Strašnu i zakulisnu ulogu knjaza Nikole te njegovih vojvoda Petra Vukotića i okrutnoga Peke Pavlovića današnji čitalac je prvi put saznao iz dokumenata koje su podastrli Savo Ljubibratić i Tomo Kruševac[20] tek pedesetih godina dvadesetog stoljeća. Tek se odatle može steći

[17] Dokument AIISAN inv. br. 17/277, cit. prema Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo, 1960., str. 357.

[18] Todor Oraovac: *Tri znamenita Hercegovca*, Beograd, 1908., str. 7-22.

[19] Relevantan rad na ovu temu napisao je Ferdinand Hauptmann pod naslovom „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode Miće Ljubibratića u Gracu (Grazu) 1876/77, objavljen u: *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, br. 14-15, god. XIV, 1978., str. 363-370. U njemu, na osnovi policijske arhive gradova Linza i Graza, Hauptmann utvrđuje da je Ljubibratić u Austriji boravio u nekoj vrsti ograničene slobode kretanja, ali da zatvorenik nije bio. Do 29. jula je bio u Linzu, a onda je prebačen u Graz. U Grazu je morao potpisati izjavu da neće napuštati grad i da neće podizati nikakav ustanak protiv austrijske vlade. S njime je ondje boravila i njegova supruga.

[20] Savo Ljubibratić, Tomo Kruševac: "Prilozi za proučavanje hercegovačkog ustanka (Iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića)", poseban otisak *Godišnjaka Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, br. 8/1956., str. 301-340.

predstava o ostavljenosti i usamljenosti Mića Ljubibratića te saznati da on nije bio eksponent ni srbijanske ni crnogorske vlade, već da je samostalno došao u Hercegovinu da pomogne u njenom oslobađanju. Danas je nekorektno spočitavati mu velikosrpske težnje. Nekorektno je jer se iskustvima u tragičnim ratovima i etničkim čišćenjima koje je Bosna i Hercegovina doživjela u dvadesetom stoljeću ne bi smjelo mjeriti čovjeka iz 19. stoljeća. U godinama hercegovačke katastrofe Ljubibratić je bio i do kraja života ostao zagovornik skupštinskog odlučivanja. O tome je sačuvano mnogo materijala u njegovoj ostavštini, a dovoljno je ovdje navesti jedan dio iz pisama u kojima svoju zamisao o koncepciji oslobođenja objašnjava crnogorskom knjazu Nikoli Petroviću:

"…Kako sam mislio početi? Opštim ustankom, pravilnim ustankom. Kako da se dođe do pravilnog, pravog ustanka? Dogovorom. Kako da se dođe do dogovora? Skupštinom. Šta je Skupština imala da radi?

1-vo. Da objavi rat turskoj vladi;

2-go. Da taj rat pismeno motivira svijem evropskim vladama i da ih zamoli za moralnu i materijalnu pomoć;

3-će. Da odredi koliko će koje mjesto dati vojnika i da naredi da se ti vojnici jednog urečenog dana skupe na određenoj tački;

4-to. Da pozove u bratsko kolo Srbe muslimanske vjere, davši im podpunu religioznu i građansku ravnopravnost podjemčivši im imaovinu;

5-to. Da propiše privremeni zakon;

6-to. Da izabere nekoliko ljudi od kojih da se obrazuje privremena vlada."

U pismu knjazu Nikoli od 17. jula 1875. iz Dubrovnika svojom rukom Ljubibratić kazuje i ovo: "Gospodaru, zaklinjem Vam se Bogom i mojom čašću da me ni Srbija ni niko drugi nije poslao ovamo niti ja radim po ma čijem uputstvu nego čisto i jedino po mojemu uputstvu i nahođenju. Strašno mi se čini to da se čovjeku smeta i da se čovjek okrivljuje zato što je došao u svoju domovinu da se bori za njezinu slobodu."[21]

Crnogorski knjaz će ga ljubazno primati, ali će mu raditi iza leđa, i preko svojih vojvoda, a naročito preko neograničeno poslušnog ali nepismenog i neopisivo svirepog Peke Pavlovića, slabiti ustaničke akcije. Pljačke, zlostavljanja i ponižavanja koja je trpio od crnogorskih vojvoda gospodski je trpio, a laži u izvještajima crnogorske štampe stoički podnosio.[22] Kad, po ko zna koji put, doživi izdaju Crnogoraca, kao za boja na Zupcima, njegova gorčina prima izraz sarkazma (prepis je ekavicom, vjerovatno Mare Ljubibratić): "Kad pak videše da Turci počeše bežati, oni, kao srne, potrčaše i na bežeće Turke navališe i mnoge posekoše. Karakteristično je to što Katunjani a i svi pravi Crnogorci imaju tu osobinu da bežećeg neprijatelja jure i stižu sa neobičnom brzinom. Kad bi proviđenju bilo ugodno pa bi dozvolilo da se svo srbstvo oslobodi i ujedini, meni se čini da bi vrlo pametno bilo kad bi se

[21] Isto, str. 318.

[22] Isto, str. 304, 327.

od Crnogoraca ustrojio zaseban korpus vojske koja bi dejstvovala tek onda pošto bi neprijatelj bio suzbijen. Ta bi vojska dovršila njegov poraz i pobrala bi plodove pobede bolje nego ikakva konjica, osobito na neravnom zemljištu."[23]

Onaj ko je to diktirao, nekoliko godina kasnije, kad u svome oslobodilačkom zanosu ostane još samlji, započet će rad na prevođenju Kur'ana. Dokumentacija o toku njegova rada nije objavljivana, možda i ne postoji. Možda je i prešućena, kako bi, iz konformističkih razloga, koje dobro znamo, slika o Ljubibratiću oslobodiocu i ustaniku ispala po nečijem uvjerenju ljepša. Taj posao i utvrđivanje postojanja te dokumentacije čeka nekog budućeg istraživača.

Ime Miće Ljubibratića imaju dvije ulice u današnjoj Bosni i Hercegovini. Obje su u Republici Srpskoj: jedna je u Trebinju, zove se Obala *Mića* Ljubibratića, druga, u Banjoj Luci – *Miće* Ljubibratića. Obje su imenovane u godinama strašne pogibije za Bosnu i Hercegovinu, u devedesetima dvadesetog stoljeća. Sa sigurnošću se može reći da vlasti koje su donijele uredbe o imenovanju nisu to učinile zbog prevodilačkog rada Ljubibratićeva. U Trebinju je, prema onome što sam saznao, ulica Mića Ljubibratića postojala i ranije, u naselju Police, ali je devedesetih godina, Obala Omera Kapetanovića u Abazovini predjenuta u Ljubibratićevu. U Banjoj Luci je Ljubibratićeva ulica mala, a izlazi na veliku Ivana Gorana Kovačića. Ako imamo na umu kakva se politika danas vodi iz Banje Luke, nećemo pogriješiti ako kažemo da ni ulica Miće Ljubibratića ne postoji zbog književnog ili prevodilačkog njegova rada, niti da ona na koju izlazi postoji zbog kame koja je zvjerski ubila pjesnika, već zbog *Jame*, pjesnikove poeme o zvjerstvima. Ni u Srbiji ni u Crnoj Gori nema ulice Miće Ljubibratića. Predlažem Bošnjačkoj kulturnoj zajednici "Preporod" da uputi zahtjev Kantonu Sarajevo (čuo sam da je tamo za to nadležna administracija) da jednu ulicu u gradu Sarajevu nazove imenom Miće Ljubibratića.

Marko Vidojković

O Marku Vidojkoviću se može reći da je danas potpuno nepoznat. Njegov je slučaj takav da nema paralele u kulturnom životu na prostoru Jugoslavije. Nijedna enciklopedija, nikakav leksikon, bilo biografski, bilo neki od onih više puta štampanih *(T)ko-je-(t)ko u Jugoslaviji*, nemaju o njemu nikakve natuknice. Nema ga u arhivama nijednoga od književnih, prevodilačkih ili bilo kojih drugih umjetničkih udruženja u bilo kojoj od jugoslavenskih republika ili pokrajina. Nijedan književni ili jezički institut nema o njemu ni sloga. Ne samo to, nego se među ljudima od kulture koji bi ga se morali sjećati ne može naći niko ko bi se sjetio da ga je poznavao! Raspitivao sam se kod takvih, svačiji odgovor je bio: pojma nemam!

A Marko Vidojković je čovjek čijih su književnih radova pune biblioteke širom nekadašnje Jugoslavije. Sima Pandurović ga je uvrstio u *Antologiju najnovije lirike*,

[23] Isto, str. 330.

godine 1921., a napisao je predgovor i za jedinu njegovu zbirku stihova, *Pesme*, izišlu 1937. u Beogradu. No, u tom predgovoru nema nikakve biografske pojedinosti o autoru, osim tvrdnje da je došao iz unutrašnjosti u Beograd. Iz kataloga bibliotečkih može se utvrditi da je Vidojković od godine 1925. pa do 1937. objavljivao po časopisima[24] poneku pjesmu i poneki prijevod pjesme kakva pjesnika Rusa ili Francuza. Nekoliko prevedenih pjesama uvrstio je i u svoju zbirku. Najviše prijevoda i pjesama objavljuje mu časopis "Misao". Iz godina 1937-1940 može se saznati da je priređivao i francuske čitanke sa pregledom gramatike za sve razrede srednjih škola, koje su štampane kod uglednog izdavača Gece Kona. Kod istog izdavača će, 1941, objaviti i prvu knjigu prijevoda sa francuskog, Vermeylenovu *Psihologiju deteta i mladića.*

Poslije rata njegova priređivačka i prevodilačka djelatnost dobiva mjere grandioznosti: 1945. priređuje izabrane pripovijetke Petra Kočića, a 1946. *Vukadina* Stevana Sremca i *Čudan svet* i *Knez u kupatilu* Jakova Ignjatovića te prevodi s francuskoga *Na pragu novoga doba* Anatolea Francea, i Alfonsa Daudeta *Pripovetke iz francusko-pruskoga rata.* Obje knjige izlaze u beogradskoj „Prosveti", a nemaju skupa 80 stranica, i najtanje su knjige prijevoda Vidojkovićevih. Ono što će uslijediti nakon njih monumentalno je: ukupan broj stranica knjiga koje će s francuskoga i ruskoga u desetak godina prevesti Marko Vidojković nije manji od 10.000, i jako je teško u jugoslavenskoj kulturi naći nekoga ko bi mu mogao uz bok stati.

Bilo bi dugo nabrajati te knjige. Evo nekih debljih: Honoré de Balzac *Sjaj i beda kurtizana*; Visarion Grigorijevič Bjelinski *Književno-kritički članci*; Maksim Gorki *Mati*, *Detinjstvo*, *U svetu*, *Moji univerziteti*; Guy de Maupassant *Novele*; *Jedan život* Montesquieu *Persijska pisma* Hejfec-Jefimov-Tarle *Istorija novoga veka* André Maurois *Lelija ili život Žorž Sandove.*To su sve plodovi prvih deset godina poslije Drugoga svjetskog rata. U njih valja ubrojiti i onaj radi kojega smo ovdje – *Hiljadu i jednu noć.*

Nju je Vidojković preveo s ruskoga prijevoda Mihaila Aleksandroviča Saljea. Prijevod je izdala beogradska "Prosveta", u osam knjiga. Prvi tom je štampan 1949. u 5.000, a osmi 1954., već u 10.000 primjeraka. Taj komplet je odmah bio kulturni događaj i postao ukras mnogih kućnih biblioteka, poklanjao se za najsvečanije prilike. Ukusno opremljene knjige u tvrdom povezu sa omotom od dvije ruke, jedan za prve četiri, drugi za druge četiri, lijep ćirilični slog, nezaboravne ilustracije Nikolaja Aleksejeviča Ušina, slavnog ilustratora lenjingradskog Saljeova ruskog prijevoda, i danas mogu poslužiti kao prikladan primjer za onu riječ Stephanea Mallarméa kako je smisao svijeta u tome da stvori jednu lijepu knjigu, *Le monde est fait pour aboutir à un beau livre*. Ta je knjiga bila važan dio čitalačkog poleta muslimanske etničke zajednice u mom rodnom kraju, a neka mi bude dopušteno da kažem da je

[24] Pjesma "Nadanja bivšeg roba" u: *Misao*, Beograd, 1925., sveska peta i šesta, str. 370. U istom časopisu, godine 1933. objavljene su još dvije pjesme: "U kupatilu", str. 224, i "Dalija", str. 410.

presudno utjecala i na moje čitalačko formiranje. Sjećam se da su barem dvojica hodža na pitanje mojih rođaka šta misle o toj knjizi koju malo koja kuća posjeduje, a ljudi bi rado iz nje slušali da im neko čita, odgovorili kako je ta knjiga mutna i kako i kod samih Arabljana vlada mišljenje da će svako onaj ko se u čitanje svih tih noći dade prije umrijeti no što će čitanje završiti. Kad se danas prisjećam tih godina, čini mi se da je *Hiljadu i jedna noć* u toj planinskoj zajednici stočara i zemljoradnika za njenu emancipaciju imala velik utjecaj, i da bi ga valjalo barem opisom sačuvati od zaborava kad ga se već više ne može istražiti.

Ko je bio Marko Vidojković, prevodilac prvog cjelovitog izdanja *Hiljadu i jedne noći*? Na ovo pitanje nikakav odgovor ne daju biografski leksikoni i enciklopedije, ni srpske ni jugoslavenske, pa sam se sam dao u istraživanje. Moja je potraga malo odmakla od početka, te neka se od mene ne očekuje da sada i ovdje iznesem ikakvu cjelovitiju biografiju toga poštovanog čovjeka. Iznosim ono što smatram da sam sa sigurnošću saznao.

Marko Vidojković je rođen u Paraćinu one godine kad je u Beogradu izišao prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića, 1895. Datum rođenja je 22. septembar. Roditelji su mu bili Mihailo i Marija Vidojković, oboje težaci. Zna se da je sa srpskom vojskom 1915. prešao preko Albanije, a da mu je na istom tome putu, u Bitolju, umro otac Mihajlo. Marka će, kao i mnoge druge srpske vojnike tada, saveznička lađa odvesti u Francusku. Nastanti će se i školovati u Jausiersu, u provansalskim planinama, gdje će ga, po svjedočenju koje se sačuvalo u kućnom pripovijedanju, udomiti jedna jevrejska porodica. Ondje će dobro naučiti francuski, a gdje je učio ruski ne može se s pouzdanjem reći. Nakon završetka Prvog svjetskog rata, po svoj prilici 1920., vratit će se u Srbiju kako bi posjetio grob svoga oca, i neće se više vraćati u Francusku. Godine 1921. već je oženjen Ankom, rođenom Kačarević, iz Velike Drenove, učiteljicom klavira. Iz braka s njom rodit će mu se dva sina: Aleksandar i još jedan, koji će još kao dijete umrijeti. Aleksandar je rođen u Vlasotincu, gdje su njegovi roditelji vjerovatno radili. Već 1922. Marko je urednik "Moravskog zadrugara", lista za širenje zadrugarstva i narodnog prosvjećivanja, koji izlazi u Varvarinu i Paraćinu. U jednom pismu svojoj ženi žali se na život u Varvarinu i proklinje to mjesto. Nakon toga učiteljuje po školama u Beogradu, dok mu je žena s djecom još neko vrijeme u Varvarinu. Pisma[25] koja jedno drugome pišu svjedoče o besparici, zaduživanju, zlopaćenju i pobolijevanju. Krajem dvadesetih ili početkom tridesetih Vidojković je učitelj u nekoj školi u Novom Sadu. Na jednoj od fotografija razreda s njime su i dva mala sina. O tim godinama ima, zasad, malo svjedočanstava. Sin Aleksandar će načiniti bilješku kako se Marko druži sa novosadskim Jevrejima i spominje pjesnika Davida Naftalija, koji je stalno kod njih u kući. O tome pjesniku ja nikakva

[25] Zahvalnost za uvid u dvanaest pisma dugujem gospođi Aleksandri Panić-Vidojković, unuci Marka Vidojkovića.

traga još nisam našao. To su godine u kojima Vidojković objavljuje pjesme i prevodi pjesnike Ruse i Francuze, kad mu izlazi i spomenuta zbirka stihova.

Mora biti da se krajem tridesetih ili početkom četrdesetih godina Marko rastao od svoje žene. Oženit će se s nastavnicom zemunske gimnazije Zdenkom Čmelik, koja će mu 1942. roditi sina Slobodana. Sa drugom suprugom i ovim sinom će živjeti u kući u Zemunu sve do smrti, 13. februara 1964. Supruga će ga nadživjeti dvije godine, a sin će umrijeti 1980. Sve troje su sahranjeni u jednoj grobnici na Zemunskom groblju. Na spomeniku je uklesano nekoliko Markovih stihova, a najupečatljiviji su ovi:

Obmana sve je
I varljiv sjaj;
Ovo je meta,
Ovde je kraj.

Ova poruka je skoro vizionarska. Zaborav u koji je kulturna elita Srbije i Jugoslavije umotala Marka Vidojkovića posve je nejasan. Beogradska *Politika* u februaru 1964. nije nijednim slogom zabilježila smrt čovjeka koji je preveo gotovo kubni metar knjiga. Biografski leksikoni i enciklopedije pune su neuporedivo manjih ljudi od Marka Vidojkovića. Prijevodi Vidojkovićevi su štampani u više izdanja, izlazili su u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu. Neki od njih se štampaju i dan-danas, neki zato što su najljepši, a neki su i jedini. Njihov čudesno lijepi jezik je omogućavao da se lako ijekaviziraju, što je i činjeno, mnogo puta. Tako je *Hiljadu i jedna noć* imala i svoju ijekavsku varijantu, u dva zagrebačka izdanja, 1971. i 1977. Istraživanje bi pokazalo da su od prodaje knjiga koje je Vidojković preveo izdavačke kuće imale pouzdan izvor velike zarade.

O njegovom prijevodu *Hiljadu i jedne noći* literatura je jako oskudna. Esad Duraković, jedini čovjek koji je na našem jeziku načinio cjelovit prijevod i *Kur'ana* i *Hiljadu i jedne noći*, u predgovoru za ovu posljednju[26] priznaje Vidojkoviću „izuzetnost prijevoda i ogroman uticaj koji je ostvario kod naroda bivše SFRJ preko više ponovljenih izdanja…ali bez pretenzija da se na ovome mjestu ponudi iscrpan kritički pristup tako monumentalnom djelu", dok ga neki drugi prešućuju[27].

Sarajevo ima ulicu po imenu jednoga prevodioca *Hiljadu i jedne noći.* To je Ulica Alije Bejtića, koji je preveo jedan izbor Šeherzadinih pričanja,[28] Bejtićev je prijevod jako tečan, i čudesno lijep, šteta što nije preveo sve noći. Bio bi znak velikoga gospodstva gradskih i kantonalnih vlasti u Sarajevu kad bi dale da se jedna ulica nazove i po Marku Vidojkoviću, u znak priznanja za to što je isto tako tečno i lijepo preveo

[26] *1001 noć*, preveo Esad Duraković, Sarajevo: Ljiljan, 1999., knjiga 1, str. 37.

[27] Tako, naprimjer, Dželila Babović u svom radu "Recepcija *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 55 (2005), str. 267-278, nijednom riječju ne spominje Vidojkovićev prijevod.

[28] *Tisuću i jedna noć* (izbor), preveo s arapskog i protumačio Alija Bejtić, Zagreb, 1951., knjiga ima 480 stranica.

Šeherzadinu terapiju pričom cara Šahrijara, i to cijelu, onako kako je sadrži čuveno kalkutsko izdanje. A kulturna zajednica "Preporod" bi učinila još jedan lijep korak ka upristojavanju naše stvarnosti ako bi se kod vlasti založila da se barem na taj način iskaže priznanje zaboravljenom prevodilačkom geniju.

A FEW WORDS ABOUT TWO TRANSLATORS

Sinan Gudžević

Summary

This paper contains the data about two meritorious and mainly forgotten translators – Mihajlo Mico Ljubibratic (1839-1895) and Marko Vidojkovic (1895-1964). Ljubibratic made the first complete translation of Qur'an into our language. So, in the South Slavic culture he opened up a new period of demystifying attitude towards Slavic Moslemhood.

Vidojković translated from Russian and French. That comprehensive translational venture pervaded almost the whole culture of Slavic south. The part of that Vidojkovic's venture was the first complete translation of the *Thousand and One Nights*. This translation was a significant addition to at least, emotional de-construction of prevailing images about Muslim culture and the possibility of its presence in the plurality of peoples and languages. The author emphasized the need to study the life and works both Ljubibratic and Vidojkovic, and knowledge inclusion about them into contemporary cultural trends.

Keywords: translation, translators, Mico Ljubibratic, Marko Vidojkovic

UDK 726 (497.6):711.168
28-523.4 (497.6): 341.31 (497.6)

Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegova savremena interpretacija

Amra Hadžimuhamedović
Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika
Sarajevo

S ciljem ocrtavanja mogućih okvira za razumijevanje šta u savremenom dobu znači 'vjersko čišćenje' kroz odnos prema bosanskoj sakralnoj i vjerskoj arhitekturi, ovim radom su postavljene tri recepcije bosanskog naslijeđa u odnosu prema pitanju identiteta. Prva recepcija je kompleksni identitet, druga – sukobljeni identiteti, i treća – identiteti u nadmetanju. Sve tri recepcije su žive, ali je prva recepcija u odbrambenom, a dvije druge u ofanzivnom procesu. U okviru tih recepcija, analizirani su slučajevi značenja pojedinih građevina u očuvanju, oblikovanju i razaranju kako bosanskih historijskih kulturnih krajolika, tako i bosanskih pejzaža pamćenja. I kroz ta razmatranja ustvrdivo je da su cilj i predmet čišćenja muslimanski sadržaji bosanskog identiteta. Svi oblici pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih vjerskih građevina nastalih poslije rata u Bosni pokazuju tu usmjerenost na zatiranje, preoblikovanje ili prilagođavanje bosanskih muslimanskih sadržaja političkim nacrtima koji instrumentaliziraju religiju.

Ključne riječi: bosanski identitet, kulturno pamćenje, politike pamćenja, historijski urbani krajolik, sakralno naslijeđe, vjersko naslijeđe, čišćenje vjere

Bosanski identitet – iskaz složenosti i zamršenosti

Recepcija kompleksnosti bosanskog[1] naslijeđa neophodni je temelj epistemologije bosanskog identiteta, koja podrazumijeva neodvojivost njegovih sadržaja, iskazivanu i kroz neodrživost bilo kojeg izdvojenog sadržaja

[1] Naziv Bosna korišten je u geografskom i geopolitičkom smislu kao oznaka za prostor i državu koja u savremenom dobu nosi naziv Bosna i Hercegovina. Posljedično, na isti način je

pojedinačno. O toj uslovljenosti jednine cjelinom i cjeline jedninom u svim njihovim bosanskim iskazima i svim njihovim ontološkim vrijednostima uspostavljeni su epistemološki okviri u radovima nekolicine bosanskih autora, ali pokazivanje kompleksnosti bosanskog identiteta kroz pojedinačne studije primjera u bosanskom nasljeđu do sada nije predstavljalo sustavni znanstveni proces, kao što to obično biva sa stanjima koja u ljudske živote postavljaju neupitnost oblikovanja stvarnog postojanja – njihovo značenje nije potrebno dokazivati jer se podrazumijevaju poput aksioma u matematici.

Kompleksnost bosanskog identiteta iskazuju sakralni objekti i mjesta, njihova prostorna, vremenska i korisnička struktura. Ta struktura odražava ne samo njihov raspored u geografiji Bosne nego i raspored njihovog značaja i značenja, njihovog historijskog preklapanja, poklapanja i kontinuiranja, kao i njihovu povezanost sa jednom ili više vjerskih skupina u Bosni na izravan način, kroz povremeni i redovni ritual, ili na simbolički način, kroz kulturno pamćenje i oblikovanje predanja.[2]

Pritom je neophodno uspostaviti razlikovnost između sakralnih i vjerskih objekata i prostora. I suština i oblik sakralnih prostora ističe iz duhovne istine – sakralni objekti utemeljeni su u znanosti o oblicima, koja omogućava korištenje svojstva simbola, inherentnog određenim oblicima, koji pomoću ontoloških zakona manifestiraju svoj arhetip. Sakralna arhitektura je simbolna arhitektura. Kod vjerske arhitekture – koja je svojstvena savremenoj bosanskoj slici i kojoj svjedoče primjeri dati u ovom radu – religijska funkcija može biti nametnuta bilo kojem obliku.[3]

Bosanski identitet zasnovan je na postavci kulture kao trodimenzionalne mreže vjerovanja i namjena, pri čemu svaka naizgled mala promjena uzrokuje proces aktivne ili potencijalne promjene. Konfiguracija mreže biva stalno mijenjana bilo kojom niti koja povlači ostale.[4]

Slijedeći tu slikovitu definiciju kulture, možemo utvrditi da za definiranje ove recepcije kulturnog naslijeđa od sintagme "složeni identitet" više odgovara sintagma "zamršeni identitet", koja odražava nemogućnost njegovog jednostavnog analiziranja, razumijevanja i prezentiranja. Riječ "zamršeni" ovdje označava onu strukturu koja je nastala preplitanjem, vezanjem, stapanjem niti, i koja izdvajanjem ili raskidanjem bilo koje niti biva u cijelosti preoblikovana ili razorena.

---

korišten i etnikum Bosanac. Izuzetak je navođenje zvaničnih naziva institucija i dokumenata, kada su oni navedeni doslovno, i citiranja ili parafraziranje korištenih izvora. Pridjev bosanski označava sve ono što je izvedeno iz, na ovaj način korištenog, imena Bosna.

[2] Hadžimuhamedović, Amra: "The challenge of protecting spiritual values of Bosnian cultural landscapes through Annex 8 of Dayton Peace Accord, Bosnia". *Zbornik radova: Mallarach Josep-Maria: Spiritual Values of Protected Areas of Europe*, Bonn: Federal Agency for Nature Conservation, 2012., str. 47.

[3] Burckhardt, Titus: *The Essential of Titus Burckhardt. Reflections on Sacred Art, Faiths, and Civilizations*. Uredio William Stoddart. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2005., str. 87-93.

[4] Barzun, Jacques: *The Culture We Deserve*. Middletown: Wesleyan University Press, 1989., 89.

U manifestacionoj ravni bosanske kulture, njeno sakralno značenje ima najsnažniji formativni učinak. Tako, bosansko naslijeđe u cijelosti zrcali određenje *religio perennis*, 'temeljne religije', suštinske istine i spasiteljske milosti koja je u srcu svake velike objave.[5] Ta temeljna religija čitljiva je u ezoteričkom i u egzoteričkom sloju bosanskog bića. Recepcija bosanskog naslijeđa kao izraza univerzalne religijske slike izvedena je, između ostalog, iz graditeljskih oblika, ornamenata i simbola prisutnih u arhitekturi u Bosni; iz jezika, ali i iz rituala i običaja, koji uključuju brojne pojave u prirodi ili svete događaje i ljude – lipu koja je sađena ispred džamija i crkvi, drijen, kukurijek, naprimjer; ili vjesnika Jahjaa (sv. Ivu Krstitelja, sv. Jovana Preteču); sv. Iliju, sv. Jurja (Đorđa) i sl.[6]

Sorabji izvještava o vjerskim simbolima, ritualima i vjerskim običajima u Bosni, čak i u vremenu ateizacije Bosne u doba socijalističke vlasti, kao o prilikama za iskivanje i ojačavanje veza između tri zajednice. "Postojanje različitih predanja nije prihvaćano kao neka velika opasnost, nego jednostavno kao jedan vid života u Bosni."[7] Ta slika bosanskog identiteta, koju bosanska zbilja na kraju dvadesetog stoljeća, na početku razornog rata, nudi istraživaču nebosancu, zapravo je poželjna perspektiva višestrukih identiteta, kako odnos evropskih naroda i demosa Evropske unije predstavlja Andrea Schinkler. Jednako kako je u Bosni koncem dvadesetog stoljeća bilo moguće istovremeno biti Srbin, Hrvat, Bošnjak – pravoslavac, katolik, musliman – i biti Bosanac, tako je – kroz model višestrukih identiteta – moguće da bude postignut evropski ideal "jedinstva u različitosti".[8] Bosna je, sljedstveno, zametak i dragocijeni test mogućnosti oživotvorenja evropskog ideala, pa je zato bilo prirodno očekivati da će zagovornici evropskog jedinstva u različitosti, kroz njihovo institucionaliziranje u Evropskoj uniji, osigurati opstanak te bosanske zbilje. Njen opstanak je bilo moguće očekivati najprije kroz sprečavanje razaranja bosanskih kulturnih krajolika, a potom kroz provedbu jasne strategije restauracije bosanskog naslijeđa nakon njegovog razaranja u toku rata 1992-1995. Međutim, graditeljsko naslijeđe je u svim godinama poraća bilo izvan zbiljnog i efektivnog zanimanja Evropske unije. Prvi, ali vrlo oprezan i vrlo selektivan, korak razmatranja mogućih značenja naslijeđa za mir u Bosni napravljen je deceniju i po nakon završetka rata.

Odgovarajući na sve snažnije profilirane izvještaje o stanju i važnosti kulturnog naslijeđa na području zapadnog Balkana za sve procese evropske integracije, Evropski parlament je na svojoj plenarnoj sjednici održanoj 13. decembra 2007.

---

[5] Stoddart, William: *Remembering in the World of Forgetting*. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2008., 28.

[6] Hadžimuhamedović, Safet: "Bosnian Sacral Geography: Ethnographic Approaches to Landscape Protection". *Zbornik radova: Mallarach Josep-Maria: Spiritual Values of Protected Areas of Europe*, str. 55-63. Bonn: Federal Agency for Nature Conservation, 2012., 55-56.

[7] Sorabji, 1993., 7.

[8] Schinkler, 2007., 6.

godine donio odluku o pokretanju pilot-projekta "Zaštita i restauracija kulturnog naslijeđa u područjima sukoba", za koji je utvrđen budžet od tri miliona eura, podijeljen na dva projekta – jedan na Kosovu i jedan u Bosni. Projekt je, kako je to stajalo u odluci Evropskog parlamenta, usmjeren na poticanje interkulturnog dijaloga unutar zajednice i, posebno, na poticanje procesa povratka izbjeglica u svoje domove. U intervjuu koji je Catherine Guy-Quint, članica Evropskog parlamenta, dala 29. oktobra 2007. godine, nakon prve rasprave o budžetu za 2008. godinu, na ohrabrujući način je najavljeno da će projekt biti usmjeren na restauraciju vrijednih kulturnih i vjerskih objekata, uključujući crkve, džamije, biblioteke, muzeje, spomenike i dr., koji su oštećeni ili uništeni u ratu ili u drugim političkim sukobima na Balkanu. Posebna pažnja Evropskog parlamenta usmjerena je na projekte koji mogu doprinijeti uspostavi međusobnog povjerenja u Bosni.[9]

Odluka Evropskog parlamenta je kroz njenu provedbu, za koju su bili odgovorni prije svega Evropska komisija i njena delegacija u Bosni, bila izložena promjenama, koje su značajno izmijenile njen suštinski politički sadržaj. Kriteriji koje je postavila Delegacija Evropske komisije u Sarajevu bili su: (1) da se radi o nacionalnom spomeniku; (2) da je spomenik oštećen ili uništen u toku rata; (3) da se ne radi o sakralnom objektu. Posljednji kriterij, koji Evropska komisija uvodi za naslijeđe u Bosni, ali ga ne primjenjuje na Kosovu, bilo da je zasnovan na neznanju da više od 60 posto bosanskog kulturnog naslijeđa čine sakralni objekti ili na negativnoj recepciji tog naslijeđa u procesu uspostave mira, usmjeren je na prekrajanje bosanskih historijskih urbanih krajolika i može doprinijeti otvaranju vrata njihovoj akulturalizaciji i deevropeizaciji kroz izgradnju novih vjerskih objekata – simbola isključivosti, vjerskog čišćenja[10] i vjerskog nadmetanja.

O tom kriteriju Evropske komisije, koji je naglašavan i u zvaničnoj prepisci službenika njene misije u Sarajevu i u vezi sa kasnijim pripremama prijedloga projekata za sredstva namijenjena za pret-pristupnu pomoć,[11] i koji je uspostavljen isključivo za Bosnu, mogla bi biti postavljena pitanja koja su zasnovana na razlici pristupa restauraciji većinom muslimanskog vjerskog naslijeđa, za što je potrebna

[9] Group of the Progressive Alliance of Socialists&Democrats in the European Parliament, "Interview with Guy-Qint, MEP", 29. 10. 2007., http://www..socialistgroup.eu/gpes/public/detail (13. 1. 2013).

[10] Naziv "vjersko čišćenje" i "čišćenje vjere" u ovom radu je korišten kao izvedenica od naziva "etničko čišćenje", koji je od devedesetih godina dvadesetog vijeka bio predmet pažljivog razmatranja više međunarodnih tijela, a upotrijebljen je i kao zvanična oznaka za "jedan oblik genocida" u dokumentima Generalne skupštine UN-a, potom kao „genocidu srodan zločin" u dokumentima ICTY-a. (vidjeti: Andreopoulus, Georhe J, "Ethnic cleansing", *Encyclopaedia Britanica*, www.britanica.com/EBchecked/topic/194242/ethnic-cleansing (10. 1. 2013).

[11] Pandurević, Vladimir, Delegacija Evropske komisije, Sarajevo, e-mail od 1. decembra 2011., proslijeđen članovima radne skupine za programiranje IPA-e 2012-2013. (dokumentacija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH).

evropska podrška u Bosni, i, nasuprot tom, većinom kršćanskog naslijeđa, čija je restauracija predmet evropske podrške na Kosovu, naprimjer.

Fenomenološki aspekti "vjerskog čišćenja" u bosanskim kulturnim krajolicima

Iskazi bosanskog vjerovanja u sakralnoj arhitekturi alegorijski mogu biti vezani za sudbonosne oči Meduze, koje u kamenu neplodnost pretvaraju svaku zamisao o razdjeljivosti bosanskog identiteta.

Čišćenje vjere u Bosni pažljivi je poduhvat velikih razmjera. Pojave u arhitekturi, s obzirom na nepobitnost jasnih fizičkih pokazatelja, ukazuju na mitsku borbu u kojoj su spremljeni i štit i oklop, i mač i vreća, za glavu Meduze. A uvidom u metode i predmete "vjerskog čišćenja" na zapanjujući je način moguće utvrditi da je ta "opaka nakaza", koja prijeti da svojim živim pogledom okameni svaku vjersku isključivost proizvedena, prisutnošću muslimana u Bosni, njihovog oslanjanja na vlastitu kršćansku povijest i njihovog davanja i primanja utjecaja u odnosima sa kršćanima.

U Bosni su nedvojbeno bili čišćeni, i iznutra i spolja, i pravoslavlje i katoličanstvo, ali su čišćeni na takav način da njihovi iskazi budu u cijelosti oslobođeni veze sa bosanskim muslimanima i određeni u pobjedonosnoj nadmoći kršćanske vjere. Nije moguće utvrditi znake natjecanja, trijumfalizma u područjima izravnog dodira dvaju kršćanskih određenja, bar ne onako jasno provedene arhitektonskim jezikom kako to biva na prostorima na kojima je bila ili je još uvijek zadržana prisutnost muslimana. Naprotiv, utvrdivi su slučajevi razmjene znanja između pronositelja zamisli o isključivo katoličkim ili isključivo pravoslavnim prostorima o načinima obezglavljivanja "meduze" postavljanjem trijumfalnih križeva i pobjedonosnih crkvi.

Cilj ovog rada je, na odabranim primjerima novih vjerskih objekata, ukazati na trajuće nastojanje da bosansko 'pogrešno vjerovanje' – zasnovano na preplitanju, korištenju međusobno razumljivih simbola i iskaza, trajućem uzimanju i davanju među bosanskim svetim predanjima – bude ispravljeno. Ta misija 'utjerivanja u pravu vjeru' dolazi iz onih središta u kojima su stoljećima uspostavljani intelektualni, ideološki, politički, vojni i finansijski stožeri za ispravljanje bosanske vjere u skladu sa kanonima istočnog ili zapadnog kršćanstva, a čija su uporišta bila Katolička crkva u Hrvata i Srpska pravoslavna crkva, ali i iz nekih vrlo moćnih i strateški čvrsto usmjerenih do – sada u Bosni neaktivnih – središta, od kojih evangelističke[12] i ve-

[12] Iz zvaničnog izvještaja o evangelističkoj misiji u Bosni, dostupnog na: http://www.mrni.org/ChurchBasedMissionStrategy, moguće je utvrditi: da su cilj misije bili muslimani u Bosni, da je misija bila planirana prije rata koji je počeo 1992. godine, da su misionarska djelovanja bila u prvim godinama rata usmjerena na oko 3.500 prognanih muslimana, smještenih u izbjegličkom kampu Gašinci u Hrvatskoj. Damir Spolijaric, vođa Evangelističke crkve u Hrvatskoj, zapazio je da je više bosanskih muslimana "pristupilo vjeri" u prvih šest mjeseci djelovanja misije u Gašincima nego u cijeloj Bosni u zadnjih pedeset godina! U izvještaju je potvrđeno da su misionarske aktivnosti u Bosni, usmjerene na muslimane, nakon rata osnažile i da su do pisanja izvještaja obuhvatile oko 1.500 misionara.

habijske[13] globalno orijentirane misije imaju najznačajniju ulogu, ali nikako nisu jedine čije djelovanje svoje odraze ima i u arhitekturi.

Sukobljeni identiteti – razaranje i čišćenje drugih – i takmičarski identiteti – preoblikovanje i čišćenje sebe da bi se razlikovala od drugih, usmjereni su na razaranje Bosne. Takvo razaranje i preoblikovanje naslijeđa u cijelosti odražava koncept velikohrvatske i velikosrpske podjele Bosne, u kojoj su Srbi vezani za Srbiju, Hrvati za Hrvatsku, a Bošnjacima su ponuđene opcije da postanu muslimani koji su izgubili svaki osjećaj veze sa bosanskom državom i sa tlom na kojem žive, ističući jednu od dviju spasiteljskih mogućnosti – priklanjanje arapskoj ili turskoj ponudi bosanske akulturalizacije.

Oblici savremenih vjerskih građevina i načini i mjesta korištenja vjerskih simbola u Bosni odražavaju, dodatno, i prethodnim procesima dopunjujuće, nastojanje da, kontroliranjem i manipuliranjem procesa stalnog uspostavljanja kulturnog pamćenja, religija u Bosni bude u cijelosti etnicizirana i smještena unutar ratom povučenih granica između vještački izvedenih regiona, sa cjelovitim programom osiguranja razlikovnosti nasilno odvojenih i homogeniziranih zajednica.

Vjerski objekti koji svojim oblicima ispoljavaju grandioznost čiji je cilj upućivanje poruke 'drugima' o dominaciji onoga čija je vjera ozrcaljena u tom objektu su najprisutniji oblikovni činitelji nastojanja da budu uspostavljeni novi isključivi urbani krajolici na palimpsestima razorenog bosanskog jedinstva u različitostima. Veličina građevina, osobito visina tornjeva i munara, njihovo postavljanje u odnosu na okruženje ne proističu iz potrebe za zadovoljenjem prava na vjerovanje.

Etniciziranje religije biva provođeno u svrhu konstruiranja sustava takozvane konstitutivnosti svega u Bosni, imajući u vidu da Bosnu i Hercegovinu nakon rata čine ustavom definirani 'konstitutivni narodi' – Srbi, Hrvati i Bošnjaci.[14] U posljednjoj

---

[13] O načinu akulturalizacije bosanskih muslimana kroz unutarnje čišćenje vjere i o metodama instaliranja vehabijskih misionarskih sjedišta Antunez u svojoj analizi kaže: "[...]Nekoliko stranih zaklada - vakufa multimilionske vrijednosti uspostavljeni su nakon 1995. godine, i oni, na osnovi ugovora sa Islamskom zajednicom, imaju punu neovisnost djelovanja zagarantovanu za različita, najčešće dvodecenijska, razdoblja. Kulturni centar Kralj Fahd (CCKF) u Sarajevu je jedan od primjera tog procesa, zajedno sa saudijskim kulturnim centrom u Bugojnu i kulturnim centrom u Hadžićima. Financiranje obnove neke džamije koje su vršile organizacije osnovane u Saudijskoj Arabiji bilo je dio strategije čiji je cilj postizanje duhovnog vodstva u zajednici. Rezultat tog procesa je zamjenjivanje umjerene tradicionalne hanefijske bosanske verzije islama sa vehabizmom." Antúnez (2008)

Karabegović izvještava o promjeni usmjerenja misionarskog vahabijskog djelovanja: "U toku prošle sedmice, jedna internacionalna vehabijska organizacija je u Bosni i Hercegovini pokrenula kampanju pozivanja ne-muslimana da pređu na islam. Ta organizacija, koja sebi daje ime "Poziv u Raj", postavila je panoe i plakate i dijeli letke u Sarajevu, Bihaću, Sanskom Mostu, Maglaju, Zenici, Travniku, Tuzli i Tešnju." (Karabegović, 2010)

[14] Ustav Bosne i Hercegovine, u izvornoj verziji, u zadnjem paragrafu svoje preambule glasi: "Bosniacs, Croats, and Serbs, as constituent peoples (along with Others), and citizens of Bosnia and Herzegovina..."

rečenici preambula Ustava BiH, koji je napisan kao Aneks IV Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, stoji zbunjujuća i opasna fraza: "Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine [...]". Stavljajući ustranu nejasnoće šta "znači u zajednici sa ostalim" i zanemarujući, u ovom radu, da iz te fraze slijedi i moguće tumačenje da "građani Bosne i Hercegovine" nisu konstitutivni, važno je utvrditi da korištenje riječi konstitutivni (engl. *constituent*) nije objašnjeno u Ustavu – koji je napisan i potpisan na engleskom jeziku – pa ga je moguće tumačiti na najmanje tri načina, kako to nudi *The American Heritage® Dictionary of the English Language*, naprimjer:

1. služi kao dio cjeline; sastavnica, sastavni elemenat;
2. ima pravo da bira i imenuje;
3. ima ovlasti da sačinjava ili mijenja ustav: ustavna skupština.

S obzirom na tu činjenicu otvorena je mogućnost nastavka rata protiv Bosne, kombiniranim korištenjem triju mogućih značenja, ali je najprisutnije i najotvorenije zastupano ono iz kojeg proističe da su Srbi, Hrvati i Bošnjaci dijelovi koji sačinjavaju cjelinu. To značenje učitano je svakodnevno u njegovoj neizravnoj primjeni, a najjasniji primjer je preimenovanje ustavne sintagme 'institucije Bosne i Hercegovine' u 'zajedničke institucije Bosne i Hercegovine'[15] u dnevnom govoru, u sklopu provedbe programa naglašavanja međusobne razlikovnosti i odijeljenosti konstitutivnih naroda u svim segmentima javnog života. Inzistiranje na trojezičnosti u Bosni naglašeno je na jednak način kao i inzistiranje na troreligijskom nepomirljivo različitom određenju stanovnika Bosne, s obzirom na značaj religije i jezika u definiciji nacionalnog identiteta.[16] Koncept trodijelnosti Bosne, utemeljen na tumačenju Ustava, isključuje nacionalni i religijski pluralizam – najprije isključuje 'druge', one koji

[15] Primjeri su brojni i svakodnevni. Vidjeti, npr. Nedeljka Breberina, Suzana Stambol, "Brisel i Sarajevo konačno priznali Zajedničke institucije BiH ne funkcionišu", 14. 10. 2011. 02:02h, http://www.blic.rs/Vesti/Republika-Srpska/283091/Zajednicke-institucije-BiH-ne-funkcionisu/print, "Posjeta zgradi zajedničkih institucija BiH", april 2007, web stranica Ekonomskog fakulteta, Univerzitet u Zenici http://www.ef.unze.ba/images/PosjetaZgrada2007/index.html. U nekim tekstovima u medijima istovremeno bivaju korištena određenja 'zajedničke institucije BiH' i 'institucije Bosne i Hercegovine'.

[16] Vidjeti npr. Brodnjak, Vladimir. 1991. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine. Taj rječnik je korišten kao obavezni priručnik javnih djelatnika u Bosni i Hercegovini u njihovoj službenoj korespondenciji i pri javnim obraćanjima. Ulogu rječnika bosanskog jezika u javnoj korespondenciji nekih zvaničnika je nezvanično dobio rezultata istraživačkog projekta Alije Isakovića, objavljen 1992. *Rječnik karakteristčne leksike u bosanskome jeziku.* Wuppertal: Bambi. Na prvim političkim sastancima nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma, kojim je trebao biti ugašen front između Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske, s jedne strane, i Armije BiH, s druge strane, kolokvijalno nazivan 'sukob Hrvata i Bošnjaka', zvaničnici paradržave Hrvatske Republike Herceg-Bosne, uspostavljene u toku tog sukoba, inzistirali da bude osiguran simultani prijevod s bosanskog na hrvatski jezik kao preduvjet njihovog sudjelovanja skupu.

nisu ni Bošnjaci, ni Srbi ni Hrvati, a potom i svaki konstitutivni narod iz prostora kojim isključivo on ne vlada.

Taj sustav konstitutivnosti neminovno proizvodi potrebu određenja šta kome pripada – kako bi, preuređenim metodama, dijeljenju Bosne služilo prvo počelo Augsburškog sporazuma iz 1555, kojim je okončan veliki rat između katolika i luteranaca priznavanjem prava da onaj ko vlada određuje vjeru na zemlji pod svojom vlašću. Konstitutivnost implicira da je nešto zasebno pa udruženo u cjelinu, a to, po naravi svih procesa, uvijek ima mogućnost suprotnog toka, za koji je neophodno određenje pripadnih činjenica među kojima je moguće povući granice u razdružujućim procesima.

Poznato počelo Augsburškog sporazuma *Cuius regio, eius religio*, koje isključuje religijski pluralizam, bilo je neprihvatljivo i neprimjenjivo i u tadašnjoj Bosni. Demokratizacija i razvoj dostupnosti ljudskih prava učinili su odavno prevaziđenim i na onim evropskim prostorima na kojima je izumljen. Paradoksalno, u savremenoj bosanskoj zbilji počelo "čija vlast toga i vjera" postalo je slikovita oznaka nastojanja kako bosanskih i u Bosni utjecajnih političkih oligarhija tako i vjerskih elita.

U tom smislu prisutno je nastojanje da bude provedeno jasno i oštro razgraničenje svih pojava u bosanskom naslijeđu prema aktualnoj šemi raslojavanja bosanskog identiteta na tri sastavnice. Svaki fenomen koji je historijski predstavljen kao mogući sintetizirajući i koji se ne uklapa u šemu raslojavanja bosanskog identiteta na tri jednostavne, čiste, međusobno zatvorene komponente, predmet je nastojanja da mu bude učitano pripadno određenje unutar konstrukcije bosanske trodijelnosti, korištenjem znanstvenog aparata i znanstvene forme, ali bez izvođenja stvarnih dokaza.[17]

Više je eksplicitnih i implicitnih u znanost obučenih nastojanja te naravi, od kojih, s obzirom na njegov kripto antibosanski stav, ovdje biva navedena izjava Dubravka Lovrenovića, data u pismenoj raspravi o pojavi prenošenja stećaka sa grobova u dvorišta pravoslavnih i katoličkih crkvi i franjevačkih samostana. Pravdajući prenošenje i prisvajanje stećaka, s ciljem preoblikovanja odnosa o kojima svjedoči bosanski prostor, Lovrenović piše svojim kolegama:

"Vjerske zajednice − konkretno franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci − ne mogu 'prisvajati' stećke jer su stećci neodvojivi dio povijesnog krajolika srednjovjekovnih crkava, jednako katoličkih kao i pravoslavnih. [...] Isto tako treba znati da je povijesna znanost stećke identificirala kao nadgrobne spomenike triju kršćanskih konfesija: pravoslavne, katoličke i vjere (Crkve) bosanske. Logično je zato zaključiti

[17] Srednjovjekovna bosanska groblja sa stećcima, koja na znanstveno zagonetan način svjedoče o "temeljnoj religiji", predmet su savremenog seciranja s ciljem pokazivanja „čistoće vjere" u Bosni. Kao primjer takvih nastojanja vidjeti, npr, više tekstova čiji je autor M. Palameta, od kojih je najranije objavljen: Palameta, Miroslav (1996), "Kršćanska simbolika na stećcima", *Napredak - Hrvatski narodni godišnjak za 1996,* godina XLIV, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, kao i Lovrenović, Dubravko (2009), *Stećci,* Rabic, Sarajevo, str. 27-29, 237-246.

da ni katolička ni pravoslavna crkva ne mogu prisvajati stećke − oni su njihovi. To naravno ne znači da se i svi drugi, uključujući ateiste, ne mogu poistovjećivati i identificirati kroz stećke. Naprotiv − smrt univerzalizira svaku pojedinačnu ljudsku egzistenciju."[18]

Na pretpostavljeno pitanje o pravu muslimana u Bosni, naprimjer na poistovjećivanje s naslijeđem koje čine grobovi njihovih pra-pra-očeva, dobijamo odgovor − smrt univerzalizira svaku pojedinačnu egzistenciju. Iz toga je moguće izvesti zaključak: Bošnjaci, pogotovo ako su muslimani – nemaju pravo svojine, ali se mogu poistovjećivati sa stećcima onoliko koliko i bilo koji pojedinac na kugli zemaljskoj. To je njihovo pravo u razumijevanju onih koji im odriču bosansko naslijeđe, između ostalog i kroz pokazivanje da bosanskog naslijeđa, zapravo, i nema nego je uništeno razlaganjem na njegove sastavnice, kojima se na različite načine, uključujući i upotrebu arhitekture i kulturnog naslijeđa, nastoji udahnuti smisao i samoodrživost.

Poslijeratna raspodjela vlasti u Bosni najjasnije je čitljiva kroz raspored razorenih objekata bosanskog sakralnog naslijeđa i izgradnje novih vjerskih objekata. Nova vjerska arhitektura konstruira novi bosanski kulturni krajolik, koji slijedi obrazac isključivanja, nadmetanja, punjenja sakralnih objekata značenjem političkog i vojnog trijumfalizma i prijetnje, usmjerenih "drugim", "ostalim" i "građanima Bosne i Hercegovine".

Primjeri tog konstruiranja su brojni, ali izdavajamo tri ilustracije: (1) građenje u Bosni stranih pravoslavnih tipskih crkava u tzv. neosrpsko-vizantijskom ili neomoravskom stilu; (2) podizanje gigantskih trijumfalističkih katoličkih građevina u savremenim oblicima zapadne arhitekture; (3) podizanje detradicionaliziranih džamija po uzoru na saudijske, malezijske, turske i druge nebosanske oblike. Posezanjem za eklektičkom upotrebom oblika iz davne srpske graditeljske historije, nove bosanske pravoslavne crkve bivaju očišćene od svih bosanskih sadržaja; nove katoličke crkve u cijelosti detradicionaliziraju i zanemaruju bosansko naslijeđe, a bosanske džamije iskazuju udaljavanje od svega što njihov oblik može povezati sa bosanskim kršćanskim naslijeđem i njegovim utjecajima. Time biva uspostavljen razlikovni rječnik arhitektonskih oblika i simbola, koji nisu međusobno razumljivi i prihvatljivi, niti su univerzalno čitljivi. Crkve se nadmeću sa džamijama, križevi sa glasnošću ezana. Ne kao izraz pružene ruke ljubavi i razumijevanja, nego kao znak nadmoći i natjecanja.

To preoblikovanje identiteta novim izrazima u jeziku, arhitekturi, običajima i ritualima odraz je recepcije naslijeđa koja proističe iz nadmetanja identiteta u Bosni. Nadmetanje se iskazuje građenjem visokih križeva i tornjeva, najviših munara na

[18] Lovrenović, Dubravko, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, e-mail upućen 26. 10. 2010. članovima Komisije u sklopu službenog usaglašavanja stavova o pitanju izmještanja stećaka sa grobova i njihvog prenošenja najčešće u dvorišta pravoslavnih, katoličkih crkvi i samotana (dokumentacija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, lična arhiva).

vrhovima brda s ciljem rušenja krajolika koji mogu odslikavati Bosni neophodni vjerski pluralizam.

Nove vjerske građevine o dosljednosti tog počela govore neporecivo tačno, snažnije i sustavnije od javnih djela i riječi, koje su ovdje navedene samo kao predtekst novih kulturnih krajolika.

'Nezavisne novine', banjalučki dnevni list, izvještavaju u novembru 2010:

Milorad Dodik, predsjednik RS, Igor Radojičić, predsjednik Narodne skupštine RS, i novoizabrani poslanici u parlamentu RS položili su juče u crkvi Svete trojice u Banjaluci vjersku zakletvu na nove dužnosti, kojom su se obavezali da će čuvati i braniti RS.

Vjerski obred obavili su episkopi zvorničko-tuzlanski Vasilije, bihaćko-petrovački Hrizostom i zahumsko-hercegovački Grigorije, a vjerskoj inauguraciji prisustvovao je i vladika banjalučki Jefrem.

'Okupili smo se ovdje da molimo Gospoda da bude na pomoći svima nama, a posebno vama koji stupate na kormilo naše RS', rekao je vladika Vasilije nakon zakletve.[19]

Mjesto gdje je održano molitveno slavlje kojim je potvrđeno da u savremenoj percepciji odnosa u Republici Srpskoj, bez obzira na ustavna određenja, vrijedi pravilo: čija je vlast, toga je i vjera, svojom historijom znakovito upućuje na promjenu značenja sakralnih u vjerske prostore, kojima je dodijeljena formativna uloga novih urbanih krajolika, odraza vjerske isključivosti. Gradnja Crkve sv. Trojice počela je 1928. godine na vakufskom zemljištu, koje je Vakufski odbor u Sarajevu, na osnovi ugovora, ustupio za gradnju prvog sabornog pravoslavnog hrama u Banjoj Luci, na osnovi projekta arhitekte Dušana Živanovića, obrazovanog u skladu sa historicističkim kanonima.

Taj čin ustupanja muslimanskog društvenog posjeda, uspostavljnog na vjerskom institutu zaklade koja može biti korištena samo u svrhu javnog dobra muslimana, za gradnju pravoslavne crkve jasno svjedoči o međuvjerskim odnosima u Banjoj Luci početkom 20. stoljeća i razumijevanju međuvjerskog sklada kao javnog dobra, ili, kako o tome piše i banjalučki srpski list Otadžbina u martu 1925. godine, "vidljiv znak vjerske tolerancije od strane vakufske uprave i značajno razumijevanje za naše kulturne i prosvjetne svrhe".[20]

Crkva je oštećena u toku njemačkog avionskog napada 1941. godine, a nakon njemačke okupacije Banje Luke, s opravdanjem da ruševina nije sigurna, zvonik je miniran, a ostatke hrama su uklanjali građani Banje Luke, koje je okupacijska i ustaška vlast na to prisilila. Obnova crkve počela je 1992. godine i u javnosti je taj čin predstavljan kao uspostava pravde i prava na javno ispoljavanje vjerovanja i obnove srušenog. Crkva je obnavljana tokom cijelog rata i nakon njega, na osnovi

[19] Šajinović, Dejan: "Dodik: Biću predsjednik svim građanima RS". *Nezavisne novine*, 15. 11. 2010.

[20] Portal Hram Hrista Spasitelja, (2011-2012), administrator Joomla CMS, http://hhsbl.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=5&lang=sr (10. 2. 2013).

starih fotografija u istom vanjskom obliku u kojem je bila, uz brojne izmjene u odnosu na izvorno stanje, uključujući i izgradnju prostranog podzemnog prostora. Za njeno novo građenje upotrebljavani su najskuplji materijali i najfinije tehnike građenja, uključujući fasadu od najkvalitetnijeg uvezenog 'mesopotamskog' crvenog i žutog travertina, koji je za ugradnju obrađivan u Italiji, i kupolu od pozlaćenog a ne bakarnog lima, kakva je bila izvorna.[21]

Temelje crkve osvještao je srpski patrijarh Pavle 17. oktobra 1993. godine − tačno pet mjeseci i deset dana nakon rušenja džamije Ferhadije − a sa javno dostupnih fotografija uočljivo je da su svečanosti, uz ostale, prisustvovali najmanje dvoje od četvero ključnih srpskih vođa optuženih pred Međunarodnim sudom za ratne zločine i genocid u Bosni i Hercegovini − Biljana Plavšić[22] i Momčilo Krajišnik.[23]

U februaru 1993. godine počelo je rušenje petnaest banjalučkih džamija i drugih spomenika graditeljskog nasljeđa koje je svjedočilo o ulozi nesrba u oblikovanju gradskog krajolika, a teškom mehanizacijom dobro opremljeni timovi, koje je finansirala tadašnja banjalučka vlast, odvozili su ulomke razorenih spomenika sa mjesta na kojem su bili i sasipali ih u smetljišta i okolna jezera. Rušenje banjalučkih džamija i skrnavljenje katoličkih objekata provođeno je uporedo sa otpuštanjem sa radnih mjesta, izgonom iz kuća, deportacijom, zatvaranjem u koncentracione logore, zlostavljanjem i ubijanjem muslimana i katolika.

Patrijarh Pavle je predvodio slavlje obnove saborne banjalučke crkve, sagrađene neposredno uz Banski dvor s graditeljskom namjerom da i u slici grada označi jedinstvo vjere i države, ne osvrnuvši se na trajuće zločine rušenja hramova 'drugih', progone i ubijanja onih koji nisu u 'pravoj' vjeri. U tom slavlju sudjelovali su i oni koji su i izravno i neizravno odgovorni za te zločine. Osveštenje temelja banjalučkog sabornog hrama bilo je, tako, neizravni blagoslov rušiteljima 'drugih' vjerskih građevina i izgoniteljima onih koji ne pristaju uz 'pravu' vjeru.

Ključna razlika između izvorne i obnovljene saborne crkve nije u drugačijim materijalima, njihovoj obradi i u veličini građevine – ključna razlika je njenom nematerijalnom značenju. Izvorno, crkva je odražavala sklad i međusobno uvažavanje banjalučkih građana; obnovljena crkva iskazuje netrpeljivost, isključivost i trijumfalizam zasnovan na slavljenju zločina.

O legitimnosti zalaganja za prvo počelo Augsburuškog sporazuma u Bosni u 21. stoljeću na jednako izravan način svjedoči "Promemorija biskupa Ratka Perića predsjedniku Republike Hrvatske", koju je Perić uručio a Josipović, bez osvrtanja

---

[21] Svi podaci o crkvi i svečanostima u vezi s njenom obnovom preuzeti su sa zvaničnog Portala Hrama Hrista Spasitelja, navedena stranica, na kojoj su tekstovi, crteži i fotografije preuzeti iz knjige Kulundžija, Radmila, Radujković, Rajko (2009), *Saborni hram Hrista Spasitelja,* Srpska pravoslavna crkva, Grafid, Banja Luka.

[22] http://www.icty.org/x/cases/plavsic/cis/en/cis_plavsic_en.pdf (1. 2. 2013)

[23] http://www.icty.org/x/cases/krajisnik/cis/en/cis_krajisnik_en.pdf (1. 2. 2013)

na njen sadržaj, primio 15. aprila 2012.[24] Biskup se, pri susretu sa predsjednikom u mostarskoj katedrali, poziva na pravo dato Srbima da imaju 'svoj' entitet pri uspostavljanju zahtjeva da dijelovi Bosne budu određeni kao područja u kojima funkcioniraju institucije, škole, kulturne i zdravstvene ustanove, banke pod vladavinom Hrvata – a biskup je zalog da to znači: čija zemlja toga i vjera.[25]

Promoviranje trijumfalnih križeva i novih crkvenih tornjeva koji visinom prenose tu poruku o vladanju zemljom i vjerom, pravdanje rušenja džamija i zalaganje za građenje crkvi na njihovim mjestima dio su ustrajnog javnog djelovanja skupine svećenika u Katoličkoj crkvi, kojima je na čelu biskup Ratko Perić. Haverfordski profesor sociologije religije, autor više tekstova o religiji i nasilju, Michaell Sells je 27. oktobra 2003. godine uputio otvoreno pismu papi Ivanu Pavlu II, upozoravajući ga na nasilje u prostoru koje provodi Crkva, a čije provođenje nadzire biskup Perić, i dokumentujući svoje tvrdnje slikama i izvještajima o "brojnim novim križevima, raspećima, kapelicama Blažene Djevice, zvonicima, hrvatskim zastavama i šahovnicama na ostacima srušenih spomenika i na javnim objektima (kao što su javne škole, bolnice, i zgrade vlade), čiji je cilj pokazati čisto-katoličku narav grada i njegovih institucija".[26]

O tome kako Ratko Perić izravno koristi nove vjerske građevine za provedbu strategije isključive vlasti Hrvata katolika na bosanskim prostorima slikovito svjedoči novi urbani krajolik Mostara, u kome je biskupovo sjedište. On je najprije je fizički razoren, a potom preoblikovan tako da u Mostaru – u kojem vijekovima žive zajedno muslimani, pravoslavci, katolici i jevreji – umjesto nadopunjavanja i uzajamnog poštovanja, bude uspostavljena dominacija katoličanstva. 'Konkretno križ nad Mostarom i toranj franjevačke crkve u Mostaru nisu znakovi koji upućuju na transcendenciju i Boga, nego poruka muslimanima da nisu dobrodošli u Mostaru, to je nespojivo s Radosnom viješću Isusa Krista', rekao je profesor Franjevačke teologije u Sarajevu fra Ivo Marković u jednom od javnih obraćanja u sklopu polemike sa mostarsko-duvanjskim biskupom Ratkom Perićem. Tu polemiku su vodili od biskupove reakcije objavljene u listu Crkva na kamenu u martu 2012. na članak 'Kaos ili novi Jeruzalem' fra Ive Markovića, koji je objavljen u sarajevskom tjedniku *Dani*, 11. novembra 2011.

---

[24] Pavičić, Darko: "Biskup Perić Josipoviću: Hrvati u BiH moraju imati svoj entitet". *Večernji list*, 28. 9. 2012. http://www.vecernji.hr/vijesti/biskup-peric-josipovicu-hrvati-bih-moraju-imati-svoj-entitet-clanak-458259 (10. 2. 2013)

[25] Perić, Ratko: *Promemorija biskupa Ratka Perića predsjedniku Republike Hrvatske. 2012*, http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=23914:promemorija-biskupa-peria-uruena-predsjedniku-rh-ivi-josipoviu-&catid=24:bih-vijesti&Itemid=100 (10. 2. 2013).

[26] Sells, Michael: "Open Letter to Pope John Paul II". Hadzimuhamedovic, Amra (urednik): *Human Rights and Destruction of Cultural Memory: the Stolac Case,* Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 2005, 228-233.

Fra Ivo Marković se u svom zalaganju za poštovanje bosanskih nekršćana i za neprovođenje nasilja nad njihovim naslijeđem nametljivim građevinama, ispražnjenim od njihovog sakralnog značenja i napunjenim trijumfalizmom, poziva na deklaraciju Drugog vatikanskog koncila, poznatu kao *Nostra Aetate* (1965). Doslovni prijevod sa latinskog naziva te deklaracije je "U naše vrijeme".

Križ nad Mostarom, koji je jedan od najčešće spominjanih simbola nasilja nad historijskim urbanim krajolikom, ima svoje inačice ne na onim prostorima koje nastanjuju većinom kršćani, nego isključivo nad gradovima u kojima su provedeni ratni zločini protiv nekršćana u toku rata. Od njih su, možda, najslikovitiji primjeri križa koji je podigla Katolička crkva nad Stocem, jednim od najrazorenijih historijskih središta u dvadesetom stoljeću u Evropi, i križ nad Srebrenicom, koji je podigla pravoslavna crkva u Srebrenici. Koncem 2012. godine najavljena je izgradnja pravoslavne crkve sa velikim trijumfalnim križem na istaknutom vrhu Zlatište iznad historijske jezgre Sarajeva, na mjestu sa kojeg su sarajevske ulice bile kontrolirane u toku opsade, a građani Sarajeva bili izloženi paljbi iz različitih oružja u toku rata. Zamisao o krstu, visine dvadesest šest i širine osamnaest metara, koji nosi poruku Sarajlijama koji su preživjeli opsadu o njihovoj "nečistoj vjeri" kao razlogu opsade grada i trajućoj prijetnji njenog čišćenja, izvedena je iz primjera mostarskog trijumfalnog križa. Pravoslavna crkva, se, međutim, protivi izgradnji krsta nad Sarajevom i predlaže izgradnju crkve sa istim značenjem.[27]

Križ u tvrđavi Stari grad Stolac sazidan je od kamena iz tvrđavskih zidova iznad ostataka stare tvrđavske džamije u vrijeme kada su nekatolici koji su 1993. godine protjerani iz grada počeli u njega da se vraćaju pod pritiskom koji je međunarodna zajednica izvršila na lokalne vlasti. U 2012. godini u središtu Stoca, u neposrednoj blizini Čaršijske džamije iz 1519. godine − koja je bila srušena 1993. godine i restaurirana 2003. uz brojne prepreke koje su zajednički provodile Katolička crkva i nacionalistička hrvatska vlast u Stocu – počelo je instaliranje sjedišta Trebinjsko-mrkanjske biskupije u zgradi predratne Robne kuće.

Robna kuća je početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća interpolirana u stolačku historijsku jezgru na osnovi projekta arhitekte Faruka Čerkića. Savjetnici za arhitektonsko oblikovanje bili su prof. Džemal Čelić i prof. Juraj Neidhardt, a cilj je bio postići da nova gradnja ne naruši sklad stolačke čaršije: "svojim niskim dijelovima što korespondiraju sa dućanima stolačke čaršije na koju se nadovezuju, s doksatnim elementima što se hijerarhijom masa nameću u prvi plan uspostavljajući ravnotežu sa starom Kiraethanom [...]"[28] Ta građevina je novim projektom pretvorena u crkveno središte, a na jugozapadnom uglu je dograđen kubus, koji razgrađuje

[27] Halimović, Dženana "Crkva umjesto krsta na Zlatištu", 16. 5. 2008., *Slobodna Evropa*, http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1116169.html.

[28] Čelić, Džemal: "Arhitektonska tradicija i naše savremeno stvaralaštvo s osvrtom na Stolac". *Slovo Gorčina*: „Skupština opštine Stolac", 1986,, 195.

prvobitnu zamisao o korespondiranju sa dućanima stolačke čaršije, i 33 metra visok toranj, čija je visina utvrđena poređenjem sa munarom i sahat-kulom u blizini, kako bi on bio najviša i najdominantnija građevina. Postavljanju kupole na toranj "prisustvovao je biskup Ratko Perić, katedralni župnik i dekan iz Mostara msgr. Luka Pavlović, stolački župnik i dekan don Rajko Marković, mostarski kancelar, i trebinjski dekan don Ante Luburić".[29]

Trebinjsko-mrkanjska biskupija je prestala funkcionirati u 14. stoljeću. Njeno obnavljanje i pozicioniranje njenog središta u Stolac moguće je povezati sa nastojanjem da bude nadvladan u Bosni trenutno najsnažniji otpor uspostavi načela "čija vlast njegova i vjera", koji pruža zajednica Stočana od 2001. godine kroz rekonstrukciju i predstavljanje isprepletenosti sadržaja bosanskog kulturnog naslijeđa, rehabilitaciju u ratu srušenih javnih spomenika i organiziranje međunarodne ljetne škole "Mladi i naslijeđe".[30]

Postavljanje križa nad Mostarom, Stocem i diljem područja na kojima je uspostavljena vlast i vjera katolika, koncem dvadesetog stoljeća, u naše vrijeme neposredno nakon zatvaranja koncentracionih logora u kojima su mučeni i ubijani nekršćani, vrijeme nakon razaranja džamija i pravoslavnih crkava, izraz je nadmoći, prijetnje, mržnje i isključivanja; oznaka je to za osvojene prostore na kojima drugima nema mjesta, a nikako nije „Kristov križ kao znak Božije univerzalne ljubavi i izvor sve milosti", kako je u *Nostra Aetate* sugerirano korištenje križa u uspostavi suradnje i dijaloga sa pripadnicima nekršćanskih vjera.

Iako je isključivost i poziv na hegemoniziranje naroda bratstvom po vjeri moguće čitati samo neizravno i u naznakama u dokumentima Svjetskog bošnjačkog kongresa, ti dokumenti, kao i vodstvo kongresa, kojega čine Mustafa Cerić i Muamer Zukorlić, osobe koje su svoj profesionalni i u javnosti prepoznatljivi profil izgradili kao viskopozicionirani vjerski službenici Islamske zajednice, vidljivi su kao paralelni podržavajući stavovi o isključivoj vjeri, vlasti i regiji. Najave poželjne isključivosti, kao potvrde bošnjačkog identiteta u čišćenju od "drugih" propliću tekst obimne 'Programske povelje', poput tvrdnji na njenom početku: "Upravo je nejasnoća oko bošnjačkog kolektivnog naslijeđa, ponajviše kulturnog, razlog što Bošnjaci pojedinci stječu navike, usvajaju vjerovanja, prihvaćaju ponašanja i utapaju se u osjećanja druge ili drugačije 'zajednice'."

Panbošnjačka zamisao, koja je promovirana kroz dokumente Svjetskog bošnjačkog kongresa, poziva na prepoznavanje bošnjačkog identiteta, kao samodovoljnog i održivog izvan bosanske složenosti.

---

[29] M. M.: Stolac postaje novo sjedište Trebinjsko-mrkanjske biskupije, Hrsvijet.net, 2012, http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&bid=24224:stolac-postaje-novo-sjedite-trebinjsko-mrkanske-biskupije&catid=:vjera&Itemid=144 (12. 1. 2013).

[30] Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, ww.ifbosna.org.ba/index/index.php?option=com_content&view=article&id=226%3Ainternational-summer-school-youth-and-heritage-issyh-july-26th—august-8th-2012-stolac-bosnia-and-herzegovina&catid=10&lang=hr (10. 10. 2012).

Implicitno isključivanje prava na bošnjaštvo nemuslimanima, ili sužavanje bošnjaštva na okvire koje zadaje Islamska zajednica, inzistiranje na čistoći starosti genetskog koda Bošnjaka, iz čega proističe njihovo pravo na zemlju, i svi manifestirani oblici nove monumentalne, nacionalnim porukama bremenite vjerske arhitekture, potvrđuju jedan od ciljeva Svjetskog bošnjačkog kongresa, iskazan u Programskoj povelji: 'Do sada su Bošnjaci vjerom čuvali i sačuvali naciju i kulturu, a od sada će nacijom da čuvaju i sačuvaju vjeru i kulturu!', a šta je to nego počelo "čija zemlja, toga i vjera".

Stavovi Islamske zajednice u Bosni u vrijeme od 1992. do 2012., kada je reisu-l-ulema bio Mustafa Cerić, ukoliko arhitekturu vjerskih građevina koristimo za njihvo čitanje, iskazuju pomutnju i zbunjenost pred odgovornošću za očuvanje identiteta koji sadrži i univerzalne i bosanske ulaznice, i trajne i promjenjive vrijednosti.

U slučaju novih džamija, ti oblici naglašavaju pravo na javno vjerovanje. Na mjestima gdje su vršeni progoni muslimana, a džamije rušene, u razdoblju nakon rata prisutna su različita usmjerenja, koja imaju sličan poticaj, iako značajno različite posljedice u historijskim urbanim krajolicima i u kulturi uopće. Prvi pristup je ponovna uspostava srušene džamije u istom obliku i na istom mjestu gdje je bila. Taj pristup je legitimiran odredbama Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Drugi pristup, iskazan kroz izgradnju novih džamija – na mjestima sršenih ili na potpuno novim lokacijama − na osnovi kriterija njihove ideološke upotrebe, Azra Akšamija klasificira u dvije skupine: džamije koje iskazuju prkos i džamije koje memorijaliziraju zločin i njegove žrtve.[31] Najviše munare i najnapadnije džamije nastale su na mjestima na kojima su u toku rata 1992-1995. činjeni ratni zločini i zločini genocida nad muslimanima, a u kojima su nakon rata muslimani uspostavili dominantnu vlast.

Trijumfalne džamije, tako, bivaju punjene ideološkim porukama o opstojnosti, neuništivosti i prkosu. One preuzimaju ulogu znakova rata sa antimuslimanstvom. Klasifikacija, međutim, može biti napravljena i kroz odnos savremene arhitekture prema održanju i izgradnji identiteta. Na osnovi tog kriterija utvrdiva su tri pristupa. Prvi pristup je traženje modernih iskaza sa oslanjanjem na savremenu arhitekturu zapadne Evrope i Amerike. Najreprezentativniji arhitekti promotori takvog pristupa su Aida Daidžić, Zlatko Ugljen, Husein Dropić. Drugi pristup predstavlja traženje čistog muslimanskog arapskog identiteta kroz arhitekturu koja simbolizira „unutarnje čišćenje vjere" i nametanje „pravovjerja" po mjeri različitih muslimanskih misionarskih skupina. Najslikovitiji primjeri tog pristupa su Džamija kralja Fahda (2000) i brojne druge džamije izgrađene novcem iz saudijskih donacija, čije su makete izložene u toj džamiji nebosanske arhitekture – u prostranom, mermerom popločanom atrijumu sa staklenim krovom. Treći pristup predstavlja traženje čistog osmanskog

[31] Akšamija, Azra: *Our Mosques are Us: Rewriting National History of Bosnia and Herzegovina through religious Architecture. Doktorska teza*, Massachusetts Institute of Technology, 2011.

identiteta, historiciziranjem i eklektičkom primjenom klasičnog osmanskog stila u arhitekturi. Od brojnih primjera moguće je izdvojiti slikoviti slučaj Kajserije džamije u Goraždu, koja je otvorena 2009. godine. Arhitektonski manir džamija odražava isti ideološki predtekst koji sadrže i njihova imena.

Zaključak – desakralizacija je destrukcija Bosne

Iz dijelaktike uspostavljene djelovanjem navedenih procesa – globalizirajućeg i nadnacionalnog pravovjerja, s jedne strane, koje isijava iz samoodređenih središta vjere, i etnicizirajućeg vjerovanja usmjerenog na uspostavu razlikovnosti u bosanskom društvu s ciljem osiguranja njegove (de)konstitutivnosti, s druge strane – nastaje snažno preoblikovanje bosanskih kulturnih krajolika u desteljećima prijelaza drugog u treći milenij. To konstruiranje novih značenja i iskaza bosanskih kulturnih krajolika, prvenstveno korištenjem oblika koji su prepoznatljivi identifikatori jedne od religija prisutnih u Bosni, posljedica je uspostave "politika pamćenja".[32]

Politika pamćenja u ovom radu podrazumijeva strategijsko određenje interpretiranja svih formativnih činitelja kulturnog pamćenja, strategijsko naglašavanje ili zanemarivanje određenih dijelova unutar tih činitelja, a najčešće metode provedbe politike pamćenja su preoblikovanje, konstruiranje i punjenje rupa u pamćenju proizvedenih konstruiranim zaboravom. Kulturno pamćenje na zgusnut način objedinjuje značenja koja određuju neku zajednicu i koja bivaju manifestirana u spisima, svetim knjigama, historijskim hronikama, lirici i epici, kao i u spomenicima, zajedničkim materijalnim simbolima, znacima i alegorijama, praznicima, obredima. Kulturno pamćenje je neodvojivo od mjesta i prostora, pa iz toga slijedi da je mjesto ključno za određenje kulturne zajednice.[33]

Kako Jan Assman objašnjava, pamćenje je društveni konstrukt u kojem vitalnu ulogu imaju i sjećanje i zaborav. Pamćenje je proces u kojem bivaju uvođeni društveno uslovljeni red i poredak u naš unutarnji život, koji nas povezuju sa društvenim svijetom, i to tako da određeni dijelovi bivaju snažnije osvijetljeni, drugi potisnuti u pozadinu, a neki potpuno zamagljeni. To zatamnjivanje sjećanja zaboravom omogućava da pamćenje ima svoj horizont i svoju perspektivu.[34] Nakon rata u Bosni prisutni su procesi agresivnog preoblikovanja pamćenja u sklopu ekskluzivističkih politika proizvođenja razlikovnosti i razaranja svih mostova razumijevanja među etničkim (konfesionalnim) zajednicama.

---

[32] Politika pamćenja je termin koji je često u upotrebi u tekstovima o ratu i poraću u Bosni. Vidjeti, np.r: Karačić, Banjeglav, Govedarica, 2012.; Ashplant, Dawson, Roper, 2000.; Höpken, 2007.

[33] Heller, Agnes: "A Tentative Answer to the Question: Has Civil Society Cultural Memory?" *Social Research*, Vol. 68, No. 4, Civil Society Revisited (WINTER 2001), str. 1031-1040, The New School, http://www.jstor.org/stable/40971525.

[34] Assmann, Jan: *Religion and Cultural Memory Ten Studies, Studies*. Stanford University Press, 2006., 2-9.

Politike pamćenja u Bosni u toku rata i u poraću su u manifestiranoj zbilji suprotstavljene. Na semantičkoj ravni politike pamćenja imaju isti metodološki sustav, koji može biti označen inačicom izvedenom iz zvaničnog termina u dokumentima UN-a 'etničko čišćenje' − koji je prihvaćen kao eufemizam za istrebljenje bosanskog naroda − i nazvan 'vjersko čišćenje'. Razaranje kulturnog naslijeđa u toku rata, odabir žrtava na osnovi imena koja su pokazivala vjersku pripadnost u zajednici u kojoj su jezik, nošnja, običaji nerazlikovni, obnaživanje muškaraca prije njihovog smaknuća kako bi bilo utvrđeno da li su obrezani, što je dokazivalo da li su muslimani, i sporadični, još nedovoljno dokumentirani, izvještaji o integraciji muslimana koji su u toku rata pokršteni (u Stocu, Trebinju, Brčkom, naprimjer) mogu potkrijepiti tezu o 'vjerskom čišćenju', ali proces njenog punog dokazivanja do sada nije proveden.

Edina Bećirević navodi dio svog razgovora sa jednim od rijetkih preživjelih logoraša iz srpskog logora u Bratuncu, koji nedvojbeno ilustrira vjersko određivanje zločinca i žrtve: 'Gledao sam kako ljudima urezuju krstove na čelo. Svjedok sam ubistva efendije Mustafe Mujkanovića. Njega su strašno mučili. Tjerali su ga da diže tri prsta, ali on to nije uradio. Potom su ga pitali da li zna da klanja. I kad je zanijetio i počeo klanjati, ubili su ga.'[35]

Vjersko čišćenje posredstvom arhitekture moguće je klasificirati, ovisno o razmjerama zacrtanih promjena koje tom metodom bivaju uspostavljene, u tri skupine: 1) čišćenje od nevjere ili izvanjsko čišćenje; 2) čišćenje krivovjerja, ili unutarnje čišćenje; i 3) poliranje, koje može biti dvostrano i prividno suprotno usmjereno: fundamentalistički, na vraćanje javno proklamiranom isključivom tumačenju autentičnosti vjere, i, posljedično, prilagođavanje vjerskih građevina tom tumačenju, ili liberalno − na usavršavanje života vjere našeg vremena, i potpuno odvajanje od svih tradicionalnih formi. Svi navedeni oblici predstavljaju modernizaciju i desakralizaciju religijskih formi.

Ta desakralizacija religijskih formi predstavlja rezanje niti složenog bosanskog identiteta, razaranje Bosne kao jedinstvenog iskaza povezanosti mjesta i značenja, i posljedično, negiranje bosanskog naslijeđa kao činjenice koja osigurava bosanski identitet s ciljem njegovog svođenja na srpske i hrvatske iskaze i primiješane orijentalne utjecaje.

[35] Bećirević, Edina: *Na Drini genocid, istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni*. Sarajevo: "Buybook", 2009., 57.

Literatura

Akšamija, Azra: *Our Mosques are Us: Rewriting National History of Bosnia and Herzegovina through religious Architecture. Doktorska teza*, Massachusetts Institute of Technology, 2011.

Andreopoulus, Georhe J.: "Ethnic cleansing". Encyclopaedia Britanica, www.britanica.com/EBchecked/topic/194242/ethnic-cleansing (10. 1. 2013).

Anthony D. Smith, Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 72, No. 3, Ethnicity and International Relations (Jul., 1996), pp. 445-458, Published by: Wiley, Article Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2625550

Antúnez, Juan Carlos: "Wahhabism in Bosnia-Herzegovina - Part One", Bosnian Institute, London, 2008." http://www.bosnia.org.uk/news/news_body.cfm?newsid=2468 (12. 10. 2012).

Ashplant, T. G.; Dawson, Graham; Roper, Michael: "The politics of war memory and commemoration: context, structures and dynamics". *The Politics of War Memory and Commemoration*, ur. T.G. Ashplant, Graham Dawson i Michael Roper, London i New York: Routledge, 2000, str. 3-85.

Assmann, Jan: *Religion and Cultural Memory Ten Studies, Studies*. Stanford University Press, 2006.

Barzun, Jacques: *The Culture We Deserve*. Middletown: Wesleyan University Press, 1989.

Bećirević, Edina: *Na Drini genocid, istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni*. Sarajevo: "Buybook", 2009.

Brodnjak, Vladimir: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb: Školske novine, 1991.

Burckhardt, Titus: *The Essential of Titus Burckhardt. Reflections on Sacred Art, Faiths, and Civilizations*. Uredio William Stoddart. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2005.

Čelić, Džemal: "Arhitektonska tradicija i naše savremeno stvaralaštvo s osvrtom na Stolac". *Slovo Gorčina, Stolac:* Skupština opštine Stolac, 1986.

Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions *NOSTRA AETATE*, proclaimed by His Holiness Pope Paul VI on October 28, 1965. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html (10. 9. 2012).

Hadžimuhamedović, Amra: "The challenge of protecting spiritual values of Bosnian cultural landscapes through Annex 8 of Dayton Peace Accord, Bosnia". *Zbornik radova: Mallarach Josep-Maria: Spiritual* Values of Protected Areas of Europe, Bonn: Federal Agency for Nature Conservation, 2012, str. 47-55.

Hadžimuhamedović, Safet: "Bosnian Sacral Geography: Ethnographic Approaches to Landscape Protection". *Zbornik radova: Mallarach Josep-Maria: Spiritual Values of Protected Areas of Europe*, Bonn: Federal Agency for Nature Conservation, 2012, str. 55-63.

Halimović, Dženana: „Crkva umjesto krsta na Zlatištu", 16. 5. 2008. *Slobodna Evropa*, http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1116169.html

Heller, Agnes: "A Tentative Answer to the Question: Has Civil Society Cultural Memory?" *Social Research*, Vol. 68, No. 4, Civil Society Revisited (WINTER 2001), str. 1031-1040, The New School, http://www.jstor.org/stable/40971525

Höpken, Wolfgang: "Between memory politics and mourning. Remembering World War ii in Yugoslavia". Bad memories. Sites, symbols and narrations of the wars in the Balkans, prilozi konferenciji "Bad Memories" Rovereto 9. 11. 2007. (rovereto: osservatorio balcani e caucaso, 2010), 28, također publicirano kao elektronsko izdanje na web stranici: http://www.balcanicaucaso.org/eng/ our-products/bad-memories-75492.

Karabegović, Dženana: "Wahhabi Group Launches Conversion Campaign In Bosnia". Radio Free Europe, Radio Liberty, 2010. http://www.rferl.org/content/Wahhabi_Group_Launches_Conversion_Campaign_In_Bosnia/2001137. html.

Karačić, Darko, Banjeglav, Tamara, Govedarica, Nataša: *Re:vizija prošlosti, Službene politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990.* Sarajevo: Asocijacija Alumni centra za interdisciplinarne postdiplomske studije (ACIPS) i Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), 2012.

Lovrenović, Dubravko: *Stećc*i, Rabic, Sarajevo, 2009., str. 27-29, 237-246.

M . M.: Stolac postaje novo sjedište Trebinjsko-mrkanjske biskupije, Hrsvijet.net, 2012, http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&bid=24224:stolac-postaje-novo-sjedite-trebinjsko-mrkanske-biskupije&catid=:vjera&Itemid=144 (12. 1. 2013).

Palameta, Miroslav: "Kršćanska simbolika na stećcima", *Napredak Hrvatski narodni godišnjak za 1996*, godina XLIV, Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1996.

Pavičić, Darko: "Biskup Perić Josipoviću: Hrvati u BiH moraju imati svoj entitet". *Večernji list*, 28. 9. 2012. http://www.vecernji.hr/vijesti/biskup-peric-josipovicu-hrvati-bih-moraju-imati-svoj-entitet-clanak-458259 (10. 2. 2013).

Perić, Ratko: *Promemorija biskupa Ratka Perića predsjedniku Republike Hrvatske. 2012*, http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=23914:promemorija-biskupa-peria-uruena-predsjedniku-rh-ivi-josipoviu-&catid=24:bih-vijesti&Itemid=100 (10. 2. 2013).

Sells, Michael: "Crosses of Blood: Sacred Space, Religion, and Violence in Bosnia-Hercegovina". *Sociology of Religion*, 64 (2003), 309-331.

Sells, Michael: "Open Letter to Pope John Paul II". Hadzimuhamedovic, Amra (urednik): *Human Rights and Destruction of Cultural Memory: the Stolac Case,* Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 2005, str. 228-233.

Stoddart, William: *Remembering in the World of Forgetting*. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2008.

Šajinović, Dejan: "Dodik: Biću predsjednik svim građanima RS", *Nezavisne novine*, 15. 11. 2010, http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Bicu-predsjednik-svim-gradjanima-RS-71999.html (10. 1. 2013.)

Šajinović, Dejan: "Dodik: Biću predsjednik svim građanima RS". *Nezavisne novine*, 15. 11. 2010.

Group of the Progressive Alliance of Socialists&Democrats in the European Parliament: "Interview with Guy-Qint, MEP", 29. 10. 2007, http://www..socialistgroup.eu/gpes/public/detail (13. 1. 2013).

http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Bicu-predsjednik-svim-gradjanima-RS-71999.html

ICTY, http://www.icty.org (1. 2. 2013).

Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, www.ifbosna.org.ba/index/index.php?option=com_content&view=article&id=226%3Ainternational-summer-school-youth-and-heritage-issyh-july-26th—august-8th-2012-stolac-bosnia-and-herzegovina&catid=10&lang=hr (10. 10. 2012).

Portal Hram Hrista spasitelja, (2011-2012), administrator Joomla CMS, http://hhsbl.org/index.php?option=com_ content&view=article&id=5&Itemid=5&lang=sr (10. 2. 2013).

Svjetski bošnjački kongres (SBK) (2012), 'Programska povelja', http://www.sbk.eu.com/dokumenta/programska-povelja/.

The American Heritage® Dictionary of the English Language, četvrto izdanje, Houghton Mifflin Company, dopunjeno u 2009.

DISINTEGRATION OF BOSNIAN IDENTITY – CULTURAL MEMORY AND ITS CONTEMPORARY INTERPRETATION

Amra Hadžimuhamedović

Summary

Aiming the expressing of possible framework for understanding what in modern times means 'religious cleansing' through attitude towards the Bosnian sacred and religious architecture, this paper deals with three receptions of Bosnian heritage in relation to the issue of identity. The first reception is a complex identity, the second - conflicting identities, and the third - the identities in competition. All three receptions are alive, but the first one is in the defence, and two others are in the offensive process. In the framework of these receptions, we analyze the cases of importance one of the individual buildings in conservation, design and destruction as well as the Bosnian historical cultural landscapes and Bosnian landscape of memory. And through these considerations we can claim that the purpose and object of cleaning activities are the Muslim contents of Bosnian identity. All forms of Orthodox, Catholic and Muslim religious buildings built after the war in Bosnia have shown that focus on eradication, transformation or adaptation of Bosnian Muslim contents by political plans that make the religion as its instrument.

Keywords: Bosnian identity, cultural memory, politics of memory, historical urban landscape, sacred heritage, religious heritage, 'religious cleansing

GODIŠNJAK 2012

GODIŠNJICE

UDK 32: 929 Duraković, N.

Biser naučne i političke misli
(Godina nakon smrti Nijaza Durakovića)

Safet Halilović
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Odlazak jednog čovjeka kao što je Nijaz Duraković znači odlazak čovjeka čije će ime, kao simbol jedinstvenog djela, ući u noviju historiju Bosne i Hercegovine. Uz niz drugih zasluga pripada mu i ta da je bio među ključnim političkim akterima koji su omogućili mirnu demokratsku transformaciju i tranziciju vlasti monističkog, jednostranačkog sistema u pluralistički, tranzicijsko-demokratski, te dao nemjerljiv doprinos očuvanju međunarodno priznate suverene države Bosne i Hercegovine, kao i multietničkom karakteru bosanskohercegovačkog društva jednakopravnih naroda i građana.

Ključne riječi: Nijaz Duraković, klasno i nacionalno, jednakopravnost, Bosna i Hercegovina, demokratija, agresija, genocid, međunarodna zajednica

Uvod

Danas, godinu poslije smrti Nijaza Durakovića, može se reći da se radi o povijesnoj ličnosti naše zemlje, jednoj iz prvog reda u posljednjih stotinu godina. On je 20-ak godina u vrijeme predratnih, ratnih i poratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini bitno utjecao na njih, i to na krajnje konstruktivan način. Bio je među ključnim političkim akterima koji su omogućili demokratsku transformaciju i tranziciju vlasti monističkog, jednostranačkog sistema, u pluralistički, tranzicijsko-demokratski, iako je cijena toga bila izborni poraz političke partije na čijem se čelu on našao. Odolio je iskušenjima ponuda da sa nedemokratskim snagama prisvoji vlast, suprotno volji većine građana na izborima 1990. U odbrani cjelovite i demokratske BiH bio je iskreni patriota, a učinio je sve što je mogao da očuva ravnopravnost građana i naroda, i multietnički karakter Bosne i Hercegovine. U toku rata 1992. godine napisao je program SDP-a i svoju partiju vratio na izvorne demokratske principe moderne socijaldemokratije. Darovit naučnik i profesor koji

je svoju znanstvenu akribiju uvijek stavljao u funkciju općih interesa i općeg dobra. Bio je beskrajno odan svojoj zemlji i njezinim građanima, ali isto tako i svojim prijateljima, kojih je imao na svim stranama i u svim društvenim slojevima.

Nijaz Duraković je bio jedna od najmarkantnijih figura ukupnog društvenog života posljednjih decenija u Bosni i Hercegovini, sa jedinstvenim angažovanjem i rezultatima. Dosta dugo je posjedovao značajnu društvenu moć, iako u biti nije obnašao funkcije vlasti u pravom operativnom smislu. Moglo bi se reći da je Nijaz Duraković, gledano u cjelini, bio miljenik sudbine, premda mu je životni vijek protekao u silnim protivrječima, ali i mogućnostima tog vremena, proživjevši rijetko viđenu intelektualnu avanturu, ali i nesvakidašnji politički angažman. Uz njega prevalira atribucija sretnog uprkos tome što je u spisateljskom smislu najviše poznat po knjizi gotovo zlokobnog naslova *Prokletstvo Muslimana*, sa deset izdanja u pedesetak hiljada primjeraka (od toga polovina na stranim jezicima), sa zlosretnom sudbinom da mu politički projekat, kome je on "bio i otac i sin", a koji je stvorio u najtežim uslovima ratne kataklizme krajem 1992. godine, praktično preotmu oni koji će u međuvremenu iznevjeriti i njega i taj politički projekt.

Povodom iznenadne i prerane smrti Nijaza Durakovića, dekan Fakulteta političkih nauka u Sarajevu Šaćir Filandra ističe da znanstveni opus i ukupno životno djelo Nijaza Durakovića prožimaju tri noseće ideje: „ideja nacionalne ravnopravnosti, vizija i politička praksa multietničke Bosne i Hercegovine te ideja odbrane bosanskohercegovačkog društvenog i državnog subjektiviteta".[1] U pregledu procesa u kojima je Duraković bio jedan od ključnih aktera, Filandra konstatuje da se Duraković cijelim svojim bićem i u svim prilikama zalagao za očuvanje "nacionalne, kao ljudske, građanske ravnopravnosti svih ljudi i naroda" Bosne i Hercegovine, te da je svako narušavanje bosanskog klatna nacionalne ravnopravnosti Bošnjaka, Srba i Hrvata samo uvod u sukobe, koji su se u ratnoj formi devedesetih godina i desili. Shodno tome, ključ opstanka Bosne i Hercegovine su afirmacija, ravnopravnost i jednakopravnost njenih naroda, zasnovani na demokratskim društvenim i političkim odnosima.

Na komemorativnoj sjednici Parlamenta Federacije BiH, u svojoj riječi, profesor Mirko Pejanović ocjenjuje da je Nijaz Duraković "svojim znanjem, političkim iskustvom i nesebičnim angažmanom podario zemlju bosanskohercegovačku i njene ljude najboljim idejama za život u miru i zajedništvu i evropskom prosperitetu". Smatrajući istinitim navod Alije Izetbegovića o historijskoj ulozi članova Predsjedništva RBiH 1992-1996., kada je Bosna i Hercegovina bila izložena stradanju i nestajanju, da je ona u toj svojoj tragediji imala sreću da je otporom i odbranom rukovodilo Predsjedništvo sastavljeno od patriota jedinstvenih u postizanju cilja da Bosna i Hercegovina dođe do mira i opstane sa svojom multietničkom strukturom u međunarodno priznatim granicama, Pejanović ističe da je Nijaz Duraković u

[1] Šaćir Filandra: "Povodom smrti Nijaza Durakovića", *Pregled* , br. 1(2012), str. 273-275.

ulozi člana Predsjedništva RBiH imao historijsku ulogu za sve narode u BiH, a u tom svakako veliku ulogu za opstojnost i Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda kome je pred rat zaprijećeno nestankom. Posebno je značajna njegova uloga očuvanja ljevice kao političke opcije u ratnim uslovima".

Profesor Slavo Kukić u In memoriamu o Nijazu Durakoviću je napisao da je ovaj svijet napustio ugledni bosanskohercegovački intelektualac – profesor i političar iza kojeg je ostalo šesnaest knjiga, kojeg je u obračunu sa suludim ideologijama, ali i partijskim potrčkalima i idiotima, krasila nesvakidašnja lucidnost. "Čitavog života su mu važni bili samo principi. I nikada nije smatrao kako je dokaz pripadanja principima partijsko svrstavanje. Potpuno suprotno. Vlastitim je primjerom svjedočio opredijeljenost za principe bez partijske legitimacije."[2] Za Kukića usprkos svemu, Duraković je bio i ostao nepatvoreni socijaldemokrata i ljevičar, ali i istinoljubac i buntovnik. I humanista iznad svega.

Obrazovni profil

Nijaz Duraković je gotovo bio predodređen za ulogu koju će kasnije realizirati. Još u mladosti iskazao je intelektualnu darovitost, literarni talent, kulturološku radoznalost i mladalački aktivitet, silno željan, kao i većina mladih ljudi, da to odmah pokaže u životu. Mladalački buntovan i pravdoljubiv, u duhu šezdesetih godina prošlog vijeka, bio je spreman da se bori za bolji i pravedniji svijet, pokušavajući sa nekim vršnjacima da se upusti i u određene nesvakidašnje avanture, gdje je u opasnost dolazio i sam život.

Studij sociologije u Sarajevu 1967-1971. godine, koji je u to vrijeme bio među najkvalitetnijima u zemlji jer su u njemu učestvovali gotovo svi najznačajniji jugoslovenski profesori iz te oblasti, a posebno postdiplomski studij koji je odmah poslije toga uslijedio, sa praktično istim akterima, omogućili su Nijazu Durakoviću da, u punom kapacitetu studijskog angažmana, stekne temeljita znanja u širokom dijapazonu od sociologije, filozofije i kulturologije, do prava, politologije i međunarodnih odnosa. Pri svemu tome Duraković je posebnu pažnju usmjerio na pitanja koja su se nalazila u žiži svih relevantnih društvenih zbivanja ali i istraživanja u posljednjem stoljeću, a to su socijalni dinamizam klasne borbe društva modernog doba, i nacionalnu zbilju i nacionalnu emancipaciju kao bitan faktor političkih procesa kako unutar društva država-nacija tako i na međudržavnom planu, artikuliranim kao pravo na nacionalno samoopredjeljivanje i stvaranje sopstvenih država. U ovim izučavanjima Duraković se vodio humanističkom idejom svekolike ljudske emancipacije, a inspiraciju je nalazio u Lenjinovim analizama klasnog i nacionalnog, za koga je smatrao da na kreativan način primjenjuje marksističku doktrinu u posebnim uslovima razvoja višenacionalnog nedovoljno industrijaliziranog ruskog

[2] S. Kukić, Depo portal, 2. 2. 2012.

društva (sa 164 naroda). U tome je Duraković nalazio paralele sa jugoslavenskim i bosanskohercegovačkim društvom i mogućnostima njihovog razvoja na pravednim osnovama, od socijalne i kulturne, do nacionalne emancipacije i ravnopravnosti.

Seriozno teorijski pripremljen, a željan da testira sva ta akumulirana saznanja u političkoj praksi tadašnjeg bosanskohercegovačkog društva, o kome on nije imao previše iluzija, Duraković se upustio u angažman unutar ezoterične partijske strukture, prvo kao stručni saradnik, a od 1986. godine i kao politički akter osobenog profila. Dakle, upravo u periodu kada je nastupilo vrijeme odlučnih političkih procesa u jugoslavenskom i bh. društvu, sa svim protivrječnostima preispitivanja, povijesnih revizionizama, raskola i lomova. Bilo je to vrijeme u međunarodnim relacijama globalnih sučeljavanja političke, vojne, društvene i psihološke naravi gdje je jedan društveno povijesni eksperiment monističkog karaktera sa totalitarnim političkim sistemom i planskom netržišnom privredom doživljavao svoju imploziju i neviđeno urušavanje, ustupajući supremaciju takozvanom novom svjetskom poretku.

Prijelomno razdoblje

Kao dio tih širih društveno-povijesnih pomjeranja, taj proces na jugoslavenskom prostoru artikulirao se na način raspada starog političkog sistema, ali i duboke krize do tada relativno prosperitetne države višenacionalnog sastava, sa šest ustavno jednakopravnih republika, utemeljenih na avnojevskom federalizmu i titovskom principu bratstva i jedinstva naroda. Šansa za pluralizmom i demokratizacijom žrtvovana je tom prilikom, nažalost, u korist demona prošlosti i destruktivnog nacionalizma. Nijaz Duraković 1986. godine biva prvi put izabran za člana Predsjedništva SKBiH, a 1988. godine za predsjednika Predsjedništva SKBiH, i čini sve da spasi brod koji tone. Prvo u pogledu profila stranke kojoj je došao na čelo, Duraković čini sve da je reformira, redizajnira, demokratizira, da joj promijeni organizaciju i način djelovanja, primjerene novostvorenim prilikama. On ljubomorno čuva pozitivne tekovine prethodnog sistema, ali se odlučno ograđuje od svega lošeg što je taj sistem činio. Duraković snažno afirmira činjenice pozitivnih tekovina socijalističkog perioda postojanja BiH:

− da je BiH formirana kao jedinstvena i samostalna država – republika unutar federativne Jugoslavija,

− da je skoro pola stoljeća živjela bez ratova i nasilja,

− da su u tom periodu stvorene solidne pretpostavke za društveni, ekonomski, kulturni i intelektualni razvoj BiH, itd.

Duraković je svjestan grešaka komunističkog režima i on ih priznaje, ali ih najčešće pripisuje nedemokratičnosti pojedinaca u ranijim partijskim i državnim rukovodstvima. O tome u jednom intervjuu, septembra 1990., Duraković kaže: "Sva vlast u tom periodu, bez ostatka, bila je skoncentrisana u partiji i njenim kadrovskim

krugovima,...te partijske strukture su doslovno preko noći mogle upropastiti ljude koji se nađu u nemilosti Saveza komunista, baš kao što su nekome preko noći mogle napraviti karijeru i lansirati ga u zvijezde. Dešavalo se svašta, ne treba to kriti, objektivno se sve vrtjelo oko nekolicine ljudi, manje više poznato je i kojih."[3]

Opasnost bavljenja nacionalnim

Osvrćući se na određena mišljenja da je u to vrijeme bilo kurentno baviti se nacionalnim pitanjem u BiH, te na upit da li je i on osjetio dio slasti bavljenja tom problematikom, Duraković negira takvu ocjenu i navodi da mu je bavljenje nacionalnim uglavnom donosilo neprijatnosti, kritike i sl. "Sve je to posljedica jednog globalnog (ne)raspoloženja, po kojem je bilo dovoljno da budeš Musliman i pri tom se još baviš nacionalnim pitanjem, pa da te se nesmetano može proglašavati za bilo što, samo ako to neko poželi. Međutim, nije riječ samo o meni, čini mi se, a to je moguće i dokazati, da je krajnje tužna, pa i tragična sudbina svih ljudi u BiH koji su se ozbiljnije bavili nacionalnom problematikom. Gotovo da nijedan od njih nije na normalan način završio svoju karijeru, a neki čak ni život. Pa eto uzmite slučaj Kasima Suljevića i sve neprijatnosti i šikaniranja koja je doživljavao a koji su, uglavnom, proisticali iz činjenice da se počeo baviti muslimanskim pitanjem. Vrlo brzo je doveden u pitanje, izgubio je posao: Ili Atif Purivatra, koji je preko noći, pod krajnje misterioznim okolnostima penzionisan sa pedeset dvije godine... Ili uzmite sudbinu Muhameda Hadžijahića, koji je također poslije objavljivanja knjige *Od tradicije do identiteta*, doživio niz neprijatnosti i u političkom i u naučnom smislu. Mogu se još navesti primjeri Esada Čimića pa i Hamdije Pozderca, i još bar dvadesetak ljudi čije će životne i profesionalne sudbine posvjedočiti da je bavljenje nacionalnim pitanjem predstavljalo krajnje delikatan i rizičan posao".[4]

Ovakva delikatnost kada je u pitanju bilo bavljenje nacionalnim do devedesetih godina u BiH, dovela je do toga da je pitanje nacionalnih kultura, nacionalnih historija ostalo neistraženo, neverificirano i zapušteno, o čemu Duraković iznosi: "Naravno da jeste. To se može vidjeti i po tome što mi danas u BiH nemamo iole čestite istorije, kako Srba tako i Hrvata i Muslimana. Recimo, kad su u pitanju Muslimani, koji su tek sedamdesetih godina službeno priznati kao nacija, postoji možda svega pet-šest knjiga koje se bave njihovom kulturom, svjedoče o njihovoj istorijskoj utemeljenosti, i to na manje-više panoramski, nekonzistentan način."[5]

[3] Avdić, S.: *Nijaz izbliza*, str. 18.

[4] Ibid., 22.

[5] Ibid., 23.

Montirani procesi

Iako je član Predsjedništva SKBiH postao tek u ljeto 1986. godine, Duraković se nije libio da i u najburnijem periodu pred izbore 1990. sasvim otvoreno progovori o represivnoj strani dotadašnjeg sistema, tehnologiji i logici njegovog djelovanja, te sprezi između policijskog, državnog i partijskog vrha, kao i njihovoj ulozi u montiranim političkim procesima osamdesetih godina. Govoreći o poznatom procesu iz 1983. godine, Duraković, uz određene ograde, precizira da je i sam o tome recentno pisao, koristeći pri tome relevantne informacije koje je posjedovao, ali da lično ni na koji način nije učestvovao u konstruiranju tih, često monstruoznih optužbi, a da su metodi policijske države dobrim dijelom motivirali i uslovili cjelokupan scenarij tog suđenja. "Činjenica je da je posrijedi bio klasičan politički proces i da su, naravno gledano iz današnjeg ugla, optužbe u velikoj mjeri bile iskonstruirane. Jasno je i to da svi mi skupa tada nismo mogli znati sve ono što sada znamo. Nismo znali da su svjedoci u sudskom procesu na silu dovođeni, da su davali izjave pod pritiskom, da su mnogi ljudi koji su već bili u zatvoru korišteni za konstruiranje pojedinih dijelova optužnice. To sigurno ne služi na čast onima koji su učestvovali u tom scenariju, i oni toga treba da se stide."[6] Dodajmo i to da su neki od glavnih "izvođača radova" ovakvih montiranih procesa, i u poslijeratnom pluralističkom miljeu Bosne i Hercegovine, nastavili da istrajavaju na istom zadatku i da se služe istim instrumentarijem i metodama, fabrikujući slične morbidne scenarije, te pokušavajući da čak pišu paralelnu, virtuelnu historiju, pored one stvarne. U suštini sprege između policijskog, s jedne, i državnog i partijskog vrha, s druge strane, te ko je kome bio šef a ko kome podređen u ovim montiranim političkim procesima, Duraković navodi da nije raspolagao pouzdanim informacijama ko je kime manipulirao, ko je vukao glavne potez i gdje se nalazio stvarni centar donošenja odluka, ali je uvjeren da je to tako vješto rađeno da se možda nikada neće saznati ko je bio glavni šef i gdje je bio smješten. "Po mojim saznanjima, on se nije nalazio bar u to vrijeme u SKBiH, odnosno u njegovom tadašnjem oficijelnom političkom vrhu. Gdje je bio, na koji je način djelovao i ostvarivao svoju neprikosnovenu moć, vjerovatno je pitanje na koje čemo odgovor moći dobiti tek u budućnosti."[7]

Afirmacija Bosne i Hercegovine i limiti u doba socijalizma

Analizirajući unutarstranačke sukobe sedamdesetih godina u BiH, i šta su oni značili u smislu promjena na političkom i društveno-ekonomskom planu, Duraković ih ocjenjuje veoma produktivnim, jer je ta nova, srednja generacija političara, čiji su protagonisti Branko Mikulić i Hamdija Pozderac, uz koje su još i predstavnici

[6] Ibid., 34.

[7] Ibid., 36.

stare generacije Rato Dugonjić, Džemal Bijedić, Cvijetin Mijatović, odigrala krupnu ulogu, primarno u afirmaciji BiH kao faktora u jugoslavenskoj federaciji. Na ekonomskom planu BiH se sve više oslanja na sopstvene snage, zahtijevajući pravednije ekonomske odnose u Federaciji i ravnopravniji tretman BiH u njima. Do progresa dolazi i na kulturnom i planu međunacionalnih odnosa, jer tada na čuvenom Mostarskom savjetovanju u organizaciji navedenih političkih rukovodilaca dolazi do značajnog pomaka na utvrđivanju principa književnojezičke tolerancije, a u smislu napretka u međunacionalnim odnosima dolazi do potvrde i afirmacije muslimanskog naroda. Tada je, također, realizovan koncept hiljadu škola u BiH, izvršeno povezivanje svih bosanskohercegovačkih općina asfaltnim putevima, ubrzan razvoj pojedinih regija, kao naprimjer zapadna Hercegovina, zaokružena izgradnja velikih sistema "Energoinvesta", "Šipada", "Unisa", "Upija" i dr. Puni procvat desio se na kulturnom planu: afirmira se Narodno pozorište u Sarajevu, počinje sa radom RTVSA, a nakon dužeg perioda nesporazuma i suprotstavljanja formirana je Akademija nauka i umjetnosti BiH.

U suštini, unutarpartijski sukob iz 1972. godine vodio je učvršćenju federalne pozicije BiH i nužnom koraku ka njenoj suverenosti, jer tek tada BiH počinje ličiti na jednu suverenu i samostalnu državu, dolazi do njenog oslobađanja iz stega unitarnog zagrljaja i pozicije svojevrsnog pijemontizma i pravovjernog jugoslavenstva. U tom periodu odlučnije se počinje razvijati svijest o neophodnosti oslonca na vlastite snage, afirmirati pripadnost BiH, i zajednički život ljudi koji u njoj žive. U desetak godina takvog trenda BiH je uspjela izboriti svoju poziciju u Federaciji, a njen glas, kao nikada do tada, postajao je sve značajniji i utjecajniji, a mnoge probleme na relaciji Srbija – Hrvatska, kao i na drugim relacijama, bilo je lakše riješiti pomoću takvog statusa i pozicije BiH.

Zanimljivo svjedočenje o tom vremenu zabilježio je zagrebački historičar Dušan Bilandžić u svojoj *Povijesti izbliza*, gdje je uz 20. januar 1983. godine zabilježio da je nakon predavanja na FPN u Sarajevu posjetio Branka Mikulića, od koga se zanimao kako je došlo do promjene u BiH, koja je prvih petnaestak godina bila u statusu beogradske provincije, a zatim zauzela oštar kurs da se BiH izjednači s drugim republikama. "Po Mikuliću, početak je proljeće 1965. godine kada je Kongres SKBiH iznio pobjedu nad unitarističkim snagama. Definitivna pobjeda zapečaćena je na kongresu 1968. godine u smislu uzdizanja BiH na status države – članice federacije...Što se tiče današnjeg trenutka, Mikulić mi je rekao da se bez Tita, Kardelja i Bakarića današnja borba protiv velikosrpskog nacionalizma teško vodi i da je ishod neizvjestan. On identificira pretenzije i Beograda i Zagreba na BiH, pa kaže: Ja pripadam hrvatskoj naciji, ali sam vrlo odan bosanskoj državi. Moja matična nacija je Hrvatska, ali ja branim BiH kao republiku i spreman sam da, kao Hrvat, idem protiv onih hrvatskih nacionalista koji pretendiraju na BiH."[8]

[8] D. Bilandžić: *Povijest izbliza. Memoarski zapisi* 1945-2005., 259.

Tehnologija vladanja

Nijaz Duraković je otvoreno i vrlo zanimljivo još 1990. godine opisao tehnologiju vladanja u Jugoslaviji i BiH, posebno u posljednjih dvadesetak godina, precizirajući da je partijski vrh bio čvrsto hijerarhijski strukturiran, gdje se tačno znalo kolike su čije kompetencije i prava, ko je taj koji naređuje, presuđuje, te da je u cijeloj Jugoslaviji u to vrijeme sva vlast bila koncentrisana u SK, odnosno u njegovom rukovodstvu i prvim ljudima tog rukovodstva. Uz to, u posljednja dva desetljeća predratne BiH specifičnost političkog života, zbog njene nacionalne strukture, bila je ta, prema Durakoviću, da je sva vlast počivala na principu trijumvirata sa Brankom Mikulićem na čelu, a da su dva druga trijumvira bili Milanko Renovica i Hamdija Pozderac, s tim da se odnos unutar tog trijumvirata u godinama u kojima je funkcionirao – mijenjao... "Moramo znati da je sam princip trijumvirata jedan gvozdeni, neprobojni princip, i kad se po prvi put ispostavi da su zakoni tog principa na bilo koji način narušeni, tad se trijumvirat raspada i prestaje funkcionirati. Odnosno kad se jedan od trijumvira žrtvuje tada i ostala dvojica padaju za njim. Prvi žrtvovani bio je Hamdija Pozderac, što je moralo dovesti i do pada Milanka Renovice, a nedugo zatim i Branka Mikulića. To je jednostavno istorijski provjerena zakonitost i ni u ovim našim bosanskim uslovima jednostavno nije moglo biti drugačije."[9]

Agrokomerc i druge afere

Početak kraja tog trijumvirata predstavljala je afera "Agrokomerc", koja je označila prekretnicu na političkom planu u BiH, nakon koje su mnoge stvari počele da se temelje i grade na potpuno drugačijim pretpostavkama. Za Durakovića slučaj "Agrokomerc" je bio neobično težak fenomen, koji je sadržavao čitav koloplet političkih, idejnih, ekonomskih i ukupnih socijalnih događanja, iza kojih stoji i ono što je eminentno privredna problematika i razvojne perspektive, ali i ono što je pragmatska politika, te ono što je problem borbe za vlast i obračun određenih struktura. U najkraćem, razvoj "Agrokomerca" imao je mnoge odlike jednog modernog, ka svijetu otvorenog, jedinstvenog privrednog organizma, ali takvog koji je rastao u uslovima svih bitnih zabluda dogovorne ekonomije i u okruženju i dominaciji partijske politike nad privredom. Zato je "Agrokomerc" platio cijenu svog preranog nastojanja da u tadašnjem još nereformiranom političkom i ekonomskom miljeu realizuje ono što je omogućeno tek sa provođenjem ekonomskih reformi u smislu modernih preduzeća i moderne poslovne politike: to jest. da bude samostalan da se ponaša u skladu sa uslovima tržišta, da sam priprema i stvara tržište za novu proizvodnju.

[9] Avdić, Ibid., 39.

Partijska država u tom slučaju iskazuje neviđeni cinizam i primjenjuje neprimjerene mjere državnih organa na temelju informacija i poticaja koji su dolazili nekada isključivo iz partijskih organa – po mehanizmu paralelne moći, ali i preko snažnog utjecaja službi bezbjednosti. Uz opravdane mjere prema neregularnostima u privrednim tokovima (lažni teleks nalozi, upad u platni sistem zemlje, zloupotrebe mjeničnog poslovanja), intervencija partije i države se primarno demonstrirala kroz masovne pritiske nad ljudima, unošenje straha i nesigurnosti, te potpune blokade i paralize na bilo kakve aktivnosti u spašavanju imovine u koju su uložena ogromna sredstva, za koju su dobijeni zajmovi, kao i nespre čavanju neprocjenjive štete za republičku privredu u cjelini. Ovakvim odnosom narod cijelog jednog kraja doveden je na ivicu gladi i siromaštva, navodne ekonomske krivice prevedene su na nacionalne, pa i nacionalističke licitacije o karakteru ovog ili onog naroda, čime se Bosna i Hercegovina na duži period zabavila sama sobom, a svoje učešće u jugoslavenskoj politici reducirala na minimum.

Prisluškivanje Hamdije Pozderca

U uskoj vezi sa aferom "Agrokomerc" je i politička, a kasnije i fizička smrt Hamdije Pozderca (potpredsjednik Predsjedništva SFRJ i predsjednik Ustavne komisije), nakon čega su isplivale činjenice o njegovom dugogodišnjem prisluškivanju i policijskom tretmanu, iako je obavljao tako visoke političke i državne funkcije. Premda je smatrao da su neke okolnosti ostale i dalje nejasne, Duraković je na osnovu privatnih saznanja potvrdio istinitost i tačnost navoda, u koje se i lično mogao uvjeriti, da je Služba bezbjednosti odigrala krajne nečasnu i prljavu iguru u vezi sa Hamdijom Pozdercom, to jest da ga je kao potpredsjednika jugoslavenske države dugi period prisluškivala. "To prisluškivanje Hamdije", kaže Duraković, „mogu dokumentovati i potvrditi na više načina. Eto, svjedok sam da mi je u jednom razgovoru to otvoreno rekao Milan Uzelac i nudio mi audio trake na kojima se nalaze neki Hamdijini razgovori sa bankarima, privrednicima itd..."[10]

Jasno je da je fabrikovanje slučajeva kakvi su "Agrokomerc" i "Neum", "Moševac" i "Milići", kao i neki drugi kojima je davan veliki publicitet, služili tome da se dizajnira slika o BiH kao mračnoj, neprohodnoj staljinističkoj prašumi, dok su identični pa i drastičniji primjeri koji su se mogli naći u svakom dijelu Jugoslavije ostavljani postrani, bez bilo kakvog zanimanja. To je bio način na koji je u gotovo kompletnom jugoslavenskom informativnom prostoru u tom periodu tretirana BiH, trebalo je napraviti od ove Republike pokusnog kunića za događaje i procese koji su neposredno slijedili. Zapravo, smatra Duraković, sve je to "predstavljalo test za izvođenje anti-

[10] Ibid., 49.

birokratske revolucije, te da su ti Miloševićevi patenti za testiranje nacionalizma državnih ambicija ipak najprije primijenjeni ovdje kod nas."[11]

U navedenim memoarima D. Bilandžić bilježi 31. decembra 1988. godine da je Branko Mikulić podnio ostavku na dužnost predsjednika jugoslavenske vlade, pa navodi: "Bilježim još jedan razgovor 10. 1. 1989. s Brankom Mikulićem. Tužnim izrazom lica kaže mi da je 90% rukovodećih kadrova, koji su nosili njegovu, kako on kaže, Titovu politiku građenja suvereniteta BiH, uklonjeno s vlasti."[12]

Prokletstvo Muslimana

Uz svoj ukupni politički aktivitet, Nijaz Duraković je nadaleko postao poznat po svojoj knjizi intrigantnog naslova *Prokletstvo Muslimana* (doživjela 10 izdanja, od toga polovinu na stranim jezicima), koju je napisao u ljeto 1992. godine, u vrijeme, kako autor u predgovoru kaže, trajanja najstravičnijeg rata u našoj cjelokupnoj povijesti, koji je predstavljao takvu golgotu, stradanja, obespravljenosti i poniženja kakvu je rijetko koji narod u povijesti doživio. Ovaj rat, kaže autor, između ostalog, ima cilj etničko istrebljenje Muslimana (Bošnjaka) njihovo fizičko istrebljenje. Budući da se već dvadesetak godina nalazio (a posebno od 1988. kao čelnik SKBiH) u središtu lomova predratne Jugoslavije i jasno sagledao strateške ciljeve, glavne aktere i tehnologiju raspleta, čiji režiseri su nedvosmisleno ukalkulirali masovne zločine kao sredstvo provedbe takve politike, Durakoviću je od samog početka ratne kataklizme bilo jasno da nije stvar u bilo kakvom pravednijem političkom redizajniranju Jugoslavije, niti BiH, nego naprosto o klasičnoj agresiji na referendumom obnovljenu državnost BiH, tek međunarodno priznate, kao i činjenju genocida prema svima onima koji ne prihvataju rezultate agresije kao svršen čin. Autor tu svjedoči o tragici bošnjačkog naroda kao glavne žrtve genocida u takvim okolnostima. "To je jedini narod na ovoj planeti kome osporavaju pravo da živi i da bude narod i koji, iako nekada nije nikoga napao, ničije države nije osporavao, ničije kulture negirao i unižavao, danas pred očima cijelog svijeta doživljava da se sa njim trguje, da mu se negira pravo na svoje nacionalno ime, na svoju otadžbinu, svoju državu, svoj politički izbor. Ruši mu se i satire sve što ga narodom čini. Sistematski se zamagljuje njegova historija, negira njegova kultura, uništavaju se kulturna blaga, ruše najveličanstveniji sakralni objekti, ubija i proganja njegova inteligencija i bukvalno uništava sve što je ljudski um i ljudska ruka stvorila na ovim prostorima."[13]

Durakoviću je i u takvoj tjeskobi svekolikog uništenja sasvim jasno da sve nedaće ne dolaze samo od drugih, već da se dio uzroka nalazi i unutar samog naroda kome

[11] Ibid., 52.

[12] D. Bilandžić, 328.

[13] *Prokletstvo Muslimana*, 8.

se ta zla događaju, da i tu postoje uzročno-posljedične veze. "Da bi nesreća bila veća, u samoj Bosni i Hercegovini u kojoj je koncentrisan i najveći broj Bošnjaka, najmlađoj državi svjetske zajednice, oni danas nemanju nikakav konzistentan nacionalni program, imaju nedoraslo i obezglavljeno političko vođstvo, idejno su razjedinjeni, socijalno veoma raslojeni (i na toj osnovi konfrontirani), vjerski također, a još k tome i najviše opterećeni iluzijama i utopijama starog sistema i apstraktnog jugoslovenstva kome su se tako rado i masovno decenijama priklanjali i u njemu tražili varljivu nadu svog samoodržanja i tihe posredne emancipacije."[14] Utopije su razobličene, iluzije pale, nade u jednu kozmopolitsku civilizacijsku zajednicu tolerancije, mira, suživota i prirodne akulturacije su tako drastično pogažene da je tek sada, u ovom najkrvavijem i najprljavijem ratu, došlo do kolektivnog otrežnjenja, "no taj mahmurluk se liječi uz najveću cijenu u cjelokupnoj historiji Bošnjaka (od bogumilskih vremena do danas)".[15]

Duraković se pita koji su razlozi da Bošnjaci plaćaju najkrvaviju cijenu, i to uvijek iznova, gotovo u cikličkim razdobljima, u svakoj generaciji? Je li sama Bosna, od Porfirogeneta, kada se za nju prvi put čulo, pa do danas, kada je međunarodno priznata država, prokleta tako da je uvijek bila predmet osvajanja, prisvajanja, dijeljenja, sukobljavanja tuđih interesa i konfrontiranja politike evropskih sila? Za Durakovića sam naslov, *Prokletstvo Muslima*na, opredjeljuje i sadržaj i raspoloženje da na jedan primarno esejistički i popularan način, namjerno "pristrasno" i emocionalno, prezentira nešto od zlokobne historije genocida nad Bošnjacima, da se kroz kratak presjek njihove historije i kontroverzi u procesu njihove nacionalne emancipacije opserviraju i drugi nacionalni programi koji su pripadnike bošnjačkog naroda po ko zna koji put doveli u poziciju ubijanih, prognanih i ugnjetenih.

Kao čovjek koji je cijeli period agresije i genocida dijelio sudbinu građana Sarajeva, svoje države i svog naroda, a kao član Predsjedništva RBiH dodatno nosio breme odgovornosti, iskušenja i patnji, Duraković, u vrijeme kad se ta golgota odvija pred očima cijelog svijeta, dramatično svjedoči da je Sarajevo neprestano bombardovano, da je talac jedne sumanute politike koja na njemu iskaljuje bijes, mržnju, ksenofobiju, da se snajperom gađaju djeca, bombarduju porodilište i dječija obdaništa, spaljuje čuvena Vijećnica sa najvećim bibliotečkim blagom na Balkanu i Orijentalni institut, ruši Zemaljski muzej, kao najznačajnija kulturna ustanova južnoslavenskih zemalja, monumentalna Begova džamija, željeznička stanica, zgrade "Oslobođenja" i "Svjetlosti", najslavniji olimplijski objekti Zetra, Skenderija i Olimpijska dvorana na Mojmilu itd. Konstatujući da je na djelu jedan od najdrastičnijih zločina u modernoj povijesti, i to u maloj Bosni i Hercegovini, koja broji svega oko 4,5 miliona ljudi, autor reda brojke ubijenih, onih u egzodusu, posebno

[14] Ibid., 8.

[15] Ibid., 8.

onih u konc-logorima, itd. Širom Bosne i Hercegovine. Opisujući patnje i stradanja ljudi Goražda, Mostara, Dervente, Bijeljine, Zvornika, Foče, Višegrada, Čapljine, Gacka, Trebinja, Bileće, Nevesinja, Kotor-Varoši, Bosanske Dubice, Sanskog Mosta i drugih, Duraković svrhu ovakve knjige vidi u potrebi da podsjeti, upozori da se štošta ne zaboravi, a da bi se razumjelo sadašnje stanje i navedena stradanja, neophodno je bilo makar u najkraćem presjeku naznačiti historijske korijene bošnjačkog etnosa, složene i protivrječne puteve njegovog nacionalnog osvješćenja, afirmacije samobitnosti. Zato autor prezentira neophodne naznake o porijeklu bošnjačkog naroda, njegovom položaju u Osmanskom carstvu, preko okupacije BiH 1878., aneksije 1908., njegovom položaju u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, preko ratnog i poratnog perioda, do recentnog perioda njegove savremene drame.

Mirovne konferencije

Nakon sedam mjeseci dodatnih zločina i planetarne tragedije kojoj je Bosna i Hercegovina bila izložena, Duraković prethodnom spisu dodaje poglavlje pod naslovom *Umjesto epiloga*, u kome se bavi rezultatima pregovora u smislu političkih aranžmana za BiH. Tako za Londonsku konferenciju 1992., čiji je dokument potpisalo više od 40 zemalja, autor navodi da je polazila od toga da se neće priznati ništa od onoga što je osvojeno silom i agresijom, da se neće priznati rezultati nasilnog etničkog čišćenja i protjerivanja ljudi, da nije dozvoljena nasilna promjena granica, niti samog ustavnog poretka, da se za počinjene zločine pred Međunarodnim sudom treba odgovarati itd.[16]

Izvjesne nade su polagane u tzv. Vance-Owenov plan, koji je predviđao očuvanje Bosne i Hercegovine kao labave savezne države, koja bi bila maksimalno decentralizirana, podijeljena na 10 gotovo potpuno autonomnih provincija, sa veoma širokim nadležnostima vlasti. Naime, svugdje gdje su Srbi bili u većini plan je predviđao autonomiju sa maksimalnom samostalnošću u izvršnoj, zakonodavnoj, a najvećim dijelom i u sudskoj vlasti, uz punu ekonomsku samostalnost, sa sopstvenom policijom i punom autonomijom u oblasti kulture, zdravstva, prosvjete i obrazovanja. Prerogative savezne bosanskohercegovačke države bile su svedene na najmanju moguću mjeru, tako da je bilo čak neizvjesno i njezino funkcionisanje. Bez obzira, dakle, što je plan nudio paljanskoj kliki mnogo više nego što su oni sami na početku agresije na BiH tražili, paljanska skupština je uz čitavu predstavu za međunarodnu javnost, odbacila Vance-Owenov plan, čime su razotkrivene neistine o tobožnjoj ugroženosti i neravnopravnosti srpskog naroda u BiH, te pokazani pravi ciljevi velikosrpske agresije koja se nije mirila sa opstankom bilo kakve BiH kao suverene i međunarodno priznate države u njenim historijskih granicama. Velikosrpski projekt je želio ili cijelu BiH ili njezinu podjelu sa velikohrvatskim nacionalistima ili u krajnjem

[16] Ibid., 236.

slučaju njeno cijepanje na tri tobože suverene države, od kojih bi dvije (srpska i hrvatska) prvom prigodom izvršile secesiju i priključile se tzv. nacionalnim maticama.[17] Dodatni razlog odbacivanja Vance-Owenovog plana je bio po njemu predviđeni povratak svih prognanih u svoje domove, čime bi se pod međunarodnom kontrolom poništili rezultati provedenog etničkog čišćenja.

Izdaja međunarodne zajednice

U završnoj rundi Ženevskih pregovora (august-septembar 1993) Duraković je vidio da su svjetski moćnici (prije svega politika V. Britanije i Francuske) spremni da pogaze temeljne principe svjetske zajednice, Povelju UN-a, kao i rezolucije koje su upravo na njihov prijedlog i pod njihovom auspicijom izglasane. U Ženevi su prekonoćno napušteni svi principi i sam smisao Londonske konferencije, a kopredsjedavajući Owen i Stoltenberg, iako su dobili mandat upravo na osnovu te konferencije, svojim prijedlozima i ustavnim projektom buduće unije republika BiH išli su na rastakanje bosanskohercegovačke države, suverene i međunarodno priznate, a u prilog konceptu triju kvazietničkih državica, gdje se apstrahira od toga ko je agresor, kakve je zločine počinio i kakvi su njegovi stvarni hegemonistički planovi.[18] Tako je u Ženevi razgrađivano povijesno biće i duh BiH u korist nametanja njezine vještačke podjele na tri suverene državice, koje bi perspektivu tražile u prividu spoljnjeg jedinstva, a u stvarnosti samo na bazi uzajamnog straha i osvetničkih ambicija.

Nakon izostanka pomoći Zapada i vojne intervencije, ili barem zaustavljanja varvarskog bombardiranja prevashodno gradova i civilnih ciljeva, kao i elementarne zaštite tzv. sigurnosnih zona i humanitarnih konvoja, građani branitelji BiH postupno shvataju da su ostavljeni na cjedilu, da su žrtva interesa velikih svjetskih moćnika i da svijet, a posebno Evropa, kako to potcrtava Duraković, upravo na indiferentnom odnosu prema bosanskoj tragediji drastično potire i devalvira sve principe na kojima hoće graditi demokratsku budućnost i tzv. novi svjetski poredak. "U historiji međunarodnih odnosa 20. stoljeća nema primjera da je jedna država međunarodno priznata uz jednoglasnu podršku svih članica UN, da je to priznanje dijelom upravo i bilo isforsirano od strane najmoćnijih sila svijeta, da bi se poslije toga ta država ostavila na milost i nemilost jedne moćne nacifašističke armije bez prava i mogućnosti na odbranu i bez prave vojne i ekonomske pomoći da se odupre toj varvarskoj najezdi."[19]

U vrijeme kada su još tinjale neke nade u mogućnost postizanja "pravednog mira" i kada se očajnički očekivao odlučan korak Zapada, kada je BiH bila praktično na koljenima, ponovo biva oživljen stari plan Tuđman – Milošević o podjeli BiH. Jer su se dva diktatora uvjerila u ispraznost zapadnih prijetnji i da Evropa praktično

[17] Ibid., 234.

[18] Ibid., 236.

[19] Ibid., 236.

u krajnjem uvažava samo silu, te da neće svoj konformizam i interese žrtvovati radi neke pseudodemokratije i humanih principa. Zahvaljujući, prije svega, Tuđmanovoj historijskoj promašenoj politici prema BiH, vješto je izrežiran i isforsiran sukob Hrvata i Bošnjaka, koji je otvorio nove bosanske rane i stradanje zavađenog i nedužnog naroda. Sukob je imao eminentno politički karakter i pozadinu, a povod je bio dijametralno suprotno viđenje provođenja Wance-Owenovog plana. Tada je BiH dobila i novog agresora, koga uz Bobanove secesioniste čine i određene jedinice regularne armije države Hrvatske, sa desecima hiljada boraca i najmodernijom ratnom tehnikom.[20]

Nakon rata Nijaz Duraković je 1999. objavio knjigu *Bosanski izazovi*, kao rezultat sabranih kolumni koje je iz sedmice u sedmicu ispisivao, prije svega, u sarajevskom nedjeljniku "Svijet", gdje je tematizirao brojna pitanja bosanskohercegovačke političke svakodnevice, zaplete, kontroverze i izazove koji pred BiH još stoje i koji se pregnantno nameću kao pitanja njezine sudbine.

Prevara Bosne

Nijaz Duraković godine 2004. objavljuje knjigu *Prevara Bosne*, u kojoj nastoji da osvijetli dio nesretne predratne i ratne povijesti BiH, s ciljem da razjasni neke bitne momente koji su odlučujuće utjecali na njezinu budućnost. Ova knjiga je, kako sam autor navodi, svojevrsni nastavak knjige *Tragedija Bosne* (koju je napisao zajedno sa Muhamedom Filipovićem i koja je doživjela tri izdanja) i ima pretenziju da utvrdi i literarno verificira "gole istorijske činjenice i da otrgne od zaborava ono što je o Bosni istina": da u duhu naslova *Prevara Bosne* razotkrije beskrupuloznost tzv. međunarodne zajednice, silna mešetarenja i prevare Bosne i Hercegovine. Jer, prema autoru, BiH je "prevarena *iznutra* (od domaćih političkih faktora), i *spolja* (od međunarodnih moćnika)". Kao neku vrstu predgovora kritičkoj elaboraciji najznačajnijih događaja koje prezentira u knjizi, Duraković posebno naglašava da na početku kao svojevrsnu "preambulu" stavlja jedan sažet zapis o Bosni i Bošnjacima, gdje na kondenzovan način kroz kratke teze, sa najnužnijim obrazloženjima, reinterpretira glavne povijesne nesporazume oko bošnjačkomus-limanskog imena, do konačne bošnjačke nacionalne samonominacije na Saboru 1993. godine. U narednim poglavljima izlaže se o tome: Kako je sve to, zapravo, počelo s prevarom Bosne 90-ih godina, Različiti koncepti ustavnih promjena, Rat i raspad Jugoslavije, Politička i vojna uloga JNA, Napad JNA na Sloveniju, Agresija na Hrvatsku, Bosanskohercegovačka kataklizma, Političke prilike uoči agresije, Dogovor Milošević-Tuđman o podjeli Bosne i Prijedlog srpsko-muslimanskog sporazuma.

[20] Ibid., 240.

Zablude i greške A. Izetbegovića

Duraković jedno poglavlje naznačuje kao *Zablude i greške politike Alije Izetbegovića*, koje on pronalazi u političkoj ulozi A. Izetbegovića, svrstavajući ih i eksplicirajući kroz sedam pitanja, da bi zaključio: "Moglo bi se još dosta govoriti o greškama i zabludama Izetbegovićeve politike. Naravno, moglo bi se još i više kazati o njegovim ne malim zaslugama u odbrani Bosne i Hercegovine, stvaranju Armije BiH, te za međunarodno priznanje i afirmaciju Bosne i Hercegovine ... Za sada ostaje utisak da je u ključnim momentima Izetbegovićeva politika najblaže rečeno bila kontroverzna. Često oklijevajuća i kolebljiva, bez strateške vizije, odabira pravih političkih saveznika, a gotovo po pravilu, ključne političke odluke Izetbegović je donosio sa zakašnjenjem."[21]

Plan podjele BiH prije njezinog priznanja nezavisnosti

U završnom poglavlju Duraković podsjeća na hronologiju predratnih zgusnutih zbivanja signifikantnih za budućnost BiH. Tako je kao reakcija na *Memorandum* o namjerama Skupštine SRBiH (od 14. oktobra 1991) 24. oktobra 1991. godine protivustavno formirana Skupština srpskog naroda u BiH. Također 18. novembra 1991. formirana je Hrvatska zajednica Herceg-Bosna. Vlada i Predsjedništvo RBiH 20. decembra 1991. godine podnijeli su zahtjev Evropskoj zajednici da se BiH prizna kao nezavisna i suverena država. Devetog januara 1992. godine bosanskohercegovački Srbi, pod vodstvom Karadžića, odgovorili su proglašavanjem Republike srpskog naroda BiH. Na odluku Skupštine SRBiH da se na traženje Badinterove komisije raspiše referendum građana BiH za nezavisnu i suverenu BiH (referendum održan 29. februara i 1. marta 1992. godine) bosanskohercegovački Srbi sljedbenici Karadžićeve politike odgovaraju donošenjem Ustava Srpske republike BiH 28. februara 1992. i odbijanjem učešća na referendumu. Tim ustavom Srpska republika BiH priključena je Jugoslaviji kao budućoj federaciji srpskih zemalja. Iz ove hronologije se jasno vidi da su Skupština srpskog naroda i Hrvatska zajednica Herceg-Bosna formirane znatno prije nego što je BiH dobila međunarodno priznanje, a ustavna odluka o priključenju Srpske republike BiH Jugoslaviji donesena je prije održavanja referenduma građana o nezavisnosti BiH. Na osnovu ovoga potpuno je nedvosmisleno da je plan podjele BiH postojao znatno prije međunarodnog priznanja BiH, do koga je došlo 6. aprila 1992. godine, kada je Evropska zajednica donijela odluku o priznanju BiH kao nezavisne države.[22]

Pošto su već detaljno bili utanačili podjelu BiH, Milošević i Tuđman su kroz svoje propagandne mašinerije grubo falsificirali historiju, dokazujući da BiH nije

[21] *Prevara Bosne*, 220.

[22] Ibid., 237-238.

moguća kao zajednička, cjelovita država, u svojim historijskim granicama, zato što je sastavljena od tri naroda, odnosno da je historija tobože pokazala da ona može opstati samo kao dio veće cjeline, to jest Srbije ili Hrvatske. Po ovakvoj logici samo mononacionalne države mogu imati svoju punu egzistenciju, čime Milošević i Tuđman bezočno prenebregavaju činjenicu da ni Srbija i Hrvatska nisu jednonacionalne države, kao ni većina od 180 zemalja članica UN-a.

Licemjerstvo međunarodne zajednice spram bosanske tragedije Duraković posebno vidi u njenom odbijanju da se ukine embargo na uvoz oružja Bosni i Hercegovini, odnosno onim snagama koje su branile njenu slobodu, čime je prekršena Povelja UN-a (član 51), odnosno pravo svake suverene i međunarodno priznate države da se u slučaju agresije brani, odnosno da joj UN osigura pomoć i garanciju njenog suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Dakle, iako je Evropska zajednica priznala BiH, a Ujedinjene nacije je primile u svoje članstvo, oni su je ostavili samu, na milost i nemilost agresoru, koji je već jasno pokazao svoju nakanu da poništi njezinu nezavisnost, da je vojno porazi i uništi, za sebe cijelu prisvoji ili eventualno podijeli.[23] Ovakav odnos prema BiH, kao i pasivan odnos tzv. zaštitnih snaga UN-a doveli su do zločina genocida u Srebrenici i Žepi, kao najvećeg zločina genocida izvršenog u Evropi od vremena holokausta nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu. Srebrenica će ostati sinonim birokratske nemoći UN-a te sukobljenosti interesa i neokolonijalne politike UN-a.[24]

Na kraju knjige *Prevara Bosne* nalazimo sukus Durakovićeve poruke: "Bosna je prevarena još davne 1463. izmalipulirana, prevarena. Ostavljena od Turske na Berlinskom kongresu 1878, na prevaru evropske diplomacije i starih evropskih sila... data na pladnju Esterajhu, pa onda poslije raspada starih imperija, monarhija (Turske, Rusije i Austrougarske), Krfskom deklaracijom – bez da se iko iz Bosne pita – data u zagrljaj Kraljevini SHS. Prevarena je i 1945. i poslije, jer u prvom grbu DFJ, FNRJ bilo je samo pet buktinja (pet republika – pet nacija), iako je ustavno bila ravnopravna i suverena Federalna Republika. Konačno, krvavo je prevarena u dramatičnim zbivanjima u periodu 1990 – 1992. godine... "[25]

Naučnoistraživački i pedagoški rad

U užem smislu, u oblasti naučnoistraživačkog i pedagoškog rada na Univerzitetu u Sarajevu i kao član akademske zajednice profesor Nijaz Duraković je djelovao autorski, istraživački i pedagoški na svoj specifičan dinamičan način, sa mnogo spontanosti i neposrednosti, ali veoma autoritativno, predano i istrajno. Raspon tog

[23] Ibid., 242.

[24] Ibid., 244.

[25] Ibid., 253.

aktiviteta je bio rijetko uporediv, i kretao se od institutskog i projektnog istraživanja, pisanja univerzitetskih udžbenika (što je posebno zahtjevan posao), knjiga, studija, različitih priloga po časopisima, na naučnim konferencijama, savjetovanjima, seminarima, o raznim fenomenima, događajima, knjigama, prigodama i ličnostima, do vrlo frekventnih medijskih učešća i oglašavanja o gotovo svim relevantnim procesima u našem društvu i međunarodnim odnosima. Kao većina njegovih knjiga, i udžbenici profesora Durakovića su doživljavali više izdanja, posebno oni o uporednim političkim sistemima i međunarodnim odnosima. U univerzitetskom udžbeniku Uporedni politički sistemi prof. Duraković na vrlo akribičan način uspješno prezentira relevantne činjenice o političkim sistemima od Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije, Kanade, Australije, Nizozemske i Sjedinjenih Američkih Država, preko Rusije, Kine, Njemačke, Švicarske i Francuske, do Republike Srbije, Republike Hrvatske, Kine i Turske, u njihovim bitnim oblicima i karakterima, transformacijama, promijenjenim međunarodnim pozicijama i slično, naglašavajući da je poznavanje političkih institucija drugih zemalja "veoma važno za svakog ko želi da bolje shvati političke institucije i funkcioniranje organa vlasti u sopstvenoj zemlji". Tako, naprimjer, kritičko promišljanje o tzv. Dejtonskom ustavu BiH, o njegovim dometima i ograničenjima, nužno traži poznavanje ustava i političkih sistema zemalja čiji su ustavni modeli imali utjecaja na rješenja primijenjena u BiH (npr. ustavi SAD, Švicarske, Njemačke), jer poznavanje i kompariranje tih sistema je preduslov da se bolje shvate i kritički osmisle bitni ustavnopravni principi i način funkcioniranja modernih parlamentarnih demokratija.

Profesor Duraković je autor i univerzitetskog udžbenika *Međunarodni odnosi*, koji je štampan 2009. godine, i to je prva cjelovita studija iz oblasti međunarodnih pravno-političkih odnosa, koju je neko sačinio u modernoj povijesti u BiH, od 1945. do danas. Fokus istraživačke pažnje je na teorijama međunarodnih odnosa, činiocima međunarodnih odnosa, državama kao subjektima međunarodnih odnosa, međunarodnim organizacijama, transnacionalnim subjektima, transnacionalnim vjerskim organizacijama i UN-u, preko spoljnopolitičkih sredstava, savremenog terorizma, globalizacije i periodizacije međunarodnih odnosa, do Evropske unije kao faktora međunarodnih odnosa.

Tačna, precizna i objektivna ocjena o svakom od oblika aktiviteta Nijaza Durakovića u usporedbi sa drugima zahtijevala bi vrlo detaljna i obimna istraživanja i komparacije, što je predmet drugog dijela studije.

Literatura:

Avdić, Senad: *Nijaz izbliza*, Ljubljana: ŠKUC Forum, 1990.

Bilandžić, Dušan: *Povijest izbliza*, *memoarski zapisi 1945.-2005*., Zagreb: Prometej, 2006.

Cigar, Norman: *Genocid u Bosni*, Sarajevo: Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1990.

Čekić, Smail: *Genocid, istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.

Duraković, Nijaz: *Klasno i nacionalno u socijalističkom samoupravnom društvu*, Sarajevo: Marksistički studijski centar gradske konferencije SKBiH Sarajevo, 1978.

Duraković, Nijaz: *Aktuelnost Lenjinove misli o nacionalnom pitanju*, Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje, 1983.

Duraković, Nijaz: *Kontroverze o nacionalnon i nacionalističkom*, Sarajevo: Centar društvenih aktivnosti RKRKSSO BiH, 1986.

Duraković, Nijaz: *Prokletstvo Muslimana* I. izdanje, Sarajevo: Oslobođenje, Sarajevo, 1993., II. izdanje, Sisak – Zagreb, 1994, III. izdanje, Ljubljana, 1994, IV. izdanje na slovenskom jeziku, Ljubljana, 1995, V. izdanje, Frankfurt, 1995, VI. izdanje, Tuzla: Harfograf, 1998, VII. izdanje, Sarajevo, 2001, VIII. izdanje, Sarajevo, 2003, IX. izdanje, izmijenjeno i dopunjeno na arapskom jeziku, Kairo, 2006, X. izdanje, izmijenjeno i dopunjeno na arapskom, Tripoli, 2007.

Duraković, Nijaz: *Bosanski izazovi*, Sarajevo: DES, 1999.

Duraković, Nijaz: *Prevara Bosne*, Sarajevo: DES, 2005.

Duraković, Nijaz: *Uporedni politički sistemi (udžbenik),* Sarajevo: Pravni fakultet, 2000. i 2010.

Duraković, Nijaz: *Međunarodni odnosi (udžbenik),* Sarajevo: Fakultet političkih nauka i Pravni fakultet, 2009.

Duraković, Nijaz: "Prilog raspravi o ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak BZK "Preporod",* 2011.

Duraković, Nijaz: "Politika Milorada Dodika i destrukcija države Bosne i Hercegovine", *Godišnjak BZK "Preporod*", 2011.

Filandra, Šaćir: "Povodom smrti Nijaza Durakovića", *Pregled*, br. 1/2012.

Filipović, Muhamed i Nijaz Duraković: *Tragedija Bosne*, Sarajevo: Walter, 2002.

Rađanje nacije iz duše proletera: (pisma Nijazu Durakoviću), priredio Muhamed Dželilović, Sarajevo: DES i Zalihica, 2008.

Restitucija bosanske državnosti, (priredio Safet Halilović), Zenica: Centar za bosanske studije KDM "Preporod", 1993.

Thatcher, Margaret: *Državničko umijeće, Strategije za svijet koji se mijenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.

PEARL OF SCIENTIFIC AND POLITICAL THOUGHT (YEAR AFTER DEATH OF NIJAZ DURAKOVIĆ)

Safet Halilović

Summary

Departure of a man such as Nijaz Duraković means departure of a man whose name will, as a symbol of a unique deed, enter into the recent history of Bosnia and Herzegovina. Among

his many merits, he was also among key political actors, which enabled peaceful and democratic transformation and transition of power from monistic, single party system into pluralistic, transitional-democratic one, and gave immeasurable contribution to preservation of internationally recognized sovereign state of Bosnia and Herzegovina, as well as to multiethnic character of Bosnian and Herzegovinian society of people and citizens with equal rights.

Key words: Nijaz Durakovic, class and national, equal rights, Bosnia and Herzegovina, democracy, aggression, genocide, international community.

UDK 821.163.43*.09
929 Dizdarević, Z.

Politička aksiologija Zije Dizdarevića[1]

Elvis Fejzić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Zija Dizdarević jedan je od najznačajnijih književnika *međuratne bosanskohercegovačke književnosti*. Ubrajamo ga u red najperspektivnijih marksističkih intelektualaca u vremenu *između dva svjetska rata* u Bosni i Hercegovini. Pripada generaciji *tragično stradalih ljevičarskih pisaca* u Drugom svjetskom ratu. Aktivno participira u radu *naprednih omladinskih udruženja* koja radikalno kritiziraju *zvanični politički režim vlasti*. Jedan je od potpisnika *otvorenih pisama* koje je progresivna studentska inteligencija iz Bosne i Hercegovine uputila ondašnjoj *političkoj vlasti, javnim radnicima* i *javnosti*, nezadovoljna *tadašnjim političkim stanjem* i *rigidnim političkim okolnostima* koje su reducirale normalnu *građansku* i *narodnu egzistenciju*. Radikalni je kritičar *površnosti, jednoumlja* i *neznanja* u društvu, politici, nauci, kulturi i književnosti. Ubrajamo ga u red *atipičnih, naprednih* i *liberalnih intelektualaca* unutar jugoslavenskog revolucionarnog marksističkog pokreta. Sumornu društvenu i političku stvarnost nerijetko karikira *pežorativnim tonovima*, izražavajući tako svoje nezadovoljstvo epohom u kojoj egzistira. Dizdarević preferira *antropološki pristup* u stvaranju svojih proznih radova. Prikazuje stvarni život ljudi u bosanskoj provinciji i ondašnjoj Bosni koji je, između ostalog, markiran paternalističkim tradicionalizmom, autentičnim običajima, vjerskom diferencijacijom, imovinskom oskudicom, kapitalističkim novotarijama i osjećajem bezizlaznosti, što ga *međuratna politička epoha* donosi sa sobom. Književnik Zija Dizdarević ima jasno izgrađen ideološki, politički i etički stav o *javnoj sferi* i *ideji političkog*. On kritički percipira zvanični apsolutistički režim vlasti, nacizam i njegove trabante, kapitalizam, patrijarhalni provincijalizam te, uz to, ima razvijen *bosanski politički* i *etnički identitet* koji zasniva na *ideji vjerske konvergencije*.

Ključne riječi: književnik Zija Dizdarević, revolucionarni marksizam, internacionalizam, tradicionalizam, patrijarhalizam, nacizam, država, narod, vjerska konvergencija

[1] Uz 70. godišnjicu smrti književnika Zije Dizdarevića (1916-1942-2012)

Uvodne instrukcije, biobibliografske crtice i primarne pretenzije

Književnika Ziju Dizdarevića svrstavamo u red najznačajnijih i najeminentnijih reprezenata *međuratne bosanskohercegovačke književnosti*. No, osim toga, ubrajamo ga i u red najodabranijih i najmeritornijih *intelektualaca ljevičarskog opredjeljenja* u vremenu između dva svjetska rata. Dizdarević pripada i generaciji *tragično stradalih* ljevičarskih intelektualaca u posljednjem svjetskom ratu. Rođen je u Vitini kod Ljubuškog, 18. februara 1916. godine. No, već kao četverogodišnji dječak sa roditeljima dolazi u Fojnicu, gdje se njegova porodica preselila 1920. godine. Fojnička kasaba i njeni stanovnici – koji potječu iz različitih *socijalnih stratuma* – postat će primarni *izvor tema* i *inspiracija* za većinu njegovih pripovijedaka. Nakon što je završio osnovnu školu u Fojnici, 1926. godine upisao je Nižu šerijatsku gimnaziju u Sarajevu, koju je uspješno završio 1930. godine. Slijedeće godine upisuje Učiteljsku školu u Sarajevu i uspješno je završava 1936. godine. U septembru 1937. godine odlazi u Beograd i upisuje se na studij pedagogije Filozofskog fakulteta. Tokom studija se izdržavao sam – iako mu je zdravlje bilo u dobroj mjeri narušeno – nastupajući kao muzičar na zabavama. Kao vrlo talentiran violinist Dizdarević je izvjesno vrijeme svirao prvu violinu u beogradskim pozorištima.

On je već kao srednjoškolac, a kasnije i kao student, aktivno participirao u radu *progresivnih omladinskih udruženja*, izražavajući na taj način svoj *kritički stav* spram *surove društvene stvarnosti* i *zvaničnog političkog režima vlasti*. Štaviše, učestvuje u *omladinskim štrajkovima* protiv *apsolutističkog monarhijskog oblika vladavine* – koji je prakticirala tadašnja politička elita vlasti. Zija Dizdarević je zbog *revolucionarnog rada* uhapšen u januaru 1937. godine, a u istražnom zatvoru ostaje do marta iste godine, dok će pod istragom ostati do kraja 1939. godine. Zbog svoje *revolucionarne političke djelatnosti* bio je, između ostalog, pritvaran i u zloglasnom beogradskom zatvoru *Glavnjača*. U Beogradu boravi do početka Drugog svjetskog rata. Do hapšenja aktivno djeluje kao marksistički ilegalac i revolucionar u Fojnici i Sarajevu. U proljeće 1942. godine – dan prije nego što je namjeravao da se pridruži partizanima – uhapšen je u Sarajevu i zvjerski mučen tokom provođenja istrage. Nakon toga prisilno je odveden u logor Jasenovac, gdje će biti – po dolasku transporta zarobljenika – na vrlo monstruozan način ubijen.

Dizdarević je jedan od potpisnika – važno je to apostrofirati – *otvorenih pisama* koje je progresivna studentska inteligencija iz Bosne i Hercegovine uputila ondašnjoj *političkoj vlasti, javnim radnicima* i *cjelokupnoj javnosti*, iznoseći na taj način svoje nezadovoljstvo *tadašnjim političkim stanjem* i *rigidnim političkim okolnostima* koje su reducirale normalnu *građansku* i *narodnu egzistenciju*. Svoje prve književne radove objavljuje već tokom 1935. godine, a od 1937. godine intenzivnije se bavi književnim radom. Bio je saradnik nekoliko časopisa: *Oplenac, Učiteljski podmladak, Mlada kultura, Politika, Pregled* i *Putokaz*. Uprkos nepovoljnim političkim

okolnostima koje su direktno utjecale na njegovo stvaralaštvo, uspio je napisati trideset kraćih proza i pripovijedaka, kao i dvije recenzije. Posebnu *aksiološku notu*, sa izraženom socijalnom i psihološkom pozadinom – pri čemu nemamo namjeru da minimiziramo vrijednost njegovih drugih književnih ostvarenja – imaju pripovijetke: *U bosanskoj kafani, Abdagina ograma, Majka, Blago u duvaru, Bošnjakluk Joze Čavara, Prosanjane jeseni, Svjedok Mujo Tica, Junaštvo Rame Agana* i *Studeni putevi Mešana Ćore*. No, njegova *tragična smrt* i *relativno kratak životni vijek* bili su nepremostiva prepreka i limitirajući faktor u demonstriranju njegovog cjelovitog i stvarnog *književnog, političkog* i *humanističkog potencijala*.

Iskreno prijateljstvo i kritički odnos prema surovoj stvarnosti čvrsto ga veže sa Hasanom Kikićem[2], Brankom Ćopićem[3] i Rizom Ramićem[4]. Javno je apologirao *književno stvaralaštvo* i *javni angažman* Miroslava Krleže[5]. Štaviše, piše *pismo Krleži*[6], gdje mu otvoreno komplimentira i daje podršku – participirajući na taj način u *sukobu na književnoj ljevici* – ali, uz to, dijeli s njim i *razočarenje* tadašnjim društvenim i političkim stanjem u državi. Radikalni je kritičar *površnosti, jednoumlja* i *neznanja* u društvu, politici, nauci, kulturi i književnosti. S razlogom ga možemo svrstati u red *atipičnih, naprednih* i *liberalnih intelektualaca* unutar jugoslavenskog revolucionarnog marksističkog pokreta. Sumornu društvenu i političku stvarnost nerijetko karikira *pežorativnim tonovima*, izražavajući tako svoje nezadovoljstvo epohom u kojoj egzistira.

Privržen je *antropološkom diskursu* u stvaranju proznih radova, pri čemu temeljito istražuje *najintimnije crte karaktera* svojih glavnih junaka. On pokušava prikazati stvarni život ljudi u bosanskoj provinciji i ondašnjoj Bosni koji je, između ostalog, markiran paternalističkim tradicionalizmom, autentičnim običajima, vjerskom diferencijacijom, imovinskom oskudicom, kapitalističkim novotarijama i osjećajem bezizlaznosti, što ga *međuratna politička epoha* donosi sa sobom. On teško podnosi *osjećaj zatvorenosti* i *statičnosti egzistencije* u fojničkoj kasabi, a upravo taj *intimni osjećaj* uveliko je utjecao na njegovo književno stvaralaštvo. Njegovi prozni radovi skoncentrirani su na probleme koje detektira i *filozofija egzistencije*, kada

[2] Poginuo je u maju 1942. godine kao pripadnik *partizanskog pokreta*.

[3] Posvetio mu je svoje djelo *Bašta sljezove boje* te, uz to, napisao dirljivo i emotivno pismo koje je naslovio *Dragi moj Zijo*.

[4] Urednik je *Sabranih djela* Zije Dizdarevića. Izdavačka kuća "Svjetlost" štampala ih je 1968. godine u Sarajevu.

[5] Jedan je od najeminentnijih jugoslavenskih književnika i enciklopedista u 20. stoljeću. Bio je vatreni pristalica *revolucionarnog marksističkog pokreta*, uz to, posebno zadivljen Lenjinom i *efektima* sovjetske komunističke revolucije. No, pred Drugi svjetski rat počeo je da sumnja i da gubi vjeru – bio je naročito razočaran Staljinovom totalitarnom vladavinom – u *praktičnu djelatnost* i *humanističke intencije* komunističkog pokreta.

[6] Napisao ga je 25. decembra 1939. godine u Beogradu.

u *terapijskom stilu* pokušava odgovoriti na krucijalne egzistencijalne probleme modernog čovjeka. Imajući to u vidu, Dizdarević u svojoj *bilježnici* piše: "Rastrgan sam između bezbroj pitanja i odgovora, između jasnih spoznaja i osjećanja nemoći da se nešto učini, između jakih, iskonskih želja i neostvarenja nešto bi trebalo početi, neku ručku povući da se osjeti zaokret, trzaj, brže, a eto, sve stoji mrtvo. … Bole me brave i zastori i zidovi!"[7] On, ustvari, čezne – pri čemu nema nikakvih dilema – za promjenama, za napretkom, za radikalnim zaokretom u društvu, politici i kulturi.

Ideološka pozadina i socijalno-politički angažman

Dizdarević ima itekako razvijen i izgrađen *ideološki, politički* i *etički sistem vrijednosti* koji, ustvari, čini polazišnu osnovu za njegov cjelokupan *javni angažman*. Kritičko percipiranje zvaničnog apsolutističkog režima vlasti, revolucionarnog marksizma, nacizma i njegovih trabanata, kapitalizma, patrijarhalnog provincijalizma, bosanske države, bosanskog naroda i vjerske saradnje daje nam, recimo to, jasan uvid u njegovu *intelektualnu skicu* i njegove *primarne preokupacije* – koje nastoji do kraja izraziti kroz jedan *osebujan medij* književnog stvaralaštva.

Književnika Ziju Dizdarevića prepoznajemo, između ostalog, i kao *radikalnog oponenta* tadašnjeg *apsolutističkog režima vlasti*. Pristalica je, ustvari, politike koja traži *korijenite političke promjene* i *revolucioniranje postojećeg režima vlasti*. On je akceptirao i u to vrijeme javno popularizirao *marksistički svjetonazor* – kao i politike koje su izvorno bile zasnovane na *marksističkoj ideologiji* – o čemu nam svjedoči, recimo, i njegova saradanja s časopisom *Putokaz*[8]. Prihvatio je *ideju revolucionarnog marksizma*, a, uz to, i marksističko shvatanje *internacionalizma, društvene jednakosti, republikanizma* i *društvene pravde*. Dizdarevićevo viđenje *internacionalizma* je autentično te korespondira s njegovom percepcijom društvene stvarnosti, koja je zasnovana na kritici *patrijarhalnog mentaliteta, provincijalizma* i *političkog tradicionalizma*. Naime, *zatvorenost, nelagoda* i *ograničenost* koju intimno osjeća – dok boravi u provinciji, ali i u ondašnjoj jugoslavenskoj metropoli – govori nam da on ne trpi nikakve granice i ljubomorno zaokruživanje teritorije nacionalnih država – to mu je strano i neprirodno – već žudi za *slobodnim, bezgraničnim* i *nelimitiranim svijetom*, odnosno, za stvaranjem *svjetske države*.

Marksistima *međuratne političke epohe* u Bosni i Hercegovini – a samim time i Ziji Dizdareviću – svojstvena je borba za ukidanje postojećeg *monarhijskog oblika vladavine* te uvođenje pravednijeg ili, pak*, republikanskog oblika vladavine* – zasnovanom na *narodnom suverenitetu* – koji ne prihvata razlike u *pravima* između

[7] Preuzeto iz njegovih proza i bilješki.

[8] Štampan je u Zagrebu, a uređivao ga je Hasan Kikić. Saradnici *Putokaza* bili su uglavnom pripadnici *napredne* i *ljevičarski orijentirane* studentske inteligencije.

društvenih stratuma i *klasa*. Naime, apsolutistički monarhizam Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije potirao je prava *seljaštva* i *marginaliziranih društvenih grupa*, prije svega siromašne *radničke klase*, smatrajući da je *prirodan* i *logičan* različit tretman – što i jeste obilježje oblika vladavine koji su zasnovani na *konzervativnoj dogmatici* – u političkim, ekonomskim i socijalnim pravima društvenih stratuma i ekonomskih klasa. Ovaj oblik vladavine, prema tome, nije imao potreban *demokratski kapacitet*, jer je ignorirao *principe narodnog suvereniteta* i *egalitarizma*. *Apsolutistički monarhizam* onemogućavao je uvođenje funkcionalnijih i racionalnijih društvenih odnosa u političku zajednicu – koji bi bili zasnovani na načelima *društvene jednakosti* i *društvene pravde* – a čemu su, između ostalog, Dizdarević i ondašnji progresivni ljevičari bezrezervno težili. Naime, jugoslavenski monarhizam bio je naklonjen načelu *status quo* u politici, pri čemu je – osim što je bio podložan *konformističkom prihvatanju* i *prakticiranju* destruktivnih kapitalističkih politika *imperijalizma, ekspanzionizma* i *militarizma* – imao *apologetski odnos* i prema *recidivima feudalizma* u sferi društva, politike i ekonomije, zbog čega su ga Dizdarević i ljevičarska inteligencija odlučno anatemizirali i odbacivali. Smatrali su, ustvari, da je revolucionarni marksizam najbolji svjetonazor – vjerovali su da bi njegova praktična primjena stvorila *društvo sigurnosti* i *blagostanja*, zasnovano na načelu *socijalnog egalitarizma* i *socijalne pravde* – zanemarujući, pri tome, ili, pak, ne znajući za njegov *demokratski redukcionizam*, koji nastaje kao produkt praktičnog populariziranja *doktrina političkog monizma, revolucionarnog nasilja* i *stroge državne kontrole* u svim sferama života. Dizdarević percipira revolucionarni marksizam kao *ideološku oazu* koja nudi odgovore na sva društvena pitanja i probleme, ali i kao *efikasno političko sredstvo* u borbi protiv *čaršijskog morala kasabe* i *anahronog društvenog sistema*.

Njegovo viđenje *nacizma* korespondira sa shvatanjem da je to beskrupulozna i nehumana politika kapitalizma, inspirirana *imperijalizmom, hegemonizmom, ekspanzionizmom* i *negiranjem Drugog*. *Kvislinške režime* naklonjene nacizmu, također, demonizira i anatemizira, smatrajući ih *oličenjem* i *kolijevkom zla*, zato što bespogovorno akceptiraju dehumanizirajuće politike nacizma i poriču prava drugih na slobodnu nacionalnu egzistenciju. No, on oštro kritizira, uz to, i *imperijalne politike* drugih evropskih država, jer njihova vanjska politika ima izražene *ekspanzionističke namjere*. Ideja *nacionalnog samoopredjeljenja* je vrhunski ideal u očima Dizdarevića – ovo nas upućuje na zaključak da on bezuslovno respektira *ideju slobode* i *slobodarske politike* – što vidimo, recimo, kroz njegovu beskompromisnu osudu okupacije Čehoslovačke od nacističke Njemačke. S tim u vezi, on u svom *ličnom dnevniku* piše: "I sad stvar stoji tako da je u septembru 38, u danima sahrane blaženopočivše ČSR nisam nizašto (kao što uostalom ni danas nisam), sposoban sam da krepam od ogorčenja s puškom u ruci negdje u jarku, pucajući na makar koga. Ili da vrištim ljudima na uši da su kreteni i idioti kad ne vide kakve se komedije od njih prave, kako ih gg državnici iz Minhena zajebavaju i kako oni mirno jedu

i spavaju, vjerujući da je mir spasen, kad 11. decembra dadnu glas Stojadinoviću, zločinci koji sankcionišu srednjovjekovna krvoprolića danas, u Španiji, Kini, ČSR, pa Rajhu i svuda."[9] Nacizam i njegove kolaboracionističke kvislinške inačice smatra *anticivilizacijskim pojavama* koje uzurpiraju prava pojedinih naroda na slobodnu egzistenciju. Takvi politički režimi su *autokratski*, zasnovani su na neracionalnoj sakralizaciji *kulta vođe* i njegovih *nadnaravnih sposobnosti*, pri čemu uopće ne osjećaju potrebu za *građanskom legitimacijom* svoje vlasti, zato što je, u njihovom uvidu, vođa oličenje *božije volje* na zemlji. Stoga, takvi režimi ne mogu ni imati *humanistički potencijal*, pa ih on demonizira i, uz to, smatra *anahronim, mesijanskim* i *militarističkim*.

Dizdarevićev patriotski odnos prema državi Bosni i Hercegovini, ali i prema Bošnjacima je razvijen, uvijek prisutan i jasan. Iako ljubomorno čuva svoj *zavičajni* i *bosanski politički identitet*, on prihvata *koncept jugoslavenstva* s kojim se bezuvjetno poistovjećuje u *političkom* i *nacionalnom smislu*. Kroz tekst svoje pripovijetke *Bošnjakluk Joze Čavara*, ali i kroz *pisma* – čiji je supotpisnik – pokazuje nam da je *etnički samosvjestan* i predan svom domicilnom etničkom identitetu, tj. *bošnjaštvu*, iako je ono tada bilo suspendirano i eliminirano iz sfere *javnog izjašnjavanja*. Važno je apostrofirati da Dizdarević otvoreno akceptira *politiku vjerske konvergencije*. No, navodi da je različito tumačenje religije unijelo primjetnu dozu nerazumijevanja među *bosanske vjerske entitete*. Imajući ovo u vidu, Dizdarević skeptično i zbunjeno ističe: "Dva svijeta. Živi tako čovjek do čovjeka i ne razumiju se. Ne vide. Ne shvaćaju. Život muslimanske kuće i život katoličke kuće. Ljudi i jedni i drugi žive od rođenja do smrti vezani komšilukom i interesima a nikako se ne udubljuju među sobom, ne premošćuju jaz što je vjekovima među njima dubljen."[10] Dakle, on nema razumijevanja za *vjersku netoleranciju* – ona mu je strana i nepoznata – zbog čega smatra da *sfera vjerovanja* ne smije biti prepreka u uspostavljanju *međuljudske komunikacije* koja je zasnovana na *etici komšiluka* i *konvergencije*.

Njegova *kritička percepcija* društva, politike, ideologije i religije osigurala mu je važno mjesto – osim što je njegovo stvaralaštvo *višestruko vrednovano* i *memorirano* u historiji bosanskohercegovačke književnosti – u *povijesti moderne političke misli* u Bosni i Hercegovini.

Literatura:

Ćeklić, Sava: *Život i književno djelo Zije Dizdarevića*. Sarajevo: "Oslobođenje", 1982.

Dizdarević, Zija: "Pismo Zije Dizdarevića Miroslavu Krleži". *Sarajevske sveske*, god. 3, br. 6-7 (2004), str. 454-465.

Dizdarević, Zija: *Blago u duvaru: pripovijetke*. Sarajevo: "Zadrugar", 1983.

[9] Zapisano u njegov privatni dnevnik 03. 6. 1939. godine.

[10] Preuzeto iz njegovih proza i bilješki.

Dizdarević, Zija: *Prosanjane jeseni: sabrane priče*. Sarajevo: "Svjetlost", 1991.

Dizdarević, Zija: *Sabrana djela*. Sarajevo: "Svjetlost", 1968.

Kalač, Iso: *Priča i vrijeme: Zija Dizdarević i međuratna priča u BiH*. Sarajevo: "Oslobođenje", 1985.

Književno i revolucionarno djelo Zije Dizdarevića. Fojnica: SIZ za kulturu, 1976. (Serdarević, Ahmed, ur.)

Kritičari o Ziji Dizdareviću. Sarajevo: Svjetlost, 1978. (Memija, Minka; Ljiljak, Aleksandar, ur.)

Ljiljak, Aleksandar: *Pisci i pojave*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1981.

Ramić, Rizo: *Na putevima slobode: eseji i kritike o književnicima borcima i izbor njihovih radova*. Sarajevo: "Svjetlost", 1961.

Tutnjević, Staniša: *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1982.

ZIJA DIZDAREVIC'S POLITICAL AXIOLOGY

Elvis Fejzić

Summary

Zija Dizdarevic is one of the greatest writers of between-two-wars Bosnian-Herzegovinian literature. He was ranked as the most promising Marxist intellectuals in the period between the two world wars in Bosnia and Herzegovina. He belonged to a generation of leftist writers tragically died in the Second World War. He actively participated in the work of advanced youth associations that radically criticized official political ruling regime. He is one of the signatories of the open letters that progressive students' intelligentsia from Bosnia and Herzegovina sent to the former political authorities, public workers and the public, unhappy with the current political situation and the rigid political circumstances that reduced the normal civil and national existence. He was radical critic of superficiality, one-track-ideology and ignorance in society, politics, science, culture and literature. He was ranked as atypical, progressive and liberal intellectual in the Yugoslav revolutionary Marxist movement. He often caricatured the gloomy social and political reality by pejorative tones, reflecting his dissatisfaction by epoch in which he existed. In creating his prose, Dizdarevic preferred the anthropological approach. He showed the real life of people in Bosnian province and former Bosnia, which, among other things, was highlighted by paternalistic tradition, authentic customs, religious differentiation, shortage of properties, capitalistic new-trends and sense of hopelessness, which was brought by political era between-two-wars. Zija Dizdarevic, the writer had clearly built the ideological, political and ethical attitude on the public sphere and the idea of the politics. He critically perceived the official absolutist ruling regimes, Nazism and its followers, capitalism, patriarchal provincialism and, besides, he had developed the Bosnian political and ethnic identity that was based on the idea of religious convergence.

Keywords: Zija Dizdarevic, revolutionary Marxism, internationalism, traditionalism, patriarchalism, fascism, state, nation, religious convergence

UDK 821.163.43*.09
929 Kadić, R.

Ironična istina o Ilhamiji Rešada Kadića[1]

Sead Mahmutefendić
Sarajevo

1.

Autor je dramatizirao pojedine indikativne odlomke na kraju romana

Dželalija: Hajde, da čujem onu tvoju pjesmu *Čudan zeman nastade* zarad koje sam te i pozvao u Travnik. Htio bih da je čujem iz tvojih usta.

Ilhamija zazebe.

− Hajde, da je čujem!

On spusti glavu i sklopi oči. Pošutje malo, pa hoće recitovati. Glas mu je potresno zvučao:

Čudan zeman nastade,
Sve zlikovac postade,
Din-dušmanin ustade,
Šta se hoće, zaboga?

Već takata nestade,
Zlo nam svako postade,
Dobrih ljudi nestade,
Šta se hoće zaboga?

Turčin nema amela,
Krivda pravdu zamela,
Pa se pravda...

- - - - - - - - - - -

Hajduk (*u pritvoru zatvora uhapšenicima*): Da vam Dželalija skida glavu, eto šta! Dolazite mu na noge kao ovce na so! K'o kurbani! Zar nema niko među vama pa da ustane, da se digne!... Gin'te kad ste budale!... Ko sam

[1] Uz 100. godišnjicu rođenja književnika Rešada Kadića (1912-1988-2012)

ja i šta sam ja? Niko i ništa! Nekakav gologuz Musa odnekud od Doboja, al' sam im'o petlje da ustanem i da hajdukujem!

.....

Beg (*iz Vlasenice. Prije pola godine Dželalija mu je pozvao brata koji se više nije vratio. Uskoro je stigao glas da je pogubljen*): Eh, neće l' dragi Bog dat' pa da i Dželalija u crno jutro dočeka šta je zaradio!

− Svak' će dočekat'... – šapnu Ilhamija.

− Znam, al' teško je čekat'.

− Ako gledaš od bešike do motike, tako je k'o što kažeš. Samo, ne treba bit' odviše gladan dunjaluka, jer dunjalučka je nafaka kratka, pa se je bojat' da se potlje ne ostane gladno...

Beg: Belćim je tako k'o što kažeš. Ja samo jedno velim: nek' nam je dragi Bog na pomoći!

(str. 86. 88.)

- - - - - - - -

Dželalija: ... Moje su pjesme bile drukčije od tvojih! ... Ja sam svojim pjesmama veličao Carevinu i našeg svijetlog padišaha! ... Sve što je veliko i lijepo treba da se hvali.

- - - - - - -

Dželalija: Pa ti, na sve to, pjesmom ustao?

Ilhamija: Srcem sam ustao, pašo, srcem! A ono je u pjesmi.

Dželalija: ... kao musliman, dužan si da se pokoravaš?

Ilhamija: Ustao sam protiv zla koje nas satire. A zlu, ma s koje strane dolazilo, nisam dužan da se pokoravam već da se borim protiv njega.

Dželalija (posprdno): Čime?

Ilhamija: Za sablju nisam. Pjesma je moja sablja.

2.

Kadić je jedan od onih pisaca, koji u svom stvaranju realiziraju romantičnu koncepciju o jedinstvu mita i literature.

Mitos je, ustvari, kao psihološki mehanizam, rasterećenje i najviša kristalizacija neuroze. Potrebno je da inspiracija dostigne stepen neurotičarskog preliva, da bi se rasteretila kroz formu mitosa: svi tvorci ili realizatori mitosa bili su neurotičari, od Mojsija, historijski najvećeg mitotvorca, do Helderlina, Van Goga, Dostojevskog, Kafke i Hesea.

Pakleno putovanje Ilhamijino[2] kroz sebe i svoje košmare podstaknuto je i poniklo na suprotnosti između konvencionalnog svijeta spokojstva, reda, čistoće, pristojnosti i pitomosti i onog drugog koji se samo nazire vatrenom čežnjom da

[2] Rešad Kadić: *Ilhamijin put u smrt*, Sarajevo: El-Kalem, 2007.

se razbiju ti ustaljeni oblici života pod torturom i siromaštvom naroda. To je sukob između nemoći socijalnog bunta, surovosti prema onima koji se drznu iskazati svoj protest, bez životnijeg pokreta i osjećanja i želje da se poduzme bilo šta što bi izmijenilo status quo.

U dnu pjesnikovog revolta svakako su odjeci romantičarskog prezira prema osrednjosti i prozaičnosti, ali i moderan senzibilitet čovjeka, koji odbranu svoje potisnute, ali i prisutne postojeće volje za životom, za osjećajnom svježinom traži u jakim uzbuđenjima, silnim nadražajima i narkotičkim senzacijama, podižući pomoću njih branu protiv čulne učmalosti i osjećajne iživjelosti.

Mi nosimo u sebi, isto kao i Ilhamija, mit o dva bića, dvije duše, božansku i satansku prirodu, sposobnost da budemo sretni i da sebi zagorčavamo život, da uživamo i da patimo, a sve to jedno pored drugog i jedno u drugom, isto tako neprijateljski zapleteno i suprotstavljeno, kao što je pjesnik i sufija u Ilhamiji.

A ta dva svijeta, ustvari, dva zaoštrena oblika između mnogih krajnosti kao što su osmanlijska tiranija i pravda, data su ovdje kao ironija i karikatura na suprotnosti u ljudskom duhu, na njegovu neusklađenost, kojoj je izvor u nedosljednosti u pobunjenom čovjeku kamijevske provenijencije i vjernika, koji shvata patnju kao apriornu kategoriju. Ono što je u *Ilhamijinom putovanju u smrt* uzdignuto psihološki i filozofski do načelnog zahtjeva za totalitetom ličnosti u kojoj se nužno prelivaju krajnosti kao uzajamna prirodna dopuna – ovdje je dato kao naličje, kao karikatura, parodija na jedan neuspjeli produkt te vrste, kao ironija na psihološku nedovršenost iz straha da se ide do kraja. Strah je motivirajući i obvezujući motiv da se ide krvniku na noge i to pješke pod najtežim okolnostima.

Ilhamija je romantični buntovnik, zarobljen i uhvaćen u svoju ograničenost i polovičnost. Prvobitno strastan, apstraktno čist bunt protiv socijalnih nepravdi u Bosni početkom 19. stoljeća, u težnji za totalitetom ličnosti – dobio je u svojoj praktičnoj primjeni karakter nedovršenosti, izvrgao se u tragikomiku pobunjenog meleka.

Gdje je onda izlaz i da li ga uopće i ima? Naravno: u humoru.

Humor je jedino sredstvo da se sintetizirano zahvati i savlada neurotičarski iskompleksirana stostruka raspolučenost ljudske prirode, da se podjednako izbjegne i tragika isključivosti i banalnost kompromisa. Humor premošćuje i sjedinjuje sve oblasti ljudskog svjesnog bića i harmonično spaja njihova značenja u kristalnoj prizmi svog nepokolebljivog integriteta i jedinstva.

U *Ilhamijinom putovanju u smrt* neurotičarski kompleks uzima vid nervoznog, patetično-mitskog, nepokolebljivog uobraženja koje ima svoje dvije strane: kompleks suvišnosti, nepoželjnosti, izbačenosti iz društva i osjećanje nepomirljive dvojnosti svoje ličnosti, osjećanje podvojenosti samog sebe, na šejtana i meleka, satansko i božansko, koje muče ličnost i prijete da raskinu njen labav okvir.

To se postiže snovidnom igrom kojom se od samog sebe čini sopstveni teatar. Time se samom akteru, tj. neurotičaru, daju u ruke bezbrojne psihološke mogućnosti pomoću kojih on može da se rastereti neurotične opsesije.

Kadić ne može to prevazići. On pušta svog junaka da tragikomično srlja u suštinu svog bića i problema, iako je ona pogotovo sa akcidencijalne periferije pojavnosti, potpuno nedodirljiva i ta nesposobnost Kadićeva Ilhamije da uvidi tu notornu činjenicu komična je samo sa strane, jer je ona stvar nedostatka humora kod Ilhamije sve dok svoj problem apsolutizira a ne relativizira. To je humor samog bića, koje je, iako toga nesvjesno, na stajalištu humora a ne samoga Ilhamije kao njegovog izvođača, ustvari, samo pasivnog učesnika u nesvjesnoj igri bića, čijoj je zamci nasjeo. Kadić nesvjesno kažnjava narcisoidni egoizam svoga Ilhamije, koji strasno želi sebe da spasi.

Jedna je od pretpostavki svake naracije da sve što postaje iskazom teksta ima svoju funkciju i svoj smisao u tom tekstu. Ono što pripovjedaču nije važno, što mu nije potrebno u iskazivanju određene književne namjere, on neće, dabome, ni spomenuti. Kadićev pripovjedač demonstrativno upozorava na tu konvenciju i tako čitaoca dovodi do svijesti. Čitalac je, uostalom, apostrofiran, jer se autor s istom namjerom poigrava sa shemom iz prošlosti književnog pripovijedanja, npr. iz romana 18. stoljeća, gdje su uz likove dio narativnog sistema i lični pripovjedač i apostrofirani čitalac, pa između njih dolazi do intimnog „sporazumijevanja", takoreći iznad glava pravih likova, u konkretnom slučaju između Ilhamije i Dželal-paše.

Razumije se, Kadićev roman nije filozofski traktat, on je umjetničko djelo, na svoj način savršeno, pa njegovo djelovanje na čitaoca moramo pripisati, u prvom redu, estetskim vrijednostima. Čitajući tekst, budi se neobičan dojam da sve što se prikazuje primjećujemo dvojako: kao da stvari gledamo čas povećalom u krupnom planu sa svim pojedinostima, a čas dalekozorom okrenutim naopako, pa se sve čini sitno i daleko. Štaviše, ta se dva aspekta prožimaju, kao da su istodobni. Pokušamo li slikovitu usporedbu zamijeniti slikovitim pojmovima, reći ćemo da autor sve promatra s gotovo jednakom pažnjom, i likove, i predmete i ljudske strasti.

Ilhamijin put u smrt je skrivena alegorija, slika sloma pobunjenog umjetnika i sufije. Mislim da ovaj roman o otmjenoj i bijednoj smrti sadrži mnogo više.

Sukobivši se na bolan i intiman način, Ilhamija doživljava slom svog intelektualnog i socijalnog identiteta na račun svog religijskog integriteta, koji se temeljio na lažnoj harmoniji, na uvjerenju da je disciplina, kojoj je bio ideolog, uvjet humanosti i uticanja u sferu Božijih principa ponašanja. Njegov doživljaj socijalne bijede bošnjačke raje opovrgava takvo uvjerenje da bude konzistentan u takvoj pobuni, jer pokazuje da je pragmatični moral u opreci s totalitetom ljudskih osjećaja. Stoga je smrt jedini završetak, koji odgovara umjetničkoj logici romana, blago "rješenje" za Ilhamiju i u isti mah karakteristično s obzirom na društvenu praksu, kojoj je najdraža izglađena površina, fasada koja je dio društvene laži. Za autora je u tom djelu, toliko bogatom razgranatom simbolikom i višestrukim značenjima, naglasak bez sumnje bio na opreci između individualne strasti i sustava, propisa i tabua.

Svojim postupkom, dakle, odlaskom na noge svome katilu i dželatu, Ilhamija je prožet sumnjom u smisao pjesništva, koje služi samo sebi, odnosno prihvaćenoj

estetičkoj konvenciji, igrajući se samodopadljivo novim nijansama ritma i slikovitosti. U trenutku kada, uoči smrti, nestaje sva taština pjesniku se čini da njegova pjesma nije ništa drugo do tvorevina isprazne igre, jer u njemu nema one mudrosti bez koje umjetnost nema opravdanja.

Najbolji dijelovi Kadićevog romana preživjeli su mode vremena, jer o ljudskoj sudbini izražavaju nešto što samo vrijeme nikada ne dokida i što je upravo zato nemoguće definirati.

O Ilhamijinom misticizmu, s kojim se on nastoji pomiriti, rekao je nauk o metempsihozi. Teško je uskladiti predodžbu o neprekidnoj seobi duše uz neraskidivu povezanost sa svijetom i njezinom težnjom da se stopi s Bogom.

Kadićevom djelu, u cjelini, uputnije je prilaziti kao umjetnini nego kao određenom (nekoherentnom) filozofskom sistemu, uprkos "filozofičnosti" najvećeg broja tih djela. To znači da je Kadić, prije svega, književnik, a tek onda teološki, društveni i politički mislilac. No, filozofičnost njegova djela nije sporedno, nego bitno supstancijalno obilježje: možda bi nam, u ovom slučaju, više pomoglo da riječ *filozofija* uzmemo u njenom konvencionalnom značenju, tj, kao ljubav prema mudrosti, a ne u tehničkom, krajnje, kompleksnom smislu.

Sam izraz *mudrost* je toliko kompromitiran, tako da se tehnička filozofija njome više i ne služi, a u prirodnom jeziku, pa i u našem, vrlo često ima ironično značenje (mudrica, mudrijaš, mudrovati, pa i mudroser). No, kod nekih pisaca (Dante, William Blake), pa i kod našeg Kadića, ovaj pojam možemo dokučiti pomoću čisto literarnih kriterija. Kod njega, riječ *mudrost* sugerira da se suočavamo sa dubinskom prožetošću unutarnjeg i vanjskog čovjeka, kad je posrijedi ličnost, ili pak s prožetošću svijeta temeljnih predodžbi o najvišem i o najnižem kad je posrijedi društvena zajednica ili čak kad je posrijedi *žudnja* za takvom prožetošću, a javlja se u stvaralačkim ličnostima kao što je Ilhamija, krajnje osjetljivim na procese dezintegracije, pa čak i u nesvjesnim dubinama zajednice.

Kod Kadića, bošnjački i islamski svijet, čini se, otkriva ono što mu je bilo nasušno potrebno: mudrost, premda ju je prigrlio iz najpovršnijih motiva, to jest, da omami vlastitu lošu savjest. Štaviše, počinju se u *prozapadnjačkoj duhovnosti*, i to među sekularnim tražiteljima, otkrivati njezini ahistorijski, gotovo istočnjački aspekti. Ono što bismo kod Kadića odbili kao nepodnošljiv izraz nadmene pretencioznosti, čak i kao sentimentalnu banalnost, u djelima ljudi s Istoka primamo kao autentičnu prožetost religijske i svjetovne sfere: mudrost.

Kadićev roman *Ilhamijin put u smrt* očituje neka bitna obilježja njegovog pripovjedalaštva: naoko hladna suzdržanost analitičkog promatrača, oštro zapažanje promatrača, oštro zapažanje detalja, psihološku determinaciju likova s obzirom na njihovu društvenu pripadnost, ali i sklonost autorovu da ljudsku sudbinu, a i težnje, prikaže uopćeno, donekle, apstraktno kao primjere nekih tipoloških opreka u ljudskoj naravi.

Bi li Ilhamijina shvaćanja, formulirana tako uopćeno kao da su aksiomi za sva vremena, mogla biti istina i za umjetnika? Jedva je zamislivo da je graditelja grčkih hramova progonio jaz između umjetnika i zbilje, da su Homer i Dante pokušavali naći utočište u ironiji, a ni Bach ni Mozart ne bi imali mnogo razumijevanja za estetiku distance i za opreku između života i umjetnosti. Otud kod nekih pisaca borbeni individualizam i kult stvaralačke osame i tradicija artističkog fanatizma. Za pjesnike, kojima je umjetnost apsolutna vrijednost, stvaralaštvo je životna dogma i žrtva, neka vrsta rituala koji obavljaju s asketskom ozbiljnošću. Takav stav ne dopušta relativizam. Kadić bi trebao biti majstor ironičnog relativizma, koji se temelji na spoznaji da životne pojave imaju svoju "dvostruku optiku" i da je svaki ekstremizam opasan, što, pogotovo, vrijedi za umjetnost, koja svoje dostojanstvo vidi u kritičkoj slobodi, parodiji naivnog pripovijedanja, to jest na ogoljavanju postupaka.

To je uzaludan dijalog između sebičnog krvnika opsesivne samodostatnosti Dželal-paše i pjesničkog vapaja Ilhamijinog. Krvnik i njegova žrtva se međusobno traže, i – napokon se nalaze. Ta mala spiritualna drama s konačnom krvavom katarzom, vjerovatno se, ne kao književna razbibriga, nego kao moralna dihotomija, posljednja zbivala u duhu umirućeg sufije i pjesnika.

UDK 929
Kalajdžić, M. B.

Uloga i značaj "Muslimanske biblioteke" Muhameda Bekira Kalajdžića[1]

Lamija Hadžiosmanović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Muhamed Bekir Kalajdžić (1892-1963), iako ima iza sebe izuzetno vrijedno djelo, zaboravljen je i zapostavljen. Ustvari, ta snažna ličnost, pema svojim kulturnim rezultatima, prvenstveno za Mostar, pa i cijelu Bosnu, zaslužuje da mu se oda dostojno priznanje i da se često, u raznim prigodama, o njemu govori. Sigurno je da bi evropska zemlja za nekog ko je iza sebe ostavio takvo jedno djelo, ne samo obilježavala godišnjicu njegovog rođenja i smrti, nego bi, u najmanju ruku, i neka značajnija institucija u Mostaru nosila njegovo ime. Moramo se zapitati: jesmo li mi narod koji brzo zaboravlja ličnosti koje su svojim predanim radom i realiziranim idejama obilježili ne samo svoje vrijeme, nego i utjecali i na ono koje dolazi.

Iako Muhamed Bekir Kalajadžić nije imao formalno neko visoko obrazovanje, jer je završio samo mekteb i ruždiju, a zatim se upisao u trgovačku školu, on je shvatio prelomni trenutak za Bošnjake. Njegov iskričav um mu je kazivao − da bi se moglo dogoditi ono najgore − da se Bošnjaci utope i pretope u druge, i tako izgube svoju samosvojnost i svoj identitet, jer je već počela polarizacija među njima. Obezglavljeni i nepriznati kao narod, počeli su se masovno seliti u Tursku i napuštati svoju domovinu Bosnu. Stoga je Kalajdžić okupio bošnjačku elitu − grupu književnika i kulturnih radnika, koji su u to vrijeme djelovali u Mostaru. Među njima spomenut ćemo samo nekoliko značajnijih imena: Hivzi Bjelevac, Husejn Đogo, Salih-beg Bakamović, Omer Balić, hadži Muhamed Behlilović, Hamdija Mulić, Nazif Resulović, Jusuf Tanović i mnogi drugi. U dogovoru s njima, vođenom na više sastanaka, odlučeno je da se osnuje Prva muslimanska knjižara i štamparija, jedina muslimanska izdavačka kuća na bosanskohercegovačkim prostorima. Zamisao je ostvarena, te

[1] Uz 120. godišnjicu rođenja Muhameda Bekira Kalajdžića (1892-1963-2012)

je dala i velike rezultate. Ova izdavačka kuća imala je cilj "da narodu pruža za nj korisne knjige".[2]

Takav jedan poduhvat prihvaćen je sa oduševljenjem, što ne čudi, ako se zna da je Mostar u vrijeme osmanske vladavine na ovim prostorima bio nosilac kulturne, književne i filozofske misli. Po tome se mogao nositi sa Sarajevom, a u nekim periodima imati i prednost nad njim. Dovoljno je podsjetiti se da je Mostar dao, između ostalih, pjesnika Zijaiju Hasana Čelebiju (umro 1584), jednog od najvećih lirskih pjesnika na turskom jeziku; Derviš-pašu Bajezidagića (Mostar ? − Budim 1603), tesavvufskog pjesnika snažne poetske riječi i visokog državnika osmanske administracije, koji je ostavio i pjesmu o svome rodnom gradu; Derviš-pašina savremenika Adliju Čelebiju (16. st − 17. st.), dosta plodnog pjesnika, i može se s pravom reći hroničara svoga grada; hadži Derviša Žagrića (16. st. − 17. st.), koji je pjevao nazire (paralele) na Dreviš-pašine pjesme; Medžaziju Šaniju (Mostar? − 1610), kojega bilježe i turske anatologije; Hasana Hukmiju (16. st. − 17. st.), izuzetnog pjesnika i carskog biografa; Mahmuda Damada (Mostar? − Halep), pisca djela iz arapske sintakse, stilistike i metrike na arapskom jeziku; nezaobilaznog filozofa Mustafu Ejubovića, Šejh Juju, kako navodi Hazim Šabanović, "najmarkantniju ličnost i najplodnijeg pisca muslimanskog intelektualnog kruga i općenito kulturnog života Bosne na prelazu iz 17. u 18. stoljeće"; njegova biografa i učenika Ibrahima Opijača, i također autora Šejh Jujina životopisa; Mustafu Huremiju i mnoge druge.

I tako je 1. juna 1812. godine objavio prvi broj časopisa *Biser*, lista za širenje prosvjete među muslimanima u Bosni i Hercegovini. *Biser* je odista postao tribina "islamske prosvjete".

Istina, časopis je imao dugu, pa i veoma bogatu publicističku tradiciju na koju se mogao osloniti, pa se iz nje i dosta okoristiti. Ali, da nekim slučajem Muhamed Bekir Kalajdžić nije pokrenuo ovo glasilo, sigurno bi, barem za izvjesno vrijeme, nastala praznina u publicističkom životu Bošnjaka. Treba naglasiti da pod pojmom „islamskog duha" *Biser* podrazumijeva i vjersko i nacionalno pa, iako propagira slogu i međusobno poštovanje među svim narodima koji žive na ovom tlu, nastaje i traje na zasadama islama, nastojeći da Bošnjaci, prihvatajući evropsku pismenost, sačuvaju svoje biće. U *Biseru* je naglašeno: "neka se svak osjeća koje hoće narodnosti, samo neka je pravi muslim".

Kalajdžića ne zanima politika, pa je tako i *Biser* ostao izvan svih političkih tokova. Čak se šuti i o početku Prvog svjetskog rata. Ideja je jasno kazana već u ovim razmišljanjima: "Bože daj da *Biser* bude stjecištem kulturnog i prosvjetnog podizanja naših naroda, da bude jedna nit koja će nas sve u jedno kolo združiti i podići na onaj stepen naše jakosti, kako bi za sva vremena osigurali sebi i svome potomstvu ljepšu i sigurniju budućnost".

---

[2] *Biser*; 1 (1912-1913), str. 5.

Sredinom 1913. godine Kalajdžić je pokrenuo i svoju drugu ediciju − Muslimansku biblioteku. Namjera mu je bila da iz *Behara* preštampa značajnije tekstove, originalne ili prevedene s turskog, arapskog ili perzijskog jezika, religiozno-kulturnog obilježja, kojima bi se okoristio naš millet, a naročito naša porodica.[3] Također, namjera Biblioteke bila je da uvrsti nove radove koji nisu mogli ući u *Biser*.

Kada ostvarenje ove zamisli danas provjeravamo na podacima o fizionomiji Muslimanske biblioteke, može se potvrditi da je Muhamed Bekir Kalajdžić sa svojim saradnicima ostvario ideju koju je imao. Istina, oni nisu spasili od zaborava priloge iz *Bisera*, nego su više proveli ideju o ulozi i funkciji pisane riječi. Ako uporedimo profil ove edicije, utvrdit ćemo da se gotovo nikako ne razlikuje od *Bisera*.

Iako edicija Prve muslimanske biblioteke nije bila brojna (objavljeno je oko osamdeset knjiga), ona je svojom aktivnošću na polju pisane riječi učinila mnogo. Ne bi trebalo smetnuti s uma uvjete pod kojima je djelovala, kao ni vrijeme koje joj nije bilo nimalo naklonjeno.

Kaladžićeva akcija pada u doba nacionalno-političkog i kulturnog buđenja Bošnjaka. Sve ustanove ove vrste objavljivale su svoja izdanja na bosanskom (srpskohrvatskom) jeziku, na latinici i ćirilici, osim vjerske literature na arpskom ili arebici, odnosno pismu prilagođenom našoj jezičkoj i misaonoj konstrukciji. Treba napomenuti da ta pisma narod još nije bio prihvatio, pa ga je trebalo privući prikladnim, njemu bliskim temama. Sve više osjeća se potreba za zajedničkim djelovanjem i zajedničkom inicijativom, kada se osnivaju mnoga društva sa preporodilačkom namjenom. To su, recimo, bili: Udruženje bosanskohercegovačke ilmijje (1912), Klub muslimanskih akademičara (Beč, 1913). To je i doba u kojem se javljaju ultraliberalni reformatori islamskih ustanova, ali i oni koji su davali prednost naciji.

Kalajdžić i krug intelektualaca okupljen oko njega zauzimali su srednji put. Oni traže da ne dolazi do razdora među muslimanima, podržavajući misao bečkih studenata da treba izbjegavati "svako nacionalno prepiranje".

Emancipacija i preporod, za koje se zalažu Kalajdžić i njegovi saradnici, pa u izvjesnom smislu i istomišljenici, sadrži oznaku da ti napori u svojoj suštini budu "čisto muslimansko okupljanje, čiji je cilj − islam, put − prosvjeta, a oružje − znanje i naobrazba".

Oni se trude da se unese više razuma u dogmatiku, da se islamske ustanove kritički sučeljavaju s naukom i novim saznanjima, također tražeći da se razmišlja i piše o odnosima islam − Evropa i da ljudi postanu svjesni višeg cilja, koji je, kao što se u *Biseru* navodi, preči od naših privatnih probitaka i ličnih naklonosti, u želji da se učvrsti misao islama u generacije koje dolaze. Islam, razboritost, pravda, rad

[3] *Biser*; 1, 12 (1912-1913), str. 277.

i napredak u Muslimanskoj biblioteci česte su teme iz historije islama, ali i ideje utjehe i pouzdanja u bolju budućnost.[4]

Vrijeme u kojem djeluje Bekir Kalajdžić jeste doba masovnog iseljavanja Bošnjaka u Tursku. Ali, on i grupa intelektualaca oko njega bili su izraziti protivnici iseljavanja, jer se time slabi brojnost Bošnjaka. U toj tuđoj zemlji neminovno će doći i do odnarođavanja i utapanja u druge, a time i do gubljenja vlastitog identiteta.

Ako se traže korijeni cjelokupne orijentacije Bekira Kalajdžića i njegovih saradnika, odnosno istomišljenika, naći će se u vjersko-prosvjetnoj autonomiji, za koju su se Bošnjaci, nakon velikih prepreka, izborili u prvoj deceniji dvadesetog stoljeća. Kalajdžićev program i njegovo djelovanje, svakako su ne samo podstaknuti, nego i realizirani autonomijom. Sakib Korkut već 1912. godine naglašavao je da je autonomija bedem osvješćivanja masa u namjeri da sačuvaju svoj identitet i svoju duhovnost.

Ideja o osnivanju Matice muslimanske bila je dobro razrađena. Proglas koji je istovremeno značio i poziv objavljen je u *Biseru* 1. marta 1918. godine. Ova institucija trebala je podstaći religiozno-moralni i ekonomski preporod Bošnjaka. Nažalost, ovo nije ostvareno, jer historijske okolnosti i odnos prema ovome narodu to nisu dozvoljavali.

Knjige koje su objavljene u ediciji Muslimanske biblioteke, iako pretežno govore o islamu, kao religiji i civilizacijskoj tekovini, islamskoj moralki, i naravno pan-islamizmu, ipak mnogim svojim naslovima pokazuju širinu i toleranciju, jer nailazimo i na udžbeničku literaturu, pripovijetke, romane, premda su mnoge sadržajem vezane za islam.

Tu su i priče iz života Božijeg poslanika Muhammeda s. a. v. s. U ovoj ediciji, u relativno velikom broju, zastupljena je i pripovijedna kao i prijevodna literatura, uglavnom s turskog i arapskog jezika, te originalne pjesme, drame i didaktičke priče.

Zanimljivo je napomenuti da su u ovoj biblioteci objavljene i dvije knjige autora Nikole Buconjića, s naslovom *Gazi Husrev-beg, njegov život i rad*, opjevan u deset pjesama po poznatim povjesničarima, *Ljiljanke*, rodoljubne poučne pjesmice za hrvatsku mladež, što govori o širini redakcije i toleranciji, s jedne, ali i naklonosti prema Hrvatima, s druge strane. Ako se uzme u obzir da je izdata i *Gramatika srpskog jezika*, onda se ova konstatacija o naklonjenosti Hrvatima relativizira.

Muhamed Bekir Kalajdžić, pokrećući Prvu muslimansku knjižaru i štampariju, učinio je neprocjenjivo mnogo za narod kome je pripadao, pa bi mu stoga trebalo odati dužno poštovanje.

[4] *Biser*; 1, 7 (1912-1913), str. 2-3, 7; *Biser*; 1, 2 (1912-1913), str. 8.

GODIŠNJAK 2012

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE _____

UDK 94: 336 (497.6) “04/14”

Radič Miobratović, mercator de Cerniza: (1467-1506)

Esad Kurtović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Angažman domaćih bosanskih trgovaca na dubrovačkom području uglavnom je vezan za kreditnu trgovinu. Na ovom mjestu predmet analize je trgovačko poslovanje krupnog cerničkog trgovca Radiča Miobratovića. Kroz 50 samostalnih kreditnih ugovora u periodu 1467-1503. godine on se predstavlja najjačim cerničkim trgovcem druge polovine XV i početka XVI stoljeća.

Ključne riječi: Radič Miobratović, Cernica, Dubrovnik, kreditna trgovina

Radič Miobratović predstavlja jednog od najpoznatijih trgovaca u Cernici u drugoj polovini XV i početkom XVI stoljeća. Impozantan broj dužničkih ugovora napravljenih sa uglednim dubrovačkim trgovcima u četiri decenije poslovnog djelovanja više je nego dovoljan razlog za skretanje pažnje na njega i njegovo zasebno isticanje na ovom mjestu. Informacije o njemu potječu u potpunosti iz neobjavljene građe Državnog arhiva u Dubrovniku sa čijim građanima je bio u stalnim ekonomskim vezama. Cerničanin Radič Miobratović nije nepoznat stručnoj javnosti. Obrađujući cerničke trgovce u radu posvećenom privredi Cernice na njegov trgovački aranžman značajnu pažnju skrenuo je Bogumil Hrabak.[1]

Zbog nedostatka informacija, kao kod većine ljudi iz srednjega vijeka, ni mladost Radiča Miobratovića nije poznata. Prezime Miobratović zapisivano je u formama Miobratović i Milobratović (*Miobratouich, Milobratouich*). Njegovo prezime, uobičajeni patronimik, ukazuje na ime oca *Miobrata/Milobrata* kojeg nam poznati izvori nisu zabilježili ili ga mi u dostupnom materijalu nismo mogli prepoznati. Ni njegove savremenike iz uže porodice ni direktne potomke ne

[1] Богумил Храбак, “Церница – трг феудалне епохе у источној Херцеговини”, у Б. Храбак, *Из старије прошлости Босне и Херцеговине*, Књига 4, Београд, 2008, 64-109.

poznajemo najbolje. Jedino se spominje njegov sin Petar (1491-1503). Radičev prvi spomen nalazi se krajem januara 1467., a njegovog sina Petra krajem januara 1491. godine. Na oba mjesta radi se o spomenima koji podrazumijevaju odrasle osobe koje odgovorno ulaze u poslove sa Dubrovčanima. Ako bismo pretpostavili da su za takve poslove trebali imati barem 20 godina, moglo bi se onda reći da se Radič Miobratović rodio 40-ih, a da se ženio i dobio sina Petra 60-ih godina XV stoljeća.

Različiti dokumenti koji slijedi pokazuju da je Radič bio trgovac. Jedne je prilike, januara 1489. godine, Radič upravo nazvan trgovcem iz Cernice (*Radiz Miobratouich mercator de Cerniza*) što nam je kao interesantna sintagma njegovog vremena i poslužilo za naslov rada.[2] Iako ne znamo ništa konkretnije iz njegove mladosti, prisiljeni smo da konstatiramo da je Radič u okrilju svoje porodice i u svojoj sredini lako mogao da prepozna trgovinu kao najprosperitetniju granu privređivanja na cerničkom i širem hercegovačkom području. Cernica predstavlja najvažniju žilu kucavicu smještenu na Bosanskom (Drinskom) putu koji je povezivao Dubrovnik sa Podrinjem, a u njenoj okolici su značajna privredna i upravna središta kao što su Ključ, Bileća, Gacko i Samobor.[3] Ti elementi spojeni sa Radičevom talentiranošću rezultirali su njegovom trajnijom, rekli bismo životnom orijentacijom na polju trgovine, kojom se uspješno bavio dugi niz godina.

***

Najbolji prikaz Radičeve poslovnosti odaju dubrovačke dužničke knjige u kojima je on ostavio značajnoga traga.[4] Radi se o većem broju kreditnih ugovora putem kojih je Radič, uzimajući robu od dubrovačkih trgovaca na kredit i trgujući njome u zaleđu, obilježio trgovačku aktivnost Cernice i njene okoline u drugoj polovini XV i početkom XVI stoljeća. Izgled kreditnog poslovanja Radiča Miobratovića vidljiv je kroz tabelarni pregled:

---

[2] „Ego Radiz Miobratouich mercator de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Johanni Valentinouich ducatos auri sexaginta usque ad menses duos proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex ser Gauge de Restis et Pasqualis Primi testis" (09.01. 1489.god.), Državni arhiv Dubrovnik, Debita Notariae, LII, 98v.

[3] Pored rada B. Hrabaka za prošlost Cernice uporedi, Desanka Kovačević-Kojić, "O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne", *Radovi Filozofskog fakulteta,* 6, Sarajevo, 1971., 333-345; Иста, Градска насеља средњовјековне босанске државе, Сарајево, 1978, 92-93, 176; Pavo Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*, Tuzla, 1986., 143-148.

[4] O kreditnoj trgovini, Ignacij Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.

Zaduživanja Radiča Miobratovića 1467-1503:

Dužnik	Kreditor	Iznos zaduženja	Datum i signatura Debita Notariae
Radiz Miobratouich de Cerniza	ser Johanni Li. de Sorgo	33 dukata	29.1. 1467, Deb. Not., XXXVII, 161
Radiz Miobratouich de Cerniza	Francisco Stephani Casselle	10 dukata	5.11. 1470, XXXIX, 82v
Radiz Miobratouich de Cerniza	Gliubisse Radassinouich	30 dukata	7.11. 1471, XL, 35v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich	20 dukata	26.11. 1471, XL, 43
Radiz Milobratouich de Cerniza	Gliubisse Radassinouich	80 dukata	2.4. 1472, XL, 107v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Bratuto Gradoeuich	200 dukata	12-25.9. 1472, XLI, 9
Radiz Milobratouich de Cerniza	Bosigicho Miomanouich	38 dukata	12-25.9. 1472, XLI, 11
Radiz Miobratouich de Cerniza	ser Matheo Tho. de Bona	14 dukata	29.11. 1473, XLII, 78v
Radizius Millobratouich de Cerniza	Dragisse Vuchmerouich	26 dukata	8.4. 1476, XLIV, 127
Radicius Miobratouich de Cerniza	Ratcho Radossalich lanario	12 dukata	10.6. 1476, XLIV, 161
Radiz Miobratouich de Cerniza	Vlatcho Dobrassinouich	72 dukata	28.4. 1477, XLV, 164v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Johanni Valentinouich	47 dukata	4.5. 1486, L, 172
Radiz Milobratouich de Cerniza	Radibrato Hostoich	10 dukata	14.3. 1487, LI, 77
Radiz Milobratouich de Cerniza	Ziuano Dobrilouich dicto Zoich	28 dukata	16.3. 1487, LI, 79
Radiz Milobratouich de Cerniza	Radibrato Hostoich	13 dukata	23.6. 1487, LI, 120
Radiz Milobratouich de Cerniza	Luce Giurini	20 dukata	12.2. 1488, LI, 215
Radiz Miobratouich mercator de Cerniza	Johanni Valentinouich	60 dukata	9.1. 1489, LII, 98v
Vuchassinus Ratchouich, Radiz Milobratouich, Vuchxa Obratchouich, Radan Obratchouich} omnes de Cerniza	ser Matheo Tho. de Bona	26 dukata: Vukašin 3 d 8 gr Radič 6 d 3 gr Vukša 8 d 4 gr Radan 8 d 27 gr	8.8. 1489, LIII, 137v
Radiçius Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich lanario	69 dukata	16.11. 1490, LIII, 173v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich	100 dukata	31.1. 1491, LIII, 201v
Radiz Miobratouich de Cerniza	Antonio Radognich dicto Bicich	12,5 dukata	10.9. 1491, LIII,64
Radiz Milobratouich de Cerniza	Nicolao Vlatchouich	35 dukata	17.12. 1491, LIII,100
Radiz Miobratouich de Cerniza	Francho Stephani Casselle	13 dukata	28.2. 1492, LIII,128
Radicius Miobratouich de Cerniza	Bratuto Gradoeuich	6 dukata	27.6. 1492, LIII, 174
Radiçius Millobratouich de Cerniza	Bratuto Gradoeuich	52 dukata	2.4. 1493, LV, 98
Radicius Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Boghetich lanario	20 dukata	20.6. 1493, LV, 140
Radiz Milobratouich de Cerniza	ser Marco Mich. de Lucharis	35 dukata 32 groša	26.9. 1493, LV, 183v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Boghetich lanario	31 dukat	30.1. 1494, LVI, 39
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich	15 dukata	16.9. 1495, LVII, 105
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino de Florio Turcinouich	52 dukata	2.4. 1496, LVII, 196
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino de Florio Turcinouich	100 dukata	21.5. 1497, LIX, 16v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich lanario	21 dukat	1.2. 1499, LX, 28
Radiz Milobratouich de Cerniza	Hieronymo Marini de Dimitrio	82 dukata	4.2. 1499, LX, 29

Radiz Milobratouich de Cerniza	Venture de Maroe Miglchouich	63 dukata	5.2. 1499, LX, 30v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	20 dukata	31.8. 1500, LX, 110
Radiz Miobratouich de Cerniza	Nicole Bratutouich	44 dukata	1.9. 1500, LX, 110v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Venture de Maroe Miglchouich	54 dukata	2.9. 1500, LX, 110v
Radiz Miobratouich de Cerniza	Nicole Bratuti Gradoeuich	67 dukata	24.5. 1501, LXI, 32v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Venture de Maroe Miglchouich	20 dukata	25.5. 1501, LXI, 34
Radiz Miobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	34 dukata 21 groš	26.5. 1501, LXI, 34v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Nicole Bratutouich	58 dukata	21.8. 1501, LXI, 78
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich	24 dukata	23.8. 1501, LXI, 80v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	67 dukata	24.8. 1501, LXI, 81
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	46 dukata	10.11. 1501, LXI, 117v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Nicolao Bratutouich	100 dukata	25.2. 1502, LXI, 160v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich lanario	37 dukata	28.2. 1502, LXI, 161v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	89 dukata	18.7. 1502, LXII, 26v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich	44 dukata	21.7. 1502, LXII, 27
Radiz Milobratouich de Cerniza	Marino Florii Turcinouich	80 dukata	17.12. 1502, LXII, 92v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Pribissauo Bogetich lanario	44 dukata	25.5. 1503, LXII, 159v
Radiz Milobratouich de Cerniza	Venture de Maroe Miglchouich	22 dukata	26.5. 1503, LXII, 160

Od ovdje prezentiranih poznatih zaduživanja Radiča Miobratovića (ukupno 51 zaduživanje) može se kazati da se on skoro uvijek zadužuje sam. Izuzetak čini jedno zaduživanje sa zemljacima Vukašinom Ratkovićem, te braćom Vukšom i Radanom Obratkovićem iz augusta 1489. godine.[5] U svim vremenima samostalan pristup u kreditnom zaduživanju kroz duže vrijeme pretpostavlja izuzetno sposobnog dužnika i trgovca, osobu koja je svjesna svojih materijalnih mogućnosti i ličnih predispozicija važnih za obavljanje trgovinskih poslova. To su vrline koje bi se mogle prepoznati kao osnovne iz ovog podugačkoga brojčanoga niza kreditnih zahvata.

U samostalnih 50 očuvanih ugovora o zaduživanju kroz 36 godina u periodu 1467-1503. godine Radič Miobratović se zadužio na ukupan iznos od oko 2.570 dukata. To bi značilo da se Radič kroz 36 godina kreditne trgovine prosječno svake godine zaduživao na iznos od blizu 70 dukata. Isto tako, to bi značilo da je on u tolikom iznosu godišnje mogao da preproda robe u svojoj sredini. Navedeni iznos od 70 dukata, koji je dobar pokazatelj za razne analize o mjestu i ulozi pojedinca i sredine, svakako je samo donja granica Radičevog godišnjeg poslovanja. Trgovac ovakvog kalibra svakako je imao i drugih aranžmana, prije svega u izvoznom segmentu iz svoje sredine na dubrovačko područje.

Radič se zadužuje skoro svake godine, a ima situacija da tokom jedne godine pravi više zaduživanja, dok rijetko pravi duže pauze u zaduživanju. Nije poznato njegovo zaduživanje 1468., 1469., 1474., 1475. i 1498., a prema poznatom najveću

[5] (8. 8. 1489.g.), Debita Notariae, LIII, 137v.

je pauzu napravio u periodu 1478-1485. godine, kada u nizu od čak osam godina nema očuvanih ili poznatih njegovih ugovora o zaduživanju. Za ovakvu značajnu pauzu u njegovom kreditnom poslovanju podrazumijevamo i značajan, nama nepoznat razlog. U isto vrijeme djeluju drugi cernički trgovci pa ne bismo mogli pretpostavljati da je problema bilo u općem trgovačkom prometu među susjedima. Prije će biti da su razlozi u vezi sa Radičevom ličnom pozicijom, kroz koju treba tražiti opravdanje za ovo kreditno pauziranje.

Zaduživanja Radiča Miobratovića kreću se u rasponu od najnižeg ugovora sa šest dukata do najvišeg u iznosu od 200 dukata. Ovi granični najniži i najviši iznosi su vrlo rijetki. U malim zaduženjima do iznosa od 10 dukata Radič se zadužuje samo tri puta, u rasponu 12-20 dukata zadužuje se 13 puta, u rasponu 21-40 dukata zadužuje se 12 puta, u rasponu 40-60 dukata 10 puta, u rasponu 61-90 dukata devet puta, dok se dva puta zadužuje na iznos od 100 dukata i jedne prilike na iznos od 200 dukata. Na 100 dukata zadužuje se januara 1491. i maja 1497., dok se na 200 dukata zadužuje septembra 1472. godine. Više od polovine Radičevih zaduživanja su sa iznosima više od 40 dukata.

Kako se Radič ne zadužuje svake godine (nema ga u knjigama zaduživanja tokom 12 od 36 godina ukupnog učešća u kreditnoj trgovini), proizlazi da bi se njegovo prosječno godišnje zaduživanje u toku 24 godine zaduživanja moglo računati sa iznosima više od 107 dukata godišnje. U ovom svjetlu dolazimo do još veće polazne osnove u kojoj se može računati mjesto i uloga Radiča Miobratovića u trgovini u dubrovačkom zaleđu. Detaljnije sagledavanje godišnjeg zaduživanja omogućuje još nekoliko pojedinosti u Radičevom poslovanju. Zahvaljujući kontinuiranom poslovanju, moguća su i shematska prikazivanja njegovog angažmana.

Godišnje zaduživanje u dukatima:

Godina	Broj zaduživanja	Dukata
1467	1	33
1470	1	10
1471	2	50
1472	3	318
1473	1	14
1476	2	38
1477	1	72
1486	1	47
1487	3	51
1488	1	20
1489	1	60
1490	1	69
1491	3	147,5
1492	2	19
1493	3	105
1494	1	31
1495	1	15
1496	1	52
1497	1	100
1499	3	166
1500	3	118
1501	7	316
1502	5	350
1503	2	66

Najviše kreditnih ugovora Radič je sačinio u toku 1501. godine. U tadašnjih sedam zaduživanja, maja, augusta i novembra 1501. godine, ukupno se zadužio na 316 dukata i 21 groš. Najveći iznos zaduživanja Radič je izvršio tokom 1502. godine, kada se pet puta zadužio na iznos od 350 dukata. Inače u osam godina (1472, 1491, 1493, 1497, 1499, 1500, 1501, 1502) Radič se zaduživao u godišnjem iznosu većem od 100 dukata. Tokom tri godine imao je godišnja zaduženja veća od 300 dukata (1472, 1501, 1502).

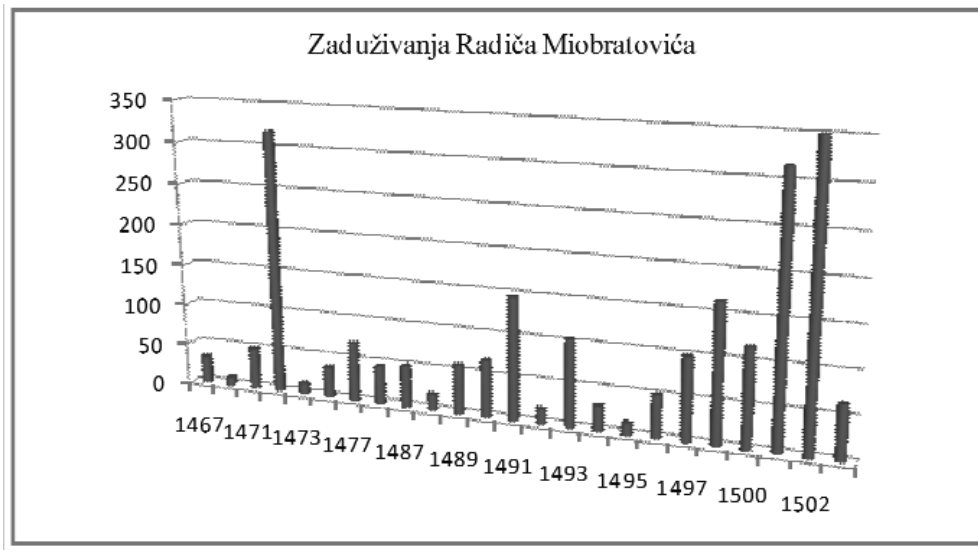

Ukupno kroz 50 samostalnih ugovora Radič se zadužuje kod dvadesetak različitih kreditora. Kreditori Radiča Miobratovića uglavnom su predstavnici dubrovačkog građanstva. Istaknuto, to je lanar Pribislav Bogetić. Kod njega se Radič zaduživao 11 puta, od čega konstantnije u periodu 1490-1503. godine. Osim njega, značajan broj kreditnih ugovora Radič ima s Marinom Florija Turčinovićem (8 ugovora), Bratutom Gradojevićem i njegovim sinom Nikolom (7 ugovora), Venturom Maroja Miljkovićem (4 ugovora), dok je u ostalim slučajevima riječ o manjem broju ugovora ili o samo jednom ugovoru.

Septembra 1493. godine za zaduživanje Radiča Miobratovića kod dubrovačkog vlastelina Marka Lukarevića kao Radičev jemac se pojavljuje Marin Seganović.[6] On je jemac za Radiča i deset godina kasnije. Maja 1503. godine Radič se zadužio kod lanara Pribislava Bogetića na iznos od 44 dukata.[7] U Radičevo ime Pribislavljevim nasljednicima dug je isplaćivao podstrigač sukna Marin Seganović januara 1504. godine.[8]

Izostaju konkretnije informacije o vrsti robe koju Radič prima u obliku novčanog kredita. Očito je da se radi o tkaninama kao najvažnijem artiklu kreditne trgovine u Dubrovniku.

U poređenju sa ostalim poznatim trgovcima svoga vremena, sva navedena statistika prikazuje i krasi Radiča Miobratovića kao jednog od plodnijih trgovaca u dubrovačkom zaleđu druge polovine XV i početka XVI stoljeća. Veliki broj ugovora u dužem vremenskom trajanju ukazuje na njihovo brzo realiziranje, time i na njegovo pozitivno poslovanje.

***

Juna 1476. godine Radič Miobratović je registriran kao dužnik lanara Ratka Radosalića koji mu je dao dva komada tkanine.[9] Osim funkcije dužnika, Radiča Miobratovića susrećemo i kao jemca. Januara 1494. Radič je bio jemac za svoga zemljaka Sekula Radovanovića, koji se zadužio kod

[6] "Ego Radiz Milobratouich de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere ser Marco Mich. de Lucharis ducatos auri triginta quinque grossos 32 usque ad medium mensem decembris proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra. Marinus Seganouich plegius ad melius tenendum. Renuntiando. Judex et testis ut supra" (26.09. 1493. god.), Debita Notariae, LV, 183v.

[7] "Ego Radiz Milobratouich de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Pribissauo Bogetich lanario ducatos auri quadraginta quattuor usque ad menses sex proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (25.05. 1503. god.), Debita Notariae, LXII, 159v.

[8] Sa strane i ispod: „Die 19 januarii 1504 Paulus Nicolich nepos et unus ex successoribus testamentariis bonorum contrascripti olim Pribissaui in nome suo et nomine et vice Martini fratris sui similiter successoris pro quo de rato promisit confessus fuit quod habuit et recepit a suprascripto Radicio per manus Marini Seganouich cimatoris tamen de denariis dicti Radicii ut dixit ducatos auri triginta pro parte qui statim soluti fuerunt ser Antonio et ser Clementi Mar. de Goze creditoribus suprascripti Pribissaui pro parte debiti sibi in presentia mei notarii. Renuntiando", Debita Notariae, LXII, 159v.

[9] "Ego Ratchus Radossalich lanario confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et tradere causa debiti Radicio Miobratouich petias duas bonas pannorum" (10.06. 1476. god.), Debita Notariae, XLIV, 161.

Marina Turčinovića na iznos od 104 dukata.[10] Svoje obaveze kao jemac Radič je morao i provesti, vraćajući taj kredit sredinom novembra 1494. i krajem januara 1495. godine.[11]

Radič Miobratović se ponekad pojavljuje i kao kreditor. Decembra 1472. godine kod njega se na 500 perpera zadužuje mesar Nikola Radivojević.[12] Januara 1491. godine Pribislav Bogetić se zadužuje kod Radiča sa četiri komada tkanine.[13] Mesar Radoje Vukosalić zadužuje se kod Radiča na iznos od 60 perpera augusta 1491. godine.[14]

Osim čistog kreditiranja, Radič se rijetko udruživao u trgovačka društva (*societate seu collegantia*) sa drugim poslovnim ljudima (*socii*).[15] U jedno takvo je ušao zajedno sa Bratutom Gradojevićem februara 1469. godine. U ovom društvu Radič je bio *socius tractans*, tj. osoba koja je ulagala rad u društvo (koleganciju). Bratut Gradojević bio je *socius stans*, odnosno osoba koja je u zajedničko društvo ulagala novac i

---

[10] "Ego Seculus Radouanouich de Cerniza principalis debitor et ego Radicius Milobratouich de dicto loco Cernize plegius qui me tamen principalem constituo debitorem confitemur quod super nos et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere Marino Florii Turcinouich ducatos auri centum quattuor hinc ad unum annum proxime futuris. Sub pena etc. Tenente se etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (30.01. 1494. god.), Debita Notariae, LVI, 39v.

[11] Sa strane: "1494 die 15 nouembris Marinus Turcinouich creditor contrascriptus fuit confessus habuisse et recepisse a contrascripto Radicio plegius et de suis denariis ut dixit ipse Radicius ... ducatos auri quinquaginta unum pro parte contrascripte obligationis. Renuntiando. Die 28 januarii 1495 Marinus suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a contrascripto Radicio plegio dato pro suprascripto Seculo pro parte ... ducatos auri triginta duos. Renuntiando", Debita Notariae, LVI, 39v.

[12] "Ego Nicola Radiuoyeuich becharius confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Radicio Milobratouich de Cerniza iperperos quingentos ad voluntatem creditoris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (prije 09.12. 1472.g.), Debita Notariae, XLI, 59v.

[13] "Ego Pribissauus Bogetich confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Radicio Milobratouich de Cerniza quattuor petias panni de 60 turchinos bonos et bene conductos usque ad Pasca resurectionis proximef uturis. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (31.01. 1491.g.), Debita Notariae, LIII, 201v.

[14] "Ego Radoe Vuchossalich bechariis confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Radicio Milobratouich de Cerniza yperperos sexaginta usque ad tres ebdomadas proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (01.08. 1491.g.), Debita Notariae, LIV, 45v. Ispod: „Die X septembris 1491 cassum quia soluit", Isto.

[15] O trgovačkim društvima, Gregor Čremošnik, "Naša trgovačka društva u srednjem veku", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 36, Sarajevo, 1924, 69-81; Јелена Даниловић, "О уговору „collegantia" у дубровачком праву у периоду млетачке власти", *Зборник Филозофског факултета*, X-1 (Споменица Јорја Тадића), Београд, 1970, 289-305; Момчило Спремић, "Трговачка друштва", *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge, 739-741.

očekivala zaradu bez ikakvog drugog djelovanja. Uložio je 120 dukata. Radič je sa novcem trebao trgovati (*traficare*), a dobit ili šteta (*lucrum aut damnum*) se trebala dijeliti među članovima društva na način da se glavnica, tj. uloženi kapital vrati ulagaču, a ostatak podijeli među njima. Radič je tako prema dogovorenom trebao dobiti dvije trećine zarade, a Bratut jednu trećinu.[16] Te je prilike Radič za svoja poslovanja za svoga prokuratora imao zlatara Jurja Radovanovića. Kao prokurator on je Radiča predstavljao pred Dubrovčanima.[17] Drugi put je Radič bio u trgovačkom društvu sa Milutinom Vlatkovićem i Venturom Miljkovićem. Društvo je sklopljeno jula 1505. godine, a ono je podrazumijevalo da Radič i Milutin posluju na području pod osmanskom vlašću (*ad partes et loca Turcorum*) sa 100 dukata Venture Miljkovića, dobavljajući na dubrovačko područje životinje za tamošnju mesaru. Zaradu bi dijelili po pola na način da bi prvo Venturi bilo vraćeno njegovo ulaganje, a ostatak bi bio podijeljen po pola između njih i Venture.[18]

U jednom slučaju Radič Miobratović je bio i sudija. U raščišćavanju preostalih trgovačkih odnosa između Dubrovčanina Jurja Rutoševića i Cerničanina Radonje Brajkovića, kupoprodaje konja vrijednosti šest dukata kojeg je Juraj prodao Radonji, birana su dvojica sudija. Od Jurja Rutoševića izabran je Radič Mio-

[16] "Ego Radiz Milobratouich de Cerniza confiteor quia super me et omnia mea bona habui et recepi a Bratuto Gradoeuich michi dante et soluente in societatem et collegnatiam inter nos duraturam ad voluntatem ipsius Bratuti ducatos auri centum viginti. Cum quibus debeo traficare prout melius mihi videbitur et lucri secuturi tercia pars sit dicti Bratuti et due partes fuit mei Radizii et similiter sit de damno si quod erit quod auertat Deus. Et in fine presentis societatis teneor dicto Bratuto ostendere bonam et rectam rationem de administratione per me facta more boni mercatores et socii et sibi restituere suum capitale suprascripti, videlicet, ducatos auri centum viginti cum sua tertia parte lucri vel damni prout secuturum fuerit. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (18.02. 1469. god.), Debita Notariae, XXXVIII, 16.

[17] "Radiz Miobratouich de Cerniza fecit suum procuratorem Geregorium Radouanouich aurificem ad petendum, exigendum, recipiendum et recuperandum omne id totum et quic quid dictos consentiens habere debet seu in futurum debebit a quamcumque persona quamcumque ratione vel causa" (18.02. 1469. god.), Procura de Notariae, IV, 126.

[18] "Nos Radiz Milobratouich de Cerniza et Milutinus Vlatchouich perlabuch confitemur quod super nos et omnia nostra bona habuimus et recepimus a Venture de Maroe Miglchouich ibi presente et nobis dante in societatem duraturam inter nos ad voluntatem partium ducatos auri centum cum quibus ire debemus ad partes et loca Turcorum ad emendum cum omni auantagio nobis possibili pro utilitate presentis societatis et conducendum Ragusium vel quo nobis videbitur animalia pro becharia qui finiri debeant hic aut alibi ubi et prout nobis melius videbitur, lucri autem secuturi medietas sit dicti Venture et alia medietas nostra et idem intelligatur et sit de donum si quod sequeritur quod Deus auertat. Et in fine presentis societatis tenemur dicto Venture dare et ostendere bonam et rectam rationem administrationis nostre et sibi restituere suum capitale suprascriptum, videlicet, ducatos auri centum cum sua medietate lucri vel damni prout secutum erit. Sub pena etc. Tenente se etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (05.07. 1505. god.), Debita Notariae, LXIV, 61v. Sa strane: „Die ultimo martii 1506 cassum quia soluit", Isto.

bratović, dok je Radonja Brajković izabrao Grubišu Rutoševića.[19] Na kraju treba spomenuti da se Radič javlja i kao tužilac. Januara 1468. godine on je podigao tužbu protiv klobučara Radoslava Ivanovića kojem je u Cernici dao 160 perpera a koje je ovaj trebao predati dubrovačkom vlastelinu Andriji Martolu Crijeviću.[20]

***

Spomenuli smo da je Radič imao sina Petra. Krajem januara 1491. godine Petar, sin Radiča Miobratovića (*Pethar filius Radicii Milobratouich de Cerniza*), obavezao se za mjesec dopremiti 47 ovnova u Dubrovnik mesarima Vlatku Milićeviću i Radoju Vukosaliću.[21] Naredno Petrovo spominjanje je deset godina kasnije. On je dva puta, putem dvije rate, krajem decembra 1500. i krajem februara 1501. godine, vraćao kredit koji je njegov otac Radič imao kod Hieronima Marina de Dimitrija.[22] Posljednji poznati Petrov spomen je iz 1502. godine. Oktobra 1502. godine Petar se

[19] "Giurag Rutosseuich de Raguseo ex una parte et Radogna Braicouich de Cerniça ex altera pro certa eorum diferentia quam habent occasione unus equi venditi per dictum Giurag dicto Radogne pro ducatis sex ut dixerunt, compromiserunt quod dicta lite et diferentia, in Radiç Millobratouich de Cerniça electum per dictum Giurag et in Grubissam Rutosseuich de Ragusio electum per dictum Radognam Braichouich tanquam in eorum arbitros arbitratores" (18.02. 1474. god.), Diversa Cancellariae, LXXVI, 76v.

[20] "Radiç Millobratouich de Cerniça coram dominis judicibus de criminalis quorum caput erat ser Aloysius de Georgio lamentum fecit contra Radossauum Iuanouich clobucarium, dicens quod ipse Radiç dedit centum et sessaginta yperperos de grossis Ragusii ipsi dicto Radossauo in dicto loco Cerniça ... dictam peccuniam predictus Radossaus ex parte cuius Radicii defere deberet et consignare ac dare ser Andree Mart. de Crieua qui Radossaus dictam pecuniam minime dedit" (16.01. 1468. god.), Lamenta de foris, XXXIX, 281v.

[21] "Ego Pethar filius Radicii Milobratouich de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et consignare Vlatcho Milichieuich et Radoe Vuchossalich bechariis quadraginta septem castratos ad eorum elictionum de numero castratorum septuaginta quinque usque ad unum mensem proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (31.01. 1491. god.), Debita Notariae, LIII, 201v. Ispod: "Die ultimo januarii 1494 cassum quia soluit", Isto.

[22] "Ego Radiz Milobratouich de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Hieronymo Marini de Dimitrio ducatos auri octuaginta duos per totum mensem septembris proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (04.02. 1499. god.), Debita Notariae, LX, 29. Ispod: "Die ultimo decembris 1501 Hieronymus creditor suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Radicio debitore pro parte ducatos auri quadraginta per manus Petari eius filii. Renuntiando. Die 27 januarii 1501 Hieronymus creditor suprascriptus confessus fuit a suprascripto Radiz habuisse pro parte ducatos auri undecim. Renuntiando. Die 20 februarii 1501 Hieronymus suprascriptus confessus fuit a suprascripto Radiz per manus Petri eius filii habuisse ducatos auri decem et septem. Renuntiando", Isto.

obavezao da će dopremiti u Gacko za 15 dana 382 ovce mesarima Matku Radosaliću zvanom Bruta, Francisku Radohniću i Radoslavu Radeljiću. Do decembra iste godine Petar je izvršio svoje obaveze.[23]

Zaključak

Cernički trgovac Radič Miobratović predstavlja najjačeg poslovnog čovjeka cerničkog područja u drugoj polovini XV i početkom XVI stoljeća. Očuvanih impozantnih 50 samostalnih dužničkih ugovora u periodu 1467-1503. godine, a u kojima se zadužio na ukupan iznos od oko 2.570 dukata, ukazuju na nesvakidašnji kontinuitet u poslovanju jednog trgovca u dubrovačkom zaleđu. Radič se zadužuje skoro svake godine, a ima situacija da tokom jedne godine pravi više zaduživanja, dok rijetko pravi duže pauze u zaduživanju. Nisu poznata njegova zaduživanja 1468., 1469., 1474., 1475. i 1498., a najveću je pauzu napravio 1478-1485. godine. Zaduživanja Radiča Miobratovića su u rasponu od šest do 200 dukata. U zaduženjima do iznosa od 10 dukata Radič se zadužuje samo tri puta, u rasponu 12-20 dukata zadužuje se 13 puta, u rasponu 21-40 dukata zadužuje se 12 puta, u rasponu 40-60 dukata 10 puta, u rasponu 61-90 dukata devet puta, dok se dva puta zadužuje na iznos od 100 dukata i jedne prilike na iznos od 200 dukata. Na 100 dukata zadužuje se januara 1491. i maja 1497, dok se na 200 dukata zadužuje septembra 1472. godine. Više od polovine Radičevih zaduživanja su sa iznosima većim od 40 dukata. Najviše kreditnih ugovora Radič je sačinio u toku 1501. godine. U tadašnjih sedam zaduživanja maja, augusta i novembra 1501. godine ukupno se zadužio na 316 dukata i 21 groš. Najveći iznos zaduživanja Radič je izvršio tokom 1502. godine kada se pet puta zadužio na iznos od 350 dukata. U osam godina (1472, 1491, 1493, 1497, 1499, 1500, 1501, 1502) Radič se zaduživao u godišnjem iznosu većem od 100 dukata. Tokom tri godine imao je godišnja zaduženja veća od 300 dukata (1472, 1501, 1502). Ukupno kroz 50 samostalnih ugovora Radič se zadužuje kod dvadesetak različitih kreditora. To su predstavnici dubrovačkog građanstva: lanar Pribislav Bogetić kod koga se zaduživao 11 puta, konstantnije 1490-1503. godine, Marin Florija Turčinović (8 ugovora), Bratut Gradojević i njegov

[23] "Ego Petar filius Radicii Milobratouich de Cerniza confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et consignare Gazchum Matcho Radossalich dicto Bruta, Francisco Radochignich et Radossauo Radeglich bechariis aut eorum commisso animalia ouina tercenta octuaginta duo pro becharia usque ad dies quindecim proxime futuris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (17.10. 1502. god.), Debita Notariae, LXII, 62. Ispod: "Die 16 decembris 1502 Matchus Radossalich Bruta confessus fuit quod a suprascripto Petharo habuit integre partem suam animalium suprascriptorum. Renuntiando. Die 20 decembris 1502 Franciscus Radochignich confessus fuit quod habuit suam tertiam partem de suprascriptis animalibus a suprascripto Petro. Renuntiando. Die suprascripta cassum quia satisfecit", Isto.

sin Nikola (7 ugovora), Ventura Maroja Miljković (4 ugovora), i drugi. Radičevo godišnje zaduživanje u prosjeku od 107 dukata kroz aktivne kreditne 24 godine u 36 godina poslovanja prikazuje jednog od najjačih trgovaca u dubrovačkom zaleđu u drugoj polovini XV i prvoj polovini XVI stoljeća. Osim zaduživanja Radič je bio i jemac, sudija, kao i kreditor drugim trgovcima. Od njegovih nasljednika poznat je njegov sin Petar (1491-1502).

RADIC MIOBRATOVIC, MERCATOR DE CERNICA (1467-1506)

Esad Kurtović

Summary

Radic Miobratovic, the merchant from Cerniza, was the most powerful businessman from Cerniza area during the second half of the 15th and the beginning of the 16th century. The preserved imposing fifty independent debtor's contracts in period from 1476-1503 indicate to unusual continuity in trade of a merchant in the Dubrovnik hinterland. Radic made annual debt, averagely 107 ducats through 24 active credit years during 36 years of trade, and that has shown one of the strongest retailers in the hinterland of Dubrovnik in the second half of the fifteenth and the first half of the sixteenth century. Besides debts, Radic was the guarantor, the judge, and the creditor other retailers. His son Peter (1491-1502) was his successor.

Keywords: Radic Miobratovic, Cerniza, Dubrovnik, trade credit

UDK 061.22 (497.6=163.43*)

Muslimansko kulturno društvo "Narodna uzdanica" u Brčkom

Emina Pita
Srednja škola
Brčko

Ovaj tekst govori o muslimanskom kulturnom društvu „Narodna uzdanica". Njegov cilj je aktualiziranje problematike kojom se društvo bavilo u teškoj društveno-političkoj situaciji i uspostavljanju paralele s današnjom neangažiranošću društva kada su u pitanju mladi. Glavne aktivnosti „Narodne uzdanice" bile su pomaganje mladima tokom školovanja, zbrinjavanje socijalno ugroženih i širenje prosvjete među Bošnjacima. Poseban naglasak stavljen je na Brčko, to jest na Mjesni odbor „Narodne uzdanice" u ovome gradu. Podaci koji su obrađeni preuzeti su iz Historijskoga arhiva, većinom iz službene prepiske na relaciji Sarajevo – Brčko, te iz Registra članstva „Narodne uzdanice" za Mjesni odbor u Brčkom. Posebno mjesto izdvojeno je za dr. Abdulah-bega Bukvicu, istaknutoga intelektualca i humanistu, povjerenika i predsjednika „Narodne uzdanice" i „Islahijjeta" u Brčkom. O „Narodnoj uzdanici" se malo pisalo, te, u želji da ne ostane nepoznanica, ovaj rad je mali poticaj u osvjetljavanju njenoga značaja i doprinosa bošnjačkoj inteligenciji.

Ključne riječi: Narodna uzdanica, kulturno društvo, mladi, Brčko, IslahijJet, Abdulah-beg Bukvica

Muslimansko kulturno društvo „Narodna uzdanica" nastalo je u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Sarajevu. Njegova svrha je bila jasno naglašena: kulturno i privredno podizanje muslimana, davanje materijalne pomoći mladima koji se obrazuju i stručno osposobljavaju, podizanje i održavanje smještaja za učenike i studente, širenje prosvjete u bošnjačkome narodu kroz opismenjavanje, održavanje popularnih predavanja, osnivanje biblioteka i čitaonica, izdavanje knjiga i listova itd. Čitav taj proces održavao se na takvom nivou kakvom bismo i danas, skoro stotinu godina poslije, mogli pozavidjeti. Ovo društvo nastalo je u burnoj političkoj atmosferi, što potvrđuje nužnost njegovoga osnivanja. Ta nužnost se najviše ogledala u potrebi da se muslimanska mladež školuje u skladu s tradicionalnim vrijednostima.

Ideju za osnivanje „Narodne uzdanice" dao je Hamzalija Ajanović, poslanik Jugoslavenske muslimanske organizacije iz Tešnja, a njenu ideološku platformu označio je istaknuti javni i kulturni radnik, književnik Edhem Mulabdić. U ideološkome usmjerenju prevladavala su dva načela: islam i patriotizam. Budući da je ovo društvo osnovano kao protuteža „Gajretu", sa zadatkom da neutrališe njegovo političko djelovanje u bošnjačkome narodu (koje je smatrano prosrpskim), postavljalo se pitanje njegove prohrvatske orijentacije, prvenstveno zbog političke saradnje Jugoslavenske muslimanske organizacije sa Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. Vrh „Narodne uzdanice" je takve tvrdnje kategorički zanijekao, a sam Mulabdić je izjavio: „'Narodna uzdanica' je samo jedno prosvjetno i humano društvo i ništa više... (ona) je narodna i ponikla je iz naroda."

Predsjednik Osnivačkog odbora „Narodne uzdanice" 17. oktobra 1923. godine bio je dr. Atif Hadžikadić. Naziv Društva inspirisan je stihovima uvaženoga bošnjačkog pjesnika Safvet-bega Bašagića (Mirze Safveta): „Ustaj omladino mila, uzdanico roda svog". Od 1923. do 1945. godine „Narodna uzdanica" je pomogla da stotine učenika i studenata završe razne zanate, škole i fakultete. Nudila je smještaj u domovima, stipendije, jednokratne pomoći, zajmove i sl. Najviši organ upravljanja Društvom predstavljala je Glavna skupština, dok su izvršni organi bili Glavni odbor, mjesni odbori i povjerenici. Glavna skupština je predstavljala skup delegata mjesnih odbora i povjereništava koji su izabrani na njihovim godišnjim skupštinama. U Glavni odbor birani su vodeći predstavnici muslimanskoga građanstva: profesori, ljekari, bankari, advokati... Na čelu Društva od 1929. do 1945. godine bio je Edhem Mulabdić, a ovu funkciju su obavljali i Asim-beg Dugalić (1924-1927), Fehim Spaho (1927-1928) i dr. Asim Musakadić (1928-1929). Sekretar „Narodne uzdanice" je dugi niz godina bio književnik Alija Nametak.

U „Narodnoj uzdanici" nastavljena je programska koncepcija koju su njegovali „Gajret" do 1907. godine i predratni *Behar*. I poslije 1907. godine, iako su se „Gajret" i „Narodna uzdanica" politički razilazili, imali su iste ideje i svrhu, te su se već 1925. godine pojavile prve ideje o ujedinjenju ovih muslimanskih društava. Voljne su bile i jedna i druga strana, ali u tadašnjim prilikama to se nije moglo i ostvariti.

Prema Statutu „Narodne uzdanice" formiranje mjesnih odbora vršilo se u sreskom mjestu ili u seoskoj općini kada u tim sredinama Društvo okupi pedeset ili više članova. U slučaju manjeg broja članova osnivaju se povjereništva. Nažalost, do tačnog datuma o osnivanju mjesnog odbora u Brčkom nismo mogli doći. Iz podataka preuzetih iz Historijskoga arhiva Mjesni odbor „Narodne uzdanice" u Brčkom djelovao je od 1933. do 1944. godine. Prije tog perioda povjerenik za Brčko bio je dr. Abdulah-beg Bukvica, hrabar i odlučan čovjek, vrstan ljekar i istaknuti bošnjački intelektualac, čije se ime u našim krajevima izgovaralo s dužnim pošto-vanjem. Njegov humanitarni rad narodu Brčkog i okoline bio je poznat i prije angažmana u „Narodnoj uzdanici". On je 1907. godine sačinio program dobro poznatog društva Islahijjet.

Abdulah-beg Bukvica je završio Medicinski fakultet u Beču i bio jedan od prvih muslimanskih ljekara u Bosni i Hercegovini. Rad ovog velikog humaniste u

„Narodnoj uzdanici" i u „Islahijjetu" je bio neprocjenjiv. Osim što je radio kao gradski ljekar i upravnik bolnice, dr. Bukvica je u Brčkom osnovao Društvo za borbu protiv prosjačenja, uredio je općinsku zgradu za smještaj beskućnicima, bio je na čelu podružnice Crvenoga krsta, generalni tajnik, a zatim predsjednik "Islahijjeta", predsjednik mjesnog odbora „Narodne uzdanice", odbornik Glavnog odbora „Narodne uzdanice" u Sarajevu (1939/40; 1943/44.). Prije svega je bio veliki čovjek, govornik pet stranih jezika koji je usvojio i odškolovao tri djevojčice, držao poučna predavanja, materijalno pomagao izgradnju seoskih džemata u okolici Brčkog, besplatno liječio siromahe, i u svemu bio ispred svoga vremena i savremenika. Njegov primjer nas navodi da se zapitamo kako bošnjački intelektualci djeluju danas i kako se trebaju postavljati u različitim situacijama i uvjetima. Ulica u kojoj je živio ovaj rahmetlija, i gdje se još nalazi njegova kuća, danas se zove njegovim imenom.

Slika 1. Dr. Abdulah-beg Bukvica

Mjesni odbori ovoga društva su imali pretežno aktivističku ulogu, pa tako i ovaj u Brčkom. U njemu su bili uključeni i muslimani i nemuslimani koji su željeli dobrobit bošnjačkome narodu. Znatan trud je ulagan da bi se namakla sredstva. Organizirali su teferiče, tombolu, prodavali kalendare i razglednice. Imućniji članovi Društva su donirali novac, a oni manje imućni su pomagali kako su mogli: poklanjali su kurbanske kožice, suhe šljive itd. U dokumentima iz 1939. godine spominje se veliko sijelo koje je u „Islahijjetu" organizirano povodom proslave Nove šerijatske godine. U Bijeloj džamiji je poklonjena hatma uz prisustvo učenika iz mekteba i medrese, a u prostorijama „Islahijjeta" održan je teferič uz tamburaški orkestar i harmonikaša. Sva prikupljena sredstva bila su namijenjena za izgradnju i potporu smještaja za učenike.

Članovi Društva dijelili su se na počasne, dobrotvore, utemeljitelje i redovne, u zavisnosti od visine članarine. Društvo je najjače uporište imalo u bošnjačkome sitnom građanstvu, koje je zbog slabog materijalnog položaja u zadovoljavanju svojih potreba za savremenim školovanjem bilo upućeno na njegovu pomoć. U periodu od 1933. do 1944. godine članovi „Narodne uzdanice" u Brčkom bili su:

1. Smail H. Mehmedagić
2. Muhamedaga Abadžić
3. Rabija h. H. Mehmedagić
4. Fadil Mujanović
5. Ihsan H. Mehmedagić
6. Smail Mujkić
7. Husein ef. Trebinčević
8. Ferid Kučukalić
9. Kasim Mujkić
10. Ibrahim Abadžić
11. Ibrahim Edhemović
12. Ilija Rebba
13. Sadik Sarajlić
14. Sadik Ibrahimović
15. Husein Behmen
16. Ivica Šemper
17. Zumruta h. Kulenović
18. Hasan Spahalić
19. Ibrahim Šabić
20. Ibrahim Hadžić
21. Mehaga Kantardžić
22. Zuhdija Gavranović
23. Hasan Dervišević
24. Vejz Golić
25. Mehmed Novalija
26. Meho Berberović
27. Osman Sajdović
28. Bakija H. Selimović
29. Hf. Mustafa H. Mehmedagić
30. Dr. Eligija Jovanović
31. Mehmedalija Edhemović
32. Hamid Šehić
33. Sumija Bukvica
34. Redžo Hantalašević
35 Ibrahim Redžepović
36. Ever Kučukalić
37. Pašo Mehmedović
38. Razija Behmen
39. Avdo Ajanović
40. Artur Padžen
41. Salih Šakić
42. Himzija Jerković
43. Dr. Mirko Kudr
44. Fehim Kučukalić
45. Drago Venos
46. Ibrahim Ćomić
47. Ibrahim Murselović
48. Osman Omerbašić
49. Ibrahim Topčić
50. Josip Kosor
51. Salih Serdarević
52. Šemso Đulkić
53. Sakib Avdić
54. Šaban Bašić
55. Bego Kurtagić
56. Munib H. Avdić
57. Began Pekić
58. Sulejman Džebo
59. Ahmed Džozić
60. Vasva Džebo
61. Galib Trebinčević
62. Muhamed Turnadžić
63. Stevo Jakčin
64. Džafer Berberović
65. Ivo Šamšalović
66. Husein Smajlović
67. Husein Zejćirović
68. Tahir Mujačić
69. Samuel Klimpl
70. Ramadan Mujačić
71. Dr. Seid Buljina
72. Omer Omerović
73. Hafiz Hamidović
74. Arif Dervišević
75. Fejzo Demirović
76. Jakub Mezildžić
77. Abdulah Bajram
78. Samid Fazlić
79. Franjo Blažević
80. Husein Mujanović

81. Hafiz Hasanefendić
82. Emin Ahmetović
83. Hafiz Suljić
84. Asim Omerović
85. Milivoj Henich
86. Hamdija Šerifović
87. Avnija h. Bukvica
88. Mustafa Ibrišević
89. Hafiz Tabaković
90. Mustafa Ibrišimović
91. Hamzalija Suljić
92. Salih Šehović
93. Hasija Spahalić
94. Ragib Dautović
95. Muderiz Ibrahimbegović
96. Osman Delić
97. Halil Gagić
98. Derviš Mulalić
99. Mustafa Jazvin
100. Hazim Huršiaić
101. Alija Slomić
102. Bego Alimanović
103. Said Štetić
104. Šaban Alimanović
105. Riza Štetić
106. Rešo Alimanović
107. Redžep Melkić
108. Salih Alimanović
109. Ibrahim Balić
110. Zejćir Hasić
111. Mijo Rebba
112. Vilma Far
113. Derviš-beg Hasanpašić
114. Rajif Begić
115. Kadija Mulalić
116. Hasan Šibonjić
117. Ibrahim Mukić
118. Ahmed Mehmedović
119. Mujo Ajanović
120. Mehmed Dervišević
121. Pero Pavlović
122. Ibrahim Dervišević
123. Refik Azapagić
124. Šaban Bašić
125. Osman Mehmedović
126. Alija H. Halilović
127. Fadil Čatić
128. Asim Šaćiragić
129. Osman Ibrahimović
130. Jerolim Blinja
131. Bajro Kavazović
132. Dr. Mihajlo Bobalić
133. Hivzo Hadžić
134. Hajrudin Bilal
135. Hasan Dervišbegović
136. Sadik Mešanović
137. Mustafa Demirović
138. Hašim Spahalić
139. Mustafa Pašalić
140. Alosman Alosmanović
141. Mehmed Dedić
142. Joco Kosor
143. Muharem Ćumurović
144. Aziz Ekmečić
145. Hasan Vukotić
146. Zaim Suljić
147. H. Rašid Ibrahimović
148. Avdo Šerifović
149. A. Ibrahimbegović
150. Hamdija Burić
151. Omer Brkanović
152. Hamdija Bešlagić
153. Alija Ridžalović

Brčanski mjesni odbor vodili su predsjednik dr. Abdulah-beg Bukvica i sekretar Osman Sajdović.

U društvenoj organizaciji „Narodne uzdanice" jedan dio je pripadao ženskim mjesnim odborima, koji se po svojoj društvenoj angažiranosti nisu razlikovali od muških. Njihovo osnivanje podsticajno je djelovalo na uključivanje bošnjačke žene u javni i kulturni život. U mjesnom odboru u Brčkom žene su se ravnopravno angažirale s muškarcima, a posebno ih je privlačila diletantska grupa. „Islahijjetov" ženski pododbor osnovan je 1930. godine. Osim za uobičajene prihode i rashode, brinuo se i o podjeli ogrjeva siromasima, hrane, odjeće, obuće, pa i novca.

Osnovni pravci kulturno-prosvjetnog djelovanja „Narodne uzdanice" iskazivali su se na planu formiranja bošnjačke inteligencije. Te planove Društvo je ostvarivalo školovanjem srednjoškolske i studentske bošnjačke mladeži putem stipendija, potpora, zajmova i osnivanjem internata.

Osnovni kriteriji za dobijanje stipendije bili su uspjeh u školi i materijalno stanje kandidata. Prioritet su imali oni kandidati koji su dolazili iz mjesta koja su se isticala aktivnim radom za „Narodnu uzdanicu". Prednost su imali i kandidati čiji su roditelji bili članovi Društva. Prvenstvo su imala ona zanimanja koja su bila deficitarna u bošnjačkoj sredini. Brčko je imalo po jednog srednjoškolskog stipendistu u školskim godinama:1925/26, 1927/28, 1928/29, 1930/31. i 1932/33. Stipendisti „Narodne uzdanice" iz Brčkog u periodu od 1925. do 1934. godine bili su Husejn Abdičević, učenik Učiteljske škole u Sarajevu, i Riza Štetić, učenik Umjetničke akademije u Zagrebu. Stipendisti su vjerovatno bili i mnogi od onih učenika koji su bili smješteni u Uzdaničinim domovima, ali tačnih podataka, nažalost, nemamo. Osim stipendija, Društvo je pomagalo izuzetno siromašnim učenicima i studentima u nabavi knjiga, plaćanju putnih troškova i slično (tzv. potpora).

„Narodna uzdanica" je podigla i održavala konvikte u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Tuzli i Zagrebu.

Smještaj i ishrana u ovim ustanovama su se plaćali, a cijena je zavisila od materijalnoga stanja pitomca. Najmanji broj učenika je plaćao punu cijenu, a znatan broj pitomaca je bio smješten potpuno besplatno (uglavnom siročad). Osim smještaja i ishrane, učenici su u internatima imali i neophodnu ljekarsku njegu, čitaonice, biblioteke, učionice, te su bili pod stalnim nadzorom internatske uprave. I Brčaci su se koristili uslugama „Uzdaničinih" internata. Učenici i njihovi roditelji slali su molbe za smještaj. Pozitivan ishod molbe umnogome je zavisio od preporuke mjesnoga odbora. Poglavari našeg mjesnog odbora: dr. Bukvica, Osman Sajdović, Ibrahim Edhemović i drugi, žarko su se zalagali za svakog Brčaka, toliko da su njihove preporuke poprimile familijaran karakter. To su bila prijateljska pisma upućivana u Sarajevo, u kojima se skoro uvijek potcrtavalo da se radi o siromašnoj djeci čiji su roditelji i pored teškog materijalnog stanja i velikog broja ukućana dugogodišnji „Uzdaničini članovi", pa ih stoga mjesni odbor toplo preporučuje za svaku pomoć. Bilo je i slučajeva u kojima su imućniji ljudi molili za smještaj

u konviktu s punom cijenom jer nisu htjeli da im se djeca „smucaju bez nadzora". „Narodna uzdanica" je pomagala i pri upisivanju učenika u škole, da ne bi bespotrebno putovali, a i zbog pomanjkanja kadra. Međutim, nisu dopuštali razne pokušaje manipulacija, kada bi se učenik radi smještaja ili stipendije upisao u traženu školu, pa se ubrzo prebacio u neku drugu. U to su posumnjali i u slučaju molbe Osmana Derviševića iz Brčkog, pa su strogo zaprijetili i naglasili mogućnost gubljenje prava na bilo kakvu pomoć. Međutim, to je usamljen slučaj koji je, ipak, pozitivno riješen. Konvikti „Narodne uzdanice" primali su Brčake:

Sarajevo (1931-1944)
1. Sead Hasanefendić, učenik Trgovačke akademije
2. Ibrahim Ibrahimović, učenik Tehničke škole
3. Edhem Kantardžić, učenik Trgovačke akademije
4. Akif Karamehić, učenik Gimnazije
5. Reza Rejzović, učenik Učiteljske škole
6. Alosman Topčić, učenik Tehničke škole

Banja Luka (1936-1944)
1. Bešlaga Dervišbegović, učenik Trgovačke akademije
2. Hilmija Jerković, učenik Trgovačke akademije
3. Behaudin Morić, učenik Učiteljske škole

Tuzla (1937-1944)
1. Osman Dervišević, učenik Gimnazije
2. Sakib Edhemović, učenik Gimnazije
3. Mehmed Hadžiselimović, učenik Gimnazije
4. Mustafa Suljić, učenik Učiteljske škole

Zagreb (1936-1944)
1. Bahrudin Morić, učenik Učiteljske škole

Zapažena uloga rada ovoga društva pripadala je izdavačkoj djelatnosti, u kojoj se očitovala njegova socijalna priroda, programska orijentacija i kulturno-književna potencija. Članovi i prijatelji ovoga kulturnog društva objavljivali su u raznim listovima i časopisima, prvenstveno u *Pravdi* i *Novom Beharu*, a samo Društvo je publiciralo Čitanku i Kalendar.

Tekstovi su bili, uistinu, raznovrsni − od onih koji su služili opismenjavanju do ozbiljnih rukopisa značajne književno-umjetničke vrijednosti. Nemjerljiv doprinos su dala mnoga velika imena bošnjačke književnosti: Edhem Mulabdić, Salih Alić, Alija Nametak, Safvet-beg Bašagić, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Musa Ćazim Ćatić, Enver Čolaković, Hamid Dizdar, Hamdija Mulić, Ahmed Muradbegović, Sait Orahovac, Muhsin Rizvić, Šemsudin Sarajlić i dr. Naš dr. Abdulah-beg Bukvica je bio stalni saradnik u izdavačkoj djelatnosti „Narodne uzdanice" u području medicine.

Objavio je sljedeće radove:

1. Prva pomoć kod nesretnih slučajeva čovjeka (1933)
2. Racionalan život čovjeka (1934)
3. Desinfekcija (1937)
4. Abdest sa higijenskog gledišta (1938)
5. Merhum H. Ahmed Bukvica; Smail ef. Bukvica, Mustafa ef. Bukvica; Muhamed Bukvica (1940) − Bez potpisa
6. Još jedno narodno zlo (1941)
7. Malarija (1942)
8. Lovci mikroba (1942)
9. Bedrenica ili crni prišt (Antrax) (1943)

U ratnome periodu Društvo je radilo u izuzetno teškim uvjetima. Iz prepiske između Brčkog i Sarajeva saznajemo da je mobilizacija pogodila i ljude koji su ga pokretali i održavali. Osim toga, postojali su i snažni politički pritisci. Naziv Društva je nasilno izmijenjen 27. jula 1941. godine u Hrvatsko muslimansko društvo „Narodna uzdanica". Predsjednik "Uzdanice" i njeni visoki članovi uzaludno su ulagali prigovore i brojne argumente protiv tog postupka. Rad „Gajreta" je od 30. aprila 1941. godine bio potpuno zabranjen, a njegova imovina je predana „Narodnoj uzdanici". I ovaj postupak tadašnjih vlasti je naišao na oštro negodovanje i protivljenje Društva, koje je bilo primorano da od dva zla izabere ono manje. Nova, komunistička vlast, potpuno je zabranila rad „Narodne uzdanice", otela joj svu imovinu, veliki dio nje i uništila, a vodeće članove zatvorila i optužila za saradnju s neprijateljima.

Muslimanski kulturno-prosvjetni radnici iz cijele Bosne i Hercegovine 13. septembra 1945. godine održali su sastanak na kojem je donesena odluka o osnivanju novoga kulturnog društva muslimana „Preporod".

Literatura:

Hadžiahmetović, Ismail: *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Tuzla: Historijski arhiv, 1998.

Hamzabegović, Nedim: *Dr. Abdulah Bukvica − Život i djelo: diplomski rad*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2004.

Kemura, Ibrahim: *Značaj i uloga „Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.),* Sarajevo: Bošnjački institut: Institut za istoriju, 2002.

Kopija dokumenata iz Historijskog i Državnog arhiva koja se nalazi u biblioteci „Preporoda" Brčko Distrikt BiH.

MUSLIM CULTURAL ASSOCIATION „NARODNA UZDANICA” AT BRCKO

Emina Pita

Summary

This text deals with Muslim cultural association „Narodna uzdanica”. Its aim is to actualize the issues that the association dealt with during difficult social-political situation and establishing the parallel opinion with the current uninvolvement of youth. The main activities of „Narodna uzdanica” were helping the youth during schooling, caring for socially handicapped and spreading the education among Bosniaks. Special emphasis was placed on Brcko, i.e. the Local board „Narodna uzdanica” in this city. Data that have been collected are taken from Historical archives, mostly from the official correspondence of the Sarajevo-Brcko and from the Registry of membership „Narodna uzdanica” for the Local board in Brcko. A special place set aside for Dr. Abdullah-Bey Bukvica, a prominent intellectual and humanist, trustee and president of Narodna uzdanica” and „Islahijjet” in Brcko. There are not much writings about „Narodna uzdanica”, and as an effort not to remain unknown, this paper is a little impetus in the lightning of its importance and contribution to Bosniaks’ intelligence.

Keywords: „Narodna uzdanica”, cultural association, youth, Brcko, Islahijjet, Abdullah-Bey Bukvica

UDK 061.22 (497.6=163.43*)

Kulturno-prosvjetno društvo “Gajret” u Brčkom

Almir Denić
Srednja škola
Brčko

U tekstu se govori o kulturno-prosvjetnim prilikama u Bosni, a prije svega u Brčkom i okolici, na prijelazu stoljeća. Dolazak Austro-Ugarske doveo je do velikih promjena, ali su pojedinci, shvativši potrebu za prilagođavanjem, osnivali prosvjetna društva i na taj način pomagali školovanje mladih. „Gajret” je kao nacionalno-kulturna institucija uveo Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu u jedno novo, moderno doba, te dodao jednu zapadnoevropsku dimenziju bosansko-muslimanskoj kulturi. To se ogleda, prije svega, u razvoju pismenosti, poticanju i pomaganju školovanja mladih momaka, a kasnije i djevojaka. „Gajretova” uloga je značajna i u razvoju zanatstva i trgovine na suvremen način, prosvjećivanju seljaštva i emancipaciji žena. U tekstu se nalaze mnoga imena brčanskih dobrotvora koji su finansirali „Gajret”, kao i imena djece koja su dobijala stipendije „Gajreta”. Aktivnosti „Gajreta” bile i su organizovanje pododbora, koji su u svojim selima prikupljali sredstva koja su kasnije preusmjeravana za plaćanje školarine.Također, na osnovu arhivskih podataka hronološki su poredani neki događaji u Brčkom, a koje je organizovao „Gajret”.

Ključne riječi: Gajret, kulturno-prosvjetna društva, dobrotvori, Islahijjet, evropeizacija, Austro-Ugarska

Dolazak Austro-Ugarske

Austrougarskom okupacijom 1878. godine za Bošnjake, na određeni način, počinje XX stoljeće. Time je završen orijentalnoistočni, a počinje zapadnoevropski period, u bosanskoj kulturi. Dolazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu donio je probleme muslimanskom stanovništvu, koje je zapalo u apatiju i moralo je da se prilagođava novim prilikama. Na te promjene stanovništvo nije reagovalo raširenih ruku, tako da su u to vrijeme kulturno-prosvjetna društva imala veliki zadatak i značaj na „evropeizaciji” zemlje i stanovništva,

kao i na prilagođavanju novim prilikama. S obzirom na „gluho doba"[1], književni i kulturni rad u Bosni i Hercegovini je zastao i bilo ga je potrebno reorganizirati. Teška borba da se bude u toku i da se uhvati korak sa ekonomskim i kulturnim standardima toga vremena tjerala je i bošnjačke intelektualce na nove poglede. Među prvim intelektualcima i književnicima koji su to shvatili i krenuli u tom pravcu bili su Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić… Početkom XX stoljeća pokreću se kulturno-prosvjetna društva i časopisi (*Behar, Biser, Gajret, Zeman, Vatan, Islahijjet*…), koja će u narednom periodu, pa sve do poslije Drugog svjetskog rata, odigrati veliku ulogu. Prosvjetna, nacionalno opredijeljena društva, bila su centri okupljanja i djelovanja i kod Srba, Hrvata i Bošnjaka. Ta društva su imala zadatak okupljanja intelektualaca, školovanja mladih i stanovništva, otvaranje čitaonica, izdavanja godišnjaka i kalendara, časopisa…

Osnivanje „Gajreta"

Dvadeseto stoljeće za Bosnu i Hercegovinu je vrijeme kad više puta dolazi do promjena identiteta Bošnjaka. Te promjene su išle od tradicionalnih, vjerskih vrijednosti, pa do modernih preplitanja. Sve to dešava se kroz značajne historijske momente: dolazak Austro-Ugarske, Prvi svjetski rat, formiranje i raspad Kraljevine Jugoslavije i Drugi svjetski rat. To je vrijeme velikih poremećaja u socijalnoj strukturi stanovništva. S jedne strane došlo je do osiromašenja muslimanskog stanovništva i gubljenja utjecaja, a s druge, dolazi do nacionalnih pritisaka na bošnjačko stanovništvo, od srpskog i hrvatskog nacionalizma. U takvoj sredini dolazi do idejnog koncepta i zadataka bošnjačkih intelektualaca, o kulturnom preporodu Bosne, pri čemu se neminovno valjalo priključiti Zapadu, ali isto tako zadržati islamsku vjersku i kulturnu komponentu bošnjačkog identiteta. Ti zadaci se ostvaruju u Bosni i Hercegovini putem štampe, književnosti, čitaonica, kao i prosvjetno-kulturnih društava, među kojima je i „Gajret".

Muslimansko prosvjetno-kulturno društvo „Gajret" osnovano je 20. februara 1903.[2] godine u Sarajevu, s ciljem prikupljanja pomoći i školovanja muslimanskih đaka – obezbjeđivanje stana i hrane, a naročito onih na visokim i srednjim školama. Samo ime „Gajret" simboliziralo je pomoć[3], a i najčešće se spominje kao *Društvo za potpomaganje đaka muslimana*. Osnivanje „Gajreta" − jedne od najznačajnijih institucija toga vremena u Bosni i Hercegovini, bilo je rezultat djelovanja prve

[1] Muhsin Rizvić naziva „gluhim dobom" period potpunog kulturnog i književnog zastoja dolaskom Austro-Ugarske.

[2] Privremeni odbor je 12. januara 1903. usvojio pravila „Gajreta", 20. januara sazvana je skupština Društva u sarajevskoj Kiraethani, i taj datum se zvanično smatra danom osnivanja društva „Gajret".

[3] Riječ gajret je arapskog porijekla i znači pomoć, nastojanje, trud.

generacije muslimanskih intelektualaca obrazovanih u evropskom duhu. U to vrijeme osnivači i među najznačajnijim intelektualcima toga vremena bili su Safvet-beg Bašagić i Edhem Mulabdić, kao i Halid-beg Hrasnica, Hilmi Hatibović, Hajdar Fazlagić, Hasan Hodžić − prvi članovi privremenog odbora „Gajreta". Do 1907. godine društvo „Gajret" je mnogo ojačalo i proširilo svoju djelatnost, tako da je postalo jedno od najznačajnijih mjesta okupljanja „muslimanske inteligencije", kao i centar kulturno-prosvjetnog rada u Bosni i Hercegovini − među Bošnjacima. Rad „Gajreta" se širio, tako da se od primarne zadaće (pomaganje školovanja muslimanske omladine), proširio (1919), i na uopće prosvjećivanje muslimanskog stanovništva kroz predavanja, kurseve pisanja, izdavanje kalendara te pokretanje časopisa *Gajret*. Pored svega ovoga, društvo je osnovalo svoju biblioteku, a kasnije i banku koja se zvala „Gajret-banka" (Bankovni račun br. 2). Sve je to bilo u svrhu sakupljanja novca za stipendije đacima, a najčešće djelatnosti pododbora su bile angažovanje što većeg broja ljudi u „Gajret", prodavanje markica, razglednica, dobrotvornih priredbi, a i jedan veliki dio novca dobijan je od članarine u „Gajretu". Zbog političkih opredjeljenja i antirežimskog stava „Gajret" je prekidao svoj rad početkom Prvog svjetskog rata (1913. godine suspendovan upravni odbor društva), pa je nastavio sa radom nakon rata, da bi tokom Drugog svjetskog rata (1945) ponovo bio ugašen i nastavljen nakon toga sve do 1949. godine.

„Gajretovi" povjerenici dobrotvori

Iako je „Gajret" u Brčkom osnovao pododbor tek 1912. godine, od samog početka rada povjerenici „Gajreta" su bili aktivni u prikupljanju sredstava. Tako se u „Gajretovom" Godišnjaku 1903-1928 koji je uređivao Hamza Humo, navode imena dobrotvora i iz Brčkog: *Alijaga Kučukalić (1903), Huseinbeg Salihović, Islamska kiraethana, Abid ef. H. Smajlović, Abdulah ef. Kadić, Mula Ahmet Edhemović (1907), Eminbeg Kapetanović, Abdulah ef. H. Kučukalić, Fehimbeg H. Kučukalić, Ibrahimaga Kučukalić, Mehaga Kučukalić, Salihaga Kučukalić, Salihaga Redžepagić, Pašaga Biogradlija, Izet H. Mulahmedović, Adem hafiz Hodžić (1910), Rašidaga Ibrahimović (1911), Abazbeg H. Zaimović (1913), Fehimbeg Zaimović, Selim Kantardžić, Suljo Novalija, Ejubaga Nikšić, Mehmedbeg Salihbegović, braća Edhemović, Emin Hajdarovac (1919), Gradsko poglavarstvo (1920), dr. Abdulah Bukvica, Riza Dubinović, Mehaga Kantardžić, Alija Mehmedović, Sulejman Novalija, Štetić i Mujkić, Husejnaga Trebinjčević, Husejnaga Zejčirović (1921).*

Osnivanje pododbora „Gajreta" u Brčkom

Glavni odbor „Gajreta" sačinjavali su intelektualci, viši činovnici, trgovci, industrijalci, vjerski službenici, prosvjetni radnici, to jest vodeći slojevi muslimanskog

stanovništva, dok je u pododborima bio jedan manji broj pripadnika i radnika i seljaka. Jedna vrsta preteče prosvjetno-kulturnih društava bile su čitaonice kiraethane. Nakon sarajevske čitaonice osnivaju se i po cijeloj Bosni i Hercegovini (Tešanj, Tuzla, Banja Luka, Brčko, i druga mjesta). One su bile mjesta okupljanja, predavanja, raznih tečajeva za mlade, a dio sredstava od zabava su nakon 1903. godine davale u fond prosvjetnog društva „Gajret".

Odluku o osnivanju pododbora „Gajreta" u Brčkom donijela je Zemaljska vlada u Sarajevu 24. januara 1912. godine. Sjedište pododbora je u Brčkom, a njegovo djelovanje proteže se na Brčko i okolicu. Pododbor je bio sastavljen od pet članova: predsjednika, blagajnika, tajnika, prvog i drugog revizora. Pododbor se sastajao jednom mjesečno, a imao je više zadataka – upisivanja novih članova, pobiranja članarine, davanje prijedloga za podjelu stipendija, imenovanje povjerenika, slanja izvještaja glavnom odboru... Osim odbora u Brčkom, postojali su i djelovali i pododbori i Gornjem Rahiću, Brci, Koraju, Orašju, Čeliću.

1920.

Dr. Abdulah Bukvica bio je prvi ljekar u vrijeme Kraljevine Jugoslavije i jedan je od osnivača muslimanskog prosvjetnog društva „Gajret" i „Islahijjet", oko kojih se okupljala omladina raznih profila i zanimanja. Na poziv dr. Bukvice održana je skupština društva „Gajret" 14. decembra 1920. godine, na kojoj je istaknuta velika važnost „Gajreta", njegova potreba, te apel na odziv građana. Na skupštini je izabran sljedeći pododbor: predsjednik Murat Sinanagić, profesor, potpredsjednik Riza Dubinović pravnik, blagajnik Sulejman Novalija, trgovac, tajnik Ahmed H. Mehmedagić, trgovac, za revizora odbornika dr. Abdulah-beg Bukvica ljekar.

1922.

Na sjednici pododbora 6. decembra 1922. godine poslan je izvještaj iz kojeg se vidi da su prodali nešto životnih namirnica koje su sakupili u gradu, dok po selima akcija nije uspjela. Također, nešto su novca prikupili od priloga i od zabave „*koja je bacila dosta dobitka*". Uz novac koji se prikupi često se šalje i povrće, voće: *šljive ćemo vam poslati željeznicom skrivene u sanducima*[4]. Sav prikupljeni novac, kao i članarine, slan je odboru „Gajreta" u Sarajevu, koji je, kako se vidi iz korespondencije sa pododborom u Brčkom, dalje njime raspolagao i razdjeljivao ga.

U izvještaju Nijaza Resulovića, povjerenika iz Gornjeg Rahića, o radu pododbora on daje prijedloge Glavnom odboru da se pokrene „Gajretova" lutrija, koja bi donijela dobre prihode. Također, naglašava da bi osnivanjem šegrtskog doma trebalo pronaći osobu sa stručnom zanatlijskom spremom i srednjoškolski obrazovanu.

[4] Pismo pododbora Brčko Odboru „Gajreta" 6. decembar 1922. M. Sinanagić, Historijski arhiv

1926.

I ove godine u Brčkom je kao i svake održana zabava u korist „Gajreta", koja je donijela 2085 dinara prihoda od dobrovoljnih priloga i reklame, a M. Sinanagić je dijelio čak i počasne karte bankarima i istaknutim ličnostima. Međutim, prihodi su u odnosu na prethodnu godinu za 65 % manji – po izvještaju predsjednika pododbora. U pismu se ističe politička igra u koju je zapao „Gajret", pa odziv na zabavu i nije bio onakav kako se planiralo.

1929.

Glavni odbor „Gajreta" je 21. oktobra 1929. godine razriješio dužnosti Fehima Sejdića, dotadašnjeg „Gajretovog" povjerenika. Dan poslije održana je sjednica pododbora na kojoj je izabrano novo „Gajretovo" vodstvo. Za predsjednika se bira Abdaga Kučukalić, za tajnika Ahmet Džindić, za blagajnika Galib Trebinčević, za prvog revizora Mehaga Kantardžić, za odbornike bez funkcije Ibrahim efendija Hadžić, Smajil Mehmedagić, Sulejman efendija Alijagić, hafiz Husejn Hasanefendić i Selim Sejdić. Tom prilikom Abdaga Kučukalić daje 500 dinara i upisuje se kao utemeljitelj. Također, tom prilikom prijašnji povjerenik predaje novom odboru popis članova sa imenima (upisan 91 član). Iz spiska imena možemo vidjeti da nisu samo Bošnjaci bili članovi, već i pojedinci iz drugih nacionalnosti (Niko Antolić, Ignjatija Savić, dr. Uroš Vojnović, Pero Lekić, Artur Pađen, Jovan Vučković, Dušan Trifković, Ljubo Cvjetković, dr. Milorad Kostić …).

1931.

Po pismu predsjednika Glavnog odbora „Gajreta" Hasanbegovića, prilike u društvu nisu bile dobre. Stoga je pododbor „Gajreta" odlučio da ne utroši 3615 dinara koje je sakupio i da ne pravi uobičajene priredbe te godine. Glavni odbor je pomagao i siromašnu djecu nabavkom garderobe. Tako je na dopis Ženskog odbora od 11. februara 1931. godine, koji je tražio 2000 dinara za nabavku odjeće siromašnoj djeci za Bajram, odobrio samo dio novca, a sve ostalo moralo se poslati Glavnom odboru.

Te godine održana je i vanredna skupština „Gajreta" 26. 1931, a od ranijih članova ostao je samo predsjednik Hadžijalagić i Malkić. U izvještaju predsjednika naglašeno je da Društvo slabo radi, pa je predloženo 14 novih članova mjesnog odbora. Za predsjednika 30. septembra 1931. izabran je *Rizo* Dubinović, potpredsjednik Dušan Buđen, sekretar Petar Božić, blagajnik Seid Buljina, nadzorni odbor Jovan Stanisavljević. Iz sastava Mjesnog odbora vidi se da je „Gajret" u to vrijeme bio prosrpski orijentiran. Čak se u korespondenciji često spominje uz muslimansko i srpsko prosvjetno društvo. Tako, naprimjer, molbu za besplatno školovanje, koju je uputio Mustafa Mujdžić, učenik četvrtog razreda Narodne osnovne škole u Brčkom, naslovljava *Srpsko muslimansko kulturno prosvjetno društvo Gajret.* Isto tako u pismu učitelj iz Brke Derviš Dervišević obraća se *Glavnom odboru Gajreta srpskog muslimanskog prosvjetnog društva.*

1933., 1936. i 1937. godina

U to vrijeme gradonačelnik Brčkog, Rizo Dubinović, u pismu koje je uputio Glavnom odboru u Sarajevu ističe da je rad „Gajreta" u Brčkom veoma slab. Naime, prihodi, prema riječima R. Dubinovića, u društvu su nikakvi i društvo je veoma labilno, pa bi se vrlo lahko moglo desiti i da bude ugašeno. *Članarine su osnovni društveni prihodi, bez plaćanja članarina ne može biti ni članova, a gdje nema članova nema ni društva. Ne znamo koji su razlozi ovoj stagnaciji za Gajretov rad u Brčkom, ali smo mišljenja da bi i pored postojeće krize, koja vlada inače svuda podjednako, grad Brčko trebao i mnoge bez velikih teškoća da za isto vrijeme dade društvu Gajret deset puta toliko, koliko je dosad dao.*[5] Iz korespondencije članova pododbora i Glavnog odbora vidi se da su povjerenici i u Brci, i u Čeliću, kao i u Gornjem Rahiću, vrlo malo radili i da ih treba smijeniti. Također, loš rad Društva i nezainteresovanost za aktivnosti u „Gajretu" nastavljaju se i sljedećih godina. Iz pisama 1936. i 1937. godine vidimo da Glavni odbor nije zadovoljan sa radom „Gajreta" u Brčkom, jer su prihodi koji je pododbor u Brčkom prikupi jako mali. Čak mnogo manja mjesta od Brčkog imaju veće prinose od brčanskog „Gajreta". S druge strane, Ženski pododbor u Brčkom pokazuje tih godina veću požrtvovanost u radu i prikupljanju sredstava.

1941.

Mjesni odbor „Gajreta" je 1. marta 1941. godine održao jako uspješnu zabavu, i u moralnom i u materijalnom smislu. Ukupni prihodi ove zabave iznosili su više od 10.000 dinara. Zabava je održana u sali društva „Islahijjet", koje je tom prilikom pomoglo „Gajretu". Pozdravnu riječ održao je inž. H. Dubravić; zatim je Enes Dervišević odrecitovao *Dolap* M. Rakića i *Pođem*, *klecam* J. Jovanovića Zmaja. Kao treća tačka zabavnog programa izvedena je narodna pjesmu *Omer i Merima* uz narodne gusle koju je otpjevao Uroš Elaković. U četvrtoj tačci programa izvedena je predstava *Emancipovana žena* V. Imamovića. Nakon izvedenog programa priređena je igranka i izbor za miss „Gajretove zabave", a najviše glasova osvojile su Zumreta Smajlović i Emira Šabić.

Ženski pododbor u Brčkom

Uz rad povjerenika i „muškog dijela" pododbora, u Brčkom su djelovale veoma aktivno i brčanske hanume pretežno žene „Gajretovih" muških povjerenika. Iz pisma 16. februara 1924. godine iz Glavnog „Gajretovog" odbora gospođi Feridi Mulamehmedović vidi se zainteresovanost iz „matice", da i ženski dio „Gajretov" treba da aktivno učestvuje u radu i prikupljanju sredstava. *Ovom prilikom slobodni*

[5] Državni arhiv Sarajevo, Pismo Rize Dubinovića Glavnom odboru „Gajreta" Sarajevo.

smo Vas zapitati da li biste pristali na to da Vas imenujemo Gajretovom povjerenicom u Brčkom, da radite među ženskim svijetom.[6] Također, ručni radovi koje su *hanume i hanumice* radile korišteni su i za izložbu na godišnjoj zabavi „Gajreta" u Sarajevu.

Novi ženski pododbor „Gajreta" na svojoj prvoj sjednici 9. aprila1931. godine zaključio je na prijedlog predsjednice Nafije Kučukalić da se 17. aprila održi mevlud − prvi zadatak pododbora. Zaključeno je da se mevlud prouči na našem jeziku, i to da ga prouče same odbornice. Veoma aktivnu ulogu u Brčkom imao je ženski pododbor, koji je često organizovao teferiče i mevlude. Tako je u septembru 1931. godine održan mevlud u mektebi-iptidaiji. U to vrijeme predsjednica je bila Šerifa Trebinčević, dobrovoljne priloge je sakupljala Ifeta Glinčević, koji su iznosili 306 dinara i 77 dinara od prodaje znački. Iste godine 6. septembra 1931. godine Ženski mjesni odbor održao je „Gajretov" dan na imanju Huseina ef. Trebinčevića, na kojem je prikupljeno 714 dinara. Najčešći način održavanja zabava bio je da svaka žena donese nešto od hrane, pri čemu su se pripremali domaći specijaliteti.

„Gajret" je imao svog udjela u emancipaciji žene toga vremena putem njenog školovanja i uključivanja u privredni i društveni život. Te promjene vidljive su već tridesetih godina, a poslije Drugog svjetskog rata bosanske žene postaju aktivne sudionice društvenih kretanja.

Pododbor „Gajreta" Gornji Rahić

Iz pisma Pododbora Gornji Rahić 23. decembra 1929. godine Glavnom odboru vidi se da je njihov rad tek u kretanju, ali da imaju 95 članova. *1. Kod našeg Pododbora nije za sada upisan ni jedno lice za člana dobrotvora i utemeljitelja. 2. Životne namirnice su se otpočele sakupljati. 3. Do sada su otvorena tri tečaja za nepismene*.[7] Tom prilikom je upisano 60 polaznika u Gornjem Rahiću, 70 u Palanci i 70 u Maoči za analfabetski tečaj.

Tadašnji predsjednik pododbora Gornji Rahić Omer Čevro je 18. februara 1930. Glavnom odboru poslao izvještaj da su većina polaznika završili analfabetski tečaj u Maoči i Palanci. Učitelj u Palanci bio je Soko Hercegovac, učitelj Narodne osnovne škole u Gornjem Rahiću, a u Maoči Omer Čevro, učitelj Narodne osnovne škole u Gornjem Rahiću. Nakon završetka ispita konstatovano je, da je sa uspjehom u Palanci tečaj završilo 67 polaznika, a 13 đaka nije dobilo prolaznu ocjenu. U Maoči na osnovu izvještaja Omera Čevre analfabetski tečaj završilo je 60 đaka, 18 njih nije položilo tečaj.

Novi Mjesni odbor „Gajreta" u Gornjem Rahiću izabran je 20. aprila 1930. godine, i to: predsjednik H. Kasumagić, potpredsjednik Omer Čevro, sekretar Soko Herce-

[6] Historijski arhiv Sarajevo, Pismo Feridi Mulamehmedović od Glavnog odbora „Gajreta"

[7] Državni arhiv, Pododbor „Gajreta" Brčko (Gornji Rahić).

govac, blagajnik Hasan Hasanbegović iz Gornji Rahića; članovi bez funkcije Meho Imamović iz Maoče, Ahmet Atić iz Palanke i Bećir Delić iz Šotorovića.

Pododbor „Gajreta" u Brci

Pododbori „Gajreta" osim u gradu radili su i na selima. Tako je 22. aprila 1931. Derviš Dervišević uputio zahtjev Glavnom odboru u Sarajevu za pokretanjem pododbora i u Brci: *Ubjeđen u važnost značaja krajnjeg cilja našeg Gajreta, želeći da njegove vrle ideje prodru i u naše selo: Brku, u kojoj živi isključivo muslimanski deo našeg naroda, te držeći da je sada najpogodniji momenat da se u Brci osnuje povjereništvo Gajreta molim vas da imenujete povjerenika.*[8] Na pismo D. Dervišević Glavni odbor je pozitivno odgovorio, tako da je 25. aprila 1931. godine i u Brci imenovan povjerenik „Gajreta". Iz pisma se vide osnovni zadaci koje je dobio, a to su da popiše članove i ubire članarinu, sakuplja priloge u novcu i naravi (kurbanske kožice, žito..), održavaju analfabetske tečajeve, osnuju poljoprivrednu zadrugu, prikuplja pretplatnike za list „Gajret", održavaju teferiče, sijela i predavanja *i svakom zgodom upućujte tamošnji narod o racionalnom obrađivanju zemlje i propagirajte ideju Gajreta.*[9] Međutim, pošto povjerenik u Brci nije radio ništa, prema riječima predsjednika Glavnog odbora, 23. novembra 1933. godine Glavni odbor „Gajreta" imenuje Radovana Boljakovića za novog povjerenika u Brci.

Politička orijentiranost u „Gajretu"

Politička angažiranost „Gajreta" može se pratiti još od osnivanja i kroz čitavo vrijeme postojanja. Već na samom početku protiv „Gajreta" je bilo i vodstvo autonomnog pokreta, zbog nepovjerenja, a i Zemaljska vlada, kojoj nije odgovaralo postojanje jednog jačeg muslimanskog društva, iako je „Gajret" imao humanitarni karakter. Mnogi muslimanski intelektualci izgradili su svoje nazore u muslimanskom kulturnom društvu „Gajret". Prve četiri godine „Gajret" se bavio svojim osnovnim zadatkom − prikupljanjem sredstava za stipendije đaka. Od 1909. godine „Gajret" je bio izrazito prosrpski raspoloženo društvo (toliko izrazito da su ga vlasti zabranile za vrijeme rata), a držalo je da se muslimani trebaju identifikovati sa Srbima ako se žele osloboditi Austro-Ugarske. Međutim, taj stav je sve više gubio pristalice zbog nasilja koje su srpski seljaci i vojnici provodili nad Bošnjacima u prvim poslijeratnim mjesecima.

Politička orijentiranost „Gajreta" naročito je izražena u međuratnom periodu, jer je putem njega, nasuprot Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji, pridobijano

[8] Historijski arhiv Sarajevo, pismo D. Dervišević Glavnom odboru u Sarajevu, 1931. godina.

[9] Historijski arhiv Sarajevo, Pismo D. Dervišević Glavnom odboru, 1931. godina.

muslimansko stanovništvo i vezivalo se za tadašnji režim. „Gajret" je pridobijao znatan dio muslimanske inteligencije, koja se vezivala za srpske građanske stranke i bila srpski nacionalno orijentirana.

„Gajret" je imao punu podršku režima tadašnje Kraljevine i bio je od 1923. godine zaštitni znak kraljevske kuće Karađorđevića. Kao protutežu „Gajretu" koji je smatran prosrpski orijentiranim društvom, Jugoslovenska muslimanska organizacija osniva drugo kulturno-prosvjetno društvo „Narodnu uzdanicu", koje je bilo prohrvatski orijentirano.

Također, tridesetih godina „Gajret" sve više nastupa sa srpskim društvom „Prosvjeta" u sastancima i aktivnostima. Tako je prva zajednička sjednica delegata pododbora „Prosvjeta" u Brčkom i pododbora „Gajreta" u Brčkom održana 16. januara 1932. godine, u prostorijama „Prosvjetinog" đačkog konvikta. Predsjednik „Prosvjete" Dušan Trifković i predsjednik pododbora „Gajreta" Sulejman Hadži-alijagić u svojim izlaganjima su se saglasili da je ideologija društava ista i da treba da nastave sa kolaboracijom, te da će ovakav korak naići na podršku građana Brčkog i članova oba društva. „Gajret" je u početku imao srpsku orijentaciju, a od 1929. godine u svome nazivu i srpsku nacionalnu oznaku.

Pisma-molbe

1923.

Iz pisama odboru „Gajreta" koja su slali Brčaci vidi se da često mole da im prime djecu u konvikt na školovanje, a da su oni spremni platiti ili dio naknade slati u robi. Također, uz dokaze o završenom prethodnom razredu prilaže se ljekarsko uvjerenje, rodni list i „potvrda o siromaštvu". Takva su pisma *Abdulaha Humčanina, Husejina Abdučevića, Fuada Berberovića, Nijaza Resulovića, Bećira Hercegovca, Mensura Imamovića, Zekerijaha Šećerbegovića, Hamida Berbića, Sokola Bećira Hercegovca, Safeta Sinanagića, Šemse Derviševića, Hivzije Jerkovića, Huseina Salkovića, Mustafe Mujdžića, Mustafe Pandurovića, Ataulaha Hadžijalijagića, Husejina Ahmedbašića, Rifeta Pašalića, Alije Suljagića, Safeta Spahalića, Muruvete Hadžijalijagića, Hajrije Travanjkića… (Rukopis br 4a -Mustafa Mujdžić)* Iz arhivske građe vidi se da je „Gajret" u Brčkom finansirao tridesetak polaznika raznih zanimanja i zanata. Međutim, dešavalo se da pojedinci nisu izvršavali svoje obaveze prema Glavnom odboru, koji nije mogao da iškoluje sve đake koje je primio zbog finansijskih problema. *Gajret neće moći izdržati ovaj veliki teret, ako ga ne potpomognu svi njegovi prijatelji, a u prvom redu povjerenici pododbornici kao i skrbnici gajretovih pitomica i pitomaca. Budući da dobar dio ne radi onoliko koliko bi morali raditi za Gajret a nekoji nikako da mu se oduže, to je Glavni odbor zaključio, da će tim pododborima i povjerenicima staviti njihove đake na raspoloženje, djelimično ili posvema, ako u dogledno vrijeme a najdalje do konca 1923. godine ne dokažu stvarnim radom*

da su voljni raditi za Gajret.[10] Moglo bi se reći da su često povjerenici bili unutar „Gajreta" zbog djece koja su se školovala, a dobijala stipendije od društva.

Od tridesetih godina primjetno je da među molbama djece za „Gajretovu" stipendiju sve više ima i ženske djece. Takva je i molba od 24. marta 1931. godine koju je uputila *Hajrija Travanjkić*. Ona u molbi traži da je „Gajretov" odbor pošalje na šest mjeseci na kurs u žensku zanatlijsku školu u Sarajevu. Isto tako i 16. jula 1931. godine u molbi *Muruveta Hadžialijagić* moli *Srpsko muslimansko kulturno prosvjetno društvo „Gajret"* da je prime u ženski konvikt, kako bi mogla nastaviti nauku u ženskoj učiteljskoj školi (Rukopis br. 3, ženski pododbor...).

Zabave, teferiči i predstave

„Gajretovi" povjerenici su sakupljali novac od članarine, kao i od „Gajretovog" časopisa. Međutim, često su priređivane zabave i predstave, kao i teferiči, koje je i Ženski odbor „Gajreta" održavao, i to uspješno. U pismu, Glavni odbor javlja povjereniku Fehimu Sejdiću da su poslana dva pozorišna komada, i to: „Protivnici" i „Susjedi", koji su prikladni za zabave. Također, Glavni odbor je 31. augusta 1927. godine poslao „Gajretovu himnu" za održavanje zabave. Iako nisu uvijek davale rezultate kakve su očekivali, može se reći da su postojali određeni kulturni potezi u Brčkom s ciljem prikupljanja sredstava.

Brčanski Ženski pododbor „Gajreta" priredio je 13. juna 1930. godine ženski teferič na ciglani Mehage Kantardžića, koji je bio vrlo uspješan. Tom prilikom se okupilo blizu tristo djevojaka i žena. Teferič je trajao od 13:00 do 20:00 sati. Također, 31. januara 1931. godine Ženski pododbor je u prostorijama Islahijjeta održao sijelo na kojem se sakupilo 395 dinara priloga. Predsjednica u to vrijeme bila je *Emira Kantardžić*, a tajnica *Paša H. Mehmedagić*. Brčanski odbor „Gajreta" je 16. jula 1931. godine priredio godišnju zabavu uz dobrovoljno sudjelovanje beogradskih studenata – pitomaca „Gajreta" „Osman Đikić" iz Koraja. Tom prilikom izveden je program zabave:

1. *Živio Kralj od Ilića* recitovala je Hajrija Travnjak – pitomica „Gajreta";
2. *„Gajretov" pozdrav Protektoru „Gajreta"* recitovao Safet Spahalić − pitomac „Gajreta";
3. *Sevdalinke* pjevala Zumreta Mujkić, učenica II razreda mješovite narodne škole;
4. *Sevdalinke* pjevali članovi i pitomci „Gajreta";
5. *Sevdalinke* pjevao Nijaz Kučukalić – bivši pitomac „Gajreta", a na harmonici ga je pratio Kasimaga Mujkić − mjesni trgovac;

[10] Glavni odbor „Gajreta" svim pododborima i povjerenicima „Gajreta", Sarajevo 18. oktobra 1923.

6. *Protivnici*, drama u jednom činu s pjevanjem od Muradbegovića izvodile su: Šefika Dervišević, Murveta Hadžialagić, Sadeta Kučukalić, Muzejna Sulejmanović, Safija Plećić, Hafa Hadžiabdić, Safija Jazvin i Neziha Kučukalić. Na toj zabavi koja je ovog puta bila uspješna i posjećena prikupljeno je 1420 dinara.

„Gajret" – „Islahijjet"

U Brčkom je pored „Gajreta" djelovalo i Kulturno društvo „Islahijjet", koje se nije slagalo uvijek sa radom „Gajreta". Naime, često se vidi da je konkurencija između dva društva velika i da „Islahijjet" u nekim godinama djeluje, moglo bi se reći, bolje od „Gajreta". Tako se u pismu M. Sinanagića iz 1925. godine Glavnom odboru „Gajreta" vidi bolji finansijski, ali i društveni ugled „Islahijjeta" u Brčkom. *Ni Gajret ni Uzdanica, ni ikoje društvo ne može u Brčkom napredovati samo zbog toga što ovdje radi Islahijet i što on pokazuje grandiozan uspjeh u svom radu. On izdržava za šegrte, on daje štipendije đacima…Organizacija u tom pravcu je vrlo jaka lokalni patriotizam jači je od općega*.[11] Vidimo da je lokalno potporno društvo „Islahijjet" bio ozbiljan protivnik „Gajretu". Međutim, osim konkurentskog odnosa, između dva društva postojala je i saradnja, u vidu pružanja pomoći ili usluge jedni drugima. U istom pismu se "Islahijjet" pismeno obratio centralnom odboru „Gajreta" da im ustupi kostime za historijski komad „Abdulah paša". Tom prilikom je "Islahijjet" napravio zabavu koja je donijela profit od 21000 dinara. „Islahijjet" je također davao svoje prostorije „Gajretu" za održavanje teferiča.

Zaključak

Rad prosvjetno-kulturnog društva „Gajret" od osnivanja pa do gašenja imao je svojih uspona i padova, imao je dobrih i loših godina. Može se reći da je opstojao zahvaljujući volonterskom radu pojedinaca, kao i onih koji su imali određene koristi od „Gajreta". Međutim, „Gajret" je bez obzira na sve to, ipak, odigrao, uz ostala kulturno-prosvjetna društva, značajnu ulogu kako u Brčkom, tako i u okolnim selima. To se ogleda, prije svega, u razvoju pismenosti, poticanju i pomaganju školovanja mladih momaka, a kasnije i djevojaka. „Gajretova" uloga je značajna i u razvoju zanatstva i trgovine na suvremen način, prosvjećivanju seljaštva, emancipaciji žena, kulturnom uzdizanju na evropskim osnovama. Vrijeme postojanja „Gajreta" kao društva je bilo vrijeme teško za Bosnu i Hercegovinu, u smislu kulturoloških promjena, tako da je i sa te strane „Gajret" bio veoma značajan u premošćavanju tih prepreka. „Gajret", kao nacionalna kulturna institucija, uveo je Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu u jedno novo, moderno doba, te dodao jednu zapadnoevropsku dimenziju bosanskomuslimanskoj kulturi. Djelujući skoro četiri decenije, „Gajret"

[11] Državni arhiv, Pismo M. Sinanagića Glavnom odboru u Sarajevu.

je imao istaknutu ulogu u razvoju muslimanske zajednice u Bosni i Hercegovini kako na općem tako i na lokalnom nivou. Rezultat toga je da je do 1941. godine „Gajret” ili stipendirao ili je na neki drugi način većina intelektualaca bila povezana sa „Gajretom”.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata osnovano je novo kulturno-prosvjetno društvo „Preporod”, 14. septembra 1945. godine, koji je nastao spajanjem „Narodne uzdanice” i „Gajreta”.

Literatura:

Građa iz Historijskog i Državnog arhiva BiH (Kopija dokumenata iz Historijskog i Državnog arhiva koja se nalazi u biblioteci „Preporoda” Brčko Distrikt BiH).

Husnija Kamberović: *Sto godina „Preporoda” (1903.-2003.)*.www.preporod.ba

Ibrahim Kemura: *Uloga „Gajreta” u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941),* Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1986.

CULTURAL-EDUCATIONAL ASSOCIATION „GAJRET” IN BRCKO

Almir Denić

Summary

The article deals with the cultural-educational circumstances in Bosnia, primarily in and around Brcko at the turn of the century. Arrival of the Austro-Hungarian Empire led to major changes, but individuals, realizing the need for adjustment, founded educational associations and thus aided youth schooling. „Gajret” as a national and cultural institution introduced Bosniaks and Bosnia and Herzegovina in a new, modern era, and added a Western European dimension to Bosnian-Muslim culture. That was reflected primarily in literacy development, encouraging and helping young boys schooling and later the girls’ schooling. „Gajret” role was significant in the development of crafts and trade in a modern way, the education of the peasantry and the emancipation of women. The text contains many names of benefactor from Brcko who funded the „Gajret” and the names of children who received scholarships of „Gajret.” Activities of „Gajret” were the organizing subcommittees, that raised funds in their villages which were diverted later to pay tuition fees. Also, based on historical data, some events in Brcko which were organized by the „Gajret” were chronologically arranged.

Keywords: „Gajret”, cultural-educational associations, benefactors, „Islahijjet”, Europeanization, Austro-Hungarian Empire

GODIŠNJAK 2012

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA* _____

* Redakcija *Godišnjaka* vođena idejom da ponudi skroman prilog bavljenju jezikom bošnjačke književnosti, donosi radove koji dobrano nastavljaju liniju istraživača koju su utemeljili Herta Kuna i Ismet Smailović, a nastavili, osim ovdje zastupljenih imena, Dževad Jahić, Muhamed Šator, Kerima Filan, Amela Šehović, Adnan Kadrić, Lejla Nakaš, Sabaheta Gačanin, Alen Kalajdžija i drugi. Ponuđenim radovima (T. Ćušić, A. Kalajdžija, H. Muratagić-Tuna, E. Durmišević-Cernica) u podtematu "Jezik bošnjačke književnosti" Redakcija želi ponukati mlade istraživače-jezikoslovce da prostor naučnog bavljenja bošnjačkom književnošću obogate svojim lingvističkim ili lingvostilističkim studijama, kako bi dosadašnja zanimanja za ovu književnost dobila i nove poglede utemeljene na savremenim jezičkim analizama književnoumjetničkog teksta.

UDK 821.163.41/43*-13 (082):398.8
81'367.3

Sintagmatske veze u Parry-Lordovoj zbirci epskih pjesama

Tarik Ćušić
Rektorat Univerziteta
Sarajevo

U radu je dat opis sintagmatskih veza u *Srpskohrvatskim junačkim pjesmama*, zbirci epskih pjesama nastaloj kao rezultat sakupljačkog rada Milmana Parryja, profesora Harvardskog univerziteta i homerologa, objavljenoj 1953. godine. Težište rada je na opisu sintagmatskih veza koje su inherentne Parry-Lordovoj zbirci pjesama. Također, jedan dio rada posvećen je sintagmatskim leksičkim vezama.

Ključne riječi: sintagme, *Srpskohrvatske junačke pjesme*, Milman Parry, gramatika, leksika, metrika

Razvoj bošnjačke usmene epike valja dovesti u vezu sa turskim osvajanjem, odnosno s procesom primanja islama, kada počinje formiranje historijskog i duhovnog identiteta muslimana Bosne i Sandžaka. Pod sintagmom *bošnjačka usmena epika* u ovom radu podrazumijeva se epska tradicija muslimana obaju ovih područja koja su u historijskom trajanju, iako često odvojena državnim granicama, povezana vjekovnim zajedničkim kulturnim strujanjima.

Prve obavijesti o bošnjačkoj epici potječu iz hronike na turskom jeziku iz 1474. godine. U hronici se spominje da su bošnjački epski pjevači pjevali o junačkim podvizima smederevskog sandžak-bega Ali-bega Mihail-oglua. B. Kuripešić izvještava o postojanju epske pjevačke djelatnosti u prvoj polovini 16. stoljeća, a o njegovanju epskih pjesama u 17. stoljeću izvještava Ibrahim Pečevi, turski historičar porijeklom iz Bosne, u čijoj su hronici epski junaci imenovani *Bosnewijama*. Do objavljivanja prve zbirke bošnjačkih epskih pjesama krajem 19. stoljeća, ove pjesme bile su kontinuirano objavljivane u zbirkama hrišćansko-kršćanske usmene tradicije, i to u pjesmaricama S. Milutinovića, Ivana F. Jukića, Grge Martića i M. Šunjića, a nekoliko pjesama objavljeno je i u zbirkama Vuka S. Karadžića. Vuk Vrčević je počeo sakupljati

bošnjačke epske pjesme 60-ih godina 19. stoljeća u jugoistočnoj Hercegovini. Te pjesme (ukupno 37), *koje samo Srbi turskog zakona pjevaju*, nisu objavljene, a čuvaju se u Arhivu SANU-a u Beogradu.

Hronološki, prva dva objavljena zbornika bošnjačkih epskih pjesama naslovljena kao *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini I* i *II* (ukupno 75 pjesama) bila su rezultat sakupljačke djelatnosti Koste Hörmanna, a publicirana su 1888–1889. godine. Hörmannova zbirka predstavlja jednu od triju bošnjačkih zbirki većeg broja epskih pjesama. Druga je *Junačke pjesme (muhamedovske)* Luke Marjanovića, koja sadrži 50 pjesama, a koju je objavila Matica hrvatska 1898–1899. godine. U ovome kontekstu treba istaći i kolekciju pjesama Milmana Parryja, koja sadrži 1.500 južnoslavenskih epskih pjesama, blizu 11.000 lirskih tekstova i 3.000 gramofonskih ploča. Zbirka od 32 epske pjesme Parryjeve kolekcije naslovljena kao *Srpskohrvatske junačke pjesme* čini treću veću zbirku bošnjačkih epskih pjesama. Zbirka je plod Parryjeva sakupljačkog rada tokom 30-ih godina 20. stoljeća, a objavio ju je Albert B. Lord, Parryjev učenik i sljedbenik, 1953. godine.[1]

Upravo će zbirka pjesama iz 1953. godine biti istraživačkim korpusom ovoga rada, najprije da se opišu sintagmatske veze u *Pjesmama*[2], da se ispita njihova upotreba te da se ustanovi koje su sintagme svojstvene Parry-Lordovoj zbirci pjesama. Sintagmom se naziva sintaksička jedinica bez svojstva predikativnosti koja nastaje udruživanjem najmanje dviju sintaksema. Predmetom ovoga rada bit će neovisne, vezane, slobodne, kolokacijske i frazemske sintagme.

I Neovisne sintagme

Karakteristične i brojne spojeve riječi u *Pjesmama* čine neovisne sintagme. Ove sintagme nastaju nizanjem riječi istih ili sličnih sintaksičkih svojstava (paralelizama) i čine jednu sintaksičku funkciju u rečeničnom ustrojstvu.

Često se koriste u *Pjesmama,* zahvaljujući tome što uglavnom popunjavaju cijeli drugi polustih, organiziran prema metričko-ritmičkom obrascu 2 – 1 – 3, a pretežno su imenice članovi neovisnih sintagmi, pri čemu je prva u dvosložnom, a druga u trosložnom obliku, dok ih u jednu cjelinu povezuje jedan od sastavnih veznika (češće *i*, rjeđe *ni*), npr.: *pa dovede <u>hođe i hađije</u>* (str. 78); *da pratimo <u>zeta i svatove</u>*

[1] Navedeni podaci korišteni su iz: *Antologija krajiške epike* (pripredio Rašid Durić), Bihać: NIP Unsko-sanske novine, 1998., str. 24–30.

[2] Kao kraći oblik za *Srpskohrvatske junačke pjesme* u radu će se koristiti naziv *Pjesme* (uz: Parry-Lordova zbirka epskih pjesama). (Srpskohrvatske junačke pjesme. Knj. 2, Novi Pazar: srpskohrvatski tekstovi sa uvodom i primedbama urednika i predgovorom A. Belića = Serbocroatian heroic songs. Vol. 2, Novi Pazar: serbocroatian texts with introduction and notes by the editor and with a preface by A. Belić; skupio Milman Parry; uredio Albert Bates Lord. Beograd: Cambridge: Srpska akademija nauka: Harvard University Press, 1953.)

(str. 80); *pokupiše ključe i haraće* (str. 141); *da gledaju sela i čitluke* (str. 173); *razapeše šatre i čadore* (str. 196); *a izneše dibu i kadifu* (str. 166); *e! biju ga topom i kuhvetom* (str. 26); *pokupiću pope i đakove* (str. 231); *hon joj dade burme i prstenje* (str. 234); *niti vidu Vlaha ni Turćina* (str. 150) itd.

S obzirom na sintaksičku funkciju, može se ustvrditi da neovisne sintagme dominatno imaju ulogu (najčešće bližeg) objekta u *Pjesmama*: *zapaljiše mume i fenere* (str. 240); *pa dofati divit i murećep* (str.188); *pa pokupi age i begove* (str. 139); *pa pokupi paše i vezire* (str. 8); *pa mu dade toke i jeleke* (str. 173); *a natuće ćizme i kalćine* (str. 16); *ne dade mi danak ni miriju* (str. 261); *i odneso' ključe i harače* (str. 214); *išti Muju izun i halala* (str. 68); *držaću vam hudut i granice* (str. 50) i sl.

Malobrojni su primjeri u kojima neovisne sintagme imaju funkciju drugih rečeničnih članova: *a blizu je hudut i granica* (str. 51); *tu sedahu age i begovi* (str. 41) i *đe doljazi Talje i Aljija* (str. 96) – subjekatsku funkciju, zatim *guslji su mu hrana i idara* (str. 131) – *hrana i idara* čine imenski dio kopulativnog predikata. Također, neovisne sintagme u *Pjesmama* imaju adverbijalnu ulogu, bilo da su izražene funkcionalno preobraženim supstantivnim riječima, npr.: *te pobego' gori i planini* (str. 213) – neovisna sintagma ima ulogu adverbijalne odredbe za mjesto, bilo da su izražene adverbijalnim riječima, npr. *sve mi beži tamo i ovamo* (str. 103); *pa otiđe zdravo i veselo* (str. 315) – neovisna sintagma i u ovim primjerima vrši funkciju adverbijalne odredbe za mjesto.

U većini primjera epski pjevači koriste neovisne sintagme u tačno određenim parovima, odnosno uz jedan član gotovo redovno supojavljuje se njegov parnjak pri čemu parovi pripadaju sličnom ili bliskom semantičkom polju. Tako se uz *hodže* supojavljuju *hadžije*, *paše* uz *vezire*, *kula* uz *kapiju*, *zmije* uz *akrepe*, *čizme* uz *kalčine*, *klanci* uz *bogaze*, *top* uz *kuhvet*, *hudut* uz *granicu*, *ati* uz *paripe*, *burma* uz *prstenje*, *mum* uz *fenjer*, *izun* uz *halal*, *mal* uz *šićar* itd. Čak i kada su razdvojeni u stihu – kada zajedno ne čine drugi polustih – redovno se uz jedan član javlja njegov parnjak. U tim primjerima je prvi član neovisne sintagme u sastavu prvog, a drugi pripada drugom polustihu, npr.: *kupi paše a kupi vezire* (str. 22); *šta ti topa treba i kuhveta* (str. 33); *ej! Kad paše čuše i veziri* (str. 8); *da mu kulu tražim i kapiju* (str. 61) i sl.

Među neovisnim sintagmama treba izdvojiti one kojima epski pjevači kreiraju poseban poetski izražaj. Te neovisne sintagme nastale su nizanjem *eufonijskih* paralelizama,[3] npr: *nit' vidimo sunca ni meseca* (str. 84); *i pokupi lale i riđale* (str. 50); *a drugoga dina i imana* (str. 94); *da se branim vuka i hajduka* (str. 77); *nestade mi ćara ni šićara* (str. 211) i sl.

Mada su nastale prema istom strukturnom obrascu – nizanjem jedne imenice u dvosložnom i jedne u trosložnom obliku, između kojih stoji sastavni veznik –

[3] Nakaš, Lejla: "Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Oslo: Institut za jezik: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005., str. 119.

od neovisnih sintagmi treba razlikovati *hendiadys*,[4] odnosno sintagme kod kojih dvosložna imenica ima atributivnu funkciju, npr.: *ja ću kupit' kitu i svatove* (str. 121); *pa ti kupi silu i svatove* (str. 200) i sl. Pjevači Parry-Lordove zbirke naporedno upotrebljavaju imenički i pridjevski izražen atribut u ovim primjerima: *spremiše se kićeni svatovi* (str. 195); *jonda kupi silovne*[5] *svatove* (str. 207) i sl. Osim promjene na gramatičkom nivou – prema kojoj, umjesto da dvije imenice imaju funkciju jednog rečeničnog člana, svaki član sintagme samostalno popunjava jednu od sintaksičkih funkcija u rečeničnom ustrojstvo – u potonjim primjerima mijenja se i strukturni obrazac drugog polustiha u 3 – 3.

II Vezane sintagme

U sintagme koje imaju jednu sintaksičku funkciju u rečeničnom ustrojstvu ubrajaju se i vezane sintagme. Među članovima vezanih sintagmi ostvaruje se čvrsta leksičko-semantička i gramatička veza; upravni član vezane sintagme je značenjski nepotpun i zahtijeva dopunu u vidu zavisnog člana.

A) Jedan od nekoliko tipova vezanih sintagmi čine količinski prilog ili nepromjenjivi broj, kao upravni član, i supstantivna sintaksema u obliku besprijedložnog genitiva u funkciji dijelne dopune, kao zavisni član sintagme. Upravni član u ovim vezanim sintagmama, posmatrano sa stajališta upotrebe u epskim pjesmama, mnogo češće je nepromjenjivi broj, ili promjenjivi broj koji je izgubio svojstvo deklinabilnosti, nego količinski prilog, te se na mjestima, kako navodi T. Maretić, gdje se u svakodnevnom govoru prilozi upotrebljavaju, u epskim pjesmama koriste se brojevi, stoga se učestala upotreba brojeva, pa i vezanih sintagmi u kojima su brojevi upravni članovi, smatra inherentnom crtom južnoslavenske epike.[6]

Prema sintaksičkoj funkciji, sve vezane sintagme ovoga tipa u *Pjesmama* imaju subjekatsku, objekatsku ili adverbijalnu ulogu.

Ulogu subjekta vezane sintagme vrše u sljedećim primjerima: *ej! Otoše sedam bajraktara* (str. 13); *i za Taljom sedam hizmećara* (str. 53); *a pod njome sedam bedevija* (str. 24); *za Šabanom devet Belajića* (str. 97); *kod vezira dvadeset begova* (str. 168); *čekaju ga dvades tevabija* (str. 158); *pored nji' je trideset dućana* (str. 235); *na desnoj su trides kapetana* (str. 70); *pa dođoše još šeset pandura* (str. 155) i sl.

U vezanim sintagmama koje imaju funkciju objekta više je priloga u ulozi upravnog člana negoli kod onih koje vrše subjekatsku funkciju, pa ipak i u tim vezanim sintagmama poziciju upravnog člana češće popunjavaju brojevi, npr.: *al' si mlogo društva ostavijo* (str. 97); *i teraju mlogo devojaka* (str. 184); *vi ste dosta jada zadavali* (str. 84); *mi smo dosta druga ostavili* (str. 97); *dosta hrane u odaju*

[4] Maretić, Tomo: *Naša narodna epika*, Beograd: Nolit, 1966., str. 77.

[5] Umetkom *-ov* (od *silovne*) postiže se metričko usklađivanje stiha.

[6] Maretić, isto, str. 119.

nosi (str. 112); *da oženu podosta momaka* (str. 184); *imam dosta ljeba bijeloga* (str. 277); *ufatijo sedam kapetana* (str. 125); *opet srete sedam Nijemaca* (str. 166); *Aljo zovnu sedam bajraktara* (str. 12); *sprem'te, momci, sedam ćuljehana* (str. 43); *doniješe sedam konopaca* (str. 133); *pa jopremi josam bedevija* (str. 191); *hajd', povedi devet Nijemaca* (str. 277); *te otklopi devet katanaca* (str. 278); *ukrašću mu devet hamajljija* (str. 267); *pa držaše devet bedevija* (str. 244); *doveli su devet Ciganina* (str. 251); *i daćeš mi dvadeset hajvana* (str. 284); *jopremiše trides mazgi ravno* (str. 192); *načinite šeset vreća blaga* (str. 192) i sl.

Ukoliko imaju adverbijalnu funkciju, onda vezane sintagme ovoga tipa u *Pjesmama* pretežno čine adverbijalnu funkciju sa vremenskim značenjem, npr.: *bi ga mlogo vakta pričekala* (str. 62); *luda bijah od sedam godina* (str. 239); *tuna sedoh sadam osam dana* (str. 176); *tu sedesmo sedam osam dana* (str. 162); *vade joj je za petnajes dana* (str. 58); *ćekaćeš me za petnajes dana* (str. 111); *bijo Bagdat dvadeset godina* (str. 138); *tuna bilji dvades sedam dana* (str. 116) i sl.

Ukoliko je broj u poziciji upravnog člana, ove sintagme obrazuju se pretežno metričkim obrascima drugoga polustiha 2 – 4 i 3 – 3 i u ovisnosti o tome u koliko je slogova izrečena imenica (tri ili četiri), brojevi su iskazani u dvosložnom ili trosložnom obliku. Treba napomenuti da nerijetko dolazi do gubljenja sloga u brojevima iz metričkih razloga (*dvades tevabija*, *trides kapetana*, *šeset vreća* i dr.), zbog čega bi se brojevi mogli smatrati sredstvima modificiranja broja slogova stiha i epskim pjevačima korisnim za sastavljanje stihova, a u čemu, zapravo, valja nalaziti razlog njihove učestale upotrebe u epskim pjesmama.

B) U Parry-Lordovoj zbirci pjesama zastupljena su svega tri primjera za vezane sintagme u kojima je upravni član broj "jedan" ili zamjenica, a zavisni član supstantivna sintaksema u obliku genitiva s prijedlogom "od" ili "između", ili u obliku instrumentala s prijedlogom "među"[7]. U dvama primjerima je broj "jedan" upravni član, dok su zavisni članovi supstantivne sintakseme u obliku genitiva s prijedlogom "od" i te vezane sintagme stoje u subjekatskoj poziciji: *da se jedan od nas porobijo* (str. 233) i *teke niće jedan od družine* (str. 235). U trećem primjeru – *ne šće Marko ništa od oruža* (str. 99) – odrična zamjenica je upravni, a supstantivna sintaksema u obliku genitiva s prijedlogom "od" zavisni član te ova vezana sintagma ima funkciju objekta.

C) Među vezane sintagme ubrajaju se i one kojima je upravni član kopulativni glagol *biti* u ličnom glagolskom obliku, dok je zavisni član jedna od autosemantičkih riječi koja je ujedno nosilac leksičkog jezgra ovog tipa vezane sintagme – kopulativnog predikata. U *Pjesmama* je leksičko jezgro kopulativnog predikata uglavnom izraženo imenicama, pridjevima i prilozima, dok se druge vrste riječi rijetko ili nikako ne javljaju u toj ulozi; imenice čine leksičko jezgro u stihovima poput: *o kukaše, nevolja joj beše* (str. 286); *hajvan beše, zborit' ne mogaše* (str. 16); *bajraktar sam bećkoga ćesara* (str. 161); *ja nijesam bijela Latinka* (str. 112); *helj ja, stara, nijesam jabanđija*

[7] Jahić, Dž. i dr.: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000., str. 342.

(str. 128); pridjevi: *a koćija gotova bijaše* (str. 68); *alj' sam malji, alji sam veljiki* (str. 121); prilozi: *zdravo jesmo, tek mirno nijesmo* (str. 237); *tu su zmije, tu su akrepovi* (str. 57); *pa vojvoda dvades tu bijaše* (str. 70); *pored nji' je trideset dućana* (str. 235); *kud god kreću, bez belaja neću* (str. 97); u posljednjim dvama primjerima prilozi su izraženi funkcionalno preobraženim supstantivnim sintaksemama.

D) Modalni i fazni glagoli, kao upravni članovi, i infinitiv (ili konstrukcija *da* + prezent), kao zavisni član, također čine jedan od tipova vezanih sintagmi, odnosno složeni glagolski predikat. Modalni i fazni glagoli su značenjski nepotpuni te zahtijevaju dopunu u vidu punoznačnog glagola izraženog infinitivom. Od modalnih glagola tek njih nekoliko, poput *moći*, *smjeti*, *umjeti* i *trebati*, a od faznih samo *početi* i *nastaviti* imaju ulogu upravnog člana u *Pjesmama*. Ostali modalni i fazni glagoli (*uspjeti*, *namjeravati*, *nastojati*, *usuditi se*; *produžiti*, *prekinuti* i dr.) nisu svojstveni epskim pjesmama, stoga ih i nema. Punoznačni glagol redovno se iskazuje u formi infinitiva (a ne konstrukcijom *da* + prezent), s tim što infinitivno završno *-i* rijetko biva eksplicirano, što valja dovesti u vezu s metričkim uređenjem stiha, pri čemu se neeksplicirani *-i* ostvaruje deseterački stih.

Od modalnih glagola najčešće je glagol *moći* upravni član, npr.: *za pare ga prodati ne mogu* (str. 49); *ne mogu te puštiti, Đuljiću* (str. 58); *ovako ti mogu jostaviti* (str. 58); *toga muža nabavit' ne mogu* (str. 62); *pa ne mogu sina pogljedati* (str. 65); *da lj' se mogu konji izbaviti* (str. 155); *i tako se vojska krenuti ne može* (str. 212); *da lj' možemo skoro pogoditi* (str. 233); rjeđe glagol *smjeti*: *nit' ga smije niko dočekati* (str. 102); *ne smijemo tamo prolaziti* (str. 169); *da ne smijem do Timoka sići* (str. 289); *on ne smije do Timoka sići* (str. 289); nekoliko puta je u toj ulozi glagol *umjeti*: *dalje, Tale, zborit' ne umijem* (str. 143); *humiješ mi što goj kaževati* (str. 241); a samo jedan stih u kojem je glagol *trebati* upravni član pronašao sam u *Pjesmama*: *ako je hitro, trebam silaziti* (str. 68).

Od faznih glagol treba izdvojiti nekoliko primjera sa glagolom *početi* kao upravnim članom: *a počeo zemlje zaraditi* (str. 102); *pa počeše rasturat' svatove* (str. 126); *ta put poče sažinjat' pšenicu* (str. 149); *poče mu se povaditi ćorda* (str. 169); *poče sjeći ju veliku bašću* (str. 215); *pa počeše pivo potrošiti* (str. 241); te samo jedan stih u kojem je glagol *nastaviti* upravni član: *nastaviše rujna piti piva* (str. 155).

E) Nekoliko je primjera vezanih sintagmi u Parry-Lordovoj zbirci pjesama u kojima je semikopulativni glagol upravni član, a supstantivna ili adjektivna sintaksema u obliku nominativa i instrumentala zavisni član, te zajedno čine semikopulativni predikat. Od semikopulativnih glagola jedino glagol *ostati* (često bez završnog *-i*, ako ima oblik infinitiva) čini upravni član u *Pjesmama*, dok drugih glagola nema u toj poziciji (iz istog razloga zbog čega nema ni većine modalnih i faznih glagola). Supstantivne sintakseme iskazane su u nominativu: *da ostanu ljuta sirotinja* (str. 97); *tu je dedo šehit ostanuo* (str. 125); ili instrumentalu: *ostat', majko, brukom do vijeka* (str. 10); dok su sve adjektivne sintakseme u nominativu: *pa ćeš, majko, ostat' samohrana* (str. 173); *luda su mi deca ostanula* (str. 230); *davno j' kula pusta ostanula* (str. 246) i sl.

F) Vezane sintagme mogu biti sastavljene i od nepunoznačnog glagola (poput *vršiti*, *izvršiti*, *obaviti*, *imati*, *držati*, *dati*, *voditi*, *pružiti*, *izraziti*, *činiti*, *učiniti*, *počiniti* i dr.), kao upravnog člana, i glagolske imenice u obliku besprijedložnog akuzativa u aktivnoj i u obliku nominativa u pasivnoj konstrukciji, kao zavisnog člana, te zajedno konstruiraju dekomponirani predikat.[8]

Glagol *(u)činiti/počiniti* je najfrekventniji od svih glagola u Parry-Lordovoj zbirci pjesama – bilo punoznačnih, bilo nepunoznačnih – dok se u poziciji zavisnog člana javljaju (apstraktne) imenice orijentalnog porijekla u dvosložnom obliku. Te glagolsko-imeničke vezane sintagme čine drugi polustih, a nastale su prema metričkom obrascu drugog polustiha 2 – 4, npr.: *neko jim je zulum ućinijo* (str. 268); *sabah namaz tećmil učinila* (str. 45); *kulu skoro tamir učinilji* (str. 56); *Haljil skoči, juriš učinijo* (str. 92); *šta je devljet peškeš ućinijo* (str. 128); *ja sam, sine, tembih učinijo* (str. 161); *na đoga se ašik ućinijo* (str. 36); *noćas ćemo konak ućiniti* (str. 42); *i sa sestrom halal ućinijo* (str. 130); *Mujo ti je seljam ućinijo* (str. 93); *jesam tvrdo jemin ućinijo* (str. 128); *a na Švabu hudžum učinila* (str. 273); *bajraktare surgun ućinijo* (str. 13); *s topovima šenluk ućinijo* (str. 141); *nego caru ćeder učineti* (str. 73) itd.

Zbog čega je ova vezana sintagma očvrsnula i postala jedno od najfrekventnijih jezičkih sredstava u usmenom epskom stvaralaštvu, može se objasniti na ovaj način: dekomponirani predikat moguće je iskazati jednom (orijentalnom) glagolskom leksemom, umjesto vezanih sintagmi *juriš ućinijo*, *seljam ućinijo*, *surgun učinio*, *tamir učinili*, *šenluk učinio*, *konak učinili* i sl. može stajati *jurišao*, *(po)selamio*, *surgunisao*, *tamirili*, *šenlučio*, *konačili* i sl., međutim, sami glagol *(u)činiti* ima četiri sloga i pridruživanjem njemu imenice od dva sloga (kojih je, zaista, mnogo) dobija se najjednostavniji šestosložni drugi polustih. Uz to, treba napomenuti da se pojedini dekomponirani predikati ne mogu iskazati jednom glagolskom leksemom, npr. *hudžum učinila*; *tembih učinijo*; *tećmil učinila* i dr.

III Slobodne sintagme

Sintagme čiji članovi, zadržavajući svoje samostalno leksičko značenje i slobodno se gramatički vežući s drugim, samostalno popunjavaju neku od pozicija u rečeničnom ustrojstvu nazivaju se slobodnim sintagmama.

Uzimajući u obzir kojoj kategoriji riječi pripada upravni član slobodne sintagme, može se ustvrditi da u *Pjesmama* dominiraju supstantivne i verbalne sintakseme kao upravni članovi, dok su adjektivne i adverbijalne sintagme rijetko zastupljene u Parry-Lordovoj zbirci pjesama.[9]

[8] Jahić, Dž. i dr., isto, str. 368.

[9] Tek je nekoliko primjera slobodnih sintagmi u *Pjesmama* kojima je upravni član adverbijalna sintaksema, a zavisni ili adverbijalna ili supstantivna sintaksema. Isto tako, izuzetno rijetko su adjek-

A) Supstantivne sintagme

Upravni član supstantivnih sintagmi je jedna od supstantivnih sintaksema (najčešće imenica), dok se u poziciji zavisnog člana nalaze ili adjektivne sintakseme ili je zavisni član (najčešće je imenica) funkcionalno preobražen u adjektivnu sintaksemu.

U sastavu supstantivnih sintagmi najčešće je zavisni član pridjev i zajedno sa supstantivnom sintaksemom obično zauzima drugi dio stiha, a može stajati ispred (u neobilježenom položaju): *da mu bijem **bijela** Bagdata* (str. 12); *prifatite **kladuškog** serdara* (str. 14); *a niz prsi **carevi** nišani* (str. 13); *da' nađi mi **bajramske** haljine* (str. 79); *ispratih ga na **čadorska** vrata* (str. 176); *podaj, majko, **iradske** tapije* (str. 233); *ispadoše pred **odajska** vrata* (str. 94); ili iza supstantivne sintakseme (u obilježenom položaju): *srem' fermana Bosni **halovitoj*** (str. 8); *da izbaviš aće **alatasto*** (str. 109); *drugi beše dlake **dorataste*** (str. 242); *pa zasede ćošku **šarenome*** (str. 12); *ja propinj'te polju **zeljenome*** (str. 13); *baš ka mesec nebu **oblaćnome*** (str. 122) itd.

U većini supstantivnih sintagmi ovoga tipa uz jednu imenicu najčešće stoji tačno određeni pridjev ako su oba člana sintetičke sintakseme, a ukoliko je jedan član (supstantivni, tj. imenica) izrečen analitičkom sintaksemom, tada poziciju zavisnog člana popunjava neki drugi pridjev. Tako se, npr., u Parry-Lordovoj zbirci supstantivna sintagma "silovita Bosna" (odnosno "halovita Bosna") javlja 40-ak puta, dakle, članovi ove sintagme često se supojavljuju, dok se mnogo rjeđe u ulozi zavisnog člana supstantivne sintagme sa "Bosnom" kao upravnim članom javlja neki drugi pridjev, poput "ponosna", ako je upravni član izrečen analitičkom sintaksemom, npr. „niz Bosnu ponosu" (šest puta u *Pjesmama* javlja se pridjev "ponosna" uz imenicu "Bosna").

U ovisnosti o tome koji se metrički obrazac drugog polustiha obrazuje, adjektivna sintaksema u supstantivnoj sintagmi može biti neodređenog ili određenog vida. Osobina svojstvena epskom stvaralaštvu jeste živa upotreba neodređenog vida,[10] što valja dovesti u vezu sa metričkom usklađenosti stiha: u drugom polustihu uz dvosložne oblike sintetičkih adjektivnih sintaksema neodređenog vida stoje četverosložni oblici sintetičkih supstantivnih sintaksema (pa je metrički obrazac 2 – 4), a kada je sintetička adjektivna sintaksema neodređenog vida izrečena trosložnim oblikom, onda i sintetička supstantivna ima isti broj slogova (obrazac je 3 – 3), npr.: *pa jon zove **svoga** tatarina* (str. 188); *da okahri **moga** dušmanina* (str. 245); *ha nađoše Misirlića **mlada*** (str. 264); *da vidu **ranjena** serdara* (str. 144); *ja posede **lijepa** đogina* (str. 215); *i uzeo **njegova** đogata* (str. 49); *kad izbijo Budimu **široku*** (str. 191) i sl. Umjesto adjektivnih sintaksema neodređenog vida i

tivne sintakseme upravni članovi slobodnih sintagmi, stoga ni te slobodne sintagme nisu svojstvene *Pjesmama*. Adverbijalne i adjektivne sintakseme uglavnom su u poziciji zavisnog člana supstantivnih i verbalnih sintagmi.

[10] Nakaš, isto, str. 118.

pod istim metričkim uvjetima javljaju se oblici adjektivnih sintaksema određenoga vida bez fakultativnog vokala: *a prilazi **carskom** tatrinu* (str. 10); *ja se krijem **svakom** dušmaninu* (str. 112); *pa kad dodo' **našem** dušmaninu* (str. 160); *pita Talje **kladuškog** serdara* (str. 68) i sl. Češće je sintetička adjektivna sintaksema četverosložnog oblika ako je iskazana određenim vidom sa fakultativnim vokalom i tada je sintetička supstantivna sintaksema u dvosložnom obliku (obrazac je 2 – 4 ili 4 – 2); drugačije su obje sintakseme u trosložnom obliku (3 – 3), npr.: *porobijo **mojega** Zajima* (str. 282); *dovesću ti **tvojega** Zajima* (str. 282); *da pazari **svojega** sultana* (str. 264); *spremiše je **našemu** sultanu* (str. 8); *te dozovnu brata **njezinoga*** (str. 113); *judari mu đema **nemačkoga*** (str. 211); *pita', Talje, **kladuškoga** Muja* (str. 67); *pa kad side polju **primorskome*** (str. 145); *e, siđoše Beču **bijelome*** (str. 269) itd.

Ukoliko sintetičke adjektivno-supstantivne sintakseme ne mogu popuniti poziciju cijelog drugog polustiha, supstantivna riječ je iskazana analitičkom sintaksemom, čiji nepunoznačni član (prijedlog) ima metričku funkciju: *na divanu na **bijelu** dvoru* (str. 190); *ima svadba u **našeg** sultana* (str. 106); *hajde, vikni do **svojeg** telala* (str. 202); *svakom bratu po **svojem** zanatu* (str. 208); *kad upade u **novom** sokaku* (str. 167); *ve' slivene jod **suhoga** zlata* (str. 202) i sl.

Među adjektivne sintakseme u poziciji zavisnog člana ove sintagme spadaju i nepromjenjivi pridjevi. U pitanju su opisni pridjevi orijentalnog porijekla[11] koji su u procesu primarne adaptacije ipak ostali nepromjenjivi, npr.: *a kaza mu **dilber** Natstasija* (str. 113); *hej kake su **sajalji** haljine* (str. 237); *okrenuše **srćalji** durbine* (str. 169); *hajde, sedi **šikali** odaji* (str. 210); *kraj ćadora **taze** akćibaše* (str. 47); *pa namesti **turalji** fermana* (str. 191) i sl.

Brojni su primjeri u *Pjesmama* u kojima su supstantivne sintagme sastavljene od supstantivne sintakseme, kao upravnog člana, i supstantivne sintakseme, kao funkcionalno preobraženog zavisnog člana. Te sintagme se ustrojavaju na temelju potpune kongruencije među članovima sintagme, pri čemu su imenice u ulozi obaju članova sintagme, npr.: *pa ga eto do konja dogata* (str. 146); *šlježe Đuljić do konja dorata* (str. 81); *a s ljijeve ćordu ćemerljiju* (str. 80); *pa krenuše sa grada Stambola* (str. 9); *i steraše do grada Đirita* (str. 137) itd.

Supstantivne sintagme sa funkcionalno preobraženom imenicom u *Pjesmama* su specifične po tome što se zavisni član uvijek ponavlja, odnosno redovno se iskazuje istom riječju, dok se upravni član mijenja. S obzirom na to svojstvo zavisnog člana, može se ustvrditi da su brojnije od ostalih one sintagme čiji su zavisni članovi imenice *konj*, *sablja* i *grad*.

Kada je zavisni član imenica *konj*, onda se drugi polustih – u kojem se javljaju ove supstantivne sintagme – obrazuje prema metričkom obrascu 2 – 4, pri čemu imenica *konj* stoji u dvosložnom obliku, dok je četverosložni član, dakle upravni član, imenica koja daje naznaku o vrsti ili rasi konja, npr.: *pa pokupit' konje sedljenike*

[11] Takvih pridjeva je dvadesetak u Parry-Lordovoj zbirci.

(str. 97); *i zajagmit' konja ćuljejhana* (str. 98); *e, mašala, konja ćarkidije* (str. 163); *na dobrijeh konja hranjenika* (str. 178); *prifatite konje menzetile* (str. 10) i sl. Također, upravni član sa već navedenim značenjem može biti u trosložnom obliku, pri čemu je u sastavu ove sintagme inkorporiran jednosložni prijedlog, tako da nastaje prema obrascu 1 – 2 – 3: *proturiše pro konja dorata* (str. 159); *pa sad dođe kod konja đogata* (str. 48); *a turi je na konja eždralja* (str. 147); *viće Talje sa konja kuljaša* (str. 165); *viće bane za konja ždralina* (str. 181) i sl.

Ako je zavisni član imenica *sablja*, ili njen orijentalni sinonim – imenica *ćorda*, supstantivna sintagma zauzima drugi polustih metričkog obrasca 2 – 4 (ili 4 – 2), pri čemu imenica *sablja*/*ćorda* ima dvosložni oblik, dok je upravni član imenica koja se odnosi na vrstu sablje te stoji u četverosložnom obliku, npr.: *a podaj mu sablju zulfikaru* (str. 279); *a pripasa sablju muhurkinju* (str. 204); *dade bane sablju pešakinju* (str. 59); *pa izvadi sablju alamanku* (str. 112); *a pisnu mu pešakinja ćorda* (str. 60) i sl.

Ukoliko je zavisni član imenica *grad*, ili orijentalni sinonim te imenice, dakle *šeher*, tada se upravni član odnosi na naziv nekog od gradova i stoji u četverosložnom obliku, obrazujući zajedno sa dvosložnim oblikom imenice *grad*/*šeher* metrički obrazac drugog polustiha 2 – 4: *suočila grada Sarajeva* (str. 237); *i odoše gradu Bijeljini* (str. 98); *pa sljegoše šeher Seljaniku* (str. 47) i sl. Ako je naziv grada u trosložnom obliku, onda se u sastav supstantivne sintagme dodaje jednosložni prijedlog, a imenica *grad*/*šeher* ostaje u dvosložnom obliku, dok supstantivna sintagma nastaje prema obrascu 1 – 3 – 2 ili 1 – 2 – 3, npr.: *da ih spremi' ka Điritu gradu* (str. 138); *krenu Fata na Stambola grada* (str. 51); *dok dođoše do Budima grada* (str. 138); *da hi nosi u gradu Zvorniku* (str. 184); *doklen stiže do grada Bagdata* (str. 48); *izbi Šala sa grada Mostara* (str. 13) i sl.

Veze među članovima ovih sintagmi obrazovane su na temelju hiponimije, budući da se uz nadređeni termin redovno javlja hiponim, a navođenje zavisnog člana isključivo treba dovesti u vezu sa načinom kreiranja stihova. Naime, u značenju imenica npr. *ćuhejlan*, *alamanka*, *Sarajevo* implicirano je značenje *konj*, *sablja*, *grad*, zato bi se kombiniranje članova ovih sintagmi moglo tretirati kao pleonazam, jer epski pjevač umjesto npr. *i zajagmit' konja ćuljejhana*; *pa izvadi sablju alamanku*; *suočila grada Sarajeva*; može pjevati/kazivati "i zajagmit' ćuljejhana"; "pa izvadi alamanku"; "suočila Sarajeva", ali on to ne radi. Zapravo je pojavljivanje zavisnog člana metričke prirode i epski pjevač redovno upotrebljava ove funkcionalno preobražene imenice zbog metričkog usklađivanja stiha i to je jedini razlog upotrebe ovih konstrukcija u epskim pjesmama, što u konačnici potvrđuje da je metrički princip organiziranja stiha nadređen gramatičko-leksičkim zakonitostima i odnosima u epskim pjesmama.

Među supstantivne sintagme sa funkcionalno preobraženom imenicom u *Pjesmama* valja izdvojiti veći broj onih u kojima je zavisni član titula ili oznaka porijekla, dok je upravni član vlastita imenica (tj. ime/prezime onoga koji ima neku od titula

ili onoga na koga se odnosi oznaka porijekla). Često epski pjevači kombiniraju ime/prezime epskog lika sa njegovom titulom, formirajući tako metrički obrazac pretežno drugog polustiha, pa ime trosložnog oblika povezuje sa trosložnim oblikom titule (obrazac je 3 – 3), dok uz četverosložni oblik imena stoji dvosložni oblik titule (obrazac je 2 – 4), npr.: *sad govori Ragibi vezire* (str. 8); *podranijo sultan Sulejmane* (str. 189), *no se molji sultan Ibrahime* (str. 263); *no kad skoći paša Sehidija* (str. 8); *jopremi ga begu Ljuboviću* (str. 188) i sl. Istim metričkim obrascima epski pjevač obrazuje supstantivne sintagme ovoga tipa povezivanjem imena epskog lika i naznake njegova porijekla, npr.: *e, ćuste lj' ga, age Bosanljilje* (str. 108); *ta put prišlji age Krajišnici* (str. 73); *kupila je bega Ljićanina* (str. 162); *ta put reće Budimka Fatima* (str. 54) i sl.

B) Verbalne sintagme

Verbalne sintagme nastaju vezivanjem glagola, kao upravnog člana, i supstantivne sintakseme (najčešće imenice) ili adverbijalne, odnosno adverbijalizirane sintakseme, kao zavisnog člana. Ukoliko je supstantivna sintaksema zavisni član, onda se među članovima verbalne sintagme uspostavlja odnos rekcije, tako da glagol određuje u kojem će se gramatičkom obliku pojaviti supstantivna sintaksema. Takva sintagma naziva se objekatskom.

Od objekatskih sintagmi u Parry-Lordovoj zbirci pjesama najbrojnije su one u kojima glagol zahtijeva da se zavisni član pojavi u obliku bližeg objekta (besprijedložnog akuzativa), npr.: *traži kulu Ajanević Meha* (str. 119); *bijo Bagdat dvadeset godina* (str. 8); *tevabije hoždeldije daju* (str. 11); *te preskoči kaursku kapiju* (str. 165); *pokupiću moju carevinu* (str. 269); *hod tebe ću veru pazariti* (str. 232); *dovešću ti bagdatsku kraljicu* (str. 48); *ja si danas vojsku povratio* (str. 191); *opet Talje upita Haljila* (str. 68); *za dizgine vodahu kulaša* (str. 157); *a ko li će Talja poslušati* (str. 165); *tuna Goljo nalazi đemiju* (str. 156) i sl.

U poziciji zavisnog člana ovih sintagmi u *Pjesmama* nalazi se veći broj neovisnih sintagmi koje imaju oblik besprijedložnog akuzativa, kako je to već ranije navedeno, i obično ove objekatske sintagme zauzimaju cijeli stih: sve neovisne sintagme u bližem objektu: *nabavijo doga i maljina* (str. 157); *pokupiše ključe i haraće* (str. 141); *pokupiše hode i hađije* (str. 157) i dr. Također, u poziciji zavisnog člana u obliku bližeg objekta mogu biti neke od vezanih sintagmi: *a preseće sedam konopaca* (str. 134); *jopremiše josam bedevija* (str. 191); *ne šće Marko ništa od oruža* (str. 99) i dr.

U objekatske sintagme spada i veći broj onih u kojima je zavisni član u bilo kojem padežnom obliku s prijedlogom ili bez prijedloga osim u besprijedložnom akuzativu, npr.: *hatar majci ištetiti neću* (str. 10); *a prilazi carskom tatrinu* (str. 10); *hoždeldije dodaju tataru* (str. 9); *da ga Bosni nosiš halovitoj* (str. 9); *ta put Mujo Hasi odgovara* (str. 163); *pa pašama sultan besedaše* (str. 8); *kad ću stara, sinu odgovara* (str. 11); *spremiše je našemu sultanu* (str. 8); *i u pivo zeher udariti* (str. 155); *pa ti predi s' majkom u odaji* (str. 29) i sl.

U *Pjesmama* su brojne verbalne sintagme čiji je zavisni član neka od adverbijalnih sintaksema, bilo da je izrečena prilogom (ili priložnim izrazom), bilo nekom funkcionalno preobraženom supstantivnom sintaksemom (najčešće imenicom). Takve sintagme nazivaju se adverbijalnoodredbenim.

Prilozi u funkciji zavisnog člana adverbijalnoodredbenih sintagmi bliže određuju glagol u poziciji upravnog člana s obzirom na neku okolnost pod kojom se vrši radnja ili traje stanje. U *Pjesmama* se češće od ostalih javljaju vremenski, mjesni, načinski i količinski prilozi u funkciji zavisnog člana ovog tipa sintagme, npr.: *tu stadoše, te se odmoriše* (str. 156); *davno bilo, sada pominjemo* (str. 8); *sad stanite da se odmaramo* (str. 156); *ja paše mu tiho besedile* (str. 188); *lako bi' ti Budum prifatijo* (str. 190); *ha zečki je polje pregazijo* (str. 238); *elj ćemo mi dugo jostanuti* (str. 69); *pa Aljiji dugo besedili* (str. 203); *dok se dedo malo jodmorijo* (str. 193) i sl.

Adverbijalizirani zavisni član adverbijalnoodredbenih sintagmi u *Pjesmama* je iskazan ili sintetičkom supstantivnom sintaksemom (padežnim izrazom) ili analitičkom supstantivnom sintaksemom (prijedložno-padežnim izrazom), npr.: *što ga devlejt katalukom traži* (str. 15); *ne traži te devljet po garazu* (str. 10). Izbor sintetičke ili analitičke supstantivne sintakseme umnogome je uvjetovan metričkim razlozima. Ukoliko epski pjevač može pjevati/kazivati deseterački stih bez jedne, makar jednosložne, nepunoznačne riječi, upotrijebit će sintetičku sintaksemu, npr.: *dovedoše šikalji jodaju* (str. 15); *a teraju poljem zeljenijem* (str. 156); *pa dođoše svilenu čadoru*; (str. 203); *pa kad dođe ljedenu zindanu* (str. 58); *kad dođosmo ljedenoj tamnici* (str. 85) i sl. Uglavnom su u pitanju supstantivne sintakseme uz koje se u Parry-Lordovoj zbirci pjesama redovno javljaju tačno određene i metrički podesne adjektivne sintakseme. Udruživanjem tih dviju sintaksema epski pjevač vrlo jednostavno konstruira drugi polustih i zato je adverbijalizirana sintaksema adverbijalnoodredbene sintagme izrečena padežnim izrazom.

Češće negoli sintetičkom sintaksemom, adverbijalizirani zavisni član ovog tipa sintagmi izrečen je analitičkom sintaksemom, npr.: *dok dođoše ju Kajnidžu ravnu* (str. 207); *da odemo u našu Krajinu* (str. 163); *pa sidoše do grada Bagdata* (str. 8); *pa krenuše sa grada Stambola* (str. 9); *na planinu stoku zajagmili* (str. 85); *dovede ga kod gradske kapije* (str. 32); *pa kad dođe do stare đamije* (str. 9); *a zaseše po meku šiljtetu* (str. 11); *sad Fatima ode u odaju* (str. 16); *no te sultan traži po junaštvu* (str. 10); *mene sultan traži jod gajreta* (str. 11) i sl. U poziciji adverbijaliziranog zavisnog člana adverbijalnoodredbenih sintagmi mogu stajati i, ranije spomenute, vezane sintagme, npr.: *tu sedesmo sedam osam dana* (str. 162); *ćekaćeš me za petnajes dana* (str. 111) i sl.

IV Sintagmatske leksičke veze

Leksičkim vezama u širem smislu – dakle, ne samo sintagmatskim, nego i drugim sintaksičkim jedinicama – klauzama i rečenicama, naziva se "uobičajeno, redovno,

a ponekad i sistematsko, javljanje jedne lekseme u sprezi s najmanje još jednom"[12]. Pod sintagmatskim leksičkim vezama u ovome radu podrazumijevaju se kolokacijske i frazemske sintagmatske veze.

S jedne strane, jedan član kolokacijske sintagme može se kombinirati s manjim brojem leksema, tj. kolokacijska sintagmatska veza predstavlja značenjski ograničene spojeve leksema. S druge strane, sintagmatske frazemske veze čine kompaktne spojeve u kojima postoji ili minimalna mogućnost da se jedna leksema zamijeni drugom ili se lekseme kombiniraju sa tačno određenim drugim leksemama, tj. sintagmatske frazemske veze predstavljaju spojeve sa (gotovo) potpuno ograničenim spojevima leksema.

IV.1. Kolokacijske sintagme

Kolokacijom se označava „ustaljena, gramatički neuvjetovana veza riječi"[13]. U pitanju je veza najmanje dviju autosemantičkih leksema koje se leksički učestalo udružuju – uglavnom unutar sintagme a rjeđe rečenice – a poimanje kolokacije temelji se na "učestalome udruživanju leksema u sintagme i značenjskome potencijalu članova te sveze"[14], npr.: *piti kahvu*, *jaka kahva*, *piti jaku kahvu* i dr. Ta veza smatra se „prirodnim načinom za izražavanje željenog, mahom tipičnog i unapred utvrđenog, sadržaja u nekom jeziku"[15].

Mada se kao jedna od glavnih odlika kolokacija navodi učestala upotreba,[16] u epskim pjesmama učestalost supojavljivanja članova kolokacija nije relevantan kriterij da se kolokacije razlikuju od slobodnih sintagmi s obzirom na to da se u epskim pjesmama, leksički, iste slobodne sintagme često ponavljaju. Valja napomenuti da epski pjevač kreira stihove u trenutku izvođenja – improvizira, i da bi kontinuirano pjevao/kazivao nekoliko stotina ili hiljada stihova, on mora imati širok spektar gotovih slobodnih sintagmi. Stoga učestalost supojavljivanja članova slobodnih i kolokacijskih sintagmi treba posmatrati izvan konteksta usmene epike. Npr. u Parry-Lordovoj zbirci pjesama mnogo frekventnija je slobodna sintagma „ledeni zindan" (ili "ledena tamnica") od kolokacije "zelena trava". Razlika je u ograničenom sintagmatskom potencijalu, jer se leksema "trava" ustaljeno i tipično udružuje sa leksemom "zelena", tj. leksema "zelena" tipično se veže uz leksemu "trava", dok se

---

[12] Prćić, Tvrtko: *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci: Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997., str. 115.

[13] Senahid Halilović, Ismail Palić, Amela Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2010., str. 518.

[14] Aneta Stojić: *Kolokacije: prilog teoriji i praksi*, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012., str. 57.

[15] Prćić, isto, str. 117.

[16] Stojić, isto, str. 55.

za vezu riječi "zindan" i "ledeni" ne može ustvrditi da je tipična, tj. da se riječ "ledeni" tipično veže uz riječ "zindan". Suštinski, ako je sintagmom izrečeno tipično značenje onoga što članovi te sintagme znače kao cjelina i ako bi se zamjenjivanjem članova te sintagme narušilo tipično značenje te cjeline, u pitanju je kolokacijska sintagma; a ukoliko se među članovima sintagme ne uspostavlja tipična veza onoga što oni znače u cjelini, onda je riječ o slobodnim sintagmama.

Strukturno posmatrajući, kolokacija je sačinjena od najmanje dviju autosemantičkih riječi koje se nazivaju kolokatima, a koje međusobno, makar formalno, stoje u hijerarhijskom odnosu, pri čemu je taj odnos reguliran gramatičkim pravilima jednog jezika. Postoji više naziva za nadređene i podređene kolokate, a u ovome radu će se *osnova* odnositi na nadređeni, a *kolokator* na podređeni član.

Postoji ukupno šest vrsta kolokacija u bosanskom jeziku (računajući pri tome i kolokaciju sa svojstvom predikativnosti, poput *srce kuca*, *mačka mjauč*e i sl.),[17] dok se u *Pjesmama* pojavljuju tri vrste.

U jednoj od te tri imenica je osnova, kao objekat, a glagol je kolokator (dakle imenica + glagol) i kazuje šta se s tim objektom tipično radi. Ove kolokacije su najfrekventnije u *Pjesmama*, npr.: *da mu pase travu deteljinu* (str. 301); *taman bila oprala sahane* (str. 250); *da kuhamo bijela pilava* (str. 273); *zakuhati bijela pilava* (str. 273); *Đuljić pije kahvu do ođaka* (str. 64); *kahvu piše i ručak ručaši* (str. 178); *sve sedahu i kahvu pijahu* (str. 182); *šerbet piti, šećer pozobati* (str. 133); *eve pije jutrenu rakiju* (str. 275); *pa obadva konje razjahaše* (str. 94); *pa pojaha širokoga šarana* (str. 100); *on jahaše široka maljina* (str. 115); *sjaha vranca, otvori kapiju* (str. 166); *kako koji na konja jahaše* (str. 214); *ej! jon đumu klanja u đamiji* (str. 9); *te klanjala akšamskog namaza* (str. 48); *sabah namaz klanjala Fatima* (str. 48); *bajram namaz klanja u đamiji* (str. 158) i sl.

Jedna leksema, kao što je uočljivo iz primjera, može kolocirati (javljati se zajedno) sa leksemama koje sadrže kompatibilno dijagnostičko obilježje,[18] stoga se npr. glagol *piti* može supojaviti sa imenicama *kahva*, *rakija*, *šerbe* i sl.

Drugu vrstu čine imenica kao osnova i pridjev kao kolokator (dakle pridjev + imenica), pri čemu pridjev govori koje se svojstvo tipično veže uz imenicu, npr.: *poljetoše dva crna gavrana* (str. 265); *i proklinje careve fermane* (str. 245); *kralje pade na zelenu travu* (str. 252); *baš ka' guja oko crna trna* (str. 281) i sl.

Imenice čine i osnovu i kolokator treće vrste kolokacija u *Pjesmama*. Osnova je druga imenica i redovno stoji u obliku genitiva, dok kolokator kazuje dio onoga što je izrečeno osnovom (dakle, imenica + imenica u G), npr.: *đe ćeš sesti, koru leba jesti* (str. 250); *a ljepša je jod kite cvijeta* (str. 240); *kad je hefta dana razminula* (str. 23) i sl.

[17] Prema: Stojić, isto, str. 66, i Prćić, isto, str. 118.

[18] Prćić, isto, str. 117.

IV.2. Frazemske sintagme

Frazema[19] se najčešće definira kao kompaktan i redovan spoj najmanje dviju autosemantičkih riječi koji ima prepoznatljivo, preneseno značenje. I dok se kod slobodnih sintagmi riječi mogu slobodno kombinirati, kod frazema je nemoguće ili gotovo nemoguće zamijeniti jednu leksemu drugom; npr. frazema je *(ići) grlom u jagode*, ali nije npr. "(ići) grlom u šljive". Postoje izuzeci, vrlo rijetki, poput *čuvati kao oči u glavi* i *paziti kao oči u glavi*. Za razliku od kolokacijskog, značenje frazema uvijek je transponirano. Proces transponiranja značenja najčešće se odvija putem metaforizacije, poređenja i metonimizacije, pri čemu dolazi do pomjeranja referencijalnog značenja članova frazema u asocijativno-konotativno značenje.[20]

Jedinice sa frazeološkim značenjem u *Pjesmama* nalaze se pretežno u sastavu prostih, i to slobodnih sintagmi.

S obzirom na vrstu slobodnih sintagmi sa frazeologiziranim značenjem, za Parry-Lordovu zbirku pjesama može se zaključiti da dominiraju verbalne sintagme u čijem je sastavu zavisni član izrečen imenicom u obliku besprijedložnog akuzativa, npr.: *ni i moju dušu zgriješiti* (str. 66); *đe ne mogu griješiti dušu* (str. 91); *helj je Selim izgubijo glavu* (str. 280); *grdno ste mi pamet izgubjelji* (str. 270) i sl. Rjeđe je zavisni član iskazan imenicom sa prijedlogom ili imenicom bez prijedloga u drugom padežnom obliku (ne u akuzativu): *pa mu nešto do pameti dođe* (str. 119), *bi se kljeo niđe duše nema* (str. 132). Također, frazeološka jedinica može biti iskazana kongruentnom supstantivnom sintagmom: *mrtve duše, Bog vi đenet dao* (str. 120).

Frazeološke jedinice u Parry-Lordovoj zbirci pjesama rijetko su izrečene složenim sintagmama: *a to reče, Bogu dušu dade* (str. 274); *šćero mila, hude sreće bila*[21] (str. 121). Upravni član sintagme *hude sreće bila* (*bila*) zahtijeva sintagmu, u ovom primjeru supstantivnu (*hude sreće*), u poziciji zavisnog člana. Ova složena sintagma obrazovana je oko sintakseme *hude*, koja se ne može izostaviti i naziva se determinatorom.[22]

V Zaključak

Inherentne Parry-Lordovoj zbirci epskih pjesama jesu sintagme koje se često ponavljaju u prepoznatljivim metričkim obrascima, a to su neovisne sintagme, vezane sintagme sa nepromjenjivim brojem, ili promjenjivim brojem koji je izgubio

[19] U ovome radu koristit će se termin *frazema* (uz: *frazeološka jedinica*), prema: Tanović, Ilija: *Frazeologija bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.

[20] Tanović, isto, str. 49.

[21] Ova frazema je karakteristična za bh. prostor; v. Tanović, isto, 87.

[22] U odnosu na neovisne, vezane i slobodne sintagme, frazemske sintagme – kao i kolokacijske – mnogo rjeđe se javljaju u Parry-Lordovoj zbirci epskih pjesama.

svojstvo deklinabilnosti, u poziciji upravnog člana, vezane sintagme izrečene dekomponiranim predikatom – vezom nepunoznačnog glagola i orijentalne imenice – i supstantivne sintagme.

Sve neovisne sintagme redovno se pojavljuju u metričkom obrascu 2 – 1 – 3, pri čemu su punoznačni članovi u dvosložnom i trosložnom obliku najčešće imenice, a rjeđe prilozi, dok ih u jednu cjelinu povezuje jednosložni veznik. Dvosložni član neovisne sintagme na izvjestan način implicira supojavljivanje trosložnog člana; članovi neovisnih sintagmi javljaju se gotovo uvijek u tačno određenim parovima, te epski pjevači vrlo jednostavno ovim sintagmama popunjavaju (najčešće) drugi polustih.

Vezane sintagme sa nepromjenjivim brojem, ili promjenjivim brojem koji je izgubio svojstvo deklinabilnosti, nalaze se u metričkim obrascima 2 – 4 (ili 4 – 2) i 3 – 3, pa ako je imenica izrečena u četverosložnom obliku, onda je broj u dvosložnom obliku (ili obrnuto), a u drugom obrascu imaju isti broj slogova (po tri). Pošto u epskim pjesmama brojevi nerijetko gube jedan od slogova radi metričkog usklađivanja stiha, epski pjevači često upotrebljavaju vezane sintagme sa brojevima u poziciji upravnog člana.

Karakterističan i izuzetno frekventan spoj riječi u *Pjesmama* obrazovan je dekomponiranim predikatom – dvosložnim oblikom orijentalne imenice i četverosložnim oblikom glagola *(u)činiti*, dakle nastaje prema metričkom obrascu 2 – 4 (ili 4 – 2).

Konačno, često ponavljane sintagme u Parry-Lordovoj zbirci pjesama jesu slobodne sintagme koje nastaju prema obrascima 2 – 4 (ili 4 – 2) i 3 – 3, a među kojima se (uglavnom u supstantivnim sintagmama) pretežno kombiniraju isti članovi sintagme.

Literatura:

Antologija krajiške epike, (priredio Rašid Durić), Bihać: NIP Unsko-sanske novine, 1998.

Filipović, Rudolf (1986) *Teorija jezika u kontaktu*, Školska knjiga, Zagreb.

Hunjak, Đurđica (1976) *Oblici ponavljanja u epskoj narodnoj poeziji*, knj. I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo.

Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.

Lord, Albert Bates: *Pevač priča*, knjiga I i II, Beograd: Nolit, 1990.

Maretić, Tomo: *Naša narodna epika*, 2. izd., Beograd: Nolit, 1966.

Nakaš, Lejla: "Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka". *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Oslo: Institut za jezik: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005.

Prćić, Tvrtko: *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci: Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.

Riđanović, Midhat: *Jezik i njegova struktura*, 2. izd., Sarajevo: Biroset, 1988.

Stojić, Aneta: *Kolokacije: Prilog teoriji i praksi*, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012.

Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1985.

Tanović, Ilijas: *Frazeologija bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.

Vladomirovič Vinogradov, Viktor: *Stilistika i poetika*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1973.

Izvor:

Srpskohrvatske junačke pjesme. Knj. 2, Novi Pazar: srpskohrvatski tekstovi sa uvodom i primedbama urednika i predgovorom A. Belića = *Serbocroatian heroic songs.* Vol. 2, Novi Pazar: serbocroatian texts with introduction and notes by the editor and with a preface by A. Belić; skupio Milman Parry; uredio Albert Bates Lord. Beograd: Cambridge: Srpska akademija nauka: Harvard University Press, 1953.

SINTAGMIC RELATIONS IN PARRY-LORD'S COMPENDIUM OF EPIC SONGS

Tarik Ćušić

Summary

This paper is going to present a description of syntagmic relations in the *Serbo-Croatian Heroic Songs*, a compendium of epic poems published in 1953, collected through efforts by Milman Parry, a Harvard professor and Homeric scholar. The paper's focus is on the description of syntagmic relations that are specific for Parry-Lord's collection of poems. A section of this paper is dedicated to syntagmic lexical relations as well.

Key words: syntagms, *Serbo-Croatian Heroic Songs*, Milman Parry, grammar, lexicon, poetic meter

UDK 821.163.43*.09: 81'255
929 Mestvica, M.

Kratka pjesma Mula Muhameda Mestvice na bosanskom jeziku

Alen Kalajdžija
Institut za jezik
Sarajevo

U radu se tretiraju transkripcija, jezički izraz i poetičke osnove do sada neobjavljene pjesme na bosanskom jeziku Mula Muhameda Mestvice, koji je u nauci poznatiji po nekim svojim zapisima na turskom jeziku. Inače, navedena pjesma pronađena je u arebičkom rukopisu u *Hronici* Muhameda Enverije Kadića, koji je skraja XIX i početka XX st. prepisao i zabilježio veliki broj različitih dokumenata na arapskom pismu i na četirima jezicima: arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom. Navedena pjesma jedna je od spomenika iz korpusa bosanske alhamijado pismenosti te je njen značaj prije historiografski i kulturni negoli književnoumjetnički. Naslov navedene pjesme predlaže se po početnim stihovima koji glase: *Vrelo zdrava vodica*.

Ključne riječi: Mula Muhamed Mestvica, Muhamed Enverija Kadić, alhamijado pismenost, arebica, Sarajevo

Historiografski aspekt

U nizu bosanskih alhamijado pjesnika manje je poznato ime Mula Muhamed Mestvica. Prema podacima koje daju književni historičari i historiografi[1], Mula Muhamed Mestvica poznatiji je kao pisar iz Sarajeva, koji je zapisao nekoliko medžmua i zabilješki na osmanskoturskom jeziku, mada do danas nije poznato njegovo stvaralaštvo na bosanskom jeziku.

Inače, Riza Muderizović (1932) bio je prvi naučnik koji je javnosti obznanio važnije detalje iz života Mula Muhameda Mestvice, fokusirajući se prvenstveno

[1] Muderizović, Riza: "Biografija Mulle Mestvice i korespondencija Murad-kapetana Gradaščevića iz 1818–1819", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1936.; Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bh. muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.

na jedan aspekt njegova dokumentarnog rada, a koji se tiče pisarske službe na dvoru Murad-bega Gradaščevića, kome je Mestvica od 1818. do 1821. bio lični sekretar. Svi kasniji podaci o Mestvici bazirani su na Muderizovićevu pionirskom zadatku[2] u predstavljaju ovoga autora.[3] Kod ovdje navedenih autora, u najkraćim crtama, navode se neke važnije informacije o Mestvičinu životu i djelu, uz činjenicu da je Mestvica predstavljen i literarno u djelu *Bašeskijin posljednji zapis* Rešada Kadića (1997), u kojem se uz Bašeskiju pojavljuje i Mestvica kao junak koji se s Bašeskijom druži i dijeli neke životne nedaće.

Što se tiče historiografskih podataka o životu Mula Muhameda Mestvice, u navedenim radovima najčešće se navodi da je Mestvica rođen potkraj XVIII st. u Sarajevu, gdje je umro 1864. godine. Starinom je iz Budima, a njegovi preci u Sarajevo su došli nakon 1686., pošto je Budim prešao u mađarske ruke. Životni radni vijek počeo je kao pisar u Visokom, Počitelju, Derventi, a 1818. postao je lični sekretar Murad-kapetana, starijega brata Husein-kapetana Gradaščevića. Godine 1821., poslije Murad-begove smrti, vraća se u Sarajevo, gdje postaje narodni pisar. Sastavio je neka djela o džifru po Džafer-Sadikovoj metodi, o remlu po hzr. Alijinu i Denijalovu, a pisao je hiromantiju, gatanje po janjećoj lopatici i sl. Također, za nj se vežu određene humoreske, po kojima je Mestvica bio poznat u Sarajevu, kao i ona koja se tiče slučaja u kojem je Mestvica dobio nadimak Vrcanija. Bavio se okultizmom, a pisao je na osmanskoturskom kako se treba tražiti žena za udaju, kako znati po nekim vanjskim fizičkim karakteristikama koja je žena dobra domaćica a koja nije i sl. Mestvica je ostavio na stotine različitih pisama i crtica iz života od kojih su već mnoge nestale još u vrijeme Muderizovićeva pisanja. U starosti je bio u teškoj materijalnoj situaciji, pa mu je kupljena kuća u Muhurdarevoj ulici, nedaleko od Latinske ćuprije, gdje je pisao pisma i sastavljao molbe za sarajevski narod, u kojoj je netom kasnije umro.

O imenima i pjesničkim pseudonimima autora

Poznat je i po imenima Mulo Mestvica, Muhamed Nazif, Muhamed Kulik, Vrcanija, a u njegovoj kratkoj pjesmi na bosanskom jeziku, koja se predstavlja u ovom članku, navodi se i nadimak Batal [*Vrelo zdrava vodica* / Mulo Batal Mestvica]. Navedena leksema batal vodi porijeklo iz arapskog jezika, koja je prešla u osmansko-

[2] Riza Muderizović (1932: 69–70) navodi da je podatke o Mestvici crpio na osnovu rukopisnih dokumenata, što su pripadali samome Mestvici, do kojih je došao ili kao u vidu poklona ili koje je našao u džamiji Sumbuluši, pri čemu navedeni autor konstatira da su takvi rijetki spomenici još za njegova vremena već polahko nestajali.

[3] Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bh. muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.; Mušić, Omer: "Medžmua Mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, (1976), 109.; Šehić, Sadik: "Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije. Listovi iz burne bosanskohercegovačke istorije", *Most*, god. 26, br. 132-133, (2001)

turski a potom u bosanski. Rječnici navedenu leksemu tretiraju različito. U institutskom *Rječniku bosanskog jezika*[4] navode se značenja pokvaren, loš, neotesan. U *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku*[5] navode se četiri značenja: *reg. pejor.* 1. onaj koji je prost, zapušten; neotesan čovjek; 2. onaj koji je nespretan, neskladan, "pamplast" čovjek; 3. *podr. fam.* onaj koji se ponaša suviše slobodno i neuglađeno [*ob.* splitski batal]; 4. (u pridj. službi) (*indekl*.) onaj koji je neupotrebljiv, bezvrijedan, pokvaren, razvaljen; prevelik, glomazan. U rječniku turcizama[6] navodi se sljedeće: pokvaren, neuredan, nevaljalast, neupotrebljiv, poremećen, zapušten, preko obične mjere visok, velik (...) < tur. baṭṭal 1. sa značenjem kao u nas; 2. "odvažan, hrabar junak" < ar. baṭṭal "junak, junačina". U vezi s navedenim značenjima, teško je odrediti šta tačno znači navedeni nadimak. Da li je posrijedi pejorativno značenje, što je moguće s obzirom na i duhoviti Mestvičin temperament, ili se radi o potpuno suprotnom značenju koje se odnosi na izražavanje pozitivne osobine junaštva – što je za sada nedokazivo, jer ne postoje dokumenti koji govore o Mestvici kao vojniku – teško je znati. Prije će biti da je u pitanju pejorativno značenje, mada značenje u određivanju osobe koja se ponaša neuglađeno i slobodno donekle korespondira sa sadržajem pjesme u kojoj se navodi ova leksema. Nadimak Kulik vjerovatno je izveden od imenice kuluk, što znači slabo plaćen i težak posao, odnosno težak rad bez direktne koristi[7], pa bi kulik bio onaj koji obavlja takve poslove, aludirajući tako na svoj posao od kojeg je živio. Nadimak Vrcanija očito je kontekstualno nastao u trenutku kada se žandarima predstavio kao Vrcanija umjesto Mestvica, aludirajući time na nekoga ko vrca i napadno se kreće, mičući bokovima, tj. bježeći. Mestvica je, pak, nadimak koji je izveden od imenice koja dolazi u obliku pluralia tantum – mestve, kućne papuče, pokućnice, preko kojih se prilikom uzimanja abdesta može učiniti mesh, tj. potiranje mokrom rukom umjesto pranja nogu. Prema tome, mestvica bi bila jedna papuča iz para mestvi, s napomenom da sufiks – ica treba tretirati kao nastavak za obilježavanje deminutiva. Nadimak Mulo hipokorističke je tvorbe, izveden od imenice mŭla, što označava titulu čovjeka koji je završio vjersku školu, makar i s nižom spremom.[8] Očito je da je njegov "ozbiljan" nadimak, ustvari, pjesnički pseudonim Nazif – što doslovno znači čist, uredan.[9]

---

[4] Čedić, Ibrahim, Hajdarević, Hadžem, Kadić, Safet, Kršo, Aida, Valjevac, Naila: *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo: Institut za jezik, 2010., 28.

[5] (www.hjp.novi-liber.hr)

[6] Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, četvrto izdanje, Sarajevo: Svjetlost, 1979., 125.

[7] Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, četvrto izdanje, Sarajevo: Svjetlost, 1979., 424.

[8] Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, četvrto izdanje, Sarajevo: Svjetlost, 1979., 472.

[9] Smailović, Ismet: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost, 1977., 392.

O djelu autora

Kada je posrijedi Mestvičino do danas poznato uglavnom prozno stvaralaštvo na osmanskoturskom jeziku, posebno značajno mjesto u našoj historiografiji predstavljaju pisma koja je Mestvica pisao po nalogu Murad-bega Gradaščevića, šaljući ih na različite strane, kao zvaničnu ili ličnu dokumentarnu građu, po Bosni, iz kojih se mogu saznati brojni podaci u vezi sa lokalnom zajednicom i određenim društveno-političkim kretanjima. Osim navedenih pisama, značajno mjesto zauzima *Popis o uzajamnom jamčenju stanovništva u Sarajevu*, koji je preveo i objavio Derviš Korkut (1970) u Sarajevu. Naime, prema zahtjevu Vedžihi-paše, Mestvica je sastavio navedeni popis stanovništva Sarajeva, što je važan izvor za proučavanje strukture stanovništva u Bosni i Hercegovini uopće. Osim toga, Mestvica je imao i jednu zbirku različitih zapisa (medžmuu), koju je obradio i predstavio Omer Mušić.[10] Navedena medžmua datirana je u februar 1830. u kojoj se nalazi: arapsko-turski i arapsko-perzijski rječnik, uputa za pisanje pisma, popis hadžija, popis plaća u Zvorničkom sandžaku. Osvrćući se posebno na popis hadžija iz navedene medžmue, Mušić pobraja imena hadžija, redajući ih po godinama, a posebno izdavaja prezimena slavenskog porijekla, kao i ona koja upućuju na zanimanje, osobinu i sl., kao što su: Vošćar, Zvonar, Kolar, Stupar, Krečar, Salata, Trampa, Lojo, Pita, Sloboda, Šćeta, Mandra, Kajmak, Puška, Pinjo, Krehalica, Andelib, Dokara, Burek, Slino, Mandžo, Ćoso, Tiro, Krpo, Puhalo. Tujsuz, Kumbar, Kislak, Grđo, Sudžuka, Jakro. Navedena prezimena predstavljaju važan dokument za onomastička istraživanja, koja zajedno sa spomenutim *Popisom o uzajamnom jamčenju* čini izuzetno bogat sloj antroponimske građe bosanskog jezika iz sredine XIX st.

Izvor za proučavanje

Izvor za proučavanje ovdje predstavljene bosanske pjesme predstavlja zbornik Muhameda Enverije Kadića, poznat i s nazivom *Hronika*. Ime Muhameda Kadića veže se za do sada najpoznatije ime jednoga prepisivača u historiji Bosne i Hercegovine. Još prije dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu Kadić je, radivši u Arhivu bosanske vlade, počeo dugotrajni posao prepisivanja raznih dokumenata do kojih je dolazio kao arhivist. Tako se dešavalo, prije nego što bi poslao određeni dokument, najčešće u Istanbul, da bi ga Kadić prepisao u svoj notes. Na taj način, prepisano je na stotine različitih dokumenata (fermani, bujruldije, vakufname, vasijetname, hudžeti), te drugi spomenici historiografske, administrativne i književnoumjetničke vrijednosti (hronike, sidžili, biografije, natpisi na nadgrobnmim spomenicima, pjesme, zbornici). Na osnovu toga rada, nastala je ogromna kolekcija

[10] Mušić, Omer: "Medžmua Mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, (1976), 109.

rukopisne građe koja se sastoji od 28 knjiga od po 400 stranica[11] čime se dobija podatak da je Kadić prepisao više od 11.000 stranica. Ovdje analizirana pjesma nalazi se na 52. str. XXIII toma zbirke.

Sadržaj pjesme i njezine bitnije jezičke crte

Mestvičina pjesma iz Kadićeve *Hronike* opisuje teferič koji se održavao u Sarajevu, a iz natpisa na turskom jeziku koji joj prethodi Kadić navodi zanimljiv podatak prema kojem se može vidjeti da se teferič održavao u "Pohvaliću" (današnji Pofalići). Mestvica u vezi s tim društvenim događajem u kratkim crtama opisuje svoj boravak, te ironizira navedeni praznik u kojem se "jede, pije, leži, sjedi". Zapravo, njegova je pjesma usmjerena na neke ljude iz tadašnjeg sarajevskog društva – dok sjede pokraj potoka, koji se, prema uputi vezanoj za izraz na bosanskom jeziku, naziva "vrelo Studenac". Kadić navodi i podatak da je pjesma nastala 1256. po hidžretskom računanju vremena, što otprilike odgovara oko 1835. godine po gregorijanskom kalendaru.

Iznad samog sadržaja Mestvičine pjesme na bosanskom jeziku navodi se na turskom jeziku da je ono što slijedi pjesma Mulle Muhameda Nazif-efendije, a neposredno iznad tog teksta, nakon kojeg slijedi pjesma na bosanskom jeziku, zabilježena su i dva bejta većinom na turskom jeziku, mada se u pojavljuju i neke riječi i sintagme na bosanskom, u kojima stoji:

Mali potok okružuje trava metvica
Povrh potoka zasađeno drvo trešnjica
Onaj koji iz potoka napaja živog džana – ja Mullo Mestvica
Oni koji plodove budu jeli neka vele – lipa mivica[12]

Sadržaj cjelovite pjesme na bosanskom jeziku dat je u sljedećim strofama:

Vrelo zdrava vodica / Mullo Batal Mestvica
Otišo si na lipu danu / Te tarih vidijo na panju

Ti si išo i vidijo / Ti si ležo i sidijo
U njemu si izijo / Pokraj trave metvice

Teferidž je bijo i vaš / Inšallah će biti i naš
Afijet ola size (Neka vam je na zdravlje) / *Kalmiš nobet bize* (Na nas reda ostaje)

[11] Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bh. muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989., 246–249.

[12] Transliteraciju i prijevod pjesme izvršio je orijentalist Adnan Kadrić, kojem se svesrdno zahvaljujem na ukazanoj pomoći. Također, u stihovima su potcrtane riječi ispisane na bosanskom, dok je ostatak dat na turskom jeziku.

Kada je u pitanju jezički izraz pjesme, mogu se istaći one jezičke crte koje su ujedno u književnojezičkim interpretacijama i dijahronijskim istraživanjima najzanimljivije: one koje se tiču fonetike i fonologije, kao npr. zamjena jata, potom nekih morfoloških oblika, posebno na planu tvorbe, pojedinih sintaksičkih crta i leksike. Treba posebno istaći da navedene jezičke crte mogu zavisiti od jezičke i ortografske kompentencije samoga prepisivača, tj. samoga Kadića.[13]

Na fonetsko-fonološkom planu mogu se ustanoviti sljedeće zanimljivosti. Refleks jata ikavski je u: a) slobodnoj poziciji (Otišo si na *lipu* danu; Ti si ležo i *sidijo*); b) vezanoj fonološkoj poziciji u konstrukciji *ě + o* (Te tarih *vidijo* na panju; Ti si išo i *vidijo*; Ti si ležo i *sidijo*); c) leksičkoj kategoriji glagola *jesti* (U njemu si *izijo*), i ekavski: u fonološki vezanoj konstrukciji *K + r + ě* kratko (*Vrelo* zdrava vodica). Kao što se može primijetiti, u pjesmi dominira ikavizam, koji je posebno zanimljiv za njegovo pojavljivanje u slobodnoj poziciji, gdje se čak pojavljuje i leksema *lěp-*, koja je u alhamijado diskursu markirana s obzirom na dominantnu upotrebu ikavske zamjene jata u ovoj riječi,[14] čime se potvrđuje ikavski manir alhamijado literature, napose pjesništva.[15] Na tom se tragu upotrebljavaju i lekseme *siditi* (*sidijo*) i *izisti* (*izijo*). Ostale zamjene jata upućuju na svojevrsna kolebanja u vezi i sa samom dijalekatskom bazom, gdje se pojavljuje ikavska zamjena u konstrukciji *ě + o*, odnosno ekavska zamjena u konstrukciji *K + r + ě kratko*, što može upućivati na ikavsko i ijekavsko dijalekatsko porijeklo, mada se očito radi, kada je riječ o ikavizmima u slobodnoj poziciji, o ikavskom maniru. Od glasovnih alternacija prisutne su: 1. pojava regresivne vokalske asimilacije, što upućuje na narodni idiom, a može se reći i razgovorni stil bosanskog jezika tog vremena, u vokalskim sekvencama *-ao* i glagolima otići (*otišo*), ići (*išo*) i ležati (*ležo*); 2. umetanje prijelaznog glasa *-j-* u intervokalnim pozicijama u kojima se pojavljuje vokal *i-* kao prvi element vokalske sekvence: *vidijo*, *sidijo*, *izijo*, *bijo*.

Na morfološkom planu ističe se tvorba deminutiva sufiksom *-ica*, što služi i u stilske svrhe: *vodica*, *mestvica*, *metvica*.[16] Osobenost izraza potvrđena je oblikom

[13] Navedena konstatacija može biti potvrđena značajnijom analizom bosanskih zapisa u Kadićevoj *Hronici*, čime bi se otklonile navedene nedoumice vezana u vezi sa porijeklom navedenih pojava.

[14] Kalajdžija, Alen: *Razvoj refleksa glasa jat u alhamijado pjesništvu i formiranje poetskoga ikavskog manira*, Magistarski rad u rukopisu, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2007.

[15] Potvrda navedenog ikavizma nalazi se i u strofi na turskom jeziku unutar koje se pojavljuju nekolike lekseme i sintagme na bosanskom, među kojima je i sintagma *lipa mivica*.

[16] U strofi na turskom jeziku na kraju stihova pojavljuju se bosanske lekseme *metvica*, *trešnjica*, *mestvica* i *mivica*, koje očito služe poetskom markiranju teksta, a svojevrsna stilizacija i fonetska eufonizacija postiže se ponavljanjem sufiksa –ic-a odnosno sibilanta -c-. Inače, leksema *mivica* bosnizirana je dodatkom sufiksa –ic-a, iako je njeno porijeklo vezano za perzijski oblik *meywa*, odnosno kasniji turski *meyve* (Škaljić 1979: 466), što u navedenom slučaju znači voćka, tj. stablo voća.

neodređenog vida pridjeva *lip*, kako je karakteristično za stariju literaturu, naročito za usmeni epski diskurs, što je opet u vezi s rimovanjem, gdje se ponavlja gramatički nastavak -u: *lipu̲ danu̲ – panju̲*. Od glagolskih oblika preovladavaju perfekt i glagolski pridjev radni muškog roda. Futur I tvoren je na pravilan način: od infinitiva i prezenta enklitičkoga glagola htjeti: *...će biti*. Prijedlog *pokraj*, upotrijebljen u pjesmi, svoju upotrebu veže za svojevrsnu usmenu formulu, jer je tvoren dvosložno, mada je pjesma ispjevana u nedosljednom metru. Veznik *te* u pjesmi je bez dodatka partikule *-r*, što upućuje na novije procese jezičkih unifikacija, budući da starija alhamijado literatura često pokazuje upotrebu veznika *ter*.

Na sintaksičkom nivou: predikati su uglavnom prosti glagolski, a složeni predikat tvori se od kopulativnoga glagola i dopune u nominativu; veze među složenim rečenicama u vezanom tekstu uglavnom su sastavnog tipa, implicitne i eksplicitne strukture izvedene veznikom *i* i rjeđe veznikom *te*.

Na semantičkom planu, u pjesmi nema značajnijih pomjeranja značenja. Međutim, gledajući je kao vezani tekst, stječe se dojam da pjesma korespondira s nekim drugim tekstom ili se odnosi na neku konkretnu društvenu situaciju, zahvaljujući kojoj je nastao. Osim toga, u jednom slučaju nije ekspliciran objekt uz glagol *izjesti*, što donekle zamagljuje semantičku pozadinu teksta.

Na leksičkom planu, u pjesmi su većinom zastupljene domaće lekseme, a od orijentalnih su prisutne one koje su se već adaptirale u bosanskom jeziku. Značajnije leksičko i tvorbeno odstupanje ogleda se u nadimku Mestvica, koji je izveden, kako je već napomenuto, iz riječi *mestve*, imajući značenje lahkih kožnih zatvorenih papuča, a što se pojavljuje u obliku pluralia tantum.[17] Zanimljivo je da nadimak Mestvica izveden kao deminutiv imenice mestve, ali u obliku jednine, što predstavlja kršenje pravila tvorbe riječi koja označava pluralia tantum. Pošto su mestve svojevremeno imale praktičnu funkciju u bošnjačkomuslimanskom miljeu, jer su omogućavale uzimanje abdesta bez pranja nogu, tzv. meshom – moguće je da je Mestvica po njima dobio nadimak.

Specifična poetska struktura pjesme ogleda se u prisustvu završnih dvaju stihova na turskom jeziku, što očigledno korespondira sa svojevrsnom poetizacijom navedenog teksta.

Umjesto zaključka

Zbog svega navedenog, ističe se zaključak da navedena pjesma, prije svega, posjeduje dokumentarni i historijski karakter, mada to nipošto ne znači da se poetika ovakve vrste književnog stvaralaštva ne treba izučavati i u naučnom smislu redefinirati

[17] Čedić, Ibrahim, Hajdarević, Hadžem, Kadić, Safet, Kršo, Aida, Valjevac, Naila: *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo: Institut za jezik, 2010., 713.

i sintetizirati, imajući posebno na umu činjenicu da do danas u književnoteorijskom smislu nemamo kakvu-takvu zaokruženu sliku o alhamijado poeziji. Pjesma je, prije svega, zanimljiva sa stanovišta dijahronijske lingvistike i filologije uopće, unutar kojih su uvijek dobrodošli svi oni književnojezički produkti koji omogućavaju uvid u starije jezičko stanje, dajući vrijedne podatke o stepenu razvoja jezika u određenom vremenskom i stilskom kontekstu i koji omogućuju donošenje određenih zaključaka zasnovanih na principima proučavanja starijega književnog jezika i donekle historijske dijalektologije.

Bibliografija:

Izvor:

Muhamed Enverija Kadić: *Hronika* (fototipski primjerak), tom XXIII, str. 52, Orijentalni institut u Sarajevu

Literatura:

Čedić, Ibrahim, Hajdarević, Hadžem, Kadić, Safet, Kršo, Aida, Valjevac, Naila: *Rječnik bosanskog jezika*, drugo izdanje, Sarajevo: Institut za jezik, 2010.

Kalajdžija, Alen: *Razvoj refleksa glasa jat u alhamijado pjesništvu i formiranje poetskoga ikavskog manira*, Magistarski rad u rukopisu, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2007.

Korkut, Derviš: *Mulla Muhamed Mestvica, Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu iz 1841*, Sarajevo, 1970.

Muderizović, Riza: "Biografija Mulle Mestvice i korespondencija Murad-kapetana Gradaščevića iz 1818–1819", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1936.

Mušić, Omer: "Medžmua Mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, (1976)

Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bh. muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.

Smailović, Ismet: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost, 1977.

Šehić, Sadik: "Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije. Listovi iz burne bosanskohercegovačke istorije", *Most*, br. 132-133, god. 26 (2001)

www.hjp.novi-liber.hr – datum pristupa: 22. 11. 2012.

THE SHORT POEM OF MULLAH MUHAMED MESTVICA IN BOSNIAN

Alen Kalajdžija

Summary

The paper treats the transcription, linguistic expression and poetic basics of of thus far unpublished poem in Bosnian by Mullah Muhamed Mestvica, who, in science, is more known by some of his writings in Turkish. This poem was found in Bosnian Arab manuscript in the *Chronicle* by Muhamed Enverija Kadić, who, at the end of the

19th and beginning of the 20th century, copied and noted many various documents in Arabic and four languages: Arabic, Turkish, Persian and Bosnian. This poem is a monument in the body of texts of Bosnian Aljamiado literacy, its importance being more historiographic and cultural rather than literary-artistic. The title of the poem is suggested according to its introductory lyrics that read: "The spring of healthy water"

Key words: Mullah Muhamed Mestvica, Muhamed Enverija Kadić, Aljamiado literacy, Bosnian Arab script, Sarajevo

UDK 821.163.43*.09
929 Sušić, D.

O imenu i govoru glavnog junaka romana *Ja, Danilo* Derviša Sušića

(lingvostilistička analiza)

Hasnija Muratagić-Tuna
Filozofski fakultet
Sarajevo

U ovom radu nastojali smo razotkriti jedno djelo, koje je dio jedne stvarnosti, te ukazati na jezičke jedinice koje pridonose stilističkoj vrijednosti i prenošenju informacija samoga djela, primarno analizirajući ime glavnog junaka i njegov govor.

Ključne riječi: Derviš Sušić, romani, *Ja, Danilo*, lingvostilistička analiza, govorne karakteristike glavnog junaka, jezičke jedinice sa stilskom funkcijom, bošnjačka književna kritika

Svako pručavanje literarnog teksta bez čvrstih oslonaca u savremenim dostignićima lingvističkih nauka ostaće usko ograničeno, biće u opsanosti da se ispitivanja svih lepota reči ograniče na "lepe fraze". Mora se proučavati „korak po korak", uz pomoć mučnog metoda koji mnogo zahteva, koji uveličava estetiku svekolikim sjajem čistoga duha, svim tajanstvenim svetlucanjem iskusne i ispitivačke misli, koja se ne boji da ide napred u suštinu stvari, okrećući i prevrćući činjenicu sve dotle dok ne kaže svoje pravo ime. I tek posle dolazi radost koju vole istinski ljubitelji umetnosti, oni koji smatraju dostojnom vrednog rada u probdevenoj noći. (Souriau)[1]

O djelu Derviša Sušića književni kritičari su više puta dali svoj sud. Mnogo je rečeno i o njegovom jeziku.[2] Ipak, mislimo da je ostalo još prostora za različite analize i sinteze književnog opusa ovoga pisca, najviše na

[1] Citirano prema J. Vuković, "Gramatičke i gramatičko-stilističke kategorije u književnom jeziku", *Radovi*, XXVI, knj. 9, 1965. (Poseban otisak)

[2] Lj. Lovren, "Neke jezičke karakteristike u romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića", *Jezik*, 5, Zagreb, 1976-1977.; A. Kasumović, "Folklorni jezički elementi u djelima Derviša Sušića", u: A. Kasumović: *Jezik i folklor*, Tuzla: Univerzal, 1990.

planu jezika. A kako na jezik gledamo kao na fundamentalno sredstvo svakog umjetničkog djela, smatramo da ga treba detaljno proučavati i kod ovog pisca, jer se u njegovim djelima nalazi mnoštvo činjenica interesantnih za jezik općenito, ali i za bolje sagledavanje i ocjenjivanje samoga djela. Mi ćemo ukazati na neke specifičnosti Sušićevog izraza, ali ne egzaktnim metodama, već ćemo se zadovoljiti time da istaknemo samo neke jezičke jedinice koje su stilski markirane u romanu *Ja, Danilo*, odnosno u govoru njegovog glavnog junaka. Dakle, služit ćemo se lingvo-stilističkom metodom.

2. Najprije riječ-dvije o romanu. Roman je objavljen 1960. i 1961. godine. Riječ je, zapravo, o dva romana: *Ja, Danilo* i *Danilo u stavu mirno*. Oni su kasnije spojeni u jedan.[3] Preveden je u Švicarskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Poljskoj i Sloveniji. To je hronika o borcu u poslijeratnim danima, o njegovim metamorfozama i izrastanju, o njegovom nesnalaženju u novim društvenim uvjetima. Istovremeno, to je uspjela panorama jednog kraja, koja u drugom dijelu romana dobija živopisan kolorit, pa se identificira sa djelima pisaca koji su kreirali djela inspirirana Bosnom i njenom posebnom životnom filozofijom. Ipak, *Danilo* Derviša Sušića se izdvaja iz serijske produkcije protagonista naše poslijeratne satire. On je vrlo kompleksna ličnost, zato nije prikazan kao kliše jedne osobine, vrline ili mahane, već "u punom intenzitetu i kretanju, iznijansiran kroz bogato i suptilno doživljavanje stvarnosti i života sa svim njegovim protivrječnostima, okukama i nedoumicama, doživljavanje (je) tanano i rafinirano i pored sve prividne grubosti Danilove."[4]

Koncepcija romana je svjesno zasnovana na jednoj ličnosti, Danilovoj, a sve ostale su podređene njoj; sve su u njenoj ogromnoj sjenci i njenoj određenoj funkciji. Ima se utisak da u romanu figuriraju dva glavna lika, dva Danila, onaj satirički jetki dvojnik iz labudovačkih dana i vilenički malograđanin Danilo. Radi se o tome da Danilo živi i stvara u malim bosanskim mjestima, Labudovcu i Vilenici, ali se u tim sredinama ne ponaša na isti način. Onaj iz Labudovca kori onog iz Vilenice, pa se ovaj drugi "stidi izaći na oči" onom prvom.

2. 1. Pisac je mudro izabrao Danila Lisičića – prvoborca, istaknutog ratnika, rukovodioca i čovjeka herojskog držanja u borbi – da kritizira devijacije u društvu. Kritiku, dakle, izriče "čovjek posebnih kvaliteta kojemu su napredak zemlje i izgradnja socijalizma ležali na srcu. To je borac koji nema iluzija o teškoćama socijalističke izgradnje, ali koji je odlučan da ispravlja greške i nedostatke tog novog društva"[5] tj. birokratiju, koja još nije bila jaka i nije zahvatila sve pore društva. Danilo Lisičić, u ime pisca, izriče kritiku društva u vidu satire. Ravnopravan je sagovornik, potpuno dorastao društvenim tokovima. Danilov pad s položaja i istjerivanje iz Partije

[3] Mi smo se služili romanom u izdanju IRO "Veselin Masleša", Sarajevo, 1983.

[4] Ivan Šop: "Hronika o Danilu, Derviš Sušić Ja, Danilo", *Književne novine*, br. 202, 26.VII 1963.

[5] Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića", Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 22.

rezultat su sukoba sa birokratijom. Danilo nije samo kritičar već je i human čovjek, spreman da pomogne drugom, da se žrtvuje za druge, odričući se sopstvene koristi. Zato ostaje "svijetao primjer istinskog borca za humanizaciju međuljudskih odnosa u borbi sa birokratijom bez obzira na njegove metode koje su, u biti, isto tako birokratske".[6] Danilo sanja, pošteno i iskreno o progresu i prosperitetu Labudovca i sve podređuje tom snu. Korača u jedno buduće vrijeme, mada nezadovoljan sadašnjošću, pa roman zrači optimizmom. "Nesuzdržan optimizam i radost koja zrači iz njegovog djela bliži nas iscjeljenju a ne daljem ranjavanju..."[7] Vedrina i akcija Danila Lisičića izvire iz njegovog uvjerenja u mogućnosti čovjeka novog doba.

2.2. Događaji su živi, djeluju istinito, jer je pisac i sam bio učesnik i svjedok procesa razvoja novonastale države. Stoga roman djeluje sigurno i uvjerljivo. Ali, lahko se da uočiti da je Derviš Sušić bio i novinar i da je to ostavilo traga na njegov stil. Vrlo često reporterski i površno opisuje neke događaje u romanu, pa su to mali padovi Derviša Sušića.

Treba napomenuti i to da su u romanu, kvalificiranom kao satiričnom, česta kidanja, pa je to utjecalo na razumijevanje cjelovitosti i punoće romana. Ponekad nedostaju veze između pojedinih fragmenata. Kompozicija romana umnogome je poremećena i time što je pisac spojio dva romana, a Sušić je, kao što je poznato, planirao o Danilu napisati i treći roman. Uprkos svemu tome, ne može se poreći određeni stepen cjeline romana.

3. Bitan stilistički problem za razumijevanje teksta je odnos monologa i dijaloga. Dominacija jednog uvjetuje stilsku *boju* teksta, pa govorimo o monološkom i dijaloškom stilu. Dijalog je uobičajeniji (u njemu su vidljiviji oblici ekspresije), ali je monolog stilistički inovativniji.[8] U ovom romanu dominira naracija monologa. Pričalac Danilo je akcentiran. S problemom monologa i dijaloga povezan je i problem direktnog i indirektnog govora. Smatra se da je indirektni govor stilistički interesantniji (Bahtin), a posebno nepravi indirektni govor. Stav onoga koji govori, naratora, bitno utječe na stil. Stil u romanu je emotivan, akcenat je stavljen na Danila, zato je indiciran brojnim uzvicima.

3.1. U romanu je monolog osnovni oblik kazivanja. To je Danilov način ispoljavanja, ali i piščev komentar. Monolog Danilov je kritički čin, manje javnog a više unutrašnjeg djelovanja. To je unutrašnji govor. Danilo se ne plaši da javno kritizira, ali to čini rijetko. Kritički sud Danilo govori sebi, za sebe i u sebi. On se u sebi provjerava i ispituje. Monolog je istovremeno piščev komentar "ona tačka u kojoj

---

[6] Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića"*,* Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 25.

[7] Ivan Fogl: "Danilo u stavu mirno ili mogući razlozi uništenja žeđi za životom", *Život*, br. 10-11, (1961)

[8] V. Vinogradov: *Stilistika-Teorija poetskog jezika-Poetika*, Sarajevo: Zavod za udžbenike, 1971., 30-48.

se pisac i Danilo poistovjećuju u stavu prema devijacijama u društvu i u ljudima. Stoga (piščeva i) Danilova kritika nije apstraktna nego vrlo precizna i konkretna: imenovani su i predmet, i događaji, i ličnosti."[9]

3. 2. Monolog vrlo često prelazi u dijalošku formu. Dijalog je kratak i direktno ide u srž problema; nema uvodnih riječi koje pripremaju dijaloški čin. Tako Derviš Sušić vrlo ekonomično organizira radnju, obavi je i vraća se monologu. Ponekad Danilo za sebe izrekne neki kratki komentar, ili nečiji postupak proprati jetkom primjedbom, pa se otuda stiče utisak da se monolog ne prekida; samo utihne, ili se na trenutak njegova čujnost priguši. Monolog nije statičan. Dinamiku mu daju iskričave primjedbe, opaske i zapažanja koje izriče Danilo.

4. Za potrebe naše detaljnije analize nužno moramo razbiti strukturu djela na isječke, odnosno dijelove, a to je adekvatno prirodnom procesu osvajanja umjetničkog djela. Češki strukturalisti ističu da je književno djelo veoma složen znak. U njemu svaka komponenta (jezička jedinica) ima parcijalo značenje, a parcijalna se značenja sklapaju u cjelovit smisao djela. To znači da čitalac mora preći određeni proces, mora uočiti određene detalje, normalno jezičke, kako bi dokučio cjelovit smisao djela.

Ne zalazeći u ispravnost ili neispravnost brojnih teorija koje se primjenjuju u ispitivanju književnih djela, slijedili smo ono što zastupa najveći dio proučavalaca, tj. stav da je književno djelo jezičko-estetski objekat čiji je ekspresivni-emocionalni utisak višeslojan. On zavisi od mnogo faktora, najviše od piščevog individualnog modela svijeta, koji izrasta iz njegove igre riječima i njihovih pozicija koje zauzimaju u tekstu.

5. Roman smo pročitali samo jednom. Dakle, to je ono čitanje kada se čitalac prepušta uživanju i kad stvara opću sliku i sud (već smo ih izložili). Ali, pri tom prvom čitanju pojavila su nam se brojna *kliktanja*, što znači da postoji veliki broj interesantnih jezičkih pojava, da je roman zvučan i sočan, bogat leksikom i stilskim obrtima. Kao što smo već rekli, pisan je u prvom licu, dakle dominiraju monolozi, ali dopunjeni dijalogom neobične svježine i preciznosti. Spregovi riječi su neočekivani (druže, Bože/?/), metafore brojne.

6. Lahko se uočava da Derviš Sušić nije samo posmatrao ljude u jednom karakterističnom, prijelaznom periodu; on je istovremeno skicirao i razvoj jezika, njegovo kultiviranje i urbaniziranje. Derviš Sušić je zapazio, i u ovaj roman to unio, da se u novim uvjetima formira osoban jezik. Zadržane su navike, običaji, duh i mentalitet sela, ali se "novi čovjek" priklanja govoru "po gradskom", jer je, kao i svi stanovnici prigradskih naselja, bio svjestan da teško može održati seoska svojstva u urbaniziranoj sredini, koja ima svoje zakone. Na formiranje jezika "novih" ljudi utjecali su konferencije i sastanci sa svojim specifičnim rečenicama, sa frazama

[9] Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića", Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 31.

podignute patetike, optimizma, usklika i uzvika, poziva na "izgradnju zemlje i čovjeka", kako kaže Danilo Lisičić. Sve te riječi, izrazi i pojmovi borili su se za vlastiti opstanak zajedno sa ljudima koji su ih izgovarali. Imale su izglede na dužu upotrebu, ali...

6.1. Uhu tog rastrojenog čovjeka iz predgrađa "odgovarao je jezik *mješanac* u kojem je bilo nemoguće izvesti proces identifikacije i klasifikacije."[10] Sušić je imao čula i registrirao takav jezik, pa je roman *Ja, Danilo* i pisan takvim jezikom i stilom. Dakle, zato je Sušićev jezik zanimljiv. U njemu se miješa ruralni i urbani govor, parolaški i konferencijaški, ali se sva ova jezička mješavina postepeno preprela u jednu govornu melodiju. U samom nastajanju Sušićev, tj. Danilov govor, parao je uši, rušio tradiciju, unosio promjene i tamo gdje se mislilo da ih ne može biti. Danas je ovaj roman podsjećanje na takav jezik. Ilustracije radi navest ćemo jedan mali odlomak i nekoliko riječi koje upotrebljava Danilo: *Sumnjivo mi to što se smjehulji i kad joj je najgore. Ja razumijem − smijeh. Recimo dogovorimo se*, *hajd'*, *drugovi da se smijemo zainat reakciji*, *pa udarimo urlikati. Ali organizovano. A onda − individualno (43)*; (na više mjesta Danilo upotrebljava tada vrlo aktualne riječi: *komitet*, *samoinicijativa*, i*ndustrijalizacija*, *elektrifikacija, konspiracija*, *agitacija*, *sitnosopstveničk*i itd.). Pored ostalog, i zbog ovoga knjiga je lahka, zabavna, podsmijava se ćudima i naravima našeg poslijeratnog perioda. U njoj se rađaju kalamburi i smiješne situacije.

7. Roman *Ja, Danilo* nije prosto redanje jezičkih jedinica. Njemu je kao i svim književnoumjetničkim tekstovima svojstvena unutrašnja organizacija koja ga čini strukturnom cjelinom. Konstruiran je po određenim principima, primarno ponavljanjima.

Stilistička analiza predstavlja razumijevanje njegove anatomije i njegovo funkcioniranje. Ona mora voditi računa i o onim stilističkim implikacijama koje su zavisne i od formalnog oblika teksta. Umjetnički tekst ne predstavlja samo hijerarhiziranu organizaciju konstituenata, već predstavlja fenomen u kojem rečenice i paragrafi zauzimaju određeni prostor. Književno djelo se pokazuje "kao diskurs posebnog tipa, čiji je jedinstveni karakter jako obilježen i koji često sadrži podjedinice mnogo šire nego što je rečenica: poglavlja, spojeve, scene. Da bi bila kompletna analiza takvog diskursa, mora, dakle, proučiti međusobne odnose tih jedinica, kao i odnose koje one imaju sa djelom kao cjelinom."[11] Zato ćemo se zadržati na naslovu.

8. Iz naslova se jasno vidi da je akter u unutrašnjosti kadra slike; akcenat je stavljen na onoga koji govori (Danila), a to sugerira (u terminologiji Todorova) *emotivni* stil.

---

[10] Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića", Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 33.

[11] M. Kreso, Citirano prema N. Vuković, *Putevi stilske ideje,* Podgorica-Nikšić: Jasen, 2000., str. 99.

Poznato je da je naslov u odnosu na tekst relativno samostalan. Ukoliko ga želimo odgonetnuti, moramo ga dovesti u vezu sa cijelim tekstom. Tada je najvažnije utvrditi njegovu funkcionalnu povezanost s tekstom.

Sušićev naslov *Ja, Danilo* neotuđivi je dio cjeline. To je naslov prvog romana. Njemu je pripojen drugi – *Danilo u stavu mirno*, a zatim su oba objavljena pod naslovom prvog romana. S obzirom na radnju ovog drugog romana, vjerovatno bi ga najveći broj čitalaca naslovilo baš tako. Onaj Danilo iz prvog romana je vojnik, borac koji juri u nove mirnodopske pobjede. Zamjenicu *Ja* Danilo, čini se, izgovara oštro i značajno, sigurno i moćno. Naslov podsjeća na zakletvu: Ja, vojnik (taj i taj... Ja, Danilo) dajem obećanje *da ću sve učiniti za Labudovac*. Na ovaj način stvorena je slika čovjeka koji zna za poretke u životu, a naročito za svoje *ja.* Danila su ponijele nove ideje socijalizma pa ih je bezrezervno prihvatio. Otuda i njegovo pričanje u 1. licu, inače karakterističnom za romantizam. Poslije naslova, u inhoativnoj, otvaračkoj rečenici pojavljuje se puno ime i prezime: *Ja, Danilo Lisičić*... Ličnom zamjenicom u prvom pasusu nastavlja i druga rečenica: *Ja sam običan smrtnik koji je s vrha biografskog minareta tresnuo na kaldrmu. Ostao sam obnemogao, star i umoran, personalno razriješen, materijalno – go.*

Vojnik u meni dobijao je bitke, seljak – batine. Nesreća je u tome što oba imaju ista leđa. (39)

Kako je ponavljanje bitan stilem modela Sušićevog pripovijedanja, ono je i ovdje lijepo uklopljeno. Roman *Ja, Danilo*, (mislim na prvi roman objavljen pod istim naslovom) završava baš kako je i počeo. Zato ono *Ja*, *Danilo* više ne doživljavamo moćno, nadmeno, autoritativno, već kao znak čuđenja čovjeka koji je iznenađen i zbunjen sopstvenim padom. Derviš Sušić je, inače, pisac koji pretežno plete priču u prvom licu. "Njegovi romani su ponekad, ili bar samo ključni fragmenti, čisto monološki. Čovjek govori, raspriča se, sabira iskustvo."[12] Ovakav način priče sugerira čitaocu subjektivno viđenje i slobodni način pripovijedanja.

Ovim *Ja* sugerira se ispovijedni ton, lični glas čovjeka koji ima šta da kaže, zato što je širok i velik, ali gotovo uvijek sam, "simpatično sam". Stoji naspram one pokorne i poslušne većine. Zato postaje tragični zanesenjak, sanjalica, koji nije podoban za ovaj svijet. Danilo će pričati o sebi otvoreno, a priču će početi onda kada je sve završeno, kada se već našao u "podnožju svoje kadrovske spirale". Ironizirajući vlastitu sudbinu, Danilo otkriva i svijet u kojem živi. I, onda pisac kroz cijeli roman prikazuje suprotnost između *Danila* i svijeta oko njega. Postavlja pozornicu, u razgovoru sa sobom, u kojoj se odvija drama, odnosno sukob između općeg i pojedinačnog. Kako radnja romana odmiče, posebno u drugom dijelu, Danilo će se češće sukobljavati sa tim svijetom, ali najviše sa samim sobom, uglavnom u sebi. Zato će se neprekidno raspinjati u svijesti između onoga što je bio u prošlosti i onoga što je sada.

[12] R. Trifković: "Skica za književni portret Derviša Sušića", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knj. IV (novija književnost − proza), Sarajevo: Alef, 1998., 526.

Autoritativnom *Ja* (kao u rečenicama: Beograd je vrtio repićem oko mojih nogu kao intelegentno kučence. Čudio sam se što se ne trese kad njegovim pločnikom gazim *ja*, *Danilo* /158/.) pisac suprotstavlja *Ti*. Kako?

Rekli smo već, naslov romana je *Ja*, *Danilo* (subjekat i apozicija). Zamjenica *Ja* kao da ima funkciju da pad ratnika, hrabrog borca, graditelja novog života, disciplinirano građanina ove zemlje, bude naglašeniji, izražajniji. Kada u očima predsjednika Danilo postaje neki sasvim drugi čovjek, krivac, predsjednik mu sipa u brk: *Ti* si varao ljude (...) *Ti* si stvorio preduzeća kojima moramo doturati (...) *Ti* si se petljao svuda, prodirući svojom arogancijom i primitivizmom. (178) Danilo sve više tone. Sredina ga ne razumije, a ni on samoga sebe, pritiskaju ga godine i bolest, pa se više ne čuje onaj glasni njegov smijeh, izražen brojnim onomatopejama smijeha kroz cijeli roman (ha, haha, hihi, hoho...), ni njegovo prepiranje sa smrću; ne čuje se više ni njegov dah. Ostaje samo jedan težak uzdah. Njega pisac izdvaja u poseban paragraf i tako završava roman, odnosno život Danila Lisičića (...ooo, majko!), bez onog produženog posljednjeg vokala, tzv. alonžmana, onog koji se najduže izgovara na samrtnom času, kada se nestaje zauvijek i kada ostaje samo eho.

8.1. U naslovu se našlo ime glavnog junaka, a poznato je da imena književnih likova, naročito ona istaknuta u naslovu djela, privlače pažnju čitalaca. Ali, pravilno se mogu identificirati samo u kontekstu. Zato je potrebna detaljna analiza antroponima u svakom književnoumjetničkom djelu. Ne smije se zaboraviti da najveći broj imena pisac upotrebljava da bi proizveo estetski doživljaj. Mi ćemo se zadržati samo na imenu glavnog junaka.

Vidjeli smo, odnos zamjenica *Ja* i *Ti.* Da li u sličnom odnosu stoje ime i prezime glavnog junaka?

U našem jeziku postoji jedan broj vlastitih imenica izvedenih od drugih imenica sufiksom *–lo*: Momčilo, Jabučilo, Dobrilo. (Stevanović, 1970: 490) Tako je nastalo i ime *Danilo*. Međutim, lahko je zaključiti da su prva navedena imena nastala od *momče, jabuka i dobro*. Ime *Danilo* nastalo je prema imenici *dan*. Otkud ova riječ i šta ona znači? "Drevna riječ *dan* zajednička je mnogim jezicima, i ne samo slavenskim. Potječe od indoevropskog korijena *di-*, što je značilo svjetlo, odnosno od riječi *dei* – sijati se, što je i bilo prvotno značenje ove riječi. Istu osnovu imaju *dan* i *divan*. Divno i sjajno i danas su sinonimični."[13] (Telebak, 2003: 84) Sušić je, s obzirom na ulogu koju je u početku namijenio Danilu, izabrao pravo ime. Ono postaje značajno čvorište romana. Ono postaje element kompozicije. Fino se uklapa u strukturu romana. Povezano s prezimenom proizvodi dodatni estetski doživljaj. Danilo se preziva *Lisičić.* Prezime je očito motivirano (kao i neki drugi antroponimi koje nalazimo u romanu: – Marko *Psovač* /56/; – Stojan, zvani *Sjekira* /296/; Vlast, *Golać* /262/, Panto *Vrećica* /371/). Jasno je da ima veze s lisicom. A u našem jeziku nisu rijetka imena izvedena prema imenima životinja. Takva su Vuk, Vuković, Kaplan, Arslan, Golub, Labud, Lisac, Lisica, Tica, Zec, Ševa itd. *Lisica* je (zool.) „zver

[13] M. Telebak: *Šta se krije iza etimologije*, Banja Luka: BINA, 2003., 84.

iz reda pasa, u basnama poznata kao oličenje lukavosti i podmuklosti". (Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika MS i NH 1969) Više je nego jasno da se radi baš o lukavom čovjeku – Danilu Lisičiću. Dovoljno je napomenuti da mu se otvoreno i kaže da je lisica: – Lopove! – kaže srdačno (doktorka) ... – *Lisico*! Meni je dvadeset osam godina. Svašta sam vidjela, ali takvog majstora za pretvaranje još ne. (184)

9. Kako se to Danilo pretvara? Kako se to jezički pokazije? Kako se prepoznaju dva čovjeka u jednom. Dvije sasvim suprotne prirode jednog Danila; onog iz Labudovca i onog iz Vilenice?

9.1. Lahko se može uočiti da se Danilo identificira sa medijem u kojem živi (Labudovac i Vilenica) jer upotrebljava brojne dijalektizme. Oni nose informaciju o njegovom porijeklu, mentalitetu, obrazovnom nivou, psihologiji. Njima je stvorena naročita atmosfera. Njima se Danilo često svjesno i namjerno služi. Naprimjer, u Beogradu, gdje se pretvara da je čovjek sa sela i "ljuta sirotinja", da bi od vlasti u Beogradu iskamčio nekakvu korist za svoj Labudovac:

> – *Fala* ti velika (...) Joj, *đe* je otišlo to naše selo (...) Nego, čuo sam ti, seko da se *ovdjen* dijele mašine za pilane (...) čista sam radnička klasa (...) pa sam, eto, *došo* da vidim *more* li šta biti za nas tamo u božjoj divljini.(...) ako *moreš*, da me *pušćiš* do druga načelnika. (83-84)

9.2. Onaj lukavi Danilo Lisičić vješto se šegači i s nepismenim *činovnikom* u Beogradu tako što se pretvara da je iz Srbije, priča ekavski (inače je ijekavac), jer zna da će samo tako (a i zahvaljujući neznanju geografije jednog službenika, kojem ne pada na pamet da se Labudovac nalazi u Bosni) izmamiti kamion pun robe, koji, vidimo, ne bi nikad dobio da je kojim slučajem službenik znao da će roba otići s onu stranu *'Ladne Drine*, Danilu je to bilo više nego jasno:

> – Da nam je i ekonomika kao i politika, *svetla* obraza najavili bismo početak komunizma. Ali *lebac delimo* na četvoro, pa jedno konjče izvršava u selu *setvene* zadatke (...) Ne javljajte molim vas (...) Ja se samo uzdam u tvoju pravednost, druže načelniče. Ja sam čuo o tebi *lepih* priča Kako svakome hoćeš da pomogneš, kako... (89)[14]

---

[14] (Treba reći i to da svi ekavizmi upotrijebljeni u romanu nose dodatnu informaciju. Sušić, dakle, vodi računa o jezičkim razlikovnim nijansama i to lijepo uklapa u govor svojih likova. Tako će govor mlade službenice iz Beograda, sumnjivog zanimanja, prikazati u početku s karakteristikama ekavskog izgovora, kasnije s mješavinom ekavsko-ijekavskom /108/, na kraju ona govori samo ijekavski, što govori o njenom postepenom prilagođavanju ijekavskoj sredini u kojoj živi.

U jeziku bivših ratnika, vojnika, ijekavaca, ustalili su se neki izrazi iz vojske u ekavskom obliku /zna se kako se komandovalo/. Predsjednik općine piše Danilu:

– Nemoj da pušćaš svojoj jezičini na volju, nego fino lijepo saslušaj šta ti drugovi vele i kaži *razumem* i *nalevokrug* /.../ /193/.

Arapkinja, kad govori našim jezikom, ne razlikuje rod, pa će pitati svog muža:
– Oo, hadži, gdje ostati moja Sulejman. /309/.
Muradif ne razlikuje č i ć pa će reći: ćojeće /315/.
Malinka će reći umjesto fajda – vajda /362/).

9.3. Danilo pripada staroj generaciji; njegov jezik je osavremenjen pod utjecajem promjena, ali u suštini čuva jezik sa folklornog vrela. U prvom redu to se vidi po velikom broju citata iz narodnih pjesama.

– *Konja jašem kroz pokislu mrku goru, konja jašem, a u sedlu sjedim* (...) (259); – *Da ga poljubim u skut i u ruku* (76)

9.3.1. Upotrebljava slavenski genitiv, a on nosi starinsku boju:

– Momci glavinjaju od umora, *hljeba* nedjelju dana nisu vidjeli. (289)

Za današnjeg čitatelja ovdje bi bio običniji akuzativ.

9.3.2.Danilo upotrebljava neuobičajene, umnogome arhaične, prijedložno-padežne veze:

– Šta bi *s mene* bilo (96); – Turci poste mjesec dana *ženom* i *hranom* (126); – Podrumi duvaju *smradom* do trećeg sprata (141).

9.3.3. Često upotrebljava etički dativ (Kako si *mi*, moj Nikol!? /243/), zatim, na više mjesta, enklitičke zamjenica uz prijedloge (za me, na te, uza me...).

9.3.4. U Danilovom govoru egzistira još jedna gramatičko-stilistička pojava, rijetka u običnom informativnom izražajnom postupku; čuva se jezička tradicija ponesena sa izvora folklorno bogatih sredina, i ugrađuje u građu ovoga romana. Riječ je o pridjevima s promjenom imeničkom, odnosno o pridjevima neodređenog vida i zamjenicama s imeničkom promjenom.

Naporednost dviju formi iste semantičke vrijednosti služi da se jedan, stilski markiran, pridjev neodređenog vida (ili zamjenica koja se mijenja kao pridjev neodređenog vida) upotrijebi radi stilističkog efekta. Duža forma je neekspresivna, stabilna, a kraća se upotrebljava u djelima pisaca i intelektualnim djelima. S vremena na vrijeme pridjevi neodređenog vida bljesnu u romanu, svojom snagom stilističkog efkta:

– Nisam našao *pogodna* činovnika dobrovoljca (...) (107– Da, *živu* čovjeku svašta na vrat ... (55);); – I zbog *svakakva* jada ozlojeđeni (290).

9.3.4.1. U Sušičevom djelu puno je primjera oneobičavanja rasporeda članova rečenice. Ovaj sintaksičko-stilistički postupak podrazumijeva izmještanje jezičke jedinice iz položaja koji joj je predodređen u osnovnoj gramatičko-semantičkoj strukturi. Može se govoriti o položaju svih rečeničkih konstituenata. Međutim, zadržat ćemo se na onim najčešćim. Od svih članova rečenice atribut je u osnovnom gramatičko-semantičkom modelu rečenice ispred svog supstantiva od kojeg dobija gramatičke osobine kongruencije. Sušić često premješta kongruentni atribit u poziciju iza supstantiva, čime se nužno dobija stilematična konstrukcija. Postpozicijom kongruentnog atributa uvodi se pauza koja nije svojstvena sintagmama s anteponiranim kongruentnim atributom. Što je pauza veća između pridjeva i imenice, to jače dolazi do izražaja svojstvo imenice.[15] Ovim stilskim postupkom bojio je pisac govor glavnog junaka:

[15] Josip Silić: "O razgraničenju gramatičkog o stilističkog plana jezika"*, Književnost i jezik*, XV/1-2(1967), 56.

– Noć *zagušljiva i tmasta* nije mi dala da zavrzem misao na bilo šta van sebe. (180); – Vrijeme umašćene kape i široke duše *partizanske* izgleda da je prošlo. (176); – Tu ne bih slagao, jer nema jedinice koja nije jela zobnog hljeba po Bosni i ostavila ponekog mrtvog vojnika po kosama *bosanskim*. (85); – Laku noć i tebi, šeftelijo *moja rascvjetala*. (271).

9.3.5. Uopće, u romanu, primarno u Danilovom govoru, velika je koncentracija aorista i imperfekta, a oni su uvijek stilski obojeni:

– *Sjedosmo* pored vrata. *Izusmo se*. Domaćin *upali* svijeću (...) Sekretar odmah *zaturi* s njim razgovor (...) Ja se *zabodoh* u potajne studije (...) Ne o*trpjeh*. Brzo *smislih* vješt manevar. *Ustadoh* i *uputih* se kućnim vratima. Vojislav *skoči* da mi otvori i da mi pokaže kuda ću ... A ja na pragu *uhvatih* domaćina za košulju i *propištah* mu uho. (53)

10. Kao običan čovjek, Danilo se služi i vulgarizmima, mada ih ne izgovara u cijelosti; psuje, ali opsceni glagol uopće ne izgovara (elidira ih):

– Ala dimi čkola, ćaća je njen ... (82); – Šta meni fali, sestru joj ...? (98)

10.1. Umjesto vulgarizma ponekad će upotrijebit metaforu ili perifrazu:

– Još nisi *šećerku* dobro ni laznuo, a godine prođu (285); – Dok bijasmo momci hoćesmo vjeru promijeniti za onaj *dlan ženskog mesa* (285).

10.1.1. Kao čovjek iz naroda Danilo upotrebljava brojne frazeologizme iz razgovornog jezika:

– Ide kao halva (135); – I pređem preko mrtvih k cilju (155); spremiti poparu (240), (...) obrati bostan (240). – Nije navikao da konja veže gdje mu aga kaže (60); – Ja sam se pravio Tošo (150); – Ja sam bog i batina (150); – Zato sam se brzo okanio ćorava posla (164).

Poznato je da su frazeologizmi (frazeme)[16] izrazito stilski markirani. To se naročito vidi kada se frazeologizmi usporede sa svojim neobilježenim ekvivalentima. Njihova se stilska obilježenost ogleda u tome što svojom neobičnošću privlače pažnju (naprimjer, time što su u njima spojene nespojive lekseme).

10.1.2. Izrazito lingvostilistička sredstva u čitavom romanu općenito, ne samo u Danilovom govoru, jesu brojni frazeološki obrti. Najviše je onih koji su "blokirani", ustaljeni, kao rečenice ili sintagme, ali su interesantni i oni koji se destrukturiraju. Veoma prepoznatljive frazeologizme Sušić često razgrađuje ili pak samo upućuje na njih, navodeći dijelove prema kojima su frazeologizmi prepoznatljivi.

– Kajmak humanizma pokupila je delegacija Opštinskog odbora (168);
– To sam učinio iz puke učtivosti sišavši im niz dlaku lokalističku (223);
– Ja slažem paru na paru, jer ja znam – šta donosi dan, a šta noć (297);
– Nas dvojica smo još uvijek bili varoška tema za razgovor i šarena vrata za teleće oči (291); – Svaka mu je rijač pas s lanca puštena (370);
– *umjesto utanačiti razgovor nalazimo ugajtaniti razgovor* (320).

[16] Ove pojmove uzimamo u širem smislu od onih koje nalazimo u leksikološkim i frazeološkim istraživanjima.

11. S druge strane, Danilo je i učenik onih nepoznatih filozofa iz naroda, koji su tokom vjekova svojim mučnim iskustvom plaćali životnu mudrost. Otuda je u roman inkorporiran veliki broj mudrih izraza.

> – Kome je kaldrma pamet krojila, taj se pameti nije nanosio. (79); – Radoznalost je vrlina ako ostane u granicama pristojnosti (223); – U kolo se hvata ko se u noge uzda (295); – Uspomene treba držati u dnu potiljka, a gledati u sutra (291).

12. Osim što čuva jezičke elemente koji „mirišu na staro" i obično, narodno, Danilo prihvata sve što novo vrijeme diktira. Ništa mu nije strano. Nacionalno neopterećen (usvaja bolesno muslimansko dijete). Iako je Srbin, u njegovom vokabularu našlo se puno riječi karakterističnih za govor Hrvata i veliki broj orijentalizama, karakterističnih za jezik Bošnjaka. Upotrijebit će Danilo *kava, kahva* i *kafa* (na više mjesta u romanu); *pravokutnicima* rovova (96), Hej *Slaveni* (206), *žarulja (*241). Lijepo će pozdraviti (*Selam alejk* /248/) i otpozdraviti (*Ejvala* /248/) starog dućandžiju Avdana, zbog toga, kako sam kaže, „da mi ko u moje vanpartijske karakteristike ne upiše kako ja Srbin nisam raskrstio s islamskom vjeroispoviješću" (248). Danilo Lisičić u svom govoru upotrebljava veoma često riječi orijentalnog porijekla, čak i neke vrlo rijetke: *rahvan* (277), znači ravnomjeran konjski hod pri kome se jahač ne trucka; konj takvog hoda.[17] Općenito, upotrebljava puno orijentalizama (*Allah*, *đaur*, *ćafir*, *dženet*... /248/).

12.1. Danilo ne samo da prihvata novine, već ih i sam kreira. U romanu se javljaju nove leksičke jedinice (neologizmi i druge manje frekventne riječi). Novo vrijeme stvorilo je i nove jezičke kombinacije. Riječ tifusar nastala je, kako stoji u Rječniku MS i MH, u ratu (NOB-u). Međutim, Sušić tvori još jednu novu riječ. Danilo kritizira one koji pišu o ratnicima u miru i kaže:

> – Čudni momci – ovi što o ratu pišu. Ili niz njihove stranice jezdimo glatki i svileni, ili smo nekakva suluda *tifusarija* nad kojom bi se i najtvrđe srce oficirsko rasplakalo. (305)

Leksička jedinica *tifusarija* Sušićeva je kreacija, rječnici je ne bilježe, svojom neobičnošću skreće na sebe pažnju, asocira naprimjer na riječ *ništarija*, *mlađarija* i dr.

Umjesto glagola raznježiti Danilo (Sušić) upotrebljava *razdraginjati*. Navest ćemo još nekoliko neobičnih, novih riječi i njihovih neuobičajenih kombinacija:

> – *Socijalističko* voće (70); – *Raskritikovana* duša (72); – konferencija mudrosti (74); – *industrijski* svrbež dlanova (75); – *Ukvadraćeni* fanatizam discipline (106); – Pohasio si se u ovom labudovačkom *bonluku* (120); – *Glavobolan* i skršen dočekam (...) svitanje (159); – Zagrli me opasa me nogama oko slabina i sva se *razdraginja* /190/).

[17] *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika MS i MH – Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Novi Sad: Zagreb: Matica srpska: Matica hrvatska, 1969.

Posebno su interesantne sraslice, odnosno polusloženice koje, također, nalazimo u govoru glavnog junaka romana:

> – *Odsedamododva* (145); – Vi vječiti *slažemoseučesnici* (166); – Prošla su me *dockandolaženje* (297); – Sa onih nekoliko *ljubimruke-manira* vladam bolje ... (279)

13. Rekli smo već da se pripovijedanje u romanu na poseban način oslanja na folklorni izraz, na izraz usmene tradicije, kao i to da je Danilov jezik sav protkan stihovima iz usmene književnosti (navest ćemo još koji primjer: Dan je /.../ od najnježnijih vlati izatkan, *sam u srmi i svijetloj kadifi* /246/; *Dockan pođoh gorom Romanijom* / *s dobrim drugom, lijepom djevojkom* /112/), ali Danilo (čitaj autor romana) rado oponaša stihove pisaca na čijim djelima je stasavao: (Branka Radičevića: *Zbogom nervozna opštino, brdska poljoprivredo, seoska trgovino, veliki planovi* /.../ *Zbogom i ti psihologijo* /358/; P. P. Njegoša: *Dokle li ću, kako li ću/353/*: Boru Stankovića /Mitketa/: *Bješe ono naše dobro i pošteno vrijeme* /234/; Skendera Kulenovića, Ivana Mažuranića, Mešu Selimovića i dr.)

13.1. To oponašanje stila pojedinih pisaca prisutno je i u govoru pijanog Danila. Danilo je čovjek iz naroda koji voli popiti. A govor pijana čovjeka ima određenih specifičnosti. Sušić ga u takvom stanju prikazuje tako što se na početku više uzastopnih paragrafa pojavljuje uzvik karakterističan za pijance, inače sklone kukanju:

> – Jooj, šta će biti s čovječanstvom kad se ni mi komunisti ne možemo da složimo?
>
> Jooj, kako li žive australijski crnci kad su tek sad u kamenom dobu? Jooj, koliko naroda izginu u Drugom svjetskom ratu (...) Jooj, što me žulja cipela (...)
>
> Jooj, što je pogana rakija (...) Jooj, neka trošim, što je koga briga u šta ću svoje pare potrošiti (128-129)

U podtekstu je poznata poema Skendera Kulenovića.

14. Danilo se služi i elementima religijskog stila; moli i kune, a kletve i molitve su protkane humorom i satirom:

> – Bože, ukoliko bi ti kad izbrisao krvavi luksuz svog postojanja, ukidaj padeže, i ove gramatike i sve ostale kroz koje se ljudska pamet mora provjeravati /.../ i upravi nam razvoj ka sve širem izboru ljepota, umjesto sve strožem sapinjanju o pravila. Jezik su smislili ljudi radi oslobođenja, a na jezičnim propisima insistiraju oni koji bi da su na vlasti, zavezali nama ovakvima i jezik i jezičinu. Navali im, Bože, rak u grlo, a u dosije niske tarifne stavove. Ko iskuje novu lijepu riječ, podari mu cvijeće na putu u starost. Ko izmisli pravilo, udri ga, Bože, kamenjem/368/).

15. Zna se Danilo izraziti i u duhu novog vremena. Tada se služi elementima administrativnog stila, ali ne u uvjetima kada se to očekuje (/Danilo se obraća ženi/ *Nadam se da ću se iz sreza vratiti do večeri*, *Izvijestiću te o zaključcima*, *ali bez tvog prava na didkusiju*. *Jasno*?).

16. Danilo je grub i nježan. Grubost izražava brojnim augmentativima i pejorativima, nježnost deminutivima.

Veliki je broj deminutiva i augmentativa, hipokoristika, s pejorativnim ili meliorativnim značenjem. Pozitivan odnos izražava prema novom predsjedniku, kvalificira ga neobičnim deminutivnim pridjevom, tvorenim prema glagolu: – Lak i čist građanin, leporjek i potajno *smjehuljiv* (348).

Deminutivima se Danilo služi kada je očaran ljepotom mlade službenice, prema kojoj se, dok su zajedno radili, odnosio vrlo grubo, pa se sadržaj iskazan deminutivima još jače ističe:

> (Mlada lijepa službenica) vješto *izrezucka* pileći batak, a ja se
> nagoh i poljubih *ručicu*. (...) Stade preda me. Bosa. Pijane slabine
> *ljuljkaju* se (...)
> ja sam gubio pamet,
> *drhturio* kao premlaćen zeljov (...) (186-187).

16.1. Međutim, izuzetnu stilsku vrijednost imaju oni derivacioni morfostilemi kojima Danilo ironizira ili degradira:

> – Pokušavam da se pretvorim u *stabalce* (...) (183); – Bio je u zatvoru zbog neke svoje *antipolitičice* (290); – Poče dokazivati koliko je pametna *ženica* (361); – Ovaj rastanak sa samim sobom (umiranje) je jedna obična *mučica* (375); – (...) protjeramo kera kad dvije stare tužne *bećarine* (218); (...) da istrgnem ovu *jezičinu* (342).

17. Danilo je srdačan i osjetljiv. Vidjeli smo, ljudima se obraća etičkim dativom ali se, povrijeđen, i lahko distancira. One najbliže (suprugu), što je neuobičajeno, oslovljava sa *vi* (kada se naljuti na nju zbog toga što je bez njegovog znanja, zalažući svoj ugled, radila na tome da ga vrati na posao).

18. Danilo je bivši vojnik, voli da komanduje, ali u tom komandovanju treba vidjeti naslijeđenu osobinu iz rata, gdje je naučio "da se riječ starješine sluša i izvršava bez pogovora".[18] Otuda one kratke *komandne* rečenice: *Razumijem*. – *Naprijed*, ali, i one koje sadrže samo predikat, koje iskazuje u trenucima monotonije:

> Spavam.
> Jedem.
> Ćutim.
> Spavam.
> Pa opet spavam. (183)

18.1. U trenucima opuštenosti, kad "uhom prati disanje svoga grada" (171), Danilo iskazuje duge rečenice strukturirane po istom modelu:

> Bilo se već smrklo. Vrijeme kad se seljak kraj ognjišta češka, zijeva
> i skanjuje da legne, kad se stare akšamdžije skupljaju po budžacima

[18] Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića", Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 26.

> krijući ispod kaputa i po džepovima koju mrvu mezeta, kad penzioneri i propali političari nabijaju naočari i sijedaju da pročitaju u novinama i ono između redaka, kad svjesniji drugovi iza zastrtih prozorapomažu svojim drugaricama oko šporeta i pelena, kad mladoženje nestrpljivi križaju koracima sobu i kunu stare, svoje ili njene, što već jednom ne idu u svoju sobu spavati, pošto je mladom čovjeku navrlo na oči... (170)

Dominacija kratkih rečenica formira jedan oštar i žestok stil, a duga rečenica dominira u intelektualnom diskursu.

Za stil svakog teksta od fundamentalne je važnosti odnos između narativnih i deskriptivnih sekvenci. Ove dvije forme se u tekstovima prepliću, jedna bez druge ne mogu. U romanu je naracija dominantna, ali deskripcija mu daje lirski ton. Mislimo da u red najboljih stranica romana idu opisi čaršije i portreti ljudi iz čaršije i sa sela. Portretisanja pojedinaca, opisi dućana, dućandžija, naročito varoši Vilenice, zabilježeni su do detalja, kao kamerom.

19. Danilo je seljak. Njegov svijet je u veoma bliskoj vezi s prirodom. Zato mu je govor protkan zoonimima. U romanu nalazimo brojne lekseme iz ovog semantičkog polja. Ljude najčešće uspoređuje sa životinjama. Nikada se ne ponavlja. (Hadžiju, kod kojeg stanuje i koji mu priskače u pomoć, uspoređuje sa *jagurom* (237) i *leopardom* (329); voljenu ženu Malinku s *košutom* , sebe sa *šarovom*, *kurjačinom* (354) itd. Međutim, izbor vodi kulminaciji; razočarani Danilo na kraju romana regnizirano zaključuje da nema čovjeka s kojim bi mogao popiti piće u kafani, pa od konobara traži da nađe *džukelu* i da je kravatom veže za sto za kojim sjedi. Učini mu se da riječ džukela nije baš tako jaka, jer nije naša, onda upotrebljava domaću riječ, augmentativ, traži *zeljovinu* (359).

19.1. S druge strane, onu nježnu stranu pokazuje tako što osobe do kojih mu je stalo uspoređuje sa biljkama. Malinku sa *šeftelijom, senabijom* itd.

20. Općenito *Danilov* jezik (i stil) je prirodan, nesputan, slobodan, raspričan, komotan. Teče lagano i glatko, bosanski, natenane, ali često i zatalasano. Riječ se za riječ veže, rečenica za rečenicu, po principu pričanja govorljiva a pametna čovjeka, kojeg naprosto nosi pričalački nagon. Otuda nailazimo na brojna epizeuksička ponavljanja, tj. ona u kojima se uzastopce ponavlja homoformna sintaksička jedinica – sintaksema ili sintagma, i u govoru Danila Lisičića:

> – (...) ona mene *gleda, / gleda* me uporno i bezočno (300); – A *vi, vi* koji niti smrdite niti mirišete, vi koji s politikom imate veze samo do izbora, vi ispunjene rubrike iz popisa stanovništva, vi aplauderi, automatizovani usljed nedostatka svojega mišljenja, vi vječiti slažemoseučesnici, zar vi nijedan ne nađoste za potrebno da me obiđete. (166)

21. Jezičke jedinice Sušić često osamostaljuje (zarezom...) ili parcelira (tačkom), kako bi što vjernije prenio Danilov prirodno intoniran govor, ali i radi posebnog isticanja, ili naglašavanja značenja, tj. upotrebljava pauzu tamo gdje je ne očekujemo. Riječ je o pauzama kojih u osnovnoj komunikativnoj, stilistički neutralnoj varijanti

rečenice nema. Prvi segment ima manju, a drugi veću komunikativnu vrijednost. Pauza ispred drugog segmenta podrazumijeva i dizanje intonacije, pa se informacija sadržana u parceliranom segmentu ističe kao posebno značajna, važna, neočekivana. Ovim sintaksostilskim postupcima stvoreni su veoma ekspresivni sintaksostilemi.

U Sušićevom romanu nalazimo i parceliranje rečeničnih konstituenata, i izdvajanje rečeničnih članova intenzifikatorom, i izdvajanje rečeničnih komponenata s njihovom permutacijom, ali i parcelirane rečenice:

– Našao sam se u glupom položaju,
jer,
kad je moja mladost potrošena kao municija na mršavom teferiču tijela (...) (253); – (...) izađem na kućni prag, čučim i – pušim (330):

– Dva put smo se vidjeli. U Vilenici. (346); – Trebalo je razmišljati. Konstrutivno i efikasno. (84); – Niđe Jovanka. Sama. (97); – Zato su valjda carevi uvijek živjeli u prijestonicama. Gore (99); – Bio je kurir i tu je izgubio kuriru najpreče – nogu. (104); – Siva suknja do pod koljena, bluza pod vratom zakopčana neupadljivim, a ukusnim brošem. Čista, suzdržana, elegantna i skromna. Zakleo bih se – stenodaktilografkinja u predsjedništvu Vlade. Za moje medvjeđe oči – san. (107); – Znao sam – mrak, je najbolji uslov za inicijativu ove vrste. (112)

U posljednjem primjeru pauza (zarez) je baš na neuobičajenom mjestu. U svim primjerima rečenica je izdijeljena na segmente stilskom, odnosno ekspresivnom pauzom.

22. Često se našavši u afektivnom stanju Danilo ne izgovare sve dijelove rečenice. Takve eliptične rečenice razbijaju gramatičku strukturu rečenice, a dokazuju da život stvara rečeničke strukture kao sredstvo specifične komunikacije:

– Na stočiću gomila knjiga. Po vrhu partijski časopisi. Ispod kreveta viri gomila (...) (226); – Šta te briga, čovječe za ljekovite trave! Pogledaj trgovačke radnje, pa onda – doktoru. (243); – E sad kaži – zašto nisi došao? Znaš gdje stanujem. Večeras? (245); – Jer – supruga sudijina nije imala tri hiljade ... Dok stan, dok mlijeko, dug u dućanu, dug kasi uzajamne pomoći, djeci cipele i odjela za zimu, a sudijina plaća – mizerija jedna. (293); – Sin Ibrahim obično za stolom. Plećke i šija, nepomični. (304); – Danilo, / sutra odmah k meni! (356).

Nema sumnje, Danilovo komuniciranje je umnogome specifično, baš zbog toga što je i prirodno i raznovrsno.

Možemo zaključiti da se Danilo Lisičić, glavni lik romana *Ja, Danilo* Derviša Sušića, pojavljuje kao individualizirana ličnost, kao pričalac, odnosno pripovjedno lice koje svim raspoloživim jezičkim sredstvima iskazuje sebe kao dvostruku ličnost, kao običnog čovjeka iz naroda i novog čovjeka stvorenog u ratnom i poratnom vremenu. Njegov prirodan i raznovrstan govor/stil predstavlja onu tačku gledišta iz koje se oblikuje i sagledava cijela struktura romana. Autorova

tačka gledišta je skrivena, pa je njegova neutralna jezička pozicija samim tim potisnuta. Otuda Danilov govor biva još vidljiviji. Pisac omogućava Danilu da govori tako da na najlakši način sopstvenu historiju kompromitira i drugačije tumači. Istovremeno, pisac modernom čitaocu omogućava da sada, kada je već nestalo oštrine suda o vremenu kada se radnja događa, drugačije tumači ljude i događaje opisane u romanu. Dopustio mu je, kao i glavnom liku Danilu, da ga jednostavno razobliči.

Literatura:

Cvijetić, Ljubomir: "O romanu *Ja, Danilo* Derviša Sušića"*,* Predgovor u romanu *Ja, Danilo*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1983., 22.

Ivan Fogl: "Danilo u stavu mirno ili mogući razlozi uništenja žeđi za životom", *Život*, br. 10-11, (1961)

Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika MS i MH – Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Novi Sad: Zagreb: Matica srpska: Matica hrvatska, 1969.

Josip Silić: "O razgraničenju gramatičkog o stilističkog plana jezika"*, Književnost i jezik*, XV/1-2(1967), 56.

M. Stevanović: *Savremeni srpskohrvatski jezik,* I, Naučna knjiga, 1970, 490.

Ivan Šop: "Hronika o Danilu, Derviš Sušić Ja, Danilo", *Književne novine*, br. 202, 26.VII 1963.

M. Telebak: *Šta se krije iza etimologije*, Banja Luka: BINA, 2003., 84.

R. Trifković: "Skica za književni portret Derviša Sušića", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knj. IV (novija kjiževnost − proza), Sarajevo: Alef, 1998., 526.

V. Vinogradov: *Stilistika-Teorija poetskog jezika-Poetika*, Sarajevo: Zavod za udžbenike, 1971., 30-48.

ABOUT NAME AND SPEECH OF MAIN CHARACTER IN THE NOVEL *JA, DANILO* BY DERVIS SUSIC (LINGUISTIC-STYLISTIC ANALYSIS)

Hasnija Muratagić-Tuna

Summary

We tried to reveal a work which was a part of reality and to point to linguistic units that contribute to stylistic values and information transfer of the work itself, primarily analysing the name of the main character and his speech.

Keywords: Dervis Susic, novels, I, Danilo, linguistic-stylistic analysis, speech characteristics of the main character, linguistic units with stylistic function, Bosniaks' literary critique

UDK 821.163.43*.09: 81'367
929 Musabegović, J.

Rečenice bez predikata u funkciji dviju stilskih figura (elipse i parcelacije) u romanu *Most* Jasmine Musabegović[1]

Elma Durmišević-Cernica
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad ima cilj opisati rečenice bez predikata koje kao takve, nepotpune i eliptične, utječu na ekspresivnost i stilogenost romana *Most* Jasmine Musabegović. Rečenicama bez predikata – lingvostilistički – bavi se sintaksostilistika, i u našem radu, to su, zapravo, sintaksičke figure e*lipsa* i *parcelacija*.

Ključne riječi: rečenica bez predikata, elipsa, parcelacija, silepsa, ekspresivnost, nominativna rečenica, ekspresivna sintaksa, *Most*, Jasmina Musabegović, bošnjačka književna kritika

1. *Uvod*

U radu se bavimo rečenicama bez predikata "jer rečenica bez predikata nosi veću stilsku vrijednost"[2] pa ćemo, tako, analizirati sintaksičko-stilističke osobine *elipse* i *parcelacije* na primjerima ekscerpiranim iz romana *Most* Jasmine Musabegović.

[1] Jasmina Musabegović piše eseje, književne kritike, prozu i poeziju i prevodi sa francuskog jezika. Rođena je 1941. godine u Vogošći kraj Sarajeva, ali je djetinjstvom vezana za Mostar i hercegovačko podneblje koje će u kasnijem periodu i njenom književnom radu ostaviti značajan trag. U Sarajevu je završila klasičnu gimnaziju i studij na Filozofskom fakultetu. Književnu kritiku objavljuje od 1965. godine. Dvije godine provela je na studijskom boravku u Parizu gdje je napisala knjigu o djelu Rastka Petrovića i novim stremljenjima u umjetnosti. Živi u Sarajevu. Navest ćemo neka djela: *Rastko Petrović i njegovo djelo*, *Tajna i smisao književnog djela*, *Snopis*, *Skretnice*, *Most*, *Žene, glasovi*.

[2] Jahić, Dž., Halilović, S., Palić. I.: *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000., 371.

Važno je naglasiti da je *elipsa* takva stilska figura koja spada u ekspresivnu sintaksu i podrazumijeva izostavljanje nekog dijela iskaza. Najčešće je to predikat (ali može biti i bilo koji drugi rečenični član), pa je "prava (je) retorička elipsa ona u kojoj se izostavlja čitav dio iskaza inače sintaksički nužan"[3] S pravom smatramo da je predikat "sintaksički nužanè, jer je nosilac predikativnosti, sam sebi otvara mjesto u rečenici, ne zavisi od drugih rečeničnih članova.

Mi ćemo analizirati elipsu (eliptične rečenice) s potpuno elidiranim predikatom.

Parcelacija je "realizacija jedne rečenice u više tekstovnih jedinica"[4], gdje opet analiziramo one parcelate s elidiranim predikatom.

Gramatički, nedostatak predikata, ukoliko nije narušena komunikacijska vrijednost, ne čini rečenicu manje sintaksičkom, ali itekako je čini specifičnom.[5]

2. *Ekspresivnost elipse u romanu Most*

Elipsu pronalazimo već na početku romana. Druga i treća rečenica romana jesu elipse:

Za mene je put do mosta uvijek vodio niz rijeku. ***Iz kuće, pravo u vreli tunel sokaka, pa do hladne i uznemirene vode. Neretvom, sa čoporom djece, uz ciku, velike šlaufe i raskalašenost juga ka njemu.*** (JMM[6]: 7)

U prvoj i drugoj eliptičnoj rečenici, elidirani predikat jeste predikat iz prve rečenice: **vodio je**. S obzirom na to da je ženski subjekt u romanu, djevojčica, zapravo umjetnica, slikarica, tako se i ove eliptične rečenice ponekad čine kao umjetnički likovni zapisi, likovno-lirski momenti preneseni u jezički izraz.

Okean: velik i inertan. A onda uhvatiti njegove brzace, naplavine, velike ravničarske rijeke i plahe planinske. Mreža pokreta i puteva u nepokretnost. U uvijek istom. Bujice i kamenje. *Prepoznaju se bujicom i bojom.* ***Hiljadu boja u jednoj istoj boji: plavo do zelene. Duga u plavom. Dubine i plićine. Ona pjeskovita, kamenita, muljevita, skliska, oporna, Divlja i tajanstvena dubina.*** (JMM: 16)

Predikat elipse većinom se podudara s već postojećim predikatom rečenice ispred ili iza, a ukoliko se izrazom ne podudara, onda se značenjski približava već postojećem predikatu. I interpunkcijski znaci mogu biti iskorišteni umjesto predikata, kao npr. dvotačka (:) ili crta (–), što nas odmah upućuje na jezičku ekonomiju, ali i na mogućnost čitanja vlastitog teksta/rečenice. Svaki pojedini čitalac ili čitateljka može pretpostaviti predikat kojeg ne mora pretpostaviti neki drugi čitalac ili

[3] Katnić-Bakaršić, M.: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan, 2001., 259. (prema Škiljan, 1985., 25).

[4] Katnić-Bakaršić, M.: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan, 2001., 262.(prema Aleksandrova, 1984: 211)

[5] Piper, P. i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005., 308.

[6] JMM – Jasmina Musabegović, *Most*.

čitateljka. Tako, dvotačka u našem primjeru (Okean: velik i...) može značiti: **je**, **je bio**, **sanja**, **spava**, **postoji**... Naravno, u većini slučajeva, ova dvotačka znači: **je**, **jeste**, **su**, **jesu** (oblici glagola jesam), ali ovakav umjetnički registar mora nuditi (i nudi) mogućnost drugačijeg čitanja i tumačenja.

Lica i djevojke, i majke, zblanuta, ista: jedno starije, jedno mlađe. On, u poluprofilu, također isti. Tri ista lica u različitim dobima i polovima. Sveto trojstvo neko. (JMM: 40)

Prva navedena rečenica (*Lica i djevojke, i majke*...) može se dvostruko posmatrati, kao elipsa s potpuno elidiranim predikatom, ili kao elipsa s djelomično elidiranim predikatom. U prvom slučaju, ***zblanuta*** posmatrat ćemo kao popridjevljeni glagolski pridjev trpni, i to u ekspresivnoj i stilogenoj postpoziciji, poziciji koja narušava osnovni, ali i aktualizirani red riječi, čineći ga obilježenim.[7] No, u drugom slučaju, „djelomičnom reduciranju podložan je (i) *imenski predikat*, složen po modelu: kopulativni glagol, tj. glagol 'biti' ili neka njegova semantička varijanta + leksičko neglagolsko jezgro"[8], tako da onda nedostaje kopulativni glagol **su – su zblanuta**.

Veliki broj pronađenih elipsi u romanu *Most* jesu *nominativne rečenice*. Navest ćemo samo neke:

Skok. (JMM: 14)
Pljesak. (JMM: 14)
Glasovi! Glasovi! (JMM: 20)
To lijepo i drago lice. (JMM: 40)
Mekani bomboni. (JMM: 87)
Samoća, mrak, težina i snaga vrata, i prst moj priklješteni. (JMM: 99)
Bijele plahte. (JMM: 100)
Laž. (JMM: 119)
Pauk. (JMM: 130)
Muk. (JMM: 153)
Nemir. (JMM: 154)[9]

Veliki broj eliptičnih rečenica u romanu *Most* ne naslanja se ni gramatički ni značenjski na prethodnu rečenicu. One, čak ni kontekstualno ni kolokacijski, ne moraju pripadati cjelini ili pasusu u kojem se nalaze. Veoma su samostalne, kao da su naknadno ubacivane u vezani tekst. To, svakako, čini ovaj roman ekspresivnim i te elipse (i parcelacije, svakako) predstavljaju tekst u tekstu – samostalan, poetiziran, ali, svakako, i neodvojiv od osnovnog vezanog teksta romana. Svaka elipsa (i parcelacija) kao da predstavlja intermedijalnost: spoj književnog/pisanog i likovnog izraza:

---

[7] O ovome vidjeti više u Dž. Jahić i dr., str. 465–473.

[8] Puriš, B.: "Sintaksičko-stilističke osobine elipse (na primjerima ekscerpiranim iz djela *Taj čovjek* A. Isakovića i *Istočni diwan* Dž. Karahasana)", *Bosanski jezik*, 2 (1998), 111.

[9] Ovo su samo neke izdvojene nominativne rečenice za potrebe ovog rada. U romanu ih je puno više, što roman čini ekspresivnijim. Rečenice postaju "zatvorene", gotovo, poetske cjeline.

Tijelo klonule žene kojoj je jedini oslon kameni zid u avliji. Sjedi na sećiji. ***Tijelo i tlo. Meso i zemlja. Jedno.*** *Veliko jedno. Ne dramatično što je prepoznala kao svoje.* ***Rodenova skulptura: Zemlja.*** (JMM: 17)

Ljuljanje, pijesak, upiranje prsta u mene, smijeh, šarenilo glava i ćilima po prozorima. *Duga kolona koja će obići grad i opet se vratiti na ovu stanicu*. (JMM: 30)

Da li živim sada u slici, dok moja bedra deru sve potencijalne televizijske slike što se kriju u svakom djeliću vazduha i prostora, a ne kazuju mi se. ***Ne. Jedno veliko – ne.*** *Odvlači me drvena stupa sebi.* ***Drvo bez rane od eksera na sebi, uklopljeno u sebi bez zacjepa.*** *Ploštimični udari razbijaju vodu, u biser se pretvara i strmoglavo niz krečne litice u maticu pada.* (JMM: 39)

Ovdje me je svjetlost zasljepljivala odasvud, iz treptaja i ne samo voda, žita, kukuruza, dolova, psećih očiju, kravljeg mukanja i zadriglih vimadi, već i iz njihovih glasova i priča. ***Njegovog posebno.*** *Te ruke što vješto barataju ne samo udicama, mrežama već i sobom, gole uhvaćaju ribu.* ***Miris svježine iz njih. I pad žireva po krovu hladnjaka nad Bosnom.*** *Ko ječi u žirovima dok bobotaju?* (JMM: 41)

Iz ovog je vidljivo da je elipsa *I pad žireva...* u ovoj izdvojenoj cjelini veoma samostalna, te se gotovo ne može povezati ni s jednom rečenicom napisanom prije nje. Ona kao da je uvertira za rečenicu koja slijedi: *Ko ječi u žirovima...*

Koji je to predikat što nedostaje u eliptičnoj rečenici: *I pad žirova po krovu hladnjaka nad Bosnom*? To mogu biti predikati: **osjećam**, **čujem**, **slušam, vidim...**

Silepsu, također, možemo pronaći u romanu, koja nastaje „pri elidiranju leksički istorodnog a gramatički nepodudarnog elementa"[10] (Kovačević, 1991: 142):

Odoše. ***Ja za njima, kasnije.*** (Odoh) (JMM: 63)

Elidirani predikat gramatički se ne podudara s navedenim predikatom: **odoše/odoh**. „Tako se u silepsičkim konstrukcijama eksplicirana i elidirana leksema ne podudaraju u nekom od gramatičkih značenja (ili više njih odjednom)". U našem slučaju, nepodudarnost je prisutna u kategoriji *lica* i *broja*. A moguća je i nepodudarnost u vidu, rodu, ili padežu (kada je elidirana imenska riječ).

Te noći je otac smiren, ali bez igre i razgovora legao. ***Majka također.*** (JMM: 62)

Nepodudarnost je izražena u rodu: **je legao – je legla.**

Pod pritiskom vode što se sklapala iznad moje glave u zvuku škripave željezne kapije, a njoj u huku kolone, one prvomajske, što će proći kao izloženi životi u kojem više ne vidi mene.

Ja riječima.

Ona stopama u grahu.

Ja novinama.

---

[10] Kovačević, M.: *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Sarajevo: Književna zajednica Drugari, 199.1, 142.

Ona riječima uhvaćenim na ulici, tajnim svojim znakovima.
Teturavo se nalazimo, dotičemo u nesigurnosti, prepoznajemo i jedno drugom stremimo. (JMM: 54)

Elidirani predikati, ako pretpostavimo da su leksički identični (nalaziti /se/) gramatički imaju razliku: **nalazim/nalazi**, i opet nepodudarnost u kategoriji *lica*, ali i *roda*, što saznajemo iz konteksta.

Iz svih navedenih primjera zaključit ćemo da *elipsa* i *silepsa* u romanu "doprinose jezgrovitosti, naglašenosti i dinamičnosti književnoumjetničkog teksta".[11]

3. *Ekspresivnost parcelacije u romanu "Most"*

Parcelacija kao sintaksička stilska figura zastupljena je u velikom broju u romanu *Most*. Ona, kao i elipsa, utječe na jezik i stil samog romana, posebno na njegovu ritmičnost i dinamičnost. S obzirom na to da analiziramo rečenice bez predikata, samo su takvi parcelati ušli u analizu. Inače, „i parcelat i bazna komponenta jesu iskazne realizacije jedne rečenične strukture".[12]

To je put na *most.* ***Izvanjski, tuđinski.*** (JMM: 8) *Hvata me san.* ***Sladak i dubok.*** (JMM: 30) *To lijepo i drago lice.* ***Veselo.*** (JMM: 40) *Njih dvije, mama i dainica.* ***Zamišljene.*** (JMM: 152)

Parcelacijom, u navedenim primjerima, naglašava se i opisuje sadržaj iz bazne komponente. Parcelirani su atributi, koji sada imaju ekspresivnu funkciju. Naprimjer, pridjevi: **lijepo i drago**, koji se nalaze u baznoj komponenti, u antepoziciji, ne nose tu stilogenost, kakvu nosi parcelat **veselo**, u markiranoj postpoziciji.

Sljedeći parcelati jesu, zapravo, prijedložno-padežni izrazi u različitim rečeničnim funkcijama:

a) leksičko jezgro imenskog predikata:
Moj put do mosta je iznutra, odozdo. ***Od rijeke i vode, do luka.*** (JMM: 7)

b) nekongruentni atribut:
I pogled odozdo. ***Prema njegovom luku.*** (JMM: 7)

c) adverbijalne odredbe mjesta:
Sjedila bi na najprometnijoj ulici, u hladu, ispružene modre i natekle noge. ***U blizini pijace ili škole.*** (JMM: 116) *Ja ne pamtim njegovo klanajanje.* ***U ćošku velike, primaće sobe.*** (JMM: 61)

d) adverbijalne odredbe popratne okolnosti:
Žena je još dugo plakala. ***Zajedno s majkom.*** (JMM: 64)

Parcelati se mogu ostvariti i kao adverbi načina:
U nejakim rukama, sama sa sobom, zamajana nosila sam ručak dajdži u dućan.

---

[11] Puriš, B.: "Sintaksičko-stilističke osobine elipse (na primjerima ekscerpiranim iz djela *Taj čovjek* A. Isakovića i *Istočni diwan* Dž. Karahasana)", *Bosanski jezik*, 2 (1998), 115.

[12] Katnić-Bakaršić, M.: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan, 2001., 264.

Polako, zaigrana. (JMM: 8) *Udara o ćoškove, tiho i postojano.* ***Tako, dugo.*** (JMM: 20) *Biju! – ponavlja tiho i sigurno.* ***Rezignirano.*** (JMM: 21)

U navedenim primjerima jasno je kako „parcelacija ima za funkciju naglašavanje važnosti svakog elementa, isticanje sadržaja svakog pojedinog parcelata čime se pojačava emocionalnost i retoričnost teksta".[13]

Isto vrijedi i za sljedeće primjere parcelacije koji su sada usložnjeni:

I okeani imaju svoje rijeke i svoje brzace. ***Svoje velike i male naplave, izvore. Svoju vodu u velikoj vodi.*** (JMM: 11) *To je ipak slika.* ***Bijela slika.*** (JMM: 14) *Kad su se dogurivali, sporazumijevali prstima, išaretom, ili bilo čim drugim, to je bila tišina što se glasa.* ***Životna tišina.*** (JMM: 44) *Prvo je bila igra.* ***Luda djetinja igra. Prije svega sa sobom, svojim tijelom, nebom voćem, vodama.*** (JMM: 17)

Parcelacija biva posebno izražena i izražajna kroz druge stilske figure koje se isprepliću u romanu:

a) anafora:

I ona je za mene od tada živjela u carstvu mrtvih. ***<u>Davno</u> prije vlastite smrti. <u>Davno.</u>*** (JMM: 36)

Zato je karpuza tako često na mrtvim prirodama. To je raspuknuto ljetno podne u crvenilu. ***<u>Ta skrivena</u> zrelost sunca. <u>Ta skrivena</u> vlažnost u suhaji čelopeka.*** (JMM: 15)

b) poređenje:

Okrugao paketić. ***Kao lopta.*** (JMM: 86)

Mekani bomboni. ***Kao mali kolači.*** (JMM: 87)

Tihi samotnjak, prijaznog osmijeha i lica ako ga sretneš. ***Kao pauk.*** (JMM: 130)

c) anadiploza:

Na vrhu njegova slika.
Ispod slike pismo.
Ispod pisma licitarsko srce s ogledalom.
Ispod licitarskog srca bomboni, šuštavi, sjajni, u papir zavijeni. (JMM: 87)

d) antiteza:

Drhtavost njihova nije slabost, to oni trepere na talasima koje samo tada mogu da uhvate i prenesu. ***U koji to dio mozga. Do svijesti <u>ne</u>. Ali, do nečeg još šireg, <u>da</u>.*** (JMM: 82)

Parcelacije u romanu *Most* česte su i raznovrsne i kao takve vrlo funkcionalne. Na neki način, samim svojim prisustvom u romanu, daju specifičnu notu istom, jer se svaka parcelacija "realizira (se) kao jedan takt ili kao 'slika za sebe'".[14]

---

[13] Katnić-Bakaršić, M.: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan, 2001., 263.

[14] Puriš, B.:"Sintaksičko-stilističke osobine elipse (na primjerima ekscerpiranim iz djela *Taj čovjek* A. Isakovića i *Istočni diwan* Dž. Karahasana)", *Bosanski jezik*, 2 (1998), 89.

Zaključak

Analiza rečenica bez predikata koje su u funkciji elipse i parcelacije, ali i drugih stilskih figura (npr. silepsa), u romanu *Most* ponudila nam je zanimljive rezultate. Roman obiluje rečenicama bez predikata, koje smo svrstali i analizirali kao elipse ili parcelacije. Nismo bili u mogućnosti navesti sve primjere ekscerpirane iz romana, ali smo ponudili najreprezentativniju pronađenu građu. Mišljenja smo da je obilje elipsi i parcelacija razlog jake ekspresije u romanu, stilske markiranosti i da eliptične rečenice i parcelati funkcioniraju vrlo nezavisno i slobodno u odnosu na cjelinu (cijeli roman), ali istovremeno, u svakom trenutku, dio su konteksta same "priče" u romanu.

Izvori:
Musabegović, Jasmina: *Most*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994.
Literatura:
Jahić, Dž., Halilović, S., Palić. I. : *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.
Katnić-Bakaršić, M.: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan, 2001.
Kovačević, M.: *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Sarajevo: Književna zajednica Drugari, 1991.
Piper, P. i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005.
Puriš, B.: "Sintaksičko-stilističke osobine elipse (na primjerima ekscerpiranim iz djela *Taj čovjek* A. Isakovića i *Istočni diwan* Dž. Karahasana)", *Bosanski jezik*, 2 (1998), 103–116.
Puriš, B.: "Sintaksičko-stilističke osobine parcelacije (na primjerima iz djela *Taj čovjek* A. Isakovića i *Istočni diwan* Dž. Karahasana)", *Književni jezik*, 21/2 (2003), 87–92.

SENTENCES WITHOUT PREDICATES IN THE FUNCTION OF TWO FIGURES OF SPEECH (ELLIPSIS AND SENTENCE FRAGMENTATION) IN THE NOVEL *THE BRIDGE* JASMINA MUSABEGOVIC

Elma Durmišević-Cernica

Summary

The paper aims to describe a sentence without predicates as such, incomplete and elliptical, affect expressiveness and style of language in the novel *The Bridge* of Jasmina Musabegovic. Sentences without predicates, in our study, they are, in fact, syntactic figures ellipsis and sentence fragmentation.

Key words: sentences without predicates, ellipsis, sentence fragmentation, syllepsis, expressiveness, nominative sentences, expressive syntax, Bridge, Jasmina Musabegovic

UDK 821.163.43*-31:81'255.2

Prevodivost historije i kulture Bosne i Hercegovine u romanu *Uhode* Derviša Sušića

Amira Sadiković
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad se bavi mogućnostima prevođenja pojedinih pojmova ili cijelih slika u vezi sa historijom i kulturom Bosne i Hercegovine u romanu *Uhode* Derviša Sušića. Autorica dosadašnja naučna postignuća iz oblasti prevodilaštva dobrano nadograđuje, primjenjujući ih pritom na primjere u vezi sa mogućim prevođenjem integralnog teksta spomenutog romana.

Ključne riječi: prevođenje, Derviš Sušić, roman *Uhode*, kultura, historija, frazem

Sredinom devedesetih godina prošlog vijeka, Lawrence Venuti uvodi termin *nevidljivosti* prevodioca (eng. *translator's invisibility*), koja se stvara načinom na koji sami prevodioci prevode na *tečan* engleski jezik, da bi proizveli tekst koji je idiomatičan i *čitljiv,* čime stvaraju *iluziju transparentnosti,* pa kaže da se „prevedeni tekst, bilo prozni ili poetski, dokumentaristički ili fikcionalni, kod većine izdavača, recenzenata i čitalaca smatra prihvatljivim kad se čita tečno, kad ga odsustvo bilo kakvih lingvističkih ili stilističkih neobičnosti čini naizgled transparentnim, čime se stvara dojam da odražava ličnost ili namjeru stranog pisca ili suštinsko značenje stranog teksta – privid, drugim riječima, da prevod zapravo i nije prevod, već 'original'."[1]

Venuti smatra da je prevodiočeva nevidljivost povezana sa dvije prevodilačke strategije: *podomaćivanjem* i *postranjivanjem* teksta (eng. *domestication, foreigni-*

[1] Lawrence Venuti, *Translator's Invisibility: A History of Translation,* London and New York: Routledge, 1995., str. 1. Kao ekvivalent termina *foreignization* i *domestication* već su ustaljeni termini *postranjivanje* i *podomaćivanje.* Cf. Mehmed Kico, *Ogledi u poetici prevođenja,* Sarajevo: El-Kalem, 2009.

zation)[2] i kaže da, kad su u pitanju metode prevođenja, postoje samo dvije: ili da prevodilac što je moguće više ostavi autora na miru i njemu približava čitaoce, ili da ostavi čitaoce na miru i njima približava autora. Time se prevodiocu daje mogućnost da se opredijeli za podomaćivanje, što predstavlja etnocentričnu redukciju stranog teksta na kulturološke vrijednosti jezika-cilja, ili postranjivanje, kojim čitaocu nameće pritisak izlaska iz sopstvenih lingvističkih i kulturoloških vrijednosti da bi upoznao strane. Sam Venuti kaže da je danas, onoliko koliko predstavlja obuzdavanje etnocentrične nasilnosti prevoda, postranjivanje u određenoj mjeri i poželjno, kao strateška kulturna intervencija u savremenom svijetu, usmjerena protiv hegemonije engleskog govornog područja i nejednake kulturne razmjene. Međutim, on naglašava da je u savremenom svijetu potrebno graditi teoriju i praksu prevođenja koja se opire kulturnim vrijednostima dominantnog jezika-cilja, te naznačava lingvističke i kulturološke razlike stranog teksta.[3]

Mada zagovara postranjivanje, Venuti je svjestan i određene kontradiktornosti takvog stava, jer se radi o subjektivnom i relativnom pojmu, s obzirom na to da se radi o uvođenju izvornika u kulturu jezika-cilja, te se vidljivost tog postranjivanja osigurava samo kroz vidljivost dominantnih kulturoloških vrijednosti jezika-cilja.

Venuti ne nudi konkretnu metodologiju koja bi se mogla primijeniti na analizu prevoda. U oba navedena djela nudi brojne primjere i analizira ih različitim pristupima. Jeremy Munday sugerira kako se, sagledane u cjelini, Venutijeve premise o podomaćivanju i postranjivanju prevoda, kao i o relativnoj moći izdavača i prevodioca, mogu korisno sagledati na nekoliko načina:[4]

- lingvističkim poređenjem izvornika i prevoda, s ciljem sagledavanja strategija podomaćivanja i postranjivanja;
- razgovorom sa prevodiocima o strategijama koje koriste, te analizom različitih verzija prevoda i eventualne komunikacije prevodioca i autora;
- razgovorom sa izdavačima i urednicima, da se vidi koji su im ciljevi pri objavljivanju prevoda, kako odabiru šta će se prevoditi i kakva uputstva daju prevodiocima;
- analizom šta se i koliko prevodi i prodaje, šta se prevodi i na koje jezike i kako se trendovi s vremenom mijenjaju;
- analizom ugovora po osnovu kojih prevodioci rade i koliko su „vidljivi" u konačnom proizvodu;

---

[2] Ovdje Venuti citira njemačkog filozofa Friedricha Schleiermachera, odnosno predavanje koje je održao 1813.; Lawrence Venuti, *Translator's Invisibility, op. cit.,* str. 19-23.

[3] Lawrence Venuti, "Translation as Cultural Politics: Regimes of Domestication in English", u: Mona Baker (ur.), *Critical Readings in Translation Studies,* London: New York: Routledge, 2010., str. 65-79.

[4] Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies,* London: New York: Routledge, 2001., str. 156.

- analizom koliko je doslovno "vidljiv" sam prevod, u smislu prisustva prevodilačkog predgovora ili pogovora, naznake imena prevodioca i sl.;
- analizom kritika prevoda, autora ili perioda, da bi se vidjelo koliko se prevodilac uopće spominje, te prema kojim kriterijima recenzenti sude o prevodu u datim vremenu i u datoj kulturi.

S druge strane, Umberto Eco kaže da je prevođenje pojava koja se ne tiče odnosa između dva jezika ili dva lingvistička sistema, osim u rijetkim slučajevima kad se od izvornog govornika ili prevodioca kaže da ponudi prevod nekog konkretnog termina. Prevođenje je, prema njegovom mišljenju proces koji se odvija između dva teksta proizvedena u datom historijskom trenutku u datom kulturološkom miljeu.[5]

Eco dalje kaže da prevoditi znači razumjeti unutrašnji sistem nekog jezika i strukturu teksta datu u tom jeziku, te stvoriti dvojnika tekstualnog sistema koji, s izvjesnom diskrecijom, kod čitaoca može proizvesti slične učinke i na semantičkom, i na sintaktičkom, i na stilističkom, metričkom i fonosimboličkom planu, stvarajući istovremeno i emotivne učinke kojima je težio izvorni tekst. Kad se kaže "s izvjesnom diskrecijom", očito se želi reći da svaki prevod predstavlja granicu nevjernosti u odnosu na neku jezgru tobožnje vjernosti, ali odluka o poziciji te jezgre i širini tih granica zavisi od ciljeva koje prevodilac sebi postavlja.[6]

Ecoova ideja o prevodiocu kao pregovaraču bavi se upravo pitanjem uspješnosti prevoda, ostvarenoj na razne načine. Brojni su faktori koje prevodilac uzima u obzir pri procesu rada na tekstu: s jedne strane, stoji izvorni tekst, sa svojim autonomnim pravima, a ponekad i figura autora, ako je živ, te njegovi eventualni zahtjevi za kontrolom. Nakon toga slijedi čitava kultura unutar koje je tekst nastao, a s druge strane, sam prevod i kultura u kojoj se on pojavljuje, sa cijelim sistemom očekivanja vjerovatnih čitalaca, a nekad i izdavačkom industrijom, koja može predviđati različite kriterije prevođenja, u zavisnosti od toga da li je taj odredišni tekst namijenjen nekoj ozbiljnoj filološkoj ediciji ili ediciji zabavne, "lake" književnosti.

Često se kao osnov za analizu prevoda koristi metod koji se u literaturi na engleskom jeziku naziva *back-translation,* tj. povratni prevod, a bavi se onim što Ecco naziva reverzibilnost, tj. da „idealni" prevod između dva jezika, zapravo, opisuje situaciju kad je *tekst B na jeziku Beta prevod teksta A na jeziku Alfa ako, prevodeći tekst B nazad na jezik Alfa, tako dobijeni tekst A2 ima na neki način isto značenje kao i tekst A.*[7]

Prava pitanja pojavljuju se tek nakon što se uvidi koliko je reverzibilnost varljiva i koliko očekivanje reverzibilnosti ugrožava razumijevanje teksta. Osnovno pitanje onog ko poznaje izvornik uvijek će biti da li neko kome je dostupan samo

---

[5] Umberto Eco, *Mouse or Rat: Translation as Negotiation,* London: Weidenfeld and Nicholson, 2003., str. 25-26.

[6] Umberto Eco, *Otprilike isto – iskustva prevođenja,* Zagreb: Algoritam, 2006., str. 16.

[7] Umberto Eco, *Mouse or Rat, op. cit.,* str. 56.

prevod taj prevod doživljava na isti ili približno isti način kao i izvornik. Tu se već odmičemo od prvenstveno lingvističke analize elemenata poput značenja i istovjetnosti sintaktičkih struktura, i idemo u pravcu ključnog pitanja svakog prevoda: da li on postiže isti učinak. Umjesto o ekvivalentnosti značenja, cilj prevoda je da, na osnovu svoje interpretacije, stvori isti efekt kakav stvara i original. Očito se radi o *funkcionalnoj ekvivalenciji,* što znači da prevodilac mora dati hipotetičku interpretaciju o tome kakvi su efekti izvornog teksta, tj. da ostane vjeran *namjeri teksta.* Pošto su moguće različite hipoteze o tome šta je namjera izvornog teksta, i u tom smislu je ono što prevod pokušava reproducirati stvari *pregovaranja.*[8]

Podomaćivanje je dugo bilo prihvaćeno kao ispravan način predstavljanja stranog izvornika domaćoj publici. Opasnosti podomaćivanja, a istovremeno i elementi koje prevodilac u svakom svom postupku mora imati na umu, možda su najbolje sažeti kod A. Bergmana,[9] koji ih vidi kao:

1. *racionalizaciju*, tj. jednostavniju organizaciju jezičkih konstrukcija i izraza, te drugačiju upotrebu interpunkcije (eng. *rationalization*);
2. *pojašnjavanje,* tj. opširnije i preciznije obrazlaganje (eng. *clarification*);
3. *proširivanje,* tj. tendenciju da zbog potrebe obrazlaganja prevod postaje duži od izvornika, što se odražava na ritam teksta (eng. *expansion*);
4. *nadinterpretaciju*, tj. tendenciju da se prevod iskazuje "elegantnijim" rečenicama, čime prevođenje postaje stilistička vježba na osnovu, odnosno na štetu originala, i suprotnu tendenciju, *populizaciju,* kojom se elementi prvenstveno razgovornog jezika unose u narativne dijelove, čineći ih "čitljivijim", ali istovremeno i konfuznim (eng. *ennoblement and popularization*);
5. *kvalitativno osiromašenje,* tj. zamjenu termina, izraza i figura iz originala terminima, izrazima i figurama koje nemaju bogatstvo zvučnosti ili "ikoničko" bogatstvo – termin „ikoničko" upotrijebljen je u smislu stvaranja slike o referentu, koja omogućava percepciju (eng. *qualitative impoverishment*);
6. *kvantitativno osiromašenje,* tj. leksički gubitak, u smislu zamjene riječi snažnog naboja riječima slabijeg naboja (eng. *quantitative empowerishment*);
7. *narušavanje ritma*, u smislu da roman nije ništa manje ritmičan od poezije, mada, s obzirom na to da je roman *kretanje* cijelim svojim tokom, i loše preveden roman i dalje "nosi" čitaoca; ovakvu pojavu lakše je uočiti u manjim odlomcima, često monolozima, u kojima će, recimo, upotreba interpunkcije bitno različita od originala značajno utjecati na ritam određenog iskaza (eng. *the destruction of rhythms*);
8. *narušavanje spleta dubinskih značenja*, tj. tendencija da se veza između riječi i njihovih semantičkih, odnosno subtekstualnih implikacija oslabi (eng. *the destruction of underlying networks of signification*);

---

[8] Eco, *Mouse or Rat, op. cit*., str. 56.

[9] Antoine Bergman, "Translation and the Trials of the Foreign", u: Lawrence Venuti (ur.), *Translation Studies Reader,* London: New York: Routledge, 2000*.,* str. 288-297.

9. *narušavanje jezičkog sklada*, tj. postupak kojim se ugrožava način na koji izvornik koristi, recimo, vrste rečenica, konstrukcije, određenu vrstu subordinacije i koordinacije; takvim prevodilačkim postupkom stvara se prevod koji je i više "homogen" od izvornika, jer ima više "stila" u uobičajenom smislu riječi, ali je istovremeno i više "nekoherentan" i "nekonzistentan", jer umjesto praćenja shema za koje se opredijelio autor, sam odlučuje o tome gdje će od tih shema odstupiti, a gdje ne (eng. *the destruction of linguistic patternings*);
10. *narušavanje spleta dijalekatskih značenja*, tj. tendencija da se ekvivalenti *narodnog* govora i stila pronalaze u književnom jeziku, bez obzira na stilsku vrijednost izvornika, ili njihova *egzotizacija,* tj. održavanje stilskih vrijednosti dijalekatskih formi njihovim uključivanjem u prevod, uz primjenu tipoloških sredstava (npr. kurziv), ili dodavanjem lokalizama ili arhaizama jezika prevoda, čime se često stvara jezik koji je stran i izvorniku i prevodu, a kod čitaoca izaziva podsmijeh (eng. *the destruction of vernacular networks or their exoticization*);
11. *narušavanje značenja uobičajenih izraza i idioma*, tj. da se, u traganju za ekvivalencijom potpuno etnocentrično pronalaze i u tekst unose elementi koji izvornik obeznačuju i obesmišljavaju (eng. *the destruction of expressions and idioms*);
12. *brisanje interferencije*, tj. uklanjanje preplitanja različitih jezičkih nivoa, kad se, npr., dijalekatski izraz ili dijalekatski prihvaćena, a stilski markirana strana riječ prevodi izrazom iz leksike standardnog književnog jezika (ako se ne radi o riječi za koju odgovarajući ekvivalent ne postoji) (eng. *effacement of the superimposition of languages*).

Shvatanjem da su razumijevanje i tumačenje sastavni dio procesa prevođenja, postajemo svjesni toga koliko je prevođenje autorski čin i kolika je količina odgovornosti koju prevodilac snosi u svakoj odluci koju donese. Svaka odluka koju donese rezultat je pregovaranja: sa izvornikom, sa jezikom i kulturom izvornika, te sa prevodom koji se stvara, tj. jezikom i kulturom u kojima će se prevod pojaviti – i postaje jasno s koliko elemenata prevodilac pregovara i šta sve u tom procesu mora uzeti u obzir.

Svi spomenuti aspekti prevođenja mogu se sagledati u analizi objavljenog prevoda odlomaka romana *Uhode.*

Roman *Uhode* Derviša Sušića objavljen je 1971. godine i do sada nije u cjelini prevođen na engleski jezik.

Prevodilački je taj roman posebno zanimljiv, iz više razloga: zato što predstavlja "književnu viziju koliko historijski, toliko i estetski autentičnu, a to jedinstvo etičke i estetičke komponente kojima zrači najveća je vrijednost njegovih proza."[10] Već

[10] Enes Duraković, "Književno djelo Derviša Sušića", u zbirci pripovijetki *Pobune, Sarajevo:* Svjetlost, 1991., str. 10. (Muslimanska književnost XX vijeka, knjiga XVI)

ovakva naznaka historijskog i estetskog elementa teksta najavljuje vrhunski prevodilački izazov. Najbolji opis romana je da se radi o djelu "u kojem su razoreni tradicionalni oblici i kovencije u strukturiranju romanesknog oblika i ukidanjem jedinstvenog i jednoobraznog fabulativnog toka, čija bi se kompoziciona shema zasnivala na ispripovijedanoj sudbini glavnog junaka. Roman je, naime, ostvaren mozaičkim uklapanjem samostalnih pripovijednih cjelina, literarno održivih samih po sebi, u kompleksniju estetsku tvorevinu. Široka panorama historijskih zbivanja ostvaruje se kombinacijom raznih oblika pripovijedanja: sudbine Sušićevih junaka prezentirane su u obliku pisama, arhivskih zapisa, dokumentarnih svjedočenja, a pojedine pripo-vijedne jedinice [...] objedinjuju nekoliko oblika naracije."[11]

Roman počinje jednim generalnim izvještajem:

> *Moj gospodaru,*
> *zemlja zvana Bosna nesrećna je zemlja koju ne vrijedi osvajati, još manje držati, ali se može podnijeti kao prijateljska. Time nam ne bi smetala, a služila bi bar kao sigurno konačište na prolazu. Ona nije kraljevstvo u našem smislu. Kralj je sprdnja poludivlje baronijade. Gospoda strepe jedan od drugog. Puk fanatično mrzi i kralja i barune. Sa četiri strane, Vama već poznati aspiranti podmeću, izazivaju, napadaju i otimaju. Ovo je zemlja suza, pokolja i užasa. A lica ovog svijeta su mirna, razgovor se vodi sporo i o prošlosti se govori s ponosom, a o budućnosti s nadom.*
> *Čudesa!*
> *Muškarci su neka mješavina Slavena, Ilira, Kelta i Romana. Kod kuće ne vraćaju mačeve u korice – za pojilo, za ispašu, za prijek pogled, za ružnu riječ. Na evropskim turnirima zadivljuju zdravljem, snagom, elegancijom i ratničim vještinama. U vlastitim kućama – nehatom, lijenošću, sujetom i prljavštinom.*
> *Mahom su patareni. Sloj posvećenih živi isposnički i ispašta za ostale koji uživaju u paganskom komoditetu.*
> *Žene su im visoke, ćutljive i teške, bez šarma. Moram priznati da ipak ima nešto privlačno u njihovom mrkom kamenom dostojanstvu.*
> *Umiju biti kraljice i sluškinje. U dvor u koji uđu, donesu korist i mir, ali – vedrine nema. Preporučio bih najmlađu Kotromanićku za Vašeg nećaka princa Eduarda. Samo bi njena bosanska ozbiljnost ukrotila njegove žudnje za rasipanjem i orgijama.*
> *Neka se Gospod smiluje ovoj zemlji. Dok ona sebe ne nađe, mi u njoj nema bogzna šta da tražimo. Osim gostoprimstva na našim proputovanjima prema Istoku.*[12]

Do sada se pojavio samo jedan prevod odlomaka ovog romana, što je, samo po sebi, hrabar prevodilački poduhvat:

> *My lord,*
> *the land named Bosnia is an unfortunate land, not worth conquering, even less worth keeping, but still tolerable as a friendly land. In this way, it would pose no nuisance to us, and we could at least use it as a safe stop en route to other lands. It is not a kingdom in the way we understand it; the king being an object of ridicule among the half-wild*

[11] Ibid., str. 13.

[12] Derviš Sušić, *Uhode,* Sarajevo: NIŠRO "Oslobođenje", 1986. (Izabrana djela Derviša Sušića) (Jubilarno izdanje povodom 35-godišnjice autorovog književnog rada)

barony. The fine gentry are in fear of one another. The commoners loathe both the king and barons. Contenders for power well known to you plot, provoke, attack and loot from all the four sides. This is a land of tears, carnage, and horror. However, the faces of the people here are serene; they conduct conversations slowly, and reflect on the past with a sense of pride, on the future with a sense of hope.
How peculiar!
The men are a kind of mixture of Slavs, Illyrians, Celts, and Romans. At home, they do not put their swords down for a watering place, a pasture, a loathsome look, or a foul word. Their health and strength, their elegance and war skills impress everyone at European tournaments. In their own houses, they impress with negligence and indolence, vanity and filth.
They are mainly Patarines. The ordained live in abstinence, and atone for those enjoying pagan comforts.
Their women are tall and timid, incorrigible and deprived of charm. And yet, I have to admit there is still something alluring in their sombre, stone-cold dignity.
They do well both as queens and servants. If they come to Court, they bring riches and peace – but no joy. For your nephew, Prince Edward, I would kindly recommend Kotromanić's youngest daughter. Only her Bosnian composure could tame his lust for profligacy and orgies.
May the Lord have mercy upon this land. Until it has found itself, we have nothing to look for, except for the hospitality we may encounter on our travels to the East.[13]

Povratni prevod:

// *Gospodine,*
Zemlja zvana Bosna je nesretna zemlja, nije vrijedna osvajanja, još manje vrijena čuvanja, ali još uvijek podnošljiva kao prijateljska zemlja Na taj način, ne bi nam prestavljala nikakvu smetnju, a barem bismo je mogli koristiti kao sigurnu stanicu na putu ka drugim zemljama. Nije kraljevstvo na način kako ga mi razumijemo; pošto je kralj predmet šprdnje među poludivljom baronijom. Fina gospoda u strahu su jedan od drugoga. Obični svijet preziru i kralja i barone. Aspiranti za moć vama dobro znani spetkare, provociraju, napadaju i pljačkaju sa sve četiri strane. Ovo je zemlja suza, pokolja i užasa. Međutim, lica ljudi ovjde su mirna; razgovore vode sporo, a o prošlosti razmišljaju s osjećajem nade.
Kako čudnovato!
Muškarci su neka mješavina Slavena, Ilira, Kelta i Romana. Kod kuće, mačeve ne spuštaju za pojilo, ispašu, prijek pogled, ili ružnu riječ. Njihovo zdravlje i snaga, njihova elegancija i ratne vještine zadivljuju sve na evropskim turnirima. U svojim kućama, zadivljuju nehatom i lijenošću, sujetom i prljavštinom.
Uglavnom su patareni. Zaređeni žive u isposništvu, i ispaštaju za one koji uživaju u paganskim komoditetima.
Žene su im visoke i ćutljive, nepopravljive i lišene šarma. No, moram priznati da ima ipak nešto zamamno u njihovom mrkom, poput kamena hladnom dostojanstvu.
Dobro im ide i kao kraljicama i sluškinjama. Ako dođu u Dvor, donose blago i mir – ali

[13] Excerpts from the novel "Spies", prevela Maja Pašović, *Spirit of Bosnia,* međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis, dostupno na: http://www.spiritofbosnia.org/volume-6-no-2-2011-april/excerpts-from-the-novel-spies/

vedrine nema. Za vašeg nećaka, princa Edvarda, preporučio bih ljubazno Kotromanićevu najmlađu kćer. Samo njen bosanski mir mogao bi da ukroti njegovu žudnju za rasipanjem i orgijama.
Neka se Gospodin smiluje ovoj zemlji. Dok sebe ne nađe, mi nemamo šta tražiti, osim gostoprimstva na koje bismo mogli naići na našim putovanjima prema Istoku.//

Koliko je izazovno prevoditi ovakav tekst, toliko je izazovno i analizirati prevod. Na prvi pogled je teško reći da li je dobar ili ne. Vrlo dosljedno slijedi original, koliko leksički, toliko u strukturi rečenice, te djeluje dosta doslovno. Pitanje doslovnog prevoda, kao nešto što se često spominje u analizi prevoda, generalno je zanimljivo, jer se, prema literaturi, prvenstveno tiče sintakse i često se naziva interlinearnim prevodom (eng. *interlinear translation*).[14] Ovdje je to vrlo primjetno, mada ne i u potpunosti tačno, jer na nekim mjestima prevod odstupa od strukture rečenice izvornika. Neumitno se nameće pitanje efekta koji takav prevod stvara. Savremena izučavanja prevoda ukazuju na to da je čak i poželjan određeni element postranjivanja, da bi se dočarala specifičnost jezika. Ovdje doslovan prevod ne postiže efekt postranjivanja, već u značajnoj mjeri tekst lišava tona koji izvornik ima.

Da bi se shvatio Sušićev jezik, neophodno je uzeti u obzir da "u osnovi Sušićeve literarnosti leži izvorna *pripovijednost*",[15] te da je njegova slikovita fraza "najčešće baš govorna. Ne sirova, već stilizovana, ali ipak prizemljena. Taj utisak je pojačan s obzirom na to što Sušić i inače forsira govornu fazu da bi se što više distancirao od Andrića. Andrić govori u trećem licu (pretežno), Sušić ipak (pretežno) u prvom. Njegovi romani su ponekad, ili bar samo ključni fragmenti, čisto monološki."[16] Istovremeno, pri analiziranju Sušićeve leksike, neophodno je uzeti u obzir i to da "gajeći govornu frazu on ujedno naginje i humornom, narodski humornom gledanju na stvari i pojave. Sklon je kenčijanju, posprdici."[17] Sve ovo, uz svijest o tome da se roman sastoji od stilski, a time i jezički vrlo različitih elemenata, ukazuje na to da je potrebno tako pristupiti i prevodu.

Prvi špijunski izvještaj daje osnovnu sliku o zemlji o kojoj će dalje biti riječi i u formi je pisma, ali ne pretjerano formalnog. Ton obraćanja, kao i druge informacije, odaju čovjeka koji je podređen onome ko piše, ali i dovoljno blizak da može biti otvoren u svojim komentarima. Sve to od prevodioca traži da tekst modulira na način da postigne isti efekt.

/Gospodine,/

---

[14] "Literal translation concerns the syntax rather than the lexicon." Nigel Armstron, *Translation, Linguistics, Culture – A French-English Handbook,* Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd., 2005., str. 147.

[15] Risto Trifković, "Skica za književni portret Derviša Sušića", kod E. Duraković, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* Sarajevo: Alef, 1998., IV knjiga, str. 525.

[16] *Ibid.,* str. 526.

[17] *Ibid.*

Prevodilac istu riječ (*lord*) koristi i za gospodara kojem se obraća, i za Boga, što je nepotrebno. Jasnije bi bilo to iskazati vrlo uobičajenom titulom *liege,* koja u značenju sadrži i podređeni odnos, i feudalnu zavisnost, i poštovanje, a neće precizirati odnos koji ni u originalu u potpunosti nije jasan. Ili se na početku opredijeliti za uobičajeno obraćanje *my lord* kao ekvivalent *gospodaru,* a kasnije za *Gospoda* upotrijebiti obično *God.*

/Zemlja zvana Bosna je nesretna zemlja, nije vrijedna osvajanja, još manje vrijena čuvanja, ali još uvijek podnošljiva kao prijateljska zemlja./

Očito je da pisac ovog izvještaja hoće reći da je *nama ne vrijedi osvajati,* ali da je *mi možemo podnijeti kao prijateljsku.* Bezličnost iskaza u prevodu je zbunjujuća.

/Na taj način, ne bi nam predsavljala nikakvu smetnju, a barem bismo je mogli koristiti kao sigurnu stanicu na putu ka drugim zemljama./

Rečenica je nepotrebno duga. Korištenje francuske fraze *en route* nema nikavu stilsku funkciju.

/Nije kraljevstvo na način kako ga mi razumijemo; pošto je kralj predmet šprdnje među poludivljom baronijom./

Nije jasno zašto se prevodilac ovdje opredijelio za sastavljanje rečenica, i to interpunkcijskim znakom koji implicira završetak iskaza, da bi naredna rečenica bila zavisna. Očito je da se prvom rečenicom najavljuje opis razlika koje će obrazložiti datu tvrdnju. Ovako se povezuje samo jedan od elemenata obrazloženja, i to ne naročito jasno. Isto tako, imenica *baronijada* prevedena je kao *baronija,* mada se čini da bi je ispravnije bilo shvatiti kao ironičnu. Dovoljno bi bilo, umjesto toga, upotrijebiti blago arhaičnu imenicu *baronage,* koja se u savremenom engleskom jeziku ne korist (zamijenjena je imenicom *peerage*, istog značenja).

/Fina gospoda u strahu su jedan od drugoga./

Ovdje je prevodilac postigao željeni efekt, jer je fraza *fine gentry* ekvivalentna *gospodi* na koju autor misli.

/Obični svijet prezire i kralja i barone./

Intenzitet opisa ni približno ne odgovara izvorniku, jer se govori o *fanatičnoj mržnji.*

/Aspiranti za moć vama dobro znani spetkare, provociraju, napadaju i pljačkaju sa sve četiri strane./

I sami *aspiranti* bili bi dovoljni, s tim što prebacivanje priloške odredbe na kraj rečenice smisleno tu odredbu povezuje samo s radnjom pljačkanja, dok se ona u izvorniku jasno odnosi na cijelu situaciju.

/Ovo je zemlja suza, pokolja i užasa./

Precizno.

/Međutim, lica ljudi ovjde su mirna; razgovore vode sporo, a o prošlosti razmišljaju s osjećajem nade./

Veznik *however / međutim /* se ne čini kao najbolji izbor, jer u izvorniku rečenica počinje suprotnim veznikom *a,* čime je veza s prethodnom rečenicom još bliža. Prvi dio rečenice odvojen je tačka-zarezom, za čim nije bilo potrebe, jer se ne radi o završenom i zasebnom iskazu.

/Kako čudnovato!/

Uzvik bi bio efektniji kao *most peculiar,* mada bi se mogao ostvariti i na drugi način. Pridjev *peculiar* označava ono što je čudno i neobično, ali i specifično (naročito kad se koristi kao imenski predikat). Ovdje se samo radi o iščuđavanju, tako da bi fraza *how odd* ili *odd indeed,* ili čak *most curious indeed* bila značenjski bliža *čudesima.*

/Muškarci su neka mješavina Slavena, Ilira, Kelta i Romana./

Precizno.

/Kod kuće, mačeve ne spuštaju za pojilo, ispašu, prijek pogled, ili ružnu riječ./

Poenta rečenice se gubi. Prvi dio je od drugog odvojen crticom, iza koje slijede dva pozitivna i dva negativna povoda za *nespuštanje mača.* Odsustvo civiliziranosti koje cijeli izvještaj pokušava dočarati ovdje se ilustrira ratobornošću, koja će se pokazati i na, uslovno rečeno, očekivanim i na neočekivanim mjestima. Iz ovakvog prevoda nije jasno o čemu se radi.

/Njihovo zdravlje i snaga, njihova elegancija i ratne vještine zadivljuju sve na evropskim turnirima./

Priloškom odredbom na početku rečenice naglašava se kontrast koji se želi postići, jer se ista struktura ponavlja i u narednoj. Zato je ovakvo transponiranje na kraj rečenice pogrešno. Isto tako, ne radi se o *ratnim,* već o *ratničkim* vještinama.

/U svojim kućama, zadivljuju nehatom i lijenošću, sujetom i prljavštinom./

Prevod je precizan, ali više nije vidljiva veza s prethodnom rečenicom.

/Uglavnom su patareni. Zaređeni žive u isposništvu, i ispaštaju za one koji uživaju u paganskim komoditetima. /

Ne radi se o *zaređenima,* tj. o organiziranom sveštenstvu, već o *sloju posvećenih,* što bi se uklapalo u prezriv odnos prema patarenima, čime bi prevod bio i vjerniji i tačniji u smislu historijske reference koju original sadrži.

/Žene su im visoke i ćutljive, nepopravljive i lišene šarma./

Nije jasno zašto bi bile *nepopravljive.* Opis je u ovom obliku nejasan.

/No, moram priznati da ima ipak nešto zamamno u njihovom mrkom, poput kamena hladnom dostojanstvu./

Rečenica nepotrebno počinje veznicima *and yet,* jer se funkcija kontrasta u izvorniku postiže česticom *ipak,* koja je prenesena i u prevod. Isto tako, *moram priznati* bi, u kvaziarhaičnom tekstu poput ovoga, bilo primjerenije prevesti modalnim glagolom *must* umjesto *to have to.*

/Dobro im ide i kao kraljicama i sluškinjama./

Ovo djeluje kao pokušaj stvaranja blago arhaičnog tona, frazom *to do well as something,* ali se takav efekt ne postiže. Znatno bolja bi bila fraza *to fare well as something,* koja jeste stilski arhaična.

/Ako dođu u Dvor, donose blago i mir – ali vedrine nema./

Upotreba velikog slova bi mogla implicirati da se već zna na koji se dvor misli, što nije slučaj.

> /Za vašeg nećaka, princa Edvarda, preporučio bih ljubazno Kotromanićevu najmlađu kćer./

Prevodilac ispravno dodaje imenicu *kćer,* jer bez toga ne bi bilo ni jasno o čemu se radi, niti bi jezički bilo moguće realizirati rečenicu.

> /Samo njen bosanski mir mogao bi da ukroti njegovu žudnju za rasipanjem i orgijama./

Original, zapravo, kaže da je *njen bosanski mir* jedino što bi *moglo da ukroti,* što iz prevoda nije jasno, jer ovako zvuči kao da se misli na *sam njen bosanski mir.* Ovakva rečenica traži značajniju transformaciju strukture.

> /Neka se Gospodin smiluje ovoj zemlji./

Rečenica je precizna, osim što je ista riječ upotrijebljena kao i u obraćanju, mada se može reći da joj je samo ovdje mjesto.

> /Dok sebe ne nađe, mi nemamo šta tražiti, osim gostoprimstva na koje bismo mogli naići na našim putovanjima prema Istoku./

Original jasno misli da *mi* nemamo u njoj šta da *tražimo,* odnosno *nemamo ni razloga u njoj da budemo, jer nam ništa ne nudi.* Ovako zvuči kao da *od nje nešto tražimo,* što je pogrešno. Poenta jeste u posljednjem dijelu, koji je prevodilac pripojio prethodnoj rečenici, tako da joj se značaj donekle gubi. Neophodno bi bilo da se iz prevoda vidi *da nam zemlja ništa ne može dati, da od nje koristi vladarske ili eksploatatorske nemamo,* osim spomenutog gostoprimstva.

Slijedi stilski vrlo različit izvještaj:

> ...horribile visu... jer ta zemlja Bossina, kao stjecište najogavnijih jeretika, zaslužuje kaznu... Povremeno se okupljaju u šumama, navodno da se mole, a, u stvari, prinose žrtve satani i tada, opsjednuti njime, odaju se bjesnilu i svakojakom razvratu.
> ...se vidi, naši manastiri su... oko njih more mržnje i satanskog mraka... ubistvima, boleštinama, svakojakim inim mukama prorijeđena braća drže se kao odlučni bra... Od danonoćne borbe s nečastivim znanje im je ništavno, ali im je vjerovanje dostojno pohvale. Kao dobri poznavaoci prilika koje su više nego strašne, oni su mišljenja, što i ja potvrđujem, da treba učiniti sljedeće, i to čim prije jer periculum in mora:
> oružjem preorati ovu zemlju, ence recidentum est, ne pars sincera trakatur, bana sadašnjeg, prevrtljivog i lažljivog, kazniti konačnom kaznom pravde, a gospodu velmože naučiti da kazna božja počinje na zemlji, satanine sinove u kostrijeti koji zavode plebs na put pakla, žive spaliti javno da bi se zavedenima i oholima dostojno pokazala... ecclesiasticum, a učiniti to brevi manu... Cloacas Augiae purgare, debellare superbos... tako in saecula saeculorum učiniti ovu zemlju privrženom svetoj Matici, a rezultati će opravdati strogost.
> ...sveti pohod sa sjevera i zapada, pod uslovom da se predaja ne prima. Budimu čim prije zapovijediti, a zatim... in maiorem Dei gloriam.[18]

[18] *Uhode, op. cit.,* str. 6.

U prevodu:

...horribile visu... *because that land Bossina – that confluence of the most abominable heretics – deserves to be punished... From time to time, they meet in the woods, allegedly to pray, while in fact they're bringing sacrifices to Satan, and thus, possessed by him, they revel in madness and all kinds of lewd and heinous acts.*
...as it shows, our monasteries are... a flood of hatred and satanic darkness surround them... and slaughter, disease, and all kinds of afflictions make our decimated brothers stick together like decisive 'breth...'. Their knowledge has been rendered useless due to the ceaseless struggle with 'the Slanderer', but their belief is praiseworthy. Being well versed in dreadful circumstances, they are of the opinion, which I indeed confirm, that the following needs to be done as soon as possible, for periculum in mora*:*
plow this land with weapons, ence recidentum est, ne pars sincera trakatur*;*
punish their current prince (ban) – a fickle and deceitful man – with the ultimate punishment, and teach fine landlords that God's punishment commences on earth;
burn at the stake the sons of Satan, wrapped in plain cloth capes, who entice the masses into the endless path of hell, so that the misguided and the wicked be shown... ecclesiasticum *adequately, and do so* brevi manu... Cloacas Augiae purgare, debellare superbos*... thus,* in saecula saeculorum*, make this land loyal to the Holy See, and the results shall justify the harshness*
...charge a crusade from north and west, provided that no surrender is accepted. Issue an order to Buda[1] *as soon as possible, and afterwards...* in maiorem Dei gloriam.

Povratni prevod:

//…*horribile vis*u... jer ta zemlja *Bossina* – to stjecište najogavnijih jeretika – zaslužuje da bude kažnjena... Povremeno, sastaju se u šumi, navodno da se mole, a zapravo prinose žrtve satani, i tada, opsjednuti njime, odaju se bjesnilu i raznim vrstama pohodnih i stravičnih djela.
... kako pokazuje, naši manastiri su... bujica mržnje i satanskog mraka ih okružuje... i pokolj, bolest i razne vrste muka našu desetkovanu braću navode da se drže zajedno, kao odlučni „bra...". Njihovo znanje učinjeno je beskorisnim zbog stalne borbe s „Klevetnikom", ali im je vjerovanje dostojno pohvale. Kako dobro poznaju strašne okolnosti, mišljenja su, koje i ja zaista potvrđujem, da treba učiniti sljedeće što prije, for *periculum in mora*:
preorati ovu zemlju oružjem, *ence recidentum est, ne pars sincera trakatur*;
kazniti njihovog sadašnjeg princa (bana) – prevrtljivog i lažljivog čovjeka – konačnom kaznom, i fine zemljovlasnike naučiti da božja kazna počinje na zemlji;
na lomači spaliti satanine sinove, umotane u ogrtače od obične tkanine, koji mase potiču na beskrajni put pakla, tako da se zvedenima i zlima pokaže... *ecclesiasticum* prikladno, i to učiniti *brevi manu... Cloacas Augiae purgare, debellare superbos*... time, *in saecula saeculorum*, učiniti ovu zemlju odanom Svetoj stolici, a rezultati će opravdati strogost.
...pokrenuti sveti pohod sa sjevera i zapada, pod uslovom da se predaja ne prihvati. Izdati naređenje Budimu[1] što prije, a zatim... *in maiorem Dei gloriam*.//

Isto kao i prvi odlomak, i ovaj na prvi pogled dosljedno slijedi original. Ton izražava gađenje i ljutnju, očito nekog izaslanika Katoličke crkve. Iz odlomka se donekle može izvesti vrijeme dešavanja, mada ga nije teško locirati. Recimo, John

V.A. Fine o Bosni u dvanestom vijeku kaže: "Samo je panonska Hrvatska trajno ostala s Mađarskom. Još dvije regije otišle su Mađarskoj: Bosna 1102, i Dalmacija do 1107. Bosnu je, kao udaljenu regiju, bilo teško kontrolirati i uskoro se našla pod sopstvenim banom, koji je teoretski ostao pod vrhovnom vlašću Mađarske. Pedesetih godina dvanaestog vijeka, bosanski ban Borić vodit će bosanske jedinice na Beograd, da pomognu Mađarima protiv Bizantinaca. Osamdesetih godina dvanaestog vijeka, Bosna je praktično postala nezavisna država, mada je tokom najvećeg dijela perioda nezavisnosti Mađarska insistirala da ima vrhovnu vlast".[19] Samo ovaj izvor dovoljan je da objasni i neke druge elemente koji se pojavljuju u odlomku. /..*horribile vis*u... jer ta zemlja *Bossina* – to stjecište najogavnijih jeretika – zaslužuje da bude kažnjena... /
Prevod je dosta precizan.

> /Povremeno, sastaju se u šumi, navodno da se mole, a zapravo prinose žrtve satani, i tada, opsjednuti njime, odaju se bjesnilu i raznim vrstama razvratnih i stravičnih djela./

Fraza *from time to time* je primjeren izbor za *povremeno,* jer u svom značenju implicira neredovnost, što izvornik, u svom opisu haosa koji vlada u zemlji, želi i reći. Na kraju rečenice je prevodilac osjetio potrebu da pojača iskaz dodavanjem pridjeva *stravični,* za čim nije bio potrebe, jer su se *mogli odavati bjesnilu i svakojakom razvratu /madness and lewdness of all sorts/.*

> /... kako pokazuje, naši manastiri su... poplava mržnje i satanskog mraka ih okružuje... /

Sad je već jasno da autor želi stvoriti dojam da se radi o prepisu slučajno pronađenog, fizički oštećenog dokumenta, jer se ne vidi cijeli tekst. Zato su i iskazi uobličeni kao nasilno prekinute rečenice, što prevod ne prenosi, jer koristi kompletnu konstrukciju, *as it shows* / k*ako to pokazuje*. Isto tako, imenica *poplava* mogla se zamijeniti imenicom *more* / *sea*, kako stoji u originalu, jer bi i efekt bio poetičniji.

> /... i pokolj, bolest i razne vrste muka našu desetkovanu braću navode da se drže zajedno, kao odlučni "bra..."/

Prevod ne slijedi smisao originala. *Braća su desetkovana pokoljem i bolešću, pa se, bez obzira na to, drže zajedno,* što original ne kaže. Na kraju se iskaz završava dijelom riječi (bra...) ispred koje stoji pridjev *odlučni*, koji se očito odnosi na imenicu muškog roda. Iz toga se osnovano može zaključiti da se radi o tome da *bez obzira na to što ih pogađa, braća se drže zajedno, kao odlučni branioci,* a ne kao *odlučna braća,* kako to implicira prevod, dijelom imenice *brethren / braća /,* koji je iz ne sasvim jasnih razloga stavljen pod navodnike.

> /Njihovo znanje učinjeno je beskorisnim zbog stalne borbe s "Klevetnikom", ali im je vjerovanje dostojno pohvale./

---

[19] John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1983., str. 288.

Izbor pridjeva *useless / beskoristan* / je adekvatan, jer *ništavno* znanje ovdje podrazumijeva beskorisnost njihovog učenja. Rečenica je mogla biti kraća i jasnija, jer je *stalna borba s nečastivim učinila njihovo znanje ništavnim,* što se može iskazati rečenicom koja je bliža izvorniku: *their permanent struggle with the wicked one has rendered their knowledge useless.* Izbor imenice *the Slanderer* za nečastivog nije potpuno opravdan, jer, mada se radi od jednom od naziva za đavola, ovdje se više radi o narodskom nazivu, tako da bi izbor *the wicked one / onaj koji je zao, zločest /*bio sasvi primjeren.

> /Kako dobro poznaju strašne okolnosti, mišljenja su, koje i ja zaista potvrđujem, da treba učiniti sljedeće što prije, for *periculum in mora*: preorati ovu zemlju oružjem, *ence recidentum est, ne pars sincera trakatur*;/

Ovdje je prevod precizan, osim što sve jasnije postaje pitanje tretmana latinskih elemenata teksta. Pitanje je koliko je i domaćem čitaocu jasno o čemu se radi i da li će, ako ne zna, tražiti značenja. Autorski postupak je vrlo precizan, jer se korištenjem latinskog sam lik jasno smješta u crkvene redove, a značenje fraza besprijekorno uklapa u sadržaj izvještaja. Slijedeći primjer drugih prevoda, uključujući, recimo, prevod romana *Derviš i smrt,*[20] bilo bi opravdano da prevodilac pruži dodatne informacije, u obliku napomena na kraju teksta. Time se ne ugrožava prohodnost samog teksta, a čitaocu olakšava razumijevanje teksta, te daje uvid u autorski postupak.

> /kazniti njihovog sadašnjeg princa (bana) – prevrtljivog i lažljivog čovjeka – konačnom kaznom, i fine zemljovlasnike naučiti da božja kazna počinje na zemlji; /

Prevod koristi crticu kao način umetanja opisa, što u ovakvoj rečenici i nije bilo neophodno. Titula *ban* je i mogla ostati prevedena kao *princ,* jer objašnjenje nije neophodno. Korištenje i jedne i druge titule uz upotrebu zagrade nepotrebno opterećuje tekst, naročito zato što slijedi dio odovojen crticama.

> /na lomači spaliti satanine sinove, umotane u ogrtače od obične tkanine, koji mase zavode na beskrajni put pakla, tako da se zvedenima i zlima pokaže... /

Original ne kaže da se *satanini sinovi umotaju u ogrtače od obične tkanine,* već da *satanini sinovi umotani u kostrijeti* kao najjeftiniju i najprostiju tkaninu, umjesto u odore dostojne crkve, *zavode plebs.* Oni ih *zavode,* pa *zavedenima* treba dati primjer – sasvim je moguće uraditi isto što je i autor uradio, ponoviti glagol i imenicu iz iste osnove, a istog značenja kao i original: *to mislead, the misled.*

---

[20] U tom prevodu se, za svaki citat iz Kur'ana, nude dodante informacije u obliku prevodilačkih napomena, koje čitaocu koji nije upoznat sa sadržajem i simbolikom takvog navoda, omogućava da razumije sadržaj i iz toga izvede njegovu funkciju, a istovremeno sagleda složenost autorskog postupka. Cf. Meša Selimović, *Death and the Dervish,* prevod B. Rakić i S. M. Dickey, Evanston: Northwestern University Press, 1996.

> */ecclesiasticum* prikladno, i to učiniti *brevi manu... Cloacas Augiae purgare, debellare superbos*... time, *in saecula saeculorum*, učiniti ovu zemlju odanom Svetoj stolici, a rezultati će opravdati strogost./

Prilog *dostojno, prikladno* smješten je iza pridjeva *crkveni,* jer prevodilac ispravno shvata da se cijelim prijedlogom želi dokazati snaga crkve, a da se može pretpostaviti da bi ispred mogla biti imenica na koju se ovaj pridjev odnosi. Slijedi nekoliko fraza na latinskom, za koje je teško pretpostaviti da su lako razumljive. Peter Newmark kaže da „prevodilac ne treba da pretpostavi da obrazovani engleski čitalac razumije latinski", već da „koristi kuplete (tj. transferirani tekst plus prevod), uz naglašavanje koja je alternativa važnija, a koji je dio podređen".[21] Dodatna informacija, podređena samom tekstu, jer je u obliku fusnote, bi bila od koristi za razumijevanje teksta, i u smislu značenja fraza na latinskom, ali i u smislu intenziteta prezira koji autor izvještaja iskazuje.

> /...pokrenuti sveti pohod sa sjevera i zapada, pod uslovom da se predaja ne prihvati. Izdati naređenje Budimu[1] što prije, a zatim... *in maiorem Dei gloriam*./

Nije bilo neophodno da prevodilac doda glagol *pokrenuti,* jer se time dodatno tumači iskaz na način koji je protivan onome što je autor htio, stvoriti dojam nasilno prekinutih rečenica. Jedino mjesto gdje se prevodilac opredijelio za dodatnu informaciju je objašnjenje naziva Buda, što je sasvim ispravno. Informacija o vezi s Budimom je, isto tako, još jedan element koji pomaže u vremenskom lociranju odlomka.

Objavljeni prevod u prvom dijelu slijedi redoslijed izvještaja iz izvornika. Naredni se, opet, donekle razlikuje po tonu, a historijski slijedi razvoj događaja na teritoriji Bosne i Hercegovine tog vremena – život na bosanskom dvoru i pojavu Osmanlija.

> *Neka Allah uveća slavu Ishak-begu! Nalazim se u Pavlovoj zemlji koju još zovu Bosna. Vidio, čuo, provjerio, utvrdio. Usuđujem se preporučiti nekoliko istina neophodnih našoj stvari.*
>
> *Oni su teško pobjedivi, ako su jedinstveni. Pobijedićemo ih ako se vežemo s jedim protiv drugoga. Treba se hitno primaći njihovoj istočnoj granici i odatle birati i po potrebi mijenjati saveznike i protivnike.*
>
> *Kmetu njihovom i sitnom plemenitašu zatvorene su sve kapije u obilje i sigurnost. Te kapije treba otvoriti. Hiljade prebjeglica spoznaće uz nas prednost službe nepobjedivom carstvu i vojsci islamskoj, neka joj Allah ustostruči pobjede. S tom novom vojskom biće nam otvoreni putovi na zapad i sjever*.[22]

U prevodu:

> *May Allah spread the glory of Ishak-bey! I am in the land of Paul, which they still call Bosna. I saw, I heard, I checked, I acknowledged. I dare suggest a few truths necessary for our purposes.*

---

[21] Peter Newmark, *Paragraphs on Translation,* Clevedon, Philadelphia: Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 1993., str. 14.

[22] *Uhode, op. cit.,* str. 7, dio izvještaja.

When unified, they can hardly be defeated. We can defeat them only if we rouse them against each other. It is urgent to approach their eastern border, and from there select and change allies and adversaries as necessary.
The serf and the petty nobleman in that land cannot access the gates of abundance and safety. But these gates need to become accessible. With us by their side, thousands of deserters shall discern the advantage of serving the invincible Empire and Islamic army; may Allah multiply its victories. With this new army, the way to the north and west shall be exposed to us.[23]

Povratni prevod:

//*Neka Allah širi slavu Ishak-bega! Ja sam u zemlji Pavlovoj, koju još uvijek zovu Bosna. Vidio, čuo, provjerio, primio na znanje. Usuđujem se predložiti nekoliko istina neophodnih našoj stvari.*
Kad su ujedinjeni, teško da se mogu pobijediti. Možemo ih poraziti samo ako ih potaknemo jednog protiv drugoga. Hitno je približiti se njihovoj istočnoj granici, a od tamo odabrati i promijeniti saveznike i protivnike po potrebi.
Kmet i sitni plemenitaš u toj zemlji nema pristup kapijama izobilja i sigurnosti. Ali te kapije trebaju postati pristupačne. S nama uz sebe, hiljade dezertera će razaznati prednost služenja nepobjedivom carstvu i islamskoj vojsci; neka Allah umnogostruči njene pobjede. S tom novom vojskom, put ka sjeveru i zapadu će nam biti izložen.//

Izborom leksike, a donekle i rečeničkom strukturom, ovakav prevod ne postiže ton originala.

Uhoda se očito javlja iz zemlje Pavlove, tj. kršćanske, koju *zovu još i Bosna,* što prevod ne kaže. Glagoli *to check* i *to acknowledge* nisu odgovarajući ekvivalenti za *provjeriti* i *utvrditi,* jedan zato što pripada savremenijem jeziku, a drugi zato što iskazuje drugačije značenje. Primjereniji izbor bili bi glagoli *to examine* i *to verify.*

U drugom pasusu prevod odudara od izvornika, jer izvornik kaže da su *skoro nepobjedivi* kad su ujedinjeni, a ne da se *jedva ili teško mogu pobijediti.* Nije *hitno približiti se granici,* jer se ne radi o radnji uslovljenoj nekom drugom, već o prijedlozima za dalje djelovanje. Glagol *to select* je odgovarajući ekvivalent glagolu *birati,* upravo zato što implicira višestruki izbor (za razliku od glagola *to choose,* koji implicira jedan odabir). U istoj rečenici, pak, nije jasno da će se ti protivnici i saveznici *smjenjivati,* te bi primjereniji ekvivalent bio *to alternate.*

Leksički je izbor imenice *nobleman* ispravan, jer označava plemenitaša koji ne mora biti bogat i moćan, već čak može biti i bezemljaš. S druge strane, kmetu i sitnom plemenitašu *kapije nisu otvorene,* te nema potrebe rečenicu činiti dužom, niti ima potrebe da naredna rečenica počinje veznikom *ali.* Uz to što rečenica koja ovako počinje nije naročito jasna, jer je vezik zavisni, djeluje kao da se radi o objašnjenju situacije, a ne iskazivanju namjere, tj. buduće radnje. Ne radi se o *dezerterima,* već o *prebjeglicama,* tako da se u narednoj rečenici mogla upotrijebiti imenica *defector,* koja upravo to znači. Spominje se *vojska islamska,* a ne *islamska vojska,* što je stilski,

[23] Excerpts from the novel "Spies", op. cit.

a i značenjski, bitno drugačije. Primjereniji prevod bi bio *the army of Islam,* iza čega bi trebalo da slijedi *neka joj Allah ustostruči pobjede,* što je uobičajeni način iskazivanja lijepih želja. Prema tome, odvajanje ovog dijela tačka-zarezom je nepotrebno i zbunjujuće. I na samom kraju odabranog odlomka, nije jasno zašto je put *izložen,* kad je mogao biti *otvoren,* pa čak i *nesmetan.*

Istim kitnjastim jezikom se ovaj izvještaj i završava:

> *...sablja neka sudi kratko, ali brzo i temeljiti, a potom zakon siguran, jasan, s čvrstom rukom. Vjerni će postati gospoda darivana darežljivom rukom onog koji udara posljednji pečat. A sad neka mi bude dopušteno da izređam podatke o putovanjima, naseljima i razdaljinama, kao i o ostalom što potvrđuje na početku iznesene istine, a što treba imati na umu kad, ako bog da, dođu na red ova zemlja i... a nebom zavijore nepobjedivi tugovi carstva...*[24]

U prevodu:

> *...may the sword judge briefly, but briskly and thoroughly, and then a law – clear and reliable – with a firm hand. The loyal shall become the gentry, awarded by the generous hand of the one who places the final stamp.*
>
> *And now, allow me to present facts on roads, settlements and distances, and on everything else confirmed at the beginning of the presented truth, which one needs to bear in mind when, if God wills, the time comes for this land, and... and the banners of the invincible Empire flutter in the sky*.[25]

Povratni prevod:

> // ...neka mač sud kratko, ali brzo i temeljito, i onda zakon – jasan i pouzdan – s čvrstom rukom. Odani će postati gospoda, nagrađena darežljivom rukom onog ko postavlja posljednji pečat.
>
> I sad, dozvolite mi da predočim činjenice o putovima, naseljima i razdaljinama, i o svemu ostalom potvrđenom na početku predočene istine, a što treba imati na umu kad, ako bog bude tako htio, vrijeme dođe za ovu zemlju i... i zastave nepobjedivog carstva nebom zavojore.//

Pošto su se Osmanlije, o kojima se ovdje očito radi, više služile sabljom, prevodilac se mogao opredijeliti i za pravi prevodni ekvivalent *sabre.* Dio rečenice koji slijedi nije u potpunosti jasan, jer se neki dijelovi odvajaju crticom, što ovjde nije u interesu razumljivosti. Nije ni jasno zašto je upotrijebljen neodređeni član, kad se jasno radi o *sablji i zakonu* carstva koje dolazi, a *mač* je, na početku rečenice, ima određeni član. Druga crtica je, zapravo, višak, jer se radi o povezanim elementima opisa. Izvornik spominje *vjerne,* što su mogli biti i *faithful,* jer je to pridjev koji se može odnositi i na *vjerne* i na *odane* – izvornik ostavlja upravo toliko dileme koliko se moglo iskazati tim pridjevom. Imenica *gentry* je u značenju šira od imenice *nobility,* a podrazumijeva privilegirani sloj, te je takav izbor primjeren. S druge strane, imenica *stamp* označava pečat kojim se vrši otisak, a imenica *seal* označava sam otisak koji dokument ili neka druga vrijednosnica nosi. Prema tome, *posljednji pečat* koji stavlja vrhovni vladar bi bio *the final seal.*

---

[24] *Uhode, op. cit.,* str. 8.

[25] Excerpts from the novel "Spies", op. cit.

Naredni pasus počinje obraćanjem koje iskazuje primjerenu poniznost, ali najavljuje vrlo bitne informacije. Fraza *allow me to* primjerena je savremenom diskursu, naročito pismenom, ali ne i ovakvom, očito arhaiziranom. Primjerena tonu bila bi, recimo, fraza *if it may please you,* kakva se još uvijek koristi u formalnom obraćanju kad se sudu želi nešto predočiti, ili glagol *to permit,* koji implicira formalno obraćanje. Nakon toga slijedi dio koji ukazuje na to da izvornik nije u potpunosti shvaćen: *istine koje su iznesene na početku potvrđuju ono što slijedi,* dok prevod kaže da *je sve što slijedi potvrđeno na početku predstavljenih istina.* Prevod je na ovom mjestu jednostavno netačan. U istoj rečenici se pojavljuje fraza čiji bi uobičajeni prevod bio *God willing.* Mada se koristi i fraza *if God wills,* ali obično uz objekat *it,* u upotrebi jedne i druge postoji određena diferencijacija, tako da se fraza *if God wills (it)* koristi u diskursu koji implicira kršćansku tradiciju, a *God willing* u diskursu koji se naslanja na islamsku tradiciju (kao prevod fraze *inshallah*). Izvještaj se završava spominjanjem tugova, koje je prevodilac preveo kao *zastave / banners*. Arhaična riječ *tug,* porijeklom iz turskog jezika, označava *konjski rep na vrhu koplja, oznaku koja se nosila ispred paša kad su išli u boj, a veziri su imali pravo na tri takva repa.*[26] Ista riječ koristi se i kao naziv za uspravne linije koje su na najvišem mjestu na *tugri* (osmanskom carskom pečatu). Shodno tome, primjereniji prevodni ekvivalent bila bi imenica *standards,* jer je značenjski bliža i podrazumijeva zastavu na kojoj su oznake onog kome pripada i predstavljaju njegovu moć. Izvornik jasno moć vezuje za tugove, tj. opisuje simbol njegove moći, što prevod ne kaže.

Odabrani odlomci romana objavljeni su u dva dijela, na istom portalu,[27] a detaljna analiza dala bi sličan rezultat. Nesumnjivo je u prevod uložen veliki napor, ali se, nažalost, iz njega ne može prepoznati bogatstvo izvornika.

Iz ove kratke analize nekoliko odlomaka vidljivo je koliko je raznolik izazov koji se postavlja pred bilo koga ko se odvaži da krene u avanturu prevođenja romana *Uhode.* Iz uvodnog dijela je jasno koliko slojeva ima svaki pojedinačni element tog izazova. Prijedlog prevodnih rješenja izlazi iz obima ovoga rada, ali je cijela analiza usmjerena ka tome da se, u skorijoj budućnosti, pojavi prevod koji će, koliko je to moguće, vjernije prenijeti vrlo različite elemente historije i kulture, precizno utkane u izvornik.

Bibliografija:

Armstron, Nigel, *Translation, Linguistics, Culture – A French-English Handbook,* Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd., 2005.

Baker, Mona (ur.), *Critical Readings in Translation Studies,* London : New York: Routledge, 2010.

[26] Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza,* Beograd: Prosveta, 1961., str. 977.

[27] Dostupno na: http://www.spiritofbosnia.org/volume-6-no-3-2011-july/excerpts-from-the-novel-spies-2/

Duraković, Enes (prir.), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* Sarajevo: Alef, 1998., IV knjiga.

Eco, Umberto, *Mouse or Rat: Translation as Negotiation,* London: Weidenfeld and Nicholson, 2003.

Eco, Umberto, *Otprilike isto – iskustva prevođenja,* Zagreb: Algoritam, 2006.

Fine, John V.A., *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1983.

Kico, Mehmed, *Ogledi u poetici prevođenja,* Sarajevo: El-Kalem, 2009.

Munday, Jeremy, *Introducing Translation Studies,* London: New York: Routledge, 2001.

Newmark, Peter, *Paragraphs on Translation,* Clevedon, Philadelphia i Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 1993.

Selimović, Meša, *Death and the Dervish,* prevod B. Rakić i S. M. Dickey, Evanston: Northwestern University Press, 1996.

Spirit of Bosnia, međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični online časopis, http://www.spiritofbosnia.org/volume-6-no-3-2011-july/excerpts-from-the-novel-spies-2/

Sušić, Derviš, *Pobune, Sarajevo:* Svjetlost, 1991. *(*Muslimanska književnost XX vijeka, knjiga XVI)

Sušić, Derviš, *Uhode,* Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje", 1986. (Izabrana djela Derviša Sušića) (Jubilarno izdanje povodom 35-godišnjice autorovog književnog rada)

Venuti, Lawrence (ur.), *Translation Studies Reader,* London: New York: Routledge, 2000.

Venuti, Lawrence, *Translator's Invisibility: A History of Translation,* London: New York: Routledge, 1995.

Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza, Beograd:* Prosveta, 1961.

TRANSLATABILITY OF HISTORY AND CULTURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE NOVEL *UHODE* BY DERVIS SUSIC

Amira Sadiković

Summary

The paper deals with possibilities of some terms translation or the whole images connected with history and culture of Bosnia and Herzegovina in the novel *Uhode* by Dervis Susic. The author has been upgraded the recent scientific achievements in the field of translation, applying them to examples connected to the possible translation of the integral text of this novel.

Keywords: translation, culture, history, phrase

UDK 821.163.43*-13: 82.0: 398.8

Bošnjačka usmena epika u južnoslavenskim antologijama Nacrt za jedno kulturološko čitanje*

Sead Šemsović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad se najprije bavi istraživanjem prisutnosti bošnjačkih epskih pjesama u antologijama koje su se pojavljivale na južnoslavenskom prostoru i ponekad nagovještavale "južnoslavenski duh", a zatim pokušava postaviti neke osnovne teze o mogućem čitanju kulturalnih fenomena proisteklih iz prvotnog istraživanja.

Ključne riječi: usmena epika Bošnjaka, antologije, južnoslavenski koncept, pamćenje

Prisutnost epskih usmenoknjiževnih pjesničkih uobličenja u antologijskim izborima s južnoslavenskog prostora u periodu od Prvog svjetskog rata do raspada posljednje zajedničke države devedesetih godina 20. stoljeća može se ocijeniti izuzetno slabom, što već samim zaključkom predstavlja svojevrstan kulturološki pogled na status Bošnjaka unutar bivše Jugoslavije.

Prvi antologičar bošnjačke usmene epike svakako jeste Kosta Hörmann, o čemu ponajbolje govori Đenana Buturović, dok je o narednom antologičaru Sarajliji Izetu Pertevu, koji je za srpskog knjižara Mihajla Milanovića priređivao bošnjačke usmene epske pjesme, do danas bilo veoma malo riječi. Budući da je bio samo priređivač, nauka o usmenoj književnosti se nije posebno bavila Izetom Pertevim. Murko prvi navodi da je na svojim putovanjima po Bosni i Hercegovini 1912. i 1913. godine čuo da "muslimanske pjesmarice", koje su pripremali Pertev i Hak,[1] "izdaje u

* Rad je ostvaren u okviru naučnoistraživačkog projekta „Modeli proučavanja i podučavanja književnosti naroda BiH" pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke (voditelj projekta: doc. dr. Sanjin Kodrić)

[1] Riječ je o pseudonimu Mihajla Milanovića Abdul Hak, koji je, kako pokazuje bibliografija Mustafe Ćemana, priredio zbirku: *Bojevi Turaka i Rusa. Bitka na Plevni. Muslimanska junačka pjesmarica*, Sarajevo, 1912. (Ćeman, 2227), što zasad nijedna druga bibliografija niti COBISS sistem nisu potvrdili.

Sarajevu latinicom srpski knjižar Mihajlo Milanović".[2] Kasnije se na ovaj podatak pozivaju i Dragoljub Mićović i Đ. Buturović, pri čemu potonja – baveći se pitanjem *Boja pod Banja Lukom*, znatno više pažnje posvećuje Pertevu negoli Mićović.[3] Govoreći o Hörmannovom zborniku, autorica se također dotiče Perteva:

> "Godine 1930. i 1931. A. Izet Pertev pokušao je da pripremi popularno izdanje Hörmannove zbirke. Predvidio je da pjesme obje knjige objavi u dvadeset svezaka. Međuim, koliko je meni poznato, izašlo je svega šest svezaka u kojima je publikovano sedamnaest pjesama."[4]

Najpotpunije bibliografske podatke o priređivačkom radu Perteva nalazimo u *Građi za bibliografiju muslimanske književnosti 1883-1971*[5] Alije Isakovića. Iako Mustafa Ćeman nastavlja Isakovićev pionirski rad, u njegovoj *Bibliografiji bošnjačke književnosti* ne nalazimo spomenute bibliografske jedinice koje se odnose na Perteva.

Uvidom u sistem COBISS-BA saznali smo da umrežene biblioteke Bosne i Hercegovine ne posjeduju neko od izdanja Mihajla Milanovića koje je priredio Pertev, dok sistem COBISS-SR (Virtuelna biblioteka Srbije) nudi podatke o posjedovanju desetak knjiga. Sjedinivši sve informacije, povremeno i suprotstavljene, načinili smo moguću bibliografiju priređivačkog rada Izeta Perteva:[6]

1. *Beg Ljubović. Muslimanska junačka pjesmarica*, b. g. (COBISS-SR) (Isaković, br. 1266, s.a.)
2. *Ropstvo ličkog bega Mustaj bega. Muslimanska junačka pjesmarica*, b. g. (COBISS-SR)
3. *Junačke muslimanske pjesme o Gjerzelez Aliji,* 19?? (COBISS-SR)
4. *Ženidba Hajdar alaj-bega sina Šahinpaše sa Glasinca*, 1900? (COBISS-SR)
5. *Junačka braća Mujo i Halil od Kladuše. Junačka muslimanska pjesmarica*, 1900? (COBISS-SR) (Isaković, br. 1272, s.a.)
6. *Musa Kesedžija. Muslimanske junačke pjesme*, 1900? (COBISS-SR) (Isaković, 106 [1909]) (Isaković, br. 1275: *Musa Kesedžija i Kraljević Marko*)
7. *Omer paša udara na Crnu Goru. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1900? (COBISS-SR) (Isaković, br. 1280, s.a.)
8. *Ropstvo ličkog bega Mustaj bega. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1900? (COBISS-SR) (Isaković, br. 1282, s.a.)

---

[2] Matija Murko: *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: putovanja u godinama 1930-1932.*, Zagreb: JAZU, 1951, 297.

[3] Đenana Buturović: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost, 1992., 478.

[4] Đenana Buturović: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost 1992., 515.

[5] Separat iz časopisa *Život*, XXI/1972, knj. XL, br. 4, 5-6.

[6] Iza godine izdanja ponudili smo izvore koji potvrđuju postojanje knjige: COBISS-SR ili Alija Isaković. Povremeno Isaković spominje knjigu sličnog naslova koji ovdje donosimo jer bi i knjiga s tim naslovom mogla postojati pored one koju COBISS-SR navodi da posjeduje. Godine izdanja su navedene prema podacima koji stoje u izvorima.

9. *Sultan Bajezid. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1908. (COBISS-SR) (Isaković, br. 98)
10. *Sultan Sulejman osvaja Budim. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1908. (COBISS-SR) (Isaković, br. 1284, s.a.)
11. *Tale ličanin – budalina Tale. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1912. (COBISS-SR) (Isaković, br. 1274, s.a.)
12. *Ćuprilić vezir. Muslimanska junačka pjesmarica*, 1912. (COBISS-SR) (Isaković, br. 1283: *Sultan Sulejman i Ćuprilić Vezir*, s.a.)
13. *Sultan Murat ili Boj na Kosovu*, 1912 (Isaković, br. 128)
14. *Junačka smrt Hivzi-bega Džumišića. Boj pod Banja Lukom i Junaštvo Duralić Meha*. *Muslimanska junačka pjesmarica*, 1927. (Isaković, br. 220; Buturović 478)
15. *Boj pod Banja Lukom i Junačka smrt Hivzi-bega.* Drugo povećano izdanje, (s.a.) (Isaković, br. 1267, s.a.)

Kao što vidimo, ovaj izbor bošnjačke usmene epike sastoji se iz petnaestak epskih pjesama, što čini svojevrsnu antologiju, iako ova građa nije objavljena unutar korica jedne knjige. Ocjenjujući da zbirka Muhameda Hadžijahića iz 1934. godine pokazuje kako „tek u zadnje vrijeme izdaju sami muslimani pučke zbirke" – Matija Murko nije uzeo u obzir ovaj izbor Izeta Perteva započet na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.[7] Hadžijahićeva zbirka može se smatrati drugim pokušajem jednog Bošnjaka da sačini izbor iz građe usmene epike, mada je sastavljač usmjerio pažnju na jednog junaka, te donosi dvadesetak pjesama o Aliji Đerzelezu.[8]

Znatno ozbiljniji antologijski izbor bošnjačke epike načinio je Mustafa Zirić pod naslovom *Junačke narodne pjesme muslimanske* i prvo je izdanje objavio 1953. godine u Sarajevu, a drugo petnaestak godina kasnije u Zagrebu (1969). Kao izvori iz kojih je crpio građu za svoj izbor Ziriću su poslužile zbirke Koste Hörmanna, Luke Marjanovića i Vuka Vrčevića. Iste se godine kada je izašlo drugo izdanje Zirićeve antologije (1969) pojavljuje zbirka Naska Frndića *Muslimanske junačke pjesme* u nakladi izdavačke kuće "Stvarnost" u Zagrebu, koja svojim obimom ni do danas nije prevaziđena – jer sadrži ukupno trideset i dvije pjesme. Osim predgovora i rječnika priređivač ne donosi drugu popratnu aparaturu kojom bi čitaoca obavijestio o izvorima iz kojih su pjesme preuzete. Samo u primjeru triju pjesama priređivač nas u fusnoti obavještava o njihovom porijeklu: dvije su iz zbirke Alije Nametka, a za jednu navodi da ju je dobio od bibliografa Mustafe Ćemana, koji ju je, navodno, "pronašao u nekoj staroj muslimanskoj pjesmarici". Uvidom u sadržaj Frndićeve antologije ustanovili smo da su dvadeset i dvije pjesme preuzete iz Hörmannovog zbornika, pet iz Marjanovićevog, a za dvije pjesme nismo uspjeli pronaći porijeklo.[9]

---

[7] Murko, 1951., 297.

[8] *Narodne pjesme o Đerzelez Aliji.* Uredio Muhamed Hadžijahić, Sarajevo, 1934.

[9] To su pjesme *Đerzelez Alija (II)* 43-46 i *Pisma od Nuke Barjaktara,* 271-279.

Novi izbor bošnjačke epike uslijedit će tek četvrt stoljeća nakon Frndićeve: *Usmena epika Bošnjaka* iz 1995. i *Antologija bošnjačke usmene epike* iz 1997. godine, obje kao priređivač postignuće Đenane Buturović.[10] Antologijski izbor Đ. Buturović je najbolji pregled razvoja bošnjačke usmene epike od kraja 17. i početka 18. stoljeća pa do osamdesetih godina 20. stoljeća. Osim pjesama iz Hörmannovog zbornika, koje su najbrojnije u ovom izboru, Buturović donosi po dvije pjesme iz *Erlangenskog rukopisa* i Beogišićevog zbornika, zatim po jednu iz Marjanovićeve zbirke, *Behara* i Lordove zbirke iz 1953. (nema je u izboru iz 1997.), a u posljednjem poglavlju donosi četiri pjesme Omera Zagorca, guslara sa obronaka Treskavice kod Sarajeva, koje je priređivačica zabilježila osamdesetih godina 20. stoljeća.

U rasponu od skoro trideset godina (1969-1995) ne postoji integralni antologijski izbor bošnjačke epike, već pojedinačne pjesme iz ovog korpusa nalazimo u antologijama epskih pjesama drugih južnoslavenskih naroda. Zapravo, pojavljuju se zbirke koje se temelje na konceptu "srpskohrvatske epike". Takva je u ranijim vremenima bila zbirka Branka Vodnika, a u periodu nakon Drugog svjetskog rata takav je, naprimjer, izbor Tvrtka Čubelića u kojem nailazimo tek na pokoju bošnjačku epsku pjesmu. Antologija Salke Nazečića *Junačke narodne pjesme* donosi sedam bošnjačkih epskih pjesama (u tri izdanja u sarajevskoj izdavačkoj kući "Svjetlost": 1961, 1969. i 1971. godine). Godinu nakon posljednjeg izdanja Nazečićeve antologije (1972), u okviru trotomne *Bosanskohercegovačke književne hrestomatije*, kao knjiga druga izlazi hrestomatija *Narodna književnost*, koju su priredili Hatidža Krnjević, Đenana Buturović i Ljubomir Zuković. U ovom izboru priređivači su bošnjačku usmenu epiku predstavili također sa sedam epskih pjesama. Pritom, važnost ove zbirke za bosanskohercegovački kulturni prostor prepoznajemo, prije svega, u njezinom koncipiranju izvršenom na temelju isključivo teritorijalnog a ne nacionalnog omeđenja usmene književnosti, što je, koliko nam je poznato, apsolutni presedan u svim, i prethodim i potonjim, bavljenjima usmenom književnošću, osobito epskom.

Koncept zbirki kao i procent prisutnosti bošnjačke usmene epike znatno je drugačiji u zbirkama koje su H. Krnjević i Zuković odvojeno priređivali. Iz toga saznajemo da koncept zajedničke antologije nije slika sklonosti ovih istraživačam, već nakana izdavača koja je uspješno provedena u sve tri antologije, o čemu i sami priređivači vele:

> "Inicijativa za ovako zamišljenu i imenovanu ediciju, u čijem se okviru pojavljuje ovaj izbor narodnih umotvorina, pripada izdavaču. Sastavljači su, u dogovoru s izdavačem i prema određenim principima, o kojima ćemo reći koju riječ više, izvršili izbor tekstova i dali uz njih neke najnužnije podatke i napomene.
>
> Ovaj posao pratile su izvjesne teškoće i nedoumice. One su se javile stoga što ne postoje definisani kriteriji, pa se, prirodno, postavlja i pitanje postojanja uslova na osnovi kojih bismo usmenu književnost zabilježenu na srpskohrvatskom jezičkom području mogli jednostavno dijeliti nacionalnim ili regionalnim granicama" (1972, 3).

[10] Drugi izbor zapravo je samo za tri pjesme skraćen u odnosu na prethodni.

U prvoj antologiji svekolike bošnjačke književnosti *Biserje* iz 1972. godine priređivač Alija Isaković donosi osam bošnjačkih epskih pjesama, što ostaje nepromijenjeno i u naredna dva izdanja: 1990. i 2002. godine. Od ukupno osam pjesama četiri su preuzete iz Hörmannovog zbornika, dvije iz Marjanovićevnog, i za dvije nismo uspjeli ustanoviti porijeklo (*Ljubović̆u Mujo* i *Ropstvo Hrnjice Muje*).

U okviru antologije *Muslimanske narodne pjesme* Saita Orahovca, koju 1977. godine u obliku popularnog izdanja objavljuje beogradski "Rad", priređivač donosi sedam bošnjačkih epskih pjesama. Od sedam pjesama dvije su iz Hörmannovog zbornika, jedna iz Marjanovićevog i jedna iz *Behara*, dok za tri nismo uspjeli ustanoviti porijeklo (*Ženidba Kurtagić Selima*, *Kostreš-harambaša* i *Ahmed beg Ljubović i vila*). Budući da se priređivač već svojim prethodnim naučnim i priređivačkim pregnućima znanstvenoj javnosti predstavio kao nepouzdan, što i ova zbirka potvrđuje, izbor usmene epike Saita Orahovca nije izazvao posebnu pažnju niti odjek.

Zbirka sa bošnjačkim epskim pjesmama koja je nepromijenjena doživjela najveći broj izdanja je čuvena zbirka Koste Hörmanna, ukupno šest: 1888/1889., 1931. [nepotpuno], 1933., 1976., 1990. i 1996. godine. Odmah iza po brojnosti izdanja, ali svaki put dopunjena, nalazi se zbirka Alije Nametka, koja je doživjela ukupno pet: 1938., 1941., 1943., 1967. i 1991. godine. Zatim slijede antologije Mustafe Zirića, (1953. i 1969.) i Đenane Buturović (1995. i 1997.), dok su ostale pobrojane antologije objavljivane po jedanput.

Izbori u kojima tek jedan dio čini bošnjačka epika objavljivani su po više puta, kao što je slučaj sa izborima B. Vodnika,[11] T. Čubelića,[12] S. Nazečića,[13] H. Krnjević[14] i Lj. Zukovića.[15] Zbog "srpsko-hrvatske" koncepcije ovih antologija najpotpunije ih možemo imenovati kao južnoslavenske. Pored njih, cijeli niz atologijskih izbora sa srpskohrvatskim predznakom, ili čak južnoslavenskim, nije sadržavao niti jedan primjer iz bošnjačke usmene epike. Možda je u tome jedan od najeklatantnijih primjera zbirka s naslovom *Usmena književnost južnoslovenskih naroda*, čiji naslov obećava i postojanje u najmanju ruku još i bošnjačke usmene epike, ali to, nažalost, nije bio slučaj. Sa sličnim su se naslovima pojavljivali i izbori na drugim jezicima, kao, naprimjer, zbirka *Jugoslovenske narodne pjesme* objavljena u Moskvi 1956. Prikazujući zbirku, Ferdinand Maslić nabraja koji sve ciklusi

---

[11] *Narodne pjesme srpskohrvatske*, Zagreb, 1908., 1924., 1925., 1930.

[12] *Epske narodne pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 1952., 1953., 1956., 1960., 1965. i 1970. *Junačke narodne pjesme*, Zagreb: Školska knjiga, 1954., 1958., 1960., 1963., 1965., 1969., 1971., 1972., 1974., 1975., 1977., 1978., 1979., 1980., 1981., 1982. i 1983.

[13] *Junačke narodne pjesme*, Sarajevo: Svjetlost, 1961., 1969. i 1971.

[14] *Narodne pjesme. Lirske, lirsko-epske i epske*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1973., 1978. i 1982.

[15] *Narodne pjesme. Izbor iz usmene književnosti naroda i narodnosti SFRJ*, Sarajevo: Svjetlost, 1982, 1987, 1989. i 1990.

nedostaju, navodeći među njima i *muslimanski*.[16] Ovakva situacija prikazuje kako bošnjačke usmene epike nema ni u antologijskim izborima sačinjenim na drugim jezicima, što predstavlja i svojevrsnu konstrukciju "jugoslovenskog" identiteta u kome prepoznajemo samo srpsku usmenu epiku. Pored izbora poezije, slične vještačke iskonstruiranosti prepoznajemo i u književnokritičkim radovima u inozemstvu, od kojih je možda najznakovitija studija B. N. Putilova *Ruski i južnoslavenski herojski ep.*[17] Iz naslova bismo pomisli da je autor za upoređivanje dvaju poetičkih obrazaca epike posegnuo pored matičnog ruskog zaista za *južnoslavenskim*, ali među propitivanom poezijom ne nailazimo na bošnjačku usmenu epiku ni u tragovima. Govoreći o kampu junaka na kome se junaci sabiraju kako bi krenuli ka Kosovu, Putilov u bilješci isključuje muslimansku usmenu epiku, "koje se ovdje nećemo doticati", a pozivajući se pritom na postignuća Aloisa Schmausa donesena u radu *Kosovo u narodnoj pesmi muslimana*.[18]

Različito imenovanje jednog idejnog i ideološkog koncepta kao srpsko-hrvatske, srpskohrvatske, jugosla(o)venske, južnosla(o)venske ili jednostavno *naše*[19] uspijevale su prihvatiti od bošnjačkog identitarnog materijala u rasponu od jednog do sedam naslova epskih pjesama, a u najvećem broju slučajeva niti jedan.

Ukoliko bismo egzemplarno pogledali koji priređivači su uvrstili i ovaj epski svijet unutar svog doživljaja zajedničkih vrijednosti kolektiva, vidjeli bismo da jedinu pjesmu koju Hatidža Krnjević donosi u svojoj antologiji *Narodne pjesme*, objavljenoj 1973. godine u sarajevskoj izdavačkoj kući "Veselin Masleša", jeste pjesma *Đerzelez Alija i Kraljević Marko*. Pjesma iznimne estetske vrijednosti o susretu dva najznačajnija epska junaka iz dvaju različitih i često sukobljenih kulturalnih krugova ne ulazi u grupu najboljih reprezenata jednog epskog svijeta. Ona je sama riznica bogatih slojeva prepletenosti dviju kultura, ali već samim tim nužno izlazi iz okvira tipičnih epskih pjesama, na kakve u ovoj zbirci nailazimo, ali ne iz okvira bošnjačke usmene epike.

Nešto veći broj pjesama nalazimo u izboru Ljubomira Zukovića, ali je njihova posebnost u izvorima za kojima je priređivač posegnuo. Pjesme *Udaja sestre Ljubovića* i *Ženidba bega Ljubovića* Zuković donosi iz treće knjige Vukove zbirke *Srpskih narodnih pjesama*, pjesmu *Đerzelez Alija* iz dvotomnog zbornika Koste Hörmanna, a za pjesmu *Osveta Ljubovića Hane* nismo uspjeli utvrditi porijeklo, osim činjenice da ju je Zuković mogao preuzeti iz antologijskog izbora Salke Nazečića, koji, također, ne otkriva njezino porijeklo.

Sasvim je očigledno kako bošnjačku usmenu epiku znatno bolje možemo upoznati iz Zukovićevnog izbora nego što je to moguće iz antologije Hatidže Krnjević. Iako

[16] Ferd. J. Malsić: *Южнославские народные песни*, PZKJIF, XXIII/1-2, 1957., str. 136-137.

[17] B. N. Putilov: *Руский и южнославянский героический епос*, Moskva, 1971.

[18] Ibid., str. 289 i 306.

[19] Sverozar Koljević: *Naš junački ep*, Beograd, 1974.

je, osim Hörmannovog zbornika i dvotomne zbirke Luke Marjanovića, posegnuo za nereprezentativnim pjesmama Vukove zbirke, kao i za nepoznatim izvorom posljednje navedene pjesme, ili Nazečićevom antologijom, ukupna slika koju čitalac može izgraditi na temelju ove zbirke umnogome je kvalitetnija od one slike načinjene nakon čitanja zbirke Hatidže Krnjević.

Iako su obje zbirke kao prethodnika imale antologijski izbor Salke Nazečića, što se kod Zukovića primijeti po neidentificiranom izvoru jedne pjesme, nisu uspjele nadmašiti oslikavanje bosanskohercegovačkog ili južnoslavenskog prepleta epskih svjetova prisutnih na ovim teritorijima. Bošnjačka usmena epika je u Nazečićevom izboru zastupljena sa sedam pjesama od ukupno četrdeset i sedam. Priređivač veći dio pjesama donosi iz Marjanovićeve zbirke (*Budalina Tale dolazi u Liku*, *Ženidba Kumalić Mujage*, *Bišćanin ban i Duralagić Meho* i *Ženidba Bojčić Delalile i Ličkog Mustajbega*), jednu pjesmu preuzima iz Hörmannovog zbornika (*Svatovsko groblje na Koritima*), a pjesmu *Zlatija starca Ćeivana* iz Vukove zbirke i, kako smo ranije i kazali, pjesmu *Osveta Ljubovića Hane* iz nama nepoznatog izvora.

Svaku od ovih antologija doživljavamo kao doprinose pripadnikâ naučne javnosti „radu na nacionalnom pamćenju", kako bi to kazala Alaida Asman. Naravno, tadašnji politički sistem želi ustanoviti vlastiti proizvod sagledan u obliku novog identiteta, a za čije je ostvarivanje najplodnije upravo tlo kulturne baštine. Kako vidimo iz ova tri primjera koji se pojavljuju na prostoru iste federalne jedinice, doprinos naučnih djelatnika nije istovjetan. Svaki je od njih prema vlastitom doživljaju novonastajuće identitarnosti davao doprinos sagledan u (ne)recipročnoj zastupljenosti usmenoknjiževnih oblika svih nacionalnih književnosti. Iz opisanog stanja prepoznajemo da ovi izbori nisu bili nužno delegirani s nekih viših instanci, jer bi tada bili uniformisani, nego su njihov oblik ipak definirali sami priređivači i time oslikali lični doživljaj kolektivne identitarnosti. Učinci ovakvih izbora usmene epske tradicije bili su upravo ostvarivanje, ili bolje zloupotreba, pamćenja epskih svjetova.

Zastupljenost bošnjačke usmene epike u antologijskim izborima izvan Bosne i Hercegovine sugerira na dvojan način njezine valorizacije. Među hrvatskom folklorističkom školom ova je epika bila predmetom bavljenja još u 19. stoljeću, što se nastavilo i u vremenu zajedničke države, dok je srpska škola neprestano radila na diskreditiranju ovog vida usmene književnosti, što se nastavilo sve do naših dana. Upravo je ovakva situacija prenesena i u antologijske izbore. Na prostoru Hrvatske, gdje najprije treba spomenuti neupitno važan sakupljački rad Luke Marjanovića, nailazimo na nekoliko antologijskih izbora, među kojima treba posebno izdvojiti onaj Branka Vodnika iz 1908. godine u kome kao zasebno poglavlje prepoznajemo *ciklus muslimanski*, u ukviru koga donosi pjesme *Budalina Tale dolazi u Liku* i *Smrt Ličkog Mustajbega*. Nakon ovoga pojavljuje se izbor Olinka Delorka iz 1971. godine u kome nalazimo pjesme *Budalina Tale dolazi u Liku* i

Đerzelez Alija. I, konačno, zbirka Tvrtka Čubelića sa sve tri pjesme koje su njegovi prethodnici ranije donijeli.

Ovakvo stanje potvrđuju dvije važne knjige: *Homersko pitanje* Zdeslava Dukata i *Urok i nevesta* Mirjane Detelić. Iako kreću sa različitih pozicija, nadgradnje ili osporavanja Parry-Lordovih teza, njihova su postignuća od velike važnosti za istraživače usmene epike.

Dukat utemeljeno propituje manjkavosti Parry-Lordovih učenja zasnovanih ponajprije na njihovom čisto morfološkom načinu sagledavanja jedne epike, dok se M. Detelić odriče Homerovih epova kao mjere vrijednosti epskog svijeta i ostaje unutar srpske usmene epike, u kojoj želi prepoznati formule. Time autorica, zapravo, potvrđuje okretanje srpske folklorističke škole od paralela srpske epike sa starogrčkim epovima, koja je bila jako omiljena sve do pojave Lordove knjige *The Singer of Tales*. Niz istraživača, a osobito helenist Miloš N. Đurić, potcrtavali su svojevremeno snažnu vezu epskog svijeta "srpskih epova" sa grčkim epovima, prepoznajući – ponajviše na razini motiva i osobina i osobenosti junaka – poveznice sa starogrčkim epovima. Naravno, same poveznice nisu nimalo upitne i podrazumijeva se da ih jedna kvalitetna epika mora imati, ali je znakovit iznenadni prekid bavljenja ovim pitanjem među predstavnicima srpske folklorističke škole.

Kako se iz navedenoga kao mogući zakjučak da izvući, angažirani *rad na nacionalnom pamćenju*, temeljen na epskoj tradiciji južnoslavenskih naroda, ni u kom slučaju nije sadržavao ozbiljan stepen promocije bošnjačke usmene epike, već, sasvim suprotno, ostvarena slika stvarnih kulturnih preplitanja svedena je na jednodimenzionalno sagledavanje srpske usmene epike i mita o Kosovu. Slika "sasvim odozgo" koja bi u sebi sadržavala pitanje objavljivanja epike i radova o njoj u periodičnim publikacijama zasigurno da bi bila ostvarena u sitnozrnoj strukturi ili višoj rezoluciji, ali ishod samog rezultata u konačnici ne bi bio umnogome promijenjen.

BOSNIAKS' ORAL EPIC POETRY IN SOUTH SLAVIC ATHOLOGIES DRAFT FOR A CULTURAL READING

Sead Šemsović

Summary

First of all, the paper deals with researching of the Bosniaks epic poems presence in anthologies that appeared in the South Slavic area and sometimes suggested a "South Slavic spirit," and then tried to set some basic thesis about a possible reading of cultural phenomena arising from the initial studies.

Keywords: Bosniaks' oral epic poetry, anthologies, South Slavic concept, memory

UDK 821.163.43*.09
821.163.41.09

Transformacija lika svetog Save od žitija do djela savremenih pisaca

Nudžejma Softić
Al Jazeera Balkan
Sarajevo

Rad se bavi usporednom analizom predstavljanja lika svetog Save u srednjovjekovnoj srpskoj književnosti i u savremenim književnim uobličenjima. Stanovita intertekstualna relacioniranja nužno su ponudila i manje ili veće promjene u značenjskim slojevima preuzetih simbola i motiva.

Ključne riječi: sveti Sava, Rastko Nemanjić, žitije, Domentijan, Teodosije, Sveti izvor, Vasko Popa, Siniša Kovačević, srpska književnost

Sveti Sava (Rastko Nemanjić) u historijama je predstavljen kao prvi srpski arhiepiskop, najmlađi sin Stefana Nemanje, brat kraljeva Vukana i Stefana, koji se izborio za samostalnost raške arhiepiskopije od Bizanta 1219. godine. Prema tim napisima, sveti Sava značajan je zbog toga što je postavio temelje današnjoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi i što je, zajedno sa svojim ocem Simeonom (Stefanom Nemanjom), podigao manastir Hilandar, koji je prvi i jedini srpski manastir na Svetoj Gori, Atosu. U Srbiju se vratio da bi prekinuo građanski rat, jer je izbio sukob među njegovom braćom usljed borbe za vlast. Istovremeno se Sava bavio prosvjetiteljskim radom, kako bi svojim sunarodnjacima približio vjerske i svjetovne pouke. To podrazumijeva da su iza njega ostala i neka pisana djela, a najznačajnija su: *Žitije, spomen na pokojnog oca Stefana Nemanju (Simeona)*, *Karejski tipik, Hilandarski tipik, Studenički tipik,* te *Nomokanon*. Kako u historijskim udžbenicima, tako se i u srpskim književnim historijama sveti Sava predstavlja kao početna tačka srpske historije s obzirom na to da su se s političkom i vjerskom emancipacijom srpske države odvijali i formativni procesi na svim planovima nacionalnog života. Zbog toga nije čudno što su početak stare srpske književnosti obilježili Sava i Simeon, najprije kao državotvorci, zatim kao književnici i prosvjetitelji, a potom i kao

književni likovi. To je posebno vidljivo u XIII stoljeću, kada je njima posvećeno skoro čitavo izvorno književno stvaranje. Savi su posvećena dva velika žitija, Teodosijevo i Domentijanovo, koja su obavezna polazišna tačka u analiziranju lika svetog Save.

Priča o svetom Savi se već na samom početku vezala uz legendu. Preispitivanje historijskih činjenica (koje su uvijek upitne), odnosno poetski postupak arhaiziranja modernog i moderniziranja arhaičnog, karakteristično je za sve modernističke stilizacije koje dijalogiziraju s historijom i tradicijom. O tome će biti govora u drugom dijelu ovoga rada, gdje će biti preispitano kako se Savin lik transformisao u ciklusu pjesama *Savin izvor* Vaska Pope, dok će se u trećem dijelu prikazati kako je Sava kao književni lik predstavljen u drami *Sveti Sava* savremenog i još živućeg pisca Siniše Kovačevića.

I *Žitija svetog Save*

Žitije – Prema *Rečniku književnih termina*[1] žitije je na početku bio opći naziv hagiografskog žanra u bizantijskoj i staroj slovenskoj književnosti. Nastala iz dokumentarnih zapisa o smrti mučenika ili kraćih povijesti i anegdota o podvigu svetih pustinjaka – isposnika, ova književna vrsta doživjela je značajnu evoluciju i razgranala se u više podvrsta. Osim velikih *retorskih* žitija, koja sačinjavaju posebnu knjigu (kakva su oba žitija o svetom Savi), poznata su i *kratka* žitija i naročito veoma sažeta i u izrazu svedena *prološka* žitija, sa stihovima ili bez stihova. U svom književnom obliku i strukturi, kao i u stilskom izrazu, žitije se nadovezuje na tradiciju helenističke biografije i u suštini predstavlja životopis. Od biografije u klasičnom smislu žitije se razlikuje sakralnom podlogom i okvirom njegovog sadržaja. Cilj radi kojeg se žitije piše i funkcija koju ono treba da vrši je stvaranje i održavanje kulta. Ono se piše da bi prikazalo ostvareni ideal, obrazac svetog života. Sve biografsko određeno je u žitiju ovom cilju i posmatra se u tom svjetlu. Iako se lik svetog čovjeka u žitiju gradi na stvarnoj podlozi jedne biografije, sa mnogo stvarnih podataka o vremenu, sredini i ponašanju ljudi, ipak je žitije u načelu historijsko-biografski netačno, jer se u svrhu ostvarivanja prethodno istaknutog cilja mnoge činjenice prepravljaju i preuveličavaju.

I.1. *Domentijan (oko 1210 – poslije 1264): Žitije svetog Save*

Domentijan, prvi biograf svetoga Save, bio je ugledna ličnost u svetogorskom monaštvu. Za sebe je napisao da je Savin posljednji učenik, te se u vezi s tim pretpostavlja da je mogao biti njegov pratilac na posljednjem putovanju u Svetu zemlju. Domentijan je, osim ovog, napisao i, manje značajno, *Žitije svetog Simeona* (1264).

[1] *Rečnik književnih termina*, Beograd: Institut za književnost i umetnost: Nolit, 1985., 895.

Žitije svetog Save je najobimnija i jedna od najznačajnijih knjiga srednjeg vijeka u srpskoj književnosti, "prava i puna biografija tipa takozvanih vizantijskih 'retorskih žitija', određenih ne da se čitaju na praznik svetiteljov, nego kao prava lektira" (V. Ćorović). Međutim, Domentijanu se zamjera da ima *naporan* stil, to jest da je apstraktan, često nerazumljiv, da je opterećen biblijskim citatima, retorskim digresijama i opširnim paralelama. U očima proučavalaca njegovog djela, Domentijan je često gubio u poređenju s Teodosijem, čiji je stil bliži modernom poimanju književnosti.

Po hagiografskoj zamisli, postupku i stilu, Domentijan se nastavlja na Stefana Prvovenčanog, posebno na njegovo transcendentalno, estetsko poimanje svijeta i uloge glavnog junaka. U najznačajnijim trenucima svog života Nemanja je kod Prvovenčanog zagledan u vječnu ljepotu od koje dobija podstrek za svoja djela. Ta zagledanost u ljepotu božanskog svijeta kod Domentijana nije samo stvar izuzetnih trenutaka i izraz vrhunskih ekstaza, već je trajnost od koje sve dobija svoj puni smisao, od ličnosti i djela glavnog junaka do načina kako je opisan njegov životni put. U tome se nalazi polazna tačka Domentijanove poetike. Svoje djelo on ne shvata samo kao izvršenje zadatka koji mu je postavio kralj (koji je naručio *Žitije*), već kao ispunjenje višeg naloga koji dolazi od samog Boga. U činu književnog stvaranja, po svom uvjerenju, on je spojio politiku i teologiju u jedno. To jedinstvo prenosi se s čina pisanja na predmet o kojem se piše. Sava je shvaćen kao neposredna emanacija božanskog, on kao da nije čovjek koji teži da se sjedini s Bogom nego neko biće kojem je božansko od početka dato. Autor ga nesporedno dovodi u vezu s Hristom. Domentijan pritom kao da ima u vidu božansku, a ne ljudsku prirodu Hristovu. Na jednom mjestu on upoređuje mladog Rastka s Hristom u trenutku njegove teofanije, kada vaskrsava iz mrtvih i nevidljiv izlazi iz groba. S. Radojčić, historičar umjetnosti, primjećuje da Domentijan na tom mjestu "prelazi sve granice dopustivih poređenja" i dodaje: "Ovo pretjerivanje nije ni slučajno ni usamljeno (...), njegova divinizacija članova porodice Nemanjića pomno se podvlači u Savinoj biografiji." Sava se od početka ponaša kao da ima svijest o svojoj božanstvenosti, a ne kao čovjek koji teži da se uzdigne do božanskog. Prema Nemanji on se postavlja ne kao sin prema ocu, nego kao stariji prema mlađem, viši prema nižem. "Sin rođeni bist ocu duhovni otac", kaže Domentijan. Ideja o Savinoj prednosti nad Nemanjom dobila je u ovom žitiju završni oblik, da bi zatim ušla u ideologiju srednjovjekovne Srbije i u historijsku svijest srpskog naroda. Dublji smisao Savine djelatnosti nije u tome da on odricanjem i stvaranjem stekne carstvo nebesko, jer mu ono pripada od samog početka, nego da drugima otvori put u nebo, najprije svom ocu, a zatim ostalim izabranicima iz svog naroda, i da tako uzvisi srpski narod među drugim hrišćanskim narodima, kako bi ih prikazao savršenima. To je osnovna Domentijanova misao, te se ona kao osnovna, kao lajtmotiv, provlači kroz čitavo *Žitije*, od prvih do posljednjih strana, i ostvarena je složenim i planski razrađivanim književnim postupkom.

Osnovne činjenice iz Savinog života iznesene su jasno i pregledno. Ta dokumentarna, hroničarska strana životopisa, čini jednu od njegovih bitnih vrijednosti.

Domentijanova kazivanja su povremeno veoma detaljna, ponekad i neočekivana. Iako je ovozemaljski život našao mjesta u njegovom djelu, pa se iz njega može mnogo saznati o tadašnjim prilikama, Domentijan nije pripovjedač s mimetičkim, prikazivačkim sklonostima. U njegovom kazivanju nema težnje ka narativnom razvijanju pojedinosti. Kada pripovijeda o Savinom čudesnom rođenju, njemu je od samog rođenja važnije da istakne misao da je on "veliki svetilnik Božiji", koji "Svetli se Božijom blagošću". Događaj kod Domentijana nije važan sam po sebi, već je samo povod za otkrivanje više, božanske svrhe djelatnosti glavnog junaka. Njega biografija ne zanima ni približno koliko historija razvoja ličnosti. Njegov junak takav je kakav jeste od samog početka, od rođenja, pa čak i prije rođenja. On je kao ideja koja je unaprijed data, čija je konkretizacija od početka poznata. Lik svetitelja ne zavisi od spoljašnjih okolnosti u kojima je živio, od ljudi, od ljudi s kojim je dolazio u dodir, ne zavisi čak ni od njegovih vlastitih želja, od njegove volje i ličnih sklonosti, jer taj lik postoji od početka, u ideji.

Stoga, Savino žitije neće biti historija razvoja ličnosti, već je ono primarno historija utjelovljenja Božije promisli, historija ostvarenja onoga što je dato unaprijed, što je predviđeno još prije njegovog rođenja. Biograf od početka ima sasvim izgrađen lik svog junaka i puni uvid u čitav njegov život, pred njim se nalazi cjelovita slika, kao statua ili ikona. Osnovni postupak njegovog izlaganja je anticipacija: prikazivanje sadašnjosti iz perspektive budućnosti, osvjetljavanje postupaka junaka ne toliko pomoću onoga što je on do tada bio i čemu je težio koliko pomoću onoga što ga još čeka, što treba da učini ubuduće, sve do konačnog ispunjenja svoje misije. Na taj način, u svakom momentu izlaganja, ukrštaju se sva vremena žitija, pisac iz svake tačke vidi cjelinu, a to znači da vidi i prošli i budući život junaka i ujedno smisao i svrhu njegovog rada. Tim putem vrši se preobrazba narativne u poetsku, simboličku strukturu, pretvaranje ovog žitija u posebnu duhovnu, hrišćansku poemu.

Citat: *Požurite se, braćo, i sa ljubavlju sačuvajte moje zapovesti, da budemo istiniti naslednici rajskih radosti i doslovni slave nebesne svetlosti, koju nam je dostojno moliti u Gospoda; ne one svetlosti, koja na istoku ishodi i na zapadu zahodi, koja se vremenom svršava, i koja se deli dolaskom noći, koju zajednički sa životinjama vidimo; no molimo svetlosti, koju sa jedinim anđelima možemo videti, kojoj ni početak ne počinje, ni kraj prestaje.*

I.2. *Teodosije (XIII vijek): Žitije svetog Save – sličnosti i razlike*

Teodosije, drugi Savin biograf, napisao je knjigu pod istim naslovom kao i Domentijan: *Žitije svetog Save*. U opusu svakog od njih ova knjiga zauzima glavno mjesto. Teodosijevo žitije nalazi se u specifičnom odnosu prema Domentijanovom zbog toga što je napisano u odnosu na njega. Radi se o istom junaku, o istim događajima, koji su ispričani istim redom. Pa ipak, ova dva djela se umnogome bitno razlikuju. Ovo i drugo Teodosijevo žitije odlikuju se lahkim, tečnim, živopisnim,

često dramski intoniranim kazivanjem. To su osobine koje su omogućile da dva istoimena djela otkrivaju suprotne načine kako se mogu književno oblikovati vrijeme i događaji u vremenu. Domentijanova pozicija je nadvremenska, pripovjedač se samo opire vremenu težeći da sudbinu svog junaka osvijetli iz perspektive općih, vanvremenskih, božanskih suština. Teodosije život svog junaka prati onako kako je on tekao u vremenu, reljefno naglašavajući pojedine značajne momente i zbivanja; u njegovom pričanju osjeća se ritam proticanja vremena.

Dok Domentijan u svom pisanju naglašava prisutnost višeg, božanskog nadahnuća, Teodosije sebi dodjeljuje skromnu ulogu izvjestitelja o onom što se dogodilo i što je već prije njega postalo predmet priče. Pošto nije bio očevicem događaja o kojima priča, njegovo pripovijedanje je priča ispričana na osnovu pripovijedanja drugih. Za Teodosijev odnos prema priči karakteristična su još dva momenta: što on vještinu pričanja ističe i kao osobinu svojih junaka i što se u njegovom postupku često javlja specifično pripovjedačko oponašanje priče koja se priča.

Slika svijeta i čovjeka u Teodosijevom žitiju je složena i mnogostrana. U poređenju s Domentijanom on djeluje skoro realistički. Njegov Sava izgubio je nešto od nadzemaljskog sjaja kojim ga je okitio Domentijan i, uprkos tome što je idealizovan, postao je mnogo stvarnija ličnost. Teodosijev Sava se ne jednom bori sa suprotnim motivima i težnjama: s jedne strane vuče ga ljubav prema Svetoj Gori i monaškom životu, koji je pokazan idiličnim, a s druge strane dužnost prema otadžbini nameće mu obaveze koje mu ne dopuštaju da živi onako kako bi želio. Napuštajući Svetu Goru on se tužno osvrće na poznata i draga mjesta na kojima je proveo veliki dio svoje mladosti, a kao prvi arhiepiskop on o tome govori kao o velikoj žrtvi: "... vas radi, saplemenika mi, svetu i slatku pustinju mi ostavih..."

Savina djelatnost u Srbiji i van nje, njegova putovanja u druge zemlje, diplomatska i hodočasnička, zatim njegova nastojanja da prosvijetli narod opisani su s dosta pojedinosti na osnovu kojih se naziru stvarni život i društveni odnosi tog doba. Iako u prikazivanju života polazi od idealnih modela svojstvenih hagiografskom stilu, Teodosije se pokazuje kao dobar poznavalac ljudi i ne vara se kada su u pitanju stvarni motivi njihovih postupaka. U vezi sa Savinim radom na prosvjećivanju naroda date su činjenice koje govore o narodnom životu i društvenim običajima u Srbiji tog doba. Tu se nalaze i začeci usmene tradicije o svetom Savi.

Ono u čemu su ova dva biografa saglasna je pogled na prijelomni događaj u Savinom životu, povratak u Srbiju nakon dobijanja autokefalnosti crkve. Dok Dimitrije Homatijan, teološki pisac, Savi zamjera što je radi služenja otadžbini napustio mirni monaški život, Savini biografi u tome vide nešto drugo. Oni taj postupak ne definišu kao odstupanje od hrišćanskog ideala, nego kao drugačiji, viši oblik težnje ka istom idealu, prelazak s rada na ličnom usavršavanju na djelatnost čija je svrha bila usavršavanje drugih, najodabranijih među saplemenicima, a potom i čitavog njegovog naroda. U njihovoj viziji iza Savinog svetiteljskog lika, koji su predano izgrađivali koristeći u tome sve što im je mogla pružiti tradicija hagiografskog žanra, nazire se

i drugi, ne manje stvarni lik, Save prosvjetitelja, učitelja svog naroda, civilizatora svoje otadžbine.

Sakralna historija Srbije, čiji su protagonisti Simeon i Sava, izgrađivala se postepeno tokom cijelog XIII vijeka. Svoj završni oblik ona je dobila tek pošto su bili napisani svi spisi tog tematskog kruga, sva Simeonova i Savina žitija i službe u kojima se oni slave.

II *Vasko Popa*

Vasko Popa, pjesnik izrazito antiromantičarske orijentacije, dužnik je predratnih nadrealista, smatra Deretić.[2] Nadrealistima je blizak nelogičnošću svojih slika i sintagmatskih spojeva, iako teži sažetom izrazu i traži pjesničke izvore na domaćem tlu, u narodnoj poeziji, folklornim predstavama i srednjovjekovnoj tradiciji. Za razliku od nadrealista, Popa ne prihvata iracionalno kao ishodište poezije. Pjesma se ne gradi po diktatu podsvijesti, već je plod racionalnog cilja i izraz klasicističke svijesti o formi. Premda svoje slike ispreda od mitske građe, njegova bitna odlika nije uranjanje u mitsko, nestajanje u arhaičnom, nego savladanost mitskog i arhaičnog i okrenutost modernome.

Pjesma se kod Pope ne javlja sama, već se uklapa u veće cjeline, krugove, knjige, opuse, pa tek u tom sklopu ona dobija puni smisao. Jedan od ciklusa koji zaslužuje pažnju iz književnog opusa ovog pjesnika je ciklus pjesama *Savin izvor*. Iscrpniji osvrt na kompletan poetski rad Vaska Pope dala je prof. dr. Hanifa Kapidžić-Osmanagić u knjizi "Vasko Popa: lirika, ep, mit". Analizirajući sve objavljene zbirke, Kapidžić-Osmanagić ulazi u suštinu ove poezije i definiše njenu poetiku, od ciklusa do ciklusa. Za ciklus "Uspravna zemlja", koji nas interesuje, Kapidžić-Osmanagić kaže: "*Uspravna zemlja* je zaranjanje u istorijsku prošlost srpskog naroda, sa centralnim, magistralnim ciklusom o bici na Kosovu polju, koja se odigrala prije šest vijekova. Središnja pjesma i zove se *Boj na Kosovu polju.* Taj ciklus okružen je pjesmokrugom *Savin izvor*, posvećenim Savi Nemanjiću i onim o *Ćele-kuli*, o Karađorđu. Uvodni i zaključni krugovi *Hodočašća* i *Povratak u Beograd* daju okvir ovom zaranjanju u historiju, prvi obilaženjem najpoznatijih srpskih manastira i njihovim pregnantnim modernim dočaravanjem, posljednji mitskim predočenjem Beograda i njegovih glavnih, takođe iz historije poteklih, znamenitosti." Dalje, primjećuje da je Popa zadržao slovenske oznake, kao što su: lipa, grom, perunika, sjedinivši ih sa hrišćanskim u jednu poetsku cjelinu. "Preuzimajući jednostavno i dostojanstveno mit, Popa ga na nivou pretočenja u poetsko vodi dalje i dodjeljuje mu poetsko trajanje."[3]

---

[2] Deretić, Jovan: *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Sezam Book, 2007., 1170.

[3] Kapidžić-Osmanagić, Hanifa: *Vasko Popa: lirika, ep, mit*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1990.

II.1. *Sveti Sava u ciklusu pjesama Savin izvor, Vaska Pope*

U naslovu prve pjesme iz ciklusa sadržana je tema pjesme – *Savin izvor*. U prenesenom značenju je u pitanju mjesto odakle je Sava krenuo, počeo svoju službu. Izvor je metafora početka; u narodu se kaže – "vratiti se svome izvoru". U "Žitiju sv. Save" Teodosije ovako opisuje Savin odlazak od kuće na Svetu Goru: "A mati kao mati zagrli ga i slatko poljubi, pa ga otpustiše s mirom, ali mu zapovediše da se brzo vrati. A ne znađahu da on neće da lovi jelene, nego hoće izvoru života, Hristu, da *njime* napoji jelenu sličnu dušu svoju, raspaljenu ognjem žarke ljubavi njegove." Pjesma *Savin izvor* je pokazatelj početka ovog srpskog sveca. Taj početak je prožet paganskom tradicijom i na nju se direktno oslanja. Vučja glava je metafora prethrišćanskog čovjeka. I upravo tom figurom vuka obilježen je čitav ciklus pjesama o svetom Savi. Značenje čitave pjesme jeste to da je Sava svojim štapom otvorio izvor, to jest svoje učenje ponudio ljudima.

U drugoj, pjesmi *Život svetoga Save*, opisuje se odlazak svetog Save iz rodnog mjesta u Svetu Goru, njegovo stupanje u službu, a zatim povratak među ljude i praktično primjenjivanje naučenog. Pjesma hronološki prati započeto u prvoj pjesmi i u potpunosti je historijski relevantna.

Pjesma *Sveti Sava* je treća pjesma u ovom ciklusu i govori o Savinoj ulozi u stvaranju samostalne srpske crkve, Crkve koja je, htjela to ili ne, morala pomiriti svoje učenje sa dotadašnjom paganskom tradicijom, iako je željela da je u potpunosti izbriše.

Četvrta pjesma nosi naziv *Pastirstvo svetoga Save*. To je pjesma o graditeljskoj ulozi Savinoj – podizanju manastira, te njegovoj afirmaciji duhovnog u svakidašnjem životu.

Kovačnica svetoga Save, peta pjesma u ciklusu, pjesma je koja predstavlja Savu kao iscjeljitelja, čovjeka koji je išao svijetom i liječio bolesne, ono što nam je poznato iz žitija o sv. Savi. Proces preobrazbe je išao kroz duhovno uzdizanje, odnosno iskupljenje od grijeha. Njegove metode liječenja su bile poznate paganskom čovjeku, ali ih je i hrišćanstvo priznavalo.

Šesta pjesma u ciklusu, *Škola svetoga Save,* promovira Savu kao predvodnika srpske crkve. U njoj je kultno drvo iz paganstva – kruška, metafora za prijesto u novoj vjeri. Tom slikom, u kojoj nova vjera preuzima obredno mjesto iz stare vjere i stvara svoj prostor za propovijed, upravo je podržana ona teza koju pjesnik provlači kroz sve pjesme ovog ciklusa, a u kojoj je Sava nasljednik hromog Dabe. Ovo je čvrst dokaz o dvojnosti ovog srpskog sveca, koji nije prezao ni od kakvog načina propovijedi, a sve u svrhu što uspješnije misije.

Putovanje svetoga Save je sedma pjesma u ciklusu i govori o propovjedničkom iskustvu, nedaćama na putu propovijedi. Put je povezan sa životnim putem, s putovanjem duše u zagrobni svijet, i semantički se izdvaja u ritualima prelaza. Put je jedna od granica između "svog" i "tuđeg" prostora. Put svetog Save je, prema tome, "sveti put".

Posljednja pjesma u ciklusu je pjesma *Sveti Sava na svom izvoru*. Ona svojim naslovom i tematikom simbolički zatvara krug u kojem sve počinje i završava se na izvoru. Sve se završava na izvoru, tamo gdje je i počelo. Voda koja nastavlja teći je simbol cikličnosti mitske svijesti, svijesti koja se proteže iz prethrišćanskog, preko hrišćanskog, pa sve do sadašnjeg vremena.

Čitav ciklus pjesama o svetom Savi opisuje životni put ovog srpskog sveca, njegov način propovijedanja, suštinu vjere koju propovijeda, te, konačno, njegov kraj – smrt. Svaka pjesma je zasnovana na historijskim činjenicama poznatim o svetom Savi. Međutim, metafore i jezik imaju dubok korijen u slovenskoj mitologiji i folkloru. "Izvor" je suštinska ideja ovog ciklusa, on i počinje i završava motivom izvora, kao povratka svom iskonu. Tema je ličnost svetoga Save, njegov život i vjera koju je širio.

Ciklus *Savin izvor* je u znaku mota iz srpske narodne pjesme: "Moj zaludni hodu / Na Savinu vodu", a kojieg pjesnik stavlja kao uvod u svoje pjesme ovog ciklusa. Narodnom pjesmom Popa progovora u svoje ime, ali i u ime čitavog srpskog naroda. Hod je uzaludan, jer Savina voda nije toliko ubjedljiva i uspješna. Savin izvor je samo jedna karika u historijskom lancu ponavljanja, ponovljena mitska priča. Zasnovana na mitologiji i narodnom folkloru, kao i poznatim činjenicama o Savinom životu, ova poezija reinterpretira tradiciju o ovom srpskom svecu. Popa ciklusom pjesama o svetom Savi paganski panteizam predstavlja kao izvornu, prvu vjeru, na koju su se kasnije vezale ostale, nadolazeće, vjerske koncepcije, u ovom slučaju hrišćanstvo. Ukazuje na mitske otiske, paganska vjerovanja, narodni folklor, zatim ih preuređuje i od njih stvara modernu poeziju. Ovom poezijom Popa kulturno pamćenje srpskog naroda usmjerava na fiksne tačke u prošlosti. Te tačke postaju simboličke figure koje se pamte. Podizanje manastira, uvođenje ljudi u hrišćanstvo, putovanja, prisjećana su prošlost koja ulazi u kulturno pamćenje. Tako ova poezija direktno utječe na formiranje nacionalnog identiteta, koji ne počinje od hrišćanstva, nego i mnogo prije. U svojoj značenjskoj kodiranosti mitskim, folklornim, epskim i drugim kontekstima ova poezija se "otključava" u njihovoj simbiozi, u onom Popinom kodu koji je tako jedinstven i poseban.

III *Siniša Kovačević*

Da je lik svetog Save motiv kojem se savremeni autori vraćaju s vremena na vrijeme, dokazuje i drama Siniše Kovačevića *Sveti Sava*. Siniša Kovačević je dramaturg, profesor i dekan na Akademiji umetnosti u Beogradu. Rođen je 1954. godine. Piše za pozorište, film i TV. Autor je mnogobrojnih pozorišnih drama i dobitnik mnogobrojnih priznanja i nagrada. Kada se govori o njemu, međutim, veoma rijetko spomene se drama *Sveti Sava*, koje se svojevremeno i sam odrekao, zato što je njome izazvao na sebe gnjev srpskog naroda. Zbog te drame doživio je mnoge uvrede i više puta je izbjegao čak i fizičke obračune. Prilikom prikazivanja ove drame u Jugoslavenskom dramskom pozorištu 1990. godine, gdje je publika bila

različite starosne i socijalne strukture, došlo je do prekida predstave i tjeranja glumaca sa pozorišnih dasaka, što je bio događaj koji je u javnosti široko odjeknuo.

III.1. *Lik svetog Save u drami "Sveti Sava" Siniše Kovačevića*

Smisao za komično i satirično, savremenost tematike, kritičnost i zaokupljenost različitim mentalitetima svojstveni su savremenom dramskom stvaranju u srpskoj književnosti. U vremenu društvene i državne krize gledaoci su razne drame različito pratili i različito ih prihvatali, kao što smo prethodno spomenuli. Najteže su prihvatane satirične drame, jer su najčešće ismijavale upravo stavove njihovih prosječnih gledalaca. Takav slučaj je i sa dramom *Sveti Sava* Siniše Kovačevića.

U ovoj drami Kovačević je potpuno tranformisao, ismijao i preoblikovao lik svetog Save, koji je stoljećima među jednim narodom smatran svecem. Kao umjetnik, on ima pravo da se ne slaže sa nekim stavovima i da ih preispituje i taj književni postupak je sasvim uredu. Međutim, problematičan je način na koji je to Kovačević uradio. Naime, ova drama obiluje vulgarizmima i čini je sasvim umjetnički neukusnom.

Da bismo pokazali kako se lik ovog sveca preoblikovao od žitija do savremene književnosti, navest ćemo neke primjere iz drame koje možemo uporediti s prethodnim navodima. Ova pozorišna drama sastoji se od četiri dijela i dvadeset sedam slika. Prvi dio naziva se *Odlazak ili pasja sorta*, drugi *Podvižnik ili nakon nekoliko godina*, treći *Vučji čopor ili otačastvo*, a četvrti *Lomača ili ponovo medju kurjacima*. Već iz samih naslova, koji su inače ključne pozicije teksta, vidi se do koje mjere je išao Kovačević u ismijavanju i lika svetog Save i ismijavanju cijelog mita koji je oko njega stvoren.

Dok je u žitijama čovjek s božanskim osobinama, u ovoj drami sveti Sava je čovjek niskog morala, kao i svi članovi njegove porodice i osobe za koje se on bori u drugim napisima o njima. Sava je ovdje nekulturan, vulgaran, pristaje na takvo okruženje u kojem se psuje, u kojem nema nikakvih moralnih vrijednosti, i samo slijepo želi da provede svoju ideju "zaštitništva" Srba i Srbije.

Postavlja se pitanje koliko je moralan ovakav postupak ismijavanja i izrugivanja jednog mišljenja, stava i mentaliteta jednog naroda kroz neki motiv, odnosno neki lik koji je stoljećima smatran svetim i prema kojem se određivala čitava jedna kultura godinama. Činjenica da je sveti Sava u staroj srpskoj književnosti glorifikovan i previše nije opravdanje Siniši Kovačeviću da književnost pretvara u tekst pred kojim se ustručava svaka moralna osoba.

Literatura:

Deretić, Jovan: *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Sezam Book, 2007.

Jugoslovenske književnosti srednjega veka, Trifunović, Đorđe, (pri.), Beograd: Prosveta: Nolit: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982.

Kapidžić-Osmanagić, Hanifa: *Vasko Popa: lirika, ep, mit*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1990.
Kovačević, Siniša: Drama *Sveti Sava* – kopirana verzija koju su glumci koristili prilikom pripreme za glumu
Popa, Vasko: Ciklus pjesama *Savin izvor*, (elektronsko izdanje)
Rečnik književnih termina, Beograd: Institut za književnost i umetnost: Nolit, 1985.

TRANSFORMATION OF SAINT SAVA'S CHARACTER FROM HAGIOGRAPHIES TO CONTEMPORARY WRITERS' WORKS

Nudžejma Softić

Summary

The paper deals with a comparative analysis of the character of St. Sava in Serbian Medieval literature and contemporary literary shapes. Certain intertextual relations necessarily offered minor or major changes in semantic layers of taken symbols and motifs.

Keywords: Saint Sava, Rastko Nemanjic, hagiography, Domentian, Theodosius, Sacred source, Vasko Popa, Sinisa Kovacevic, Serbian literature

UDK 821.163.43*-32

Fedra ili slika psa koji plače

Sead Mahmutefendić
Sarajevo

To se više nije moglo izdržati. Neko je morao da izađe iz ove igre: otac ili ja? Uglavnom, morao ju je napustiti na vrijeme dok nije došlo do onoga najgoreg.

Nejma i ja smo već priličito vremena živjeli zajedno. Činjenica što smo stanovali pod istim krovom davala nam je izvjesne prednosti da skrivamo našu vezu. Namjerno neću da kažem da je ona bila grešna, jer se ne bih usudio da tvrdim da bi nešto moglo da bude grešno ako nije prisilno ili pak na prevaru učinjeno. Oduvijek mi je taj pojam navodnog grijeha bio nekako nejasan i mutan, naravno, ako to oboje ne znači isto. Recimo, da njime možda nisam bio opterećen samo stoga što dotad nisam ni imao prilike da o njemu podrobnije razmišljam.

Kažem, priličito vremena smo živjeli pod istim krovom i krili pred drugima da se volimo.

Ne znam baš određeno kako je to sve počelo, ali mi se čini da je do toga moralo kad-tad doći, inače bih ja prvi morao da odem od kuće i to ni zbog kakve ljubomore prema ocu ili pak ozlojeđenosti prema njoj, već stoga što bi njenim odbijanjem bila spremna to i da zahtijeva od oca. Naravno da bi prikrila prave razloge tog zahtjeva. Ja bih se i prepustio svemu tome da ona nije konačno shvatila da ništa neće od toga postići ako nešto sama ne učini sa svoje strane i sama ne preduzme prvi korak.

Otac je radio po cijeli dan, a ona se za to vrijeme izležavala sve do ezana za ikindiju s obližnje džamije.

Sa mnom je bio nešto drukčiji slučaj. Moram da priznam da sam već priličito zapustio školu. U to vrijeme, kasno sam noću dolazio kući i samim tim, slično njoj, ostajao do podneva da se izležavam u krevetu. I umjesto da se oko podneva osjećamo kao dvije ljenčuge, s obzirom na to da je otac već tad prevalio više od pola radnog vremena, mi bismo ustajali samo zato jer bismo na to bili prisiljeni: ili bismo išli u klozet obavljati ono što se tamo obavlja ili bismo cunjali po kuhinji tek toliko da se nešto nabrzinu pregrize i da se ponovo vratimo u krevet na nastavak knjavanja.

Ono što mi je odmah moralo da padne u oči bilo je to da ona uopće za sobom ne zatvara vrata klozeta. Mokrila je sa štrapom tako šumno i glasno puštala vjetrove

da je to moralo u meni da ponuka i pokrene izvjesna pitanja i sumnje na te njene čudne i neobične postupke koji su se mogli svačim tumačiti samo ne bezazlenošću i bez nekog računa.

Tako sam bar ja mislio.

No, i pored svega, ona nije bila toliko naivna i neoprezna da učini prvi korak. Osjećao sam kako me lagano bari, u pravom smislu riječi, da me kuha i mijesi svojom kutlačom čije sam obline osjećao kako me ovlaš dotiču, čas gurkaju pa me zaobiđu, pa nanovo tiskaju, te kad bi vidjela da nema ništa od toga (ko zna: ili ne shvatam ili galantno izbjegavam igru?), tad bi uz gestu neke naročite povrijeđenosti, koja se uočavala njenim ravnim pravocrtnim razvlačenjem tankih usana kao da ih je neko olovkom produžio, odlazila bilo kamo (u blagovaonicu, u sobu, špajz) i tek bi usput replicirala, recimo, naprimjer ovako: "Ako ti ove godine položiš razred, onda će to da bude pravo čudo".

− Osmo svjetsko čudo!

− I više od Osmoga!

U početku, ne shvatajući ovu igru, zaustio bih da nešto kažem, nešto što bi eventualno mirisalo na duhovitost, ali je to bilo ishitreno, štaviše, neduhovito, da je nakon toga zrak ostajao nekako mlačan i jadan, a nas dvoje još čamotnji, tako da je bilo daleko pametnije da usta nisam uopće otvarao.

Istog dana bi ona s ocem postajala pričljivija i srdačnija. Osobito bi to bilo izrazito kad bih ja tu bio negdje u blizini ili bi pretpostavljala da je mogu čuti u susjednoj prostoriji. Ako bi kojim slučajem bilo ovo drugo, makar vatom i dlanovima začepio uši, morao sam čuti njen isforsirani smijeh, koji je više otkrivao njenu tugu i bijes nego radost i zadovoljstvo. Znao sam da je to činila meni zainat (o, kako me je tad potresalo nekakvo suludo smijuljenje), kako bi mi dala priliku da zaključim da je ona toliko zadovoljna u društvu moga oca (po onakvome smijehu, reklo bi se čak i prezadovoljna). A ja, ako sam to drugačije shvatio i pokušao iz toga nešto da izvučem ili pak da zaključim, žestoko sam se varao.

Otac kao ništa od toga nije razumijevao. Šutio je i srkao svoju supu, oprezno žvakao svojom zubnom protezom nabrzinu skuhan kupus sa mlijekom, mljackao jezikom kolače koje mu je ona uvijek u takvim prilikama mijesila, te se usput čudio za sebe zašto se baš danas ona toliko napadno keseri da je čovjeku od svega toga muka, osobito kad on ne vidi šta je u svemu tome nešto posebno smiješno, jedino ako se izuzme činjenica što se ona tako histerično smije. Dalje od ukusnih kolača njegova mašta nije željela bilo kakav napor da učini.

Doduše, znao bi se on i potruditi da se našali svojom urođenom i nadarenom neduhovitošću da ju je on oženio jedino iz razloga što je čuo da ona pravi najbolje baklave i pite na svijetu. No, izgleda, da bi to njoj upravo došlo kao kec na desetku nakon njenog afektiranog histeriziranja da se tobože uvrijedi, da zbog toga ode uvrijeđena u sobu, ali nikad ne zaboravljajući da pripomene da joj je najveća i fatalna

greška u životu (veću ne može da učini ni najveći kreten) što ju je ikad đavo dao nagovoriti da priviri i u ovu kuću i da živi sa dva klinička manijaka i krepaline.

Sjajno, smijao sam se ja u susjednoj prostoriji. Sjajno si to izvela!

Da je nešto među nama, osjetio sam nekoliko dana kasnije.

Bila je nedjelja. Čim sam ustao, počeo sam se spremati da izađem vani. Ocu to nije moglo da promakne iz očiju, te me sasvim neljubazno upita: "Đe si ti kren'o?"

− Vani.

− Znam i ja da ideš vani, ne ideš valjda unutra.

Ta njegova prokleta neduhovitost upravo onda kad žarko želi da bude duhovit.

− Nisi nimalo duhovit – prigovor stiže od Nejme.

− Ti šuti, tebe ništa ne pitam. Ne može ići vani, a tamo u školi livadu bi mog'o ograditi kečevima.

Počnem da se izuvam. Namjeravao sam da odem u svoju sobu. Međutim, otac reče u tom trenutku: "Ti samo znaš da napneš tu svoju nosinu, a ne bi se prevario da sjedneš s nama i da jednom popričamo kao svaka prava familija. Samo znaš da šutiš i ništa više".

− I tele kad uđe u štalu mukne, a ti ni to – dodam ja.

− Jest, jest, i tele mukne kad uđe u štalu.

Ono si ga, maloprije, do kraja uprskao, pomislim. Da se kao prava familija nas troje okupimo oko stola, a supa krčka,… a mačka prede,… a miš mota oko plota. I još vatrica pucketa…

I dalje sam šutio dok Nejma ne stade na moju stranu: "Kako ti, čovječe, ne vidiš da je on zreo i svoj čovjek i da ti ne možeš više njime da komanduješ kao nekad dok je bio dijete".

− Mogu ja i tebi da budem komandant ako mi bude volja – patetično se isprsi otac.

Gledaj ti sad nje! Znao sam da je Nejma lukava i prepredena, ali nisam mogao ni da pretpostavim da se u ovakvim situacijama može snaći kao riba u vodi. Odakle joj samo tolika umješnost da izmigolji kako joj se u nervoznom tiku gornje usne ne bi raspoznala uvrijeđenost. Ocu je veoma lahko moglo postati sumnjivo to što se ona bez nekog jakog razloga stavlja na moju stranu. Ovaj put se pokazala izuzetnom za mene, koji sam je znao slušati i posmatrati ne baš s velikim simpatijama i oduševljenjem. Takva njena reakcija me nije ostavila ravnodušnim, čak sam od nje bio nešto i blaziran.

Ona reče u tom trenutku: "Da meni možeš komandovati, to stoji, ali da njemu još uvijek možeš, u to čisto sumnjam."

Kao prvo, bilo je jasno kao dan da joj on ni slučajno ne može da zapovijeda, ali mu je sad ona išla na ruku samo zato da ga i dalje sigurno drži na uzdi, što je meni automatski davalo prednost nad njim, a i njoj, vjerovatno, nad njim. Još sam bio toliko uviđavan da osjetim tu njenu ne baš sasvim bezazlenu i otrovnu porugu na tu njegovu umišljenost, sujetu ili pak apsolutnu ludost da on može onakav kakav jeste da vlada s nama dvoma kako mu prahne u mozak.

Prvi put se dogodilo da osjetim izvjesnu naklonost prema njoj, osobito što ona nije držala za sigurno da sam to i ja sam primijetio i tom njenom fintom bio ushićen.

A možda je to, usput, bila još jedna njena dodatna gluma? Vjerovatno.

Svašta je za očekivati od takve individue samo ne naivnost i prostodušnost, neumješnost i odsutnost duha i tijela.

Ona je odmah potom izašla iz sobe, ne udostojivši nas obojicu ni onim njenim obaveznim, zagonetnim i fatalnim pogledom pokupljenim iz petparačkih western-filmova.

Tako smo ostali nasamo – ja i moj otac, valjda prvi put poslije nove ere. Naravno, šutjeli smo kao dvije prave jejne.

Nejma se vratila nakon desetak minuta. Kad nas je vidjela onako snuždene i mučaljive kao pravog oca i sina, odlučila je da sjedne između nas i nekako da pokuša da nas izmiri.

Priznajem da je za takve stvari bila pravi majstor. Obermajstor.

Oca je mazno uhvatila ispod ruke i rekla mu direktno u oči, kao, da on nema pravo da se na mene ljuti, a mene je ovlaš dodirnula prstima i priprijetila mi prstom da me mora odati pred ocem. Kazala je da me je nekidan vidjela sa nekom curom na ulici.

Bogme, lijepa i plaha cura.

− Dat ću ja njemu njegovu curu. Neka on zabije glavu u knjigu.

Ni sad ne mogu da savladam jezu kad se sjetim kako se to moglo dogoditi da iznevjerim sebe. Otad počinjem sebe da mučim i ponižavam s takvom divljom surovošću da se ona s vremenom stala graničiti s nekom vrstom zanosa i predanosti na koje sam dobrovoljno pristao.

Sasvim sigurno tvrdim da se u nekim stvarima ne mogu smatrati odgovoran za ono što se dogodilo između mene i Nejme. Izgleda mi da je tako bilo suđeno te prema tome odbacujem sa sebe svaku odgovornost. Ne može se reći da sam bio umjeren u svim stvarima, ali želja da ne dovedem sebe u nepriliku, ovog puta pred ocem, poticala je u meni još veći oprez koji, eto, u ovom slučaju nije bio krajnji, jer se, ipak, dogodilo ono čega sam se najčešće klonio: da povrijedim nekog bliskoga do čije mi je naklonosti stalo.

Prekidam ovakvu vrstu izlaganja, jer se sjetih da događaj treba ispričati po redu i do najsitnijih detalja.

Nejma je bila devet godina mlađa od oca. To što mu je često prigovarala na njegovo pretjerano spavanje, čitanje novina u pola glasa te akutnu mrzovolju u najvećem dijelu dana, još ništa nije moralo da znači da se ona odbija od njega. Mene to nije ni najmanje zanimalo; bio sam u godinama kad je čovjek dovoljan sebi i sav sebi okrenut, te stoga većinu stvari koje su se u kući događale nisam smatrao dostojnim svoje pažnje.

Ovako sam rezonirao: niti me je pitao hoće li se ponovo oženiti nakon što je majka umrla, niti me uopće zanima taj brak. Oženio se da bi jeo najbolje baklave i pite na svijetu, a sad spava, ili šuti, ili kopa po novinama ima li koja neriješena ukrštenica.

Eto ti sad baklave i pite pa ih jedi u slast, prijatno ti bilo.

Nejma se i dalje izležavala do podne, naravno osim nedjelje, kad su po nekom nepisanom scenariju uloge se stubokom mijenjale. Ona je rano odlazila u kupovinu namirnica i dolazila vajkajući na cijene, a on mljackao svojim kravljim jezikom ostatke kora od nekadašnjih baklava. Prethodnu noć nije spavala, čuo sam je kako svaki čas izlazi iz spavaće sobe i i uzdiše proklinjući ovakav "šugav" život.

Kako šugav?

Ne može biti šugaviji!

Nikad mi nije bilo baš sasvim jasno na koji to ona život misli: na ovaj na koji se svako žali ili ovaj koji mora da dijeli sa ocem? Možda sam u tu kombinaciju uključen i ja, možda, bolje reći, moju neuviđavnost i podrugivanje s njom? Priznajem da sam paranoik, što mi daje izvjesno pravo da mislim ono što mi moja sumnjičavost pretpostavi.

Rekao sam, ona se i dalje do podneva izležavala. Ja sam ulazio u kuhinju da nešto prezalogajim i da se odmah povratim u svoj brlog. Ona je uzimala sebi za slobodu ili pak pravo, šta li, da me pita za školu i ocjene. Doduše, to je bilo nekad. Sad je znala da pita općenito: "Kako ide nauka?"

Zar nije smiješno šta sve ljudi ne krste naukom? I najobičnije žicanje za dvojku naziva se naukom.

Što se mene tiče, ja sam ta njena pitanja, te tobožnju brigu za moj uspjeh u školi primao sasvim ravnodušno, štaviše, jednom sam joj otvoreno dao na znanje da se ne treba suviše da trudi oko mene i "moje nauke". Vjerovatno sam je dobrano iznenadio kad sam je upitao: "Zar ti nemaš pametnijih i interesantnijih stvari?"

Vidjelo se, besumnje, da je bila zatečena i pogođena do te mjere da jedino pametno što je imala reći u tom trenutku bilo je: "Je l'?"

Drugi put me je pitala da li čitam neku zanimljivu knjigu. Odgovorio sam joj da uopće ne čitam knjige jer samo budale mogu satima da bulje u slova a i nema bogzna šta tamo. Onda me je pitala jesam li još sa onom istom curom. Kad sam joj rekao da jesam, a slagao sam joj to kao pas samo da joj vadim mast, kazala je da joj se mala jako dopada i da je mala jako slatka. Ona je uvijek umjesto – veoma, kad bi htjela nešto naglasiti ili blewfirati, govorila – jako.

– Morat ćeš dobro da se potrudiš da je sačuvaš za sebe od ostalih muških – upozori me ona.

Nije mi promakla ta njena intimna zabrinutost, no ja sam se pravio kao da to nisam primijetio.

– Zašto bih se morao truditi?

Ona mi je tad navela Njegošev stih u vezi sa ženskom prevrtljivošću.

– Bi li ti mogla da budeš prevrtljiva u onom smislu? – usudim se da iz usta izbacim.

Tu se više ništa nije dalo učiniti, osim da čekam njenu reakciju. Moja draga Nejma, s nekakvom navrlom strašću koju pusti s uzda postavi jastuk pod pazuho te se svom težinom nauznak osloni na lakat.

Osjećam da je koka sjela na jaja.

− Zavisi ko bi to bio – mazno ona zijevnu, šireći ruke kao da je helikopter.

Sjetim se nanine priče da je nekad bila najljepša ženska na svijetu.

− Najplahija žemska! Sve su je žemske zbog toga mrzile!

Ocu joj se dugo niko nije usudio da ode u prošnju, bojeći se da ne bude odbijen. Zbog toga je neko vrijeme bila sama. Skoro da ne ostade usidjelica.

Onda se najednom, iznenadivši sve u mjestu i sve one koji prognoziraju i koji sve unaprijed predviđaju, udala za jednog sitnog berberina.

Svi su se iščuđavali, a žene likovale.

− Mislila si? Sad te je Allah sveo na tvoju mjeru. Sad se moreš duriti pred svojim bricom. Krpa nađe zakrpu!

Njeni bivši udvarači, obožavaoci i opsjenari, sad već oženjeni ljudi, sjede povazdan za kafanskim stolom kod "Turskog", te krvavim i mutnim očima posmatraju svijet oko sebe, zapravo, bulje u njega bez ikakve jasne i određene misli, osim one o sebi i "najplahijem žemsku" kojeg je sama vila rodila i ovakvom ljepotom obdarila. Svako je mislio na nju, a pored nje je obavezno vidio i sebe. Tako se ona pojavljivala u bezbroj varijanti dok je u stvarnom životu, bar na papiru, pripadala samo berberinu.

Ponekad bi ona prošela sa svojim mužem, koji se bio trostruko stariji od nje i koji je na sve prije ličio nego na supruga onakve pustašne Nejme. Čak je bila puštena u opticaj jedna opaka pretpostavka da je njen otac silan novac dobio za nju.

Takva je, dakle, bila Nejma. Žena s najljepšim guzovima i sisama na svijetu. Svi smo uz Desanku Šakić mislili na tu krstaricu.

Ne zna se od čega je njen berberin bolovao, no jednog dana ljudi iz "Bakija" zabiše rajsnedle po uglovima osmrtnice. Berberin se preselio na Ahiret. Od čega? Zbog čega? Allaha ti dragog pitaj. Više se mislilo na Nejmu nego na berberina, kojeg je, to je sto posto, života koštala ona stvar.

Rahmetullahi alejhi rahmeten vasiah!

Sedam godina je bila udovica. Doduše, nije bila onako jedra i mlada kao nekad. I dalje je odbijala, doduše, rjeđe i vremešnije prosce, da bi kao i prvi put, sasvim nenadano, dala riječ mome ocu. I danas se priča kako mu je ona prva prišla na ulici i upitala ga hoće li da joj dozvoli da zajedno nose pretešku torbu: "Ja ću za te poći ako me ti hoćeš. Ako me nećeš, neću se naljutiti."

Dogovor je odmah sklopljen bez ikakvih uslova.

Sutradan je Nejma došla u naš stan da živi zajedno sa nama. Odmah je počela da čisti silnu prljavštinu koja se nakupila nakon mamine smrti. Otac je zbunjeno preda mnom uvijao: "Sine, nemamo nas dvojica puno da razmišljamo. Mrtvima čast i sjećanje, a živima život."

Niti sam se saglasio niti sam mu zamjerio. Mislio sam: ako se oženio, sebi je našao ženu. Ako je dobro izabrao, bit će nam oboma dobro, ako nije, jao njemu! Usput, možda i meni?

Tako su prošle četiri godine, a ona, evo kako mi govori da su žene prevrtljive sve odreda, dakle, tu može računati i na sebe; jedino zavisi ko bi to bio. One su baš pravi majstori da čovjeku izvuku tepih ispod nogu, a potom ga svega uvale u drek.

Kako sam idiotski uživao da se poigravam s riječima, sasvim otvoreno je upitam: "A šta bi bilo kad bih to bio ja?"

– Kad bih ga prevarila s tobom, ubila bih ga hicem iz prve. Pošto nemam namjeru da ga ubijem, još ne mislim da ga prevarim s tobom – pjevuckala je moja Nejma.

Ona je pjevuckala, vidio sam kako joj se usne pomjeraju, osjećao sam da me onim što izlazi iz njih direktno nabija na ražanj, te me na njemu sad vrti na tihoj vatri, polijevajući me zejtinom da mi koža ne zagori. Bio sam reš pečen. Tad uopće nisam znao da ona uopće ne misli na oca.

Što se nje tiče, sigurno je da tako nije mislila, već je bila prisiljena da ponovo upotrijebi svoju lukavštinu, iskušavajući me valjda da li sam doista ozbiljno mislio ono što sam maloprije onako otvoreno upitao. Pošto-poto, nastojala je svim silama da sačuva prednost nada mnom, ako ne zbog drskosti i oholosti, a ono bar zbog godina.

Čitav dan proveo sam kao u bunilu.

Šta će reći ocu i hoće li mu išta reći? Kako sam dozvolio da me onako jeftino nasanjka? Iščuđavao sam se, grizao se i skoro da sam zaplakao nad svojom glupošću.

U uobičajeni čas nije me ni pozvala da jedem. Dakle, i s njom se nešto događalo, no sad je već u meni uplašeni pubertetlija totalno zavladao. Ona može da glumi uvrijeđenost, a ti, tobožnji meleče, što prodaješ svetost za gloginje… Kako bih se mogao pojesti od muke i srama! Strah i sram naprosto su me razarali.

Bio sam još tolicno gord da ne odem u kuhinju i da nešto pojedem, mada mi se vrtjelo u glavi od gladi. Nije mi se izlazilo vani da jedem kod nane. Na spoj nisam ni pomišljao. Predvečer, samo što nisam pao od gladi i muke.

Preko vrata sam čuo da otac odlazi na partijski sastanak. Tako smo nas dvoje ponovo ostali sami.

Nije prošla ni cijela minuta a vrata moje sobe se širom otvoriše. Nejma je u rukama pridržavala pladanj s tanjirom u kojem je bio ručak podgrijan od danas. Ona ga odloži na sto i sjede kraj mene.

Moguće je da smo tako ostali frtalj sata a da se nismo čestito usudili da nešto reknemo jedno drugom a da nas glas ne oda. I kad isfrfljasmo nešto, to su bile neke nebitne sitnice rečene u obliku glagola ili čak priloga.

Znam. Hoću. Dobro. Aha.

Za vrijeme te vječnosti, nijedanput je nisam pogledao, bolje reći, da sam to uradio, čini mi se istog časa bih se srušio.

Ona koja me nikad nije primjećivala u vrijeme svoga udovištva u buljuku uspaljenih i čviljavih masturbatora i ja koji sam sve te godine proveo misleći na nju u mraku.

Iskoristio sam obostranu šutnju da pojedem. Nikad nisam volio da jedem u nečijem društvu. Po čemu se te dvije radnje razlikuju, osim što u prvom slučaju ubacuješ

u sebe, a u drugom slučaju izbacuješ iz sebe. Nikad mi nije bilo jasno što su u prvom slučaju ljudi zajedno a što u drugom slučaju su sakriveni. Zar to nije ista stvar. Zašto bi se pristup tim stvarima razlikovao.

Konačno i ona stavi pravu riječ u promet: "Znam zašto si cijeli dan ostao u sebi. Stoga nisi večeras ni otišao curi na randes."

− Nismo imali zakazan randes – pokušavao sam nekako da se izvučem.

− Vidjela sam ja nju kroz prozor da te čeka na ulici. Poslala sam maloga iz komšiluka da joj rekne da te nema kući i da si poslom otišao jutros u Sarajevo. Jesam li pogriješila?

Opet me je iskušavala. Ovaj put držala me je čvrsto u svojim šapama. Što bih god rekao – "da" ili "ne" − mogla me je matirati i dovesti u zabunu u tri poteza. Stoga sam se odlučio za lakonski odgovor: "Nisi!"

Odgovor je bio kratak i glagolski da ne poremetim vibracije u zraku.

Pretpostavljao sam da me njena blizina ima uskoro da navede i da me veže za onu stvar, kojoj se ja, eto, ne mogu, i da hoću, da oduprem. Pa kakav sam to ja? Imam li ja svoje ja?

Sjetim se da sam sinoć nešto slično sanjao. Siguran sam da sam sinoć nešto slično sanjao, ali nikako ne uspijevam da sjetim šta. Doista, mislim da je riječ o izvjesnim slikama, jer me na to upućuje i moje tjelesno stanje, no ne mogu uopće da dokučim o čemu bi mogla da bude riječ. Da li je to bila smrt ili je to bilo ovo što upravo pred sobom gledam? Ne zahtijevam odviše, odgovor će biti dovoljno i umjesno ovo moje pitanje s kojim se mnogo lakše nosim u snu, računajući na izvjesnost nego sad u stvarnosti strepeći za svoju dušu kako će to ona da primi. Drhtao sam od neke pseće napetosti. Sad bih najmanje želio da ode iz moje sobe s tanjirom na pladnju natrag u kuhinju. Neka sve padne na moju glavu: i očeva kletva ako dozna, te bilo kakva kazna, njegova ili Božija.

Šta mogu da uradim kad sam sasvim nemoćan?

Stoga ja otklonim pladanj od sebe i kleknem pred nju, obgrlivši joj listove. Osjetim na koži da brije dlake po njima.

− Šta da radimo, Nejma?

− Uradi ono što misliš da treba da uradiš.

− Nejma, kad čovjeka treba da bude sram? Odgovori mi iskreno.

− Ne treba da ga bude sram pred drugima – odgovara ona, držeći mi glavu među dlanovima. – Sebe će nekako čovjek uvijek da opravda. Drugi žudnju za ljepotom ne opraštaju.

− Kako da me ne bude sram od oca i od tebe, a da nikog od vas dvoje ne povrijedim?

− Njega šutnjom a mene onim što osjećaš. U koži sam tvojoj i znam dobro kako se osjećaš.

Oko mene se okretala cijela vasiona.

− Volim te, Nejma – otkide mi se s usta kao balon od sapunice koji ostade da treperi i drhturi u zraku. – O Bože, otkad te želim! A otac? – upitam sav prenerażen.

– Otac ti je otišao na sastanak. Vratit će se kasno. Znaš ti njihove kongrese.

– Sigurno, Nejma.

– Kad ti Nejma kaže, samo se ti raskomoti i opusti, da ja svjetlo ugasim.

Otac se navečer kasno vratio. Izgleda da je bio i u kafani. Mrsio je jezikom i prepričavao nešto što je na sastanku ubrk skresao.

– Nema danas skromnih ljudi, a s tim se socijalistički moral ne može graditi. Ako nema morala, nema onda ničega. S tim sam im sve rekao. Živi bili pa čuli: to je bila, najprije takva grobna tišina, a onda se najednom prolomio gromoglasan aplauz.

Razbuđena Nejmna je ustala. Tobože razbuđena. Ljutila se što je u cipelama ušao u stan i pošto nema živaca da ga i dalje ubjeđuje u pravila kućnog reda, jer je on sad prilično nakresan a uz to i poprilično bezobrazan – gle čuda! – ona kleknu na koljena da mu pertle odveže.

Bila je to njena kardinalna i kobna greška. Ohol čovjek mora da se uvijek ponaša oko granica svoje oholosti i kad je zadovoljan i kad je nezadovoljan. Ovaj put ona je bila potpuno zaboravila da mu dotad nije činila ni sitnije ustupke, a kamoli da klekne njemu, ovako pijanome i da mu odvezuje pertle na cipelama kao da je *zadnja.*

Otkud sad najednom tolika ljubaznost i susretljivost? To mu se moralo učiniti kao sumnjiva rabota, pa on stoga podozrivo izmaknu nogu ispod njenih ispruženih prstiju i dobro nacentrira one svoje očurde u nju što su ličile kao dva tvrdo kuhana jajeta.

– Šta je tebi noćas pa si tako uslužna? – upita on nju.

– Ne želim, čovječe, s tobom da se svađam kad narod spava. Nisi toliko ni pristojan i da pred vratima skineš cipele – recitirala je onu pjesmicu napamet, glumeći histeriju kakvu ispoljavaju usamljene i zapostavljene žene.

– Vidi, vidi, šta još noćas neću čuti – zacmokta on usnama. – Ti se ne želiš svađati? Pa ti, sorella, šampion u toj plemenitoj vještini. Kapali-čaršija ti ne bi mogla parirati. Dobila bi je klasičnim nokautom.

– Sad i vrijeđaš. Pijan si i sad ti je najpametnije da odeš u krevet da se ispavaš. Taj ti sport znaš najbolje da obavljaš. Tu si ti pravi maršal!

– P'rdon, u krevetu se, drugarice, nešto drugo radi osim drinjanja.

– Ja sam, eto, i zaboravila da ti u krevetu nešto drugo radiš osim što drinjaš.

– E, sad ćeš mačko vidjeti šta dasa radi u krevetu. Možemo i van kreveta: hoćeš uza zid, možemo ovdje odmah na podu, a možemo i u krevetu. Molim lepo, dame biraju!

– Sad nećemo – uzmače ona – kad nisi dosad noćima činio, nećemo ni noćas.

– Tvoje je samo da legneš na leđa i raširiš noge. To neće boliti kad ti kaže čika-doktor.

Ona ponovo uzmače, čineći korak unazad. On pođe ka njoj, ali ga ona žestoko odgurnu. On posrnu, no ipak je uspio da je uhvati za list noge. Ona pokuša da mu još jednom izmakne, međutim, on istom prihvati za njen drugi list. Tako ju je čvrsto stezao kao da se u nabujaloj rijeci prihvatio nekog plutajućeg debla.

Prsti se dočepaše njene spavaćice. Ona se savi u pasu, pođe bedrom da se odbrani, no on se već nasukao na nju, te svu snagu upotrijebio da se jednom rukom raspojasa a da joj drugom smiri i raširi noge, koje su bez uspjeha mlatarale po zraku iznad njegovih leđa.

Tad me ona vidje kako stojim na otvorenim vratima. On mi je bio okrenut leđima, pa me nije mogao ni da primijeti.

Ona mi dade rukom znak preko njegovih leđa da se sklonim kako me ne bi vidio. Otac pomisli da ga to ona pokušava da zbaci sa sebe, pa joj usput zareža: "Nemoj da se mrdaš, inače ću da te rastavim na proste faktore. Hoću da te pogodim u sridu."

Ja se sasvim približim. Zamahnem da udarim oca.

− Ne! – viknu Nejma iz svega glasa.

Kao iz sna, otac se prenu od njenog vriska. Istoga časa izroni iz onog svog zanosa te krenu u pravcu kamo su grozničavo piljile Nejmine oči.

− Ti! – zabezeknu se on – odakle ti?

Bilo je nečeg tužnog i komičnog dok se on dizao s Nejme i uvlačio mlitavog miša u šlic, a sperma mu se cijedila u razvučenim kapljama po raspojasanim pantolanama.

− Kako se ti usuđuješ? – viknem ja na njega.

On se toliko zbuni od tog besmislenog pitanja da nisam mogao a da mi se usne ne pokrenu u osmijeh kad mi je odgovorio, gotovo pravdajući se: "Ona mi je žena… ja imam pravo…"

− Odsad je ona samo moja – reknem i ja glasno i jasno.

− Zuka! – zavapi ona s poda. – Zuka, tek smo sad oboje prokleti!

− Pseto jedno! – prosikta otac ujedno ga i proklinjući. – Više nisi moj sin. Isti čas da si se izgubio iz kuće, proklet da si!

Sutradan se probudim pretvoren u psetance. Otac je već bio otišao na posao, rekavši da me više ne želi vidjeti u kući. Kako je još bio mrak, ja se izvučem za njim na hodnik.

Znao sam da Nejma neće ustati do podne. Čuo sam kako otvara vrata moje sobe i plače. Po plaču sam osjećao šta osjeća dok gleda u moj prazan krevet. I meni dođe zbog toga teško oko srca, ali nisam mogao, ko zna zbog čega, ni ja više da plačem. Stoga iz sve snage zakevćem.

Izgleda da je moj lavež Nejma čula. Ulazna vrata se otvoriše. Čim me ugleda, ona uzviknu: "Gle, kakvo dražesno psetance!"

Ona učini korak prema meni da me uzme u naručje, nešto malko zaziruć od mojih iskeženih zuba da je ne ugrizem. No, čim me uze u svoje naručje, ja joj obliznem jezikom ruku, uvjeravajući je da nema ni najmanjeg razloga da me se plaši. Ona me najzad privi na grudi i unese u stan. Unutra mi dade mlijeka da se napijem. Za to vrijeme mi je govorila: "Kakvo dražesno psetance! Kakvo ću ja tebi dati ime?"

Ja sam, naravno, šutio i gledao je pravo u oči.

− Kao da sam te negdje vidjela, a? – uskliknu ona.

Ja zakevćem.

– Dat će tebi tvoja mamica neko lijepo imence – reče ona. Recimo, recimo, da se zoveš… recimo, Zuka! To će biti najbolje. Zar nije to lijepo ime? I tebi će se to ime sigurno dopasti. Zu-ka! Zuka. Zuka… Zu-kaa! Paše?

Opet sam pred sobom vidio moju lijepu i nježnu Nejmu. Hoćete li vjerovati da nisam bio nimalo nesretan što sam sad jedno obično psetance. Više volim biti i psetance a da sam kraj svoje Nejme, nego čovjek a da moram biti odvojen od nje. Kaznu sam od oca dobio time što me je prokleo. Sad je nosim s ponosom i ona mi je kao utjeha. Nasreću, nadam se da ću uvijek imati u blizini svoju Nejmu koja će lahko da ubijedi oca da joj treba neko psetance za razbibrigu i zabavu i da nije povazdan sama. Drhtao sam od pomisli da ću možda još večeras da prisustvujem njihovim nježnostima. Naći ću ja način kad na mene zaborave da se izvučem i da negdje ubijem tugu. Znam da će i Nejma misliti na mene i pitati zašto joj se još ne javljam i da li sam još uopće živ? Pojma nema, jadnica, da sam ja tu pokraj nje.

Hoću li se ikad ponovo da pretvorim u čovjeka?

Svijetu nije bio ništa neobičan bračni par i njihovo novo psetance, koje je, uostalom, bilo toliko dražesno da su ga mnogi poželjeli da je njihovo.

Jedino što niko nije znao gdje se denuo Zuka. Da ne bi kod nekih probudili sumnje, otac dade časnu riječ Nejmi da ne može zadržati psetance. Jedini joj postavi uslov da ga ne zove Zuka već nekako drugačije.

Helem, bilo kako samo ne Zuka. Znaš već svijet, kakav je naš svijet, on vidi ono i što ne vidi, može da pomisli da se to rugaju njegovom odbjeglom sinu za kojeg se nagađalo da je nesretnik otišao u Nepal za nekom curom iz hipi-grupe.

– Ako te neko pita, zašto, ti reci, ništa. Rahmetli mater, te pubertet, te maćeha, te Mujo te Haso. Ako te druže zanima, nađi ga i pitaj zašto je od kuće otišao. Meni nije podnosio izvještaj! – savjetovao je otac Nejmi kako da odgovori radoznalosti mještana.

Nejma dade psetancetu ime – Reks. Kraće je i lakše se izgovara. Neke zlobnike navela je i na ovakav zaključak: "Vidi je kako se lijepo i pažljivo ponaša prema onoj džukeli. Zuka ne bi pobjegao od kuće da mu je s njom bilo dobro. E, đe je mati maćeha, tu je otac kolac! Ele!"

Uskoro se Nejma poče ekscentrično da ponaša. Izlazila je na ulicu u raznobojnim cipelama, sa psetancetom obojenim u žutu limun boju na kojem je crvenom farbom bilo ispisano veliko štampano slovo P. Mještani su se opasno ljutili i durili, misleći da je to slovo početno njihovog mjesta. Čak su i milicijom prijetili, te je doista jednu noć provela u zatvoru zbog narušavanja javnog reda i mira, te unošenja uznemirenosti kod građana. Tek ujutro se udostojila da inspektoru objasni da veliko štampano slovo P znači – psetance.

Pustili su je a da s njom ni sami nisu znali šta da urade.

Drugi put je izašla na ulicu s kišobranom koji je imao samo razapete žice. Kiša je lila kao iz kabla. Prvom prolazniku je rekla da joj kišobran po svoj prilici nešto malo prokišnjava. Rekla mu je i to da joj se ne pokušava udvarati, jer će inače napujdati svoje psetance na njega. Dodala je da njen pas laje na nekom jeziku kojeg ne

poznaje savremena lingvistika i da on, tj. jezik, pripada nekom narodu koji je odavno zbrisan s lica ove zemlje. Jedino još ona na cijelom svijetu taj jezik uspijeva nekako da razumije.

Drugom prolazniku je kategorički tvrdila da ona nije rođena u mjestu P., kako to piše u njenom rodnom listu, već je ona rođena kao Starorimljanka još od prije nove ere. Tamo je živjela i bila udata za jednog centuriona. A tamo je i umrla. Potom je njen duh šetao svemirom, došao iznad ovih krajeva i ovog Božijeg mjesta i tu se pomiješao s ostalim umrlim dušama. To joj je isto potvrdila vidovita Ajkuna dok joj je gledala u pijesak u kojem je prije toga otisnula svoje stopalo. Tvrdila je i to da joj je oca opila njena starija sestra, spavala s njim i od njega dobila nju. Tako joj je starija sestra i majka u isto vrijeme.

S ocem već odavno ne spava. Najprije je postavila sjekiru između sebe i njega. On ju je kleo i molio, prijetio i plakao, ali je ona ostala neumoljiva. Čak je i u novinama objavio Zukinu fotografiju uz tekst u kojem ga moli da se vrati kući. To je dao prevesti za jedne dnevne novine iz Katmandua. Da će mu sve oprostiti, to je izostavio. Uskoro se sasvim odmetnuo od ljudi. Ni na sastanke više nije imao volje da ide.

Jednog dana našlo ga je dvoje ribara kako pluta rijekom. Bacio se s obližnjeg željezničkog mosta.

Nejma na brzinu rasproda stvari i odseli se preko noći nekud. Dugo se nije znalo gdje je otišla i je li sad uopće živa. I ne bi se nikad ni doznalo, da neki naš čovo, koji je živio i radio u Chicagu, nije poslao u koverti, uz pismo, isječak iz nekakvih lokalnih američkih novina. Tekst u prevodu je glasio: NEOBIČNO VJENČANJE

Da se u USA mogu dogoditi i najčudnovatije stvari, potvrdit će i ovaj primjer neobična vjenčanja. Naime, izvjesna građanka Neyma Caytas, poznata zarad svoje ekstravagancije i ekscentričnosti, ovih dana učinila je neobičan gest, vjenčajući se sa svojim izabranikom po imenu Rex, allias Succa. Na vjenčanje bilo pozvano preko tisuću zvanica. Kad su se mladenci pojavili na vratima Općine, prisutne uzvanice su dočekale mladence uzvicima oduševljenja. I mladenci su bili radosni i razdragani. Ovo ne bi bilo ništa neobično da mladenac nije bio psetance foksterijera, koje je u znak oduševljenja svatove pozdravilo – lavežom.

Posljednje što se odlomilo kao komadić sna, prije nego što ću ponovo izaći na javu, ostade mi slika psa koji plače.

UDK 821.163.43*-1

Psalmi Nemanjini pred dverima Grada Andrićgrada

Sead Mahmutefendić
Sarajevo

Tamo gdje su psalmi
tu su i prokletstva.
Mak Dizdar: Zapis o otkrivanju

Ovo je zapis mog boravka
pred vratima Grada Tanatopolisa.
Ne znam zbog čega ne prođoh kroz njih,
mada me njihova odškrinuta krila
bjehu skoro sasvim privukla i
uvukla u okvir.
Zašto je teško i mučno oživljavanje onoga
što samo od sebe navire i nudi se,
zavlačeći nas u nedozvoljeni i
mračni svijet?
Poslije rata nisam se vratio u Bosnu;
ja sam htio da ne budem Bosanac!
O svijete, ostaj mi pola zbogom pola dođavola,
Kao bol budi lak i oštar
Kako bi ostao s anđelima i vješticama..
S neznanom polovinom kukova i patnje,
Ostavljen u majčinom snu.
U bljutavim danima sastaju se u njemu
I pomaljaju krvavi prsti.
Bliže smo smrti nego životu
Zbog bola koji se tuži
I plača koji se ne prazni
Kao i svaki snovi
Na dnu naših irisa.

Ne čujem da iz zemlje rastu kletve i osvete,
Slušam vjetar i uzdahe rahmetlija.
Njihove mrtve oči historiju zidaju
I igraju žmire po slijepome groblju.
Unutra im mrakožderi žvaču nebo od mesa
U jednom zalogaju.
Ne plači dok vranci u pjeni
Kidaju svoje kaiševe
I dok zvijezde padaju
Na utrnule kandže.

Milujem lice vode
Da noćne zvijeri ne budu tako
Tužne i mutne
I da ne bježe divljim snovima,
Da mi ne budu sivlje i tužnije.
Skoro će doći pjesma
S cvrkutom ispod streha,
Zaklon od hihota i smijeha
Sanjaće da pjeva ljubav i proljeće.

Koliko još noći i pjesama
Ima da udahnem.
Je li ono vatra što crveno ližu čopori pasa
I zašto gavrani lete u stopu za nama?
Pokažite mi na čovjeka
Koji ne voli vatru tuđe krvi
I koga ne zanosi sloboda
Što lije iz vedra našeg njedra.

Mirisi i daleka mjesta
Osmijesi i tama
Smrtnog vala nas čeka.
Sutra će nas podići s usne vremena
Da mi iz usta potekne zadivljeno proljeće.

GODIŠNJAK 2012

PRIJEVODI

UDK 821.163.43*-1

Kasida o Novom Pazaru

Ahmed Gurbi
(priredio i preveo Avdija Salković)

O dervišu Ahmedu Gurbiju (u zavičaju poznatijem kao Gurbi-baba) u tezkerama i ostalim izvorima gotovo da ne postoji nikakva informacija, što umnogome otežava proučavanje njegove ličnosti i djela. Sve što se može čuti ili pročitati o njemu dobijeno je iz njegovog *Divana*. Tačan datum pjesnikovog rođenja nije poznat, ali se iz stihova može vidjeti da je sa pisanjem djela počeo 1135. godine po Hidžri i da je na taj dan, kako sam kaže, imao 25 godina. Iz ovoga proizlazi da je rođen 1698/99. godine. Nakon sticanja određenog stepena obrazovanja Gurbi je otišao iz Novog Pazara i dugo je vremena proveo u turskom gradu Edirne, nekadašnjoj osmanskoj prijestolnici. Mnogi pjesnici, umjetnici i daroviti učenici toga doba, a i ranije, u želji za sticanjem većeg znanja, afirmacije i bogatih sponzora, odlazili su iz svojih zavičaja u Carigrad, Bursu, Edirne i u druge velike gradove. Međutim, ono što se osjeća iz Gurbijevog duševnog stanja koje zrači iz njegove poezije kazuje nam da on nije bio u potrazi za nečim što je imalo materijalnu formu. O tom specifičnom stanju u velikoj mjeri govori i njegov mahlas/pseudonim. U pjesmama Derviš Ahmed koristi mahlas Gurbi. U divanskoj poeziji vladao je običaj da mladi pjesnici početnici na početku svoje karijere dobijaju mahlas/pseudonim od afirmisanih pjesnika koji su imali ulogu mentora, nažalost, u ovom slučaju ostaje nepoznanica kako i kada je Ahmed dobio svoj mahlas.

Nakon višegodišnjeg izbivanja iz svog zavičaja, Derviš Ahmed Gurbi vraća se u Novi Pazar, u kojem i umire. Ukopan je na gradskom groblju Gazilar, a njegovi učenici podižu mu turbe koje je očuvano do danas. Godina smrti nije poznata, ali se sa tariha koji se nalazi na njegovom turbetu može vidjeti da je turbe izgrađeno 1771. godine. Osim toga, iz distiha koji se nalazi pri kraju *Divana* zaključuje se da je pesnik oko 1747. godine još bio u životu.

Gurbijev *Divan* spada u *gajri muretteb/nesređene* divane. *Divan* sadrži 189 pjesama, pored kojih se u određenim dijelovima nalaze i kur'anski ajeti i hadisi. Uz Gurbijev, *Divan* sadrži i pjesme drugih pjesnika. Mejlija[1] je napisao gazel o Gurbijevom divanu.

[1] Mehmed Mejlija Guranija (Sarajevo, 1713-1781) bio je plodan i talentovan pjesnik. Bio je vaiz i baškatib šerijatskog suda. Napisao je mnogo pjesama i iza sebe je ostavio medžmuu u koju je sam ispisao mnogo svojih stihova.

Gurbi pjeva o Stvoritelju univerzuma Allahu, o svetim knjigama Kur'ani Kerimu, Zeburu, Indžilu i Tevratu, o kur'anskim surama Maide, A'raf, Hidžr, Ankebut, Jasin, Džin, Rahman, Insan, Adijat, Taha. Od meleka Džebrail, od pejgambera Adem, Nuh, Sulejman, Isa, Idris, Musa, Ismail, Ishak, Jahja, Davud, Salih, Junus, Lut, Hud, Muhammed, zajedno sa Ali Aba'om, Hidrom, Ebu Bekrom, Osmanom, Omerom, Alijom, Hasanom i Husejnom, dvanaestoricom imama, vjerskih velikana poput Sejjida Alija i Hadži Bektaša Velija, sve ove ličnosti različitim povodom spomenute su u tkivu divanske pjesme. Osim njih u bejtovima su obrađeni i vjerski elementi poput *kalubela*, *elesta*, *Irema*, *dženneta*, *džehennema*, *Kevsera*, *Tube*, *Ka'be*, *mi'radža*, *Kur'ana*, *hadždža*, *namaza*, pokajanja i dr. U Gurbijevom *Divanu*, osim vjerskih tema, spomenuti su i tzv. junaci ljubavi Lejla i Medžnun, Husrev i Širin, Vamik i Azra, zatim legendarne historijske ličnosti Aleksandar, Rustem, Kahraman, Kanber, Haman, Lokman Hekim i dr.

U Gurbijevim pjesmama spominju se imena divanskih pjesnika Kaimije[2], Mejlije, Hafiz Efendije, Rešida[3] i Hamdija. Gurbi je napisao pjesme kojima veliča pjesnika XVII vijeka Kaimiju i pjesnika XVIII vijeka Mejliju. Također je i Mejlija napisao jedan bejt kojim veliča Gurbija i jedan gazel kojim veliča Gurbijev divan.

Osim tariha koje je napisao za ličnosti kao što su Ferhad-agin sin Muhammed-paša, halvetijski šejh Sulejman-efendi i Derviš-efendi, Gurbi ima i jednu pjesmu koju je posvetio pjesniku Hafizu Efendiji, a u kasidi o rodnom mjestu Novom Pazaru spominju se i imena vojskovođa Sinan-bega i Isa-bega.

Zajedno sa naučnim disciplinama kao što su muzika, medicina, astronomija i astrologija, koje predstavljaju jedan od sadržinskih elemenata turske klasične poezije koji se često sreću u divanskoj poeziji, u Gurbijevom *Divanu* često se obrađuju teme poput ljubavi, prirode, tesavufa, čežnje, društvenog života i dr.

Kasida o Novom Pazaru kao primarni historijski izvor

Opis gradova spada u neizbježnu temu gotovo svih divanskih pjesnika. U većini slučajeva ove pjesme nastajale su u trenucima kada su njihovi autori bili daleko od svojih zavičaja, te zbog toga u njima preovladavaju osjećanja tuge i čežnje. Poznato je da su divanski pjesnici naših krajeva (Ahmed Čelebi, Derviš-paša Bajezidagić, Mejlija, Nerkesija, Mustafa Muhlisija) napisali dvadesetak pjesama o svojim

[2] Hasan Kaimija (Sarajevo, prva polovina XVII vijeka – Zvornik, 1680 ?) pripadao je krugu pjesnika koji su pisali i na bosanskom i na turskom jeziku. Bio je veoma vezan za narod, pa ga je to učinilo poznatim i harizmatičnim. Školovao se u Sarajevu i Sofiji. Autor je dva divana na turskom jeziku, od kojih je jedan poznat kao Varidat.

[3] Mehmed Rešid (Sarajevo, sredina XVII vijeka – ?) rođen je u Sarajevu kojeg je napustio kada ga je Eugen Savojski popalio, jer je ostao bez svoga imanja. Sklonio se u Istanbul u kojem je našao i službu. Pisao je pretežno na turskom jeziku.

gradovima. Derviš Ahmed Gurbi također je napisao jednu kasidu o svome rodnom gradu Novom Pazaru, u kojoj je detaljno opisao ljepote ovoga kraja. Nakon što je opisao prirodne ljepote, arhitekturu i osobe visokog duhovnog ranga, riječima „i kada bi mora bila mastilo, a drveća pero" rekao je da se ni tada ne bi mogao opisati ni hiljaditi dio ljepota njegovog zavičaja. Osim nekih općepoznatih geografskih pojmova, on spominje i Kopanik (Kopaonik), Guliju (Golija), Mukrar (Mokra gora), Guznu (Rogozna), Trnavu, Rašku, Ibar, Deževu, Savu u Neretvu.

Kasida o Novom Pazaru[4] ima 61 bejt/distih i napisana je 1744. godine. O svome gradu Gurbi počinje kazivati stihovima u kojima moli Boga da sačuva njegove stanovnike. Nakon usrdne molitve, tipične za pisca koji čezne za zavičajem, Gurbi poziva čitaoca da posluša o geografskim ljepotama Novog Pazara, premda sudeći po toponimima koji se spominju, nije riječ samo o novopazarskom kraju, već i o mnogo široj regiji.

1. *Yenibāzārun itsem ben gerekdür vasf-ı güftārın*
Bilād ile 'ibādı hep ola hıfzında Settārun
Novog Pazara osobine moram spomenuti
Njegovi predjeli i robovi pod zaštitom su Settara[5].

2. *Ne denlü mücrim ü âsim olursa cümle ķavmine*
Umaram olmazam nevmid ire ġufrānı Ġaffārun
Koliko god da je krivaca i grješnika, do svih njih
Nisam bez nade – stići će milost Gaffara[6].

3. *Bizüm bu halķ ile şehre yavuz ķasd iden ā'dāya*
Erenler himmeti birle irüşür hışmı Cabbārun
Našem narodu i našem gradu zlo što smjeraju dušmane
Sa nastojanjem upućenih, stići će srdžba Džebbara[7].

4. *Eger bir kec nazar eyler olursa sū-yi zann-ile*
Ol uġrar ķahrına āhir ne yirde olsa Ķahhārun

---

[4] Prilikom prevođenja na bosanski jezik, veliku pomoć imao sam od prof. Mehmeda Fatiha Köksala, velikog turskog učenjaka i poznavaoca divanske književnosti, koji je na moju molbu stihove sa osmanskog jezika prevodio na suvremeni turski jezik. Svjestan nedostatka moga prijevoda čitalačkoj javnosti nudim transkripciju originalnog teksta, a sve u želji i nadi da će neko ponuditi bolji prijevod, kakav dolikuje ovoj izuzetnoj ličnosti. Osim toga, digitalna kopija *Gurbijevog Divana* može se naći na sajtu gradske biblioteke u Novom Pazaru, www.biblioteka-np.org.rs u sekciji Digitalna biblioteka. (Autor teksta)

[5] *Es-Settar* – Onaj Koji pokriva nedostatke (Allahovo ime).

[6] *El-Gaffar* – Onaj Koji prašta (Allahovo ime).

[7] *El-Džebbar* – Silni, Onaj Koji popravlja sve narušene stvari (Allahovo ime).

Ako neko pogled uputi sa lošom namjerom
Stići će ga sila Kahhara[8], gdje god da je.

5. *Hudā ıslāh idüp tebdil ide iy' hāle kem hālin*
İçinde fāsıḳ u 'āsi olan hem dahı füccārun
Neka Huda[9] popravi loše stanje i na bolje ga promijeni
Kod onih koji su grješni, nepokorni, pa čak i nemoralni.

6. *Medine anılur çünki mubārek nām-ı digerdür*
Oḳunur hoş ol ism-ile bu demde şehr-i muhtārun
Spominje se kao Medina[10], jer to mu je mubarek ime drugo
Zove se ovim lijepim imenom, u ovom trenu taj posebni grad.

7. *Muhammed Mustafā haḳḳı dahı hem ravżasın anun*
Mutahhar hürmeti haḳḳı o Beytu'llāh-ı envārun
Zarad hakka Muhammeda Mustafe i njegove ravze[11]
I zarad čistog hurmeta tog nurli Bejtullaha[12]

8. *Bizüm bu şehrümüz Allāh ide tāhir habā'işden*
O Kādir itmege sālih münāfıḳlarla eşrārın
Neka ovaj naš grad Allah očisti od prljavštine
On je Kadir[13], od munafika može napraviti dobre.

9. *Rıżāsına muvāfıḳ ben dilerven ide ol Hāliḳ*
Ḳamumuz her ne kim varuz kebirān ile asġārun
Shodno Njegovoj volji, želim da Taj Halik[14]
Sve nas, koliko god nas je, i velike i male

10. *Hidāyet eyleye Hādi niyāzum zāhir ü bātın*
Hatādan saḳlaya dā'im refiḳı ḳıla ebrārun
Nek nas uputi Hadi[15], želja mi je da od tajne i javne
Sačuva grješke, da nam uvijek dobre robove učini za drugove.

---

[8] *El-Kahhar* – Onaj Koji pobjeđuje sve (Allahovo ime).

[9] *El-Huda* – Onaj Koji upućuje (Allahovo ime).

[10] Medina – (*ar.* grad) Grad u Saudijskoj Arabiji u kojem je ukopan Poslanik Muhammed.

[11] *ravda* - bašta; mjesto u kojem je ukopan Poslanik Muhammed.

[12] *Bejtullah* – Allahova kuća (Ka'ba).

[13] *El-Kadir* – Moćni (Allahovo ime).

[14] *El-Halik* – Tvorac, Onaj Koji stvara sve iz ničega (Allahovo ime).

[15] *El-Hadi* – Onaj Koji upućuje sve na pravi put (Allahovo ime).

11. *Berü gel bir n'idem dinle açuben gūş-ı hūşını*
Biraz ta'rif idem işbu zeminün sana etvārın
Ovamo dođi, jedan tren saslušaj, otvori uho pameti
Malo da ti opišem predjele ovog mjesta.

12. *Yedi taġ ile beş nehrün hem üç 'arķun arasında*
Yaradup şehrümüz Mevlā ol 'ārif anla esrārın
Među sedam planina i pet rijeka i još tri jaza
Stvorio je grad naš Mevla[16] i budi upućen, shvati tajne u tome.

13. *Birine Tırnavā dirler ol ırmaġun bilüp anla*
Birinün Rāşķadur adı ķışın buz tutmaz enhārun
Jedan Trnava zovu, taj potok znaj i shvati
Jednom je Raška ime, zimi se ne ledi.

14. *Biri Yuşāphadur biri dahı Dijvā ile Loçkā*
Yigirmi dört degirmān taş döner su ile 'arķların
Jedna je Jušaha, jedna Dižva i Ločka[17]
Dvadeset i četiri kamena vodenice okreću vodom njihovom.

15. *Üçi taġun saġir evsat olup bu dörd arasında*
Ķopanıķ Ġuliyā Muķrār u Ġuznā başı taġlarun
Tri su male, jedna je srednje veličine među ove četiri
Kopanik, Gulija, Mukrar[18] i Guzna[19] vrhovi su planina.

16. *Başında lāle vü sünbül yanaķlarında zerrin gül*
Ķaranfil açılur tutmış benefşe taġ eteklerin
Po vrhovima lale i zumbuli po obrazima narcis, ruže
Karanfil cvate, prekrile su ljubičice padine.

17. *Dahı rāvend ile behmen olur cedvār u kendüse*
Olur şāhterle ķantaryun hisābı yoķ çoķ otlarun
Još i rabardara i pucavca ima, kedra i kendusa
Ima dimnjače i kantariona, nebrojeno mnogo trava.

---

[16] *Mevla* – Pomoćnik, Gospodar, Prijatelj.

[17] Rijeke o kojima Gurbi govori jesu rijeka Raška, Trnavica, Jošanica, Deževska rijeka i Ljudska. Osim njih gradom su tekla i tri jaza, potoci izvedeni iz rijeke Raške koji su služili za navodnjavanje. Kako se grad širio i modernizovao, tako su i jazevi nestajali. Posljednji, vidno zapušten, ukinut je 2009. godine i njegovim koritom izgrađeno je šetalište.

[18] Mokra gora

[19] Rogozna

18. *Ḳırımzı erġuvān zanbaḳ zaġafrān u nigār zülfi*
Gümiş altun demür cevher olur zātında bunlarun
Crvenog rogača, zambaka, šafrana i nigarzulfua
Srebra, zlata, gvožđa, dragulja ima u njima.

19. *Ḳaribinde anun İbre dinür bir nehr-i ā'zam var*
Sana vasf itmege ḳābil degül anun şmeklerin
Blizu njega Ibar zvana jedna velika rijeka ima
Tebi opisati nemoguće je ribe njene.

20. *Dahı hem dört ulu der-bend boġazı dörd cevānibde*
Olur ammā zemini düz direm çārsū vü bāzārun
Na četiri strane nalaze se velika četiri klanca
Ali ravna je, kažem, čaršija i pijaca.

21. *Haḳiḳatle görür idün anı sen ser-be-ser bi-şekk*
'İnāyet eylese Bāri gözinden gitse pindārun
Da si ga istinski vidio u cjelini
Pa da Bari[20] pomogne da ti iz očiju sumnja nestane.

22. *Teferrüc-gāh çoḳ ġāyet revādur birḳaçın dimek*
Ḳamudan ḳapluca evvel anun köşk ile suların
Mjesta za teferidž mnogo je, kažem nekoliko veoma ugodno je
Prije svih, banja i njen dvor i vode.

23. *'Alaḳsā Çeşmesi Köşki dinür bir dahı seyrān-gāh*
Nedür ol Pādiçe Bayrı ser-ā-pā üsti bāġlarun
Dvorac Alaksa-česma zovu još jedno mjesto za šetnju
Kakva je to padina Padiče[21] što vinogradima pokrivena je.

24. *Ḳavaḳlı Şestuvā dirler biridür āb-ile meshūr*
Biri hem Üsüye suyı müferrih bil çemenzārın
Zovu ga Šestuva sa topolama, po vodi poznato je
Još i Usuje[22] voda, znaj radosnim livade njene.

---

[20] *El-Bari* – Stvoritelj svega iz ničega.

[21] Ne zna se da li je riječ o padinama Paričkog brda ili o naselju Parice koje se nalazi u kotlini, na samim krajevima padina istog brda. U izvornom obliku upotrebljena je riječ *bağ* koja se može prevesti i kao *vinograd* i kao *voćnjak*.

[22] Šestovo i Osoje – naselja u okolici Novog Pazara.

25. *Eger Vırnıḳ suyın dirsen ne mümkindür beyān itmek*
Dahı Māi suyı dirler odur başı bunarlarun
Ako vodu Varnik spomeneš, nemoguće je opisati je.
Zovu je voda Mai, to svih izvora glava je.

26. *Kirāzlıḳ Baḳcası āb-ı revāndur çeşmeler andan*
Suyı ġāyet sovuḳ olur şehir içre ḳuyılarun
Iz česama trešnjevika vode teku.
Voda prilično hladna je, iz gradskih bunara.

27. *Olur bostān ile bāġı geçür hoş-hāl-ile çaġı*
Kerāmid-hānenün suyı anılur biri bunarun
U vinogradima i vrtovima provedi vrijeme lijepo
Voda Kiremithane[23] spominje se kao jedan od izvora.

28. *Beġāyet çoḳ olur bülbül öter hep açılınca gül*
Hazāna irişür āĥir bahārın vaḳti gülzārun
Mnogo bude bulbula, stalno pjevaju kad ruže procvaju
I kada dođe dan, tren proljeća ružičnjaka stiže do jeseni.

29. *Ne mümkin binde bir şerhin beyāna eylemek isāl*
Mürekkeb olsa deryālar ḳalem hem cem'-i eşcārun
Nemoguće je opisati ni hiljaditi dio njegov
I kada bi mora bila mastilo a sva drveća pero.

30. *Diyem gel Ġāziler Yolın dahı Beg Baḳçasın dinle*
Temāşā-gāh-ı 'irfāndur gelüp bir gör ḳavaḳların
Da ti ispričam dođi, slušaj o Putu gazija i Begovoj bašti.
To mjesto znanja je, dođi i vidi njihove topole.

31. *Yire basmaz dinür emrūd olur buzlı sulı alma*
Bulınmaz degme bir yirde ḳıyās it sā'ir esmārın
Kruška zvana jerebazva, i jabuka sulija
Nema na drugom mjestu, usporedi i ostalo voće mjesta ovog.

32. *İki düzlik yirümüz var ceride ögdüle ahbāb*
Büyük ile küçük ova segirdür anda atların
Dva ravna mjesta za džirit imamo,
Veliko i malo polje, konji se po njima trkaju.

[23] Ćeremidžinica – naselje u Novom Pazaru.

33. *O Cabülsā vü Cabülḳā miśāli didüm anlarsan*
Biri şarḳı biri ġarbı iki hācet bayırlarun
Poput Džabulse[24] i Džabulke, rekoh, shvatit ćeš
Jedna na istoku druga na zapadu dvije uzvišice za molitvu.

34. *Ḳamu etrāfı vāsi'dür giyāhı cümle nāfi'dür*
Biçüp mahsūl alan bilür ne denlüdür çayırların
Sve mu strane široke, sve su mu biljke ljekovite.
Oni što siju i žanju znaju kako su njive berićetne.

35. *Ḳatı münbit mübārekdür zeminümüz Haḳ emriyle*
Gören misk ile 'anber dir 'asel peynirle yaġların
Mnogo plodan i svet naš vatan je, Allahovom naredbom.
Ko mu vidi med, sir i maslo, kaže da misk i amber je.

36. *Egerçi çoḳ ḳusūrumuz bizüm şükrini itmekde*
Eti ġāyet leziz olur ḳoyunla ḳoç ḳuzularun
Ali mnogo je nedostatka našeg u zahvali
Meso mnogo ukusno je, ovaca, ovnova i janjadi.

37. *Nevāhisi güzel ġāyet havāsı hem latif olur*
Derisinden olur gönler anun cümle sıġırlarun
Povetarac mu je veoma lijep, vazduh mu prijatan
Od kože se prave đonovi, od svih njegovih goveda.

38. *Yedi iḳlime erbābı aluben yine erbāba*
Hedāyā idüp iltürler kilid ile anahtarın
Njegove zanatlije u sedam krajeva majstorima
Poklanjaju, a i snabdijevaju ih katancima i ključevima.

39. *Beg ü beg-zāde vü şeyh ü dahı şeyh-zādeler vardur*
Hatibān u imāmlar hem mu'allim hocalar varun
Begova i begovih sinova, šejhova i šejhovih sinova
Hatiba i imama i učitelja i hodža ima.

40. *Biri Ferhad Beg oġlı kim Muhammed Pāşādur adı*
O mirān miridür şimdi dahı ma'lūmı hünḳārun

---

[24] Džabulsa i Džabulka – mitski gradovi (prvi na istoku, drugi na zapadu) sa hiljadu kapija. U tasavvufu *džabulka* predstavlja prvi korak prema Allahu, dok *džabulsa* predstavlja krajnji cilj dostizanje do Allaha.

Jedan je Ferhad-begov sin, Muhammed-paša ime mu je
On je beg nad begovima, sada i padišah zna za njega.

41. *Şehid ile veliyu'llāh maḳāmı çoḳdur eyva'llāh*
Olara didi Hayy Allāh dürüst it Haḳḳa iḳrārun
Šehidskih i evlijskih makama mnogo je, ejvallah
Hajj[25] Allah im je rekao "Hakku[26] činite ikrar[27] ispravno".

42. *Sinān Beg ile ʿİsā Beg o ġāziler ile cündi*
Bu yirler emr-i Haḳḳ-ile olupdur fethi anlarun
Sinan beg i Isa beg, te gazije sa vojnicima
Ovih mjesta, Allahovom naredbom, desio se feth[28] njihov.

43. *İki kez feth vaḳtinden berü şehr istilā' gördi*
Hudā emriyledür zirā sorulmaz işi mi'mārun
Dva puta nakon fetiha grad je doživio napad
To je naredbom Hudaa[29], uistinu neimar se o svom poslu ne pita.

44. *Biri bin yüzdedür biri olupdur bin yüz ellide*
Biz ʿisyān eyledük Haḳḳa musallat itdi küffārun
Jedan se dogodio 1100. (1688.), a drugi 1150. (1737.)[30]
Mi se Hakku pobunismo, a On je svalio kafire (na nas).

45. *İkincisine ben irdüm neler oldı anı gördüm*
Ulu dergāha yüz urdum bulınca derde timārın
Za drugi sam ja stasao, šta se desilo vidio
U uzvišeni dergjah lice sam potro, kad se nađe izlaz za brige.

---

[25] *El-Hajj* – Živi (Allahovo ime).

[26] *El-Hakk* – Istiniti (Allahovo ime).

[27] *ikrar* – svjedočenje

[28] osvajanje

[29] *El-Huda* – Onaj Koji upućuje (Allahovo ime).

[30] 1150. godine po Hidžri, odnosno 1737. godine pjesnik je imao 40 godina. Kao što je poznato, Osmanlije su 1736. godine krenule u pohod na Rusiju, ali su u isto vrijeme bili primorani da ratuju i sa Iranom i Austro-Ugarskom. Austrougari su zauzeli Niš i Bukurešt, međutim, Osmanlije su ih ponovo vratili, i 1739. godine sa Rusijom su potpisali Beogradski sporazum. Pojedini bejtovi iz Gurbijevog *Divana* predstavljaju dokaz da je i pjesnik učestvovao u ratovima vođenim sa Austrougarima.

46. *Otuz mihrāba bāliġdür eger artıḳ degül ise*
Kimi mescid kimi cum'a ḳılınur bil namāzlarun
Skoro trideset mihraba, ako ne i više
Neki mesdžid, u nekima se Džuma-namaz[31] klanja.

47. *Birisi Eski Cāmi'dür biri Altun 'Alem dirler*
Biri el-Hācı Hürremdür bilenler bildi miḳdārın
Jedna je Eski-dažmija, za jednu Altun Alem kažu
Jedna je El-Hadži Hurrem[32], vrijednost joj upućeni znaju.

48. *Dimek mümkin degül bu dem ḳamusın ism ü resm-ile*
Mü'ezzinler olur sūfi kimi sālihdür anlarun
Ovog trena ih je nemoguće sve pobrojati imenom i slikom
Muezzini su im pobožne i čestite osobe.

49. *Ḳamu ahbāb u yārānum dahı ashāb u ikrāmum*
Ḳabilem hısımum ḳavmüm benümdür cem'i bunlarun
Svi oni su moji dostovi i prijatelji, moji bližnji
Moje pleme svi oni su.

50. *Yeni hammām ile eski hamāmı hem bezistānun*
Bilür tüccār olan kimse anun hān u dükānların
Novi hamam i Stari Hamam i još Bezistan
Znaju oni što su trgovci njegove hanove i dućane.

51. *Yenibāzārun içinde bizüm bir ḳal'amuz vardur*
İki ḳapu hem üç ḳulle olur devrinde divārun
U Novom Pazaru jednu tvrđavu imamo
Dvije kapije i tri kule opasane zidovima.

52. *'Acā'ib tābi'ālar var dahı toplarla zindānı*
Var ol cebhānede bārūd sözüm tut sorma ḳantārın
Još i čudnih utvrda ima, sa topovima i zindanom
U toj džephani[33] baruta ima, drži me za riječ i ne pitaj za mjeru.

---

[31] Džuma-namaz – podnevna molitva petkom.

[32] Bor džamija – Zadužbina izvjesnog Hadži Hurema. Smatra se da je ovaj dobrotvor vakif i hamama, poznatijeg kao Stara banja, koji se nalazi izvan Novog Pazara.

[33] Džephana – skladište oružja i municije.

53. *ʿAceb ḳanġı birin evvel diyem bilmem cenābına*
ʿUmūmen analum birden mahallāt u soḳaḳların
Zaboga, ne znam šta najprije da kažem
Spomenimo odjednom sve mahale i sokake.

54. *İki dizdārumuz vardur birisi Berrinigindür*
Piyādeyle süvāri bin nefer var hem aġalarun
Zapovjednika dva imamo, jedan je Berrinigin
Sa pješadijom i konjanicima, age imaju hiljadu vojnika.

55. *Taʿalluḳdur bana bunlar bilürsin sen eyā Vehhāb*
Şeriʿatde niyāzum bu baġışla hep günāhların
Za mene vezano je ovo, Ti znaš, o, Vehhab[34]!
Ovo je moja dova u šeriatu: oprosti im sve grijehe.

56. *Gerek aʿlā gerek ednā dahı yohsul u bay olsun*
Saġirān u kebirānı senündür cümle ḳullarun
Bilo da su visoki, bilo niski, bilo bogati bilo siromašni
I veliki i mali, svi su Tvoji robovi.

57. *İlāhi hışm-ile baḳma bizi ḳahr odına yaḳma*
Bu dār-ı dinümüz yıḳma saġ eyle cümle bimārun
Bože, ne gledaj nas sa srdžbom, ne pali nas u vatri muke
Ne ruši nam ovu kuću vjere, ozdravi sve bolesnike.

58. *Muhammed Mustafā haḳḳı dahı Merve Safā haḳḳı*
Hayırlı ʿömr-ile irgür kemāle sen uşaḳlarun
Zarad haka Muhammeda Mustafe i hakka Safe i Merve[35]
Sa hajirli vijekom dovedi do zrelosti Ti djecu njihovu.

59. *Bu Dervis Ahmedün yā Rāb ricāsı bu durur dā'im*
Bize lutf it naŝib eyle dem-i āhirde didārun
Ovog Derviša Ahmeda, o Rabbe[36], ovo stalna molba je:
Smiluj nam se, dosudi nam u posljednjem dahu lice Voljenoga.

---

[34] *El-Vehhab* – Onaj Koji mnogo daje (Allahovo ime).

[35] Safa i Merva – brda u blizini Ka'be.

[36] *Rabb* – Gospodar (Allahovo ime)

60. *Ḳasidem oḳuyan cāna niyāzum setr ide ʿaybum*
Ḳusūrum çoḳdur ʿafv itsün benüm nazmumda gör varun
Onaj što duši kasidu moju čita, molim ga da mi sramotu pokrije
Nedostatka moga mnogo je u pjesmi mojoj, nek oprosti.

61. *Revādur işbu ebyāta olursa böyle bir tārih*
Bu demde ʿışḳı hep egler beni hālā o dildārun
Ispravno je ako se ovim bejtovima kaže ovakav tarih:
U ovom trenu ašk ovog voljenog mene još uvijek obuzima.
[H.1157 – M.1744]

Osim ove kaside, koja je u cijelosti posvećena Novom Pazaru, Gurbi je još na mnogo mjesta − premda u znatno kraćoj formi (u jednom ili dva bejta) − spomenuo svoj rodni grad.

UDK 821.161.1-31=163.43*

Poslanici perzijskog cara

Ato Hamdam – Leonid Čigrin

Muslimani. Trebalo je i na njih računati. Car je naredio da pozovu k njemu časnika Olama. Te večeri se on pojavio u šatoru svojeg vladara – sasvim pocrnio, s kratkom bradom i brkovima, koji su mu oivičavali muževno lice. Olam je bio profesionalni vojnik, od mladosti nije znao za drugo zanimanje, osim sudjelovanja u bitkama, i sad je, kako se kaže, bio u svom elementu. On je bio uzbuđen i žudio za skorašnjom borbom s protivnikom. Olam je bio stariji od cara deset godina i smatrao je sebe po vojnom pitanju višeg od Hozroja Parviza. I to što se on, kaljen u borbi, mora pokoravati tom balavcu koji se samo zbog svoga rođenja domogao vlasti, boljelo je Olama. No, svoje osjećaje on je čuvao duboko u sebi, nadajući se da će doći i njegovo vrijeme. A do tada se hinio poslušnim i sva careva naređenja ispunjavao brižljivo i brzo.

Sa svoje strane Hozroje Parviz je imao nepovjerenje prema Olamu. Car nije zaboravio da je taj časnik bio na strani onih koji su pokušali skinuti ga s vlasti i ostvariti prevrat. Ipak, aktivno im nije pomagao i pri pojavi mladog cara na čelu bizantske vojske pred zidinama Ktezifonta, odmah je prešao na njegovu stranu i izjavio pokornost. Zato je Olam i izbjegao kaznu za sudjelovanje u osvajanju vlasti, no mladi car mu svejedno nije vjerovao. Olam je komandirao konjicom u perzijskoj vojsci, no konjica se također izravno potčinjavala Hozroju Parvizu, i zato je vlast časnika bila ograničena. U slučaju čega njemu nije bilo ni na koga se osloniti. Oni su obojica – i car i časnik – to znali, no hinili su da svatko ima svoj krug djelovanja.

Hozroje Parviz je bio suh i suzdržan. Olam je bio pažljiv i stalno izvana izražavao spremnost isti čas ispuniti svako naređenje vladara. Časnik je kleknuo na jedno koljeno, zveknuo mačem i naklonio se.

Car mu je ponudio da sjedne za niski stol na kojem je bila prigotovljena večera. Jeli su pečeno meso i kuhano povrće, pili fuku, slatki napitak od ječma. Mladi car nije volio vino i probao bi ga samo u vrijeme velikih svečanosti.

Na kraju su se obojica zasitili. Oprali su ruke u zdjelama s toplom ružinom vodom i zahvalili svevišnjem Ahuramazdu za zdravlje i blagodati, a zatim prešli na ozbiljan razgovor.

– Poštovani Olame, mi smo već u Judeji – reče Hozroje – Uskoro idemo k Jeruzalemu. Iako se čini da sve dobro ide, postoji ozbiljan povod za uznemirenost. Judeja se graniči s Arabijom. Tamo jačaju muslimani. Jeruzalem je i za njih sveti grad.

Olam je slušao, kimnuo, dajući znak da sluša svaku riječ.

– Mene brine hoće li pomoći muslimani svojim susjedima? Neće li nas napasti s leđa čim počnemo opsadu Jeruzalema? Za nas bi to bilo krajnje nepoželjno.

– Ja sam već mislio o tom – uzvrati časnik.

– I šutio?

– Svijetli care, snaga vojske nije samo u veličini i umijeću ratovanja, no i u tome da bi svatko znao svoje mjesto i savjesno ispunjavao svoje obaveze. Veliki bogovi zorasterijaca odarili su te mudrošću, bez obzira na mladost, i mene ne čudi što zabrinuto govoriš o muslimanima. Da, oni mogu predstavljati za nas opasnost, i nama sljeduje saznati njihove namjere.

– Zato sam te i pozvao – car je dohvatio svoju meku bradu i stegnuo je šakom. – Uzmi tisuću jahača i pođi u Arabiju. Nastoj se tamo sastati s Muhamedom. Muslimani ga nazivaju Poslanikom Jedinog Boga. On predvodi sve svoje vjernike. Reci mu da smo počeli rat protiv Bizanta i da želimo vratiti naše zemlje. Nekada nam je Jeruzalem pripadao, a Bizantinci su ga sebi prisvojili. Naš rat nije religiozni, već samo obnova historijske pravde. Uvjeri Poslanika u našu miroljubivost u odnosu prema muslimanima i nastoj ga uvjeriti u to da smo mi njegovi budući saveznici. Nađi u našoj vojsci čovjeka koji dobro zna arapski jezik, da bi točno prenio naše riječi poslaniku Muhamedu.

– Imamo takvog čovjeka – reče časnik. – To je satnik Muzafar. Njegova majka je Arapkinja, i on izvrsno zna svoj maternji jezik.

– Pošalji ga brzo – naredi Hozroje Parviz. – Dok se mi budemo kretali prema Jeruzalemu i opkolimo ga, ti ćeš se uspjeti vratiti do napada na grad.

Olam se nakloni i napusti carski šator. Izdaleka se čuo glas cara koji izdaje naređenja. Hozroje Parviz je još dugo sjedio sam u svom šatoru, gledajući na treperavo svjetlo i sasvim utonuo u razmišljanje. On je shvaćao da se prihvatio nečeg velikog i opasnog, što ga je, u slučaju neuspjeha i poraza, moglo kobno stajati. No povratka nije bilo. Oluja započetog rata ga je zahvatila i ponijela na svojim valovima.

I ponovo se pred njima raširilo žuto carstvo pijeska. Sunce je peklo neizdržljivo. Staklasta sumaglica žege se njihala i činilo se da pješčani brežuljci kreću nekamo u daljinu u beskrajnom redu. Olam i njegovi neveliki odred mučili su se od vrućine. Oni su skinuli sa sebe svu odjeću, ostavši tek u lakim platnenim košuljama. Razodjenuti se do gola bilo je opasno – na tijelu su se isti čas pojavljivali plikovi od opekotina. Konji su stradali više od ljudi. Oni su soptali, široko raširivši usta, klatili se, po sapima im se se pojavila pjena. Olam je stao ozbiljno strahovati da konji ne padnu od umora i žeđi, i tada ljude čeka neumitna smrt u beskonačnim pješčanim prostorima. I sam časnik i njegovi vojnici su krišom proklinjali cara koji ih je poslao na taj mučni pohod.

Negdje daleko su promicale figure jahača, no približiti im se nije im uspijevalo. Konji Perzijanaca su bili sposobni kretati se u pustinji samo korak po korak.

Išli su u pravcu gdje se nalazi Mekka, no nisu znali idu li u pravom smjeru. Uvečer ih je stigla grupa Arapa na visokim konjima. Vojnici su bili razne dobi u dugoj bijeloj odjeći. Glave su im bile pokrivene trakama od bijele tkanine s dvama obručima, ne dopuštajući spasti u stranu. Najstariji od jahača, mršavi Arapin oštrog lica, sa širokim polukružnim obrvama, prišao je k Perzijancima i upitno ih osmotrio.

– Reci da nas je poslao naš vladar, moćni šah Perzije k njihovom poslaniku Muhamedu. Imamo važno priopćenje za njega.

Satnik Muzafar je uljudno pozdravio tamnoputе sinove pustinje i preveo ono što je rekao časnik Olam.

Lice Arapa je ostalo bezizražajno.

– Zovem se Sad Vakas. Ja sam blizak poslaniku Muhamedu, neka bude slavljeno njegovo ime stoljećima do kraja svijeta, i prenosim njegove važne poruke. Vidjeti Poslanika je moguće, no treba čekati. On je sad u Mekki i treba doći u naš logor. Pođite za nama.

To je bio onaj sami Sad Vakas, koji je ubio u dvoboju legendarnog Rustama[1] , a kasnije će s muslimanskom vojskom ući u Perziju i osvojiti je. Samo ime tog arapskog časnika tjeralo bi neprijatelje da se prekinu suprotstavljati i počnu bježati.

Do oaze gdje se nalazila zajednica muslimana bio je jedan dan puta. To je bio neveliki blagodatni otok, sa svih strana okružen pijeskom. Neveliki izvor opskrbljivao je tridesetak palmi. Tu je bilo nekoliko prizemnih zdanja od gline, a oko njih su se zbijali platneni šatori, zaštita od sunčanih zraka, koji su se zabijali u pijesak kao koplja.

Perzijanci su dugo pojili konje, puneći vodu u kožna vjedra, malo pojeli i popili sami, a potom se se sklonili u šatore kamo su ih Arapi odveli i sklonili od dnevne vrućine. Hiljadu ljudi razmjestiti bilo je složeno, no nekako se uspjelo. Sad je ostalo samo čekati.

Uvečer je časnika Olama i satnika Muzafara pozvao u svoj šator Abu Bakr, bliski prijatelj i suborac Poslanika, koji je bio na čelu te muslimanske zajednice.

– Nastojte mu se svidjeti – reče Perzijancima Sad Vakas. – Od Abu Bakra zavisi hoće li vas primiti Poslanik i razgovarati s vama. On je dugogodišnji Muhamedov prijatelj i jedan od prvih Kurejša[2] , koji su primili islam. Zovu ga „savješću islama". Budite s njim iskreni i otvoreni.

Abu Bakr još nije bio star čovjek, no godine su ostavile svoj trag na njegovoj vanjštini. Na tamnom licu su se vidjele bore, u bradi i brkovima svijetlile su sijede vlasi.

On je goste primio ljubazno. Osmijeh je ozario njegovo umno lice. Ponuđeno ugošćenje je bilo skromno – kruh, urme i hladna izvorska voda.

– Što vas je dovelo u našu pustinju? – upita Abu Bakr, gladeći uvojke brade svojim tamnim tankim prstima.

---

[1] Junak iz perzijske mitologije, jedan od središnjih likova Firdusijeve *Šahname*.

[2] Arapsko pleme koje pripada ogranku Arapa Adnanija. Pleme je nastanjivalo područje u i oko grada Mekke u Saudijskoj Arabiji.

Olam je ispričao o cilju pohoda u Jeruzalem, oslanjajući se na to da Perzijanci samo hoće vratiti teritorije koji su im ranije pripadali, dok ih nisu silom osvojili Bizantinci. Samo to – i ništa više. Nikakvog napada na ljude u Judeji i na arapske narode neće biti.

Abu Bakr je šutke slušao perzijskog časnika i razmišljao o tome kakva je sad situacija među muslimanima u Arabiji. Još je nestabilna i, naravno, suprotstaviti se zauzeću Jeruzalema od Perzijanaca oni nisu u stanju. Kakve god bile namjere Perzijanaca, u svakom slučaju oni su stranci i ništa se dobroga od njih ne može očekivati. No, čuvši kakve su okolnosti, sljeduje uvjeriti ih u prijateljske odnose k njima, a dalje će se vidjeti.

– Sve sam razumio – reče Abu Bakr. – Mislim da naš Poslanik neće omesti vaše planove. Svaki narod ima svoj put pod suncem.

Sad, kada su se Perzijanci našli u samom središtu islama, sasvim je jasna bila njihova želja saznati više o toj vjeri. Abu Bakr je rado udovoljio njihovoj radoznalosti. On im je ispričao o osnovnim učenjima poslanika Muhameda i o otkrovenjima Jedinog Boga, poslanih preko Poslanika.

– Trpite li vi one koji ispovijedaju drugu vjeru? – upita Olam. – Primjerice, mi ispovijedamo učenje Zaratustrino. Kakvi smo mi u vašim očima?

– Tvoje pitanje je potpuno jasno, poštovani goste – nasmiješi se Abu Bakr. – Tomu je Allah posvetio čak posebnu suru *Nevjernici*, u kojoj je učio Muhameda i svakog vjernika.

Ajet: *O, vi, nevjernici!*
Ja se neću klanjati onima kojima se vi klanjate,
a ni vi se nećete klanjati Onome kome se ja klanjam,
ja se nisam klanjao onima kojima ste se vi klanjali,
a vi se niste klanjali Onome kome se ja klanjam.
vama – vaša vera, meni – moja![3]

– Kako vidite – dodade Abu Bakr – ta sura ne sadrži nikakvog neprijateljstva prema onima koji ispovijedaju drugu vjeru. I u isto vrijeme vam se daje znak, ako hoćete osvijetliti mrak svoje duše svjetlom naše istinske vjere, tad će se islam otvoriti za vas.

– A zašto vi smatrate da je vaša vjera istinska, a naša zoroastrijska nije? – upita časnik Olam.

Abu Bakr nije oklijevao s odgovorom.

– Zato što vi ispovijedate mnogoboštvo. A koliko je bogova, toliko je i istina. Mi se klanjamo Jedinom Bogu – Allahu, koji nas je, kroz svojeg poslanika Muha-

[3] *Kur'an*, Sura 109, ajet 1-6, preveo s arapskog Besim Korkut.

meda, obdario svojim otkrovenjima. U nas je jedna istina, i potječe od Jedinoga Boga, iznad kojeg nije ništa mudrije u cijelom svijetu.

Nije sve bilo jasno Olamu u vjeri muslimana, no on se nije žurio izreći svoje sumnje. Vrlo malo je znao o islamu, a njegovo glavno životno pravilo bilo je sljedeće – prvo izmjeriti dubinu rijeke, a potom je prijeći.

I zato Olam reče:

– Poštovani Abu Bakr, mi imamo vremena do dolaska Poslanika. Dopustite da pogledamo kako se živi u vašoj muslimanskoj zajednici i potom ćemo imati o njoj svoje mišljenje.

Abu Bakr je potvrdno kimnuo glavom.

– To nikomu nije zabranjeno. Da bi nam bio jasan sjaj svjetiljke, trebamo joj se približiti.

Tri dana su stjecali uvid Perzijanci kako se živi u muslimanskoj zajednici u udaljenoj oazi. Gledali su kako se oni mole i kakav im je način života. Padalo im je u oči što u njihovim srcima nema lukavosti, zavisti, koristoljublja u odnosu jednih prema drugima. Svi zajedno su činili bratstvo iskrenih odnosa jednih prema drugima. Uvijek su bili spremni pomoći svojim bližnjem, a da za poslanika Muhameda dadu svoj život nisu ni dvojili. Sve to je zapanjilo Perzijance, koji su živjeli prema drugim pravilima, i Olam je čak osjetio zavist prema tim ljudima čije su misli i djelovanja čisti i lišeni bilo kakvog osobnog interesa. Nije bilo ulagivanja, ropske poniznosti, formalnog poštovanja vlasti – onog što je bilo tako karakteristično za dvorjane u Ktezifontu. I Olam je, neočekivano za sebe, došao do zaključka da je islam budućnost. Ta je religija mlada, a to znači da je njoj prisutna energija djelovanja. Zorastrizam je drevna religija, a njeni svi obredi, koji potječu iz davnine, sadrže tradicionalnost i manje iskrenosti. Muslimani su poštovali poslanika Muhameda, no odnosili su se prema njemu kao prema učitelju, otvorene duše, bez pridvorništva i licemjerne slavorječivosti. I to je zapanjilo perzijskog časnika. I on je, također, poželio iskrenosti u ljudskim odnosima, jednostavnosti i povjerljivosti – sve ono što je odsustvovalo u okruženju cara Hozroja Parviza.

Olam je uvidio da je do takvog uvjerenja došao i satnik Muzafar i poneko od starijih vojnika. I to je također govorilo u korist islama, iskrenost i čistoća uvjerenja su uvijek primamljivi i oplemenjuju čovjeka, dok licemjerje razjeda dušu i obezobrazuje je, kao što hrđa snižava cijenu klina.

Poslanik Muhamed je došao kroz tri dana. Bez obzira na umor poslije dugog puta, on je odmah htio vidjeti poslanike perzijskog cara. Časnika Olama je na prvi pogled zapanjio izgled Allahovog Poslanika. To je bio snažan čovjek, u svakom pokretu i u njegovim riječima se oćutila suzdržana energija. Visoko čelo, ravan nos, čisto lice, lijepo uokvireno nevelikom bradom i brkovima. Duga crna kosa dopirala mu je do ramena. No najviše su bile zapanjujuće Poslanikove oči – velike, čiste, nalik na duboka svijetla jezera. Njihov pogled je bio pronicljiv, prodirao je u dušu

i, činilo se, odmah pokazivao glavno u njemu. Takvomu čovjeku je bilo nemoguće lagati. On se pokorio od prvog časa čarom svoje ličnosti i snagom uvjerenja u veličinu svoje misli.

Abu Bakr je već bio priopćio Muhamedu o cilju pohoda perzijske vojske na Jeruzalem. I sad, pitajući za podrobnosti časnika Olama, Poslanik se sjetio svoje nedavne vizije u Kabi. Njega je probudio anđeo Džibril, naredivši mu da ustane i izađe iz hrama. Kada je Muhamed izašao, ugledao je pred sobom Buraka, zvijer boje snijega, napola mulu, napola magarca, no s ljudskim licem i ogromnim krilima. Burak znači "munjeviti". Džibril je posadio Muhameda na leđa Buraka i zajedno s njim ga u trenu prenio u Jeruzalemski hram, gdje su Muhameda već čekali Ibrahim, Musa, Isa i drugi poslanici. Zajedno s njima Muhamed se molio – on je bio glavni među njima, predvodnik zajedničke molitve.

Prema vratima Jeruzalemskog hrama s neba su bile spuštene ljestve, po kojima je Muhamed, praćen Džibrilom, počeo uspon na nebesa. Tada je on vidio svih sedam nebeskih sfera s njihovim čudesima, a zatim je stajao pred samim Allahom, skrivenim iza bezbrojnih zavjesa…

Tada se on konačno uvjerio u svoju božansku izabranost i do konca učvrstio se u vjeri. I sad su ti nevjernici krenuli na Jeruzalem da bi ga osvojili, osvojili grad, koji je svet i za muslimane također. Kad oni mole Poslanika da ih ne ometa u tome, znači da oni vjeruju u njegovu snagu i računaju s njom. Ipak, sve je u duši Muhameda prosvjedovalo protiv toga da se suglasi s nevjernicima. No može li on njih omesti? Ne, perzijska vojska broji gotovo sedamdeset hiljada ljudi. Tko može zaustaviti takvu lavinu? Arabija još nije cijela primila islam, Kurajši prijete da će objaviti muslimanima bojkot, i zato slijedi dati znak Perzijancima da su pristalice islama njihovi saveznici. Još neprijatelja sad Poslaniku ne treba, tim više onih koji su jači od njega. Znači, slijedi se saglasiti s nevjernima i čekati vrijeme kada će postati jači od njih. I tada će im on naplatiti za ponuđenu suglasnost konačnim trijumfom svoje vjere i okrenuti sva njihova osvajanja u svoju korist.

Sve to o čemu je mislio poslanik Muhamed stalo je u precizno oblikovan dogovor. Neka perzijska vojska ide na Jeruzalem, no njena pobjeda će biti privremena i neće ih proslaviti.

Muhamedove oči su se široko raširile, on je ravno osmotrio perzijskog časnika koji je šutke sjedio.

– Nama nije do vaših sporova s Bizantincima, no hoće li biti otvoren Jeruzalem za muslimane?

Iako Olam nije dobio od cara u vezi s tim nikakvih ukaza, on je odmah odgovorio: "U to nema nikakve sumnje. Taj grad tako mnogo znači za vas i njegova vrata za vaše vjernike bit će široko otvorena." Snaga ličnosti poslanika Muhameda bila je takva da mu Olam, uza svu svoju odlučnost, nije mogao reći – ne.

Drugog dana je za perzijske goste bio priređen pir. Vina nije bilo, ugošćenje je bilo skromno. Poslanik Muhamed je dao ostalima primjer uzdržanosti. A kod njega je bila važna sadržajna besjeda, a ne pijanstvo i halapljivost. Samo trijezni um je sposoban poroditi velike misli, smatrao je on, i slijedio to pravilo istrajno tijekom svog života.

Olam je bio na kraju pokoren snagom ličnosti Allahovog Poslanika.

– Imate li kakve želje?! Možemo li vam pomoći u čemu? – dobrodušno upita poslanik Muhamed.

– Da – odlučno odgovori časnik Olam. – Ja želim postati musliman.

Poslije pira Olam je u prisustvu Sada Vakasa i Abu Bakra izgovorio obrazac islamske vjere i istog časa postao sljedbenik nove religije. Njegov primjer je slijedio i satnik Muzafar. Poslamik Muhamed ih je potapšao po ramenima i svečano izjavio: – Tko je prisegao meni, taj je prisegao i Allahu. Ruka Allaha je nad vašim rukama. Na vas je sišla Allahova blagodat, da bi vas odveo u vrtove gdje teku rijeke i gdje ćete vječno prebivati i da bi vas izbavili od poroka i to je u Allaha velika milost.

Još dva dana proveli su Perzijanci u blagodatnoj oazi u samom srcu pustinje. Prvi put u životu časnik Olam se osjetio lagano i slobodno. Nije nužno bilo ugoditi vladaru i uvjeravati ga u svoju predanost, nije nužno bilo biti sve vrijeme oprezan, okružen intrigama nižih časnika, koji su težili doći na njegovo mjesto. Prema njemu su se odnosili prijateljski i s poštovanjem, i tu je našao svoje nove prijatelje.

On je čak poželio ostati s muslimanama, no predomislio se. S njim je došla hiljada vojnika i on je bio obavezan vratiti ih u osnovnu jedinicu. Za to vrijeme je još trista Olamovih vojnika primilo islam. Sa svakim od njih su razgovarali posebno, nije nužno bilo da vijest o osnivanju prve muslimanske zajednice dopre do ušiju cara Hozroja Parviza. On bi to procijenio kao otpadništvo od drevne religije Perzijanaca i neizvjesno je kako bi se odnosio prema takvomu postupku svojega časnika, čiji primjer bi mogli slijediti i ostali vojnici.

Tristo muslimana u perzijskoj vojsci je malo. No, opće je poznato da velika lavina počinje od malog kamena. Gledano u budućnost, moguće je bilo reći da će kasnije, vrativši se u svoju domovinu, novoobraćeni muslimani produžiti vrbovati istomišljenike. Njihov broj će rasti, perzijskoj vojsci prijeti raslojavanje. Nije bilo sklada između časnika i vrhovne uprave. I zato kada su se Arapi kasnije ustremili na osvajanje Perzije, pod komandom već znanog nam Sada Vakasa, oni nisu naišli na osobito suprotstavljanje. Tako je časnik Olam jedan od prvih u Perziji primio islam, nagovijestivši krah zoroastrijskog perzijskog carstva i pomogao ne jačanju perzijskog carstva već islama. Historija je još jednom pokazala da postupak jednog čovjeka može biti veliki potres za cijelu zemlju.

No, bilo je i problema. Arapi su usadili islam u Perziji ognjem i mačem; možda se od tih vremena i sačuvao neprijazan odnos Perzijanaca prema Arapima, koji nisu imali za sobom višestoljetnu kulturu i tek su bili izašli iz polunomadskog društva.

Učenjaci koji se zanimaju historijom religije smatraju da je izrazom tog gluhog prosvjeda stalo široko rasprostranjenje u Perziji "heretičkog" pravca islama – šiizma, u to vrijeme kad su se osvajači pridržavali sunizma, ortodoksnog pravca islama.

(Odlomak iz romana *Križ Isusa Krista*)[4]

(Prijevod s ruskog i bilješke Žarko Milenić)

[4] **Ato Hamdam** (pravim imenom Ato Hamdamovič Hodažev) rođen je 1948. u mjestu Tašbulak u Hisarskoj oblasti u Tadžikistanu); završio je Filološki fakultet Tadžičkog sveučilišta (1973) i Višu političku školu u gradu Taškentu (1977). Radio je niz godina kao novinar u raznim listovima te na radiju i televiziji. Objavio je dvadesetak knjiga proze: *Zlatar*, *Nježnost* (s I. Nasridinom, 1973), *Osmijeh sreće* (1974), *Smisao života* (1977), *Produženje puta* (1978), *Dva tjedna na Bamu* (s H. Fajzijevim, (1979), *Zlatne ruke* (1982), *Gospodarica zemlje* (1983), *Visina* (1984), *Drago srce* (1985), *Jutarnji susret* (1987), *Podvig* (1989), *Prije kiše* (1992), *Cvijet na oproštaju* (s K. Fajzom, 1997), *Ustani, sudi se!* (1997), *U našem srcu*, *našem sjećanju* (1999), *Vrijeme ide dalje* (2000), *Kažu da Fajzali…* (2001), *Drugi muž* (2002), *Krik* (2003), *Fajzali i njegovi prijatelji* (2004), *Izjava nije napisana* (2005), *Željeni prijatelj* (2007). Knjige su mu prevođene na mnoge strane jezike i objavljene u više republika bivšeg Sovjetskog saveza, u Iranu, Pakistanu, Čehoslovačkoj, Poljskoj i SAD-u.

Nositelj je zvanja Zaslužnog djelatnika Republike Tadžikistan. Bio je ministar kulture i vršio druge dužnosti na državnoj razini. Također je bio direktor državnog izdavačkog poduzeća "Adib". Sad je glavni urednik naklade "Er-graf".

Leonid Aleksandrovič Čigrin je rođen 1942. godine u tadžičkom gradu Kanibadamu. Po narodnosti je Bjelorus. Diplomirao je na Pedagoškom fakultetu u Dušanbeu. Radio je kao urednik na Tadžičkom radiju i obavljao druge novinarske dužnosti. Sada predaje na Odjelu žurnalistike Rusko-tadžičkog (slavenskog) sveučilišta. Piše prozu i drame. Prevodi djela tadžičkih pisaca na ruski jezik. Napisao i scenarije za mnoge dokumentarne i znanstveno-popularne filmove te za dva igrana filma − *Gle veselog* (o Nasrudinu hodži) i *Tražite žene*. Samostalno je objavio zbirku pripovijesti *Isplata* i zbirku pjesama *Slavuji ne pjevaju po narudžbi*.

Ato Hamdam i Leonid Čigrin pišu zajedno duže od dvadeset godina. Napisali su dvadesetak povijesnih romana: *Spitamen* (o pohodu Aleksandra Makedonskog u Aziju), *Život Tsan-Chana ili Veliki Put Svile* (o Putu Svile), *Venecijanac Marko Polo*, *Venecijančeva pamirska ljubav* (o doživljajima Marka Pola na Pamiru), *Ozar iz Ustrušana ili Spartakov mač*, *Greška Timur-lenka*, *Nasljednik Džingiz-kana*, *Stvaranje vatre*, *Hatlonska utvrda*, *U ime zakona*, *Pod znamenjem Abu Muslima*, *Križ Isusa Krista* i dr.

UDK 821.163.41-992

Jugoslavija. Mala zemlja između svjetova Sarajevo – Ahmed i Emina

Otto i Lisa Bihalji-Merin[1]

Jedna mala bašča restorana, jedna suptilna fontana, a u blizini zelenilo iz kojeg izranjaju muslimanski nišani. A zatim pogled na grad koji se prostire u dolini. "Muslimanske livade nišana", kaže slikar Ahmed, "prostiru se po svim brežuljcima." Bilo je mnogo borbi dok su Austrijanci zemlju zauzimali. Mrtvih je mnogo više nego živih. Mezari ispod ovih hrastova nisu stari. Jasno se vidi da je groblje nedavno bilo korišteno. Na nišanima se vide metalni urezi s podacima o onome ko pod njima leži, nešto slično kao kod kršćanskih nadgrobnih spomenika. Ovdje definitivno ne leži neznani junak. "Ovo je novo", kaže Ahmed i dalje pojašnjava, "mi ne poznajemo kult mrtvih. Kad položimo mrtve u zemlju, preko njih stavljamo tek nekoliko dasaka. Te daske se stavljaju ispod umrlih žena. Njihovi nišani mogu se prepoznati po tome što nemaju turban. Mrtve sahranjujemo umotane samo u lanene tkanine, bez mrtvačkog sanduka. Često se mogu susresti nišani bez imena i drugih podataka o životu i smrti ukopanog. Spomenici iz godine u godinu tonu u zemlju, pa se nakon izvjesnog broja godina ne može naći ništa što upućuje da tu leži mrtvac".

"Možda je tako i najbolje. Svi se opet zemlji vraćamo".

Sjedimo na jednom bijelom nišanu. Vjetar je ovdje gore oštar. Još prije nekoliko dana tu je bilo snijega.

"Ovaj svijet nestaje", kaže Ahmed prodorno me gledajući kao da želi provjeriti da li ga ja pozorno slušam. "Ne tako davno, na našim česmama i bunarima sakupljale su se lijepe i vesele djevojke, odjevene u nošnje živih boja. Danas se taj običaj gubi. Velovi su pali. S njima i tajanstveno iščekivanje, tabui i običaji." Šuteći sjedimo,

[1] Oto Bihalji-Merin, književnik i kritičar, rođen je u Zemunu 3. januara 1904., a umro u Beogradu 22. XII 1993. S bratom Pavlom osnovao je 1928. godine izdavačku kuću „Nolit". Pisao je na srpskom i njemačkom jeziku drame, romane, memoare, putopise, pozorišne kritike i eseje te studije s područja likovne umjetnosti. Zajedno sa suprugom Lisom, autor je brojnih putopisa koji su nastali na putovanjima na području bivše Jugoslavije. (Otto i Lisa Bihalji-Merin, Yugoslawien Kleine Land zwischen der Welten, Zuerich 1955). Za vrijeme boravka u Sarajevu zabilježili su priče zanimljivih osoba: Ahmeda, u čijoj se životnoj priči prepoznaje lik slikara Ismeta Mujezinovića i njegove sestre Emine, kao i priča Zehre, partijske aktivistkinje Zehre Muidović. Ti razgovori predstavljaju i sliku sudbine njihovih porodica u prelomnim razdobljima prošlosti Bosne i Hercegovine.

okruženi lancima brda. Vrhunci planina još su snijegom pokriveni. A dolje u baščama cvjetaju voćke. Ljeskajući se u zeleno-bijelim nijansama. Visoki dječiji glasovi, automobilske sirene i meket ovaca.

Oblaci se skupljaju iznad nas. Na onom mjestu nebo se čini bližim. Zemlja, bašče, groblja, njive, šume... Sve je to ispresijecano razbacanim grupicama kuća, pa se stiče osjećaj šarenila i smiraja istovremeno.

Sjedeći ovdje između trava, kamenja i guštera, gledam ka gradu.

Prije pola tisućljeća ovdje su stigle prethodnice osmanskih trupa i razapele šatore. Bio je to sudbinski čas za zemlju. Na obalama rječice Miljacke bivaju izgrađena prva naselja i utvrde. Tokom stoljeća koja su uslijedila, nicale su veličanstvene džamije, šareni bazari, poznata kupatila i bezistani, melanholična groblja, sahat-kule...

Ovdje su živjeli bogati trgovci, moćni begovi i age, gazde s nargilama. Nastajali su haremi, a sve je bilo podređeno surama Kur'ana.

Također je tu živjela kršćanska raja, zanatlije, hamali i mnogi drugi koji su pripadali sloju siromašnih.

Mislim da više ne postoji ono što bismo mogli okarakterizirati kao feudalna patetika i patrijarhalna nonšalancija. Ta letargija je isparila. Zelenih poslaničkih brada više nema. Brade općenito nose rijetko. One su moderne među umjetnicima koje sam sretao u klubu umjetnika. Ali su i njihove brade potkresane na način da budu u trendu. Umjesto tužnih orijentalnih sevdalinki odzvanjaju jazz – ritmovi modernih hitova. Lica žena su otkrivena. Pobjeda napretka! Zar nisam čuo mišljenja da bi žene trebale odbaciti partizanske manire. Na svim mjestima vidjeh muško oduševljenje pri pogledu na vitke ženske noge u hulahopkama, crvene nakarminjene usne i odnedavno za šeširiće a'la Renior nakošene na trajnama. Ali ljepote, one koje su do jučer nosile velove danas su umotane samo u svoju gracioznost, a njihove oči plamenom žare, baš kao nekad iz proreza feredže.

Slikovite nošnje su prošlost. One su ustupile mjesto ogoljenosti. Sve to ima pomalo otrježnjujući i razočaravajući efekt.

"Kada bi Sarajevo bilo malo uredniji grad", kaže Ahmed, "moglo bi se reći da je lijepo i privlačno. Poduzetnost i otuđenost ovog novog – smeta. Muslimani su ranije bolje razumjeli življenje; voljeli su kontemplaciju. Mnogi su odselili na sarajevske obronke, izgradili kakvu kućicu, zasadili bašticu i sjedili u tom svom svijetu, kao da gledaju razvoj stoljeća i uživaju u svojim satima. Bio je to njihov pokušaj bijega od novog".

Idemo nazad preko pijace u Starom Gradu, gdje seljaci i seljanke trguju, pričaju i igraju kolo u predvečerje pred praznik.

Ovaj pogled na šarenilo proizvodi sasvim suprotan dojam od pogleda na službene zgrade nikle za austrijskog perioda u ovom gradu.

Od ovog mjesta idemo dalje i prolazimo pored starih dućana sa drvenim verandama, gdje mnogi starci stoje i razgovaraju. U centru je jedan neboder u kojem živi slikar Ahmed. Ovaj kvart izgrađen je na mjestu gdje je nekad bilo mezarje.

Corbusier bi bio zadovoljan ovim čistim i modernim mjestom. Dojam, ipak, narušava spomenuti neboder. On ne prati izvedbenu liniju kvarta. Uostalom, izgradnja nečeg ovakvog i moguća je u sredinama koje nisu navikle na liftove.

Neboder nije lijep. Oni koji tu stanuju vjerovatno se opuštaju tako što izađu na stubište i gledaju u zelenilo u daljini. Ne sumnjamo da su stanovi, ipak, zadržali nešto od duha svojih starih. Jer u ovom neboderu, sagrađenom prema američkoj mustri, kruži jedan pravi balkonski šejtan. Tako barem kažu stari muslimani – vjernici. Oni smatraju da je šejtan duh uznemirenih duša. Ovaj kvart napravljen je na mezarju, pa duše noću kruže, ne mogavši naći mira.

Ahmedova supruga Marija (ona nije muslimanka), ne vjeruje u takve priče, ali tvrdi da je prve noći koje je zanoćila u ovom neboderu doživjela nešto čudno. Desila se nevjerovatna stvar – jedna vrata u stanu su se sama otvorila i potom zalupila, što je probudilo nju i Ahmeda. Oboje tvrde da su čuli nečije korake, hladan dah – nešto je prolazilo pored njih. Ne vjeruju da je to bio šejtan. Ali je to nešto, onostrano i bezimeno, zaista te noći prošlo kroz njihova vrata. Slikar potječe iz muslimanske porodice. Njegova lijepa sestra Emina nosila je feredžu još prije nekoliko godina. Otac je bio zlatar, ali je u svom malom dućanu prodavao i satove. On je umro. Staratelj malog Ahmeda tada je postao jedan hodža, strog i isključiv. Ahmed je volio slikati. Hodža mu je to zabranio iz vjerskih razloga. Ahmed je uspio sačiniti jedan portret, ali ta slika nije imala duše. Onaj ko slika likove, prema muslimanskom vjerovanju, prkosi Stvoritelju. Takav će na onom svijetu morati oživjeti svoje likove. Dakako, neće uspjeti, jer to može samo Bog, pa će ga čekati teška kazna. Majka mu se preudala za jednog policajca. On je bio strog i škrt. Kada je Ahmed naslijedio novac od bogate tetke, kupio je komplet boja za slikanje. Očuh ga je zbog toga počastio takvim batinama da ih još pamti. Promućuran i materijalist, očuh je shvatio da bi mogao unovčiti pastorkov talent. Na tome se kasnije i obogatio. Prodavao je skice i crteže, koji su sada bili daleko od dječijih radova, a okolina se divila i čudila.

Kada je počeo rat, otišao je od supruge Marije, koja je tada živjela u jednom selu nedaleko od Sarajeva, gdje je radila kao učiteljica. Ona je tada bila u drugom stanju. Šutjela je i radila. Ahmed je na planini Ozren stupio u partizane. Tada su počeli vojni pohodi od Ozrena do Zenice, pa opet šumama i planinama do Romanije. Uslijedili su i marševi kroz Crnu Goru. Probijali su se kroz mećave i snježna bespuća, a hranili darovima šuma. Put je bio težak, a snijeg visok.

Godine 1945. vratio se u selo svog djetinjstva. Prvo je posjetio majku. Ona je skoro okamenjena gledala u sina koji se vraća iz rata, kršeći na prsima smežurane ruke. Vrijeme siromaštva, samoće i strašnih godina ostavilo je brazde na njenom licu.

Sjedila je poput stranca, ne maknuvši se. Konačno je progovorila staračkim šaputavim glasom: "Tako dugo, sine..."

Ušla je tada još jedna seljanka. Njeni pokreti odavali su uzbuđenje kad je pozdravila: "Kako si, hanuma?" Ubrzo je zamirisala kahva, a razgovor je potekao u različitim pravcima. Ahmed je u tim trenucima mislio o tome koliko je dug i težak

bio njegov put. Borac, mladalački tvrdoglav, gord, odlučan, lepršave kose, izraženih jagodica, poluotvorenih usta i visokog čela, koje licu daje duhovnost. Tako ga je kipar Augustinčić vidio. Pred kukavicama nema junaka. Ali oni pod kiparskim rukama postaju i bronze i kamenja.

U stvarnosti je Ahmed nježan i krhak. U njegovom izrazu lica često se može nazrijeti nešto mučaljivo i nezadovoljno. Samo katkad na vidjelo izađu čvrstina i odlučnost – biva to onda kada on pripovijeda o vremenima koja su bila jad i čemer za čovjeka.

Ponekad priča o stvarima koje mi ne razumijemo. Ali tada zauzme isključiv stav – kao da se mi moramo identificirati sa onim što je on prošao i njegovim uvjerenjima.

Njegov živčani sistem je preosjetljiv, a stomak bolestan, što nerijetko dovodi do negodovanja. Dok ga gledam, on zabacuje svoj "umjetnički" šal oko vrata. Ne mogu da procijenim je li on samopouzdana osoba ili, pak, neko duboko nesiguran u svoje znanje i osjećanja. Položio je ispit za borca. Nadaren je za slikara. Neosporan mu je i osjećaj za muziku. Njegov pogled je oštar, a pokret ruke siguran i energičan. Ipak, za njegove boje ne možemo reći da su žive – preko njih je patina sivila. Njegove slike su beživotne, poput starih crkvenih freski. Tek tu i tamo, na nošnjama Muslimanki koje on slika, zasvjetlucaju roza i ljubičasta.

Stojimo na balkonu njegovog neboderskog stana. Ispod nas defiliraju radnici, vojnici i omladina. Danas je 1. maj jedne nemirne godine. Na ovaj datum prošle je godine išla omladina držeći zapaljene baklje. Bilo je to poput vatrene rijeke.

Imao sam sreće da me slučaj dovede u ovaj grad. Gledao sam taj metež i proslavu sa povlaštenog mjesta. Prolazili su jureći kamioni, okićeni zastavama i transparentima. Omladina iz okolnih sela plesala je u svojim živahnim nošnjama. Male djevojčice su nosile lutke, a narod slike političkih vođa, ophodeći se prema njima kao prema ikonama. I među posmatračima i među onima koji se vesele, bilo je i žena Muslimanki; neke su bile još pokrivene plaštom feredže, a druge su veo zbacile s lica, još ga potpuno ne odbacujući.

Svijetlo lice uokvireno tamnim ramom gledalo je strogo. Nismo mogli a da ne primijetimo te lijepo oblikovane crte lica.

U daljini je tutnjao slavljenički voz.

Danas su ljudi svečano obučeni. Više ne nose ničije slike, a velovi su potpuno nestali. Iza onih koji marširaju dolaze oni koji se vesele i tako u nedogled. Plešu uz zvučne melodije čobanske frule. Njihovo kretanje ruku, nogu i glave stapa se sa ambijentom koji je stvorio ovaj veseli dan. Kada čovjek živi u dobu mehanizacija, kada živi i radi sa mašinama, on mora pronaći ventil relaksacije. Pogledajmo, naprimjer, Švicarce, koji žive u svijetu mehanizacije kojeg su stvorili. Jesu li oni sretniji? Čini mi se da naš narod ima neke unutrašnje barikade, koje ga sprečavaju da se istinski raduje i bude zadovoljan. Puno se toga izgubi u procesu razvoja civilizacije, bez koje više ne bismo mogli živjeti. Dok posmatramo slavlje sa ovog balkona, pored mene stoji Emina, visoka i lijepa djevojka, u čije su lice ucrtane

linije tuge. Mora da je doživjela neka razočarenja. Pitam je o tome tiho i oprezno. Ono što čujem priča je o patnji jedne žene – patnji koju svakodnevno proživljavaju mnoge žene, ali i priča o nadanju u tihoj samoći muslimanske kuće, unutar čijih se zidova sanjari o neispunjenoj sreći.

Postojao je tu jedan muškarac. Jedna vjeridba. Jedna tajna. Muškarac je sakrio činjenicu da je između njih dvoje postojao i neko treći – jedna žena. Emina je bila sve za svadbu pripremila. A onda je saznala...

Kada se tajna pročula, potražila ga je u pratnji jedne rodice. Pretpostavljam kako je izgledalo ovo prefinjeno usko lice u tim trenucima. Kada ju je pogledao, sve mu je bilo jasno. Govorio je tada šablonske isprike za kakvim muškarci obično posežu u tim situacijama. "Međutim, ona druga", priča Emina prestrašeno, "ona je ta koja me je htjela ubiti. Mene, čije je srce već ubijeno."

Nikad više Emina nije posjetila to malo mjesto gdje joj se nalazi roditeljska kuća. Tu bi se o njoj svašta pričalo, jer je i njegova familija iz istog mjesta.

Tako se ona preselila kod brata, gdje se sada navikava na slobodniji gradski život. Njeno lice pokazuje ponos, iako nije puno naučila. A gdje je, uostalom, mogla puno naučiti? Veo je poput sudbine, ipak, simbolično povezan sa životima ovih žena. Visoka, čudesna, sa tenom poput slonovače, stoji naslonjena na ogradu i besciljno gleda negdje u masu. Ona stoji između jučer i sutra, nesvjesna, naivna i tek napola otvorena prema životu. Jedno neodređeno tiho smješkanje obigrava oko njenih usana. Skoro da je to smijeh nade.

Ahmed je uspio napraviti nešto od svog života, tako je napustio svoj prag u zamjenu za gradski život jednog Evropljanina. Kako je u tome dobacio? Možda i previše?! Ponekad mi se čini da je on taj put prešao prebrzo. Čini mi se da je prebrz sa donošenjem presuda, prebrz sa svojom ljutnjom, a prebrz i sa ljubavi. Kao da je prejeftino zamijenio žive boje svoje mirisne unutrašnje domovine za slikarske palete i klavir akademija.

Možda mu nisu trebala putovanja u metropole umjetnosti: Možda je trebao otputovati do svoga unutrašnjeg "ja". Možda je jače trebao napregnuti svoje slikarske oči, kako bi prepoznao žive boje koje poput duhova vrludaju po skrivenim kutovima njegovog djela.

Velovi padaju

Jedna mala kafana nalazi se kod gradskog zida. U bašči igraju šah i piju kahvu. Crveni fesovi i naborana lica. Dimnjačari i željezničari sjede prekoputa nas. Na stolovima su mesingani lončići koji se žućkasto presijavaju – to su džezve. Dugo bez riječi sjedimo i pijemo, a onda ja kažem: "Sada, Zehra, ja ću te saslušati". Ona samo daje znak glavom. Palimo cigarete. Još ne progovaramo ni riječ. Nakon nekog vremena ona počne oprezno i zategnuto. "Bile su hrabre žene", kaže. "Majka Durut pošla je s vojskom. Bila je mala i povijena. Sin joj je bio ranjen i bolestan.

Imao je tifus – bolest partizana. Majka je išla uz njega kroz sniježne mećave. Nosila je zar – nošnju muslimanskih žena. Nosila je i pušku svoga sina. Njegova ruka je u zavoju. Krv koja probija kroz platno pokazuje da rana još nije zacijeljela. On korača nesigurno teturajući. Ta mala žena ga vodi naslonjenog na sebe. Preko njenog ramena visi šarena seljačka torba. Tako sam je ja vidjela u onoj tamnoj noći".

A sada o jednoj drugoj ženi koja drži govor na tribini. I danas je možete sresti u Tuzli. Bilo je to na jednoj konferenciji žena. Stigla je i delegacija žena iz Semberije. Ona stoji na bini, zabacuje s lica veo i kaže: "Drugarice, pet sinova sam imala. Najstariji, Hamo, kasno je dolazio kući. Jednom je došao ranije. Iznenadila sam se i upitala ga zašto tako rano dolazi kući. Odgovorio mi je da želi sa mnom da razgovara. A onda mi reče da je odlučio poći u šumu sa svojim prijateljima. Te smo noći dugo sjedili i razgovarali. Spremila sam mu jedan zavežljaj. Prije zore ispratila sam ga, gledajući ga kako odlazi. Na rastanku je rekao: "Ako ti neko kaže, majko, da ti je sin otišao u neprijatelje, nemoj vjerovati. Ako saznaš da sam poginuo, plači. Ali me nemoj žaliti. Drugi sin zvao se Hasan. I njega sam ispratila. Trećeg i četvrtog također... Nijedan se nije vratio. Peti sin zove se Omer. On ima samo petnaest godina. Ali je jak. Trebam li i njega pustiti?"

Tako je govorila ova žena, tiho, ali u njenom glasu nije bilo sumnje. Činilo se kao da su njene riječi kliznule u zemlju. Lica prisutnih žena bila su okamenjena. Nisu imale snage pogledati je u lice. Ko je mogao na sebe preuzeti breme odgovora na ovo njeno pitanje. Tuga je, poput prašine, prekinula njihova nijema lica. Glas te žene je kao eho lebdio nad skupom. "Ja plačem za mrtvima, ali plačem i zbog živih. Živima dajem i svoga zadnjeg sina".

"Takve su naše žene", kaže Zehra uzdahnuvši. "Vi te žene ne znate, jer su bile skrivene velom i konzervativnim običajima".

Zehra je mlada i simpatična. Ona je po prijeklu Muslimanka, kćerka jednog bega. Danas je sekretar Gradske uprave Sarajeva. Ona se otrijeznila od prošlih godina i sa snagom i odlučnošću o njima pripovijeda. Ona nije princeza iz 1001 noći. Ona mrzi i prezire za progres, ravnopravnost žena i slobodu. Ona je majka i poslanik u organima vlasti: živi u dobrom braku, sa naprednim i tolerantnim mužem. Ona to zna cijeniti, tim više što je vidjela brakove u kojima su žene bile sluge, podređene apsolutnoj dominaciji muškarca.

Muškarci sa fesovima, uživajući, sporo piju svoju crnu kahvu. Pored šporeta u kafani poredane su sjajne žute džezve. One su lijepa dekoracija u ovom jednostavnom ambijentu.

Zehra govori o svom djetinjstvu i odrastanju. Familija iz koje Zehra dolazi je sarajevska. Otac je posjedovao nekoliko sela u Bosni. Imao je nekretnine i u Turskoj. Ona se sjeća da su nekoliko godina živjeli u Bursi. Imala je šest godina kada joj je otac umro. Poslije Prvog svjetskog rata vratili su se iz Turske u Bosnu. Život se bio promijenio. Agrarna reforma uzela im je zemlju. Zadržali su samo kuću i ljetnjikovac. Živjela je s nanom, majkom i sestrama Hatidžom i Munirom. Kuća

je, ustvari, bila kompleks zgrada: kuća za muškarce, kuća za žene, kuća za sluge i nekoliko dvorišta. Kod njenog oca su često dolazili gosti. Sjedili su, pušili i razgovarali: neki su ostajali sedmicama, ništa ne radeći. (Koristeći poseban rotirajući pult, begovske žene dostavljale su gostima hranu i piće, a nisu mogle biti viđene.)

Otac je pomalo znao arapski, a bio je i talentiran za slikanje. To je bilo prijašnje vrijeme koje je odselilo u sjećanje, vrijeme drvenih verandi, oblucima popločanih dvorišta, po kojima su klepetale nanule, vrijeme starih, ručno napisanih arapskih knjiga i srebrenih kutijica, donesenih sa hodočašća u Mekku.

Navečer se sjedilo na verandama, na drvenim klupama, postavljenim sa mehkim šarenim jastucima. Tu se pilo šerbe. Bila je to jedna prostrana kuća, poput tvrđave od svijeta izolirana. Kasnije više nije bilo sluga. Majka i sestre su vodile domaćinstvo. Zehra je bila veoma mala kada su se vratili iz Turske. Nije joj se bilo lahko adaptirati. Ona je malim sokacima išla u školu odjevena prema evropskim standardima. Stari ljudi su je grdili zbog toga. Neki su je čak i pljunuli. "Sram te bilo, begovska kćer, da hodaš tako sramotno obučena", uzvikivali su. Oplakala je. Majka ju je opet odjenula u dimije i šal.

Lijepa su bila ljeta u ljetnikovcu, njihovom seoskom dvorcu. Cijela familija preselila bi se tamo. Dane su provodili napolju, u bašči. Kuhalo se na otvorenom, igralo sa seoskom djecom. Rahat lokumi, turski slatkiši i večeri obojene tužnim pjesmama. Zehra se htjela školovati, ali majka je rekla: "Cure ne trebaju u školu i tačka". Sedam majčinih sestara koje su bile prisutne odobravale su njen stav nijemim klimanjem glave. One su svake sedmice dolazile na ručak. Prvo se služilo zašećereno voće. Zatim se kahva pila satima. Uz nju bi se pričalo o njihovim muževima i sinovima, o svađama i boleščurama i tajanstvenim opasnostima ljubavi. Bivala je prisutna i jedna očeva rodica koju su udali za bogatog kojeg nije voljela. Prerušena, tajno je posjetila svoju ljubav. Svi su o tome saznali. Nije puno prošlo, a o tome su spjevane pjesme – rugalice. Bio je to veliki skandal.

Samo muškarci su imali pravo na ljubav. Otac je dovodio cure u kuću, a imao je i žene na selu. Majka je morala šutjeti i odobravati.

Zehra se htjela školovati i tako napustiti ovaj začarani krug stega, poslušnosti i letargije.

Stariji majčin brat je pomagao. On je bio glava – familije. Njegova je riječ bila zakon.

Zehra je puno i strastveno čitala: Balzaca, Rousseaua, Dostojevskog i druge klasike ruske i francuske književnosti. Plakala je nad nesretnom ljubavi Ane Karenjine. Gledala je filmove i teatarske predstave. Još u gimnaziji osjetila je otpor prema nepravdi koja je okružuje. Kada je bila na prvoj godini studija, još nije bila načisto sa sobom šta, ustvari, hoće. Razmišljala je o prolaznosti života, zabavljala se posmatrajući zvijezde... Nakon što je diplomirala preuzela je posao službenice, posao koji je čvrsto na zemlji i daleko od zvijezda. Zehra dolazi iz drugog vremena i svijeta. Šta je ona uopće mogla znati o životu radnika, o teškim danima života

ispunjenog iscrpljenošću i umorom, poslije čega ostaje samo toliko koliko je neophodno za preživljavanje. Njen posao u banci omogućio joj je precizan uvid u to šta predstavlja vrijeme u kojem živi. Ubrzano je kupila nova saznanja. Bili su to opće poznate istine, koje je ona tek tada otkrivala. Tek tada je bila potresena. Pred očima joj se u punom svjetu tek tada pokazala nepravda, nejednakost, korupcija, siromaštvo i prljavština, ali i ljubav i hrabrost, osobine koje čine ljepotu jedne nade.

Još prije prvog bombardiranja Sarajeva 1941. godine, Zehra je već bila pripadnica pokreta otpora. Stajala je na brdu, na rubu šumarka, i gledala ulazak tenkova. Mnogi su obeshrabreno uzvikali: ovo je kraj! I Zehra je plakala, ali je znala da to nije kraj nego početak. Ustaše su zauzele grad. Mnogi Zehrini prijatelji završili su u zatvorima. Mnogi su, pak, počeli djelovati u ilegali. Zehra je bila angažirana na poslovima pomoći prognanim. Već 1942. godine razbijena je njena grupa. Zehra je pobjegla u jednu tuđu kuću. Njen brat je bio uhapšen. Majka je znala za njeno skrovište. Odala ju je, misleći da će tako pomoći svome zatvorenom sinu. Ili možda iz straha? Agenti su opkolili kuću, uhapsili Zehru i odveli je u zatvor. Tada je pomislila da više nikada neće izaći. Svake noći je bivala pretučena. "Zašto si se ti, kćerka jednog bega, povezala i družila sa ovakvim ljudima? Imali ste dobar posao i lijepu budućnost. Ustaše nisu neprijatelji muslimana", govorili su joj. Zehra je odgovorila: "Ja s tim nemam ništa". "Morate dati izjavu. Poslije ćete biti slobodni!" Nisu mogli dokazati njenu povezanost sa razbijenom grupom, pa ju je sud oslobodio.

Od tada se morala svaki dan javljati u policiju. To su bili dani poniženja, svakodnevnog šikaniranja i pretresa kuće. Jednog se dana nije javila. Pobjegla je u Visoko, da bi se tamo povezala sa partizanima. Jedne noći pomračenog mjeseca prešla je rijeku. Svitalo je kada je stigla.

Radila je kao funkcioner ženskog komiteta u Jajcu. Potom je djelovala u centralnoj Bosni. Organizirala je sastanke sa ženama po muslimanskim, srpskim i hrvatskim selima. Radila je na osnivanju narodnih odbora u oslobođenim mjestima. Držala je govore danju i noću. Pomogla je osnivanju jedne bolnice. Žene sa sela donosile su darove. U Sarajevo se vratila 1945. godine. Nije otišla u kuću majke. Radila je na formiranju gradske vlade i osnivanju domova za invalide i djecu poginulih boraca i na obnovi grada.

Još uvijek sjedimo u maloj kafani. Stari kahvedžija u crvenom fesu čisti posuđe i servira mirišljavu crnu tečnost. Koja nam je ovo kahva? Ispod crvenog fesa gleda nas jedno mršavo, blijedo lice i ispred nas stavlja džezvu. Spretnim koracima u ravnoj obući on migolji između stolova. Limunasto žuti pojas omotan oko njega daje mu svečan izgled.

Zehra još govori. Sada priča o velu koji je prekrivao lica žena. Ona ga mrzi jer za nju predstavlja simbol potčinjenosti i gaženja po duši i dostojanstvu žene.

"One su odgajane u mraku, nepismene i neslobodne. Njihovo mišljenje bilo je nesamostalno i ovisno o samovolji i autoritetu muškarca. Veći dio žena je na to navikao i opravdava takav način života. Bez obzira na to, mislim da je onaj dan kada su pali velovi veoma značajan dan za žene.

Nije pao samo onaj veo koji je pokrivao njihovo lice, nego i onaj simbolični veo koji je stoljećima poput magle njihove poglede spuštao samo do zemlje ispred njih.

(Preveo s njemačkog jezika Zijad Šehić)

GODIŠNJAK 2012

PRIKAZI I OSVRTI

Sporazumijevanje i dijalog nasuprot medijskom spektaklu

(Riječ na promociji knjige dr. Fahire Fejzić-Čengić: *Riječ je temelj društvenog života*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.)

Nad stranicama smo knjige *Riječ je temelj društvenog života* autorice Fahire Fejzić-Čengić. Lijepa prilika da se okupimo oko nečega toplog, kao oko vatre oko koje se trebamo grijati, bar ove zime… jer, na početku bijaše riječ i to je i sjedinilo ljude u zajednicu. Na početku našeg druženja sada je opet riječ. Ovoga puta riječ naše autorice, koleginice, nekoć naše drage studentice, dr. Fahire Fejzić-Čengić. Ponosna sam da mogu predstavljati ovu knjigu i iz razloga što je naša profesorica, autorica, na neki način dio misli koja se na Fakultetu političkih nauka razvija, uprkos svemu. Možda je zanimljivo napomenuti da je Fakultet političkih nauka uvijek u javnosti držan za neku vrstu režimske misli, bez obzira kojeg režima (!), a ja bih naglasila da smo mi uvijek bili kritičari (ne kritizeri) režima oko nas i da smo svojim kritičnim riječima samo nastojali da poboljšamo naš svijet… Ako to i nismo uspjeli, a to će vrijeme suditi, uspjeli smo bar djelić naših nastojanja da budemo ravnopravan dio svijeta, velikog svijeta u kojem živimo i kojem nastojimo da se prilagodimo, time što ćemo ga mijenjati.

Knjiga *Riječ je temelj društvenog života* i ima i nema velike aspiracije. To je zbir tekstova autorice, njene publicističke djelatnosti, ali i naučne, u kojoj nastoji da ostavi traga i pokaže da mi jesmo dio velikog svijeta koji ponekad može ponešto od nas da uči. Ova knjiga je i knjiga zrelog promišljanja autorice o svim problemima koje je zamjećivala posljednjih godina, ponekad bismo rekli, pravo žensko pismo, o svačemu pomalo i ponešto…

Čini se da autorica i nije nastojala da napravi kohezivno djelo, nego upravo disperzivno, da bi za svakoga bilo to ponešto i pomalo. Naći će svoj interes u ovome i studenti i teoretičari i autori o kojima je pisala, naći će se tu i velike teme na koje se ne može odgovoriti ni u djelu sa više pretenzija, ali je sigurno da će svi željeti knjigu iščitati do kraja, uživati što ima za svakog ponešto, za veoma obrazovane i one manje obrazovane, teza i polemika koje se mogu voditi i na Istoku i na Zapadu, ali riječi u koje ih autorica smješta daju im obrise nečega što je specifikum bosanske društvene misli i dijaloga sa svijetom u kojem živimo, sa svijetom u kojem želimo živjeti i svijetom u kojem pokušavamo živjeti.

Taj sudar svjetova, to nastojanje da se kompromis pronađe i izgradi izvire iz svake stranice ove knjige. Ponekad eksplicitno, ponekad samo u obrisima i nedorečeno.

Ponekad su pitanja upućena svima nama koji je čitamo, a ponekad jednostavno sebi, ne tražeći odgovor, ne očekujući zaključak kojeg, zapravo, i ne može biti. Ali kao što je na početku bila riječ, danas je riječ i pitanje, koje ne traži odgovor, pitanje koje je često samo intelektualna provokacija. Ponekad mislim provokacija sebe same. Ali, ovo je i nastojanje da se ostavi trag u ovom svijetu koji nas okružuje i kojeg želimo promijeniti u granicama naše moći i u granicama samih riječi, bez granice postavljenih pitanja. Ova knjiga koju promoviramo traži od nas da učestvujemo u promociji ideja koje nam je autorica ponudila kao kroki za naša buduća okupljanja, kao oko vatre koja će nas dugo i grijati i sabirati. Ovo je divan, razgovor, komunikacija sa sobom sa svima nama. Čini mi se da je to osnovna ambicija naše autorice i ovih riječi…

Dr. Fahira nam i analizira i uvodi neke nove fenomene u naša komunikacijska polja koja treba i da se naviknu i prihvate npr. religijsku komunikaciju, koja je dugo bila izvan domena javnosti na našim prostorima. Možda baš iz tih razloga danas smo često suočeni sa neodmjerenošću u upotrebi ovih komunikacija, neodmjerenošću koja je često u suprotnosti sa iskrenim vjerskim zadaćama i osjećanjima. Jer, kako objasniti da se iz religijskih zajednica danas daju smjernice za ponašanje pripadnicima religija, uputstva kako se ponašati prema susjedima, partijama, politikama, obrazovanju, odgoju, znanju, ekonomiji, tehnici i svim ostalim domenima naših života.

Hereze u Bosni žive, čak i kada pomislimo da je to stvar prošlosti odavno.

Naša autorica se bavi i pitanjima vrednovanja kulture, mas medija, identiteta, kulturnog naslijeđa, globalnim i lokalnim temama i u tom vrednovanju pronalazi svoje riječi sa kojim se ne moramo uvijek saglasiti, ali ih trebamo uvažavati kao novu mogućnost traženja i pronalaženja možda boljih riječi za sve ovo što se danas sa nama u Bosni dešava.

Riječi dr. Čengić kao da žele da nam ponude jedan novi svijet u susretu tradicije i moderne. Ovo je sjajna ideja, ali da li je danas u nas moguća? Nažalost, Bosna nije Japan pa da univerzalno prihvatimo kao modernu, jer nismo još razriješili ni pitanja tradicija. Kojih i čijih tradicija? Postoje li ovdje univerzalne tradicije, univerzalna prošlost, sadašnjost, o budućnosti da i ne mislimo… Sadašnjost je veći problem i od prošlosti i od budućnosti. Ponekad, dok iščitavah *Riječi* osjetih neki romantičarski zanos kod naše autorice, emocionalno žensko pismo koje u sudaru sa realnošću teško može opstati. Jer, ovo je, ipak, samo Bosna!

U bh. kulturnom miljeu mnogo toga nagovještava nove obrasce (loto, bingo, gender, seksualne slobode, SOS telefoni, vjerski rivalizam, ekološka samostalnost, kultura nevladinih subjekata, mreža inozemnih misija, verbalni europeizam, porast novih devijacija, svjetski modni trendovi, luksuz izloga za pravi džep, svjetska šminka, moda i glamur, markiranje, kineski globalizam, jeftini shopovi, interexovi i vf-ovi i drugi centri kraj cesti…) str. 72.

Dr. Čengić se reflektira na velikane modernog mišljenja, npr. Gadamera, koji nas podučava "Moramo se naučiti da ne budemo u pravu. Moramo naučiti da ne budemo u igri – to počinje u ranom djetinjstvu, kada nam je dvije godine ili još manje…"

Ili neprevaziđene spisateljice Suzan Sontag: "Pravi posao pisca nije imati mišljenje i kazati istinu i odbaciti saučesništvo u lažima i dezinformacijama. Posao pisca je da nas navede da vidimo svijet kakav jeste, pun mnoštva različitih prava, uloga, iskustava. Suština mudrosti koja krasi književnost je dana da nam pomogne da shvatimo, šta god da se dešava, da se uz to dešava nešto drugo. Mene progoni to nešto drugo…"

I naša autorica tokom cijele knjige, a ja bih dodala i cijelog njenog života, traži to nešto drugo, drugačije od običnog, a ipak jednostavno i ljudski da nije potrebna osobita snaga uma da je razumijemo. Njeno je nastojanje da budemo naši, a svjetski, a ponekad mi se čini da taj sudar svjetova koji se zbiva i u njoj samoj krhkost ženske duše ne izdrži. Razbije je sukob civilizacija, kao i većinu nas, razbije je neka slika iz Afganistana ili Gaze ili afričko dijete među lešinarima u pustinji koje čeka da bude rastrgano, zbog kojeg se autor te predobre i prestrašne fotografije i ubio.

Kao da bi to isto učinila i dr. Čengić da je uslikala tu fotografiju, a sama je "uslikala" mnogo loših fotografija, vijesti, koje nam je i kao novinar dugo godina sjajno predstavljala, nije bio spektakl, bio je samo rat! Ili predratno stanje, gdje se u medijima itekako i napadalo i branilo, bio je rat gdje se stvarno i pucalo i klalo, i poratno stanje u kojem se još ratuje, najviše u medijima i raznim bh. parlamentima i mehanama kuda se vucaraju naši vodeći političari za naše pare. Autorica, čini mi se, želi samo reći istinu sve vrijeme, istinu koja mnoge zaboli, pa i same medije kada im kaže istinu da su neprofesionalni. I to nebrojeno puta! Aferim za ovo, Fahira. Jer, ova zemlja je zaslužila da ima i bolje medije i bolje političare.

Ploveći izmedu globalizacijskih velikih tema i naših malih, a važnih lokalnih tema, dr. Čengić i sama postane žrtvom značenja poruka koje je željela da iskaže.

Bježeći u neverbalno, klonirano komunikacijsko ozračje, skrivajući se u anonimnost ekrana koji trpi sve jer nas niko ne vidi i ne čuje realno i stvarno, odlazimo sve bliže inteligenciji zla iza ekrana i on-line komunikacije, jer bježimo od svoje empirije u simulaciju. A to je bježanje u propast!

I dalje parafrazirajući Baudrillarda, eksplicira da su mediji moderatori novije filozofije življenja. Trend ovakvog svijeta postaje ne proizvođenje raznih mnijenja, već reprodukcija istog mnijenja. U pravoj pozadini svih medijaliziranih znanja je paranoična želja jedne klase ili skupine koja sanja o čudesnoj podudarnosti sa njenim modelima. To je mjesto apsolutne manipulacije.

Živimo li mi danas u Bosni ovaj model i u komunikacijama u samom društvu. To je pitanje koje muči sve nas, a prije svega našu autoricu! Pitanja su postavljena, a odgovore ne možemo dati, dakako. Ali, najvažnije je ne zaboraviti pitanje!!! Jer pitci ipak pokreću svijet, od prve izgovorene riječi do Assangea!

U posljednjem dijelu knjige autorica je sabrala svoje prikaze o knjigama različitih autora i različitih tematika (od N. Ibrišimovića, Dž. Latića, E. Zgodića, F. Muhića do M. Pejanovića i E. Kečo), što je veoma zanimljiv eksperiment. Pa ako sami ne budemo trajali u svojim knjigama, imamo šansu da trajemo u Fahirinim *Riječima*. Čini mi se da je to i bila ambicija autorice. To je samo ilustracija da

Fahiru zanimaju ne samo dobra pitanja, nego i tuđe dobre knjige, koje sama želi zaustaviti u vremenu i prostoru.

Na kraju, naša zahvalnost dr. Čengić što nam je priredila ove *Riječi*, što ih je pustila da ih javno cijenimo, što nas je knjigom okupila da divanimo, hvala joj na velikim i malim pitanjima, i na nekim odgovorima koji će trajati. Najvažnije je upaliti vatru, a ovom knjigom naša autorica je to učinila. Koliko ćemo se na njoj grijati, sada više ne ovisi o njoj!

Emina Kečo-Isaković

Promišljanje o bošnjačkom narodu

(Šaćir Filandra: *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu***,** Sarajevo**:** BZK "Preporod": Zagreb: Synopsis, 2012.)

Pred nama je nova knjiga sarajevskog profesora Šaćira Filandre naslova *Bošnjaci nakon socijalizma*. Knjiga je rezultat višegodišnjeg istraživačkog rada u polju bošnjačkog *identiteta* i njegovih kulturno-povijesnih mijena. Struktura i tokovi identiteta očitavaju se iz dokumentarne građe sakupljane u dužem periodu po knjigama, znanstvenim časopisima, periodici raznovrsne provenijencije, dnevnim listovima, saopćenjima, za spisnicima i drugim oblicima izražavanja misli i stavova od značaja za profiliranje bošnjačkih pitanja. Vrijedno je, dakle, postavljanje pitanja o Bošnjacima i njihovom mjestu u svijetu na početku dvadeset prvog stoljeća.

Filandra je na početku knjige ponudio sociološko-politološku analizu stanja Islamske zajednice (IZ) od 1988. godine, tačnije, od polemike Silajdžića i Hafizovića s Neimarlijom o obnovi islamske misli kod Bošnjaka. Silajdžić i Hafizović se protive redukcionizmu na konzervativnu (vehabizam) ili progresivnu varijantu (posvjetovljena teologija), te predlažu vlastiti *interpretativni* pristup kao treći tok unutar pitanja o obnovi vjerske misli. Na njihove stavove odgovorio je Neimarlija, ukazujući, prije svega, na njihov jezik koji je, navodno, bio izmistificiran latinskim frazama i izrazima. Time su se na razini fenomenalnog i interpretativno-diskurzivnog pokazali ozbiljni tokovi razmimoilaženja u interpretacijama islama u samoj IZ. Ali, to je istovremeno značilo pluralizaciju *teološkog* mišljenja kod Bošnjaka. Nezadovoljstvo funkcioniranjem IZ ispoljilo se u Pokretu imama, koji je oformljen u jesen 1988. Ova debata i Pokret dali su jedna poseban ton bošnjačkoj vjerskoj misli i bitno utjecali na svijest o važnosti otvorenih razgovora unutar institucije Islamske zajednice.

Tokom 20. stoljeća religija je kod Bošnjaka bila izvor i okvir kolektivnog identiteta. Na taj način ne odstupaju daleko od susjednih naroda. Iz te analize razabiru se dvije opcije unutar diskursa koji pokriva islamska zajednica: *prvi* je imamski ili klerikalno-konzervativni koji je personificiran pokretom imama i *drugi* je laički ili posvjetovljeno-otvoreni. Na širem planu koji je određen procesima modernizacije bosanskohercegovačkog društva, bošnjačka inteligencija bila je razdijeljena na svjetovnu i vjersku, odnosno inteligenciju i ulemu. Naravno, ova podjela nije nimalo sretna i s vremenom je postala neprecizna i neupotrebljiva. Bilo bi interesantno povodom ove knjige i njezinog interpretativnog toka pratiti komparativno stanje kod srpskog i hrvatskog naroda ili kod nekog evropskog naroda. Tek onda bi se vidjela razina vlastite pozicije i tek onda bi počeo proces oslobađanja od bošnjačkih provincijalnih hiperbola.

Filandra je na interpretativnom planu pokazao bitan utjecaj religije na bošnjački etnički i nacionalni pokret u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, te naglasio spoznaju da je religija bila primarni oblik kolektivnog identiteta, odnosno da su

Bošnjaci svoj etničko-kulturni nacionalizam (etnonacionalizam) provodili kroz religijsku formu i da nisu imali snažan građanski nacionalizam ili patriotizam kojim bi postavljali pitanje o očuvanju i unapređenju države Bosne i Hercegovine. Islamska zajednica i list *Preporod* odigrali su veliku ulogu u narodnom profiliranju Bošnjaka od 1989. godine. IZ je bila od doba Austro-Ugarske (1882) sve do devedesetih godina 20. stoljeća jedina postojana bošnjačka institucija oko koje su se Bošnjaci mogli okupljati. Stoga je ona bila posebno interesantna vlastima i brojni su pokušaji ostvarivanja kontrole nad njenim sadržajima. Pitanjima djelovanja IZ Filandra je posvetio prvih 120 stranica knjige (11-131). Naravno, sasvim opravdano. Ovo je posebno važan sociološko-politološki hod kroz događaje unutar IZ, rijetko sretan i kvalitetan pogled izvan IZ jednog istraživača, koji pokušava što objektivnije uočiti i predstaviti ono što se dešava unutar institucije a bitno je za oblikovanje bošnjačkog identiteta i kolektivne svijesti. Idući tako od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća Filandra je došao do uvođenja vjeronauka u škole, do organizacijskih problema u IZ, do odnosa prema vehabijskom pokretu u IZ BiH, do pitanja reforme određenih koncepcija na početku dvadeset prvog stoljeća.

U svojoj analizi autor je došao do promjene imena naroda 28. septembra 1993. godine – povrtaka starog imena Bošnjak. Sami Bošnjaci, naravno, snose odgovornost za čuvanje svoga imena. Čovjeku niko ne može oteti jezik i ime – ako to sam čovjek ne dopusti. U tom smislu bošnjačko iskustvo je tužno, mizerno, autodestruirajuće i dan-danas predstavlja pojam naivnosti i pravdajuće nedoraslosti svjetsko-povijesnom trenutku. No, bitno je da je ime vraćeno i da se Bošnjak nikome više ne pravda što se zove Bošnjak. O pitanju narodnog imena autor će se pozabaviti imenovanjem Bošnjaka na Kosovu, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. Danas Bošnjaci Kosova slave 28. septembar kao Dan Bošnjaka.

Autor dolazi i do pitanja o *mješovitim* brakovima. "Ideja o biološkoj socijalizaciji društva, o bratstvu među ljudima miješanjem krvi i roda supružnika različitih nacionalnosti tokom rata protiv Bosne i Hercegovine definitivno se završava." (437.) Filandra primjećuje da rat nije uništio "mješovite brakove u Bosni i Hecegovini, ali oni njime jesu izgubili svoju ideološku ulogu, i to jeste najvažnija promjena koja se s ratom dogodila mješovitim brakovima." (440.) Iz toga je Filandra pratio priču o "četvrtoj naciji", Bosancima. To je, naravno, semantički i epistemički izraz naše dvadesetovjekovne nedoraslosti razumijevanju pojma nacije. Ona, navodno, postoji neovisno od konteksta države i povijesti i time se hipostazira u nadhistorijski entitet. Posebno kontraproduktivno očitovanje je njeno miješanje s pojmom etnije ili naroda, koje je svojstveno za naš balkanski region. S priznavanjem nezavisne države Republike Bosne i Hercegovine, 22. maja 1992. godine, bosanstvo je postalo politička kategorija, javno-pravni odnos pojedinca i države, izraz državljanstva, a ne etnička oznaka, budući da se nacionalitet treba posmatrati kao državljanstvo ili političku zajednicu državljana Bosne i Hercegovine. U tome smjeru govori Vera Kržišnik-Bukić, na koju se poziva Filandra, sasvim suprotno od Kallayevog etnobosanstva.

U retrospektivi na dvadeseto stoljeće, čini se da je koncept nacije bio rezerviran samo za Srbe i Hrvate, tj. samo su oni mogli imati državu – ostali su morali da im

se prilagođavaju. Time je nacionalno pitanje razotkriveno kao *teritorijalno* pitanje u srpskoj i hrvatskoj verziji. To posebno naglašava D. Ćosić u knjizi *Bosanski rat*. Kod Bošnjaka, nažalost, preovladava totalno pojmovno zbunjivanje i semantička pervertiranost pa oni koriste uglavnom pojam nacionalnog u značenju etničkog, a ne razvijaju pojam državnog, građanskog, političkog, patriotskog koji je povezan uz naciju. Iz toga slijedi katastrofalna posljedica da Bošnjaci nisu znali ni umjeli da razvijaju pojam nacionalnog kao državotvornog – mislili su da su nacionalna pitanja nacionalistička, a to se jasno vidi u Izetbegovićevom govoru na 3. Kongresu SDA. Bošnjaci imaju potpunu pojmovnu zbrku kad je u pitanju vokabular politike – za to snose odgovornost bošnjački intelektualci koji su se bavili imitacijama, prepisivanjima, ponavljanjima nečega što nije proizlazilo iz promišljanja bošnjačke egzistencijalo-kulturne i političke drame, koja traje od kraja 19. stoljeća. Bošnjački intelektualci vrlo neprecizno i površno koriste pojmove, što ih dovodi do zbunjujućih konstrukcija i besmislenih tvrdnji. Što je najgore, oni uopće ne slijede savremeni vokabular iz društvenih i humanističkih disciplina, nego su još u kategorijama 19. stoljeća.

Neprecizno korištenje pojma *nacija* svojstveno je za balkanske političke koncepcije. Nikada se ne zna na što se misli. Sa stanovišta filozofije jezika to je nedopustivo, ta jezička pometnja, u kojoj se neprestano govori pogrešno, i dovodi do smutnje i nesporazuma. Umjesto toga predlažem za sve nas da jasno razgraničimo pojmove *etnija* ili *narod* od pojma *nacija* ili *državljanstvo* koje imaju državljani/stanovnici jedne zemlje. Onda će se vidjeti da postoje dvije razine pitanja o povijesnom i političkom djelovanju jednog naroda. Mi to kao narod nismo vidjeli niti smo radili na tome. S ciljem bistrenja ili razbistravanja ove jezičke zbrke u našoj komunikativnoj zajednici treba reći da se *etnička* pitanja vežu za jezik, vjerovanja, tradicionalno naslijeđe, običaje, metafizike i druge forme kulture, a pitanje *nacije* je razina ustavno-pravnog promišljanja, države i njenog bića, koje provodi narod kao politička svijest o sebi. Radi se, dakle, o *etnonacionalizmu* i o *građanskom nacionalizmu*. Mi živimo *epohu* etnonacionalizma i nismo je, nažalost, još adekvatno razumjeli i preradili u svojim narodnim i nacionalnim projekcijama.

Nacionalno pitanje Bošnjaka, dakle, možemo pratiti preko dvije dimenzije ili razine, onako kako se ono pojavljuje u posljednjih dvije stotine godina među drugim evropskim narodima:

– *Prva razina* je *država* u kojoj žive pripadnici određenog naroda ili teritorija na kojoj je država koja određuje naciju – ona je njihova nacija ili njihova nacija je državljanstvo Bosne i Hercegovine. Stoga je nacionalno pitanje i teritorijalno pitanje ili postavljanje države u povijesno-geografski ambijent. Bošnjaci čitavo dvadeseto stoljeće nisu jasno postavili pitanje o državi. Zato je srpski i hrvatski velikodržavni ekspanzionizmi, između ostalog, doživljavaju kao lahak plijen i polažu pravo na njeno potčinjavanje. Građani Bosne i Hercegovine čine bosanskohercegovačku ili bosansku naciju. I ne treba, nema potrebe pričati o pravljenju bosanske nacije kao neke nove "etnije" ili neke nove grupe. Zato što postoji država Bosna i Hercegovina oni su po državljanstvu Bosanci, odnosno to je njihov nacionalitet.

– *Druga razina* je na nivou naroda ili etnije i ogleda se u antropološkom iskustvu etničkog bića Bošnjaka, u etnografskim izričajima i definiranju njihovih specifičnosti, čuvanju njihovog jezika i običaja, znanja i predanja, religije, tradicije i historije, općenito rečeno kulture. To su gradivni elementi bošnjačkog etničkog (narodnog) identiteta u povijesti koji su dinamička struktura i mogu se razvijati.

U te dvije razine isprepliće se stoljećima sve naše iskustvo svijeta. Mi ne smijemo zanemariti nijednu razinu našeg postojanja. Na te dvije linije ili tračnice smješteni su naša nacija i naš narod, koje sami moramo oblikovati i očuvati. U osnovici njezine snage je bosansko-bošnjačka svijest, odnosno samosvijest koja izražava znanje o sebi. Zato je za nas sinonimno državni identitet i nacionalni identitet, to je jedno te isto značenje. U naciji je smještena narodna svijest o sebi i građanska patriotska svijest o svojoj državi Bosni i Hercegovini. Niko drugi osim nas Bošnjaka na te dvije razine neće izgraditi kuću ili dom bošnjačkog naroda. Nacija se gradi u vremenu i prostoru, tj. ona je neprekidan proces. Uz to, etnogeneza Bošnjaka nije završen i definitivno dat fenomen – ona se nastavlja i razvija kroz povijesne procese. Bošnjaci moraju naučiti da je sloboda određena mišljenjem i samosviješću. Bez pozitivnog građanskog nacionalizma nema države – on je kultivirana svijest o čuvanju vlastite države Bosne i Hercegovine. To moramo probuditi u svakom našem čovjeku. Mi se moramo kao narod osloboditi naivnog razumijevanja nacionalizma koje nas sprečava da se odlučno borimo za bošnjački narod i bosanskohercegovačku državu. Kad naša bošnjačka svijest bude snažna da s ponosom nosi svoju naciju, bit će kraj nasrtajima velikosrpskog i velikohrvatskog nacionalizma na nas i našu državu. Mi smo u ovoj konstelaciji još posmatrani kao lahak plijen u socijaldarvinističkoj igri svijeta. Svodeći sve naše djelovanje na etničku dimenziju početkom devedesetih godina 20. stoljeća, mi smo u nacionalnom smislu, nažalost, dospjeli do "plemenske države" zasnovane na etničkoj teritorijalizaciji i Dejtonskom ustavu u kojem svoje prste imaju domaći i inozemni djelitelji Bosne. Radomir Konstantinović je, s druge strane, srpsku politiku doživljavao kao "pleme u agoniji". Na početku 1990. bošnjačka politika je napravila istu grešku koju je Spaho napravio 1921. – dao si nekome legitimno pravo da te destruira do potpunog uništenja. Vidovdanski ustav i priča o "regionalizaciji BiH" i "novom dogovoru naroda" rade na tome.

Filandra je na kraju dao vrlo kritičku ocjenu o Bošnjacima. On kaže: "Bošnjaci tokom dvije prethodne decenije ni u jednom segmentu djelovanja nisu uspostavili moralno vjerodostojne niti stručno kompetentne elite koje bi osobnim primjerom svjedočile uzoritost u poštivanju moralnih, vjerskih, znanstvenih, kulturnih, strukovnih, zakonskih i drugih načela." (454.) A to nas vodi do *moralnog* problema koji je ključni problem kod Bošnjaka u današnjem vremenu. Zato smatra Filandra da je "pljačkanje vlastitog naroda i države, a ne rad za njihovo dobro, postao osnovni cilj upravljačkim elitama." (455.) To je današnje stanje Bošnjaka.

Čestitamo profesoru Šaćiru Filandri na ovoj zahtjevnoj israživačkoj studiji o Bošnjacima i nadamo se da će ona sa svojim kvalitetnim sadržajem naći brojne čitaoce i sagovornike u domaćoj i inozemnoj znanstvenoj javnosti.

Senadin Lavić

Općinjenost teritorijama

(Esad Zgodić: *Teritorijalni nacionalizam. Ideologija, zlotvorstvo i alternative*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.)

Bosanskohercegovački politički mislilac Esad Zgodić, profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, nastavlja s razvijanjem kritičko-emancipatorskog diskursa i kulture skepticizma u svojoj novoj knjizi *Teritorijalni nacionalizam*. Zgodić je vrhunski politički mislilac i ugaoni kamen par excellence u bosanskohercegovačkoj političkoj teoriji u posljednjih petnaest godina. On je sasvim odvažno razvio vlastite intelektualne pozicije i ne pristaje na nametnute obrasce, istine, dogme, ideološke narative i povlaštene pozicije. Tako je u knjizi *Realpolitika i njezini protivnici* (Tešanj, 2008) ustvrdio da sumnja u liberalističku eshatologiju i ideološku naraciju o postpolitici, tj. da su naracije o postpolitici, ustvari, ideološke naracije koje tvore političku mitologiju o kraju ideologije, kraju politike, kraju povijesti itd. Spram te zaglušujuće naracije o kraju svega i svačega Zgodić je upozorio da „čovječanstvo živi u doba svemoćne, nekontrolive i užasno zastrašujuće megarealpolitike, a ne u benignoj eri postpolitike". To će reći da nije još nastupila era postpolitike o kojoj zvone ideološka postmodernistička zvona. Ali, za kim zvone ta zvona? Iznoseći ovakav stav, Zgodić se postavlja opozitno vladajućim predstavama i pojačava svoju poziciju dopunjujućim stavom da će 21. stoljeće biti *stoljeće politike*, približavajući se time E. Balibaru, koji također upozorava da "čovječanstvo ulazi u novu epohu politike". U tom kontekstu nova politika 21. stoljeća, smatra Zgodić, morat će razriješiti pitanje teritorijalnog nacionalizma ili teritorijalnog diskursa politike.

U dobu globalizacije, koje nam nameće ovo *post*, pojavljuje se priča o kraju teritorija ili kraju geografije, štaviše, naglašava se da je čovječanstvo uveliko dospjelo u doba deteritorijalizacije, u eru postteritorijalnosti te je na djelu naracija o kraju teritorija, kraju granica, tj. govori se da je, navodno, teritorija ili teritorijalni aspekti političkog diskursa izgubila na važnosti. Zato se potcrtava proces deteritorijalizacije života za koji Zgodić smatra da je ideološki govor i stavlja ga pod znak pitanja. Iza koncepta deteritorijalizacije života stoji ideja ekonomskog neoliberalizma i potpune slobode kretanja roba, ljudi i kapitala. U ovaj dominirajući diskurs Zgodić uvodi pojam reteritorijalizacije i pitanje o smislu teritorijalnih granica država. On polaže jasan skeptički prigovor na koncept deteritorijalizacije.

U teritorijalnom nacionalizmu glavni i prvi akter jeste *država*. "Ona preko svojih razuđenih ideoloških aparata – kaže Zgodić – te *autoritetom* monopoliste na silu i znanje *dobra nacije* oblikuje, oktroira i indoktrinirajuće popularizira – i to u okvirima

i na tlu *sakralizirane politike teritorijalnog patriotizma* – ideologiju, politiku i zlotvorna djela državnog teritorijalnog nacionalizama...” (204-205) Ali, pored države tu su i *političke partije* koje mogu biti kreatori i praktični protagonisti politike teritorijalnog nacionalizma u formi naciokratskih ili etnokratskih partija. Političke partije presudno oblikuju “maligne forme teritorijalnog ili državnog nacionalizam”, mogu biti u njegovoj jezgri na čelu populističkog nacionalizma opsjednutog teritorijama. Političke partije, također, oblikuju secesionističke i iredentističke pokrete, odnosno razvijaju do krajnjih konsekvenci politiku etnoteritorijalizma. I *crkvene hijerarhije* na razne načine sudjeluju u asistenciji etnoteritorijalizmu, dajući crkveni autoritet i religijsku dogamtiku kao opravdanje, sakralizirajući njihove ciljeve i pretvarajući njihova djela u uzvišene poduhvate, u sveta djela. Osim spomenutih aktera teritorijalnog nacionalizma, svakako je uloga *elita* u ideološkom oblikovanju i praktičnom djelovanju relevantna i neizostavna. Slijedeći stanovište S. Eisenstadta, Zgodić upozorava da najvažniju ulogu imaju *političke elite* koje upravljaju regulacijom moći u društvu i *kulturne elite* koje imaju ulogu u konstrukciji značenja te *humanisti* ili “artikulatori solidarnosti” koji jačaju povjerenje u zajednički život.

Zgodić smatra da svaka demokratska politika, ako hoće parirati nacionalizmu, pa i teritorijalnom nacionalizmu, mora poznavati njegove laži, odnosno glavne postavke njegove ideologije. Mi uglavnom nismo ni svjesni da smo postali žrtve političkih mitova i predrasuda kakve, naprimjer, širi nacionalizam. Ovdje se autor vraća Casireru i upozorava na zmijsku moć paralize, odnosno moć zmije da paralizira žrtvu prije nego što je napadne. A tu je onda riječ o nacionalističkom umijeću zavođenja, koje umjesto zmija rade nacionalistički demagozi sa svojim nacionalističkim ideologijama-zmijama. Da bi se ljudi oduprli paralizirajućoj moći nacionalizma, neophodno je da poznaju njegove proroke i poroke. (str. 211.) Zgodić upozorava da zoologozirajuće-mitologizirajući diskurs politike, što ga stvaraju demagozi, treba odgovornim kritičkim skepticizmom destruirati i raskrinkati halucinantne utvare i ideološke besmislice u kojima se dovodi do “rasula logike”. (M. Krleža) To nam kazuje da moramo izgraditi umijeće razboritog odnosa spram nacionalističkih politika koje predstavljaju čarobnjake modernog doba.

U ideološkim perverzijama teritorijalnog nacionalizma zatičemo *pozivanje na Božiju volju* i proces etnicizacije i nacionaliziranja Boga, gdje se nacionalizam u svojim pervertiranim ideologizacijama poziva na Boga i božansku volju. Naravno, za ovaj ideološki mehanizam postoje brojni primjeri u povijesti, gdje su religijske institucije služile za legitimiranje teritorijalnih osvajanja pojedinih država. No, ne treba ići daleko od naše avlije pa vidjeti da je i srpski nacionalizam u Bosni koristio naraciju o Bogu kao savezniku velikosrpskih teritorijalnih osvajanja, kao da je Bog naklon prema njihovoj zlotvoračkoj političkoj ideologiji. Crkveni velikodostojnici podržavali su vojnike koji su išli da ubijaju druge ljude samo što su druge narodne i vjerske određenosti. Religijske institucije vole i umiju da se naslone na moć države i da je crpe onako kako im je potrebno. To rade kroz cijelu ljudsku povijest, uvijek

su uz vlast i vladara, te tako služe za manipulaciju i često zaboravljaju Boga i vjeru. U velikosrpskom nacizmu povezani su na vulgaran način religija i nacionalizam, crkva i militarne formacije. Tako idu ruku pod ruku vulgarizacija religije i sakralizacija politike – politika postaje novo svetište.

Povezanost između nacionalizma i religije omogućava nam da uočimo i razumijemo fenomen *nacionalnog mesijanstva* u kojem se pojavljuju predstave o izabranom narodu, obećanoj svetoj zemlji i slično, pri čemu se preuzimaju u nacionalne pripovijesti religijske judeo-kršćanske tradicije. U ovoj formi pojedini narodi se u iskazima vlastitog nacionalizam vide kao mesijanski narodi u povijesti koji na sebe preuzimaju ulogu vođe i spasitelja zalutalog čovječanstva te razvijaju kult civilizacijske superiornosti.

Iza ovakvog povijesnog procesa koji slijedi iz teologizacije politike, navodno, proishodeće iz volje Boga, i njezine veze s teritorijalnim nacionalizmom došli smo do dominantno-hegemonijske *kulture eurocentrizma*, čiji je osnov vjerovanje u evropskog bijelog čovjeka i evropske kršćanske narode. Ta navodna superiornost evropskih naroda postala je osnovica brojnih rasističkih ideologija i njihove veze s teritorijalizmom učinila specifičnim i nevjerovatno patološkim. Ta *kultura rasizma* donijela je najstravičnije stranice u povijesti čovječanstva. Iza svega je stajao *krvavi kolonijalni ekspanzionizam i uništavanje miliona ljudi širom svijeta*.

U nacionalizmu dolazi do *naturalizacije nacije* u kojoj se govori o *prirodi* nacije u zavisnosti od historijskih i društvenih okolnosti. Taj sadržaj nacionalizma ukazuje na shvatanje nacije kao *fizičko-prirodnog entiteta*. Tokom povijesti nacionalizma dolazi do kombiniranja prirodnog, organskog, etničkog i duhovnog u shvatanju narodnog bića. Herder je prvi u Evropi razvio ideju o nepromjenjivoj sadržini nacije, što prepoznajemo kod mnogih nacionalističkih proroka i demagoga. Nacija se pojavljuje kao biće u mističkoj naturalizaciji.

Posebno izražen ideološki konstrukt teritorijalnog nacionalizma je *mit o svetoj zemlji* i pravu na nju. Govori se kao da je Bog dao tu zemlju nekom narodu da na njoj živi sam i da više nikome ne dozvoljava da živi u njenom okrilju da je ne bi desakralizirao.

Spram ovih spomenutih ideoloških konstrukata teritorijalnog nacionalizma postoji jedna vrsta demokratske politike koja nije opterećena teritorijalnim diskursom i koja ne pristaje na teritorijalnu samoizolaciju. Ona razvija eksteritorijalni diskurs i stoji kao oblik prevencije zlotvorne politike teritorijalnog nacionalizma. Ona u multietničkim državama vodi brigu o izmiješanosti etnija i o njihovoj saradnji i sporazumijevanju. Ona se brine o manjinama i hrabri ih da se osjećaju kao punopravni članovi države-nacije i društva.

U postkolumbovskoj epohi evropske zemlje su iskazale nevjerovatnu pohlepu za teritorijama, što je bilo uzrok brojnim ratovima te uspostavljanju imperijalne hegemonije nad zemljama i narodima, odnosno može se reći da od 15. stoljeća do danas traje jedna osvajačka aktivnost pojedinih država i naroda širom svijeta. Dio te strašne

pohlepe i zlotvorstva, žrtva stradanja i ekspanzionističkog nacionalizma, bila je Bosna. Nažalost, Bosna nije imala adekvatan odgovor na agresivne poduhvate prvih susjeda sve do posljednje agresije 1992-1995., kada je Republika BiH uspostavila svoju Armiju Republike Bosne i Hercegovine i tako postala politički faktor kojeg se nije moglo zaobići u združenom srpsko-hrvatskom projektu.

Srpsko-hrvatska agresija na teritoriju Republike BiH kao izraz srpsko-hrvatskog antibosanskog dogovora pokušava razriješiti zahtjeve ekspanzionističkog nacionalizma Srbije i Hrvatske. U tom rušilačkom dogovoru dvaju osvajačkih nacionalizama događaju se ratni zločini nad bosanskohercegovačkim građanima bez obzira na narodnu pripadnost, a posebno zapanjuje zločin nad bošnjačkim narodom, koji se ostvario u genocidu, kako je presudio Haški tribunal 2007. U srpsko-hrvatskom dogovoru trguje se teritorijama i narodima kao s robama za razmjenu – Posavina (Tuđman osigurava Miloševiću koridor kroz Posavinu), Krajina u Hrvatskoj (u akciji *Oluja* 1995. godine Milošević je ostavio tzv. RSK na cjedilu). U Karađorđevu su Milošević i Tuđman 21. marta 1991. godine pripremili sklapanje srpskih i hrvatskih teritorija u njihove velike ili proširene države na račun Bosne. Zato su Srbi iz Hrvatske bili lahko topovsko meso 1995., a prije toga bosanskohercegovački Hrvati iz Posavine ostavljeni su i povučeni preko Save – osim Orašja i Odžaka. Tako su dobijene kompaktne i etnički homogene teritorije u dvije države. Ti dogovori u Karađorđevu i Tikvešu, kojih je bilo desetine, a na kojima se pokazivala nacionalistička obijest i opčinjenost podjelom državne teritorije Bosne i Hercegovine, uzrokovali su i i dalje uzrokuju patnje, stradanja i probleme građanima BiH. Oni su bili opčinjeni teritorijama Bosne i Hercegovine i još su uvijek. Zato je važno da Bošnjaci povedu još više brige o Bosni i Hercegovini, jer su oni njezini glavni čuvari.

Senadin Lavić

Riječ na promociji knjige dr. Husnije Kamberovića

(Husnija Kamberović: *Džemal Bijedić: politička biografija*, Mostar: Muzej Hercegovine, 2012.)

Dugačak je bio put borbe koja je imala cilj obezbjeđivanje mjesta historiji među naučnim granama. Od Herodota do najnovijeg doba srodne i manje srodne naučne discipline su često nastojale smjestiti historiografiju u svoje okrilje i predstaviti je svojim dijelom, oduzimajući joj samostalan naučni karakter. Često se ni sami historičari nisu kretali istim putem, često se postavljalo pitanje gdje počinje a gdje završava bavljenje historijom, koje su teme historijske a koje nisu, koje su teme važnije, koje manje važne, a koje, opet, nevažne? Koji su izvori prvog reda, koji drugog, trećeg...? Razlike su se opažale među pristupima historiji u različitim vremenima, različitim ideološkim i državnim sistemima u istom vremenu, među različitim školama, među pojedinim historičarima i onim koji su smatrali da to jesu. Posljednjih nekoliko decenija dijelom je obilježeno novom potragom u bavljenju historijom i približavanjem različitih naučnih disciplina. Sve više pažnje se posvećuje aktuelnim temama koje interesiraju nacionalne korpuse, društvo uopće pa i politiku i političare kao njegove sastavne dijelove. Sučeljavanje sa aktuelnim temama neki historičari izbjegavaju, drugi vjeruju ili se kriju iza historijske distance i naučne istine, a treći se hrabro suočavaju s ovim metodološkim izazovom savremenog doba, nastojeći da pri obradi najosjetljivijih i "najopasnijih" tema traže zaštitu u oprobanoj metodologiji donošenja zaključaka nakon konsultiranja svih dostupnih izvora i svih relevantnih mišljenja o temi. Husnija Kamberović pripada ovoj trećoj grupi.

Doktor Kamberović spada u red plodnijih istraživača historiografa u Bosni i Hercegovini o čemu svjedoči njegova bibliografija. Ona kaže da je Husnija Kamberović do sada objavio sedam knjiga, više od šezdeset dužih ili kraćih članaka i rasprava, više enciklopedijskih natuknica, desetke osvrta i prikaza historiografskih knjiga, veliki broj kratkih historiografskih tekstova u štampi, nekoliko polemičkih tekstova i tako dalje i tako dalje. Profesor Husnija Kamberović je jedan od rijetkih već afirmiranih historičara koji se duže od dvije decenije uspješno bave istraživanjem historije Bosne i Hercegovine u cijelom 20. stoljeću. On se bavio i bavi širokom lepezom tema iz političke, socijalne, ekonomske i drugih aspekata historije Bosne i Hercegovine, mada bi se moglo reći da mu zadnjih godina historija istaknutih pojedinaca i elita u bošnjačko-muslimanskom korpusu postaje draža od drugih

tema. Ili ih smatra najvažnijim, najatraktivnijim u aktuelnom društvenom trenutku. Međutim, ni tada se ne radi o izolovanom posmatranju jedne ličnosti niti njegove prateće strukture, već je ona uspješno smještena u kontekst s kojim je neraskidivo vezana − bošnjačko-muslimanski, bosanskohercegovački, jugoslavenski ili neki drugi u kojem se nalazila Bosna i Hercegovina ili je bila upućena na njega. O tome svjedoči i ova knjiga koju danas promoviramo.

Husnija Kamberović nas ovom knjigom, upoznajući nas sa životnim putem Džemala Bijedića i njegove porodice, vodi i kroz neke od najvažnijih pojava iz historije Bosne i Hercegovine u socijalističkoj jugoslavenskoj stvarnosti, upoznaje nas sa položajem i promjenama položaja Bosne i Hercegovine u Jugoslavenskoj federaciji, kao i sa položajem i promjenama položaja bosanskohercegovačkih muslimana Bošnjaka u toj istoj državi. U njoj se mogu iščitavati, direktno i indirektno, i različite percepcije kako Džemala Bijedića, tako i spomenutog konteksta, bosanskohercegovačkog i bošnjačko-muslimanskog. Ta široka tema u knjizi je prezentirana počevši od porodice Bijedić i Džemalovog rođenja, školovanja, političke aktivnosti pred Drugi svjetski rat, političke aktivnosti poslije 1945. u vezi s Mostarom, Bosnom i Hercegovinom i saveznim nivoom te tako sve do smrti Džemala Bijedića. Doktor Kamberović je posebno detaljno obradio Bijedićevu borbu za integraciju Bosne i Hercegovine, njenu ravnopravnost u Jugoslaviji, njegovu borbu za afirmaciju muslimanske nacije i Bijedićevu višestranu aktivnost dok je bio na čelu Saveznog izvršnog vijeća od 1971. do 1977. godine.

Intrigantno koncipiranim uvodom, u kojem je otvorio a ne zatvorio definiranje života i uloge Džemala Bijedića u društvenom i političkom životu Mostara, Hercegovine, Bošnjaka, Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, vješto uvlači čitaoca u glavni tekst, istovremeno naučan i zanimljiv. Tu Kambrović piše; *Teško je ukratko opisati Džemala Bijedića. Jedni su u njemu skloni gledati samo 'okorjelog komunistu', drugi ga prikazuju kao 'žrtvu zavjere', koji je ubijen jer je bio 'prvi Musliman predsjednik jugoslavenske Vlade'; jedni su u njemu gledali Hercegovca koji je bio u grupi onih političara koji su sredinom 1960-ih godina pokrenuli proces integracije zapadne Hercegovine u bosanskohercegovačke okvire, što je označilo skidanje hipoteke ustaštva sa tog dijela naše zemlje, dok su neki baš u tome vidjeli otvaranje prostora za oživljavanje ustaške ideologije; jedni, poput srpskih seljana iz Vučje Luke na Crepoljskom kod Sarajeva, smatrali su ga 'ocem ovoga kraja', jer je tu često dolazio, pomogao da se napravi put, uvede električna energija, izgradi vodovod i tako dalje, dok su drugi smatrali kako je on 'žrtva srpske zavjere' Hrvati iz zapadne Hercegovine još uvijek pamte (a valjda i cijene) ulogu Džemala Bijedića u otvaranju njihovoga kraja od sredine 1960-ih godina. Veliki dio Muslimana je u Džemalu Bijediću vidio 'našeg čovjeka', Muslimana koji je obnašao najvišu funkciju koju je jedan Musliman obavljao u socijalističkoj Jugoslaviji. Kada je poginuo, neki su to doživjeli kao ubojstvo' jer je Musliman'. Neki su, pak, u Džemalu Bijediću vidjeli pravog Mostarca, a biti pravi Mostarac u Mostaru je*

'teže zaslužiti nego bilo kakav položaj i visoke počasti i priznanja'. ... To je omogućilo da dosta rano počne živjeti legenda o njemu u gradu."

Posebno značajan prostor u knjizi posvećen je smrti Džemala Bijedića, sahrani i uspomenama i sjećanjima na Džemala Bijedića. I ovaj dio knjige ulazi u red tema ili podtema kojima se Husnija Kamberović sve više bavi ili, bolje reći, suočava. U ovom dijelu knjige posebno, kao uostalom i nekim ranijim knjigama i radovima, Kamberović indirektno i direktno problematizira pitanje odnosa savremenog društveno-političkog trenutka, historiografije kao struke i pisanja o prošlosti na jednoj strani i historije na drugoj. Ovakvim pristupom otvara pitanje kulta žrtve (ovdje konkretno među Bošnjacima) i uloge mita u homogenizacije bošnjačke zajednice. Ranije se bavio i slučajevima građenja istog kulta zajedno na primjerima smrti Mehmeda Spahe, Džemala Bijedića i Hamdije Pozderca), a ovdje s konkretizacijom problema na slučaju smrti Džemala Bijedića, i što je još važnije na problemu percepcija njegove smrti. Iako Husnija Kamberović drastično ne favorizira nijednu stranu koja donosi podatke o Bijedićevoj smrti (u knjizi postavljeno u poglavljima *Nesreća ili...; Zavjera, i Ostaje li Bijedićeva smrt zagonetna*), pa iako ovakvim strukturno ravnopravnim tretmanom suprotstavljenih verzija podržava neke tendencije u historiografiji za koje su službeni podaci samo jedna od percepcija događaja ili procesa, ipak se čini da on više vjeruje službenim arhivskim dokumentima (izvještajima) nego drugim podacima tipa – rekao mi je, čuo sam i slično. Stiče se dojam da on svojim metodološkim pristupom mit o žrtvi razbija nenametljivo, prvo otvaranjem problema, zatim ukazivanjem da je sve moglo biti drugačije od onoga što određena verzija iznosi kao apsolutnu istinu, do svog stava koji, također, ima rezervu. Kamberović piše: *Teško je provjeriti vjerodostojnost ovih različitih teza o navodnoj zavjeri koja se krije iza Bijedićeve pogibije. Dodirna tačka ovih teorija zavjere je borba za Titovo nasljeđe, što je u vrhu vladajuće elite moralo otvoriti prostor za prevlast, budući da su mnogi sebe vidjeli u poziciji Titova nasljednika. ... Međutim, sve dalje što bi se na ovome temeljilo bilo bi čista spekulacija. Sigurno je jedino to da je Bijedić bio do kraja odan Titu i da je uživao Titovu podršku i u doba kada je Tito polagano gubio kontrolu nad svim polugama vlasti u Jugoslaviji. Da li je zbog toga mogao biti i glavna meta napada? O tome ćemo zauvijek moći samo nagađati! Dokaza o zavjeri nema, a sve kasnije konstrukcije o tome više su slika vremena u kojemu su konstruirane nego stvarni odraz vremena kada je Džemal Bijedić poginuo*.

Šta reći nakon ovoga o knjizi o cjelini: Mislim da ova knjiga obogaćuje našu spoznaju o jednom važnom pitanju bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća novim podacima iz službenih državnih spisa i drugih raznovrsnih izvora. Kamberović piše zanimljivo, pa one koji budu čitali ovu knjigu, što ja iskreno preporučujem, osim novih saznanja čeka nagrada užitka u čitanju.

Edin Radušić

Blago na putevima Bosne i Hercegovine

(Stari gradovi Bosne i Hercegovine, Ferhad Mulabegović (ur.), Sarajevo: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 2012., 225 str.)

Nacionalni komitet ICOMOS-a (Internacionalnog Savjeta za spomenike i cjeline) za Bosnu i Hercegovinu kao jedan od svojih prvih projekata predstavio je monografiju posvećenu starim, uglavnom srednjovjekovnim gradovima Bosne i Hercegovine. Tehnički vrlo luksuzno opremljena, monografija je objavljena uz pomoć UNESCO VENICE i Ambasade Kraljevine Španije, a predstavlja rezultat rada tima stručnjaka različitih profila: historičara, arhitekata, arheologa, konzervatora i dr. Naziv "stari", za većinu srednjovjekovnih i gradove nešto novijeg datuma nastanka, u znanost je uveo Ćiro Truhelka, a danas je veoma prihvaćen u svakodnevnom diskursu, što je autore ponukalo da ga prihvate kao zvanični naziv svojeg projekta.

Monografija je sastavljena od uvoda i pet poglavlja na čijim stranicama je podrobnije obrađeno 39 srednjovjekovnih utvrda, dok su ostale taksativno navedene u popisu. U *Uvodu* (4-5), predsjednica nacionalnog komiteta ICOMOS u Bosni i Hercegovini, Vjekoslava Sanković-Simčić, istakla je da ovaj Savjet u okviru svojih djelatnosti teži ka podizanju razine svijesti i znanja o značaju i ulozi kulturno-povijesne baštine. Prva aktivnost u tom smjeru bila je publikacija monografije koja bi skrenula pažnju stručnih krugova i šire javnosti ka srednjovjekovnim gradovima, kao izvanredno značajnom, ali isto tako veoma zapostavljenom segmentu kulturno-historijskog nasljeđa Bosne i Hercegovine.

Prvo poglavlje *Razvoj utvrđenih gradova i gradskih naselja srednjovjekove Bosne* (10-21) proizašlo je iz pera Dubravka Lovrenovića i predstavlja teorijski uvod u problem izučavanja srednjovjekovnih gradova. Osvrnuvši se najprije na kolaps rimskog kolonijalno-municipalnog uređenja i cjelokupne antičke civilizacije, Lovrenović slikovito ističe da je "slavensko rodovsko-plemensko društvo, nastalo na razvalinama Rimskog carstva (...), potonulo u anonimnost i brazdu seljačkog pluga ...". No, upravo na tim razvalinama rimskih gradova Slaveni će pokrenuti vlastiti urbanistički izražaj, nastao pod utjecajem predromaničke i romaničke arhitekture. Nastanak ove prve generacije bosanskih gradova – utvrda, autor vremenski smješta na prijelaz iz 12. u 13. stoljeće, sa 1204. godinom i padom Carigrada u četvrtom križarskom ratu kao iznimno važnom prekretnicom kulturnog razvoja evropskog kontinenta. Kao glavni faktor, na čijim krilima se gradovi ove prve generacije ekonomski razvijaju, prepoznata je trgovina, no ipak, srednjo-

vjekovni gradovi će svoj puni razvoj doživjeti tek u drugom valu urbanizacije, koji nastaje dolaskom njemačkih rudara Sasa. Taj proces počinje u vrijeme bana Stjepana II Kotromanića, kada se razvija druga generacija utvrđenih gradova, ali i prva generacija gradskih naselja. Osnovna privredna aktivnost na kojoj se razvijaju gradovi postaje rudarstvo, koje potiče izgradnju gradskih naselja u blizini velikih rudnih nalazišta, u čemu su veliki utjecaj imali i Dubrovčani kreiranjem svojih kolonija u tim centrima. Autor se ukratko osvrće i na pravni status gradova i sistem gradske uprave te na pokretljivost i socijalnu strukturu gradskog stanovništva, zaključujući na kraju da je nastankom gradova u XIV stoljeću i njihovim razvojem u kasnijem periodu društvena evolucija srednjovjekovne Bosne bila u potpunosti ispunjena.

Drugi dio monografije otvara uvodnik *Evidencija i arheološka istraživanja starih gradova* (24-31) čiji je autor Lidija Fekeža-Martinović. Ovdje je dat historijat arheoloških proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni i Hercegovini, te je istaknuto da je od cifre 300-350 srednjovjekovnih gradova, sa kojom se do danas baratalo u nauci, urbicirano njih 240. Pionirska istraživanja starih gradova počinju u vrijeme austrougarske vladavine nad Bosnom i vezana su za neizbježnog Ćiru Truhelku te Vadima Radimskog i Vejsila Čurćića. Period između dva svjetska rata bio je mnogo siromašniji u arheološkim istraživanjima i većinom prepušten inicijativi pojedinaca, kao što su bili Mihovil Mandić, Vladislav Skarić, Jozo Petrović te naročito Đoko Mazalić. Desetak godina po okončanju Drugog svjetskog rata dolazi do novog vala istraživanja, unutar kojeg će se unaprijediti kako metode arheoloških istraživanja, tako i njihovi rezultati. Kao vrhunac naučnog rada ovog perioda istaknuto je istraživanje koje je na Bobovcu i Kraljevoj Sutjesci obavio Pavao Anđelić, dok su svojim radom uvećanju znanja o nizu utvrđenih gradova doprinijeli i Ivo Bojanovski, Đuro Basler, Zdenko Žeravica, Zdravko Kajmaković, Branka Raunig, Hamdija Kreševljaković i niz drugih autora. U ovom dijelu predstavljeno je i šest srednjovjekovnih gradova (32-57), na način da je uporedo sa kratkim tekstualnim izlaganjem o položaju i značaju ovih utvrda ponuđen i niz dodatnih informacija, kao što su podaci o današnjem vlasniku utvrđenja, geografskim koordinatama i nadmorskoj visini na kojima se nalaze gradovi, zatim arhitektonski plan i fotografija vrhunske kvalitete. Tako je Aleksandar Ninković najprije predstavio stari grad Ključ na Sani, za kojeg je naročito interesantno da je to jedini od u ovoj monografiji predstavljenih gradova koji se nalazi u vlasništvu privatnog preduzeća, a ne općine. U historiji ovaj grad je ostao čuven kao mjesto zarobljavanja kralja Stjepana Tomaševića. Opširno izlaganje o kraljevskom gradu Bobovcu dala je Lidija Fekeža-Martinović, osvrnuvši se na strateški položaj, historijski značaj i dosadašnja istraživanja ovog administrativno-vojnog centra srednjovjekovne bosanske države. Ista autorica opisala je još jedno središte srednjovjekovne Bosne – stari grad Visoko, istaknuvši da je politički značaj ovog centra umnogome nadilazio njegove odbrambene mogućnosti, a zatim i staro utvrđenje Gradac, u današnjoj općini Hadžići. Aleksandar Ninković je dao

opis Borča, administrativnog centra moćne velikaške porodice Pavlovića, te starog grada Samobora, kojeg je krajem XIV stoljeća podigao Sandalj Hranić Kosača, a koji je naročito interesantan zbog impresivne Donžon-kule, koja predstavlja jednu od "najslikovitijih i najzanimljivijih građevina u kompleksima srednjovjekovnih gradova Bosne i Hercegovine".

Treće poglavlje počinje izlaganjem Ferhada Mulabegovića *Zaštita i konzervacija starih gradova* (59-75) u kojem su za veliki broj srednjovjekovnih gradova taksativno dati podaci o prvom spomenu u izvorima i o dosadašnjim konzervatorskim radovima na njima. Autor je istakao da je u ratu od 1992. do 1995. izgubljen veliki dio dokumentacije o projektima zaštite ovih utvrđenja. U ovom poglavlju je pobliže predstavljeno 26 srednjovjekovnih gradova (76-139), koje je obradilo devetero različitih autora. Azer Aličić je obradio stare gradove Bužim, Ostrožac i Vrnograč. Iako autor ove gradove pogrešno smješta u okvire srednjovjekovne Bosne, oni danas ipak pripadaju bosanskohercegovačkoj kulturnoj baštini i s pravom se nalaze u ovoj monografiji. Na području Bihaćke krajine nalaze se i nekadašnja utvrđenja knezova Frankopana – stari gradovi Ostrovica i Sokolac, o kojima u ovoj monografiji piše Mirzet Mujadžić. Dženana Šaran je autorica priloga o Podzvizdu, jednom od najstarijih utvrđenja na području Bosne i Hercegovine, Gradačcu, unutar koga je smještena čuvena Kula Husein-kapetana Gradaščevića, i Maglaju. Interesantne podatke o nekadašnjem posjedu knezova Babonića-Blagajskih u Bosanskoj Krupi, zatim o starom gradu Zvorniku ispod kojeg se razvio jedan od glavnih trgovačkih centara srednjovjekovne Bosne, te utvrđenju u Stocu, jednom od administrativnih centara Kosača, prezentirao je Aleksandar Ninković.

Ukupno šest starih gradova u ovoj monografiji je obradio njen glavni urednik Ferhad Mulabegović. Još jedan posjed Babonića, stari grad Velika Kladuša, ujedno je po svojoj formi i arhitekturi jedno od najspecifičnijih srednjovjekovnih utvrđenja na prostoru Bosne i Hercegovine. Ono, kao i danas, gotovo u potpunosti srušeno utvrđenje Bjelaj u opštini Bosanski Petrovac, nije ulazilo u okvire srednjovjekovne Bosne. Tešanjsko utvrđenje prvi put se spominje u posljednjim godinama egzistiranja Bosanskog kraljevstva i smješteno je u samom centru današnjeg naselja. Nedaleko od Modriče nalaze se ruševine starog grada Dobora, "vrijednog primjera ratnog graditeljstva srednjovjekovnog perioda". Ferhad Mulabegović je autor i djela o jednom od najznačajnijih utvrđenih gradova srednjovjekovne Bosne – Srebreniku. Niz povelja su bosanski vladari izdali dok su se nalazili u ovom utvrđenju, a čuveno je i po svojoj slavnoj epizodi u bosansko-ugarskom ratu iz 1363. godine. Hutovsko utvrđenje se hronološki ne može ubrojati u srednjovjekovne već u osmanske stare gradove, budući se prvi put spominje 1525. godine. Mirko Babić je autor priloga o srednjovjekovnom gradu Doboju, jednom od najznačajnijih usorskih utvrđenja; zatim o utvrđenju Bočac koje je služilo za zaštitu karavanskih prijelaza u kanjonu Vrbasa; i o starom gradu u Srebrenici, jednom od rijetkih srednjovjekovnih utvrđenja koje je bilo mlađe od svog podgrađa. Azra Hadžić je obradila tri geografski ne

toliko udaljena stara grada. Travničko i prusačko utvrđenje prvi se put spominju nakon pada Bosne 1463., no, bez ikakve sumnje, izgrađena su u ranijem periodu. Kraljevski grad Vranduk je iz izvora poznat nešto ranije (1410.), a period njegove intenzivne izgradnje je u vezi s vladavinom kralja Stjepana Tomaša (1443–1461). Tihomir Glavaš obrađuje dva hercegovačka utvrđenja: Stari grad Blagaj na Buni, koji je predstavljao političko središte Humske zemlje i bio jedna od glavnih političko-administrativnih rezidenicija Sandalja Hranića i njegovog nasljednika hercega Stjepana Vukčića Kosače. Utvrđenje u Ljubuškom bilo je od mnogo manjeg političkog značaja. Stari grad Kastel u Banjoj Luci prvi put se spominje 1494. godine, u sklopu Jajačke banovine, a u ovoj monografiji sažetak o njemu napisala je Milijana Okilj.

Posebnom obliku srednjovjekovnih gradova posvećeno je sljedeće poglavlje *Gradovi utvrđenih naselja* za koje je uvodnik napisala Vjekoslava Sanković Simčić (141-143). Ovi gradovi su bili strateški odlično locirani, nastali na rudarsko-trgovinskim privrednim osnovama, smješteni van visokih zidina karakterističnih za utvrđenja, a opet sami utvrđeni. Ovi gradovi su bili idući korak u evoluciji razvoja gradova srednjovjekovne Bosne i samo mali broj ih je uspio dostići tu fazu razvoja, svega njih 7, koji su obrađeni u daljem dijelu teksta (144-167). Sanda Pudarić je autorica priloga o tri grada utvrđenih naselja: Vratniku, Livnu i Mostaru. Najslabije poznat od gradova ove skupine, svakako je stari grad Vratnik, koji, iako se prvi put u izvorima spominje u ranim godinama osmanske vlasti nad Bosnom, ipak sadrži niz karakteristika srednjovjekovnih gotičkih defanzivnih ravničarskih utvrđenja. Stara župa Hlivno spominje se još krajem IX stoljeća i dok je gradsko naselje Livna s jedne strane bilo zaštićeno brdsko-planinskim prirodnim bedemima, sa strane prema Livanjskom polju štitio ga je Bistrički stari grad. Formiranje srednjovjekovnog naselja na području Mostara tradicija povezuje sa inicijativom hercega Stjepana Vukčića Kosače, no svoj pravi urbani razvoj Mostar je dostigao tek u osmanskom periodu. Osnovnu fortifikacionu strukturu mostarskog starog grada činile su tri kule: Stara, Halebija i Herceguša. Historijski razvoj gradskog naselja u Bihaću i fortifikacija koje su ga čuvale, podrobno je opisao Mirko Jandrić. Ovaj grad je od 1262. godine imao status slobodnog kraljevskog grada, koji mu je dodijelio Bela IV. Milijana Okilj predstavila je stari grad Trebinje za koji se zna da je utvrđen u XVII stoljeću, ali i da je tada izgrađeni sistem utvrđenja Ban-Vir nastao na temeljima mnogo starijeg srednjovjekovnog utvrđenja. Dva izuzetno važna politička centra srednjovjekovne Bosne opisala je Vjekoslava Sanković-Simčić. O historijskom razvoju Jajca i Počitelja mnogo je pisano i malo šta nije rečeno. Doprinos ove monografije svakako je u veoma preglednoj urbanističkoj karti tih gradova na osnovu koje se precizno može vidjeti raspored gradskih struktura unutar utvrđenih zidina.

Posljednje poglavlje Monografije predstavlja *Izvod iz Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine* (169-218) u kojemu su date veoma kratke informacije za 266 do sada poznata stara grada. Na taj način široj javnosti su donekle približena malo

poznata utvrđenja, često egzotičnih imena i na taj način možemo steći uvid u dinamiku razvoja gradskog života srednjovjekovne Bosne. Na samom kraju monografije prezentovana je arhitektonska i geodetska dokumentacija kao i bibliografija izdanja koje su stručni saradnici koristili u njenoj izradi.

Monografija *Stari gradovi Bosne i Hercegovine* predstavlja zapažen doprinos proučavanju ovih rijetkih svjedoka srednjovjekovne prošlosti Bosne i Hercegovine i bit će dobro polazište za brojna historijska, arheološka i arhitektonska istraživanja. Visok kvalitet izrade mapa i skica, dvojezičnost i niz vrlo vrijednih fotografija potvrđuju da je Nacionalni komitet ICOMOS-a u Bosni i Hercegovini napravio vrijedan izdavački poduhvat, koji će, nadamo se, biti samo jedan korak u podizanju svijesti šire javnosti prema ovom kulturno-historijskom blagu, kako bi se na što veći nivo podigla zaštita ovih ponosnih relikata našeg srednjovjekovlja.

Dženan Dautović

Iz historije Hercegovine

(*Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.* "*Hum i Hercegovina kroz povijest"*, I. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.)

U organizaciji Hrvatskog instituta za povijest, 2009. godine u Mostaru je održan međunarodni naučni skup "Hum i Hercegovina kroz povijest". Učešće velikog broja autora potvrđuje značaj postavljenog tematskog okvira, o čemu svjedoči dvotomni zbornik radova, koji je objavljen u Zagrebu 2011. godine. Širok spektar tema, od prahistorije do danas nametao je hronološki koncept uredništva zbornika. Na ovom mjestu predstavit ćemo njegov prvi dio, koji sadrži dvadeset i šest članaka, sa zastupljenim temama od predantičkog perioda do XIX stoljeća.

Boško Marijan predstavio je rad *Protopovijesno doba u Hercegovini*, izloživši glavne osobenosti hercegovačkog teritorija s posebnim osvrtom na Neretvu, kao granicu istočnog i zapadnog dijela Hercegovine. Tekst fokusira prepoznatljive kulturno-arheološke ostatke s napomenom o pravcima civilizacijskih strujanja. Autor zaključuje da hercegovački prostor ne treba posmatrati izolirano, već i u etničkom i kulturnom smislu u sklopu južnodalmatinske i srednjodalmatinske regije.

Drugi rad u zborniku odnosi se na temu iz lokalne historije. Anđelko Mijatović piše o selu Tiholjini u zapadnoj Hercegovini. Istaknuti su ostaci različitih historijskih epoha, što govori o frekventnosti kulturno-civilizacijskih strujanja.

Trojica autora, Pero Marjanović, Željko Raguž i Stanislav Vukorep potpisuju rad *Moguće geološko-morfološke poveznice Hercegovine s povijesnim nazivom Crvena Hrvatska*. Koristeći dva izvora, DAI i Ljetopis popa Dukljanina, traži se historijska simbioza Crvene Hrvatske s teritorijom Hercegovine. Značajan dio rada odnosi se na toponime koji u nazivu sadrže riječ *crvena* kao i geološke karakteristike hercegovačkog podneblja. Rad nema tendenciju zaključivanja teme već nameće nova istraživanja za potpuniji naučni pristup.

Koncepcijski, uredništvo zbornika vodilo je računa o tematski sličnim radovima, odnosno člancima koji se okvirno nadovezuju jedan na drugi, što olakšava njihovu preglednost i razumijevanje. Nekoliko autora istraživalo je vjersko-crkvenu problematiku srednjovjekovnog hercegovačkog prostora, čime je zbornik u značajnoj mjeri obogaćen novim saznanjima, idejama i pristupom proučavanju historijata kršćanstva u Hercegovini.

Ante Škegro piše o prvim kršćanskim organizacijama na tom prostoru, dajući jasan pregled pojave i razvoja kristijanizacije. Opisana su reprezentativna biskupska svetišta s omeđenim pravcima djelovanja. Sva kompleksnost crkvenog ustrojstva

hercegovačkog podneblja oslikana je u radu Tome Vukšića o biskupima koji su upravljali katoličkom crkvom u Hercegovini. S konstatacijom da su se ingerencije biskupskih dijaceza poklapale u odnosu na vrijeme i geostrateški položaj, autor poimenično nabraja o 120 biskupa koji su djelovali na prostoru humske zemlje.

Jednu od povijesno najznačajnih biskupija detaljno je opisao Vinicije B. Lupis *Povijesni pregled Zahumske (Stonske) biskupije od početka do 1300. godine*. Osim vjerskog historijata predočen je i političko-društveni segment prošlosti spomenute biskupije. Dat je prikaz političkih promjena u Humu nakon proširenja srpske vlasti na taj kraj, što je značilo i djelimičnu promjenu u vjerskom smislu. Katolička crkva pred sobom je imala sveprisutnije pravoslavlje u humskoj zemlji, što se posebno odrazilo na zahumsku biskupiju.

Prvi dio crkveno-vjerskih tema u zborniku zaokružuje rad o crkvenoj arhitekturi u Humu, Marinka Tomasovića. Prezentirani su najupečatljiviji primjeri crkvene gradnje, uglavnom s područja zapadne Hercegovine. Suštinu rada čine osvrti na činjenično stanje objekata od fizičkog izgleda, eventualnih rekonstrukcija zatim pitanja datiranja i nastanka pojedinih crkava i slično.

Razmatranje pitanja srednjovjekovne geografije u Humu zastupljeno je u radu Vladimira Sokola, koji piše o granici Paganije i Zahumlja te radu Mladena Ančića koji analizira Neretvansku sklaviniju, s posebnim osvrtom na etnički element iste. Baza na kojoj su temeljena istraživanja o ovim temama je djelo Konstantina Porifirogeneta DAI. Vladimir Sokol Paganiju smješta zapadno od rijeke Neretve s kartografskim prikazom župa. Osim toga, na osnovu arheoloških ostataka autor područje Paganije poistovjećuje s arheološkim prostorom "ostale" Hrvatske, što je u pristupnom smislu neoprezno, kada je ranosrednjovjekovna geografija u pitanju.

S druge strane, primjetna je obazrivost Mladena Ančića koji, osvrćući se na problem percepcije i tumačenja termina Neretvani i Pagani u smislu etničkog prisvajanja porijekla spomenutih kneževina, upozorava na opreznost u pristupu. Ančić zaključuje da se ne može govoriti o etničkom jedinstvu u ranom srednjem vijeku i poistovjećivati ga s onim iz XIX stoljeća.

Zbornik je obogaćen sa tri nova rada koja tretiraju stećke, na različitim istraživačkim osnovama. Miroslav Palameta analizira kršćansku likovnost na stećcima. Nesumnjiva dominantnost kršćanske ikonografije na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima svojevrsno su ogledalo ne samo religijskog već i društvenog života srednjovjekovlja.

Zdenko Žeravica piše o križevima na nadgrobnim spomenicima kao simbolima kršćanstva. Detaljnim opisom nekoliko vrsta križeva autor upućuje na kulturološko-religijski kontinuitet od kasne antike do srednjeg vijeka, duž istočnojadranske obale prema unutrašnjosti Balkana. Najupečatljiviji primjeri iz Konavala kazuju nam o rasprostranjenosti zapadnog kršćanstva u Hercegovini.

Najopćenitiji prikaz stećaka nalazimo kod Milke Tice u radu o Ledničkoj nekropoli. Analizom iznimno bogate skupine stećaka sa 54 neoštećena primjerka, autorica dodaje i kratak historijat sela Ledinac.

Utjecaj religije na svakodnevni život hercegovačkog podneblja oslikana je u radu Marka Babića *Prinos hercegovačkoj hagiotoponomastici*. Predmet istraživanja su toponimi nastali djelovanjem i širenjem kultova kršćanskih svetaca. Fokusirani su određeni predjeli, imena naselja, nazivi brda, vrhova, zaseoka u čijim imenima autor traži vezu s djelovanjem i utjecaju svetačkih likova. Naglašen je prostor za buduća detaljnija istraživanja mikrotoponima u Hercegovini.

Isprepletenu religijsku sliku u humskoj zemlji pratila je Dijana Korać u periodu od XIII st. do pada pod osmansku vlast. Rad zasnovan na objavljenim izvorima i literaturi naglašava vjersku uslovljenost političkim dešavanjima. Dominantnost kršćanstva zapadno od Neretve, pravoslavlja u istočnoj Hercegovini te sveprisutnijoj crkvi bosanskoj, najkonkretnije se naglašava vjerska kompleksnost u Humu.

Kroz vremenski široko omeđenu temu, od XV do polovine XIX Stoljeća, Hrvatin Gabrijel Jurišić predstavlja Hercegovinu na primjeru njezinih svetaca i mučenika. Najveći dio rada odnosi se na kratke opise života 70-ak mučenika s posebnim osvrtom na hrvatske pobožnjake.

Nekoliko radova u zborniku bave se pitanjem pismenosti na ostacima materijalnih spomenika u srednjovjekovnoj Hercegovini. Marinka Šimić apostrofira prepoznatljive primjere pismenosti preko Humske ploče, natpisa kneza Miroslava, epitafskih natpisa sa stećaka i sl.

Nesumnjiv je značaj hercegovačkog kraja za razvoj srednjovjekovne pismenosti, što je uzrokovalo i nastanak tzv. humske kancelarije. Upravo je Milko Brković predstavio nastanak, razvoj i funkcionisanje predmetne kancelarije. Uspoređujući je s tadašnjim zapadnoevropskim diplomatskim središtima, Brković istražuje različitost dokumenata, vrste pisama, povod nastajanja i glavnim obilježjima Huma kao administrativnog središta.

O počecima upotrebe latinskog jezika u Hercegovini, njegova pojava, značaj franjevaca za rasporostranjenost tog pisma predstavljeno je u radu Pavla Knezovića i Šime Dema. Riječ je o preglednom radu sa primjerima stvaralaštva na latinskom jeziku od pjesnika, historičara, filozofa i sl. Poseban akcenat je stavljen na ulogu franjevaca u očuvanju latinice, naročito nakon osmanskog osvajanja hercegovačkog kraja.

Djelimično na osnovu neobjavljene izvorne građe iz Dubrovnika i objavljenih dokumenata, Radmilo Pekić istražuje pitanje prisutnosti stranih trgovaca u Hercegovini tokom XIV i XV stoljeća. Potcrtano je djelovanje i angažman trgovaca iz Firence koji su bili nastanjeni u Dubrovniku i Zadru. Autor ističe geopolitički značaj humske zemlje kao sjecište puteva na Balkanu. Najprometniji artikl kojim su trgovali Firentinci je so, a istaknuto je i roblje kao predmet trgovačke razmjene.

Detaljnom analizom raspoloživih izvora o hercegovačkim skupinama Vlaha, njih dvadesetak, Esad Kurtović dokazuje seniore dotičnih vlaških katuna. Autor navodi kako su prve informacije o vazalnim odnosima Vlaha upućivale na bosanske banove i vladare. Međutim, iscrpnom istraživanjem pokazano je da je hercegovačka vlastela najčešći senior Vlasima od XV stoljeća. U tom smislu, ističu se Pavlovići, Kosače i Nikolići kao najčešći gospodari vlaških skupina.

Fokus rada Petra Vrankića usmjeren je na identificiranje glavnih osobenosti društveno-političkih strujanja u Hercegovini od pada Bosne do konačnog osmanlijskog osvajanja hercegove zemlje. Autor je prezentirao nekolicinu hroničara i ljetopisaca, kako bizantskih, tako i osmanskih koji su kao suvremenici događaja u XV i XVI stoljeću svjedočili i zapisali zapaženo. Većina tih ljetopisa je imala i opći pristup koji se djelimično doticao dešavanja u Hercegovini, što je u radu i naglašeno.

Dijana Pinjuh predstavila je rad o položaju seljaka u Hercegovini, nakon osmanskog osvajanja tog teritorija. Prezentujući društveno-socijalnu strukturu stanovništva, autorica je izdvojila teškoće života za hercegovačko seljaštvo. Česti porezi, neravnomjeran položaj u strukturama državnog uređenja Osmanlija, nesigurnost usljed hajdučke i uskočke opasnosti za stanovništvo, glavni su postulati na kojima je zasnovana struktura rada.

Istraživanje Milenka Krešića tematski se naslanja na prethodno opisani rad u zborniku. Istaknut je emigracijski element stanovništva koje se masovno iseljavalo usljed sve čvršće osmanske vlasti u Hercegovini. Krešić zaključuje da je Dubrovačka republika bila najčešća destinacija prebjega stanovništva.

Treći rad u nizu o emigracijama iz Hercegovine djelo je Roberta Jolića. Ukazano je na iseljeničke procese od XV stoljeća do danas, koji su najčešće uzrokovani političkim, vojnim i religijskim razlozima.

Posljednja dva rada odnose se na nastanak, razvoj i sistem funkcionisanja davanja ličnih imena među Hercegovcima. Domagoj Vidović naglašava očuvanje hrvatskih narodnih imena u istočnoj Hercegovini, kao i zastupljenost svetačkih imena među stanovništvom tog podneblja. Radoslav Dodig razmatra pitanje imena i nadimaka u rasponu od XV do XIX stoljeća, na analiziranih 29 primjera. Etimologiju imena autor posmatra kroz etnički, konfesionalni i regionalni kontekst, koji je nesumnjivo utjecao na razvojnu strukturu ličnih imena i nadimaka.

Raznolikošću tema i metodoloških pristupa došlo se do saznanja i ideja koje otvaraju nove istraživačke poglede na nemirnu, ali bogatu povijest hercegovačkog kraja, naročito kroz srednji vijek. Unatoč svemu, primjetan je nedostatak tema koje tretiraju privredno-ekonomsku problematiku, što je zadatak više, za buduća istraživanja slične vrste. Zbornik pred nama, nema tendenciju bavljenja čisto srednjovjekovnim temama s obzirom na široko postavljen okvir. Ipak, historiografija o srednjovjekovnoj Bosni ovim djelom u velikoj mjeri je obogaćena konkretnim pristupom jednoj geografskoj regiji. Neminovno je istaći izuzetno kvalitetno ukoričeno izdanje zbornika, što u vizuelnom smislu naglašava kvalitet i ozbiljnost uredničkog pristupa. S pravom ostaje nada da će se u skorijoj budućnosti organizirati novi projekti, koji će za postavljene istraživačke okvire imati neophodne i slabije zastupljene teme, prije svega, bosanskog srednjovjekovlja.

Semir Hambo

Značajan jubilej historije Bosne i Hercegovine

(Prilozi, br. 40, Sarajevo: Institut za istoriju, 2011., 466 str.)

U Sarajevu je 2011. godine svjetlost dana ugledalo jubilarno četrdeseto izdanje *Priloga* u izdavaštvu Instituta za istoriju. Redakciju časopisa i ovog puta sačinjavaju neka od najeminentnijih imena struke. Dozu tuge na ovo jubilarno izdanje ostavlja smrt dugogodišnjeg direktora Instituta prof. dr. Ibrahima Karabegovića. Članovi Redakcije su istakli kako je već inicirano objavljivanje Spomenice u čast profesora Karabegovića, te mu je i u ovom broju posvećeno nekoliko rečenica u rubrici *In memoriam.* I ovaj broj *Priloga* zadržao je ranije utemeljene rubrike, odnosno podjelu na pet cjelina.

Prva rubrika, s naslovom *Članci i rasprave* sadrži devet hronološki poredanih naučnih članaka iz različitih historijskih perioda. Pod rednim brojem jedan nalazi se članak naziva *Ime ilirskog naroda Dezitijata* autora Salmedina Mesihovića. Ovaj članak predstavlja uži dio autorovog istraživanja o ovoj temi. Dezitijati su predstavljali jedan od najvažnijih domorodačkih zapadnobalkanskih naroda, koji su bili i glavni stup Velikog ilirskog ustanka. Narodnosno ime Dezitijata poznato je kroz pet epigrafskih natpisa. Autor pravi usporedbu natpisa iz Soluna, te natpisa iz Breze u kojem je došlo do gubljena znaka „a". Pronalazak drške jedne posude koja je ukrašena ovnovom glavom sa savijenim rogovima potaklo je autora na razmišljanje kako je i ime Dezitijata povezano s njihovim totemom − ovnom. Na kraju rada navedena je jedna zanimljiva teza prema kojoj su Delmati i Dezitijati potekli iz istog protohistorijskog središta.

Kroz rad *Iz historije Kreševa u srednjem vijeku (Radoje Kristić zvani Kozoje)* Esada Kurtovića pratimo život i rad trgovaca iz kreševske porodice Kristić. Istaknute članove ove porodice u svojim radovima spomenula je i Desanka Kovačević-Kojić. U ovom radu predmet izučavanja je više generacija spomenute porodice. Prvi poznati članovi su Kozoje i Radovan Kristić. Kroz trgovačke ugovore Kozoja vidljiv je standardni tip tadašnje trgovine, naime, on se zadužuje u Dubrovniku kod imućnijih trgovaca, te kupljenu robu prodaje u zaleđu, odnosno Kreševu. Drugu generaciju ove porodice predstavljaju sinovi Kozoja, Radoje i Ivan. Obojica su bili oženjeni, ali nisu imali djecu. Radoje zvani Kozoje je, nastavljajući očev posao, trgujući tkaninama i srebrom, postao najpoznatiji trgovac u Kreševu u srednjem vijeku. Krunu na njegove životne uspjehe predstavlja izbor za kneza Kreševa.

U članku *Trgovina Hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII vijeka* Faruk Taslidža donosi podatke o ulozi ove oblasti u trgovačkom sistemu Osmanskog carstva. Trgovina je bila koncentrisana u gradskim sredinama među kojima su prednjačili Foča, Mostar i Pljevlja. Važnu instituciju u razvoju trgovine ove oblasti predstavljali su vakufi koji su davali kredite trgovcima. Autor ističe značaj skela kako za prijevoz roba, tako i za novčane prihode. Važan segment je predstavljala i izvozna trgovina preko Dubrovnika ka Ankoni, ali je ona uveliko zavisila od odnosa Carstva, Dubrovnika i Mletačke republike.

Članak *Politika crnogorske države prema nepravoslavnim podanicima poslije 1878. godine* Živka Andrijaševića predstavlja zanimljivu historijsku lekciju zasnovanu na većem broju historijskih izvora o konstelaciji navedenih odnosa. U radu je vidljiva popustljivost crnogorske vlade spram ostalih elemenata, ponajviše muslimanskog stanovništva. Tako je vlada popustila kada je u pitanju bilo obavezno nošenje crnogorske kape, te obavezno školsko obrazovanje. Vlada je ove akcije poduzimala iz straha da velike sile ne revidiraju odluke Berlinskog kongresa, ali i zbog neriješenog graničnog pitanja i prebjegavanja stanovništva. Da bi kontrolisali vjerski život nepravoslavnog stanovištva, vlada imenuje vrhovnog vjerskog poglavara kako za muslimane, tako i za katolike.

Autor rada *The Human Concept in fin-de-siecle Bosnia and Herzegovina. A comparison between Ljudevit Dvorniković and Neo-scholastics*, jeste Japanac Mitsutoshi Inaba. Istraživajući odnos između darvinizma i neoskolastičara, autor se okrenuo analizi odnosa Ljudevita Dvornikovića i Josipa Štadlera. Dok Dvorniković posmatra ljudsku historiju kao trajnu diferencijaciju, Štadler je vidi kao rast unutar svakog roda.

U ovoj rubrici se nalaze i radovi koji tretiraju period nakon Drugog svjetskog rata. Vera Katz u radu *O društvenom položaju* donosi kratki historijat AFŽ-a od njegovog osnivanja do 1953. godine. U članku se dalje govori o problemima žena koje su u ratu stale rame uz rame sa muškarcima, te o nastojanjima komunista u postratnom perioda na suzbijanju utjecaja AFŽ-a. Autor dalje navodi kako su davanje prava glasa ženama i zabrana nošenja feredže utjecali na konstelaciju društvenih odnosa. Baveći se procesom uspostavljanja nove vlasti nakon Drugog svjetskog rata, Husnija Kamberović u članku *Smrtne presude Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine 1945. godine* skreće pažnju na pet suđenja. Značaj ovog rada jeste u činjenici što autor obraća pažnju na organizaciju suđenja koja nije podrazumijevala mogućnost drugostepenog preispitivanja presude. Ovaj rad u suštini objašnjava klasičan odnos pobjednika i poraženog u ratu. *Oduzimanje imovine Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od završetka Drugog svjetskog rata do 1961. godine* naslov je rada Denisa Bećirovića. Komunistička partija je tokom prvih decenija svoje vladavine kao jedan od glavnih zadataka postavila ovladavanje ekonomskom sferom društva. Do 1961. godine vlast je nizom pravnih propisa putem konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije, te eksproprijacije oduzela više od polovine objekata

Islamske zajednice. Na oduzimanje vakufskih zemljišnih posjeda najviše su utjecali zakoni o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Mesud Šadinlija u radu, *Sudije ili historičari? O značaju proučavanja vojne historije na primjeru jedne presude Suda Bosne i Hercegovine*, ističe značaj pisanja vojne historije minulog rata. Naime, na primjeru oslobađajuće presude Apelacionog vijeća u procesu protiv Kreše Lučića, autor ističe korištenje kvazi literature u sudske svrhe, koje su mogle dovesti do donošenja pogrešnih zaključaka.

U drugoj rubrici pod imenom *Prilozi* nalazi se pet radova. Prvi na listi je prilog Pavla Dragičevića *Povodom jedne pomorske nepogode. Nekoliko detalja iz privatnog života o diplomatskim aktivnostima vojvode Sandalja Hranića*. Jako je zanimljivo kako je autor na osnovu dva, naizgled nevažna pisma uz pomoć objavljenih i neobjavljenih dokumenata rekonstruisao jednu epizodu iz života vojvode. Edin Radušić u radu *Abdul-Hamid u Bosni* donosi zanimljivu životnu priču Afganca rođenog u britanskoj Indiji koji je u Bosni proveo posljednih petnaestak godina osmanske vlasti. Mustafa Hasani u prilogu *Stavovi Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije o političkom angažmanu njenih službenika* objavljuje i nekoliko pisama iz Fonda arhivske građe Islamske zajednice. U radu se navodi kako je Islamska zajednica naložila službenicima da njihovo političko djelovanje ne smije biti na štetu Zajednice ili muslimana, ali rad ne objašnjava zašto im nije striktno zabranjeno bavljenje politikom. Kako je tekla *Izrada Napretkove Povijesti Bosne i Hercegovine* u narednom prilogu objavljuje Tomislav Išek. Autor u radu iznosi probleme s kojima su se susreli članovi Redakcije, te kolika su bila nastojanja da knjiga bude što istinitija slika prošlosti. *Genetička istraživanja u Bosni i Hercegovini-kratak pregled razvoja je naslov priloga* Ljubomira Berberovića. Autor istraživanja ove vrste u BiH dijeli na tri perioda do osnivanja Instituta za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju u Sarajevu 1988. godine.

Naredne dvije rubrike tretiraju pitanja historijske građe i izlaganja sa naučnih skupova, dok se posljednja odnosi na prikaze naučnih djela. Siniša Lajnert objavljuje uputstva različitih Uprava u vrijeme gradnje pruga pod naslovom *Omladinske pruge Brčko − Banovići i Šamac − Sarajevo u arhivskim fondovima Hrvatskog državnog arhiva*. Drugi rad u ovoj rubrici nosi naziv *Vjesnici proljeća. Reakcije u Bosni i Hercegovini na objavljivanje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i Predloga za razmišljanje.* Pretposljednja rubrika se odnosi na *Izlaganja sa naučnih skupova.* Josip Vrbošić u radu *Tretman aneksionog i ustavnog statusa Bosne i Hercegovine u osječkom uglednom dnevniku Narodna Obrana* objavljuje novinske isječke, te donosi svoj sud o navedenoj temi. Enes Omerović u radu *Kaznenopravna zaštita države na tlu Bosne i Hercegovine od stvaranja Kraljevstva SHS do donošenja Vidovdanskog ustava*, na osnovu zakonskih akata i arhivske građe konstatuje da je glavno obilježje rada na kaznenopravnoj zaštiti države bilo nedemokratsko djelovanje Ministarskog savjeta uredbama i zaobilaženje parlamentarne procedure.

Na kraju treba istaći kako *Prilozi* i ovim brojem pokazuju da su najreprezentativniji historijski časopis našeg podneblja. Kao što je to i napomenuto od Redakcije, ovim jubilarnim, četrdesetim brojem *Priloga* počinje nova praksa koja će omogućiti više prostora za strane autore i mlađe naučnike. Glavni cilj ovoga časopisa još od davne 1965. godine sa svakim novim brojem jeste učiniti korak dalje k rasvjetljavanju historijske istine.

Enes Dedić

Iz osmanske historije, jezika i književnosti

(Prilozi za orijentalnu filologiju, 61/2011., Sarajevo: Orijentalni institut, 2012., 504 str.)

Naučna i šira javnost obradovana je još jednim izdanjem referentnog časopisa *Priloga za orijentalnu filologiju* Orijentalnog instituta u Sarajevu. Kao što je to bio slučaj i do ovog broja, Redakcija i saradnici okupljeni oko pripreme 61. izdanja pokazali su naučnu i stručnu vještinu i znanje s ciljem podizanja ljestvice naučnih dostignuća u nekoliko disciplina. Časopis je i u svom 61. broju, prema ustaljenom standardu, podijeljen u tri osnovne kategorije: *Izvorni naučni radovi*, *Bibliografije* te *Ocjene i prikazi*. U okviru kategorije Izvornih naučnih radova objavljeno je ukupno dvadeset radova koji su podijeljeni u tri naučne discipline: *Filologija (jezik i književnost)*, *Historija i diplomatika* te *Kulturna baština*.

Svoje radove na jezičkom polju naučnoj i stručnoj javnosti prezentirali su Elma Dizdar (*Semantički odnos atributa u arapskom jeziku*), Ekrem Čaušević (*O rodbinskome nazivlju u turskom i hrvatskom jeziku*), Marta Andrić (*Rekonstrukcija nastajanja jednog transkribiranog teksta na temelju njegova sadržaja i jezičnih obilježja*), Sabina Bakšić (*Dobre želje i čestitke u reklamnim porukama na turskom i bosanskom jeziku*), Đenita Haverić (*Metaforičko-alegorijski jezik Fevzijinog Bulbulistana*) te Alen Kalajdžija (*Klasifikacija bosanskih leksema u Makbuli Arifu*). Radove odlikuje bogata izvorna podloga kao i pouzdana literatura, što je, uz metodu analize, preduslov za doprinos daljem razvoju filoloških nauka općenito.

Druga skupina radova u okviru Filologije odnosi se na književnost. Svoje radove u tom dijelu časopisa objavili su Berin Bajrić (*Stilske odlike Tahmisa Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qasida al-Burda*), Amina Šiljak-Jesenković (*Spjevovi o Poslaniku u divanskoj poeziji: primjer Mevluda/Miradžije Salahuddina Uššakija Salahija*), Adnan Kadrić (*Ka jedinstvenom modelu klasifikacije rime u divanskoj književnosti Bošnjaka: na primjeru poezije Sabita Užičanina*), Madžida Mašić (*Jedna mersija Muhameda Nerkesije*), Alena Ćatović – Fehim Nametak (*Termini iz klasične turske muzike u Divanu Ahmeda Hatemija Bjelopoljaka*), Namir Karahalilović – Alena Ćatović (*Indijski književni stil: dominantne odlike u poeziji na perzijskom i osmanskom turskom jeziku*) te Sabaheta Gačanin (*Zaboravljeni sarajevski pjesnik Nihadi: perzijski gazeli iz perzijskog rukopisa Divana*).

U okviru rubrike Historija i diplomatika objavljeno je šest radova koji obuhvataju period od 15. do 19. stoljeća te se, osim manjeg dijela, odnose na historiju Bosne osmanskog perioda: Aladin Husić (*Tešanj u 16. stoljeću*), Behija Zlatar (*O bosanskom*

sandžakbegu Skender-paši i njegovim potomcima), Elma Korić (*Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića*), Nenad Filipović (*Draç' in Fethi (1501), Oruç Bin-i Adil Vakayinamesi ve İsabey-oğlu Mehmet Çelebi*), Muamer Hodžić (*Iz života jednog dubrovačkog trgovca i 'diplomate' u Bosni: Živan Pripčinović (?-1479*) te Lejla Gazić (*Vakufnama Ali-bega sina Abdibegovog Erneb-zade (Zečevića) iz Visokog iz 1273/1857*).

S obzirom na to da se navedenim radovima dodatno produbljuju saznanja o pojedinim procesima i događajima iz bosanske historije u doba Osmanlija cijenimo da je potrebno odvojiti nešto više redaka za njihov prikaz. U tom kontekstu, izdvajamo rad autora Aladina Husića s naslovom *Tešanj u 16. stoljeću*. Autor Husić, na temelju arhivske građe osmanske provenijencije te uporednom analizom dosadašnjih rezultata u historiografiji donosi historijsku rekonstrukciju Tešnja iz nekoliko uglova: vojno-političkog, urbanog, duhovnog i privrednog. Od značajnijih rezultata može se izdvojiti korekcija mišljenja Jelene Mrgić o teritoriji pod upravom "marionetskog" bosanskog kralja. Husić ističe da se taj teritorij "treba tražiti od Žepča dalje na sjever". Vrijedni su i podaci koji idu u prilog tvrdnji da je Tešanj bio sjedište "bosanskog kralja" od 1465. do 1476. godine. Osim toga, autor podržava tezu da je Tešanj definitivno pao u ruke Osmanlija oktobra 1512. godine u vrijeme bosanskog sandžak-bega Firuz-bega. Također, važan je i prikaz doseljavanja stanovništva na područje Tešnja tokom 16. stoljeća u kojem osmanska vlast, kako se vidi, nije favorizirala muslimane. Naime, pred kraj prve polovine 16. stoljeća u Tešnju je bilo 38 muslimanskih i 27 nemuslimanskih domaćinstava. Na kraju, značaj ovog mjesta vidi se i po tome što se, prema broju stanovnika do kraja 16. stoljeća, može svrstati među deset većih gradova u tadašnjem Bosanskom sandžaku.

Autorica Behija Zlatar je u radu *O bosanskom sandžakbegu Skender-paši i njegovim potomcima*, na temelju izvora osmanske i zapadne provenijencije, donijela niz biografskih podataka o Skender-paši i njegovim potomcima sve do 20. stoljeća. Kako je Skender-paša bio jedna od značajnijih ličnosti u historiji Bosne s kraja 15. i početka 16. stoljeća to je i ovaj rad vrijedniji sa stanovišta proučavanja bosanske historije navedenog perioda. Date su i neke korekcije dosadašnjih uvriježenih stavova u historiografiji. Skender-paša je bio tri puta bosanski sandžakbeg, održavao je dobre odnose sa Dubrovčanima, ostavio vidan trag svojim zadužbinama kako u Sarajevu, tako i u Istanbulu i Novoj Varoši, čiji je i osnivač.

Interesantan rad s naslovom *Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića* napisala je i Elma Korić. Na osnovu Ovjerenog spiska "kulova" bosanskog sandžak-bega Ferhad-bega, a koji se nalazi u Osmanskom arhivu Predsjedništva Vlade Republike Turske u Istanbulu, autorica je nastojala rekonstruirati ulogu i značaj pratnje i lične garde kod jednog od bosanskih namjesnika iz 16. stoljeća. Navedeni spisak broji 265 imena iz gotovo svih društvenih slojeva, bez obzira na vjeru. Pretpostavka je da je riječ o ljudima koji su bili lična garda Ferhat-bega. U drugom dijelu rada donesen je i prijevod navedenog spiska sa osmanskog na bosanski jezik.

Nenad Filipović je u radu *Draç' in Fethi (1501), Oruç Bin-i Adil Vakayinamesi ve İsabey-oğlu Mehmet Çelebi* donosi analizu izvještaja ranoosmanskog hroničara Oruç Bin-i Adila o osmanskom osvojenju mletačke jadranske luke Drač te o ulozi Mehmed-bega Čelebija Isabegovića Ishakovića u tom događaju. Također, u radu se reinterpretira historijska uloga sultana Bajazida II, utvrđuje pouzdanost izvještaja navedenog osmanskog hroničara, daje kritika neoorijentalizama u izučavanju osmanske historije, data skica za biografiju Mehmed-bega Čelebija Isabegovića Ishakovića. Jedan od najvažnijih rezultata rada jeste i taj da dokazuje da je vakif poznate Burmali džamije u Skoplju, planski srušene od KSHS 1925. godine, bio Mehmed-beg Čelebi Isabegović.

Muamer Hodžić je napisao rad *Iz života jednog dubrovačkog trgovca i 'diplomate' u Bosni: Živan Pripčinović (?-1479)*. Teško će bilo koji čitalac ovog članka ostati ravnodušan po završetku njegovog čitanja iz prostog razloga što je autor veoma jednostavnim stilom pisanja i slikovitim načinom izražavanja, na temelju izvora dubrovačke i osmanske provenijencije, nastojao približiti život, ma koliko bio "neobičan", ipak "običnog" čovjeka iz 15. stoljeća. To je život trgovca i 'diplomate' ispunjen raznim peripetijama i preokretima. Istovremeno, autor prati i društvene procese i promjene na širem prostoru Jugoistočne Evrope, a koji se događaju sredinom 15. stoljeća. U tom kontekstu, donosi analizu trgovačkih odnosa općenito na ovom dijelu svijeta, ulogu Dubrovnika u tome te dubovačko-osmanskih odnosa na političkoj, diplomatskoj i trgovinskoj ravni. Premda oskudno i između redova, međutim, i u ovom se radu mogu nazrijeti detalji o umijeću osmanske politike postepenog osvajanja novih poluga moći i ispipavanja terena za svoju vlast na preostalom dijelu Balkana.

I u ovom broju *Priloga* nastavljen je rad na publikovanju izvora osmanske provenijencije. Lejla Gazić je prezentirala dosad neobjavljenu *Vakufnamu Ali-bega, sina Abdi-begovog, Erneb-zade (Zečevića) iz Visokog od 19. džumaza II 1273/ 13.2.1857. godine*. Prijepis vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Nakon navedenih radova, u okviru *Kulturne baštine* nalazi se rad Alme Omanović-Veladžić pod naslovom *Zaostavština umrlih u Hronici Muhameda Enverija Kadića (1800-1815)*. Autorica je na osnovu rubrike "Vefayat", koja se nalazi u navedenoj hronici, a koja obuhvata podatke o umrlim stanovnicima, većinom sarajevskih mahala ili sela koja su pripadala sarajevskom kadiluku, donijela popise zaostavština umrlih koje je Kadić preuzeo iz Sidžila sarajevskih kadija za period 1800. do 1815. godine. U radu su prezentirane četrdeset i četiri bilješke koje tretiraju zaostavštinu umrlih za navedeni period.

U rubrici *Bibliografije* Mubera Bavčić je sabrala i objavila radove rahmetli Džemala Ćehajića, dugogodišnjeg saradnika Orijentalnog instituta i profesora na Filozofskom fakultetu i Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

Kraj časopisa rezerviran je za rubriku *Ocjene i prikazi*. U ovom broju doneseno je četrnaest prikaza knjiga objavljenih u posljednih nekoliko godina u Bosni i Hercegovini i inozemstvu, a koje su svojom tematikom u vezi sa naučnim i stručnim profilom Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Sedad Bešlija

Univerzalne ljubavi iznad svega

(Elif Shafak: *Četrdeset pravila ljubavi*, Zagreb: Hena Com, 2011.)

Roman *Četrdeset pravila ljubavi* poznate turske spisateljice Elif Shafak otvoren je za razna tumačenja i komentare. Tu je mnogo pitanja, a malo odgovora. Ne stoga što nam ova darovita i učena književnica nudi nedoumicu, nego zato što je do danas hazreti Mevlana Džemaluddin Rumi ostao u nekim svojim segmentima života nepoznat, a Šems neotkrivena tajna. Teško je odrediti i ko je u romanu glavna ličnost, iako u podnaslovu stoji: roman o Rumiju. Prema mom mišljenju, i Šems i Rumi su nosioci radnje, posebno Šems, jer nam svojim odnosom prema onima koje je kaznio život: leproznom prosjaku od koga svi bježe, bludnici Pusinjskoj ruži, pijanici Sulejmanu, nabusitom i odbojnom krčmaru Aladinu, Rumijevom sinu, koji prezire Šemsa – svim odbačenim pokazuje lice istinskog sufije.

Pa, moramo priznati da ga i mi ponekad, kada (Šems) krši riječ Kur'ana časnog, doživljavamo kao raskolnika i besprimjernog ludaka, koji ne može kontrolirati svoje postupke. Zaboravljamo na to da je on „pokriven", evlija, i da to čini s određenom namjerom. Ustvari, Šems je bogougodnik koji traži puteve približenja.

Postavljamo sebi pitanje ko je, ustvari, Šems? Šta ga je nagnalo da postane derviš i lutalica i da zanemari ovosvjetsko, predajući se ljubavi? Njegova prava misija je da peobrazi čovjeka, da ga uvjeri da i tamna strana života ima itekako svojih vrijednosti, a da raskoš, isticanje ega, nastojanje da okolina misli da sve znaš, da si iznad drugih, vodi u duhovnu propast.

Zašto Šems baš traži Mevlanu? Je li mu to došapnuo neki tajni glas, da će time učiniti uslugu čovječanstvu? Sve do vremena dok se Dželaluddin Rumi nije zbližio s njim, on vodi normalan obiteljski život. Učeni je muderris, njegove hutbe petkom imaju ogroman broj pažljivih slušalaca. Rumi je ugledan, poštovan. Svi stanovnici grada uvažavaju njegovu riječ, jer je misaona, duboka, iskričava. Pažnju poklanja odjeći, u grad se vozi kočijom. Jednom riječju tumači Božiju riječ i živi religioznost, a ne duhovnost. Ponosi se time što mu se ljudi klanjaju i pokazuju strahopoštovanje. Kula od slonove kosti.

Tako je bilo do susreta sa Šemsom, kada se pod njegovim utjecajem otvaraju novi vidici i on se korjenito mijenja. Kao što Elif Shafak kaže: *Baci kamen u jezero. Učinak neće biti samo vidljiv, već i mnogo trajniji. Kamen će poremetiti vodu koja miruje*. I tako je Šems, svojom nevjerovatnom duhovnom moći, uspio da uzburka mirne Mevlanine vode.

Šems luta po raznim zemljama i nigdje se ne smiruje, On je derviš koji je očistio svoje srce od ovosvjetskih natruha, kome nije važno kako izgleda i kakav će prvi utisak na nekoga ostaviti. On je samo misionar određen da ukazuje, utječe, preobražava − lijepim kazivanjem i nenametljivo. Bez sumnje, Šemsovo šesto čulo je razvijeno, vidi što drugi ne vide, čuje što drugi ne čuju. Vizije − Božiji dar. Njegov utjecaj na ljude je nevjerovatan, takav da to ne može prihvatiti ljudski um. Šems sije ljubav oko sebe − ljubav prema Bogu i prema čovjeku − ma ko bio. Siromah ili bogat, pravedan ili zao, pijanica ili trezvenjak. Kao što sam kaže: *Kako ljubav može biti vrijedna svoga imena, ako biraš samo ono što je lijepo i izostavljaš teškoće?* Njegova nadahnuća su toliko snažna da je svjestan da se izdvaja od ostalih i to je jedan od razloga da se ne može ukorijeniti, on, kako sam kaže, *traži Boga u visinama i dubinama*.

Snagom talenta i znanja Elif Shafak nas lahko premješta iz 13. u 24. stoljeće. i tada zastanemo, pa ni ljudi ni vremena u svojoj suštini nisu se mnogo promijenili. Sedamsto godina kasnije isti prezir prema razlikama, ista nasilja, ista netrpeljivost, iste borbe... Ali, svako vrijeme izgleda ima svoga Šemsa. Ela Rubinštajn, Jevrejka, majka dvoje djece i supruga, ugušila je svoje unutrašnje intelektualne porive i posvetila se porodici. Provodi relativno lagodan život supruge i majke dviju kćeri. Ali u mirno jezero Ele bačen je kamen. Bacio ga je opet, jedan novi Šems − Aziz. Ela se nevoljko prihvatila da recenzira njegovu knjigu i to joj je promijenilo život. Aziz, sufija, porijeklom kršćanin koji je prihvatio islam u njegovom najdubljem misaonom smislu, dopisuje se s Elom putem interneta. Ali i njegov utjecaj, čak iz dalekih istočnih zemalja, gdje putuje da upozna ljude, da im ukaže na ljepote koje Sveživi daje, da ih utješi i ukaže kuda i kako da krenu, da bi sami postali ljubav..., toliko je snažan da počinje Elina borba sa samom sobom. Najteža borba. Pobjeđuje ljubav i odlazak u nepoznato. Nepovratan. Nakon skore Azizove smrti ne ostaje sama, odlazi putevima ljubavi. Ljubav u sufizmu je temeljna odrednica da bi se stiglo do cilja i pronašli putevi prema Svevišnjem.

Teško je odrediti da li je to roman − dokument, što u nekim dijelovima jeste. Ali, moramo prihvatiti i okvir piščeve slobode, pa je normalno da nalazimo i na fikcije.

U romanu po nalogu Aladina, Rumijevog sina, Šems je usmrćen. U sufijskoj priči je nestao, gajb, što je čest motiv sufijskog kazivanja.

Šems nam ostaje dalje i nedorečen. Mevlana osakaćen bez Šemsa, ali u njemu se rađa godinama prigušeni pjesnik koji 700 godina dominira poezijom svijeta. Rumija pokreće ljubav, on ostaje da živi radi ljubavi i od ljubavi, prema Stvoritelju i stvorenom. Kao što reče jedan derviš:

Sve što ja znam on vidi
Sve što ja vidim on zna

Kada bi svako od nas češće usvajao ova pravila.

Lamija Hadžiosmanović

Književne i kulturne osmoze

(Enes Duraković: *Obzori bošnjačke književnosti*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.)

Knjiga *Obzori bošnjačke književnosti* Enesa Durakovića predstavlja sintetsku studiju o razvojnim procesima bošnjačke književnosti u užem smislu, dok u širem ona teži biti lađom saznanja preko neistražene pučine jedne literature. Iako ova studija ne predstavlja samo puki nastavak Durakovićevih književnonaučnih bavljenja bosanskohercegovačkom i bošnjačkom književnom praksom i njenim razvojnim procesima, ona se, s druge strane, ni u jednom dijelu, u idejnom smislu, ne može odvojiti od onih njegovih studija koje su joj prethodile. Ona je uspjela uprisutniti Durakovićeva dugogodišnja bavljenja i bosanskohercegovačkom, a posebice bošnjačkom književnošću, mada s izvjesnim, drugačijim književnohistorijskim i književnoteorijskim pomacima u odnosu na prethodna djela i u valorizaciji osobito bošnjačke književnosti, ali i u promatranju njene književne prakse u širim književno-kulturnim kontekstima, posebice u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici, gdje Duraković na taj način zaobilazi uska i lokalna promatranja i definiranja ove književne prakse.

Nastavljajući i dalje trasirati put interpretacije i naučne valorizacije ove književnosti, koji su svojedobno u drugoj polovini 20. stoljeća počeli Muhsin Rizvić i Midhat Begić, Duraković nastoji definirati i opisati one ustaljene modele i književne konstante u kojima se prepoznaju posebnosti bošnjačke književnosti, a koje su, uza sve ove unutrašnje književne fenomene, uvjetovane i prostornim raskršćima te povijesnim i kulturnim lomovima, u kojima je bošnjački kolektiv često imao to nesretno iskustvo goleme tragike, ili je nakon njih imao izrazite kolektivne drame, što je doprinosilo tome da mu se povijesno nametne književni i nacionalni kompleks identiteta. Tako nametnut povijesni kompleks identiteta nužno će imati svoje reperkusije i na književnu praksu, od 19. stoljeća, od vremena konstruiranja nacija na južnoslavenskom prostoru, predstavljat će problem i u definiranju ove književne i kulturne zajednice, s uvijek njenim izvjesnim potiranjima ili prisvajanjima u druge, hegemone književne prakse, što će se zadržati i do danas. Odupirući se ovakvoj kulturnoj i književnoj politici, Duraković nastoji zagovarati ideju prema kojoj svaka kultura i književnost mora izraziti i definirati svoju posebnost u odnosu na sve druge književnosti i kulture, prepoznajući tako svoje vrijednosti, osobene karakteristike, koje ni u jednom dijelu neće izaći izvan okvira njenog stvarnog, realnog vrednovanja, posebno onda kad se ima u vidu odnos prema *drugom* i *drugačijem*.

Bošnjačka književnost i kultura jeste, ali je i oduvijek bila, otvorena prema drugom i drugačijem, bezrezervno prihvatajući sve kulturne i književne vrijednosti i od Istoka i od Zapada, bogateći na taj način vlastiti književni i kulturni repozitorij, s jedne strane, dok je, s druge strane, ova njena otvorenost često bila povod problema za njeno prisvajanje u druge književne i kulturne prakse, o čemu Duraković govori u prvom dijelu svoje knjige, polemizirajući svim onim ideološkim konceptima koji su ovu malu, bošnjačku, suspendiranu zajednicu uvijek čitali i interpretirali u okvirima drugih književnih praksi, a nikad je ne promatrajući u njenoj suštini, kao zaseban tradicijski i kulturni tok i u okviru bosanskohercegovačke, ali i u okvirima šire shvaćene južnoslavenske interliterarne zajednice. Ovako nametnutom kompleksu identiteta bošnjačkoj kulturi povijesno, kao prvo, doprinosi i njena liminalna zona, koja dodatno usložnjava nemogućnosti definiranja njenog identiteta, dok, kao drugo, ova zona njene egzistencijalne situacije itekako će biti plodna i produktivna u kulturnom i književnom smislu. Stoga, kulturni i književni smisao reprezentira se u bogatstvu različitih književnih i kulturnih sinkretičkih oblika koji se međusobno prepliću, ali se uvijek i iznova, u intertekstualnoj umreženosti, i u sinhronoj i u dijahronoj perspektivi, neprestano obnavljaju. Otuda će ova knjiga nastojati prezentirati sve oblike poetičkih mijena i konstanti u bošnjačkoj književnosti, od onih tradicionalnih motiva i simbola iz srednjovjekovne bosanske tradicije, preko orijentalno-islamskog naslijeđa, koje je možda jedan od najizrazitijih poetskih specifikuma unutar ove književne tradicije, pa sve do onih evropskih poetskih vrijednosti inkorporiranih početkom 20. stoljeća – kad se bosanska kultura uključuje u zapadne, evropske kulturne okvire, u kojima će bošnjačka, ali istovremeno i bosanskohercegovačka književnost graditi raznolik repozitorij književnih ostvarenja i mogućnosti, istovremeno sinkretizirajući književne oblike iz usmene tradicije i orijentalno-islamskog naslijeđa s novim, za ovu tradiciju, u tom vremenu nepoznatim književnim načelima.

Kao ovakva, ova knjiga nastojat će sistematizirati i djelimično opisati sve unutrašnje osobenosti bošnjačke literature, imajući pri tome uvijek u svijesti bošnjačku, ali i bosansku povijesnu kob u kojoj se, u izrazito dramatičnim situacijama, razvijala jedna mala literatura, a koja usljed svih ideoloških i političkih okolnosti, ili akademskog susprezanja, nije još dobila svoju interpretaciju, ali ni zvaničnu sistematizaciju u obliku vlastite historije književnosti. Ispisivati povijest bošnjačke književnosti, koja ne bi bila samo puki akademski odnos prema jednoj literaturi, nego bi se promatrala u novohistoricističkom smislu, kao jedan od tekstova unutar sklopa svih književnonarativnih tekstova jedne literature, postat će dilema, u načinu pristupa i upotrebi metodoloških aparata, ne samo E. Durakovića nego i svih onih koji žele, ili već sad nastoje, načiniti takvo što. Otuda će Duraković reći:

> Sve su književnopovijesne naracije nepouzdani *crteži na pijesku* (istakao N. R.) ljudske vremenitosti što ih, osobito na našim liminalnim prostorima susreta različitih kultura, svjetonazora i ideologija, surovost historijskih zbivanja

nemilosrdno briše, a svaka ih zajednica iz raspršenih i izblijedjelih tragova i fragmenata iznova imaginira i rekonstruira i tako opet uspostavlja komemorativnu kulturu pamćenja. (str. 15)

Ovakva drama neprestane uzaludnosti ispisivanja i opisivanje jedne literature postaje svojevremen zadatak književnih historičara i kritičara u svakom vremenu, da nakon izvjesnog broja godina ponovo prečitavaju, sistematiziraju i vrednuju književnu građu, praveći tako aksiološki zbir, na sinhronoj i dijahronoj razini, vrijednosti jedne literature te na taj način konstituirajući naročit kulturno-književni repozitoriji u kojem će tako sistematizirana literatura moći ponuditi nekoj drugoj literaturi vrijednosti koje nisu više samo njene "vlastite".

Važnost razmjene kulturnih i književnih vrijednosti, i otvorenosti bošnjačke književnosti prema drugim literaturama i drugačijim kulturnim smislovima, Duraković će uvidjeti u unutrašnjim književnim preobražajima poetičkih modela od folklorno-prosvjetiteljskog, u kojem će upravo prepoznati najvidljivija, ali i "najdramatičnija" preplitanja i sinkretiziranja bošnjačke, pa, otuda, i bosanskohercegovačke književnosti i kulture i onim što je njena osobena folklorna tradicija i naslijeđeni orijentalni supstrat s onim novim, drugačijim, evropskim kulturnim vrijednostima, a što se može vidjeti kod, npr., S. Bašagića, a posebice kod M. Ć. Ćatića, i to u njegovom prihvatanju moderno-simbolističkih poetskih vrijednosti, preko međuratnog perioda, u kojem bošnjačka literatura evidentno sustiže književne vrijednosti evropskih literatura, što se, opet, može vidjeti u djelima H. Hume i A. Muradbegovića i njihovoj ekspresionističkoj poetici, a potom u poetici socrealističkog i egzistencijalističkog modela, u kojem će ova literatura uploviti u onaj realitet bosanskog života, sa evidentnim prisvajanjima i ideoloških i političkih ideja. Međutim, raspon ovih dvaju modela od nekoliko desetljeća imat će u sebi i ona literarna uobličenja koja će praviti otpor vladajućim totalitarnim ideologijama, uključujući često i njenu dezintegraciju, što je posebno vidljivo u djelima H. Kikića, M. Selimovića, D. Sušića, Ć. Sijarića i dr.

Uza sve ovo, ova djela neće samo baštiniti književne elemente ove prirode, ona će, također, pamtiti sve unutrašnje kolektivne drame bošnjačke, pa i šire bosanske kulturne zajednice. Zajedno s ovim piscima uporedo će se javiti i oni autori koji baštine i folklorno-tradicionalni poetički model, koji će biti utemeljen na iskustvima epske i baladeskno-sevdalinske tradicije, mada će i ovaj poetički model, usljed različitih književnih procesa, mutirati i preobraziti se u skladu s novijim, savremenim pogledima na tradiciju i kulturu uopće. Prepoznajući poetske modele te na taj način prateći razvojne procese ove literature, Duraković se nije posebno zadržavao na pojedinačnim književnim djelima i njihovim autorima, nego je nastojao da djelo i autora promatra u kontekstu razvojnih procesa literature, na taj način pažljivo bilježeći značaj određenog djela za određeni poetički model, ali istodobno donoseći i mogućnosti praćenja poetike određenog pisca, ukoliko se njegovo djelo može sagledati u dva različita ponuđena modela.

Posebno zanimljiv i nadasve nov pristup ovoj literaturi jeste upravo onaj dio Durakovićeve knjige u kojem se on bavi poetikom prostora i figurama kulturnog označavanja, pri čemu dijagonalnim čitanjem dijela od M. Dizdara i M. Selimovića preko N. Ibrišimovića, A. Sidrana i Dž. Karahasana, pa sve do E. Karića i A. Kujovića, prepoznaje sve metamorfoze *kulturnog znanja (*M. Foucault) ove literature, te to kako ovi autori, intertekstualno obnavljajući i reispisujući kulturnu topografiju prostornih kretanja jedne literature u kulturi, nastoje očuvati i literarno oblikovati značajne prostorno-vremenske kulturne označitelje. Upravo, ono neprestano vraćanje bošnjačkih pisaca na *oficijelne tekstove kulture*, ali i na one prostore pamćenja koji uključuju svekoliku intimu i dramu jednog kolektiva, predstavlja osoben neumitan proces reispisivanja i kolektivnih, ali i individualnih stanja duha i svijesti u određenom vremenu. Stoga će književnost, osobito proza, narativno oblikovati brojne autoimaginative reprezentacije kolektivne svijesti, često prisvajajući i ustaljene stereotipe *o sebi* (već sada autostereotipi) koji su nametnuti kolonijalnom politikom, što, međutim, uvijek uključuje neizbježnu potragu i neprestano lutanje u potrazi za individualnim i kolektivnim identitetima. Iako svi ovi književni tekstovi prostornog kulturnog označavanja spadaju u konstrukte pamćenja kulture i njihovog estetskog uobličavanja, oni ni u jednom dijelu ne isključuju *drugog* i njegovu književnu i kulturnu artikulaciju, kako će to konstatirati E. Duraković, temeljeći to na tumačenjima kulture H. K. Bhabhe i R. Lachmann i njenoj teoriji intertekstualnosti, kao jednoj od ključnih teorija o umjetosti pamćenja. S druge strane, poezija je, kako će to reći T. Eagleton, *najotpornija prema povijesti* i kao takva uspjet će očuvati povijesno naslijeđene poetske obrasce, počev od baledasknih i sevdalinskih motiva, preko orijentalne tesavvufsko-sufijske duhovnosti, amalgamirajući i transkodirajući ih na naročit, nekada mimikrijski, način u savremene tokove bošnjačkog pjesništva do danas. Stoga, ova knjiga doajena bošnjačke književne historiografije E. Durakovića predstavlja značajnu studiju utoliko prije što nastoji sistematizirati sve procese bošnjačke literature, kritički interpretirajući sve njene modele i literarne pojave, ne opirući se pri tome kazati i sve ono što je bila i bosanskohercegovačka i bošnjačka literarna kob od početka 20. stoljeća pa sve do danas.

Ukoliko pogledamo vrijeme nastanka knjige *Obzori bošnjačke književnosti* u odnosu na izdanja antologija bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* te valorizacije ove literature u hrestomatiji *Bošnjačka književnost u književnoj kritici* (I-VI), za koje glavnu zaslugu ima upravo E. Duraković, onda ova knjiga predstavlja jedan zaokružen i iskustven pogled na literarne i kritičke procese ove literature. A ukoliko ovoj knjizi pridodamo monografije Dijane Hadžizukić *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu* (2011) i Sanjina Kodrića *Književnost sjećanja: Kulturno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti* (2012) te antologiju bošnjačkog pjesništva *Zašto tone Venecija* Ervina Jahića (2012), onda s pravom možemo reći da se, u ovom vremenu

i daljih potiranja i negiranja ove književne tradicije, pojavljuju pojedinci koji svjesno nastoje dublje i sistematičnije čitati ovu književnu tradiciju, bez ikakvih ustezanja i identitarnih kompleksa, pri tome nikada ne petrificirajući njen značaj, nego je uvijek interpretirajući kao književnost i kulturu otvorenu prema *drugom* i *drugačijem*.

Nehrudin Rebihić

Tragom sevdisanja

(Esad Bajtal: *Sevdalinka, alhemija duše*, Sarajevo: Rabic, 2012.)

Svaki popis publikacija koje su donosile tekstualne predloške i notne zapise, kao i spisak instrumentalista i vokalnih izvođača, nužno je nepotpun i u tom smislu grješan i nepošten. Međutim, postoje duži i kraći spiskovi, obimnije i skromnije knjige, bolje i slabije pjesme, duža i kraća pamćenja, i na osnovu svega toga uvijek se može izvršiti dublji ili površniji uvid u širok i moćan tok melopoetskih tvorevina – sevdalinke, njezinoga prisustva i utjecaja u životu našega čovjeka. A ta stvar, sve do objavljivanja knjige *Sevdalinka, alhemija duše* Esada Bajtala, nikad nije ni približno ozbiljno učinjena. Iz Bajtalovog uistinu ozbiljnog uvida i naučno zasnovanog pristupa motiviranog osobnom ljubavlju prema ovoj vrsti pjesme nastaje obimna studija, knjiga *Sevdalinka, alhemija duše*, koja će, bez daljnjeg, u našem poimanju najdraže nam pjesme sevdalinke biti i ostati razdjelnica za riječ o sevdalinci do i poslije ove knjige. Dr. Esad Bajtal izvršio je ozbiljne, suptilne i rafinirane psihološke i socijalne pripreme i procjene značajnog broja tekstualnih predložaka po prirodi i sadržaju njihovoga nastajanja, ali i vremena njihovoga nastajanja. Tako je fiksirao psihološka stanja i ljubavna osjećanja našega čovjeka iz čije duše sevdalinka izrasta i grana se kao baobab i čiju dušu sobom ispunjava.

Počevši od *Uvoda*, Bajtal svoju knjigu *Sevdalinka, alhemija duše,* posvećenu Safetu Isoviću – organizira u trinaest cjelina i završava *Zaključkom* i *Bibliografijom* koja obuhvata 84 bibliografske jedinice.

I. *Bol koja pjeva*, II. *Želja – rodno mjesto sevdalinke*, III. *Potraga za sobom u drugom*, IV. *Strast i nada*, V. *Tijelo*, VI. *Kristali ljubavi*, VII. *Ljubavne igre*, VIII. *Zabrane i prestupi*, IX. *Pobuna*, X. *Melodija*, XI. *Publika*, XII. *Skica za dva portreta*: *Zaim Imamović* i *Safet Isović*, XIII. *Iskrivljivanje i skrnavljenje sevdalinke*. Knjiga je likovno i grafički vrlo kvalitetno i dojmljivo oblikovana i kao takva zapažena na *Sajmu knjige 2012*. u Sarajevu.

Koincidentna okolnost da u trenutku kada je završio rad na rukopisu knjige *Sevdalinka, alhemija duše* 13. aprila 2011. padne snijeg na izbeharalo voće omogućava Esadu Bajtalu da vrlo nonšalantno potegne zapis Mula Mustafe Šefki Bašeskije iz sarajevskog *Ljetopisa*, 1759. godine, kada se dogodila sasvim ista stvar (30. 3. – 27. 4.). Tu, po ko zna koji put opetovanu i svijetu manje-više iz iskustva i pamćenja poznatu situaciju, Bajtal uzima kao povod nastanku tekstualnog predloška za sevdalinku *Snijeg pade na behar, na voće*, ali intuitivno i kreativno zahvata intencionalni i fenomenološki trenutak koji prati sevdalinku kao njezin usud. Dakle,

taj naslovni stih nije samo konstatiranje prirodne pojave koja postaje sevdalinkom kada se zabilježi i otpjeva u nastavku: *Neka ljubi ko god koga hoće*, čime se ne samo razotkriva duboka i rezignantna stvarnost i raspoloženje *pjesnika* već i osnažuje trenutak uspravljanja ljudske volje mimo *prirodne pojave*, ili izjednačavanja sa njom na način da se identificira osobna pozicija i osjećanje... Daljim stihovanjem tekstualnog predloška sevdalinka zavezuje svoje razloge u čvor: *A ko neće nek se ne nameće* / *Od nameta nema selameta* – riječ je o stihovima koji u biti naglašavaju društveni kontekst nastajanja pjesme, ovaj put, možemo reći nesumnjivo *angažirane pjesme*, jer, to je *vrijeme ugovorenih brakova* – obavijestit će nas autor izvodeći u prvi plan čovjekovu neporecivu i neprikosnovenu potrebu da u ljubavi bude slobodan, ispoljava osobnu volju, bira i odlučuje sam, i da u konkretnom primjeru pruži otpor nametnutim okolnostima. Tako, svoju ljubav, pjesmom sevdalinkom, čovjek suprotstavlja *običajnom pravu*: *Koga hoću, ne daju mi* / *Koga neću, nameću mi* / *Jest tako mi zdravlja moga* / *Ne imala nikog svoga*. U ovom primjeru, stihovi sugeriraju čovjeka/osobu/ženu dovedenog/dovedenu u apsolutnu krajnost, da se svojom ljubavlju suprotstavi životnom i društvenom ambijentu, pa i cijelom svijetu. Dr. Esad Bajtal je napravio izvrstan izbor stihova o čovjeku i njegovoj poziciji, o čovjeku koji je svojom ljubavlju doveden u krajnost nad koju se nadvija samoodricanje i samožrtvovanje ili bespogovorno prihvatanje poništenja njegovih prirodnih prava i sloboda.

Upravo na tom mjestu, Bajtal obrazlaže i karakterističnu semantičku sfingoidnost sevdalinke (Gledana sprijeda to je djevojka, gledano odnatrag – to je lav!) Dakle, trebalo bi shvatiti i razumjeti kroz vrijeme artikulirano semantičko biće sevdalinke kao iznimno moćno sredstvo života stavljeno na raspolaganje ljudima, koji su nerijetko nesvjesni pravoga bića pjesme. Bajtal nam dokazuje da sevdalinka nastaje tamo gdje su ljudi dovoljno daroviti i inteligentni da ovladaju sobom i svojim osjećanjima, društvenim uvjetima koji ih žele na sve načine odrediti/potčiniti u svim pojedinostima, i navodi brojne stihove koji to neporecivo potvrđuju. Ustvari, Bajtal nam otvara oči naspram činjenice da su brojne sevdalinke autorske pjesme i da su nastale kao ishod dubokog promišljanja društvene stvarnosti kojom su uvjetovane, a da su u dugom procesu (možda) tek uz neznatno preoblikovanje usvojene kao narodne, kao pjesme koje su se u dugom narodnom bitisanju samostvorile i postale neprijepornim ljudskim istinama i dokazima o životu, ljubavi i smrti do mjere – pa su i potisnule značaj autorove prvotne zamisli i energije sa kojom su nastajale. Tako nam dr. Esad Bajtal pokazuje kako naziv narodne pjesme uz sevdalinku stoji više kao štafetna nego kao genetska *odrednica*. Narod se pojavljuje kao prenosilac i nerijetko incognito korektor smisla i sadržaja. Bajtal navodi fascinantan broj naslova i imena stvarnih autora koji žive iza života pjesme.

Prema Bajtalu svekolika povijest sevdalinke kao pjesme koju je iznjedrila bol može se otčitati iz pjesme: *Ne ašikuj, Mujo, ne* ašikuj, dušo, / *ne ašikuj*, *srce moje*, / *ne veži sevdaha*. // *Od sevdaha*, *Mujo, od sevdaha dušo*,/ *od sevdaha srce moje*

/ *goreg jada nema*. // *Ni bolesti, Mujo, ni bolesti dušo,* / *ni bolesti, srce moje*, / *od ašikovanja*! Bol *i* ljepota su prema Esadu Bajtalu konstanta svakog progovora sevdalinke i o sevdalinci, jednako u spomenutoj i drugim pjesmama, kao: *Boluje Anka Prijedorka*, *Niz polje idu babo sejmeni*, *Ibrahim-bega svezana vode*... ili: *Aman jada, kada akšam ovlada* / *U minute kad bulbuli šute* / *Kad bol sanja kraj đulova granja* / *A dert guši i suze osuši*...

Dr. Bajtal tako dolazi do uistinu pronicljivog razumijevanja pojave, prema kojem je ljubavna bol najveća, ali i intelektualno/misaono podsticajna za razrješavanje mučnih zadatosti, skrivenih osjećanja, limitirajućeg ambijenta, visokih taraba oko kuća, kaljavih sokaka, neprozirnosti zarova na džamli pendžerima, savlađivanja roditeljskog nerazumijevanja i suprotstavljanju uspostavljanja ljubavnih veza, komšijske surevnjivosti i zlobe. Sada se nadaje karakterističan način saopćavanja pjesme i njezinoga komunikacijskog posredovanja koje će pridonijeti razrješenju.

Esad Bajtal uviđa i ističe karakterističnu distancu između spolova koja proizlazi iz islamske moralistike i koja multiplicira smisao viđenog u perceptivnom polju, mijenja mu značenja i na taj način uspostavlja specifične odnose, mišljenja, koje je u stalnom i živom preplitanju i prelijevanju. Željeno biće dolazi u drugačije odnose interesa, želje i komuniciranja, ali i u drugačuju recepciju i stupanj željenog. Ta okolnost između ostalog porađa i specifičnu pjesmu kao izraz cjelovitog odnosa, ali i kao sredstvo osobnog izraza u konkretnom primjeru. Promatranje postaje tajno, jer javno nije dopušteno, i najmanji znak dobija sudbinski smisao: *Oči moje kletvom bih vas kleo* / *Što vas šejtan na ruku uzeo* / *Pa gledaste kroz tarabu staru* / *Što mi kona radi na bunaru*. // *Srebren ibrik na ruku uzela* / *Raskopčala suncu njedra bijela* / *Pa ih hladi vodom iz bunara* / *Srce moje kida iz njedara*. Pri čemu vidimo da se posezalo i za duhovitošću i čak podsmijevanjem samome sebi...

Naša ženska pjesma krenula je u svijet zahvaljujući opatu Albertu Fortisu, koji je napravio i prvi prijevod *Hasanaginice*, najznačajnije bošnjačke balade, a koju je upravo od njega preuzeo i Goethe polovinom XVIII stoljeća, da bi se našla i u Herderovoj *Antologiji svjetske poezije*. Za sevdalinku su se zainteresirali umovi i duhovi europske kulture i umjetnosti Prosper Mèrimèe, Walter Scott, Byron, Jernej Kopitar, Ljermontov, Gerber, Jacob Grimm, Alphonse dea Martine, Adam Mickiewicz i mnogi drugi. Velike zasluge za proučavanje i čuvanje sevdalinke imaju hrvatski muzikolog Franjo Ž. Kuhač, češki melograf Ludvig Kuba, Nijemac Gerhard Gesemnn, koji je prvi napravio fonografske snimke naših narodnih pjesama još 1937. godine, etc. Još prije Drugog svjetskog rata, na Krugovalnoj postaji Sarajevo, sevdalinke pjevaju Samija Alajbegović, Munevera Berberović, Esma Buljubašić, Lela Karlović, Enver Ekić, Zaim Imamović, Arif Merdžanović, Jozo Penava, Asim Plivičić...

Mada neporecivo i intenzivno opsjednuta upravo erotskim bićem, sevdalinka nevjerojatnom snagom patrijarhalnog morala ostaje na uvijek jednakoj distanci od svakog posrnuća u banalnosti, ali i iznalazi modalitete da kaže svoju istinu o

životu. Nerijetko, to je fascinantna vještina koju je mogao iznjedriti samo najmoćniji od svih: narodni duh. Danas kad se sevdalinka nastoji ponuditi na nov način u drugim aranžmanima, orkestracijama, instrumentacijama i načinima izvođenja do slobodnih džez interpretacija – sevdalinka predano čuva sva svoja najljepša svojstva i biva čudom ljepote koje traje i ne prolazi, prevashodno jer je istinita.

Kao melopoetski izraz stalno uzmičuće-primičućeg ljubavnog talasa, sevdalinka je pjev iz ničega u odsustvu nečega – konstatirat će dr. Esad Bajtal tu nemoguću ljubavnu poziciju čovjeka/žene/zaljubljene osobe. Tako se cijela ljubavna situacija pretvara u krajnje kontroverznu igru kao u stihovima: *Da me prosiš, ne bih pošla za te*, / *Da s' oženiš, bih se otrovala*. I to nikako nije jedini primjer takvoga odnosa iznuđenog osjećanjem i suosjećanjem, a potom i variranjem nebrojenih mogućnosti.

U etičko-pedagoškom smislu, logika sevdalinke uzima na sebe neosviještenu zadaću da vaspitava i priprema za ulogu ljubavnika: kako misliti, govoriti, postupati u određenim situacijama pružajući ponašajno uzoran obrazac erotske igre, strasnog zanosa i bola – reći će dr. Esad Bajtal, i provjerljivo, sevdalinka je neiscrpna u toj funkciji. Sevdalinka je, dakle, svojevrsna škola smrti i života, što bi rekao pjesnik. Na sasvim određen način u sevdalinci se već dogodilo sve što se u ljubavi čovjeku može dogoditi. Mogli bismo i dopisati kako je sevdalinka svojevrsna i cjelovita filozofija ljubavi koja ima rješenja za sve situacije jer je izgrađena dugotrajnim oblikovanjem i brušenjem, nastajanjem i prenošenjem, provjerom, odricanjem i potvrđivanjem.

Međutim, u uvjetima strogo patrijarhalnog odgoja i života, nerijetko, zabrane su se pretvarale u trpljenje i tragedije, u gorke sudbine pojedinaca i parova, obitelji. *Koga hoću, ne daju mi* / *Koga neću, nameću mi* / *Jest tako mi zdravlja moga* / *Ne imala nikog svoga* – reći će pjesma i dr. Esad Bajtal, kojemu je u neograničenom broju opcija blisko to o čemu sevdalinka pjeva, a što se nije promijenilo ni do današnjeg dana! Prelazak u komunicirajući nivo subkulture ne da nije izlaz već je poniženje, glupost i nesuvislost kojoj se odupire i prosječna inteligencija. Treba razumjeti kako tradicija i običaji, zabrane, postaju sredstvo pritiska na zaljubljene i njihova osjećanja i kako to osjećaju zbog toga postaju još veći i izazovniji prostor doživljaja koji omamljuje do ekstatičnih stanja, pa i potiskivanja ratija. Ali treba razumjeti kako je tradicija živa uvijek i sasvim! Jer, inače, nismo živi mi! Tradicija je naš identitet koji nas najbitnije i suštinski čini i održava živim! Kako razumjeti sebe bez razumijevanja osobnog identiteta?! Sevdalinka kao pjesnička i muzička forma koja se glas/ov/no pjeva, nerijetko uz podršku muzičkih instrumenata, posebno saza, harmonike, flaute, tamburice, postaje vrlo verziran oblik sredstvo/obraćanja radi izazivanja strasti, navođenja na kršenje tabua i običaja, na promjenu tradicije i patrijarhalnog načina komuniciranja i življenja.

Sevdalinka kao ljubavna, u osnovi i poticaju erotska pjesma, neodoljiva u svojoj ljepoti i otvorenosti, progovora o tabu temama i konkretnim živim primjerima, uvijek je pod budnom paskom, pod stražom morala i običaja. No sevdalinka se i na toj

relaciji oglašava i suprotstavlja. *Neka znade sva prijedorska čaršija* / *Da te ljubim lijepa Đulo majčina* – oglasit će se sevdalija i obznaniti ljubav, a tako i pravo na koje ljubav neporecivo ima. Dakako, riječ je o iznimno kompliciranim odnosima i psihološkim stanjima koja vješto i znalački u svim aspektima otvara i razmiče dr. Esad Bajtal u svojoj studiji do krajnjih granica. Ljubav je paralelan svijet svim svjetovima koji postoje u kozmosu i njima jednako vrijedan. Jer, korpus ljubavne pjesme koju zovemo sevdalinkom neproziran je i nesaznatljiv u svojoj svekolikoj rafiniranosti i istančanosti, u svome prepletu najsuptilnije osjećajnosti i mudrosti, baš kao što je nejasan i život sam; a čudo jedno, ta pjesma se događa kao grom iz vedra neba. Sevdalinka se tako očituje kao sudbonosna ili sudbonosnim elementima sazdana, a dr. Esad Bajtal baš u tome i nalazi vrlo neposrednu vezu sa stihovima Mehmedalije Maka Dizdara. Ta veza se čini krajnje prirodnom, jer je i poezija Mehmedalije Maka Dizdara oblikovana arhaičnim jezikom zapisa sa *miljevine*, *mramorova*/*stećaka*, a to znači vremenom patinirani semantički smisao: *Smrću mojom umro je moj svijet* / *U prazne oči* / *Mrak se pradavni* / *Naseli* // *Smrću mojom umro je i moj svijet* / *Al' svijet svijeta* / *Neće da se* / *Raseli*.

Ovaj skroman osvrt o knjizi dr. Esada Bajtala *Sevdalinka, alhemija duše*, po svemu ne može ni izdaleka predstaviti, pa ni nagovijestiti obilje autorskih asocijacija i interpretativnih opcija sevdalinke, jer dr. Bajtal ide do krajnjih granica spoznaja o najrazličitijim aspektima ove intrigantne ljubavne pjesme u životu našeg čovjeka, pri čemu se služi obiljem svojih znanja i spoznaja, literaturom iz raznih oblasti, tako da svoje sudove dovodi do krajnjih granica, koje mogu biti predloškom samo za dalje pronicljivo i naučno korištenje. Riječ je i o tome da naše posezanje za doživljajem i tumačenjem sevdalinke i nije imalo neke domete. Prema sevdalinki smo se uvijek odnosili kao prema općem dobru, a to nije imalo nikad veću od nulte vrijednosti. Čast rijetkim izuzecima – tekstopiscima, muzičarima i interpretatorima o kojima je već bilo riječi.

Atif Kujundžić

GODIŠNJAK 2012

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI _____

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2012. godinu

Rad Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u 2012. godini nametnulo je teško finansijsko stanje u zemlji. Zato su određeni prioriteti u realizaciji zadanog programa rada. Nastavljajući svoju programsku zadaću sveobuhvatnog istraživanja, ozbiljenja i razvijanja bošnjačke kulture, "Preporod" je ove godine priredio tradicionalni *Zbor* svojih poslenika, znanstvenih, kulturnih i umjetničkih djelatnika. Sedamnaesti zbor je organiziran u Srebrenici od 29. juna do 1. jula. Održan uz svesrdnu pomoć zamjenika načelnika Općine Srebrenica Ćamila Durakovića i predsjednice Općinskog društva "Preporod" Fije Avdić.

Ovogodišnji *Zbor* bavio se kulturnim prilikama u našem društvu. Uvodničari su bili Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod", Hadžem Hajdarević, predsjednik Matičnog odbora, Munib Maglajlić i Šaćir Filandra. Tom prilikom je zaključeno da je nužno da ostanemo u središtu duhovnog artikuliranja našega narodnog bića i budemo poticatelji njegovog daljnjeg unapređivanja od općinskih društava do Matičnog odbora. A to možemo postići ukoliko upoznamo sebe i jasno odredimo svoje zadaće, poznajemo narod kome pripadamo te njegove zbiljske interese i ciljeve. U tom smislu, treba se čuvati zloupotreba lokalnih manifestacija za promociju pojedinaca na vlasti, festivalskih i svakovrsnih nagrada i priznanja iza kojih se najčešće kriju političke instrumentalizacije, lobistički i osobni interesi koji zamagljuju naše stvarne koristi.

Program ovogodišnjeg *Zbora* bio je uobičajeno bogat i raznovrstan. "Preporodova književna večer" održana je u sali Kulturnog centra Srebrenica. Svoje stihove govorili su: Mirsad Bećirbašić, Hadžem Hajdarević i Jusuf Trbić. Književnu večer pred gotovo sedamdeset *preporodaca* vodio je veoma nadahnuto prof. dr. Munib Maglajlić. Iako su svi sadržaji bili otvoreni za javnost, odziv je, na našu žalost, iz nama svima poznatih razloga bio jako slab. *Zbor* je održan po završetku školske godine, tako da je izostao i dolazak učenika iz Srebrenice i susjednih općina.

Drugi dan *Zbora* održano je javno predstavljanje knjige Šaćira Filandre: *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu*, čiji su izdavači Matični odbor BZK "Preporod" i "Synopsis" iz Zagreba. O knjizi su govorili: Senadin Lavić i Mirsad Priganica poslije čega je uslijedila plodonosna rasprava. Treći dan *Zbora* upriličena je zajednička posjeta Memorijalnom centru Potočari.

Posjete općinskim društvima na prostoru Bosne i Hercegovine sa razine Matičnog odbora učinjene su često i ove godine. Bila su to sljedeća općinska društva: Banja Luka, Brčko, Bosanska Dubica, Doboj, Foča, Goražde, Gradačac, Jajce, Kalesija, Konjic, Mostar, Pri-

jedor, Prnjavor, Srebrenik, Tešanj, Travnik, Tuzla, Zenica, Zvornik, Višegrad i Vlasenica. Posjete su, osim radnih sastanaka, uslijedile i različitim povodima: reizborne skupštine, književne večeri, promocije knjiga i slično. Na tim prigodama prisustvovali su: Senadin Lavić, Munib Maglajlić, Hadžem Hajdarević, Esad Zgodić, Ivan Lovrenović, Irfan Horozović, Sead Šemsović, Bajro Perva, Mirsad Priganica...

Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod", Hadžem Hajdarević, predsjednik Matičnog odbora, i Šaćir Filandra zajedno ili u odvojenim posjetama bili su gosti i bošnjačke zajednice u Hrvatskoj (Zagreb, Dubrovnik i Split), Srbiji (Novi Pazar) i Kosovu (Prizren).

Predsjednik se odazvao i pozivu Bošnjaka iz Sjedinjenih Američkih Država i Turske. U Atlanti, u novootvorenom centru Zajednice Bošnjaka Georgije, u martu 2012. učestvovao je na okruglom stolu o temi "Historija državnosti Bosne i Hercegovine i preporuke za budućnost". Okrugli sto bio je upriličen povodom 20-godišnjice Dana nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine.

U trodnevnoj posjeti Ankari, od 23. do 25. decembra 2012. godine, predsjednik je u sklopu višečlane delegacije obavio važne posjete kulturnim institucijama Republike Turske. Posebna pažnja je posvećena aktualnim pitanjima bosanske zbilje i mogućim smjernicama saradnje Bošnjaka kao naroda i institucija obiju država u područjima kulture i umjetnosti. Tom prilikom je naglašeno da Bošnjaci predstavljaju višemilionsku narodnu zajednicu unutar Turske Republike, da su dio bošnjačkog naroda koji je u dramatičnim i teškim povijesnim okolnostima izbjegao u Tursku, koja mu je pružila utočište i da su oni u budućnosti most obostrane saradnje između dvije prijateljske države.

U drugoj polovini izvještajne godine vodstvo BZK "Preporod" uključilo se u kampanju očuvanja narodnog imena Bošnjak pred predstojeći popis stanovništva. U tom smislu predsjednik se više puta oglasio u štampanim i elektronskim medijima. Zajedno sa predsjednikom Matičnog odbora Hadžemom Hajdarevićem i prof. dr. Munibom Maglajlićem on je, također, posjetio više općinskih društava u Bosni i Hercegovini, gdje su na javnim tribinama govorili o predstojećem popisu. Rasprave su se naslanjale na preporuke o popisu iz 1991. i na *Povelju o bosanskom jeziku iz 2002*. godine, čiji je inicijator bio "Preporod". I ovom prilikom je sugerisano našem članstvu da prilikom popisa stanovništva, stanova i domaćinstava u Bosni i Hercegovini 2013. bude uvaženo narodno ime *Bošnjak* i ime jezika *bosanski*.

Sa razine Matičnog odbora finansijski smo pomogli sljedeća općinska društva: Bosansku Dubicu, Prnjavor, Stolac, Vitez, Teslić, Tuzlu i Zvornik kao i društva u inozemstvu: Novi Pazar u Srbiji i Split u Hrvatskoj.

Jedanaesto kolo je konačno izašlo iz štampe u decembra ove godine. Dvanaesto kolo je u pripremi i sadrži sljedeće naslove: Hasan Kikić: *Provincija u pozadini* (33), Derviš Sušić: *Pobune* (58), Izet Sarajlić: *Nekrolog glagolu voljeti* i Husein Tahmiščić: *Poziv na putovanje* (65), Alija Isaković: *Taj čovjek – Jednom* (67), Ferida Duraković: *Pohvala drvetu* i Selim Arnaut: *Plodovi* (94). Za realizaciju ovog kola odobren je dio sredstava od Fonda za izdavaštvo Federalnog ministarstva kulture i sporta.

U našem izdanju u ovoj godini izašle su iz štampe i sljedeće knjige: *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu* Šaćira Filandre, *Vrijeme (sve)politike: iluzije savremenog ekologizma* Jusufa Žige te *Tračko ime Bosna i Tračani u Bosni: predslavenski korijeni Bošnjaka* Ibrahima Pašića.

Osim promocija navedenih knjiga, imali smo i promocije sljedećih: *Tamni gosti* Jusufa Trbića, u izdavaštvu općinskog društva "Preporod" iz Bijeljine, *Multimonolog* Senada Nanića, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske, Zagreb. O knjizi *Tamni gost* i drugim izdanjima općinskog društva iz Bijeljine govorili su: Hadžem Hajdarević, Senadin Lavić, Munib Maglajlić i Duško Tomić, dok su knjigu *Multimonolog* promovirali: Sead Begović, Ervin Jahić, Aziz Hasanović i Faris Nanić.

Šesti naučni skup o živim bošnjačkim književnicima bio je posvećen književnom djelu Seada Mahmutefendića. Ovaj naučni skup bio je s temom *Moderni heretički apokrifni spis o predapokalipsi: Književno, esejističko i publicističko djelo Seada Mahmutefendića.* Skup je održan u Bošnjačkom institutu – Fondacija "Adila Zulfikarpašića" u junu 2012. godine.

Cilj naučnog skupa bio je da se kulturnoj i književnoj javnosti predstavi književno djelo Seada Mahmutefendića i rezultati dosadašnjih promišljanja, kao i da se pokažu nove mogućnosti čitanja ovoga pisca. Sudionici ovog skupa istovremeno su pokušali kontekstualizirati Mahmutefendićevo književno djelo u okvirima južnoslavenske i bosanskohercegovačke interliterarne zajednice. Tematski i stilski razuđeno književno djelo Seada Mahmutefendića organizirano je oko četiri tematske cjeline: "Književno djelo Seada Mahmutefendića u tokovima evropskog postmodernog modela književnosti", "Književno djelo Seada Mahmutefendića u južnoslavenskim, bosankohercegovačkim i bošnjačkim književnim okvirima", "Mahmutefendićeva esejistika i publicistika kao smisao angažiranog stava" i "Propitivanje pjesničkih mogućnosti u poeziji Seada Mahmutefendića". Na Naučnom skupu sudjelovali su Mile Babić: "Oči konačne spoznaje S. Mahmutefendića", Alija Pirić: "S. Mahmutefendićev postmodernizam i epohalni kontekst", Muhidin Džanko: "Kritičko-esejističko pismo S. Mahmutefendića", Ljiljana Tadić: "*Zezanje Salke Pirije*", Enes Kujundžić: "Djelo S. Mahmutefendića u nepostojećem *Bošnjačkom bibliografskom leksikonu*", Muris Bajramović: "Razobličavanje ideologije u romanima *Zezanje Salke Pirije* i *Vjetar koji se pretvorio u mačku*", Dijana Hadžizukić: "Pisanje kao smisao življenja (na primjerima romana S. Mahmutefendića)", Almir Zalihić: "S. Mahmutefendić: *Kao na filmu*", Mirzet Hamzić: "*Kelvinova nula* u prozama S. Mahmutefendića".

Drugi naučni skup "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" održan je 20. oktobra u Sarajevu. Organizacijske pripreme vodio je Naučni odbor u sastavu: Šaćir Filandra, Azra Hadžiahmetović, Amra Hadžimuhamedović, Husnija Kamberović, Senadin Lavić i Asim Mujkić.

Naučni skup bavio se sljedećim tematskim pitanjima: "Postojeći bosanskohercegovački pravni poredak: Njegove održivosti i moguće promjene". Ova pitanja razmatrali su: Šaćir Filandra (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Bošnjaci izvan politike", Ćazim Sadiković (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Kako Bosnu i Hercegovinu učiniti funkcionalnom državom" i Esad Zgodić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina) "Metapolitika i državna politika".

Drugo tematsko pitanje: "Društvena, kulturna i politička cjelovitost bosanskohercegovačke države: Ideologijski stereotipi i mogućnosti njegovog tipiziranja". Učesnici ovoga tematskog pitanja bili su: Sinan Gudžević (Zagreb, Hrvatska): "Dva pravoslavca prevodioca najvažnijih tekstova islamske kulture", Amra Hadžimuhamedović (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Recikliranje kulturnog pamćenja: O interpretiranju i korištenju starih bosanskih grobalja", Ervin Jahić (Zagreb, Hrvatska): "Slika aktera bez sistema – nekoliko nasumičnih teza o bošnjačkom pitanju artikuliranih iz zone intuicije, fatalizma, straha i vedrine" i Senadin Lavić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Dva oprečna poimanja pojmova narodnog i nacionalnog".

Treće tematsko pitanje: "Bosanskohercegovačko susjedstvo: Bošnjaci i odnosi Bosne i Hercegovine sa susjednim državama". Ovo tematsko pitanje izlagali su: Rusmir Mahmutćehajić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "O bauku bosanstva i njima ustrašenim", Asim Mujkić, (Sarajevo, Bosna i Hercegovina) "Bosna i Hercegovina i problem unutrašnjih priznanja", Vera Kržišnik- Bukić (Ljubljana, Slovenija): "O historijskoj odgovornosti Bošnjaka / Muslimana za državu Bosnu i Hercegovinu" i Ugo Vlaisavljević (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Bošnjaci u novijem dobu: Njihov etnički identitet i položaj u državi". Prispjeli referati sa ovog naučnog skupa objavljeni su u ovom broju *Godišnjaka.*

Na anonimni bijenalni konkurs "Preporoda" za nagradu "Alija Isaković" ove godine stiglo je šest drama, raznovrsnih po tematici i umjetničkim postupcima. Međutim, još jednom se potvrdila istina da naša dramska produkcija, oslonjena na skromnu tradiciju, nije porodila, na primjeru ovog natječaja, nijedan umjetnički relevantan dramski tekst koji bi ovaj žiri, dodjeljujući nagradu "Alija Isaković", preporučio teatrima za izvođenje i publici za čitanje. Žiri u sastavu: Nedžad Fejzić, član, Vedad Spahić, član, i Zlatko Topčić, predsjednik, u namjeri da zaštiti dignitet nagrade te ispuni njen osnovni smisao i nakanu osmišljenog vođenja aktivne politike u kulturi, jednoglasno i sa žaljenjem, konstatirao je da nijedna od prispjelih drama ne zadovoljava umjetničke kriterije na koje ih obavezuje ugled institucije i ime pisca koje nagrada nosi. Žiri je želio ohrabriti pisce, pogotovo one mlađe, te preporučio Matičnom odboru da se, vanredno, raspiše konkurs u 2013. godini, s uvjerenjem da će eventualni veći odziv podrazumijevati i mogućnost izbora drame koja će s razlogom ponijeti ovu prestižnu nagradu.

Deseti, jubilarni konkurs "Preporoda" za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini imao je temu "Najljepša je moja rijeka". S obzirom na to da se radi o desetogodišnjem trajanju konkursa, sumirali smo učinke i zaključili da je konkurs izuzetno važan, ali i uočili neke propuste, nedostatke i greške koje ćemo u narednom vremenu ispraviti s ciljem njegove veće uspješnosti. Kako se radi o jubileju, sabrali smo svih deset najboljih literarnih radova i štampali ih u ovom broju *Godišnjaka.*

Na ovogodišnji natječaj prispjelo je blizu pet stotina literarnih i nešto više likovnih radova. Članovi žirija za literarne radove: Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Alija Musić, nakon pažljivog čitanja svih prispjelih radova, odlučili su da prvu nagradu dodijele Nermini Subašić, učenici VIII razreda OŠ "Vukovije" Kalesija, drugu nagradu dodijele Lauri Anić, učenici IV razreda OŠ "I. G. Kovačić" Gradačac, a treću Uni Adilović učenici VI razreda OŠ "Haramani I" Bihać. Osim prvonagrađenih, žiri je, kao i ranije, predložio da se jedan broj

izuzetno vrijednih proznih i poetskih radova objavi u ovogodišnjem katalogu, tretirajući ih ravnopravno kao i tri prvonagrađena rada.

Žiri za odabir najboljih likovnuh radova, u sastavu: Mirsada Baljić, Amra Kozić i Mušo Šahman, nakon pregledanih prispjelih radova, odlučio je da prva nagrada bude dodijeljena Lamiji Terzić, učenici V^{b} razreda. "Prve osnovne škole" Bugojno, druga nagrada Selmi Zimić, učenici VII^{2} r. OŠ "Kovačići" Sarajevo, a treća Nejri Smajlović, VI^{2} razreda OŠ "Podlugovi" u Podlugovima.

U skladu sa ustaljenom praksom da se za poseban doprinos u realizaciji konkursa nagradi jedan broj nastavnika bosanskog jezika i likovne kultrure, žiriji su sugerisali organizatoru konkursa da se ove godine priznanja dodijele Elmi Aždahić-Čutura, nastavnici u OŠ "Hašim Spahić" Ilijaš; Asmiri Šerifović, nastavnici "Pete osnovne škole" Brčko Distrikt i Esmeraldi Hodžić, nastavnici u OŠ "1. mart", Vrnograč Velika Kladuša (za rad u oblasti literarnog stvaralaštva) Edinu Hrštiću, nastavniku u "Petoj osnovnoj školi" Brčko Distrikt, Edini Musić, nastavnici "Prve osnovne škole" Bosanska Krupa i Anđi Vuković, nastavnici OŠ "Fatima Gunić" Sarajevo (za doprinos u oblasti likovnog stvaralaštva).

Želeći da iznova zajedno otkrijemo ljepotu prožimanja kultura na našim prostorima, te da doprinesemo ponovnom zbližavanju ljudi različitih kulturnih tradicija, i ove godine četiri nacionalna društva u Bosni i Hercegovini: Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo "La Benevolencija", Srpsko prosvjetno-kulturno društvo "Prosvjeta", Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" i Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u okviru manifestacije *Dana Sarajevskog kantona* publici su predstavili muzičko naslijeđe naših naroda. Ovogodišnji zajednički nastup naziva *Zapjevajmo zajedno* Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo "La Benevolencija" predstavio je "Mješoviti vokalni ansambl Beyachad" Jevrejske opštine Doboj, HKD "Napredak" predstavio je "Iuventus Salinarum" koji djeluje pri Franjevačkome samostanu sv. Petra i Pavla u Tuzl, a BZK "Preporod" "La Viva Vokalni ansambl Bugojno" iz Bugojna. Koncert je održan 7. maja u "Franjevačkom studentskom centru" u Sarajevu.

Predstavljačka djelatnost u Galeriji "Preporod" pod rukovodstvom Mirsade Baljić imala je dvadeset postavki u ovoj godini. Popis izložbi sastavni je dio ovog izvještaja.

Od sadržaja koji smo planirali a nismo realizirali zbog nedostatka finansijskih sredstava ove godine jesu dodjela stipendije iz Fonda "Muhsin Rizvić" i štampanje četvrtog broja časopisa *Bosnian Studies: journal for research of Bosnian thought and culture (Bosanske studije: časopis za istraživanje bosanske misli i kulture).*

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Galerije "Preporod" u 2012. godini

Januar

− Zajednička izložba 15 umjetnika iz stalne postavke Galerije "Preporod"

Februar

− Samostalna izložba umjetničke fotografije, "Ahlat" Tuncay Bayar Ahlat, Turska

Mart

− Samostalna izložba grafike, Avdo Žiga, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

April

− Samostalna izložba grafike, "Lisice" Branka Marić, Beograd, Srbija
− Samostalna izložba, "Ekologija i umjetnost", Suvada Borić-Šaćiragić, Sarajevo, BiH
− Samostalna izložba "San letnje vojvođanske noći", Emil Sfera, Pančevo, Srbija

Maj

− Zajednička internacionalna izložba 19 umjetnika iz stalne postavke Galerije "Preporod"
− Prva izložba u ciklusu "Njima, zaustavljenim u vremenu"– Tina Pekez "Sjećanje", dječiji radovi – "Nadrastanje bola", Sarajevo, Bosna i Hercegovina
− Tradicionalna izložba dječijih literarnih i likovnih radova sa konkursa BZK "Preporod" – "Najljepša je moja rijeka", Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Juni

− Zajednička internacionalna izložba "Devet umjetnika" iz stalne postavke Galerije
− Zajednička izložba internacionalne likovne kolonije "Hercegovina 2012 − Počitelj" 19 umjetnika. "Umjetničko putovanje hercegovačkim gradovima iz osmanskog perioda"

Juli

− Samostalna izložba "Double identity", Saše Sekoranje, Zagreb, Hrvatska
− Zajednička internacionalna izložba iz stalne postavke, 7 umjetnika, Galerije "Preporod"

August

− Izložba kaligrafije, Saeed Rezai, Teheran, Iran

Septembar

− Samostalna izložba "Slikanje sjenama" slike i video rad Ivana Ozetski, Ivanić-Grad, Hrvatska
− Izložba "Reduce, Reuse, Recycle", radovi učenika OSI Međunarodne škole (nastavnik Bato Bostandžić)

Oktobar

− U organizaciji Galerije “Preporod” u Hanikahu održana je izložba “Otpor”. Izloženi radovi: Ane Kovač, Mirsade Baljić i Alme Suljević. Ovom izložbom počelo je obilježavanje 20 godina likovnog dijela Umjetničke čete Armije Bosne i Hercegovine.

Novembar

− Samostalna izložba iz ciklusa “Zaustavljeni u vremenu”, sjećanje Kemal Kebo, Mostar, Bosna i Hercegovina

− Zajednička izložba, iz stalne postavke Galerije “Preporod”, 7 umjetnika

Decembar

− Zajednička izložba škole kaligrafije Galerije “Preporod”. Školu vodio Ćazim Hadžimejlić.

Osim pobrojanih izložbi, u Galeriji “Preporod” održani su i sljedeći sadržaji: Škola kaligrafije i slikanja, promocije knjiga, pjesničke večeri i slično.

Mirsada Baljić

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2012. godinu

Dvadeseta godišnjica postojanja Biblioteke Instituta za bošnjačke studije (1992-2012) obilježena je objavljivanjem dva prigodna teksta o njenom osnivanju i radu u listu *Preporod*[1] i stručnom bibliotečkom listu *Bosniaca*.[2] Osnovana je s namjerom prikupljanja knjiga i građe koje govore o Bosni i Bošnjacima, bosanskohercegovačkoj historiji, bosanskom jeziku, bošnjačkoj književnosti, etnologiji i dr., koji će pomoći naučno-istraživačke projekte koji se rade pri "Preporodu". Do sada je prikupljeno 14.385 probranih i stručnih naslova iz spomenutih oblasti. U 2012. godini pokušali smo prikupiti što više knjiga, obraditi, pohraniti podatke o novim naslovima u autorski i stručni UDK katalog, te kompjutersku bazu, koordinirati rad s općinskim "Preporodovim" bibliotekama, prikupiti informacije o novim "Preporodovim" izdanjima, pružiti bibliotečko-informacijske usluge korisnicima i drugo.

Nabavka knjiga

Knjižni fond obnovljen je s 506 naslova, koji su kupljeni ili nabavljeni razmjenom i poklonima. U naše darodavce upisani su: Emsud Sinanović, Ibrahim Hadžić, Amir Brka, Lamija Hadžiosmanović, Sadudin Musabegović, Munib Maglajlić, Senadin Lavić, Jasminko Šarac, Husref Tahirović, Omer Hamzić, Rusmir Mahmutćehajić, Mujo Oković, Husnija Kamberović, Jasminko Mulaomerović, Ibrahim Duraković, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Udruženje "Interkultura", Naučnoistraživački institut "Ibna Sina", Fakultet političkih nauka, Centar za ljudska prava, Institut za istoriju, Orijentalni institut, Kulturni centar IR Iran, SPKD "Prosvjeta", Media centar, Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, Udruženje "Odjek", Izdavačka kuća "Monos", Udruženje "Selam" iz Zenice, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Fakultet islamskih nauka, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Vakufska direkcija, Islamski pedagoški fakultet iz Zenice, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, Gazi Husrev-begova biblioteka, Pen centar, Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba,

[1] Isma Kamberović: "Dvadeset godina Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod", *Preporod*, god. 41, br. 9/971, 1. 5. 2012., str. 34.

[2] *Bosniaca*, br. 17 (2012), str. 48-51.

Pravni fakultet, Centar za kulturu iz Mostara, Fondacija za izdavaštvo, Friedrich-Ebert-Stiftung, "Preporodova" općinska društva i dr.

Obrada knjiga

Nove knjige upisane su u inventarsku knjigu u koju je do sada upisano 14.385 bibliotečkih jedinica, što čini ukupan broj naslova u Biblioteci. Nakon katalogizacije i klasifikacije koja se radi prilikom bibliografske obrade knjiga i pohranjivanja podataka u kompjutersku bazu, štampaju se kataloške kartice, koje se kasnije umeću u autorski i stručni katalog.

Rad na online katalogu

Bibliografski podaci nabavljenih i obrađenih knjiga pohranjeni su u našu lokalnu kompjutersku bazu, a zatim su abdejtovani u online katalog naše biblioteke, koji se može pretraživati na našoj web stranici: www.preporod.ba

Bibliotečko-informacijske usluge

Bibliotečko-informacijske usluge koristili su: saradnici na "Preporodovim" projektima, doktoranti, magistranti, istraživači, studenti i dr. Tražile su se upute za određene referate, seminarske radove, istraživačke radove i dr. Pružali smo informacije telefonskim putem, elektronskom poštom i dr.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama

Donacijom knjiga stimuliramo i pomažemo rad "Preporodovih" općinskih biblioteka. U prošloj godini poklonili smo određeni broj knjiga bibliotekama u sljedećim "Preporodovim" općinskim društvima: Bijeljini, Brčkom, Goraždu, Ilijašu, Kalesiji, Kiseljaku, Kladnju, Splitu, Srebreniku, Živinicama te osnovnim školama u Zabrđu i Bilalovcu kod Kiseljaka.

Bibliografija "Preporodovih" izdanja

Bibliografija "Preporodovih" izdanja u BiH i Hrvatskoj za prošle dvije godine obogaćena je s 64 nova naslova, dok je broj prikupljenih informacija koje govore o aktivnostima "Preporoda", novim izdanjima, promocijama, književnim večerima, izložbama, druženjima i slično puno veći.

Rad u Redakciji Godišnjaka BZK "Preporod"

Osim tehničkih poslova, urađena je klasifikacija članaka po UDK za novi broj *Godišnjaka* za 2012. godinu, koji je u pripremi. *Godišnjak* za 2011. godinu indeksiran je u Central

and Eastern European Online Library iz Frankfurta am Main i može se pronaći na: www.ceeol.com

Ostale aktivnosti

Godine 2009. četiri nacionalna društva: "La Benevolencija", "Napredak", "Prosvjeta" i "Preporod", pokrenuli su zajednički projekt "Digitalna zaštita kulturne baštine nacionalnih društava BiH". Svako društvo je napravilo spisak knjiga, časopisa, novina, listova koje bi trebalo digitalizirati. Mi smo, između ostalog, predložili kalendare *Gajret* i *Narodna uzdanica*, koje smo iz našeg knjižnog fonda predali na digitalizaciju, koju radi Media centar iz Sarajeva. Digitalizirani kalendari *Gajret* i *Narodna uzdanica* moći će se pogledati na našoj web stranici: www.preporod.ba pod linkom *Digitalizirana bošnjačka kulturna baština*. Ovaj projekt finansirali su BH Telecom i Federalno ministarstvo kulture i sporta.

Facebook profil biblioteke

Bibliotekari trebaju ići u korak s razvojem informacijskih i digitalnih tehnologija. Zato smo izradili profil biblioteke na društvenoj mreži Facebook s ciljem promocije čitanja i populariziranja knjige, te pružanja osnovnih informacija o historiji biblioteke i njenom radu, koji je osvježen s nekoliko fotografija njenog ambijenta. Prezentirali smo izbor novih naslova iz našeg knjižnog fonda i značajnije godišnjice u 2013. godini.

Isma Kamberović

UDK 027.2: 061.22 (497.6=163.43*)

Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod": dvadeset godina postojanja: 1992-2012.

Isma Kamberović
BZK "Preporod"
Sarajevo

Rad donosi detaljan opis osnivanja i djelovanja Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu povodom 20 godina postojanja. Biblioteka je formirana početkom 1992. godine s ciljem pomaganja naučno-istraživačkih projekata zasnovanih u "Preporodu". Zahvaljujući činjenici da su od početka njenog djelovanja organizacija i rad zasnovani na bibliotečkim pravilima i standardima, ona danas posjeduje one reference koje jednu biblioteku čine modernom i dobro organiziranom. Posjeduje autorski, stručni UDK katalog i kompjuterski online katalog koji se može pretraživati na "Preporodovoj" web stranici www.preporod.ba. Knjižni fond se koristi besplatno u čitaonici, a mogu ga koristiti saradnici "Preporodovih" projekata, doktoranti, magistranti, studenti, istraživači i ostali. Biblioteka ima i funkciju "Preporodovog" bibliografskog centra, gdje se redovno prikupljaju podaci o svim "Preporodovim" izdanjima.

Ključne riječi: Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod", specijalne biblioteke, bibliotekarstvo, knjige, Bosna i Hercegovina

Glavni odbor Kulturnog društva Muslimana "Preporod" je na sjednici održanoj 14. maja 1991. godine donio Pravilnik o organizaciji naučno-istraživačkog rada Društva u okviru tadašnjeg Centra za bosanskomuslimanske studije (Danas Institut za bošnjačke studije). Prema tom Pravilniku, *primarna djelatnost Centra za bosanskomuslimanske studije je naučno proučavanje onih oblasti koje konstituiraju i izražavaju nacionalni identitet Bosanskih Muslimana, a to su: bosanski jezik, književnost Bosanskih Muslimana od prvih pisanih spomenika do savremenog književnog stvaranja: etnologija i folklor Bosanskih Muslimana; historija, vjera, pravo, filozofija i sociologija Bosanskih Muslimana*. Za obavljanje i koordiniranje ove znanstveno-istraživačke djelatnosti

osnovana su četiri odbora: za jezik; književnost i umjetnost; etnologiju i folklor; historiju, pravo, filozofiju i sociologiju; i biblioteka. Međutim, formiranju biblioteke Centra pristupilo se početkom 1992. godine, tek kada su vraćene " Preporodove" prostorije na lijevoj strani zgrade, u kojima je do tada djelovalo Udruženje "Naša djeca".

Odlučeno je da se prilikom osnivanja biblioteke postupi prema osnovnim pravilima i standardima u bibliotekarstvu: a) Ispoštovano je pravilo o trodijelnosti prostorija za bibliotečki rad, koje se sastoje od prijemne kancelarije, čitaonice i depoa za knjige u kojem je knjižni fond smješten prema UDK klasifikaciji; b) Vođenje i organizacija rada povjerena je stručnom bibliotečkom kadru, te je u stalni radni odnos primljena diplomirana komparativistica i bibliotekarka; c) Pristupilo se nabavci osnovnog inventara: dva pečata, inventarska knjiga, karte za knjige i časopise, kartice za autorski katalog, kataloški ormarić s ladicama, kasnije kompjuter i dr. Stvoreni su uslovi za neometan rad i knjige su polako počele pristizati... U inventarsku knjigu upisane su prve knjige koje su darovali prof. dr. Muhsin Rizvić, prvi predsjednik obnovljenog "Preporoda", prof. dr. Munib Maglajlić, prvi direktor tadašnjeg Centra za bosanskomuslimanske studije, te članovi Naučnog vijeća Centra: prof. dr. Enes Pelidija, prof. dr. Muhamed Nezirović, prof. dr. Senahid Halilović, književnik Alija Isaković, članica Odbora za umjetnost Azra Begić te naši prijatelji: Teufik Muftić, Vefik Hadžismajlović, Hajrudin Haračić, Enver Mehmedbašić i dr. Među prvim poklonima je i dio biblioteke Midhata Serdarevića, te privatna biblioteka akademika prof. dr. Avde Sućeske, koja je pod granatama prenesena u "Preporodove" prostorije. Kasnije se knjižni fond uvećavao na nekoliko načina: kupovinom, poklonima pojedinaca, izdavačkih kuća te razmjenom izdanja.

Najdragocjeniji dio naše biblioteke je privatna biblioteka akademika prof. dr. Avde Sućeske. Njen knjižni fond je zaveden u dvije inventarske knjige s 2.142 bibliografske jedinice, koje čine knjige, zbornici, separati, enciklopedije, časopisi i arhivski materijal, koji je zatim ispečatan, katalogiziran, klasificiran i smješten po UDK sistemu u zatvorene ormare i vodi se kao poseban fond.

Godine 2006. "Preporod" je s Pravnim fakultetom obilježio petu godišnjicu smrti akademika Avde Sućeske, objavljivanjem *Stručnog kataloga poklonjenih knjiga akademika prof. dr. Avde Sućeske Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod*". Objavljivanjem ovoga kataloga, namjeravali smo široj javnosti pokazati koji se naslovi u ovoj biblioteci mogu pronaći, htjeli smo pokazati i odnos zaposlenika u "Preporodu" prema poklonjenoj knjizi, ali i da ostane zabilježen spisak poklonjenih knjiga, kako ih niko nakon nas ne bi mogao otuđiti.

Knjige u ovoj biblioteci nisu puno stare po godinama izdanja, ali su zanimljive po tome što su brižljivo sakupljane i donesene sa brojnih istraživačkih i turističkih putovanja. Navest ćemo samo neka imena poznatijih stranih autora čija se djela nalaze u ovoj biblioteci: Fikret Adanir, Adnan Adivar Abdülhak, Sâmiha Ayverdi, Münir Aktepe, Franz Babinger, Gustav Bayerle, Bekir Sitki Baykal, Őmer Lutfi Barkan, Wilhelm Barthold, Mathias Bernath, Karl Binswanger, Titus Burckhardt, Bistra Cvetkova, Suraiya Faroqhi, Klaus-Detlev Grothusen, Gisela Haberer, Jozef Hammer, Ferdinand Hauptmann, Halil Inalcik, Hasan Kaleši, Hans Joachim Kissling, Hans-Jürgen Kornrumpf, Hans Georg Majer, Aleksandar Matkovski,

Jozef Matuz, Vera Mutafčieva, Nagata Yuzo, Virginia Paskaleva, Ismail Hakki Uzunçarşili, Zdenka Veselá-Přenosilová, Ernest Werner i još mnogi drugi zanimljivi autori i još interesantnije knjige.

Veliki broj knjiga je na njemačkom, turskom, ruskom, bugarskom, francuskom i engleskom jeziku, a uglavnom se odnose na historiju osmanskog perioda, pravo i islamistiku, a najzanimljivije je da se ove knjige danas uopće ne mogu nabaviti u našoj zemlji i zato predstavljaju jednu veoma vrijednu privatnu biblioteku.

Knjižni fond Biblioteke Instituta za bošnjačke studije obogaćen je knjigama bošnjačkih književnika, historičara, lingvista, sociologa, etnologa i dr. Knjige o srednjovjekovnoj bosanskoj književnosti, bošnjačkoj usmenoj književnosti, bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima, alhamijado književnosti, zatim književnoj kritici novije književnosti i dr. čine značajan dio biblioteke. Počasno mjesto zauzimaju djela bošnjačkih književnika i nalaze se u zatvorenim staklenim vitrinama: Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Edhema Mulabdića, Osmana-Aziza, Safvet-bega Bašagića, Muse Ćazima Ćatića, Abdurezaka Hifzi Bjelevca, Hamze Hume, Ahmeda Muradbegovića, Hasana Kikića, Skendera Kulenovića, Derviša Sušića, Ćamila Sijarića, Meše Selimovića, Alije Nametka, Maka Dizdara, Alije Isakovića, Muhameda Kondžića, Huseina Bašića, Tvrtka Kulenovića, Nedžada Ibrišimovića, Irfana Horozovića, Dževada Karahasana, Abdulaha Sidrana i dr.

Za ovih dvadeset godina postojanja uspjeli smo prikupiti 14.385 knjiga, zbornika, separata, časopisa, novina, listova i dr., koji su nabavljeni selektivnom metodom.

Od raritetnih serijskih publikacija izdvajamo sljedeće: *Biser* (urednik Musa Ćazim Ćatić), *Novi behar* (urednik Husein Đogo), *Gajret* (urednik Abdurezak Hifzi Bjelevac), *Islamski svijet* (urednik Omer Šehić), *Muslimanska svijest* (urednik Munir Šahinović Ekrem), *Hikmjet* (urednik Ibrahim Hakki Čokić), *El-Hidaje* (urednik Muhamed Pandža), *Nada* (urednik Kösta Hormann), *Narodna uzdanica, Kalendar Bošnjak* i dr.

Iz pravnih nauka izdvajamo sljedeće raritete: *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekeršajih, naredbe o nadležnosti sudovah kaznenih i red tiskovni od 27. svibnja 1852 za cesarevinu austriansku: (uredovno priručno izdanje),* Wien: Iz Cesarsko-kraljevske dvorske i državne štamparie, 1853., *Medželle i ahkjami šerije: (Otomanski gragjanski zakon),* Sarajevo: Tisak i naklada Danijela A. Kajona, 1906., Tornauw, Nicolaus V.: *Das Moslemische Recht: aus den Quellen dergestellt*, Leipzig: Dyk'sche Buchhandlung, 1855., Kruszelnicki, Franjo i Salih Mutapčić: *Postupak pred šerijatskim sudovima u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1917., i dr.

Kolekcija sačinjena od 122 različita rječnika doprinosi bogatstvu našeg fonda, iz koje izdvajamo sljedeće: Weber, F. A.: *Wörterbuch der italienischen und deutschen Sprache*, Leipzig: Verlag von Otto Holtze, 1876., Heuser-Şevket: *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942, Jansky, Herbert: *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1961., Zenker, Julius Theodor: *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1967. i dr.

Da bi biblioteka bila dobro uređena i organizovana, mora imati urađene kataloge. Zato smo nabavili kataloški ormarić s ladicama u kojima je smješten autorski abecedni i stručni

UDK katalog, koji se redovno ažuriraju. Zbog nedostatka finansijskih sredstava, koja su potrebna za priključenje i mjesečnu pretplatu u bosanskohercegovačku bibliotečku mrežu COBISS, odlučili smo se na formiranje lokalnog kompjuterskog bibliotečkog kataloga u softveru File Maker Pro (kao u Gazi Husrev-begovoj biblioteci), u kojem pohranjujemo bibliotečke zapise knjiga i serijskih publikacija po međunarodnim bibliotečkim pravilima. Online katalog naše biblioteke može se pretraživati na "Preporodovoj" web adresi: www.preporod.ba

Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" ima i ulogu matične biblioteke za "Preporodove" općinske biblioteke koje se formiraju u općinskim društvima. Godine 1994. "Preporod" je donio *Preporuku o osnivanju biblioteka u općinskim društvima* i *Pravilnik o radu biblioteke općinskog društva*, s ciljem duhovnog i kulturnog uzdizanja Bošnjaka. U početku su proslijeđene stotine knjiga za "Preporodove" općinske biblioteke širom Bosne i Hercegovine, kasnije se taj broj povećao, jer i danas poklanjamo temeljne i kvalitetne knjige iz bošnjačke književnosti, bosanskog jezika, historije i dr. bibliotekama koje su se izborile za svoj prostor, te mogu organizirati rad u biblioteci društva. Spiskovi s tačnim brojem poklonjenih knjiga uredno se vode u ovoj matičnoj biblioteci.

Osim bibliotečkih, u biblioteci se rade i srodna bibliografska istraživanja. Redovno se prikupljaju podaci o objavljenim knjigama "Preporodovih" općinskih društava i podaci o radu "Preporoda" praćeni kroz štampu i druge publikacije, te smo prilikom proslave dvadesetogodišnjice obnove rada "Preporoda" objavili knjigu *Bibliografija izdanja BZK* "*Preporod" i literatura o BZK* "*Preporod": 1990-2010.*, i time ostavili vjerodostojan dokument o Bošnjacima okupljenim u bošnjačku zajednicu kulture i njihovim aktivnostima.

Knjižni fond se koristi samo u čitaonici, jer se jedino na taj način mogu sačuvati knjige od otuđenja i oštećenja, a to je i osnovni uslov naših darodavaca. Korištenje čitaonice i knjižnog fonda se ne naplaćuje, i to zvuči nesvakidašnje, ali je istinito. Možemo zaključiti da se dobre ideje i dobro ulaganje na kraju uvijek dobrim vrate, a dvadeset godina postojanja ove biblioteke to i potvrđuje.

INSTITUTE FOR BOSNIAKS STUDIES LIBRARY BZK "PREPOROD": TWENTY YEARS OF ITS EXISTANCE: 1992-2012.

Isma Kamberović

Summary

The paper gives us detailed description of establishing and work of Institute for Bosniaks studies library BZK "Preporod" in Sarajevo, on the occasion of twenty years of its existence. The library has established at the beginning of 1992 with an aim to support scientific-research projects based in „Preporod". From the beginning of the library's activities, thanks to the fact that its organization and work has been established on library standards and norms, the library

today has all references that make it modern and well organized. It has authors' catalogue, professional UDC catalogue and computerized online catalogue that can be searched at www.preporod.ba, "Preporod" website. The bibliographical units in library have been used in the reading room for free and can be used by collaborators of "Preporod" projects, PhD students, postgraduates, students, researchers and others. The library also functions as "Preporod" bibliographical centre where the data have been regularly collected about all "Preporod" issues.

Keywords: Institute for Bosniaks studies library BZK "Preporod", special library, librarianship, books, Bosnia and Herzegovina

Nagrađeni radovi na "Preporodovom" konkursu za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola: 10. godišnjica

Ove godine obilježili smo deseti, jubilarni, konkurs "Preporoda" za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini. Važna je činjenica da jedan konkurs traje deset godina u vrijeme kada se u našem društvu mnogi pothvati i projekti iz područja kulture prekidaju i gase. Konkurs u svim svojim praktičnim i izvedbenim manifestacijama može se smatrati kao izuzetno značajna aktivnost Matičnog odbora i općinskih odbora BZK "Preporod".

Zbog svega toga ovaj bismo "Preporodov" konkurs mogli, u punom smislu značenja te kvalifikacije, tretirati reprezentativnim, a njegovu funkciju izuzetno korisnom i značajnom. Konkurs se sasvim dobro uklapa u redovne odgojne i obrazovne ciljeve osnovnih škola, te je u ovih deset godina na konkursu učestvovalo više od deset hiljada učenica i učenika osnovnih škola, od Velike Kladuša do Goražda, od Brčkog do Stoca. Zajedno s njima, nešto zbog profesionalnih obaveza, a češće zbog shvatanja važnosti ovih aktivnosti, na konkursu je, na primjeren način, učestvovalo više stotina prosvjetnih radnika, nastavnica i nastavnika bosanskog jezika i likovne kulture. Svih deset konkursa pratili su katalozi u kojima je, kao dragocjeni tragovi, ostalo stotine vrijednih literarnih i likovnih radova. Za realizaciju ove manifestacije dugujemo zahvalnost žiriju, prije svega, Biseri Alikadić, Muji Musagiću, Aliju Musiću, Asmiru Kujović, potom Hadžemu Hajdareviću Mirsadu Bećirbašiću, Džaferu Obradoviću, Ashadi Kasap za literarne radove te Azri Begić, Jasminku Mula-omeroviću, Muši Šahmanu, Mirsadi Baljić, Džeki Hodžiću, Fikretu Lukaču, Avdi Žigi, Dževdetu Nikočeviću, Asimu Đeliloviću, Tariku Jesenkoviću, Jusufu Avdiću, Hamzaliji Muhiću i Amri Kozić za likovne radove.

U prethodno navedenom lahko se mogu prepoznati razlozi da u ovoj jubilarnoj godini konkursa budu sabrani nagrađeni literarni radovi i objavljeni u *Godišnjaku* te da zažalimo što zbog koncepcije *Godišnjaka* neće biti reprodukovani i likovni radovi. Međutim, svake godine je u Galeriji "Preporoda" organizirana izložba nagrađenih i odabranih likovnih radova. Prilikom otvaranja izložbi žiri je uručio prigodne nagrade za prva tri literarna i likovna rada, a nastavnicima bosanskog jezika i likovne kulture priznanja u realizaciji konkursa.

BOSNOM BEHAR PROBEHARAO

Bistri sam potok pila sa dlana.
Rumeno nebo zapad je skrio.
Miriše behar na kraju dana.
Bosni ću noćas leći u krilo.

Šapće mi Bosna vjetrom proljeća.
Na uho tiho, lagano reče:
"Ne boj se, milo, to su stoljeća
to samo eho prošlosti teče."

Mnoga će jutra donijeti zoru.
Behar će padat' ko snijeg bijeli.
Laste će letjet' ka svome moru.
Vječnost sudbinu Bosna dijeli.

Naida Jaganjac, V razred
OŠ "Fatima Gunić", Sarajevo

MOSTOVI SPAJAJU OBALE I LJUDE

Kroz svaki grad teče neka rijeka,
njena je putanja duga i daleka.
Ogledalo mostu svaka rijeka bude,
a mostovi spajaju obale i ljude.

Gradili ih ljudi još od davnina,
kamene i lijepe, za oči milina.
Ukras svakom gradu most na rijeci bude,
a mostovi spajaju obale i ljude.

I velike ljubavi na mostu se rode,
Šaputanja nježna, žuborenje vode.
Poljupcima slatkim nijem svjedok bude,
a mostovi spajaju obale i ljude.

Radost ljudima, biseri na rijeci,
ispod Starog mosta, teci, rijeko teci!

Neka ih što više na rijekama bude,
jer mostovi spajaju obale i ljude.

Onom preko vode ti ruke pruži,
most će ti pomoći, pa se s njim udruži.
Neka bude sreće, rata nek’ ne bude
jer mostovi spajaju obale i ljude.

Aida Đulić, VI razred
OŠ “Zalik”, Mostar
Područno odjeljenje Gubavica

ČITAV SVIJET JE LJUDSKA KUĆA

Moja kuća, tvoja kuća,
naša kuća,
čitav svijet!

Čistu vodu, zemlju, zrak,
čisto, lijepo
želi svak’.
Čuvaj tuđe k’o i svoje
lijepo nek’ je svima nama
neka ptice svuda poje,
raduju se svaka mama!

Čistu vodu daj ribama
čistu zemlju svim voćkama,
čisti vazduh biću svakom
i pričici lahkokriloj
i pčelici slatkoj, miloj!

Nemoj čekat’ da ti kažu:
čuvaj vodu, zemlju, zrak
u akciju odmah kreni
loše navike promijeni!

Njeguj travu i drveće,
čuvaj rijeku, pčele i cvijeće!

Moja kuća, tvoja kuća
ljudska kuća – čitav svijet.

Nermina Murtić, VII razred
OŠ “Mehmedalija Mak Dizdar”, Sarajevo

SVIJET KAKAV JESTE ILI KAKAV BI TREBAO DA BUDE

Zovem se imenom mnogih dječaka, znanih i neznanih,
Imenom jednog pjesnika, čak!
Kažu da je pisao stihove, gazele, i da je mnogo volio grad
Starog mosta, na Neretvi.
Zovem se imenom i jednog čuvenog heroja iz rata, ali
iz kojeg, kada ih je toliko bilo?!
Zovem se imenom običnih ljudi, imenom koje mi je
majka sa neobično snažnom željom dala.
Zovem se običnim imenom,
ja, neobični dječak,
rođen prije četrnaest godina u odjecima stašnih eksplozija,
jezivih ljudskih krikova okrvavljene Srebrenice,
ja, dječak kojeg je otac, između dva juriša, tek na rukama
zanjihao,
u kolijevku spustio, i otišao,
ja, dječak, koji očev lik nikada nisam upoznao,
ni topli dodir grubog, očevog dlana da me po kosi pomiluje,
a o zajedničkim izletima, utakmicama, odlascima u kino –
da i ne prozborim.
Ja, običan dječak brda i dolina bosanskih, koji nikada
nije dobio priliku da ostvari san svih dječaka –
da sa ocem dosegne zvijezde, ulovi mjesec i osmjehnuto
oko...
Ja, dječak sasvim običan, od majke Besihe i oca Bege,
rahmetli,
ipak ne dam svoje snove ovoj okrutnoj stvarnosti.
Ja, obični dječak, sanjam!
Sanjam o bistrom, nezamućenom izvoru i
vrištanju razigrane djece kraj njega.
Sanjam o duginom luku iznad slobodnog grada,
pitomog sela, cijele planete.
Sanjam o zreloj, uklasaloj pšenici i raspjevanim

žetaocima u polju.
Sanjam o slobodnoj igri djeteta u Bosni, Palestini,
Iraku, Meksiku, Albaniji, Afganistanu,
i svim kontinentima na Zemlji.
Sanjam da se umjesto oružja proizvodi cvijeće.
Sanjam da svako dijete ima svoj tobogan, svoju
ljuljačku, klackalicu, igračku.
Sanjam da se svi ljudi na svijetu sporazumijevaju
jednim jezikom, jednim govorom, neka to bude govor srca!
Sanjam o jedinstvu djece, njihovoj slobodnoj igri
bez obzira na vjeru, boju kože i ime.
Sanjam o boljoj budućnosti bez tužne prošlosti,
teških uspomena.
Sanjam o tome da bude radost umjesto tuge.
Sanjam da niče cvijeće i drveće, bez korova.
Sanjam da se djeca rađaju u miru, a ne u ratu.
Sanjam, sanjam i sanjam,
a još nikada da mi se san ostvari.
Zato molim svu djecu svijeta da sanjaju zajedno sa mnom
kako bi nam se san ostvario.
Neka naši snovi postanu molitva koja će donijeti
novo, vedro, plavo jutro cijelom svijetu!

Fadil Ademović, VII[2] razred
OŠ "Al-Walidein Gazzaz", Sarajevo

BOSNA – ZEMLJA MOJIH PREDAKA

Ja sam malehan, nemam puno godina i o Bosni ne znam baš puno. Tek sam peti razred osnovne škole. Ne znam puno ni o našim precima, ali hoću da znam i zato ću učiti i učiti i puno saznati o sebi i o nama. Jer, ako ne znaš dovoljno o sebi, svako te može lahko pobrisati kao da te i nema pa bude da te nikad nije ni bilo. Naprimjer, ako ja ne znam da imam u svesci domaću zadaću jer mi ju je neko drugi napisao, onda mi je svako može obrisati i ja neću ni znati da je nemam jer nisam ni znao da sam je imao. Tako je i sa našim precima, i sa našom historijom i sa našom državom.

I ja ću nekome biti predak i zato hoću da budem dobar pa kad me budu spominjali, neka kažu da sam bio dobar, da sam bio učen, da sam bio pismen, da sam volio svoj rod, da sam volio ljude, činio im dobro i to im ostavio u amanet.

Od nastavnika, roditelja i starijih ljudi, ali i putem televizora čuo sam ponešto o mojoj Bosni. Znam da ona ima dugogodišnju tradiciju i historiju. Znam da je bilo puno buna, ustanaka i ratova i da je sve to Bosna sa mojim precima izdržala i opstala do današnjih dana. Znam

da su Bosanci oduvijek poznati kao plemeniti ljudi. Znam jednu divnu baladu naše Bosne, to je "Hasanaginica". Znam da je postojao učevan, pametan i mudar čovjek Hasan Kjafi Pruščak. Čitao sam pjesme naših dobrih pisaca kao što su: Hamza Humo, Musa Ćazim Ćatić, Mehmedalija Mak Dizdar. Znam da bih na ovu temu najbolje odgovorio kad bih pisao o Maku Dizdaru, jer Mak Dizdar jednako je Bosna, ali ja malo o njemu znam, znam napamet "Modru rijeku" i "Zapis na dvije vode", ali ću znati puno više, obećavam to sebi i drugima.

Ovaj zadnji rat ostavio je mnoge suzne brazde po licu moje drage Bosne i Hercegovine. Ona je uzrovana, zapaljena, porušena, ponižena, uvrijeđena, ali to njoj nije prvi put i ona će se opet pridignuti s koljena i biti opet Bosna ponosna.

Sa mnom u razred idu djeca koja su u ovom zadnjem ratu ostala bez jednog ili oba roditelja i bez mnogih rođaka. Žao mi ih je, ali sve je to Bosna. Sve je to naša, ružna ili lijepa, prošlost. Lijepe se rado prisjećamo, a onu ružnu gorko gutamo i idemo dalje. Ne smijemo stati. Nemamo pravo na to. Moramo i radi naših predaka i radi nas i radi onih koji će poslije nas doći ići naprijed, a to ćemo najbolje učiniti učenjem.

Na kraju, evo jednog zgodnog poređenja. Meni su usta najpunija Bosne najviše bila onda kad sam gledao koncert Safeta Isovića u "Zetri" na kojem je bilo toliko divnih sevdalinki. Šta je sevdalinka – to znam. Učili smo to na primjeru pjesme "Ima l' jada ko kad akšam pada". Ta pjesma ima i u našem udžbeniku. Uostalom, evo proljeće je krenulo, a to je vrijeme zaljubljivanja, vrijeme čežnje, vrijeme sevdalinke. I to je naša lijepa Bosna i naša tradicija kao i tradicija naših predaka.

Ja se ponosim svojom Bosnom i svojim precima isto kao što želim da se i oni sa mnom ponose. Stoga ću završiti jednim svojim stihom koji bi, da mu je još koji pridodati, mogao postati nešto slično sevdalinci:

"Probeharaj Bosno moja, majko Bosanaca!"

Amar Bačvan, V razred
"Druga osnovna škola", Bugojno

UZ KNJIGU SAM UPOZNAO/UPOZNALA DOMOVINU

Čitam nikad napisanu antologiju pisaca za djecu moje domovine. Čitam i posmatram raskriljenu kartu najdraže Bosne i Hercegovine. Zatvorim oči, sjetim se *Bašte sljezove boje* i sjetnog dječaka Branka Ćopića smjestim u gornji lijevi dio karte Bosne i Hercegovine, u srce Krajine ljute, u Bihać, Krupu i planinu ponosnu Grmeč. Odmah do njega nježno položim, u malo pitomiju i ravniju Krajinu, Skendera i njegovo *Gromovo đule* i pitam se da li ga još krajiška djeca traže. Do njih smještam Hromadžića i njegove *Okamenjene vukove* u Ledenoj gori, a iz njihove blizine čujem Kočićeve *Jauke sa Zmijanja*. Preko Nasihinog *Vezenog mosta* preletim *Vrbasku uspavanku* da vidim šta sada rade dječaci iz ulice *Zmaja od Bosne* Advana Hozića. I na kraju polagano polagano na krajine smještam Ključanina, koji nije iz Ključa, i njegovog *Šehida* u tužnim mislima kao Miradž bosanskim

zvijezdanim nebom prenosim u Srebrenicu, u krvavu istočnu Bosnu. Puno je još pisaca krajiških, ali mjesta na karti nema ni za jednoga više, a nije da nisu zaslužili. E, vala, ima ih za tri Bosne, a kamoli za jednu Krajinu, makar i ljutu.

Pogledom iz Krajine krenem nizvodno niz Savu i ukaza mi se prostrana ravnica, taman za veliko srce i teško djetinjstvo Hasana Kikića. U tu prostranu, zelenu i tešku Posavinu, u njegovu plodnu zemlju, liježem, umornog od kratkog života, starog poetu Musu Ćazima. Rahmet njegovoj neshvaćenoj duši.

Cijelu Tuzlu nadvisili svojom veličinom Meša i Derviš, makar za nas djecu nisu ništa naspisali, ali i mi ćemo porasti, te *Tvrđavu* i *Kaimiju* proživljavati. Odoh na Drinu i Goražde staro, pa do sarajevskih Bjelava i njegove djece, baš kao Sarajlija stari. Kad smo već u Sarajevu, red je sjetiti se svih Sarajlija od pera i duše dječije, od ljetopisca prastarog Bašeskije do današnjeg Uzunovića. Ni Mula Mustafa ni Damir nisu zaboravili djecu. Pogled bacih naniže, na Zelengoru i Sutjesku, i na pamet mi pade Hadžem i njegova *Majka* pod *Divljim trešnjama*. Brzo pogled otplovi do Bosne srednje, gdje djetinjstvo svoje odsanja Džemaludin i Bosni stihove podari, Bosni i svom Stvoritelju.

A gdje na kartu moje zemlje smjestiti *Šetnje ispod duge* Kulidžana Dragana, u kojoj gori i dolini Bosne i Hercegovine Šukrijin *Samo još kosovi zvižduću*? Šta i gdje sa Zijom i njegovom *Majkom* i *Prosanjanim jesenima*, u kršovitu Hercegovinu ili mirnu i uspavanu Fojnicu? Vuletićev *Klesar Tadija Tegoba* u istočnu, a braću Šimić u zapadnu i kamenitu Hercegovinu. Od Džumhurova Konjica niz svjetlosti, grada Mostara i u njemu Nametkove *Trave zaboravke*, Humina *Hadžijina mača* i *Emine* Šantićeve. U Mostaru svaka mahala, svaka ulica ima pjesnika ili pripovjedača od Ćorovića i Đikića do današnjih pola stupca za zaljubljenog Peru Zubca i Kajanove *Posljednje bosanske kraljice Katarine* te na kraju do poete i zanesenjaka Kebe.

Kada pogledah na dnu zemljopisne karte moje domovine, nadomak mora u Stocu, u Vidovom polju, na Radimlji procvjetao i zamirisao prekrasan cvijet Mak, od kamena cvijet, od kamena, a miriše i svijetli sve jače, sve jače i sjajnije.

I na kraju tačka na i, Isaković. Isaković Alija. On je slovo i koje povezuje Bosnu sa Hercegovinom, i nije to obični veznik, to je nešto više i jače, što traje stoljećima kroz historiju, nešto što se teško može opisati. Nešto što se može samo slutiti ili osjetiti, ali samo ako voliš nekoga kao što ja volim svoju domovinu, svoju Bosnu i Hercegovinu.

Lamia Leto, VI^{b} razred
"IV osnovna škola", Mostar

PRAZNIK U DJEČIJIM SRCIMA

Dugo je do Bajrama... Baš nešto sjedim i razmišljam kako bi bilo lijepo da ima po jedan Bajram svakog mjeseca. Čini mi se da bih lakše ostvario svoje sitne, dječije želje. Grad okićen, praznična atmosfera, ali ja ne želim da pišem o tome nego o "svom Bajramu".

A moj praznik vam izgleda, otprilike, ovako. Dvadeset dana prije me počnu ucjenjivati, da ću samo, ako budem super dobar, dobiti nešto što želim. Ali, i ja sam postao malo mudriji, pa se trudim da budem dobar koliko mogu, a nekad mi ide, a nekad baš i ne.

E onda, sedam dana prije slavlja ide generalno čišćenje kuće, sve se pere kao da će za taj veliki događaj doći neka inspekcija za higijenu, pa da, ne daj Bože, negdje praška ne ostane. I, kad se to završi, onda idu beskonačni telefonski razgovori mame i nane šta će ko skuhati, pa kupuju hranu "prima kvalitete", pa savjetuju jedna drugu koliko se šta peče i kuha. Babo i dedo se šalju u granap, u zadnji čas, ako su šta zaboravile.

E, najviše volim ono što se zove "uoči Bajrama". Tada je sve sređeno, skuhano i već se zna šta je ko dobio na poklon. Mama se pravi iznenađena šta joj je babo kupio, a priča o tome mjesec dana, pa šta bi joj drugo kupio kad je već napamet naučio šta joj treba. Ja dobijem novu odjeću, da se dotjeram, a trebat će mi i poslije.

Uoči Bajrama obično idem kod nane na spavanje, da ujutro rano idem s dedom na brajram-namaz. Ponesem sve ispeglano da se ujutro lijepo obučem. Posebno se radujem što mi nana da "čopati" od svega što je skuhala i kaže mi: "Ti, sine, prvi probaj, ti si nani najprešniji." Osjećam se kao neko ko je svojom dobrotom zaslužio da ga svi maze i paze. Isplatilo se malo i slušati.

A onda osvane bajramsko jutro. Nana ustane rano da nam skuha kahvu i pripremi doručak. Nana, dedo i ja popijemo kahvu i onda ja i dedo idemo u džamiju. Dedo, ponosan na mene, ko da je na lotu osvojio bingo, samo se smješka. Dobro raspoložen.

Obično klanjamo u Čobanija džamiji, jer blizu stanujemo, a i dedo kaže da tu zna najviše džematlija. Poslije čestitanja u džamiji idemo kod mame i babe na kahvu. Ja već polahko računam koliko sam bajramluka dobio, a plan šta ću sve kupiti već imam. Onda krenemo na mezarje. Tamo je tužno, ali moramo obići i one, koji se sada sa nama ne raduju Bajramu, kao moja rahmetli nana Safa.

Sad na red dolazi obilazak rodbine i prijatelja, a ja jedva čekam kad ćemo kod nane na ručak, ostala je da pravi zeljanicu, da je "taze" za ručka, jer joj to unuk najviše voli. Svi se skupimo, puna kuća. Dođu amidža, amidžinca, tetka, tetak, moja starija rodica i drugi dedo, iako je bolestan. Smijemo se i pičamo do kasno u noć.

A sljedeći Bajram bit će još ljepši. Prije tri mjeseca sam dobio jednu malu rodicu, Jasminu. Odlučio sam da joj za Bajram kupim na Baščaršiji papučice.

Harun Cerić, VI[4] razred
OŠ "Isak Samokovlija", Sarajevo

MOJI HEROJI MIRA

U mojoj mahali jedna je stara bosanska kuća. Ona je svjedok herojstva jedne hrabre nane i mogla bi zajedno sa mnom o tome danima pričati, da hoće, ali kuće ne pričaju, a i stare nane više nema. Svoju bi tajnu u mezar ponijela da nije mene, malenog, radoznalog dječaka što sam joj mlijeko svakoga jutra nosio. Nanu su zvali *izbjeglica*. Ja nisam razumio

zbog čega, jer meni je izgledala kao i sve druge nane u selu. Bila je manje pričljiva od ostalih i manje su je viđali van kuće pa možda zbog toga, ne znam.

Zakucam tiho na njena zelena vrata i pružim joj mlijeko tek pomuzeno, još vruće. U početku sam se bojao njenih dubokih bora na čelu, tuge u očima i podbuhlog lica. Svaki put bi me zvala u kuću da se ugrijem i svaki put bi prozborila: "Bože, vidi ga, isti moj Hamza!" Nisam ulazio u kuću, ali sam rado uzimao bombonu koju bi mi dala. Do kuće bih je brzo pojeo da me majka ne bi kudila zbog toga. Pričala mi je kako nana ništa nema, da je puka sirotinja i da joj treba davati, a ne od nje uzimati. Zato je bombona bila nanina i moja tajna.

Jednog sam jutra, dječijom radoznalošću vođen, napravio veliku grešku i nani nehotice ogromnu bol nanio. Kad je po ko zna koji put svog Hamzu spomenula, poredeći me opet s njim, upitao sam: "Ma dobro, kad će više doći taj tvoj Hamza da ga upoznam?" Nikada neću zaboraviti njeno skamenjeno lice dok je stajala na pragu. Prošla je čini mi se cijela vječnost prije nego što je kroz suze progovorila: "Sine, Hamze više nema, ubiše ga dušmani, a bio je samo nedužno dijete." Briznula je u plač i utrčala u kuću, ne zatvorivši ni vrata za sobom. Ja ne znam kako sam došao kući od straha i tuge što sam to nani napravio. Ni sam kim nisam progovorio ni riječi. Jedva sam čekao da svane, da je ponovo vidim i kažem joj koliko mi je žao.

Tog jutra u staru bosansku kuću uđoh prvi put. Pio sam s nanom kahvu sa više mlijeka i jeo pečenog šećera sa orasima. Nana je progovorila. Stroga tajna godinama čuvana duboko u njenim grudima napokon je bila otkrivena. Sa svakim izgovorenim slovom, svakom riječju i rečenicom, kao da je teret na njenom srcu bivao sve manji. Slušao sam svog heroja kako priča istinu, bolnu da bolnija ne može biti.

"...Iz ruku mi ga sine oteše. Vukla ja sebi, oni sebi, al' dušmani jači šta ćeš, pustim da mu ruku ne iščupaju. Pogledao me je svojim krupnim očima i kao da mi je rekao: 'vratiću se majko...' Nema ga ni dan danas. Ja sve čekam, evo već godinama... Kad mi ono ti s mlijekom ujutro dođeš, ja mislim – doš'o moj Hamza. Neka mi ba i tebe, puno sam te sinko zavoljela.

Ma svašta mi dođe 'vako u noći. Eto baš sinoć... Čujem vrisku djece, krici. Negdje neko u pomoć doziva. 'Majko, Majko!' O, Bože moj dragi, jesam li baš poludjela ili sanjam? Ma opet čujem. Pokušavam razaznati glas. Ne, ne, nije to moj Hamza. Tuđi je to nečiji glas. Možda mu drug Edo iz razreda zove majku... I njega su odveli. 'O majko mila ubiše me, ubiše', opet se čuje iz daleka. Tresem se od straha. Vidim krv, obezglavljena tijela i bradate spodobe kako ih nogama šutaju. Šutaju glave dječije i smiju se svojim hrapavim glasom. Čuje se rafalna paljba, čuje se kad metak u tijelo udari."

Priča moj heroj i sva drhti. Drhtim i ja. Mati moja mila, gdje si da ovo čuješ. Najednom muk u sobi. Nana se iz transa budi i sasvim drugu priču započinje.

"...Iz daljine čujem korake. Korača mekahno, ravnomjerno. Znam, na nogama su mu bijele tene. Baš jučer sam ih oprala i čiste ih je obukao. Šnjirke mu duge pa ih je dva puta na mašnu zavezao, nek se ne prljaju, valja materi prat. Evo ga. Dolazi sve bliže i bliže. Evo ga – moj Hamza. Ma lažu da je poginuo, da su ga ubili s leđa, ma sve mi lažu. Čekam da mi vrata otvori i zagrli majku poslije toliko vremena. 'Gdje si mati, ja evo došao da te vidim,

pa opet odoh', čujem mu glas svileni. Grli me i ljubi. Na stolu je vruća krompiruša. Hamzina najdraža pita. I kupusa sam kiselnog izvadila, on to najviše voli. 'Jedi sine pa se okupaj i odmor', rekoh. Osjećam da ima puno toga da mi kaže al' nešto mi odjednom zanijemi. On pomjera usne al' ništa ne čujem. Nema mu avaza. 'Šta je sad sine, reci majci? Jesu li te puno tukli, ne daj Bože? Jesi li mi bio gladan sve ove godine? Je li te ko pokrivao u noći da ti leđa ne nazebu...?' Šuti. Ni jednu ne zbori. Tišina je kao u kaburu. Budim se odjednom sa mučninom u stomaku. Kosa mi je sva mokra, znoj me obliva. Stani, stani malo. Iznad mene na plafonu vidim meleke divne. Slušam ih kao mi govore: 'Ne boj se dobra majko. Tvoj Hamza je bio tu i vidjeli ste se nakratko. Morao je otići tamo gdje je njegovo mjesto, u srcu Dženneta. I ti ćeš tamo dobra majko, mjesto te čeka. Vidjet ćete se uskoro jer vi ste majko hrabri.' Odoše, nestade ih sa plafona, čujem – uči ezan. Vrijeme je na sabah ustati."

"Hoćeš li još kahve", pita me nana. Ne mogu joj odgovoriti. Zanijemio sam i samo joj potvrdno kimnem glavom. Razmišljam o nani. Otkud joj tolika snaga da sve ovo preživi. Ma sve bih joj ordene za hrabrost na svijetu dao. Ni sportista, ni učitelj, ni đak-prvak ili junak iz stripova mojih ne zaslužuju bolje od moje stare nane. Prekide mi nana misli novom pričom, još potresnijom.

"...Eto u petak, u po bijela dana naumpane mi da napravim kolača sa voćem. Taman ti koru pečem kad eto ga opet moj Hamza. 'sjećaš li se majko jagoda zrelih kad si mi ih ono iznad kuće brala, pune šake? Sve mi ruke i usne crvene bile dok ih trpam u usta. Ti gaziš bosa po rosnoj travi, ne bojiš se ni guje. Ničega se ti majko nisi bojala. A meni si obula čizme, one plave gumene, za svaki slučaj da se na trn ne ubodem. Jer valja ti majko onda trn vaditi i dugo mi puhati u stopalo da me manje boli. A volim ja i kolač s jagodama kad ti napraviš...' Trgnem se kao da me neko zove. Sive zavjese se zanjihaše kao da je neko baš izašao kroz prozor. Ali kako kad je prozor zatvoren?

Ponovno me obuze strah. Nešto me guši. Soba je puna dima. Sjetim se kore za kolače, kad tamo – prekasno bi, izgorjela. Ma neću ni praviti kolače kad ga nemam s kim pojesti..."

"De pij sinko, pij, ima kahve. Možda i Hamza uskoro dođe. Da nije gdje u inostranstvu pobjegao pa ne može još doć'. Ja se još nadam, jer ne dolazi mi ba džabe ovaj haber u noći. Kad bi ga barem našli, lakše bi mi bilo. Ako mu kosti nađu, dostojno ću ga sahraniti, ali time ću sahraniti i zadnju nadu da je još živ..."

"Ma blago tvojoj majci kada te takvog lijepog ima", veli ona meni. "De, de još kahve i šećera. Uzmi samog mlijeka jer kahva škodi srcu. Ma ja ga eto plaho i ne čuvam, ša će mi. Dala bi nana sve ordene za hrabrost samo da mi moje čedo vrate. Ne d'o Bog nikome biti heroj na ovakav način."

Ja evo upoznah naninog Hamzu, iako ga nikada očima ne vidjeh. A sad kad razmislim i nana uopšte nije bila nana. Bila je to mlađa žena, ali je shrvana tugom i bolom zakratko postala oronula starica. Svaki dan joj je davao novu boru na licu, svaka noć novu sijedu na glavi.

"Utjehu sam sinko našla u Kur'anu nam časnom. Uzmem abdest i polahko učim suru po suru. U svakoj nekako sebe pronađem. Saburim lakše tako. Kao da sam sve bliža svome Hamzi što više stranica proučim. Sve me vuče ka sljedećoj ne bi li ga vidjela ili pitala

gdje je. Pošla bih ja rado k njemu ako već on ovamo ne može. Ne bi mi bilo mrsko, samo da se ranije vidimo. Lijepo je biti blizu svoga, o samo kad bi mogla."

Tog dana sam se dobro kahve napio i čuo potresne nanine priče. Jedva sam dočekao novi dan da joj vrata ponovo otvorim i da nastavimo tamo gdje smo sa pričom stali.

Vidim u njenoj malenoj avliji puno svijeta. Ne mogu ni doći do vrata. Na tabutu ispred kuće vidim sitno tijelo pokriveno pokrivačem... Zaplakao sam iz sveg glasa. Ode moj heroj, ode svom Hamzi, ponavljao sam nekoliko puta. Čuo sam efendiju kad reče da me odvedu odatle, jer nije lijepo na dženazi naglas plakati. A ja sam neprestano plakao. Danas plačem tiho u duši za svojim herojem mira i nije me stid. Patila je nana za sve nas. Patila za svoju domovinu. Za slobodu je darovala najmilije što je imala, a nikada iz njenih usta ne čuh riječ – osveta. Bezbroj je ovakvih heroja širom moje zemlje, a ja sam zaista sretan što sam upoznao jednog od njih. Ko god se danas u miru bori da moja domovina ostane i opstane u ovom teškom vremenu, moj je heroj. Ko god u toj borbi posustane, neka se sjeti nane moje – heroja i svih majki heroja koje u ovoj priči nisu spomenute.

Ismar Osmanović, VII[8] razred
OŠ "Prokosovići", Lukavac

SEVDALINKA PJESMA KOJA PRIČA

"Čudna jada od Mostara grada,
Sve od lani pa evo do sada,
Kako Biba od ljubavi strada..."

Ovu krasnu sevdalinku pjevamo kod nastavnika Mesuda u horu. Pjesma je nježna i osjećajna i iskazuje veliku tugu djevojke koja se razboljela od i zbog ljubavi. Kada sam prvi put čula ovu staru bosansku pjesmu, moram priznati, nisam bila baš oduševljena. Tačnije, bila sam razočarana što ćemo na završnom koncertu pjevati tako staromodnu pjesmu. Smiješan mi se učinio taj tekst. Neka Biba se zaljubila, a od toga u Mostaru napravili čudo. Nakon hora, požalim se mami. Ona nikad ne sluša narodne pjesme pa sam očekivala podršku. Na moje veliko čuđenje, ništa od toga. Kako stara poslovica kaže: "Očekuj uvijek neočekivano". Čula sam mamu kao govori: "Pjesma je prekrasna, puna ljubavi, djevojačke i majčinske... Stihovi koji nam dodirnu dušu... Ah, sevdalinke su, zaista, naše najveće blago." Slušam, gledam, čudim se. Raširila sam oči kad mama zapjeva o Bibi. Radosno joj se pridružih. Pjevale smo iz sveg glasa. Tog dana sam saznala još ponešto. Džoni Štulić, mamin omiljeni muzičar iz mladosti, prije tridesetak godina povezao je sevdalinke s rok-muzikom. I danas se pamte neke njegove pjesme. Zavoljeh pjesmu o Bibi. Vole je i moji drugovi iz hora. Bit ćemo odlični na završnom koncertu, jer ćemo pjevati i srcem i dušom.

Enia Ćosić, VI[e] razred
"Prva osnovna škola", Bugojno

NAJLJEPŠA JE MOJA RIJEKA

Maleno selo pod krošnjama planine Majevice, okruženo zelenilom Sprečkog polja, živjelo je svakidašnji bosanski život. Kao i svugdje u bosanskim vrletima, po nekom nepisanom pravilu život bi se odvijao od sjetve do žetve i obratno. Natapao bi umorni i napaćeni bosanski čovjek suhu bosansku ledinu svojim znojem, a onda bi mu čini se nekako i sama sa naporom uzvraćala sa nedovoljnim rodom, istiskujući iz svoje utrobe mršave, već požutjele i uvehle stabljike kukuruza i pšenice. Zemlja vječno željna vode davala je onoliko koliko joj se nudilo, a za izdašniji urod to, očito, nije bilo dovoljno.

Velike rijeke su bile u ravnicama i zadovoljno skupljale vodu koja bi se za vrijeme velikih kiša slivala niz žedna brda. Šta reći za rječicu koja je proticala kroz selo, nesvjesno ga dijeleći na dva gotovo istovjetna dijela? Neki čija se ljubav prema rodnom selu ničim nije mogla izmjeriti nikada ne bi dozvoljavali da se to na takav način iznese, nego bi uvijek govorili da je rječica mjesto gdje se spajaju dva dijela sela. Bilo kako bilo, veoma je teško definisati šta je, ustvari Prela, da li je potok ili rijeka? Za jednu ozbiljnu rijeku mnogo toga joj nedostaje, prije svega ono osnovno, a to je veća količina vode. Za vrijeme velikih ljetnih vrućina uskim i plitikim koritom jedva da protiče malena krivudava vodena linija, koja je tek dovoljna da se u njoj napoji poneka ožednjela ptičica. Ipak, kada se u jesen nebo nad Majevicom zacrni i obremeni, pa se iz njega danima izlijevaju velike jesenje kiše, ili u proljeće kada snijeg na majevičkim vrhovima više ne može odolijevati sučnevoj žezi i počne slati ogromne količine vode u podnožje planine, tada i Prela počinje da pokazuje svoju razarajuću snagu. Napojena vodom iz neba ili sa vrhova Majevice nosila bi sve što bi joj se našlo na putu i kao da je u tim momentima željela svima da pokaže da nije baš bezazleni pitomi potok, kojim su je njeni seljani znali nazivati. Bijesno bi udarala od svoje obale noseći i odbijajući dio po dio zemlje, prijeteći najbližim kućama i štalama, a zabrinuti seljaci bi, zavisno od godišnjeg doba, bacali poglede ili u nebo ili u Majevicu, nadajući se ili prestanku kiše ili nestanku bjeline na vrhovima planine. Kad bi se to napokon desilo, danima su sanirali štetu i rijetko bi se našao neko ko bi tada Prelu nazvao potokom.

Besim se rodio, živio i ostario na samoj obali Prele. Svako njeno divljanje za njega je značilo ponovno obnavljanje štale uz prethodno obavezno spasavanje mršave i neuhranjene stoke. Podizanje novog kokošinjca i skupljanje peradi po tuđim avlijama, jer su tih dana nošene vodenom stihijom, morale da glume svoje bliske rođake patke da bi sačuvale živu glavu. Besim bi to uvijek nekako sa radošću i obaveznom šalom obavljao kao da mu se nije desila šteta, nego radi sasvim uobičajen i redovan posao. Volio je on taj svoj potok svim svojim bićem kao da mu je proticao kroz vene, umjesto krvi. Takav mu je bio i otac Ahmo, takav mu je bio i djed Muhamed, takvi su ljudi kraj tog potoka, pitomi i veseli.

Sva djeca u selu su svoje prve plivačke zamahe napravili u malenim Prelinim virovima, uspješno savladavši tu tešku disciplinu. Mnogi su se čudili zašto svi to plivanje nazivaju tako teškim, kada je sasvim prosto, rukama i koljenima dohvatiš dno i jednostavno ideš kroz vodu. Jeste da kasnije danima imaš problema da zaliječiš povrede na koljenima, ali radost

da si postao pravi plivač ne može pokvariti par poderanih koljena. Istinski zaljubljenici u savladanu tehniku plivanja u Preli nikada ne staju i obavezno prelaze na viši nivo, a to je ronjenje. Uspješnost nove tehnike se mjerila time da poslije skoka sa obale u plitki vir izađeš bez razbijenog nosa ili čela, a takvih po pravilu nije bilo.

Mnoge generacije danas odraslih ljudi i onih kojih više nema, odrasli su kraj te rječice. Mnogi će još u budućnosti svoja prva ribolovačka razočarenje doživljavati upravo u njenim vodama, nadajući se nekom velikom ulovu. Proći će još mnogo vode Prelom i one tanke ljetne i one goropadne jesenje, ali jedno nikada neće proći. Ljubav i osjećaj bliskosti sa to rječicom svaki stanovnik malenog sela uvijek nosi u sebi ma gdje bio, i uvijek se na kraju vrati da napoji dušu i odmori oči gledajući u njenu vodu.

Nermina Subašić, VIII[a] razred
OŠ “Vukovije”, Kalesija

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2012. godini

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Bijeljina − Janja

U protekloj 2012. godini nastavljene su redovne aktivnosti "Preporoda" u Bijeljini i Janji. Ono što je u najvećoj mjeri obilježilo rad aktivista "Preporoda" svakako je izdavačka djelatnost. U ovoj godini štampane su četiri knjige. Prva od njih predstavlja, za ovdašnje prilike, pravi izdavački poduhvat. Radi se o knjizi *Semberija kroz vijekove*, zborniku radova renomiranih historičara, mahom univerzitetskih profesora, koji su učestvovali u radu naučnog skupa o temi prošlosti Semberije, sredinom decembra 2011. godine. Skup je, u organizaciji "Preporoda", održan u sali Skupštine opštine, za sve učesnike obezbijeđene su naknade za troškove dolaska i rada, a njihovi radovi uvršteni u obimnu knjigu koja ima neprocjenjivi značaj za izučavanje historije ovog dijela BiH. Do formiranja "Preporoda" u Bijeljini nijedan Bošnjak koji je tu živio nije nikad štampao nijednu knjigu (osim dvije manje knjige pjesama Mustafe Grabčanovića), pa je prošlost, pogotovo Bošnjaka, ostala potpuno zaboravljena. Zato izdavačku djelatnost smatramo najznačajnijom u aktivnostima "Preporoda", a mi smo u ovih devet godina, uprkos teškim uslovima, izdali 16 knjiga, od kojih neke govore o historiji i zločinima u ovom kraju u posljednjem ratu, o čemu, osim nas, nije niko ništa pisao.

Druga knjiga koju smo štampali u 2012. godini bila je knjiga pjesama Jusufa Trbića *Tamni gosti*, a nakon toga izašla su iz štampe dva dijela obimne knjige Asima Osmanbašića *Porodice u Janji* koja sadrži rodoslove svih porodica Janje u posljednjih sto godina, što je rijedak poduhvat i za mnogo veća naselja u BiH. Promocije naših izdanja održali smo u Bijeljini, Janji, Tuzli, Srebrenici, Orašju i Sarajevu.

Jedna od važnih aktivnosti "Preporoda" svakako je čuvanje sjećanja na žrtve brojnih zločina u bijeljinskom kraju u periodu 1992-1995. godina. Obilježili smo, kao i ranije, godišnjicu masovnih zločina nad bošnjačkim civilima Bijeljine u prvim danima aprila 1992. godine, kao i 1. mart − Dan nezavisnosti BiH, a u saradnji sa Dječijom ambasadom "Međaši" održali smo komemorativni skup kojim smo obilježili dvadeset godina od strašnog zločina nad 22 člana porodica Sarajlić, Sejmenović i Malagić, među kojima je bilo i sedmero djece.

Održana je i već tradicionalna manifestacija "Ljetne večeri" u Janji, pred velikim brojem posjetilaca. Nastupila su kulturno-umjetnička društva iz Janje i Gornjeg Vakufa, kao i muzičar Al'Dino, vidjeli smo dokumentarni film Halida Rifatbegovića, imali nekoliko promocija knjiga, među kojima je bila i knjiga ratnih sjećanja Huseina Paravlića, a posebno veče je bilo posvećeno tradicionalnoj kuhinji i starim predmetima u domaćinstvu. Predavači su bili dr. Mithat Jažić i dr. Kadrija Hodžić, a posjetioci su se na kraju počastili brojnim tradicionalnim jelima koje su spremile janjanske domaćice. Gost na medicinskoj tribini bio je dr. Zijo Rifatbegović, a "Ljetne večeri" je otvorio načelnik Opštine Mićo Mićić.

U jesen 2012. godine "Preporod" je organizirao i promocije knjiga *Bosanski identitet i suverenitet* dr. Omera Ibrahimagića, romana *Opet ćemo se sresti ispod crvene jabuke* Isnama Taljića i knjige pjesama *Potraga za sjećanjem* Behije Saračević. Uz Dan Opštine, 24. septembar, predsjednik "Preporoda" Jusuf Trbić dobio je opštinsko priznanje – Zlatnu značku, za doprinos u njegovanju kulture i tradicije Bošnjaka.

U saradnji sa Medžlisom Islamske zjednice Bijeljina organizovana je javna tribina o muslimanskim rezolucijama iz 1941. godine, predavač je bio predsjednik "Preporoda" Jusuf Trbić, koji je u decembru bio i učesnik međunarodne konferencije o međuetničkom dijalogu, održane u Akademiji nauka RS u Banjoj Luci.

I tokom 2012. godine nastavile su rada dvije kancelarije i dvije biblioteke "Preporoda" u Bijeljini i Janji, pri čemu je ova druga zabilježila rekordan broj čitalaca, posebno među djecom i omladinom.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bosanska/Kozarska Dubica

Početkom 2012. godine naše društvo bilo je prisiljeno da zaustavi sve radove zbog hladnoće koja nas je zahvatila u januaru i februaru. Uslovi za rad su u to vrijeme bili nemogući, tako da smo imali malu pauzu. Tadašnje rukovodstvo je pripremalo skupštinu, koja je održana 1. aprila 2012. godine, na kojoj je došlo do promjene u rukovodstvu. Dosadašnji predsjednik Samir Krivdić funkciju predsjednika Društva prepustio je drugoj osobi jer nije mogao uskladiti svoje aktivnosti sa aktivnostima Društva. Novoizabrana predsjednica Društva je Elvira Šanta-Čaušević. Novoizabrani odbor na čelu sa predsjednicom krenuo je odmah sa radom i nastavio aktivnosti Društva preko folklorne sekcije. Dolaskom novog umjetničkog rukovodstva s koreografom, uspjeli smo velikim trudom i radom stvoriti društvo koje čuva kulturu i tradiciju Bosne i Hercegovine.

Tokom protekle godine uspjeli smo nabaviti potrebne nošnje za novu koreografiju, ali, nažalost, iako smo pokušali, nismo uspjeli dobiti prostoriju za rad "Preporoda". U prošloj godini naša folklorna sekcija učestvovala je na sljedećim manifestacijama:

30. 5. 2012. – Manifestacija "Gastro-dani" u Bosanskoj Dubici
11. 7. 2012. – Manifestacija povodom obnavljanja FK "Krajina"
15. 7. 2012. – Smotra folklora u Bosanskoj/Kozarskoj Dubici
21. 8. 2012. – Bajramski koncert u Bosanskoj/Kozarskoj Dubici
26. 9. 2012. – Manifestacija "Voće-fest" u Bosanskoj/Kozarskoj Dubici
28. 9. 2012. – Smotra folklora u Gornjem Vakufu
29. 9. 2012. – Nastup povodom predizborne tribine SDA
15. 12. 2012. – Učestvovali smo na Božićnom koncertu u Hrvatskoj Dubici/Hrvatska

21. 12. 2012. – Humanitarni koncert "Dobro se dobrim vraća" koji smo organizirali zajedno sa MDD "Merhamet" Bosanska Dubica
29. 12. 2012. – Godišnji koncert KUD "Naša mladost" Ključ u Ključu

Plan rada je od maja do kraja 2012. godine bio veoma ispunjen. Važno je napomenuti da smo na nastupima dobili velike pohvale od drugih i sklopili prijateljstva te uspostavili saradnju s mnogim sličnim društvima. Naše ambicije za budućnost su i dalje održati kontinuitet našeg dosadašnjeg rada, i naravno proširenje aktivnosti u vezi sa našom tradicijom i kulturom.

Predsjednica
Elvira Šanta-Čaušević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Brčko

U 2012. godini brčanski "Preporod" je realizirao najveći dio programom planiranih aktivnosti. Osim toga, značajan doprinos "Preporod" je učinio na predstavljanju i početku rada Sarajevskog unverziteta u Brčkom, konkretno dislociranih odjeljenja Prirodno-matematičkog fakulteta (fizika i matematika–nastavnički smjer) i Poljoprivredno-prehrambenog fakulteta – smjer biljna proizvodnja. U realizaciji redovnih programskih aktivnosti najznačajnijim izdavajamo sljedeće:

Biblioteka "Preporod"

U okviru redovnih aktivnosti "Preporoda" u 2012. godini znatno je unaprijeđen rad biblioteke "Preporoda" kupovinom i doniranjem novih naslova te ažuriranjem elektronskog kataloga knjiga, dostupnog na web stranici preporod-brcko.ba (biblioteka). Biblioteka broji 1885 knjiga ili 1500 naslova i više od 300 redovnih čitalaca/korisnika.

Predstavljačka djelatnost:

1. U proljeće 2012. godine, 7. aprila, u Domu kulture u Brčkom organizovano je književno veče sa Abdulahom Sidranom. Dva sata nezaboravnog druženja sa velikim brojem Brčaka upotpunio je i nastup sarajevskog umjetnika Seje Pitića.
2. U okviru obilježavanja Mjeseca knjige 17. oktobra u zgradi "Islahijjeta" priređeno je veče sa književnicom Biserom Alikadić. Razgovor sa književnicom vodio je Edin Jašarević, prof. bosanskog jezika i književnosti.
3. U Domu kulture u Brčkom, 29. aprila, promovisana je knjiga *Šahovići 1924 – Kad su vakat kaljali insani* autora akademika Šerbe Rastodera. U predstavljanju knjige, učestvovali su i akademik Muhamed Filipović, Novak Adžić te Enes Pašalić, uz moderiranje Fehima Mujanovića, profesora historije iz Brčkog. Promociju su zajednički organizovali "Preporod", Islamska zajednica, Merhamet i Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

4. Knjiga *Bošnjaci nakon socijalizma* autora Šaćira Filandre promovirana je u zgradi "Islahijjeta" 23. maja. Knjigu su promovirali prof. dr. Senadin Lavić i prof. dr. Enver Halilović.
5. Dvadeset prvog novembra upriličen je razgovor o knjizi *Bosanski rat Dobrice Ćosića* autora Muhameda S. Mujkića iz Brčkog. Osim autora, u razgovoru o ovoj knjizi učestvovao je prof. dr. Smail Čekić iz Sarajeva.
6. Povodom 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, u zgradi "Islahijjeta" predstavljena je knjiga *Bosanski identitet i suverenitet* autora prof. dr. Omera Ibrahim-agića. O knjizi su govorili prof. dr. Asim Mujkić, doc. dr. Saša Leskovac i doc. dr. Edin Ramić.
7. Dvanaestog decembra, u Domu kulture u Brčkom promovirano je izdanje *Rječnika bosanskog jezika* autora prof. dr. Dževada Jahića. Na promociji su, učestvovali i akademik Muhamed Filipović, prof. dr. Refik Bulić te mr. Amira Džibrić.

Izložbe:

– U okviru progama obilježavanja 20 godina osnivanja 108/215 Viteške motorizovane brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine brčanski "Preporod" i Koordinacija boračkih udruženja u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona priredili su izložbu dokumenata "Kontinuitet nezavisnosti BiH". U galeriji "Islahijjeta", 3. marta, izložbu je otvorio direktor tuzlanskog Arhiva prof. dr. Izet Šabotić.

– Povodom Kurban-bajrama, "Preporod" Brčko i Medžlis Islamske zajednice organizirali su izložbu dokumenata i fotografija Ataha Mahića "Brčko kroz vrijeme". Kratak osvrt na životni i profesionalni angažman Ataha Mahića pripremio je Sead Burić, a izložbu otvorio Ahmet Ajanović. Prema našoj evidenciji, izložbu je posjetilo i pogledalo 1200 osoba.

Rad sa mladima:

– Dramski studio "Arlekino" u 2012. godini bilježi uspješan rad. Predstavu *To je propast tvoja* izveli su četiri puta za učenike brčanskih srednjih škola, i to 23. i 24. februara te 1. i 2. marta. Ova aktivnost realizirana je u saradnji sa Odjeljenjem za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta BiH. Uspješan nastup i predstavljanje van granica Bosne i Hercegovine članovi "Preporodovog" dramskog studija bilježe u Bečeju (Srbija) na internacionalnom festivalu "Majske igre" održanom od 29. do 31. maja. Sa tog festivala predstava *To je propast tvoja*, kojom su se predstavili, osvojila je nagradu za najbolju predstavu u cjelini, dodijeljenu od dječijeg žirija, dok je stručni žiri nagradio specijalnom nagradom glumicu Asju Čandić, kao i Vedada Podbićanina za najbolju epizodnu ulogu u istoimenoj predstavi. Rad na novoj predstavi počeo je u oktobru. Odabran je tekst *Teenage Show* autora Minje Bogovac i Nikole Zavišića. Premijera se očekuje krajem marta 2013. godine.

– Ansambl igara i pjesama brčanskog "Preporoda" nastavio je sa uspješnim radom. Prvo predstavljanje koreografijom "Muslimanske igre okoline Sarajeva" bilježe 7. marta u okviru programa obilježavanja godišnjice Brčko Distrikta na manifestaciji "Brčaci svome gradu"

– U okviru obilježavanja 20 godina osnivanja 108/215 Viteške motorizovane brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine organizovan je literarni i likovni konkurs za učenike

osnovnih i srednjih škola sa temama: *Djela uče čovjeka − djela ga i tješe* i *Riječi lete, zapisi ostaju*.

Na konkurs je prispjelo više od 200 radova. Za svečanost proglašenja najboljih upriličena je izložba svih radova i uručenje vrijednih nagrada prvonagrađenima.

Nagrade za literarni dio konkursa pripale su:
1. mjesto – Eldin Ibrahimbašić iz Ekonomske škole
2. mjesto – Emina Fazlović iz Devete osnovne škole Maoča
3. mjesto – Rialda Halilović iz Ekonomske škole

Nagrade za likovni dio konkursa pripale su:
1. mjesto – Enida Mulamujić iz Gimnazije
2. mjesto – Elma Mrkaljević iz Pete osnovne škole
3. mjesto – Kada Karahasanović iz Petnaeste osnovne škole

Ostale aktivnosti:

− I ove godine brčanski "Preporod" je bio nosilac aktivnosti učešća Brčanki i Brčaka na međunarodnoj manifestaciji "Marš mira – Srebrenica 2012". Iz Brčkog i okolnih mjesta na ovom Maršu učestvovalo je 150 osoba, svih uzrasta. Pomoć u realizaciji ovih aktivnosti pružila je brčanska izvršna i zakonodavna vlast te brojni privrednici i institucije.

− Povodom dvadesete godišnjice od osnivanja interneta, za čiji razvoj posebne zasluge ima Društvo za internet, predvođeno njegovim osnivačima Vintom Cerfom i Bobom Kahnom, BZK "Preporod" Brčko organizirao je javnu raspravu o temi "20 godina interneta". Uvodničar na javnoj raspravi bio je prof. dr. Enes Kujundžić, član Svjetskog društva za internet. Javna rasprava održana je 14. juna 2012. godine u 20.00 sati u zgradi "Islahijjeta".

− Osmog maja 2012. godine održana je Javna tribina o temi "Perspektive visokog obrazovanja u Brčko distriktu BiH – Univerzitet Sarajevo u našem gradu". Organizatori tribine bili su "Preporod" Brčko i Medžlis Islamske zajednice Brčko. Na Javnoj tribini su učestvovali rektor Sarajevskog univerziteta prof. dr. Faruk Čaklovica, dekan Prirodno-matematičkog fakulteta prof. dr. Rifat Škrijelj, dekan Poljoprivredno-prehrambenog fakulteta prof. dr. Mirsad Kurtović, dekan Pedagoškog fakulteta prof. dr. Uzeir Bavčić i prodekan za nastavu Pravnog fakulteta docent Edin Halapić. Prisutni su upoznati sa namjerom Sarajevskog univerziteta da u akademskoj 2012/2013. godini u Brčkom organizira dislocirana odjeljenja za studijske programe fizike, matematike, predškolskog odgoja i obrazovanja, poljoprivrednog i pravnog.

Aktivnosti institucija i pojedinaca realizirane u zgradi "Islahijjeta" uz pomoć i asistenciju "Preporoda"

Zgrada "Islahijjeta" je mjesto realizacije raznovrsnih aktivnosti pojedinaca i institucija iz našeg grada kojima je na uslugu stavljena kompletna infrastruktura bez naknade.

Naša sugrađanka Dijana Radeljaš, profesorica tjelesnog odgoja, kroz sekciju sportske rekreacije za žene i djecu, u zgradi "Islahijjeta" tri puta sedmično okuplja pedeset članica.

Probe gradskog hora, časovi klasične gitare te brojni neformalni sastanci i okupljanja su svakodnevni život koji se odvija u zgradi "Islahijjeta". Od oktobra 2012. godine Centar za terapiju i rehabilitaciju "Vive žene" iz Tuzle u zgradi "Islahijjeta" realizira redovan psihosocijalni rad sa grupom žena članica Udruženja nestalih nasilno odvedenih i ubijenih Bošnjaka Brčko Distrikta BiH i članovima Udruge/udruženja logoraša Brčko Distrikt BiH. Psihosocijalmi rad se odvija dva puta sedmično u dvije grupe. Organizacija porodica šehida i poginulih boraca i druga boračka udruženja organiziraju svoje redovne i svečane sjednice u zgradi "Islahijjeta" uz stručnu i tehničku podršku "Preporoda".

U 2012. u prostoru "Islahijjeta" realizirani su i sljedeći sadržaji:

− 4. aprila održana je promocija knjige pjesama *Plave fuze i druge ljubavi* afirmiranog brčanskog književnika Zejćira Hasića u organizaciji Književnog kluba Brčko Distrikt BiH.

− 28. juna upriličena je promocija knjige pjesama *Ljubav i nostalgija* autorice Drite Kadić, Brčanke koja živi i radi u SAD-u.

− 26. oktobra u Zgradi "Islahijjeta" upriličen je tradicionalni bajramski prijem u organizaciji Medžlisa Islamske zajednice Brčko.

− 30. oktobra upriličena je promocija zbirke pjesama *Snovi spleteni rosom* Brčanke Jasemine Ademović koja živi i radi u Norveškoj i promocija beogradskog reizdanja knjige priča *Klupa za tihu raju* afirmirane brčanske književnice Mirjane Đapo

− 14. novembra, povodom obilježavanja 1434. hidžretske godine, Islamska zajednica je organizirala Javnu tribinu o temi "Religija i politika" s predavačem prof. dr. Hilmom Neimarlijom iz Sarajeva.

− 1. decembra Književni klub Brčko Distrikt BiH je u sklopu Regionalnih pjesničkih susreta u Brčkom u zgradi "Islahijjeta" priredio poetsko muzičko veče.

− 21. decembra Medžlis Islamske zajednice Brčko je organizirao promociju knjige *Beskrajna svjetlost Muhameda a. s.* autora M. Fethullah Gulena.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Bužim

Općinsko društvo BZK "Preporod" Bužim je u 2012. godini obilježilo 20 godina postojanja. To je bio povod da se oživi rad ovog udruženja, koje je u posljednjih nekoliko godina bilo u prilično nezavidnom položaju, kada je riječ o podršci institucija, tako da mu je prijetilo i samo gašenje. Iako je u toku 2012. godine bilo nekoliko značajnih aktivnosti i nastupa djelatnika "Preporoda", kako u domovini, tako i na internacionalnoj sceni, ne može se reći da se radilo o organiziranom djelovanju ovog društva.

Do organiziranog rada dolazi u oktobru, kada dosadašnji predsjednik, zajedno sa grupom sugrađana, mladih intelektualaca i kulture željnih ljudi, a uz podršku novoiza-

branog načelnika općine Bužim, oživljava rad "Preporoda". Nakon toga uslijedio je niz aktivnosti, od izložbi, predavanja, pripreme za izdavanje i promovisanje monografija Bužima s nazivom *Bužim kroz vrijeme*, te brojnih inicijativa koje imaju cilj obogaćivanje javnog prostora elitnim kulturnim sadržajima.

Početkom 2013. godine održat će se i obnoviteljska skupština, na kojoj bi trebao biti izabran novi predsjednik i novo rukovodstvo BZK "Preporod" Bužim.

Aktivnosti BZK Preporod u 2012. godini:

− Rad na izradi monografije grada Bužima autora Amira Sijamhodžića i Adnana Softića, koji traje od kraja 2010. godine, nastavljen je i u toku cijele 2012. godine, a u koordinaciji sa BZK "Preporod".

− 19. februar 2012. godine, izdavanje i promocija monografije nogometnog kluba "Vitez" naziva *OFK Bratstvo − NK Vitez: 40 godina*, autora Nedžiba Vučelja i Edhama Eminića, u prostorijama amfiteatra MSŠ Bužim.

−13-15. juli 2012. godine, nastupi Seada Emrića (umjetničkog slikara) i Halide Emrić (dizajnera umjetničke keramike) na "Šile Bezi" festivalu u Istanbulu.

− 16. septembar 2012. godine, učešće Halide Emrić na selektivnoj internacionalnoj izložbi umjetničke keramike 13. Extempore "Piran 2012". (Od pristiglih 59 radova autora iz cijelog svijeta, međunarodni stručni žiri je za ovogodišnju izložbu odabrao 28 radova. Prvi put na ovom događaju učestvovala je i Bosna i Hercegovina, koju je predstavljala umjetnica iz Bužima Halida Emrić. Rad Halide Emrić ima sve karakteristike aktuelnog umjetničkog konteksta u svijetu, te odražava duh bosanskog tla na kojem je nastao i iz kojeg ona u svojim umjetničkim istraživanjima crpi inspiraciju.).

− 25. oktobar 2012. godine, izložba umjetničke keramike Halide Emrić otvorena je za Kurban-bajram u prostorijama Gradske biblioteke u Bužimu.

− 10. novembar 2012. godine, organiziranje jednodnevne posjete Zagrebu, gdje u grupnom ambijentu nekoliko članova "Preporoda" obilazi neke od značajnih kulturnih sadržaja i ustanova ovog grada (muzeji, galerije, biblioteke, trgovi, crkve, zagrebačka džamija, i sl.)

− 26. novembar 2012. godine, održano druženje članova "Preporoda", o temi uloga i značaj BZK "Preporod" Bužim u proteklih 20 godina, a povodom dviju decenija rada i djelovanja ovog udruženja u Bužimu.

− 29. novembar 2012. godine, izložba slika Seada Emrića u galeriji Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću.

− 17. decembar 2012. godine, predavanje Seada Emrića, predsjednika BZK "Preporod" Bužim, o liku i djelu Mersada Berbera, velikog bošnjačkog i svjetskog umjetnika u Bužimu.

Predsjednik
Sead Emrić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Doboj Istok

− U večernjim satima, 8. januara 2012. godine, na poziv Općine Gračanica i BZK "Preporod" Gračanica, u velikoj sali BKC Gračanica, naše društvo je priredilo cjelovečernji kulturno-zabavni program.

− U sali restorana "Leptir" u Klokotnici, u petak, 13. januara 2012. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, upriličena je promocija zbirke drama *Život iz druge ruke* autora Ismeta Suljića, a izdavač zbirke je BZK "Preporod" Doboj Istok. O knjizi su govorili, književnik, recenzent i urednik Mirzet Ibrišimović, te, također, književnik i publicist, mr. Fatmir Alispahić.

− Cijeneći historijski značaj 1. marta, 1992. godine, kada su se građani RBiH na referendumu izjasnili da žele da žive u samostalnoj, suverenoj i nezavisnoj RBiH, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Doboj Istok, svake godine na prigodan način obilježava ovaj, za našu domovinu možda i najznačajniji događaj u novijoj historiji. Tako je i ove, 2012. godine, u četvrtak, 1. marta, u prepunoj sali Doma kulture u Klokotnici, prigodnim referatima, stihovima i bogatim kulturno-zabavnim programom obilježena dvadeseta godišnjica Dana nezavisnosti RBiH.

− U povodu 15. aprila, Dana Armije RBiH, našem društvu pripala je čast, ali i obaveza da priredi kulturno-zabavni program u povodu ovog historijskog događaja za BiH. Osim generala ARBiH, komandanata, predstavnika raznih boračkih udruženja, političkih stranaka, javnih ustanova i predstavnika vlasti od općinskog do državnog nivoa, manifestaciji je prisustvovao i ministar OSBiH, Muhamed Ibrahimović.

− Na poziv grada Burse iz Turske naš folklorni ansambl je sa BKUD "Ljiljan" iz Drenovaca iz Hrvatske, učestvovao na međunarodnoj manifestaciji folklora u Bursi, 4. maja 2012. godine. Po povratku iz Burse, odakle smo ponijeli divne i nezaboravne utiske, bili smo gosti i konačili smo kod naših starih prijatelja u Istanbulu, tačnije, u općini Pendik, koja se nalazi u azijskom dijelu Istanbula. Tom prilikom smo i zvanično pozvani da iduće godine naš dječiji folklor učestvuje na dječijem festivalu folklora u Istanbulu.

− U sali NUB-e "Derviš Sušić" u Tuzli, u četvrtak, 10. maja 2012. godine, upriličena je promocija zbirke drama *Život iz druge ruke* autora Ismeta Suljića. Promotori su bili, književnik i publicist, mr. Fatmir Alispahić i književnik i urednik zbirke, Mirzet Ibrišimović.

− Ubrzo po povratku iz Turske, našem Društvu se obratila porodica Čirak iz Gornje Tuzle, sa molbom za pomoć njihovoj teško oboljeloj, petogodišnjoj curici, Marizeli Čirak. S obzirom na to da smo i ranije bili organizatori četiri humanitarna koncerta, čija je svrha da kupovinom ulaznica za koncerte, posjetioci pomognu u liječenju teško oboljelih osoba, 20. maja 2012. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, održan je navedeni humanitarni koncert.

− 26. maja 2012. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, BZK "Preporod" Doboj Istok, priredio je Svečanu akademiju u povodu Dana MZ Klokotnica, uz bogat kulturno-zabavni sadržaj, nazvanu "Dani otpora". Naime, 4. maja 1992. godine, samoorganizovani dobrovoljci, uglavnom mještani ove najmnogoljudnije MZ u BiH, pružili su prvi oružani otpor agresoru koji je nadirao sa planine Ozren, sa ciljem da, ovladavši ovom najvećom mjesnom zajednicom, uspostavi koridor sa "sabraćom" na planini Trebava.

− Na poziv prvog čovjeka općine Doboj, gosp. Obrena Petrovića, naš folklorni ansambl je, 3. juna 2012. godine, učestvovao na smotri folklora u Doboju.

−16. juna 2012. godine, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, na poziv organizatora smotre folklornog stvaralaštva, "Puračić 2012.", KUD "Puračić" iz Puračića kod Lukavca, učestvovao je na ovoj manifestaciji folklora.

− "Spreča 2012" naziv je IV međunarodne smotre folklornog stvaralaštva u Doboj Istoku, koja je u organizaciji BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, upriličena u Klokotnici, 1. jula 2012. godine. Na ovoj, sada već tradicionalnoj manifestaciji folklora, osim folklornih ansambala iz cijele BiH, učestvovala su i dva folklorna ansambla iz Turske, Bugarske, Grčke, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije i Srbije. Ono što je dodatno obogatilo ovaj festival folklora i pobudilo pažnju više od 3000 posjetilaca, jeste izbor najljepše ženske narodne nošnje. Na kraju je žiri, koji su činili svi predstavnici učesnika Festivala, odlučio da diploma sa prigodnim poklonom, za najljepšu narodnu nošnju Festivala folklornog stvaralaštva "Spreča 2012." u Doboj Istoku, pripadne predstavnici iz Makedonije, drugo mjesto predstavnici iz Bugarske, a treće mjesto predstavnici Turske.

− Nizom kulturno-sportskih manifestacija, dodjelom priznanja i posjetom mezarja poginulih boraca 109./224. Brigade Doboj, 2. jula 2012. godine, obilježena je 20. godišnjica od formiranja 109./224. Brigade Doboj. Svečanu akademiju povodom ovog značajnog jubileja, sa bogatim kulturno-umjetničkim programam, u sali Doma kulture u Klokotnici, priredila je BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok.

− 3. jula 2012. godine, na poziv Općine Zavidovići i KUD "Krivaja" Zavidovići, folklorni ansambl Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, učestvovao je na ovom internacionalnom festivalu folklora.

− Odmah nakon festivala u Zavidovićima, tačnije, 4. jula 2012. godine, naš folklorni ansambl učestvovao je i na VII internacionalnom festivalu folklora u Maglaju „Kolo na bosanskom ćilimu".

− Na poziv Općine Travnik i KUD-a "Mladost" Višnjevo, organizatora međunarodne smotre folklora, naš folklorni ansambl je 15. jula 2012. godine, učestvovao i na ovom festivalu folklornog stvaralaštva.

− U organizaciji Općine Gračanica, MIZ Gračanica i BKC Gračanica, Bošnjački hor "Ašk", hor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Doboj Istok, se 17. jula 2012. godine, u povodu dolaska ramazana, skupa sa još šest horova iz Doboja i Gračanice, na tarasi Osman-kapetanove medrese u Gračanici, predstavio brojnim posjetiocima ove kulturno-vjerske manifestacije, organizirane u povodu ramazana.

− U organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, 29. jula 2012. godine, u prostorijama kluba Društva u Klokotnici, upriličen je iftar za članove Društva i njihove roditelje. Svesrdnu pomoć u spremanju bošnjačkih tradicionalnih jela za ovakve prilike, i uopće za pripremu iftara, pružile su majke naših najmlađih članova.

− Povodom Ramazanskog bajrama, naše društvo je 18. augusta 2012. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, za građane Doboj Istoka priredilo Bajramsku akademiju sa bogatim kulturno-zabavnim sadržajem. Osim prigodnih stihova, brojni posjetioci akademije istinski su uživali u bosanskim sevdalinkama, ilahijama, kasidama, folkloru i narodnom kolu. Na ovoj bajramskoj akademiji učestvovali su i KUD-a iz Orahovice i Dobošnice.

− Na poziv KUD-a "Mirsad Sinanović" iz Orahovice kod Gračanice, bošnjački hor "Ašk", hor BZK "Preporod" Doboj Istok je 19. augusta 2012. godine, učestvovao prilikom održavanja bajramske akademije u ovoj mjesnoj zajednici

− Isto tako, u povodu Ramazanskog bajrama, u MZ Babići, Općina Gračanica, na poziv Udruženja Mladih "Sijedi krš", članovi našeg društva su 20. augusta 2012. godine, učestvovali u obilježavanju ovog najvećeg blagdana muslimana.

− U Srebreniku je 26. augusta, u centru grada upriličena smotra folklora, na kojoj se sa dvije koreografije predstavio i folklorni ansambl Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok.

− Nakon što je naše društvo, 2010. godine, svojim bogatim i šarenolikim nastupom prilikom bajramske akademije u Cirihu i Ženevi u Švicarskoj, oduševilo na hiljadu naših Bosanaca i Hercegovaca, i ove smo godine dobili poziv da gostujemo u Ženevi. Tako smo 8. septembra 2012. godine, u velikoj dvorani u centru Ženeve, u toku dvoiposatnog predstavljanja, još jedanput pokazali i dokazali da se intenzivan rad zaista isplati. Smjenjivale su se ilahije, kaside, sevdah, folklor, recitali i izvođenje drame *Salkin izbor*, autora Ismeta Suljića, koju su izveli članovi naše dramske sekcije. U sklopu bajramske akademije, kao specijalni gost akademije, bio je hafiz Sulejman Bugari. Napominjemo da su sve troškove koji su nastali, kao i ranije, snosili naši ljubazni domaćini.

− Po povratku iz Ženeve, naše društvo je bilo organizator humanitarnog koncerta: "Igrom i pjesmom za našeg Suljagu". Naime, nakon pada sa velike visine, naš sazlija Suljo Osmanović povrijedio je kičmu, zbog čega je ubrzo bio podvrgnut operaciji kičme, kojom prilikom su mu ugrađeni i implantati. S obzirom na to da je Suljo na birou rada i da nema nikakvih primanja, za troškove operacije i ugradnju implantata trebao je platiti ne baš mali iznos. Tako smo, 23. septembra 2012. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, organizovali humanitarni koncert.

− 3. oktobra 2012. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, u restoranu "Leptir" u Klokotnici, održani su šesti književni susreti "Kasim Deraković". Ove susrete otvorio je književnik i pomoćnik ministrice obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi TK, Zlatko Dukić. Uz evociranje uspomena na Kasima Derakovića, književnik Mirzet Ibrišimović prisutnima je predstavio zbirku drama *Život iz druge ruke* autora Ismeta Suljića. Još na prošlim susretima organizator je odlučio da se prilikom svakih susreta upriliči omaž jednom od zavičajnih pisaca. Tako je na šestim susretima omaž posvećen književniku i akademskom slikaru iz Gračanice, Nijazu Omeroviću, o čijem plodonosnom radu je govorio književnik i publicist Fatmir Alispahić.

− 6. oktobra 2012. godine, naše društvo je učestvovalo na humanitarnom koncertu "Pjesmom i igrom za Brajču", koji je održan u MZ Lukavica, u organizaciji MZ Lukavica i KUD-a "Lukavica" iz Lukavice. Naime, već dvije godine, nastavnik informatike iz Lukavice Ibrahim Smajić, nakon moždanog udara, leži u komi. Iako nema izgleda za njegovo izlječenje, organizator humanitarnog koncerta je odlučio da sredstvima od ulaznica pomogne njegovoj porodici.

− Na poziv naših prijatelja, članova KUD-a "Rodna gruda" iz Dugog Sela kod Zagreba, naš folklorni ansambl je 20. oktobra 2012. godine, u restoranu "Ćurak" u Rugvici kod Zagreba, učestvovao na humanitarnom koncertu za pomoć porodici Marka Križića.

− 25. oktobra 2012. godine, društvo je priredilo bajramsku akademiju u povodu Kurban-bajrama, u sportskoj Sali JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici.

− Ismet Suljić napisao je scenarij za TV dramu *Zumro dušo, pendžer mi o'škrini*, na osnovu koga je TV Akcija Online iz Tuzle prihvatila da snima TV dramu koja se sastoji od petnaest scena. Sve glavne uloge u drami igraju članovi dramske sekcije našega društva, koji su još jedanput pokazali i dokazali svoju svestranost kada je riječ o kulturi i kulturnom stvaralaštvu uopće. Jedanaestog novembra 2012. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, upriličena je premijera spomenute TV drame.

− Pred novogodišnje praznike, na molbu nekolicine porodica naših ljubaznih domaćina koji žive i rade u Ženevi, a koji su za praznike boravili u BiH, naše društvo je organizovalo prednovogodišnju priredbu, koja je upriličena 29. decembra 2012. godine u Domu kulture u Klokotnici.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Dubrovnik

Februar

– Pripremanje knjige za objavljivanje *Bošnjaci – Muslimani u odbrani Dubrovnika: 1991-1995* autora Kemala Tursunovića Zmaja. U grupi za obradu i pripremu knjige za štampu bili su: lektor Mato Jerinić, urednica Minela Fulurija, grafička priprema priloga Amira Tursunović, dizajn omota knjige Irmis Spahović i predstavnik izdavača Izet Spahović.

Mart

– U povodu 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, organizirana je 9. marta "Bošnjačka noć" u hotelu "Lero". U organizaciji KDB „Preporod" Dubrovnik, dubrovačke Bošnjakinje i Bošnjaci i građani Dubrovnika, u dvorani hotela "Lero" svečano su obilježili Dan nezavisnosti svoje matične domovine Republike Bosne i Hercegovine. Tom prigodom djevojke i mladići iz "Preporoda" izveli su nekoliko recitacija poznatih bošnjačkih pisaca Mehmedalije Maka Dizdara, Meše Selimovića, Abdulaha Sidrana, Enesa Kiševića i Nedžada Ibrišimovića. Izvođači su bili: Džehva Mustajbašić, voditeljica programa, ženski zbor "Dubrovački zumbuli", muški zbor "Behar"' iz Goražda, vokalni solista Arnela Spahović, te recitatori: Armina Džano, Elvis Agović, Minela Čampara i Himzo Oglečevac.

– 23. marta, počeo je četvrti tečaj plesa naziva „Plesom protiv droge". Voditelji programa su bili Arnela Spahović i Jozo Serdarević, prof. Ovaj tečaj plesa organiziran je da privuče što veći broj djevojaka i mladića, osnovaca, srednjoškolaca i studenata, te da stvaraju poznanstva i druženja i skrenu pažnju na opasnost droge i ostalih poroka koji uništavaju mladi naraštaj.

April

– 5. aprila, delegacija "Preporoda" posjetila je Sarajevo povodom Dana grada Sarajeva. Delegacija "Preporoda" iz Dubrovnika u sastavu: Izet Spahović, predsjednik, Aziz Hasa-

nović, Ademir Panjeta, Senad Elezović, Kemal Tursunović i Sejo Ramčić posjetila je Matični "Preporod" i Ministarstvo za raseljena lica i izbjeglice BiH. Šestog aprila položili su cvijeće na Most Suade Dilberović naše sugrađanke, prve žrtve agresije na Sarajevo.

Maj

– U organizaciji KDB "Preporod" iz Dubrovnika održan je humanitarni koncert "Ruka ruci" za pomoć obitelji Envera Babića, na kojem su nastupili: KUD "Blagaj" iz Blagaja, "Mostarske sevdalije" iz Mostara, mješoviti zbor "Dubrovački zumbuli" i klapa "Fortuna" iz Dubrovnika. Glavna atrakcija koncerta bio je voditelj i humorist Ismet Horo iz Goražda. Prikupljena novčana sredstva 45.000.00 KN u potpunosti su prenesena na već otvoreni humanitarni račun kod Raiffesen banke, na ime pomoći obitelji Envera Babića, i transparentno usmjerena u svrhu liječenja supruge Envera Babića i uplaćivanja kreditnih rata za stan iste obitelji.

– U spomen žrtvama srebreničkog genocida, 25. maja iz Gruža je krenuo konvoj mladih dubrovačkih Bošnjaka i njihovih prijatelja naziva "Da se nikad ne zaboravi" u Srebrenicu. U konvoju je učestvovalo 50 dubrovačkih Bošnjakinja i Bošnjaka različitih uzrasta i drugih posjetitelja različitih konfesija, kojih je svake godine sve više, koji su na dostojanstven način odali počast žrtvama genocida. Dvanaest autobusa iz cijele Hrvatske sa 550 sudionika krenulo je u Srebrenicu u petak, 25. maja. Ciljevi ovog konvoja su bili podijeliti bol i tugu sa obiteljima nestalih i ubijenih, odati poštovanje žrtvama genocida, dati moralnu potporu održivom povratku u Srebrenicu, Bratunac i Podrinje te iskoristiti vrijeme u druženju i razgovorima sa preživjelim Srebreničanima, od običnih ljudi do vjerskih, političkih i kulturnih predstavnika Bošnjaka Srebrenice, i čuti njihove probleme sa kojima se svakodnevno suočavaju.

Juni

– U Gornjem Vakufu je 8. juna počeo 5. Internacionalni festival ilahija i kasida koji tradicionalno organizira BZK "Preporod" iz Gornjeg Vakufa. KDB "Preporod" iz Dubrovnika sa svojim aktivistima su počastvovani da budu gosti ove manifestacije.

– U organizaciji Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik i Vijeća BNM u općini Župa –dubrovačka, održana je tribina "Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi" u amfiteatru Sveučilišta u Dubrovniku, 10. juna. Ovu tribinu otvorio je mješoviti zbor "Preporoda" iz Dubrovnika, a zatim je predstavljena monografija *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi* koju je objavio Institut za istraživanje zločina protiv čovječanstva i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Nakon uvodne riječi prof. Borisa Njavra govorili su general Armije BiH Stjepan Šiber, recenzent projekta prof. dr. Ismet Dizdarević te u ime Instituta koautori knjige prof. dr. Smail Čekić i prof. dr. Muhamed Šestanović.

Juli

– Pod pokroviteljstvom izdavača Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" iz Dubrovnika i suizdavača Udruge Bošnjaka branitelja Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije, u petak 6. jula u dvorani hotela „Lero" promovirana je knjiga *Bošnjaci − Muslimani u odbrani Dubrovnika 1991-1995*, autora Kemala Tursunovića Zmaja. U uvodnom izlaganju prisutnima se obratio predsjednik KDB „Preporod" Dubrovnik Izet Spahović kao glavni pokrovitelj i izdavač knjige. Program promocije knjige pjesmama su upotpunile članice zbora „Selam" te na taj način predstavljanje knjige učinile još bogatijim i ljepšim. O knjizi

i autoru govorili su: Marinko Vlašić, Mato Jerinić, književnik i glavni recenzent opisao je ovu knjigu kao zanimljiv povijesni dokument. Minela Fulurija, glavna urednica knjige govorila je o doprinosu bošnjačkih asocijacija tokom domovinskog rata, pa i poslije. Aziz Hasanović Zis, dragovoljac, zapovjednik postrojbe minobacača i predsjednik Udruge Bošnjaka branitelja Dubrovnika, naglasio je da je ponosan što je grad Dubrovnik branilo 500 Bošnjaka branitelja.

–7. jula održan je XV Internacionalni festival prijateljstva u Goraždu, na kojem je učestvovao Mješoviti zbor KDB "Preporoda" iz Dubrovnika. "Dubrovački zumbuli" svojim najnovijim izvedbama sevdalinki, ilahija i kasida, na fantastično uređenoj i osvijetljenoj bini u centru Goražda, dali su dodatni i neizbrisiv pečat posebnosti ovoj manifestaciji.

–11. jula, muzički ansambl BZK "Preporod" iz Dubrovnika nastupio u Mostaru uz potporu RH – Savjeta za nacionalne manjine i Grada Dubrovnika.

– 21. jula otvoren je spomen park i spomen obilježje za 1.156 poginulih Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Republike Hrvatske. Među navedenim poginulim braniteljima Bošnjacima nalaze se i 23 poginula dubrovačka Bošnjaka koji su dali svoj mladi život za obranu Dubrovnika. Na ovoj velikoj manifestaciji prisustvovali su i branitelji, aktivisti "Preporoda" iz Dubrovnika koju su položili vijenac i odali počast poginulim Bošnjacima braniteljima Domovinskog rata.

Septembar

– Članovi KDB "Preporod" Dubrovnik boravili su na Kosovu i Sandžaku, gdje su predstavili grad Dubrovnik na Međunarodnom festivalu folklora, etnologije, eksponata i rukotvorina "Kosovo 2012", koji je održan u Prištini i Prizrenu od 20. do 22. septembra.

Novembar

– 30. novembra, u svečanoj kino-dvorani Kulturnog centra u Srebreniku održana je promocija knjige *Bošnjaci – Muslimani u odbrani Dubrovnika 1991-1995.* autora Kemala Tursunovića Zmaja.

– 8. decembra u organizaciji KDB "Preporod" Dubrovnik u hotelu Libertas "Rixos" predstavljena je knjiga našeg sugrađanina, književnika Feđe Šehovića *Gorak okus duše. Drame* koja je objavljena u *Ediciji Bošnjačka književnost u 100 knjiga* u izdanju Matičnog odbora BZK "Preporod" Sarajevo, 2010. godine. Promotori knjige bili su: prof. dr. Senadin Lavić i književnik i recenzent knjige Hadžem Hajdarević. Ime Feđe Šehovića neraskidivo je vezano za Dubrovnik, iako nije u njemu rođen, dugi je niz godina njegov građanin i pisac.

– U organizaciji Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik održana je 8. decembra, VI smotra folklora u Dubrovniku u hotelu Libertas "Rixos". Međunarodna smotra prijateljstva i folklora mladih u Dubrovniku okupila je 115 gostujućih članova zborova iz Hrvatske, BiH, Crne Gore i Srbije – Novi Pazar.

Predsjednik
Izet Spahović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Goražde

U 2012. godini Općinsko društvo "Preporod" iz Goražda imalo je sljedeće aktivnosti:

− U toku cijelog januara organizovane su sportske aktivnosti za djecu i omladinu.

− U januaru, februaru i martu organizovan je kurs arapskog pisma i pravilnog učenja Kur'ana za 20 polaznika sa 54 sata edukativnog rada.

− U aprilu samo organizirali posjetu Turskoj u saradnji sa Ministarstvom za socijalnu politiku i porodicu Republike Turske. U Tursku samo odveli 23 djece sa invaliditetom do 14 godina i sedam članova BZK "Preporod" kao pratnja, i tom prilikom posjetili smo Ankaru, Konju i Istanbul. U Ankari nas je ugostila direktorica za porodicu dr. Aylin Čiftići, a svečanom ručku je prisustvovala i ministrica Fatma Šahin koja je uručila djeci poklone. Ovo je prva posjeta djece sa invaliditetom Turskoj.

U saradnji sa studentima Turskog internacionalnog univerziteta iz Sarajeva (Ilidža) postavili smo jarbol sa zastavom Bosne i Hercegovine iznad Goražda. Uspostavili smo saradnju sa "Inegolom" udruženjem Bošnjaka u Turskoj blizu Burse, ugostili ih u prostoijama BZK "Preporod" Goražde i dogovorili dalju saradnju s njima.

− U julu smo primili delegaciju iz Ankare iz Općine Kečioren, koji su tom prilikom donirali sportsku opremu za naše članove.

− U toku obilježavanja Dana zlatnih ljiljana BiH ugostili samo bosanskohercegovačke heroje tako što smo im organizirali ručak u prostorijama BZK "Preporod" Goražde i održali čas historije sa našm članovima.

− U prvih šest mjeseci 2012. godine organizirana je mektebska nastava u saradnji sa medžlisom Islamske zajednice Goražde u prostorijama BZK "Preporod" Goražde koju je pohađalo 200 djece. Nastava je održavana subotom i nedeljom, od 8 do 14 sati poslije podne.

− Učestvovali smo na turniru u malon nogometu u povodu 20 godina odbrane Osanice kod Goražda na kojem je prvo mjesto osvojila ekipa naših članova.

− U toku ramazana organizirano je 250 iftara na raznim mjestima Općine Goražde. U saradnji sa Ambasadom Kraljevine Saudijske Arabije i atašeom vjere pri Ambasadi gospodinom Abdulmedžidom Ghatyahom Alghayathom organizirali iftar u hotelu "Behar" u Goraždu za političke, kulturne predstavnike na kojem je bilo više od 70 gostiju.

− U toku godine podijelili smo 1000 paketa sa prehrambenim artiklima u vrijednosti 50 KM. Ovo smo obezbijedili sa predstavnicima "HO" iz Istanbula i Berlina.

− U augustu su trojica predstavnika BZK "Preporod" Goražde sa predsjednikom Nedžadom Kurtovićem posjetili Ankaru i Općinu Kečioren, te učestvovali u programu koji je posvećen BiH. Tom prilikom su posjetili Ambasadu BiH i sastali se sa ambasadorom Dragoljubom Ljepojom.

− U aprilu je predsjednik Nedžad Kurtović učestvovao na Konferenciji "20 godina agresije u BiH i lik i djelo Alije Izetbegovića" u Istanbulu, gdje je održao predavanje o borbi i djelu Alije izetbegovića u BiH.

− U toku oktobra u danima Kurban-bajrama, BZK "Preporod" Goražde je organizirao klanje kurbana i podjelu kurbanskog mesa za socijalno ugrožene stanovnike, povratnike i druga udruženja u Goraždu. Obezbijeđeno je 13 krava, a podijeljeno je gotovo 1000 kurbana u količini od 4 do 5 kg (oko 5 tona mesa).

− BZK "Preporod" Goražde je donirao peć za kuhinju Kantonalnoj bolnici u vrijednosti 3000 KM.

− Održana je promocija dviju knjiga: Seada Kumre *Bajram, propisi, suneti, prestupi* i *Moralne vrline*, koju je preveo Sead Kumro.

BZK "Preporod" Goražde je najaktivnija i najveća organizacija u Goraždu kao i istočnoj Bosni, i u narednom periodu očekujemo niz aktivnosti i proširenje našeg djelovanja.

Predsjednik
Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Gornji Vakuf

Članovi BZK "Preporod" Gornji Vakuf kontinuirano rade na poboljšanju svog rada koji predstavljaju široj publici. Zbog posebnog doprinosa u razvoju i očuvanju kulturne baštine na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje i njene afirmacije u našoj zemlji i inozemstvu društvo je dobitnik Povelje sa grbom Općine Gornji Vakuf-Uskoplje u 2012. godini. Povelja sa grbom Općine Gornji Vakuf-Uskoplje dodjeljuje se privrednim društvima, ustanovama, udruženjima građana, drugim pravnim licima i pojedincima za izuzetan doprinos razvoju općine Gornji Vakuf-Uskoplje u oblasti privrede, kulture, obrazovanja, nauke, zdravstva, sporta i drugim oblastima života i rada.

− Pošto je ovo bila izborna godina za organe BZK "Preporod" Gornji Vakuf, 14. marta 2012. godine održana je Skupština na kojoj su izabrani novi organi. Za predsjednika Društva ponovo je izabran Alija Filan, a članovi ostalih tijela su sljedeći:

Za članove Izvršnog odbora izabrani su: Elhar Bukarić, potpredsjednik, Saima Bešić, sekretar, Elvis Abazović, Adis Agić, Saudin Cokoja, Derviš Musa, Haris Milanović, Emir Sinan.

U Nadzorni odbor izabrani su: Halima Crnica, predsjednica, Erdin Sinan i Samir Muminović.

U Sud časti izabrani su: Safet Abazović, predsjednik, Sead Čaušević i Asim Kirlić.

Po završetku radnog dijela održan je svečani dio na kome su dodijeljene zahvalnice dugogodišnjim partnerima Društva koji su kroz moralnu, materijalnu i svaku drugu pomoć bili na usluzi Društvu i njegovim članovima.

− BZK "Preporod" Gornji Vakuf, od samog početka rada ima cilj oformiti mnoštvo sekcija, koje su, ustvari, generator kreativnih ideja i projekata. Radom sekcija Društvo sudjeluje u očuvanju naše kulture i tradicije. Svakim danom postaje sve aktivnije, te dolaze novi članovi i pokreće različite projekte. Kako bi podstakao i nagradio kreativni rad svojih članova, 13. aprila 2012. godine u prepunoj sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf-Uskoplje organizovan je Cjelovečernji koncert sekcije Narodni ansambl BZK "Preporod" G. Vakuf. Ansambl ima cilj njegovanje tradicionalne bosanskoherce-

govačke pjesme. Osim toga, na bogatom repertoaru nalazi se nekoliko naslova etno i duhovne muzike. Narodni ansambl trenutno ima 35 članova podijeljenih u dvije grupe (A1 i A2) i na njenom čelu se nalazi mr. Emir Sinan. Sekcija već drugu godinu 9. jula nastupa na svečanom otvaranju "Ljetnih večeri" Janja kod Bijeljine. Osim, navedenog, sekcija je imala radnu godinu kroz nastupe na raznim manifestacijama u našem gradu i drugim gradovima širom BiH.

Istraživanje, njegovanje i javno prikazivanje kulturnog naslijeđa Bošnjaka, u Gornjem Vakufu-Uskoplju ima tradiciju dugu 50-ak godina. U početku su to bile grupe i sekcije koje su djelovale u okviru gospodarskih organizacija i škola. Prvo samostalno kulturno-umjetničko društvo u Gornjem Vakufu-Uskoplju osnovano je 1988. godine imenom "Mladost", koje je uspješno radilo do početka rata 1992. godine. Prestankom rata u Gornjem Vakufu-Uskoplju, u januaru 1995. godine ponovo se aktivira kulturno-umjetničko društvo, koje dobija ime po nekadašnjem članu koji je poginuo u ratu − Halilu Mršiću. Godine 2007. društvo prelazi pod okrilje BZK "Preporod" G. Vakuf. Trenutno broji 60-ak članova podijeljenih u tri grupe.

− *Folklorni ansambl BZK "Preporod" G. Vakuf* posjeduje i svoj orkestar koj broji tri harmonike, klavijaturu i bubanj. Vođa sekcije je dipl. inž. Haris Milanović, a koreograf je Safet Abazović. Sekcija je ove godine izvela novu koreografiju *Bosanska svadba* koja je pokazala veliki uspijeh. Nastupila je na "12 Smotri folklora Bugojno", "2 Smotri folklora Gornji Vakuf-Uskoplje", "Noći folklora i sevdalinki" i dr.

− Motivirani ljepotom i snagom bosanske ilahije i kaside, Redžif ef. Meštrovac zajedno sa grupom svojih učenika, sadašnjih članova hora, oformio je hor "Feth". Ovaj hor, oformljen polovinom 1998. godine, djelovao je sve do 2004. pod pokroviteljstvom Džemata Gornja Mahala, Memica-Gafića džamija. Nakon iznenadne smrti Redžifa ef. Meštrovca, hor postaje sekcijom BZK "Preporod" Gornji Vakuf. Današnji hor broji 30-ak članova koji su podijeljeni u dvije grupe. Prva grupa broji 15-ak članova, i to je grupa koja redovno uljepšava većinu manifestacija u našem gradu. Dok mlada grupa broji 19 članova koji, i također učestvuju u mnogim programima povodom vjerskih i nacionalnih praznika. Kao i svake godine i ove je Horska sekcija obišla mnoge bosanskohercegovačke gradove i učestvovala na mnogim manfestacijama duhovnog karaktera (svečanim akademijama, predavanjima, godišnjicama, festivalima). Hor je pobjednik 3. Festivala ilahija i kasida Gornji Vakuf-Uskoplje 2010. godine. Vođa hora je nastavnik Derviš Musa.

− *Dramska sekcija* BZK "Preporod" G. Vakuf uradila je tri predstave: *Timka* i *Ko je ukrao dnevnik*? u režiji nastavnice Zibe Hadžimehanović, te *Knja* u režiji Hatidže Ljubunčić. U toku su pripreme još dviju predstava. Sekcija broji 30-ak članova, uzrasti od 5 do 85 godina.

Predstava *Knja* doživjela je veliki uspjeh svojim postavljanjem već dvije godine zaredom kako u dijaspori, tako i drugim gradovima: Fojnici, Donjem Vakufu, Jajcu i Kiseljaku. Vođa sekcije je Ziba Hadžimehanović.

Društvo je suorganizator i učesnik raznih manifestacija (predavanja, koncerata i svečanosti). Pomoglo je u organizaciji humanitarnog koncerta humanitarne organizacije "Mladi mjesec" iz Ciriha, koja je otvorila svoju podružnicu u našem gradu. "Mladi mjesec" ima cilj pomagati ugroženim stanovnicima Gornjeg Vakufa-Uskoplja. Pomoglo

je da se uljepšaju razne manifestacije u našem gradu kao što je "I turnir u sjedećoj odbojci Open 2012", čiji je organizator sportski klub invalida sjedeće odbojke "Sloga" Gornji Vakuf-Uskoplje. Na Drugoj smotri folklora, u našem gradu pod organizacijom Centra za obrazovanje i kulturu, pored BZK "Preporod" Gornji Vakuf, narodnim igrama predstavila su se i druga kulturno-umjetnička društva: KUD "Krivaja" iz Cazina, BZK "Preporod" iz Bosanske Dubice, Gradski folklorni ansambl iz Bugojna, Folklorni sastav "Sevdah" BZK "Preporod" iz Jajca i HKD "Napredak" Uskoplje.

− Jedan od već prepoznatljivih projekata u našem radu postao je internacionalan, a to je "Festival ilahija i kasida" Gornji Vakuf-Uskoplje. Festival je počeo sa radom 2008. godine i postao je tradicionalna i najjača manifestacija u našem gradu i kantonu. Uvršten u strategiju razvoja Općine Gornji Vakuf-Uskoplje i turističku ponudu Turističke zajednice Kantona SBK-a. Nosilac i vlasnik projekta je BZK "Preporod" Gornji Vakuf. Osim organizatora u realizaciji učestvuje još 50-ak mladih članova našeg društva (polaznika osnovnih i srednjih škola, studenata i mladih profesora), koji su zaduženi za pripremu bine, doček zvanica, doček horova i solista i dr.

Mnogi horovi žele da učestvuju u ovoj noći, ali pravila su stroga i njih definiše organizator u saradnji sa predsjednikom žirija. Svake godine na Festivalu učestvuje 12 horova i 5 solista (ukupno 50 organizatora i 250 učesnika u programu). Glavni ciljevi Festivala su: afirmiranje amaterskog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini; afirmiranje mladih i stvaranje uslova za njihovo kreativno djelovanje; održavanje tradicije i običaja naroda Bosne i Hercegovine; afirmiranje univerzalnih ljudskih vrijednosti; poboljšanje turističke ponude naše općine;

− Društvo posjeduje i svoju web stranicu www.preporod-gv.ba na kojoj se redovno objavljuju njegove aktivnosti.

− Uz pomoć njemačke organizacije GIZ-a nabavljena je sva potrebna oprema za snimanje, praćenje i arhiviranje rada Društva uz pomoć web administratora Društva.

− U toku 2012. godine kompletan knjižni fond sa namještajem koji se nalazio u prostorijama BZK "Preporod" Gornji Vakuf dat je na korištenje Gradskoj biblioteci, koju vodi Centar za obrazovanje i kulturu, kako bi građani mogli lakše doći do potrebne literature.

− Od sredstava koja Društvo uspije uštedjeti od drugih projekata, kao i svake godine, nabavi novu nošnju i muzičku opremu za potrebe rada njegovih sekcija. Tako su ove godine nabavljeni klavijatura, bubnjevi, gitare, mikrofoni, ormari za čuvanje opreme i dr. Jedna od važnih namjera Društva je nabavka kompletne bosanske nošnje za Folklorni ansambl.

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

BZK "Preporod" Gradačac je i pored nedostatka finansijskih sredstava, uspio realizirati sadržaje predviđene programom rada i zadržati mjesto glavnog nosioca kulturnih zbivanja u Općini. I dalje je, što je već godinama tradicija, centralno mjesto okupljanja trenutno najpopularnijih književnika, publicističkih radnika, naučnika i mladih stvaralaca iz raznih

oblasti kulture i umjetnosti. Po svojoj lokaciji i interijeru adekvatnom bošnjačkoj tradiciji služi kao reprezentativno udruženje koje je svakog trenutka u funkciji da brojnim građanima, turistima i stranim delegacijama iskaže dobrodošlicu, pruži određene informacije i uveća prijatan dojam i impresije o Gradačcu.

Realizacija programskih sadržaja u 2012. godini odvijala se u različitim oblicima kulture i umjetnosti, kao što su: promocije, izložbe, okrugli stolovi, tribine, učešće u manifestacijama, saradnje sa određenim društvima i udruženjima koja imaju cilj očuvanje kulturne baštine Gradačca i Bosne i Hercegovine.

U januaru je realizirana dopunjena postavka starih fotografija Gradčca i njegovih mještana.

U februaru prostorije "Preporoda" poslužile su kao izložbeni prostor likovnog i literarnog stvaralaštva sekcije srednjih škola.

U martu, tačnije. 15. marta 2012. godine BZK "Preporod" je u saradnji sa Centrom za informisanje i kulturu "Ahmed Muradbegović" Gradačac, organizirala Književno veče u povodu četrdeset godina od smrti Ahmeda Muradbegovića s nazivom "Ahmed Muradbegović život i djelo". Priređivač je bio publicist i književnik Vahid Klopić. Veče je bilo popraćeno probranim tekstovima u interpretaciji prof. Muamere Bistrić.

U sklopu manifestacije "Dani islamske duhovne kulture" u "Preporodu" je 4. maja 2012. godine priređena "Promocija izdanja Gazi Husrev-begove biblioteke" sa promotorima dr. Mustafom Jahićem i Osmanom Lavićem, bibliotekarom. Moderator je bio mr. Nusret ef. Kurjaković, a prisutnima se obratio i načelnik Općine mr. Fadil Imširević.

Kao i svakog maja, dok traju Gradačački književni susreti, "Preporod" je mjesto okupljanja književnika, publicista i gostiju iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, pa i šire. Dana 26. maja 2012. godine u "Preprodu" je sa početkom u 18:00 sati realiziran Homage Nedžadu Ibrišimoviću. Učesnici su bili mr. Fatmir Alispahić i Sadeta Subašić, prof., a u 20:00 sati na istom mjestu je održano završno Književno veče sa sljedećim učesnicima: Bisera Alikadić, Šimo Ešić, Ferida Duraković, Ljubica Ostojić, Adisa Bašić, Nijaz Alispahić, Amir Brka, Muhidin Šarić, Ismet Bekrić, Irfan Horozović i Vahid Klopić. U toku večeri Bisera Alikadić je kao član žirija u sadržaju "Ljepote moga grada" / likovno stvaralaštvo mladih/ uručila prigodne nagrade najuspješnijima.

Osmog juna 2012. "Preporod" je organizirao promociju knjige *Bošnjaci nakon socijalizma* autora prof. dr. Šaćira Filandre. Promotori su bili prof. dr. Izet Beridan i prof. dr. Senadin Lavić. Moderator promocije je bila predsjednica "Preporoda" Kadira Abdulahović.

Godišnjica smrti Husein-kapetana Gradaščevića obilježena je 17. augusta, u suradnji sa Medžlisom Islamske zajednice u Gradačacu, tevhidom i vjerskim sadržajima u džamiji Husejniji prije džuma namaza.

Drugog dana Ramazanskog bajrama, 20. augusta, BZK "Preporod" je sa Medžlisom Islamske zajednice kao nosiocem aktivnosti, učestvovao u organizaciji poklanjanja hatmadove polaznika mekteba Reuf-begove džamije Gradačacu. Značaju i veličini ovog događaja doprinijelo je prisustvo i učešće reis-ul-leme Mustafe ef. Cerića i muftije Tuzlanskog kantona ef. Huseina Kavazovića, a hor Reuf-begove džamije je sve popratio učenjem ilahija i kasida.

U dane 24. i 25. maja na inicijativu gosp. Marka Josića i predsjednika Savjeta "Preporoda" gosp. Ferhata Mustafića, sa HKD "Napredak" organizirana je Prva likovna kolonija

"Godina 2012". Učestvovalo je desetak slikara Udruge likovnih umjetnika "Fortuna-Art" sa sjedištem u Zagrebu.

Naša sugrađanka, gospođa Sadeta Dubravić, koja živi u Zagrebu, inicirala je posjetu Udruženja žena bankovnih radnica iz Zagreba. Tako je BZK "Preporod", 13. i 14. septembra, bio domaćin i Udruženje žena upoznala sa znamenitostima i historijskim vrijednostima Gradačca.

Oktobar je mjesec obilježavanja Dana Općine Gradačac. BZK "Preporod" ga je ovog puta obilježio Okruglim stolom o temi 200 godina od rođenja Husein-kapetana Gradaščevića, održanog 10. oktobra 2012. godine s moderatorom prof. dr. Munibom Maglajlićem. Učesnici Okruglog stola bili su najistaknutiji bosanskohercegovački historičari: prof. dr. Evner Imamović, prof. dr. Salih Kulenović, prof. dr. Husnija Kamberović, mr. Deževad Tosunbegović i mr. Nusret ef. Kurjaković.

Drugi "Preporodov" sadržaj obilježavanja Dana općine je postavka fotografija bratskog grada Dürena iz Njemačke. Pred delegacijom najviših zvaničnika Dürena i domaćom publikom, izložbu je otvorio Ferhat Mustafić, predsjednik Savjeta BZK "Preporod". Tom prilikom gostima je uručena po jedna knjiga prof. dr. Mustafe Imamovića sa tekstom na bosanskom i engleskom jeziku.

U suradnji sa UGM "Sumejja", "Preporod" je 28. oktobra upriličio Bajramsko druženje u povodu Kurban-bajrama. U zabavnom dijelu programa učestvovali su izvođači ilahija i kasida: Adnan Kukuljević i Sejno Mehić, sevdalinki Amela i Suad Iskrić, a bošnjačke narodne igre izveli su mladi članovi KUD "Zmaj od Bosne". Bajramskom druženju prisustvovao je i načelnik Općine mr. Fadil Imširović.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine u suradnji sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK. 12. novembra 2012. godine u prostorijama BZK "Preporod" Gradačac postavila i otvorila izložbu "Kulturno naslijeđe − blago koje nestaje". Izložbu su posjetiteljima putem multimedijalnih sredstava prezentirali dr. Amra Hadžimuhamedović i Benjamin Bajraktarević, direktor Zavoda za zaštitu historijskih spomenika TK. Ovu izložbu, izuzetno značajnu za baštinu Bosne i Hercegovine, otvorio je novoizabrani načelnik Općine Edis Dervišagić.

Povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine, BZK "Preporod" je u suradnji sa Medžlisom Islamske zajednice, 13. novembra 2012. godine organizirala promociju knjige *Bosanski identitet i suverenitet* autora prof. dr. Omera Ibrahimagića. Promotori su bili dr. Omer Hamzić i mr. Nusret ef. Kurjaković, a i sam autor je imao zanimljivo izlaganje.

Istog dana, 13. novembra 2012. godine, u prostorijama "Preporoda" boravili su učenici Historijske sekcije i dodatne nastave Gimnazije "Meša Selimović" iz Tuzle. Prisustvovali su času historije na kojem je o Husein-kapetanu Gradaščeviću i njegovom Pokretu za autonomiju Bosne i Hercegovine govorio počasni predsjednik "Preporoda" gosp. Muhamed Bego Gradaščević.

BZK "Preporod" Gradačac uključuje se u sve manifestacije i značajne datume Općine kao gost ili direktan učesnik. Uz to, održava saradnju sa JU Bibliotekom"Alija Isaković" i Centrom za informisanje i kulturu "Ahmed Muradbegović" u Gradačacu.

Na kraju, sa žaljenjem, moramo konstatovati da BZK "Preporod" već godinama ne može realizirati Inicijativu o izgradnji turbeta i prenosu kostiju Husein-kapetana Gradaščevića iz Istanbula u rodni mu Gradačac. Zbog toga, uporno podsjećamo nadležne u Federaciji na ovaj projekt. Posljednji dopis smo u decembru 2012. godine uputili novoizabranom načelniku Općine Gradačac s nadom da će, shvatajući značaj projekta, ponovo pokrenuti realizaciju "Preporodove" inicijative.

Predsjednica
Kadira Abdulahović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Ilijaš

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Ilijaš u izvještajnom periodu realiziralo je većinu aktivnosti predviđenih programom rada za 2012. godinu i određen broj vanprogramskih aktivnosti. U daljem tekstu dajemo detaljan pregled aktivnosti po oblastima.

Izdavačko-produkcijska djelatnost

Trenutno je u pripremi za izdavanje knjiga mlade autorice Nejre Šehić naziva *Pjesme i priče naše Bošnjakinje*. Završena je recenzija, lektorisanje, grafičko i likovno opremanje knjige, slijedi katalogizacija te završne pripreme za štampanje.

Rad sekcije društva

Od sekcija koje djeluju pri našem općinskom društvu i ove godine najviše aktivnosti imao je Ansambl "Preporod", koji je i glavni nosilac većine kulturnih manifestacija koje organizira Društvo. Ansambl ove godine bilježi značajne nastupe kako u Bosni i Hercegovini, tako i izvan granica domovine od kojih izdvajamo:

− 24. marta 2012. godine nastup u austrijskom gradu Modling povodom obilježavanja druge godišnjice džemata i hatma dove na koncertu duhovne muzike islama "Primi noćas dove naše".

− 9. juna 2012. godine nastup na svečanom otvaranju džamije u Villachu u Austriji.

− 16. juna 2012. godine nastup u Klagenfurtu povodom 100 godina islama u Austriji.

− 22. juna 2012. godine nastup u programskom sadržaju 502. Dana Ajvatovice učenjem ilahija i kasida pred više hiljada posjetilaca na platou ispred džamije na Karauli (Travnik).

− 2. jula 2012. godine nastup u sklopu dana kulture, sporta i trgovine "Ilijaški dani 2012" sa koncertom duhovne muzike i sevdaha. Specijalni gost na našem koncertu bio je Armin Muzaferija.

− 18. jula 2012. godine nastup u Vogošći u sklopu tradicionalne predramazanske večeri "U susret ramazanu".

− 1. augusta 2012. godine nastup na Ramazanskom koncertu u Brezi "Veče ilahija i kasida" u organizaciji Medžlisa Islamske zajednice Breza.

− 4. augusta 2012. godine u sklopu ovogodišnjeg ramazanskog programa, a na osnovu Programa rada BZK "Preporod" Ilijaš naš muzički ansambl "Preporod" je održao koncert ilahija i kasida u Crnoj Rijeci, a 17. augusta 2012. godine u Misoči.

− 14. oktobra 2012. godine Ansambl "Preporod" OD Ilijaš je nastupao u Konjicu na otvaranju "Večeri duhovne muzike islama" koje je trajao od 14. oktobra do 9. novembra 2012. godine.

− Od 1. do 4. novembra. 2012. godine članovi horske sekcije su sa općinskim delegacijom prisustvovali i nastupili na otkrivanju biste Alije Izetbegovića u Turskoj.

− 14. novembra 2012. godine nastup na koncertu "Pogled na revdu" u Brčkom povodom nastupajuće nove hidžretske godine.

− 18. aprila 2012. godine Folklorni Ansambl "Preporod" organizirao humanitarni koncert. Kompletan prihod od ulaznica otišao je za liječenje našeg sugrađanina Sakiba Aljića Pake.

− Na osnovu poziva našeg partnera, Putničke agencije M97 iz Sarajeva, Folklorni ansambl BZK "Preporod" OD Ilijaš ove godine je predstavljao Bosnu i Hercegovinu na najvećem regionalnom festivalu turizma u Izmiru od 5. do 9. decembra 2012. godine.

Biblioteka "Preporod"

Biblioteka BZK "Preporod" Ilijaš osnovana je 2009. godine odlukom Izvršnog odbora Društva. Od tada bilježi stalni porast broja naslova. Knjige i druge publikacije se nabavljaju uglavnom iz sredstava općinskog društva, prilozima Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" te prilozima simpatizera i građana.

Ostale aktivnosti

− 14. januara 2012. god. uspješno smo realizirali još jedan projekt, koncert duhovne muzike islama "Veče najljepših ilahija" u Illijašu. Uprkos lošim vremenskim uvjetima, naši gosti iz Dubrovnika, Modlinga, Zagreba, Konjica i Sarajeva nisu spriječeni da uveličaju ovu manifestaciju, stoga su svi prisutni mogli uživati i u njihovim interpretacijama. Najveće priznanje za sveukupan trud i rad našeg društva je, ipak, odaziv publike koja je sportsku dvoranu u Ilijašu ispunila do posljednjeg mjesta i na taj način još jednom svima nama dokazala da ovakvih i sličnih sadržaja treba našoj sredini i našem gradu.

− 11. februara 2012. god. uz OO SDA Ilijašu i volontera Crvenog križa Ilijaš uspješno smo realizirali akciju čišćenja snijega naziva "Narodna radna akcija" i "Lopata party". Učesnici akcije dali su svoj doprinos tako što su očistili prilaze Osnovnoj i Srednjoj školi, vrtiću, prilaz parkovima, vjerskim objektima i platou KSC-a Ilijaš. U 19:00 sati na platou KSC-a Ilijaš za građane je upriličena "Lopata party", gdje su se posjetioci zabavljali uz dobru muziku i sankanje na vještačkom brdu koje je napravljeno u sklopu radne akcije čišćenjem platoa KSC-a Ilijaš.

− U skladu sa Statutom BZK "Preporod" i drugim organizacionim aktima, u maju 2012. godine, održana je izvještajna Skupština društva na kojoj su usvojene slijedeće tačke: izvještaj o radu društva za 2011. godinu, finansijski izvještaj za 2011. godinu, plan rada za 2012. godinu i finansijski plan rada za 2012. godinu.

– 29. septembra 2012. godine uspješno smo realizirali još jedan projekt, koncert duhovne muzike islama "Veče najljepših ilahija" u Illijašu. Na koncertu su učestvovali Latif Močević, Armin Muzaferija, "Mošus" iz Brčkog, "Ašik Junuz" iz Novog Pazara, "El-Fatih" Ilijaš i domaćin koncerta Ansambl "Preporod".

Predsjednik
Adem Alić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

"Preporod" je temeljna bošnjačka kulturna institucija, intelektualni napor u svim sferama kulture i umjetnosti usmjeren na savremeno artikuliranje bošnjačkog nacionalnog identiteta. Stoga je osnovna zadaća svih naših aktivnosti promicanje znanja, djelovanje lijepog, snaženje svijesti o bošnjačkom identitetu. Pod tim motom su i sve aktivnosti općinskog društva u Kladnju, počev od promocija knjiga na kojima se predstavlja bošnjačka književnost do "Preporodovih večeri", kao tragova našeg postojanja, naše spremnosti da stvaramo, da otrgnemo od zaborava divne trenutke naše prošlosti do okupljanja folklornog ansambla koji njeguje naše folklorno stvaralaštvo. Sadašnja grupa broji 70 članova, od čega 30 odraslih i 40 članova mlađeg uzrasta. U okviru društva djeluje i muzička grupa koja njeguje isključivo sevdalinku te dramska sekcija. Sve naše aktivnosti u proteklom periodu su pod motom očuvanja sevdalinke kao najjačeg živog svjedočenja dubokog emocionalnog života naroda Bosne i Hercegovine, specifičnog duhovno-kulturnog izraza i potreba Bosanaca, zaštitnog znaka Bosne.

Kladanj je jedna od sredina u kojoj je "Preporod" učvrstio i razradio djelatnosti koje vode uspostavljanju bošnjačkog čovjeka posredstvom kulture, sredina u kojoj su se našli pojedinci koji su svojim radom požrtvovano i samozatajno dali prednost općem dobru u odnosu na pojedinačnu dobit.

Protekla 2012. godina obilježena je kontinuiranim radom, bogatim kulturnim sadržajima i aktivnim sudjelovanjem u kreiranju kulturnog života u Kladnju te obilježavanju značajnih datuma.

19. januara 2012. – Promocija zbirke filmskog materijala kulture i tradicije bošnjačka iz Sandžaka naziva *Ispod vela zaborava* koja je rezultat 40-godišnjeg istraživanja i sakupljanja autora Ibiša Kujevića.

22. januara 2012.– Snimanje emisije "Putopisi" TV1.

2. februara 2012. – Obilježavanje 19. godišnjice Prve muslimanske podrinjske brigade. Svečana akademija u organizaciji Općinskog društva "Preporod".

– Učešće u manifestaciji Izbor sportiste općine Kladanj.

24. marta 2012. – Putovanje članova "Preporoda" u Beč na poziv KUD-a "Behar" iz Beča.

7. maja 2012. – Humanitarni koncert za djecu sa posebnim potrebama.

8. maja 2012. − Učešće u obilježavanju dana općine Kladanj.

9. maja 2012. − Učešće na manifestaciji obnavljanja spomen-obilježja palim borcima i žrtvama fašističkog terora NOR-a 1941-1945 u Stuparima.

14. maja 2012. − Posjeta i prigodan program na Spomen-obilježju šehidima iz Kladnja na Zubetama.

17. maja 2012. − Učešće u okviru programa Susreta dječijih pisaca "Vezeni most".

29. juna – 1. jula 2012. − Učešće na 17. Zboru predsjednika općinskih društava BZK "Preporod" u Srebrenici.

6. juna – 15. juna 2012. − Učešće na "9. Internacional People Nature Festival" u Turskoj Kumluca-Bartin.

22. – 25. augusta 2012. − "Kad tambura zasvira" – obilježavanje 100. godišnjice Kladanjskog tamburaškog orkestra.

23. augusta 2012. − Promocija romana Vezova Bašića *Izbjeglička soba*, *U predvorju smrti* i *Priče iz Avnstrupa*.

24. augusta 2012. − Koncert Armina Mazaferije.

25. augusta 2012. − Tradicionalna IX Smotra folklora Kladanj 2012.

27. septembra 2012. − Učešće folklornog ansambla "Preporoda" na Smotri folklora u Slavonskom Brodu.

8. septembra 2012. − Učešće na "Susretima prijateljstva" u Olovu.

14. septembra 2012. − Akcija podjele humanitarne pomoći iz Danske (humanitarnih paketa najugroženijim porodicama na općini Kladanj).

27. septembra 2012. − Folklorno-poetski performans u ambijentu ispod Djevojačke pećine u izvedbi članova BZK "Preporod" Kladanj u okviru Međunarodnog savjetovanja arhivskih radnika u Tuzli.

26. oktobra 2012. − Društvo je organiziralo tradicionalno "Bajramsko veče" u čast našeg najvećeg vjerskog praznika Kurban-bajrama.

1. novembra 2012. − Aktivnosti u vezi sa izradom kalendara našeg društva.

9. novembra 2012. − Prisustvovanje seminaru za koreografe i rukovodioce folklornih grupa u Tuzli.

25. novembra 2012. − Učešće u svečanom programu u povodu obilježavanja 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

Društvo je učestvovalo i nosilo aktivnosti u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i ličnosti na području općine Kladanj.

"Preporod" iz Kladnja sarađivao je sa Matičnim odborom Sarajevo, ZOD TK, općinskim društvima iz sastava zajednice, te organizirao redovne sjednice Izvršnog odbora.

Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla muzičke i dramske sekcije.

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Konjic

Javne tribine:

− Održana tribina "O hercegovačkim gradovima u osmanskom periodu" na kojoj je predavač bio prof. dr. Enes Pelidija sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

− Održana tribina "Pozicija hercegovačkih muslimana u koncepcijama četničkog pokreta" na kojoj je predavač bio prof. dr. Adnan Velagić sa Univerziteta u Mostaru.

− Održana tribina "Dvadeset godina od dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine" na kojoj su predavači bili prof. dr. Husnija Kamberović sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu i prof. dr. Adnan Velagić sa Univerziteta u Mostaru.

− Održana tribina "Bosna i Hercegovina domovina dobrih Bošnjana" na kojoj je predavač bio prof. dr. Salih Jalimam sa Univerziteta iz Zenice.

− Održana tribina "Bošnjačka nacija − identitet u narastanju" na kojoj je predavač bio prof. dr. Adnan Velagić sa Univerziteta u Mostaru.

Promocije knjiga:

− Održana promocija knjige *Hercegovački muslimani u koncepcijama četničkog pokreta 1941-1945*, autora prof. dr. Adnana Velagića, a promotori su bili prof. dr. Azem Kožar i prof. dr. Adnan Jahić.

− Održana promocija knjige *Ideali i stvarnost*, autora Mustafe Spahića, a promotori su bili mr. Muamer Tinjak, Remzija Pitić, direktor Radija Bir, i Bajro Perva, novinar.

− Održana promocija knjiga *Od zlata jabuka* i *Cvijeće mi polje prekrilo*, autora mr. Nusreta Omerike, a promotori su bili doc. dr. Dijana Hadžizukić i Elvedin Nezirović, pjesnik.

Muzički programi/manifestacije:

− "Bosna uz harmoniku"
− "Konjička sehara"
− "Godišnji koncert KUD-a"

Gostovanja:

− Istanbul, Altinova, Bursa, Jablanica, Mostar, Blagaj, Stolac, Prozor, Donji Vakuf, Travnik, Vitez, Hadžići i Sarajevo.

Stipendiranje:

BZK "Preporod" sa kulturnim udruženjem "Istanbul" nastavio je uspješnu saradnju, tako da smo uspjeli obezbijediti deset stipendija za djecu bez jednog roditelja, koje smo realizirali uz pomoć MDD "Merhamet" Konjic. Također, za istaknute aktiviste BZK "Preporod" je obezbijedio stpendije.

Predsjednik
Jasmin Mehanoli

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Novi Travnik

19. marta 2012. − Foto-safari "Promocija novotravničke kulture" uz pokroviteljstvo BH Telecoma

11. aprila 2012. − Čišćenje nekropola stećaka u Bistrom i Zagrlju.

21. aprila 2012. − Organizovanje kulturno-zabavne manifestacije "Bosansko posijelo" uz učešće KUD-a "Zlatni Biseri" iz Kremsa (Austrija).

24. aprila 2012. − Čišćenje platoa nekropole stećaka u Bistrom.

01. juna 2012. − Učešće u manifestaciji Postavljanje kamena temeljca za Centralno spomen-obilježje šehidima i poginulim pripadnicima Armije i MUP-a BiH.

10-15. juni 2012. − Učešće na obilježavanju Dana Općine; postavka izložbe fotografija učenika Srednje škole i osnovnih škola novotravničke općine.

17. juni 2012. − Učešće na Kulturno-vjerskoj manifestaciji Ajvatovica 2012. Gostovanje amaterskog pozorišta iz Kaknja sa predstavom *Smrt Omera i Merime.*

17. juni 2012. − Učešće folklora na Planinarskom pohodu u organizaciji PD "Medex" iz Novog Travnika.

19. juni 2012. − Akcija čišćenja nekropola stećaka u Bistrom, Zagrlju i Maculjama.

20. juni 2012. − Foto-safari "Promocija novotravničke kulture" pod pokroviteljstvom BH Telecoma uz učešće Srednje škole i osnovnih škola novotravničke općine.

23. juni 2012. − Učešće folklora na "Kotorskim danima kulture" – održan cjelovečernji program

16. august 2012. − Učešće na Otkrivanju spomenika šehidima i poginulim borcima MUP-a i Armije BiH novotravničke općine.

25. august 2012. − Učešće folklora na Smotri folklora u Opari.

31. augusta − 2. septembra 2012. − Gostovanje folklora u Kremsu-Austrija.

20. oktobra 2012. − Smotra folklora uz učešće 7 društava.

1. novembra 2012. − Organizirana prezentacija kulturno-historijskog naslijeđa u prostorijama "Mješovite srednje škole" u Novom Travniku, pod pokroviteljstvom BH Telecoma.

10. decembra 2012. − Čišćenje nekropole u Bistrom.

17. decembra 2012. − Učešće na obilježavanju 20-te godišnjice brigade, kroz raspisivanje konkursa za učenike srednje škole i osnovnih škola novotravničke općine.

22 − 24. decembra 2012. − Posjeta gostiju iz Kremsa i raspodjela humanitarne pomoći.

24. decembra 2012. − Promocija romana *Ljubav na kamenu* autorice Dobrice Milutinović Ćulafić i 12. samostalna izložba fotografija Mirsada Mujanovića naziva "Njegovo visočanstvo konj".

26. decembra 2012. − Izložba fotografija Mali foto-safari "Promocija novotravničke kulture" učenika Srednje škole i osnovnih škola novotravničke općine.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

Suočeni s problemom finansiranja, protekle godine imali smo skromnu realizaciju planiranog programa. Već treću godinu smo finansijski izostavljeni iz planiranog budžeta naše općine. Na posljednjoj raspravi dobili smo obećanje da će se odnos vlasti prema BZK "Preporod" promijeniti i da će nas uvrstiti u raspodjelu sredstava. Protekle godine smo učestvovali u realizaciji ovih programa:

Januar: Izvedena pozorišna predstava za djecu: *Ružno li je pače* (Andersenova bajka) adaptacija i igra Enesa Kišević, Branke Krumpačnik u režiji Jasmina Novljakovića.

Mart: Povodom Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine učestvovali smo u programu.

April: Učestvovali smo na Međunarodnom danu dječije knjige.

Juni: Učestvovali smo na manifestaciji "Dan rijeke Sane".

Juli: – Promocija romana *Pacijent* Muhameda Mahmutovića sa promotorom dr. Feridom Muhićem.

– Ljetni sajam knjige – Kulturni programi – Muzičko-književni perfomansi.

– Promocija izdanja izdavačke kuće "Dobra knjiga" na kojoj su učestvovali: Hadžem Hajdarević, Fuad Kovač, Barbara Hočevar, Mirsad Kunić i Amir Talić.

– Predstavljanje sanskog književnog stvaralaštva.

Oktobar: Učestvovali smo na manifestaciji Dan općine Sanski Most.

Novambar: Učestvovali smo na akademiji povodom godišnjice ZAVNOBiH-a.

Decembar: Izvedena lutkarska predstava *Princeza na zrnu graška* Sarajevskog pozorišta "Makovo zrno".

Predsjednik
Amir Talić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Srebrenik

BZK "Preporod" u Srebreniku je svojim angažmanima znatno doprinio kulturnom nadahnuću naše općine kroz svoje aktivnosti u tekućoj 2012. godini od kojih izdvajamo:

Februar

− Aktivno učešće BZK "Preporod" Srebrenika u manifestaciji "Dani povelje", koja je održana u kino-sali Doma kulture.

Mart

− Na Skupštini BZK "Preporod" u Srebreniku izabran je novi Izvršni odbor i predsjednika Društva.

Za predsjednika je ponovo izabran mr. Nermin Tursić, a članovi Izvršnog odbora su: Nermin Tursić, Adnana Ibrić, Kimeta Buševac, Esad Dedić, Nasiha Ibrić, Damir Babajić, Haris Mehmedović, Nazif Hasanović, Razim Slanjankić i Fadil Duranović.

April

− Manifestacija "Sjećanje na Ešrefa Berbića", koja ima cilj da se ne zaborave ljudi koji su ostavili traga na razvoju kulture na našoj općini. Ova manifestacije će od naredne godine nositi naziv "Zavičajni pjesnik – Ešref Berbić". U održavanje manifestacije se aktivno uključilo pet područnih OŠ sa više od 50 učenika i više od 90 literarnih radova. Nosilac aktivnosti je Klub pisaca "Preporoda".

Maj

− Promocija zbirke pjesama *Ne diraj u moje pjesme* autora Muje Bijelića. Promocija je održana u prepunoj plavoj sali Doma kulture, a promotor knjige je bila profesorica Šaha Salihović.

− Izložba i sedmodnevna postavka slika i skulptura autora Muje Bijelića u holu Doma kulture.

− U organizaciji radija SLON Tuzla (program uživo sa trga u Srebreniku), BZK "Preporod" iz Srebrenika je dobio priliku da javnosti prezentira aktivnosti društva kroz kulturno djelovanje kako na našoj općini, tako i u Regiji. O aktivnostima "Preporoda" govorio je predsjednik Nermin Tursić. U ime Kluba sazlija obratio se Razim Slanjankić, a Klub pisaca predstavio je Fadil Duranović.

− Film o sazu u sjeveroistočnoj Bosni snimljen je na kuli Husein-kapetana Gradaščevića u Gradačcu, a nosilac aktivnosti je bio Klub sazlija koji djeluju pri našem Društvu. U fimu su angažirani profesionalni i amaterski glumci, te sazlije koje djeluju pri Klubu sazlija "Preporod" u Srebreniku i sazlije iz Tuzle.

Juni

− Promocija knjige *Bošnjaci nakon socijalizma autora* prof. dr. Šaćira Filandre u plavoj sali Doma kulture. Promotori knjige bili su prof. dr. Senadin Lavić i mr. Nermin Tursić.

− Prvi međunarodni Festival saza i sevdaha Srebrenik − FESSS u kino sali Doma kulture.

− Učestvovali na promociji romana *Putevi spasa* autora Fadila Duranovića na Susretima predsjednika u Srebrenici. Promotori romana su bili profesorica Jasna Hadžiselimović i mr. Nermin Tursić.

Juli

− Učešće na manifestaciji "Žetva" u Županji, gdje su predstavljeni bošnjačka tradicija, kultura i nošnja, te tradicija i način žetve pšenice.

− Učešće na manifestaciji "Žetva" u Špionici u organizaciji HKD "Napredak" Špionica – Srebrenik.

August

− Manifestacija "Veče sa "Preporodom" u sklopu OGUS-a 2012., ispred Doma kulture. Veliki broj naših sugrađana je sa oduševljenjem pratilo ovu manifestaciju u kojoj su bili aktivno angažovane sazlije iz Srebrenika, ali i iz naše regije.

Septembar

− Promocija knjige *Predslavenski korijeni Bošnjaka* autora prof. dr. Ibrahima Pašića u plavoj sali Doma kulture. Promotori knjige bili su prof. dr. Omer Ibrahimagić i mr. Nermin Tursić.

− Promocija zbirke pjesama *Život mladosti* autora Muje Bijelića u plavoj sali Doma kulture. Knjigu je promovirala Fikreta Jašić.

Oktobar

− Promocija zbirke pjesama *Kišom umivana* autorice Mine Imširović i zbirke pjesama *Nedorečeno* autorice Majde Ovčine. Knjige je promovirao Fadil Duranović.

− Komemoracija doktoru Hašimu Muharemoviću, interpretatoru sevdalinki, tekstopiscu i jednom od najpoznatijih sazlija u BiH, koji je bio član Kluba sazlija pri "Preporodu".

Novembar

− Promocija knjige *Bosanski identitet i suverenitet* autora prof. dr. Omera Ibrahimagića u plavoj sali Doma kulture. Promotori knjige su bili dr. Omer Hamzić i mr. Nermin Tursić.

Decembar

− Izložba i petodnevna postavka levhi autora Zehrudina ef. Muhedinovića u holu Doma kulture.

− Promocija kratkometražnog filma "Zapis – čovjek i umjetnost" autorice Kimete Buševac u kino sali Doma kulture.

− Promocija knjige *Bošnjaci – Muslimani u odbrani Dubrovnika 1991 – 1995*. autora Kemala Tursunovića. Promotori knjige su bili Izet Spahović, književnik Mato Jerinić i Nermin Tursić. Promociju su obogatili učenici JU MSŠ i JU IOŠ svojim kulturno-zabavnim programom.

− Pokrenuta je aktivnost o temi "Budimo Bošnjaci da ne bismo bili ostali".

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Travnik

Ovaj izvještaj sadrži opis najznačajnijih djelovanja i hronološki popis aktivnosti koje je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik realiziralo tokom 2012. godine. U ovom izvještajnom periodu održano je 11 sastanaka na kojima je razmatrana problematika u vezi s realizacijom aktivnosti planiranih Programom rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinskog društva Travnik za 2012. godinu, kako ga je utvrdio Izvršni odbor.

U toku 2012. godine travnički "Preporod" je realizirao jedan veoma značajan i vrijedan izdavački projekt. Naime, u okrilju "Preporoda" i u "Preporodovom" izdanju iz štampe je izišla knjiga *Zemlja dobrih ljudi*, autora Taika Ganića, uz koju je snimljen i CD, u izvedbi Malog hora "Dječija planeta".

– *30. maja,* u posjeti travničkom "Preporodu" bio je prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini. Domaćini su mu bili predsjednica Amra Čampara-Lolić, Senid Gerin, zamjenik predsjednice, i Jasmina Hopić,

članica Izvršnog odbora, koji su predsjednika upoznali s radom Općinskog društva Travnik i nastojanjima u vezi s budućom gradnjom "Preporodove" zgrade.

– *8. augusta,* u saradnji s Muslimanskim dobrotvornim društvom "Merhamet", organiziran je zajednički iftar na otvorenome (ispred zgrade Travničkog muftijstva) za sve građane Travnika.

– *25. augusta,* organizirani su posjeta Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod" Općinskom društvu Kladanj i učešće na 9. smotri folklora "Kladanj 2012", u saradnji s Kulturno-umjetničkim društvom "Borac" Travnik.

– Kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" bila je i krajem 2012. godine centralna kulturna manifestacija u Travniku. Ova manifestacija nastala je prije dvadeset godina, s ciljem da se napravi neka vrsta vremenskog i prostornog okvira, unutar kojeg bi građani Travnika mogli artikulirati svoja kulturna dostignuća i doživjeti dostignuća svojih sugrađana. To je bila vrsta osvježenja, neka vrsta zajedničkog dosezanja katarze koja je trebala pripomoći održanju vitalnosti kroz smijeh, kroz igru i kulturno profiliranu zabavu, ali i kroz određene vjerske sadržaje. Riječ je, ustvari, o nizu različitih sadržaja koji se odvijaju pod zajedničkim nazivom: "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka". Na taj način travnički "Preporod" čuva uspomenu na pjesnika Ilhamiju koji je tragično izgubio život u Travniku 1821. godine.

U 2012. godini manifestacija je ponudila nove i raznolike sadržaje kojima su prisustvovali Travničani raznih generacija: od osnovaca do najstarijih Travničana, a travnički "Preporod" je bio domaćin i Varešanima, Bišćanima, Zeničanima, Vitežanima, Sarajlijama...

– *15. novembra*, obilježen je početak ovogodišnje manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka". Ove godine početak "Dana" uskladili smo s obilježavanjem nove (1434.) hidžretske godine, pa je program otpočeo druženjem u "Preporodu", gdje je predsjednica "Preporoda" Amra Čampara-Lolić predstavila ovogodišnji program manifestacije te ukazala na problematiku u vezi s izjašnjavanjem Bošnjaka na predstojećem popisu, kao i problematiku u vezi s izjašnjavanjem Bošnjaka prilikom upisa novorođenčadi.

– *16. novembra,* proučen je zikr u Ilhamijinom turbetu. Zikr je vodio šejh Esher Bojić.

– *20. novembra* u sali Muzičke škole Travnik, pred brojnom publikom predstavljena je knjiga i CD *Zemlja dobrih ljudi* autora Taika Ganića, a u izvedbi Malog hora "Dječija planeta" Travnik. O knjizi su govorili književnica Nura Bazdulj-Hubijar, koja je napisala recenziju za ovu knjigu, i autor Taik Ganić.

– *29. novembra,* u Centru za kulturu Općine Travnik održan je kolažni program naziva "Čudan zeman". U okviru toga programa, za koji je scenarij uradio Taik Ganić, mladi izvođači: Selma i Abdulkerim Popaja, bračni par iz Sarajeva, zatim članovi Kulturno-umjetničkog društva "Borac", grupa "Time Out Band", te vokalni solist Jasmin Burek izveli su nekoliko sevdalinki, odnosno Mješoviti hor "Elči Ibrahim-pašine medrese" izveo je nekoliko ilahija, dok je Ilhamijine stihove i fragmente tekstova o Ilhamiji govorio glumac Matej Baškarad. U okviru kolažnog programa "Čudan zeman" Taik Ganić je premijerno izveo svoju pjesmu inspiriranu Ilhamijinim stihovima.

– *1. decembra,* u kuli "Kazamat" na Starom gradu Travnik održana je veoma uspješna Likovna radionica "Enkaustika", koju je vodila gospođa Zdena Šarić-Pisker. U Radionici je učestvovalo 15 polaznika koji su uspješno savladali osnove tehnike enkaustika.

– *7. decembra*, u Centru za kulturu Općine Travnik postavljena je Izložba "Granice i teritorija Bosne i Hercegovine na geografskim kartama" (kontinuitet državnosti), autora mr. Fikreta Midžića. Iste večeri predstavljena su izdanja Arhiva Unsko-sanskog kantona, autora mr. Fikreta Midžića. Domaćin večeri, u ime travničkoga "Preporoda", bila je gospođa Jasmina Hopić, zaposlenica Kantonalnog arhiva Srednjobosanskog kantona i članica Izvršnog odbora.

– *23. novembra,* poslije akšam-namaza u Osojskoj tekiji obilježena je jevmi-ašura. Članovi travničkoga "Preporoda" učestvovali su u izradi ašure, te se, nakon prigodnog vjerskog programa i kušanja ašure, a u ime travničkoga "Preporoda", prigodnim predavanjem prisutnima obratio mr. Hamid Indžić, član Izvršnog odbora.

– *12. decembra,* u Centru za kulturu Općine Travnik održano je Veče tradicije "Bosanski jandžik" Iz riznice nematerijalne kulturne baštine Bosne. Predstavljena je Izložba "Život i običaji ljudi iz travničkog kraja", autora Zvonke Martića i Jasmina Fazlagića, a zatim je predstavljena i knjiga Azmira Muftića Blažića *Bosanski jandžik*. Promotor je bio Zvonko Martić, a u muzičkom dijelu programa učestvovali su članovi Udruženja "Šejh Hajdar-dedo Karić" iz Vareša. Domaćin večeri, u ime travničkoga "Preporoda", bila je gospođa Fatima Maslić, direktorica Zavičajnog muzeja Travnik i članica Izvršnog odbora.

U okviru manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka", "Preporod" je, kao i prethodnih godina, među srednjoškolskom omladinom raspisao konkurs za najbolji literarni rad, što je još jedan način uključivanja mladih ljudi u rad "Preporoda", tj. nastojanje da našu omladinu usmjerimo ka pravim vrijednostima, da ih uključimo u rad "Preporoda" te potaknemo na književno stvaralaštvo i njegovanje lijepe riječi.

Ove godine učesnici na Konkursu mogli su pisati u formi prema vlastitom izboru (lirski, epski, dramski), i to o temi *Hvaliti sebe jeste kao hraniti se vjetrom* (Imami Buhari). Prilikom pregledanja prispjelih radova, ocijenjeni su: izražajnost, pismenost, tehnika pisanja, stil, umjetnički izraz, primjerenost odabranoj temi i drugi elementi.

– *13. decembra,* u prostorijama travničkoga "Preporoda" upriličeno je svečano proglašenje najboljih radova i dodjela nagrada njihovim autorima, i to u okviru programa koji je priredila profesorica Lejla Porča, članica Izvršnog odbora, a koji su vodili Aiša Terzić i Amar Cikotić, učenici travničkih srednjih škola. U programu su učestvovali Fatima Terzić, Amina Ribo, Bilal Topoljak i Tarik Begović, te su dodijeljene nagrade za najbolje radove 1. nagrada – 150,00 KM i priznanje dodijeljeni su Amaru Cikotiću, učeniku III razreda Elči Ibrahim-pašine medrese; 2. nagrada – 100,00 KM i priznanje dobila je Lejla Mukić, učenica III razreda Mješovite srednje škole "Travnik", a s obzirom na to da su dva rada isto ocijenjena, uručene su dvije 3. nagrade od po 50,00 KM i priznanja, i to Almi Karajko, učenici III razreda Mješovite srednje škole "Travnik", i Muji Adžemoviću, učeniku IV razreda Elči Ibrahim-pašine medrese.

I na kraju, kao završna svečanost, a u znak sjećanja na Ilhamiju kao šejha i imama Ferhat-pašine džamije u Žepču, 16. decembra poslije akšam-namaza proučen je zikr u Osojskoj tekiji u Travniku. Zikr je učio šejh Esher Bojić.

Dakle, i ove godine, travnički "Preporod" je biranim šarolikim programskim sadržajima obogatio kulturni život Travnika, i to, kako je rečeno, nizom kulturnih dešavanja različitih

umjetničkih sadržaja pod zajedničkim imenom, a koje je u gradu Travniku postalo simbol kulturnog i umjetničkog djelovanja: "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka".

Plakat za ovogodišnju manifestaciju "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" dizajnirao je Abdulah Vrselj, a pojedini programi odvijali su se u saradnji sa Zavičajnim muzejom Travnik, Kantonalnim arhivom, Centrom za kulturu Općine Travnik i Kulturno-umjetničkim društvom Travnik, te s travničkim školama.

Biblioteka travničkoga "Preporoda" je u 2012. godini povećala svoj fond za nekoliko novih knjiga koje su nabavljene iz vlastitih sredstava.

I u 2012. godini u "Preporodovoj" kancelariji svakoga radnog dana radi sekretar Društva (pola radnog vremena).

Kao i prethodnih godina, nastavljena je dobra saradnja s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, Zavičajnim muzejem Travnik, Kantonalnim arhivom, Osnovnom školom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku, Mješovitom srednjom školom Travnik, Mješovitom srednjom ekonomsko-ugostiteljskom školom, Travnik, Muzičkom školom Travnik, kao i s općinskim i kantonalnim organima vlasti te Centrom za kulturu Općine Travnik i Kulturno-umjetničkim društvom Travnik. Također, ističemo saradnju sa Preporodom Zenica i Preporodom Kladanj.

Napominjemo da je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik stavio na raspolaganje svoje prostorije i drugim udruženjima te udruženja "Za tebe BiH", i općinsko i kantonalno, u našim prostorijama redovno održavaju svoje sastanke (ukupno 8 sastanaka), kao i Fotoklub "Fot", koji je u "Preporodovoj" sali organizirao Kurs fotošopa (od februara do maja).

Možemo zaključiti da je travnički "Preporod" već duže od dvadeset godina prisutan u kulturnom životu grada Travnika, a postao je prepoznatljiv po svome djelovanju, kvalitetnim programima, interesantnim gostima i dobroj scenografiji, te odgovornosti u radu i njegovanju dobrih odnosa sa svim pojedincima, udruženjima i institucijama s kojima sarađuje.

Predsjednica
Amra Čampara-Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Tuzla je u 2012. godini radila reducirano, jer prva tranša odobrenih finansijskih sredstava od Budžeta TK je doznačena krajem novembra. Aplicirana sredstva po projektima nisu odobrena tako da, osim navedenih sredstava iz Budžeta TK, drugim sredstvima nismo mogli raspolagati. I pored teške finansijske situacije u Društvu su se realizirale sljedeće aktivnosti:

2. april 2012. − Upriličena je trodnevna posjeta predstavnika BS Kosovo na čelu sa gosp. Nuhijem Tahirovskim. Sedmorica članova BSK je posjetila Merhamet, Islamsku zajednicu i BKC Tuzla. Sa članovima BZK "Preporod" Općinsko društvo Tuzla napravljen

je protokol posjeta, uključujući posjetu predstavnika iz Tuzle povodom Dana Bošnjaka, 28. septembar 2012. Organizirana je posjeta BZK Srebrenik, gdje je predsjedenik mr. Nermin Tursić organizirao obilazak grada i stare kule Srebrenik.

22. 5. 2012. − Promocija knjige *Stare tuzlanske porodice* autora Muhidina Pašića. Promocija je održana u Narodnom pozorištu Tuzla. Promotori knjige bili su prof. dr. Salih Burek, dr. Izet Šabotić, prof. dr. Asim Tenić i mr. Jasna Hadžiselimović.

17. jula 2012. − Izložba "Levhe u duborezu" autora Saliha Mahmutbegovića, u Domu kulture Gornja Tuzla.

19. augusta 2012. − Svečani prijem povodom Ramazanskog bajrama.

10. oktobra 2012. − Promocija knjige *Htjela sam da ti kažem* autorice Mirele Avdagić u Velikoj sali Međunarodne galerije portreta. Promotori su bili Maksida Hadžihasanović, prof. i mr. Jasna Hadžiselimović.

21. oktobra 2012. − Učešće BZK "Preporod" Tuzla na Festivalu slijepih i slabovidnih lica Jugoistočne Europe.

8. oktobra 2012. − Promocija knjige *Sjećanje na cara* autora Saliha Omerovića u sali NUB "Derviš Sušić". Promotori su bili prof. dr. Azem Kožar, emeritus prof. dr. Salih Kulenović, mr. Derviš Alić i mr. Jasna Hadžiselimović.

Predsjednica
Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Velika Kladuša

Aktivnosti BZK "Preporod" Velika Kladuša u 2012. godini bazirale su se na obnoviteljskom radu. Pristupilo se formiranju sekcija Društva koje su glavni nosioci svih aktivnosti Društva. Veće i značajnije aktivnosti koje smo planirali nismo uspjeli realizirati zbog nedostatka prostorija, pomanjkanja novčanih sredstava i izgradnje Centra za kulturu Velika Kladuša. Manifestacije koje smo realizirali u 2012 godini su:

− Učešće u obilježavanju 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

− "Islam i civilizacija" − naučni skup povodom 11. marta, Svjetskog dana islamske kulture, mira dijaloga i filma. Predavači na ovom skupu bili su eminentni stručnjaci iz spomenutih oblasti: dr. Meho Čaušević, prof. dr. Sulejman Kendić, mr. Suad Mahmutović, Nedžad Nuhić i Bisenija Mušedinović. Naučni skup je organiziran u vijećnici Općine Velika Kladuša u prepunoj sali. Suorganizatori skupa bili su uposlenici JU OŠ "25. novembar" Velika Kladuša.

− Promocija knjiga *Tajne uzvišenosti* Dželaluddina Rumija i *Vjera i politika* Jusufa El-Kardavija. Promotori su bili mr. Suad Mahmutović i Rifet Šahinović, prof. moderator promocije bila je Bisenija Mušedinović.

− Učešće u obilježavanju 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

− U saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice Velika Kladuša i Bošnjačkim pokretom za ravnopravnost naroda organizirali smo javnu tribinu naziva "Bitno je biti Bošnjak". Predavači su bili Sejfudin Tokić i Muhamed Mahmutović, a moderator tribine je bio Adnan Bajrić.

− U pripremi je održavanje redovne Skupštine BZK "Preporod", gdje će se podnijeti Izvještaj o radu za 2012. godinu i ocjene realiziranih aktivnosti.

Predsjednik
Sakib Selimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

Plan i program rada Općinskog društva BZK "Preporod" Vitez definisan je na sjednici Upravnog odbora Društva održanoj početkom januara 2012., da bi bio i potvrđen na Izvještajnoj skupštini Društva održanoj 26. marta 2012. Kao osnovne aktivnosti izdvojene su sljedeće:

− Kreiranje i stavljanje u funkciju oficijelne web stranice Društva
− Pripremanje, publiciranje i promocija *Godišnjaka* za 2011. godinu
− Organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Večer s prijateljima"
− Organizacija kulturno-zabavne manifestacije "5. Međunarodna smotra folklornog stvaralaštva"
− Organizacija manifestacija povodom državnih praznika (Dan nezavisnosti BiH, Dan državnosti BiH)
− Organizacija kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja vjerskih praznika (Ramazanski bajram i Kurban-bajram)
− Organizacija minimalno dviju promocija knjiga
− Gostovanje folklornog ansambla u Austriji
− Učešće na Međunarodnoj smotri folklora u Ključu
− Učešće na Međunarodnoj smotri folklora "Konjička sehara" u Konjicu
− Učešće na Smotri folkora u Karauli kod Travnika
− Organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Sevdah u Vitezu"
− Učešće na Dječijoj smotri folklora u Brčkom
− Realiziranje minimalno dvaju nosača zvuka u produkciji muzičke sekcije i sekcije vokalnih solista.

Sve navedene aktivnosti, izuzev prve i zadnje, i realizovane su tokom 2012. Posebno se treba osvrnuti na realizaciju "5. Međunarodne smotre folklornog stvaralaštva – Vitez 2012", koja je još jednom potvrdila da postaje jedan od najposjećenijih i najkvalitetnijih kulturno-zabavnih događaja ovog tipa u našoj zemlji. Veliki broj učesnika iz nekoliko gradova iz Bosne i Hercegovine i inozemstva, te interes građana Viteza i okolnih mjesta dokaz

su da ova manifestacija treba da zadrži kontinuitet i u narednom periodu te da se svaki put više unapređuje u organizacijskom i svakom drugom smislu. Još jedan događaj koji je organizovala BZK "Preporod" Vitez zaslužuje da se spomene na poseban način, a to je svakako organizacija i realizacija 1.Viteškog festivala sevdalinke – Sevdah u Vitezu. Naime, BZK "Preporod" Vitez prema statutu ima obavezu da štiti i unapređuje svaki vid kulturnog stvaralaštva i naslijeđa Bošnjaka i Bosne i Hercegovine, a najbolji način za takvo nešto je svakako afirmacija naše najljepše pjesme sevdalinke. Kroz festivalske aktivnosti BZK "Preporod" Vitez je uspio da na jedan poseban način probudi zanimanje za sevdalinku posebno kod mlađih naraštaja, koji su pokazali veliki interes za ovaj događaj. Takmičari, koji su prema propozicijama morali biti članovi kulturno-umjetničkih društava u gradovima iz kojih dolaze, imali su priliku da budu ocjenjivani i educirani od eminentnih imena poput Hasibe Agić, Envera Šadinlije i Adina Smajkana, koji su činili stručni žiri Festivala.

Za 2012. godinu može se reći da je bila prilično uspješna za BZK "Preporod" Vitez. Iako sa finansijskim poteškoćama, osim ranije navedenih projekata, uspjeli smo se predstaviti i u inozemstvu gostovanjem u austrijskom gradu Grazu, gdje smo se tamošnjoj bosanskoj zajednici predstavili s cjelovečernjim koncertom. Također smo učestvovali u pohodu "Marš mira – Srebrenica 2012", te dali doprinos u nekoliko humanitarnih projekata na području općine Vitez. Obilježeni su i svi važniji državni i vjerski praznici našim manifestacijama na području općine Vitez, gdje je nastavljena praksa da se ovi događaji organizuju na područjima mjesnih zajednica općine Vitez. Izrada i promocija prvog *Godišnjaka* BZK "Preporod" Vitez za 2011. također predstavlja veliko dostignuće, jer slične publikacije nisu ranije objavljivane od bilo koje kulturne ustanove u Vitezu u poslijeratnom periodu. Nastavljena je praksa edukacije naših koreografa koji su redovno završavali seminare za koreografe i umjetničke rukovodioce održavane u Donjem Vakufu. Sve sekcije koje djeluju u okviru Društva zadržale su članstvo, tako da s krajem 2012. imamo gotovo 150 aktivnih članova. Ovaj veliki broj članova omogućio nam je da postignemo i jedan zanimljiv uspjeh. Naime, 25. augusta 2012. BZK "Preporod" Vitez uspio je u jednom danu zabilježiti tri nastupa folklorne sekcije u tri različita grada. Radi se o smotrama folklora održanim u Opari kod Novog Travnika i Karauli kod Travnika, gdje su nastupili A, odnosno B ansambli folklorne sekcije, dok je dječiji folklorni ansambl istog dana učestvovao na Dječijem festivalu folklornog stvaralaštva održanom u Gornjem Rahiću kod Brčkog.

U nastavku slijedi pregled manifestacija, kulturno-zabavnih i vjerskih događaja na kojima je učestvovao BZK "Preporod" Vitez:

− Organizirali smo kulturno-zabavnu manifestaciju "Večer s prijateljima", koja je održana 14. januara 2012.

− Organizirali smo svečanu akademiju "Moja jedina domovina zove se Bosna i Hercegovina", koja je održana 1. marta 2012.

− Učestvovali smo na otvaranju šehidskog obilježja Cisterna − Stari Vitez, 15. marta 2012.

− Organizirali smo kulturno-zabavnu manifestaciju "Pjesmom i igrom kroz Vitez" koja je održana 21. aprila 2012.

− Promovirali smo *Godišnjak* BZK "Preporod" Vitez za 2011., 24. aprila 2012.

− Učestvovali smo na sportskoj manifestaciji "Memorijalni turnir Amel Patković", koji je održan 20. maja 2012.

− Učestvovali na obilježavanju godišnjice 1. Dobrovoljačkog odreda, 21. maja 2012.
− Organizirali smo promociju knjige Halita Ertugrula *Srodna srca,* koja je održana 16. juna 2012.
− Učestvovali smo na ispraćaju konjanika općine Vitez na dovište Ajvatovica, 21. juna 2012.
− Organizirali smo Kulturno-zabavnu manifestacija "5. Međunarodna smotra folklornog stvaralaštava – Vitez 2012", koja je održana 23. juna 2012.
− Učestvovali smo na pohodu "Marš mira Vitez − Nezuk − Srebrenica 2012" od 7. do 11. jula 2012.
− Učestvovali smo na sportskoj manifestaciji "Memorijalni turnir Galib Mujčić", koji je održan u julu 2012.
− Učestvovali smo na kulturno-vjerskoj manifestaciji "U susret ramazanu", održanoj 18. jula 2012.
− Organizirali smo vjersko-zabavnu manifestaciju "Bajramsko sijelo", održanoj 21. augusta 2012.
− Učestvovali smo na otvaranju šehidskog obilježja i mesdžida u Ljubiću, 19. septembra 2012.
− Organizirali smo kulturno-zabavnu manifestaciju "1. viteški festival sevdalinke − Sevdah u Vitezu", koja je održana 13. oktobra 2012.
− Učestvovali smo na Narodnom veselju koje je održano 14. oktobra 2012.
− Organizirali smo vjersko-zabavnu manifestaciju "Bajramsko sijelo", koja je održana 28. oktobra 2012.
− Učestvovali smo na Humanitarnom koncertu za Davida Tarabu, koji je održan 21. novembra 2012.
− Organizirali smo promociju knjige Isnama Taljića *Opet ćemo se vidjeti ispod crvene jabuke,* koja je održana 20. decembra 2012.
− Učestvovali smo u obilježavanju 20. godišnjice 325 bbr, koja je održana 21. decembra 2012.

Pregled učešća BZK "Preporod" Vitez u 2012. na događajima i manifestacijama van matične općine

− Gostovali smo u Opari kod Novog Travnika, 26. februara 2012.
− Učestvovali smo na Seminaru za koreografe i umjetničke rukovodioce, koji je održan 10. i 11. marta 2012. u Donjem Vakufu.
− Učestvovali smo na kulturno-vjerskoj manifestaciji "Dani Ahdname − Milodraž 2012" kod Kiseljaka, koja je održana 28. maja 2012.
− Održali smo cjelovečernji koncert BZK "Preporod" Vitez u Grazu u Austriji, 2. juna 2012.
− Gostovali smo u Stanić-Rijeci kod Doboj-Istoka, 2. juna 2012.
− Učestvovali smo na vjerskoj manifestaciji "Ajvatovica 2012" − ispraćaj konjanika iz Karaule kod Travnika, 22. juna 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Smotra folklora Busovača 2012", koja je održana 7. jula 2012.

− Gostovali smo kod UM "Krasuljak" u Ključu, 12. jula 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Konjička sehara", koja je održana 13. jula 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "2. Smotra folklora i sevdaha" u Maloj Brijesnici, koja je održana 14. jula 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "5. Dječiji festival folkora i pjesme" u Gornjem Rahiću, koja je održana 25. augusta 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "2. Smotra folklora" u Opari kod Novog Travnika, koja je održana 25. augusta 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Smotra folklornog stvaralaštva" u Karauli kod Travnika, koja je održana 25. augusta 2012.

− Učestvovali smo na Seminaru Bošnjačke dijaspore, koji je održan u septembru u Sloveniji.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Smotra folklornog stvaralaštva" u Tojišićima, koja je održana 1. septembra 2012.

− Učestvovali smo na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Etno festival" u Tešnju, koji je održan 21. septembra 2012.

− Učestvovali smo na Seminaru za koreografe i umjetničke rukovodioce, koji je održan 10. i 11. novembra 2012. u Donjem Vakufu.

− Učestvovali smo na kulturno-vjerskoj manifestaciji u povodu nove Hidžretske godine, koja je održana u Doboj-Istoku, 14. novembra 2012.

− Učestvovali smo na obilježavanju 2. godišnjice od osnivanja KUD-a "Bajro Redžić" u Cazinu 22. decembra 2012.

Iz navedenog pregleda može se zaključiti da je BZK "Preporod" Vitez u 2012. organizirao ili učestvovao na 40 manifestacija i događaja različitog tipa, što predstavlja prosječno tri angažmana mjesečno.

Uz ovo treba dodati da je Upravni odbor BZK "Preporod" Vitez u 2012. imao 15 sjednica te da je u martu 2012. održana i Izvještajna skupština Društva.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Vlasenica

BZK "Preporod" Vlasenica kontinuirano je radio na izradi više projekata, zapravo stvaranju minimalnih pretpostavki za nesmetan rad u ovim našim složenim i gotovo nemogućim uslovima. BZK "Preporod" Vlasenica je svoj rad realizirala kroz niz aktivnosti u sferi kulture. Prve sedmice 2012. godine su obilježene sumiranjem rezultata rada, izradom

potrebnih izvještaja i usvajanja Plana rada za nastupajuću 2012. godinu. Općinsko društvo BZK "Preporod" Vlasenica imalo je sljedeće aktivnosti:

− Promocija, animacija i značaj zimskih sportova

− Zimski raspust je iskorišten za rad sa učenicima koji zaostaju u praćenju nastave i prevazilaženju poteškoća povratničke učeničke populacije

− Na skroman način obilježen je 1. mart, Dan državnosti Bosne i Hercegovine

− Organizirana je posjeta aktivista "Preporoda" postavci "Svijet dinosaurusa u Sarajevu"

− Aktivisti "Preporoda" prisustvovali su prikazivanju filma *U zemlji krvi i meda*, Angeline Jolie

− Aktivno smo se uključili u realizaciji učeničkih i studentskih stipendija i kredita

− Radimo na identifikaciji lokacija sa stećcima i preduzimanju određenih mjera njihove zaštite i promocije

− Organizirali smo više javnih tribina o temi aktuelne problematike u našem društvu

− Održana je javna tribina "Znamo li šta jedemo i odakle nam hrana dolazi", sa posebnim osvrtom na proizvodnju zdrave organske hrane, tehničko-tehnološkim procesom i plasman takve hrane u funkciji održivog povratka i egzistencije, a predavač je bio prof. dr. Midhat Jašić, sa Tehnološkog fakulteta iz Tuzle

− Organizirana je tribina "Halal i haram hrana" sa predavačem dr. vet. Adisom Islamovićem

− Organizirana je promocija knjige Hajrudina Mešića i Nedžada Novalića *Vlasenica i njena okolina, a* promotori su bili Sakib Zubović, Abdulgafar Jukić i Bego Selimović, a u muzičkom dijelu nastupila je naša sugrađanka Nermina Hadžiomerović, svirajući pjesmu na flauti.

− U saradnji sa Islamskom zajednicom organizirali smo svečanosti obilježavanja Ramazanskog bajrama, Kurban-bajrama, mubrek noći, Dana džamija, Dana Cerske, mevluda povodom značajnih datuma

− Folklorna sekcija BZK "Preporod" premijerno je nastupila za Bajram u haremu džamije "Hajrije", nakon bajram-namaza

− Naši članovi su učestvovali na maršu za Srebrenicu, zatim maršu Kladanj − Turalići – Vlasenica − Sušica. Obilježavanje mjesta stradanja Bošnjaka i posjeta logoru Sušica

− Učestvovali smo i dali svoj doprinos u regionalnim manifestacijama od značaja Bošnjake, prisustvovali smo promocijama knjiga u Sarajevu i Tuzli

− Obilježili smo godišnjicu rođenja našeg sugrađanina, književnika Derviša Sušića i tom prilikom jedna ulica u Vlasenici ubuduće će nositi njegovo ime

− U prostorijama "Preporoda" tokom godine održavana su druženja omladine, gdje su se nakon predavanja razvijale konstruktivne i interesantne diskusije i razmišljanja

− U okviru biblioteke radilo se sa posebnom pažnjom, skromno povećanje knjižnog fonda i smještanje knjiga

− Za potrebe folklorne sekcije, pored uigravanja više koreografija, izvršena je nabavka narodnih nošnji

− Dali smo svoj doprinos u funkciji lokalnih izbora 2012, sa aspekta jačanja bošnjačkog biračkog tijela.

Osim pobrojanih aktivnosti, bilo je mnogih sitnih započetih radnji, a sve u funkciji poboljšanja kvantiteta i kvaliteta na polju bošnjačke kulture uopće.

U izvještajnom periodu ostvarena je, moglo bi se reći, jako dobra saradnja sa svim nivoima vlasti, jer bez njih društvo bi jako teško funkcioniralo. Očekujemo da će rezultati našeg rada biti vidljivi u budućnosti.

Predsjednik
Sakib Zubović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Zagreb

Društvo se bavi njegovanjem i očuvanjem kulturne baštine Bošnjaka u Republici Hrvatskoj. Programi KDBH "Preporoda" su:

a) informiranje putem časopisa

− Časopisi *Behar*, dvomjesečnik za kulturu i društvena pitanja, koji je na Sajmu knjiga u Sarajevu 2010. dobio prvu nagradu za najbolji časopis. Urednik je Sead Begović.

− Informativni mjesečnik *Preporodov Journal*, urednik je Ismet Isaković.

− Časopis za djecu i mlade *Jasmin*, urednica je Azra Mehić

b) izdavaštvo

U 2012. godini su objavljeni sljedeći naslovi:

− Antologija bošnjačkog pjesništva od 1990. do naših dana *Zašto tone Venecija*, priređivača Ervina Jahića

− *Islam na Balkanu*, autora Edina Kukavice

− *Begovi su pali na tjeme*, autora Filipa Mursela Begovića

− *Manjine u pravu*, autorice Amine Nanić

c) kulturne manifestacije

− Manifestacija "Bošnjačke riječi" u okviru kojih se održavaju promocije naših izdanja i izdanja drugih izdavača, okrugli stolovi, simpoziji, izložbe slika i fotografija...

d) kulturni amaterizam

− Ženski zbor "Bulbuli", pod vodstvom Ismeta Kurtovića, njeguje starogradsku bosansku pjesmu sevdalinku. Snimili su svoj prvi CD s dvanaest antologijskih sevdalinki.

− Do 2012. godine djelovao je Dramski studio "Orient espresso" pod vodstvom Filipa Mursela Begovića koji je uprizorio monodrame *Kameni spavač*, *Mesnevija* i *Ramo i Đulka,* prema dramskom tekstu Emsuda Sinanovića.

Predsjednik
Senad Nanić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Zenica

Januar

9. 1. – Prisustvo predsjednice i sekretara na božićnom prijemu u Sokolskom domu, koji su organizirali SPKD "Prosvjeta" i Srpska pravoslavna crkvena opština i parohija u Zenici.

16. 1. – U domu "Preporod" održan prigodan kulturno-zabavni program naziva "Druženje volontera", a povodom Dana Opće biblioteke u Zenici. Prigodan program su izveli volonteri koji su djelovali u kreativnim radinicama koje je Opća biblioteka organizirala tokom 2011. godine. Program je organizirala Opća biblioteka u Zenici u saradnji sa BZK "Preporod".

21. 1. – Za članove sekcija "Preporoda" organiziran jednodnevni izlet na Vlašić.

Februar

14. 2. – U okviru manifestacije "Izbor sportiste općine Zenica u 2011. godini" koja je održana u hotelu "Internacional", Sportski savez općine Zenica dodijelio je BZK "Preporod" Zahvalnicu za podršku i afirmaciju sporta u Zenici (tradicija Bajramskog malonogometnog turnira).

Mart

6. 3. – U domu "Preporoda" premijerno je izvedena projekcija filma "Love je u zraku", reditelja i scenariste Armina Porče. Učenik je Druge gimnazije, a ovaj film je njegov prvjenac. BZK "Preporod" Zenica je bila partner u organizaciji premijere filma.

14. 3. – Održana promocija knjige pjesama *U božijoj bašči* Ćazima Škalje, kojemu je ova knjiga prvjenac. U promociji su učestvovali: Željko Grahovac, književnik i književni kritičar; Midhat Kasap, urednik; Ferid Ibrahimagić, predstavnik izdavača; Faruk Kadrić, sekretar BZK "Preporod". Promociju su organizirali BZK "Preporod" i Opća biblioteka u Zenici. Stihove pjesama kazivao je Mirza Husetić, član dramske sekcije "Preporoda".

21. 3. – Učešće u organizaciji dječijeg programa naziva "I stiže proljeće u moj grad" u okviru tradicionalne manifestacije "Zenička čimburijada" 2012. Program je održan na Kamberovića polju kod Turske česme.

2. i 10. 3. – Održane akcije čišćenja prostora u domu "Preporoda" na sanaciji posljedica poplave nastale usljed pucanja cijevi u sistemu centralnog grijanja. U akciji učestvovali članovi sekcija BZK "Preporod". Nastala šteta je velika i umnogome je poremetila planirane programske aktivnosti.

Objavljena audicija za prijem novih članova u Dramsku sekciju.

April

3. 4. – U okviru 17. Međunarodne kulturne manifestacije "Zeničko proljeće" održano predstavljanje XI kola iz edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* u izdanju BZK "Preporod" BiH. U okviru ovog kola zeničkim ljubiteljima knjige predstavljena su književna djela autora: Omera Novljanina, Ahmeda Hadžinesimovića, Jusufa Livnjaka, Feđe Šehovića, Huseina Bašića, Envera Čolakovića, Džemaludina Latića i Amira Brke. Pet knjiga u okviru XI kolu edicije predstavli su književnici Irfan Horozović, Hadžem Hajdarević i Džemaludin Latić, te Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH i Faruk Kadrić, sekretar zeničkog "Preporoda". Stihove pjesama i odlomke iz knjiga kazivala je Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta Zenica.

9. 4. – Prisustvo predsjednice i sekretara na Uskrsnom prijemu koji održan u Hrvatskom domu "Kralj Tomislav" u Zenici, koji su organizovali HKD "Napredak" i Župni ured sv. Ilije i sv. Josipa u Zenici.

16. 4. – Prisustvo predsjednice i sekretara na svečanom prijemu povodom Vaskrsa u Sokolskom domu koji su organizovali SPKD "Prosvjeta" i Srpska pravoslavna crkvena opština i parohija u Zenici.

23. 4. – U domu "Preporoda" održana audicija mladih takmičara sa područja srednje Bosne a u okviru projekta "Zvijezda možeš biti ti" televizije "Hayat". Na audiciju se prijavilo više od 200 takmičara. BZK "Preporod" se uključila u ovaj projekt na osnovu zaključenog sporazuma o partnerstvu.

Maj

3. 5. – U velikoj sali "Preporoda" održan koncert amsterdamskog hora "Slavuj" iz Holandije. Hor je osnovan 1986. godine u Amsterdamu. Pjeva izvorne pjesme sa slavenskog govornog područja i Balkana, pod vodstvom Ive Boswijka, Dirigent Ivo Boswijk studirao je na Sweelinck konzervatorijumu u Amsterdamu. Hor čine 22 člana, različite etničke pripadnosti, a žive i rade u Holandiji. U horu pjeva i jedna Zeničanka, Nina Brenjo, nekadašnja članica Omladinskog hora Zenica.

6. 5. – Udruženje "Bruno Gröning"– zenički krug prijatelja u domu "Preporoda" održalo projekciju filmova i predavanja.

18. 5. – U okviru obilježavanja 20. godišnjice od osnivanja Prve brigade Zenica – 303 viteške i Željezarskog bataljona BZK "Preporod" je organizirala kulturno-umjetnički program u kojem su nastupili učenici OŠ "Musa Ćazim Ćatić". Manifestaciju je organizirao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine.

26. 5. – BZK "Preporod" bila je organizator kulturno-umjetničkog programa u okviru manifestacije "Majski zov slobode" kojom je obilježena 20. godišnjica svih zeničkih brigada i drugih jedinica iz proteklog rata. Program je održan na Smetovima (zeničko izletište udaljeno oko 10 km od Zenice). U programu su učestvovali: članovi folklornog ansambla "Preporoda", starijeg i dječijeg uzrasta; vokalni solisti Nusreta Kobić i Omer Kadrić; orkestar "Rima bend"; glumica BNP Sabina Kulenović.

27. 5. – Udruženje "Bruno Gröning"– zenički krug prijatelja u domu "Preporoda" održalo projekciju filmova i predavanja.

20. 5. – U domu "Preporoda" održana Skupština Sportsko rekreativnog kluba "Bosna" Zenica.

Juni

1. 6. – Održan dječiji kulturno-zabavni program naziva "Srećno mali maturanti". U programu su učestvovala djeca iz zeničkog obdaništa "Sindbad" koje je u saradnji sa "Preporodom" bilo organizator ove manifestacije.

6. 6. – Održana promocija knjige *Ruka* Reufa Ibreljića, studenta Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Zenici. Promotori su bili prof. dr. Safvet Halilović, prof. Midhat Kasap i autor. Ulogu moderatora obavio je Faruk Kadrić. Suorganizatori promocije bili su BZK "Preporod" i Opća biblioteka u Zenici.

8. 6. – U domu "Preporoda" priređena promocija knjige aforizama *Zagonetni podsmjeh* Seida Imamovića kojemu je ovo treća objavljena knjiga. U ulozi promotora su bili književnik

i književni kritičar Željko Grahovac, slikar i karikaturist Alija Kulenović, aforističar Abdulah Alić-Lono i autor Seid Imamović, a moderator je bio Faruk Kadrić.

10. 6. – Priređen koncert svršenih polaznika omladinske "Škole muzike" koju je organiziralo udruženje "Istok – Orijent" u saradnji sa "Preporodom". Riječ o školi koja je jedina škola ovakve vrste u Zenici i Zeničko-dobojskom kantonu, jer je mogu pohađati sve generacije i praktikuje program rada koji koriste sve muzičke škole u ZDK. Na koncertu se predstavila prva generacija koja je imala 35 polaznika i pet predavača. U programu je učestvovao i dječiji foklorni ansambl "Preporoda", predvođen koreografkinjom Lejlom Ćatić. Na kraju koncerta su dodijeljene diplome koje je uručio predsjedavajući Općinskog vijeća Nebojša Nikolić. On je u ime Općine i svoje lično ime podržao i čestitao na ideji i realizaciji ovog jedinstvenog projekta.

11. 6. - U zeničkoj galeriji "Planet" održana prva samostalna izložba slika Lejle Spahić, članice Likovnog kruga "Preporoda". Lejla je trenutno maturantica Druge gimnazije u Zenici i do sada je svoje slike izlagala u okviru kolektivnih izložbi "Preporodovog" Likovnog kruga. Inspiraciju za svoje slike crpi iz prirode. Na ovoj izložbi predstavila se sa dvadesetak slika sa motivima prirode i znamenitim građevinama iz naše prošlosti.

14. 6. – Održan zajednički sastanak predstavnika zeničkih nacionalnih društava (HKD "Napredak", SPKD "Prosvjeta", BZK "Preporod"). Na sastanku je dogovoreno učešće nacionalnih društava sa određenim kuturnim sadržajima u okviru "Preporodovog" projekta "Kulturno bogatstvo različitosti". Autor projekta je Faruk Kadrić.

15. 6. – U domu "Preporoda" održan sastanak sa kandidatima za učešće na Maršu mira – Srebrenica 2012.

19. 6. – U okviru 502. vjersko-kulturne manifestacije "Dani Ajvatovice" u Travniku je promovirana knjiga *S Bošnjacima u Turskoj* Fikreta Fazlagića. Ova knjiga je izišla u izdanju BZK "Preporod" Zenica. Promotori knjige su bili prof. Besim Spahić, bivši ambasador u Turskoj, prof. Midhat Kasap, urednik izdanja i književnica Seida Čehajić. Organizatori promocije bili su Muftiluk travnički i Zavičajni muzej Travnik.

26. 6. – U zeničkoj Sinagogi priređena izložba slika naziva "Ptice iz moje bašte" Abdulaha Hodžića, člana Likovnog kruga "Preporoda". Osim brojnih kolektivnih izložbi na kojima se Hodžić predstavio sa svojim slikama, ovo je njegova šesnaesta samostalna izložba. Na izložbi je predstavljeno 25 slika. O svojim impresijama slika govorio je književnik Kemal Mahmutefendić.

29. 6. – Održan kulturno-umjetnički program na otvorenoj sceni na platou kod RK "Bosna" u kojem su učestvovala zenička nacionalna kulturna društva: HKD "Napredak", SPKD "Prosvjeta" i BZK "Preporod". Program je realiziran u sklopu projekta "Kulturno blago različitosti". Svako nacionalno društvo predstavilo se sa svojim kulturnim sadržajima. HKD "Napredak" učestvovalo je sa mješovitom izvornom vokalnom skupinom, vokalnim i insrumentalnim solistima i izvornom foklornom skupinom. BZK "Preporod" se predstavila sa dječijim folkornim ansablom, narodnim orkestrom, vokalnim solistima i članovima dramske sekcije, dok je SPKD "Prosvjeta" učestvovalo sa narodnim orkestrom i vokalnim solistima. Osim tradicionalnih kulturnih sadržaja predstavljene su i muzičke numere moderne i klasične muzike u izvedbi mladih koji djeluju u nacionalnim društvima. U programu je učestvovalo 66 izvođača.

30. 6. – Foklorni ansambl "Preporoda" učestvovao na 10. Festivalu foklora Zenica 2012. Na festivalu su učestvovali i foklorne grupe i ansambli: Hrvatska foklorna skupina "Bobovac" –Kakanj; KUD "Bosiljak" – Derventa; Ansambl "Bosnia folk" – Zenica; KUD "Fadil Dogdibegović Dikan" – Kakanj; KUD "Zora" Struge – Gorica; KUD "Željezara" Zenica (organizator Festivala).

Juli

7. 7. – Ostvareno partnerstvo u velikoj humanitarnoj akciji za oboljelog Mevludina Smriku iz Zenice. Organizator akcije bio je Portal zenica24sata. Akcija se sastojala od nekoliko kulturno-zabavnih, sportskih i drugih sadržaja koji su se tokom dana i noći dešavali na više lokacija u gradu.

12. 7. – Na otvorenoj sceni na Trgu Alije Izetbegovića izveden kulturno-umjetnički program naziva "Priča o Bosni". Program je održan u sklopu vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica" 2012. koju organizira Muftiluk zenički. U jednosatnom programu predstavili su se članovi "Preporodovih" sekcija i ansambala.

13. 7. – U okviru kulturne manifestacije "Dani sevdaha", koja se tradicionalno održava na srednjovnoj tvrđavi Vranduk, predsjednica "Preporoda" Amna Sofić bila učesnik specijalne emisije Radio Federacije BiH koja se bavila tematikom sevdalinke i kulturnim dešavanjima u gradu.

18. 7. – U galerijskom prostoru doma "Preporoda" održana 4. samostalna izložba zeničkog slikara Mirsada Šišića. Izloženo je dvadesetak njegovih slika kojima su predstavljeni pretežno pejsaži i mrtva priroda, što je inače njegova slikarska preokupacija. Odnedavno je postao i član Likovnog kruga "Preporoda". O autorovom stvaralaštvu na izložbi su govorili Amna Sofić, u funkciji voditeljice Likovnog kruga "Preporoda" i Faruk Kadrić, sekretar "Preporoda", a krtički osvrt na slikarski opus dao je slikar i karikaturista, Alija Kulenović, koji je i izložbu proglasio otvorenom.

26. 7. – Održan tradicionalni iftar za žene iz javnog, političkog i kulturnog života grada. Specifikum i ovogodišnjeg iftara je da su učesnice pojedinačno pripremale i donosile različita slana i slatka jela tako da je ova manifestacija pored duženja bila i u funkciji prezentacije i promocije tradicionalnih bosanskih jela. Iftar je održan u ljetnoj bašči "Preporoda", a program je upotpunjen kazivanjima prigodnih tekstova povodom Ramazana u izvođenju članova dramske sekcije i sevdalinkama u izvođenju muzičkog ansambla "Preporoda".

Avgust

11. 8. – U ljetnoj bašči BZK "Preporod" organiziran je Humanitarni iftar u organizaciji Udruženja za afirmaciju humanitarnih ideja "AHI", a u partnerstvu sa BZK "Preporod" Zenica. Namjena je bila prikupljanje sredstva za porodicu Advije Halilović. Advija je majka petero djece od kojih je dvoje trenutno zbog (ne)uslova u porodici smješteno u Dom za nezbrinutu djecu u Zenici. Nju sa ostalo troje djece je muž, nasilnik, izbacio iz doma. Na ovom humanitarnom iftaru prikupljeno je 1.440,00 KM. Od ovih sredstava 828,00 KM utrošeno je za kupovinu šporeta i frižidera, a ostatak od 612,00 KM doznačen je na Advijin lični račun.

19. 8. – U saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice Zenica, povodom Ramazanskog bajrama, u Staroj čaršiji nakon klanjanja bajram-namaza, organizirano je bajramsko druženje.

Ovom prigodom u ugostiteljskim objektima duž Stare čaršije za građane je besplatno posluživana kafa, a članice folklornog ansambla u narodnim nošnjama su dijelile kolače. Prigodan muzički program izveli su članovi muzičkog ansambla i vokalni solisti.

19. 8. – U hotelu "Zenica" priređen je bajramski prijem za predstavnike javnog, političkog, privrednog, kulturnog i vjerskog života grada i Zeničko-dobojskog kantona. Prijem su organizirali Ured muftije zeničkog i zenička firma "ITC". BZK "Preporod" je bila suorganizator i za ovu prigodu je izvela kulturni program u kojem su učestvovali članovi muzičkog ansambla i glumac Adem Smajilhodžić iz Zavidovića.

20. 8. – Priređen tradicionalni Bajramski koncert u Bosanskom narodnom pozorištu. Organizatori koncerta bili su BZK "Preporod", Udruženje muzičkih pedagoga ZE-DO kantona i Bosansko narodno pozorište. U programu su učestvovali članovi BZK "Preporod", Kamerni simfonijski orkestar, zatim solist iz Sarajeva Latif Močević, te solisti Ajna Hasanbegović, sopran i Zanin Berbić, svirač na sazu iz Zenice sa dirigenticom Tanisom Mustafić.

20. 8. – Drugog dana Ramazanskog bajrama, koji se obilježava kao Dana šehida, BZK "Preporod" bila je partner Medžlisu Islamske zajednice i džematu Gornja Zenica u organizaciji manifestacije otvaranja Šehidske česme u Gornjoj Zenici. Ovo je bila i centralna manifestacija obilježavanja Dana šehida na području Medžlisa Islamske zajednice Zenica.

Septembar

– U domu "Preporoda" počela sa radom Druga generacija "Škole muzike" koju organizije UG "Istok-Orijent" u partnerstvu sa BZK "Preporod".

– Počele pripreme za organizaciju 16. Bajramskog malonogometnog turnira "Zeničkih mahala"

Oktobar

10. 10. – Počeo sa radom Kurs ebru umjetnosti – čudesno slikanje na vodi. Kurs se organizira u saradnji sa Turskim kulturnim centrom "Yunus Emre" iz Sarajeva. Voditelj kursa je ebru majstor Elvis Hajdarević. Ovo je prvi kurs slikanja ebru tehnikom koji se organizuje u Zenici. Na kurs se prijavilo 16 polaznika.

18. 10. – Održana promocija knjige *Pletenice bespuća* Taiba Spahića. Ovo je treća autorova knjiga, a kao i prethodne dvije u izdanju BZK "Preporod" Zenica. Promotori su bili: Gradimir Gojer, Željko Grahovac, Faruk Kadrić i Midhat Kasapr. Muzički dio programa upotpunio je Haris Abdagić koji je uglazbio neke od pjesama iz autorovog poetskog opusa. Promocija je održana u domu "Preporoda" u suorganizaciji sa Općom bibliotekom Zenica, a u povodu Mjeseca knjige.

26. 10. – Povodom obilježavanja Kurban-bajrama održan je svečani prijem i druženje za predstavnike javnog, političkog, kulturnog i vjerskog života Zenice. Prijem je održan u atriju Medžlisa Islamske zajednice Zenica. Tim povodom brojnim zvanicama obratili su se Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod", i Jakub ef. Salkica, glavni imam Medžlisa. Druženje je nastavljeno prigodnim muzičkim programom u izvođenju narodnog orkestra i vokalnih solista BZK "Preporod".

25. 10. – Obavljeno javno žrijebanje prijavljenih ekipa za grupnu fazu takmičenja u okviru 16. Bajramskog malonogometnog turnira "Zeničkih mahala". Žrijebanju su prisustvovali predstavnici svih ekipa kao i predstavnici medija. Takmičarima se pozdravnim riječima obratio Faruk Kadrić, sekretar "Preporoda".

27. 10. – U velikoj sali "Preporoda" održan 5. Internacionalni dječiji festival foklora "Folk inter fest" – Zenica 2012. Na kojem su učestvovali: Fokdans grupp "F. I. G. E" – Arno Nykoping Švedska; KUD "Matija Gubec" iz Donjeg Miholjca R. Hrvatska; KUD "Slavonac" iz Podravske Moslovine R: Hrvatska; KUD "Bihor" Berane – Petnjica Crna Gora; BOKUD "Đerdan" iz Peći Kosovo; KUD "Ekrem Mujkić" Ilidža BiH; KUD "Visoko" BiH; "Bosna folk" Zenica BiH. Organizator festivala bilo je UG "Bosnia folk" Zenica, a partner BZK "Preporod".

28. 10. – U domu "Preporoda" održan dječiji bajramski program u organizaciji Obdaništa "Sindibad".

Od 27. do 31. 10. – U organizaciji BZK "Preporod" održan 16. Bajramski malonogometni turnir "Zeničkih mahala". Sve utakmice su se odigravale u dvorani Bilmišće. Pozdravnim riječima učesnicima turnira obratila se Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod", dok je turnir svečano otvorio Zijad Softić, pomoćnik načelnika Općine. Svečano otvaranje folklornim programom su obogatili članovi "Preporodovog" dječijeg folklornog ansambla. Na turniru je učestvovalo 48 ekipa sa blizu 500 učesnika. Tokom petodnevnih takmičenja odigrano je više od 70 utakmica. Pobjednik turnira je ekipa "Blatuša", drugo mjesto pripalo je ekipi "Begagića put", dok je treće mjesto zauzela ekipa "Hamida". Proglašeni su i najistaknutiji pojedinci. Za najboljeg igrača turnira proglašen je Dženis Huseinspahić iz ekipe "Begagića put", najbolji strijelac bio je Elman Muratović iz ekipe Hamida sa 14 golova, dok je najbolji golman Mirzad Kozlić iz ekipe Vukotići.

Novembar

Od 13. do 21. 11. – Gostovanje članova BZK "Preporod" u Finskoj u gradu Helsinkiju na poziv Bosanskog kulturnog društva "Behar" iz Helsinkija. Tokom gostovanja izvedena su dva programa. Prvi, kulturno-umjetnički program posvećen obilježavanju 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održan je 17. novembra u Kulturnom centru Caisa, a drugi, vjersko-kulturni program posvećen sjećanju na genocid nad Bošnjacima tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine, održan je 18. novembra u prostorijama mesdžida Islamske zajednice u Helsinkiju. Prigodne programske sadržaje izveli su članovi muzičkog ansambla i vokalni solisti, te članovi dramske i multimedijalne sekcije "Preporoda". U programu su, također, učestvovali i folklorni anasambl, te vokalni i instrumentalni solisti iz udruženja naših zemljaka "Biser" iz grada Turku i "Behar" iz Helsinkija. U okviru ovih programa priredili smo i promociju knjiga poezije *Nečujni krici* i *Treptaji* našeg sugrađanina Smaila Durmiševića te prikazali igrani film "Jedna si mati jedina" Elmedina Bišića u kojem su glavne uloge imali članovi dramske sekcije "Preporoda". Također, u kulturnom centru Caisa imali smo promotivni štand na kojem smo prezentirali kulturno-historijsko naslijeđe kao i turističke potencijale Bosne i Hercegovine. U sastavu grupe bilo je 13 članova "Preporoda".

14. 11. – Održan okrugli sto "Maloljetnička delikvencija i vršnjačko nasilje" u organizaciji Udruženja školskih pedagoga ZE-DO kantona. U radu okruglog stola učestvovalo 40-ak školskih pedagoga iz općina ZE-DO kantona, te Sarajeva i Tuzle.

Decembar

12. 12. – Prisustvo na promociji knjige *Bosanski jandžik* Azmira Muftića Blažića (iz riznice bosanske nematerijalne baštine) u Travniku. Promotori su bili Zvonko Martić i Fatima Maslić.

14. 12. – U domu "Preporoda" održan tradicionalni godišnji koncert Duvačkog orkestra, koji djeluje u sastavu KUD "Željezara" Zenica. Ovo je najstariji orkestar u gradu koji egzistira 87 godina.

19. 12. – Folklorni ansambl "Preporoda" učestvovao na festivalu foklora, koji je organiziralo Udruženje estradnih izvođača ZE-DO kantona. Učestvovalo je osam folklornih grupa i ansambla sa područja zeničke općine.

22. 12. – Članovi dramskog studija ansambla "Bosnia folk" Zenica u domu "Preporoda" premijerno izveli predstavu "Audicija". U predstavi su učestvovali mladi glumci amateri: Jasmin Mujezinović, Emin Alić, Aldin Šehović, Benjamin Mešinović, Amar Kahriman i Emina Šehić. Režija, scenografija i kostimografija: Emina Horić i Rifet Omerović.

26. 12. – Završen Kurs ebru umjetnosti koji se održavao u domu "Preporoda" u periodu oktobar-decembar. Tokom ovog kursa polaznici su izradili više od 100 slika u ebru tehnici. Selekcijom je odabrano dvadesetak najuspješnijih za izložbu koja će se upriličiti početkom 2013. godine, kada će se izvršiti i podjela certifikata svršenim polaznicima.

27. 12. – Članovi muzičkog ansambla "Preporoda" učestvovali u programu godišnjeg koncerta KUD "Željezara" Zenica, koji je održan u Bosanskom narodnom pozorištu Zenica.

20. 12. – Održana 16. sjednica Upravnog odbora BZK "Preporod"

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

Nakon Obnoviteljske skupštine, održane prije nepunih sedam godina, BZK "Preporod" Žepče održao je u aprilu 3. izvještajno-izbornu skupštinu. Izabrano je novo rukovodstvo, a razmatran je i dosadašnji rad Društva. Generalna ocjena delegata bila je da se u posljednje dvije godine vrlo malo toga dešavalo u organizaciji "Preporoda", te je razgovarano o unapređenju rada sa akcentom na budući kontinuitet realizovanih sadržaja. Nakon izvještaja o radu, delegati su izabrali novo rukovodstvo, odnosno članove Upravnog odbora Društva. Jednoglasno je podržan prijedlog da na čelu Skupštine i u narednom mandatu ostane dosadašnja predsjednica Kasema Kafedžić. Od predloženih deset kandidata u novi petočlani Upravni odbor izabrani su: Mersad Dedović, Elmira Hasičević, Alaudin Efendić, Mirza Babanović i Rusmir Agić. Odlukom Upravnog odbora koju je verifikovala skupština društva umjesto Suada Hadžića za novog predsjednika Općinskog društva BZK "Preporod" u Žepču izabran je Rusmir Agić.

− U povodu obilježavanja godišnjice smrti književnika Nedžada Ibrišimovića, BZK "Preporod" Žepče, upriličila je književno veče "Sjećanje na Nedžada Ibrišimovića". Veoma emotivno akademik Abdulah Sidran je za svog velikog prijatelja kazao kako je to bio najdarovitiji pisac kojeg je Bosna i Hercegovina rodila. Ibrišimović je, kako je istako Sidran, bio svestran umjetnik, majstor različitih književnih pravaca. Književnoj večeri je,

uz članove Ibrišimovićeve porodice, prisustvovao veliki broj posjetilaca. Među brojnim gostima bili su i predsjednik BZK "Preporod" iz Sarajeva Senadin Lavić, premijer Kantona Fikret Plevljak, resorni kantonalni ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Mirko Trifunović i dr.

− U čast velikom piscu, koji je djetinjstvo, mladost i jedan dio radnog vijeka proveo u Žepču, u njegovoj porodičnoj kući, koju je on za života dao za potrebe spomen-sobe žepačkih šehida, žepački "Preporod" otvorio je Ibrišimovićevu spomen-sobu. Naredne godine "Preporod" u Žepču planira utemeljiti Književnu nagradu "Nedžad Ibrišimović", kao vid trajnog sjećanja i obilježavanja lika i djela ovog velikana bošnjačke književnosti.

− U organizaciji žepačkog "Preporoda" pod sloganom "Maturantima od srca" u Žepču je održan solistički koncert Armina Muzaferije. U predivnom ambijentu dvorane Doma kulture okupio se veliki broj posjetilaca svih uzrasta.

Predsjednik
Rusmir Agić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Živinice

Općinsko društvo "Preporod" iz Živinica se programski opredijelilo da tokom godine uradi jedan veliki i kvalitetan kulturni sadržaj po kome će biti prepoznatljiv u svojoj općini.

U posljednje tri godine, pored raznih kulturnih programa koji se organizuju u našoj općini (promocije knjiga, ramazanska i bajramska sijela, poetske i književne večeri, posjete i saradnja sa drugim društvima.), naš "Preporod" postao je prepoznatljiv po održavanju likovne manifestacije. Ideja za organiziranjem likovne kolonije odavno je prisutna. Međutim, zbog nedostatka novčanih sredstava stalno je odgađana, sve dok se nismo dosjetili i nadležnim organima naše općine ponudili partnerski ugovor o podjeli slika sa kolonije. Od tada Općina Živinice već treću godinu planira redovan iznos u budžetu za likovnu koloniju. Dakle, od svake održane kolonije Općini se dodijeli 20-ak umjetničkih djela, kojima ukrašava svoje prostorije i daruje posebne goste.

Likovna kolonija naziva "Toplice 2012" održana je posljednji vikend u mjesecu maju, tačnije 25., 26. i 27. maja 2012. godine u mjestu Gornja Lukavica, koje je poznatije kao "Toplice". U predivnoj stoljetnoj bukovoj šumi smještena su dva hotela okružena raznim šadrvanima, baštama, stazama, ljuljaškama, sportskim terenima i drugim lijepim nenametljivim detaljima. Ispred je plato ispod kojeg izvire banjska voda stalne temperature od 30 stepeni i ljeti i zimi. Nekada je ovo mjesto bilo najljepše i najposjećenije izletničko mjesto na području sjeveroistočne Bosne, gdje je vikendom u ljetnim mjesecima boravilo i po 10.000 turista. Mještani sela su prodavali svoje proizvode: sir, mlijeko, voće, povrće, razne rukotvorine, pružali usluge seoskog turizma, a sami turisti uz pjesmu i igru se veselili, pekli janjce i kupali se u šest prirodnih bazena i četiri kupališta ispod vodenica. Voda je uvijek bila topla i čista da se svaki kamenčić mogao vidjeti i kada se svi u njoj zajedno kupaju. Danas to više

nije izvorište rijeke Toplice, to je livada ispod koje se nalaze betonske cijevi za odvod vode i potočić koji služi kao uspomena na nekadašnji ovozemaljski dženet. Na likovnoj koloniji učestvovalo je 30 slikara iz Mostara, Sarajeva, Zenice, Tuzle, Gračanice, Srebrenika, Kalesije, Zvornika, Novog Pazara i Sjenice. Slikari iz daleka stigli su u petak, a oni koji su sa područja Tuzlanskog kantona u subotu. Otvaranje izložbe bilo je ispred hotela u 11,00 sati, a sam čin otvaranja pred brojnim posjetiocima, gostima i učesnicima manifestacije je obavio načelnik Općine Živinice. Svi učesnici likovne kolonije su bili smješteni u jednom od dva hotela. Ukupno su urađene 54 umjetničke slike neprocjenjive vrijednosti, koje su nakon nekoliko dana izložene povodom dana Općine u BKC-u Živinice.

− Povodom dana Općine Živinica, 19. maja je organizirana Izložba slika sa likovne kolonije "Toplice 2012", koja je trajala tri dana, a otvorio ju je predsjedavajući Općinskog vijeća Živinice.

Nakon toga, slike su vraćene u prostorije Društva, a pripadajući dio dodijeljen je općini Živinice.

− 1. 3. 2012. godine u prostorijama "Preporoda" je svečano obilježen Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Svečanosti su prisustvovali članovi Izvršnog odbora društva, simpatizeri i drugi građani naše općine.

− "Preporod" je organizirao književno veče Zilhada Ključanina, 31. marta 2012. godine u maloj sali BKC-a Živinice.

− Povodom 25. novembra, Dana državnosti BiH, održana je svečana sjednica "Preporoda", a referat je pročitala Azra Gazibegović, predsjednica ZOD-a "Preporod" TK.

− "Preporod" iz Živinica učestvovao je u zajedničkoj akciji prikupljanja udžbenika za djecu bošnjačke nacionalnosti na Kosovu, tačnije za Prizren i okolna naselja. U ovom projektu su učestvovali "Preporodi" iz Srebrenika, Živinica i Tuzle, a knjige su predate predstavnicima Bošnjačkog savjeta Kosova koji su došli po njih.

− Krajem 2012. godine, Općinsko društvo "Preporod" Živinice se aktivnije uključilo u prikupljanje knjiga za bošnjačku djecu na Kosovu. Aktivnost je bila ohrabrujuća zato što je do kraja godine prikupljeno blizu 2.500 udžbenika.

Predsjednik Društva je aktivno učestvovao na svim sjednicama Izvršnog odbora ZOD-a TK, zatim sa predsjednicom posjećivao ostala društva u kantonu (Doboj Istok, Srebrenik i Gradačac).

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zvornik

Općinsko društvo BZK "Preporod" u Zvorniku je u 2012. godini učestvovalo u brojnim kulturnim sadržajima na području općine Zvornik, ali i cijelog Podrinja. U ovom izvještaju navest ćemo najvažnije.

Početkom 2012. godine raspisan je natječaj za najbolji literarni rad povodom nastupajućeg 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, s temom "Draga moja Bosna i Hercegovina". Na adresu "Preporoda" do kraja natječaja pristiglo je 20 radova iz svih dijelova Podrinja. Nagradu za najbolji rad osvojio je učenik povratnik Mersid Tulić iz naselja Glumina kod Zvornika, koji je napisao pjesmu na zadatu temu. Najbolji literarni rad je pročitan 1. marta na svečanosti koju je organizirala Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u prostorijama Islamskog centra u Zvorniku pred gotovo stotinu građana koji su prisustvovali ovoj svečanosti. Obilježavanje Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine u manjem entitetu je organizirano samo u dva mjesta, jedno od njih je Zvornik.

Potom su uslijedile zajedničke pripreme za obilježavanje "Dana otpora, 8. april Zvornik 1992-2012". Nosilac aktivnosti obilježavanja ovog važnog datuma za Bosnu i Hercegovinu je Udruženje demobilisanih boraca Armije BiH opštine Zvornik. "Preporod" je bio suorganizator ove manifestacije kojom se obilježava prvi organizovani otpor agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Početkom maja počele su pripreme za organizaciju kulturno-vjerske manifestacije "Kaimijini dani Zvornik 2012", paralelno sa ovom organizacijom počele su i pripreme za obilježavanje dana stradanja Bošnjaka Zvornika u proljeće 1992. godine.

U saradnji s Medžlisom islamske zajednice Zvornik, Udruženjem porodica nestalih i zarobljenih osoba opštine Zvornik, Udruženjem demobilisanih boraca ARBiH, i BZK "Preporod" je učestvovao u obilježavanju stradanja Bošnjaka Zvornika 1992. godine. Program obilježavanja je trajao 15 dana, a posjećena su mjesta gdje su se desili masovni zločini, mjesta masovnih grobnica, strijeljanja i mučenja civila širom Zvornika. Kolektivna dženaza ubijenim Zvorničanima 1992. godine, klanjana je na zajedničkom mezarju 2. juna 2012. godine. Obilježavanje stradanja završeno je 3. juna u Liplju, gdje je obilježeno oslobađanje koncentracionog logora u kojem je bilo zatočeno više od 400 civila iz mjesta Liplje i okolnih sela.

Na Zboru predsjednika općinskih društava BZK "Preporod", koji je održan u Srebrenici, učestvovali su i predstavnici Općinskog društva Zvornik. Na Zboru je u ime BZK "Preporod" Zvornik iskazano više inicijativa prema Matičnom odboru koje bi se trebale realizirati u narednom periodu.

Potom je počela najvažnija kulturna manifestacija Bošnjaka u manjem entitetu "Kaimijini dani Zvornik 2012". BZK "Preporod" je, kao i prethodnih godina, suorganizator ove manifestacije zajedno s Medžlisom Islamske zajednice Zvornik.

Nastavljena je uspješna suradnja sa humanitarnom organizacijom "Budućnost" koja stipendira djecu jetime iz Podrinja.

BZK "Preporod" OD Zvornik početkom jula je bio nosilac aktivnosti za knjigovodstvene usluge naših općinskih društava u manjem bh. entitetu, koje su uspješno realizirane.

Za vrijeme ramazana "Preporod" je uspješno organizirao iftar za partnere i prijatelje kulturno-sportske manifestacije "Bajramski turnir u malom nogometu".

Saradnjom sa Udruženjem "Prosvjetitelj – Mualim" u prošloj godini oformljena je sekcija u naselju Križevići. Polaznici ove sekcije imali su priliku da godinu dana kroz nogomet i dodatno obrazovanje o svom kulturološko-nacionalnom identitetu na jedan zabavno-edukativan način kvalitetno ispune vrijeme. Sekcija broji 55 polaznika uzrasta od 7 do 17 godina.

U augustu je održana šesta kulturno-sportska manifestacija "Bajramski turnir u malom nogometu Zvornik 2012", koja tradicionalno počinje drugog dana Ramazanskog bajrama. Učestvovale su 32 ekipe iz cijelog Podrinja. Kao i ranijih godina, manifestaciju je posjetilo više hiljada ljudi.

Početkom septembra uspješno je završena akcija "Kupi jednu knjigu sebi, a jednu Zvorniku", koja je pokrenuta od izdavačke kuće "Connectum" iz Sarajeva i BZK "Preporod" Zvornik. Pokretač akcije, vlasnik izdavačke kuće "Connectum", Ajet Arifi, svečano je uručio knjige u prostorijama BZK "Preporod" u Zvorniku. U ovoj akciji sakupljeno je više od 1200 naslova koji je znatno povećao knjižni fond u "Preporodovoj" biblioteci "Hasan Kaimija" u Zvorniku.

Veliki broj aktivnosti koje smo planirali na početku godine nismo uspjeli realizirati zbog ograničenih finansijskih sredstava. Možemo konstatirati da je rad Općinskog društva BZK "Preporod" u Zvorniku u 2012. godini bio uspješan.

Predsjednik
Amer Redžić

Adresar općinskih društava BZK "Preporod"

1. Općinsko društvo Banovići
Alije Izetbegovića 65
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 070/217-885
Mob: 061/737-886
vehid.kudumovic@hotmail.com
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe 7
Tel: 051/251-343
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Mali Lug
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/fax: 055 / 204-258
065 / 787-032
preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Đačka ulica 17
Predsjednica: Elvira Šanta-Čaušević
Mob: 065/186-344
bzkpreporod.bosdubica@hotmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 6
Predsjednik: Ejub Biščević
Tel/fax: 051/815-317
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Bosanski Novi
Meše Selimovića 1
Predsjednik: Kasim Falan
Tel: 052/751-593
Tel: 065/592-821
Dom Urije
79220 BOSANSKI NOVI

9. Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
hodzicelvir@yahoo.com
Zgrada Medžlisa Islamske zajednice
Ulica Drinska bb
75420 BRATUNAC

10. Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Ulica Islahijjet 3
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel: 049/230-120
Fax: 049/230-121
Mob: 061/344-946
preporodbrcko@gmail.com
761120 BRČKO Distrikt BiH
www.preporod-brcko.ba

11. Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel/Fax: 032/784-596 (O. Š.)
Mob: 061/783-260
josebreza@gmail.com
71370 BREZA

12. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO
www.bugojno.org /preporod/

13. Općinsko društvo Busovača
Kaćuni bb
Predsjednica: Ferida Karić
Tel/Fax: 030/590-143
Mob: 061/361-031
ferida_karic@hotmail.com
BUSOVAČA
72264

14. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

15. Općinsko društvo Cazin
Indire Pjanić 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 CAZIN

16. Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Mersad Tanjić
Tel/Fax: 035/668-121
Mob: 061/665-009
mersed.tanjic@humci.net
75246 ČELIĆ

17. Općinsko društvo Doboj Istok
Makljenovac − Plane
Predsjednik Almir Hadžikadunić
Mob. 061/451-340
066/898-780
74200 DOBOJ

18. Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b. b.
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-189
Mob: 061/654-702
suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

19. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel/Fax: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
70220 DONJI VAKUF

20. KDB “Preporod” Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
izet.spahovic@du.t-com.hr
Mob.00385-95-1606-954
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

21. Općinsko društvo Foča
Paunci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Fax: 058/ 238-003
Mob: 062/978-205; 062/417-244
bzkpreporod@yahoo.com
73300 FOČA

22. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

23. Općinsko društvo Glamoč
Ive Lole Ribara 1
Predsjednik: Amel Saltaga
063/881-029
Tel/Fax: 034/272-465
80230 GLAMOČ

24. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 21
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Tel/Fax: 038/220-926
Mob: 061/331-302
preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

25. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Gradska bb
Predsjednik: Alija Filan
Predsjednik: 061/768 818
Tel/fax: 030/265 053
preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF
www.preporod-gv.ba

26. Općinsko društvo Gračanica
111 Gračaničke brigade bb
Predsjednica: Refija Čajić
Tel: 035/702-070
Mob: 061/305-621
refka@mail.com
75320 GRAČANICA

27. Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica: Kadira Abdulahović
Tel/Fax: 035/816-138
prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

28. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

29. Općinsko društvo Ilijaš
I. F. Jukića 2
Predsjednik: Adem Alić
Mob: 062/345-215
alic.adem@bih.net.ba
71380 ILIJAŠ
www.preporod-ilijas.ba

30. Općinsko društvo Jablanica
Branilaca grada bb
Predsjednik: Resul Čilić
Tel: 036/753-333
Mob: 062/345-378
resul_c@hotmail.com
88420 JABLANICA

31. Općinsko društvo Jajce
Šamića mahala 4
Predsjednik: Samir Džafer
Tel: 030/656-137
Mob: 061/286-678
samirdza@gmail.com
70101 JAJCE

32. Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

33. Općinsko društvo Kalesija
Žrtava genocida 1
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel/Fax: 035/631-881
Mob: 061/635-561
nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

34. Općinsko društvo Kiseljak
Đure Đakovića bb
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis IZ)
Mob: 06/1349-305
71250 KISELJAK

35. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada 2
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ
www.preporodkladanj.com.ba

36. Općinsko društvo Ključ
Trg Alije Izetbegovića 1
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
78280 KLJUČ

37. Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
062/172-386
preporodkonjic@yahoo.com
88400 KONJIC

38. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

39. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Tel/Fax: 034/275-017
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

40. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Sead Hadžijahić
Mob: 063/164-496
Tel/Fax: 034/200-634
80101 LIVNO

41. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

42. Općinsko društvo Modriča
J. Raškovića bb
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel/Fax: 053/811-472
Mob: 0627584-884
74480 MODRIČA

43. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552-537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061/891-139
kasimmusinovic@hotmail.com
88000 MOSTAR

44. Općinsko društvo Novi Travnik
Mehmeda Spahe bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
Tel: 030/525-064
e.veletovac@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

45. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
063/341-042
mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK

46. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
Fax: 031/ 712-833
76270 ORAŠJE

47. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb
Predsjednik: Samir Karić
Mob: 061/344-318
karic.samir@gmail.com
75406 OSMACI

48. Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/060-839
75453 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

49. Općinsko društvo Prijedor Kozarac
Predsjednik: Sabiha Turkanović
79101 PRIJEDOR

50. Općinsko društvo Prnjavor
Predsjednik: Jusuf Latifović
preporodprnjavor@gmail.com
PRNJAVOR

51. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob. 061/894-604
muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

52. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/689-126
Mob: 061/137-457
amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

53. Općinsko društvo Sapna
Ulica 206. Viteške brigade bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

54. BZK "Preporod" Sarajevo
Branilaca Sarajeva 30
Predsjednik: Senadin Lavić
Tel: (++387 33) 444-078;
033/215-665
Fax: 033/226-511
E-mail: preporod@bih.net.ba
bzkpreporod@bih.net.ba
www.preporod.ba
71000 SARAJEVO

55. Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednik: Ibrahim Duraković
0038598668043
00385953440951
ibrahimdurakovic@gmail.com
kdbpreporodsplit@gmail.com
21000 SPLIT
Hrvatska

56. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
nermint_007@hotmail.com
75350 SREBRENIK

57. Općinsko društvo Srebrenica
Crni Guber bb
Predsjednica: Fija Avdić
fiija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

58. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

59. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Džuzdanović
061/658-883
75414 TEOČAK
www.preporod.teocak.ba

60. Općinsko društvo Teslić
Krajiška bb
Predsjednik: Aldin Sivić
Tel.: 053/430-510
065/758-899
preporod.teslic1@gmail.com
sivic_aldin@yahoo.de
74270 TESLIĆ

61. Općinsko društvo Tomislavgrad
Mijata Tomića bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

62. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK
www.preporodtravnik.ba

63. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel/Fax: 035/257-479
Mob: 063 / 032-780
75000 TUZLA

64. Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 19
Predsjednik: Sakib Selimović
sakib.selimovic63@hotmail.com
Tel: 070/221-091
061/613-609
77230 VELIKA KLADUŠA

65. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

66. Općinsko društvo Vitez
OD “Behar”
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Branilaca Starog Viteza bb
72251 VITEZ

67. Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska bb
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel/Fax: 056/734-830
Mob: 061/135-206
sakibzubovic@hotmail.com
75440 VLASENICA

68. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović
Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

69. KDBH “Preporod” Zagreb
Ul. grada Vukovara 235
Predsjednik: Senad Nanić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB
Hrvatska
www. kdbhpreporod.hr

70. Zajednica Općinskih društava Bosansko-podrinjskog kantona
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

71. Zajednica Općinskih društava Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
Tel: 035/257-479
75000 TUZLA

72. Općinsko društvo Zavidovići
Ćumurana bb
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel/Fax: 032/868-310
Mob: 061/754-572
72220 ZAVIDOVIĆI

73. Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/463-291
amnas@bih.net.ba
preporod.zenica@gmail.com
72000 ZENICA
www.preporodzenica.weebly.com

74. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save 119
Predsjednik: Amer Redžić
Tel/Fax: 056/215-757
Mob: 061/731-373
E-mail: bzk.preporod.zvornik@gmail.com
amer_redzic@yahoo.com
75410 ZVORNIK
www.preporod-zvornik.org

75. Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Rusmir Agić
Mob: 061 / 691-751
rusmir_agic@yahoo.com
72230 ŽEPČE

76. Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 20
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel.(kućni): 035/774-933
Mob: 062/ 976-308
asakib@tk.kim.ba
75270 ŽIVINICE

Povodom sve učestalijih osporavanja prava Bošnjacima da svoj jezik imenuju njegovim historijskim imenom, okupljeni u Institutu za bošnjačke studije pri Matičnom odboru BZK "Preporod" u Sarajevu, saopćavamo javnosti da naš zajednički stav o tom pitanju – koji ovjeravamo svojim potpisima – iskazuje sljedeća

P O V E L J A
o bosanskom jeziku

1. Bosanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim.

2. Korišćenjem naziva *bosanski jezik* Bošnjaci slijede nominaciju svoga jezika čiji se kontinuitet može pratiti od bosanskog srednjovjekovlja do danas, a koji je bezbroj puta potvrđen u upravno-pravnim spisima, narodnim govorima, bošnjačkoj usmenoj i pisanoj književnosti te u različitoj literaturi na slavenskim i drugim jezicima.

3. Bez obzira na slična ili različita mišljenja o zajedničkom i posebnom u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojužnoslavenskog dijasistema – a koji čini glavninu južnoslavenske jezičke zajednice – smatramo da je u svakom od narodnosnih tokova riječ o jeziku koji Srbi odvajkada nazivaju *srpskim*, Hrvati *hrvatskim*, a Bošnjaci *bosanskim.*

4. Manipuliranja nazivom *bosanski jezik* u političke svrhe – kojih je u pojedinim razdobljima prošlosti Bosne bilo, uporedo s manipulacijama imenom bošnjačkog naroda – kao ni upotreba ove sintagme u regionalnom značenju, ne dovode u pitanje vjerodostojnost korišćenja ovog naziva kod Bošnjaka u narodnosnom smislu.

5. Istrajavajući na upotrebi historijskog imena za svoj jezik, Bošnjaci u Bosni i Hercegovini i šire ne ugrožavaju ničija prava niti prisvajaju nešto što im ne pripada. U tom smislu, korišćenje naziva *bosanski jezik* ne uključuje nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine.

6. Pokušaji da se Bošnjacima, umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva *bosanski jezik* nametne *bošnjačka* nominacija jezika predstavljaju politiziranje koje je posljedica preživjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bošnjačke nacionalne samosvojnosti.

7. Ističući legitimno pravo da svoj jezik nazivaju njegovim historijskim i u narodu ukorijenjenim imenom, Bošnjaci podržavaju jednaka prava drugih naroda u Bosni i Hercegovini i šire, a smatraju dobrodošlim lingvistička istraživanja i zalaganja u kulturi koja će omogućiti naše bolje upoznavanje i međusobno uvažavanje.

Potpisnici Povelje pozivaju političke predstavnike, vjerske prvake, kulturne djelatnike i sve sudionike javne riječi, a naročito prosvjetne radnike na svim razinama obrazovanja da podrže te u praksi zastupaju i provode načela iznesena u ovom dokumentu.

Sarajevo, 21. 3. 2002.

Potpisnici *Povelje* (ukupno 60 potpisnika)

Ahmet Aličić, Nijaz Alispahić, Azra Begić, Đenana Buturović, Mustafa Cerić, Ibrahim Čedić, Srebren Dizdar, Enes Duraković, Ferida Duraković, Nijaz Duraković, Ibrahim Festić, Šaćir Filandra, Muhmaed Filipović, Lamija Hadžiosmanović, Sabira Hadžović, Rešid Hafizović, Hadžem Hajdarević, Adil Hajrić, Senahid Halilović, Hivzija Hasandedić, Irfan Horozović, Dževad Hozo, Ahmet Hromadžić, Muhamed Huković, Meliha Husedžinović, Omer Ibrahimagić, Nedžad Ibrišimović, Mustafa Imamović, Dževad Jahić, Ibrahim Kajan, Dževad Karahasan, Enes Karić, Ibrahim Kemura, Zilhad Ključanin, Ibrahim, Enes Kujundžić, Tvrtko Kulenović, Džemaludin Latić, Amir Ljubović, Munib Maglajlić, Rusmir Mahmutćehajić, Emina Memija, Teufik Muftić, Hasnija Muratagić-Tuna, Jasmina Musabegović, Sadudin Musabegović, Zaim Muzaferija, Fehim Nametak, Muhamed Nezirović, Enes Pelidija, Midhat Riđanović, Abdulah Sidran, Adnan Silajdžić, Avdo Sofradžija, Abdulah Šarčević, Arif Tanović, Ilijas Tanović, Elbisa Ustamujić, Esad Zgodić, Jusuf Žiga

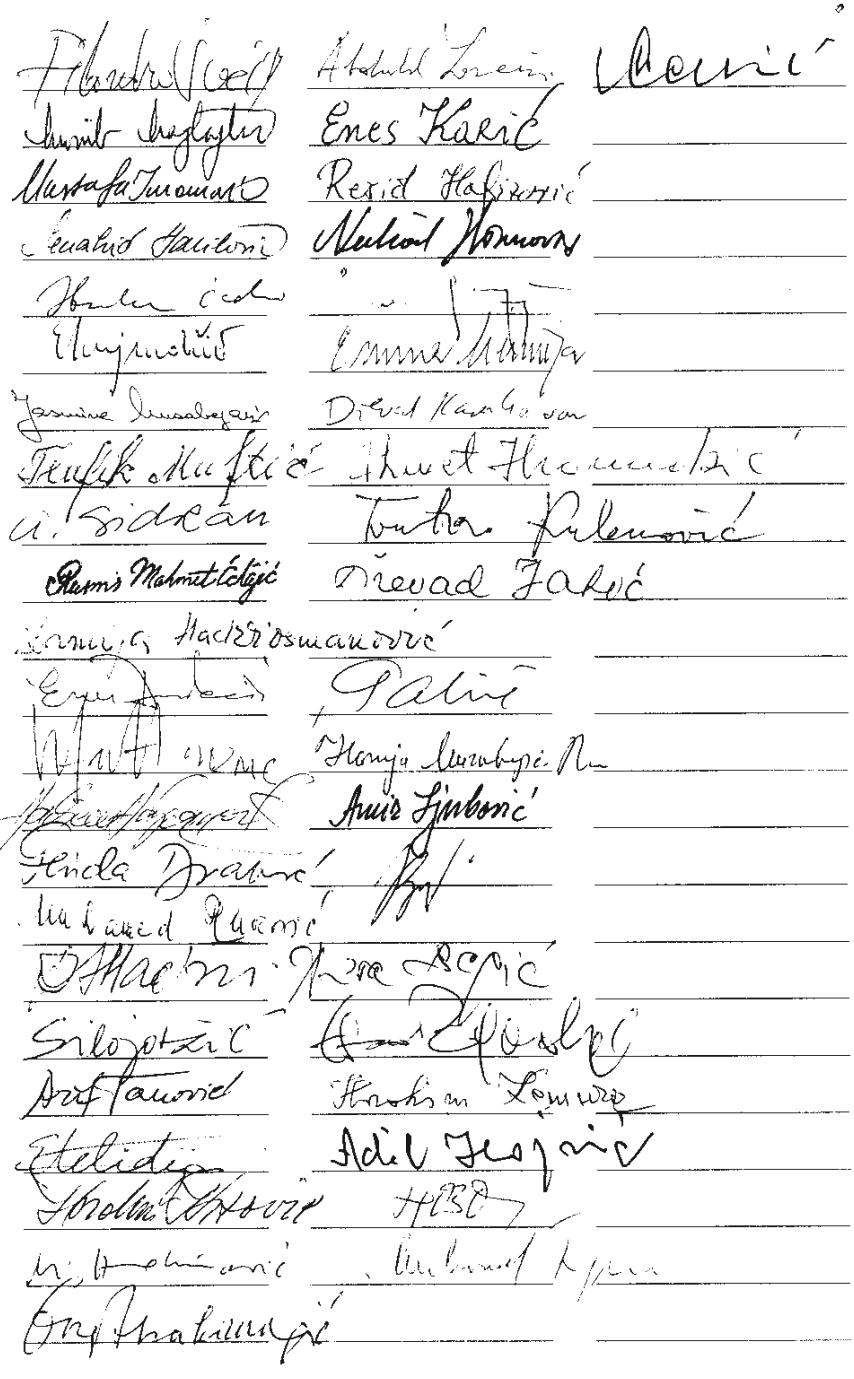

GODIŠNJAK 2012

BOŠNJAČKI MERHUMI (2012)

UDK 929 (497.6=163.43*)

Sudionici naše prošlosti − umrli u 2012. godini

Isma Kamberović
BZK "Preporod"
Sarajevo

Jedanaest godina u našu tužnu bilježnicu upisujemo odlazak časnih i zaslužnih Bošnjaka. U 2012. godini na put bez povratka otišlo je šesnaest istaknutih Bošnjaka. Bosanskohercegovačko slikarstvo, muzika, književnost, filozofija, teologija i politika ostali su siromašniji za nekoliko svojih miljenika. U spomenute oblasti utkali su svoje znanje i umijeće, koje navodimo u njihovim pojedinačnim biografskim i bibliografskim opisima. Svi su dio bošnjačke baštine koju trebamo čuvati i njegovati, jer nas čini duhovnijim, kulturnijim i jačim. Njihova djela i zasluge treba u svakoj prigodi isticati, kako ih ne bismo zaboravili.

Ključne riječi: Bošnjaci, Mersad Berber, Đenana Buturović, Besim Ćulahović, Muso Dizdarević, Bećir Drnda, Nijaz Duraković, Asaf Džanić, Fadil Fazlić, Mustafa Gafić, Advan Hozić, Muhamed Huković, Emina Memija, Rasim Muminović, Mirsad Mustajbašić, Fahrudin Šebić i Bakir Tanović

Možda će neki istraživač u budućnosti pisati kako je u jednom sarajevskom časopisu, koji je objavljivalo jedno bošnjačko kulturno društvo, pronašao podatak da je u zemlji Bosni 2012. godine na Ahiret preselilo četrnaest značajnih Bošnjaka i dvije isto tako značajne Bošnjakinje, koji su se uspješno bavili slikarstvom, muzikom, filmom, filozofijom, književnošću, historijom, politikom i teologijom. To je svjedočanstvo o Bosni kao zemlji u kojoj su, pored drugih stanovnika, živjeli i slikari, muzičari, filozofi, historičari, književnici, književni kritičari, političari, teolozi, i svjedočanstvo o ljudima koji su cijenili i priznavali njihov rad i isticali njihove doprinose i zasluge društvu i zajednici u kojoj su živjeli. Moramo misliti i na ovakve mogućnosti i u našu tužnu bilježnicu zapisati smrti naših savremenika, koji su našu naklonost, simpatije i poštovanje pridobili zahvaljujući svojim bogatim stvaralačkim opusima. Kako bismo pokazali korektnost u ovom izboru, donosimo rezultate istraživanja o ovim merhumima u biografskom-bibliografskom opisu koji slijedi:

BERBER, Mersad (1940-2012)

Akademski slikar i grafičar, Mersad Berber, rođen je 1. 1. 1940. godine u Bosanskom Petrovcu. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti na Odsjeku slikarstva u Ljubljani 1963. godine. Magistrirao je 1965. godine, na Akademiji likovnih umjetnosti na Odsjeku za grafiku u Ljubljani. Radio je kao profesor u Školi primijenjenih umjetnosti u Sarajevu od 1968. do 1971. godine, zatim na Višoj pedagoškoj akademiji od 1971. do 1973. godine. U zvanje docenta na Likovnoj akademiji u Sarajevu izabran je 1973, a u zvanje vanrednog profesora biran je 1978. godine. Profesorski posao obavljao je sve do 1982. godine.

Ilustrirao je brojne publikacije od kojih izdvajamo sljedeće: Horozović, Irfan: *Zvečajsko blago*, Banjaluka: Glas, 1969; *Kur'an*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1977; Čengić, Enes: *Krleža*, Zagreb: Mladost, 1982; *Biserje: antologija muslimanske književnosti*, Opatija: "Otokar Keršovani", 1990; Sidran Abdulah: *Dobročinitelj: Adilbegu Zulfikarpašiću za njegov 85. rođendan*, Sarajevo: Bošnjački institut, 2008. i dr.

Izložba grafika profesora Rike Debenjaka u Ljubljani 1963. godine, inače Berberovog mentora na postdiplomskom studiju, opredijelila je Berbera da se bavi grafikom. Debenjak je prvi primijenio bojenu grafiku na našim prostorima, i time izazvao pravu revoluciju. Oduševljeni Berber se nakon te izložbe bavio isključivo grafikom. Osnovna karakteristika Berberovih djela je bojena grafika, pa su njegovi crteži i slike dobili zlatni i srebreni sjaj, luksuzan i veseo izgled, sve podsjeća na neke magične i primamljive predjele koji opijaju i oko i dušu. Mozaici, ljudske i mitske figure, konji, konjice, gozbe, geometrijski likovi uronjeni u zlataste nijanse čine njegov magični umjetnički svijet.

Priredio je brojne samostalne izložbe u gradovima širom svijeta od kojih ćemo izdvojiti sljedeće: Ljubljana (1965), Bologna (1971), Cairo (1973), Verona (1976), Hamburg (1979), München (1979), Dubrovnik (1981), New York (1981), Washington (1982), Istanbul (1998), London (2002) i dr. Učestvovao je na brojnim kolektivnim izložbama, od kojih ćemo spomenuti sljedeće: V bienale internacionalne grafike u Firenci, Savremena jugoslavenska grafika u SAD-u, VI međunarodni bienale grafike u Krakovu, X međunarodni bienale grafike u Tokiyu, Savremena jugoslavenska grafika u Montrealu, Istorija grafike XX vijeka u Velikoj Britaniji i dr.

U ratnom vremenu Berber se preselio u Zagreb, ali je kasnije pokazao da, ipak, nije zaboravio Bosnu i stradanje Bošnjaka. Naime, kao umjetnik ostavio je dokumentarni trag o stradanju Bošnjaka u Srebrenici, te je objavio knjigu sa crtežima na kojima se može iščitati sva srebrenička bol i patnja: *Srebrenica*, Zagreb: E&A, 2011. Godine 2005. priredio je izložbu *Velika alegorija o Srebrenici: radovi na papiru*, koja je bila postavljena u Galeriji na Stradunu u Dubrovniku. Radove o Srebrenici (60 ulja i 8 grafika) poklonio je Bošnjačkom institutu u Sarajevu, koji su kao stalna postavka izloženi za posjetioce. Na zadnjem crtežu je i njegov lik sa simboličnom srebrenom glavom.

O njegovom životu i radu objavljeno je nekoliko monografija: *Mersad Berber*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985; *Mersad Berber*, Beograd: Jugoslovenska knjiga, 1985;

Mersad Berber, Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište, 1997; *Mersad Berber*, Zagreb: E&A, 2000.

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja: Dvadesetsedmojulske nagrade BiH (1973), Nagrade ZAVNOBiH-a (1991), te više od pedeset likovnih nagrada.

Umro je 7. 10. 2012. godine u 72. godini života, a pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

BUTUROVIĆ, Đenana (1934-2012)

Historičarka usmene književnosti i redovna profesorica Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, Đenana Buturović, rođena je 29. 8. 1934. godine u Trebinju. Osnovno i srednje obrazovanje završila je u rodnom gradu, a diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1958. godine.

Zaposlila se u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, gdje je provela čitav radni vijek i prošla izbore u sva naučna zvanja: kustos, viši kustos, naučni saradnik i na kraju naučni savjetnik. Ambiciozna, energična i prodorna, pored udaje i rođenja dviju kćerki, doktorirala je na Filološkom fakultetu u Beogradu 1973. godine u 39. godini života.

Uža oblast njenog istraživanja je usmena epska književnost, odnosno bošnjačke narodne pjesme i njihovi junaci. Navest ćemo samo neke teme iz usmene književnosti, etnologije i folklora koje su obrađene u njenim naučnim radovima: porodični odnosi u epskim narodnim pjesmama, epska narodna tradicija Bošnjaka, borbe oko torina i plijenjenje stoke u muslimanskoj epici, muslimanske epske pjesme, klasifikacija narodnih pjesama, usmene predaje, zbirka pjesama Koste Hörmanna, Alija Đerzelez, Tale Ličanin, braća Morići, Gradaščevićev ustanak i boj pod Banjalukom u narodnoj pjesmi i dr.

Objavila je sljedeće autorske knjige: *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, Sarajevo: Svjetlost, 1976; *Morići: od stvarnosti do usmene predaje*, Sarajevo: Svjetlost, 1983; *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost, 1992; *Morići: smisao sjećanja i pamćenja*, Sarajevo: Svjetlost, 2009.

Priredila je sljedeće publikacije: *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini: iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna*, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, 1966; *Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija*. Knj. 2, *Narodna književnost* (s Hatidžom Krnjević i Ljubomirom Zukovićem), Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1972; *Narodne pjesme: izbor*, Sarajevo: Svjetlost, 1974; *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca: izbor kritika* (s Vlajkom Palavestrom), Sarajevo: Svjetlost, 1974; *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini* (sabrao Kosta Hörman), Sarajevo: Svjetlost, 1976; *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*, (sabrao Kosta Hörman), Sarajevo: Svjetlost, 1990. (2. izd.); *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: KDB "Preporod", 1995; *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: KDB "Preporod", 1996. (3. izd.); *Od Đerzelez Alije do Tala Ličanina: izbor iz usmene epike Bošnjaka*, Sarajevo: Svjetlost, 1997; *Antologija bošnjačke usmene epike*, Sarajevo: Alef, 1997; *Djevojka-ptica zlatna perja:*

antologija usmene priče u Bosni i Hercegovini (s Ladom Buturović), Sarajevo: Svjetlost, 1997; *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. 2, *Usmena književnost* (s Munibom Maglajlićem), Sarajevo: Alef, 1998; *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini* (sabrao Kosta Hörman), Sarajevo: Svjetlost, 2001.

Godine 1996. izabrana je za direktoricu Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, i tu je funkciju obavljala do 2003. godine, kada je otišla u mirovinu.

Bila je član PEN centra BiH, član Savjeta BZK "Preporod", član Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, te član Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti.

Za svoj naučni rad odlikovana je sljedećim nagradama: Nagradom "Svjetlosti" (1977), Nagradom "Veselin Masleša" (1980), Šestoaprilskom nagradom (1986), te Ordenom zasluga za narod sa srebrenim zracima (1988)

Umrla je 28. 1. 2012. godine u 78. godini života.

ĆULAHOVIĆ, Besim (1943-2012)

Profesor Ekonomskog fakulteta u Sarajevu, Besim Ćulahović, rođen je 22. 7. 1943. godine u Pljevljima. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Fakultetu za naravoslovje in tehnologijo u Ljubljani 1969. godine. Zaposlio se u Tvornici ćilima u Sarajevu, gdje je kao zamjenik generalnog direktora proveo 12 godina (1971-1983). Bio je sekretar Udruženja tekstilne i kožarske industrije BiH, zatim šef predstavništva PK BiH u Sloveniji. U ratnom periodu obavljao je različite poslove u Ambasadi RBiH u Sloveniji. Godine 1997. magistrirao je na Fakultetu za naravoslovje in tehnologijo u Ljubljani, a dvije godine kasnije, odbranio je doktorsku disertaciju *Tržišna tranzicija preduzeća u tekstilnoj industriji* na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu. Kasnije je izabran za profesora na Ekonomskom fakultetu na predmetu Tehnološki razvoj i ekologija.

Objavio je sljedeće knjige: *Tehnološki razvoj i okolina (ekologija),* Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2001; *Strategija tržišne tranzicije industrijskih sektora u Bosni i Hercegovini: primjer tekstilne industrije*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2002; *Ekonomija svijeta: rast, razvoj i trendovi*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2008.

Stručne radove objavio je u sljedećim listovima i časopisima: *Oslobođenje*, *Tranzicij*a, *Koža i obuća*, *Jugoslovenski pregled*, *Tekstil*, *Privredne novine*, *Tekstilna industrija*, *Ekonomist*, i dr.

Dobitnik je Prešernove nagrade Ljubljanskog univerziteta za najbolji diplomski rad (1969) i Ordena rada sa zlatnim vijencem Predsjedništva SFRJ (1989).

Umro je 24. 2. 2012. godine u 69. godini života.

DIZDAREVIĆ, Muso (1931-2012)

Redovni profesor Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu, Muso Dizdarević, rođen je 12. 3. 1931. godine u Bijelom Polju. Nakon završene osnovne škole, maturirao je na Srednjoj poljoprivrednoj školi u Baru. Diplomirao je 1959. godine na Odsjeku za biologiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu. Prvi radni odnos zasnovao je u Gimnaziji u Bijelom Polju. Izabran je za asistenta na Prirodno-matematičkom fakultetu 1961. godine. Doktorsku disertaciju *Distribucija, stratifikacija i sezonska dinamika populacija vrsta Symphyla i Pauropoda* odbranio je Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu 1971. godine. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1972), preko vanrednog (1977), do redovnog profesora (1982). Počasno zvanje profesora emeritusa dodijeljeno mu je 2002. godine. Predavao je nastavu iz ekologije, zoogeografije i biogeografije na Odsjeku za biologiju.

Obavljao je sljedeće funkcije: bio je direktor Biološkog instituta Univerziteta u Sarajevu od 1974. do 1977. godine, dekan Prirodno-matematičkog fakuleta od 1979. do 1982. godine, te šef Katedre za ekologiju, biogeografiju i zaštitu životne sredine do 1999. godine.

Uradio je brojne naučnoistraživačke projekte u okviru Instituta za biologiju i Odsjeka za biologiju, od kojih ćemo navesti sljedeće: *Fauna Symphyla i Pauropoda BiH,* Sarajevo: Biološki institut, 1966; *Struktura i dinamika nekih ekosistema na području centralne Bosne*, Sarajevo: Biloški institut, 1979; *Struktura i dinamika kopnenih ekosistema u okviru vegetacije Piceion omoricae*, Sarajevo: Prirodno-matematički fakultet, 1982; *Uticaj kvaliteta hrane i stepena njene zagađenosti na dinamiku razvića gubara*, Sarajevo: Prirodno-matematički fakultet, 1983. i dr. Objavio je sljedeće publikacije: *Rječnik ekologije*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1974; *Biologija za IV razred gimnazije*, Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture Kantona Sarajevo, 1996. Stručne radove je objavio u sljedećim listovima i časopisima: *Biološki list*, *Ekologija*, *Glasnik Zemaljskog muzeja − Prirodne nauke*, *Godišnjak Biološkog instituta*, *Radovi* Odjeljenja prirodnih i matematičkih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dr.

Godine 2011. organiziran je naučni skup *Struktura i dinamika ekosistema Dinarida*: posvećen životu i naučnom djelu profesora emeritusa dr. Muse Dizdarevića, u organizaciji Prirodno-matematičkog fakulteta i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a povodom 80 godina njegovog rođenja.

Bio je član Društva biologa, Društva ekologa, Društva biosistematičara BiH, Društva pedologa Jugoslavije i dr.

Odlikovan je Nagradom "Veselin Masleša" i Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva.

Umro je 19. 9. 2012. godine u 81. godini života u Sarajevu.

DRNDA, Bećir (1937-2012)

Redovni profesor Muzičke akademije u Sarajevu, Bećir Drnda, rođen je 4. 1. 1937. godine u Pljevljima. Nakon završene Srednje muzičke škole u Sarajevu, diplomirao je na Muzičkoj

akademiji u Zagrebu 1961. godine. Specijalizaciju je obavio na Konzervatoriju "Petar Iljič Čajkovski" u Moskvi. Karijeru je počeo u orkestru Sarajevske opere Narodnog pozorišta kao flautist. Zatim je prešao u Simfonijski orekestar RTV Sarajevo, gdje je proveo osamnaest godina. Godine 1972. postaje profesor flaute na Muzičkoj akademiji u Sarajevu, na Odsjeku za duhačke instrumente, a još je predavao nastavu na predmetima metodika flaute i komorna muzika za duhačke instrumente, i tako prenosio svoje veliko znanje na brojne generacije studenata.

Nastupio je na brojnim koncertima u zemlji i inozemstvu: Francuskoj, Austriji, Njemačkoj, Rumuniji, Italiji, Češkoj, Turskoj, Tunisu i dr. Sarađivao je s Gudačkim kvartetom Kamernog teatra '55, koji čine Dž. Šabanagić, N. Foretić i B. Kamenjašević. Njegova općinjenost muzikom, mogla se primijetiti na čestim koncertima i nastupima, tako da se nije mogla zamisliti muzička manifestacija ili koncert bez njegovog učešća i njegove vrhunske izvedbe. Gledajući sa strane, njegov život su bili muzika, nastupi i putovanja.

Bio je član udruženja Muzičkih umjetnika Bosne i Hercegovine i Muzičkih pedagoga Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je Ordena rada sa srebrenim vijencem i brojnih drugih muzičkih nagrada.

Umro je 16. 5. 2012. godine u 75. godini života u Sarajevu.

DURAKOVIĆ, Nijaz (1949-2012)

Redovni profesor Fakulteta političkih nauka i dugogodišnji istaknuti političar, Nijaz Duraković, rođen je 1. 1. 1949. godine u Stocu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom mjestu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1971. godine. Političku karijeru počeo je veoma mlad, uključivši se u Savez komunista. Bio je dugogodišnji direktor Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH "Veljko Vlahović", te glavni urednik časopisa *Opredjeljenja* i *Sveske* koje je izdavao Institut.

Obnašao je vrlo važne državne i političke funkcije: bio je predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista BiH, predsjednik Saveza komunista BiH, predsjednik SDP BiH, član Predsjedništva RBiH, zastupnik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH i dr. Kasnije je napustio Socijaldemokratsku partiju BiH i priključio se Socijaldemokratskoj uniji BiH.

Uporedo s političkom karijerom gradio je i univerzitetsku karijeru. Doktorsku disertaciju *Aktuelnost Lenjinove misli o nacionalnom pitanju* odbranio je 1981. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, nakon čega je izabran za docenta na istom fakultetu. Vanredni profesor postao je 1984. a redovni 1988. godine, a predavao je predmete Savremeni politički sistemi i Međunarodni odnosi.

Objavio je sljedeće knjige: *Mladi komunisti Sarajeva i marksističko obrazovanje*, Sarajevo: Studijski centar gradske konferencije SK BiH, 1972; *Neki aspekti funkcionisanja delegatskog sistema: (sarajevsko iskustvo)*, Sarajevo: Studijski centar gradske konferencije

SK BiH, 1976; *Klasno i nacionalno u socijalističkom samoupravnom društvu*, Sarajevo: Marksistički studijski centar Gradske konferencije SKBiH, 1978; *Aktuelnost Lenjinove misli o nacionalnom pitanju*, Sarajevo: Oslobođenje, 1983; *Kontroverze o nacionalnom i nacionalističkom*, Sarajevo: Centar društvenih aktivnosti RK SSOBiH, 1987; *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo: FEB, 1993. (knjiga je doživjela nekoliko izdanja); *Bosanski izazovi*, Sarajevo: DES, 1999; *Tragedija Bosne* (s Muhamedom Filipovićem), Sarajevo: Valter, 2002; *Prevara Bosne*, Sarajevo: DES, 2004; *Međunarodni odnosti*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2009; *Uporedni politički sistemi*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2000, (udžbenik je doživio nekoliko izdanja).

Bio je član Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti.

Umro je 29. 1. 2012. godine u 63. godini života, a pokopan je u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu.

DŽANIĆ, Asaf (1953-2012)

Filmski kritičar i prevodilac s francuskog jezika, Asaf Džanić, rođen je 14. 1. 1953. godine u Sarajevu. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Odsjeku za komparativnu književnost i teatrologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1975. godine. Bio je zaposlen kao službenik u državnim političkim organima, te je jedno vrijeme bio šef kabineta političara Hamdije Pozderca. Pohađao je postdiplomski studij na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Bio je glavni urednik časopisa za filmsku umjetnost *Sineast* i časopisa *Korak,* koji izdaje Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH. Predavao je predmet Historija filma na Akademiji scenskih umjetnosti u Sarajevu u periodu od 1988. do 1992. godine. U ratu je radio u Štabu Armije BiH, kao pomoćnik načelnika Uprave za politička pitanja, a bavio se i izdavaštvom, uređujući publikacije u ediciji "Vojna biblioteka". Kasnije je bio zaposlen u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Vlade Federacije BiH, kao pomoćnik ministra. Obavljao je dužnost direktora Kinoteke Bosne i Hercegovine. Bavio se filmom, te je bio član žirija filmskih festivala u Španiji, Francuskoj, Mađarskoj, Švicarskoj, Italiji, Sloveniji, Austriji i Bosni i Hercegovini. Bio je član Udruženja filmskih radnika, član Upravnog odbora Fondacije za kinematografiju i dr.

Iako nije studirao francuski jezik, ipak je savladao vještinu prevođenja, te je preveo s francuskog jezika desetak knjiga: *Prelaženje znakova*, (uredila) Julija Kristeva, Sarajevo: Svjetlost, 1979; Juan Goytisolo, *Sarajevske sveske*, Sarajevo: Ljiljan, 1999; Juan Goytisolo, *Opsadno stanje*, Sarajevo: Svjetlost, 2001; *Kur'an je istina: naučnici pred Kur'anom*, (priredio Abdelmajid Zendani), Tešanj: Planjax, 2003; Bernard Levy, *Ljiljan i pepeo: dnevnik jednog pisca u doba rata u Bosni*, Sarajevo: Svjetlost, 2004; Qasim 'Abd al'-Aziz, *Da li je veo islamski ili Ženska tijela kao ulozi moći?* Sarajevo: Armis print, 2004; Paul Klee, *Teorija moderne umjetnosti: jedna strukturalistička koncepcija slikarstva*, Sarajevo: Armis print, 2004.

Priredio je sljedeće knjige: *Dokumenti jedinice za kinematografiju Republičke zajednice kulture: 1976-1978,* Sarajevo: Jedinica za kinematografiju Republičke zajednice kulture,

1978; *Glosar filma: indeks filmskih termina: srpskohrvatsko-englesko-francuski: englesko-srpskohrvatski: francusko-srpskohrvatski*, Sarajevo: Beograd: Sineast: Danlit, 1989; *Sarajevo u ratu 1992-1995: filmografija = Sarajevo in war 1992-1995: filmography*, Sarajevo: Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo, 1998; *U ključu kritike: knjige Sadudina Musabegovića: (recenzije, prikazi, kritike)*, Sarajevo: Akademija likovnih umjetnosti, 2011.

Umro je 23. 1. 2012. godine u 59. godini života.

FAZLIĆ, Fadil (1951-2012)

Vanredni profesor Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Fadil Fazlić, rođen je 1. 11. 1951. godine u Prnjavoru kod Kalesije. Nakon osnovne škole, završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu. Deset godina obavljao je imamsku službu u džamiji u sarajevskom naselju Hrid, a kasnije je bio zamjenik vjersko-prosvjetnog referenta u Medžlisu u Sarajevu. Diplomirao je na Fakultetu islamskih nauka 1986. godine. Zaposlio se kao profesor u Gazi Husrev-begovoj medresi 1983. godine, gdje je predavao Kiraet. Ratne 1993. godine izabran je za profesora na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Uporedo je obavljao i službu imama u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu do 2006. godine, kada je imenovan šefom Katedre za kiraet, imamet i hatabet na Fakultetu islamskih nauka. Promoviran je u hafiza, poslije hafiske dove proučene 1973. godine u Begovoj džamiji. Kasnije je bio dugogodišnji član Komisije za hifz. Magistrirao je na Fakultetu islamskih nauka 1998. godine, a doktorsku disertaciju *Mushaf Fadil-paše Šerifovića* odbranio je 2004. godine na istom fakultetu.

Objavio je sljedeće knjige: *Tedžvid: pravila o učenju Kur'ana a. š.: za studente Fakulteta islamskih nauka*, Sarajevo: El-Kalem, 1997; *Tedžvid: komparacija između Hafşovog i Weršovog kira'eta*, Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u BiH, 2000; *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2006; *Mushaf Fadil-paše Šerifovića*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2004.

Umro je 26. 3. 2012. godine u 61. godini života, a ukopan je u haremu džamije Ferhadije.

GAFIĆ, Mustafa (1933-2012)

Novinar Mustafa Gafić, rođen je 20. 11. 1933. u Travniku. Nakon osnovne škole, završio je Učiteljsku školu u Travniku. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Novinarsku karijeru izgradio je kao dugogodišnji dopisnik lista *Oslobođenje* iz Travnika. Gotovo svako manje mjesto ima svog omiljenog novinara, hroničara svih zbivanja, pa tako je i Travnik imao Mustafu Gafića. Spominje se da je prije rata Gafić bio opčinjen likom i djelom nobelovca Ive Andrića, te je samo o njemu napisao više od 60 priloga, koje je objavio u različitim listovima, novinama i časopisima. Pisao je i o Sakibu Korkutu, Hafizadića kući, o suđenju u Travniku povodom objavljivanja romana *Minka* Abdurezaka Hifzi Bjelevca, bošnjačkim književnicama Habibi Stočević, Umihani Čuvidinoj i Nafiji Sarajlić

i dr. Bio je aktivan u radu Kulturnog društva Muslimana "Preporod" u Travniku, te je jedno vrijeme bio urednik lista *Divan*, koji izdaje ovo društvo. U *Divanu* je pisao o kulturnim dešavanjima u KDM "Preporod" u Travniku: izložbama kaligrafije, promocijama knjiga iz edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, o promocijama "Preporodovih" ostalih izdanja, o književnici Nuri Bazdulj-Hubijar, o listu *Alem*, koji izdaje BZK "Preporod" iz Novog Travnika, pisao je prikaze novih knjiga i dr.

Bio je glavni i odgovorni urednik lista *Merhamet,* koji je izdavao MDD "Merhamet" iz Travnika. Objavio je knjigu o pričanjima Derviša Korkuta o Travniku i njegovim znamenitostima *Kazivanja o Travniku: Derviš M. Korkut*, Travnik: Borac, 1998.

Dobitnik je Zlatne plakete Saveza novinara BiH (1995), Plakete za životno djelo za rad u novinarstvu koje mu je dodijelilo udruženje građana "Prijatelji Travnika" i dr.

Umro je 24. 4. 2012. godine u 79. godini života u Travniku.

HOZIĆ, Advan (1926-2012)

Književnik Advan Hozić, rođen je 6. 6. 1926. godine u Kotor-Varoši. Kada je počeo Drugi svjetski rat, imao je samo petnaest godina, te se kao dječak priključio narodnooslobodilačkoj borbi. Kasnije je završio gimnaziju i Oficirsku vojnu školu. Uključio se u rad SKOJ-a, kasnije je postao član KPJ. Aktivni oficir JNA bio je sve do 1978. godine. Počeo je objavljivati priče i humoreske kao srednjoškolac u listovima i časopisima: *Oslobođenje*, *Politika*, *Narodna armija*, *Odjek*, *Vesela sveska*, *Male novine*, *Ciciban* i dr. Godine 1960. postaje novinar u listu *Narodna armija*. Ratno iskustvo ostavilo je snažan pečat na njegovu ličnost, te su ratne teme i motivi dominirajući u njegovom ranijem književnom opusu. Napisao je veliki broj romana, pripovjedaka, radio-igara za djecu, pjesama, memoara, pozorišnih i publicističkih djela.

Objavio je sljedeće romane za djecu: *Dobroćudni ratnici,* Sarajevo: Svjetlost, 1964; *Tri Ješina junačka dana*, Sarajevo: Svjetlost, 1966; *Vrabac s puškom*, Sarajevo: Svjetlost, 1971; *Dva i po borca*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1972; *Dječaci iz ulice Zmaja od Bosne*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1981; *Glavna snaga*, Sarajevo: Oslobođenje, 1984; *Lopuža*, Banjaluka: Glas, 1986; *Dječak i balon*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987; *Bio jednom jedan šmokljan*, Sarajevo: Bosanska riječ, 2002; *Čekajući nafaku*, Sarajevo: Zalihica, 2008.

Objavio je sljedeće zbirke priča: *Drugovi*, Sarajevo: Svjetlost, 1973; *Prva puška*, Sarajevo: Svjetlost, 1978; *Čudo od djeteta*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1979; *Sumnjivi telećak*, Sarajevo: Svjetlost, 1982; *Azrino magare*, Tuzla: Univerzal, 1985; *Na kraju plača: priče za djecu*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997; *Sutra će biti sutra*, Tešanj: Planjax, 2005; *Priče iz prikrajka*, Sarajevo: Svjetlost, 2007; *Posljednja stanica: pripovijetke*, Banja Luka: Beograd: Zadužbina "Petar Kočić", 2008; *Lovac na voćne sokove*, Tuzla: Bosanska riječ, 2009; *Ludi Murat i druge priče*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2010.

Napisao je sljedeće zbirke poezije: *Djed i unuk*, Banjaluka: Novi Glas, 1990; *A ipak sam odrastao*, Tešanj: Planjax, 2004; *Ljubičaste pjesme*, Kotor Varoš: SPKD "Prosvjeta", 2004;

Autor je sljedećih memoarskih publikacija: *Banijski vatrometi*: *Osma banijska narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd: Narodna armija, 1968; *Koraci i rijeke: Četvrta krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd: Narodna armija, 1972; *Kaljeni na Neretvi: Sedamnaesta krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd: Narodna armija, 1975; knjiga o narodnim herojima *Dvaput rođeni*, Beograd: Narodna armija, 1981; *Teslić u NOB*, Teslić: Skupština opštine Teslić, 1985; *Jablanica u revolucionarnom radničkom pokretu i NOB*, Jablanica: Skupština opštine Jablanica, 1989; *Vijenac od slova i sjećanja*, Sarajevo: Hypocrat: Društvo pisaca, 1995; *Tešanj i tešanjski kraj: 1918-1945*, Tešanj: Općinski odbor SUBNOAR-a, 1999.

Bio je član Udruženja novinara i Udruženja pisaca.

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja: Ordena za hrabrost, Dvadesetsedmojulske nagrade BiH (1987), nagrade Savjeta za društveno vaspitanje djece BiH, nagrade "Kurirček" u Mariboru za doprinos literarnom stvaralaštvu o temi NOB i revolucija (1975), i dr.

Umro je 11. 2. 2012. godine u 86. godini života u Sarajevu.

HUKOVIĆ, Muhamed (1922-2012)

Književni kritičar Muhamed Huković, rođen je 6. 5. 1922. godine u Čajniču. Osnovno školovanje završio je u rodnom gradu, a Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu. U daljem školovanju imao je prekide jer je bio upisao Višu islamsko-šerijatsku školu, koja je ukinuta kada je on bio na trećoj godini (1945), te je kasnije upisao Filozofski fakultet u Zagrebu. Diplomirao je na Odsjeku jugoslavenskih književnosti i srpskohrvatskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1952. godine. Kao profesor književnosti radio je u nekoliko osnovnih i srednjih škola u Zagrebu, Banjoj Luci i Sarajevu, a bio je i direktor Zubotehničke škole u Sarajevu. Godine 1975. zaposlio se kao savjetnik u Prosvjetno-pedagoškom zavodu u Sarajevu. Uporedo s radom u Zavodu, pohađao je Postdiplomski studij iz književnosti na Filozofskom fakultetu u Dubrovniku. Magistarsku radnju *Stvaranje Alije Sadikovića u oblasti aljamiado književnosti* odbranio je na Filozofskom fakultetu Zagrebačkog sveučilištu, Odjeljenje u Dubrovniku 1977. godine, a mentor mu je bio prof. dr. Muhsin Rizvić. Doktorsku disertaciju *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci u Bosni i Hercegovini* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1980. godine, s istim mentorom, prof. dr. Muhsinom Rizvićem.

Penzioniran je u 63. godini života, ali tada ne prestaje i njegov stvaralački rad. Aktivno je sudjelovao u obnovi i radu tadašnjeg KDM "Preporod" (1990), te bio član Odbora za književnost i umjetnost pri tadašnjem Centru za bosansko-muslimanske studije (kasnije Institut za bošnjačke studije). Godine 1990. sa Ahmetom Kasumovićem i Ismetom Smailović objavio je knjigu o bošnjačkom književniku Muhamedu Hevaiju Uskufiju. Ratno vrijeme 1992-1995. proveo je u izbjeglištvu u Zagrebu, ali ni tamo nije mirovao već je objavio knjigu *Zaboravljena baština: kratak pregled književnog stvaralaštva Muslimana do polovine 20. stoljeća,* te učestvovao s referatom na simpoziju *Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića,* koji je održan 1994. godine u Zagrebu u organizaciji Islamske zajednice.

Nakon prestanka ratnih dešavanja, vratio se u Sarajevo i nastavio saradnju s BZK "Preporod", gdje je bio član Redakcije *Bošnjačkog biografskog leksikona* i priređivač knjige *Zbornik alhamijado književnosti* koja je objavljena u *Ediciji Bošnjačka književnost u 100 knjiga*.

Objavio je sljedeće knjige: *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Sarajevo: Svjetlosot, 1986; *Život i djelo muderrisa Alije Sadikovića*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1987; *Muhamed Hevai Uskufi* (s A. Kasumovićem i I. Smailovićem), Tuzla: Univerzal, 1990; *Zaboravljena baština: kratak pregled književnog stvaralaštva Muslimana do polovine 20. stoljeća*, Zagreb: "Ismet Šaćirović", 1992; *Zbornik alhamijado književnosti*, Sarajevo: BZK "Preporod", 1997; *Vino u islamskoj književnoj tradiciji*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2000; *Na izvorištima bošnjačke baštine*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2002; *Bosanski jezik: državotvorni element Bosne i Hercegovine: ogledi*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007; *Vjetrometina i cvjetovi trske: književni eseji, istraživački radovi, izlaganja, osvrti i komentari*, Ilijaš: Bosansko-perzijski koledž sa internatom, 2009; *Čajniče moje mladosti*, Sarajevo: Goražde: El-Kalem: Muftijstvo goraždansko, 2011.

Bio je jedan od osnivača Stranke demokratske akcije, član Savjeta BZK "Preporod" i član Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

Dobitnik je Ordena rada sa srebrenim vijencem, Kaimijine povelje za životno djelo (2008) i dr.

Umro je 26. 3. 2012. u 90. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju Bare.

MEMIJA, Emina (1938-2012)

Redovna profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, Emina Memija rođena je u Fojnici, 27. 5. 1938. godine. Završila je srednju školu u Dubrovniku. Diplomirala je 1964. godine na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za orijentalistiku u Sarajevu. Radila kao novinarka u *Večernjim novinama*, *Oslobođenju* i *Odjeku*, gdje je bila zamjenica glavnog i odgovornog urednika. Funkciju direktorice Zavoda za kulturu Bosne i Hercegovine obavljala 1992. godine. Doktorsku disertaciju *Štampana knjiga i periodika u Bosni i Hercegovini 1800-1878*. odbranila je na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za opštu književnost i bibliotekarstvo 1984. godine. Godine 1993. izabrana je za docenticu na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za opštu književnost i bibliotekarstvo za predmet Historija pisma, knjige i biblioteke i Organizacija biblioteka. Kasnije je stekla zvanje vanrednog (2000), redovnog (2005) i na kraju profesora emeritusa. Njena znanstvena istraživanja bila su usmjerena u nekoliko pravaca: oblast bibliotekarstva, proučavanje književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima i izučavanje kulturno-historijske baštine Bosne i Hercegovine. Pored redovne rubrike iz kulture u *Oslobođenju*, kasnije u *Odjeku*, koje je dugo radila, radove je objavila i u sljedećim časopisima: *Treći program Radio-Sarajeva* (1982), *Bibliotekarstvo* (1989), *Prilozi za orijentalnu filologiju* (1990), *Islamska misao* (1990), *Bosniaca* (1996), te zbornicima radova: *Humanistički aspekti djelovanja dobrotvornih društava u ratnim*

uvjetima (1997), *Mevlud i životu i kulturi Bošnjaka* (2000), *Ehli bejt u Bosni i Hercegovini* (2003), *Život i djelo Muhameda Bekira Kalajdžića* (2005), *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića* (2005), *Isa-begova tekija u Sarajevu* (2006) i dr.

Objavila je sljedeće publikacije: *Bosanski vjesnici: počeci štampe kod bosanskih Muslimana.* Sarajevo, 1996; *Biser: književno-historijska monografija i bibliografija*. (s L. Hadžiosmanović). Sarajevo, 1998; *Od slike do knjige: iz historije pisma, štampe i biblioteke.* Sarajevo, 2003; Priredila je sljedeće knjige: *Kritičari o Ziji Dizdareviću* (s A. Ljiljkom). Sarajevo, 1978; *Deset godina "Susreta Zija Dizdarević": izabrane priče*. Fojnica, 1987; *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima* (s. L. Hadžiosmanović). Sarajevo, 1995; Sarajlić, Šemsudin: *Iz bosanske romantike* (s F. Rizvanbegovićem). Sarajevo, 1997; *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima* (s L. Hadžiosmanović). Sarajevo, 1997; Bašeskija, Mula Mustafa: *Priče i bajke uz Ljetopis*. Sarajevo, 1998; *Antologija tariha Bosne i Hercegovine* (s L. Hadžiosmanović). Sarajevo: Connectum, 2008. Aktivno je sudjelovala u radu BZK "Preporod" kao predsjednica Izvršnog odbora, glavna urednica Edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, te članica Savjeta BZK "Preporod".

Unuka je poznatog šejha Husnije Numanagića iz Fojnice, preko majčine strane, obavila je hadž, te se u njenom skromnom i tihom ponašanju, dobroti i velikom znanju mogla prepoznati istinska vjernica.

Umrla je 6. 1. 2012. godine u 74. godini života, a pokopana je na porodičnom mezarju u Visokom.

MUMINOVIĆ, Rasim (1935-2012)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, filozof, Rasim Muminović, rođen je 22. 4. 1935. godine u Trijebinama kod Sjenice. Nakon završetka osnovne škole u rodnom mjestu, maturirao je na Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. Diplomirao je na Odsjeku za filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1960. godine. Završio post-diplomski studij na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Doktorsku disertaciju *Filozofija Ernesta Blocha: gnoseološko-ontološki temelji* odbranio je 1970. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Prvih deset radnih godina proveo je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gdje je predavao etiku i uvod u filozofiju. Od 1974. godine bio je profesor filozofije i marksizma na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Prošao je izbor u sva naučna zvanja: od asistenta, preko docenta i vanrednog do redovnog profesora. Boravio je na stručnim usavršavanjima na univerzitetima u Tübingenu, Münchenu, Bonnu i Berlinu. Bio je stipendista Alexander von Humboldtove fondacije, koja dodjeljuje stipendije izuzetno nadarenim filozofima.

Profesor, koji je generacije studenata učio moralu i etici čovjeka, na svojoj koži osjetio je one najgore ljudske nagone i osobine. U ratu 1992-1995, kao stanovnik sarajevskog naselja Grbavica, bio je protjeran iz svoga stana, a njegove stvari i knjige otuđeni. U stanju šoka i nevjerice, u izbjeglištvu, pokušavajući shvatiti motive i razloge Srba da čine

takva zlodjela, napisao je nove knjige u kojima je obradio srpsku genocidnu politiku i stradanje Bošnjaka.

Za vrijeme svoga veoma plodnog života, objavio je sljedeće knjige: *Filozofija Ernsta Blocha*, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1973; *Ljudskost i povjesnost: marksističko zasnivanje filozofske antropologije*, Sarajevo: Svjetlost, 1978; *Filozofija i praksa: uvod u marksističku filozofiju*, Sarajevo: Svjetlost, 1981; *Ognjen Prica*, Zagreb: Školska knjiga, 1982; *Ethos i ljudsko bivstvovanje*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989; *Srbizam i stradaništvo Bošnjaka*, Sarajevo: MNVS-Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka, 1994; *Sloboda i ljudska odgovornost*, Sarajevo: VKBI, 1996; *Ethos i ljudsko bivstvovanje*, Tuzla: Filozofski fakultet, 1997; *Staljinizam ili apsurdi jednoumlja*, Tuzla: Filozofski fakultet, 1997; *Uvod u filozofiju: (antropološko otrežnjavanje),* Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1998; *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000; *Filozofija ideologije: ideološko otrežnjavanje*. 1, *Ideologija i trezvenost*, Sarajevo: El-Kalem, 2000; *Filozofija ideologije: ideološko otrežnjavanje*. 2, *Destruktivne ideologije 20. stoljeća*, Sarajevo: El-Kalem, 2000; *Hadži-Murad i Sandžak*, Sarajevo: Blicdruk, 2005; *Filozofija i kritika društva*, Sarajevo: Bemust, 2009; *Filozofija i društvena događanja*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2010.

Bio je član Udruženja filozofa Jugoslavije, član odbora čuvene "Korčulanske škole", predsjednik Udruženja filozofa Bosne i Hercegovine, član Matice Bošnjaka Sandžaka, Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Savjeta BZK "Preporod" i dr.

Umro je 24. 10. 2012. godine u 77. godini života, a pokopan je na sarajevskom mezarju u Buća Potoku.

MUSTAJBAŠIĆ, Mirsad (1958-2012)

Slikar Mirsad Mustajbašić, rođen je 15. 11. 1958. godine u Novom Pazaru. Nakon završetka osnovne škole, maturirao je na petogodišnjoj Školi za likovne umjetnosti u Sarajevu 1979. godine. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu 1984. godine, gdje je završio i postdiplomski studij 1987. godine. Nakon diplomiranja, posvetio se slikarskom stvaranju i organiziranju škole crtanja. Ratno vrijeme 1992-1995, proveo je u Njemačkoj, a nakon povratka u Sarajevo primljen 1997. godine za profesora na Srednjoj školi primijenjenih umjetnosti u Sarajevu, gdje je proveo posljednjih petnaest godina života. Njegov slikarski opus pripada modernom ekspresionističkom likovnom izrazu. Prvu samostalnu izložbu priredio je sa svojih 29 godina u Galeriji "Roman Petrović" u Sarajevu. Kasnije je izlagao u Kölnu, Lyionu, Zagrebu, Sarajevu, Tuzli i dr. Veoma je bila zapažena njegova izložba "Snoviđenja" koju je priredio u Galeriji "Mak" u Sarajevu. Izlagao je na mnogim kolektivnim izložbama od kojih ćemo spomenuti sljedeće: *Umjetnost minijature Bosne i Hercegovine*, koja je održana u Tuzli, 2003. godine; *Dani kulture Bosne i Hercegovine u Istanbulu*, koja je priređena u Istanbulu, 2004. godine i dr.

Dugogodišnji prijatelji i mecena, Enver Mandžić, je u oktobru ove godine u Galeriji "GM" u Tuzli priredio njegovu izložbu sa 36 radova koje je teško bolestan uradio tokom 2011-2012. godine.

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.

Umro je 29. 3. 2012. godine u 54. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju Vlakovo.

ŠEBIĆ, Fahrudin (1937-2012)

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Sarajevu, Fahrudin Šebić, rođen je 23. 2. 1937. godine u Sarajevu. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1960. godine. Magistrirao je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1968. godine. Doktorsku disertaciju *Problemi pune zaposlenosti u djelima savremenih engleskih ekonomista* odbranio je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1972. godine. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja, od asistenta preko docenta zatim vanrednog do redovnog profesora. Predavao je nastavu na predmetima Uvod u ekonomiju i Svjetski ekonomski razvoj.

Autor je sljedećih publikacija: *Teorija pune zaposlenosti u djelima savremenih engleskih ekonomista*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1977; *Osnovi političke ekonomije* (s H. Đozićem), Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1990; *Politička ekonomija: udžbenik za treći razred ekonomske struke* (s M. Ivanićem), Sarajevo: Svjetlost, 1990; *Osnovi političke ekonomije*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1993; *Uvod u ekonomiju*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1997; *Svjetski ekonomski razvoj*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2002; *Uvod u ekonomiju*, Sarajevo: Avery, 2004.

Naučne i stručne radove objavio je u sljedećim časopisima: *Pregled*, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta*, *Razvoj*, *Opredjeljenja*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, *Treći program Radio-Sarajeva*, *Ekonomski glasnik*, i dr.

Obavljao je funkciju prodekana u dva mandata na Ekonomskom fakultetu, bio je šef Katedre, član predsjedništva Saveza ekonomista Jugoslavije, prorektor Sarajevskog univerziteta (1991-1993), pomoćnik ministra vanjskih poslova RBiH (1993-1996), član Upravnog odbora Agencije za privatizaciju Federacije BiH, i dr.

Odlikovan je Ordenom zasluga za narod sa srebrenom zvijezdom, Plaketom Sarajevskog univerziteta, Poveljom Sarajevskog univerziteta i dr.

Umro je 26. 4. 2012. godine u 75. godini života u Sarajevu.

TANOVIĆ, Bakir (1930-2012)

Režiser i historičar Bakir Tanović rođen je 17. 12. 1930. godine u Sarajevu. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za historiju 1957. godine. Na početku svoje karijere obavljao je različite poslove u vezi s filmskom umjetnošću. Počeo je kao asistent snimatelja, snimatelj, direktor fotografije, koscenarist, scenarist, režiser i na kraju je postao producent. Radio je u producentskim

kućama "Studio-film" i "Bosna-film", gdje je obavljao funkciju direktora od 1983. do 2001. godine. Motivi u njegovim dokumentarnim filmovima su: težak život radnika u filmu *Gdje su nekad rasli mladi orasi* (1966), tragedija rudara u filmu *Za dan, za godinu* (1971), proizvodnja rakije i otkup duhana u filmu *Vaga* (1968), stećci u filmu *Kameni spavač* i dr. U prvom dijelu svoga života bavio se bosanskim historijskim temama koje je obradio u nekoliko igranih i dokumentarnih filmova: *Znamenje stare bosanske države*, *Gazi Husrev-begova biblioteka*, *Muhadžiri*, *Omer-paša Latas*, *Huska Miljković* i dr.

Drugi dio života proveo je u pisanju knjiga iz oblasti historije, te je objavio sljedeće publikacije: *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine?: historijski pregled*, Zagreb: Eminex, 1995. U ovoj je knjizi opovrgao propagandnu srpsku tvrdnju da su Srbi vlasnici 70% bosanske zemlje. Kao potomak porodice Ćurčića s majčine strane napisao je knjigu *Ćurčića vakuf: osnovan 24. redžepa 1149. godine ili 28. novembra 1736. godine: prilog historiji grada Sarajeva*, Sarajevo: Autor, 2000. Zatim je objavio historijski roman *Huska Miljković,* Sarajevo: Svjetlost, 2004; te *Historiju Bosne u okviru Osmanskog carstva*, Sarajevo: Svjetlost, 2010.

Bio je član Udruženja filmskih radnika i potpisnik Deklaracije o osnivanju Stranke demokratske akcije 1990. godine. Nakon članstva u Stranci demokratske akcije, priključio se Narodnoj bošnjačkoj stranci, koja ga je kandidirala za člana predsjedništva na izborima 2002. godine.

Odlikovan je ordenom Srebreni venac, Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva i drugim nagradama za filmska ostvarenja.

Umro je 29. 8. 2012. godine u 82. godini života u Sarajevu.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY – DEAD IN 2012

Isma Kamberović

Summary

Eleven years we have been writing down in our sad notebook the passing of honourable and meritorious Bosniaks. Sixteen prominent Bosniaks went on a path of no return in 2012. Bosnian-Herzegovinian painting, music, literature, philosophy, theology, politics, etc. have remained poorer for few its favourites. In mentioned fields, they interweaved their knowledge and skills, which we have mentioned in their separate biographic and bibliographic descriptions. They all are the part of Bosniaks' inheritance that we should preserve and cherish, because it makes us more spiritual, more cultural and stronger. Their works and merits should be emphasized in every occasion in order not to be forgotten.

Keywords: Bosniaks, Mersad Berber, Đenana Buturovic, Besim Culahovic, Muso Dizdarevic, Becir Drnda, Nijaz Durakovic, Asaf Dzanic, Fadil Fazlic, Mustafa Gafic, Advan Hozic, Muhamed Hukovic, Emina Memija, Rasim Muminovic, Mirsad Mustajbasic, Fahrudin Sebic, Bakir Tanovic.

Autori:

Alibašić, mr. Haris, Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike, Chicago

Baljić, Mirsada, Galerija "Preporod", Sarajevo

Bečirović, dr. Fikret, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo

Bešlija, mr. Sedad, Institut za istoriju, Sarajevo

Bihalji-Merin, Otto, književnik, Srbija

Bihalji-Merin, Lisa, književnica, Srbija

Čamo, dr. Merima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Čigrin, Leonid, književnik, Tadžikistan

Ćušić, Tarik, Rektorat Univerziteta, Sarajevo

Dautović, Dženan, student, Filozofski fakultet, Sarajevo

Dedić, Enes, student, Filozofski fakultet, Sarajevo

Denić, Almir, prof. bosanskog jezika i književnosti, Brčko

Dizdarević, dr. Ismet, Filozofski fakultet, Sarajevo

Duman, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo

Durmišević-Cernica, mr. Elma, Filozofski fakultet, Sarajevo

Fejzić, mr. Elvis, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Gudžević, Sinan, književnik, Zagreb

Gurbi, Ahmed (1698/99 − ?), pjesnik, Novi Pazar

Hadžimuhamedović, dr. Amra, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, Sarajevo

Hadžiosmanović, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo

Halilović, dr. Safet, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Hambo, Semir, Institut za istoriju, Sarajevo

Hamdam, Ato, književnik, Tadžikistan

Jahić, Ervin, književnik, Izdavačka kuća V. B. Z., Zagreb

Kalajdžija, dr. Alen, Institut za jezik, Sarajevo

Kamberović, Isma, BZK "Preporod", Sarajevo

Karčić, mr. Hamza, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Kečo-Isaković, dr. Emina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Kržišnik-Bukić, dr. Vera, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
Kujundžić, Atif, književnik, Lukavac
Kurtćehajić, dr. Suad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Kurtović, dr. Esad, Filozofski fakultet, Sarajevo
Lavić, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka i BZK "Preporod", Sarajevo
Mahmutćehajić, dr. Rusmir, Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo
Mahmutefendić, dr. Tahir, London
Mahmutefendić, Sead, književnik, Sarajevo
Milenić, Žarko, prevodilac, Brčko
Mujkić, dr. Asim, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Muratagić-Tuna, dr. Hasnija, Filozofski fakultet, Sarajevo
Pita, Emina, prof. bosanskog jezika i književnosti, Brčko
Prohić, Ibrahim, novinar, Tuzla
Radušić, dr. Edin, Filozofski fakultet, Sarajevo
Rebihić, Nehrudin, Filozofski fakultet, Sarajevo
Sadiković, dr. Amira, Filozofski fakultet, Sarajevo
Salković Avdija, direktor Narodne biblioteke "Dositej Obradović", Novi Pazar, Srbija
Softić, mr. Nudžejma, Al Jazeera Balkan, Sarajevo
Šehić, dr. Zijad, Filozofski fakultet, Sarajevo
Šemsović, dr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo
Vlaisavljević, dr. Ugo, Filozofski fakultet, Sarajevo

UPUTE AUTORIMA

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u *Godišnjaku BZK "Preporod"* trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail
5. Sažetak sa ključnim riječima na bosanskom jeziku
6. Bilješke
8. Literatura

Literatura koja se navodi u tekstu treba slijediti sljedeći model navođenja:

– za knjige koje su djelo jednog autora:

Smailagić, Nerkez: *Politička vizija Dantea Aligijerija*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1964.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:

Rebronja, Nadija: "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića". *Godišnjak BZK "Preporod"*, God. 8 (2008), str. 211-233.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba

Bošnjačka zajednica kulture „Preporod” Sarajevo

Adresa
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665;
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Štampa
Dobra knjiga d. o. o. Sarajevo

Tiraž
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.22 (497.6=163.43*) (058)
316.734

GODIŠNJAK BZK “Preporod” / (glavni urednik Esad Zgodić). - God. 1 (2001) - . - Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod”. - 24 cm.

ISSN 1512-8180

620/Godišnjak 2012